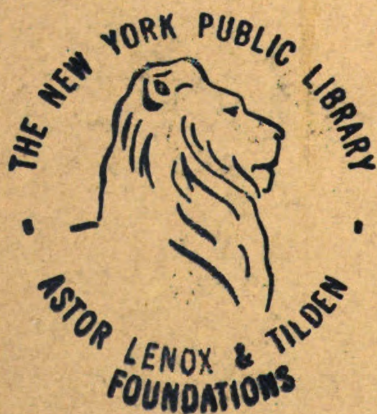

3 3433 08189114 9

KOZMA GYÖRGY KÖNYVE
VUDAY

THE NEW YORK PUBLIC LIBRARY
ASTOR LENOX & TILDEN
FOUNDATIONS

[illegible] Pesten [illegible]

Deák ferencz

HAZÁNK.

IDŐSZAKI FOLYÓIRAT

HAT-HETES FÜZETEKBEN.

SZERKESZTI

TÖRÖK JÁNOS,

A MAGYAR ACADEMIA TAGJA.

ELSŐ ÉVFOLYAM.

PEST.

KIADJA HECKENAST GUSZTÁV.

MDCCCLVIII.

A nemzet történetében él.

Pest, 1858. Nyomatött Landerer és Heckenastnál.

Tartalom.

I. Magyar krónika. Lap.

II. A hazai történelem oklevéltára.

III. Tanulmányok a nemzeti mivelődés történetéből.

I.

Magyar krónika.

Árpád és a magyar honszerzés.

Keleti raj vagyunk, mondja történelmünk. Kelet szálas és bátor népei törzsének elszakadott ága, melyet itt örök harcz, és egy önnön kebelünkből fakadott, de kiapadni soha nem tudó vérpatak növelt rengeteggé. Van-e képünkre és hasonlatosságunkra alkotva még más nép? Voltak-e apáinkhoz hasonlók a világon, midőn a baskiriai dús növényzetü pusztákon harczos daliákká fejlődtek s megzendült emlékeikben Etele nagy birodalmának ős hire, mely őket a Kárpátok hazájába csalta? Hol születtek, hol laktak, ama fél isteni lények, kiknek ivadékaiul minket tart a hagyomány.

Majd Evilát földét Perzsia nyugat-éjszaki részén a jeges tenger s kisebb India illatos határai közt, majd a Kaukáz alatt elterülő s a Volga és Don közötti térséget, majd a Kaspi tenger partjait, hirdetik ismert lakhelyükül a történészek. Paradicsom volt e hely, a hagyomány szerint, fölékesítve a természet minden kincsével. Tenger és föld az életmüves élet legmagasb fokáig kifejlett teremtményeiben bővelkedett, s a messze terjedő legelők buja virányzatában tenyésztek a növényzetnek. Csak a komoly szorgalomtól függött e szép lakhelyen fölfödözni s megörökitni az áldás forrásait, müvelni azokat, s megszentelni a Teremtő kezének mérhetlen adományait a közös élvezetben.

De nyolczszáz nyolczvannegyedik esztendő táján Krisztus születése után, a túlnépesedett szép föld, elboritva a szomszéd tscheremisek, wottjákok, syraenek, wogulok s más vándor népségek sokaságától, már nem birta táplálni a mi sok nemzetségből álló őseinket; miért is *uj hazáról* kelle gondoskodniok. E végből összegyülekezvén a Kuma és Baskirországra dülő Ural hegyszorosai közt, egyértelmüleg elhatározák, miszerint búcsut vesznek régi pásztor tanyáiktól s elköltöznek Etele ős birodalmába. Hét nagy *nemből* vagyis *hadból* és száznyolcz apróbb nemzettségből állott a honkereső népcsalád s mindenki *nem*- vagy *hadnak* külön főnöke vagyis *hadnagya* volt, kik a nép élő nyelvén ma is „*hét magyarnak*“ neveztetnek. E hét fő, csak méltóságra s hatalomra voltak tisztesbek, nemességre a többivel egyenlők. Neveik: ***Álmos***, ***Előd***, ***Kond***, ***Ond***, ***Tas***, ***Huba***, ***Töhötöm***. Ezek mindnyájan külön s önállólag kormányozák saját törzseiket a nélkül, hogy valami közös hatalomfokozat létezett volna közöttök. Mindenik törzs gyermeki engedelmességgel viselteték főnöke iránt s az összes népcsaládot a patriarchalis fegyelem szigora forrasztá egy erős nemzettestté. Mielőtt azonban a honkeresés fáradalmas utjára vala indulandó, a szabad nép szabad fiai elhatározák

egymás közt, miszerint egy közös fejedelmet válaszszanak maguknak, ki fölötte álljon minden törzsnek s minden hadnagynak, ki a küzdendő viadalmakban fővezér, a hosszu utban kalauz s a békében jogaik és érdekeik teljhatalmu őre legyen. S az ezen nagy nemzeti gyülésen történt komoly határozat nyomán a választás *Álmost*, Ügeknek és Emesanak fiát, — a ki Enyidul leánya volt, — találta. E kitűnő férfiut nemcsak vonzó külseje, tapasztalt mély esze, hősi erényei s hajlott korának tisztelete, hanem anyjának egy csudás jóslatu álma is különösen ajánlotta. Midőn ugyanis Emesa Álmossal teherben volt, bizonyos éjjel azt álmodá, mintha kebeléből egy messzeágazó patak fakadott, s ezen pataknak ágai Etele ős birodalmán folytak volna keresztül. A táltosok, jósok s álomhűvelyezők ebből azt jövendölték, miszerint a születendő magzat véréből hatalmas s nem soká Etele birodalmán uralkodandó királyok fognak származni. Innen neveztetett aztán Ügek deli magzata „*Álmos*“-nak, kinek nemzetségében az ősök sejtelme csudálatoskép megvalósult, s ki ez alkalommal, hatvannegyedik évében, mintegy Mojzesül választatott a honkereső nép által.

„Mától fogva téged fejedelmünkké s parancsnokunkká választunk — kiálták reménytől s örömtől hevülő kebellel a százezerek, — s a merre sorsod vezetend, mi is követendünk!“

S ekkor a nevezett hét magyar, pogány módra az Álmos iránti hűség s engedelmesség pecséteül saját ereiket megnyitván, azokból vért csorgattak egy fölszentelt edénybe s esküt esküvének mind saját mind ivadékaik nevében, az Álmos s nemzetsége iránti hűség zálogául. S egyszersmind következő társadalmi szerződésre léptek egymás közt :

1) A fejedelem ezentúl mindig Álmos családából választassék.

2) A mit közös erővel szerzendenek, abban mindenki egyenlő mértékben részesüljön.

3) A vezérek, kik Álmost fejedelmökül s urokul szabadon választották, ugy nemkülönben a választó ős vezérek utódai a fejedelem tanácsából s a haza kormányából soha ki ne zárassanak.

4) Ha a választó törzsfők utódai közől a fejedelem iránt kötött hűséget megszegné, vagy közte s a törzsfők között meghasonlást támasztana : annak vére ontassék, valamint a szerződők vére ontatott az eskünél, melylyel magukat Álmos iránt lekötelezték.

5) Ha valaki a fejedelem vagy a törzsfők utódai közől ezen esküt megszegné, örökre átkozott legyen s zárassék ki a nemzet kebeléből.

A magyar honfoglalók társadalmi szerződvényök imezen vázlatából is észrevehetjük, mikép azt a hét fővezér nem csupán önnevében s önnön közjogi biztositékaul kötötte, hanem az alattuk álló szabad magyarok mindnyájának nevében s mindnyájának hasznára.

Láthatni továbbá az ősi alkotmány ezen vázlatából azt is, mikint annak tartalma szerint a fejedelem kezébe a nemzet vezérei a hatalmat letették s hogy a korlátok, melyek által annak uralkodása összeszorittatott, igazságos s a nép méltóságával öszhangzó érzelmekből származtak.

A magyar nemzet eme legrégibb idő óta ismert társadalmi rendszerében nem vagyunk tehát hajlandók sem tiszta monarchiai formát, sem tiszta köztársasági kormányalakot keresni.

A nemzetek nem a közjogi eszmék történeti eredménye, hanem mindenkor azon fogalmak s érzelmek szerint alkotják saját világukat, melyek erkölcsi lényegöket képezik. S nevetséges volna Ázsia egyik vándor népségénél, bár harczias s kitűnő erényekben gazdag lett legyen is, államtani

elvek szerint kifejett társadalmi alkotmányt keresni. Ezt valóban nem a tudomány s nem egy mesterséges polgárisodás eszmét s jogérzelmet megvesztegető befolyása szülemlé apáinknak, hanem maga a nemzet egyedisége: ragyogó tulajdonával s árnyoldalaival. Természetes nyilatkozványa volt az ama szűz jogtudatnak, melynek törvényeit Isten ugyanazon időben irja a népek szivébe, midőn a világélet szinpadán tettpályára s cselekvő életre szólítja őket.

S ép ezért, mi befolyással sem lehettek arra a tizedik század mintái sem. Ázsia végtelen rónáin, hol a vándor nép csordáit legelteti, s Elborusz sziklafokain, hol Hadurnak tőn kegyes áldozatokat, valóban sem az európai german, sem a frank népiségekkel nem állott oly viszonyban, melynél fogva az ugynevezett középkori civilisatio szellemét szivhatta volna magába.

A társadalmi egyesülésnek ezen első mozzanata, melyet Napkelet pusztáin egy már clan-szerkezettel biró de még hontalan vándor nép történeti első föllépése elénk tüntet, valamint a bölcsészt ugy a politikust meggyőzi arról, miszerint e nemzet bizonyára már századok előtt magas fokán állott az alanyi kifejlettségnek. Mert ha meggondoljuk, mikép a történetben egyetlen példa, miszerint a népvándorlás özönében csupán a magyar hozott magával társadalmi szerződvényt a nomád élet formulázatlan viszonyai közől: nem fogjuk csudálni, hogy mint a többi költözködő faj meg nem semmisült az események árja közt, midőn más részt bámulnunk kellene, hogy egykoru néptársai közt szintén ez volt az egyetlen, mely állandó hazát vivott ki magának s versenytérre lépett Európa legnagyobb s legműveltebb nemzeteivel.

Ezen nagyszerű tény s a kivándorlás ilykép nyilatkozott szándoka okozta aztán, hogy a szomszéd nomád fajok is csoportosan csatlakozának őseinkhez. — Az előre képzelt boldogság ingere, a változások iránti hajlam, a dolognak ujdonsága s nagyszerüsége, mindinkább több meg több elemet vett föl a vándorpályán, ugy, hogy a költözködők sokasága méltán ébresztene komoly aggodalmat a nyugalmat kedvelő népekben.

A nagy néptömeg egységét azonban, különösen az őseinknél divatozott vérségi szerkezet tartotta fön. S ugy látszik, hogy ezen nemzeti testvérületbe nem is fogadtak be mást, mint csupán rokon elemet. Szép tanuságot tesz erről honi évkönyveinken kivül Biboros Konstantin görög császár is, ki egyenként fölemliti a kazaroknak nyolcz s közös vérségi kapcsolatban álló nemzetségeit s elmondván azt is, hogy a kazaroktól elszakadt rokon *kabar* törzs mikép vétetett föl a magyarok vérségi szövetségébe, mindnyájának nevét következőkép sorolva elő: „Első nemzetség a rokon kabarok nemzetsége; második a Nyéké; harmadik a Megyeré; negyedik a Kürt-Gyarmaté; ötödik a Tarjáné; hatodik a Jenő; hetedik a Kara; nyolczadik a Kaza nemzettsége.“ — Egy millió kétszáz tizenhat ezer főre teszik a történetirók azon rettenetes tábort, melylyel Álmos a Kárpátok hazájába megindult, ide nem számlálván a magyar fegyverek oltalma alatt álló szövetségeseket s az útközben fölvett idegen népfölösleget. Megindulván pedig a baskiriai sivatagokból, mintegy kétszáz husz német mérföldnyi utat tőn a Volga folyam felé, melyen bőrtömlők segélyével usztatott át, mignem Susdal tartomány messzeterjedő határára jutott. Az áthatott kietlen pusztákon sem városokat sem házakat nem találtak a kalandszomjas bajnokok, s utazásuk egyhangu unalmait vadászattal és halászattal, némely nyugóráikban pedig harczi játékokkal töltötték, mi az ős magyaroknak különösen kedvencz időtöltésök

volt. Susdál tájain azonban, mely már orosz birtok vala, nem sokáig időztek ők, mert a vágy, mielőtt látni Pannonia földét ellenállhatlan türelmetlenséggel tolta őket előre. Átkelvén pedig a Dniperen, hogy az orosz földön megtelepedett kumai magyarok- vagyis kúnokkal egyesülhessenek Kiew felé nyomultak s ettől távolabb egy napi távolságra megállapodtak. Itt fölütvén sátraikat, egész Doneczig kiterjeszkedtek s náluk divatos hadműtan elvei szerint a legalkalmasabb csatapontokat elfoglalták [2]). Mindezen előnyös elhelyezkedés daczára igen komoly volt itt a magyarok helyhezete; mert azon kivül, hogy emez ismeretlen világrészen egy ujonnan alakuló s szintén erős néptörzszsel találkoztak, még azon tekintetnél fogva is nagy okuk volt a legnagyobb óvatosságra, minthogy a szláv népségek ágaitól mintegy körülvoltak lánczolva. Innen éjszak felé feküdtek tudniillik a polján, sewerier, wotis, és radimiczi fajzatok, mik adófizetői voltak ugyan a kazaroknak, de rokonszenvvel ezen hóditásra törekvő nemzet iránt épen nem viseltettek; balra terjeszkedtek a rokon kazarok, kik azonban ez időben semmi szorosabb kapcsolatban nem állottak a magyarokkal; nyugatra a féktelenkedő pecseneg vagyis bessenyö törzseket lehete szemlélni, kik saját szomszédaikkal is folytonos villongásban állottak; Kiew közelében tanyáztak végre a kúnok, ekkoron még mint az oroszok frigyesei.

Álmos vezér mindezek daczára csatára szállott az őt föltartóztatni akaró oroszokkal, kik segitségre szólitván a szövetséges kúnokat, diadaltigérő önteltséggel rohantak a magyar hadsorokra. Hanem már az első öszszecsapásnál oly hősi erővel verték vissza őseink az ellenséget, miszerint az csakhamar zilált csapatokra foszlanék a szittya gerely s kaspi buzogányok alatt. Oleg, a kiewi oroszok ekkori fejedelme azonban nem egykönnyen akarván hátrálni a jövevény hadnép előtt, megujitá a kemény csatát. De az elsőnél most sem több szerencsével, annyira, hogy miután a magyarokhoz szitó kúnoktól sem támogattatnék, kénytelen vala Kiew falai közé zárkozni. Álmos erre Kiew ellen zuditá bajnokait s a gyilkos ostromharcz tüzében vérözön boritá el a magas vár árkait. Azonban egy váratlan látomány hirtelen elnémitja a fegyverek csattogását. A várba szorult kúnok ugyanis a magyar harczosokban saját rokonaikra ismervén, bevonják ijjaikat- s átmennek magyar testvéreikhez! Kiew megdöbbent ura kénytelen volt békét esdeni Álmostól; ki is, nagyobb előnyt látva a rokon néptörzs egyesülése s a honkereső út minél gyorsabb folytatásában, a békét megadja Olegnek, de csak azon föltét alatt : hogy először magával vihesse a kúnokat; másodszor : hogy az orosz fejedelem neki váltságbért fizessen, s harmadszor : hogy a békefrigy biztosságaul kezeseket állitson.

Az oroszok örömmel fogadták az ajánlott föltételeket s hálájuk elismeréseül pénzt, drága bőrkészitményeket, élelmi szereket s kezeseket és kalauzokat adtak a magyaroknak. A kúnoknak pedig minden ott lévő hét nemzetsége Álmos zászlója alá tért, s esküt tőn a fővezérnek, mint tőnek a magyarok ázsiábóli kiindulásuk előtt. Neveztetének pedig a hét kún nemzetség főnökei : ***Ed; Edömér***; ***Ete; Böngér; Osad; Bojta*** és ***Retel*** néven, a nemzetnek nyelvén.

Sátrakat bontának tehát a honkeresők, s készültek az utra. És számos kiewi orosz is rakogatta pogyászát, hogy a harczkedvelő daliák kiséretében boldogabb földre juthasson. [3]) A kalauzok pedig kezdtek beszélgetni nagy Etele hún királynak a havasokon túlfekvő birodalmáról, fölékesitvén azt a képzelem minden bájaival s ugy festvén le, mint mely dús legelőkkel, halban gazdag folyamokkal, bortermő hegyekkel s kimerithetlen aranyter-

mő erekkel bővelkedik; másrészt pedig : hogy azon szép földet csak nehány szláv, bolgár és oláh népcsoport bitorolja, kik ellentállni különben sem képesek.

Bűbájos hatalommal gyujtá föl őseink képzelmét a keresett örökség ezen leirása, s keblök az uj hon látvágyától lángolva, utjokat Gácsország s Lodomeria felé irányzák. Benyomulván e most nevezett tartományokba, előzékeny indulattal fogadtatott Álmos, mert az ország fejedelmei gazdag ajándékokkal s kezesek állitásával siettek magukat oly csapástól megóvni, minő az ellenszegülő kiewieket érte volt. Az uralkodók ezen példája hodolatteljes tiszteletre ösztönzé alattvalóikat, sőt a magyarok nyiltszivüsége s közlékeny indulata annyira megnyeré az itt lakó oroszokat, miszerint azok is tömegesen csatlakoznának Álmos népéhez, vezéreikkel együtt számosan önként meghódolnának s ugy tarták magukat mint a honkeresők rokonai.

Az idegen elemek ezen önkéntes szövetkezését pedig tetemesen előmozditá az, hogy a honfoglaló magyarok a gyöngébb s hódolatrakész népfajokon épen nem erőszakoskodtak; de különösen előmozditá azon körülmény, hogy Kiewnél már többen a keresztény hitre is áttértek, s igy a halicsi és lodomeri ruthenek bennök mintegy hitsorsosaikat is szemlélték.

A vándor néptömeg Álmostól vezetett nagy részt tehát a Pannoniát körül karoló Kárpátok keletéjszaki lánczai felé tódulván, Beregmegyében a vereczkei útszoroson betört az elfoglalandó országba, s onnan, a mai Ungnak a keletdélszaki részére leszállván, a Latorcza és a Szernye láp között, ott, hol most Munkács vára magaslik, tábort ütött 894-ben. E meredek kőszikla tövében, mely egy köralaku tágas sikságon, mintegy granitlobor emelkedik a felhőkbe, a hosszu út fáradalmait kipihenendő, negyven napi nyugalomra bocsátotta magát s a helyet, hová eljutnia oly sok vérbe s munkába került volt, „*Munkács*"-nak nevezte el.

A vidék tót lakossága, mely Zalán fejedelmet uralta, nagy rémületbe esett a fegyveres jövevények látásán, s minden ellenszegülés nélkül önként meghódolt Álmosnak, sőt egész készséggel ruhákat s élelmi szereket hordott a magyar táborba. Hallván, hogy ezen nép nem más mint az egykori világhirü húnok maradéka, s hogy Álmos egyenesen Etelétől a világ ostorától származnék, földig alázkodva kezdtek hizelegni a vezéreknek s különösen Álmosnak; magasztalák a föld termékenységét s elbeszélték : hogy miután Etele király meghalt s fiai végromlásra jutottak, a nagy Keán (Béla kir. jegyzőjénél Rean), Zalánnak őse, Bulgáriából kijövén, a görög császár tanácsa és segedelme által az országot elfoglalta, s maguk a szlávok is általa fölfogadtatván, a ruthenek határszéleire telepitettek. S igy lőn Zalan (Salanus) az ő vezérükké s jutott a tartomány birtokába, ki most nagy hatalommal kérkedik szomszédai előtt.

Hallván mindezeket Álmos és hadnagyai, rendkivül megörvendettek, s hogy a vidéket bővebben megszemléljék, Ungvárhoz lovagoltak. Ungvár parancsnoka azonban Laborcz (Loborcy), ki az ottani lakosok nyelvén Duka-nak neveztetett, ellenséges terveket forralt a jövevények iránt s az erős falak közé zárkozott. Álmos hogy az elbizakodót megfenyitse, vezéreivel körülkeritette a várat s diadalmasan berontott abba. Laborcz nem vala képes megmérközni a vivók seregével, futásnak eredett, s a mint Zemplénbe akart menekülni, az őt üldöző magyaroktól elfogatott s igy a pataknak partján, mely aztán nevéről „*Laborcz*"nak neveztetett, fölakasztatott. A hely pedig, hol a szerencsétlen szláv hadnagy hullája elásatott, s hol azt őseink po-

gány szokás szerint *gyász torral* megüllötték, „*szomoru tor*“ — vagyis mint ma hangzik Zomotor-nak nevezték.

Álmos ezen a kárpátalji szlávok sorsát eldöntő esemény után, a Tisza és Bodrog közt elterülő egész vidéket birtokába vevén, nemzete istenének hálát adandó, négy napig tartó áldomást rendezett Ungvár sziklatermeiben. Nagy áldomás volt ez, s a halhatatlan isteneknek tett áldozatok máglyaropogása közé a születendő ország örömrivalgása vegyült.

Lassabban bár, de szintén biztos léptekkel haladott előre a nemzet másik része is, mely épen ezen időközben Etelközben tartózkodott.

Még tudniillik Álmos kelet sivatagaiból az orosz birtokokon át Pannonia földére vezette a honkereső nemzet egyik részét, az alatt a többi magyar nemzetségek Lebedia felé vették utjokat, ott várván be az előrenyomult testvér faj értesitését s további mozdulataik kijelölendő irányát. Álmos, mint látók már Ungvár váráig hatolt s a Tisza- és Bodrogparti felső vidéken urává tevé magát Etele örökségének, a többi nemzetségek mindazáltal még mindig Lebediában tanyáztak, s három évi itteni tartózkodásuk alatt a rokon kazar nép szövetségében folyvást fegyverkészen lesték a hadi szerencse intését. Lebedia Kazarország mellett létezett s főfolyama „*Chingilus*“-nak vagy *Syngulnak*, máskép „*Cidmus*“ és „*Almatu*“nak is neveztetett. A kazar nemzet birtoka tudniillik már a kilenczedik században meszszire elnyult a Fekete- és Azowtenger fölött; sőt a Don és Volga torkolatainál is nagy térségeket foglalt magában; de a tartomány, mely tulajdonkép „*Chazovia*“ — „*Chazaria*“ néven hivaték, nem más mint a Chersonesus Taurica, vagyis a mai krimiai félsziget volt. A Chazovia közelében fekvő Lebedia tehát a krimiai félszigeten fölülterjedt el, s a maiglan ugynevezetü *Csinkul* és *Takmak* Molocanával egyesülő patakok martjai közt a lebediai sivatagnál az Azowtenger alsó szélén, Krimiától éjszakkeletre terült el.

A mint tehát mondók, szoros barátságban s fegyverszövetségben éltek itt a magyar nemzetnek Álmos nagy néphadától külön utat követő törzsei. A közös sorsból kifejlett eme két népség közötti fegyverszövetség azonban nem volt olyan, mint mely állandó, s az egész kazar nemzetet őseinkhez lánczoló forrasztékul szolgált volna. Ezen nemzet törzsei ugyanis, gyakran meghasonlának egymás közt s a honkereső magyarok saját legjobb érdekeik sugallatánál fogva, majd az egyik, majd a másik pártfelekezettel voltak kénytelenek tartani. E pártfelekezetek közől azonban leginkább a kabarokkal barátkoztak lebediai magyarjaink, kikről Biboros Konstántin aztjegyzé föl, hogy a kazarok nyolcz nemzetsége közt legerősebbek valának a csatában s rendszerint az első hadoszlopot képezék.

Daczára ezen vitéz harczosok által történt szaporodásnak, a magyarok Lebediában még mindig gyöngék voltak arra, miszerint a háborgó bessenyők vad rohanásait kiállják. Ezen szintén hazátlanul bolygó, de nagy számu hadakozó népet, a Jaik és Volga közötti térséges legelőkről kevéssel ez előtt a Kuma táján hátramaradt s az uzokkal egyesült magyarok verték ki, s most a Volga és Don folyamok mentében kóborolván, ráütöttek a lebediai magyarokra, s a kiket — mivel vonakodtak szép szerivel helyt adni az uj vendégeknek — ezek keményen megvertek, sőt kiszoritottak Lebediából is. A bessenyők szintén hét nagy nemzetségből állottak, mint a magyarok, s a nemzetségek nevei következőleg emlittetnek a történelemben : Ertem; Tzur; Gyla; Kulpa; Charobo; Talmat; Chopon; Tzopon.

A bessenyők diadalmas támadása után lebediai magyarjaink aztán a kabarokkal együtt nagyobb részt a Bog folyamontúli s közelfekvő Etelköz-

be, vagyis a mai Moldvába vonták magukat, melyet különösen a Kunduk, Dnieszter, Pruth és Bog folyamok öntözének. A többi menekültek pedig részint Kuma mellé *Magyarvárba* [11]) részint Kaukáz sziklaüregeibe vonták magukat, hol az arab-perzsa fönhatóság óltalma alatt *„szabados felesek“* néven, egy külön népcsaládot képezve, függetlenül éltek sok ideig, mignem a seldjuki török elembe teljesen felolvadván, nemzetiségüket s nyelvöket vesztve, végkép elenyésztek.

A nagy nemzettesttől elszakadott, vagy a vándorok födözése miatt, mint mondók, majd Lebediába s most immár Etelközbe költözött magyarok előljárója s vezére *Előd*, Szabolcsnak, a honfoglaló vezérek egyikének atyja volt, kit máskép *„Lebediás“*-nak is irtak és neveztek. Midőn a kazarok eme magyar népmaradványnyal szövetségre lepték, amazok fejedelme, hogy Elődöt még inkább magához csatolja, egy előkelő kar lánynyal házasitá össze. S Előd, ki ekkép nem csak politikai okok, hanem családi viszonyok által szorosan összefüzve volt a kazarokkal, mind végig hű társa is maradt ezeknek; támogatta őket a bessenyőkkel viselt minden háboruban, s a barátság és vérségi kötelék ezen szép emlékezetét állandóan megőrzé Etelközben is.

Nagy veszteség volt azonban a kazarokra nézve, hogy a magyarok tőlük elválva Etelközbe költözködtek. Mert már most méginkább ki voltak téve a bessenyők dulakodásainak, mig más részt az oroszok és görögök nem egyszer rátörtek a védtelenekre s földulták, kiöldösték. *Tzul* a fejedelem, látván nemzete közel romlását, ugy vélekedett, hogy csak egy oly szorosabb szövetség által biztosithatja ezt, ha az etelközi magyarsággal a legszorosb állodalmi viszonyba fog lépni. Nagy tisztességgel magához kéreté tehát Elődöt s fölszólitá, hogy venne föl fejedelmi czimet, s uralkodnék függetlenül a maga nemzetségén s a kazar véduraság alatt maradna meg jelenlegi székhelyén. Előd azonban határozottan visszautasitá a hizelgő ajánlatot. Ő megemlékezvén a Don tövénél kötött s vérével pecsételt esküről, ismétlé, hogy hű fog maradni Álmoshoz s annak fejedelmi fiához. Gyönyörü példája valóban a hűségnek, milyet többet is láthatunk ugyan a magyar nemzet életében, — de melyhez hasonlót annál ritkábban más népek történetében. Előd tehát elutasitván a kazar kánt, javallá, hogyha állandó frigyet kivánna kötni a magyarokkal, fordulna Álmos fővezérhez, ki az egész nemzet fölött uralkodik. Tetszett ezen tanácsa a kazar fejedelemnek s Álmoshoz, Előd embereivel együtt azonnal követeket küldött.

Álmos a Tisza- és Bodrogköz meghóditása után, épen diadalmi ünnepet üllött volt Ungvárott, midőn a kazar követek megérkeztek. S hallván ezektől Tzul s népe közkivánságát, a magyar nemzetségek főit tanácsba gyüjtötte. A vezéri gyüledelem, főleg a jelen pillanatban, nagyon hasznosnak találta a kazarok barátságát; sőt mélyebb megfontolás után nemcsak hasznosnak, hanem szükségesnek is, minthogy Előd hada különben is igen meggyöngült már, s keletnek szerte kalandozó vad népei nem kis mértékben fenyegették az etelközi magyar fajt. Álmos tehát vezértársai közmegegyezésével elfogadta a kazarok ajánlotta szövetséget, — csupán azon föltételt változtatván, miszerint a fölségi véduralom oltalmára nézve ne a magyar nemzet a kazarnak, — hanem emez állna amannak alatta.

Ez volt Álmosnak utólsó közténye. Ő érezvén magában, hogy a további teendők erősebb vállakat igényelnek, kinyilatkoztatá, mikép a fővezérséget tovabbá nem viselendi, s ohajtása, annak terheit fiára, a deli *Árpádra* ruházni. Könybe borultak az ősz fővezér eme komoly nyilatkozatára

a törzsfőknek fejei, s méla gondoknak eresztėk lelköket a teendők érdekében. De rövid gondolkodás után, átlátva Álmos lemondásának okszerüségét, s a vivandó harczoknak hanyatló kor által nem viselhető nehézségeit: elfogadák a szeretett népvezér lemondását, s Árpádot kazar szokás szerint paizsra emelvén, ismételve zengék el az örvendező hadvezérek s a frigyesült nemzetek azon ünnepélyes nagy esküt, melyet kiindulásuk alkalmával a Don tövénél Álmosnak tettek volt.

S Álmos, még egy pillanatot vetve Pannonföld boldog határára, megáldotta bujdosó nemzetét, s kevés idő multán lefizetve adóját a kikerülhetlen halálnak, eltemettetett egy pataknál, melynek neve maiglan ismeretlen.

A nemzet ezen választásának helyes voltát kevés idő multán tetteinek dicsőségével igazolta Árpád. 889-dik évben tudniillik, midőn a magyarság tetemes része Előd vezér alatt még Etelközben tanyázott, a bizancziak és bolgárok közt háboru ütött ki, melyben bölcs Leo bizanczi császár, Árpádot és magyarjait segitségül hivta a bolgárok ellen. A bolgárok fejedelme ez időben Symeon volt, bátor és harczkedvelő férfiu, kinek neve sok népet félelembe ejtett s számos győzedelmeinek hire még a szövetségeseket is visszatartá a görög császártól. — Mindamellett készséges örömmel fogadta Árpád a görög császár meghivását, s népe javát összeszedvén azonnal táborba indult a bolgárok ellen. Követői e háboruban : első szülötte Liuntin, s aztán Csörsz vezér Kundnak fia volt. A magyar seregeket, a császár saját hajóin szállitotta át a Dunán, mire Árpád, alig hogy a túlpartot elérte azonnal hozzáfogott a népfogyasztó vérmunkához. A bolgár fejedelem, bár ekkor épen Nicephorus Phocas bizanczi hadvezérrel Macedoniában kemény tusákban állott, hallván hirét Árpád betörésének, nagy hirtelenséggel viszszafordult s legbátrabb harczosaival személyesen indult a magyarok ellen. A Duna két partján, Szilisztria közelében ment végbe az öldöklő ütközet, s a bolgárok teljes megveretésével végződött.

E nevezetes hadjárat után, melynek hire csakhamar egész Európát betölté, Árpád visszasietvén Pannoniába, az elfoglalt tartomány belrendezését azzal kezdte meg, hogy a Kiewből jött oroszokat a Kárpátok alján letelepité, s az ottani szlávságot alájuk adván, — az ország többi része elfoglalásának munkájához fogott.

Zalán, fejedelme a tiszamelléki bolgárságnak s ivadéka Kremnek, ki a nyolczadik század vége felé népét az avar felsőbbség alól fölmenté, Alpárról követeket küldött Árpádhoz, hogy őt utjának folytatásától eltiltsák. Zalánnak harczias s nagy számu népe volt s szövetségben állott Symeon bolgár fejedelemmel is. Ezt tudva Árpád, nyájasan fogadta annak követeit, sőt megajándékozván azokat, azon izenettel bocsájtá vissza, hogy nem táplál ellenséges szándokot s csupán jó szomszédsági viszonyt ohajt. Mialatt azonban Zalán követei urokhoz érkezhettek volna, Árpád a Sajóig terjedő földet is elfoglalta már. Ezután pedig Tas és Szabolcs vezért a legnagyobb gyorsasággal Marót fejedelem ellen küldé, ki a Tiszának balpartján a mai Biharban, Szathmárban és Szabolcsban, kazar-bolgár népségek fölött uralkodott. A földnépe iszonyu rémületbe esett a magyar vezérek megjelenésére s a hódolat minden előjeleivel fogadta. Mindamellett ezen kisérlet nem ütött ki szerencsésen; mivel Marót a Kőrös áthatolásánál visszaverte Szabolcs és Tas vezért. — A győzelem- vagy halálra készült fővezér azonban az ellenhatásból még nagyobb bátorságot meritvén, egy másik hadsereget Töhötöm (Tuhutum) és ennek fia a vitéz Horka vezérlete alatt rögtön Erdélybe indi-

tott meg *Gelo* király ellen, ki ott az oláhságnak parancsolt. *Gelo* szintén fegyveresen állott a foglalók ellen, s több csatát vivott a magyar vezérekkel; de egy véres ütközetben életét veszitvén, az ország népe hajlandónak mutatkozott a hódolatra, s igy Töhötöm szerencsésen elfoglalta Erdélyt.

Ekkép Zalán már több oldalról körül volt véve a foglaló hadaktól, melyek a megszállott részeket azonnal magyar kormány alá is vetették. Most már eljöttnek látta az időt Árpád arra, hogy egy döntő merényt is megkisérthessen. De erre ürügy kellett, s minden puszta jogczim nélkül nem akart oly harczot meginditni, mely az ősöktől maradt igazságos örökség érdekében vala megvivandó. Miért is nagy ildomossággal először is hirül adta Zalánnak eddigi győzedelmeit, s aztán azt követelte, hogy emez engedné át neki a Zagyváig terjedő földet is. S Zalán, — mert még nem bírt oly haderővel, hogy a kérelem visszatorlásának esetében a honfoglalókkal harczsikra kelhessen, — megadta ugyan azt a mit Árpád követelt; de titkon s a legnagyobb siettséggel, nagyszerű ellentállásra készült. Árpád sas tekintetét nem kerülték ki e készületek; de mert még nem látta eljöttnek a tettre intő perczet, ő is csak fegyverzé harczosait s a foglalás munkáját a felső részeken folytatá ez alatt.

Árpád diadalmas előnyomulásának hire csakhamar utat tört a szomszéd külföldre. S mig egyrészt bámulatot gerjesztett a foglalók rettenhetetlen vitézsége, másrészt tiszteletet s rokonszenvet az ildomosság, mely Árpádnak országalkotó tettein átsugárzott. S igy történt hogy Arnulf császár segedelemre s szövetségre hivná föl őt a morva fejedelmek ellen, kik ép az időben a legellenségesb versenygésben éltek egymás közt atyáik öröksége miatt. *Mojmir*, *Zobor* s az ifjabbik *Swiatopolk* (Swatopluk) néven neveztettek e versenygő fejedelmek, kiket Arnulf császár különösen a magyarok által kivánt tönkre tenni, hogy aztán birtokaikat saját birodalmához csatolhassa. Árpád jól tudta, hogy mit forral a német császár, de azért készséggel fogadta el annak is fölhivását, minthogy saját messzebb ható czélainak az szintén megfelelt; miért is a morvák ellen fölfegyverzett seregeit Zuard, Kadosa és Huba vezérek alatt a nevezett tót fejedelmek ellen küldötte, maga pedig a Tisza s Mátra között fekvő földet foglalván el, innen ügyelt föl az egészre; irányt innen adott mindenkinek [15]).

Vér és pusztitás jelölte a kiküldött hadfiak nyomdokait; az ellenállókat leöldösték, a morvák birtokában létező erősségeket, ugymint: Galgóczot, Beczkót, Nyitrát s Trencsint a Vág vizeig terjedő tartománynyal együtt elfoglalták; a vakmerően ellenszegült Zobort pedig személyesen elfogván, egy a nyitrai várral szemközt álló dombon fölakasztották.

Zalán ellenben megsokalván a minapi veszteségeket, 896-dik évben haddal készült megtámadni a mindinkább terjeszkedő magyarokat, s mint előre látható vala Symeon bolgár fejedelemmel szövetkezve, roppant számu görög és bolgár hadsereg kiséretében csakugyan megindult Árpád ellen. — Alpárnál ütközetre került a dolog, melynek messzeterjedő síkságán a két tábor Árpád és Zalán személyes vezérlete alatt mérközött meg egymással. Az egyesült görög-bolgár népség, valamint Zalán népe is, nem sokáig állhatá ki a magyar vitézek rohanásait, s megfutamodván nagy részben lekonczoltattak, nagy részben pedig a Tiszába vesztek. E szerencsés ütközet eredménye az volt, hogy azonegy napon a Kárpátoktól immár Bolgárfehérvárig terjedt ki a magyar hatalom. Erre a többi tótság is ellentállás nélkül megadta magát, Zalán pedig ki látván hogy seregei semmivé tétettek, rémületes futtában nehány görög vitézzel egy patakot akart átuszni,

de ijjedtében elhagyván eszmélete, maga és kisérői oda vesztek. S ezen hely, azóta maiglan „*görög rév*"-nek neveztetik.

Igy a Duna és Tisza köze már egészen Árpád birtokába jutván, a szintén meghóditott Erdély s egyéb elfoglalt tartományokon kivül még a Duna-Tisza s Maros közötti térség maradt hátra, melyen akkoron *Glád* uralkodott. Ez ellen Árpád Kadosa vezérét inditotta meg egy vállalkozó hadcsapatnak élén; a ki is embereinek egy részét a Béga vizén átszállítván, mintegy ellengátot szándékozott a netalán fölkelendő lakosság fékentartására állitni, — másik részével pedig Gládot szemközt támadván meg, annak hadnépét teljesen szétverte, s országát az uj birodalom területéhez csatolta. Kadosa aztán e nevezetes győzelem hirének megvitele végett követeket küldvén Árpádhoz, egyszersmind tudtul adá, miként a szerencsének emitt oly mosolygólag megnyilt ösvényén szándoka tovább nyomulni, ha ebben nem gátoltatik. Árpád jóváhagyását küldé meg a merész vállalathoz, a midőn is Kadosa átkelvén a Dunán, keresztül barangolta az egész Szerémséget s Horvátországot, sőt beütvén Bosnyákországba is, hősi kalandozásából roppant zsákmánynyal megrakodtan csak három év mulva tért vissza. Horvát- és Tótország tehát a tengermelléki tartományokkal együtt, már ez időben magyar hatalom alá jutott, mi kiviláglik Béla király névtelen jegyzője munkájának azon helyéből is, hol ezen krónista határozottan irja, hogy: a honfoglalás munkájának dicsőséges befejezése után, az Árpádhoz visszatért diadalmas vezérek tiszteletére rendezett örömlakomán *a szomszéd nemzetek* is seregestül tódultak Árpád üdvözletére s hódolatuk kinyilatkoztatására.

A Kőrös folyamontúli tartomány azonban még mindez ideig Marót bihari herczeg kezében volt, ki a minap ellene küldött Szabolcs és Tas vezérek átkelését a folyamon vitézül visszaverte. Ezek épen a Nyirség meghóditásával voltak elfoglalva, miért is Árpád, Uszuba és Velek vezért küldte edzett csapatokkal a kevély Marót megzabolázására. Az ide szárnyalt magyar hadak működését és szerencséjet azonban, Szabolcs és Tas már a Nyirségen is nagy sikerrel támogatták. Az elsőbb nevezett vezér tudniillik, hogy biztos támpontja legyen a honfoglalás mintegy végső zárkövét képező nagy műnek, már előbb egy erős várat épittetett a Tisza partján, mely neréről ma is Szabolcsnak hivatik. Valószinűleg a vidék bolgár (=polgár) lakosságából többeket rendelvén a vár szolgálatára s a roppant földsánczok hányására, ezek a közel szomszédságban telepedtek le, s lakhelyük ma is „*Polgár*" nevet visel. Szabolcs azután és társai két részre osztván a zászlóik alatti hadcsapatokat, egyik résszel a Szamos partjain haladtak előre, a másikkal pedig a Nyirségen. Azon mocsáros hely, mely első megindulásuk nyugpontjaig szolgált s hol szintén földvárat emeltek, kezdetben Tas neréről „*Tasvár*"-nak, most pedig Sárvárnak mondatik. Tovább indulván innen Szabolcs és Tas, Szathmár váráig jutottak, s ezt körülkeritvén három napi kemény ostrom után bevették, s Marótnak ott talált vezéreit vasbékókba vervén, sötét tömlöczökre vetették, s aztán a Meszes környékének elfoglalására siettek.

Ezen előzmények teljesen meghűték Marót korábbi harcztüzét, miért is Uszuba s Velek hadseregeivel nemhogy megütközni lett volna merészsége, hanem őrséget hagyva hátra Biharban, maga az erdőkbe rejtezett. Az őrség vitéz férfiakhoz illőleg bajnokul védte az oltalmára bízott fejdelmi várat, de tizenkét napi súlyos harczok után elvégre is kénytelen volt a magyar erő előtt meghajolni. Marót a tény után letett minden ellentállási

szándokról, sőt gazdag ajándékokat küldvén Árpádhoz, követei által azon óhajtását fejezte ki, miszerint legnagyobb örömére szolgálna, ha az ő egyetlen leányát *Zoltán*, — Árpád fia venné nőül, a kinek hozományaul kész átengedni a tartományt is.

Tetszett Árpádnak a minden tekintetben kedvező ajánlat; miért is vezértársaival tartott rövid tanácskozmány után azon megnyugtatással bocsátá vissza a bihari herczeg követeit, miszerint annak kivánságába beleegyezik, sőt biztositá, hogy birtokában békén megmaradhat életefogytaig. Uszubu és Velek ehez képest szintén urok akaratához alkalmazkodván, Marót leányát lakodalmi pompával Zoltán arája gyanánt magukhoz vették s a lakosok fiait zálogul hozták a magyar táborba. Árpád és vezértársai pedig a lakodalom alkalmával nagy vendégségeket csaptak, melyben a vidék lakóinak szintén több ezrei részt vőnek. Ifjaik a fővezér szemei elött játszottak s Árpád esküt vevén a főemberektől és vitézektől, Zoltánt nagy ünnepélyességgel a vezérek sorába vette. Uszubu ekkor Árpádtól Veszprém várát minden hozzátartozandóságaival, Velek pedig Zaránd vármegyét kapta ajándokba.

Mig azonban a dunáninneni részek s a tiszai vidék meghóditásánál ezek történtek, Arnulf császár, ki a marahàni birtokokra a Dunán túl eddig szintén befolyást gyakorolt, — elhalván most már, Árpád a végett tőn készületeket, hogy a dunántúli részek végleges elfoglalásával a honfoglalás nagy müvét mintegy betetőzze. Megindulván pedig Csepel szigetéből hol legtöbbnyire tartózkodott, Magyarrévnél (Megyernél) a Dunán átkelt hadai derekával s Ó-Budán tábort ütvén, pár napi időzés után lefelé tovább nyomult, mignem Százhalomnál megállapodék. Ő maga ezen főhadiszállásról intézvén a foglalás munkáját, egyik seregét Boyta és Ete vezérlete alatt *Baranyavár*, — másikat pedig Uszubu és Örs vezérekkel Veszprém ellen küldötte, s a várat melyet olasz helyőrség védelmezett, tiz napi ostrom után bevették a magyar hősök. Vasvár rövid ellentállás után szintén kaput nyitott s igy a Balaton egész környéke magyar kézre jutott. És most egy harmadik hadtesttel a Rába és Rábcza völgyét is bekebelezvén a birodalmi testbe, Székesfehérvárra tért, ezentúli állandó székhelyére. A honalkotó vezér utközben fölment a Pannon szent hegyére, s midőn onnan Kelet és Nyugat, Dél és Éjszak felé tekintett, s midőn gyönyörü változatosságban látta maga előtt a vidéket s a merre nézett magyar földet látott : szíve eltelt magas örömökkel s magas érzelmekkel.

De mintegy érezve közelgő halálát, alig hogy Székesfehérvárott beszállt, vezértársai közmegegyezésével legifjabb fiára — Zoltánra — ruházta át a nemzet kormányát. Meghalt 907-ben, s tetemei Ó-Budán egy csermely partján, mely a Dunába szakad, azon helyen tétettek örök nyugalomra, hol később a „*Fejér-Mária*" nevü templom épült. Árpád fimagzatai közől Zoltánon kivül emlitők már Liuntint (Leventét), ki korán elveszett a honfoglaló csatákban; de történészeink mondják, hogy volt még más két fia is, Jelech t. i. és Jutócz, kik azonban az országalkotás nagy napjaiban már nem léteztek. Némelyek Ágnes és Beátrix nevü leánymagzatokat is tulajdonitanak, de ezt a mennyiben létezésöknek semmi bizonyos emlékeivel nem birunk, eddigelé csak puszta vélelemnek tekinthetjük.

* * *

Ime ezek a magyar honfoglalás drámájának főbb eseményei.

Ki nem látja ezekben ama mindenható isteni kezet, mely a maga láthatatlan czélainak eszközeiül nemzeteket támaszt föl a porból s eltemetni

enged nemzeteket, hogy mint a kiaszott virágbokor kórói helyet adnának a dúsabb növényzetü hajtásnak? ...

Ime a föld, hol tiz század előtt megjelent egy nép, kifejteni saját vérében isteni származásának bélyegét : még létezik; s „*magyar*" névvel van följegyezve a népek térképén. De él és létezik maga a nemzet is, mely azt évezrednek előtte birtokába vette. Ki veszi észre rajta az aggság redőit? Nem ifjodik-e meg századról századra?

S mig Isten engedi, hogy e vérrel szerzett föld birtokában maradjon, lehet-e rettegni halálától? Megszünhetnénk-e Isten dicsőségének hirnökei, a nagy embercsalád hű lánczszeme, s a történet büszkesége lenni?! ......

II.

A hazai történelem oklevéltára.

1.

II. Sylvester

római pápa ő szentsége levele, melynek kiséretében *Astrik* kalocsai püspök által a a magyarok vezérének, *István* herczegnek a *királyi koronát* és *apostoli kettős keresztet* megküldi.

Sylvester püspök, Isten szolgáinak szolgája, ***István*** vezér-herczegnek üdvet és apostoli áldást!

Nemességednek követei, különösen pedig legkedvesb testvérünk Astrikus, tiszteletreméltó kalocsai püspök, szivünket annál nagyobb örömmel tölték el, s annál kevesebb nehézséggel végzék küldöttségüket, minél sovárgóbb lélekkel vártuk (előre isteni intést nyerve) azoknak megérkezését ***egy előttünk ismeretlen nemzet*** részéről.

Boldog követség, mely mennyei küldöttől megelőzve, s angyali tanácsban tárgyalva, Isten végzésében ***előbb*** nyeré a határozatot, mintsem általunk ***kihallgatva*** lehetett volna.

Ez valóban nem emberi akaratból, sem a dolgok folyamából, hanem az Apostol szerint az irgalmas Istentől ered : ki mint Dániel bizonyitja, az időket és korszakokat alakitja : országokat alkot és átültet : a mélységeket s rejteményeket feltárja, s a setétségben történteket ismeri, minthogy vele van a világosság : mely János tanusága szerint felderít minden embert, ki e világba jő.

Először is tehát hálát adunk Atyánknak az Istennek s a mi Urunk Jézus Krisztusnak, ki ezen időkben megtalálta ***Dávidot, Geyza fiát*** a szive szerint való embert, és feltámasztá őt, a mennyei világosságtól körülsugárzottat, hogy táplálja az ő népét *Isräelt*, a ***választott magyar nemzetet.***

Dicsérjük továbbá fenséged ájtatosságát Istenben, s tisztele-

tét az apostoli szék iránt, melyen érdemeink számitása nélkül Isten kitünö irgalmából ülünk.

Illő méltánylással fogadjuk ezen kivül nagyszivüséged bőségét, melylyel a boldogságos Péternek, az apostolok fejedelmének, az országot és a nemzetet melynek vezére vagy, minden tieidet, és tenmagadat is, ugyanazon követek és levélsorok által felajánlád.

Ezen jeles tetted által ugyan is nyilvánosan bebizonyitottad, és valóban olyannak tüntetted Te ki magadat érdemesül, a minek hogy Téged nyilvánitni méltóztatnánk, különösen kivántad.

De nem mondunk többet.

Ugyan is nem szükséges, hogy azt, kit *Krisztusért* annyi és oly kitünöen végbevitt dolgok nyilvánosan hirdetnek, és kit maga Isten ajánl, bővebben magasztaljunk.

Azért is, *dicső Fiunk*, mind azt, mit tőlünk és az apostoli széktől kivántál, *koronát és királyi czimet*, az esztergami érseki széket és többi püspökségeket, a mindenható Isten, s az ő apostolai, a a boldogságos Péter és Pál hatalmánál fogva, s ugyancsak a Mindenható Isten intésére és parancsára, apostoli áldásunkkal együtt örömest megengedtük, megengedjük s odaadjuk.

Hasonlóan a nagylelküséggel általad szent Péternek felajánlott *országot, s vele Téged, és a magyar népet és nemzetet, a jelenkorit és jövendőbelit*, a római szent egyház pártfogása alá fogadván, ismét a Te okosságodra s örököseidre és törvényes utódaidra ruházzuk át fenntartás, országlás, kormányzás és birtoklás végett.

Mely örököseid és utódaid bárkik legyenek is, miután az országnagyok által törvényesen megválasztattak, — szintén tartozzanak nekünk és örököseinknek személyesen vagy követeik által a tartozó engedelmességet és tiszteletet kimutatni, s magokat a római anyaszentegyház iránt, mely alattvalóit nem ugy tartja mint szolgákat, hanem fia gyanánt fogadja mindnyáját egyetemben, — alattvalók módjára viseljék magokat, és a katholikus hitben, s Urunk és Üdvözitönk Krisztus vallásában szilárdul megmaradjanak és azt elömozditsák.

És mivel nemességed Krisztust hirdetve, s annak vallását terjesztve, nem átallotta az apostoli hivatást, az apostoli dicsöségért versenyezve viselni, — bennünket és a papságot pedig kipótolni és az apostolok fejedelme iránt mindenek felett tisztelettel lenni igyekezett : annálfogva mi is különös kiváltságunknál fogva *kegyelmességedet*, s a Te érdemeid tekintetéből törvényes örököseidet és utódaidat, kik a fennmondottak szerint választattak, s az apostoli széktől helybenhagyattak, mostanra és későbbi örök időkre feldiszesiteni kivánván; hogy miután Te és ők, azon koronával, melyet küldünk, a követeknek

átadott szertartás szerint megkoronáztatál, vagy megkoronázva lesztek, a keresztet, az apostolság jelvényét magad előtt vitethesd, és azok is vitethetni jogositva legyenek; és hogy a szerint, a mint az isteni kegyelem Neked és azoknak sugallani fogja, országod mostani s leendő egyházait Mi-helyettünk s utódaink helyett rendezhesd és intézhessed, szintén apostoli hatalmunkhoz képest engedélyeztük, akarjuk és kérjük, mint ama másik levelünkben, mely egyuttal Hozzád, az ország nagyjaihoz, és az összes hü néphez mind közönségesen intézve, Hozzád utasitott követünk által átadandó lesz, mindezek teljesebben megmagyarázva foglaltatnak.

Imádkozunk a mindenható Istenhez, ki Tégedet anyád méhéből nevednél szólitott az országlásra és a koronára, — és a ki e diademát, melyet a lengyelek vezére számára készittettünk, Neked átengedni rendelte, — segélje malasztja gyümölcseit Benned öregbedni s böven öntözze meg áldásának harmatával országlásod zsengéjét; Neked országodat, Téged az országnak épen tartson meg; a látható és láthatatlan ellenségtől védjen; s a földi országlás bajai után a mennyei országban diszitsen örök koronával.

Adatott Rómában mártius 27-kén, Kr. U. születése után 1000-dik évben.

2.

Levéltári adat a királyi igriczekről.

Közli

PÁUR IVÁN.

Hogy már Árpádtörzsi királyaink udvartartása fényben egy középkori keresztény udvarnak sem engedett, míg nem Hunyadi Mátyás király budai palotája minden addig látottat is messze tulsugárzott, a hazai történetirók öntudatos büszkeséggel, az idegenek mint szemtanuk bámulva irták meg. Az országzászlósai által viselt udvari méltóságok, melyek a nádor személyében tetőztek, eléggé ismeretesek; de volt még a királyi pohárnokok, vadászok, solymárok, lovászok és peczérek (caniferi regii) egész rendje (ordo) saját udvarhivatali főnökök (magni magistri) alatt szervezve. — És kétségtelen nyomai vannak annak, hogy e rendek nagymesterei az országgyülésekben részt vettek, kik e különös záradék mellett „qua tamen ordinis tui repraesentans“ külön királyi meghivó levelekre méltattak. De tudjuk azt is, hogy a magyar királynék udvara, minden méltóságokat és udvari hivatalokat, a nádort kivéve, külön, szinte környezetéhez számitotta, mihez azonfelül az udvari hölgyek bájoló koszoruja járult; hozzáadva még tehát mindehez az udvarképes nemességet (commensales perpetui) és udvari apródokat (parvuli aulae) és más alárendeltebb foku udvaronczokat, csakugyan elmondhatjuk, hogy a még pedig akkor gyakori utazások alkalmával magával az

udvarral egy valóságos tábor indulhatott meg, innen találkozunk a törvénybe idéző levelekben a megjelenési hely és határnap kijelelésében, ily és hasonló kitételekre, és pedig találólag választva: „ad quindenam exercitus regis"; és innen a ma is divó nyelvszokás szerint a „Hofflager" szóra a németeknél. És habár a kor szokása szerint, mely a kocsik kényelmét a férfiatlanság és korcs elpuhulással egy fogalom alá sorozta, ily utazásban mindenkit, még a hölgyeket is nyeregben kell képzelnünk, ugy mégis az udvari podgyász tovaszállitása, a társzekerek hosszu sorát vehette igénybe. Ezeken foglalt helyet csaknem mindég, a féltékenyen őrzött szent korona a többi koronajelvényekkel, az udvari kápolna, külön a capellanus regis és reginalis fölügyelete és igazgatása alatt, a szerkönyvekkel, hordozható oltárral (altare portatile, ma az arany gyapjasok kiváltsága) a szent ereklyékkel, egyházi drága edénykincscsel, arany és gyöngyökkel gazdag ritualis ruhákkal, a tornajáték eszközei, számtalan sátrak, szőnyegek, vadászhálók és más kényelmi czikkek; és e megindult hadoszlop zömét, ha körülrajongta a királyi testőrség, ugy az egész menetet bezáró fedezeti fegyveres legénységet is hozzá kell gondolnunk, mely az utoa megérintett megyei székhelyenkint a várkatonákbul kerülve, (populus castri) egymást felváltotta. És csak így lesz megfoghatóvá előttünk, a királyáért szivvérét is áldozni kész magyar nemesség sokszori panasza, sőt az Árpádok után tiltakozása a királyi udvar beszállásolása (descensus regis) ellen, minek sűrű nyomai a törvényczikkekben is merülnek fel. — De megfoghatóvá lesz előttünk az is, hogy e tiltakozások nem a vendégszeretetlenségnek voltak szennyfoltjai és nem a szükmarkuság kifolyása, hanem a földesur patriarchalis gondoskodása szüleménye, ki jobbágyainak a szekerezés és más faggatássali tulterhelésében a közös szabadság sérelmétől tartott. És ime ez volt kutforrása a kegylevelekben és kiváltságokban olvasható azon záradékoknak is, melyek szerint több sz. k. városok, főpapok, székesegyházak és néha világi nagyok birtokai (inkább jobbágyai) a szállásadási tehertől ünnepélyesen felmentettek. Mert a széles királyi latifundiumok és királynék birtokai és a koronajószágok számtalan váraival, habár elég tágosak voltak is a befogadásra, de még nem birván állandó királyi székhelylyel az árpádkorban a magyar haza, még is megesett, hogy a közbeneső állomások ki nemkerülhető magánbirtokra estek. Ilyenkor hihető, hogy még maga a legnagyobb dynasta is, még pedig minden fényüzése, vendégszeretete és hódoló vazallusi kötelmei mellett csak aggódva nézhetett várának, ma bár óriásiaknak tetszhető termei aránytalanságára, ha az őt megtisztelő vendégtömeget az előtte járó porfelleg után kémlelte az őrtorony ormáról, hol arról kivánt szemmel meggyőződni részletben, mit a habos ménről leugráló királyi futárok lélekszakadva csak vázolva adhattak elő.

De tulzok talán? lehet-e hinni, hogy a magasabb cultura vívmányaitól távoleső és elleneink által műipar- és művészetszegénynek kikiáltott árpádkorban mind e dicsőségek szinhelye lett volna a magyar udvar; desőt csak érintenem volt szabad e helyen, mit a még mindeddig ismeretlen számtalan okmány fog feltárni azok előtt, kik szerencsésbek nálomnál, de hivatással is birva a levéltárak hétlakatos szentélyébe törve, ott fognak merithetni, holott ma még csak küszöbön állunk. — Vagy nem kell-e feltenni, hogy már az árpádkorban nem csak elemei léteztek de szilárd alapjai is megvoltak vetve mindannak, mire utóbb oly pazar fénynyel épitettek. Mátyás, ki mindent nagy mérvben tett, tudjuk, hogy a Budáról északnyugatra eső Solymárt udvari solymárjai számára épittette, a délnek eső

Tétény melletti erdős dombokon pedig a szinte ma is romjaiban látható Kutyavárt peczérei és vadászebei számára rakatta, hol az árkolásoknál találni szokott számos kutyakoponyákban a tatár kopófaj volna képviselve, mint azt a romokban az esetlegesség különczködése folytán ma szinte hajlékot talált uradalmi erdősztől értettem, sőt kinek szivessége egy ily agyaras ritkasággal vándortáskámat meg is terhelte. — Ha pedig valaki ennek hallatára félrevont ajakkal, mintha birsalmába harapott volna, egy közönbös *„no bizony"*-nyal felelne, és azt, ki palotáját kutyái és solymai számára épített várak közepére helyezte, egyébnek sem lenne hajlandó nézni, mint egy ó-testamentomi nagy folio Nimrod nyolczadrétnyi uj kiadását, azt jól lesz figyelmeztetnem, hogy mindezt azon Mátyás tette, ki világhirű könyvtára fölé márvány boltiveket vonatott, és a minium és lapis lazulival festett hártya codexekre nehéz arany kapcsokat kovácsoltatott, és ki az Istenházába és könyvházába *egy* ajtón járt; de hogy hála a nemzeti geniusnak a solymokkali széldelgés annyira nem ment nála mint Francziaországban, hol a főuraknak — báróknak kiváltságos jogaikhoz tartozott, solymaikat az isteniszolgálat alatt a hivek botrányára az oltárra ültethetni; kiről megvan irva, hogy szenvedélyes vadász volt, nem kevésbé szenvedélyes, mint az árpádkori királyok is mind, ki szilárd volt akaratában mint a szikla, melyen palotája állott, de nem kegyetlen, hogy egy elejtett vadért, az órvadászt a szarvas szarvai közé ültetve kötöztette volna fel és kárhoztatta volna mazeppai kinhalálra; de igazságos volt és a földnép verétékén nem hizlalta vadkanait, hanem körülkeritett vadaskertet tartott Buda vidékén, oly intézmény, mit korában sehol sem lelünk, és mely Mária Térezia alatt nálunk uj találmány gyanánt hálával lőn fogadva, mert biztosabb óvószer volt, mint a leghumanusabb törvényczikk, mely a sértett félnek kártalanitási keresetet engedélyezett, de szövevényes perpatvart csapott nyakába, míg végre bele nem unt, fel nem hagyott joga után czammogni és fogcsikorgatva bár ki nem heverte a nálánál hatalmasabbtól vett sebet.

De ez udvari népnek, az emlitett rendeknek, azt mondhatnók, mi volt mindöszve is egész hivatása : a nyers erőt szolgálni, edzeni a testet és előkésziteni a harcz sanyaruságai elviselésére a tornajáték, medvehajsza, lovaglás és más, izmot fejtő gyakorlatok által. Ugyde épen az árpádkor volt a nemesebb értelemben vett lovagkor : a szép nem iránti figyelem, mely a magyar némbert oly kedvező törvények védve alá helyezte nálunk, és a vallásos dicső eszmékért csaknem rajongó buzgalom, melynek annyi kőemléke maradt; fennen hirdetik, hogy a szép és nagy, és a regényes iránti hódolat kora volt az a magyarnál is, kinek szellemi láthatára tágult a szentföldről hozott eszményképeken, a harczias népnél a bátorság tiszteletben állott, s némi fensőbbséget adott a tömeg felett, de ma már bizonyossággal tudjuk, hogy nem csak a bölénynyel viaskodó bátor vadászt dicsőitette a rengetekben újjongató kürtösök zenéje, de a szelidebb örömnek, a költészet és dalnoknak is fontak koszorut az Árpádok udvarában.

A dalnokok rendje (ordo) szinte oly szervezetnek örvendett mint a már emlitettek rendjei, és ugy mint mások, ez is saját földekkel volt ellátva a királyok kegyéből, ugy hogy ez által is az édes anyaföldhez bilincselve, nem szorult zarándoktáskára és vándorbotra, hogy befussa a világot a fejedelmi lakomák hulladék morzsáin táplálkozva. Fényes fegyvertényeк, kalandok, bor és szerelem a megéneklés tárgyául, mint nálom nélkül is elhiszi az olvasó, itthon sem hiányoztak, de a hagyományos költészethez, a mesék és a népdalok nagy örökségéhez is közelebb állottak, habár meddő

korban éltek volna is, és igy az árpádkori magyar dalnok csak hazájában lehetett elemében, messze minden cosmopoliticus vágytól. Édes örömmel idézem itt Toldy szavait, melyek első lökésemül szolgáltak, e levéltári adat közzétételére: „A történeti énekek“ ugymond ő „ily sokáig fentartása egy saját dalnoki kar nélkül nem gondolható. Hogy ilyen az egész középkorban volt is, mely a királyok és főurak udvarainak kiegészitő részét tette, biztos tudósitásokból tanuljuk; III. Endre királynak, egy 1292-ben költ okleveléből pedig azt is, hogy valamint régenten a királyi vadászok, halászok, lovászok stb, ugy a *királyi dalnokok* (középkori néven nálunk is joculatores (jongleurs), trufatores (troubadours) eltartására külön földek voltak kirendelve.“ (A magy. nemz. irodalom története. 2-dik kiadás, I. köt. 91 l.) E levéltári adat ugyan azon oklevél, melyre Toldy hivatkozik, és eredetije most kezemnél, annak, mit Cornides Dániel a *helynév kihagyásával* másolt le, és Engel kiadott: „Danielis Cornides Vindiciae Anonymi Belae Regis Notarii. Budae 1802. 4. a 216 lapon, és mely itt azért nyomatik le ujra, mert annak szövege a helynév nélkül adva, csak amolyan ékszernek tetszhetett, melyből a drágakő erőszakkal kitöretett, mely ha nem is egyedül, egy magamár, de együtt véve bizonyosan nagy részben értékesitheti azt.— Ez oklevél szerint:

III. András király Duruzló mesternek hadi szolgálatja, viselt követségei és maga a király kiszabaditása körül tett érdemei jutalmául a királyi joculatorok volt földét, Igriczit örökjoggal adományozza.

Andreas Dei gracia Hung. Dalm., Croacie, Rame Servie Lodom. Cum., Bulgarieque Rex, universis Christi fidelibus tam presentibus quam futuris, presens scriptum inspecturis, salutem in salutis largitore. Regie maiestatis sublimitas, licet manum munificam extendere debeat universis, illos tamen favore regio debet prosequi pociori, quos generosi sanquinis alta nobilitas, morumque immensa probitas, et sudores bellici, preceteris extulerunt, proinde ad universorum noticiam, harum serie volumus pervenire: quod considerantes fidelitates et serviciorum merita magistri Duruzlo, dilecti et fidelis nostri que et quas in diversis expedicionibus regni nostri non sine sui cruoris effusione et occisione innumerabilium serviencium suorum, in conflictu tentonicorum interemtorum, exhibuit ut fideliter sic devote, prout nobis per relacionem baronum et nobilium regni nostri exstitit manifestum, attendentesque ipsius servicia gratuita, que eo tempore cum magister Johannes Herrici (sic) bani ausu temerario nostram maiestatem impediverat, (sic) idem magister Duruzlo propter liberacionem nostram continuis legationibus fatigatus filium suum pro nostra celsitudine tradidit in obsidem inpendit indefesse, nos ipsius serviciis acceptabilibus, occurrere cupientes regis favore, licet respectu obsequiorum suorum que ad presens agimus modica videantur, quandam terram ioculatorum nostrorum Igrichy vocatam cum omnibus utilitatibus et pertinencys suis universis, sub metis et terminis antiquis, quibus per priores possessores limitata fuerat seu possessa, eidem magistro Duruzlo et per eum suis Heredibus Heredumque suorum successoribus, dedimus, donavimus, et contulimus, iure perpetuo pacifice possidendam, et habendam. In cuius rei memoriam firmitatemque perpetuam, eidem magistro Duruzlo presentes concessimus litteras, duplicis sigilli nostri munimine roboratas. Datum per manus discreti viri magri Th. albensis ecclesie prepositi Aule nostre vicecancellarij dilecti et fidelis nostri. Anno Domini Millesimo C°C, nonagesimo secundo. — Regni autem nostri anno tercio.

András Isten kegyelméből Magyar, Dalmát, Horvát, Ráma (Bosna) Szerb, Lodoméria, Kun és Bolgárország királya Krisztus egyetemes hiveinek, e jelen és jövőben, kik ez iratot meglátandják, üdvöt az üdvösséget adóban. Habár ugy illik, hogy a királyi fenség mindenkinek nyujtsa adakozó jobbját, mindazáltal azokat kelletvén hatékonyabb királyi kedvezményben részesiteni, kiket nemes vérből magas származás, erkölcsi nagyság, és fegyverrel viselt dolgaik mások fölé helyeztek; ugyan azért a jelen irattal mindenkivel tudatjuk: hogy tekintvén Duruzló mester, szeretett hivünknek szolgálati hűségét és érdemét, melyeket ő országunk többrendű hadjárataiban nem csak saját vére kiomlása de számtalan szolgái eleste által, kik a német elleni harczban vesztették éltöket, épen annyi hűséggel mint hozzánk szoros ragaszkodással mutatott, mint azt országnagyaink és nemeseink tanuságábul megértettük, és méltatván készséges azon szolgálatit, melyeket azon időben, midőn János mester, Henrik bán fia, vakmerő merénylete által fenségünket akadályozta, ugyan csak Duruzló mester, ki szabaditásunk iránti folytonos követségekben járva fáradozott, saját fiát Magasságunkért túszul adta, ernyedetlen buzgalmával teljesitett; mi is óhajtván kedvesen vett szolgálatját királyi kegyelmünkkel meghálálni, bár azt, mit jelenleg teszünk, hódoló feláldozásával egybevetve, csekélységnek látszhatnék is, bizonyos telket, mely ezelőtt dalnokainké volt és Igrichynek hivatik, minden haszonvételeivel és összes tartozmányaival, ugyan azon régi határai közt, mint az előbbi birtokosai által elkülönitetett és birtokoltatott, ugyan csak Duruzló mesternek és általa örököseinek, valamint örökösei utódainak adtuk, adományoztuk és engedtük, örök joggal és békeségesen birandót. — Melynek emlékére és örök erősségére, ugyan csak Duruzló mesternek adtuk kettős pecsétünkkel megerősített jelen levelünket, kiadva az eszélyes férfiu Th. mester, a fehérvári egyház prépostja udvarunk alkorlátnoka, és szeretett hivünk által, Krisztus után Egy Ezer Kétszáz Kilenczven Kettődik évben, uralkodásunk pedig harmadik évében.

Hártyára irva, elmállott pecsétjének viasz morzsái gondosan vászony zacskóba varva, mely a felhajtott hártya kétvágányából csüng, zöld és sárga sodrott selyem szálakon.

A joculatorok a „jocus“ tól (játék, Spiel) nevezve, ha szerelmi és bordalaikat nem is, de a történeti énekeket, mint terjedelmesebbeket hihetőleg mindig valami hangszerrel kisérték, mely a deák krónikákban „cithera“, „lyra“, az utóbbi magyar iróknál hegedő néven fordul elő; és ettől ragadt magokra a joculatorokra (ujabb korban) a hegedős elnevezés, bár a hangszer csak mellékes volt; a német talán hűbb maradt a joculator szóhoz, mert zenészeit, de hárfásait is, kik csak kisérik az éneket e hangszerrel „Spielleute“ név alatt érti. A királyi adománylevélben nevezett földről, Igricziről az mondatván, hogy az a királyi joculatoroké volt, ha közelebbről vizsgáljuk e helynevet, és azon viszonyban vizsgáljuk, melyben itt áll, könnyen rávezettetünk, hogy e helynév előbbi birtokosaitól a joculatorok — a dalnokoktól vette származását; ugy azonban, hogy mint Szala megyében fekvő a határos Horvátország vagy szinte közeli vasmegyei Vendek érintkezésétől talán nem egészen ment, azok szomszédságcsaládi vonásait külalakján nagyon is elárulja; nézzük példákban: Hrác tótul a. m. játszó, Spieler, tehát joculator; és azt tudván, hogy a szláv nyelvekben a *H*. betűt sokszor felváltja a *G*., mint: Za*H*ora, (erdőmögött) falu Nográdban, és Za*G*oria, hajdani grófság az erdősvidéki Sclavoniaban, már meglepő sem leend, hogy Igracs (illyr) a. m. Spieler, Tänzer; Igracz (szerb) a. m. Spassmacher, Pos-

senmacher; Igryvac (lengy) a. m. kurzweiltreiben, spielen, tändeln; Igra, gre f. a. m. ludus, lusus iocus (Katancsich-nál: Prawoslavnik I. 206. l. Mss) és végre Igri a. m. Spielgesell. Mindezek szerint, és mert az okmányban világosan Igrichy, azaz *i* kihangzással iratik e szó és ma is ugy divik, a Borsod megyei „Igricz"-től megkülönböztetve, nincs már kétség, hogy épen a szerint eredt, mint a királyi vadászoktól a Vadász-i, a királyné szakácsaitól a somogymegyei Szakács-i és több Kovács-i; ugy hogy nem is valószinütlen, hogy a joculatorok (ujabb időben hegedősök) hajdan nálunk „igriczek"-nek neveztettek, mit azonban, csak ugyan még más támaszom is lévén, mertem csak egyedül állítani, mig nyelvészeink hozzá szólanának, s e támaszt ismét Toldy volt szives kijelelni az általa kiadott Nádor Codexre utalván, hol a szólás vagy nyelv 24 bűne között felsoroltatik (691 l.) az „igrecseeg" igrec-ség, miről a codexhez adott szótár (17. l.): „Igrec: sipos; tán siposok szeretete, muzsika szerfeletti szeretete?"

A helynevek kérdéséhez érvén el, érintetlen nem maradhat „Duruzló" mester neve, mely kétségkivül a szokásból kiavott valami keresztnév és nem melléknév, és igen emlékeztet a László- (Ladislaus), Szániszló (Stanislaus), Bogyoszló (Bogeslaus) és Szoboszló- (Sobeslaus) féle végzetüekre. — Egy igen tekintélyes és általam is nagyon tisztelt író irányában máskor volt alkalmam kifejteni abbeli nézetemet, mily befolyásos szerep jutott a keresztény elemnek (a keresztneveknek) helyneveink képzésénél, oly annyira, hogy azon mindjárt eleve magát tultenni, sokszor igen könnyen veszedelmes aberratiokra vezethet; példát nyujtott akkor a Szoboszlóvásár, mit Zaboslóvásárnak értelmezett a felebb dicsért író, ugy hogy a Bogyoszló helynév, a kijelelt uton haladva Bogyóslóra vezethetett volna a Zabosló után — holott kézen fekszik, hogy a sok „ló" helyett emez Bogislaus, amaz Szobislaus-ból eredményezhető. — Különben épen Doroszló helynév is több van a hazában, ki lesz szerencsés megfejtője nem tudom, de azt tudom, hogy pogány elemet hiában fogna benn keresni valaki: Kovácsichnál ezen oklevél kivonata e keresztnevet Doroslaus és Durcislauskint hozza deákul, mi ugy hiszem maga is elég irányadó leend a Martyrologiumok felkutatásában. Nálunk még itt is tömérdek a zavar. Ágost és Ákos miatt csak imént folyt le a vita a napi sajtóban, de szóba sem hozzák mások, hogy Samuel nem Soma, hanem Samu, de igen is Soma a Cornelius. A Doroszlóiak névszerint Miklós és Doroszló Doroszlófi Todor fiai már 1250-ben Győrbe kisérvén a királyt és csapataikkal csatlakozva a király fegyveres népével, Albert herczegeken harczolók, nyerték Rum falut Vasmegyében adományul, miről a felebbi okmány is emlékezik mondván, hogy azon szolgálati hűségét és érdemét jutalmazza András király most is Duruzló mesterben, melyeket többrendű hadjáratban nem csak saját vére kiomlása, hanem számtalan szolgái eleste által, kik a német elleni harczban vesztették éltöket, tüntetett fel. — Szalay szerint, midőn a trónra lépendő III. Andrást a Drávánál Németujvári Iván (az okmány szavai szerint Magister Johannes filius Henrici Bani — Kovacsich hozzá teszi Gozlep) lesben állva elfogta, tetemes váltságdij mellett csak főleg Rumi Tivadar fehérvári prépost közbenjárására bocsátotta szabadon; mit tett a királyért Tivadar, fehérvári prépost, ki Doroszló és Miklós testvére lehetett, forrás nem lévén idézve, nem határozhatni el, de ez okmányból tanuljuk, hogy Rumi Doroszló fáradozott a követségekbe oda, (propter libertationem nostram continuis legationibus fatigatus), sőt azon minden magyar által irigylendő sorsra szánta el magát, hogy a király személyeért saját fiát adná túszul a külföl-

diekkel fondorkodó pártütő ellenség kezébe (filium suum pro nostra celsitudine tradidit in obsidem). Miből már nem is kételkedhetni, hogy nagyobb tényezője volt a király szabadonbocsátási ügyének, mint maga a fehérvári prépost, ki már állásánál fogva mint pap, minden erélyessége mellett is csak a rábeszélő, bár szinte érdemmel járó szerepre lehetett csak szoritkozva. — Akármi arányban oszlik el azonban az érdemjutalék az áldozatra kész apa, a túszul ment engedelmes fiu és a legitimitás mellett szóval buzgó pap között, örök dicsőségei lesznek e babérsarjai a Rumy család nemzetségfájának, kik III. András király mellett becsületesen küzdve, hármas szent szövetségben az idegen elemhez szító pártok ellen elszántan keresztülvinni segitették az utólsó Arpád trónraültetése nagy munkáját. Méltó bizonyosan már azért is, hogy e most is még virágzó család nemzedékrendje, mely Lehotzky-nál csak töredékesen mutattatik fel, illően kiegészitessék, különösen pedig összefüggése azon ággal, mely utóbb (1453). Gáta nevű mosonmegyei falut nyerte Lászlótól adományban, és magát *Gátainak*, németül Grafen von Gattendorf irta, felderitessék, mi genealogusaink szép feladatául kinálkozik, de nekem érintenem is elég volt.

De visszatérve a dalnokokhoz, miután az idézett okmány ezen szavaiból : „joculatorum nostrorum“ egyenesen következtetnünk kell, hogy ilyeket még III. András udvarában csakugyan tartott, a vezérek korában sem hiányoztak azok, csak Béla király névtelen jegyzőjénél egynél is több helyen találunk utalást azok létére már az őskorban, igy szólnak a nagyon is ismeretes helyek : „Igen disztelen és illetlen dolog volna, ha egy ily főnemes nemzet a maga eredetét és vitéz tetteit a köznép hamis meséiből vagy *dalnokai* csácsogó énekeiből mintegy álmodva tanulná.“ És (cap. 4. XII). „Quorum etiam (Lelu, Bulsu) bella et fortia facta sua, si scriptis praesentis paginae non vultis, credite garrulis cantibus *joculatorum*, et falsis fabulis rusticorum, qui fortia facta et bella Hungarorum usque in hodiernum diem oblivioni non tradunt.“ „Ha jelen irásomnak nem akartok hinni, higyetek a *dalnokok* csácsogó énekének s a pornép hazug meséinek, kik a magyarok hős tetteit és harczait, mái napig sem engedik feledékenységbe menni.“ — De a képes krónika is emlitvén, hogy a hét vezérek magokról énekeket készittettek neveik dicsőitésére, ezek nemde joculatorok, dalnokok nélkül valamint el nem énekeltethettek, egyáltalján létre sem jöhettek azok nélkül. Mindezektől bizonyosan még viszhangzott az Árpádok udvara, és fájdalom, hogy e költészetből mi sem szállt ránk örökségűl, ugy hogy ma egyetlen egy joculátort sem ismerünk nevéről, nem hogy műveiről; különben sajátságos, hogy e középkori dalnokok csak a trónt körülfolyó udvari légben érték el a magasabb kifejlés fokát, ugy hogy a lovagrenddel lépést tartva felszállt éshanyatlott is intézményök, — mely ugyan ez okból Velencze és Genua kalmáröbleiben igen későn kötött ki, holott nálunkmint láttuk a nemzet eredetével egy idős, az Árpádkorban erős, mert földbirtokkal ellátva, és ez oknál fogva politikailag képviseltetve lép fel, de még azontul is (Mátyás alatt) virágzó, mert az udvar által kegyelve érzi magát. „Van nyoma“ ugymond Toldy a. m. h. „Kun László idejéből mimusoknak, histrioknak is a joculátorok mellett. E kitételek értelmét ez időre vonatkozva nehéz bizonyossággal meghatározni; de csakugyan hihető, miképen alattok mysteriumok, azaz beszélgetésekbe öltözött bibliai s más szent történetek előadóit kell értenünk, kik piaczon és csárdákban mulattatták efélével a népet s ilyenkor holmi bohó kicsapongásoktól sem tartózkodtak.“ — Az árpádkori királyi udvarban tehát a szépművészetek rendre u. m. költé-

szet, zene, táncz és szinészet képviselve voltak, a gyengéd örömnek és kedélyélveknek megvoltak hát felkentjeik, a finomabb társas élet, fűszerezve nemes enyelgéssel is otthonos volt, csak egyedül a csörgősipka vastag tréfái nem érvényesíthették magokat az Árpádok körül; csak az udvari bolond szerepe az, mely betöltetlenül állott nálunk, mert azt bár európaszerte felkarolva az udvarok által, a magyar férfias komolyabb kedély psychologiai okból izetlennek találhatta, ugy mint politikai okból feleslegesnek is. Korlátlan vagy épen zsarnoki hatalommal uralkodó fejedelmek körül, hol siri csend zsibbasztotta a szellemet, a szabad szólás szájkosarat viselt, saját véleménynyel birni merénylet volt : az udvari bolond egy népboldogitó expediensnek vétetett, ő volt a közvéleménynek egyedül eltürt organuma, ki a földi isten lelkiismeretéhez férkezhetett talpra esett, rögtönzött felelettel, bohócz és leleményes kérdéseivel, vagy élczes csipősséggel kimondott itéletével : ez mind elnézetett a különben tehetetlen, sokszor külsejében, puposhátával, törpe alakjával és más testi fogyatkozásaival inkább szánalmat, mint irigységet költő nyomoréknak, ugy hogy, ha jól felhasználta az alkalmat, a camarilla titkos tanácsosai veszedelmes csapásait könnyen elhárithatta a jobbágyok fejéről furfangos esze és pergő nyelve villámháritójával. — A pusztában, a teve gyomrában megposhadt és onnan csapolt víz is jó a szomj oltására, a fris források által öntözött virányok közt senki inyét sem csiklándozná eféle surrogatum. Azon nép között, és azon korban, melyben az arany bulla, az elhirhedt, csak igen későn (1687.) eltörlött 31-dik záradékával keletkezett, a sapientes antenati nostri, ugy látszik nem szorultak udvari bolondra; az ő szemökben csak a valóságnak, a belső értéknek volt becse, azért szabadságlevelökre nagy arany éremalaku pecsétet kértek, azt tartván : *„bolondnak a fapoltura is jó.“* Országos csapások — nemzeti gyászeseményeknél a joculatorok is elnémultak. A képes krónika Sz. István halálára mondja : „Egész Magyarország citarája gyászba öltözött“ valamint azt is, hogy három évig a hegedősök (joculatorok) mindennemű édes zenéi elhallgattak *„s fölötte hű szívvel keseregtek.“* — Midőn az Árpádok utolsó fiivadéka sirba szállt, III. András joculatorainak kedélyes énekeit is a harangok tompa hangja és a szent solosmák halk éneke váltotta fel nem csak itthon a siket sir fölött, de távol külföldön is. Az egyetlen leányörökösnek Erzsébetnek a nemzet kegyelete nem nyujtott lépcsőt az apai trónra, az árva a fátyolt vette, és nőkolostorba vonult Svaiczban éltenapjáig, atyjáért gyászolva és lelkiüdvösségeért imádkozva; és azt tette az özvegy királyné, Agnes is, kinek szinte Svaiczban a königsfeldi monostor adott menedéket a csalfa világ elől. Ugyan Svaiczban még egy harmadik helyen is imádkoztak az utólsó Árpádért az Interlackeni apácza kolostorban, hihetőleg Agnes királyné jámbor alapitványa folytán, vagy valamely szent testvérület (confraternitas) elvállalt kötelem nyomán. Ide igtatom az oklevél talán még nem igen ismert szövegét *).

„Illustrissime domine Agnese, Dei gratia Regine Vngarie, soror M. Magistra et totus conventus inclusarum monasterii Interlacensis sue devote orationes in Domino, et ipsam post presentis vite cursum vo felicem eterna gaudia possidere, sinceritati vestre harum serie significamus, quod vestre dignationis devotionem pietatis oculis attendentes ad legendam vigiliam unam singulis diebus per annum presentem, a dato presentium inchoando,

*) Közli : Kurz Henrik és Weissenbach Placid. Beiträge zur Geschichte und Literatur vorzüglich aus den Archiven u. Bibliotheken des Kantons Aargau. Aarau 1846. 8. 24. l.

pro anima inclite recordationis gloriosi domini quondam Andree Regis Ungarie vestri thori consortis, nostrum conventum harum contextu astringimus, id ipsum vobis universe carnis tramitem ingressa similiter impensure, et nihilominus pro vestris spiritibus collectam specialem dicemus perpetuo in officiis defunctorum. Datum cum appositione sigilli hon. in Christo domini Petri nostri prepositi. Anno domini M. CCC. VII. crastino beate Agathe virginis et martiris.“ Vagy is magyarul.

„Felséges Agnes asszonynak, Isten Kegyelméből Magyarország királynéjának, M. néne, a főnökasszony és az elzárkózottak egész társulata az Interlakeni kolostorban az urbani imádságukat ajánlva, neki a jelen élet szerencsés befejezése után az örökkévaló örömök elérését óhajtják, hűségednek ezennel tudtára adjuk, hogy méltányló ajtatosságtokat a kegyelet szemeivel megtekintvén, jelen levelünk szövegével társulatunkat egy naponkint olvasandó virasztó imára, e levelünk keltétől számitva, egy évre boldog emlékű és dicsőséges András volt Magyarország királya, és házastárstok lelkeért lekötelezzük, hasonlót igérvén számotokra is teljesiteni, ha ez életből kimultok; azon felül pedig még lelkeitekért egy külön összes könyörgést mondandunk örök időkre a megholtakérti isteni tiszteletkor. Kelt Istenben tisztelt urunk és prépostunk Péter pecséte alatt. 1307. évben sz. Agatha a szűz és vértanu ünnepe utáni napon *).

III.

Tanulmányok a nemzeti mivelödés történetéböl.

Adatok Erdély mivelödésének történetéböl a mohácsi napig.

Az ember tapasztalatait örökségül hagyja utódainak, és a későbbi nemzedék az ösök éleményeiböl tanulságot vonva, okul, s mindinkább elöhalad. A tökélyesbülésnek imez ösvényén járnak egyes családok, nemzetségek, néposztályok, söt egész nemzetek is. A történelem által följegyzett tények vizsgálat alá vétetnek, s mig a mult századok tévedéseinek káros következései a hasonló tévtettek ismétlésétöl óvnak, az igaz, szép és jónak körében szerzett gyakorlati ismeretek tömege haszonra fordíttatik, az emberi elme folytonos fejlödésénél fogva ujabb szerzeménynyel gyarapíttatik, és igy az emberiség a lefolyt idöszakok tapasztalatait kizsákmányolván, nemzedékenkint egészben véve elöhalad. Ekkép szolgál a történelem az emberi nem mivelödésének gazdag forrásaul.

---

*) Az okmányhoz a kiadók azt jegyzik fel. Diese Urkunde fanden wir nirgends abgedruckt. Das Sigill scheint weggeschnitten zu sein. Wie kam die Urkunde nach Muri? zur Zeit der Urkunde war der Mord auf dem Königsfelde an Albrecht I. Vater der Agnes, noch nicht verübt; der Gemahl der Agnes, Andreas III. König von Ungarn, schon gestorben.

De valamint az emberi cselekvöségnek sokféle iránya van, ugy különbözik a tanulság is, mi a történelemböl merithetö. Némelyek az anyagi jólétnek, a mezei gazdaság, müipar és kereskedésnek fejlödését vizsgálják; némelyek pedig a nép jellemének nyilatkozatait, vagy a vallást, egyházat s az istentisztelet mibenlétét, vagy a tudományok, nevelésügy s általában az irodalom emelkedését. A szakembereket nagy mértékben érdekli azon tárgy multja, melylyel foglalkoznak; a vezérnek czélirányos tudni, mely nevezetesb csaták s mily hadseregekkel vívattak hajdan, milyen volt akkor a tactica és hadi operatio; másoknak az egykor divatozott különbféle pénzügyi rendszerek és azok hatálya ismeretére van szüksége. Vannak, kiknek a törvényhozás multjára kell viszszapillantaniok, nyomozván idönként, mily törvények és kik által alkottattak, mi szolgáltatott a törvényhozatalra alkalmat, milyen volt a törvények szelleme, befolyása és tiszteltetése. Az államférfiaknak az államok belszerkezete, alkotmánya és kormányával, s a küldiplomatikai viszonyokkal kell a multból megismerkedniök. E szerint különbféle alárendelt érdekekböl tanulmányozhatjuk a történelmet, és ennek illetö ágából pl. a vallás, nemzetgazdászat, irodalom stb. történetéböl mindenikünk a maga tárgyára nézve tapasztalati ismeretekkel gyarapul.

Tekinthetjük azonban magasb szempontból is az eseményeket, vizsgálván, hogy a nép lelki s testi tulajdonságai, a lakhely földrajzi fekvése, minösége, a törvények, irodalom, nevelés stb., mily hatást gyakoroltak a nemzet anyagi jóléte és ezzel öszhangzatosan szellemi és erkölcsi mivelödése kifejtésére, a közboldogság eszközlésére. Csak ez uton gyözödünk meg egyszersmind miként közeledett mindinkább az emberiség rendeltetéséhöz, miröl a mivelödés történelme ad felvilágositást.

És minthogy jogaink bátorsága és culturánk számtalan eszközeinek csak közeröveli elöállithatása szükségkép föltételezi nagyobb társadalomban, az állambani létezésünket, természetes: hogy az állam viszontagságai, a nemzet összes cselekvösége, jó s bal sorsa a polgárok mivelödésére különbféle befolyást gyakorolnak. Azért alig gondolható az államban valami nevezetesb tény vagy eset, mi ne foglalna helyet a mivelödés történetében. Mindazáltal meghatározni a tényezök hatáskörét vagy az eredmény okait igen nehéz; mert gyakran az okozat egyszersmind ok gyanánt jelenkezik, és megforditva; pl. a nemzet virágzó anyagi jólétét a kifejlettebb értelmi miveltség szüli, de ez viszont nagyrészt csak a kedvezö vagyonállapot mellett emelkedhetik.

A nemzet történetének ily szempontbóli tárgyalása legtöbb haszonnal kecsegtet. Ez legbiztosb mérték a nép valódi becse, életrevalósága, s századokon át viselt történeti szerepe fontossá-

gának meghatározására. Mi részt vesz egy nemzet az egyetemes civilisatio előmozditásában, és mire van kilátás, fel fog-e más nemzetiségekbe olvadni, vagy tán önállóság nélkül tengődni; reménylhető-e még hogy nagyobb erő és hatalomra fog vergődni? mind ezt a nemzetek mivelődése történetéből következtethetni, mely a nemzet koronkénti felvirulása vagy hanyatlásának okait tüzetesen fejtegeti és öszpontositva tükrözi vissza.

Világrészünknek a polgárisodás magasb fokára jutott nemzetei többnyire birnak már mivelődési történelmet, miért nélkülözzön tehát ily közhasznu müvet a mindinkább gyarapodó magyar irodalom. Legtöbb tanulságot ugyan minmagunk, hazai viszonyainkra nézve, vonhatandunk belőle, de általa a külföld előtt is, mely még mindig elfogultan és balul itél rólunk, való érdemünk szerint tünendünk fel és igy öregbedni fog becsültetésünk. A feladat nagysága, az egyes vállalkozó ereje és eszközei elégtelensége ne rettentsen vissza, különben a kezdetig sem jutunk, holott rég elmondatott : Magyarország pillanatai drágák. Könnyit a munkán azon kedvező körülmény, hogy némely szakok története noha nem mindig teljes sikerrel már kidolgoztatott. Van jogtörténetünk, van törvényhozásunk, egyházaink, helyhatóságaink, közgazdászatunk, ősvallásunk, irodalmunk stb. története. Első föllépésünktől puszta kisérlet és mutatványnál ugy is alig várható egyéb. A szándék tiszta : szolgálni tehetség szerint a közügyet; ha a kivitel egészben nem sikerül, helyreigazitandja az itészet; igy az egyik czél, mozgalmat idézni elő az avatottak közt irodalmunk e parlag mezején, el van érve.

A természettől temérdek kincscsel megáldott, polgárai nagy részének kitartó vitézsége és egyetértése által önállóságát hosszas ideig megtartott, szorgalma által a gyakori mostoha körülmények közt is a jólét elég kitünő fokára emelkedett, a török iga korszakában sok üldözött magyar vallása, nyelve és szabadságának menhelyét, s általában az emberi tevékenység különféle ösvényén oly sok tündöklő példánynyal diszeskedő testvéreink hazájának, a kies Erdélynek multját tettük ez uttal vizsgálódásunk tárgyává. És meggyőződünk ugyan arról, hogy Erdélynek, mint félezreden túl Magyarország alkatrészének, az 1526. éven inneni culturája története a magyar nemzet összes mivelődési történetétől különválasztva, és a nélkül, hogy a nagy magyar birodalom viszontagságai is bővebben említtessenek, kimeritően alig tárgyalható; de minthogy Erdélyben, a kisebb területre szoritott sokféle népiség mellett, a mivelődésnek sajátságos elemei fejlődtek ki, és oly erős helyhatósági szerkezetek keletkeztek, melyek már a mohácsi nap előtt is, majdnem külön államot képezének a magyar birodalomban : hasznos munkának tartjuk, erdélyi testvéreink és földieink

culturájára vonatkozó sajátságos főbb adataikat összegyüjteni, és nézetünket az iránt előadni, mily modorban lennének ezek a magyar nemzet mivelődése történetében felhasználandók. E kérdésnek megvitatása igen korszerü, főleg most, midőn a muzeumnak Kolosvárt nagy áldozatokkali felállitásával enyészhetlen emléket állitott polgárisodása történetében.

Földterület.

A *földterület* a polgároknak lakhelyül és táplálékul szolgál, azért annak *földrajzi fekvése, éghajlata, terjedelme, hegyei* a bennök rejlő *ásványokkal*, a *vizek* termékenyitő, hajtó és teherhordó erejöknél fogva, *a lakosok egészsége, vagyoni állapota, jelleme és boldogságára tetemes befolyást gyakorolnak.* Szinte ily nagy fontosságuak *a határok és határnépek;* mert az ország szélein emelkedő magas bérczek és könnyen át nem hágható hegysziklák könnyitik az ország védelmét a vadság rohanó árjai ellen; továbbá, ha a nemzetnek békes, mivelt és iparüző szomszédai vannak, azoktól saját előhaladására is hathatós segédeszközt várhat; holott pásztorilag élő, folyvást költözködve pusztitó barbárok szomszédságában a mivelődés minden nemesb csiráinak ki kell veszniök.

Erdély földe, mind nagyságánál fogva, mely a visszakapcsolt megyékkel együtt 1100 □ mérföldet meghalad, mind belső tulajdonságai szerint, *a polgárok jóléte és mivelődésének előmozdiditására mindenkor kiapadhatlan forrásokkal birt* és önvédelmében nem kevéssé segittetett az országnak a természettől igen megerősitett határai által; de annál *kedvezőtlenebb volt földrajzi helyzete,* mert több izben puszta laktalan vala a tartománynak északkeleti szomszédsága, azonkivül nehány századon át pogány harczias nomádokkal, besenyők, kunok, oláhok és bolgárokkal volt körülvéve, és később is a történet szinpadán megjelent durva mivelethen népekkel, tatárok és törökökkel, kellett érintkeznie, és velök élet-halál harczot vívnia, elannyira, hogy minden nagyitás nélkül mondhatni, miszerint e kornak végén, keleti irányban, *Erdély képezte zárkövét az európai polgárisodásnak.*

E mostoha körülmény, még sokáig a mohácsi napon túl is, igen hátrányos befolyásu volt az ország mivelődésére, melynek gyümölcseit a szomszédok bárdolatlansága számtalanszor megsemmitette, az országot virulásnak indult jólététől megfosztotta, lakosait kipusztitotta. Hogy tehát világosan láthassuk, mennyit lehet a mivelődés körében Erdély lakosainak beszámitani, a vad szomszédoknak köztök véghezvitt dúlása a polgárisodás történetéből ki nem hagyathatik.

A tartomány, mely legrégibb deák emlékeinkben *erdőntúli földnek*, később és leggyakrabban *az ország erdőntuli részének*, és néha *Erdélyországnak* is neveztetett, a beköltöző magyarok által 894—900 évek közt Töhötöm vezér által foglaltatott el, és utódai által II. Gyula koráig, több jelenségek szerint Magyarországtól függetlenül igazgattatott, noha Turóczi évirata némi hatalmat látszik Istvánnak már mint fővezérnek tulajdonitani Erdély fölött, hova a megnégyelt Koppán vezér tetemének egy részét ijesztőczégérül küldé. 1002-ben István király az uj állami intézeteknek ellenszegülő rokonát, Gyula vezért a kormánytól megfosztotta, és *Erdélyt Magyarországhoz kapcsolván*, azt másik rokona Zoltán vajda igazgatására bizta. És habár Erdély ezentul 1526-ig Magyarország kiegészitő részének mondatott; mindazáltal tekintve, hogy e korszakban is nagyrészt nem élt az anyaország törvényeivel, hogy Magyarországétól lényegesen különböző intézetei, szokásai és statutumai voltak, hogy ott sajátságos érdekeket képviselő, és különös kiváltságokkal körülsánczolt 3 nemzet emelkedett egymás irányában függetlenségre stb., bizton állithatjuk, hogy Erdély Magyarországtól mindinkább különvált országtestet alkotott, és *tettleg*, ugy mint Horvátország, *a magyar birodalomnak csak kapcsolt része* volt.

Hézagos történetünkben bizonyosan nincs följegyezve minden pusztitás, melyet az ellenségek Erdélyben véghez vittek, és még igy is megsokaljuk *a rombolásnak hosszu sorát*. — 1070-ben a kunok vagy palóczok Osul, 1086-ban Kutesk s 1090-ben Kopulcs alatt pusztiták tüzzel vassal Erdélyt és a lakosok barmait magokkal elhajtották; mily károsak lehettek az országra nézve e rombolások, onnan következtethetjük, hogy II. Géza korában 1143—1147. év körül Erdély délkeleti része már emberektől megfosztott merő pusztaság volt. 1165. pedig Manó görög cs. vezérei törtek be keletészakról, és miután dúlásaik örökitéseül emléket is állitottak, oly felirattal, hogy ott sok magyart áldoztak fel bosszujoknak, fogoly- és zsákmányterhelten vonultak ki. 1211-ben oly föltétel alatt nyerte a német rend a Barczaságot adományul, hogy azt népesitse meg. Az igy *lakosaitól sokszor megfosztott tartomány* még a 13. században s azután is *pogányokkal vala tőszomszédos*; ilyenek voltak 1227-ben a moldvai kunok is. A *tatárjárás* alkalmával 1242-ben Roger nagyváradi kanonok a moldvai havasok közt megszökvén fogságából a mongoloktól, visszatértekor gyalog utazta be Erdélyt, és mondja, hogy a tartományt *emberek és az emberi szorgalom műveiből kipusztítottnak* találta, ott nem látott mást, mint fehérlő emberi csontokat, embervérrel befecscsentett templom- és házromokat. stb. Hogy a tatárok nagyobb kárt tettek a magyar vármegyékben, mint a szászok közt, kik némileg

megerősitett városaik és templomaik falai mögött védék magokat, az tagadhatlan, és kitetszik onnan is, hogy később a földesurak szászokat telepitének le néptelen jószágaikon.

Ugy látszik 1247-ben a tatárjárás következtében az egész szomszéd Kunország (Moldva és Havasalföld) néptelen volt, mert azt azon időben megnépesités és oltalmazás föltétele mellett adományozta IV. Béla a János-rendü lovagoknak, mely ügy azonban nemsokára pangásnak indult. Mindez nem kedvezett Erdély mivelődésének. 1282-ben a ***kunok*** Oldamur alatt, és 1285-ben ismét a ***tatárok pusztitották Erdélyt.*** Ezentul 130 éven át a külellenség nagyobb zsákmányolásaitól megkiméltetett az ország, mely idő alatt jóléte, mint alább látandjuk, szembetünően gyarapodott.

1420. évtől kezdve ***a törökök és oláhoknak becsapásai*** töltik be a 15. századot. Az emlitett évben a törökök Szászvárost elpusztitották és lakosait elhurczolták, Csáki Miklós vajda pedig Hátszegnél tőlök nagy vereséget szenvedett. 1421. Brassót és vidékét dúlták fel és a szászok seregét tönkre tették. 1432. Drakula havasalföldi vajda a törökökkel versenyezve pusztitotta a Barczaságot és Kőhalomszék részét, a szászokat és székelyeket pedig magával foglyul elhurczolta, és 1433-ban ismét Brassó vidékére kalauzolta a törököket, miért is kénytelenek lőnek a szászok a hegyszorosokban 2000-nyi állandó határőrséget tartani. — 1442-ben Mezidbég Maros-Szentimréig dúlta fel Erdélyt, ugyanazt tette 1446-ban Drakula a törököktől segíttetve és sok ezer keresztényt rablánczra füzetett. 1458. év nyarán Szeben vidékét pusztitá egy török hadosztály, 1458—1461. évek közti időben Vlad oláh vajda, ki máskép ördög, bakó és karóvajdának is neveztetett, volt Erdély délkeleti részének rettentő ostora : 400 magyar és erdélyi ifjat egyszerre égettetett meg, 600 barczasági kereskedőt nyársba vonatott, Omlást és Fogarast feldúlta, ugy vágatta az embereket, mint a káposztát, sokat el is hurczoltatott magával s azokat kegyetlenül végeztette ki. 1469-ben István moldvai vajda, miután két izben pusztitotta az országot, dús zsákmánynyal tért vissza tartományába. 1476-ban, mig Budán Mátyás kir. lakodalma ünnepeltetett, 30,000 török Erdélybe ütött, feldúlta az egész tartományt és miután 40,000 embert rabszijra füzetett, tömérdek rablott jószággal tért vissza. — 1479-ben, mielött a török sereg a Kenyérmezőn tönkreveretett volna, Ali bég 60,000-nyi sereggel keresztül kasul pusztitotta az egész vidéket. Igy szinte 1493-ban a török 5 napig pusztitott és rabolt a szászföldön. Hogy ***a szomszédoknak barbársága és gyakori ellenséges berohanásaik hátravetették Erdélyt mivelődésében***, könnyen megfogható; egyébiránt gondoskodott a nemzet az ország védelméről is, mi a maga helyén emlittetni fog.

Népesség.

Az országnak *kellő arányban népesedettnek* kell lenni, hogy az ipar és kereskedés virágozzék, a szellemi mivelödés emelkedjék. Továbbá kivánatos, hogy az államot *egy nemzethez tartozó egyének lakják*, mert igy könnyebb az érdekeket egyesiteni. Végre nem csekély befolyást gyakorolnak a mivelödésre *a népiségek különböző jelleme, szellemi képessége, balitéletei, kedvencz foglalkozásai, erényei, szokásai* stb.; és minthogy ezekben a már létező miveltség egyszersmind kifejezi magát, azért a népességnek nemcsak *mennyisége*, hanem *minősége* is megemlitendö a cultura történetében.

A *különféle népiségek bevándorlásának* az egész korszakon át nem szakadt vége, s mégis a középkorban *igen rosszul népesedett* országnak mondhatjuk Erdélyt. A régi emlékekben többször különösen kiemeltetik azon körülmény, hogy *a tartomány némely része laktalan pusztaság*. Emlittetik ez a szászok bevándorlásakor II. Géza idejében és a keresztes vitézeknek a Barczaságban letelepitésekor 1211 év körül, ugy szinte a tatárjárás után. Már az ország első foglalásakor csekély lehetett Erdély lakosainak száma, és alkalmasint Töhötömmel sem települt le ott számos magyar, habár Anonymus szerint Ogmánd kém az egekig magasztalta is a magyar vezérnek a tartomány termékenységét; mert hiszen őseink a nagykiterjedésü sikságot kedvelték, milyennel a Duna és Tisza vidéke eléggé kinálkozott, és valószinü, hogy az Etelköz tőszomszédságában nem látszott alkalmasnak a táborütés, hol Árpád fiának vezérlete alatt seregök részét a besenyőkkel egyesült bolgárok csak imént semmitették meg. Állithatjuk továbbá azt is, hogy azon *nevezetes hiányt*, mit a népségben a fenemlitett ellenséges és majdnem szakadatlan pusztitások, ugy szinte a gyakori háboruk okoztak, *a bevándorlások egészen nem pótolták*. Annál érzékenyebb csapás volt tehát Erdélyre, hogy 1420-ban a Csík vagy kezdi székből és a Barczaságból több ezer székely és szász család *költözött ki* Moldvába. Ezen kivül tetemes kiköltözésnek nem találjuk nyomait. Mátyás kir. 1474-ben szép szabadságok biztositása mellett 100 szász családot telepitett le Erdélyből a visegrádi vár alatt.

Ujabbkori történetiróink egyike szerint a 15. században *tizenegyféle népiség* lakta Erdélyt, u. m. *magyarok, székelyek, szászok, oroszok, tótok, szerbek, örmények, görögök, czigányok és oláhok*, s mig az elöbbiek összesen 400,000-en lehettek, az oláhok száma 500,000-re mehetett. Ezekhez adhatjuk még az *olaszokat* és *besenyőket*; jelesen Zsigmond király idejéből több oklevél maradt fenn, melyek pecsétén ily körirat olvasható : „a fehérvári *olasz*

polgárok pecséte“; azon kivül néha olaszok mint pénztártisztek is fordulnak elö. — II. Endre 1224-ben az erdélyi szászoknak az oláhok és *besenyők* erdejét is adományozta, de ugy, hogy azt a nevezett népekkel közösen használják. Az itt emlitett főbb népfajok miveltségi állapota nagyrészt ki fog tünni azok jellemrajzából.

Oláhok szlávokkal keverve valának a tartomány lakosai, midön azt a magyarok elfoglalták. Apafi Miklós jószágán 1435. is említtetnek *ruthen* jobbágyok; 1506-ban pedig Ebesfalva és Valdorfnak a többi közt *tótok* is voltak lakosai. *Az oláhok beköltözés által több izben gyarapodtak is*, jelesen 1285-ben a legyözött nogáji tatároknak fegyvertársai a thrácziai oláhok alkalmasint Fogaras vidékén telepíttettek le, de ezek nemsokára Kun László halála után 1290-ben Havasalföldre ismét kiköltöztek. Innen ujabb oláh gyarmatosok jöttek Erdélybe Róbert Károly alatt, 1372-ben pedig Vlad havasalföldi vajda a fogarasi uj (oláh-) gyarmat herczegének neveztetett; s mint ilyen Fogaras vidékén jószágokat is adományozott. — Mind az, *mi a régi iróknál és az oklevelekben az oláhokról foglaltatik, igen sötét szinben tünteti föl e népség jellemét.* Béla király jegyzöje, a maga felfogása szerint, Erdély lakosait igen hitványoknak tartotta, mivel oláhok, kiknek nincs más fegyvere, mint ív és nyil, és állitásaként, fejedelmök Gélo sokat szenvedett a kunok és besenyöktöl, mert jó s bátor katonák nélkül szükölködött. — *Valahányszor a köznép fölzendült, az oláhok mindig részesei voltak a mozgalomnak.* 1285-ben, midön a kunok a nogáji tatárokat hivták segitségül, az oláhok versenyt pusztitának velök. 1437-ben a fellázadt oláhok egyetemének követei szinte megjelentek a kolosmonostori apátság elött az ellenfélleli egyezkedés végett. 1467-ben az oláhok is fegyvert ragadtak Mátyás kir. kormánya ellen, és 1469-ben kénytelen volt Mátyás seregének részét Morvából kivonni és Geréb Péter vezérlete alatt Szapolyai Imre segitségére Erdélybe küldeni a nyugtalankodó oláhok ellen, stb., mint az effélék a következö szakaszokban bövebben fognak érintetni.

Különösen megrovatik az emlékekben *féktelenségök, tudatlanságok, babonahitök* és *szennyes életmódjok.* Már nagy Lajos kir. 1366-ban az erdélyi nemesek részére kiadott kiváltságlevélben megjegyzi, hogy több ravasz gonosztevök, különösen pedig a rendetlen életü oláhok a nemeseknek naponként sok kárt tesznek, s az ily bünösök zabolázása végett intézkedvén, a többi közt rendeli, hogy bünügyben 8 közoláhnak tanuskodása érjen annyit mint egy nemes emberé. 1383-ban a szebenszékiek ellen elkövetett rablás, gyujtogatás és gyilkossággal vádoltattak, mely bünök az oláhok kérelme és az erdélyi püspök tanácsa folytán multra

nézve elengedtettek s csak jövőre szabatott ellenök szigoru büntetés. 1430-ban a kerczi apátságot kirabolták és felégették. 1487-ben Mátyás kir. azon oláhok falvát, kik a havasokról leereszkedvén erőszakkal telkeket foglaltak, fölperzseltetni rendelte. 1494-ben fellázadván az erdélyiekre kivetett adó miatt, Ulászló kir. Erdély meglátogatásakor arról tanácskozott, mikép biztositsa a rendeket az oláhok féktelensége ellen. Szerdahely székben erőszakkal foglaltak területet és ott falut építettek, Mátyás király ezt lerontotta; II. Ulászló idejében ismét fölépiték azt, azért a király 1504-ben meghagyta a vajdának, hogy üzze ki onnan az oláhokat és a helységet szász keresztényekkel telepítse meg. 1506-ban Apafi és Bethlen földesuraknak megparancsolta Ulászló, hogy a rabló oláhokat Ebesfalva és Valdorfról kergessék ki, és más lakosokat helyezzenek oda.

Az erdélyi oláhoknak 15 századbeli *értelmi, erkölcsi és vallási miveltségének alásülyedt állapotáról* a következőket találjuk följegyezve. A nép a legmélyebb tudatlanságban élt és tele volt előitéletekkel. Ha valami különös esetben róm. szertartásu pap oláhok oltárán mutatta be a miseáldozatot, a vakbuzgók azt hitték, hogy ez által a hely megszentségteleníttetett, felszaggatták a templom követetét és szétrombolták az oltárt, hogy ujat építsenek. Haldokló katholikusnak ujra kellett keresztelkedni, különben nem engedték hulláját temetőjökben eltakarítani. Ellenben négy nagyobb bötjöknek megszegését sulyosabb bünnek tartották a gyilkosságnál. A legnagyobb résznek az egyház és istentisztelet körüli fogalma csak a gépszerü keresztvetésre és bókolásokra terjedett. Még az Ur imáját sem tudták. A papok tudatlanság, nyerseség és erkölcstelenségben a néphez hasonlók, áhitat nélkül szolgáltak az Úrnak. Ily vadságnak következése lett, hogy Erdélyben szolgai állapotra jutottak. V. László király Szentmihály, Nagyfalu, Türkös és Bácsfaluból kiüzette őket, és lakhelyeiket templomaikkal keresztényeknek rendelte átadatni.

A 16. század elején sem javult az erdélyi oláhok miveltségi állapota; Veráncz a későbbi esztergomi érsek 1538-ban leirván a régi Dáciát, az erdélyi oláhokról ezeket mondja : „Erdélyt 3 nemzet lakja, székelyek, magyarok és szászok, azonban *ezekhez kapcsolom az oláhokat is*, *kik számra nézve könnyen fölérnek a nevezettek bármelyikével*; de nincs szabadságuk, nemességök, tulajdonjoguk, kivéve azon csekély számuakat a hátszegi kerületből, kik Hunyadi János idejében, mivel mellette mindig vitézül harczoltak a török ellen, megnemesíttettek A többiek a köznépből valók, a magyaroknak jobbágyai, és nem is tulajdon székeikben, hanem az egész országban szétszórva, nyilt helyeken ritkán, hanem hegyek közt és erdőkben többnyire marháikkal együtt

lappangva szennyesen élnek.“ — *Volt azonban az oláhok között is jeles kivétel.* A hátszegieket most emlitettük; a kolozsvármelletti feleki oláhok pedig nagy Lajos idejétől kezdve csendőrökül használtattak, és e minőségben az országnak oly hasznos szolgálatot tettek, hogy 1509-ben a nádor közbevetésére minden adózás alól fölmentettek. Vajha e nép köréből több ily jó példákat mutathatnánk fel.

A czigányok 1399 körül nyugati Hindostanból elüzetve, hoszszas vándorlás után 1417-ben Moldva és Havasalföldön át nagy számmal települtek le Erdélyben és Magyarországon; egyiptomi eredetüeknek vallák magokat, miért is Pharao nemzetségének neveztettek; sátorok alatt vándor életet folytattak; szemfényvesztés, jövendölés, zene, tánez, kovácsolás, aranymosás, lókupeczkedés és mind azzal foglalkoztak, mi erőlködés nélkül biztositott számukra nyereséget. Hat évvel később már védelmet és némi szabadságokat nyertek Zsigmond király kiváltsága alapján. Megyénként czigány vajda-birájok alá rendeltettek, ki tevékenynek (agilis) czímeztetett, és jogszolgáltatási ügyekben a vitézlő (egregius) fővajda alá volt rendelve. — 1476-ban már Szeben külvárosaiban is találunk czigány lakosokat; ekkor parancsolta meg Mátyás kir. az erdélyi vajdáknak, hogy a szebeni külvárosban lakó czigányokat, kiket ő más levelében a város segélyére és szükséges munkáira rendelt, s a vajdák és tisztjeik hatósága alól teljesen ki akar venni, ezentul magok vagy embereik által ne háborgassák és vagyonaikban ne kárositsák. — E munkák valószinüen fegyvernemüek koholására vonatkoztak, mint ez más hasonló példából kitetszik. II. Ulászló 1496-ban Bolgár Tamás pharaók vajdáját, 25 sátorral csavargó pharaókkal együtt, más czigány vajdáktól elkülönözi s nekik megparancsolja, hogy a pécsi püspök számára puskagolyókat s egyéb fegyvernemüeket készitsenek, s ezért őket szabad járáskeléssel, vám- és harminczadmentességgel ruházza fel.

Mint már emlitők, a czigány válogatás nélkül bármi aláválo üzletre adta magát, ha az könnyü szerrel nyereséghez vezetett. Alig települtek le a czigányok, s legott ők kezelték Erdélyben kivégeztetéseknél a bakói és emberkinzási foglalkozást. Istvánfi ezt igy adja elő : Midőn Szapolyai János vajda seregével Erdélyből Dózsa ellen sietne a Temesközbe, „táborát számosan kisérték ama csavargó népből, mely közönségesen czigánynak neveztetik; *aláválo és elvetemült emberfaj, bizonytalan eredetü, s mind Erdélyben mind a két Oláhországban az emberkinzásnak gyalázatos mütétével szokott foglalkozni;*“ azután emliti Dózsának és czinkos társainak a czigányok által borzasztó kegyetlenséggel véghezvitt kivégeztetését.

A *szászok* nagy szerepet visznek Erdély mivelődése történe-

tében, és azon adatok nélkül, melyek sok gonddal őrzött levéltáraikból merittetnek, Erdély mivelődése történetének körülményes előadása nem is reménylhető. Sok szép vonást jegyzett fel rólok a történet, és keleten, hol a barbárság birodalma kezdődött, a kézmüvi szorgalom terjesztésére látszának hivatva lenni; de voltak nekik is uralkodó hibáik, s ezek tetemesen csökkenték határukat, különösen már kortársaik némi *önzést*, *szűkkeblüséget* és kiváló *hasszonvadászatot* vettek bennök észre. János király épen e részben az önző köpenyforgatás tekintetében találja el őket, és habár e fejdelmi találó nyilatkozatot Mindszenti Gábor, a királynak kedvelt és meghitt embere, ki annak udvarában élt és végnapjaiban is körüle volt, hiven följegyzette is naplójában; azt gondoljuk, hogy a szászok akkori hütelensége miatt János király itélete szász alattvalóiról kelleténél szigorubb lehetett és szavainak a keserüség a kivántnál is nagyobb élt kölcsönözhetett. Midőn a király Majlát és Balassa vajdák lázadásának elfojtására indult halála elötti hónapokban Erdélybe, a megijedt szászokról igy szól Mindszenti: „szász uramék is megszeppenének nagyon, mert az várt és kért német segitség csak nem jöve el, és keresék vala ujra királyunk ő fölsége kegyelmét. „*Ilyen volt ez előtt is* ez a pórnép; odahajlik az merre az szél fúv; ma jöjön az török, és megcsókolja kaftánját; holnap jöjön az magyar, annak hizelkedik; holnapután penig jöjön az német, azt áldja, *örökké csak maga hasznát keresvén*, hazáját ha kell, el is tagadja.“‘ *Ezek valának ő fölsége szavai* akkor, midőn ez hirek (a vajdáknak Fogarasba szökése) az táborba jövének“. Kizártak a szászok jogaik élvezetéből mindenkit, még a magyar fajt is, melynek kormánya árasztá el őket kiváltságos jogokkal, és e kormány sok tekintetben jobban kedvezett nekik, mint az ország bármely nemzetségnek.

Erdélybe *költözésöket* a brassai egyház felirata II. Géza király kiskorusága idejére 1144. évre teszi, de magok a szászok is megjegyzik, hogy ezen egyetlen emlék, már csak azért is, mert több hibát foglal magában, és a letelepedés után sokkal később készült, mit sem bizonyít. Arról is volt eddig szó, valljon háladatlan telepeikről fölkérve hivták-e be őket Magyarország kormányzói, avagy ők magok kinálkoztak-e bevándorolni. A szászok az előbbit vitatták, mondván, hogy II. Endrének részökre 1224-ben kelt kiváltságlevele, melyben világosan benne volt a meghivás, meghamisíttatott. De csak a nagyobb résznek meghivása is alig valószinü. Bedeus azt mondja: „(a szász) fötelepek nagyon különböző szókiejtése bizonyitja, hogy azok nem mind egy tájékról jöttek be, söt a szebeni provincziához tartozó hét szék különböző faluinak szólásformái is nagyon különböző tájnyelvek elemeit foglalják magukban, mi arra mutat, hogy ezek sem jöttek együtt

az országba — — — hanem *különböző tartományokból apróbb csoportokban vándoroltak be;"* s mégis azt következteti a nevezett iró, hogy a szászok meghivattak, mert mindnyájan vendégeknek (hospites) neveztettek. De lehetséges-e, hogy a magyar kormány ezen apró csoportokat különféle német tartományokban és különböző időben egyenként fölkérte és a letelepedésre meghívta; továbbá, azon számos idegenek, kik régi emlékeinkben pl. a nagyváradi tűzpróbáról szóló lajstromban, szabad cseh, olasz, német és ruthen vendég (hospes) név alatt fordulnak elő, ugyanazon oknál fogva szinte mind külön-külön kérettek és hivattak-e meg. Ez egyenes bizonyitvány hiányában hihetetlen.

Több hazai történészek pl. Katona, Schmidt, továbbá Mailáth és legujabban Kachelmann azon véleményben vannak, *hogy az erdélyi szászok* is ugy, mint az ország több más gyarmatosai *a hazánkon át több izben keletre vonult keresztháduknak inség miatt tovaköltözésre képtelenné lett maradványai;* jelesen 1147-ben Konrád császár 200,000-nyi keresztháďát nagy éhség lepte meg Német- és Magyarországban, s a vitézek közöl számosan eleség hiánya miatt odább nem utazhatván, II. Gézától engedélyt kértek és könnyen nyertek a letelepedésre. — Ezen kivül más németek is telepittettek le Erdélyben, pl. III. Endre Felső-Ausztriából bányászokat gyarmatositott Toroczkón.

A szász mindig szorgalmas munkás nép volt, az ipar és kereskedés köztök volt legkifejlettebb az egész magyar birodalomban; a szász földön utazott Ranzan püspök, Nápolynak Mátyás király udvarábani követe, nem győzi eléggé magasztalni műipari ügyességöket; ez és kiterjedt kereskedésök okozá, hogy *a készpénz legnagyobb mennyisége többnyire nálok találtatott.* A királyok és különösen Mátyás különféle érdemeikért igen sok dicsérettel halmozták el őket. De *a gyakori zendüléstől sőt néha lázadástól és az idegen birtoknak erőszakkali elfoglalásától* ők sem voltak mentek. Nyugtalanságaikkal főkép az 1277. 1308. 1321—1325. 1342. 1457. és 1467-ik éveket jelölték meg. Feltünő, hogy gyakran saját papjaikkal is viszálykodtak, az erdélyi püspökség ellen pedig épen kegyetlenkedtek is a dézma és egyéb követelések miatt; nevezetesen bizonyos templomot az oda menekült káptalanra rágyujtottak, és több kanonok a népből pedig 2000 ember lett dühök áldozata. Ily vérengzést követének el a szebeniek 1457-ben az egri nagy prépost, mint pápai követ, ki V. László király meg özv. Szilágyi Erzsébet közti békebiró vala, és tiszti kisérete ellen. Az kevesbé tünik fel, hogy idegen ajku polgártársaik ellen igen féltékenyek voltak, hogy mig egyrészt a szász irók önvallomásaként is odatörekedtek, miszerint más nemzetségü, életmódu, nyelvü és szokásu embereket jogaik élvezetéből egészen

kizárjanak, **másrészt** igyekvének minél több nemesi birtokot szerezni és azokat a megyékből kikeblesitve saját hatóságuk alá rendelni; de jobban szembeötlik az, hogy más szászszékbeli polgártársaiknak sem engedék meg a minden áruczikkekkeli kereskedést, a kicsinybeni árulást pedig épen megtiltották. Mindezek, illető helyeiken, a következő szakaszokban bővebben fognak kifejtetni.

A szászokról igy hangzik Veráncz itélete. „Ők a mai napig (1538) megtartották őseiknek arczvonásait, nyelvét és erkölcseit, igen szorgalmasak és munkásak, leginkább kereskedésre és mindennemü kézmüvekre adják magokat. A rablás és lopás névszerint sem fordul köztök elő, inkább szükséges mint válogatott eledelekkel táplálkoznak. A tartomány bármely nemzeténél jobban törekszenek vagyont gyüjteni, máséra legkevesbbé sem vágyódnak, megelégszenek a magokéval, az épitkezésre a szántóföld- és szőlőmivelésre annyi gondot fordítanak, hogy Erdélynek a szászoklakta vidékénél alig van ma szebb és termékenyebb része, miért is a királyok őket időfolytán kiváltságokkal és helyhatósági jogokkal ajándékozták meg, és városaikat kőfallal körülvétetni engedék. A rendes adón túl a királyok által rájok rótt pénzsegélyt vonakodás nélkül megfizetik; de mint katonák elkorcsultak, mint gyalogok szolgálnak és a nyilt mezőn hamar hanyatlanak, miért is a királyi hadsereget örömestebb gyámolitják zsolddal, mint katonákkal; nejeik vetekednek férjeikkel a házi gazdaság vezetésében, a leányokat, a magyarok szokása ellenére, kifejlett állapotban 20 éves korukban adják férjhez.

Székelyek. Ezek történeti hagyományaink közmegegyezéseként a hunok maradékai és Erdélynek őslakosai. Ezen hazai forrásaink szerint Csaba Etele fia a krimhildi csatában tönkre veretvén, hadi népéből 3000-en előbb Cziglamezőn települtek le, később pedig hogy a hunok ellenségeinek, a nyugateuropaiaknak figyelmét kikerüljék, az erdélyi havasok közé vonultak, és a székely nevet vették föl Mikorra a magyarok az uj hazába megérkeztek, a székelyek igen megszaporodtak, segitették vérrokonaikat a választott hon meghóditásában és az előbbi területet birtokul megtartották. A székelyeknek a hunnoktóli származásán régente senki sem kételkedett a magyarok közt; már Béla király jegyzője ily eredetet tulajdonit nekik minden kétségen kivül levőnek tartja e származást az 1358-ki képes krónika. Ily vélemény uralkodott Veráncz korában is 1538. év körül; de az ujabb kor e részben hitetlenebb.

Már a magyarok beköltözésekor különböztek ezektől a székelyek mind ***nemzetségeikre*** nézve, minthogy idegen vérrel nem vegyültek össze, mind ***szigorubb erkölcseik és a birtokjog*** tekinte-

tében; a régi szittya betüket még a 14-ik században sem feledték el; ők nem papirost vagy hartyát és tintát használtak, hanem hosszukás sima pálczákat, melyekbe összefolyó betüiket hegyes irótörrel rótták be.

Hajdan merőben *hadiszerkezetök* volt, fejök a *főrabonbán* az egyházi, vezéri és világi főhatalom kezelője, *a közgyülés* akaratának közlönye volt, s az alája rendelt tisztségek ekkép következének : 3 nagy-, 18 kis *gyula*, 54 nagy rabonbán, 162 kis *kórház*, 810 kis rabonbán, és 1620 százados fele *lovas*, fele *gyalog*. A székelyek *6 nemzetséget* képeztek u. m. az Adorján, Megyes, Jenő, Halom, Szabrán és Örlöcz nemet, melyek összesen *24 ágra* oszlának.

Minden szabad székely királyi adomány és czimeres levél nélkül is *nemesnek tekintetett*; de minden egyenlőségök mellett is elöbb *lovagok* és *gyalogok* 1409. éven túl pedig a *köznép, lófő-* és *főnép* osztálya alakult köztök, a szerint a mint gyalog, lóval vagy lovas csapattal jelenének meg a csatamezőn. Ezen osztályok kasztot nem képeztek, mert ha a gyalog székely vagyona gyarapult, lóval tehetett hadi szolgálatot és lófőnek tekintetett, s igy tovább.

Lázangó mozgalmaikért több régi iró által kelletinél nagyobb szigorral rovattak meg. Igaz a szomszéd szászokkal többször viszálykodtak pl. 1436-ban Kőhalom széknek verekedés, gyilkosság és rablás által sok kárt okoztak; 1466-ban az országgyülésre meghivott szászoknak meghagyja a vajda, hogy jegyezzék föl azon lopás és rablásokat, miket a nemesek- és székelyektől szenvedtek, 1491-ben pedig igérte II. Ulászló a szászoknak, hogy a székelyek által rajtok elkövetett sérelmeket orvosolni fogja. Az ily erőszaktételek azonban az akkori közigazgatás mellett napirenden valának és kisebb-nagyobb mértékben minden népségnek a szászoknak is hibái közé tartoztak. — Néha a székely székek egymás elleni hatalmaskodásai okoztak nyugtalanságokat. 1459-ben Szepsi igyekezett Miklósvár széket bekeblezni. 1462-ben Kászon kicsikarta Csikszék oklevelét s megakarta ezt fosztani hatósági önállásától. 1466-ban a kezdi, orbai és szepsi székekben a primorok a többieket jobbágyi szolgálatokra erőszakolták, ugyanazok 1473-ban az Udvarhely és Maros székben pénzzsarolással terhelték a többi osztályokat. 1478-ban Fáncsi holt hirét költé Mátyás királynak, és a székelyeket e koholt hir alkalmából lázitotta, a király azonban a székelyeknek többször megdicsért hüségében bizván, egyedül Fáncsit fenyegette a büntetéssel, a bitófával. — Ulászló és fia Lajos idejében gyakran előfordult a divatból már kijött székely ököradó lerovásának esete. A vajdák és székely ispánok igazságtalanul jártak el ez adó behajtása körül, miért is a

székelyek többször pl. 1506. 1519-ben fellázadtak és mindent tűzzel vassal pusztítottak. A mondottakban sok foglaltatik a székelyek mentségére, annyi azonban mégis való, hogy *ők könnyen valának izgathatók;* egyébiránt ezekről még bővebben lesz szó.

Veráncz ekkép jellemzi a székelyeket : A székelyek mind nemesek habár szántanak és kapálnak is; mind szabadok, vagyis adó- és szolgálat-mentesek, csak két rendbeli kötelezettségök van, u. m. háboru idején saját költségükön a kiszabott határok közt táborozni, és 3 izben családonként vagy kapuk szerint az ököradót leróni, mi a király koronázása, nőszülése és első fia születésekor szokott történni. — E nép nem kevessé szapora, elannyira, hogy ma 30,000 fegyverest küldhet a csatasikra, s még otthon is maradnak örök; a székelyek többnyire lovaskatonák, de minden ruházati ékesség és jeles fegyverbeli szervezet nélkül; mint bátrak és lelkesültek tüzesen harczolnak, de ha az ütközet sokára halasztatik, az unalom lepi meg őket s eloszlanak. Erkölcseik nem egészen miveletlenek, de a kik közülök szittyákként nyersek, azok a magyarokhoz, a vallást kivéve, szokások, törvények, életmód és némileg nyelvre nézve is, *minthogy ősi szokás szerint beszélnek,* nem hasonlók. — A közgyüléseken fegyveresen jelennek meg, az előkelők körbe ülnek, a többiek pedig nagy zajt ütve körülállnak s ha olyas határoztatnék, mi ínyök ellenére van, hangosan kiáltják : nem kell; s ha mégis a közakarat ellen valami olyas végeztetnék, mi rendkivüli terhet róna rájok, az indítványozónak házát földig lerontják; s ha valaki szabadságuk korlátozását javasolná, azt fegyverrel üldözik, a gyülésben leszúrják; ha pedig a házat már lerombolták, de a tettes megbánja bünét, azt egyesült erővel épitik föl ismét,*) és vele kibékülnek. Magyar módra, de nem csinosan s nem czifrán öltözködnek, földet mivelnek, legjobb méneseket tartanak; van bőségben gabonájok, de nem mindenütt boruk, s azért sert isznak.

Sokkal szigorubb, de aligha egészen hű a 16. és 17. században irt Szamosközinek itélete. Szerinte : „a székelyek, a magyaroknak fajrokonai, szokásaikra nézve zordonabbak és durvábbak, mert elválva a többi erdélyiektől Moldva szélén, a Maros és Olt folyamok szomszédságában erdős hegyes vidékeken laknak, s vagy a táj természeti vadsága vagy a nemesb erkölcsü emberekkeli társalgás nélkülözése miatt, nincsenek ugy kimivelve, mint a szászok vagy magyarok. Kevés vagy épen semmi gondot sem forditanak arra, hogy elméiket a tisztességesb tanokban kiképezzék. Nincsenek városaik vagy erősitett községeik. Az egész nemzet pásztorkodik, kunyhóik sárral tapasztott és szalmával vagy sással

*) Ez a *kaláka* székely szokásnak felelt meg, mely szerint a hirtelen szükséget szenvedőn, meghivás után, a dologban fizetés nélküli részvét által hirtelen segítettek.

fedett sövényekből állanak. Ily palotákban vonják meg magokat az eső ellen, s minthogy midnyáján a mezőn élnek, gyakori pusztitásoknak vannak kitéve. Nincs pénzbeli kincsök, de helyök sincs olyannak elrejtésére, minden vagyonuk majorság és szántóföldekből áll, melyek az ellenség ragadozásának tárva állanak. Bárdolatlan döreségből azt hiszik, hogy gyávaság kőfalak közé zárkozni, s azért az erősitett községekben lakó szomszéd szászokat gyáva félenkeknek gúnyolják, holott inkább ők lennének kinevetendők, fricskázandók (naso suspendendi) és vesszözendők, hogy oly gondatlan vadságban élnek.“

A *magyarról*, ki fegyvere által lön az ország urává, s kinek kezében volt a legfőbb közigazgatás az egész korszakon át, sok dicséretest jegyeztek föl az egykoru irók. Igaz ugyan jellemvonásaként a szabadsághozi erős ragaszkodás mellett az ököljoggal gyakori élés mutatkozik; ellenkező jelenség azonban eléggé megfejthető a tartomány sajátságos helyzetéből. Erdély számos népfajai a legkülönfélébb érdekeket képviselték, a kiváltságokkal elárasztott szászok birtokai mindinkább kiterjedtek a megyékben, honnan azok később a megyei hatóságok akarata ellenére kikebleztettek, és több más előnyt is vívtak ki a szászok a nemesek fölött, s mindezek gyakori összekoczczanásokra könnyen szolgáltattak alkalmat; idejárult a hiányos közigazgatás, a király Budáról nem gyakorolhatá kellőkép a felügyeletet, a vajdák majdnem évenként változtak stb.; ha tehát a magyar nemes gyakran hatalmaskodónak mutatkozék is, e jelenet, mely máshol sem vala ritkaság a középkorban, nem volt jellemének állandó vonása, söt számos ellenkező példából arról győződünk meg, a mit mások is már többször megjegyeztek, hogy a magyar természetéhez nem tartozék a kegyetlenség, a zsarnoki önkény.

A szabadságszeretet *az erdélyi magyar jobbágynak* nem kevesbé tulajdona, mint a nemesnek. Nagy nyomást, sok terhet elvisel, de midőn szenvedésének pohara csordultig telik meg, s vele a kolozsmonostori convent kifejezéseként, mint „vásárolt szolgával“ bánnak, erővel tépi szét a bilincseket s fölfegyverkezve követeli vissza az ősi szabadságokat, melyekkel a szent királyok, különösen szt. István a köznépet is felruházta. Kérelme csak egyre terjed ki, szt. István szabadságlevelének mását ohajtja hiteles másolatban kiszolgáltatni; egyszersmind szabadsága állandóságáról, annak jövő biztositékáról is gondoskodik : minden község két-két éltes és értelmes egyént küldjön évenként áldozó csütörtök előtt a bábolnai hegyre, hogy ott a gyülés megvizsgálja, valljon megtartották-e szabadságaikat a földesurak.

A nemes főleg két irányban mutatkozik, erőszakoskodónak u. m. jobbágya és a szászok ellenében. Számos királyi rendeletek

maradtak fenn, melyek a letartóztatott jobbágyok szabadon bocsátását, a költözés megengedését parancsolják meg, ilyenek pl. az 1423. 1437. 1439. 1447 és 1465. évbeliek; Mátyás király 1471-ben megparancsolta a vajdáknak, hogy fegyveres erövel segitsék elö a jobbágyok költözködését; 1481-ben pedig felhatalmazta a szászokat, hogy a letartóztatott jobbágy földesurát 3-or intsék meg, s ha nincs sikere, vagyonostul vigyék el töle a jobbágyot. Épen igy gátolták a jobbágyok költözését az egyházi földesurak is.

Mily nemüek voltak a szászok elleni bántalmazások, az egyes példákból tünik ki : a megyékből kikeblezett s a szász hatóságokhoz kapcsolt területet a megyei adó alá rendelték, a szászok közt a biráskodást magokhoz ragadták; Szeben, Segesvár, és Szászsebes székekben (1439—1456.) telkeket erőszakkal foglaltak el, a szebenieknél (1458) erőszakkal szálltak be; a szászoknak ártó gonosztevőket a nemesek jószágaikon megszivelték (1486). Azon kivül számos egyesek is követtek el kisebb-nagyobb hatalmaskodást pl. a beszterczei várnagyok, Szilágyi Mihály, a földvári nemesek , Gerendi Miklós stb., melyekről később még szó leend.

Érdekes, mikép jellemzi Veráncz az erdélyi magyar nemeseket, kikkel naponként társalgott. „A magyarok, kikhez tartozik egész Erdély legfőbb nemessége, épen oly szokások, ruházat, jogok és nyelvvel birnak, mint a magyarországiak, csakhogy vannak azoknak is némely sajátságaik és különösségeik. A földet legjobban mivelik, városokban nem laknak, hanem falvakban és várakban ; a tehetösbek ha nem is emeletes de tágas és nem éktelen házakat épittetnek köböl vagy fából; mivelt módon élnek és pallérozottság után törekszenek; böséges dús és füszerezett eledelekkel táplálkoznak, épen ugy mint a magyarhoniak; a vadászatot és madarászatot különösen kedvelik, ékesen és nagy csínnal ruházkodnak, de ritkán selyemmel, mindazáltal a különféle szinekben gyönyörködnek, feketét azonban soha sem viselnek, kivéve ha gyászolnak, mikor a lábakat és föt is gondatlanabbul födik. E nemzet a hadakozásban eröteljes, a félelmet nem ismeri, a haza fenntartása körül szorgalmas, nem egy könnyen indit háborut, de ha egyszer megütközött, nem tágit, mig vagy maga tönkre jut, vagy az ellenséget megsemmíti. — A nemesség megszerzésére nincs jobb mód, mint a katonáskodás és a tudomány, az ellenséget lováról leszúrni nagy dicsőség, valaha mint vasas, most pedig mint könnyü lovasok, köznyelven huszárok hadakoznak“ stb. Azután leirja különféle s ékes fegyverzetöket.

Kerékgyártó.

IV.

Magyar régiségek.

A Nádasdy-kehely.

Tény, bár e soroknak szabott szűkebb tér indokolását nem engedi, hogy kiválólag az ázsiai népeknél nagy előszeretet mutatkozik a drágaságok, nemes fémek, igaz gyöngyök és drága kövek, szóval az ékszerek iránt, és a nyugatiak nagy önmegelégedéssel még megjegyzik e népekről azon átalános észlelést, hogy épen e külső fénynek annyira hódoló törzsek mind a mai civilisatio színvonalán alul állanak; mi ha esetleg csak annyit akarna mondani, hogy az álcivilisatio mázától még megóvták magokat, hogy a divat szélrózsája aprilisi borura derűre változó forgandósága szabályaihoz nem alkalmazkodnak; ugy ebben is nyilatkozó jellemszilárdságuknak és komolyságuknak egyiránt, mint izlésüknek bókot mondottak vele, mi pedig még azonfelül szerencsét is kivánunk nekik, kik imigy egygyel is kevesebb zsarnok törvény alatt nyögnek. Mi tagadás benne különben is, mi magyarok is ez eredeti bűnben vagyunk és azt örökségül hoztuk át ázsiai hazánkból és le nem teszünk róla annyi század után is, hogy sorba állottunk az európai nemzetcsaládok közt. Már a mi az izlés dolgát illeti pedig, megengedjenek elleneink, ahoz talán legközelebb jár az, ki tapintatosan a természetet utánozza. A görögök, mily nagy mesterek voltak ez utánzásban, azt bámulni ma sem szűnünk meg, és ki izlésüknek ellenemondana, talán tömeges ellenmondásra találna, melylyel aligha mérközhetnék sikeresen. Ott áll a görögöknél az izmafejlett férfias erő mintaképeűl Hercules; a művész ez alakban kivált a mellkas és a lábszárok hű kinyomásában engedett szabad reptet geniusának és némüleg szinte idealisalva adta rá a vállától csüngő nyers oroszlánybőrt; elemezzük már most és hasonlítgassuk kevéssé ezen alakot: van egy jelmezdarabja a magyar férfiunak is, mely a művészet nyelvén ismert „nedvesruhák" valóságos mássa, mert egyetlenegy izmot sem fedez el, midőn minden hajlásnak enged, de enged feszűlve csak, a mellkast hűen kiemeli egy másik, és hogy a csalódást tovább is vigye, a mellkas vázául szolgáló bordafokozatot is a zsinórzat iveivel jeleli ki — és a nyers oroszlánybőr? ez a panyókában ismer némileg már elfajzott utódára, de él még eredetiségében is a csikos parduczbőrben, és hogyan? kisujtásozva nemde csak izlésbeteg fonákságnak járná meg; itt tör elő tehát az ázsiai természetfiában a természet aestheticai de leleményes utánzási talentoma, karöltve a nyugatiak által kárhoztatott ékszerbálványozással: a parducz körmös markát vert ezüstből helyetesíti, a kietlen puszták állatzsarnok félelmes fogsorát élesre csiszolt gyémánt félkör pótolja és a vérszopó kegyetlen tekintetét a szemüregből két carbunculus lövelli széllyel vérszinű sugarakban. Mi, ugy látszik, mind összevéve sem rosz izlés!

Azonban a férfiu ékszere fegyverében áll, még gyürűjét sem véve ki, mert sajátlag ez sem fényűzési tárgy, hanem a társasélet sokoldalu érintkezéseinél az adott szó külső alaki szentesítésére szolgál mint pecsét; és ha még e mellett más is ékesíti újját, az, a *férfias* férfiunál más nem lehet mint jegygyürűje, mely ismét csak egy nagy horderejü kötvény, egy szent frigykötésnek „igen" édes záloga. Egészen mellettünk nyilatkozik a középkor, midőn a lovag pecsétgyürűjét magát is a kardgomb helyettesítette, hová a

czimer volt vésve. Azt, miért a kard élével vívott a két ellen, ha kibékültek, a kardgombbal erősítették meg magok között örökidőkre, kölcsönösen egymásnak vaskeztyűs markát szorítva; de mondjam-e azt is, hogy a czimer csak fegyverténynyel nyeretett s magának a fegyverzetnek, az ellen csapásait felfogó paizs alakjában, valóságos kiegészítő része is volt, és hogy innen az is, hogy a középkorban a czimer- fegyverviselés jogának fogalma, sőt neve is találkozott, „arma" czimer is, fegyver is. Más egészen a bájaira támaszkodó és így azoknak bár kölcsönzött tényezők általi emelésétől is sokat váró nő, ez mint ő maga is az egész teremtés ékszere, ugy egész világa is ékszer, innen pipereczikkei, drágaságai a törvény nyelvén a magyarnál is : nővilág „mundus muliebris."

A fényüző ősök ez ékszerei a nemet megillető különbség szerint a magyar nemzeti muzeumban, mint tudjuk bámulatra ragadó mennyiségben és roppant bel- és művészi értéket képviselve őriztetnek a régiségi gyűjtemény kincstári osztályában, és tán méltatlanság nélkül nem is mondhatók fényüzőknek apáink másban, hanem egyedül ékszereiket nézve; mert az, hogy egész boltüregek voltak töltve minden főnemes várlakában nemes fémekből kovácsolt óriás nagyságu kancsók, tálak, kelyhek, serlegek, kupák és más számtalan alaku asztali készületekkel, az nem is volt sajátlag fényűzés, mint ma a porczellan és tükör és képrámákra mázolt és a nemzeti tőkeértéknek örökre odaveszett, de milliókra rugó aranypazarlás; hanem volt épen a mai viszonyok, a pénzüzérkedési szédelgés éles ellentéte : *nagy értéket képviselő tőkealap*, melyen a személyes hitel feneklett és volt azon műtét, mit az ujabb korban tán nagyobb mérvben, de kevesebb szerencsével utánoztak. Vert, vagy öntött ezüstből készült kisebb butornemüek, egész pohárszékek, az urnő hintaját vonó hatos fogat és a főur kedvencz hátas lovai számára egy-egy száznegyed patkó, vagy épen téglák öntve a legfinomabb ezüstből nem voltak akkor ritkaságok, mikor oly érzékenyen panaszkodtak a régiek a készpénz hiányáról és ritkaságáról, feledvén ők is, Geőrch Illés tanár is, hogy épen a nemes fémek ily utoni felhalmozása, valamint e nyomasztó állapotok oka, ugy expediense is volt. Mert mint Sz. István alatt a tulkok, máskor a só (innen salarium) szolgáltak értékmértékül, ugy a magyar főur kincstára és ékszerkamarája, ha nem is hozott folytonos kamatot, (mit ő oly örömest engedett hogy illethesse csak András zsidójait vagy Zsigmond Fuggerjait), ugy még sem volt az a mái szójárás szerint egészen holt tőke és nem is egészen az értékforgalomból kivéve : a leánynegyed vagy a káptalani bevallás mellett adott és vett más földbirtok értékét, árát az illető okmányok márkákban határozzák meg és számtalan a példa, hol a családi kincskamara — cimelium — értékes felszerelési tárgyai mindannyi márka (vert pénz) fejében súlyul dobatnak a mérlegbe a felmerült összeg lehajtására; és ha e körülményt kitételesen annyiszor a mennyiszer okmányilag felemlítve találjuk, hányszor nem találhatott helyet említés nélkül is? Kárhoztassuk már most, ha ugy tetszik, e primitiv-állapotszerű pénzügyérek műtétét, mely szerint azonban ők mindig ezüstkészlettel birtak hitelpapiraikat vagy inkább pergamenjaikat illő időben beváltani! jobbat még nem sikerült kigondolnunk, de roszabbat már meg is kisértettünk.

De ha mindez jó öregeink financiális eszélyessége mellett fényesen bizonyít, mint régész mégis buját látom annak is, mit itt dicsérőleg hoztam fel mellettök, mert e forgalomban látom egyik okát annak is, hogy aránylag oly kevés az mégis, mi régiebb p. o. az Árpádkorból fenmaradt — érmeken kivül, ha maradt? — mert a családi büszkeség mit sem késett, ha-

nem bizonyosan sietett igenis a bekeresett ezüstnemüeket saját czimerére átönteni, mindig a régiebb romjaira építvén mint egy uj koralszigetet, melynek fölületét már a jelenkor növényzete takarja el, midőn magva még ősrégi geologiai képlet: az anyag, az ezüst tán még az, mely Chaak vagy Koppány udvarlakomájánál diszelgett az asztalon egyszer, és mely ma már csak Lipót által adott, egy czimeres levéllel nemesedett Grossinger vagy Buckelmayer jelvényeivel kérkedik.

Mindamellett azonban akár az említett nemzeti intézet, akár a fényesnevü ősczaládok magán gyüjteményei, még elég gazdagok hazánkban, hogy a kutatásnak hálás mezeje nyiljék a becsesnél becsesb történelmi és müértékü gyöngyökkel megismerkedni, és így hála a nemzet felett őrködött geniusnak, e rovat alá sorozandó tárgyak hiányában bizonyosan nem leendünk és most sem volnánk, ha aztán a szent ügyért villogtatott fegyvereken, akár a parduczos ősöket meghódítani segített női ékszereken, és nem inkább a vallásos hitéletnek szentelt szentedényeken akarnók megkezdeni rovatunkat és ezek közt: a nemzeti muzeumban őrzött (ugynevezett) *Nádasdykelyhen.*

E kehely, mely értéke, művészete és sajátságos viszontagságai által egyiránt érdekes, egész biztonsággal a 15. század müve, vert, gazdagon megaranyozott ezüstből, és színaranynyal körülfonva. Súlya csak nem 3 font, magassága nem egészen másfél lábnyi. Kupáját érdekesíti három négyszögalaku czimerpaizs mélybevésve, egyikén koronából kimagasuló üdvözítőnk félalakban, másikán erőd toronynyal, és két oldalán csillag, a harmadikán kipányvázott szárnyakkal száll fel mint fészkéből a koronából egy kácsa (vagy más szárnyas?). Magát a kupát alulról felfelé fél magasságaig érve, aranysodronyból készült hálózat veszi körül olyformán, hogy az mint egy fonott kosárban, fészekben ül, és ez 58 nagyobb igaz gyöngy és 18 braziliai drága kővel ékesítve beborítja a kehely fogantyuját ugy mint talapzatját is.

Már e néhány szóban adott megismertetésből könnyü következtetni e szentedény fényes és izlésteljes bevégzettségére, de mi a müértéktől eltekintve a vizsgálásra főleg érdemes, az a háromrendü paizs-czimer az edény öblén völgyületes véséssel körülvonalozva. Kár, hogy e felette átalános s így többféle magyarázatot engedő czimer-alakok, más összevágó jelek hiányában szabatos meghatározást nem engednek, kivált azért, mert e drágaságnak még provenientiáját, honnan kerülését is sürü homály fedi. A mi üdvözítőnk alakját illeti, hazánkban több apátság s prépostság üdvözítőnk nevéről hivatott, és akármennyi más templom, mely nekie volt is, van is szentelve. A második paizson feltünő építmény is tehát üdvözítünkről elnevezett akármely apátsági vagy prépostsági egyházat jelenthet, sőt várost is, hol ez létezett. A családi czimerrel szinte a kételyeken tul nem mehetünk, mert a képlet, egy koronából felszálló kácsa vagy más szárnyas, több családnak itélhető oda annál inkább, mert az irányt adó szinek czimertanilag vonások vagy pontok által sincsenek jellemezve, mi, már ha elmaradt a zománcz, annak szinezetét pótolhatná. Hogy a czimer valószinüleg az adományozó család czimere, azt a „Cimeliotheca musei nationalis hungarici" irója is sejti, de a Nádasdy nemzetségnek határozottan valamint ő, ugy vele mi sem merjük odaitélni. Igaz, a Nádasdyak czimere századoktól fogva az ismert kácsa, de tapasztalásunk szerint mindig egész, és nem félalakban, azután emlékezünk, hogy maga a főalak, a kácsa koronával combinálva nem; hanem igen is vízben állva, nem is uszva, és mi jellemző mindig körülállva nádbuzogánynyal tünik fel mint Nádasdy-jelvény. Mindamellett e becses egyházi szentedény ez ősrégi család nevén ismeretes, és annak

egyik nagytekintetű és érdemkoszoruzott tagja saját számára a régiségek oly ügyes másolója Varsányi János mérnök által le is festette. A kehely leltörténetéről szinte keveset tudunk és a mult századnál felebb nem hatolhatunk, akkor t. i. hogy József császár idejében a magyarországi kolostorok eltörlése következtében ezeknek szent készületei Budán kotyavetye alá adattak, a többet igérőnek tulajdonául válva, e szent edényt Ciani Lénárd hittudor és váczi kanonok, hogy a zsidók torkából megmentse (ut faucibus Haebreorum eriperet, mond az imént említettem munka) saját pénzén magához váltotta és megtartotta hazánknak, miért hálás emlék fogja kisérni. Igy látjuk, hogy minden reform, kivált végleteiben az azt megelőző kor romjain áll. Tömérdek egyházi műkincs veszett a tatárfutás és törökjárom alatt, és a mi azt tulélte, az ama josephinismus alatt veszett el most, a beolvasztásnál nem a művészi tökély vagy a történelmi érdek, hanem a fém sulya lévén a tényező, mely a mérleg nyelvét ingatta, ha elvétve nem találkozott műérzékkel biró és a hazai emlékek iránti kegyelet által átlengett keblű nemtő a gondtalan árverelő biztossal szemközt, ki csak fontszám ismert kincshalmaza előtt állva, nem tartott rovatot nyitva a tárgyak honnan kerüléséről, de lelkiismeretesen felvilágositani képes volt a versenyző kufárokat a lat és karat szerinti becsárról, ha talán azt tudakolták. Igy szerzett kelyhünket, mint drága ereklyét sokáig becsben tartotta magánál Ciani kanonok, mig nem ő hazájába költöznék Tridentbe megrongált egészsége helyreállítására. De a magyar hazát illető kis műkincstől most ha attól maga megvált is, nem kivánhatta megfosztani az országot; hanem elevenen emlékezvén nagylelkü pártfogója néhai bibornok walli és sonnenthurni gróf Migazzi kegyességeire, a bibornok unokaöcscsének aranyos-maróthi gróf Migazzi Kristófnak megtisztelő ajándokul adta, háladatosságát a kehely talapzatának belső üregére ily szavakkal vésetvén: „Leonardus Cianus trident. cath. eccl. vac. canon. sacerdos. ob. beneficia. grati. animi mon. a. Xci MDCCXCIX. Regis opus, donumque fui, post saecula tandem me tria gens teneat clara Migazziadum.“ A kelyhet uj tulajdonosa utóbb a magy. nemz. muzeumnak adta át, hol mainap kiváló dísze azon szekrénynek, melyben hasonló nagybecsü tárgyak közt elhelyezve áll. Különben miért mondja e szent edényt a felirat „Királyi mű és ajándoknak“ kétes igen, ha csak a sokat említett szárnyast, mely a koronából kikelni látszik, Hunyady Mátyás hollójának nem tartotta az ajándékozó Ciani kanonok.

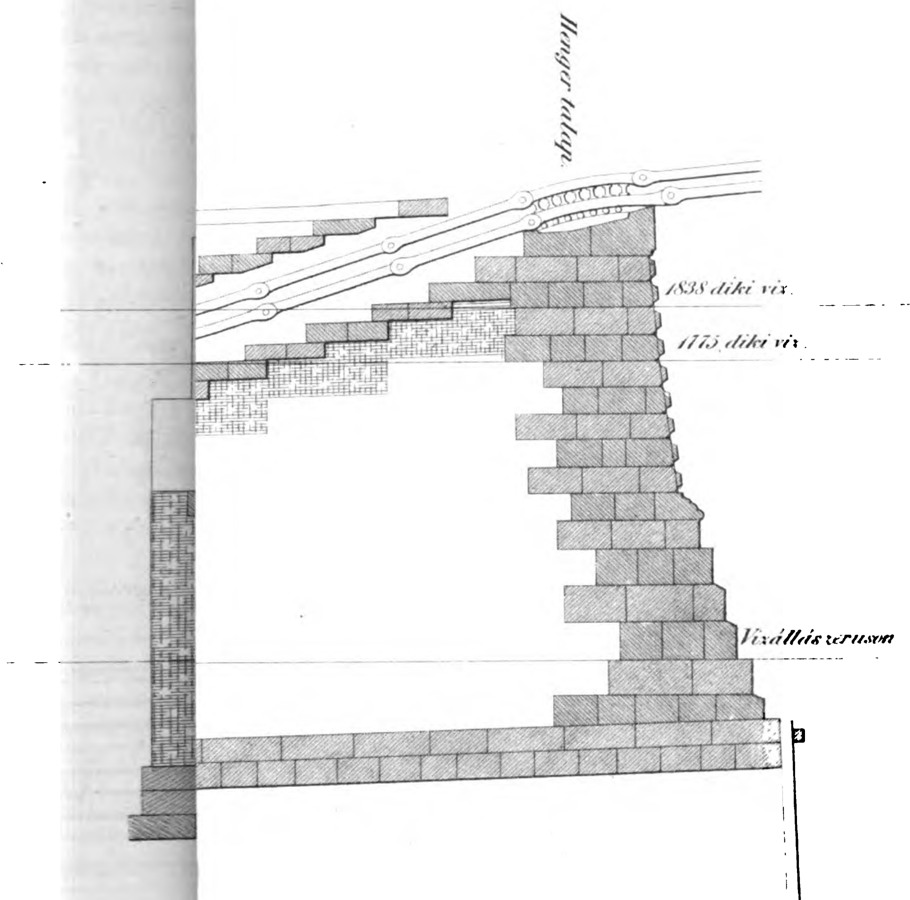
Paür Iván.

V.

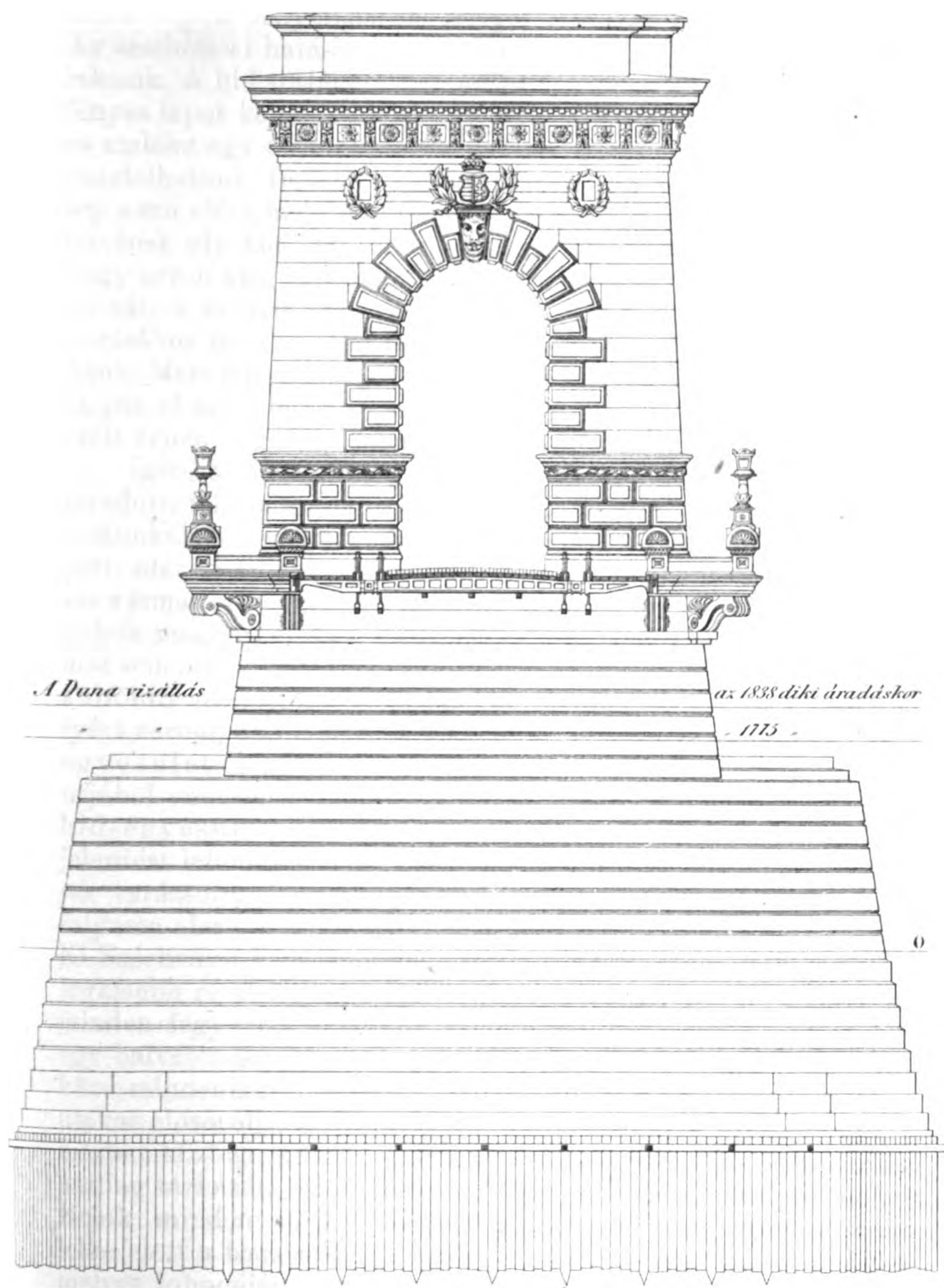
A hazai művészet és ipar kincstára.

A budapesti lánczhid.

Mily nagyszerü ivek! mily pazarpompa ömlik el az oriás oszlopokon! erö és szépség oly bensöleg egyesülvén rajta, mintha a természet alkotta volna! Ugy bele is illik ebbe a változatos halmok, végtelen sikság, s az oriási folyó által alkotott panorámába, hogy nála nélkül a kép teljességéből hiányoznék valami! És ezzel még

Henger talap.
1838 diki viz.
1775 diki viz.
Vizállás zéruson
10

tetvén a'

A' hidoszlop homlok-ábrája.

nincs vége a benyomásnak, melyet e remek mü reánk gyakorol. Az aestheticai hatáshoz, kegyelet s borongó hazafiui érzés is csatlakozik. A hid története nemzeti ujászületésünk történetében egy fényes lapot képez, emléke egy szép jövővel biztató korszaknak, és emléke egy férfinak, kinek nevére hála s fájdalom nélkül nem gondolhatunk. Innen a kegyelet, innen a hazafiui érzés, mely meglep a mü előtt, mely egy fényes korszak s a legnagyobb hazafi szellemének oly müvészi, oly nagyszerü kinyomata. Szeretjük hinni hogy ezren meg ezeren fognak osztozni velünk ez érzésben, és megbocsátják nekünk azon vallomást, hogy oly száraz egyszerü dolog leirásához mint egy hid története, ily kegyelet befolyása alatt kezdünk. Mert a munkások fárasztó napi munkája mellett, nem feledhetjük el azt a buzgóságot, mely évekig ernyedetlenül küzd hogy czélt érjen, hogy egy eszmének diadalt vivjon ki.

Igen, Széchenyi éveken át lankadatlan lelkesedéssel szólt, irt, fáradott, mig oda érlelte a hid ügyét, hogy Clark napszámosai a a munkához foghattak. Midőn tettekben gazdag pályájára föllépett, már ki volt tüzve nála a czél, a „Dunától ketté szakitott hazát s annak szivét összeforrasztani.“ Mintha élet-feladata lett volna, itthon magány körben s közhelyen nem mulasztott el egy alkalmat sem népszerüvé tenni az eszmét, annak barátokat szerezni, majd külföldre utazott hogy részletekig tanulmányozza az ügyet, melyért sorompoba lépett. A sikerre az első lépés megtörtént: Hid-egyesület alakult, s midőn Széchenyi gr. Andrássy Györgygyel utjából visszatért, tanulmányozásuk eredményéről a Budapesti hid-egyesületnek adott jelentést. Ezen elavult, s talán elfeledett jelentést lehetetlen most bensö megindulás nélkül olvasni. Hü képét varázsolja elénk a nagy hazafinak, a mint fényes pályája egész folyama alatt, a szószéken, irataiban s tetteiben ismerni tanultuk. Ki Széchenyit nem ismerné, a jelentésből megismerheti. Ő tárgyát legkisebb részletig tanulmányozza, s a logica, guny, és lelkesités minden fegyverét használja védelmére. Nem kerüli el figyelmét egy balvélemény vagy ellenvetés, mely a kivitel utjában áll, megküzd mindenikkel, legyőzi mindeniket, s miután a sikerre vezető utakat elősorolja, kiválasztja azt, mely szerinte a legbiztosabb. — Közben-közben kitárja politikai s államgazdasági ismereteinek gazdag tárházát, hazaszeretettől lángoló szivét, oktat és melegit, látjuk minden sorból, érezzük minden nyomon, hogy ábrándos lelke előtt a haza szellemi s erkölcsi felemelése a fő czél, a czimer, melyet lobogójára tüz, gőzhajózás, hidépités stb. bár lelke egész erejével látszik rajtok függeni, mind mellékesek, tekintete a haza jövendő nagyságán csüng változatlanul.

„Midőn egy hid mechanikája körül fáradozánk“ irja Széchenyi jelentésében, „lelkünk előtt nem csak azon kényelem forgott fenn,

könnyebben juthatni Dunánk egyik partjáról a másikra, de egy még sokkal nagyobb haszon is lebegett, t. i. azon erkölcsi haszon, mely egy roppant munka józan practikai kiviteléből szükségkép folyandna be honunk minden egyéb teendőire is. A hídnak az érintett mód (a bank-rendszer életbe léptetését érti) szerinti practikai létesitése közt pedig, számosan meg fognak győződni, hogy nem arany s ezüst a nemzeti gazdagság talpköve, hanem azon kifejlett emberi értelem, mely a bizonyos nyereség s haszon fejében, oly hypomochlionok feltalálására vezet, melyeknek czélirányos használásával, a legóriásabb munkákat vihetni végbe. Meg fog szűnni azon értelem nélküli szójárás : Nincs pénzünk, nincs tehetségünk stb. mely szomoru fallaciának s restségi ürügynek tulajdonithatjuk leginkább honunk hátramaradását, mely mechanikai tekintetben épen azért nem vergődhetik ki aljas létéből, mert annak felemeltét oly sokan egy lelketlen sárga vagy fejér metallumra állitják, mely tán több ezer esztendeig feküdt legnagyobb massákban Déli Amerikának szinte földszinén a nélkül, hogy az ott lakókat csak egy hüvelynyivel is magasbra emelte volna azon emberhez illő állás felé, mely az emberi nemnek főczélja, s melyet se aranynyal, se ezüsttel nem, de kirekesztőleg csak lelki erő kifejtése által érhetni el stb.“

A kegyelet adóját véljük leróni a nagy férfiu iránt, midőn e szavait idézve emlékezetbe hozzuk, hogy mint mindenütt, ugy itt is magasztos czél lebegett szemei előtt. De bár mily benső gyönyör is nekünk ismételni a szavakat, melyek a nemzeti felébredés napjaiban mint az arkangyal trombita-hangjai életet keltettek mindenfelé, s a kiszabott szük tér sokról hallgatni kénytet, azonban ez vissza nem tartóztat, hogy halhatatlan nevének ujabb hódolattal ne adózzak. Ő teremtette az eszmét, a részletekbeni kivitel dicsősége is őt illeti. A mit Széchenyi jelentésében megirt, egyetlen egy pont kivételével, semmi változtatást se szenvedett. A Budapesti álló hid ügyében munkálódó országos küldöttség mit sem tett hozzá, nem is vett el belőle semmit. A szerződés megkötésén kivül, alig volt egyéb teendője, mint törvényes alakot adni az átható szellemü férfiu munkájának. Igy a történeti hűség is igényli, hogy e rövid vázlatban Széchenyi jelentésére legalább egy futó pillanatot vessünk.

Széchenyi gr. Andrássy Györgygyel 1832-ben a hidak tanulmányozása végett a Duna mérnöki rajzával Angolországba utazva, Clarkon kivül, kire utóbb a hidépitése bizatott, több jeles épitészszel ismerkedett meg. Jelentésöknek érdekes szakaszát képezik a kérdések, melyeket az épitészekhez intéztek, s azoknak e kérdésekre adott feleleteik.

Milyenféle hid legczélszerübb a Dunán? Kő- vagy vasboltu,

vagy függö lánczhid-e az ajánlatosabb? Mi különbség van köztük ártekintetében? Az oszlopok kimosásától nem lehet-e tartani? Nem szükitik-e meg a Duna medrét annyira, hogy áradást okozzanak? Nem okoznak-e jégtorlódást?

Ezek voltak a számos kérdések közül a föbbek, melyekre az adott feleletek mig egyfelöl a közönséget megnyugtatják, hogy a hidlábok be nem dölnek, s egy vagy kettö sem áradást, sem jégtolulást nem okoz, másfelöl a jelentést tevöket tisztába hozták az iránt, hogy ne ajánlják a köhidat, mely számos oszlopaival áradás veszélyeinek teszi ki a testvér fövárost, ne ajánlják a drága vasboltu hidat, s ragaszkodjanak a függö lánczhidakhoz, melyek a jelentést tevök szavai szerint : *„filigrán kinézésök mellett is annyira biztosak, hogy valóban nem félnénk, ha mindenünk, mivel birunk, söt akkor se, ha honunk minden java, s minden reménye függne rajtok.*"

Az épitési költségek fedezésére több módokat elösorolva, mint legczélszerübbet a bankrendszer életbe léptetését, s az épitésre 2 millio forint értékü papir kibocsátását ajánlják. És ez az egyetlen pont, mi e jelentésböl nem valósult, nem kutatjuk miért, annyi bizonyos, hogy nem azért, mintha az eszme gyakorlatiatlan, s a hazára nézve kártékony lett volna.

Végezetre a jelentést tevök szükségesnek látják elhatároztatni : „hogy senkire ne bizassék a hid épitésének mechanikai vezérlése, ki valami nevezetesebb, s a felállitandó tárgyhoz hasonló munkát nem vitt még végbe."

Most már a nemzet karolta fel az eszmét, s az 1832—36 országgyülés XXVI-dik törvényczikkelye országos küldöttséget nevez ki, s felhatalmazza azt, hogy a hidépités felett egy részvényes társulattal egyezkedjék. Ezen küldöttség 1837-ben Sz. Iván hava 9-dikén kezdte meg munkálódását, megkezdte azon elv kimondásával, melylyel Széchenyi végezte jelentését: hogy csak oly müvészre bizassék a hid épitése, ki már hasonló nagy munkát végezett, s hozzá tette, hogy tervet is csak ilyenektöl fogad el a küldöttség. Ennek következtében számos terv, közte több hazai mérnöké, s a Hoffman és Maderspach ruszbergi gyárnokok mintával együtt beküldött terveik egyszerüen visszautasitattak. A hazai s külföldi lapokban közlött felhivások után végre is a küldöttségnek csak két vállalkozó társulattali egyezkedés gondja maradt fenn : e két társulat b. Sina György, s Wodiáner és fia nevekkel volt képviselve. Ez utóbbi eleinte gyanusitólag lépett báró Sina ellenében, mértéktelen nyereség vágygyal vádolva a bárót azért, hogy 100 évre kivánta magának a vámszedési jogot szabadalmaztatni, de utóbb az 1838-ki árvizen, s a legjelesebb angol épitészek által készitett terveken okulva átlátta, hogy a kevés jövedelemmel kecsegtetö, és merész vállalat, nemcsak tözséri számitást, hanem

hazafiui áldozat készséget s b. Sina hitelét igényli, felhagyott gyanusitásaival, s a küldöttség 1838-ki ülésszaka alatt báró Sinához csatlakozva találjuk őt. Mig e csatlakozás létesült, mindkét társulat nevezetes pénzáldozattal végeztette az előleges munkálatokat. Wodianer ur Rennie György hidépitészt, b. Sina Clarkot, Plews és Slater vizi épitészeket hivták meg Pestre a helyviszonyok tanulmányozása s illetőleg terv készités végett. A két ház egyesülése után Rennie s Clark terveit, Plews és Slater urak jelentését b. Sina nyujtotta be az országos küldöttségnek. Mi e tervek benyujtása után következett, t. i. hogy a szerződés megköttetett, s a vállalkozó báró a kivitelt Clark urra bizta, annyira ismert tények, hogy puszta megemlitésök után rögtön az épités körül fáradó munkások megtekintésére vezetnők az olvasót, ha a beadott tervekben és jelentésekben, s az egyezkedés folyama alatt felmerült eszmékben, sok közérdeküt, tanulságost, s az uralkodni kezdő hangulat megértésére szükséges elemeket nem találnánk. E hármas ok elég fontos, hogy az olvasó türelmére bizton számithassak.

Rennie tervében négyféle hid rajzát s költségvetését adja, a mellé csatolt leirás a Duna tanulmányozására mutat, fel vannak jegyezve a folyó különböző helyekeni mélysége, szélessége, sebessége, s a meder fenekét alkotó anyagok. Hidhelyül Rennie a Zrinyi-utcza környékét mondja legczélszerübbnek, és nem ajánlja a lánczhidat, mely ugyan legolcsóbb, a vizárnak legkevesebb akadályt szolgáltat, s mindeniknél hamarább felépithető, de szélben és nagyobb teher alatt, nagy hintázásnak van kitéve, mind a mellett kinyilatkoztatja, hogy lehetséges egy minden kivánatnak megfelelő lánczhid épitése is. Költségvetése következő :

Öntött vashid	450,000	font	sterling
Kőhid	400,000	„	„
Lánczhid	280,000	„	„
Lánczhid csupán gyalogok használatára	100,000	„	„

Clark urtól két hidtervet mutatott be báró Sina, mind kettő függő lánczhid, az egyik a Nákoház irányában, a mederbe állitott két oszlopu hidat ábrázol, a másik egy gyaloghidat, melynek oszlopai a Sz. Gellért irányában a partokon állanának, és a melyen a lánczhid hosszasága miatt egyszerre csak határozott számu embernek, s a kocsiknak emberektől vonatva, szabadna átmenni.

Clark szerint a kőhid számos oszlopaival vizáradás veszélyeinek tenné ki a fővárost, a vasboltu hid épitése kivihetetlen, minthogy az ilynemü vas gyártására a szárazföldön elegendő tapasztalás és segédszerek hiányozván, Angliából kellene szállitani; oly nagy darab öntvények kihozatása pedig a lehetetlenséggel határos, és egyedül a lánczhidat ajánlja, mint a mely a két város egybekapcsolására legalkalmasabb, tökéletes biztos, s a czélnak egészen

megfelel. Költségvetésében a nagyhidat 300,000 fontra, a gyaloghidat 120,000 fontra számitja, megjegyezvén hogy ez öszvegen tetemesen változtat a vizállás, s a tél minösége, melyek az oszlopok építéséhez szükséges zárgátokban kárt tehetnek, vagy azokat sértetlenül hagyják. — A hidhoz szükséges vasra nézve, elhatározott véleménye Clarknak, hogy a szárazföldi gyártmány jósága s pontosságában bizni nem lehet, s annak gyártása és megpróbálása, figyelmét s személyes felügyeletét megkivánja.

Plews és *Slater*nek b. Sinához s Clarkhoz küldött jelentéseik olvasásakor akaratlanul emlékünkbe jön a mesés hagyomány, mely szerint öseink egy köteg füröl s egy ital Tiszavizröl itélték el, ha megérdemli-e ez ország a hóditás fáradalmait. Plews és Slater, követ, fát, vasat, homokot, meszet megvizsgált, hogy az ipar nagyszerü müvének hóditási utját egyengesse. Jelentésök, az ovatos körültekintésnek, a számitó észnek valódi remeke. Ök az 1838-ki áradáskor Pesten levén, csak kevés oszlopu, s igy kizárólag lánczhidat ajánlanak. A kö vagy öntött vashid 7—8 oszlopot igényel, melyek közöl az ivek egyensulyának fenntarthatása végett egyszerre négyet kelletvén épiteni, zárgátjaival felét elfoglalná a Duna medrének, s az épités ideje alatt áradás veszélyének tenné ki a fövárost — s tekintve a magyarországi köbányák állapotát épitésök 10—15 évi munkát s 800,000—1,000,000 font sterlinget igényelnek. Függölánczhid épitésénél egyik oszlop a másik után épülhet, a zárgát csak 15 ölet vesz el a folyam medréböl, s a két oszlop midön kész, nem foglal el többet 14 ölnél. Feltéve, hogy a hid a Nákó ház irányában épül, hol a folyam szélessége 210 öl, a két oszlop 196 ölnyi tért hagyna a folyamnak, s igy a viznek és jégnek itt még mindig szabadabb utja volna, mint a Sz. Gellért alatt, hol a folyam szélessége csak 165 öl.

A vállalat gazdasági részét illetöleg megjegyzik: hogy Magyarországon minden épitöszer drágább mint Angliában; a zárgátokhoz kivántató tölgyfát nagy mennyiségben, valamint követ is sokat s nagy darabokban kelletvén kiállitani, az utak s a köbányák jelenlegi állapotában csak igen nagy költséggel lesz eszközölhetö; — vasat csak Angolországit használhatnak, s kijelentik „hogy másként szerzödésre nem léphetnek, mert ettöl függ a vállalat sikere, s az építetö és saját magok becsülete."

A költségvetést illetöleg adott feleletük érdekesebb, mint sem itt mellözni lehetne. „Hogy mennyire menend a hid átalános épitési költsége nem vagyunk képesek közelitöleg is felelni, mert sok függ a körülmények minöségétöl, lágy telek például s alacsony vizállások nagy költség-kimélést okozhatnának, ellenkezö esetben pedig a kiadás nevezetesen szaporodnék. Azt mindazáltal állíthatjuk, hogy hasonló hid Magyarországban sokkal többe kerülend

mint Angliában, és pedig a következö okokból: Az épitö készületek, s müszerek nagyrészének, valamint a vasnak is Angliából kell hozatnia, s igy ezeknek eredeti árához természet szerint hozzáadandó még a vizen és szárazon hozatal, a kárbiztositás, vámköltségek, kamatok és idövesztés. Épületfát itt nem szerezhetni olcsóbban, a veres fenyü nagyon drága levén, a tölgynek tökéletes kifaragása pedig nevezetes költségbe kerülvén. Mi pedig a követ illeti: félünk, hogy az mégegyszer annyiba telik mint Angliában, minthogy az itteni köfejtöknek nincs hozzávaló készületök és szerszámuk, melyekkel nagy darab köveket könnyen kiállithatnának, és nagy kiadást okozand a köbányáknak oly állapotba helyezése, mely szerint nagy mennyiségü követ rövid idö alatt lehessen nyerni belölük; a bányáktól a folyóhoz vezetö utak rosz mibenléte még inkább nevelendi a költséget. Magához a hidépitéshez is továbbá számos munkást kell Angliából kihozatni, az itteni lakosok nem értenek a mi szerszámaink és erömüveinkhez, és mielött öket azokhoz hozzá szoktatni lehetne, addig az egész hid majdnem felépülhetne, s noha itt az élelem olcsóbb, egy munkás sem hagyandja el Angliában levö keresetét külön nagyobb jutalom nélkül, s ezeknek kihozása, haza küldése bizonyosan sokba telik. S ekép mindezeket megfontolva könnyen átláthatni, hogy egy Magyarországban épitendö hid sokkal költségesebb, mintha az Angliában épittetnék.'

A Clarknak adott jelentésökben megemlítik, hogy Tótországból 50—70 láb hosszuságu épületfát akarmennyit lehet szerezni, hogy a kö, homok és mész a legjobb minöségü, és hogy mind saját tapasztalatuk, mind mások értesitései után az egész kömunka végrehajtására angol karóverök, ácsok, kömivesek, s kovácsok behozatalát mulhatatlanul szükségesnek tartják.

Ezen jelentés következtében Clark ujabb költségvetésében 355,000 font sterling kiadást is lehetségesnek tart, s báró Sinának azon kérdésére, hogy jót áll-e, hogy a hid 400,000 fontnál többe nem kerül, és hogy 6 év alatt kész lesz-e? Csak feltételesen adott biztató feleletet, ha t. i. az anyagszerek elöállitása a munkát fel nem tartóztatja.

Ily kevéssé biztató elözmények után irta alá b. Sina 1838-ban sept. 27-kén a szerzödést, melyben magát a Clark terve szerinti kétoszlopu lánczhid felépitésére kötelezé. A 23. pontban foglalt szerzödés közérdekübb pontjai következök: „A szerzödési évek kitelésekor köteles a vállalkozó a hidat legjobb állapotban ingyen adni át a nemzetnek, az idöközbeni rongáltatások esetére a vállalkozó a hidmegnyitásakor kimutat s világosságban tart 100 ezer forintot, azt kamatjai felhalmazásával egy millióra növeli, hogy az a szerzödési évek lefolyásaig tartalékul szolgáljon, és az a szerzödési évek letelte után a társaság tulajdona leend.“

Csupán háboru által okozott károsités esetére van joga a társulatnak, a háborui kárpótlások után kármentesitésért folyamodni.

A részvények felét köteles Magyarország s jelesen Budapest lakóinak 6 hónapig szabad megvételre bocsátani; ezen félnek harmada, a vállalat elömozditása körül tett fáradozásaik s költségeik tekintetéből Wodianer és társnak engedtetett által.

A részvényes társaság a hidmegnyitásától számitandó 97 évig mindenkitől szedheti a küldöttség által meghatározott vámot.

Megengedtetik a részvényes társaságnak a két város határán, az egyik partról a másikra szállitás, s kéjutak tehetése végett, hajókat, csónakokat, s kisebb gőzhajókat tartani.

A jegeni átjárást mindenki szabadon használhassa, de azzal a kikötéssel, hogy a parti hidak s pallók által a jégeni átjárat ne könnyitessék.

A szerződés által, s az alkudozás folyama alatt felmerült eszmék, s az itt kivonatban közlött jelentések, mint érintők a közhangulatra nem maradtak hatás nélkül. A hosszu időre adott szabadalom, mint mondák az országnak 97 évig adó alá vetése, a vámjegyzék, idegen müvészek, munkások s külföldi anyagok behozatala, mind oly dolgok voltak, melyekben a tudatlanság roszakarat, s ferde nemzeti érzület elegendö okot talált gyanusitásra, s boszankodásra. Végre a közvélemény, átlátva, hogy a hidépitésre 150—200 ezer remélhető jövedelemért 3—6 milliót koczkáztató vállalkozó sorsa nem irigylendö, átlátva hogy a vámjegyzék a törvényhozás munkája, hogy az idegen müvészek behozatalát az országos küldöttség határozta el, hogy esztelenség volna gyakorlatlan kezek s nem biztos anyagok alkalmazása által oly költséges mü sikerét koczkáztatni, mondom, mind ezt átlátva a közvélemény, b. Sinával ugyan leszámolt, de azért a vámfizetés s a külföldieskedés ellenzőiből maradt még egy szép csoport, mely talán első emlékeztette Széchenyit, annyi áldozatkészséggel megfutott fényes pályáján, hogy a legnemesebb törekvések végpontján ürömpohár is várhat a küzdőre, Széchenyi az akademia alapitása által a nemzetnek nyelvét, nemzetiségét szerezte vissza, minden tette a nemzet szellemi s anyagi gazdagitására volt irányozva, szereplésében minden a szülőkre emlékeztet, kik az anyai nyelvre tanitanak, kiknek jóllétünkön kivül nincs más aggodalmuk : a ki érti a szülői ellen fellázadt gyermek érzelméig, az vegye bonczkés alá a Széhenyi ellen támadt hangulatot. Mi a hallgatag angol munkások megtekintésére sietünk.

Az adatokat, melyeket az olvasóval itt közlünk, felügyelő mérnök Clarke Ádám naplójából vettük, hol a munka folyama, kezdettől a mű befejezéseig, évről évre fel van jegyezve.

1839-ben május hóban a budapesti lánczhid terve a királyi szentesitést megnyervén, b. *Sina* a kivitelt *Tierney Clarkra* bizta, felhatalmazta öt, hogy segédeit szabad tetszése szerint válaszsza. A választott segédek : *Clark Ádám* felügyelő épitész, *James Teasdale* czölöpverés s kömives munka főfelügyelője, *Bland W.* Croker, lánczfüzés felügyelő.

Ezen év septemberében Tierney *Clark* két fenyőkaróval czölöpverési próbát tett, s miután ez kielégitőleg ütött ki, a pesti part egyengetéséhez kezdett, s mire a tél bekövetkezett; a kiegyengetett helyre épitett raktárak s műhelyek kerités közé is voltak foglalva.

1840 tavaszán *Clark* Ádám átfutotta a felsőausztriai, stájer és tótországi erdőket, a farkasvölgyi, mauthauseni, sóskuti, váczi köbányákat, megrendelte a szükséges fát, s a köbányához angol munkásokat küldött, kik gyakorlottak a kivánt 200—240 mázsás darabok kiállitásában. Az első zárgáthoz megrendelt 24,000 forint áru fa, mire a czölöpveréshez kezdtek, már jobbadán Pestre volt szállitva.

Julius 28-kán verték le az első zárgát első czölöpjét, s közben-közben egy-egy czölöptöréssel a munka oly gyorsan haladt, hogy télire a zárgát nagyjában bevolt végezve.

1841-ben a zárgát czölöpjei közöl a kitisztitott homok helyét agyaggal tömték meg, s ebbe egy új sor czölöpet vertek, s felállitották a szivattyu-gépeket. Május 1-én verték le a 2-dik zárgát első czölöpjét, egy-egy czölöp leverése egy és fél napi munkába került, s oly szerencsésen sikerült, hogy alig romlott el 100-ból hét czölöp, mig az első zárgát készitésénél százból 31 lett használhatatlanná. Karácsonra mind két zárgát legutolsó karói levoltak verve.

1842-ben megkezdték a 3-ik budai parton a 4-ik zárgát készitését is, mialatt az 1. 2. zárgát vizét kiszivatyuzván, fenekét az alap lerakása végett kitisztitották. Az alapkövet, mely a hidépités rövid történetét zárja magába, Ő Felsége V. Ferdinand királyunk nevében József nádor ő fensége jelenlétében, a dicsőült *Károly* cs. k. főherczeg tette le az első zárgátba augusztus 24-én.

Mire a tél bekövetkezett s a munkával felkelle hagyni, az 1. zárgátba négy sor kő be volt rakva, a 2-ik zárgátban is jó tova haladt a kőrakás, a 4. zárgát is készen állt, csak a 3. zárgát czölöpverése körül volt még baj, hol a munka oly nehezen haladt, hogy egy-egy czölöp elhelyezésére 10—12 nap kellett.

1843-ban a magas vizállás sokáig feltartóztatta a munkát, de

4

utóbb gyorsan haladt elöre, télire az első hidoszlop 20 láb, a második 21 láb magasra volt felemelve — a 3-ik zárgát szintén tömérdek küzdelmek után is késziteltlen maradt, a negyedik zárgátban pedig megkezdték az oszlop épitését.

1844-ben az elsö oszlop 18, a második ismét 21 lábbal emelkedett, a negyedik oszlopot is felrakták 15 lábnyira, a 3 zárgát most is bevégzetlen maradt

1845-ben Clark a munka elöhaladásáról b. Sinának a következö jelentést tette : Az elsö oszlopból még csak két kösor hiányzik, a második kiér a zárgátból, a harmadik zárgát kész, a negyedik oszlop munkája annyira haladt, hogy a jövö évben készen lesz.

1846-ik évi juliusban adott jelentés szerint : Az elsö oszlop koronájáig kész, a 4-ik is kész lesz még az idén annyira, hogy a lánczot bele lehet akasztani, a 2-ik a leendö utmagasságaig felvan épitve, a 3-ik oszlop is már 49 láb magas.

Az 1847-ki jelentés szerint az oszlopok már annyira készek hogy mihelyt a lánczok megérkeznek, rögtön hozzá kezdhetni felrakásukhoz.

1848. A budapesti öntödében öntött palló rudak készek, s a martiusi napok alatt megérkezett az elsö láncz-szállitmány is. A munka zavartalanul folyt, az angol munkás nem értette az utczai szónoklatokat, nem érdeklödött a tömeg csoportozása, tervei, izgatottsága által, nyugodtan munkája mellett maradt. A juniusi zivatar is nyom nélkül vonult el felettök. Junius elején, mint tudjuk a fövárosi munkások nagy részint elhagyták müheleyeiket, s nagy tömegben vonultak a vasut-hengermalom és hid-mühelyeihez mindenütt az idegen munkások elbocsátatását követelve. A hidnál, mint Clark irja, Széchenyi, s a rendörfönök megjelenésének lehet köszönni, hogy a mühelyek szétrombolására kész tömeg, nagy lárma s fenyegetödzések között, végre mégis vissza vonult.

Junius végén megérkezett az utolsó láncz-szállitmány is, s már julius 8-kán az elsö közép láncz fel volt vonva, s utánna a többi gyorsan emelkedett fel helyére, egyet kivéve, mely vonólánczát 7940 mázsa terhével elszakasztva, a Dunába rohant, honnan csak nagy munkával, és sok idöveszteséggel lehetett helyére vontatni. Most már a pallórúdak s gerendák rakattak le, most még csak a munkások használatára, de nem sokára, az épitész figyelmeztetése s kérelmei daczára a nép is használni kezdte, s decemberben a magyar hadsereg, 1849-ben januárius elején az ausztriai sereg 70,000 emberrel 270 ágyuval vonult át a hevenyészve rakott pallókon. A föváros megszállása alatt a munka tökéletesen megszünt, éjjel, nappal katonaság s hadszeres kocsik lepték a hidat, a hidöntödéjében ágyukat öntöttek, s egy febr. 20-kán kiadott parancsra marczius 11-kig, a pesti oldalról a mühelyeket raktárokat, kö- és

fakészletet elkellett takaritani. Az erre következett ostrom, s várbevétele alatt a hid, a munka hátráltatásán kivül, mit sem szenvedett. Az ostrom utáni nap reggelén, május 21-kén a hidláb alá, védelmül helyezett löpor fellobbantása, mely a gyujtónak életébe került, a hidban öt pallórud szétszaggatásán s három eltörésén kivül, nem tett egyéb kárt.

Az ostrom alatt felszedett hidat, Görgey rendeletére ismét bekelle rakni, az egyik lánczban egy ágyugolyó által okozott sérülést kiigazitva, s a fellobbant löportól szétromlott pallórudakat ujakkal pótolva, ötödnapra a hadsereg és közönség használatára ujból készen állt. Május 30-kán, hogy a munkát zavartalan lehessen folytatni, a hatóság engedelmével a szabad átjárás megszüntettetett. Most már egy ideig nyugodtan s kellö renddel folyt a munka, egyedül a napszámosokban volt hiány, minthogy több ezer munkás a várfalának lerontásával volt elfoglalva. Junius vége felé a császári sergek elönyomulásakor ujabb parancs jött, hogy a hidat a csapatok és tüzérség átvonulására el kell késziteni, minek következtében a munkát ismét meg kelle szüntetni. E közben junius 7-kén az elvesztett györi csata után Dembinski egy osztály árkászt és aknászt a hidhoz rendelt, hogy a magyar visszavonulása után, szurokkal s egyéb gyujtó anyagokkal, a császári sereg elött, a hid famüvét felégessék. Clark felszólalására, Török tábornok kijelenté, hogy szive fáj ily müvet szétromboltatni, de nem tehet róla, parancsa van reá. Most Clark Dembinskit kereste fel, erélyesen tiltakozva a rombolás ellen, s kinyilatkoztatá, hogy e tettel örökre beszennyezné nevét, s végre is csak négy vagy öt napig tartóztatná fel a császári sereget, mert egy hajóhid összeállítására még annyi idö se szükségeltetik. Végre az öreg tábornok engedett az okoknak, söt a munkát siettetni, s ha szükség munkásokat hajtani egy osztály katonaságot kirendelt. Most minden kéz a csavarok kiszedéséhez kezdett, s a következö napon, miután az utócsapatok is áttakarodtak a 3-ik és negyedik oszlop közt csak vázza állt még a hidnak, a pallórudak és vasmüvek két hajóra rakva úsztak lefelé a Dunán.

Nem sokára bekövetkezett az idö, melyben a munkát többé semmi sem tartóztatta fel, septemberre a kocsi- és gyalogut elkészült, a diszitmények, lámpa oszlopok, s a feljárásnáli köpárkányzat annyira haladtak, hogy mire a zárgátok czölöpjeit kivágták, ezek is készen voltak. S a hidat 1849-ben nov. 20-án a közönség használatára meg lehete nyitni *).

---

*) A hid építésére tett összes kiadás 1849. december végeig : 6,220,428 forint. A megmaradt anyagok s gépek értéke 100,000 forint, kamat és térvásárlás fejében kiadatott 1,519,294 ft. pp., mely kiadás azonban a megszerzett fundusok értékében nagyobb részben biztositva van. Az országos küldöttséggel folyt egyezkedésekböl tudjuk hogy az elö-

Igy be lön végezve a nagyszerü mü, s most midön a mult idö apró szenvedélyei, nagyobbak által helyökböl kiszoritva, jobbadán elenyésztek, és mi emlékezetbe hozzuk b. Sinának az országos küldöttség elött tett ezen nyilatkozatát : „*megfogom mutatni a világnak, hogy nem aláváló pénzvágytól indítatva óhajtottam Buda s Pest városainak állandó egybekapcsolását létesiteni*“, nem lesz hang mely azt nem mondaná : hogy b. Sina adott szavát becsülettel beváltotta, és ne mondaná, hogy áldott legyen a nagy férfiu emlékezete ki rágalmak, gyanusitások, elöitéletek közepett, lankadatlan erélylyel küzdött, hogy a haza szivét, Bunapestet össze forraszsza.

Jánosy Ferencz.

Az elöbocsátott leiráshoz érdekesnek tartjuk ide iktatni azon angol munkának végszavait, melyekkel Thierney Clark e lánczhíd történetének ismertetését „An Account with illustrations of the suspension-bridge, accrosse the river danube. London, 1852.“ befejezi :

„S igy lön, ugymond, Pest lánczhídja befejezve, melynek épitése tán több nehézséggel találkozott, mint bármely hozzá hasonló épitmény a világon. A folyó nagysága, melyen át az vetve van, annak mélysége, medre természete, vize sebessége, kelték ama különösen, egy idöben majdnem átalános aggodalmat Magyarországon, hogy állandó közlekedést a Dunán át, Pest és Buda közt eszközölni nem is lehet. A legyözendö erkölcsi nehézségek, melyek mintegy versenyre szállottak a physikaiakkal, szintén igen nagyok valának. Büszkeség, elöitélet és féltékenység voltak a hatalmas ellenek, melyekkel egyenkint megküzdeni kellett, s melyek egyszerre és annyira összeesküdtek e nagy tény ellen, hogy csak Széchenyi gróf rendkivüli erélye s állhatatossága tudott ellenállani veszedelmes hatásuknak. S valóban kevesen tették volna meg e kisérletet.

E nagy épitmény létrehozatalának haszna szembeszökö; megszámlálhatlanok elönyei; nagy, hatalmas és segélyforrásokban gazdag két város van általa közvetlen összekötve; holott csak bizonytalan s idönkint veszedelmes közlekedési eszközzel birtak addig; nem is szólva az ikerváros nagy nyereményéröl szépség tekintetében, melylyel, ezen remekmü által, gazdagodott. Jó akarat és iparkodás mellett, támogatva jobb közlekedési eszközök — következöleg terjedtebb és szabadabb kereskedés által, Magyarországot fokonkint jobban fogják ismerni és méltányolni; s ez által természetes forrásai mindinkább kifejlödnek. A hazafiak, más nemzetekkel való nagyobb és gyakoribb érintkezés következtében, minél több erélyre fognak szert tenni, minél több elöitéletet levetközni;

---

leges munkálatok s dijjazások 70 ezer forintba kerültek, és hogy Clarknak a vállalkozó épitésznek dijja az épitési költség 5 százaléka, mibe segédeinek dijja, mi körülbelöl 250,000 forint, nincs beszámitva.

mig a külföld, ez ország sok kitünö férfiainak nagy és tündöklö tulajdonait megismeri és csodálja, mint csodálta azokat a nagy és jó Széchenyi grófban. Öt fájdalom! hazája s baráti, erkölcsileg talán örökre elvesztették; de fennállanak és megmaradnak Magyarország javára tett nagy müvei, melyek üdvös hatása napról napra észrevehetöbb."

VI.

Magyarország természetrajzi nevezetességei.

A nemes opál.

Közli

TÖRÖK JÁNOS.

A magyar nemzet saját vérének kitörölhetlen betüivel irta fel nevét azon országra, melyet a sors hazájaul kitüzött, azon vérrel, melyet közel egy évezreden át Isten és király, haza és nemzet, szabadság és cultura hü szolgálatában páratlan odaadással e földön kiontott.

S felemelt fövel, bátor öntudattal tekinthet maga körül minden magyar, mert a hazáétól elválaszthatatlan nevét egész Európa rokonszenve s becsülése kiséri, s attól még lehető ellenségei sem tagadhatják meg tiszteletüket.

De viszont a Gondviselés is atyáskodva bánt velünk; e föld és ország, hová eleinket Árpáddal vezérlé, méltó volt a forró szeretetre, melylyel öseink hazájához ragaszkodunk.

Magyarországot a természet elhalmozá minden kincseivel, mik az emberi létet e földön, s a polgárt az államban, a szellemi és erkölcsi befolyásokon kivül szerencsésbé s hatalmasbá tehetik.

Az élö tenyészet minden gazdagsága diszlik e földön, mely a mérséklett egésséges éghajlattal megfér; kimeríthetetlen böségben rejt az magában majd minden érczet és ásványt, mely a világon elszórva létezik, s az ember számára szükséget, gyönyört vagy kényelmet pótol; regényes hegyi vidékein világhirü Flóra pompája terül el, mig dús sikságait éltető életerek gyanánt számtalan folyók és patakok hasitják keresztül, végre mind a hatalmas Duna medrében egyesülve, mely elzárhatatlan csatorna gyanánt köti össze hazánk érdekeit a *kelet* sorsával.

A természet ennyi bökezüsége s oly számos kedvező körülmény találkozása mellett nem csoda, ha Magyarország természeti gazdagsága közmondássá vált, s nyers terményei, az iparnak igen mérséklett fokán is, a világforgalomban bizonyos önálló hirnévre jutottak.

De az ország természetrajzi nevezetességei közt kétségtelenül első helyen áll a *nemes opál*, mely minden Európában található drága kövek közt legbecsesb, és majdnem kizárólag, minden esetre pedig legszebb minémüségben, a magyarországi opálbányákban található, és épen azért a forgalomban rendszerint és par excellence magyar opáloknak neveztetnek.

Szemléljük bár a világ legnagyobb városaiban az ékszerárusok kirakatait, vagy tekintsük nagy ünnepélyek alkalmával a ragyogó hölgykoszorut, mindenfelé a *nemes opált* láthatjuk mint kedvencz követ az ékszerben, minden egyéb drágakövekkel versenyezni, s annak átalános kedveltségén ugy látszik már évezredek óta, semmiféle divat nem változtat.

Az érczek és ásványok végtelen sorában nem is található egyetlen is, mely az emberi szemet oly pompás és változatos szinjátékkal gyönyörködtetné, mint a nemes opál, melyből Nöggerath szerint „valódi harmonikus szemzene képen sugárzanak ki a bájoló szinek."

Az *opál* természetrajzilag a kovag-családhoz tartozik, mely habár egészen átlátszó, mégis jegeczült állapotban nem található; arányl. sulya és keménysége csekély; amaz 2, $_{2}$, — emez 6, $_{0}$; a nemes opál főalkatrészei kovag és viz, melyhez az opál alsóbb rendü nemeinél vasacs és agyag járul; a forrcső az opált fel nem olvasztja, de igen is sulyt veszt a tüzben, és darabokra szétzuzik, s ekkor törése kagyos.

Az opál különböző becsü változataihoz tartozik, 1. a gyöngy- vagy kalmuk-opál; 2. a tüzopál; 3. az üvegle vagy hyalith; 4. a közönséges opál több változataival, melyek moha-, viasz- és szurok opáloknak neveztetnek; 5. a faopál; 6. a vizvilagy, vagyis hydrophan, németül Weltauge, mely nem egyéb, mint az idő által fényevesztett opál, mely a nedves ajakhoz odaragad, s vizbe mártva, sustorgás közben korábbi élénkségét visszanyeri; 7. a félopál és 8. a vasopál vagy opáljáspis. S az opálnak mindezen alsóbb rendü változatai, melyek kisebb nagyobb értékkel birván, szelenczéken, gyürükön s mindenféle diszitményeken alkalmaztatni szoktak, Magyarországon kivül is számos tartományokban, s tán minden világrészben feltalálhatók, — de maga a legtökéletesb, legtisztább, és legértékesb *nemes* vagyis *magyar opál* igazi hazája Magyarország.

S e körülményt még nevezetesbé teszi azon sajátságos tünemény találkozása, hogy azon felséges szinvegyület tüzéből, mely a legdrágább és legnemesb opálkövet jellemzi, — *főleg a magyar nemzeti szinek*, t. i. a gyémánt-tisztasággal átlátszó *tejfejér* szinü ala pon, *piros* és *zöld* sugarak játszadoznak.

Egy nemzeti szint sem tükröz vissza a természet valamely

drágakőben ugy, mint a magyar opálban a magyar tricolort; miért is véleményem szerint ékszerül magyarnak egy drágakő sem illő annyira, mint az opál.

Az opált, mint görög eredetü neve mutatja, már évezredek előtt ismerték, s e drágakövet *Plinius* nagy előszeretettel ecseteli. „Észrevehetni rajta ugymond a *rubinnak* szelid tüzét, az *amethystnek* világitó biborát, s a *smaragdkőnek* tengeri zöldjét, s mindezt hihetetlenül egyenlően vegyülve ragyogni.“ Ugyancsak Plinius irja, hogy a rómaiaknál, kik a kitünő drágakövekbe igen nagy értéket helyeztek, s kiknél a kőmetszés müvészi gyakorlatának magas foka mellett a befoglalt drágakövekkel, kivált gyürűkben, tán még nagyobb fényüzés uralkodott, mint mai napon, — az *opálnak* nagyobb becse volt, mint bármily más drágakőnek; minek bizonyságaul elbeszéli azon mogyoró nagyságu opál történetét, mely az ő korában Nonius senátor birtokában volt, s mely akkor huszezer sesterciára, vagyis nyolczszázezer tallérra becsültetett. Marcus Antonius triumvir t. i. Noniust azért, mivel opálgyürüjét a hatalmas követelőnek átengedni vonakodott, számkivetésbe küldötte; s Nonius, kinek e miatt egyebe nem maradt nagy vagyonából opáljánál, inkább elbucsuzott hazájától, mintsem hogy annak feláldozása által magát a számkivetés bújától megszabadította volna.

Hasselquist *levantei* utazásai leirásában említi, hogy *Alexandria* romjai közt igen nagybecsü s *mogyoró* nagyságu nemes opál találtatott, melylyel a francia consult 40 ezer tallérért megkinálták. Sokan ugy hiszik, hogy ez Nonius opálja volt.

Plinius jegyzeteiből látni, hogy a nemes opált már az ő korában is mesterséges üvegfolyadékok által megkisérték utánozni. De nem szükséges akár mineralogusnak, akár ékszerésznek lenni, hogy valaki az igaz opált a hamistól első pillanatra megkülönböztetni tudja, s átalánosan el van ismerve, hogy a nemes opált semmiféle emberi mesterség pótolni nem képes.

Az ékszerészek a kereskedésben rendszerint a legnemesb és legdrágább opálpéldányokat *keleti* opáloknak, a kevesbé átlátszó kevesebb tüzü köveket pedig *nyugatiaknak* nevezik. — Ez elnevezés és osztályozás helytelen már azért, mert a nemes opál keleten nem is találtatik, s igen tévedett Plinius, midőn Indiát jelölte ki az opál hazájának, nem pedig a Kárpátok kiágazásait, melyekig a romai legiók nem igen jutottak el; — de valamint ujabb időkben a török és görög kereskedők Magyarországból vitték ki keletre az opált, s onnét ismét mint *keleti* drágakövet Hollandián keresztül Európába, ugy kétséget sem szedved, hogy hasonló kereskedelmi fonalon került e drágakő az ókorban is *keleti* uton Romába.

A nemes opál minden ékszerhez alkalmaztatik, s a gyémánt-

tal igen számos esetben diadalmasan versenyez. Az opált látni gyürükben, függőkön, nyaklánczon, diademán, szelenczén, és serlegeken, de látni egyházi diszedényeken, kelyheken, szentségtartón és misemondó ruhákon, valamint királyi pálczákon s koronákon is.

A nemes opál becsét és árát nagyságán s alkalmazható alakján kivül, szinei tüzjátékának fénye és foka dönti el; de épen azért, mivel e tulajdonát számokban kifejezni nem lehet, az ár az uralkodó divathoz képest igen önkénytes és változó.

A világon ismert legnagyobb és legszebb opálkő a bécsi udvari ásványgyüjteményben látható; e példánynak tulnyomólag *piros* és *zöld* szinbe játszó tüzjátéka fölülmulhatatlan; sulya *Pulszky* szerint egy font, aránylagos értéke két millió forint; mások 34 lat nehézségünek mondják, melyért egy amsterdami zsidó félmillió forintot kinált készpénzben. — Ezen opálkövet egy *Haupt* nevü bécsi kő- és ékszerárus találta *Csernevitzán Kassa* körül, kit Mária-Therezia azon küldetéssel bizott meg hazánkban, hogy a hadi kormány számára tüzkő-bányát keressen.

A nagybecsü drágakő Pulszky szerint nem a sziklában, hanem a föld szine alatt a fölületen találtatott, mert minden oldalról sárga hártya köríti, mi azon opálokat jellemzi különösen, melyek a földben a trachyt felett találtatnak.

I. *Napoleon* családja különös előszeretettel viseltetett a magyar opál iránt, s *Murat* neje, az egykori nápolyi királynő a legszebb s legdrágább opálékszer birtokában volt, melynek hollétét most nem tudni.

Az üdvözült *Ferencz* császár és király is azon alkalommal, midőn *Dom Pedro* braziliai császár a szép *Leopoldina* főherczegnőt nejül nyerte, — a magas rangjához illő kiházasitásról levén szó, fejedelmi attyától mint legbecsesb ritkaságot, gyönyörü magyar opálokból készült drága ékszert kapott nászajándokul.

Az *opálbányákról hazánkban* azon nevezetes gyülés alkalmával, melyet a magyar orvosok és természetvizsgálók 1846-ban *Kassán* és *Eperjesen* tartottak, igen érdekes és tanulságos értekezést olvasott fel a gyülés másodelnöke, *Pulszky Ferencz*, ki e tekintetben annál alaposabb adatokkal szolgálhatott, mivel nagybátyja *Fejérváry Gábor* ur házánál nevelkedvén fel, (ki az opálbányákat a kincstártól bérben birta,) bő módja volt mindannak gazdag gyüjteményében az opálnak minden változataival, s alakulataival, mind az opálbányák minémüségével s állapotjával részletesen megismerkedhetni.

Igen helyén valónak tartom annálfogva ez értekezésnek kiváló részét ide iktatni:

„Az Európában található drágakövek közől legbecsesebb a nemes opál, mely eddigelé csaknem kirekesztőleg Európában, s itt is csak a vörösvágási bányákban találtatik.

Mert az ugynevezett mexicoi tüzopál nem tartozik, a mint tudva van, a nemes opálok közé, s ékszerekre nem használtatik, tüzjátéka nincs, s csak sárga alapszinének tisztasága teszi kedvessé; ilyen azonban mind Vörös-Vágáson mind Telkebánya körül nem ritka. — A guatimalai jobban hasonlit a magyarhoz tüzjátékában, alapszinében azonban, mely barna nem tejfehér, különbözik a miénktől; rendkivüli lágysága végre, mely miatt kisimitásakor minden erősebb érintésnél megreped, eddig nem engedte, hogy a világkereskedésben helyt foglaljon, s a divat által fölkaroltassék. A hely hol találtatik, s a kiterjedés, melyben kerestetik előttem egyformán ismeretlen, eddig csak gyüjteményekben látható, nem a világvásáron. A brasiliai jobban hasonlit a magyarhoz, trachyt-kőben találtatik, lágyságára nézve különbözik a guatimalaitól.

Már a régiek ismerték ezen szép követ, melynek szende tüzjátéka, hol széles lángokban, hol kis pettyekben, veres, arany zöld és kék szinekben csillog, alapszine rendszerint tejszinü, néha üveges és átlátszó, ritkán barna, még ritkábban fekete. Plinius ugyan más hazát jelöl ki neki; azon római érczrégiségek azonban, melyek Sáros megyében Abos, Lemes, Boroszló, Budamér, Finta helységekben s Eperjes város határában találtattak s most nagyobb részt Fejérváry Gábor gyüjteményében őriztetnek, és azon gyönyörü arany karpereczek, kapcsok és ezüst serlegek, melyek Osztropatakán a viz által kimosattak s most a bécsi régiség-gyüjtemény legfőbb diszei közé tartoznak, alig találnak más megfejtést, minthogy ezen római kézre mutató kincsek kereskedés és csere által jutottak ezen éjszaki vidékre, mely ezekért opálköveken kivül alig adhata mást, mi a világurak elkényeztett izlésének megfelelhetett volna. — Azonban nem igen valószinü, hogy Vörösvágás vidékén már azon régi időkben nyittattak volna valóságos bányák, csak az, mit a viz kimosott, vagy a mi történetesen a föld szine alatt találtatott, jöhetett kereskedésbe; mert az egész vörösvágási és szomszéd húviszi határban nem találtatnak oly régi aknák, melyek mivelése a hazánkban is, például Abrudbányáról, ismeretes római bányászatra mutatnának. — A legrégibb opálbányák talán az ugynevezett ötven árok (pedesat dolki), régi számtalan aknák (Schacht) egy vörösvágási völgyben, hol jelenleg opálok nem kerestetnek; a monda ezeket higany-bányáknak nevezi. Az aknák nem tisztitatván ki, valóságos czéljok eddigelé ismeretlen. Középkorban az opál-bánya vidéke a Keczer-család tulajdona volt, s a mint látszik ezen család által nem igen miveltetett; a jószág később Karaffa idejében az eperjesi vésznapokban hóhérpallos alatt elvérzett Keczer András örököseitől, ennek egyéb vagyonival együtt a hütlenségi czim alatt elkoboztatott s a n. m. kamara birtokába jött, mely a bányákat jelenleg is birja; mert az 1687. évi 5. 6. és 7. t. cz. jótékonyságában, s az azokban igért kegyelemben nem részesülhete a Keczer-család, sőt a kamara a mint látszik nem is szándékozik többé magán kezekbe adni ezen nemében egyetlen bányát; mert midőn a keczer-peklini uradalom a k. adományozásnak aláterjesztett s a szokott többet igérésnek kitétetett, az opálbánya vidéke mindig kivétetett az adományozás alól. Az opál-keresés mind a mellett nem vétetett soha a bányászati törvények alá, s a földesuri jogokhoz tartozik, ugyanazért a kamara által különféleképen kezeltetett. Régibb időkben (sőt még József császár idejében is) mindenkinek szabadságában állott, öt forint

letétele mellett egy aknát, de nem többet ásatni, s abban opálokat keresni. Később a század kezdetével a haszonbéri rendszer vétetett fel. Az első bérlők (hat évre 300 évenkénti forintért akkori papirosban) Neumányi és Kohlecs valának. Erre következett Rumpler, igy ismét Neumányi és Szentiványi Márk. Utánok több évi szünet állt be, mig Szentiványi Márk azokat 1817. ki nem vette 1000 darab aranyért; ő azonban a haszonbért B. Brudern Józsefre, és Fejérváry Gáborra ruházta át. Megszünvén később ezen haszonbér is, hét évig nem találkozott vállalkozó. Végre 1830-ikban Fejérváry Gábor ismét, még pedig 15 évre vette ki azokat 1025 frtért. Utódja lett Goldschmidt a mostani bérlő, a ki a bányákat 25 évig 10,600 forint évenkinti haszonbér mellett tartandja. — A haszonbéri rendszer leginkább azért fogadtatott el a n. m. kamara által, minthogy az ellenőrködés lehetetlensége a házi kezelésnél, a kamarára nézve el nem gördithető nehézségeket idézett elő. A kamara azonban kezdetben még a bányászi munkára sem gyakorlott tettleges ellenőrködést, a mi természetes, minthogy akkor csak a föld szine turatott fel, s az opálkő természete egészen ismeretlen lévén, a tudományos bányatisztek sem tudhatták, mi legyen a czélszerü opálmüvelés. — Egy sóvári kamarai tiszt kijött ugyan évenkint mint bányafelügyelő a bánya megtekintésére, utmutatást azonban sem ő a bérlőnek, sem a bérlő neki nem adhatott, s egy vig ebéd volt mindig a hivatalos vizsgálat egyetlen eredménye. Igy volt ez az első haszonbérlők alatt 1817-dik évig, kik legfölebb 20, 25 munkással dolgoztattak, nagyobbrészint csak csekély mélységre, az opálkeresésnél a munkások tapasztalása szolgálván egyedüli vezérfonalul. Ugyanazért az egész opálmivelés inkább kincskereséshez, mint észszerü bányamunkához hasonlitott.

Midőn később 1817-dikben Szentiványi Márk, vagyis inkább neve alatt B. Brudern József és Fejérváry Gábor vették által a haszonbért, a bányamivelés valamivel jobbra fordult. — A haszonbérleti összeg nagyobb lévén, a bérlők is nagyobb erővel folytatták a munkálatokat, s általános átnézet nyerhetése végett Greisiger mérnök által fel is mérették a bányavidéket.

Ezen haszonbér megszüntével nem találkozott ember, ki a bányákat az elébbeni föltételek alatt felvállalta volna. A bányák tehát hét egész évig miveletlenül, a peklényi uradalom kamarai őrizete alatt maradtak. A körülfekvő, különösen Zemplén megyei falvak lakosai azonban titkon sokszor meglátogaták a bányákat, s a kéz alatt elorzott köveket egy zempléni zsidónak adták el bor s pálinka fejében, ki ezekkel 1830. évben Párisba utazott, s azokat a mint látszik jó áron adta el, mert azóta meg nem szüntek a körüllakó bérlők *felbujtogatásai* következtében a gyakori lopások ezen bányákban.

A n. m. kamara végre módositotta a haszonbéri föltételeket, meghosszabbitá a bérlet éveit. Mi által költségesebb munkák kivitele, melyek csak későbbi időkben kecsegtettek a nyereség reményével, lehetségessé lőn; a szomolnoki felügyelés helyébe, a sóvári bányatisztet bizta meg kamarai felügyeléssel, s a bérlőt nem terhelte semmi különösen kijelölt munkálatokkal. — Ily föltételek alatt vette ki Fejérváry Gábor a bányákat 1830-ban, s ekkor láttam én is először ezen nevezetes vidéket.

Az uj bérlő a sóvári felügyelőnek, Corzán Lajosnak utmutatása szerint rövid idő mulva megváltoztatta az elébbi állapotot, a bányák felmérettek a bányászati mérnökség szabályai szerint, az eddig szokásban volt földturások helyébe czélszerübb rendszer hozatott be, a munkások hozzá-

szoktattak az önálló munkához, a négykerekü bányászati targonczához (Hunt), a gyertyavilághoz s a rendes bányászati ácsmunkához, s mindezek által lehetségessé lett az alagok ásása s egy rendezett menyezet és padolatleépités (First- und Sohlenabbau), a mint ez jelenleg is különösen a Simonka- és Károlybányákban látható, végre a fölmérések és rendszerezett munkálatok által fölfedeztettek a magyar nemes opálkövek oryktognostikai viszonyai. Mind ez a nevezett urak s Mikovinyi Pál érdeme, ki a bányákat a haszonbér második felében ritka ügyességgel és tapintattal igazgatta.

Azon hegyláncz, melyben az opálbányák nyittattak, trachyt-képletü, s a magyar, még eddig nem eléggé megvizsgált trachyt-lánczok közt a legnevezetesebb. Mindjárt kezdetnél keresztül tör a sóvári nagy sótelepen, melynek folytatása a zempléni oldalon a sókuti sóforrásokban mutatkozik, a sötét erdőben (tótul : czemnyi lyesz) aranyos ezüst-ólom-erek vonulnak a trachyt-képleten keresztül. — Nem messze az aranybányához a vörösvágási határon higany jelei fordulnak elő, végre Sárosmegyének szélén, legmagasabb hegyének a Simonkának tőszomszédságában nyilik az opálok hazája. Többféle hegycsucsokon és ormokon keresték itt az opálokat, s a Remetof, Pasztioszka, orlói kut, Huvisz s Tánczoska nevü pagonyokban (hol a monda szerint egy nagy kiásott opálkő körül az egész helység lakói örömükben tánczvigalmat rögtönöztek) bedőlt árkok és aknák tanusitják az opálkeresőknek többször ismételt kisérleteit, melyek azonban mind sikeretlenek maradtak, mert eddig csak két hegy jutalmazta meg az opálkeresők fáradságát, a Simonka és a Libanka. A kis Simonka-bányában a munka tudományosan és rendszeresen el van rendezve, — a hegy ormán keresztül vitt, jelenleg bedőlt nagy árok (Rösche) mutatja itt a mivelés régi módját, mely szerint az ásás, midőn a nyugati hegyoldalon az opál-nyomok a mélységbe vezettek, addig folytattatott, mig a támaszok és ácsmunka által nem istápolt hegymerev (Bergfeste) be nem omlott.

A bedőlt bánya megszabaditására készült a 80 és egynehány öl hosszu Gábor-alag, mely jelenleg is a bánya szállitási alagja (Förderungsstollen). A mint a munkások ezen alag folytatásánál opálokra akadtak, ezek után indulva keletéjszakfelé nyomultak előre s egyszersmind 42—45 foknyi elhajlás alatt felfelé egész a hegy ormáig, lefelé meddig csak a folyvást beszivárgó s szivattyuk által lehetőségig eltávolitott viz engedte, egészben körülbelől 40—50 ölre, szabályosan beépitve a már kikutatott téreket csak egy aknát hagyván meg, mely a levegőnek szabad keringését mozditja elő azon tájon, hol a Gábor-alagból az átfurás a régi beomlott bányába megtörtént, merre a viz kifolyt s a bedőlt romok kivitettek. Ezen átfurás adta a legelső tiszta fogalmat az opál természete felől; mert a mint az omladék kivitele után a felső bánya kitisztult, s a hegyoldalnak egy nevezetes része fel volt tárva, észre lehetett venni, hogy a trachytsziklában többnemü erek léteznek, s ezek közt különösen feltünt egy szabályszerü agyagér, melynek irányzata a 18-dik és 20. óra közt változott, elhajlása rendszerint 45 foku, néhol nagyobb, a mélységben egész 60 foku. Figyelemmel vizsgáltatván ezen agyagér, csakhamar észrevétetett, hogy az opálfészkek mindig az ezen eren fekvő trachytér üregeiben találtatnak, s hogy tehát ezen agyagér fekvőben az opálvezető trachyt határa, mely szintén az irányzat és elhajlás törvényeit követi. Ezen egyszerű, de az opálmivelésre a legnagyobb fontossággal biró észrevétel szabályozta ezentul az egész munkát, ez óvta meg a haszonbérlőt számtalan haszontalan kiadásoktól, melyek azelőtt, midőn az opál az egész hegyben elszórtnak képzeltetett, kikerülhetetlenek valának;

ez volt az utmutató, ha az opáljegyek legutolsó nyoma is eltünt; mert az irányzat és elhajlás ismeretes törvényei lehetetlenné tevék ezentul az ér eltévesztését. A fekvő határszalag (Sahlband) fel lévén találva, a függő is sokféle vizsgálatok tárgyává lőn, itt azonban a határszalag nincs oly határozottan kiképezve, ámbár itt is az opálvezető trachyt a mellette lévő üres (taub) gyöngykő-porphyrhoz hasonló trachyttől erősen különbözik, a nélkül azonban, hogy határszalag által mindenütt szigoruan el volna különözve,— s igy fel volt találva az opálkő geologiai törvénye, t. i. *hogy az opálvezető trachyt rendszerint 18 óra alatti irányzat és 45 fok alatti elhajlással agyagporphyron fekve, függőbe gyöngykőporphyrt hagyva, rendszeres erekben jő elő, s hogy ezen opálvezető trachyttal összenőve, üregeiben pedig ingólag a nemes opál fészkenként találtatik.* Mely mélységig mélyedjen le azonban az opálvezető trachyttal együtt a nemes opál, az eddig ismeretlen; annyi bizonyos, hogy nemes opálfészkek csak a hegy közepe táján valami 40—50 öl kiterjedésben találtattak eddigelé, a két oldalon, hol az opálvezető trachyt kitör (ausbeist), ez mindég üresnek, s csak félopált magában foglalónak találtatott.

A dubnyiki domb meredek oldalán lemenve egy keskeny völgybe lépünk, melyen keresztül csermely csergedez és előttünk emelkedik a Libanka-hegy, a nemes opálok második fészke. Mindjárt a csermely mellett látunk egy régi elhagyott bányát, az ugynevezett előbányát (Predbanya), mely régen nappali árkok által miveltetett. Itt találták az ugynevezett opálanyát, trachytkövet, sűrű tüzes, leginkább zöld opálpettyekkel, mely szelenczékre s diszárukra használtatott fel. A mint azonban az opálér a mélységbe vezetett, s aknákkal miveltetni kezdetett, a csermely vize nagy erővel leszivárogván a bányákba s a szivattyuk által ki nem szivathatván, a bánya elhagyatott s bedőlt. Itt találtatott azon két fekete opál is, mely jelenleg Fejérváry birtokában van s a maga nemében egyetlen; ezen bánya ha a viztől megmentetnék nagy reményt nyujt még, hogy itt a tüzopálok találtathatnak. Sokkal nevezetesebb a második, vagyis főér, mely a völgyből fel a hegytetőre vezet s egész kiterjedésében miveltetik, felosztva 5 bányára t. i. legalól az alsó s felső Lajos-, ugy az Apolloniabányára, a Károlyalagokra és Károlybányára, — ezen érnél is tapasztaljuk a simonkai jeleneteket, habár az ér nem oly rendszeres mind irányzatában mind az elhajlásban. — Ezen ér mivelése a Libanka-hegyen kétségkivül a legrégibb, azelőtt azonban az opálvezető trachyt-ér egy most már kidolgozott elágazása volt mivelés alatt, mely most a *régi árkok* nevezeteivel jegyeztetik.

Hogy az opálvezető trachyt az irányzat és elhajlás törvényeit szintén követi s hogy e szerint ér nem pedig telep-természetü, ez volt Fejérváry Gábor 15 évi tapasztalatainak és vizsgálódásinak eredménye, de a számos szemléletek és bányászati kisérletek nem vezettek semmi eredményre azon törvények kikutatása iránt, melyek szerint az opál a trachyt-érben előfordul. Nem marad tehát egyéb hátra, mint hogy azon jeleneteket emlitsem, melyek alatt az opál találtatik. Hogy az opálanyag ugy a nemes mint a nem-nemes hig állapotban töltötte be a trachyt-ér üregeit és hézagait, ez nem lehet kétséges azok előtt, kik az opálban előforduló mindig vizirányos vonalokat és rétegeket látták, melyek az opálkőben gyakran szemlélhetők s a fokonkinti leülepedésnek jelei; még jobban igazolja ezen nézetet azon ritkább jelenet, midőn a trachytüreg oly nagy volt, hogy azt az opálfolyadék be nem tölthette egészen; itt a fölület mindig vizarányos. A nemes opál továbbá törékenyebb mint a közönséges, melylyel összeköttetésben találtatik,

súlya ugyanaz, s azért a tejopálon hol fölül, hol alól találtatik, rendszerint vizarányos vonal által ettől elkülönözve, néha szabálytalanul abba behatva. A hyalith sokszor az opál kiséretében találtatik, még pedig néhol, különösen a Károlybányában az opálkő végén, néhol pedig oszlopocskáival az opálkövön keresztül törve. — A trachyttal rendesen oly erősen van összekötve az opál, hogy attól csak nagyobb erőszakkal választathatik el, néha azonban a trachyt üregeiben ingóan (lose) találtatik s ilyenkor kevesbé törékeny mint különben. Midőn az opál találtatik, gyakran meg van már repedezve, sokszor néhány nappal később kap repedéseket, különösen ha alapszine nem tejfehér, hanem üveges és átlátszó. Az Apollonia-bányában hol a trachyt közt a vas vitriól a vizet barnára festi, összekötésben látjuk vaskovanddal, s ekkor az opál nem ritkán elmállott állapotban találtatik. A Józsefbányában végre dárdányjegeczeket látunk csillagalakban az opál közepén. Megemlitendők még az Apolloniában található opálok, melyek a levegőn kiszáradva örökre elvesztik tüzöket, s elhalaványulnak, végre a hidrophánok, melyek vizben átlátszókká lesznek. A hydrophan is mint a többi opál, hol tüz nélküli, hol nemes, ez azonban csak nedves állapotban nyervén tüzét, inkább a ritkaságokhoz, mint a drága kövekhez számitandó. Néha egy opáltüzű lágy anyag is találtatik a bányákban, mely később elhalaványul, ez talán szintén semmi egyéb mint elmállott opálkő.

Az opálok ára különböző meghatározásában a tüz, nagyság és alak egyaránt tényezők, sulyok nem vétetik vételnél figyelembe; a legjobb piaczok eddig Páris és London, Bécsben nem kedvelik, honunkban nem fizetik elegendően, régibb időkben sok opál ment Persiába, hol ezen kő nagyon kedveltetik. Napoleon családja szintén nagyon szereté ezen drága követ, s a nápolyi királyné a vitéz Murat felesége birta a maga idejében a legszebb opálékszert.

Egyébkint az opál bányavidék habár törvény által nincs is a bányatörvények alól kivétetve, tettleg mégis kivétettnek tekintetik, a mennyiben ebben érczeket keresni tilos, mert ez volt mindig azon ürügy, mely alatt a kalandorok régóta az opálbányák szomszédságába nyomultak, hogy a munkásokkal összeköttetésbe jöhessenek s őket lopásokra csábithassák."

VII.

Magyar Pantheon.

Deák Ferencz.

Emlékirat

TÖRÖK JÁNOS-tól.

Semmi sem volt Magyarországnak 1848 előtt, egyéb európai országokhoz hasonlitva, az államszerkezetben annyira saját és tudtunkra sehol egyebütt nem divatkozott nemzeti intézvénye, mint *municipális*, vagy helyesebb nevén mondva *megyei* alkotványa.

Nem azon polgári joggyakorlat, hatáskör és autonomia után-

zása volt ez, melylyel Róma egykor a városokat kitüntette, — hanem valóságos közjogi rendszer volt, melyen a nemzet ősi szabadsága, és az ország alkotmánya sarkallott.

Hogy a megyei hatóság hazánkban a törvényeket végrehajtotta, azoknak, s azok hiányában saját statutumainak értelmében a közigazgatás minden ágait önállóan, s az igazság szolgáltatást részint mint itélő szék, részint mint végrehajtó kezelte, s a közigazgatási tisztviselőket és hivatalnokokat, a király által nevezett Főispán elnöksége alatt, saját közönsége kebeléből (melyet a megyei összes egyházi és világi nemesség képezett,) rendesen minden három évben ujra szabadon választá, a megyére eső közigazgatási költséget „házi adó“ gyánánt az adózó vagy is nem nemes néposztályra kiveté, s utasitásai s követei által a törvények hozatalában részt vett, ez mind a „municipium“ rendes fogalma alatt érthető.

A magyar megyei rendszer minden hasonló idegen intézménytől a „*közgyülések*“ által különbözött; melyeket minden megye rendesen évnegyedenkint, de rendkivüli esetekben azon kivül is tartott, melyekben egy részről a közigazgatásnak a közgyülések elé tartozó kérdései, vagy teendői, más részről a király, s a királyi hatalom legfelsőbb organumai által kiadott parancsok és rendeletek tárgyaltattak, s ez utóbbiaknak végrehajtása, azon esetre, ha félreismerhetlen fejedelmi jogon, elhárithatatlan országos szükségen, elfogadott szokáson és országos törvényen nem alapulnak, közvitatás alá vétetvén, a körülményekhez képest tisztelettel el is mellőztettek.

Itt ülése és szavazata levén minden teljeskorunak, ki nemesi jogokkal volt felruházva, — e legnagyobb nyilvánossággal tartott közgyülések fontossága nem csak a részvevők nagy számában, hanem különösen azon körülményben feküdt, hogy valamint a kérdésben forgó tárgyakhoz minden nemes szabadon hozzá szólhatott ugy mindenki a közügyek megvitatásába ereszkedhetett s a nemzet és haza javára czélzó inditványokat hozhatott szőnyegre.

Igen természetes, hogy e közgyülések közt különösen azok voltak fontosak és érdekgerjesztők, melyekben közjogi kérdések és az országgyülési utasitások kerültek vitatás alá.

A megyei helyhatóság volt tehát a magyar alkotmányos élet legszélesb gyakorlati tere, s a parlamentáris kormányzásra törekvő államférfiak iskolája.

Az egykori magyar megyei közgyülésekhez némileg hasonló intézménynyel egyedül az angolok birnak meetingjeikben, népgyüléseikben, — de ezek, ha bár az angol alkotmány széles határaival versenyző szólás szabadsággal élnek, (s annálfogva néha demagóg eszközökké fajulnak,) az állam életre, a közigazgatásra és törvényhozásra, mégis közvetlen befolyással nem birnak, mint birtak a mi

megyei közgyüléseink, s amazok petitióik és demonstratióik által legfeljebb erkölcsi hatást gyakorolni képesek.

Kilencz századon át, a mennyire t. i. történetünk s ősi hagyományaink terjednek, a legujabb korig nemzeti gyülések által igazgattatván a magyar társadalom, az önkormányzás joga és szelleme hazánkban, mely a britt magna charta-nál idősebb, kétségkivül minden időben, s még a legharcziasb korszakokban is, nevelt kissebb nagyobb számu férfiakat, kik a nemzet tanácsában, zsinatain, ország és megyegyülésein, ügyismeret, tudomány, honszeretet, ékesszólás és állambölcseség által kitüntek.

Ennek nem lehet fényesb bizonysága, mint az, hogy a magyar alkotmány a feudalismus mérge daczára, melyet méhében hordozott, s oly sok belső és külső divergentiák közt, magát annyi századon keresztül fenntartani tudta.

Mert fegyverrel csak szerezni lehet; de a szerzeménynyel élni tudni, azt az utódok számára megóvni egyedül azon bölcseség hatalmában van, mely az ész, ildomosság, országlási tudomány, erkölcs és lelkiismeret sommája. Midőn ezek uralma megszünt, a fegyver szerzeménye is elveszett.

Az ősök politikai bölcseségének eredményét mi is szemléltük még, — de az *egyesek* parlamentáris tevékenységének kevés nyomai maradtak reánk a régibb korból.

Az 1741-diki pozsonyi országgyülés azon emlékezetes napját kivéve, melyen lelkesült őseink a dicső királynő öröklött trónjának megmentéseért a nemzet „*vérét és életét*" felajánlák, — a történet irás a magyar parlamentáris élet *részleteivel* keveset foglalkozott.

Megyei és országos gyülések leginkább 1790 óta kezdtek élénkebb figyelmet gerjeszteni, s e közérdekeltség, kivált 1825 óta azon mértékben növekedett, melyben az általános értelmiség hazánkban is gyarapodott, a tisztultabb jogérzet fejlődött, s a sebesen terjedő nyugati cultura s politikai eszmék sugarai a magyar alkotmány fény- és árnyékoldalait észrevehetőbbé tevék.

Világossá lőn, hogy az ősi alkotmány történeti alapja és czéljai : a nemzeti lét, a polgári szabadság, s a szellemi és anyagi gyarapodás joga — szent és sérthetetlen; de világossá lőn egyszer, smind, hogy e jogok és javak a hazában nemcsak azon kis osztályt illetik, mely azokat addig kiváltságkép élvezte.

Az alkotmánynak, hogy fennmaradhasson, megkellett a korral alkudnia.

A nem nemes osztálynak, mely tán az ország lakossága $^{9}/_{10}$ részét képezte, a törvény és alkotmány előtt a nemességgel előbbutóbb egyenlő lábra kellett állittatnia.

Halaszthatlanná vált, hogy a nemesség egy felől az alkotmá-

nyos jogok *kizárólagos* gyakorlatáról lemondjon, más felől pedig az államháztartás terheinek aránylagos viselését a „misera plebs contribuens“ tömegével megoszsza.

Nem maradhattak milliók örökös jobbágyságra kárhoztatva.

A nemes és nem nemes földet, mint az embereket, kik rajta éltek, megmérhetlen üreg választá el. Az ősiség pedig nem menté meg az elkorcsult nemzetségeket, de a birtok biztosságát s hitelét megszilárdulni soha sem engedte.

Az értelem, vagyon, és szorgalom sorompóba léptek, hogy egyenjoguságért vivjanak a születéssel.

Minden alkotmányos reformnak, minden korszerü nemzetgazdasági törvénynek, minden társadalmi kibontakozásnak utjában állott nem a nemesség, hanem a nemesi kiváltság.

Ily visszás állapot, a polgári jog és teher ily ellentétei, annál kirivóbb szint nyertek, minthogy a monarchia másik felében, mely a magyar koronához nem tartozott, habár nem birt is alkotmánynyal, de egyes néposztályok kiváltsága által nem is volt gátolva, a culturának s anyagi érdekeknek tetemes gyarapodását idézni elő.

S a monarchiának e két egymástól elválhatatlan fele közt a „pragmatica sanctio“ által megállapított heterogén közjogi élet még kényesbbé tette a helyzetet, nehezebbé a megoldást.

Egész polgári törvénykönyvünknek, a törvényhozás elemeinek, az országgyülésnek, alsó és felsőháznak s a megyeszerkezetnek mulhatlanul meg kellett változni.

Ily gyökeres reform minden kiváltság feláldozását igényelte; s mégis azon osztálynak kellett ebben az initiativát megragadni, melynek kiváltságai közé a törvényhozás is tartozott.

S a szerencsés átalakuláshoz még ezen esetben is három ritka dolog : egyetértés, tapintat és hosszu béke s nyugalmas kor volt szükséges.

Tapintat és béke azért is, nehogy e polyglott országban a fajversenynek hamu alatt lappangó szikrája kigyúljon, mielőtt a magyar nemzetiség megszilárdult, s a tudományos ápolástól századokon át megfosztott magyar nyelv félreismerhetlen szellemi tulnyomóságra vergődhetett volna.

A helyzet veszélyességét, az örvényt, mely felé a magyar álamhajó sietett, s mely előtt tán a legbátrabbak is behunyták szemüket, — gróf **Széchenyi István**, a haza nagy nemtője tárta fel elsőben s egész meztelenségében a nemzet előtt.

S ő jelölte ki a menekülés utjait is, melyek szerencsés esetben a legkisebb áldozattal biztos parthoz vezethetnek.

A „*Hitel*“ és „*Stádium*“ mély álomból riasztá fel a nemzetet.

Feljajdult ugyan sok megsértett érdek, tagadta a veszélyt az

elfogult, tétlenül tengett vagy rajongott tovább is a gondtalan; — de az értelmes honfiak, a tiszta keblüek, a nemzet sorsával törődő jobbjaink egyhangu elismeréssel és melegen üdvözlék a mentő szózatot, az elmék forrongásba jöttek, az ősi rögeszmék helyébe, alkotmányunk szük sánczaiból európai szinvonalra terelve, érettebb politikai fogalmak léptek, s közhangulat és jogérzület országszerte teljes átalakulásnak indult.

Az eszmék küzdelme a sajtó teréről a megyék zöld asztalához, s onnét ismét vissza a toll alá került; de a publicistai sajtó még akkor sem elég fejlett, sem elég szabad nem volt arra, hogy a megyei tanácskozásokat, melyeknek az illedelemnél és szónoki tehetetlenségnél tán alig voltak egyéb valódi határai, kellően kormányozni, a tárgy medrében megőrizni, s határozottan formulázott törvényjavaslatokhoz és végzésekhez vezetni képes legyen.

A kor hirnöke nagy Széchenyink által keltett országos reform-mozgalom csak ugy számolhatott valósulásra és üdvös eredményre, ha megyénkint apostolai, szövetségesei, tolmácsai találkoztak, kik a korigények szinvonalára emelkedve, haza és nemzet kül- és belviszonyainak alapos ismeretétől s a teendők öntudatától áthatva, elég bátrak leendettek az elfogultsággal, előitéletekkel s a kiváltságokkal szembeszállni.

S a megyékben sok kitünő tehetség, és még több hazafiui érzelem volt résen; de az idősbek ritkán hatoltak tul *Verbőcsy* látkörén, — az ifjabbak tanult és olvasott többsége pedig legfeljebb a franczia „emberjogok" Európában ma még inpraktikus elméletének békóiban szenvelgett.

Praktikus államférfiu, az országlás nehéz tudományába avatott embereink gyéren voltak.

E kis számu államférfiak közé tartozott ekkor *Zalában* a hires testvérpár, *Deák Antal* és *Ferencz*, kehidai birtokosok, méltó sarjadékai egy köztiszteletben álló régi nemzetségnek, melyet nevezetessé tett azon különös tünemény is, hogy minden ismert ivadéka feltünő észtehetséget öröklött a természettől.

S e nemes tulajdon igazolni látszik a nemzetség származását oly ösöktől, kik egykor a király és nemzet tanácsában, mint az ország „*diák*"jai, a béke hatalmas fegyverével, a *tollal* szerepeltek.

A nevezett jeles testvérpár is, ritka tudományossággal felruházva, teljes mértékben öröklé elöditől mind a kristály-világos magas észt, mind az organismusnak és szerencsés véralkatnak azon tulajdonait, melyek a parlamentáris életben az ékesszólással párosult *higgadt* észfensőbbségnek tulsúlyt biztosítanak.

Főleg e két férfiu parlamentáris képességének köszönheté Zalavármegye azon kitünő állást, melyet azon időben számos egyéb

megyével szemközt korszerü határozatai, de különösen irányadó utasitásai által az 1832—36-ki országgyülésen elfoglalt.

Ez és a reá következett 1840-diki országgyülés már nagy mértékben visszatükrözé a *Széchenyi* által keltett reformeszmék küzdelmét.

Soha tán annyi tekintélyes és népszerü név, annyi tiszta hazafiui indulat, s a hazai közügyek ismeretébe avatott s gyakorlati irányu értelmiség nem volt egy pontra gyülve, mint e két országgyülésen.

Mindkettőn a törvényhozás vezércsillaga versenytárs nélkül gróf *Széchenyi István* neve volt. Megdöbbentő merész fellépte, egymást gyorsan követő irataiban a meggyőződés, tárgyismeret, és lelkesedés nyilatkozata, valamint termékeny és sikeres munkássága napról napra növelé népszerüségét, befolyását és tekintélyét. S a Főrendek házában, kik egy század óta az elharapózó fényüzéssel világvárosok kéjeit keresve, házájuktól elidegenedve, magas állásukhoz mért tartozásaikat feledni, a közügyeket végkép elhanyagolni kezdék, — a hanyatló érdekeltség, s az önimádás által elfojtott honszeretet ismét reményteljes sarjadásnak indult.

Hogy e két országgyülésen a törvényhozás az országnak százados mulasztás által halomra gyült teendőiből a legsürgősbeket, s minél többet elintézni tudjon, mindenek felett vezetőre, kalauzra volt szüksége, ki ne csak hivatása méltóságától s jó szándéktól legyen áthatva, ne csak a haza sebeit és sérelmeit s küldői utasitásait ismerje, végre ne csak az előfordulható tárgyakban és kérdésekben kellő tanultsággal birjon, hanem kort, időt és viszonyokat is megmérni, a szenvedélyeken uralkodni, az áradozó vagy elkeseredett vitákat komoly és mérsékelt ösvényre visszavezetni, a divergens, néha makacsul szétágazó véleményeket kiegyeztetni, az erőket a lehetőségekre öszpontositani, s a számtalan közkérdés közöl a legsürgősbeket vezetni czélhoz.

S e nagy szerepre az alsóházban a jeles *Deák* testvérpár látszott hivatva lenni.

Zalavármegye a kettő közöl elsőbben az idősbet, *Antalt* küldé egyik követéül az 1832-diki országgyülésre, s kitünő tagot birtak benne a törvényhozók, — *de valódi vezért az ifjabbikban*, **Deák Ferenczben** nyertek, ki az országgyülés elején hazatérő s közfájdalomra rövid idő alatt elhunyt derék bátyja helyett a követi széket elfoglalá.

Deák Ferencz törvényhozónak, s békes kor napjaiban parlamentáris vezérnek született.

Minden, mit természet adhat, mit nevelés és tudomány gyüjthet, öszpontosult e hivatásra benne.

Tiszta szilárd jellem, öszinte nyiltság, rendületlenül igazságos

érzet, gyors felfogás, éles logika, ritka szónoki képesség, s meggyőző higgadt és velős előadás, a legbonyolultabb kérdések könnyü s világos megoldása, véleménytürelem, kimélő s vonzó modor, államférfiui tapintat, szerény de önálló magatartás, függetlenség fel- és lefelé, egyszerü nemes erkölcs, s megnyerő kellemes külső, egyesülve a tudományos miveltség ritka fokával, rövid idő alatt irányadó országos tekintélyre emelék őt.

Nem volt eset, hogy megczáfolva ült volna le valaha követi székére, vagy hogy azon oldal, melylyel szavazott, kisebbségben maradt volna.

Deák Ferencz inditványai üdvösségének, s véleménye alaposságának oly általános hitele s határozott sulya volt, hogy e két országgyülésen át szakadatlanul biztositá a többséget azon pártnak, melyet helyesebben nevezhettek volna reformernek, mint ellenzéknek.

Nem csoda, ha a legrégibb parlamentáris tekintélyek is meghajoltak az ifju hadvezér előtt, s a jók legjobbika, *Kölcsey Ferencz*, élte legszebb hozományának *Deák Ferencz* barátságát tartá.

Tisztelék őt azok is, kiket féken tartott; s a különböző pártszinezetek közt nem volt, ki belső meggyőződésből az ő politikai ellene lett volna. A leghatalmasb kormányférfiak is saját legjelesb párthiveik iránt nem lehettek oly kitüntető elismeréssel és deferentiával, mint a mennyit *Deák*, az alsóházi hatalmas ellenzék feje iránt mutattak.

A legszorosb szövetségben és öszhangzásban működő két lelkes hazafi, gróf *Széchenyi István* és *Deák Ferencz*, volt mind két országgyülés lelke, habár amaz saját óriási népszerüségére támaszkodva, a vezéri szerepet a felsőházban sok ideig barátjának, báró Wesselényi Miklósnak engedte át.

Ama bölcseségnek, melylyel *Széchenyi* és *Deák* akkor az országgyülés szellemét vezeték, kell főleg a nagy sikert tulajdonítani, melyet e két országgyülés egy részről a nemzetiség ügyében, más részről korszerü gyakorlati törvényekben, s különösen a hübéri viszonyok fokozatos egyengetésében aratott, daczára az időrablásnak, melyet részint meddő vitatások, részint a két ház közötti feleselések okoztak.

Mind két országgyülésről diadallal tért vissza *Deák Ferencz* megyéjébe, leirhatatlan kegyelettel fogadtatva otthon, de nem kisebb mértékben tiszteltetve országszerte, táblabirói koszorujába füzvén őt a haza minden vármegyéje.

A köztisztelet számos zálogai közől, melyekkel *Deák Ferencz* elhalmoztatott, — nem hagyhatjuk emlitetlen a gazdag csinnal kiállitott emlékkönyvet, melyet annak az országgyülési közönség 1840-ben átnyujtott.

A fölapon a következő felirás áll :

„*Neked*, a fáradhatatlannak, kinek ereje suly alatt nőtt, — veszély közt bátorodott, kisértetek közt nemesedett, — neked a bölcsnek, kit törvényhozóvá a természet szült, és a nép azzá választott, — neked a szilárdnak akaratban, a feddhetlennek szándékban, ki eszed s kebled rendkivüli hatalmával ellent, s barátot magadhoz hóditva, a törvényhozás hajóját szikla és örvény között ohajtott révbe vezérléd : tiszteletünk s hálánk jeléül nyujtjuk ez egyszerü emlék-könyvet. — Hervadhatatlan leveleit a tölgy-koszorúnak, mely nevedet körülsugározza, tett-dus napjaid folytában egyenkint magad gyüjtéd, mi itt azokat csak egybe füzzük, s az örök létet ábrázoló kigyó jövendődnek általunk nem önkénytesen választott, de multadból szükségképen eredő jelképe. — Azonban, ha egykor a nyugalom napjaiban, melyből a haza dicsőitő szava még gyakran ki fog szólitani, vagy éltednek estvéjén, midőn tetteid hosszu sora emlékezetid egén napok és csillagok számával, fényével és halhatatlanságával fog tündökleni, e könyvbe esik pillanatod, itt még azon tisztelőidnek is, kik kitünő pályádnak közvetlen tanui valának, csak egy részét fogod látni, — tisztelőid mindnyáját egy rövid szó fejezi ki ez : *nemzet :* — mely egyedeiben hálabetüként egy nagyobb, egy élő könyvbe van elszórva ebben : *haza*. Kelt Posonyban stb.“

Következnek az aláirások : gróf *Széchenyi István* által megkezdve, — a főrendek egy szép sora, — az egész képviselői tábla, és az országgyülési ifjuság egyeteme.

A vörös bársonyba kötött könyv első oldalán aranyból vert tölgy-koszorúban ez áll : „*Deák Ferencznek*“ a végső oldalon pedig szinte egy aranyból vert kigyó — az örökkévalóságot ábrázolja.

Deák Ferencz nemcsak tagja, de lelke is volt azon országgyülési bizottmánynak, mely az 1840-diki törvényhozás által a büntető törvénykönyv kidolgozásával megbizatott. Nagyobb tehetség még a „Code Napoleon“ készitésénél sem munkált közre. A büntető törvényjavaslat, Németország legnagyobb juristája, Mittermayer által megvizsgálva, az ismert európaiak közt elsőnek itéltetett.

Az 1840-diki országgyülésen gróf *Széchenyi István* népszerüsége s *Deák Ferencz* törvényhozói befolyása és dicsősége tetőponton fénylett. A magyar nyelv diadala s a politikai amnestia, melyért ők ketten legtöbbet tettek, *utolsó közös örömünnepük volt.*

Mint frigyesek, minden nézet-árnyalat nélkül, ismét csak a pesti *nemzetgyülésen,* a sorsteljes 1848-ban, *a miniszteri karszékeken* — de már késön — találkoztak.

A nyolcz évi időköz, mely az alatt lefolyt, nem emlité e két, egyiránt tisztelt nevet *együtt!*

Az 1848-ik év eseményeit csak ama nyolcz év története képes kellően megoldani.

Ki ezt tanulmányozni akarja, vegye kezébe *Csengerynek* a *Magyar Szónokok*, és *Statusférfiak könyvét*“, s olvassa el azon két classikus jellem- és korrajzot, melyekkel báró *Kemény Zsigmond*

abban báró *Wesselényi Miklós* és gróf *Széchenyi István* politikai életét illustrálja.

Lélektani mély ismerettel van e rajzokban azon érzelmi politika fejlődése és haladása vázolva, mely hazánkban 1840 után *Széchenyinek* óvatos „egymásutánját“ felváltotta, melynek még Széchenyi legmeghittebb barátja *Wesselényi* is rabja lön.

Az addig hallatlan dialectika s ékesszólás szárnyaira vett uj doctrinákon bizonyos *nemzeti* varázs ömlött el, mely az országban a legjobbakat és legbölcsebbeket is megoszlatta.

Igy maradt gróf *Széchenyi István* (tán egyedül látva, s határozott ihlettséggel jósolva az e doctrinák terjesztésének *modorában* rejlö *országos* veszélyt,) közepett, söt magánosan, a pártok között, csupán azon mélyebb belátásuaktól titkon buzditva, kiket a két szélsöség terrorismusa elnémított; s ha bár szakadatlan és következetes gyakorlati munkássága közben neve a közönség nemes részében örökké köztiszteletben maradt, söt a *Tiszaügy* felkarolása után országos népszerüsége is egész fényében megujult, — de azért politikai csatatéren egyik táborhoz sem tartozott, mert mig ö az ellenzék hamis taktikáját határozottan roszalta, az alatt a conservativeknek védelmi rendszerét sem tartotta többé igazolhatónak.

Ama nyolcz évi idöközben megtörtént dolgok lánczolatából azonban *Deák Ferenczre* nézve, az „*a posteriori*“ okoskodók, egy némelyike azon következtetést hitte vonhatni, hogy ha ama varázs, mely elött 1840 után, a Pesti Hirlap megindulásától kezdve, *Wesselényi* meghajolt, *Deákon* nem fog; ha *Deák Ferencz*, az ellenzék legjelesb fejeivel együtt ama varázsnak nem engedve, 1843-ban követi állását nem köti elöre (a közteherviselet kérdésében) oly megyei utasitáshoz, melynek ledorongolására *a nyers tömeget* a politikai ellenségnek s a kiváltságok makacs védöinek nem volt nehéz; — s ha ez országgyülésen szintugy, mint a késöbbi 1847-kin követi székén elvitázhatlan vezéri állását elfoglalja, s e két törvényhozást bölcs vezérletével a korábbi termékeny praktikus irányban megörzi; s a „Stádium“ irójával folyvást és határozottan mindig karöltve jár; akkor ha nem is lehetetlenné, de igen is problematikussá válandott az érzelmi politika zászlóvivöjének fölülkerülése; s a mártiusi napok Pozsonyban, daczára a párisi eseményeknek, vagy nem is következnek be, vagy minden esetre máskép végzödnek.

De e sok „*ha*“ ma már mind csak meddö conjectura; s nem volna igazságos, nem józan, s nem méltányos, eseményekért, melyek örök végzet szerint történnek, a sorsért, melynek kerekeit a mienknél hatalmasb kéz hajtja, s viszontagságokért, melyeket a Gondviselés bizonyosan nem czéltalanul idéz a népekre, — *felelösekké* a nemzet legjobbjait, legnemesbjeit tenni.

Deák Ferencz önálló szilárd jellemét, elveinek minden külső befolyástól függetlenségét, s bölcsesége és véralkata közös uralmától vezérlett lelki nyugalmát és mérsékletét semmi sem tanusithatja fényesebben, mint az osztatlan tisztelet és bizodalom, melylyel iránta nemcsak a catastropha után fennmaradt s egygyé olvadt párttöredékek, nemcsak az összes nemzet, hanem még azok is viseltetnek, kik a monarchia politikája szempontjából valaha elvellenei lehettek.

Deák Ferencz azon kevés nagy nevek egyike, melyek nemzeti életünk ujabb korszakában magyar államférfiui tekintetben európai hirre s feddhetetlen tekintélyre emelkedtek.

Nyilvános életének utolsó mozzanata volt a sikertelen követség, mely 1848 utolsó napján a Pestről elbucsuzó nemzetgyülés által, alkudozások végett *Windischgrätz* herczeg elé küldetett, s melynek *Lonovics József* akkori egri érseken, id. *Mailáth György* országbirón, stb. kivül ő is tagja volt.

Azóta *Deák Ferencz* teljesen visszavonulva él — a nyarat utazásokkal, a telet hazánk fővárosában töltvén, — senkitől sem háborgatva, mint azon számos látogatástól, melylyel őt az ország minden vidékiről időnkint Budapestre érkezők serege megtiszteli.

Üres órái közt nemes olvasmányokban telvén az előtt minden gyönyöre, két év óta egy nemzeti gyászeset több változatosságot hozott életébe.

Szeretett barátjának, *Vörösmarti Mihálynak*, a „*szózat*“ halhatatlan költőjének elhunyta, a vagyontalan hátrahagyott családsorsát a nemzet kezébe tette le.

Deák Ferencz lőn az árvák gyámatyja; s az élő nagy név paizsa alatt a koszorus név örökösei közrészvétet gerjesztettek. A hazafiui kegyelet több mint 100 ezer pengőforintnyi tőkét halmozott össze az árvák számára.

A megedzett férfiu jelenleg korának 55-dik évét tölti, a nélkül, hogy erős testalkatán az átélt viharnak tetemes nyomai látszanának.

A hanyatló szintugy, mint az ifju nemzedék tiszta szivéből esd, hogy a sors e ritka férfiuban a nemzet diszét és őszinte fiát a haza jövőjének minél számosb évekig épen megtartsa!

VIII.

Nemzeti és Népköltészet.

II. Báró Balassa Bálint legujabban felfedezett költeményei.

Kékkeöi *Balassa Antal* báró ur, ki nagy őseihez méltóan, munkás életét tudományos buvárkodás, hazafias törekvések, és példás gazdálkodás nobile otiuma közt osztja meg, a jelen füzetek szerkesztőjéhez néhány becses, s már a 17-ik században nyelvünknek más nemzetek akkori nyelvállapotjához képest kitünö fejlettségét tanusitó költeménynyel ajándékozta meg, melyeket őseinek kéziratokban gazdag levéltárában felfedezett, s közlés végett a következö szives sorok kiséretében küldött be :

„Tisztelt szerkesztő ur! A magyar történelmi buvárlat leglelkesültebb bajnokának — *Horvát Istvánnak* elöadásait volt szerencsém hallgatni. — Leigézve s mintegy egélyes áhitattal csüngtem a jeles öregnek ajkain. — Gyakran meglátogattam öt s midön észrevevé őstörténelmünk iránti érdekeltségem- s lelkesülésemet, — a mi egyébiránt, ugy hiszem, minden magyarban megvan, — nyájas szivességgel adott bövebb s tüzetesb oktatást a történetnyomozásban, az okmányok olvasása-, megértése- s összevetésében. — Minél többször hallám, annál égetöbb lön bennem a vágy: hazamenni Kékköre s átfürkészni öseimtől rám maradt legkedvesb, tehát legdrágább kincsemet — az okmánytárt, s a tanév végével, mondhatom, rohamos szenvedélylyel fogtam a kutatáshoz. Fölhánytam, fölforgattam, átnéztem hevenyében mindent, a mi kezeim közé akadt. Egy alkalommal megpillantottam a rendetlenül felhányt irathalmot a zugban, odalépek, fölveszek egy negyedrétüleg összehajtott csomagot; nézem . . . nézem, s nagy örömömre, a füzet magyar verseket tartalmazott! — Reszketeg örömmel olvastam végig az első költeményt, s midön a végsö verssorban olvasám : „Nevem versfejeknek kezdö betüjében,“ s ezeket összeillesztvén, belölök e két szót : „Balassa Bálinthé“ látám kifejleni, örömöm határtalan lön, el valék ragadtatva! s nem kelle-e végtelenül örvendenem? hiszen az utolsó versszakaszban foglalt évszámból az tünt ki, hogy az ekkint történetesen fölfedeztem költö nem az a Balassa Bálint, kinek költeményeit oly gondos kegyelettel örizi irodalmi történelmünk; ö jóval késöbben élt, s róla, mint költöröl sehol sincs emlités téve; véletlen fölfedezésem tehát régibb iróink számát szaporitotta s egy irodalmi kincset az enyészettől megmentett.

A kutatást azután kettözött erélylyel folytattam, s szeren-

csés is voltam — egyéb érdekes okmányokon kivül — a költőnek több költeményére ráakadni; el is határzám azoknak kinyomatását, mitől ez ideig csak azon remény tartott vissza, miszerint sikerülend talán valahol nyomába jutnom a hiányzóknak, azonban reményem több évi szorgalmas kutatásom mellett sem teljesült, mi okon eltökéltem magamban : mind a két Balassa Bálint életrajzát kidolgozni s költeményeikhez mellékelve kiadni; azon leszek, hogy ez legalább a jövö tavaszon megtörténjék; addig is nem fog tán „Hazánk" diszére homályt vetni, ha tisztelt szerkesztő ur II. Balassa Bálintnak ide csatolt három költeményét — mig t. i. a többi megjelenik, — t. olvasóival elölegesen megismerteti, Pest, nov. 30. 1857.

Öszinte tisztelője

báró Balassa Antal.

Szerelmi dal.

Bujkálsz, s nyilván van szépséged,
Minthogy fénlö dicsöséged
S ékességed jelent téged. [1])

Ámbár titkos rejtegedben
Bujjál kösziklás helyekben
S vad erdökben, nem maradsz benn.

Lopó tolvaj magam lészek,
S arra mesterségim készek,
S rólad tészek, drága fészek.

Arany fészek te vagy, szívem,
Légy csak ugy, mint kezdted hívem,
Rubint kövem, drága mivem.

Soha más helyen nem hadlak,
Üzlek, mig föl nem talállak.
Hozzám várlak, szivben zárlak.

Szaladsz; nem gondolsz, hogy intlek,
Mert ha futsz, eséstöl fétlek,
Várj meg, kérlek, majd elérlek.

Az te szivedet elveszem,
Ha megkaplak, szerelmesem,
S nagy kegyesen [2]) belém teszem.

---

[1]) Legyen szabad figyelmeztetnem a nyájas olvasót a harmadik verssorokban levö középrímekre, melyek egyébiránt régibb költöinknél nem ritkák; elöfordulnak a latin rímes verselésben is, ilyen a többi között az „Omni die dic Mariae" szent ének.

Jelenleg különösen Arany János gyönyörü költeményeiben akadunk müvészileg sikerült középrimekre.

[2]) Nagy kegyelettel.

Bátor oly légy, mint a gyors őz,
Venusnál fényesebb szép szűz,
Lábam megűz,[3]) szivem meggyőz.

Akár sebes, mint kilött nyil,
S föld gyomrából kirekedt szél,
Szívem az czél, s téged elnyél.

Lássad, akárhová szaladsz,
Engem még is el nem haladsz,
Nálam maradsz, hiv szivet adsz.

Indulj, ha van hová menned,
De holtig kell velem lenned;
Mit kell tenned, föl kell venned.

Nincsen neked oly vad helyed,
Hun szivem ne volna veled,
Mert szép melled, fészkemmé lett.

Tovább el nem mehetsz tőlem,
Mert hiv szivedet kerülöm,[4])
Hogy már velem, azt kedveljem.

Hadd már, én is jó kedvedben,
S megnyugodjam szerelmedben,
S maradjak ben, hiv szivedben.

Élj örökké drága virág,
S polusnál fényesebb csillag,
Rozmaring ág, szerelmes láng.[5])

IX.

Mivelődési s jótékonysági országos intézet.

I.

A magyar gazdasági egyesület.

Töredék nemzeti mivelődésünk történetéből.

A *cultura* — a *mivelődés* — azon látható providentiális czél, mely felé az emberi nem ösztönszerüleg törekszik.

Ennélfogva minden társadalmi intézvénynek arra kell szol-

[3]) Utolér.

[4]) E versszak két utolsó sorának talán ez az értelme : hiv szivedet körülveszem, hogy kedveljem azt, azaz : örülhessek annak, hogy már velem van.

[5]) A másik két költeményt a mélt. b. ur szivességéből a jövő füzetben közlendjük.
T. J.

gálni, hogy az emberi mivelődést s ezzel az ugynevezett polgárisodást mozditsa elő.

S minthogy a társadalmi intézvények Európában lényegesen különböznek egymástól, — abból szerintünk nem az következik; mintha egyik nép kevésbé lenne fogékony culturára, vagy mivelődésre, mint a másik, — hanem az, hogy a népek boldogságára szükséges cultura minémüsége vagy fokozata felől az uralkodó fogalom az egyes államokban különböző.

Vannak államok, hol a közhatalom gyámintézvényekkel hiszi csak a társadalom nyugalmas és fokozatos fejlődhetését biztosítani, annálfogva tehát a cultura eszközeit saját belátása szerint választja meg, s annak határait ahozképest szabja ki.

Vannak továbbá államok, hol a közhatalom a cultura minden czélját az egyesek anyagi jóllétében s az állam physikai erejében akarja mindenek előtt öszpontositani, s a nép szellemi tehetségeit is főleg azon irányban és mértékben fejti ki, hogy azok mindenek előtt ez anyagi, physikai czél előmozdítására szolgáljanak.

De vannak más részről államok, hol a cultura valódi értelme abban áll, miszerint a nép szellemi és physikai tehetségeinek szintugy, mint erkölcsi képességeinek *párvonalos* kifejtése által társadalmi igényeinek s kötelességeinek tiszta öntudatára vezettessék, s hogy a köz- és egyéni jóllét és mivelődés előmozditásának annál nagyobb ösztönét érezze mindenki, minél nagyobb a hatás kör, mely ily alkotmányos államokban az önkormányzás elvénél fogva minden egyes polgárnak a közremunkálásra nyilik.

Véleményünk szerint a cultura czéljainak s igényeinek tán legtökéletesb fogalmával ez utóbbi államok birnak.

Francziaország csak a restaurátió és Lajos Fülöp korszakában érdemelte meg, ha bár csak némi részben, e minták közé soroztatnia, miután az ezen országban már az 1792-ki forradalom óta létező rendszere a közhatalomnak, a községi élet s polgári egyetemes munkásság termékeny fejlődését már ekkor is nagy mértékben paralyzálta.

Hogy azonban annak figyelme, ki a magyar nemzet ősi culturai történetét más nemzetekéhez mérve szeretné nyomozni és méltányolni, — annyi nép és ország összehasonlitása közt szét ne ágazzék, — tán legbiztosabb mérték és minta gyanánt szolgál Angolország, hol a szellemi és physikai cultura századok óta öszhangzó ápolásban részesült, s mind polgárisodásra s társadalmi nemesedésre, mind az állam physikai hatalmára s a nép anyagi jóllétére nézve oly gazdag gyümölcsöket termett, minőket az országlási bölcseség tán sehol másutt felmutatni nem képes.

Angolországban a koronának ugyszólván istenesitése a polgári szabadság legnagyobb sommájával párosul; s e majdnem kor-

látlan személyes szabadság a törvények tiszteletében a tulcsapongások ellen mindig biztos medrét és határait leli.

A közigazgatás az önkormányzás elvén alapulván, a takarékosság ösztöne minden felesleges költekezést, s a nyilvánosság minden visszaélést lehetetlenné teszen.

A parlamentáris és municipális rendszer hozza magával, hogy a közügyek vezetésére többnyire csak a legjobb tehetségek s a közvélemény emberei juthatnak.

Az alkotmányos jogok és kötelességek mindenkit egyiránt felelőssé tevén a haza sorsáért és becsületeért, minden angol ösztönszerüleg a rend és köznyugalom önkénytes őre, s nincs oly fegyelmezett jeles hadsereg, melyre biztosabban, mint e közszellemre lehetne a polgári béke oltalmát ruházni.

Az eszmék szabad mozgalma és surlódása az angol országlási politikának nem lehetvén veszélyes, ott az ország iskolai és tanrendszere is természetesen ugyanazon elven alapul; a közjogi, történelmi, és philosophiai tanulmányoknak soha sem adatott korlátolt vagy kiszabott irány; s igy emelkedett az *angol irodalom* azon világszerü s eddig utól nem ért magas polczra és velősségre, honnét az emberiség és tudomány érdekében s az ismeret minden ágában, a legtisztultabb, legelfogulatlanabb, s legalaposb észtehetségek, elragadó s meggyőző avatottsággal hirdetik és terjesztik a felvilágosodást, a szellemi és anyagi cultura alapját.

E nagyszerü szellemi és erkölcsi factorokhoz járulnak végre Angolországban az alkotmányos életből fejlődő, és a polgári törvények által védett vállalkozási, versenyzési és egyesülési szellem, mely az angol népet munkássá, gyakorlativá, gazdaggá és hatalmassá teendette volna akkor is, ha Nagybritannia hármas szigetének a sors kevésbé kedvező természeti fekvést és helyzetet adott volna.

Az angol institutiók és az angol jellem minden birodalmat képesek nagygyá tenni, s Anglia méltó arra, hogy az európai száraz földnek eszményképül szolgáljon.

Midőn tehát mi magyarok, mivelődési történetünket fürkészve, mértéket keresünk, mely nekünk egy részről culturai hiányainkat is mutassa, — minél tökéletesb alakot kell szemünk elé állitanunk, mit a világcultura gyakorlatban felmutathat.

S Angolország e részben nemcsak általánosan a legutánzandóbb alak, hanem különösen is azon kevés államok közöl való Európában, melyekben Magyarország nyolcz és félszázados multjának culturai mérlegezésére az összehasonlitó pontok legbiztosabban feltalálhatók.

A nemzetek culturája különösen három irányban tünik fel.

Az első és legáltalánosb a természet törvényeiben rejlő s a vallás által megszilárdult *erkölcsi* cultura. — S ezt különbség nél-

kül minden állam, mint a társadalmi együttlehetés alapkövét, a cultura nélkülözhetlen, söt legmélyebb fokának tekinti.

Egy másik irányban a cultura mint kiválólag *anyagi* tünik fel, a mennyiben föleg a népek anyagi jóllétét s a *physikai* munka sikerét tükrözi vissza.

Az *anyagi* cultura elsö csiráit az emberi nem bölcsöjében kell keresni, mert azon pillanattól kezdve, midőn a magára hagyott embernek élelme, ruházata, lakása, védelme és kényelmei miatt a természettel s az elemi viszontagságokkal küzdenie kellett, az anyagi cultura is terjedni kezdett s azon mértékben emelkedett, melyben az emberiség száma, szükségei, tapasztalásai s ismeretei szaporodtak.

De a culturának geniusza még ez alacsonyabb fokon is az *ész* volt, mely végre az empyria határain fennakadva, s majd az emelkedö jóllét és Istentöl nyert ösztöne által izgatva, majd a szükségtöl kényszeritve, magasb elmélkedésekre vezettetett, s tudományokat alapitva, ismereteket gyüjtve, müvészetet alkotva s izlést nemesitve, — a *szellemi* culturának alapját megvetette, s a mathesis és természettudomány kifejtése, valamint az államháztartási s nemzetgazdasági elvek megállapitása következtében az anyagi culturának állandó emelkedését biztositá.

Azonban a fáradhatatlanul fürkészö és teremtö ész ennél még tovább is ment, mert végre a theologiai meddö viták terét is elhagyva, az országlás formáinak s a társadalmi lét törvényeinek, a „*törvények szellemének*“ bonczolgatásába ereszkedett s elméleti elveket állapitott meg, melyek sok államban nyugtalanságot, némelyikben bonyadalmakat is, de általán haladást idéztek elö.

E küzdelemböl végre is a *szellemi* culturának iker testvére, a *társadalmi* cultura fogalma fejlett ki, melyet szavakban körülvonalozni igy lehetne: „Hol a *társadalom* czéljai, feltételei, jogai, kötelességei, s fejlettsége, polgárisodása és szükségei a *szellemi* cultura igényeivel teljes öszhangzásban vannak, ott *társadalmi cultura* is létezik.“

De a szellemi culturának e fejleménye, vagyis a társadalmi cultura e fogalma oly kevés államban nyert a patriarchális rendszerhez szokott közhatalomnál tetszést s oly nehezen tudott hóditani, hogy az a szárazföldön (mint Francziaország szomoru példája mutatja), tán lábra sem kaphatott volna, ha az uj elméletet némely államokban, mint Angliában, Németalföldön, a helvét cantonokban és nem megvetendö mértékben magyar hazánkban is, sok százados törvényes gyakorlat meg nem elözte volna.

A kis Belgiumban is csupán az állam parányisága, s a védö hatalmak féltékeny versenyzése miatt valósulhatott.

De minden európai convulsiók közt rendületlenül és diadalmasan fennmaradt s minden szinezetü államférfitól bölcsnek, ma-

gasztosnak, üdvösnek elismerve fennáll Angolország *társadalmi magas culturája*, institutióinak fennrajzolt ereklyéivel és áldásival egyetemben, mint az uj állam-elmélet ősi eszményképe, az uj probléma több százados megoldása.

Lehet-e akár szerénytelenségnek, akár elfogultságnak nevezni, ha más nemzet is büszkén tekint vissza multjára, s oda mutat ősi intézvényeire, melyek nála épen ugy, mint Nagybritanniában azon polgári magasb álláspont, a társadalmi és politikai cultura kisérői voltak, melyben még szerény hazánk is a szárazföldi államok túlnyomó részét tagadhatlanul századokkal megelőzte?

A koronának szentsége, a parlamentáris kormány által mérsékelt monarchia, a birtokrendszeren alapuló tevékeny aristocratia, a municipális vagyis megyei autonomiák-elvén szervezett közigazgatási rendszer Angolországban csak azon mértékben volt tökéletesebb mint nálunk, melyben az angol nemzet politikai önállása s annálfogva alkotmányos fejlődhetése már geogr. helyzetében gyökerezett; de az alkotmány alapvonalai ugyanazok voltak az angolokéval, s a megyei közigazgatás hazánkban még az angol helytartósági intézvényeket is fölülmulá czélszerüségben, s oly rendszernek bizonyult be, mely ha valóban még sehol nem létezett volna az előtt, egyszerüsége, olcsósága s a nagykoru társadalom önérzetéhez illő szerkezete tekintetéből, az összes európai társadalomra nézve megérdemlé vala, hogy fölfedezésére a polgárisodás érdekében az államférfiak versenyezzenek.

Valamint gyakorlatban, ugy elméletben is eltérők a státusbölcsek véleményei a különböző kormányrendszerek mind általános, mind viszonylagos értéke felett; de a mint nem hallottunk, soha elfogulatlant Angolország intézvényei felett pálczát törni, ugy az, ki a korábbi magyar institutiókat *feltétlenül* gáncsolja, az vagy nem ismeri azokat, vagy e téren nem bir kellő itéleti képességgel.

Ősi intézvényeinknek nem a legcsekélyebb védelmére szolgál azon kitünő és elterjedt szellemi miveltség, melyet a parlamentáris s municipális államszerkezet Magyarországban szükségkép előidézett.

Azon jog és kötelesség, melyet az alkotmány Magyarországban százezereknek adott, részint a törvényhozásban, részint a municipális közigazgatásban résztvenni, — továbbá azon fontos és emlékezetre méltó körülmény, hogy azok számára is, kik az alkotmány sánczain kivül állottak, a tudomány az egyik legbiztosb ut volt a nemesi jogok élvezetéhez eljuthatni, — a legnagyobb varázserővel hatott arra, hogy az egész nemzetben a szükséges tudományos képesség megszerzésére a buzgóságnak és versenynek tetemes foka ébredjen.

Innét magyarázható meg, hogy az európai szárazföld államai közt tán alig volt, hol a népességhez aránylag, a tudomány- és

okos hazaszeretet által annyi humanistikus irányu iskola és közintézet állittatott, s hol az általános miveltség számarányban oly kiterjedt lett volna, mint hazánkban.

S megvalljuk, hogy azt, mi nagy szerencsénkre ez általános miveltségből reánk a közel multból átszállott, méltán a legnagyobb becsü szellemi *tartalék-tőkének* tekinthetjük, melyből *nemzeti miveltségünk* addig is fenntarthatja magát, mig az állami átalakulás folytán nevezetesen változott viszonyok közt nemzeti mivelődésünk folytatólagos emelésére s biztositására továbbra is uj szilárd alapot vetni képesek leszünk.

Ez általános szellemi miveltségnek s különösen a polgári önérzet és politikai érettség otthonosságáról hazánkban mai napig könynyen meggyöződhetik minden idegen, ki az országot beutazza.

Még is sok avatatlan ember előtt, ki a körülményeket nem nyomozza, rejtélyes dolog marad, hogy ennyi tiszta ész, tanultság, s a szellemi miveltség oly magas foka mellett, az ugynevezett *anyagi cultura* nálunk annyira a külföldé mögött maradt?

Az anyagi cultura ezen elhanyagoltságának még folyvást látható nyomai az országnak külsején félre ismerhetlenek; de igen csalódik az, ki e tüneményt Magyarországban általában akár a tudatlanság, akár a nyomor jelének tekinti.

Egyes országok *anyagi* culturájának fokozatát a szemlélődőnek első pillanatra a *föld* mivelődési állapotja tünteti fel, s a *magyar föld* századokon át, (s nagy részben még mai napig) parlag, söt nomádszerü szinben jelent meg az idegen előtt.

E rejtély megfejthető.

A magyar föld aránylagos bősége nem tette az *intensiv* gazdálkodást s a földnek kerti mivelését szükségessé, hogy a föld tulajdonosának mégis gazdag élelmezést nyujtson; az államgépezet egyszerüsége és olcsósága nem fektetett oly közteherviseletet a polgárokra, mely őket erőfeszitő munkára, s oly verejtékre ösztönözze, mely a szántóföldből kertet teremt; s végre nem is állottak a magyar nemzetnek hatalmában azon nemzetgazdasági intézkedések, miktől az ipar és kereskedelem, az *anyagi* miveltség e két lényeges factorának meghonosithatása függ.

Az európai szárazföld *legtöbb* tartományai, s ezek közt az ausztriai örökös tartományok is alig dicsekhetnek azzal, hogy midőn bennünket *anyagi* culturában fölülmultak, ezt csupán szellemi miveltségük tulnyomóságának köszönhették volna, — mert földeik gondosabb s a kertészkedésig vitt mivelésére őket is főleg a *tulnépesedéssel járó szükség* kényszeríté, a nélkül, hogy ez által akár anyagi jóllétük, akár szellemi miveltségük lényegesen emelkedett volna.

Sem az emberiségre, sem az államok boldogságára nézve nem

tartjuk sem „conditio sine qua non“ gyanánt elmellőzhetlennek, sem államczélnak, hogy az *anyagi* cultura fejlesztésére akár a közszükség, akár az államháztartás kiadási rovatának bizonyos terjedelme mulhatlanul szükséges legyen.

Az *anyagi* cultura hátramaradása miatt tehát ily szempontból Magyarország multjának sem lehet igazságosan szemrehányásokat tenni.

Először azért, mert e miatt az ország nem szenvedett anyagi szükséget, söt a physikai élet eddig sehol Európában oly jó, egésséges, bő és olcsó élelemnek nem örvendett, mint épen hazánkban. Buzakenyere, változatos és erös husétke, és jeles boritala a magyar nemzet sorsát sok pallérozottabb európai nép elött sokáig irigylendövé tette.

Másodszor, mert e látszólagos hátramaradás miatt az állam semmi lényeges rövidséget nem szenvedett. A történet fényes példákban tanusitja, hogy e culturai fogyatkozás daczára nevezetes pillanatokban a magyar nemzet mindig elég felesleg erövel birt, miszerint trónt és államot külveszélyektöl megmenteni tudjon, a nélkül, hogy az ország adósságokba merült, vagy az eröforrásban hiányt szenvedett volna. *Mária Therézia* hét éves, és *I. Ferencz* 25 éves háboruja s a minapi nemzeti kölcsön ez eröfelesleget fényesen illustrálta.

Harmadszor, ha sokáig és kitünö mértékben nélkülözé is a magyar nemzet a külcsin, kényelem, és számos érzéki gyönyör élvezetét, mi más népeknél az anyagi culturával otthonos lön, — de nem is mérgeztetett meg erkölcse az elpuhultság és álmiveltség számtalan kórságai által, hanem elkorcsulás nélkül megörizte ösi jellemének legszebb vonásait, a hazaszeretetet, emberséges gondolkozást, nyiltszivüséget, szótartó lovagiasságot, az egyszerüséget, férfias büszkeséget és bátorságot.

Végre negyedszer, valamint a magyar nemzet anyagi gondtalansága közepette nem merült szellemi tétlenségbe, hanem organismusának nemesb szerkezeténél s magasb polgári fejlettségénél fogva a szellemi és társadalmi culturában az anyagit messze tulszárnyalta, — ugy a nemzetben elterjedt általános miveltség és tudományszeretet legbiztosb záloga lön annak, hogy akkor, midön az *anyagi cultura* korszerü kifejleszthetésére a *kellő idő* eljövendett, ugyan akkor elegendö készültség és fogékonyság legyen a nemzetben a kor igényeinek felkarolására.

Semmi sem tanusitja ezt inkább, mint amaz élénk társadalmi és culturai mozgalmak, melyek hazánkban a *Magyar Gazdasági Egyesület* keletkezését részint megelözték, részint követték.

Mikről a jövö füzetben.

Nyom. Kohn Pesten 1858.

Gr. Széchenyi István

I.

Magyar Pantheon.

Gróf Széchenyi István emlékezete.

Paget

„Hungary and Transylvania" czimü müvéből. 1839.

E nagy hazafi életirásának már is több hazai kisérleteivel birván a magyar közönség és irodalom, — de mégis e halhatatlan név díszétől a jelen közleményeket sem engedhetvén megfosztani, — legczélszerübben, s tisztelt olvasóinknak legkedvesebben is véltünk tenni, midőn ezen életrajzot az angolból átvenni elhatároztuk, ugy mint az a lánczhid lángeszü épitőjének a hidról irt munkájában (an account with illustrations of the suspension bridge across the river Danube, uniting Pesth with Buda etc. London 1852—3) foglaltatik.

Igen tanulságos azon logicai s pártatlan eszmemenetet kisérni, melylyel a practicus szempontra emelkedett angol elme Széchenyink érdemeit, munkásságát, s törekvéseit elemezi, tettgazdag életének legszebb reményekkel kecsegtető szakában, midőn még setét fátyol fedé a nehéz keserü napokat, miket a mind végig csüggedetlenül küzdő, s egyedül hazája üdveért élni tudott Széchenyi nagy lelkére a sors egy évtizeddel később hozott.

* * *

Széchenyi István gróf harmadik fia a pesti muzeum alapitója és pártfogójának; azon ház ivadéka, mely Magyarországot két legkitünőbb egyházfejedelemmel ajándékozta meg.

Széchenyi tizenhét évig szolgált az osztrák seregben, és csak akkor határozta el magát kilépni, midőn a béke rá nézve rest időtöltéssé vált, s elötte a fölebbléptetés valószinüségét elzárta. Lehet, hogy az akkori pártfogási rendszer, vagy személyes ellenségeskedés kedvetlenité el, mely csak kapitányi rangig hagyta emelkedni; lehet hogy indittatott azon ujjászületési szellem által, mely Erdély ormairól keletkezve, Magyarország sikjain terjedt el s magának Bécsnek kapuján zörgetett; vagy talán meg vala intve,

hogy a szabadság, melynek befolyása alatt, mint magyar mágnás a felső táblán felszólalt, nem illik össze az egyenruhával, melyet viselt : ezek azon állitólagos okok, melyek a kilépésre sürgeték s egyszersmind öt csakhamar a magyar hazafiak legelső sorába állitották.

Szabad idejét most külföldi utazásokra használta; Anglia vonta magára különösen figyelmét. Szokásaink, intézményeink, kereskedelmünk, tanulmány-tárgyaivá levének s ösztönözték öt a hazája földjén teendő javitásokra.

Először azon okok foglalkoztatták elméjét, melyek a kereskedelem behozatalát Magyarországon, s természetes forrásainak nagyobb kifejlödését gátolták, mi csak amaz okok elháritása után volt várható. Odahaza kormányt és népet kölcsönös bizalmatlanságban talált.

A magyarok arról panaszolkodtak, hogy a külföld — igy neveztek ők minden földet a Lajthán túl, — lenne egyedüli oka minden szerencsétlenségöknek; mig viszont a Kárpátokon tul, földieit, mint zsarnok, tudatlan, és zavargó nemességet hallá leiratni, mely a szegény, ügyefogyott és a szolga-parasztságot elnyomja; — az egyik osztály nem akar, a másik nem tud semmit a haza közös javára eszközölni. A' reform Magyarországon, minden oldalról lehetetlennek állittatott.

Széchenyit nem lehetett tárgyától elvonni. Terve vigyázattal volt letéve, s annyiban azt állhatatosan folytatta is, hogy szakadatlanul törekedett javitásokra, sürgette azokat; s ereje és tehetségéhez mért nagy valószinüség szerint remény1heté, hogy szilárd kitartással ki is viszi. Másokkal egyetemben mindig küzdött az ország intézvényei és törvényhozása reformjának nagy czéljaiért; a jogok kiterjesztéseért az alsóbb osztályra; méltányosabb és igazságosabb közigazgatásért. De nagy és kiváló érdeme abban áll, hogy ö mutatta ki az egyedüli utat, melyen minden akadályok daczára nagy sikerrel halad is, t. i. Magyarország anyagi jólléte eszközlésének utját. Az első tárgy, melyre Széchenyi, földieinek figyelmét irányozta, a lótenyésztés javitása volt; oly tárgy, mely különösen megfelel izlésöknek, s képes öket leginkább érdekelni. Egy-két száz lóból álló ménes, majdnem szükséges kiegészitő része egy nemes gazdaságának s mégis ritkán tenyésztenek egyebet félvérnél, közönségns hazai lóból, s a nagy, lassu és kényes járásu spanyol lovakból; mely faj igen csekély hasznu s csak pompára való. Széchenyi az angol futó- és vadász-ként honositotta meg, s hogy megmutathassa azok fensöbbségét, behozta a lóversenyt és vadász-ebeket; egy szóval, az angol lovakat divatba hozta, mi azóta általánossá lett.

A *lóverseny* két izben történik évenkint Pesten május végé-

vel, és Pozson mellett Parendorfban, őszszel; s oly látogatott, hogy tisztán áll : hogy a nép izlésének megfelel; a honnan bizton várható, hogy egykor a nemzeti ünnepek kiegészitő részét fogja tenni.

A *lónemesités* oly tárgy, mely méltó vala Széchenyi figyelmére, és semmi sem lehetett alkalmasabb annak előmozditására, mint a lóverseny behozatala a fővárosba; de némelyek ugy vélekedtek, hogy a telivér ló-tenyésztésnél mélyebb érdekü tárgyakkal kell fellépniök a hazai intézmények javitására.

Az országgyülésnek törvény szerint minden három évben kellene tartatni; de a kormány, azt el is halaszthatja, mint tevé huszonöt éven át az utolsó háboruk alkalmával; és ilyenkor nem fordul elő közérdekü tárgy, mi a nemességet összehozná.

Ha a vélemény, véleménynyel nem surlódik, rozsdát kap az, s elveszti élét, fényjét; ezer hasznos eszme, jótékony terv, ezer üdvös határozat és hazafiui javallat romlik meg végképen meg nem kisértve, meg nem hallgatva, a másokkal való közlés és alkalom hiányában.

Ezen találkozási alkalmat szolgáltatják a lóversenyek, a nélkül hogy abba valaki bele szólhatna vagy akadályozhatná : sokan jönnek, s nem tudják miért; az uralkodó eszmék parancsolnak, és ők engedelmeskednek.

Magyarországban ez évszázad elején már a főnemességben a nemzetiség érzülete nagyrészt ki vala oltva; sokan közülök nem tudták nyelvöket; kevesen vettek részt a haza ügyeiben, kivéve enkiváltságaik fenntartását; söt némelyek kedvet találtak abban, hogy lenézzék saját honfiaikat csekély külsőségek, ugynevezett nyersességök miatt; melynek fő oka, csak is a müveltebb és tehetösebbek tartós távolléte az országból.

Szerencsére, Magyarország barátai tudták, mily életbevágó elv a nemzetiség szelleme egy ország regenerátiójára; azt sem feledték, hogy a gyermekkori nyelv, melylyel a legkorábbi és legédesebb eszmék vannak összekötve, mily erösen hat ama szellem felköltésére.

A honnan a *magyar nyelv* felelevenitése volt az első teendő. Széchenyi maga is annyira el vala attól szokva, hogy nem birá azt többé, de mestere lőn megint, hogy ő volt aztán legbefolyásosabb terjesztője. Ő vala az első, ki a mágnások tábláján magyarul szólalt fel; mert még most is latin nyelven folytak a vitatkozások, mint azon szól maiglan is néhány előkelő országnagy; kevésnek jutott eszébe magyarul beszélni, s még kevesebbnek irni, néhány költőt kivéve. Széchenyi kiadott anyanyelvén nehány politikai munkát s magyarul irni : divatba jött. Férfiak most ezen kezdtek társalogni; nyilvános ebédeken, szónoklatokat, pohárköszöntése-

ket más nyelveken meg se hallgattak volna; és Pesten, ha szintén ez Bécsben nem igy volt is, a magyar nemes szégyenlette volna, ha felőle azt hiszik, hogy magyarul nem tud.

Széchenyi hozta szóba az országgyülésen, a magyar nyelv kifejtésére, *a tudós társaságot*; szokás szerint számtalan akadályokkal találkozott, köztük a leghatalmasbbal, a pénz-hiánynyal. „Én szivesen felajánlom egy évi jövedelmemet (60,000 pft.)“ — mondá Széchenyi. „Negyvenezer forinttal járulok hozzá“ jegyzé meg Károlyi György; a példa kecsegtet, s 300,000 ft. csak hamar alá lőn irva.

Némi vonakodással szólok Széchenyi gróf müveiről, miután nem voltam képes a magyar nyelv nehézségeit leküzdeni, s mint mindnyájan tudjuk, a forditás, még a legjobb is, az eredeti szellemét tökéletlenül adja vissza. Ide járul még az is, hogy nem minden munkája van leforditva, az ilyeneknek hát, csak czimeit adhatom. Mindazáltal nem mellőzhetem itt azon müvét megemliteni, mely oly nagy hatást tön; a miért is (a német forditás után) elemezni fogom *„Hitel“*-ét, mely legolvasottabb müve, s leginkább emelé hirét.

A *„Hitel“* azon okokat fejtegeti, melyek Magyarország kereskedelmi hitelének hiányát szülik, javaslatokkal azok elháritására.

Az előbeszédben gróf Széchenyi, Magyarország haladása legnagyobb akadályainak egyikét támadja meg : a közczél és közvélemény hiányát. „Mindnyájan szeretnének épiteni — irja — és mindnyájan ugyanazon épületen; de szerencsétlenségre; mindenik maga szeretné letenni az alapkövet, más-más helyen, és épiteni különböző stylusban. Egy némely a közepén akarná kezdeni, másik meg azt tartja a legjobb épitési tervnek, ha a ház tetőzete készülne el legelőbb. Kevés fog a munkához alapján. Oh csak a Ludovica-ut volna vámmentes! mond az egyik. Csináljatok inkább lánczhidat Pest és Buda közt! felel a másik. Mindenek elött csináljunk sétányt a Duna-parton, ültessünk oda fákat, mig megnőnek : ráérünk—! Nem, nem, én azt mondom : a magyar szinház, és a magyar nyelv tartja fenn a nemzetiséget! Ah! mond egy másik, csak gazdag mágnásaink akarnának inkább hazajönni és itthon élni a helyett, hogy külföldön költik pénzöket; és vennének részt országgyüléseinken! Nem oda Buda! mormog rá a szomszéd, a még csak hagyján, csak azt a külföldi czudar divatot ne hoznák be az országba — azt a czipőt és harisnyát, száras magyar csizmáink, és azon nagy szőrös — hogy is hivják csak — bundák helyett, melyekbe takarják becsületes magyar képöket! A papirpénz a mi romlásunk! okoskodik egy másik; csak körmöczi aranyainkat kaparithatnánk meg s tarthatnánk benn az országban a

magyar aranyat és ezüstöt; akkor aztán —! Nem ugy! veti ellen egy másik, a só ára! csak a só ára volna kisebb! és igy tovább vége szakadtáig. Mindegyik a magáéba szerelmes, a maga tervét tartja a legjobbnak és bölcsebbnek, ugy annyira, hogy anélkül egy lépést is lehetlennek hisz Magyarország javitására.

Széchenyi legelőször is arról igyekezett őket meggyőzni, hogy állapotaik vizsgálatából az tünik ki, hogy az ország többre képes, mint eddig gondolták; s igy a legkisebbet is belevonta ügyébe, világos és familiáris előadásánál fogva. Ezután áttér munkája lényegesebb részére s megmutatja, hogy a magyar földbirtokos szegényebb mint lennie kellene birtoka mennyisége s minőségénél fogva; és hogy nem bir azon kényelmekkel, melyeket vagyoni állása nyujthatna.

Megmutatja továbbá, hogy a magyar földbirtokos, jelenleg nem a legnagyobb haszonnal miveli földjét; mert nincs kölcsönös egyetértés a magyarok közt, nincs kereskedelmi hitel, mig a hübérföld, az egyedárusság, az árak megszoritása (limitation), a robot-okozta veszteség, s a jövedelem beszedése tized alakjában, gátolják a mezőgazdaság kifejlését.

Innen Széchenyi a kereskedelemre, és azon okokra megyen által, melyeknek Magyarország alantállása tulajdonitható; azon könnyüséggel, mely neki annyira sajátja, taglalgatja aztán az ország földirati helyzetét, a töke hiányát, a verseny képtelenségét más országokkal, a kiviteli vám — s tán több joggal hozzá tehette volna a bevitelit is — bizonytalan magasságát; a kereskedelmi hitelhiány közvetlen okainak pedig, az a körüli eljárás tulhajtásait, a termelés csekélységét, a közlekedési eszközök hiányát, s a már létezők bizonytalan és költséges voltát, a szorosabb értelemben vett kereskedelmi „becsület“ nemlétét állitja, mely nélkül kiterjedt kereskedés alig létezhet.

Széchenyi kimutatja e hitel megszerzésének eszközeit; s harczol különösen oly törvények felállitása mellett, melyek az adósságok biztosabb és könnyebb visszafizetését, ugyszintén az adóslevelek megerösitését elösegitenék; s a legerösebben ostromolja azon érveket, melyek egy terjedtebb kereskedés rovására, az ellen felhozattak, mintha t. i. e törvény alkotmányellenes szelleme a nemest, a hitelező hatalmába ejtené; mintha a régi családok hanyatlása és bukása abból szükségképen következnék; s még több ilyen okoskodást támad meg, minőt az angol ember naponta hall bizonyos oldalról a lordok házában, ha uzsoratörvényekről van szó. Itt, de meg az egész munkán át, Széchenyi, a magyar nép elöitéleteit, bohóságát, tudatlanságát és álbüszkeségét keményen ostorozza.

Gyakran hivatkozik Anglia mint mintaállam példájára, s az

ellene felhozott korholásokra ugy felel, mint a ki intézményeink jobb részét ismeri, és méltányolja.

„Lehetetlen — ugymond — látni Angliát s azon roppant haladást, melyre szabad intézvényei képesiték akár az anyagi téren, akár az emberiség legszentebb jogainak védelmében, és nem szánni azon nyomoru teremtéseket, kik e nagy nemzetet rágalmazzák. Angliának megvannak a maga hibái valamint erényei; mert bármily komolyan törekedjék is az ember a tökélyre s bár mennyire haladjon elö annak ösvényén, nincs rendeltetve arra, hogy a czélt elérje. Vannak emberek, kiknek nincs lelkök jóra, nagyra és szépre, kik örökké csak az aljast és roszat keresik és találják; ezek a társadalom tisztátalan madarai, melyek csak dögben gyönyörködnek. Ilyenek Britannia gyalázói. Ők csak az árnyoldalt keresik, és elég sötétnek is találják, ez kétséget nem szenved; a világosságtól pedig elfordulnak. Sok rosz van ugyan Angliában, mitöl Isten örizzen! Ellenei, mindenekelött a „türelmetlenséget“ hozzák fel fövádul ellene, és ezt a szemrehányást, jó lélekkel tehetjük ellene, melynek hála Isten, köztünk nyoma sincs. Továbbá a „munkás osztály nyomorát“ emlegetik, a mi tán azt akarja tenni, hogy nem élnek mindennap hussal és sörrel, mihez szokva vannak, s morognak ha nem kapják. Köztünk több ember él hus nélkül mint azzal — sok oláh, egész életén át nem eszik egy harapás jó kenyeret, és D . . . szomszédságában száz meg száz embernek egész nyáron át nem igen van jobb tápszere a görög dinnyénél. Vagy talán igy fogtok felkiáltani : „milyen boldogok! hogy ennél jobbat nem ismernek — irigylésre méltó emberek bizonyára!“ Aztán Irhon! *) hát Irhonhoz mit mondotok? Jaj, biz ez igaz, és méltán csodálhatni, hogy az angol a fegyelmetlenségek által kényszeritve megfosztá földiei nagy részét közjogaiktól, anélkül hogy csak bele is szólhattak volna; mig maga minden kiváltságot, és minden jóllétet élvezett. Ennél mi sem lehetett volna roszabb! — „Hát a nemzeti adósság? Már mi e részben szerencsésebbek vagyunk; nemzeti adósságunk (mi az egyest ugy sem nyomná) nincsen ugyan, de személyes adósságunk van annyi, hogy szinte földig sujt. De nem képtelen megjegyzések-e ezek? És a dolgot jól felvéve, nem annyit teszen-e ez, mint meglátni a szomszéd szemében a szálkát, s a magunkéban a gerendát észre se venni?“

Ha a „Hitel“t egy pusztán politikai gazdásznak adnók kezébe, azt könnyen, nagyon is áradozó, felületes s olyan próbákkal tulterheltnek fogná találni, melyeket mindenki tud; de az elött, ki az országot és népet, melynek számára iratott, ismeri, a könyv egész más szinben tünik fel. Bámulnia kell, mennyi gyön-

*) Mielött e munka be lön fejezve, Irhon természetes jogaiba visszahelyeztetett.

gédséggel fogja fel a magyar jellem jobb részét, s hogy tud azzal bánni, mily kirivó nevetségessé tudja tenni azon előitéleteket, melyek a haladást gátolják; mily eszmebő és kedélyes előadása, ha elvekről van szó, hogy az, ki előtt az efféle vitatása uj, egészen meg van általa lepetve; mennyi ügyességgel jár el a szerző, midőn nemzetgazdászati müvében, egy és más megjegyzést tesz honfitársainak csak nem minden, erkölcsi, gazdászati és politikai tárgy fölött, mely az ország jelen állapotánál fogva különösen fontos. A nagy leczke, melyet Széchenyi, olvasóira állandó befolyással tanit, abban áll : hogy a szükséges reform Magyarországon, a magyarok akaratától függ, s csak mozogniok kell, hogy az ország erkölcsi és anyagi mivolta teljesen átváltozzék.

A „*Hitel*“ első fogadtatása nem igen vala kecsegtető, a satyra nem nagyon volt inyére azoknak, kik ellen intézve vala, szerzőjével roszul bántak, irtak ellene, söt az is megtörtént, hogy egy megye-gyülés rendeletére, a munka hóhér által megégettetett. *)

Ilyen volt a közérzület 1830-ban. 1835-ben már gróf Széchenyi köszönő iratokat kapott az ország majdnem minden részéből; Erdélyben, egy közgyülésen felséges arany tollal tisztelték meg mint a magyar irók legbecsesebbikét; s neve a hazafiak előtt mindenütt jelszóvá lőn..

A „*Világ*“ Széchenyi gróf későbbi müvei közé tartozik, mely feleletül tekintendő Desewffy grófnak a „Hitel“ ellen irt értekezésére; ugyszintén egy másik mű, mely a pesti állandó hid gyakorlati hasznosságát tárgyalja.

Styljéről természetesen csak hallomás után szólok, midőn azt a legjobbak közé sorolom, melyek magyar nyelven irattak. Mi azon vádat illeti, hogy uj szavakat faragott és hozott be : ennek mindenki ki van téve, ki a nép előtt uj eszmékről szól s idegen szavakat használ. Sokan a felől panaszkodtak, hogy hiába forgatják végig magyar szótáraikat, a „macademise“ szót sehol sem találják, melyről ártatlanul azt hivék, hogy Széchenyi csinálmánya.

Magyarország pangásának igen sokáig legelismertebb okai : a nemesség különböző osztályainak egyetnemértése, a közérzület és közvélemény hiánya valának. Mindenik osztály külön vitatja a közérdekü tárgyakat; maga képez magának véleményt a nyilvános események felől, késziti a maga esze szerint az általános reformok terveit; egy szóval mindenütt hiányzik azon egység, mely a cselekvésnek erőt és szilárdságot ad! E hiány közönségesen el vala ismerve; — de micsoda gyógyszert lehetett volna

*) Ily hivatalos elégetésről nincs tudomásunk. Szerk.

ajánlani szabad sajtó nélkül, oly országgyülés mellett, mely ritkán ült össze, és akkor is távol a főváros, az ország középpontjától; az országos vitatkozások közzététele s a mi több, egy nemzeti irodalom hiányában, a kasztok és osztályok elkeseredett féltékenységének közepette?

Széchenyi látta a londoni clubbokat, s azon különös talentumnál fogva, melylyel oly nagy mértékben birt a másutt látott jót elsajátitani és hazája szükségeihez alkalmazni, hamar felfogta, milyen haszonnal járna ily clubbok alakitása nagyobb czél elérésére, mint hogy pusztán szegény „gentlemen"-ek büszkeségből való pártolására, s olcsó áron szerzett nagyobb fényüzés önző élvezetére szolgáljanak. A clubb, vagy hogy olyan nevet kerüljünk, mely a continensen a franczia forradalom bizonyos emlékeire vonatkozik — a *casino*, a mennyiben politikai szine nincsen, a felsőbb osztályoknak találkozásra, és arra szolgáltat alkalmat, hogy egymás jobb tulajdonait kölcsönösen felismerjék; a véleményeket általánositja és öszhangzásba hozza; a társalgási modort és hangot emeli; egyszersmind módot nyujt az europai lapok olvasására; mi oly elöny, melyet kevés magános tudna megszerezni.

Ehez képest a *casinó* Pesten, nagyszerü módon meg is alakult mint ezt alább meglátandjuk — s ma már száznál több van Magyarország és Erdély különböző részeiben.

Széchenyi kedvencz terveinek egyike volt : Pest szépitése és nagyitása. E czélból iparkodott a casinót oly pompásan kiállitani, magyar nemzeti szinházat épiteni, s mindenek felett Pest és Buda közt állandó hidat emelni. Jelenleg *) csak hajóhid van a két város közt, melyet rendesen a téli hat hónapra kiszednek, s ez idő alatt a közlekedés részint kompokon, részint a jég hátán történik. Ez gyakran, különösen szélvész és erős köd alkalmával sok fennakadást okoz s néha veszélylyel is jár. Széchenyi, hogy az ikerváros gyarapodásának e nagy akadályát megszüntesse, *állandó hid* épitését javallá kőből vagy vasból, a mint jobbnak mutatkozik; s mivel a folyó szélessége csak egy negyed (angol) mérföld, a vállalat nem látszott ép oly nehéznek. Azonban, mint már ez szokás, a tervet kivihetlennek találták. Egyik azt mondá a Duna nagyon széles; a másik : hogy az nagyon mély; a harmadik azt állitá, hogy ha a hid el is készül, azt az első tél jege szépen el is hordja. De az angol mérnökök máskép gondolkoztak; és bizonyos hogy a Traján hidja háromszáz (angol) mérfölddel lejebb, elég erősen állott, mig Hadrián el nem rontatá.

De ez még nem volt a legnagyobb akadály, melyet le kelle

*) E munka 1839. jelent meg; azóta a lánczhid a közönség használatára már át is adatott s ezzel az állandó közlekedés megnyilt.

győzni. Széchenyi e hid épitésével messzebb czélzott mint csupán Pest jóllétére. Meg akará a magyar nemest az adófizetés elönyére tanitani. A hid részvények utján vala épitendő, melyek kamatját a hidvám fedezné, s ennek fizetéséhez nemes, nemnemes egyaránt járulna. Mit! magyar nemes adót fizessen? A darázsfészeké gyenge hasonlat azon zsibongáshoz, a hogy ez urak dongtak Széchenyi füle körül. De ez mitsem tett : ki gunyolta őket az országgyülésen; irt ellenök a lapokban; nevetségesekké tette őket magán körökben, mig végre meghóditá. A törvényjavaslat keresztül ment mind a két táblán, melynél fogva a nemesek megadóztatása a hidvámra nézve elfogadtatott. A judex-curiae könyeket hullatott ez alkalommal s kinyilatkoztatta, hogy „soha sem megy át e szerencsétlen hidon, melynek felállitásától számitja a magyar nemesség hanyatlását.“

Azon kisszerü ellenzésről, melylyel Széchenyinek megkellett küzdeni, ugyszintén azon eseközökről, melyekkel azt legyözte : itt nem szólhatok. Nem hiszem hogy más valaki birt volna az e feladat megoldására szükséges erélylyel és kitartással. Valóban nagy hazafi szellem kivántatik azon nyomoru kötekedések elviselésére, melyek ugyanazon egyénektől erednek, kiknek elömenetelén munkáljunk. A pesti társulat nem tartá igazságos dolognak a hajóhid-vámról lemondani; az illető telekbirtokosok nem akartak e czélra földet eladni; itt a háztulajdonosok féltek hogy az uj hid majd amodább lesz, miután tudták hogy ott jobb helyen is lesz; a vámbérlőknek szintén megvalának barátaik és védőik, kiknek ellenzése egyidöben a dolog sikerét maga Széchenyi elött is kétségessé tevé.

Széchenyi legnagyobb müveinek egyike a *Dunagőzhajózás*, egészen sajátja ez eszmében és kivitelben. Minthogy hat éve most hogy először kelt utra Pesttől a fekete tengerig. Kényelmes fedélzetü hajó, jó szakács, kellemes társaság, s a rajzolás, halászat, vadászat és evezés szükséges eszközeivel ellátva, nézett az ut fáradalmai és veszélyei elé. E viszonylag kényelmes és biztos hajózás, a tünemények nagyszerüsége, a Dunába szakadó nagy és hatalmas folyók, s a gazdag partvidék : egy oly szellem elött feltárult titkok valának, mely azok teljes erejét érezte és szerencsére használni is tudta azokat. Szokás szerint a félénkek őrültnek állitották, hogy ilyen utra vállalkozott; de midön visszaérkezett s a gözhajózás lehetöségét halkan kimondani merte, még legjobb barátai is fejöket rázták. „Magyarországon göz! Igen majd a jövő században!“ mondák azok, kik a jelent soha sem tartják a cselekvés idejének. „Göz! na persze a Duna örvényei és zuhatagaiban! Nem, ha már gözünknek kell lenni, mért nem veszszük tekintetbe sikjainkat, hisz már a természettől sín alá vannak teremtve?“ mondák mások,

kik ajánlva a lehetlent, mindég ellenzik a kivihetőt. Széchenyi az elsőbbeknek a kivánt időt elvárni hagyta, az utóbbiaknak a vaspálya-épités gyors megkezdését ajánlá, hogy az ország, ha már mindkettőt egyszerre el nem éri, legalább az egyik tervnek vegye hasznát.

Széchenyi, tervén folytonosan müködve, ujabban elment Angliába, gondosan tanulmányozá a gőzhajózás elveit, angol mérnököket vett magához, és midőn végre biztos volt a kivitelben, társaságot alakitott s gőzhajót vásárolt. 1830. octoberében volt hogy az első gőzhajó Pest és Zimony közt megfordult. Jelenleg a közlekedés Bécstől kezdve teljesen megnyilt s nemsokára Regensburgtól egész Smyrnaig nyitva lesz. Tizenhárom hajó jár most s még több van épülőben.

Azon előnyöket taglalni, melyeket e vállalat, a kereskedelem kiterjesztése, az ország segélyforrásainak kifejtése, a polgárisodás utjának megnyitása körül, az értelmiség általánositásánál fogva eszközöl: annyi volna mint arról beszélni, mit mindenki tud, mi hatása van a gőzhajózásnak, és mi hatása lesz még ott, hol ezután létre jön. De Magyarországon még tovább terjed hatása: Európában a legkényesb és leggazdagabb aristocratiát nyerte meg a haszonhajtó kereskedelmi üzletnek (speculation)! Másutt fogjuk megmutatni, hogy Magyarország ez aristocratia kizárólagos kiváltságainak tulajdonithatja leginkább kereskedelmi hátramaradását: mily nagy nyeremény lett légyen ez, könnyen érthető.

Eleinte sokan azok közül kiknek jobb a szivök mint az eszök — s ilyenek Magyarországon nem kis számmal vannak — hallani sem akartak haszonhajtó speculatióról. „Csak a hazának hajtson hasznot az ügy, egyébre nem kell nézni; ily nemes tárgyat mesteremberhez illő számitásokkal összekeverni lealázó volna.“ Széchenyi máskint vélekedett s meg vala győzödve róla, hogy csak az „utilizáló“ hazafiság egyedül tartós és állandó.

Széchenyi gróf első feladata volt a vállalatot mint kereskedelmi speculátiót bemutatni. Iratainak is ez kedvencz tárgya; örökös próbaköve minden uj terveinek. Ezt ugy értem, hogy ha a dolog természete is azt hozza magával, mert ha szükséges, a pénzügyi érdeket nálánál szivesebben senki sem áldozza fel. Soha sem javall valamit, mig nem tudja, hogy abban az érdek támogatni fogja; ekkor aztán ellenei fülébe csörgeti tele erszényét s neveti elfogultságukat. Mindazok közt, miket Magyarországért tőn, nem ismerek valami hasznosabbat, mint annak megmutatását, hogy a köz- és magánérdek együtt jár, s gyakran azt egymástól elválasztani sem lehet.

Az utolsó országgyülés elején nagy ellenzék képződött a

felső táblán leginkább Széchenyi vezérlete alatt, mely az ifju nemzedék leggazdagabb és legeszesebb embereit foglalta magában. E párt, mérséklete, egysége és tárgyismereténél fogva, csekély száma daczára, oly nagy befolyást szerzett, hogy a kormány minden erejét, annak szétoszlatására, felhasználta. Azokat, kik közülök kormányhivatalban valának, sebbel-lobbal szólíták vissza irodáikba. Egyik főhivatalt vagy nyugdijt, másik valami rendett kapott és nyelvlakatot akasztott gomblyukába, s ha egy harmadik magasabban állott hogysem ily olcsó lekenyerezésre képes legyen, utazni küldték, kezébe nyomták az utlevelet, hogy a munkásság köréből eltávolitsák. Széchenyi igy magára hagyatva, még kevésbé mondott le eddigi tevékenységéről; de találtak módot e hazafit magas hivatásának teljesitésétől elszólitani az által, hogy még nehezebbet róttak rá. Széchenyi főbiztosul neveztetett ki az alsó Dunahajózás szabályozására; és ugy szólván a tinta sem száradt meg felhatalmazó levelén, hogy ő már ezer meg ezer embert állitott munkába, folyó (current)-gátakat hányatott, csatornákat ásatott, utakat csináltatott, sziklákat vettetett szét, s magát a „Vaskaput" is végrombolással fenyegette. Széchenyi hü maradt elvéhez — felhagyni a bizonytalannal, megragadni a biztost és kivihetőt, — ajánlom is azoknak, kik oly fennen kárhoztatják választását, menjenek Orsovára s lássák az eredményt.

Ez idő óta, bár távol attól, hogy politikai kötelességét elhanyagolja, Széchenyi kevésbé vett tevékeny részt a politikában, mint azt tőle várták. Talán elkedvetlenedve és elriasztva a kevésbé „ildomosok" rakonczátlansága által; talán tartva attól, hogy tényszerinti személyes ellenzés mig egyfelől semmire sem vezet, másfelől sok anyagi jót hátráltat; talán bizva a kormány jó szándékában; vagy épen kedvezőbb alkalomra várva, mig az országgyülésen azon rendszabályokat sürgetheti, melyek a nemnemesekre nézve a jogszolgáltatás és kereskedelem emelését tárgyazzák : annyi bizonyos, hogy — bármi okból történt légyen — némileg a tényleges ellenzéstől visszavonult. Tekintve Széchenyi gróf viseletét egész nyilvános életében, meg kell győződnünk arról, hogy semmit sem tett meggondolás nélkül, és valószinüleg a legelfogadhatóbb ok szerint vonult vissza egy időre a politika teréről is. De nem szabad elfelejtenie, mennyit vár tőle Magyarország, mennyit Európa.

Ha egyszer valaki a nyilvános élet folyóján hajóra szállt, nincs joga többé a világ méltó várakozását kielégitetlen hagyni. Ha ilyen ember botlik, milliók becsületes bizalma, magas eltökéllése, tiszta vágyai esnek áldozatul. Szivünk mélyen sajong, az erényt megvetjük, gyülöljük a hozzánk hasonlót, ha azon férfi

kit reményeink bálványa gyanánt imádtunk, iránta táplált várakozásunkat megcsalja.

A magyarok azonban ne féljenek ettől; bármi véleményhülönbség legyen is az eszközökre nézve, senki sem kételkedhetik Széchenyi czéljainak tisztaságában. Tagadhatlanul, az erkölcs magas elveinek támogatása, a jogigazaknak szilárd védelme, a méltatlanul elnyomottak tántorithatlan oltalma sokkal lényegesebb az emberiség életére, mint pusztán az anyagi jóllét gyarapitása. De Széchenyinél inkább, kevesen teljesitették a magyar diétán e magas kötelességeket, mig minden egyéb dolgot, mely után ő oly ernyedetlenül tört, nevének rágalmazói fel sem vettek.

Ki Széchenyi munkáit olvasta és tudja minő fogadtatásban részesültek azok; ki ösmeri a magyarok nemzeti tulságos érzékenységét; ki elött nem ismeretlen mily igazságos, következőleg keserü volt a guny, melyet ellenök intézett : nem fogja őt gyanusitani népszerüség vadászatával, ha csak azt, czéljainak keresztülvitelére szükségesnek nem találta.

Mig mások hibáztak midőn olyanhoz fogtak a mit tenni nem tudtak, Széchenyinek mind otthon, mind külföldön épen azt vetik szemére, hogy semmit sem kisérlett meg, a mit tenni nem tudott. Előttem az látszik egyik legnagyobb érdemének, hogy ismerte saját erejét, hogy hajszálig feltudta vetni : a rendelkezésére álló eszközökkel meddig mehet; hogy terveinek gyakorlati voltát valamint hasznosságát mélyen átgondolta, mielött elfogadásra ajánlotta volna. Épen ezek azon tulajdonok, melyek által valaki a nemzet bizalmát kiérdemli, s ha nagy elmével párosulnak, általok szükségképen pártvezérré válik. De Széchenyi czéljai és reményei legjobban vannak önmaga által leirva a „Hitel“ végszavaiban :

„Munkám folyamából kitünik, mennyire gyülölök minden szélsőségig vitt rendszabályt, minden tulhajtást; hogy a mérsékletnek és hármóniának vagyok barátja. Örömest látnám egyesülni a pártokat, s még inkább szeretném elérni középlépéssel a lehető jót, mint hiu törekvéssel rohanni képzelt boldogság után, melyet valószinüleg sohsem fogunk ismerni, hacsak egy jobb világban nem. Nem tudok magamnak — mint sok földim — abban tetszeni, hogy a multat fürkészszem. Nekem szükségképen előre kell néznem. Keveset gondolok én azzal, hogy tudjam : mi voltunk egykor; életkérdés ellenben tudnom, hogy idővel mik lehetünk s hogy mik leszünk valószinüleg. A mult nincs többé hatalmunkban, de kezünkben van a jövendő. Félre hát további reminiscentiákkal! Ideje, hogy egyszer mozogjunk, hogy dicsőségesebb jövőt nyissunk a hazának. ***Sokan azt állitják : Magyarország volt, — én azt szeretem hinni : Magyarország lesz.***“

* * *

Pagetnek e hiven találó rajzát *Clark*, fennemlitett munkájában a következő érdekes és megható sorokkal toldja meg:

„Mr. Paget fönebbi emlékiratának közzététele, 1839 óta, *Széchenyi* gr. minden idejét, a hazája gyarapitására és jóllétére — szokott talentuma és rendkivüli szorgalmával — kifejtett mindennemü tervelések vették igénybe. *A hazaszeretet volt egyetlen nagy szenvedélye;* és sem ideje, sem kényelme, sem nyugalma nem volt elötte nagy áldozat, hogy czélját érhesse.

Magyarország jóllétére czélzó, számos és hasznos terveinek egyike, a *Tiszaszabályozás* óriási gondolatján kivül, volt még: összekapcsolása a *Dunának a Tiszával*, 118 (angol) mérföld hosszu csatorna által, s ezzel uj szállitási utat nyitandott belterményeknek fel Tokajig. Mr. Clark bizatott meg e roppant mü rendes tervkészitése és költségvetésével, ugyszintén a Budavár alatti *alagut* kivágásával, mely mészsziklákon által, a meredek és kerülö ut kizárásával egyenesen az országutra vezetne, s utóvégre a tervezett *győr-pesti vasuttal* érintkeznék. Az alagut oly szélesre terveltetett, hogy két kocsi elférjen egymás mellett, mindkét felöl gyalog uttal. Ez és *több életrevaló tervek kivitele,* az ország politikai viszonyainak folytán elnapoltatott. A forradalom mind ezt későbbi időknek hagyta fenn, hogy ne azon nagy és önzetlen hazafi végezze be azokat, ki azt elöször tervezte. Mindent elöre megjósolt, mi azóta történt. Mindent elkövetett, a mennyire csak hatalmában állott, a bekövetkezett rémdráma megelözésére; de bölcs tanácsára nem hallgattak; eltévedett nagy elméje, és ma is siratja Magyarország, hogy elvesztette atyáskodó Széchenyijét.

II.

A hazai történelem oklevéltára.

1.

Az arany bulla.

A magyar nemzet legrégibb s legnevezetesb történelmi oklevelei közé bizonyosan azon királyi végzemény tartozik, melyet II. *Endre* magyar király, szentföldi hadjáratából hazatérve, s az országot leirhatatlan zavarban, s majdnem teljes feloszlás veszélyében találva, a megrendült közjogi állapot és társadalmi fegyelem helyreállitása végett, mindenek felett pedig a

gyengék szabadságának az olygarchia ellenében védelmére, 1222-dik évben kiadott, s 1231-diki decretuma által világosabban megmagyarázva, ismét megerősittetett.

Az e szabadságlevél (az ősi hagyomány szerint magyar nyelven szerkesztett) hét eredeti példányán függő ***aranypecsétről*** ez okirat „***arany bullának***“ neveztetett el, s a magyar alkotmánynak hatszáz éven keresztül egyik sarkalatjául szolgált.

A magyar törvények közt azonban ez oklevél egyedül diák nyelven foglaltatik; s midőn azt történeti nevezetessége végett e gyüjteménybe felvenni elhatároztuk, nem tehettünk czélszerübben, mint hogy e végre azon gondos forditást használtuk, mely tudós hazánkfia ***Szalay László*** „Magyarország története“ czimü jeles munkájában foglaltatik.

E szerint az „***arany bulla***“ magyarul igy hangzik :

A szent háromság és oszolhatlan egység nevében !

Endre, Isten kegyelméből Magyar-, Dalmát-, Horvátország, Ráma, Szerbia, Galiczia örökös királya. Mivel mind országunk nemeseinek, mind másoknak is szent István királytól alapitott szabadsága, némely királyok hatalma által, kik néha haragukban boszut állottak, néha gonosz emberek hamis tanácsira is hallgattak, vagy saját hasznukat keresték, igen sok részben rövidséget szenvedett : nemeseink, fenségünk és elődeink, az ő királyaik füleit gyakor izben verdesték kérelmeikkel és folyamodásaikkal országunk javitása iránt. Mi tehát, tartozásunkhoz képest az ő kérelmöknek mindenben eleget tenni akarván, kivált mivel közöttünk és közöttök e miatt már többször nem csekély keserüségek támadtak, mit, hogy a királyi méltóság teljesebben megőriztessék, illik kikerülni, (mert ez jobban senki által sem eshetik meg, mint ő általok) megadjuk mind nekik, mind országunk egyéb embereinek a szent királtól megadatott szabadságot; és országunk állapotának javitására tartozó egyéb dolgokat is üdvösen rendelünk ekképen :

1. Rendeljük, hogy évenkint a szent király ünnepét, hacsak némi sulyos foglalkodás, vagy betegség által nem akadályoztatunk, Székesfehérvárott tartozzunk ülleni : és ha mi jelen nem lehetünk, a nádor kétségkivül ott leszen helyettünk s képünkben meg fogja hallgatni az ügyeket; és minden nemesek, tetszésök szerint, szabadon oda gyülekezzenek.

2. Akarjuk azt is, hogy sem mi, sem utódaink, bár mi időben le ne tartóztassák s el ne nyomják a nemeseket valamely hatalmasnak kedveért, hanem ha előbb megidéztettek és törvény rende szerint elmarasztattak.

3. Továbbá, semmi adót, semmi szabad dénárokat nem szedetünk a nemesek örökségein, sem házaikban, sem falvaikban meg

nem szállunk, hanem ha meghivatunk. Az egyházak népeitől is teljességgel semmi adót sem szedetünk be.

4. Ha valamely nemes meghalálozik fi nélkül, leányát illesse birtokának negyedrésze; a többiről tetszése szerint rendelkezzék, és ha a közbenjött halál miatt nem rendelkezhetik, a hozzá közelebb álló rokonokra szálljon; és ha teljességgel semmi nemzetsége sincsen, szálljon a királyra.

5. A megyei főispánok a nemesek örökségei körül ne hozzanak itéletet, hanem csak pénz- és tizedügyeikben; az alispánok a nemesek felett egyáltalában ne biráskodjanak, hanem csak illető várnépök felett; az orvokat és tolvajokat itéljék a királyi bilochusok, de a főispán elnöklete alatt.

6. Továbbá, a népségek közvádja, eltérőleg az eddigi szokástól, orvnak senkit se bizonyithasson.

7. Ha a király sereget akar vinni az országon kivül, a nemesek ne tartozzanak vele menni, hanem az ő pénzeért; és a dij nélkül vele menni vonakodók, hadbirságra ne itéltessenek. Ellenben pedig, ha sereg jőne az országra, mindnyájan tartozzanak menni. Továbbá, ha az országon kivül akarunk sereget vinni és magunk megyünk a sereggel, valamennyi várispányok pénzünkért tartozzanak velünk menni.

8. A nádor, országunk minden emberei felett, különbség nélkül biráskodjék; de a nemesek főben és birtokban járó ügyeit, a királynak tudomása nélkül el ne végezhesse. Helyettese pedig csak egy legyen, s az is curiájában.

9. Udvarbiránk, mig udvarunkban vagyon, mindenki felett biráskodhassék, s az udvarunkban elkezdett pert mindenütt befejezhesse; de mikor jószágán mulatozik, pristaldust ne adhasson (a végrehajtást el ne rendelhesse) s a feleket ne idéztethesse.

10. Ha valamely urnak a hadban történik halála, fia vagy testvére hasonló tisztséggel ajándékoztassék meg; és ha valamely nemes azonképen hal el, annak fia a király tetszése szerint jutalmaztassék.

11. Ha külföldiek, tudniillik tisztességes emberek, jőnek az országba, az ország tanácsa nélkül méltóságokra ne emeltessenek.

12. A halállal kimulók, vagy itélet erejénél fogva halálra itéltek, vagy párbajban, vagy más okból elhalók hitvesei, ne fosztassanak meg hitbéröktől.

13. Az urak ugy kövessék a király udvarát, hogy a szegények el ne nyomassanak általuk s ki ne fosztassanak.

14. Továbbá, ha valamely főispán nem oly tisztességesen viseli magát, mint helyzete kivánja, vagy várnépeit nyomorgatja,

fosztassék meg, ha ez bebizonyul ellene, az ország szine előtt csufságosan méltóságától, és a mit elvett tőlök, adja vissza.

15. Lovászaink, peczéreink, kaszásaink ne merjenek a nemesek falvaira szállani.

16. Egész vármegyéket, vagy bármily méltóságokat örök birtokul nem adunk.

17. Azon birtokaitól, melyeket valaki jogos szolgálata által nyer, soha meg ne fosztassék.

18. Továbbá, a nemesek, engedelmet nyervén tőlünk, szabadon mehessenek fiunkhoz, mint a nagyobbtól a kisebbhez, és e miatt ne szenvedjenek kárt birtokaikban. A kit fiunk jogszerüleg elmarasztott, azt nem fogadjuk be, valamint az előtte inditott pert sem, mig szintén előtte be nem rekesztetett; másrészről fiunk sem teendi ezt.

19. A várjobbágyok tartassanak a Szent István király által szerzett szabadság szerint; hasonlóképen a külföldiek is, bármi nemzetbeliek legyenek, a kezdettől fogva nekik engedményezett szabadság szerint tartassanak.

20. A tizedek ne váltassanak meg pénzen, hanem mit mikép terem a föld, bort vagy gabonát, azzal történjék a fizetés: és ha a püspökök ellenmondanak, nem segitjük őket.

21. A püspökök a nemesek örökbirtokaitól ne adjanak tizedet lovaink számára, sem a királyi birtokba azok emberei ne tartozzanak tizedeiket behordani.

22. Továbbá, sertvéseink a nemesek erdeiben, vagy rétein, ezek akaratának ellenére ne legelhessenek.

23. Továbbá, a mi uj pénzünk esztendeig legyen érvényes, husvéttól husvétig; és a dénárok olyasok legyenek, minők voltak Béla király idejében.

24. A pénzek kamaragrófjai, a só- és vámtisztek, országunk nemesei legyenek: izmaëliták és zsidók ne válhassanak azokká.

25. Továbbá, só az ország közepén ne tartassék, hanem csak Szabolcson és Szegeden és a végekben.

26. Továbbá, fekvő birtok az országon kivülieknek ne adományoztassék. Ha némik adományoztattak vagy eladattak, az ország népének adassanak vissza megváltás végett.

27. A nyestbőrök a Kálmán királytól szabott idő szerint fizettessenek.

28. Azt, ki törvény rende szerint marasztatott el, semmiféle hatalmas ember se ótalmazhassa.

29. A főispánok érjék be tisztök illetőségeivel; egyebek, mik a királyé, tudniillik, csöbrök, adók, ökrök, és a várak két harmada, járjanak ki a királynak.

30. Továbbá, ezen négy főuron kivül, tudniillik: a nádor, a

bán, a király s a királyné udvarbirói, két méltóságot senki se viseljen.

31. És hogy ezen engedményünk és rendelésünk mind magunk, mind utódaink idejében örökké érvényes legyen, hét oklevélpárba irattuk, és arany pecsétünkkel megerősitettük, ugy hogy egy pár küldessék pápa urnak, és ő irassa át lajstromába; második a hospitalében (a János vitézeknél), harmadik a templom mellett (a templomosoknál), negyedik a királynál, ötödik az esztergami káptalanban, hatodik a kalocsaiban, hetedik a nádornál, ki idő szerint leend, őriztessék, ugy, hogy az irást mindenkor szemei előtt tartván, sem ő ne tévedjen le a fölebb mondottak valamelyik pontjáról, sem a királyt, vagy a nemeseket, vagy másokat ne engedjen letévedni, hogy mind ők örüljenek szabadságuknak, és azért hozzánk és utódaink iránt mindig hivek maradjanak, mind a királyi koronától a tartozó engedelmesség meg ne tagadtassék. Hogy ha pedig mi, vagy utódaink valamelyike, bár mikor ezen rendelésünk ellen véteni akarnánk, álljon szabadságukban ezen levél erejénél fogva, minden hütelenségi vétek nélkül, mind a püspököknek mind más uraknak s az ország nemeseinek, öszvesen és egyenkint, jelenleg s jövőben és jövendőben, nekünk és utódainknak ellenállani és ellenmondani örökre.

Kelt Kletusnak, udvarunk kanczellárjának, az egri egyház prépostjának keze által, a megtestesült igének ezer kétszáz huszonkettedik évében, midőn főtisztelendő János esztergomi, tisztelendő Ugrin kalocsai érsekek, — Dezső csanádi, Rupert veszgrémi, Tamás egri, István zágrábi, Sándor váradi, Bertalan pécsi, Kozma győri, Briccius váczi, Vincze nyitrai püspökök voltak; országlásunk tizenhetedik évében.

A hét párban leirt eredeti oklevél közül egy példány a római pápa, másik a király, harmadik az esztergami, negyedik a kalocsai érsek, ötödik a vránai (jeruzsálemi) sz. János vitézei (utóbb rhodusi, majd maltai lovagok,) hatodik a magyar templáriusok, és a hetedik a nádor levéltárába tétetett le, s azon példány, mely a királyé volt, a koronával együtt őriztetett.

Az *arany bulla* hét eredetijéből egy sem maradott fenn; s azon bizonyitványból, melylyel *I. Ferdinánd* a magyar szent korona s egyéb koronázási jelvények átadatását *Zápolya Izabella* királynő lemondása után ruszkai *Dobó* Dominik, somlyói *Báthory* András és *Bebek* Lőrincz kezeikből — megerősíti, egyszersmind kitünik, hogy az egyenkint elszámlált s a szekrényben foglaltatott tárgyak közt *ekkor már* az arany bulla nem létezett, s a Zápolya-Perényi féle viszontagságok közt igen könnyen jogtalan kezekre

kerülhetett. Szövegét azonban több hiteles másolatban és *I. Lajos* I. Mária, I. Mátyás megerősitő leveleikben birjuk.

Ezek közt *I. Lajos* (1351.) megerősitésében egyedül a negyedik czikket vette ki, mit utódjai is, kik az ő megerősítő levelét vették által, tevének.

Ezen 1351-diki végzeménynek az arany bullára vonatkozó része ekként hangzik :

„Azért mindnyájok tudomására, jelen soraink által akarjuk juttatni, miszerint országunk főpapjai, zászlosai, főurai és nemesei testületének és közönségének egyeteme, királyi szinünk előtt megjelenvén, és emlékezetünkbe hiván hüségök és hiv szolgálatjaiknak kitünő érdemeit, melyeket saját és országunknak minden kedvező és ellenkező ügyeiben legnagyobb hüséges igyekezettel és fogadványszerü gondossággal Felségünk iránt tanusitottak, nekünk bemutatták boldog emlékezetü ősatyánk és elődünk II. Endre fejedelem úr III. Béla király fia, Magyarország hajdani királyának arany pecséttel megerősitett bizonyos szabadalomlevelét, melyben a magyar nemzet királya és apostola szt. István által (mint az érintett levélben ki van jelentve) megalapitott szabadságaik az alább következő tartalom szerint megujittatnak és megerősittetnek :

Esedezvén alázatosan egyhangulag és egyértelmüleg Felségünknek, hogy azt elfogadván megerősitvén, és jóváhagyván, jelen levelünkbe szóról szóra átiratni minden abban foglalt szabadságaikkal (csupán a következőkben kijelölendő egyetlen czikkelyének kivételével) megerősiteni, az érintett levélben előadott szabadságaikat királyi jóságunk kegyelméből, fejedelmi tekintélyünkkel megujitani, és őket azok használata és élvezetében szabadalomlevelünk által örökre biztositani méltóztatnánk.

Melynek tartalma következő :

(Az arany bulla egész kiterjedésében). Mi tehát országunk nevezett főpapjai zászlósai főurai és nemeseinek kérelmét, királyi kegygyel kihallgatván, tekintetbe vévén továbbá és emlékezetünkbe visszahiván azon hü szolgálatjaikat és őszinte kedveskedéseiket, melyekkel saját és országunk minden kedvező és ellenkező ügyeiben — különösen pedig akkor, midőn boldog emlékezetü legkedvesebb testvérünk Endre hajdan jeruzsálemi és szicziliai király ártatlan vérének megboszulása végett, kinek kegyetlen halálának keservessége a világnak majdnem minden határait és vidékeit megdöbbentette, velünk együtt Sziczilia emlitett országába indulván, magukat a szerencse véletlen esetlegességeinek és mindennemü személyes veszedelmeknek, hüségök által bátoritva rendületlenül kitették, — felségünknek kedveskedni és előttünk magukat kedvesekké és kedveltekké tenni igyekeztek :

Akarván kivánságaiknak kegyesen megfelelni, és ohajtásaikat teljesiteni, hogy őket a hüség hasonló vállalatai jó szándoku gyakorlatára buzditsuk, legkedvesebb ősatyánk és elődünk II. Endre királynak fenemlitett arany pecséttel megerősitett, minden gyanutól ment levelét, szóról szóra jelen okmányunkba iktatott, minden abban foglalt szabadságokkal elfogadjuk, megerősitjük és jóváhagyjuk.

(Kivévén a fenemlitett szabadalomlevél egyetlen egy czikkének kihagyásával t. i. hogy az örökösök nélkül kimult nemesek, tetszésök szerint birtokaikat egyházak vagy másoknak életökben vagy haláluknál eladhassák, elidegeníthessék. Söt annak tevésére egyáltalán szabadsággal ne birjanak, hanem birtokaik legközelebbi testvéreik és azok nemzedékére jogosan és törvényszerüen, minden ellenmondás nélkül tisztán és egyszerüen szálljanak.)

Megerősitvén ama szabadságokat, a mint Endre király emlitett bullás szabadalomlevele tartalmában foglaltatnak, fenséges Erzsébet fejedelemasszony, Isten kegyelméből Magyarország királynéja legkedvesebb anyánk jóváhagyó akaratjával, zászlósaink tanácsából, és megujitván királyi jóságunk kegyelméből, hogy azokat örökre élvezhessék és használhassák.“

Ámbár pedig a 31. czikk *ellenállási* záradéka II. Endre 1231. oklevelében *egyházi kizárással* váltatott fel*) mivel ez utóbbi oklevél hosszabb ideig ismeretlen volt, és a királyi megerősitő levelekben az érintett záradék is benfoglaltatik, és a koronázási esküben mindannyiszor megerősíttetett (II. r. 14. cz.), — végre I. *Leopold* alatt az 1687 : 4. törvényczikk hozatott, melynek ide vonatkozó tartalma következő :

„II. Endre jeruzsalemi király 1222. évi 31. czikkelye bizonyos részében megmagyaráztatik.

Negyedik czikk.

Megemlékezvén továbbá a Kk. és RR. Ő szentséges felségének azon kegyes előadásáról, mely II. Endre 1222. évi 31. czikkében foglalt azon záradéka vagy inkább a királynak ellenállási és ellenmondási szabadossága megváltoztatását, az ott elősorolt okokból megérinti; habár az emlitett czikkely józan értelmét, csak néhány magánosok rosz magyarázata másra elferditeni

---

*) Hasonló *ellenállási* záradék ez 1215-ik évben keletkezett angol „magna charta“ pontjai közt, a lengyel törvényekben, Cseh- és Bajorország ősi alkotmányában, söt a német birodalom alaptörvényeiben (wesztfáli békekötés 17. cz. 6. §.) is foglaltatott. S ezen országok leghosszabban őrizték meg ama *középkori* biztositékot, mig azt végre maga a polgárisodás, s a kormányok és kormányzottak közös solidáris érdeke feleslegessé tette.

igyekezett, és az ő sz. felségéhez hü, józanabb KK. és RR. véleményök soha az nem volt, miszerint annál fogva (némely roszakarók és lázadók ellenvetése szerint) törvényes királyuk és uruk ellen fegyverre kelhessenek és fellázadhassanak.

§. 1. E tekintetben is azonban tiszteletök és szeplőtlen hüségök legalázatosabb kötelességszerü bebizonyitása, és minden netalán jövendőre a miatt a király, ország és kapcsolt részei közt támadható bizalmatlanság gyökeres kiirtása végett, ugyanazon KK. és RR. alázatosan kedveskedő alattvalói lelkülettel ahoz járultak: hogy a fenemlitett ellenmondási és ellenállási szabadságot illető záradék II. Endre király érintett végzeménye felemlitett 31. czikkének tartalma és értelméből, következésképen az előadott mód szerint letett koronázási esküből is, jelen törvényes határozat erejénél fogva kizárassék és elmellőztessék.

§. 2. Egyébiránt azonban azon czikkely és végzeménynek minden pontja, feltétele és záradéka előbbi erejében és állapotjában maradván stb.“

2.

A budapesti lánczhid talpkövében foglaltató oklevél eredeti szövege.

Közli TÁSNER ANTAL.

„A Duna partjait Buda és Pest városai közt egybekötendő állóhidnak minélelőbbi létesitése eszméjét *Széchenyi* István gróf eleinte néhány budapesti s egyéb honi lakosok magány körében, később Budapesti Hidegyesület czime alatt alakult társaság előtt penditvén meg, az e czélra szolgálható adatok gyüjtéséhez fogott; ugyan e végett 1832-ik évben Andrássy György gróffal Angliát is meglátogatta és az ott tapasztaltakat, saját véleményadással kisérve, ily czim alatt „Gróf Andrássy György és gróf Széchenyi Istvánnak a budapesti hidegyesülethez irányzott jelentése, midőn külföldről visszatérének Pozsonban 1833.“ külön röpiratban sajtó által közrebocsátá. A tárgy ekkép érlelve és előkészitve végre az akkori országgyülés elibe került, hol az a haza jóllétét gyarapitó köz-intézetek mindenkori buzgó elősegitője, fenséges császári királyi ausztriai örökös főherczeg, *József* Antal János, Magyarország szeretve tisztelt nádora s helytartója és az országosan egybegyült rendek által pártoltatván, dicsőségesen uralkodó felséges **V. Ferdinánd** Magyarország apostoli királya legfelsőbb helybenhagyása hozzájárultával, keletkezett az 1836-iki 26. törvény-

czikk, melynél fogva Buda és Pest közt álló hidnak részvénytársaság utján leendő épitése elhatároztatott, és a tárgy minélelőbbi valósitása végett országos küldöttség lőn kinevezve. A hon javát s diszét czélzó ujszerü törvény rendeletének életet adandó, hodosi és kizdiai báró **Sina György**, a Buda és Pest városai közt függő lánczhidnak saját vezérlete alatt alakitandó részvénytársaság költségén és *William Tierney* Clark angol müvész terve szerint s igazgatása alatt leendő felépitésére ajánlkozván, ez iránt az országos küldöttséggel 1838-ik évi september 27-kén, az 1840-iki 39. törvényczikk által is később teljes erejünek nyilvánitott szerződést kötötte. Az ennek következtében 1839-iki october végével megkezdett épitési munkák azóta szakadatlanul haladván, e lánczhid *talpkövét* ma augusztus 24-kén 1842-ik évben, dicsőségesen országló felséges *I. Ferdinánd* ausztriai császár, Magyarország e néven *V. apostoli királya* atyáskodó uralkodása alatt, ő császári királyi fensége *Károly* Lajos János József Lőrincz ausztriai örökös főherczeg, aranygyapjas, M. Terézia vitézrendje és számos jeles rend nagy keresztes és első osztályu vitéze, Csehország kormányzója s főkapitánya, császári királyi tábori főmarsal, egy gyalog s egy dzsidás ezred tulajdonosa, mint ő császári királyi uralkodó felsége által *saját legfelsőbb személyének* ez alkalomra legkegyelmesebben megbizott képviselője, szokott ünnepélyesség mellett és számos közönség jelenlétében kegyelmesen letenni méltóztatott. Minek emlékeül az alapkőbe jelen irat ő császári királyi felségének dicsőségesen országló I. Ferdinánd ausztriai császár s Magyarország e néven V. apostoli királyának többféle ez évben folyamatban levő arany és ezüst pénzeivel együtt lezáratott.

FERDINÁND s. k.
Károly főherczeg s. k.
József nádor-ispány s. k.
Mária Dorothea s. k.
József s. k.
Erzsébet s. k.
Kopácsy József s. k. ország-primása.
Széchenyi István s. k.
Báró Sina György s. k. és **L. M. Rothschild.**
Majláth György s. k. ország birája.
Gróf Keglevich Gábor s. k. fő-tárnok.
Gróf Batthányi Imre s. k. kir. főlovászmester és septemvir.
Ürményi Ürményi Ferencz s. k. koronaőr.
Temerini gróf Szécsen Miklós s. k. Posega vármegye főispánya.
Tihanyi Ferencz s. k. temesi gr és főispány.
Mérey Sándor s. k. tartományi főbiztos és Somogy vármegye főispánya.
Baron Ignaz v. Lederer s. k. Commandirender in Ungarn.
Báró Sina János s. k.
Athanaczkovits Platon s. k. budai görög n. e. püspök.
Báró Prónay Albert s. k.
William Tierney Clark s. k.
Ürményi József s. k. al-nádor.
Gróf Nádasdy Paulai Ferencz s. k. váczi püspök.
Gróf Andrássy György s. k.
Gróf Károlyi György s. k.
Gróf Zichy Ödön s. k.
Dubraviczky Simon s. k. Pest vármegye első alispánya.
Zlinszky János s. k. Pest vármegye középponti főszolgabirója.
Öffner Ferencz s. k. Buda fővárosa polgármestere.
Tölgyesy János s. k. Pest városa polgármestere.
Tasner Antal s. k. a részvényes társaság titoknoka.
Gyra Constantin s. k.
Schedius Károly s. k.
Walheim János s. k. Buda vár. tanácsnoka.

3.

Adalékok a magyar történetvizsgáláshoz.

Szulejman és János Zsigmond, 1540-ben.

,Fenséges fejedelem, testvérünk, barátunk és szeretett szövetségesünk, — irá 1538. végnapjaiban Károly császár Toledóból Zápolya Jánosnak — mit követe, a Krisztusban tisztelendő atya, az általunk őszintén kedvelt Frangepan Ferencz kalocsai érsek és egri püspök nekünk fenséged szavaival elmondott, azt örömmel értettük meg, s legkivált közleményének azon részét, mely a köztünk, és a fenséges fejdelem, Ferdinánd úr, a rómaiak, Magyar- és Csehországok királya, szeretett testvérünk, és fenséged között minap megalakult barátságot és szövetséget, s fenségednek irántunk viseltető tiszteletét, a közügy iránt való buzgalmát, s Magyarország gondviselésére és oltalmára vonatkozó többrendbeli ügyeit tárgyalta. Minek is örvendhettünk volna inkább, mint annak, hogy mondott fenséges testvérünk és te fenséged között az általunk oly régóta sürgetett béke megköttetett elvégre; mi csakugyan ez idő szerint mind Magyarországnak tetemes hasznára, mind az összes keresztyén világnak hatalmas előnyére fog lenni. [1])

Tegyük fel bár, hogy Zápolya e béke kötésének napján részéről őszintén szándékozott azt végrehajtani : annyi bizonyos, hogy a mely nap az ifju nő az éltes férjnek első ízben szerelmök zálogáról szólott, melyet szive alatt visel, az nap János király eltökéllette magát, hogy a nagyváradi szerződés ellenére a koronát gyermekére szállitja, ha az figyermek lészen; s hogy a királyságnak fiára szállását Francziaország s a porta segédével fogja eszközölhetni. Szándékában még megerősítette az ekkor — 1540. februariusban — Erdélyből Budára érkezett hír, hogy Majlát István és Balassa Imre vajdák Ferdinand érdekében pártot ütöttek ellene. Megfenyitésökre nyomban Erdélybe készült, s midőn kérdeztetnék, minő kardját parancsolja útra vitetni, felelé : „Bizony látja Isten lelkünket, kivánnók, hogy mint keresztény király szablya nélkül mehetnénk Erdélybe ; de vajda uramék szablyával várnak reánk, azért mü is üres oldallal neki nem indulhatunk; kösse te kegyelmed azon szablyánkat fel, kivel paraszt Dózsa uram ellen hajdon hadakoztunk, mert nem érdemel ennél többet Majlát uram hitván feje.“ [2])

A franczia király követének Lengyelországból már bejelentett megérkezése elhalasztatta Zápolyával az utra kelést. Lacroix — ez volt a követ neve — megérkezett elvégre. ,Ez beszéli vala — így olvassuk Mindszenti Gábornak, a király egyik udvari tisztének naplójában — Károly császár, nagy betegségét, és a római szentpápa udvarának eziránti nagy örömét, miért hogy a kardináloknak nogyobb része nem szereti vala Károly császárt Ferdinandusnak bátyát; azt is beszéli vala, mint bizonyost, hogy Ferdinandus német király alkudozik már a törökkel a békesség iránt, és hogy Ferdinandus ezen békességbe a velenczéseket is belé akarná húzni, mire a török

[1]) Lanz Károly, Correspondenz des Kaisers Karl V., Lipcse, 1845, II. k. 292. l.

[2]) Gróf Kemény József és nagyajtai Kovács István : Erdélyország történetei tára, Kolosvár, 1837.—1845, I. k. 10. l.

kevés kedvet mutatna, és hogy Károly császár is azon törekednék, hogy a velenczések ebből kimaradjanak.

János király tanácsosai együvé gyülekezvén végzést hoztak, hogy Francziaország királyához, kit a világ bámulatára az 1540-diki év első napján Károly császár személyesen látogatott meg a Louvreban, követséget kell küldeni, s hogy Verbőczi István járjon el e követségben. De a mindenható barát, Utissenics György, Statileo Jánost léptette Verbőczi helyébe. Annak idején kivilágló lészen a czélzat. Őt, a barátot t. i., János király Konstantinápolyba volt küldendő, hogy Szulejmánnak megvigye az adót; s fráter Györgynek nem volt kedve elvállalni e megbizatást, kivált most, midőn János királyt a szélhüdés, mely őt már hónapok óta környékezte, minden pillanatban a székesfehérvári sirboltba küldheté vala. Szükség volt Verbőczit honn marasztania, hogy szükség esetében maga helyett őt küldhesse a portára.

Statileo számára megirták az utasitást, melybe az is ment belé, hogy Károly császárt szintén keresse fel, még pedig mindenek előtt, s ügyekezzék közte és Ferdinánd között, minél tátongóbbá tenni az ürt, mely a franczia követ jelentése szerint a testvéreket mármár tova ejtette egymástól. S most János király is elindult Szeged felé, hová martius végén érkezett s honnan utját Gyalunak vevén, itt az előre sietett kanczellár Verbőczi István, a gyulafehérvári prepost Verancsics Antal, és a temesi ispány, Petrovics Péter által fogadtatott.

A Statileo követségére vonatkozó okiratok közül már egynehány tétetett közzé, s még több fog nyilvánosságra jutni, ha a franczia külügyi ministerium irományait, elvégre gondosabb kezek fogják átkutatni, mint Charrière és társai. ‚Hogy mit határoztunk minap, tisztelendő uraságod utjára nézve, még eleven emlékezetünkben van; — írá neki 1540. május 25-én Gyulafehérvárról a király — de minthogy aztán olyas események adták elő magokat, melyek szándéklatunkat megváltoztatták velünk, t. i. a török császárhoz küldött követünknek elindítása és a római királynak a császári felségtől (Károlytól) távozása : úgy látszik nekünk, hogy legtanácsosabb, ha útját Francziaorszagon át folytatja kegyelmed. Mert ha a római király bennünket arról akarna vádolni a török császárnál, hogy viszonyban állunk az ő testvérével s a többi keresztyén fejedelmekkel, a legkeresztényebb király ezt könnyü szerrel fogja eloszlathatni a portánál, ha útját kegyelmed Francziaországon át veszi. Aztán cselt sem vethet kegyelmednek a római király Francziaországban, mit véleményünk szerint tenni fogna, ha Németországon át menne kegyelmed, mert bennünket gyülöl s kegyelmedet nem kedvelli, minélfogva ügyeinket is örömest kinyomozgatná. Akarjuk tehát, hogy csakugyan Francziaországon át vedd útadat. Küldj azonban valakit embereid közűl előre a connétablehoz vagy más valamely barátunkhoz, ki ezt a legkeresztyénebb királynak nyilvánítsa, s ő felségének szándékát kitudja, t. i. hogy előbb hozzája menj-e, vagy pedig a császári felséghez? mert akarjuk, hogy a legkeresztyénebb király útmutatása szerint járj el mindenben, hogy attól még egy körömnyire se távozzál. Mi, Istennek kegyelméből eloltottuk a tüzet, melyet álbarátaink felgyujtottak Erdélyben; ármányos vajdáinkat Fogaras várába rekesztettük, melyet híveink már körűltáborlattak; s czimboráikat számüztük, erődeiket és jószágaikat elkoboztuk. Ezentúl a mi történő leszen, azt tudatni fogjuk kegyelmeddel.‘ [3])

---

[3]) Ribier, Mémoires et papiers d' état, I. k. 531. l.

A követ Velenczében volt e levél iratásakor, hol Francziaország képviselőjével a montpellieri püspökkel is érintkezett, kinek tanácsára, úgy látszik, küldetéséről eleve tudósitotta Montmorency connétablet, Ferencz királynak a külügyekben jobb kezét, s ehhez junius 28-án esperesét Marco Antonio Bentivogliót, Zápolya levelének párjával, Noyanból csakugyan előre küldötte. Magában értetik, hogy a franczia udvar haladék nélkül kivánta látni a követet.[4])

János király, felebbi levelében, a török császárhoz küldött követének elinditásáról is szól, de a követ csak nem akart útra menni, bár mennyire sürgették elindulását. Utissenics napról napra öregbülni látta királyi urának betegségét, s talán nem ok nélkül gyanitotta, hogy távollétét ellenei fel fogják használni, hogy a haldokló fejedelemmel el fogják koboztani az ő, a barát, vagyonát, mely szerintök a népnek zsarlásából, a fiscusnak meglopásából keletkezett. ‚A kincstárzó remetének — irá 1540 június végén Gyulafehérvárról Statileonak Verancsics — már rég kellett volna Törökországba indulnia, de nincs mód őt elkergetni, s halasztásra halasztást olt, magának a királynak is boszuságára, mert a portai csausz már megérkezett érette, s ő még sem megyen‘ [5]); s más helyt ugyancsak Verancsics irva hagyta : ‚János király mindenkép ügyekezett a barátot Törökországba küldeni, hogy őt tönkre tehesse. Mert szándéka volt, mihelyest követének Konstantinápolyba érkezéséről hírt veend, annak öszves vagyonát Eszéki János pécsi püspök által elfoglaltatni, s őt megsemmisíteni. De az álnok ember, sejdítvén a czélzatot, halasztotta az utrakelést, még pedig annyival is inkább, mert a király nyavalyájának sulyosbulását látta. Midőn egy ízben a beteg nyoszolyájánál állott, ez magához térvén kábultságából, rárivallott: Még sem mentél el, gonosz ember? menj el, ne lássalak itt többé. S a barát elment, de csak Déváig.‘ [6])

És most csakugyan kieszközölte a királynál, hogy Verbőczi járjon el helyette a követségben. ‚Hallom — irja július 6-dikán 1540. Verancsics a kanczellárnak — hogy Szulejman török császárhoz követül te fogsz menni fráter György kincstartó helyett. Adja Isten, hogy egészségesen és szerencsésen járhass el e tisztben, Magyarországnak, magadnak és királyunknak felmagasztalására és hasznára! Testvéremet, Mihályt, Utissenics György, a barát az ország kincstartója, midőn követül Törökországba készült, a király akaratából magával volt viendő, mert birja az olasz nyelvet, s azonkívül természetesen megtanulta a magyart és deákot, a horvátot pedig anyja tejével szopta. S miután most, Isten is úgy akarván, amannak helyébe te választattál. te, a ki mindkettőnk iránt atyai hajlammal viseltettél mindenha, testvérem naponként sürgeti, ügyekezném hogy őt magaddal vigyed. Mert szeretné Konstantinápolyt, az ős császári várost, szeretné Szulejmánt korunk leghatalmasabb zsarnokát színről színre látni. Azért, ha csakugyan hasznát veheted, ha szükséged van reá, fogadd őt s tedd azzá, mivé akarod, képes leszen engedelmeskedni és parancsaidat végrehajtani, korához képest elég éretten és eszélyesen. Ime, fogadd őt kezemből, hűséges, jóerkölcsü, s tudományos műveltséggel is biró. Egyébiránt, a mi hézag van képességében és tapasztaltságában, azt magad elméje és magad bölcsesége fogja pótolni.‘ [7])

---

[4]) Charrière Négociations de la France dans le levant, Paris, 1848, I. k. 437, és 455. ll.

[5]) Katona, XX. k. 1364. l.

[6]) Verancsics Antal összes munkái, I. k.

[7]) Katona, XX. k. 1369. l.

Julius 21-én megholt János király, mielőtt Verbőczi útnak indulhatott volna, s két nappal később az elhunytnak előbb sógorát majd ipát, Zsigmond lengyel királyt értesítették a julius 7-én született s már tizennégy nap mulva árvaságra jutott örökösnek gyámjai, élökön a barát, hogy Verbőczi kanczellárnak társul adták a pécsi püspököt, Eszéki Jánost. ‚Fráter György — irja a montpellieri püspök 1540. september 25-én Velenczéből Rincon Antal, franczia követnek Konstantinápolyba — háromszázezer tallért küldött a nagyúrnak, még pedig a pécsi püspök s Magyarország főkanczellárja által. Arról is értesültem, hogy Ferdinand király Laski urat a nagyúrhoz inditotta, ajánlkozván, hogy azon esetre, ha a porta őt békében hagyja Magyarországot birtokolni, atyjául fogja ismerni a szultánt, s neki olyas adót fizetni, melylyel oka lesz megelégednie. Mit kegyelmednek tudtára kivántam adni, lévén bizonyos, hogy a mondott fejedelem ilyetén hűbéri viszonyának megalakulását ellenző leszen. [8])

Ferdinánd még augustus 20-án Tranquillus Andronicust Konstantinápolyba küldte, ki a portának Laski érkezendését bejelentse, s kinek Ferdinánd ezt is iratta utasításába : ‚Miután hitelesen értesültünk, hogy frater György és czimborái a közelebb mult napokban követeket küldtek a törökhöz, azért ügyekezzél mindenkép kikutatni, miben álljanak kérelmeik; s ha, mint előrelátható, azok kivánalmainkkal ellenkezni fognak, akkor sürgesd a basáknál, miszerint uroknál kieszközöljék, hogy addig ne lépjen velök értekeződésre, míg követünk meg fogott érkezni.‘ S három nappal később Ferdinánd Laskinak Verbőczihez és Eszékihez is adott megbízó levelet, reményt táplálván, hogy őket ügyének megfogja nyerhetni. ‚Meghagytuk nagyságos Laski Jeromos kedves hivünknek, szirádi vajdának, Dalmát-, Horvát- és Tótországaink bánjának, tanácsosunknak és követünknek - - így szól Ferdinand levele Verbőczihez, — hogy nevünkben egyetmást mondjon kegyelmednek, mint ezt tőle személyesen fogod megérteni; miért is felhívunk kegyelmesen, hogy annak, mit nevünkben előadó leszen, telyes és kétségtelen hitelt adj, s magadat e tárgyban úgy viseljed, mint kegyességünkben felteszszük rólad, kit is királyi bőkezüséggel fogunk megjutalmazni.‘ [9])

A montpellieri püspöknek 1540. october 8-án I. Ferencz franczia királyhoz adott levelében ezt olvassuk : ‚Rincon úr irta nekem, hogy a nagyúr azon embernek, kit a magyar kanczellár s a pécsi püspök előre küldöttek, kinyilatkoztatta, miszerint érkezésökkor fogják tőle megérteni, mi legyen szándéka Magyarország kormányára nézve; s mondott Rincon úr oly véleményben van, hogy kétséges, ha fog-e a nagyúr beléegyezni az uj király megválasztásába, mert a néhai király halála előtt szándéka volt, amaz országot magának bitorlani, s egyik fiára bízni kormányát. De az erdélyi érsek (értsd : Statileo, az erdélyi püspök) velem ebbeli nézetét közölte, hogy a nagyúr ilyesmit soha sem fog tenni, azért is, mert szokásuk ellen van, mely a bomlások kikerülésére az öszves otomán birodalmat azonegy időben csak különegy fejdelemre bizza; azért is, mert a nagyúr és tanácsa igen jól tudják, hogy a keresztyén világ általában, s a nehezen kormányozható magyarok ezt soha sem fognák eltürni. [10])

Egy hónappal később, november 7-én, urát arról tudósította a montpel-

---

8) Charrière, I. k. 443. l.

9) Gévay Antal, Gesandtschaft König Ferdinands I. an Sultan Suleiman I. 1540—1541. Bécs, 1842, 84. l.

10) Charrière az id. h. I. k. 447. l.

lieri püspök, hogy a velenczei signoriának egyik küldötte Philippopolisnál találkozott a magyar követekkel, kik nagynehéz ajándékokkal mentek a nagyúrhoz; s november 12-én irt neki ekképen : ‚Magyarország követei nagy diadallal érkeztek a nagyúr portájához, nyolczezer tallérnál többet osztogattak ki ajándékokban, és october 9-én kihallgatást nyertek, kérvén két dolgot : először, hogy János király fia, István,[11]) erősítessék meg atyjának képére a királyságban; másodszor, hogy azon esetre, ha a mondott királyfi örökösök nélkül találna kimulni, az ország nagyjainak szabadságában és hatalmában álljon, magoknak más királyt választani. A nagyúr egy Szinán nevü emberét küldötte Erdélybe levéllel, mely értesül adta a rendeknek, hogy ők megannyian rabszolgái. A rendek azt válaszolták, hogy hallgassa meg előbb követeiket, és Szulejmán megadta nekik a kivánságot.‘

Statileo e közben visszajött Velenczébe, miután a franczia királynál, a császárnál, s mint látszik, a római pápánál is követségében eljárt vala. Az erdélyi főpap ide érkezvén felséged udvarából, — irá a montpellieri püspök november 29-én Ferencz királynak — s nem akarván magát azon menevédlevélre bízni, melyet a római király és hitvese akkor adtak volt neki, midőn Velenczén át felségedhez indult, a mondott királynál újabb menevédlevelet szorgalmazott, hogy minélelőbb Magyarországba mehessen, tudván, mi hasznos volna ott lennie, s akarván felséged parancsolatát is teljesíteni, mint mondá. De Ferdinand vonakodott kivánságának megfelelni, s a püspök titkárát és udvarmesterét és egyéb szolgáit letartóztatta, kik Flandriából arra mentek Magyarországba. Ez okon elhatározta magát, hogy a nagyúrtól fog menevédlevelet kérni, miszerint annak tartományain mehessen át; s egyik emberét Konstantinápolyba küldötte, ki tőlem levelet írt Rinconnak, melyben őt kérem : ügyekeznék a nagyúrnál minélelőbb kieszközölni az okiratot. De minden buzgóságunk daczára valószinüleg itt lesz az újév, mielőtt a püspök embere ide visszaérkezhetnék; holott igen szükséges volna, hogy Budán legyen a püspök, még mielőtt a nagyúrhoz ment magyar követek vissza fogtak jőni a portától, szükséges oly okoknál fogva, melyeket felséged jobban ért nálamnál. [12])

S ugyanaz nap, ugyancsak november 29-én, egyebek közt ekkép irt a montpellieri püspök Rinconnak : ‚Küldök egyvalakit, névszerint azért önhöz, hogy menevédlevelet eszközöljön ki a nagyúrtól az erdélyi püspök számára, mely a nándorfehérvári és boszniai szandzsákoknak, Murad vajdának és a nagyúr többi tiszteinek szóljon, kiknek területén által kell mennie a püspöknek; s hogy azon esetre, ha lehetséges volna, okmányt irasson a nagyúrral, mely Magyarország főbbjeivel éreztesse, hogy neki kedves dolgot fognak tenni, ha a nevezett püspök tanácsa szerint fogják magokat kormányozni, ki érti és tudja, mi leszen hasznára az országnak.‘ És december 19-én : ‚Ő felségének nagy örömére leszen hallania, hogy a nagyúr olyatén rokonszenvvel viseltetik a király (I. Ferencz) iránt, miszerint nem győzte őt Badouare úr előtt magasztalni, s hogy, köszönet érette ön ügyességének, Magyarország követei látván, mily nagy tekintélylyel bir a király a portánál, önmagok kivánták a nagyúrtól, hogy a gyermek király halála esetében szabadságukban álljon az ország nagyainak, királyokul az orléansi herczeget választani; és ebbeli kivánságuk megadatott nékik, oly kikötéssel : hogy az orléansi herczegen kívül más külföldit ne

[11]) Szándék volt őt annak nevezni, s a porta őt annak is nevezte mindig, de a keresztségben atyjának és anyai nagyatyjának neveiket — János Zsigmond — adták reá.

[12]) Charrière, I 453—456.

választhassanak magoknak, ne még az ausztriai házból valót sem. Mire nézve tudnia kell önnek, hogy ama nagyok közül nehányan készeknek nyilatkoztak az orléansi herczeget, mint fejdelmöket Magyarország birtokába helyezni, ha tetszenék a királynak őt János ifju özvegyével házasságra léptetni; de ő felsége, lévén mód felett méltányos, erről semmit sem akart hallani, ő felsége nem akarta a maga igényeinek a természet jogát feláldozni, s ovakodott panaszra okot szolgáltatni Károly császárnak.' [13])

A franczia levéltárak ezen kincsei annál becsesebbek előttünk, mennél gyérebbek hazai emlékeink ez ügyben. Verbőczi és Eszéki october 17-én Konstantinápolyban kelt levelök által küldetésök szerencsés sükeréről kivánták az országtanácsot értesíteni. ‚A hatalmas császár — igy szól levelök — boldog emlékezetü urunk fiát atyai trónusán egész Magyarország és Erdély birtokában hagyja.' [14]) A követek reményöket fejezték ki, hogy két nap mulva vissza Magyarországba fognak indulhatni, bővebb jelentést teendők megbizatásuk fejleményéről, melyet a török évkönyvek ekkép említenek : ‚János fia harács fizetésére köteleztetett, s követei megvitték neki az oklevelet.' [15])

Rincon röviddel e levelek vétele után Francziaországba utazott, s jellemzetes, hogy Ferdinánd követe, Laski, kit Szolimán nagy nehezteléssel fogadott, nem talált más módot, veszedelmes helyzetét urának értésére adni, mint épen Rincon által, kivel régmult időben, midőn ő, Laski, János királyt szolgálta, s midőn amaz, Rincon, Ferencz király követe volt János udvarában, bizodalmas lábon állott vala. ‚Nagyságos úr, nekem mintegy édes testvérem — irá Rinconnak — az Uristen adja nagyságodnak társul Tóbiás angyalát, kinek kalauzlata mellett szerencsésen oda érkezzék, hová menni készül. Raguzából, kérem, irjon királyi uramnak vagy Guzman Mártonnak, és zárja levelébe a felebbi czédulát.' Rincon 1541. januarius 14-én Velenczébe érkezett, hol V. Károly császár követének, don Diego Hurdato Mendozának kézbesítette a czédulát, ki azt Ferdinánd király kezéhez küldötte. Tartalma : keserü panasz, hogy a szultán őt fogságra vetette, mert Ferdinánd kisérletet tett, Budát hatalmába ejteni. Még a levélirás is veszedelemmel járt; de a furfangos ember mégis módot talált, küldőjét időről időre egyről másról tudósítani, s e levelek közül az első, mely talán ama czédulánál is előbb jutott Ferdinánd kezéhez, s mely 1540. december elején kelt ekkép hangzik : ‚Tudja meg felséged, hogy én october utolsó napján ide érkeztem, és november 7-én kihallgatást nyertem a szultánnál, ki boszuságában rámparancsolt, hogy hallgassak, s mintegy elüzött maga elől. Roppant veszedelemben forogtam, és ennek a Buda alá küldött sereg volt oka. Voltak, kik a szultánnak tanácsolták, hogy engem lemetélt ajkakkal és lemetélt orral felségedhez vissza küldjön; voltak, kik sürgették hogy veressen békóba. De Isten megkönyörült rajtam, szegény bünösen, s kibontakoztam a veszedelemből. Tudja meg tehát felséged, hogy sem békét sem fegyvernyugvást nem lehet szerezni, hogy a szultán már holnap Drinápolyba megyen, engem pediglen itt szoros őrizet alatt fog hagyni. Másodszülött fiát magával viszi a háborúba, s oly szándékkal megyen útra, hogy Magyarországot megszerezze magának. Felséged hadai mindent elrontottak, mit én előre mondtam, szóval és irásban, felségednek, de más tanácsot tetszett

---

[13]) Charrière az id. h. 459. l.
[14]) Pray, Epistolae Procerum, II 87.
[15]) Ferdi, Hammernél, III. 224.

követni, melynek bár hasznát lássa, ha mindjárt az én veszedelmemmel is. Ha felséged nem képes, Budát elfoglalni, tartsa meg legalább Pestet, az Isten szerelméért, és erősitse, s építessen sáncztelepet a Gellérdhegyen. — Szemcsei Kristóf is ide érkezett, hogy négy erősséget és a hazát a törököknék elárulja, sokat beszélt, olyast is, mi veszélyt vonhat reánk. Tegnap Perényi Péter fia is bemutattatott a nagyúrnak, Drinápolyban körül fog metéltetni. Én felségednek levelet küldtem egy török által, de a zsivány a nagyúrhoz vitte, és ujból nagy veszedelembe forogtam, és kényszerítettem, mindent megmondani a mit írtam, és a nagyúr parancsából ezen török csakugyan meg fogja vinni felségednek a levelet; ő lovászmesterem volt három éven át; kérem tehát felségedet, zárassa el őt, de a lehető legnagyobb titokban, vagy ha ide vissza bocsátja, használjon rejtelmes betűket annak megirására, mit nem akar tudatni az ittvalókkal. Itt van Péter moldvai vajda, a szultán igéretet tett neki, hogy kezébe fogja adatni az erősségeket, melyeket birt volt Erdélyben. Énérettem pedig ne igen könyörögjön felséged, mert az csak ártalmamra válhatnék, hanem küldjön valakit ide a fegyvernyugvás szorgalmazására, mert a szultán nem hiszi, hogy felséged őszintén kivánja a békét, nem hiszi annálfogva, mivel felséged Buda alá inditotta a hadakat. Irjon nekem olasz nyelven felséged, és szidalmazza hanyagságomat, és irjon még egyebet is, mit a szultánnal el akar hitetni. A franczia követ tegnap indult el innen királyához; azon lesz, hogy vele háborút indítasson a császár ellen, nagy segédökre volt János király követeinek, hogy Magyarország a csecsemőnek adassék. Tudja meg felséged : a nagyúrnak szándéka volt megérkezésemet bevárni, nem akart János király követeivel szerződésre lépni, de midőn bebizonyult a hír, hogy felséged serege mozgásba tétetett, nyomban szerződött velök.‘ [16])

Az alkulevél eddig ismeretlen volt a magyar történetvisgálók előtt, legalább ismeretlen volt énelőttem, miután a Reuzner török leveleinek IX-dik könyvében előforduló parancs, melyet Szulejman Erdélyre küldött, ‚hogy János fiának engedelmeskedjenek a rendek, ne Majlátnak és Balassának, mert ő Magyarországot ama kisdednek adta, ő pedig szabadon rendelkezhetik ezen országról, mint mely az övé, parancsolhat lakosainak, mint kik neki rabszolgái, [17]) — valószinüleg az, melyet Szinán vitt Erdélybe, mint felebb láttuk, s tartalmából kiviláglik, hogy semmi esetre sem volt azon okmány, melyet Ferdi török iró ismert, s melyet Verbőczi és Eszéki Izabellának és az országtanácsnak hoztak Konstantinápolyból. Ezen alkulevél egykoru magyar fordításban, talán épen a porta vagy a követek által készítetett fordításban, hangzik ekképen :

„Én ki terek császár vagyok zultán Zulimán jelentem, hogy ez én pecsétes levelem, én mondásom, én akaratom, én szómmal iratott, én parancsolatom.

Magyarországnak királya János királ az én portámra (Verbőczi) István (t és) János pispeket bocsátta volt, követségen, de még az uton voltak

[16]) Gévay, az id. h. 101. l.

[17]) Reusner Miklós, Epistolarum turcicarum libro IXo, 13 l. Ezen gyüjteményben a való és álokiratok hosszu sorban váltják fel egymást, de amazok is minden crisis nélkül advák, hibákkal telvék. Hogy itt mellesleg említsem : a IX-dik könyvben, 4. l. előforduló levél ‚Anonymus comiti ignoto-féle levél csonkított, elferdített mása annak, mely Verancsis Antal összes munkáinak I. kötetében 162 s kk. ll. olvasható, s mely, mint az idézett könyv előszavában említettem, valószinüleg Izabella valamely lengyel hivétől Verancsicshoz vagy más valamely ‚dominatio reverendissimá-hoz idézett jelentés.

az követek, énhozzám nem érkeztek, hogy János királnak halála történík. Az magyari urak, Temesvárban Petrowyt Péter, Tewrek Bálint fő úr, váradi pispek Barát, Bátory András, Drágfy Káspár, Podnamiczky János Mirkó, Batthyány Orbán, Swlyok Balás, Batthyány Farkas, Lossonczy Antal, Pathochy Miklós, János Venetych, Thomory Miklós, Mihál Kere, ezek az urak őmagok és ország nevében köldettek az követek után pecsétes leveleket, jelentették meg az János királ halálát, és hogy János királ testamentomot tött, az országot hatta az ő fiának István királnak [16]); az testamentomtételkoron kenyergett nekem is, hogy az országnak birodalmát hadnám az ő fia kezében, azután meghatta az uraknak is testamentomba, hogy az ő fiát hallgassák; őkis az királ testamentoma szerént engedelmesek mindennek, és miképpen János királnak éltébe engedelmesek voltak, azonképpen hivséggel, engedelmességgel lesznek az fiának is; és valami volt az ország adója az királ éltébe, mostis az királ fia neve alatt igazán beszolgáltatnák az én portámra.

Mikor azért az urak levelei jutottak volt az én portámra a követekhez, úgy adtak mindent renddel megértenem az követek, az uraknak kevánságával egyetemben. Az országbeli urak engedelmes kevánságát értvén, az követek is nekem ezen kenyergének, hogy megengedjem az királ fiának Magyarországban az atyja birodalmát. Nekem kedig ilyen szerződésem volt János királylyal : hogy az ő birodalmátul mindön esztendőbe ötvenezer arany forintot szolgáltat be az én portámra, kibe még hátra vagyon. Kevánom azért tőletek, követek, hogy adjátok meg az szerzés szerént az kivel adósok vattok. Kevánák éntőlem az követek, hogy egy fő emberemet bocsássam az országba az kencstartóhoz, kivel vessenek számot, ha mivel adós, adják meg, hozzák be az fényes portára. Eztis kevánák az követek éntőlem : hogy végezésképpen megadjuk értenik, hogy ezután esztendőnként mimódon legyen az fizetés. Igy végeztök azért el velök : hogy ezután minden esztendőbe huszonöt ezer aran forintot adjanak, tízezer aran forintérő ezöstet, tizenötezer aran forintérő bársont. Mely végezésnek az követek engedtenek, és magokat kötötték reá az magyari urak képében, hogy augustus havában esztendőnként beszolgáltatják.

És kenyergének az követek minekönk : hogy az királságot engednők István királnak. És mi az követek kenyergésére engedtök a királságot István királnak, mert az hatalmas Isten adta mi kezönkbe Magyarországot, szablyánkkal nyertük, és adtuk volt János királnak, mely János királ énnékem igaz hivem volt, azért adtam volt neki az országot. Most János királ megholt, Magyarországot én adtam az ő fiának István királnak; könyergöttek énnekem az magyari urak is ezért; megattam az királságot István királnak. Ezért adtam és küldöttem az én parancsoló levelemet oda, hogy ő Magyarországnak királa legyen, és valamennyi föld-birodalom János királ kezében volt, azt a teljes birodalmat adtam István királnak. Azért tü, urak, a mint én elvégeztem a követökkel, erőssen megtartassék, és esztendőnként fogyatkozás nékül beszolgáltassék az elvégezett időbe. Ebbe a szörzésben álljunk meg, és az mi portánkra az adó éppen beszolgáltassék. Ebbe ez végezésben igazán megálljatok, egyesek legyetek, egymást szeressétek és hiven az országot megótalmazzátok, idegent senkit az országba ne bocsássatok, hogy országtok csendez (s) és békességes legyen, háboruság idegen néptől ne indultassék. Magyarországba való urak, neme-

---

[16]) A porta tudnivalóképen János Zsigmondot mindig Istvánnak irta, mint már felebb is érintettük.

sek, vitézlő népek és országbeli község föld népe, az én parancsolatom szerént István királt királtoknak tartsátok és uraljátok; az mit ő parancsol, annak engödelmesek legyetek és őhozzá hallgassatok. Ti kedig István králl és magyari urak, nekem igaz hiveim legyetek; az mely adó felől végeztünk, azt a végezett üdőbe ide beszolgáltassátok az én portámra, ez én parancsolatomnak fejenként engedjetek. Én minden beglerbegimnek, zancsákbegimnek és minden hadamnak erőssen megparancsoltam, hogy őköztök s tüközöttetek semmi háború, semmi bántás ne legyen; ha kedig az én népeim az én parancsolatomat meg nem tartják, megböntetem őket erősen.

Ha az Istennek akaratjából történnék István királnak halála, és tü magyari urak egybegyülvén, egymást értvén, egy jeles féembert, az kihez bizhattok, válaszszatok az én portámra az ország dolga felől, adjátok értenem. És akkor, a mit én parancsolok és végezek, ahhoz tartsátok magatokat Ez e levél a mi prófétánk Mehmet idejétől fogva 947 esztendőben iratott Konstantinápolyban augustusnak 16. napján. [19]) Ezt így értsétek, így tudjátok. Meghigyétek az én szómat. Nyilvánvaló bizonynyal, mert az én parancsolatom és mondásom igaz."

Szalay László.

III.

Magyar krónika.

1.

A horvát nemzet legkorábbi viszonyai az Árpádokhoz.

L'histoire est un témoin et non un flatteur.
(Voltaire. Charles XII).

Sokáig gyülölködtünk és ingerkedtünk egyiránt a napi sajtó hasábjain és a röpiratok terén, mint a tanácstermekben is, és mint az, az egy hazának fiaihoz, testvérekhez illik, derekasan félreértettük egymást, mert hiszen, a közmondás szerint is : „rara concordia fratrum." És ime mindaddig félreértettük, még végre meg nem értettük egymást. E tusa lefolyta alatt csak az volt a különös, hogy midőn egymást akartuk meggyőződésre vezetni, minden dialecticai eszköz felhasználása arra mutatott leginkább : miszerint nem is tartunk annyira attól, hogy jog- és történetkérdéseink fölött (mert mindkettőre terjedt ki a meghasonlás) egymással nem jöhetnénk tisztába, hanem inkább attól, hogy a sorompókon kivül álló tétlen, de épen nem közömbös nézőket is részünkre állani mintegy erkölcsileg kényszerítsük; nem csak győzni akartunk, hanem az elismerés, a méltánylás, a közvélemény koszoruját is elnyerni. Ebből keletkezett az is azután, hogy a perhallgató európai areopag előtt innen is túl is szavaló ügyvivők többnyire nem a magyar nyelvet használták feleselési párbeszédeikben. Főleg a horvát

---

[19]) Augustus helyett kétségkivül octobert kell olvasni; a hiba onnan eredhetett, hogy augustus az évnek nyolczadik hónapja levén, s october is annyit jelentvén, hogy nyolczadik hónap, az 8.-bert augustusnak olvasta az egykori másoló.

testvérek [1]) latin és német nyelven irt füzetekben öntötték ki testvéri feszültségök érzelmeit, és még maga Horvát István is, ezen nevének valóságos ellentéte, mert a magyarnál is magyarabb iró megérte, hogy eredetileg magyarul szerzett műve, szinte németre forditva is napvilágot látott [2]) E körülmény is eléggé igazolhatná hát a kisérletet, a már most bevégzett pernek magyar kivonatát adni.

Százados portól lepett hártyairatok, okmányok és krónikák lőnek szellőztetve és egészben vagy egyes szakaszokban leforditva és elforditva, hogy azok az elvek programmjául mindannyi papirsárkányok — hogy lássa őket a világ — a felhőkig érő magasságra röpittessenek fel, vékony szálon függve, miért sokszor az csakugyan a feleresztő markába szakadt, midőn a sárkányt azután egy erősebb szél, széthordozván azt előbb a partnélküli légtengerben, végtére is lecsapta a szédítő magasságból vissza a feleregető fejére, vagy a látványra csődült tömeg lába elé a porba.

Mint jönni szokott, az ingerült felek nyelve is ingerült volt, és sokszor a szélsőségekbe csapott át; mert a szőrmentében való bánásnak, a bársony kacsóval czirogatásnak is meg van a maga szélsősége, mely már nem egy a mérséklettel és büszke öntudattal; de mely, dicséret nélkül legyen mondva, a magyar oldalon állott leginkább.

A horvátok történetében annyi a fénypont, hogy más, kivált szláv rokonfajok sem mutathatnak fel többet. Ámde a természet változatlan rendje szerint a középszerüség untató sikjaiból kiemelkedő magas pontok csak egyik oldalon ragyognak a dicsőség napja sugaraitól, hogy a másik oldalon aránylag szinte oly sürü és hosszu árnyat vessenek. Feljegyezvék hiven a történet lapjain a horvátok valamennyi fegyvertényeik, még kalóz kalandjaik is, miket pápai bullák és velenczei fegyveres hajó rajok is csak idővel voltak képesek megszüntetni, és jól tudja a világ, hogy e kis földrész ostáblaján, mely országos czimere, nem egyszer vetették el az élet- és halálérti merész játék vas koczkáját; de csak is koczkáztak, és a szláv elem mint sehol másutt, ugy itt sem mutatta államalakitó képességét, legalább nem államfentartó képességét. Mert államtani elv : hogy ha az államat jóllétre és szerencsére akarjuk emelni, ha tartóssá tenni, s ha azt akarjuk : hogy álljon, mint neve is mondja : ugy több eszélyt mint erőt, több bölcseséget mint kardot kell felhasználnunk, azaz sokat, lehetőleg sokat az emberiség valódi érdekeiért tennünk, — pedig ha ezek után nézünk szét : sivar minden. Igen ide illik, mit Arndt [3]) mond az európai Törökországról, a dunai és karpáti tartományokról, és igy részben rólunk is : „Bár Konstantinápoly egy ezredéven át székvárosa volt is az utolsó görög birodalomnak — de a tudományért és művészetért, az emberi nem valódi, örökkétartó fejlesztése végczéljára, mindezen országok ősidőtől fogva mit sem tettek, és mái napig mitsem tesznek (!). Kettőt igazsággal lehet rólok elmondani : először csak nem mindig a népek cséplőszérüje voltak, szakadatlan vándorlások, zsibongások és harczokra; másodszor kezdettől fogva mintegy kardhüvelyül szolgáltak, melyből a harczra mindig derék kardpengéket lehetett kihuzni.“

A byzánczi birodalom már roskadó, már aláásott fenék-alapon ingado-

[1]) Felötlő, de a magyar törvény-könyvből igazolható, hogy a magyar a horvátot testvérnek hija, Erdélyt pedig testvérhazának. Az 1741. 61. t. cz. rendeli, hogy Horvát- és Szlavoniaország fiai a „*magyar*“ elnevezésben bennfoglalva értessenek.

[2]) Über Croatien als eine durch Unterjochung eroberte ungarische Provinz und des Königreiches Ungarn wirklichen Theil. Von Stephan von Horvát. Leipzig 1844. 8-rét.

[3]) Versuch in vergleichender Völkergeschichte.

zott, hogy a horvátok levetették jármát, mely összeköttetésből egyebet sem hoztak át vivmányul, mint az ottani udvarnak hitágozatok feletti meddő csivakodásán nagyra növelt ingadozásukat a keleti és nyugati egyház között és ennek uszálykötelén egy uj abc torzon-borz alakját[4]), melylyel a valódi tudomány semmit sem nyert egy ujjabb akadályon kivül. Vigasznélküli állapotok tükörképe szinte azon hullámzás, melyben az ország majd szentszéki hübérül, majd a velenczei doge fenhatósága alatti tartományul tünik fel. De a népdalt is, melylyel Ladasclava királyuk (?) (Kr. u. 823) mint népe szabadságáért küzdött hős és vértanu megénekeltetik egy nagy „licentia poeticavá" lesz, ha meggondoljuk, hogy választása a frankok királya megerősitésétől függött. Munczimir[5]) volt talán azon erélyes uralkodók egyike, ki sem a nyugati sem a keleti császártól nem függött, mit ha nem is tudunk egész biztonsággal, ugy mégis hozzávetőleg következtethetjük, azon körülményből, hogy ellenére az addig dívott horvát stylus curialis szerint ama császárok uralkodási éveiről nem tesz említést okmányaiban és kiadványaiban, hanem igen arról, hogy apja trónján (in solio paterno) ülne, tehát örökösödési joggal tartaná a kormány gyeplüjét, megvalljuk, különben elég erős kezében. Mint látszik a népszabadság, a tudomány és müvészet érdekében ő alatta sem történt semmi, legalább költséges udvartartása, szatrapai fényüzése alatt, mely mint a keleti császárok majmolása, épen oly messze állhatott minden nemzetiestől mint messze a jó izléstől, a gombakint elszaporodott udvaronczok közt egyet sem tud mutatni, kinek áldást hozó hatásköre az emberiség, a miveltség szelidebb kincseire terjedne, bár azok közt felsorolva találjuk a jupan (Zupán) cavallariust, sőt a volar-t is (boum praefectus) és bár köztök a Dad (avus)—udvarhivatali méltóságban-e vagy csak czimében fénylő — nem tudjuk, mert még eddig a történészek nem jöttek tisztába vele, és kiben mi, ha gyanitani szabad, a régi népszabadság-, a patriarchalis önkormányzásnak — a nép vénei által[6]), melyhez a szlávfajok annyira ragaszkodtak, halavány árnyékképét vagyunk hajlandók felismerni, kinek véleményző de nem döntő szavazata lehetett az államügyekben; ha őt kiérdemelt királyi nevelőnek nem fogadjuk el inkább, ki az udvar nem kegyelem — hanem inkább kegyeletkenyerét ette, mint sz. István kegyelte tatája.

* * *

E Munczíméről 892 év után a történet hallgat, de 896 után hallgat Braszlavóról is, ki Arnulf hübéruri fenhatósága alatt birta a Száva melletti Horvátországot; ugy hogy Horvát István szerint (Szlavinok) „*Magyarország elfoglaltatásától a szerencsétlen augsburgi ütközetig nincsen se dalmat se horvát historia,*" mert a föld „*magyar birtok lőn*" tehetjük hozzá, és igy története sem lehet más, mert elérvén a honfoglaláshoz, a vezérek alatti korhoz, Horvátországban egész a tengerig már Arpád magyarjait találjuk, bár sátraik alatt de uralkodva a meghóditott nemzeten, mert túszokat szedve a horvát nemesség fiaiból, mint Porphyrogenneta emliti uj székhelyeiket : „És lakának ugyan a Duna vizén tul a törökök (magyarok) Morávia földén, de lakának odább is *a Duna és Száva folyók között.*" Anonymus még körülményesb e történelmi tény körül, midőn igy ir : „An-

[4]) Ki azonban Dalmátországot kormányozta talán kizárólag.
[5]) A glagolit betüket.
[6]) Zupánok.

nakutána kiindulván a Wazil kapuig mentek, és innen tova haladván a rácz földet meghóditották és elfogott vezérét sokáig vasra verve tartották. Innen pedig ismét elmenvén a *tengerig* értek és e honnak minden népeit Árpád, magyar fejedelem uralgása alá hajtották, majd hatalmasan majd *szép szerével*, és Spalátro várost bevették és *egész* Horvátországot maguknak meghóditották, s innen kijővén, a nemesek fiait tuszokul elszedték, és visszatértek Magyarországba Árpád fejedelemhez.“ Ily és más helyek bőségében vagyunk, miket *legalább itt* felhalmozni, nem lehet feladatunk, de a perkivonatnak, mit adni egyedül igértünk, ha hű és igazságos akar lenni, a tényállást kell feltüntetnie és nem szabad egy oldalunak lenni, szükség tehát, kell, hogy azt is emlitsük : miszerint a horvátok nem minden ellenállás *kisérlete* nélkül görbitették nyakukat, melyen annyi különféle nemzetségi iga sebhelyei még be sem hegedtek; csak hogy a *kisérletet* is a horvátok nem maguk lábán állva tették, mi ha nem is dicsőség, minden esetre *szerencsétlenség*, és minden inkább mint gyalázat, ha oly nemzet részéről jött a támogatás, mint a frank nemzet, melynek azon időben csak ugyan otthon is elég támogatni valója lett volna, ha arányban áll vala ereje jó akaratával. Ludovicus ultromantus kormányáról meg van irva, hogy ennek idejében a magyar nép székhelyeikből kiindulva egész Galliat átbarangolta zsákmányló hadjárattal, kinek *senki ellen nem állhatott* (cui nemo contraire auderet), mig végre Isten könyörületessége szerint ismét haza nem indult; tulnyomó számu könnyű lovassága által, mely ellen hasonértékü és tulajdonságu csapatokkal még akkor nem birt Európa, maga előtt mindent lerontott, vitézségével bámulatot, számával kétségbeesést idézvén fel Paristól kezdve Pavián keresztül Konstantinápolig. Bizhatta a mint akarta Arnulf császár, midőn a honfoglalási csaták megindultak, Brazlavo horvát fejedelemre, mint hübérenczére (tehát), országa a Száva melletti Pannonia védelmét, nem tartóztathatta ezen intézkedése Bulcsut, Lelut és Botondot, hogy fel ne kerekedjenek a magyarok Istene nevében és a Peturgoz erdőn keresztül hatolva a Kulpa folyója mellett tábort ne üssenek, így a folyón keresztül menvén elérkeztek a Száváig és azon is átkelvén a zágrábi pozsegai és valkói erődöket bevették, és hogy mi magunk egyoldaluságról, horvát testvéreink pedig gyávaságról ne vádoltathassunk, elmondjuk azt is, hogy e foglalásból megtértek ugyan a vezérek épen és szerencsésen, nagy örömre (factum est gaudium magnum) Árpádhoz és nagyszerü lakomát is tartottak — de csak *két évi* véres munka után. Miből hát épen nem lehetne a magyarok oly vendégszerető fogadására következtetni a derék horvát testvéreknél, mint a milyenben Almus alatt részesültek Gallicziában, hol egész ildomos udvariassággal az uralkodó vezér szép csendesen levetette csizmáját a többivel együtt (számosan lehettek mert „cum omnibus suis“ talán hát udvarostól, ha nem is országostól) és jónak tartotta mezitláb, hogy senkit fel ne ébreszszenek, holmi haszontalan fegyvercsörtetéssel a magyaroknak elébe csoszogni, nagy ajándokkal megkérlelvén kaput nyittani és Álmust quasi dominum *suum* proprium) vendégül fogadni, (recepit hospitio). Mind jó ez a horvátoknak, csakhogy ők a középkor ismert földrajzi zürzavarából nem tarthatják e strategiai földabroszt biztosan előállíthatónak; mert az irók részben az adott kor után éltek, melyről korrajzuk készült, vagy inkább mondjuk ki, hogy Ánonimust szépirodalmárnak látszassunk hinni, melyről történelmi müveik szólnak. De szerintünk ez még sem tesz annyit talán, mintha arról volna szó : hogy Tassó után a keresztes harczok szinhelyének, Szyriának, vagy Schiller Tell Vilmosa szerint Svajcznak

reconstrualtassék földrajza. A magyar foglalást kérdésessé hiszik tenni a vezérek alatt? (avval?) hogy a „Száva“ nevezet alatt szerintök nem is a Száva hanem valamely más kis folyó lenne értendő; már pedig mindenki belátja, hogy az ő kedvökért nem lehet mindjárt minden ott emlitett hegyet megbabáztatni, hogy holmi kis egér czinczogjon elő a napvilágot köszöntve első sirásával, sem a nagy folyóknak mint a Dunának fiók-medreket adni, mint ujabb időben valamely vaspálya fővonalának; erre a higgadt történetirás birószékétől aligha nyernek engedélyt, de különben ha ezt végletig folytatnók, csakugyan más históriai népek kedveért a feketetenger partjára is kellene ültetni egy kis angyalt, ki azt valami pocsolyába, vagy ha engedékenyebbek akarnának lenni, talán a Fertő, Balaton vagy velenczei tóba meritené és kit majd egynél több támadó Ágoston kérdezhetne, mi fonákot mivelne e kisszerű meregetésével. Egyátalán nehéz megfogni a horvátok azon konokságát, melylyel minden hiteles kutforrások összehangzó állitása ellenére homlokegyenest váltig szabadkodnak a magyar vezérkori meghódoltatástól, miután a magyarok nem voltak sem *legelső* sem *legembertelenebb* uraik, kiket szolgáltak, mit jó lesz párvonalos összehasonlitásban is kimutatni. Vagy nem tudjuk-e Schafarik (Slavisch. Alterth.) után : hogy Nagy Károly halála után a dölyfös frankok a horvátok ellen kezdettek *kegyetlenkedni*, Lajos alatt pedig a friauli herczeg, és a szávamelletti Horvátország helytartója önkényesen *elnyomni* Ljudiwit nemzeti nagyvezért és népét, ugy hogy ez, eszközről gondolkodott, hogy magát és népét e *szolgaság* alól felszabaditsa (dieser Knechtschaft zu entledigen). Még épületesebb lapra is találunk a történetben. Dagobert frank király idejében a cserekereskedést köztök űző frankokat megfosztván áruiktól vagy legyilkolván a horvátok, midőn Dagobert követe ezek megtérítését követelné, miután nem illenék, ugymond, hogy merénykedjenek a frankok ellen „azért mert ő“ a megszólitott horvát herczeg Samo „és a tőle függő nép Dagobertnek *szolgasággal* tartoznék“ („obnoxii forent servitutis Dagoberto eorum regi“) minek hallatára engedelmességet fogadott Samo, ha vele barátságos viszonyban akarna élni Dagobert, és mire a követ nagy keresztény szeretettel (!) röviden, de érthetőleg ugy felelt, hogy az tökéletes lehetlenség; miszerint Krisztus szolgái (a frankok), kutyákkal tartsanak frigyet (cum canibus faedera jungant). A meggyalázott fejedelem pogány önérzettel válaszul adá, ha már ti vagytok az Isten szolgái, és mi annak csak kutyái, azért adatott meg nekünk, mint hasztalan *szolgáknak*, hogy azokat, mit ti néha Isten akarata ellen tesztek, marásaink által megboszuljuk. És a követ kivettetvén a horvát udvarból, nem kis búját látták a horvátok; mert Dagobert hadat küldvén rájok, mely győztes lőn és számtalan mennyiségü *rabot hurczolt el magával*. Ime itt a keresztény a győztes, és rabszijra fűzi behódolt saját népe fiait, kiket nagy fennen kutyáknak mond, mert pogányok. Emlékezzünk, mint felebb volt mondva, a magyarok majd hatalmasan, majd csak *szép szerével* hóditották a horvátokat Árpád uralma alá (potenter et pacifice) és irtó háboru helyett becsületes győzelmet víva ki, nem rabszijra füzték, hanem kezesekül vitték magukkal a horvát nemesség fiait. A csunya pogányok! mily keresztény szellemüek tudtak lenni a frankokkal szerepet váltva. Ezek ugyan keserű cseppek, de átlátszók annak számára, ki a történet világánál minden pislogás nélkül látni, nem annyira tud, mint *akar!* E megérintett párvonalozás a frank és magyar uralom alatti állapotok körül oly vonzó, oly érdekes, hogy még tovább szőni is érdemes azt, ha a fellebiekben csak az irott emlékek foglalatoskodtattak bennünket. Tekintsünk szét a hagyományok

mezején is, mert ezek a népek történetében, mely csak egyszerü szabatos körvonalokban állitja elő alakjait, az, mi a festészetben az arabeszk-mondhatnók a sujtásszerű, de a mi egyszersmind a tények törzsét nem mindig fattyú hajtásaiban, hanem gazdag lombozatában is tünteti elő. A hagyományok legtermékenyebb ága a helynevekben rejlik, minő népboldogító emlékeket hagytak hát maguk után a frank zsarnokok? Fruskagora, mi Frankogorából származtatik alig ha jelenthet mást, mint oly erdős helységet, hol a horvátnép leigazását biztositó frank erődök vagy várak állhattak (Zwingburg) [7]) hol a népet fékentartó hatalom gyakorló frank parancsnokok székeltek fegyveres zsoldosaikkal a szolgaság fentartására. Nagyon értettek ily várak építéséhez a frank királyok, ezek miatt zudultak fel a szászok IV. Henrik alatt, és ezeket, névszerint Harczburgot, rontották le a béke pontjai szerint a szászok, és ezek miatt vádolták be a császárt, miután hitszegőleg azokat ismét felépitteté, a pápánál Hildebrandnál, mi oly siralmas állapotra juttatá a német birodalmat. Egy más nyelvemlék is kinálkozik, mely a horvátok lenyügözését nézi a frankok által : a „croata“ „croada“ „corvada“ sat. szó ez, melylyel a *középkori* franczia nyelv a nálunk ugy nevezett robotmunkát jeleli, tehát a szolgaságot. Mindezek nem igen fényes példái a frank háztartás humanitásának. Sohajtozhattak is nem csak titokban az éghez, hogy mentse fel őket a frankok elnyomása alul, hanem tettleg a fegyverhez is nyultak többször. De forditsunk egyet, hogy a magyarok alatti állapotokat is lássuk : csak a bátor, a vitéz nép tudja becsülni másban is a hasonló erényt; pedig a horvát nép épen az, kit ilyennek ismer a világ a legujabb korig, bámulták is a magyarok vitézségét ősapáik azon horvátoknak, kikről midőn a 1813 évi nemes felkelés által régi vitézségüket fényesen bebizonyitották, a Felség kegyelmes leiratában (1814. Jul. 13.) nyilatkozni ugy méltóztatott : „*hogy nemes felkelési hada a csatamezőn vitézsége és katonai fegyelme oly jeleit adta*, *hogy azt a hadgyakorlott (veteranus) katona fölül nem multa*“ nem is azért imádkoztak és sohajtoztak az Istenhez hajdan a horvátok, hogy a magyarok rablánczaitól szabaditsa, hanem : „A sagittis Ungarorum libera nos Domine!“ a magyarok nyilaitól ments meg Uram minket! hangzott az ima Horvátországban és Olaszországban *naponkint*. Nem elnyomás ellen tehát, hanem az üdvöt árasztó szent békesség malasztjáért, megmaradásukért imádkoztak ; és megtartotta őket a Gondviselés, mig a gepidák, góthok és ávarok körülbelül ugyan azon földrész- és korban — végkég kipusztultak csak nevöket hagyván hátra; és midőn századok multak és századok jöttek, és a magyar nyilak és paizsok kiavultak, hogy helyet adjanak a karabély és tarsolynak, hű maradt a horvát magához és nézletéhez, melynek ma is kifejezést ad közmondása : „Nincs jobb huszár a magyarnál,“ („Neje Huszara nad vugrom“).

* * *

Közönségesen ismervék Anonymus sorai, melyek szerint Zolta, ki Árpád helyébe lépett, az elfoglalt hont határjelekkel szegi be birodalmába Horvátországot is betudva; magyar birtok is marad az, a királyság koráig, nemcsak, hanem birta azt még I. András is, midőn azt talán Salamon alatt IV. Cresimir már függetlenül kormányozta és ily jogon utódaira is szállitotta, hogy azt sz. László fegyverrel elfoglalja ugyan, és örök időkre Magyarországhoz mint anyaországhoz kapcsolja, de azt magyar egyenjogi

[7]) Ily vár alapfalain épülhettek a található számos kolostorok.

állásban és magyar kormányzási szervezetben részesittetvén, tehát oly előnyös állapotban, mely sem a piros csizmás byzánti császárok, sem a frankház-nagyok utódai alatt nem virradt rájok.

László királynak kortársa VII. Gergely pápa volt, nagy mérvű terve, melylyel ez az egyházat az állam irányában inkább felmagasztalni mint biztositani indult, zuduló tengervészkint boritotta el a német birodalmat,, de boldog Magyarországot csak utólsó hullámlócsolásai érinték, azok is megtörve ama sziklagáton, mit számára a Sylvesterféle kiváltságlevél emelt.

A magyar apostoli király birodalmában a kormánypálcza és gyűrűvel leendő főpapi beavatás (investitura) kérdésének, — mert kérdés sem lehetett — nem volt értelme; az egyházi javadalmak árverelési uton való megszerzése, mit simonia név alatt gyakorlottak másutt sz. Péter javaival a szennyes fejedelmi űzérek, köztünk ismeretlen kereskedési ág volt; a papok visszaállitandó nőtlensége maradt hát csak hátra, mely eligazitandó volt, és ezt László saját papjaival elég eszélyesen ugy intézte el, hogy midőn a családi érdekek kibékitettek, a pápai tekintély sem vett bántalmat. VII. Gergely, ki oly követelő hangon lépett fel a német császár ellen, Lászlótól csak azt kivánja levelében, mi amugy is de stylo volt : hogy az egyházakat necsak meg ne sértse, sőt a gőgösök és pajkosok ingerkedései és merészségeitől védelmezze, a sokat jelentő szavakkal zárván be iratát : *„egyebeket is, miket helyeseknek itélsz, épségben megtarts.“* A király ezek közt bizonyosan helyesebbeknek tartotta *apostoli jogait*, hogysem azok épségben való tartására intelemre lett volna szüksége. Európa akkori legnagyobb szellemi hatalma irányában a pápai trón irányában, és azon ülő egyik legszellemdusabb és hajthatlan akaratu egyházkormányzója irányában viszonyai tehát már kivánni valót sem hagyván fel, csak Salamonnal ismételve felmerült viszályok keseríthették a király szivét, mig azok szerzője is, Salamon, mint fondorkodó tettei érdemelték, nemcsak jó hír de nyom nélkűl is eltűnt. László, azon fölül, hogy kormánylati nagy ügyességgel birt, hogy nagykegyességü és keresztény jámborságu volt, még két kiváló tulajdon által fénylett, ő, ki az egyházi zsinaton nagy bölcsen elnökölt, a hadak élén *vitézbátorságu* vezérűl, minden államügyeiben pedig *igazságos* fejedeleműl tiszteltetett, szerettetett. És bárhol keressék a tudósok Horvátország elfoglalása kissé kuszált gombolyag fonala végét, az e két erénye érvényesitése és számbavétele nélkül aligha megtalálható. Mi legalább e kis per kivonatban, mely soha sem akar historia lenni, hanem csak historiai tájékozás a sok röpirat és értekezés árján, magát keresztűl küzdeni nem akarók számára; a nagy nevü publicistával *Bartallal* tartunk, ki, az akkor Horvátországban elhatalmazott fejetlenségben *csak* az *alkalmat* nem *okát*, mi a királyt nem a zavarok elnyomására, hanem magának az ország *elfoglalására* (subjungendam) birta, a magyar korona keresett régi jogában, még a vezérkorból származóban látja. Mert ugy mond ő a sz. irás amaz intelme : *„Ne lépj át apáid határain“* ha valaki bizonyosan László számára törhetlen és szent törvény lehetett, minden történetiró igazságszeretetének magasztalásában összhangzólag megegyezvén, és ki a spalatroi főesperes Tamás szerint is nem joga gyarapitása, hanem igazságos mértéke betöltésére hajtotta hatalma alá a földközi Horvátországot.

A kérdésre mikor? nemrégmult-időben tudósaink sem tudtak még határozottan felelni, Prayt követvén, Horvátország elfoglalását seregesen 1089. évre tették, ugy mint Szvonimir horvát király halála évére, mi annyiból megigazítandó, hogy Szvonimir után még két esztendeig uralkodott ott,

de mint Lucius is mondja igen gyéren látogatott udvartartással II. István és ki, hogy valamicskét királyhoz illőt tegyen, egy nőkolostor birtoka megerősítésére és még más czélra kiadott oklevelekben tartotta csak fel a hatalmáról tanuságot tevő emlékét; miszerint tehát a foglalási év helyesebben 1091-re esik. A véletlen eset gunynya-e vagy más, hogy épen Horvát István már idéztem müve (német forditásában legalább) 10 l., ezen évek példátlan értelmetlenséget okozó módon vannak össze-vissza zavarva, mi különben magából érthetőleg a munka roppant horderejét senki szeme előtt nem fogja lejebb szállithatni. Ez időszámtani kis hibán átesvén, mint a közmondás szerint Romába, ugy Horvátország elfoglalása előadására is sok út visz, a legjártabb, de mint mindjárt meglátandjuk térjmeg-utczába vezető az, mely szerint Szvonimir hátrahagyott özvegye, László testvérét segitségre hívta meg az őt szorongató horvátpártosok ellen. Habár ma már tudjuk, a sokszor pusztán csak Szvonimir „özvegyéül" máskor László „testvéreül" emlitett királyné nevét is : hogy Ilona volt az, mert Szwonimir egyik (1078) oklevelében névszerint van emlitve és pedig azon tiszteletes méltósággal, mely megillette a magyar királyi vérből származott hölgyet „Acta sunt haec ante notitiam horum testium. Imprimis quidem Helenae gloriosissimae Reginae, sat." (Véghez mentek ezek ime tanuk tudtával. És pedig egyelőre Ilona a *dicsőséges* királynééval stb.) Mondom ha bár ezt tudjuk, sőt azt is, hogy Szvonimir csak a magyar királyokkali ezen rokonságának köszönhette, hogy ő ki Horvátországnak csak bánja volt, utóbb pápai helybenhagyással, mint illett egy, árpádtörzsi leány férjéhez, a királyi czimet is elnyerte; de mivel épen egy Szvonimirféle más okmány (1083) hasonló záradéka már tanukép Lepa királynét nevezi, — de csak pusztán a „gloriosissima" melléknév nélkül, kinek számára épenséggel nem igazolható a vérségi összekötetés a magyar királyi házzal, nem volt Ilona már 1083. évben az élők között, hát László testvére védelmező hőskarjához sem folyamodhatott, ki foglaló hadaival csak 1091. évben, tehát 8 évvel utóbb indult meg. Ha más oldalról azt nézzük, hogy csudálatos öszszhangzással az írók mind Szvonimir halála után felburjánzó anarchiát emlegetnek, mely alatt a nagyokat a hatalom elnyerése után látjuk ott vivni egymással, ugy épen nem hihetetlen, hogy a királyi özvegy Lepa Lászlóhoz járulhatott, e hatalmas szomszéd beavatását nemzetjogilag még akkor is fenállhatónak itélvén, ha saját özvegyi jogalapon keresett igényeitől a trónra, elesnék. Ha ehez adjuk még azt is, hogy II. István épenséggel nem birt népszerüséggel hát hatalommal sem, ugy hogy neve is csak néhány oklevélben menekülhetett meg az enyészettől, egyéb tetteiről pedig tökéletesen hallgat a történet, ugy elég nyomatékkal birhatott a nála Magyarországon megjelent egy[8]) horvátországi országnagy mindehez még hozzáadott azon felszólitása, hogy a honában uralkodó tökéletes rendbomlásnak és a pártok dulásainak fegyvereskézzel vetve véget saját hatalma gyarapodására: hogy László a magyar korona régi jogairól eszmélkedjék nemcsak, hanem *helyreállitásukra* kardot is kössön. „László király," mond Tamás a spalatroi főesperes „ezen tanácsok" folytán haladék nélkül számos hadsereget gyüjtve, jőve, s elfoglalt minden földet a Dráva folyótól, azon bérczekig, melyek Vashavasoknak hivatnak anélkül, hogy gátoltatnék. Ezekután áthágta a havasokat és hozzáfogott az erődök és várak ostromához, és sok csatát vivott a horvát nemzetségekkel

8) Neve nem tudatik.

(gentibus), de miután egyik a másiknak segítségére nem volt, és magok között egyet nem értettek, a királynak könnyü volt a győzelem. De a tengermelléki tartományig elő nem hatolt. Hanem hallván, hogy valamely nép országa határain betört, Magyarországba visszaindult." Senki se kérdje ma már a hadak létszámát, azoknak merre vett utját és felszerelését, elég tudnunk; hogy László mint mindig, most is azok élén vezénylett, hogy várakat ostromlott és vett be, tehát, hogy komolyabb vállalatokra is fel voltak szerelve csapatai, és hogy „sok" csatát vivott a nemzetségekkel, mi ellentétben levén felhozva a várakkal, mezei harczra mutat, mihez ismét számos lovasságra kellett támaszkodnia. Mind ebből bátor régiebb adataink nincsenek, (Tamás két századdal később iró) annyit mindenki tanulhat, hogy László Horvátországot *fegyverrel* hóditotta meg, ugy hogy azok véleményét, kik más uton jöttnek hirdetik Lászlót Horvátország elfoglalására, ugymint : hogy pápai hübérül, vagy Szvonimir özvegyének végrendeletéből nyert hagyatékul vette volna át, mint mindannyi dicsőségeket, bátran felelet nélkül hagyhatunk.

Az, kinek bölcseségéről annyi törvény szól, László király, a horvátországi pártküzdelem elnyomásával, és a trón utáni vágyak elnémitásával be nem érhette, a megoszlott hatalom szétágazó fonalait osztatlan kézbe venni, a sülyedt királyi tekintélyt megszilárditani és a fejetlenségnek tovább is tápot nyujható vagy máskéṕ tarthatlanná vált állapotokat nemcsak megszüntetni, hanem jövendőt igérő jobbakkal helyettesitve pótolni; ez volt, mi kizárólag foglalatoskodtatta László férfias, kormányzásra teremtett lelkét azonnal, hogy kardját hüvelyre dugta. A föld, melyen most mint győző állott, ha nem is idegen, de a magyartól elidegenült föld volt, azt az anyaországhoz szorosabban kellett felölelni, a zupánok magát tulélt gazdálkodását, más hivatalközlönyök által keresztűl viendő közigazgatási rendszerrel felváltani, a vallást terjeszteni, a népet nevelni kellett — de kémélni is mindazt, mi megállhatott a régiből az ujabb mellett anélkül, hogy a lényegest, a magyar törvényes szabadságból majd önkényt fejlő jobblétet kérdésessé tehetné. Az anarchia után a kormánynak tekintélyre volt szüksége, az ügyek élére, ha királyi családtag áll, az anyaország méltóságának és a leányország öntudatának egyiránt elég van téve — és Álmos, Gejzának fia lett alkirály. A bán méltósága, ugy mint régi, ugy nemzeti és azért kegyelt is volt; — ez továbbra is megtartatott; a zupánok helyébe főispányok és a Zupanságok helyébe megyék léptek. Hogy a horvát hadjárat alatt babért nyert magyar nemesség gazdag földbirtokokkal lőn megjutalmazva, és hogy ezek uj székhelyeiken még szorosabb kapcsokat kovácsoltak a házi élet tüzhelyén, azt akárhány család nemzetségi fája és czimere hirdeti; de hogy a mindenható áldása is áradjon e szent frigyre, a zágrábi püspökség alapittatott, Zulából és Somogyból gyüjtött lelkipásztorok osztván meg a munkát az uj egyházmegyében plántálandó urszőlőjében. A két derék nemzet összeölelkezésének megünnepelésére még csak Magyarországban hiányzott egy emlék; a római császárok a meghóditott tartományok bekebelezését a világbirodalmba győzelmi márványivek, feliratok és emlékérmekkel örökitették : a keresztény-szellemü kornak hódolt László, midőn bevégzett hadjárata sikerét az Istennek tulajdonitaná azt, meghálálta ugy, hogy azonnal hazajötte után a sz. Egyedről czimzett somogyvári monostort alapitotta. És megengedte az Ur szolgájának, hogy teremtése felett a békeangyala őrködjék még napjai folytanak a földön.

* * *

László meghalt 1095. és Kálmán lépett a magyar trónra. Azt tartják, a legigazságosabb birói itéletnek, mely egyik felet sem elégiti ki egészen, hasonló valami szokott történni a koronkint kimagasuló történelmi nagyságokkal a kortársait tulszárnyaló reformatori egyéniségekkel; Kálmán ragyogó nap volt a magyar égen, de foltjai vannak a napnak is, csakhogy a szellemdús Bartalkint : Kálmán kormánya alatt Magyarországon az éjelek is voltak legalább oly világosak, mint Németországban *akkor* a nappalok. Nem tudjuk Kálmánról, hogy erélyes egyénisége, mily korlátok közt lépett mindenhol a horvátok kormányzatára a még László által kijelelt ösvényre, nem huzta-e szorosabban magához az igazgatás gyeplüit; de annyit igen is tudunk, hogy ha a horvátok nemzetisége ügyét bár szivén hordozhatta is, horvát nyelven alig szerkeztette kormányrendeleteit, ugy hogy Kerchelich által latin forditásban adott és váltig igaznak ajánlott oklevele (Not. prael. 114) Kálmán nagy terveivel meg nem férhet; ő is mint elődе László, nem sajátlag kialakult országul szerette nézni Horvátországot, hanem a korona közös szabadság alatt létező tartományául, mit azzal is akart értetni, hogy e fonák okmány állitott kelte után (1111) a horvát és dalmáta papságára kiterjesztette az anyaország kiváltságos előnyeit méltányossággal, de hihetőleg szintannyi politikai eszélylyel és számitással is. Kálmánnak Horvátországgal nagy tervei voltak, ő azt sz. László után nemcsak szentül őrizendő szerzeménynek, hanem hagyományos átkelőül nézte a tengerhez juthatni, melyen szép tervei szerint már látta szeldelni a hullámokat a duplakeresztet lobogóul kitüzött magyar hajókat; a koholók is jónak látják néha a köznézetnek hódolni, és igy, bár a felebbi horvát nyelvü okmányt elvetjük is, nem minden jelentőség nélkül hiszszük lenni benne a kitételt, melylyel Kálmán él, midőn magát az ádriai tenger urának (maris adriatici dominus) irja. Megengedjük hát a jámbor Thuróczinak, midőn Kálmán külsőalakját torzképül ecseteli, meg a németeknek, ha azt korholják benne, hogy elég tompa érzékeire mutat, hogy midőn a szent sír elfoglalásaért egész Európa rajongott, a villanyos folyam elől elszigetelten csak ő állott, sőt a kereszteshadak országán át vett utját is gátolta; de nem tartunk azokkal kik Dalmátia elfoglalásában inkább merész, mint az anyaországra boldogságot hozó vállalatot látnak, párhuzamban tevén a német császárokat vele, kik a valódi sulypont félreismerésével mindig az olaszországi narancserdők után indultak, a germán őstölgyeket pusztitva, midőn azokból faragták dárdanyeleiket. Sőt inkább Szalay szerint : „Mondjunk áldást a nagy fejedelem hamvaira, ki annyit szerzett a nemzetnek, mennyit utódai, fájdalom! nem voltak képesek megtartani.“

Álmos, Kálmán király alatt is, egyelőre Horvátországban az államügyek élén hagyatott; ha azon átalános jellemkép után itéljük meg, mit róla birunk, ugy nem volt valami kimagasuló tehetség, vadászkedvelőnek és féligmeddig inkább vakbuzgónak, mint vallásosnak festi őtet Fessler; és Fessler még a franczia hajpor és spanyolnád korának embere volt, de azért még mai átillás embereink is igen szeretik utánozni, leforditani, kiirni is; ez is jó, ha uj forrásokat nem tudtunk nyitni, azonban eszerint aligha fogjuk Álmost egyénisithetni; mert a vadászat és vallásosság (persze sokszor csak a külsőségekben) oly közös vonás a középkori uralkodók arczképeiben, hogy akár mindannyit egy nagy család tagjainak vehetnők. A két hajlamirány, az akkori hatalom embereiben, annyiból nem is kárhoztató, a mennyiben akadályul nem volt a kor igényeit kielégitő, még akkor kevésbé bonyolult országlási teendőknek, ugy tartották : „pietas ad omnia utilis“ az istenfélő

jámborság mindennel megfér; a vadászat pedig, elfogadott közös véleménynél fogva, képezde volt a hadtudományra. Ezek mellett megállhatott volna tehát Álmosnak is országlási erélye, és Kálmán uralkodása már első éveiben a lázadás zászlóját kitűző Péter zupánnal vagy főispánnyal megmérközhetett volna — ha megmérközhetett? csak csapatainak, haderejének tudnók létszámát hozzávetőleg, ez nagy nem lehetett; a magyar elem csak töredéke volt az egésznek, melytől elválhatott egy nagy rész, mely Magyarországon is birtokos levén, ez anyaország hadaihoz csatlakozott, a garázda keresztesvitézek épen akkor a honon keresztül vonuló pusztitó árja ellen, mi mellett kétség sem lehet, hogy a nemzeti horvátpárt a lázadás élére állt Péter zászlói alá csődült, őt elhagyva. Ily körülmények közt az idegen elemtől környezett Álmos kezében a vezénylő buzogány nem lehetett az irigység tárgya. Ingatag, ha nem is fondorkodó, de a korona után vágyó jelleme, nem ajánlhatta őt Kálmán előtt arra, hogy tőle függő nagyobb haderőt adjon reudelkezésére, ez Kálmán biztonságával nem fért meg, de a lehető győzedelem dicsősége is csak növelendette, ha mi volt, vagy felidézendette Álmos iránt itthon a keletkezhető rokonszenvet. Kálmánnak Horvátországban szükségkép magának kellett győzni; ő mindenkinek, csak Álmosnak nem lehetett lekötelezettje, a hány lépcsőt épít Álmos öntudatának, annyival sülyed alá maga, ha valaha ugy akkor a rendbomlás első alkalmakor láthatta már be a bőlcs király, hogy osztatlan hatalomra, de osztatlan népszerüségre is van szüksége. A rokonok közti gyülölség még ki nem lobbant de ha lángra kaphatna a legközelebbi tápanyagot tanácsos volt eltávolitani, de utóbb látjuk, hogy a király, a külföldről is jöhető fenyegetések irányában a kétségbeesés eszközéhez nyult, midőn Álmost és fiát Bélát megvakittatta, mi által azonban a Gondviselés utját bevágni mégis elégtelennek mutatkozott a korlátlan hatalom a gyarló ember kezében, midőn utóbb a nemzet Bélában csak martirt látott és koronát nyujtott.

Végre megszabadulva Kálmán itthon a keresztesekkel volt bokros bajától, mit Horvátországban a forradalmár Péter zupán kizsákmányolhatni vélt saját érdekében, időt nyert az itthon a keresztesek ellenében eléggé iskolázott csapatait délnyugatra vetni. Zágrábon keresztül vonult, hogy a Száván átkeljen a magyar had, melyet Horvátországban László óta nem láttak, és erkölcsileg oly nagy hatást ébresztett lobogóival, melyekre annyi különtörzsi keresztesnépek elleni győzedelmek voltak irva, hogy Péter a mezei nyiltcsatát kerülgetve, jónak látta a gnozdi hegyekbe venni magát, melyek utána a Pétergnozdi hegyek nevét nyerték, hogy ezek sürüjében bujkálva és a szorosokat védve a guerilla harczban kisérje szerencséjét. A magyar fegyver élesebb volt, hogysem a horvát engedetlenség felfoghatta volna csapásait saját megsemmisülése nélkül, a pártvezér Péter a csatával (1097.) vesztette életét is. A korona tekintélye helyre lévén állítva, Kálmán nyugaton visszakanyarulhatott volna Magyarország felé, de csapatainak e győzedelem szülte jó hangulatát, hátmöge biztosítva levén, még többre is használhatni vélte: „előre“ vezénylett és a normánnok által megszállva tartott, dalmát városok bástyafalai alatt termett, bevette Ó-Zárát és frigyre lépvén a velenczeiekkel a normánnok ellen, az olasz hajókat fegyvereseivel népesitette, kik Nápolyban léptek partra, de fegyvertényeik sikere, mi néhány elfoglalt város volt, Kálmán beleegyeztével a velenczeiek kezén maradt. Mint jönni szokott, a magyar-velenczei frigy sem volt tartós, maga Kálmán ejtette azt el, azzal, hogy az ellenkező irányba csapott át, és Roger norman herczegnek nyujtotta kezét szövetségre, leányának házasságra. A

leánykérőben járó követségek sziciliai részről viszonoztattak, és az összekelés el lőn határozva, miután a szerződési pontokra több országnagy, sőt Álmos is megesküdött, az összekelés ünnepélyét előadva halljuk Malaterra után : „A gróf (Roger sziciliai uralkodó) küldött embereinek megértvén jelentését“ maga részéről is a király (Kálmán) követeit magától eresztvén, sokféle ajándékkal látván el őket, a királynak napot határoz, melyen leányát küldendő lesz. És igy Krisztus után 1097. évben, a szükségesekkel felkészülve, május hóban 300 katona kiséretében egész Thermia-ig küldi a leskári püspök és más hivei környezetében, innen tengeri uton egészen Pannoniába menniök parancsolván a leánynyal, kik felszerelvén a hajókat, a leányt sok menyasszonyi ajándokkal hajóra ültetik, a vitorlákat szélnek eresztik, kedvező szelekkel szeldelik a hullámokat, mig végre a fejérréven, mely a magyar király birtoka, szerencsésen partra kötnek. Itt Vincur a tengervidék parancsnoka 5000 fegyveressel küldve fogadta, és azt (a herczegi hölgyet) azokkal, kik vele jöttek illedelmesen fogadván, a királyhoz kalauzolta. És miután a szokás szerinti számos királyi kiséret, a közönségesnél nagyobb, megszámolhatlan sokasággá növelné az összekelést és az uj királynét látni ohajtókból, a megállapitott napon, az érsekek, püspökök és más nemes rendek a leány jegybére királyi szokás szerint nyilvánosan megállapíttatik. A király és királyné a catholica egyház szerint eljegyeztetnek; és az ünnepélyes lakodalom sátrak és levelesgalyú színek alatt megtartatik. Mert nem lehetett elégséges ház ennyi sokaság befogadására. Igy menvén véghez az összekelés.“ E nemzeti ünnepet Fehérvárott ülték meg, és hihető némely írók után, hogy azt Kálmán koronázása és Álmos vezéri felkoszoruztatása még fényesebbé tette, és ez a válpont : innentúl meghasonlás, szakadás, gyülölet, kibékülés és uj ármány egymást váltják fel a két rokon közti viszonyban, szóval a békeangyala szivöktől bucsut vett, hogy a furiak székeljenek ott; mindez azonban inkább az egész birodalmat sujtotta, tüzetesen Horvátországot csak ott érintvén, midőn Kálmán belátása szerint Álmos magát ott lehetlenné tette, midőn missioja s hatalma jelvényeit visszakérte s őt Horvátország kormányától eltávolitotta. Mi egy, a horvátok ellen vezetett uj hadmenet szükséges következménye volt 1102. évben.

Mert uj lázadás ütött ki ezen évben a horvátok és dalmáták egyetértéséből — nem tudhatni Álmos egyetértéséből is. Ugy látszik Kálmán akkor csak jött, látott és győzött, mert ugyanazon évben meghóditotta mind a két nemzetet, és fejére tette a horvát és dalmát koronát. De ha a horvátoknak igazuk lehetne, itt megfenekelnénk, mert nem a győzedelmet engedik meg Kálmánnak, melylyel honja lépcsőit épitette volna, hanem kardnak tollat, a folyt vérnek téntát tolnak alá, és az egészet egy szelet pergamenre törpiték alá, mely azonban közfájdalomra elveszett s az elhirhedt pacta-conventákat a szerződési kötvényt tartalmazta volna, minek hiányában Tamás spalatrói főesperest salonai egyház történetéhez utánvetett jegyzékre, melyről Kussevich ugyan nagy kenetséggel de talán czélzással is elmondá, miszerint azt épen oly hitelesnek lehetne egy horvát honfinak tartani, mint akár az Anonymus tartja a magyart hitelesnek; az Anonymus ugyan nem a legvédtelenebb, a legsebzhetőbb foltunk, hanem még is az, kiről nagy érzékenységgel el szoktuk mondani viszautasitólag, az ismert : *„ne bántsd a magyart.“* Hanem annyi igaz, hogy Horvát István le is vette lábokrul azokat, kik e fonák koholmányon állva, maguknak „jó harczot harczolni“ látszottak. A legvesz edelmesebb fegyver mindig a „nevetségessététel“ azzá tette Horvát

István, midőn legyőzte posthumitását, nem említve azt, hogy a jegyzék szerint a királyi zászlók alá állittatni kikötött csapatjutalék egész Horvátországra csak 120 főből! állott volna. Mi számra sem sok, de a horvátok dicsőségére mindenesetre kevés.

1105-ben ismét fegyverben látjuk Kálmánt dalmát földön, hol a zaraiak felmondák az engedelmességet, kik a pusztitó ostromlási rohamtól csak azáltal menekültek, hogy a travi püspök jó szándéku intésére ismét az oltár szarvát fogták meg, ujból hüséget esküvén a magyar korona iránt. Kálmán ez idei győzelmi bevonulását egy jellemző felirat örökitette a Zára egyik tornya kövére vésve, melyet még Lucius épségben látott és igy szól:

„Urunk Krisztus után 1105, midőn a győzelem és a béke adománya után Isten megengedte a bemenetet Jadrába, Sz. Máriának e tornyát saját költségéből alapitotta és épitette Kálmán Magyar-, Dalmát- és Horvátország királya."

Mit rövidebben ily formán mondtak a római győztes imperátorok: „Virtus Exerciti." vagy „Felicium temporum reparatio." (A hadsereg vitézsége. A boldog idők visszaállitása). Kálmán elmondhatta azt, mert győzelmi babért vitt haza, és a béke olajágát hagyta maga után.

Álmos, ki horvátországi alkirályságát vezéri czimmel volt kénytelen felcserélni, környezete által folytonosan a méltósága fényfogyatkozására emlékeztetve, két ízben is V. Henrik udvarába vette magát, hogy fegyveres közbejárásra birja őt Kálmán ellen. A király országlási eszélyének sugallatára hallgatván, hogy a dalmátáknak okuk ne legyen a német császárok uralmát visszakivánni, 1108. a tengerparti városoknak széles alapra vetett kiváltsági jogokat biztositott kegyleveleiben, a travi polgárok számára adott szövege fenn is maradt, elveszett a spalatroiaké, és ez okmány lehetett mintaképe mindazon szabadságleveleknek, melyek időnként a magyar királyok által kiadattak a dalmát városok részére.

Az 1111 évről maga Lucius (III. 5.), ki különben minden szép tehetségét arra forditotta, hogy a velenczeiek hirnév- és dicsőségben ragyogjanak az utókor előtt, még is kénytelen mondani: „Egész Dalmátország uralmát akkor a magyarok birták, mi az Árbai egyház részére Kálmántól kieredett kiváltságlevélből következtethető," ki horvát és dalmát királyok szokása szerint ugyanakkor maga körül az anyaországból jött püspökök, maga az esztergami primás közbejövetelével is királyi tanácsot tartott (curiam celebravit).

*
* *

Mennyivel magasult ki Kálmán fejedelmi kortársai sorából, szép sőt bámult tulajdonaival, nem tartozhatik ez igénytelen sorok feladatához. Itt csak annyi állhatott róla, hogy ő alatta szaporodott a magyar birodalom czimere egy uj paizszsal, Dalmátországéval, valamint sz. László alatt Horvátországéval, de, hogy ezek nem a diplomatiai alku és toll, hanem a foglalás és kard tropaeumai.

Paúr Iván.

2.

A Telekiek.

(Első közlés.)

I. Kedves magyar hazánk, e sokat szenvedett, sok nemes vérrel áztatott föld, földirati helyzeténél fogva, mint a nyugati müveltségnek s a keresztény hitnek védbástyája kelet felől, századokon keresztül önlétéért, s a hátamögötti nemzeteket is fenyegető veszélynek elhárításaért küzdött a vadság s hódítás árjai ellen. Mig más nemzetek a béke ölében csöndesen működve, óriási haladásokat tehettek a tudományok s müvészetek mezején: az örökké zaklatott magyar, nehéz előőrsi szerepében folytonos élethalál harczot vítt azok ellen, kik a nyugati tudományosság s polgárisulás virágait eltemetni törtek; a fegyverek rémes zörgései közt vagy egészen hallgattak vagy csak félve bujtak elő dúlt fészkeikből a megriasztott múzák; a tudományos munkálkodásnak nem nyilt tér, nem ajánlkozott jutalom, sőt a magát harczolva védő, csupán hadi gyakorlatokban gyönyörködő, életfeltételét csak bajnoki erőben, hősi feláldozásban látó nemzet a tudomány szelíd foglalkodásaitól többnyire idegenséggel s lenézéssel fordult el. A harczos bajnok, a fegyveres dalia büszkén tekintett alá a „diákra, a literátorra." Emlitenünk kellett ezen történeti igazságot azon méltatlan vádakkal szemközt, mikkel rosz akaratú elleneink elhalmoznak, s azon olykor valóban nevetséges „altum supercilium" ellenében, melylyel a megvédett nyugat a védelem miatt elkésett s hátramaradt keleti fajra tekinteni kedvet érez.

Oly hazában, hol folytonos élethalálharcz folyt az ösi földért, a megtámadott házi tűzhelyekért, hol a véráztatta hadi repkény volt a férfi homlokának legszebb ékessége, e harczias, daliás fajnál hol a főnemes családok leginkább csak hadi érdemek után törekedtek, a nevelés iránya sem lehetett más, s nem a szelid múzák, hanem a haragos Hadúr oltárára hordták a kimerithetlen áldozatokat. Az őscsaládok tagjai leginkább hadi koszorúkkal körözték halántékaikat; s minél kevesebben találkoztak, kik a tudományok ápolása, és még kevesebben, kik azoknak közvetlen müvelése által tüntek ki.

Ezen kevesek közé tartozik, sőt ezek során legfényesebb helyet foglal el a gróf *Teleki* család.

Pedig a kar és kard hatalmának végre is meg kell hajolni a fej és tudomány hatalma előtt; pedig a tudományos emberfej nagy száma végre is a nemzet valódi s legbiztosabb ereje. „*Knowledge is power*" mondja az angol, s csekélyebb, de haladottabb haderejével megveri az északi óriást, és eszével, tudományával parancsoló állást foglal el a végtelen kiterjedésű s népességű China felett. Kik tehát a tudományokat ápolják s müvelik, nem kevésbé hősök, nem kevésbé hazafiak, mint azok, kik a hazát karddal védik; és főleg mióta az ujabb hadtudomány a kar és kard jelentőségét nagy részben megszünteté, s a Paix-hans-álgyúk, s Congreve-röppentyűk előtt az erős Kinisiek, a rettenthetlen Bayardok, az arszlányszivű Richardok csak úgy hullanak el, mint gyakorlatlan félénk ujonczok, — s mióta a népek s udvarok vitáik inkább a diplomatiai téren, tollal s tintával vezettetnek, a háborúk csirájokban elfojtatnak, s a béke ölében egészen másnemű érdekek veszik igénybe az erőket: a tudomány s művészet sokkal jelentékenyebb

tényező lett az emberi életben, mint a nyers erő, bár a leglovagiasb hősiség sugárival övedzve. —

A vitézség, feláldozó hősiesség, álgyú és kard megtarthatják a hazát, de méginkább a politikai bölcseség; a megtartottat pedig a nemzeti tudományosság s művészet teszi széppé s virágzóvá, melynek eszköze ismét a müvelt nemzeti nyelv; s mit örüljünk a földnek, ha azon a nemzetiség virágai nem diszlenek, nemzeti hangok nem zengenek? méltó lett volna-e ontani annyi nemes vért, ha az ország határai közt, miket erős karok megvédettek, kihalt volna az ősök nyelve, s a szellemi élet, melynek a nyelv tolmácsa, műszere? — Ezért, ha nagy polgári érdeme van Zrinyinek a hősnek: aligha kisebb Zrinyié, a költőé; s a Hunyadiak, Dobók, Szondyak nevei mellett méltán foglal helyet a szelid Kazinczyé, Kölcseyé s Vörösmartyé. —

Előre bocsátottam röviden e nézeteket, hogy kellőleg kitüntethessem azon nagy család érdemeit, mely bár hadvezéreket is szült a hazának, de mégis kevésbé hadi szolgálatokkal, mint a béke hivatalainak viselésével s e pályán tündöklő bölcseséggel, főleg pedig a nemzeti nyelv s tudományosság lelkes, áldozatos ápolásával, s müvelésével emelkedik ki coloszszi nagyságban a tömeg felett.

A török visszaverve, ős Budavár visszafoglalva, a belső pártviszály lecsillapitva, a haza mentve volt, s a béke nemtőjének szárnyai alatt pihenő nemzet ijedve vette észre, mennyire elmaradt a testvérfajoktól, melyekkel a haladás s tökéletesedés pályáján versenyt futni teremté őt a minden nemzetek Ura. A kivivott béke puha párnáin *„romlásnak indúlt a hajdan erős magyar“* — a vezérek utódai, kik diadalmas zászlót emeltek egykor az elzajlott csatákban, sybarita-kéjbe sülyedtek, elnemzetlenültek, idegen nyelvet, öltözetet, szokásokat vettek fel. A várnai, kenyérmezei, mohácsi, nándori, egri hősök unokáira nem lehete ismerni többé; a nyelv, minden nemzetnek e legnagyobb, legféltendőbb kincse, ugy a nagy urak fényes terméiből, mint az iskolákból s a tanácskozás zöld-asztalaitól számüzetve, a müveletlen szegény nép lakaiba menekült; s volt idő, hogy azon kevesek, kik keblök istenét követték, kik leirhatlan önfeláldozással martyrkoronát érdemelve, szivök vérével táplálták az árván hagyott hazai nyelvet s tudományt, tisztelet s méltánylat helyett inkább gúny és megvetés tárgyai lettek, habár helyette töviskoszorút nyertek. —

Annyival nagyobb és szebb azok érdeme, kik a nemzeti nyelvnek, irodalomnak s tudományosságnak, a vész e korában mentői, támaszai valának, kik sohasem szüntek meg magyarok lenni, kiknek meleg szive sohasem fáradt a nemzet legfőbb kincseért dobogni, s nyilt eszök átlátni, hogy nyelvével, irodalmával együtt végenyészetbe ment a hazát megmentett bajnokősök hütelen ivadéka. — E buzgó, melegszivű s nyilteszű mentők s támaszok közé tartozik, sőt ezeknek tiszteletreméltó során talán legelőkelőbb szerepet visz a fényes Teleki család, s legyenek e lapok azon nemzeti hála kijelentésére szentelve, mely ebbeli érdemeiket fiúi érzettel kiséri.

A Telekiek családja egyike hazánkban, ha e néven nem a legrégiebbeknek is, mert a mennyire tudva van, a Mecsenicsi Garázdák, kiktől származik, csak a 15-ik század elején jöttek át Dalmátországból a szorosan vett magyar földre, de *II. Teleki Mihály*, Apafi erdélyi fejedelem hires ministere óta, kétségkivül a legfényesebbeknek, leghatalmasabbaknak. — A dalmát eredetü „Mecsenicsi Garázdák“ a tiszántúli megyékben, nevezetesen Aradban, Békesben, Zarándban, Biharban települtek-le, s több ágra oszlottak. Egyik ágát képezte e kiterjedt nemzetségnek a *„Horogszegi Szilágyi;“* Bos-

niában terjedelmes birtokok ura már Zsigmond király idejében, kik közől Lászlónak fia volt Horogszegi Szilágyi Mihály vajda, Magyarország kormányzója, s ugyanannak leánya Szilágyi Erzsébet, Hunyadi János nagy hősünk neje, Mátyás király lelkes édes anyja. Ez úton a Telekiek rokonságban vannak a Szilágyiakkal és Hunyadiakkal, s ha örülnek annak, hogy a haza legszebb korának dicsősége reájok visszasugárzik, hogy Mátyás király dicső koronájának fényéből nekik is jut, mint vérrokonoknak, — méltán és helyesen örülnek. Gróf Teleki József megirván nagyszerű történeti művét *„a Hunyadiak koráról“* egyszersmind saját vére történetének legszebb fénykorát irta meg, s e büszke, nemes öntudat kétségkivül lelkesitő hatással volt erejére, buzgalmára a fáradságos nagy mű elkészitésében. A Szilágyi, Garázda, Teleki házak közös czimere : a vad kecske, s a Telekieknek most is birtokukban van Szilágyi Mihály kormányzónak egy adománylevele, melyben a Garázdákat vérrokonainak mondja. — Bármily jelentéstelen legyen is pedig önmagában, való érdemek nélkül, a születési aristocratia, bármily könnyü is azt mérges gúny tárgyává tenni, ha az ősi névnek ősi erények nem felelnek meg : csak az elfogultság tagadhatja, hogy — ha természetellenes viszonyok a szabályt meg nem rontják — „a sasok rendszerint sasokat nemzenek, s nem szül gyáva nyulat Lybia párducza“ — csak az elfogultság vaksága vonhatja kétségbe, hogy az ősök dicső példája emelő, lelkesitő erővel hat. Berzsenyink szerint : „Dicső előkép várja figyelmüket, s nagyságra hínak minden előjelek.“ Ez a szabály; miből azonban nem következik sem az, hogy jeles ősök sarjadéka silánynyá ne fajulhasson, sem az, hogy őstelen ember a legnagyobb ősök unokáival érdemben s valódi nemességben ne versenyezhessen. —

A károlyfehérvári nagy egyház falába fekete márványba vésett latin versekből, melyek hiteles tanuságok bizonyitása szerint még a tizennyolczadik század elején olvashatók valának, kitetszett, hogy az 1434-ben aug. 9-én Slavoniában született *Cesinge János*, a *„Janus Pannonius“* név alatt ismeretes pécsi püspök Mátyás király idejében, s nagyhirű latin költő, szinte Garázda ivadék volt, és gr. *Teleki Sámuel* canczellár, midőn e jeles tudós elmeműveit kiadta, egyik ősének dicsőségével foglalkodott.

A Garázda faj különféle jószágokat szerezvén, nevezetesen Széket és Teleket, *Széki* s *Teleki* neveket vett fel, s a széki és teleki Garázda-ágak később egyesülvén, innét a maig használt családi név : *Széki Teleki.* Ugyanis, Székről és Zágorhidáról irt *János*, leányát *Annát*, kit Báthory Zsigmond fejedelem fiusította, örökösévé tévén, *Teleki Garázda Mihályhoz*, rokonához, adta nőül. Első gróf volt a családban *Teleki Mihály*, *Teleki János* fia, *Bornemissza* leánytól, e néven második, a jámbor Apafi Mihály erdélyi fejedelem nagy eszű s nagyhirű ministere, Erdélyország fővezére, Huszt és Kővár várak, Csik, Gyergyó, Kászon, Sepsi, Kezdi, Orbai székek főkapitánya, a tizedek és harminczadok főhaszonbérlője; Apafi fejedelem halála után (1690. april 15.) Erdélynek főkormányzója; ezen jellemére nézve sokaktól gáncsolt, de hadban jeles katonának, békében nagy államférfinak, s elméje, ügyessége, tudományszeretete tekintetében rendkivüli embernek mindenkitől megismert, még mai napig is igazságos és elfogulatlan történetiróra váró férfiú. — Gróf Teleki Mihálynak, e néven másodiknak, de a családban első birodalmi grófnak első neje *Pekri Zsófia*, második neje *Köröstarcsai Veér Judith* volt. E házasságból hat fiú és hét leánygyermek származott, mely szép termékenység azon őszinte vágyat költi bennünk, bár minden igaz magyar család hasonló örömökkel lenne megáldva. E számos gyermek által a Telekiház rokonságba jött s maig is vérségi és sógorsági sokágú összeköttetés-

ben van Magyarországban nagyszámú s főleg Erdély majdnem minden főnemes családaival, Erdély fejedelmeivel, a Bethlenek, Kemények, Barcsayakkal, a Wesselényi, Bánfy, Kendeffy, Kornis, Mikes, Toroczkay, Veér, Zeyk, Haller, Degenfeld, Vay, Toldalagi sat. fajokkal.

II. A nagy kiterjedésü s roppant szétágazású Teleki grófi család három főágra oszlik. — Második *Mihálynak*, az erdélyi ministernek s kormányzónak, első fia volt *harmadik Mihály*, kitől származik az első, — Mihályféle ág; másik fia volt *első Pál*, ki szül. 1677-ben s meghalt 1731-ben, legifjabb fia pedig *első Sándor*, kí 1778-ban halt el.

1. Az első v. Mihály főág, származva *harmadik Mihálytól*, ki a kővári s aranyosi kerület főkapitánya s talpraesett magyar iró volt, és *Toroczkai* leánytól, — két virágzó alágra oszlik, *János* és *Sámuel* ágaira.

Az öregebb alág, mely r. katholikus hitű, származik *első Jánostól*, harmadik Mihály öregebb fiától s *Vay Borbálától*, kiknek ismét két fiuk volt : *Pál* és *János*, ismét két külön ház alapitói. —

a) Pálnak fia volt *negyedik Mihály*, ki róm. katholicussá lett M. Therézia alatt; ennek két fia : *V. Mihály* és *első Ferencz* az ugynevezett *pasz-mosi költő*. Ötödik Mihálynak fia : *István*. Első Ferencznek, a gróf Teleki Sándorféle ágból származott *Teleki Saroltától*, gyermekei : *Eduard* és *Sarolta* Eduardnak pedig Haller Mathild grófnétól : *Gyula* s *Gizella*. —

b) Második Jánosnak fia volt *harmadik József;* ennek maradéka : *harmadik János* s ennek gyermekei *Mikes Eliz* grófnétól *Sándor* és *Róza*, Bethlen Farkasné.

Az ifjabb alág, mely reformált hitvallású, származik *I. Sámuel* tábornoktól, kinek neje Eötvös Mária; fia *I. Imre*, kir. táblai ülnök, ezé *II. Imre*, kinek gyermekei *Brunszvik Karolina* grófnétól : *Blanka*, *Max* és *Emil*.

2. *A második* vagy *Pál főág* származik második Mihálynak második fiától első Páltól s Vay Katalintól. Flső Pálnak fia volt *első Ádám* tábornok s tanácsos, ki megh. 1769ben s Wesselényi Susánnától egy fiút hagyott hátra, *második Ádámot*, aranykulcsost, valóságos b. t. tanácsost, II. József császár alatt a kolozsvári kerület kir. biztosát, B. Szolnok s Doboka megyék főispánját, Kolos, Torda, és Közép Szolnok megyék főispáni helyettesét, Corneille Cidjének forditóját. Bár pedig ezen Ádám, *Wesselényi Máriával* 14 gyermeket nemzett, fimaradéka mégis kihalt.

3. Legkiterjedtebb s virágzóbb a *harmadik* vagy *Sándor-főág*, második Mihálynak legifjabb fiától s ennek nejeitől Bethlen Juliánától s Nagy Zsuzsánnától származó, kinek négy fia, *második László*, *első Lajos*, *második Sándor* és *negyedik Sámuel* b. t. tanácsos, bihari, marmarosi főispán, magyar alcancellár, s erdélyi főcancellár, a marosvásárhelyi gazdag könyvtár alapitója, — négy külön alág törzsatyja lett.

a) Első alág *második László* ága; kinek *Ráday Esztertől*, a Rákóczy-forradalomban elhiresült Ráday Pál cancellár leányától született fia *József* ugocsai főispán, b. t. tanácsos, s koronaőr; s ezen Józseftől, s *Királyfalvi Róth* leánytól unokája : *harmadik László*, somogy megyei főispáni helytartó, s a hétszemélyes tábla birája. Ennek két neje volt; az elsőtől *Teleki Máriától*, gyermekei : *Ádám* a tábornok; *negyedik József* a kormányzó, s akad. elnök, Hunyadiak korának irója, nőtelen mindkettő, és *Sámuel* a pesti helvét hitv. egyházkerület fő gondnoka, kinek b. *Jeszenák Luizától* gyermekei *Clementina*, gr. Teleki Domokosné, *Sándor*, *Gyula* és *Júlia*; — második nejétől, *Mészáros Johannától* pedig gyermekei : *negyedik László*, a főrendi ellenzék hires tagja, s a „Kegyencz“ irója, és *Auguszta* gr. Degenfeld Ottoné.

Harmadik László testvére volt *József*, kinek, *Teleki Zsofiától* gyermekei *Juliánna*, Tiszáné, *Domokos*, m. akad. igazgató tag s az „Unio" zsebkönyvben s erdélyi hirlapokban jeles czikkek s költemények irója, *Borbála* gr. Ráday Gedeonné, és *Sófia*, gr. Bethlen Jánosné.

b) A második alág *első Lajostól* s Bethlen leánytól származik, kinek négy fia volt : *második Lajos*, kormányszéki tanácsos, *Domonkos*, tordai főispán, *Sámuel* kapitány, cs. kir. kamarás, és *Mihály* kir. táblai ülnök. Második Lajos ága; fia *József*, senior, neje : *Izdenczy Sarolta*; testvére *Juliána*, gr. *Toroczkay Pálné*. — *Domokos*nak két neje volt : *Bethlen Judit*, kitől leánya: *Anna Kemény Simonné*, és *Kendefy Zsuzsa*, kitől fia : *Elek*, neje *Veér Juliána*, ettől fiai : *Domokos György*. Elek testvérei : *Rachel Kemény Pálné*; *Polixéna*, *Kemény Miklósné*; *Christina*, *Zeyk Jánosné*. — Sámuelnek *Serényi* grófnétól fia : *Ferencz* az udv. cancellariai volt referendár, Zrinyi németre forditója, s Hormayr és Mednyánszky történeti zsebkönyvének dolgozó társa, kinek neje gr. *Szapáry Leopoldina*, s testvérei : *Karolina*, a Mihály főágon álló gr. Teleki Ferencz neje, s *Christina*, brünni kegyes hölgy. — Mihálynak végre fia harmadik Lajos, ennek fia *Miklós*, az erdélyi itélő tábla birája; neje *Simény Klára*, kitől fiai : *Oscar* és *Gusztáv*; Miklós testvérei : *Mihály*, *Lajos*, ennek fia Bethlen Grófnétól *Károly*. — Ezen négy ág közől a harmadik, t. i. Sámuelé, róm. kath. a többi reformált hitű.

c) a harmadik alág, első Sándor harmadik fiától, második Sándortól, származik, reform. hitű, kinek fia *Ádám*, s ennek, nejétől gr. *Toldalagi Christiná*tól fia : *Sándor*.

d) A negyedik alág, szinte reformált hitű, negyedik *Sámueltől* a cancellártól ered, kinek fiai iktari *Bethlen Zsuzsánától* : *Domokos* „a hazai utazások" irója, s a jénai mineralogiai társaság elnöke; s *Ferencz*, ennek gyermekei, *Bánfy Elizától* : *Eliza b. Vay Lajosné*, *Ágnes* hg. *Waldeckné*, *Róza* gr. *Wúrmbrandtné*, s *Ferencz*, kinek neje *Bethlen Erzsébet*.

E nagy sorból többen viseltek ugyan fényes hivatalokat s tündöklöttek kitűnő polgári érdemekkel: e helyen azonban, hol a Teleki-háznak kimeritő történetirása nem, hanem csak rövid átnézete s jellemzése czéloztatik, csak az országos vagy irodalmi tekintetben legnevezetesbeknek adjuk rövid életirását, és ezek : *Mihály*, Apafi ministere, *Sámuel* a cancellár, s ennek fia *Domokos*, *József* a koronaőr s ugocsai főispán, *László* a septemvir; *József* az erdélyi kormányzó s m. akademiai elnök; nehány másokat pedig kik polgári s irói pályán szinte kitűntek, csak rövidebben emlitünk meg. —

III. *Teleki Mihály*, a Teleki ház fényének s gazdagságának újból megalapítója, Teleki János jenői várkapitány és zarándi főispán fia Bornemisza László leányától, született Nagyváradon 1634-ben, első ifjuságában Rákóczy György oldala mellett volt, Magyarországról szegényen ment Erdélybe Apafi Mihály fejedelem udvarához, kinek neje Bornemisza Anna s Teleki Mihály anyjának, valamint Bánfy Dénesnének is nővére volt. Ezen rokonság lett első lépcsője emelkedésének. Mert, Cserei szerint „a fejedelem asszony" maga akarván mind urának, mind a többinek parancsolni, a maga nagyváradi szamonczáját, s azok között Teleki Mihályt, bátyját minden uton módon promoveálta s Erdélyben urakká tette. — Teleki Mihályról legnagyobb ellenségei is bevallják, hogy igen eszes, ügyes ember volt. Cserei, ki Erdély veszedelmét egyenesen neki tulajdonitja, őszintén megvallja, hogy „nála igen szép és gyors elme vala, hogyha jóra forditotta volna, akármely ministeriumot dirigálhatott volna." —

De vádolják, hogy az eszközökben nem mindenkor válogatott elég lelkiismeretesen nagy czéljainak elérésére; nevezetesen, hogy az erdélyi urak közt hol egyik, hol másikhoz csapván, s egyiket a másik előtt bevádolván, őket sorban kiszorította a fejedelem kegyelméből, s részint, mint Bánfy Dénest, vérpadra is vitte; a mit tennie annál könnyebb volt, mert bort sohasem ivott, mindenkor józan maradt, s igy a többieknek poharak közt kifecsegett titkait kitanúlta. — Befolyása a jámbor együgyű fejedelemre napról napra erősödött, főleg miután Apafi István, a fejedelem testvére elhalt, kinek fia Miklós, Teleki Mihály leányát vevé feleségül. 1677-ben már kővári kapitány volt, s szép jószágokat nyert a fejedelemtől. — A Magyarországról Erdélybe menekült magyarországi urak hozzá folyamodtak, hogy általa Apafit a magyarországi ügyekbe avatkozásra birják, megigérvén neki, hogyha ügyöket felfogja, s partra segíti, magyarországi nádorrá teszik. És valóban ő mindent elkövetett, hogy ezen segítségadásra a fejedelmet s az országtanácsot rábirja, Bocskai, Bethlen és első Rákóczy György példáját tartván elébe; mire kétség kivül hite iránti szeretete s buzgalma is ragadá. De sem a Bánfy Dénes s Béldy Pál által vezetett országtanács, sem a fehérvári országgyűlés bele nem egyezett Telekinek ezen tervébe, s ezért mind Bánfynak, mind Béldynek veszni kellett. Teleki nem tűré, hogy nagy terveinek valaki ellenszegüljön s az akadályokat fáradhatlanul tisztitotta el utjából. Amaz czigány által nyakaztatott le Béldy várában, hová, hazaárulással vádoltatván, fogságra vettetett; emez Stambulban halt meg, hová menekülni kénytelenittetett. Ezentúl Teleki Mihály már mindenható lett a fejedelem körül; segédeit ügyesen választá, hatalmas észerejével, diplomaticus ügyességével, s erélyes jellemével feltétlenül uralkodott a körülményeken; a ráváró veszélyeket nagy szerencsével előzte meg, s ellenségeit egyenkint legyőzte és megsemmisitette.

Béldy Pál Stambulba menekülvén, és barátokat szerezvén magának, már közel állott a fejedelmi polczhoz: midőn Teleki, követei által, kitudá eszközölni, hogy Apafi a fejedelemségben ujolag megerősitteték, s Béldy Pál örök fogságba vettetett. Egyedül maradván most már az elfoglalt térnek ura, Béldy barátait is elfogatá s hűtlenségi bűnben marasztaltatá. A kormányt erős kezébe ragadván, a jobbról, balról tornyosodó vészek s viharok közt, olly erélylyel s határozottsággal vezeté azt, hogy „mióta Erdélyt ember lakja, soha senki azt úgy meg nem hódoltatta, és az emberek úgy senkitől nem féltek, mint Teleki Mihálytól;“ az ellene szegülőket eltiporta, a fő embereket nyilván lepirongatta. Az együgyű fejedelem maga is félt tőle, s rendesen azt felelé a panaszkodóknak : „lássa Teleki uram, s a mint ő kegyelmének tetszik, úgy menjen a dolog.“ Olykor fellobbant a nélkülözhetlen Teleki ellen, de haragja csak pillanatig tartott, s csakhamar ő járt ismét utána. Meghódoltatván igy a fejedelmet s az országot, nem kért többé tanácsot senkitől, mint saját eszétől s akaratától, s kiment seregével Magyarországra, a kuruczokkal egyesülni. 1681-ben még jobban lekötelezé az Apafi házat, melyhez igaz hűséggel viseltetett, mert az országgyűlésen ékesszólása és Stambulban ügyessége s pénze eszközlé ki, hogy Apafi Mihály fejedelem fia, az ifjú Apafi Mihály, fejedelemmé választaték atyja halála esetére, s a porta által is megerősitteték.

Kieszközölvén a portánál, hogy a fejedelem kimehessen Magyarországra, a kuruczok segitségére, ő maga Erdély fővezérévé nevezteté magát, s kivezette seregét Fülek alá. Mindent elkövetett, hogy Tökölyi Imrét, kinek népszerűsége s a török szultán iránta mutatott nagy kegye veszélyes-

nek látszék Teleki előtt, megbuktassa; de Tökölyi erősen állott, s ezuttal kevésbe múlt, hogy Telekit a török pasa el nem fogatta. Ügyesség s pazarúl szórt ajándékok által megszabadulván e vészes helyzetből, mindinkább kezdett benne megérni az elhatározás, hogy a bécsi udvarhoz közeledjék, s rávevé a fejedelmet, hogy alattomban követet küldjön oda, s úgy intézte dolgait, hogy a két nagy hatalom közt kitört háború bárminő kimenetelével minden esetre fedezve legyen.

Apafi s Teleki már csak kénytelenségből vettek részt a bécsi udvar elleni háboruban; Győr alatt állván az erdélyi tábor, Teleki titokban alkudozni kezdett a győri német vezérrel, s igéré, hogyha a törököt Bécs alul elverik, Erdélyt a császárnak megszerzi, ha elébbi tetteiért kegyelmet nyer. A bécsi udvar örömmel fogadá ajánlatait, s nemcsak kegyelmet ada neki, hanem nagy igéreteket is, ha czélját végrehajtja. Teleki Mihály, ki már előbb az ország fővezére, főtanácsos, főhaszonbérlő, thordai főispán, kővári s huszti kapitány volt, háromszéki és csiki főkapitány is lett, s a székelyeknek korlátlan ura. 1686-ban, miután a török elleni háboru szerencsével és sikerrel folyt, Teleki Mihály emlékeztetve lőn igéretére, hogy már ideje volna Erdélyt a töröktől elszakasztani, s a német császár birtokába ejteni, s ő azon tanácsot adá, hogy mivel az erdélyieknek nem sok kedvök van, a töröktől elállani, noha ő mindent elkövet, hogy Erdélyt a bécsi udvar hatalmába vezesse s erre már a fejedelmet is rábirta, jó lenne, ha német had jőne az országba, mely arra ráijeszszen, s ürügyöt szolgáltasson, hogy nem jó kedvéből, hanem kényszeritésből hagyja el a törököt. Ugy is történt. Tökölyi Imrét kiverték Erdélyből, s Teleki keresztül vitte nagy tervét, hogy a két fegyver közé tett, szenvedő Erdélyt a keresztény német hatalom kezébe játsza. Az országtanács ily nehéz időben nem mervén magára vállalni a felelőség terhét, s a karok és rendek, Teleki tanácsára, negyven személyből álló választmányt rendeltek a fejedelem mellé teljes hatalommal; ezek pedig többnyire Teleki Mihály lekötelezettjei lévén, sikerült neki velük és általuk, nagy czéljait kivinni. A lotharingiai hg benyomult Erdélybe, elfoglalá Szebent, Kolosvárt s a német hatalom azóta ki sem ment Erdélyből; Caraffa pedig 1688-ban beülvén Szebenbe, magához parancsolá a fejedelmet s az erdélyi urakat, s megesketé a császár hűségére; megdicséré s megcsókolá Telekit. 1689-ben Teleki Mihály ezen érdemeiért birodalmi gróffá nevezteték.*) A török látván, hogy Erdély elszakadt tőle, 1690-ben a hűségében megmaradt Tökölyi Imrét nevezte fejedelemmé; Apafi pedig behunyta fáradt szemeit. Fia, a választott fejedelem, igen ifju lévén még, ideiglenes kormány állittatott fel

*) A bir. grófi rangot Teleky Mihály gyermekei részére 1697-ben megerősitő kir. oklevélben következőleg adatnak elő Teleki Mih. érdemei : quippe eiusdem studiosissima fidelitas in illis adhuc tempestatibus, dum Rákotzius Princeps infausta clade fatum infelix subiret et Transylvania in funestissimum belli Turcici theatrum mutaretur, erga Augustam Domum Nostram, atque Rempublicam Christianam haud obscure enituit, et inclaruit, ut qui usque eo, donec tota Barbarorum tempestas desaeviret, in ipso adhuc juvenilis aetatis curriculo, ac flore inter fideles Nostrae Majestatis veneratores, devotione singulari nobis adhaereret, egregiaque jam tum exhiberet virtutum suarum specimina; neque secus sub laudabili Regimine Illustris quondam Princ. Mich. Apafi Transylvania pacata *(tamquam universorum Regni negotiorum fidus Atlas , ac praecipuus Regni administer)* rebus in omnibus arduis, Nos ac Augustam Domum Nostram, pariterque totam Christianitatem concernentibus, eximia fide, excellenti animo, miro ingenio, constanti integritate, sagaci consilio, perspicua intelligentia, rerumque gerendarum dexteritate nulli secundus, universa sua studia, operaque, in salutem, incolumitatem, et progressum rei Christianae, Sacraeque nostrae Coronae Reg. prorenata semper direxit, ac impendit, tantopere, ut boni, et fidelis Christiani Herois munia pro voto nostro adimpleret; inde temporum

Teleki elnöklete alatt, s a kormányzó, Haiszler tábornokkal, Tökölyi ellen táborba szállt. Törcs váránál Zernyest mellett, állottak a seregek, s az öreg Teleki igy szólott az erdélyiekhez : „Jó vitézek, erdélyiek! most van ideje, hogy a mi felséges császárunk hűsége mellett vitézül harczolva, magunknak s maradékinknak állandó nyugodalmat s szabadságot szerezzünk, s házunkat, feleségeinket, gyermekeinket a török rabságtól s Tökölyi tyrannosságától megoltalmazzuk; mert különben örök jobbágyságba esik még maradékunk is; soha a német a töröknek Erdélyt nem engedi, lévén Magyarországban nagy erős hadserege, mely mindjárt benyomul s a törököt kiveri; hogy pedig reám senki ne panaszkodjék, hogy ország generálisa levén, elbujtam, im ezt a fehér szakállomat idehoztam, s kész vagyok itt meghalni.“ — E szavak, miket Teleki nagy ellensége Cserei közöl, nyilván mutatják Teleki politikai irányát, s egyszersmind személyes bátorságát. — És csakugyan el is veszett e harczban 1690-ik april 21-kén. Kálmán nevü kedves lova, bátor és tanult ló, melyet mindenkor utolsó szükségre tartott, megbotolván, elesett vele, s a törökök megölték, arczát össze-vissza vagdalván, és ruháiból kivetkeztetvén. A nemesszivü Tökölyi Imre saját ruháit adá a holttestre, s koporsóba tétetvén, elküldé feleségének, Vér Judithnak, Görgénybe.

Teleki Mihályról sokféle az itélet; jellemének megitélésében sok az elfogultság. A ki róla igazságos itéletet akar hozni, nem felejtheti a mondhatlanul nehéz állást, melylyel Bécs és Stambul, Ausztria és a török, harcz és békepárt közt küzdenie kellett. Scylla és Charybdis, s a legellenkezőbb szelek közt ugy vezetni a hánytvetett állam hajóját, melynek fejedelmi palástját egy nagyon is erőtlen, együgyü fejedelem viselé, hogy az törést ne szenvedjen, — sokkal nehezebb feladat volt, mint iróasztal mellett kárhoztató itéletet mondani az avatott, ügyes diplomatának jó akarata s honszeretete felett. — Mellőzve ezen nehéz és kényes kérdés megoldását, csak azt emeljük ki az öreg Teleki Mihályról, a mi közös vonás családjában, hogy oly nagyeszü, nagytudományu ember volt, kinek párját nem sokat mutat hazánk története. Bod Péter megirja felőle, hogy nagyra becsülte a tudósokat, s örömestebb társalgott ezekkel, mint a fejedelmekkel; Levgden János utrechti tanárt, kitől sok magyar ifju tanult, drága kehelylyel tisztelte meg, s Erdélyből két évtized leforgása alatt, folyvást saját költségén küldözött magyar ifjakat Belgiumba, s Angliába, mire 18 ezer forintot, azon időben igen sok pénzt áldozott. Vallását szereté, védé; s a müveltség és tudományok szeretete kétségkivül fő vonzó erő volt, mely őt nyugat s a kereszténység felé ragadta. Eszméi s tervei kivitelében állhatatos, erélyes, ritka ügyességü; az eszközökben nem mindig válogató; az akadályokat majd leromboló, majd ravasz diplomatiával félre mozditó. Józan és ovatos, miért bort csak kivételesen ivott; a pompát, hol az szükségesnek látszott, szerető; a vagyont és gazdagságot nagy czéljai kivitelére eszközül tekintő. Elhatározott, magát feltaláló, soha zavarba nem jövő. Nagyurias, büszke,

successu priorem sui nominis claritudinem, rerum feliciter gestarum exitu magis, ac magis illustravit, prudentiaque ac animi excellentia duce violentos Turcarum furores erga Transylvaniam saevientes invicto animo superavit, Sacrorumque nostrorum armorum progressum, summa nominis sui laude nutrivit, roboravit, ac longe lateque fidelibus suis servitiis propagavit : quae magnanima Heroicae fidelitatis acta, tandem in illa cruenta ad Törczvár Martis arena, ultimis sanguinis sui guttis generosa constantia obsignavit, aeterno exemplo suo demonstrando, nihil in hac vita esse magis inclytum, ac gloriosum, quam vitam saluti publicae consecrare, proque Patria generose decertare, ac si fata voluerint, ipso quoque sanguine, almae fidelitati sacrae Coronae debitae parentare.

becsvágyó, alattavalóihoz kemény, házában zsarnok; rendesen fösvény, de ha kelle, fényüző s nagy dolgokban a pazarlásig bőkezü. Feje kopasz, szája fogatlan; éjszakái Cromwellére emlékeztetők, mert cselédeinek mindig ébren kelle lenni, s a nagyszámú nemes apródok közől, kiket udvarában szoros fegyelem alatt tartott, egy-egy egész éjelen át, ágya mellett ülve, legyezé.

Fia *Sándor*, 1704-ben, midőn a nagyenyedi iskola elégett, ennek felsegélésére Angliában segedelmet gyüjtött, s hogy erre az engedelmet megnyerhesse, drága török karddal tisztelé meg a császárt. Ugyanezen Sándor, hogy a külföldi akademiákon tanuló ifjakat táplálja, házi ezüstjét pénzverő házba küldé, s az abból vert pénzzel gyámolitá őket, hogy hazájának tudós férfiakat neveljen, — mint ezt Bod Péternél olvassuk. — II. Mihálynak másik fia, *III. Mihály*, kővári főkapitány, magyar iró volt, Weber Ádám, János, latin munkáját tiszta magyar nyelvre forditván (1689., Kolosvár), melynek czime : Fejedelmi lélek, avagy a jó fejedelemnek szükséges ajándéki. Ezen Mihálynak szinte Mihály nevü fia deák értekezést irt 1718-ban „de bonorum operum necessitate."

II. Mihálynak Pál fiától s Ádám unokájától másodunokája volt *Ádám;* született 1740. meghalt 1792-ben; kormányszéki tanácsos s dobokai főispán, Cid forditója; kit már emlitének, s kinek felesége, *Wesselényi Mária* szinte iró volt, Sarasa Alfons latin munkáját magyarra forditván, s Kolosvárt 1784-ben kiadván ily czim alatt : *Szüntelen való örvendezésnek mestersége,* s áttévén szinte Hervey sirhalmait, mi kéziratban maradt.

IV. Gróf *Teleki Sámuel*, a nagy (II-ik) Mihálynak Sándor fiától s petki Nagy Zsuzsánnától származott unokája, született 1739-ben november 17-én s tizenkét éves koráig Erdélyben Czelnán neveltetett; leginkább azonban önmaga nevelé magát valódi nagy emberré. Mária Terézia kormánya alatt kir. aranykulcsos, küküllő-megyei főispán, s erdélyi kormányszéki tanácsos lett, II. József alatt 1784-től 1790-ig királyi biztos a nagyváradi kerületben, későbben Szabolcs, Arad, Békés, Csanád, Csongrád megyék főispáni helytartója, hajdu kerületi főkapitányi helyettes, majd bihari főispán, magyarországi alcanczellár s Mármaros főispánja; Leopold király alatt végre erdélyi főcanczellár és ismét bihari főispán, és Szent-István-rend nagykeresztese. Magas hivatalokban megőszülve, 1822. aug, 7-én halt meg Bécsben. A tudományoknak kora ifjuságától fogva lelkes barátja volt, s a göttingeni, jénai és varsói tud. academiák tiszteleti tagja lett. Már 19 éves korában, mielőtt még a hivatalos pályára lépett volna, gróf Teleki József majdani ugocsai főispán s Teleki Ádám társaságában külföldre, Német- és Francziaországba, Belgiumba, Schweiczba utazott, és pedig nem hiu mulatságvadászatra, hanem egyenesen tudományos czélból, az ottani hires academiák s tudósok látogatására, főleg hogy könyveket gyüjtsön, melyek őseitől nem igen maradtak rá. Már ekkor foglalkodott nagy és gazdag könyvtára megalapitásának tervével, melyet 1759-től kezdve, s időnként 40 ezer kötetre nevelve, Marosvásárhelyt e czélra vett külön épületben, nyitott meg. 800 ezer forinton felül költött tudományos czélokra. A közhivatalok komoly gondjai közt is „igy irja önmaga Bibliothekája előbeszédében" melyekkel fejedelme bizodalma megtisztelte, soha semmi helyet, semmi alkalmat el nem mulasztott, hogy könyvei gyüjteményét Európa minden zúgából szaporitsa; sem élete gondjai, sem az országok nagy távolsága s egyéb roppant akadályok el nem birták csüggeszteni, hogy annak nevelése és diszitésére minden szorgalmát, csaknem erején s vagyonbeli tehetségein fölül is ne áldozná. Ezen fáradságot, ezen költségeket azon szándékkal

szentelé, hogy a könyvek szükségében sinlő haza hasznára munkáljon, s magát ezáltal hasznos honpolgárrá tevén, valahányszor hivatalos gondjai engedendik, a minden idők bölcsei mivelt elméjének emlékeivel gyönyörködtesse lelkét!“

E szavak jellemzik a fáradhatlan, nemes, áldozatra kész hazafit s tudománykedvelőt. Válogatott, különösen hazai történeti művekben gazdag könyvgyüjteményét, mely a tudományok minden ágára kiterjed, hitbizománykép bocsátotta át örököseire, megnyitotta a közhasználatnak, s annak három vastag kötetre menő lajstromát roppant szorgalommal, tudományos szakok szerint osztályozva dolgozván ki. 1796, 1800 s 1811-ben deák nyelven közre is bocsátotta. E munka, s annak jeles előbeszéde, melyben a tudományok becse melegen méltányoltatik, s a magyarországi könyvtárokra vonatkozó becses történeti adatok foglaltatnak, valamint gondosan készült tárgymutatója világos bizonyságai gr. Teleki Sámuel lelkességének, avatottságának, szakértő ügyességének s kitartó fáradhatlan szorgalmának; az olvasók számára irt utasitása pedig azon kegyeletnek, melylyel e nagy kincs, egész életének legkedvesb eredménye, büszkesége s öröme iránt viseltetett. Ugyan-e könyvtárban több kézirata is őriztetik. — Kazinczy Ferencz, ki gr. Teleki Sámuelnek harmincz éven át élt kegyeivel, a legnemesebb s legtisztább jellemü nagy urnak mondja a kanczellárt, mely jellem folytonosan nyilatkozott művelt és lelkes társalgásában; hű arczképe alá, mely a vásárhelyi könyvtárban van, e jól illő szavak vésetvék: Incorrupta fide secundis temporibus dubiisque rectus.“ — Külsejére nézve szálas, sovány, barna haju s szemü ember volt. Neje: Iktári Bethlen Zsuzsánna, szinte szorgalmas könyvgyüjtő s becses gyüjteményét férjeéhez kapcsolá Marosvásárhelyt.

Sámuel fia iktari Bethlen Zsuzsánnától, ***Domonkos,*** ki 1773-ban sept. 5-én született Sáromberken, Marosvásárhely közelében. E nagy tehetségü fiatal főurnak, a mily gyenge volt, főleg gyermekkorában, testalkatra, — oly erős és ékes volt szelleme. Hat éves korában Liebtag Márton ügyes fiatal tudós s kitünő nevelő vette át képezését; kinek vezetése alatt, nyolczadik évében, a marosvásárhelyi reform. főiskolába küldetett, hogy a nyilvános iskola hasznaiban, az egykoruakkali versenyzésben részesüljön. Itt két évet töltött, midőn édes atyjának fokonkint emelkedő hivatalos alkalmazásával együtt járó lakváltozásai ujra a házi nevelést tették szükségessé. Ebben legfőbb részt vett ***Benke Mihály,*** n.-enyedi tanár, ki magát a német egyetemeken jeles nevelővé, s kitünő természettudóssá képezte; ez tanitotta a fiatal grófot legelsőbben az ásványtanra, s ébresztette fel benne ezen tudomány iránti szeretetet, mely egész életén keresztül kisérte. De nemcsak a természettudományokban, hanem az emberi tudás egyéb ágaiban is, p. o. a történetben, állam- s néptanban is sokkal nagyobb haladást tett az ifju Domonkos, mint gyenge kora- s testalkata mellett óhajtani lehete, úgy hogy 1788-ban, 15 éves korában már a bécsi egyetemben tanulhatott, hol jeles apja s nevelője felügyelete alatt 1791-ig hallgatta a leczkéket, mely időben egyszersmind (protestans létére) II. Leopold császár és király nemes apródjai közé is felvétetett, mi ismét kedvező alkalom volt jeles természeti tehetségei több oldalu kimüvelésére. Bölcs apja azonban nem akart a gyermekből udvaronczot, hanem hasznos gyakorlati hazafit képezni, s ezért 1791-ben Pestre küldte törvényt tanulni, és a haza alkotmányos intézményeivel megismerkedtetni. Ezen ágban is oly emésztő szorgalommal sajátitott el minden tudnivalót, hogy már ekkor megfelelhetett volna fontosabb

államhivataloknak; de édesatyja hiven azon nézethez, hogy szép reményü fiából tökéletes *magyar* államférfit neveljen, mihez a megyei közigazgatás öntapasztalásból meritett gyakorlati ismeretét szükségesnek vélte, számfeletti jegyzői minőségben alkalmazta Bihar megyénél. E hivatalában túlfeszitett szorgalmának áldozata lett volna; azért atyja utazni küldte ügyes orvos kiséretében, hogy elszóródjék s mulassa magát. Utazása egész felső Magyarországra, Erdélyre, Tót- és Horvátországra s a m. tengerpartra terjedvén, általa leiratott e czim alatt : *Egynehány hazai utazások leirása, Tót- és Horvát országok rövid ismertetésével* Bécsben 1796, rézmetszetekkel és földképekkel. Ezen Németh László győri evang. tanító által 1805-ben németre is forditott munka, józan nézetei által, tanúságot tesz a fiatal utazó érett, talpraesett itéletéről és dús ismereteiről, s bizonyítja, mily czélszerűen tudott utazni. —

A hazai utazás élénk vágyat ébresztett lelkében a külföldet is látni, s mivel ugyanezt egészségi tekintetek is ajánlották, 1796-ban Carlsbadba ment, s innét kirándulást tett Németországba, Dresdába, Lipcsébe, Jenába, sok érdekes emberrel ismerkedve, sokat tanulva a lelkes érintkezések s társalgás által. Lipcsében a gazdasági, Jénában a természetvizsgáló társulat tagjai közé soroztatott; a jénai mineralogiai társulat pedig (melynek tagjai jó része akkor előkelő magyarokból állott, úgy hogy a mostani magyar földtani társulat korántsem számit tagjai közt annyi magyar főnemest) annyira kitűntette a még nem is 25 éves szerény magyar ifjút, hogy elnöki székébe ülteté, mit ő csak vonakodva, s azon ösztönből fogadott el, hogy e társasághoz tartozó tudós honfi társaival, kik közt igen sok kitünő férfi volt, mint : Kitaibel, Genersich, Tessedik, Bredeczky, Fazekas, Benkő, Berzeviczy sat. érintkezésbe jöhessen, s a tudomány ügyének használhasson. Kedves eszméje is lett, ennek nyomán s hasonlatosságára itthon is természetvizsgáló társulatot alakitni. Három évi utazás s külföldön tartózkodás után, érezte az erkölcsi kötelesség súlyát, hogy tehetségeit hazájának szentelje. Kir. aranykulcsos s a m. vásárhelyi kir. tábla rendkivűli ülnöke minőségében tért vissza a szép Erdélybe, hol atyai javain gyakorlatba vette mindazon gazdasági javitásokat, melyeket külföldön látott, kitűnő gondot, figyelmet s áldozatokat forditott a népnevelésre, jobbágyainak erkölcsi mivelésére, mely czélból maga is írt egy vallásos oktatási tervet, s egyszersmind testi egészségére, melynek védéséűl, uralkodó mérges himlő idején, czélszerű szabályzatot adott ki, és saját költségén ügyes orvost tartott s gyógyszereket szerzett be és osztogatott. Hogy a korai eltemetéseket meggátolja, halottas ház tervét készité, s ipar- és szegényintézetek terveivel is foglalkodott; szóval mindent elkövetett, hogy a külföldtől eltanúlt józan felvilágosodás jótékony gyümölcseit hazájában, az ellene tornyosuló akadályok, előitéletek daczára is, meghonosítsa. Emberbaráti működése mellett azonban folyvást legkedvesebb foglalkodása volt a tudomány. Az erdélyi nyelvmivelő társaságnak buzgó s munkás dolgozó társa volt, s részvétével új életet öntött abba, lelkes ajánlása által pedig megnyeré a társulat részére az észre s gazdagságra nézve legkitűnőbb erdélyiek pártfogását. Munkái, az emlitett utazáson s nehány alkalmi költeményen kivül, kéziratban maradtak, s a m. vásárhelyi könyvtárban vannak letéve; nevezetes azok közt egy latin értekezés a magyar vármegyék közigazgatásáról, s egy kivonat a római történetből Augustusig német nyelven, minthogy ez utóbbi munkát nővérének ajánlá. De ily élénk s megfeszített szellemi munkásság közt, mindinkább elhagyta testi ereje; a gyenge test s vékony alak nem birta el a hatalmas

szellem súlyát; ereje elhagyta, a gyógyszerek elvesztették hatásukat, s anyja után 11 hóval 1798. september 16-kán, élte 25-ik évében meghalt. Ritka erény és szorgalom nemes példánya, kinek halálát a tőle sokat reménylő haza méltán siratta. Becses ásványgyűjteménye Marosvásárhelyt őriztetik, ugyanott, hol atyjának nagyszerű könyvtára.

Tóth Lőrincz.

IV.

Tanulmányok a nemzeti mivelödés történetéböl.

ADATOK

Erdély mivelödésének történetéhez a mohácsi napig.

(Folytatás.)

Alkotmány, kormány, törvényhozás és törvénykezés.

Az állam szerkezete többszörösen igényli a nemzet mivelődése történetét nyomozónak figyelmét. A czélszerü alkotmány és kormány, jószerkezetü igazságos törvények, mindenki jogát biztositó törvénykezés hathatósan emelik a nemzet jóllétét s mivelődését; és viszont, mind ezekben visszatükrözi magát a nemzet jelleme, miveltségi állapota. A népek az állam szerkezetét, a törvényeket és jogszolgáltatást a polgárisodásban tett előhaladás szerint módositják.

Az államfőnök, ki a polgárok közakaratának közlönye, nevezetes tényező a mivelődés történetében, mert főhatalommal bir oly intézkedések tételére, miket a közboldogság előmozditása kíván. Innen ezen főnöknek választás általi meghatározása, személyes képessége, erélye; vagy tehetetlensége és átalában országlási tulajdonságai figyelmünket ki nem kerülhetik. Ugyanazon alkotmány a főnökök különböző képessége szerint ellenkező eredményeket szülhet, mire legszembeötlőbb példa I. Mátyásnak és nyomban reá II. Ulászlónak országlása.

Maga azon körülmény, hogy a nemzet a főhatalomban részesül, törvényt alkot, a kormányzás egyes ágait gyakorolja, már föltételezi bizonyos fokát az előhaladott miveltségnek. Oly nemzetnél tehát, mely önsorsát maga intézi, tekintetbe veendő, s ettől sok függ, kik azok, kik részt vesznek a főhatalomban; milyen az egyes néposztályok : a papság, nemesség, polgárok és pórok jogi állapota.

A vizsgáló figyelmét magára vonja az is, mikép tétetik moz-

gásba az államgépezet, mi módon leheltetik annak különben holt tagjaiba élet; mert a kormánynak élesztő ereje az államot, még ha mostoha volna is természetes állapota, vagy, ha kevesbé jól rendeztetnék is el, virágzóvá teheti; ellenben visszás működése a legszerencsésebb tehetségeket is elzsibbasztja.

A jól szerkesztett törvények fokmérője és biztositéka a polgári szabadságnak. A nemzet által alkotott törvények annak miveltsége fokáról is tesznek bizonyságot, mert leginkább ezekben tükrözi magát vissza a humanitas és a nemzet jelleme. A nép miveltségének mibenlétéről tanuskodik azon tisztelet is, melylyel az önalkotta törvények iránt viseltetik. Továbbá, nem lehet közönyös a nemzet polgárisodására nézve azon körülmény, valjon a törvények biztositják-e a természeti szabadságot, vagyis azon jogokat, melyek a polgárt mint embert illetik; ugy szinte a polgári szabadságot, mely szerint mindent cselekedhetnek, mi a polgári és büntető törvények által tiltva nincs; végre adnak-e politikai jogokat, melyek szerint, mint fölebb érintők, a polgárok a municipális közigazgatásban részesülnek.

De mindezen törvények magokban véve holt betük; hogy azok jóllétünket, boldogságunkat előmozditsák, végre kell hajtatniok, mi részben a jogszolgáltatás vagy törvénykezés által történik. — Szóval, az államfőnökök és alkotmány, kormányzók és kormány, törvény és biró mindig a legeldöntőbb s legterjedelmesb befolyást gyakorolták a népek állapotára; ezektől függ legnagyobb részt azoknak jólléte vagy sanyarúsága, müveltsége vagy vadsága, méltósága vagy elfajzása; és az emberiség története, feltünőbb jelenségei szerint, nem egyéb az alkotmányok és országlók történeténél.

Örvendetes jelenség, hogy Erdély a középkorban szerfölött mostoha körülményei daczára is feltünő előhaladást tön a mivelődésben. A barbárok beütései által kipusztitott földön különféle nyelvü, vallásu és erkölcsü népségek gyarmatosíttattak, melyeknek nagy része vagy hajlammal sem birt a polgárisodásra, vagy pedig természete merőn ellenkezett az ország alapitója s fenntartója a magyarnak szokásaival. Az ily jövevényekkeli társias közlekedés és eszmesurlódás gyakori viszályokra vezetett, az egymástól igen különböző népségek közt az érdekeket teljesen egyesiteni nem sikerült. Mind ez, és több eféle hathatós akadálya volt benn a mivelődésnek; a határnépektől pedig épen semmi lendületet sem nyerhetett az ország polgárisodása Világrészünk civilisatiója ezen keleti végpontjának, mint emlitők, a legkedvezőtlenebb földrajzi fekvése vala. A szomszéd Kunország, jelesen annak része Moldva, egy ideig laktalan pusztaság volt, majd vándor barbárok tódultak onnan Erdélybe, s irtották ki a mivelődés

csiráit, később pogányok ütöttek sátort a tőszomszédságban, midőn pedig a keleti egyház hivei, a szomszéd románokkal, jövének Erdély lakosai gyakoribb érintkezésbe, az idegen vajdák, kiknek némelyike az egykoru tanuság szerint elég jellemzően ördög, bakó- akasztó- és karó-vajda nevet viselt, kik földieiket is ugy vágatták mint a káposztát, voltak a tartomány fosztogatói, a dúló török hadaknak Erdélybe kalauzai, söt áruló kémei. E részről tehát nem hogy gyarapodást nyert volna a mivelődés, sőt annak fejleményét akadályozta. Mégis, ki ismerne 1479-ben Tuhutum Erdélyére, midőn nagyrészt önerejével semmitette meg Konstantinápoly hóditójának 60,000-nyi seregét; midőn e tartományt Mátyás király birodalma keleti oszlopának tartotta; midőn a nápolyi királynak püspök-követe ott a polgárisodásnak már mind azon nemesb termékeit föllelte, melyek Magyarországban valának találhatók.

Erdély a középkorban mindinkább kifejtette municipalis szabadságát, törvényeit gyakran maga alkotta, belügyeit a birodalom központi kormányától nagy részt függetlenül igazgatta, és igy sorsát maga intézte, jelesb népségei jóllétök eszközeit kényök kedvök szerint szaporitották. Ugy találjuk, és ez az eddigelő napvilágot látott adatbőségből főkép a szászokra bizonyul be, hogy a többi tényezök mellett, kivált a nagyobb mérvben kifejlett alkotmányos életnek, a majdnem páratlan szabad helyhatósági intézeteknek kell tulajdonítanunk, hogy a tartomány jelesb népessége mostoha körülményei ellenére is kifejthette nemesebb tehetségeit, párvonalban haladhatott a birodalom mivelődésével, délkeleti szomszédait pedig messze túlszárnyalta a polgárisodásban. — Voltak azonban Erdély alkotmányának a mivelődésre károsan ható hiányai is. Például nehányat fölemlítünk. Igaz, Erdélyben, tekintve a magyar nemesség, a székelyek és szászok nagy számát, aránylag többen részesültek a szabad municipalis élet jótéteményeiben, mint a szoros értelmü Magyarországban; de, valamint többnyire a középkorban, ugy ott is, a népség nagyobb részére, nem terjesztetett ki az alkotmány áldása, azon felül idejárult, hogy a magyar birodalom ezen részében a jobbágyság sokkal nagyobb nyomatást szenvedett, mint egyebütt a sz. koronának közvetlen hatósága alatt, mit a jobbágyok költözésének törvények és sürgető királyi rendeletek daczára folytonos akadályozása és a tartománynak gyakoribb egyetemes pórlázadásai is eléggé igazolnak. Továbbá, a közszabadságnak biztositékai nem levén megállapitva, az alkotmányos jogokat, a személy- és vagyonbátorságot a kormány ugy mint a lakosok sokszor büntetlenül sértegették. Végre, mind a mellett, hogy Erdély névleg Magyarországnak kiegészitő részét képezte, ott több században át sajátságos a biro-

dalom államélététől sokban különböző alkotmány fejlett ki, mely ellentét ugyanazon államtestben a közigazgatást igen nehezítette, a két terület közti kapcsolatot mindinkább tágitotta, és elvégre is, mindkettő mivelődésének mondhatlan kárára, a szakadást elősegítette.

Ha Erdélynek a mohácsi nap elötti *alkotmányát* és magyarországhozi közjogi viszonyát közelebbről vizsgáljuk, azon eredményre jutunk, hogy ezen ország már az Árpádok és még inkább a vegyes korszak alatt, némi önállósággal birt, mely szerint *Magyarország kiegészitő* vagy csak *kapcsolt részének* is nem tekinthetett; továbbá, hogy Erdélynek hozzájárulásával választott közös fejedelme volt ugyan Magyarországgal, és egyben másban, főkép ha ezen tartomány maga is ugy akarta, a magyar birodalommal közös törvények szerint is kormányoztatott; minthogy azonban Erdélynek saját független törvényhozása volt, s pedig mind az ottani 3 kiváltságos nemzetre „közönséges" mind az egyes osztályokra „részszerint való"; ugy szinte a magán és büntető jog, a pénz- s hadügy, a közgazdászat s közrendtartás és a közigazgatás egyéb ágaiban számos önalkotta külön törvények és sajátságos törvényes szokások szerint igazgattatott : Erdély már a mohácsi nap előtt *Magyarországnak* mintegy *társországát* képezte.

Igaz, Erdély a régi emlékekben *Magyarország bekeblezett részének* és még Mátyás király kifejezése szerint is *Magyarországgal egy testnek* neveztetik; továbbá az erdélyiek, s pedig nemcsak a nemesek és székelyek hanem a szászok is, *Magyarország* vagy *a szent korona tagjainak* czimeztetnek, és az egész tartományról mondatik, hogy az *Magyarország törvényeivel él*; de ezen divatos szójárások és stylaris fordulatok Erdélynek külön tényleges alkotmánya ellenében mit sem bizonyitanak.

A tartomány mindamellett, hogy Sz.-István által Magyarországba beolvasztatott, *mindig megtartotta külön nevét*, és pedig kezdetben még a deák nyelven kelt emlékekben is „*Erdeel*"-nek neveztetett, később vegyesen „*Magyarország erdőntuli részei, földeinek*" és „*Erdélyországnak*" hivatott, végre pedig maga a törvény is megkülönböztette Erdélyt, mint Magyarországtól külön állót. Az 1506. évi agyagfalvi gyülésen Erdélynek északkeleti vidéke *Székelyország* nevet viselt. — Verböczi mind a mellett hogy Erdélyt Magyarország bekeblezett részének nevezi, nyiltan bevallja, hogy annak „régi jó törvényei és szokásai némely pontokban és czikkekben, hazánknak, t. i. Magyarországnak, törvényei és szokásaitól különböznek." — Midőn I. Mátyás király 1464-ben királylyá koronáztatott, az 1. törvényczikkben igérte Magyarországot és annak minden lakosait régi jó szabadságaik, szokásaik és jogaikban fenntartani; minthogy pedig az ugyanazon

évi 13. törvényczikk mindezeket Erdély részére külön biztositotta: innen világosan következik, hogy Erdélynek Magyarországtól közjogilag elkülönözött területet kellett képeznie, s hogy annak *szabadságai, jogai és szokásai sajátságosak voltak.*

Minden fenmaradt emlék azt bizonyitja, hogy *Magyarország törvényhozásában Erdély rendszerint nem vett részt*, s azért a magyar törvények csak annyiban kötelezték az erdélyieket, a menynyiben azokat utólag saját országgyülésökön elfogadták. Eddigelé nem fedezhetett fel a történészet egyetlen regalist sem, mely szerint az erdélyi kiváltságos osztályok, a szent korona tagjai, akár fejenként, akár törvényhatóságok, u. m. vármegyék és székely székek szerint meghivattak volna a magyar országgyülésre s ott meg is jelentek volna. Igaz, Benkö az erdélyi országgyülésekről szóló munkájában bizonyosnak tartja, hogy a vajdán és az erdélyi püspökön kivül a 3 örökös nemzetből küldöttek is hivattak a magyar országgyülésekre, és pedig az erdélyi vármegyékből a föispánok vagy mind vagy közölök legalább nehányan s azon kivül néha az alvajdák; föltéve azonban, hogy ez való, mi bizonyitva nincs, e képviselet s törvényhozásbani részesülés nem felelt meg a magyar törvényeknek, mely szerint néha minden törvényhatóság küldöttei rendeltettek diaetára hivatni, máskor pedig, s leginkább a vegyes korszak végén, minden nemes fejenként tartozott az országgyülésen megjelenni. Továbbá, Hodor vitatja ugyan, hogy Doboka megye az 1505-ki hires rákosi országgyülésre követeket küldött, és Istvánfi, a 16. század irója is azt állitja, hogy az imént emlitett országgyülésen föleg a szászok és székelyek voltak azok, kik nagy lárma és helyesléssel kihirdettetni kivánták azon törvényt, mely szerint külföldi magyar királylyá nem volt többé választandó, és hogy épen ezek fenyegették az ellenmondókat erőszakkal s gyilkolással; minthogy azonban azon országnagyoknak és törvényhatóságok küldötteinek, kik a kérdéses országgyülésen részt vettek, teljes és hiteles névjegyzékét birjuk, és ezek közt az erdélyi püspökön, vajdán, a székely ispánon, az erdélyi részek itélömesterén és Losonczi Bánfi Jánoson kivül senki sem fordul elö Erdélyből: következik, hogy az erdélyi törvényhatóságok az 1505-ki rákosi országgyülésre sem hivattak meg, s ott nem voltak képviselve; ha pedig Istvánfiként a székelyek és szászok azon mégis zajos részt vettek volna, mi az utóbbiakra nézve alig érdemel hitelt, ugy ezt, valószinüleg mint a fennevezett országnagyoknak fegyveres kisérete, cortesi minöségben tették.

A készpénz legnagyobb készlete, föképp a 13. század végétöl kezdve, az erdélyi szászoknál volt: azért királyaink a szász területet, mint nagybőségü adóalapot tömérdek kedvezéssel árasztották el, és a többi közt hatóságaikat néha kivételesen a magyar

országgyülésekre is meghivták, főkép pedig akkor, ha adóajánlat volt szőnyegre kerülendő. Igy már az 1291. és 1298-ki magyar országgyüléseken jelen voltak az erdélyi szászok, és a törvények bizonyitják, hogy azok alkotásában tetemes részt is vettek; továbbá, nyoma van, hogy meghivattak még a szász törvényhatóságok követei az 1441. 1455. 1457. 1458. 1491. 1492. 1505. februariusi, 1510. 1512. 1521. és 1523-ki magyar országgyülésekre, és pedig 1458-ban, midőn a koronának Fridrik császár kezeiböli visszaváltása tárgyaltatott, Mátyás király által az erdélyi hét és két szász székből oly hozzáadással hivatott meg Szegedre 4 vagy több követ, hogy a császárhoz a korona kiadása végett küldött követség már visszajött, és hogy vannak még más országos tárgyak is, melyeket *nálok nélkül elhatározni nem lehet*. Mindez azonban kivételkép történvén, azt bizonyitja, hogy Erdély alkotmánya Magyarországétól lényegesen különbözött.

Ha tehát Erdély a magyar diaetákon nem folyt be a törvényhozásba, alkotmánya azon elvénél fogva : semmit rólunk, nélkülünk, természetes, hogy az ott alkotott törvényeknek Erdélyben rendszerint csak akkor volt hatálya, ha azok az erdélyi országgyüléseken törvény erejére emeltettek, minek a régi emlékekben számos nyomai vannak. *A birói hatóságot*, főkép polgári ügyekben, már a váradi tüzpróbáról szóló lajstrom szerint is gyakorlák a földesurak, Magyarországon ugy mint Erdélyben; az 1342-ki erdélyi országgyülés, a magyar diaetát 9 évvel megelőzve, e jogot irott törvénynél fogva ruházta a nemességre, de kivette a bünügyeket, u. m. a lopást, rablást és hatalmaskodást; ezekben az uriszék nem itélhetett. A magyarországi 1351. 18. t. cz. oly záradékkal ruházta a nemesekre a pallosjogot, hogy a jobbbágyoknak sértési, sebzési, gyilkossági és gyujtogatási bünügyeiket is elitélhessék. Ha tehát Erdélyt a magyarországi törvények kötelezték, az ottani 1342-ki statutumnak az imént idézett törvényczikk által el kellett töröltetnie, és igy 1351. évtől fogva az erdélyi nemeseket is illette volna a jobbágyaik felett gyakorlandó pallosjog; minthogy azonban az 1366-ki erdélyi országgyülés a földesurak biróhatalmát ujra azzal erősiti meg, hogy azt jobbágyaik bünügyeiben ne gyakorolhassák, világos, hogy nagy Lajos királynak ama hires törvénye Erdélyben érvénytelen volt, mit a következők még bővebben igazolnak. — Az 1351. 6. t. cz. a földesuraknak jogot tulajdonit a jobbágyok termékei *kilenczedére*; ha tehát 1389. és 1390-ik években ugyanezen jog királyi privilegium által ruháztatott erdélyi kiváltságosokra; látszik, hogy ott Lajos király törvénye nem divatozott. — Az érintett törvény 4. és 12-ik czikkelye továbbra is kötelességül tette a nemességnek a *kincstári nyereség* czimü *közadónak* fizetését; Erdélyben az 1366-ki országgyülés e

teher alól az ottani nemességet egészen fölmentette. E szerint, ha kötelezők lettek volna is Erdélyben a magyarországi törvények, ezeket az ottani diaeta, eltörölhette. – Ferdinánd király biztosai Erdélynek a mohácsi nap előtti adózási rendszeréről ily jelentést tettek 1552-ben : „Köztudomásu, hogy az erdélyi 3 nemzet nem fizette azon adót, mely a magyarországi gyülésen vettetett ki, hanem tőlök külön kéretett adó; jelesen, a nemesektől a Tordán tartatott gyülésen, a szászoktól pedig a szebeni gyüléseken, hol azután az adó mennyisége fölött alkudoztak a királyi biztosokkal." E jelentés Magyarországnak a vegyes korszakban alkotott törvényein alapult; ugyanis, az 1521. 27. t. czikkből látjuk, hogy Magyarországnak adótörvényei Erdélyt nem kötelezték. A törvény igy szól : „Tót- és Erdélyországnak mindazon fizetéseket és adókat, melyek fölebb emlittettek, épen ugy mint Magyarországban, ez *egyszer* el kell vállalniok és teljesiteniök, s ez iránt ő felsége mielőbb követeket méltóztassék azon országokba küldeni." — Az 1467-ki országgyülés Mátyás király inditványára, a *kincstári nyereség* és *királyi bér* nevü adókat meg a *harminczadot* eltörölte, és ezek helyébe a *kir. kincstáradót*, mely alól a birtokos nemesek fölmentettek, és a nem-nemes által fizetendő *koronavámot* léptette; egyszersmind rendelkezések tétettek, hogy az elidegenitett koronajószágok, milyenek Erdélyben a fogarasi, omlási és radnai urodalmak valának, birtokosaiktól visszavétessenek. Mátyás kir. e törvényt, mint a szász székeknek ugyanazon évi május 30-án a helytelen végrehajtás ellen intézett panaszából is kitetszik, Erdélyben is életbeléptette, mi ott oly tüzet gerjesztett, hogy a fölkelés élére állott gróf Szentgyörgyi János vajda kiáltványában egyenesen kijelentette, miszerint *Erdélynek nincs szüksége közös urra Magyarországgal.* Ha e törvény az erdélyi hatóságok küldötteinek hozzájárulásával alkottatik, annak végrehajtását nem fogta volna lázadás kisérni. Mi — a *hadügyet* illeti, az arany bulla s az utána következett több törvények szerint a magyar nemes nem tartozott *külföldön táborozni,* hanemha a király személyes vezérlete alatt és zsoldfizetés iránt; ellenben az 1366-ki erdélyi gyülés e kötelességet egyenesen az ottani nemesekre háritotta; „ugyanazon nemesek — mond a törvény — kötelesek legyenek Minket vagy vajdáinkat magunk és szent koronánk ezen részeken levő ellenségei tönkretételében segiteni." — A *hadügyet* szabályozó 1463-ki tolnai országgyülés törvényczikkei bevezetésében mondatik, hogy az akkori diaetán Erdély is képviselve volt. Ezen törvénynek tehát, ha nem csupán a püspök, vajda, székely ispán s még nehány ily tiszti egyénre szoritkozott a képviselet, kellett volna Erdélyt köteleznie; mindazáltal Mátyás király szükségesnek találta az erdélyieket hosszasb leiratban rábeszélni, hogy *ne vona-*

kodjanak ezen országgyülés végzéseit részökről is elfogadni. A két országnak egymáshozi közjogi viszonyára nézve jellemző ezen királyi leiratnak következő fordulata: „Hozzátok visszatérő követeitektől, és főkép nagyságos János gróf s erdélyi vajdánktól megértenditek azon dolgokat, melyek az országgyülésen elintéztettek, s melyek a közszabadságnak nem csorbitására, hanem annak fentartására czéloznak; azért hüségteket megkülönböztetve megkeressük, egyszersmind királyi rendeletünk által meghagyjuk, hogy az emlitett intézkedést szivesen fogadjátok el, és ne vonakodjatok annak mindenben engedelmeskedni; mert, miután *ezen országnak tagjai vagytok és annak törvényeivel éltek*, illő, hogy *fejeteknek* minden intézkedéseit, főkép az ily jó czélra irányozottakat, engedelmesen fogadjátok, és ne tartsátok azt terhesnek, minek mindnyájan nem restellték magukat alávetni; főkép pedig azért, mert a védelemre, mely körül forognak ezen intézkedések, nektek nagyobb szükségtek van, mint országunk bármely részének. A mint tehát jóakaratunkat és pártfogolásunkat szeretitek, és valamint *ezen országgal egy test kivántok lenni*, másképne cselekedjetek“ stb. E felszólitás folytán, a nagy gyorsasággal Erdélybe küldött vajda a 3 nemzetet szinte azon 1463. évben diaetára egybegyüjtötte, mely hasonlóan a fölkelésről tanácskozott, de melynek határozatai részleteikben egészen eltértek a magyarországi törvényektől, pl. az 1463. 2. t. cz. szerint a magyar földesur 20 telkes jobbágytól egy lovast; 30-tól kettőt és igy tovább volt köteles a hadsereghez fölszerelve kiállitani, holott Erdélyben az 1463-ki törvény szerint minden jobbágynak fejenként kellett fölkelnie. Továbbá, a felkelés elmulasztása Magyarországban a felkelési költségek kétszeresével büntettetett; az erdélyi országgyülés pedig fejvesztést vagy bitófát s mindig egyszersmind jószágkobzást szabott e bünre. És mivel Erdély autonomiájáról van szó, ki kell emelnünk ezen országgyülés 12 pontból álló végzésének befejezését is, melyben igy szólnak Erdély rendei: „ha valaki másokat elcsábitana fenséges urunk királyunk és az édes haza ellen, az *tüzes vassal halálig sütögettessék*, és annak a király ur se kegyelmezhessen meg. Ezeken kivül *azon czikkelyeket is, melyeket Zsigmond király 1435-ben az ország rendeivel alkotott, ezennel szinte elfogadjuk.*“ Ezen utóbbi példa tehát szinte elég világosan bizonyitja, hogy a Magyarországon alkotott törvények el- vagy nem-fogadása vagy módositása iránt Erdély a maga diaetáin külön nyilatkozott, ott az egész közigazgatást illető sajátlagos törvényeket alkotott és a szoros értelmü Magyarországtól több tekintetben különnemü tulajdon alkotmánynyal birt.

Nem lehetvén czélunk jelen folyóirat szük köréhöz képest Erdély mivelődése történetét adni, több példát ezuttal mellőzünk,

és némelyekről még alább Erdély rendei alkotmányos jogai elősorolásánál ugy is tüzetesen emlékezendünk. Egyébiránt tekintve *a különbség okát a két testvérország alkotmánya közt*, azt a következők szülhették. Erdélynek a magyarok letelepedésétől kezdve 1002. évig, midőn azt I. István király Magyarországhoz kapcsolta, saját némileg független fönökei voltak, kiknek utóbbika is, az ifjabb Gyula, az ős magyar valláshoz ragaszkodván, itt egy század folyama alatt, a székely és az ázsiai szokásoknak kevésbé gyöngitett befolyása alatt részint uj sajátlagos intézetek keletkezhettek, részint a keleti hazából hozottak erősödtek meg. Továbbá, az ugynevezett bekeblezés végbemente után is, Erdély független királyi herczegek kormányára bizatván, kik ott a fölségi jogokat önállóan gyakorolták, ez által a törvényhozási és legfőbb közigazgatási központositás, mi a két területen hasonnemü intézeteket eredményezett volna, egészen mellöztetett, s igy mindkét ország az alkotmány és kormányzás körében maga utját követte. Ily független urai voltak pedig Erdélynek nemcsak az Árpád herczegek, mint Zoltán, sz.-István rokona, és később I. Béla, I. Géza, László és Lambert; azután Kálmán öcscse Álmos, ugy szinte II. Endre fia Béla ifjabb király és ezé István hasonlóan ifjabb király; hanem maga nagy Lajos öcscse István is, ki 1351-ben, mint „Isten kegyelméből Erdély herczege“ kormányozta a tartományt. De különben is, a közigazgatás végszálai a magyar királyok közvetlen uralma alatt sem tétettek a nádor, hanem a vajda kezébe, kiknek némelyike nemcsak saját belátásaként gyakorlá hatalmát, hanem Magyarországtól elszakadással is fenyegetődzött, mint pl. 1296-ban Loránt, 1308-ban Apor László, 1467-ben gróf Szentgyörgyi János. A vajdák és átalában egész Erdély sajátságos közigazgatási köre kifejlésének kedvezett azon körülmény is, hogy mig királyaink Magyarországon gyakran tettek körutat, és a közigazgatásban a hely szinén tettleg részesültek, Erdélyt kevesen és ritkán látogatták meg. Végre mig Magyarország csak a kiváltságos magyar néposztályt ismerte nemzetül; Erdélyben, tulajdon viszonyai szerint 3 nemzet vergődött egymás irányába az egyenjoguság és mintegy függetlenség rangjára. A székelyeknek, már a tartomány megszállásakor ősvallási és hadi szerkezetök volt, s ezt némi módositással az egész korszakon át megtartották, ugy szinte az ő nemességöknek tulajdon joga, öröködése stb., a magyarokétól teljesen különböző régi szokásokon alapult. A szorgalmas szászok gyorsan gazdagodtak meg, és nem mulasztották el a készpénz hiányában szükölködő királyok figyelmét magokra vonni, különös pártfogolásukat serény adózás és subsidiumok felvállalása által teljes mértékben kinyerni, és igy ezen kegy által közjogi viszonyaikban magukat nagyszámu privi-

legiumokkal, a magánjogiakban külföldi iglói, nürnbergi és magdeburgi törvényekkel körülsánczolni, elannyira, hogy már Erdélyben is a szász terület a másik két nemzetétől légmentesen elzártnak volt tekintendő. Ugyanezen 3 nemzet 1437-ik év körül fegyveres unióra lépett a pórlázadások és külellenség irányába, minek üdvös hatása volt ugyan, de annál nagyobb választó falat képezett a két ország között, mert nemcsak az egyes nemzetek, hanem az egyesültek is gyakorlák gyüléseiken a törvényhozó hatalmat stb.

Ezen ***külön irány követésének*** volt a tartomány mivelődésére jó ***eredménye,*** de egyszersmind hátrányos befolyása is. Lassanként kifejtett függetlenségét könnyen fordithatta előnyére, a magyar törvényeket saját viszonyaihoz módosithatta, gyülésein helybeli szükségleteinek megfelelő szabályokat alkothatott, a helyhatósági igazgatást szabad önkénye, bölcs belátásaként intézhette el, és a szászok példája elég világosan bizonyitja, hogy ezen szabadságot a nép jólléte és polgárisodása emelésére használták fel. De egyszersmind ezen sokféle gyüléseknek a törvényhozás körében zavart, s a tömérdek privilegiumok és számos különböző magánjogok hozzájárultával, a fennálló törvények érvényessége és hatálya körül bizonytalanságot, a 3 nemzet tagjainak kölcsönös irigységét egymás elleni hatalmaskodását, az államhatalomnak ezen országrészekbeni gyöngülését, s igy a privilegiálatlan néposztálynak, a jobbágyságnak, súlyosabb terheltetését, végképi elnyomását, s utoljára a két ország közt könnyü szakadást kellett előidéznie.

A mutatványkép felhozott számos példa alapján nem kételkedhetni : hogy Erdélynek magyarországhozi közjogi viszonya, a különbféle néposztályok alkotmányos jogai a tartománynak sajátlagos törvényein is alapultak; hogy a három nemzet tagjai, főkép pedig a székelyek és szászok több a közéletre is vonatkozó tulajdon törvényes szokásokkal éltek; hogy mind az országnak közönséges, mind az egyes nemzetek részletes gyülésein a fejedelem iránti jogviszonyt és a kormányzás módját meghatározó törvények is alkottattak; hogy az erdélyi kiváltságos nemzetek, és kivált a szászok, nagyrészt privilegiumok által kiképzett különös helyhatósági szervezettel birtak, és valamint ezeknél, ugy a székelyeknél is a magyarországitól vagy egészen, vagy legalább főbb pontjaiban eltérő magánjogok divatoztak; idejárul, hogy Erdély a vegyes korszakban királyválasztási érdekeit néha függetlenül érvényesiteni törekedett; végre, hogy Erdélynek régi szabadságait jogait és szokásait az 1464. 13. és 1492. 1. törvényczikkek külön biztositották : tehát ***az országnak a szorosb értelmü magyarországitól nagyrészt különböző alkotmánya volt.*** Ennek főbb vonásait

közölni, leend ezuttal értekezésünk tárgya, hogy azután közelebbről láthassuk, mi befolyása volt annak Erdély népei mivelődésére.

Magyarország alkotmánya első alaptörvényeit azon ötpontu szerződvényben véltük birni, melynek történeti nyomait Béla kir. névtelen jegyzője hagyta reánk, noha ennek valóságát, főkép, ha az első pontnak oly értelmet tulajdonitunk, hogy maga Árpád fővezérre ruháztatott az állami főhatalom, legrégibb krónikáink és Zoltán fővezérünk kortársa Konstantin görög császár előadása nyomán ujabbkori történetiróink méltán kétségbevonták. A Béla kir. jegyzője által emlitettekhez hasonló, de világosabb értelmü *alaptörvények* foglaltatnak a székelyek krónikájában is. E szerint Zandirham förabonbán, miután követséget váltott az uj hazába érkezett Árpád fővezérrel, kőbe vésett törvényeket (a deák szöveg szerint „Hat köver“) hirdetett ki, s azokat nemzetére alkalmazta, melyek igy hangzottak : „Hogy más senki, mint ki annak (Árpádnak) fivéréből származik, ruháztassék fel főhatalommal Pannon földén. — A mely földet valaki saját kezével szerzett, az tulajdona legyen; a mi pedig közerővel szereztetik, az a szerzők közt méltányosan osztassék fel. — Az ügyek a nép beleegyezésével döntessenek el. — A ki pedig a főnök iránti hüséget megszegné, fosztassék meg élete s javaitól a förabonban itélőszéke előtt“ stb. E szerint az államszerkezete ***korlátolt egyeduralom*** vala; benne volt a ***semmit rólunk nélkülünk*** elv; benne a ***szabad s tulajdon föld,*** távol minden hübériségtől. Ezek lehettek ***Erdély alkotmányának első alapvonásai;*** mert noha az idézett krónikában csak a székelyekről van szó, de Erdély hóditói, Tuhutum magyarjai is, Béla jegyzője szerint, hasonló törvényekkel éltek, a sokkal későbbi jövevény szászokra pedig a szabad alkotmány jótéteménye szinte kiterjesztetett.

Ezek előbocsátása után fejtegessük legelőbb is ***az alkotmány által biztositott azon jogokat, melyek Erdély kiváltságos lakosai részéről közvetlenül az állam irányába és többnyire testületileg gyakoroltattak.*** — Mig Árpád fivére birta a főhatalmat Magyarországon, Erdély hol közvetve, hol közvetlenül ismerte meg a magyar birodalom felsőbbségét, s igy Árpád fivérének trónörökösödési jogáról szóló alaptörvénynek hódolt. Jelesen az előbbi esetnek helye volt kezdetben Tuhutum és ivadékai alatt, kik Béla jegyzőjeként nem lőnek a tartománynak Magyarországtól teljesen független uraivá; később pedig I. Bélától kezdve az Árpádháznak fölebb emlitett kir. herczegei alatt, kiknek bár fölségi jogok gyakorlása mellett adatott örökségül Erdély, de a tartomány a magyar birodalomtól végkép el nem szakittatott. Árpád fivérének III. Endrében kihalta után ***Erdély hatalmasan folyt be a birodalom királyválasztási ügyeibe***, mely körül néha az egész tarto-

mány, máskor pedig az egyenjogu nemzetek egyike, vagy egyes városok, hatalmas dynasták és sokszor a vajdák külön érdekekkel léptek föl, s gyakran nagy erőfeszitéssel mindent elkövettek, Magyarország nézetével ellenkező szándékuk valósitására. E törekvés nem volt minden eredmény nélkül Erdély állapotára, s azon felül bővebben megismertet bennünket különféle népsége természetével s gondolkozásmódjával : azért tartsunk rövid szemlét ezen 200 éven át többször megujult alkotmányos mozgalmak felett.

III. Endre elhunyta után nem ismerte meg Erdély sem Venczelnek sem Ottónak királyi hatalmát, söt az utóbbit, midőn 1307-ben Erdélybe érkezett, Apor László vajda, ki a tartományt függetlenül kormányozta, s kinek leányával szándékozott a király, némelyek szerint, egybekelni, elfogta, elzárta s a koronától megfosztotta. Vannak, kik azt is vitatják, hogy a vajda saját vejét, a szerb fejedelmet, ohajtotta volna a magyar királyi székbe emelni. Annyi való, hogy 1308-ban a követség által fölkért Apor vonakodott a koronát kiadni Róbert Károl részére, miért 1309-ben Gentilis bibornok s pápai követ által a vajda átokkal sujtatott és Erdély egyházi tilalom alá vettetett. Csak később sikerült őt a nádornak és az esztergomi érseknek fényes jutalom igéretével rábirni, hogy Károlt királynak ismerje és a koronát visszaadja, mit 1310. jul. 1-én Szegeden teljesitett is. — Nagy Lajos király halála után az erdélyi előkelő nemességből számosan kis Károlhoz pártoltak, pl. az ösz Laczfi István vajda, Laczfi Endre volt vajdának fia Imre, Betlen Gergel, Apafi Péter és László. A vajda, ki Garai nádor eszközlésére a horvátországi bánságba áttételét megaláztatásnak tekintette, a horvátok élén kis Károlt Budára vezette s a királyságba igtatta (1385. dec. 31.); az utóbbiaknak pedig hüségökért Károl Doboka megyében 3 községet adományozott. Mária halála után (1395. maj. 17.) ugy vélekedék Laczfi, hogy férje Zsigmondnak már semmi joga sincs a magyar koronához, és nápolyi Lászlót hivta meg a királyi székre, kinek pártját Erdélyben, hol mindig nagy volt az egykori vajda tekintélye, növelte, a tartományt Zsigmond ellen fellázitotta, a havasalföldi vajdát a királytól elpártoltatta, s mindezekért Lászlótól a magyar birodalom egyik helytartójává neveztetett, de mielőtt az olaszt a kir. székre emelhette volna, Körösudvarhelyt az országgyülési teremben, a kir. menlevél ellenére, megöletett. (1398. febr. 26.) — Midőn Zsigmond 1402-ben a magyar birodalombani öröködést Albert ausztriai herczegre ruházta, találkoztak Erdélyben is, kik az oklevelet aláirták, ilyenek valának Marczali Miklós vajda, Bebek László vajda, Mikolai Mihál, Laczfi Jakab, Veres Péter vajda és Laczfi Tamás; ellenben Upor István erdélyi püspök azt nem irta alá. — Erdély 1403-ban sem ismerte meg Zsigmondnak

királyi hatalmát, söt e tartományt Ludán Tamás egri püspök és Debröi István menekültek fellázitották, miért is Zsigmond Kállai Miklóst, Maróti János macsói bánt és Perényi Péter volt székely-ispánt küldé Erdély lecsillapitására, s ez évi oct. 8-án kelt közbocsánatot hirdető levelében csak azon erdélyi pártosoknak rendelte lefoglalt jószágaikat visszaadatni, kiknek jövőbeni hüségeért a vajdák kezest állitandanak.

Albert király kimultával (1439. oct. 27.) özvegye Erzsébet az erdélyi nemesek közt keresett hiveket kisded fia László részére, a magyarországiak által királylyá koronázott I. Ulászló ellen; emlékeztette öket azon jótéteményekre, melyeket atyja Zsigmond és férje Albert királyok éreztettek velök, és figyelmeztette őket azon körülményre is, hogy ha fia a királyi szék öröklésétől megfosztathatnék, ugy ők is elveszthetnék családi örökségöket. A szászok, ez irányban később is mindig következetesen, a királyné pártjához ragaszkodtak még 1441-ben is; de érette mit sem tehettek, minthogy Ulászló hive Hunyadi János vajda szorosan felügyelt s a törökök a tartományt háborgatták; midön azután László a kormányt 1453-ban átvette, a szászok hüségéröl dicsérettel emlékezett, s öket megismerése jeléül az akkor még ritka kitüntetésben részesitette, a veres pecsétteli élés jogával ruházta fel. Ellenben Ulászló Kolozsvárt, mely a hozzáragaszkodásban tüntette ki magát, a hütlenség büntetése alól, melybe az 1437-ki pórlázadás alkalmával esett, fölmentette és akkor elvesztett kiváltságát viszszaadta (1444. sept. 21.)

Nevezetes, hogy Erdélyben, melynek nemessége Hunyadi László kivégeztetése miatt forrongásba jött, és a közelebbi király-választásnál Szilágyi Mihály pártját hathatósan támogatta, Hunyadi Mátyás kir. iránt, ki Kolozsvártt született, és kinek atyjával együtt nagyszerü érdemei voltak Erdély mivelődésének emelése körül, mind a három nemzet egyszer másszor feltünö ellenszenvvel viseltetett. A szászokat kevésbé csodálhatni, kik a fölebb emlitett irányt követve, már Hunyadi László lefejeztetése után is, az ifju Mátyás pártját gyarapitó Erzsébetnek ellenszegültek, kiséretét tetemesen bántalmazták, mint ezt a közrendtartásban látandjuk, s mégis Mátyás mindjárt kormánya kezdetén nagylelküen megbocsátotta a szászoknak mindazon kihágásokat, melyeket királylyá választatásaig elkövettek. Ugyanez idö alatt Kolozsvár épen ellenkező érzelmeket táplált, Szilágyi Mihály és az özv. Hunyadi Erzsébet pártjához ragaszkodva közremüködött, hogy Mátyás a fogságból kiszabadittassék. Az sem nyom sokat, hogy Ujlaki Miklós és Kanizsai László volt vajdák, s a magyar birodalom főpapjai közöl az egyetlen Máté erdélyi püspök Fridrik császárt választák királyul; mert ezek ellenében állottak a való-

ságos vajdák, u. m. Rozgonyi Sebestény és János, ugy szinte a székely ispánok, mint Rozgonyi Rajnald, Lábatlan János és Pakosi László, kik ismét Mátyásnak esküdtek ujra hüséget. De az már fontos, hogy a 3 nemzet, 1459. novemberben Megyesen gyülést tartván, azt határozta, miszerint, ha a királytól követség érkeznék Erdélybe, ahoz senki ne csatlakozzék, azt tettel vagy tanácscsal ne segitse; és azok, kik e határozat ellen vétenének, fej- és jószágvesztéssel büntettessenek, örökösei számüzessenek, és az ilyen ellenszegülőnek vérdija három fillérrel elégittessék ki. Az 1467-ki magyarországi diaetán a király inditványára név szerint uj adók szavaztattak meg, u. m. a kir. kincstáradó és a koronavám, melyek Erdélyre is kiterjesztettek s ott nehány korábbb elidegenitett koronajószágok visszavétetni rendeltettek. E pénzügyi rendszabályok lázadást keltettek Erdélyben Mátyás király ellen. Kevesen őrzötték meg Mátyás iránti hüségöket, mint pl. a hunyadmegyei nemesek, Brassó város és a Barczaság, mely utóbbi tántorithatlan hüségeért ismételve megjutalmaztatott. A fölkelők egyenesen kikiáltották, hogy *„Erdélynek nincs szüksége közös úrra Magyarországgal.“* Fegyvert fogtak az uj királynak szánt gróf Szentgyörgyi János vajda mellett a szászok is; jelesen a szebeniek királybirájok által elámittatva; a beszterczeiek pedig a Hunyadi-ház iránti megrögzött gyülölségből; még Kolozsvár is elengedé magát ragadtatni, mint a király mondá, s azért e városnak s a megyesi szászoknak könnyen megengedett; megbocsátott később az összes nemességnek is, kivéve, hogy vérdija 200 frtról 66 ftra leszállitva maradott. — Miért zendült fel ujra a tartomány 1474-ben Mátyás kir. ellen, azt a belföldi források elégtelensége s a külföldiek elfogultsága söt ellenmondása miatt, a Hunyadiak korának remek irója sem hozhatta tisztába. Fáncsi Mihál Mátyás király halálának hirét költötte s ezt a könnyen izgatható székelyek fölzenditésére használta fel. A mozgalmak egész Erdélyben elterjedtek, söt a békétlenek Kázmér lengyel királyhoz követeket is küldöttek, de miután ez imént lépett Mátyással békére, elutasittattak. Igy Mátyásnak könnyü volt elfojtani a tüzet, még mielött lobbot vetett volna; hogy ez minden erőszak nélkül történt, a következmény mutatta. Lengyel forrásokként az erdélyiek Kázmérnak szándékoztak átadni országukat; sléziai szerint pedig: Kázmér ingerelte föl az erdélyieket Mátyás kir. ellen; mindkettő szerint: az erdélyi követek a legnagyobb kétségbeesésben távoztak a lengyel királytól, látván, hogy nincs módjuk Mátyástól menekülni. Eder, Erdélynek egyik termékenyebb ujabbkori történetirója, a lengyel iróknál is ellenségesb indulattal viseltetvén Mátyás király iránt, azt is mondja, hogy az erdélyiek egyedül Mátyás halálába vetették bizalmukat.

Bátori István vajda 1490-ben fennen hirdeté : *„hogy ő oly királyt akar választani, kinek üstökét mindig markában tarthassa.“* Május 22-én megjelent Erdélyből a Rákoson Drágfi Bertalan, Morócz László és Losonczi Lászlóval 3500 fegyveres és még jelentékeny székely csapat kiséretével, s itt tüstént Albert lengyel herczeget kiáltotta ki királynak; miután azonban őt Beatrix özvegy királyné a lengyel herczeg bátyja, Ulászló cseh király részére nyerte meg, a vajda ennek elválasztatását mozditotta elő. Elvesztvén igy Albert főtámaszát, sikeretlen volt igyekezete, részére az erdélyieket megnyerni; különösen a szászok, kiket Ulászló, mint „Magyarország tagjait“ 1491-ben hüségre buzditott, hozzá nemcsak állhatatosan ragaszkodtak, hanem őt pénzbeli zavartságából is többször kisegitették. 1492-ben szinte a szászok valának elsők Erdélyben, kik Miksa öröködési jogát megismerték. — Istvánfi szerint az 1505-ki rákosi országgyülésen az erdélyiek és főkép *a szászok* és székelyek voltak azok, kik ama határozatot, hogy jövőben csak magyart fognak királyul választani, nagy zaj és tetszéssel kihirdettetni követelték, s az ellenvéleményüeket erőszakkal s gyilkolással fenyegették. De ezen előadásnak, legalább a szászokra nézve, hitelt alig adhatunk.

Erdélynek másik nagy fontosságu alkotmányos joga volt : *az országgyüléseken a törvényhozásbani részvét döntő szavazattal.* Mily állást foglalt el tehát Erdély a magyarországi diaetákon, milyent otthon a közönséges és részletes gyüléseken? — Erdély befolyásának emlékét Magyarország gyüléseire, mint már fölebb megjegyzők, még át nem hatható homály boritja. Valjon a székelyek és szászok, leginkább pedig az erdélyi magyar nemesség minden egyes esetben meghivattak-e regalisok által az országgyülésekre, s ott fejenként, vagy a körülmények szerint hatósági követek által megjelentek-e? Oly szavazattal birtak-e ezen diaetákon, mint a szorosb értelmü magyarok? És mi volt oka, hogy az itt alkotott törvények mindnyája, mielőtt azok az erdélyi országgyülésen külön elfogadtattak volna, nem kötelezte Erdély lakosait, pl. a had- és pénzügyiek, bünfenyitők közrendtartásiak, stb. E kérdésekre történeti emlékeinkben csak töredékeket, de felvilágositó elég adatokat nem találunk; szükséges tehát, hogy az e részben már közlötteken túl Erdély történetiróinak véleményét is meghallgassuk. — Benkö, ki tüzetesen tárgyalta Erdélynek országgyüléseit, igy nyilatkozik : „Teljesen bizonyos, hogy a vajdán és erdélyi püspökön kivül követek is hivattak a 3 nemzetből a magyarországi gyülésekre; és pedig a magyarok vármegyéiből rendszerint vagy minden, vagy nehány föispán és néha az alvajda; a székely székekből a kapitányok és királybirák a legritkábban hivattak meg, hanem a székely ispánok; a szász székek tisztei pe-

dig kisebb vagy nagyobb számmal valának a magyar országgyülésekre hivatalosak." — Eder, Mátyás királynak az erdélyiekhez 1463-ban intézett leirata következő kifejezéseiből : „Hozzátok visszatérö követeitektől és főkép vajdánktól megértenditek azon dolgokat, melyek ez országgyülésen elintéztettek. — Miután ezen országnak tagjai vagytok és annak törvényeivel éltek, illő, hogy fejeteknek minden intézkedését engedelmesen fogadjátok. — A mint ezen országgal egy test kivántok lenni, máskép ne cselekedjetek," azt következteti, hogy e kifejezésekben némi keserűség van, mely Erdélynek kevésre méltatását jelenti, és azt erősiti, hogy nem hozatott még napfényre oly királyi levél, melynél fogva Erdély megyéi és a székely székek Magyarország diaetáira meghivattak volna, és ugy látszik Erdély nemesei és a székelyek nevében csak a vajdák folytak be a törvényhozásba, a nemesek és székelyeknek pedig egyedül az engedelmesség dicsősége hagyatott." Végre Bedeus ily nézetet közöl ez ügyben : „Hogy a magyar országgyüléseken az erdélyi püspök, és a vajda megjelent legyen, semmi kétséget nem szenved; de a székelyek és szászok, comes-ének sehol nyoma sem táláltatik. Még az sem tudatik, hogy valjon a magyar nemesség és a székelyek ottan képviseltettek-e s ki által és mi módon?" Ily teljes bizonytalanságban fontos szolgálatot tesz vala Hodor a történetirásnak, ha a magyar országgyülésekre vonatkozó több rendbeli adatait a bizonyitványok közlése által a hitelesség fokára emeli vala. Igy olvassuk nála : „1454. (Doboka vármegye) Rendei László kir. által meghivatnak. a budai országgyülésre." — „1458. nov. 29. Mátyás kir. (Doboka) rendeit Szegedre országgyülésre meghivta." — „1463. (Doboka) Magyarország gyülésére követeket küldött." — „1505. innen is (Dobokából) Magyarországra a Rákos mezei országgyülésre követek küldettek." Ezen bizonyitványok nélkül szükölködő adatoknak azonban annál kevesbé adhatunk hitelt, mert az 1505. évi rákosi országgyülésen jelen volt törvényhatóságok névjegyzékében Erdélyből egy törvényhatóságot sem találunk fel.

Sokkal nagyobb fényt vet a történet Erdélynek saját országgyüléseire.

Kerékgyártó.

V.

Mivelődési s jótékonysági országos intézetek,

azoknak eredete, története, működése, sorsa.

1.

A „magyar nemzeti muzeum" 1848 előtt.

A magyar történetben alig van nevezetesb tünemény, mint azon ellenmondás, mely e nemzet életében nyilatkozott az által, hogy mig annak minden osztályaiban a nagy többség *egyénileg* majdnem a pazarlásig bőkezü volt, *országos* cselekvésében gondtalansága a fukarság szinét viselte.

Megszámlálhatatlan mennyiségü iskolát és jótékony intézetet alapitottak hazánkban eleink, — s királyi bőkezüséggel láttak el főpapjaink s országnagyaink templomokat és tanulókat; — de alig birunk bárcsak emlékezetben is a korábbi időkből egyetlen árva köz-intézetet, melyet a nemzet egyesült erővel országosan megalapitott volna.

Más népek annyi század alatt országos monumentumokat halmoztak közösen össze, melyek magok elegendők egy nemzet életének dönthetetlen oszlop gyanánt szolgálni; nálunk az adómentességre fektetett *szabadság* hamis felfogása, s annak rövidlátó s helytelen alkalmazása minden egyetemes országos vállalkozást előre kivihetetlenné tett.

Ezért vagyunk oly szegények országos közintézetekben, miket a magán nagyszivüség a legnagyobb áldozatkészség mellett sem volt pótolni képes, mert magánalapitvány magát sem az örökösök változó nézete vagy szükkeblüsége, sem a viszontagságok csapásai ellen eléggé nem biztosithatta.

Csak a nemzetek egyesitett ereje teremthet és állandósithat nagyszerü országos müveket, melyek a nemzet folytonos őrködése és támogatása mellett nemcsak daczolhatnak az eseményekkel, de nemzedékről nemzedékre virágzóbb létnek is örvendhetnek.

Szerény nemzeti szinházunk kivételével, csak *egyetlen* országos közintézetet mutathatunk fel, mely nemcsak diszünkre szolgál, de európai figyelmet is érdemel, — s ez *a magyar nemzeti muzeum*.

A *magyar akademiát*, habár ez méltán legféltékenyebb gondjaink tárgya, azért nem állitom amazzal egy sorba, mert a nemzet egy törvényczikkelyen kivül egy fillért sem áldozott eddig az akademia létének és céljainak biztositására.

Tulajdonképen mindkettő a *Széchenyi* grófok nemzetsége nagy ősöktől hagyományosan öröklött hazafiságának köszöni megszületését. — *Atya és fiu,* gróf *Széchenyi Ferencz és István* egyenlő érdemmel osztoznak e két testvérintézet teremtésének soha el nem homályosodható dicsőségében.

A *muzeum* azonban szerencsésb volt a két testvér közől, mert azt dicsőült nádorunk, főherczeg *József* korán hatalmas szárnyai alá vette, s azon atyai meleg gonddal és szeretettel ápolá, mely az ország rendeit nemcsak ez intézet nagy fontosságáról meggyözte, de egyszersmind ismételt országos segélynyujtásra birta.

Ama történeti és tudományos kincsek szempontjából, miket a magyar nemzeti muzeum már is kebelében rejt, s azon nagyszerüségnél fogva, melyet külsejének a felejthetetlen nádor adott, — e monumentális mü már is beillik világintézetnek; — de mind a mellett muzeumunk csak töredéknek és romnak tekinthető, ha mind küldiszre, mind belrendezésre s kiegészitésekre nézve, be nem végeztetik. S ennek eszközölhetése a magyar nemzetnek tán erkölcsi, de nem anyagi erejét mulja felül.

Kétségkivül előbb-utóbb eljövend az idő, midőn a nemzet komolyan fog a felett tanácskozni, valjon mi módon intéztessék el, hogy a nemzeti létére, szellemi mivelődésére, s történeti geniusa s kegyelete kifejezésére megkivántató közintézeteket más népfajok rövidsége nélkül saját erejével teremthesse s fenntarthassa. — Ily kérdést fejtegetni, s az eszméket e felett kicserélni más térre tartozik.

Mi itt csupán megismertetni kivánjuk a *muzeumot,* és pedig előbb történetét, azután pedig jelen állapotját, hiányait és szükségeit.

A muzeum multjának legbiztosb adatforrásául tekintjük azon rövid közleményt, melyet az intézet fáradhatatlan igazgatója, *Kubinyi Ágoston* cs. kir. kamarás és kir. tanácsos ur 1848-ik évben Pesten a nemzetgyülésnek nyujtott.

E közlemény fonalát fogjuk tehát követni, hozzáadván helyenkint a tán hiányzó érdekesb adatokat.

*
* *

„A halhatatlan emlékezetü s házája iránt lángoló szeretettel viseltetett Széchenyi Ferencz gróf visszatérvén 1792-dik évben országos nápolyi követségéből, melynek tárgya egy a magyar karoktól és rendektől a nápolyi királynak országunkban mulatása emlékezetére veretett emlékpénznek általadása volt, eltökélé magában szeretve tisztelt hazája oltárára valamely nagy tulajdonu hálaáldozatot letenni. Ennél fogva kedves theresianumi egykori

tanitójával, a hires Denis Mihálylyal, ki ekkor már a bécsi cs. könyvtárnak nagyhirü és érdemü őre volt, tanácskozásokba ereszkedvén, csak hamar eltökélé, hogy egy felállitandó magyar nemzeti könyvtárral lepi meg a nemzetiséget naponként magasabb fokra emelni törekvő magyar nemzetet, s ezen időtől halhatatlan elődei nagy tetteitől vezéreltetve, s a haza iránti bőkezüségben velök versenyezve, magyar könyvtárát, s egyéb nagy ritkaságu gyüjteményeit, miket számos évekig kedves hazája kebelében s külföldi utazásai közben Nápolytól Skót országig szakavatottsággal, és nagy fáradsággal, költségkimélés nélkül szerencsés sikerrel gyüjtött, mindent t. i. mi a haza szeretetét s ismeretét előmozditotta, mindent, mi magyar által iratott, vagy Magyarországról s ennek kiegészitő részeiről akár nyomtatásban, akár irásban szerkesztetett s napfényt ért, u. m. könyveket, kéziratokat, földabroszokat, képeket, ritkaságokat, czimereket, pecséteket, érmeket a legrégibb időtől a legujabb időkig nagy szenvedélylyel s tudományavatottsággal, a mit csak lehetett, megszerezvén, kettőztetett szenvedélylyel szaporitá és bővité mindaddig, mig általa nagyobb tökélyre emeltetvén, azokat később nagylelküen a magyar nemzetnek ajándékozá. Hogy pedig tudományos kincseit, melyekkel nemzetét megajándékozni készült, hazájával s a tudós világgal minélelőbb megismertesse, Tibolth Mihály (Lajos fija egykori nevelője) által fáradhatlan szorgalommal elkészittette nemzeti könyvtára lajstromát, mely 1799. és 1800-ban napfényre bocsáttatott, de a könyvtár még mindeddig magán tulajdona volt. Csak 1802-ben ajándékozá azt a buzgó birtokos édes hazájának, kinyervén dicsőült I. Ferencz magyar királyunk megegyezését, egyszersmind megerősitő alapitványlevelét, mely szerint az intézet a haza fenséges nádorára, vagy ennek nemlétében a nagyméltóságu magyar királyi helytartó tanács kormányzására bizatott.“

Ez örök emlékezetü oklevél eredeti latin szövege következő :

Nos Franciscus, etc. etc.

Memoriae commendamus tenore praesentium significantes, quibus expedit, universis : Quod Fidelis Noster, nobis sincere dilectus Spectabilis ac Magnificus Comes Franciscus Széchenyi de Sárvári felső vidék, Insignis Ordinis Regis-Neapolitanae Sancti Januarii Eques, Camerarius et Actualis noster intimus Status Consiliarius, per Regnum nostrum Hungariae Cubiculariorum nostrorum Regalium Magister, Comitatus Simeghiensis supremus Comes, nec non Tabulae nostrae septemviralis Assessor, die vigesima quinta Novembris Anni labentis infrascripti in Archiducali Civitate nostra Viennae Austriae certam super consecrata coram Fideli Nostro nobis dilecto Egregio Josepho Lányi

Insignis Ordinis Sancti Stephani Regis Apostolici parvae Crucis Equite, Consiliario Nostro Aulico et ad Cancellariam Nostram Regiam Hungarico-Aulicam Referendario, qua per Nos specialiter eatenus exmisso, pro usu Regni nostri Hungariae deserviente propria sua Bibliotheca, reliquisque eo spectantibus Collectionibus, celebraverit, sigilloque et subscriptione sua roboraverit ac fine repositionis ad Archivum Cancellariae Nostrae Hungarico-Aulicae exhibuerit donationem fassionalem, supplicando, quatenus Nos desuper consensum Nostrum Regium clementer elargiri, eidemque Comiti in authentico Documento extradare dignaremur, cujus quidem Donationalis Fassionis tenor sequitur in hunc Modum :

Posteaquam Sua Caesareo-Regia et Apostolica Majestas erga humillimas meas preces non tantum clementer admittere, ut ***Bibliothecam,*** partim ex impressis, partim e manuscriptis Operibus Consistentem, ***Collectiones*** item ***Nummorum, Mapparum Geographicarum***, ***Iconumque*** atque ***Insignium*** Res Hungaricas quocunque demum sub respectu concernentium, aut cum his nexum habentium, quas plurium Annorum decursu, multis curis, sollicitudine, et profusis notabilibus impensis comparaveram, ***charae Patriae,*** in cujus sinu occasionem et modum omnia haec conquirendi nactus sum, ac publicae Utilitati, quam semper anhelavi, anheloque, consecrare possim; verum etiam propositas per me in supplice meo libello conditiones, benignissime acceptando, specialiter indulgere dignata sit, ut custodem hujus Bibliothecae cum Cancellista et Famulo e Fundo Universitatis Regiae projectato per Consilium Regium Locumtenentiale salario providendos, vita mea denominare valeam : hinc, ego praeattactam supellectilem meam librariam parte quidem ex aliqua impresso jam Cathologo provisam, alia vero Parte Indicibus in Instrumento resignatoriae cum interventu exmittendorum Regiae Universitatis Individuorum conficiendo circumscribendam, charae meae Patriae, et publicae utilitati, ac commodo, in perpetuum, atque irrevocabiliter dono, trado, ac resigno, nullum Jus, nullamque Juris proprietatem in dictam supellectilem litterariam mihi Successoribusque meis reservando, sequentibus nihilominus per ***Suam Majestatem Sacratissimam,*** uti supra attactum est, jam alioqui clementer acceptatis et ratihabitis sub Conditionibus :

Primo : Ut mihi integrum sit, Collectiones has, donec vixero, propriis impensis ***augere***, et pro eo ac licuerit, ad perfectum statum perducere.

Secundo : Liberum ad haec mihi sit, omnia Opera, que nova accessissent, quotannis per impressa in Mille exemplaribus edenda supplementa propriis meis sumptibus divulgare. Et cum alioqui Authores, e singulo neoedito opere unum exemplar Regiae Bi-

bliothecae transmittere obligentur, is etiam, qui Bibliothecae hujus Regiae Custos futurus est, obstrictus sit, idmodi neo editorum Operum exemplaria, quo haec etiam impresso Cathologo inserantur, mecum communicare, idque eo fine : ut hoc pacto Cathalogus non tantum accessione veterum Operum, in quorum comparationem ego omne studium et impensas conferre satagam; verum etiam iis operibus, quae nova typis vulgata fuerint; (e quibus ipsi operum Authores deinceps semper huic etiam Bibliothecae Regni unum exemplar mittere debeant) auctus ad plenam perducatur consistentiam.

Tertio : Institutum isthoc nunc quidem directe a moderna Sua Serenitate Archiduce Domino Regni Palatino, in futura autem tempora (quae Deus in longam annorum seriem removere velit,) a temporaneo Palatinali Officio, vacante autem hac Dignitate, a Regio Locumtenentiali Consilio Hungarico pendeat, ut ita Instituto huic non tantum major Existimatio ac Progressus concilietur; verum idipsum ea etiam ratione instruatur, utpro eo, ac Majestati Suae Sacratissimae benigne visum fuerit, in Communem, qui praestituto fini respondeat, usum constabiliatur.

Quarto : Licet aptissimus Museo huic Regni locus, ipsum Regiae Universitatis Bibliothecae Pestiensis aedificium esset, hae nihilominus, quas Patriae consecro, collectiones, cum iis, quae in Regia Bibliotheca Universitatis actu prostant, nunquam commisceantur, aut uniantur, ut adeo, si Scientiarum Universitatem Pestino alium aliquem in locum transferri contingeret, Museum isthoc Regni, eo semper in loco consistere debeat ubi ipsum dirigens Dicasterium Regni sedem obtinuerit.

Quinto : Clara ac viva etiam nunc Majorum meorum singularis in Regem et Patriam Studii exempla, quaemadmodum me etiam, ut eorum vestigiis insisterem excitarunt; ita ut posteri etiam mei ad imitationem Antenatorum Suorum incitarentur, sequens Inscriptio in Palatio Bibliothecae hujus Regni, exmisso baptismali meo Nomine, affigatur :

Francisco II. Caesaro Augusto, Hungariae Rege, Josepho Archiduce Austriae Prorege, Bibliotheca Hungarica Familiae Comitum Széchenyi, Patriae sacrata, Anno MDCCCII.

Septimo : Cum translatae per me in charae meae Patriae usum Collectiones alioqui semper eo in loco asservandae sint, ubi ipsum dirigens Regni Dicasterium residebit, Nationale hoc Museum proprium semper Custodem, Cancellistam, et Calefactorem sub inspectione tamen Bibliothecarii Universitatis, futurum habere debebit, neque unquam unus idemque Custos Bibliothecae Universitatis, et hujus Musei Regni esse possit. Caeterum idem

hic Custos e rationibus per me in supplice meo libello deductis, et per Majestatem Suam Sacratissimam clementer probatis Salarium Suum altissimo nutu ejectandum ex Universitatis Regiae Hungaricae fundo percipiet.

Atque haec sunt, quae in charae mihi Patriae emolumentum sponte ac benevole conferre me posse, honori et solatio mihi duco; petendo : ut hae meae Fassionales et Donationis Literae Tabulario Excelsae Cancellariae Regiae Hungarico Aulicae inserantur, eaedemque pro mei, meorumque Successorum directione, ac securitate, duplici in exemplo in forma consensualium Regiarum, ac Privilegii, cujus exemplar unum in saepe fata Bibliotheca Nationali, aliud vero in Archivo meo reponetur, expediantur. Datum Viennae 25. Novembris 1802.

Comes Franciscus Széchenyi m. p. (L. S.)

Nos itaque humillima Supplicatione Nostrae, quo supra, facta Majestati benigne exaudita et admissa, praeinsertam Donationalem Fassionem authentice celebratam benigne confirmando, eandem praesentibus Literis Nostris de verbo ad verbum sine diminutione et augmento aliquali insertam, et inscriptam, eidem Comiti *Francisco Széchenyi*, et ipsius Regni Nostri futura pro cautela necessariam, sub Secreto Sigillo Nostro, *quo ut Rex Apostolicus utimur*, extradandam duximus et concedendam.

Datum in Archiducali Civitate Nostra Vienna Austriae die Vigesima sexta Novembris Anno Domini Millesimo Octingentesimo Secundo. Regnorum Nostrorum Romani, Hungariae, item Bohemiae et reliquorum Anno Undecimo.

Franciscus : m. p. — Comes Carolus Pálffy m. p.
Paulus Szlávy m. p.

E nevezetes alapitványlevél magyarul igy hangzik :

Mi Ferencz stb. stb.

Emlékezetül adjuk, jelen soraink tartalmával, mindazoknak, a kiket illet : Miszerint a mi hivünk, nekünk őszintén kedves, tekintetes és nagyságos *sárvári felsővidéki gróf Széchenyi Ferencz*, a nápolyi király szent Jánuár jeles rendjének vitéze, kamarás és valóságos belső titkos tanácsosunk, a mi Magyarországunkban királyi főkamarás mesterünk, Somogy vármegye főispánja, s hétszemélyes táblánk ülnöke, az alábbirt folyó évi november huszonötödikén a mi főherczegi városunkban Bécsben Austriában, a mi hivünk, nekünk kedves vitézlő *Lányi* József, sz. István Apostoli király rendjének kis keresztes vitéze, udvari tanácsosunk, s a mi magyar királyi udvari cancelláriánknál előadó, mint általunk e végett tüzetesen kiküldött előtt, a mi Magyarországunk használatára szolgálandó saját könyvtára s egyéb ahoz tartozó gyüjtemények felett felajánlott adományozó bevallást tartott, s pecsétjével és aláirásával erősitett, s a magyar királyi udvari cancelláriánk levéltárába való eltétele végett előmutatott, esedezvén, miképen

mi ahoz királyi beleegyezésünkkel kegyelmesen járulni, s ugyanazon grófnak azt hiteles oklevélben kiadni méltóztatnánk, mely adományozási bevallásnak tartalma ily módon következik :

Minekutána Ő császári királyi és apostoli felsége az én legalázatosb kérelmemre nem csak kegyelmesen megengedni, hogy a részint nyomtatott részint kéziratbeli munkákból álló *könyvtáramat*, valamint a magyar ügyeket bár mily tekintetben érdeklő, vagy azokkal összefüggésben levő pénzek, térképek, rajzok és czimerek gyűjteményét, miket több évek lefolyta alatt sok gonddal, aggódással, s nevezetes költségek tételével szereztem, a *drága Hazának*, melynek kebelében mindezt megszerezhetni alkalmat és módot nyertem, és a közjónak, mely után mindig sóvárogtam és sóvárgok, felszentelhessem; hanem a folyamodásomban általam előterjesztett feltételeket is legkegyesebben fogadva, különösen megengedni méltóztatott, hogy a nagymélt. királyi helytartó tanács által tervezendő s a magyar királyi egyetem alapjából fizetendő őrjét e könyvtárnak az irnokkal és szolgával együtt életem folyta alatt magam nevezhessem; ennélfogva én emlitett könyvbeli holmimat, mely az egy részben már kinyomatott lajstromból, másrészről pedig irott jegyzékekből a királyi egyetem által kiküldött egyének által készülő átadási oklevélben összeirandó leszen, *a drága Hazának*, s nyilvános érdeknek és haszonnak, örökre és visszahúzhatlanul adományozom, átadom, és átszolgáltatom, magamnak és utódaimnak az emlitett könyvbeli eszközökbe semmiféle jogot és semmi jog tulajdonát nem tartván fenn, mindazonáltal a következő, az ő szentséges Felsége által, mint fenn érintetett, amugy is kegyelmesen elfogadott és helyeselt feltételek alatt :

Elősször : Hogy tehetségemben legyen, eme gyüjteményeket mig élek, saját költségemen öregbíthetni, és a mennyire csak lehet tökéletes állapotra elvezetni.

Másodszor : Szabadságomban álljon e mellett, mindazon ujabb munkákat, melyek hozzájárultak, évenkint ezer példányban nyomandó toldalékok által saját költségemen kihirdethetni. S mivel különben is a szerzők, minden munkából a királyi könyvtárnak egy példányt beküldeni tartoznak, az is, ki e királyi könyvtárnak őre, köteles legyen, amaz ujabb munkák példányait, hogy azok szintén a nyomtatott lajstromba igtattassanak, velem közölni, s ezt a végre : hogy ennek folytán a könyvlajstrom, nem csak a régibb munkák hozzájárultával, melyeknek megszerzésére én minden buzgalmat és költséget fordítani törekszem, hanem azon munkákkal is, melyek ujabban jelennek meg, (mikből magok a szerzők ezentúl ez országos könyvtárba is egy-egy példányt küldeni tartoznak) bővitve, teljes tartalomra juthasson.

Harmadszor : Ezen intézet jelenleg ugyan egyenesen a mostani ő királyi fenségétől Főherczegtől az Ország nádor urától, jövendő időkben azonban (miket Isten hosszú évek során távol tartson) az időszerinti nádori hivataltól, e méltóság üressége alatt pedig a magyar királyi helytartóságtól függjön, hogy e szerint ez intézetnek nem csak nagyobb tekintély és előmenetel biztosíttassék, hanem egyszersmind az oly módon láttassék el, miszerint ő szentséges Felségének kegyelmes belátása szerint, azon közönséges haszonvehetőségre állandósíttassék, mely kitüzött czéljának megfelel.

Negyedszer : Ámbár ezen országos Muzeumnak legalkalmasb hely maga a pesti királyi egyetem könyvtárának épülete, — e gyüjtemény mindazonáltal, melyet a Hazának szentelek, azokkal, mik a királyi egyetem könyvtárában tettleg léteznek, soha ne kevertessék össze s ne egyesíttessék, hogy annálfogva, ha a tudományok egyetemének Pestről más valahòvá

való áttétele megtörténnék, ezen országos muzeumnak ugyanazon a helyen kell megmaradnia, hol maga az Ország igazgató széke leend.

Ötödször : Hogy valamint engemet is a *király és haza* javáért különösen buzgó elődeim fényes és látható példatettei arra, hogy nyomaikban járjak, ösztönöztek, — ugy az én utódim is őseik követésére buzditassanak, ezen országos könyvtár palotájára, kihagyván keresztnevemet a következő felirat tüzessék :

Felséges II. Ferencz császár, Magyarország királya, ausztriai főherczeg József alkirály (nádor) idejében, a Széchenyi-grófok nemzetségének magyar . könyvtára , a hazának szenteltetett, 1802-dik esztendőben.

Hatodszor : Minthogy az én drága Hazám használatára általam átadott gyüjtemények amugy is mindig azon a helyen tartandók, a hol az ország kormányhatósága székelni fog, — e nemzeti muzeumnak szükségkép mindig külön őre írnoka és fütője (habár az egyetem könyvtárnokának felügyelése alatt leend, és soha az egyetem könyvtárának s az ország muzeumának ugyanazon egy őre nem lehet. Egyébiránt ugyanezen őr az én folyamodásomban kifejtett s Ő Felsége által kegyelmesen helyeselt okoknál fogva, a legfelsőbb akarat szerint kivetendő évdiját a magyar királyi egyetem alapjából veendi.

Ezek tehát, *miket az én drága Hazám javára önként és szivesen adományozhatni becsületemnek és vigasztalásomnah tartok*, esedezvén, hogy e bevallásom s adományozási levelem a főméltóságu magyar királyi udvari Cancellária oklevél-könyvébe beigtattassék, s ugyanaz az én magam és utódaim miheztartása és biztositása végett, királyi megerősitő és kiváltságlevél alakjában két példányban, melynek egyike a többször említett nemzeti könyvtárban, másika pedig az én levéltáramban fog letétetni, — adassék ki. — Adám Bécsben nov. 25. 1802. Gróf *Széchenyi Ferencz* m. k. (P. H.)

Mi tehát a felségünknél tett legalázatosb fentebbi folyamodást kegyelmesen kihallgatván és elfogadván, s a beigtatott és hitelesen történt adományozási bevallást megerősítvén, s arra királyi helybenhagyásunkat kiterjesztvén, azt, miután jelen levelünkkel szórúl szóra, minden elvétel és hozzáadás nélkül beigtattatott és beiratottt, mint ugyanazon gróf Széchenyi Ferencz s maga a mi országunk jövő biztositására szükségeset, *a mi titkos pecsétünk alatt, melylyel mint Apostoli király élünk*, kiadandónak s engedvényezendőnek határoztunk. — Adatott a mi főherczegi fővárosunkban Bécsben Austriában. November hava 26-kán. Ezer nyolczszáz második esztendőben. Római, Magyar- és Cseh országlásunk tizenegyedik évében.

Ferencz m. k. Gróf Pálffy Károly m. k.
Szlávy Pál m. k.

„S igy lett a halhatatlan Széchenyi Ferencz gróf a jelenleg virágzásnak indult, és több fogyatkozása mellett is számos külországi muzeumokkal szerencsésen vetélkedő m. n. muzeumunk dicsö alapitója. Halhatatlan marad a tudós férfiunak nemcsak hazánkban, de az ausztriai császárság széles birodalmaiban is kedves emléke, ki nagylelküsége által ösztönül szolgált a muzeumunk példájára idomitott grätzi Johanneum, brünni Francisceum, prágai nemzeti, insbrucki Ferdinandeum-muzeumoknak, s az ausztriai

birodalomban létező számos tudományos közintézeteknek keletkezésére, s igy ezen első gazdag magot, mely a termékeny magyar földbe vettetett el halhatatlan Széchenyink által, illeti az elsőség, s méltán gyönyörködik abban, hogy kedves ifjabb testvérei szerencsésen kicsirázván, idősb testvérökkel együtt millio népek java és hasznára diszlenek és virágoznak.

Első lakhelye az intézetnek a mostani seminarium épületében, hol akkor a k. curia is tartózkodott, volt, s ottan nyittatott ki először 1807-ben augusztus 20-án a Çzenkről érkezett könyv-, kézirat-, kép- és földabrosztár; az érmek s régiségek tára sokkal később hozatván be.

Még azon esztendőben szerencsés volt az intézet december 10-én a Sz.-Pétervárról visszajött fenséges nádort az alapitó társaságában fogadni, mely alkalommal ime két könyv bocsáttatott napfényre: „Catalogus Bibliothecae Hungaricae nationalis Széchényianae. Tom. 1. supplementum I. A. Z. Posonii 1803. Typis Belnayanis“ és „Index Alter Libros Bibliothecae Hungaricae Széchényiano Regnicolaris supplemento primo comprehensos, in scientiarum ordines distributos exhibens Posonii 1803. in 8vo Typis Belnayanis;“ — mind ezek, mind az előbbeni lajstromok ajándokul megküldettek minden törvényhatóságnak és minden magyarországi irónak. Erre közfigyelem ébredett az egész hazában, s most már látván a lajstromokból a tudósok, mivel bir és mivel nem bir a nemzeti könyvtár, vetélkedve siettek mások is gazdagitani az országos közkincset, melyet az alapitó maga is naponként temérdek költséggel bővitett.

Dicsőült fenséges nádorunk, tulajdon részéről az intézet kezdetétől egész hazánkra történt siralmas kimulása idejeig nagy és gazdag ajándokokkal bővité s minden törekvését oda irányozta, hogy oly nagy hasznu közintézetünket minél virágzóbbá és haszonvetőbbé tehesse. S hogy ezután a magyar országban kijövendő munkák birtokába is minél könnyebben jöhessen, a m. királyi helytartótanácsnál kieszközlé az 1804-ik év februar 28-kán 4333-ik szám alatti s minden törvényhatósághoz kibocsátott köriratot, melyben kötelességgé tétetik minden az országban létező könyvnyomónak, hogy nyomdájában kijövendő minden munkából egy példányt m. n. muzeumunk Széchenyi-országos könyvtárának küldeni kötelességének tartsa. Fájdalom, hogy ennek minden részben nem egészen feleltek meg könyvnyomó intézeteink.

Alig kezdett azonban e rendelés sikereltetni, november 19-én 1805-ben a Bécshez közelitő franczia sereg miatt, a haza fenséges nádorának meghagytából, a nemzeti könyvtár Temesvárra vitetett kocsikon a pesti főiskola költségén, honnan csak 1806-ki martius közepe felé legnagyobb sarakban hozatott vissza.

Alig rakattak be a visszahozatott könyvek előbbi helyeikbe, tüstént uj csapás érte a kezdetben álló intézetet. Pesten királyi rendelésből papnevelő intézet állittatván fel, e végből a királyi curia a főiskola épületébe szállittatott, a főiskola pedig mostani lakhelyébe költözött, hol a nemzeti könyvtár is egy időre nyughelyet kapott. Itt egészen ujra kellett mindent jelelni és rendezni a terem nagy különbözése miatt.

Fölötte terhelék a haza fenséges nádorának gondos szivét a Széchenyi-országos könyvtár vándorlásai; most tehát állandó lakhelyről, és ugyanazon intézet fontosságához illőről, valamint pénzalapról gondolkozék, s tervet késztttete a Széchenyi-országos könyvtár őre által, egy már sokkal több ágazatokra kiterjedő magyar nemzeti muzeumról, helyet adóról egyszersmind Magyarországban talált mindenféle régiségeknek s Magyarországot illető természetieknek és kézi müveknek. Kiadatott nyomtatásban e terv ily czim alatt : „Museum Hungaricum Excelsis Regni Proceribus et II. SS. ac OO. exhibitum. Budae, typis Regiae Universitatis Hungaricae 1807. in folio.“ Kiosztatván az országgyülés alatt e munka, de szét is küldetvén a törvényhatóságokhoz, akkor ugyan alkalmas hely hiánya miatt e tárgy el nem döntethetett, mindazáltal azt a hasznot szülte mégis, hogy az országgyülés minden, a fejedelemnek ajánlott 1 forinttól 1 garast rendelt beszedetni a fölállitandó magyar nemzeti muzeum tőkepénzének alapitására. Minden esetre pedig, mint az 1807-ki XXIV-ik törvényczikk hirdeti, nagy köszönettel az alapitó iránt a Széchenyi-országos könyvtár minden ágazataival együtt országos ótalom alá vétetett, s a magyar nemzeti muzeum neve is most pendittetett a törvényben legelőször meg.“

Ezen törvényczikk szavai *magyarul* igy hangzanak :

„A magyar országos Széchenyi-könyvtárról.“

„XXIV. Hálás elmével tisztelik Magyarország karai és rendei a kir. főkamarásmester *gr. Széchenyi Ferencz* azon bőkezüségét, s a közjó öregbitése iránti igyekezetét, melynek ösztönéből dicséretes emlékezetü őseinek nyomain járva, kiterjedt és válogatott könyvtárát, valamint ritkább pénzeket, jeles nemzetségek czimerleveleit, valamint térképeit, és rajzait, s nem különben kéziratait, miket különös gonddal és költséggel gyüjtött össze, a magyar nemzet használatára teljes joggal átiratá, s ez által dicséretre méltó buzgalommal a felállitandó NEMZETI MUZEUM alapját vetette meg.

Az ország karai és rendei, ezen jeles és követésre méltó igyekezetet, hogy annak az ország köztörvényeiben is megmaradjon emlékezete, ő szentséges Felsége kegyes jóváhagyásával beczikkelyezendőnek határozták.“

„Részint a több mint 300 példányban kiosztatott m. n. muzeum terve, részint a dicsö nádor és Széchenyi Ferencz gróf folyvásti adakozásai s tettekben nyilvánult hathatós részvétük szinte részvét és adakozásra szolgáltak ösztönül a különben is minden jóra szépre és hasznosra mindenkor böven adakozni kész magyar nemzetnek, s innen lön, hogy számos nagylelkü hazánkfiai nagy mennyiségü készpénzzel, fegyverek, könyvek, kéziratok, ásványok, érmekkel nagy mennyiségben böviték és gazdagiták nemzeti közintézetünket.

1808-ban nyerte a muzeum Grassalkovich herczegtől azon tért, mely akkor az egyetem füvészkertéül szolgált, s a mostani belvárosi egész szép-utcza üres terét foglalta el, melyért a herczeg a hatvani kapun kivüli saját kertjét engedé által füvészkertül az egyetemnek, s e csere az 1808-ki 8-dik törvényczikkben jóváhagyatott, és a nemzeti muzeum ótalma világos törvény által a haza fenséges nádorára bizatott."

Ezen törvényczikk, melynek foglalatja már a tanácskozó országgyülés világosabb öntudatát tanusitja mind a czélra, mind az eszközre nézve, mely a *nemzeti muzeum* eszméjében rejlett, — *magyar* nyelven igy szól :

„A nemzeti muzeum felállitásáról, s a magyar nyelv elömozditásának egyéb segédeszközeiről.

VIII. Törvényczikk.

Miután Ő császári királyi Fensége, Magyarország nádorura, azon jeles ösztönénél fogva, melytől az ország dicsőségének és boldogságának öregbitésére minden időben vezéreltetni szokott, egy felállitandó *nemzeti muzeum* tervét az ország összes megyéinek megküldötte s azokat az erre szolgálandó alap elöállitására felhivta : Ő cs. kir. Fenségének ezen felhivásától s azon óhajtástól lelkesitve, *hogy ez intézet által a magyar nyelv mivelése emeltessék, s a nemzeti irodalom és ipar előbbre vitessék*, e czélra a köztörvényhatóságok utján igen számosan mind a közelebb mult országgyülés alatt mind utólag nevezetes ajánlásokat tettek; miután továbbá Ő cs. kir. Felsége mind az e czélra alkalmas épületek, mind azok helyére nézve gondoskodván, Gyaraki herczeg Grassalkovics Antal a pesti kir. egyetem füvészkertje helyett a hatvani kapunál fekvő kertjét cserébe adván, az igy becserélt telket a nemzeti muzeum intézetének hazafiui buzgósággal ingyen felajánlá, az ország karai és rendei országgyülésileg összeseregelvén, Ő cs. kir. Fenségének, az országnádor urnak különös gondoskodásából ezen nemzeti intézetnek ily szerencsés kezdeményezése folytán, s azt minden módon elömozditani óhajtván, az 1790 : 67-dik törvényczikkel kapcsolatban, mindenek felett a szentséges Felséget, hogy

ez intézetet jóságával és kegyelmével ápolni és védni méltóztassék, felkérendőnek, mind pedig a fenséges főherczeget, az ország nádorurát felszólitandónak határozák, hogy addig is, mig e dologban, s jelesen egy tudományos társaság alkotása körül a jövő országgyülésen rendelkezések történhetnének, ezen intézet megindításának gondját viselni, s az e végre szolgálandó épületek állitását meginditattatni, lehetőleg mindent czélhoz vezetni, egyszersmind pedig a magyar nyelv mivelése előmozditásának egyéb eszközeiről is gondoskodni méltóztassék. Mely végre miután mind a szükséges épitkezésre, mind egyének alkalmazására *készpénz kell;* a felett pedig kételkedni *nem lehet*, hogy az eddig dicséretes buzgósággal tett ajánlatokon kivül, hasonló azon nemes végre és rokon czélra forditandó segély más még hátralevő törvényhatóságokból is érkezendik, — továbbá elhatárazandónak hitték, miszerint mind az, mi e czim alatt a mult országgyülésen, vagy azóta is ajánltatott, vagy ezentul ajánltatnék, mihelyt csak lehetséges, a törvényhatóságok által összegyüjtessék, s az Ő cs. kir. Fensége által kijelölendő pénztárakba rendeltetésükkel öszhangzóan beküldessék; az e pénzeket kezelendő hivatal pedig a a kitüzött czélra forditott sommákról Ő cs. kir. Fenségének évenkint számadást tegyen, melynek kivonatja viszont az ország minden törvényhatóságaival közlendő leszen. Egyébiránt a karok és rendek azon hatóságok *emlékezetét*, melyek bőkezüségükkel ez intézetet elősegitendik, fentartani kivánván, azokat a jövő országgyülésen az ajánlott sommák megjegyzése mellett beczikkelyezendőknek határozza."

E törvényczikk mindenekelőtt még azt tanusitja, hogy a magyar törvényhozás, vagyis a magyar nemzet országos képviselői, még csak egy félszázad előtt is azon józan önszeretetetre s önfenntartási egyetemes áldozatkészségre még nem emelkedtek fel, miszerint a nemzeti mivelődés eszközeinek s közintézeteknek létesitésére, az egész nemzetre, vagy legalább a nemességre vagyonaránylag kivetendő országos segélyt ajánlottak volna fel, — hanem még folyvást *magánosok hazafiuságára* s *véletlen* s *előre nem látható bőkezüségére bizták a nemzet sorsát.*

„Erre a határtalan kegyelmü pártfogó 1809. kezdetén, minden általa birt kéziratait a hires Pray Györgynek, ugy a tőle 12,000 forinton vásárlott Kovachich Márton féle kézirat-, valamint 3478 darab ásványból álló gyüjteményét is muzeumunknak ajándékozta; mely nemes tettől Szapáry Péter gróf is vezéreltetve, szintén gazdag ásványgyüjteményével gazdagitá a nemzeti muzeum természetosztályát.

Alig vétettek által azonban e kincsek, tüstént május 21-kén 1809. a franczia veszély elől (Győrnél levén már az ellenség) a

Széchenyi-országoskönyvtár Nagyváradra vitetett, s innen ismét legnagyobb sarakban 1810-ki mart. 7-kén hozatott vissza.

Kirakatván ismét a vándorlott nemzeti könyvtár maga helyére, nemsokára fényesebb alakot vön magára. Mert elérkezett Pestre és hazai fákból készült 18 csinos szekrényekben, a terem közepén két sorban szemlélésre kitétetett a Széchenyi ajándékozta magyar- és erdélyországi gazdag éremgyüjtemény.

1811-ik év és hó elején kirablás fenyegette a haza kincseit; az épület ajtai t. i. ismételve feltöretni próbáltattak, s csak a szolgák pontos örködése mentette meg azt a nagy veszélytől. És ezen időtől, t. i. 1811-ki jan. 10-től nyert nemzeti muzeumunk állandó katonaőrizetet.

Az eddig csak egy osztályból állott intézet 1811-dik évben már különféle, mintegy egymástól elvált ágakra kezdett oszlani.

1812-ik évben tudósitván a haza dicsö nádora az akkor Pozsonyban összegyült ország rendeit a m. n. muzeumról, e körüli fáradhatlan érdemei méltánylásaul a haza által hálásan megköszöntetett, s az országgyülés a még uj intézetet sokkal kiterjedtebbé és nagyszerübbé kivánta alakitani : minek következtében a dicsöült pártfogó egy nagyszerü muzeumépületről elölegesen gondoskodott. Ugyan ez évben a haza törvényhatóságai nádori körlevél által a muzeum gyüjteményei bövitésére felszólittattak; minek az lön sikere, hogy könyv, kézirat, érem, régiség, ritkaságok, természettudományi és ipari gyüjtemények a haza polgárainak bökezüségéből tetemesen megszaporodtak.

1813-ban a m. n. muzeum számára Batthány Antal gróftól mostani nagy telke megvétetvén, s elöbbi széputczai telke eladatván, következett, hogy a nemzeti muzeum ismét uj lakhelyre vándorlott.

Régi épületek állván az uj telken, ezeknek alkalmaztatása s minduntalani tataroztatása a muzeum csekély tökepénzét majd mind fölemésztette, honnan nagy inség hárult a fokonkint szaporittott tisztviselökre, kik a drágaság és csekély fizetéseik miatt tetemes szükséggel küzdöttek.

1818-ban megvette a fenséges nádor Kitaibel Pál ritka kéziratait.

Ugyanez évben jelent meg az „Acta litteraria Muzei Nationalis Hungarici Budae 1818. 4-to“ czimü munka, melynek folytatása részint a muzeumban beállott belzavarok, részint az intézet szegénysége miatt, mind eddig elmaradt, jövendöre azonban, de most már, a nemzetisedés ugy kivánván, hazai nyelven volna eszközlendö.

1824-ben Vuchetich könyvtára jutott hagyományozás utján a nemzeti muzeum birtokába. Szintén ez évben Kéler Godofréd

könyvtárát, mely nem nagy, de igen jeles, vette meg a fenséges nádor intézetünk számára.

1835-ben Illésházy István gróf kivált történeti munkákban gazdag könyv, kézirat és földabrosz-gyüjteménye ajándékoztatott a boldogult nagyemlékezetü tulajdonos által m. n. muzeumunknak, mely azonban hely hiánya miatt egész 1847-ki tavaszig ládákban hevert haszonvehetlenül.

$183^5/_6$ évben 125,000 ezüst forinton Jankovich Miklóstól gazdag könyvgyüjtemény, kéziratok, magyar, görög, római érmek és régiségek, fegyverek, képek s egyéb ritkaságok, melyekkel nemzeti intézetünk valódi uj ragyogóbb fénybe hozatott, vétettek meg az ország rendei által; mik azonban 1838-ban a veszedelmes budapesti vizáradáskor, minthogy az eladó háza ledőlő félben volt, nyakra-főre, tömegben vétettek által, s egy részben Budára az országos pénz- és levéltárba vitettek, más részről előbb Pestmegye fegyvertárába, azután a Ludoviceum épületébe takarittattak. Nemsokára Horvát István legidősebb őrre, minthogy az igazgatói hivatal még betöltve nem volt, a régiség őre pedig időközben meghalálozott, bizaték Jankovich Miklós könyvei, képei, szobrai, érmei, ékességei, fegyverei s egyebeknek általvétele és összeirása, mi a legnagyobb pontossággal és szakértőleg történt meg.

Mivel pedig az 1838-ik évi veszedelmes vizáradás ideje óta, egész 1847-ki tavaszig a muzeum gyüjteményeinek legnagyobb része a Ludoviceum épületében volt letéve, egy része rögtönözve ideiglen felállittatván, nagyobb része ládákba elzárva, ezen egész idő alatt a buvárkodó tudósok és a kiváncsi nagy közönség azoknak csak kevés hasznát vehette.

Szinte 1836-ik évben Pyrker János László egri atyaérsek 190 darab válogatott olajfestvényből álló gazdag képgyüjteményét ajándékozá m. n. muzeumunknak, mely a félig elkészült uj épületbe 1845-ben ideiglen felállittatván, 1846-ban mart. 19-kén a dicsőült nagy nádor nevenapján, mostani állandó helyén, mint intézetünk egy egészen uj, s egyik kiegészitő része, t. i. képosztálya, nagy számu közönség jelenlétében ünnepélyesen nyittatott meg. Ezeken kivül az érsek a dicsőült nádor felszólitására Einsle által festett saját arczképével, valamint egyházi rendbe lett fölszenteltetésének Egerben 1846-ki dec. 8-án tartatott 50-ik évnapja emlékére Corregio remek olajfestvényével ajándékozá meg m. n. muzeumunkat.

1838-ban Veszerle József egyetemi tanár gazdag magyar, római, görög érem-gyüjteményével.

1844-ben pedig Kis Ferencz magyar, római, görög érem, arany, ezüst ércz s egyéb régiségekből álló nevezetes gyüjtemé-

nyével, mely a dicsőült főherczeg nádor által rendeltetett megvétetni, m. n. muzeumunk tetemesen gazdagodott.

Az $183^2/_6$-dik évi XXXVII-dik törvényczikk értelménél fogva „azon tekintetekhez képest, melyeket a muzeum a nemzeti mivelődésre és diszre, ugy mindennemü jelesebb emlékeknek gyüjtésére és fentartására nézve méltán kiván, felvevén ezen hazai intézetnek jelen állapotát, meghatároztatik : 1. §. Egy uj épületnek, mely a gyüjtemények czélirányos elhelyheztetésüknek és megőrzésüknek alkalmatosan és diszszel megfeleljen, az intézet telkén leendő fölállitása végett 500,000 forintok ajánltatnak.“ A nagyszerü muzeumi csarnok épitéséhez 1837-ki junius hónapban fogtak egész erővel; azonban részint előre nem látott akadályoknál fogva, részint a veszedelmes árviz után beállott tetemes drágaság miatt, az épület az országgyülésileg kivetett összegnél többe került, s a muzeumi pénztár kiüritése miatt bár ugyan már az épület maga egész pompájában fenáll és diszlik, némely belrészei s küludvara még munkában vannak; legnagyobb részt hiányozván benne az oly igen szükséges bútorok, melyek legkevesebb számitás szerint 80,000 ezüst forintba kerülhetnek, s e hiány miatt fájdalom a gyüjtemények mind e mai napig sem állittathattak fel.“

E történeti vázolat után a nagy érdemü tudósitó áttér a nemzeti muzeum azon előhaladott állapotjának ismertetésére, melyben azt az 1848-dik esztendő találta, hozzáadván pontonkint a teendőknek lényegét. Az előadás veleje következő :

„A két emeletes épület földszinti részét a tisztek és szolgák lakják, ez azonban már jelenleg is oly szoros, hogy egy őr, egy segédőr, és egy irnok az épületen kivül kénytelenittetnek lakni.

Az első emelet egy részében 14 teremben, 1-ör ide értvén az őr- és olvasó-termet is, a Széchenyi-országos könyvtár tartatik, melyre jelenleg egy őr ügyelvén, melléje egy szolga rendeltetett.

Ugyanezen emelet másik részében 9 teremben, ide értvén az őr dolgozótermét, mely egyuttal az osztály szorossága miatt, fájdalom, raktárul is szolgál, 2-or a kincs és régiségek tára tartatik, melyre egy őr ügyelvén, rendelkezésére egy szolga adatott.

A második emelet egyik részében 14 teremben, ideértvén az őrszobát és raktárat is, 3-or a természetiek s kézmütan tára tartatik, melyre jelenleg egy őr, két tiszteleti őr ügyelvén, melléjök egy szolga van rendelve.

Szintén a második emelet másik 8 teremből álló része, a festő termet is ideértvén, 4-er a képtárt foglalja magában, melyre jelenleg egy őr ügyelvén, melléje egy szolga rendeltetett.

S igy összesen, kivévén a 4 őr dolgozó, egy könyvtári olvasó, és a természetosztály raktári termét, intézetünk minden osztálya 39 teremben lehet csak felállitva, mely hely most ugyan még némi szorultsággal elegendő, egynehány év mulva azonban arról kell gondoskodnunk, hogy mikép helyezzük el gyüjteményünk egy részét a különben is széles folyósókra?

I-ször Könyvtár. Mely az alapító Széchenyi Ferencz gróf, Illésházy István gróf, Kéler, Vuchetich nagyobb könyvtárain kivül, az évenként ajándok utján bejött számos könyveket és a Jankovich Miklóstól vett nagy könyvtárt ideértve, az országban létező könyvnyomdák részéről bejött egy-egy példány munkákból szaporodott, s már közel 100,000 kötetet számlál. Felosztatik ez: a) Levél és oklevelek tárára. b) Könyvnyomdai zsengékre (incunabulum). c) Kéziratokra. d) Magára a könyvtárra.

Az e körül teendők: 1. Szükség, hogy ezt minél jobban bővitsük és szaporitsuk. 2. Minél jobban biztositsuk a veszély és károsodás ellen. 3. A tudományos világ, de kivált egész hazára nézve minél virágzóbbá és hasznosabbá tegyük.

Mi az elsőt illeti, ha azt nézem, mit tettek eddig, s mit tesznek jelenben más nyilvános könyvtárak bővitése körül, a bécsi udvari könyvtárra, mely mintegy 400,000 kötetet számlál, évenként 19,000 ezüst forint, a münchenire, mely túlhaladja a 400,000 kötetet 16,000 bajor forint, a kisebbek közt pedig a nem épen gazdag lipcsei egyetem könyvtárát veszem, melynek bővitésére évenként 3000 ezüst tallér fordittatik, szomoruan kénytelen vagyok megvallani, hogy kivévén a Széchenyi Lajos gr. alapitotta 400 ezüst forintot, mely magyar munkákra van szánva, könyvtárunk gyarapodására semmi bizonyos összeg nem fordittatik.

A muzeum könyvtára, mint tudva van, kivévén a magyar könyvnyomtatóktól bejött munkákat, s némely egyes ujabb kisebb számu ajándokokat, többnyire némely egész és nagyobb mennyiségü könyveket magokban foglaló könyvtárakból alkottatván, az utóbb kijött munkák természetesen elmaradván, ezek intézetünkben hiányoznak.

Könyvtárunkat legjobban és legkönnyebben lehet böviteni eképen:

a) Az 1848-ki 18-dik törvényczikk 40-ik §-a, mely igy szól: „Ugy a nyomtatványokból, mint az ábrázolatokból két példány a helybeli hatóságnak adandó; egyik a hatóságé, másik bekötve a nemzeti muzeumé lesz“ nyomán, világosan hagyassék meg törvény által minden könyvnyomónak és kömetszőnek, hogy ezután minden nála nyomtatásban kijövendő akármi csekély munkából, még a szinházi lapot is ideértve; minden földabroszból, zenekótákból, képekből stb. egy példányt a muzeumnak adni kénytelenittessék.

Szereztessenek meg minden áron a könyvtár számára a hajdan Mátyás könyvtárában diszlett munkák, kivált a wolfenbütteli könyvtárból, s egyéb Magyarországot illető s ennekelőtte kivitt régiségek.

b) Hogy az ujabb irodalomban is előhaladhassunk, a könyvtár bővitésére fordittassék évenként legalább 2000 ezüst forint, mi valóban egy ily nemzetnek, mint a magyar, épen nem sok. Ezenkivül forditassék évenként bekötésekre (minekutána legtöbb uj munka kötetlen jő be) 1000 ezüst forint.

c) Mindenek előtt pedig szükség a Horvát István gazdag könyvtárát megvenni, mely jelenleg a dicsőült főherczeg József rendeléséből n. intézetünkbe van letéve, s mintegy 30,000 kötetet számlál. E közt csak Magyarországot illető (Hungarica) több van 6000 darabnál. Gazdag ez kivált történetiratokban, s intézetünk könyvtárára megbecsülhetetlen kincs. (Ez időközben megtörtént).

d) Sokat nyerne nemzeti muzeumunk a Ráday grófok könyvtárával, valamint még hátralevő Kovachich Márton könyv-, levél- és okirat-gyüjteményével.

Hogy minél hasznosabbá tehessük, szükség, hogy a nagy, kivált tudós közönség számára naponként bizonyos órákban ovatossággal nyittassék meg olvasó tereme. Minden lajstroma nyomassék ki. Ezenkivül adassanak ki Horvát István gazdag történeti, nyelvtani, s hazánk politikai állását illető adatai, mit már Engel is inditványba hozott, mondván, hogy ki kellene irni, tárgy és évrendbe sorozni a külföldi egy és közelkoru munkákból mindazt, a mi nemzetünk és hazánk történetére vonatkozik. — Ki kellene szintén folytatólag magyar nyelven adni a muzeum actáit, a többi osztályok lajstromait, nevezetesen Veszerle nagy pontosság- és fáradsággal rézre vésetett magyar- és erdélyországi érmek tábláit. Az eféle kiadásokra lehetne évenként 2000 ezüst forintot forditani.

II-szor Kincstár. Az alapitó Széchenyi grófon kivül ő cs. kir. főherczegségét dicsőült nádorunkat, s fiát József ő fenségét, Berényi Borbála grófnőt, Orczy József báró özvegyét, Batthyány Fülöp herczeget, Kubinyi Pétert, Ittebei Kis Antalt, a Marczibányi családot, Beleznay János, Rhédey Lajos, Eszterházy János, Keglevich János grófokat, Stoffer József udvari tanácsost, Andrássy Leopold és József grófokat, Márfy Leopoldot, Laffert Vincze, Podmaniczky József bárókat, legközelebb Eszterházy Pál herczeget s több adakozókat számlál, és részint ezek lelkes hazafiadományaiból, részint a Veszerle József, Jankovich Miklós, Kis Ferencz megvett nagyobb gyüjteményeiből, valamint a muzeum csekély pénzalapjához képest, némely kisebb számu megvett ritkaságokból alakult.

Áll pedig jelenleg következő részekből :

1. Az éremgyüjteményből, mely görög, római, általános és magyar gyüjteményre osztatik fel, s közel 90,000 darabot számlál. E közt azonban sok kettős, söt hármas stb. példány is létez : melynek hova forditása további rendelkezéstől függ.

2. A kő, bronz, és vas korszak régiségei gyüjteményéből, u. m. arany, ezüst ékszerekből, érczszobrok, házi istenek, egyházi és házi edények, csatok, tükrök, nyakékszerek, csengetyük, lámpák, korsók s egyéb cserép- üvegedényekből.

3. Kőszobrok gyüjteményéből, mely ujabb és régibb mell- s egész szobrokból, szoborcsoportozatokból (Gruppe), számra közel 50-ből áll.

4. Az ó- és középkor emlékeiből, milyenek a koporsók, sirkövek, római oltárok, mérföldmutatók, stb. Ezen gyüjtemény bár egy a legérdekesebbek közül n. muzeumunkban, s kirekesztőleg csupán oly tárgyakat foglal magában, melyek széles szép hazánkban találtattak s a történetbuvárnak sok tekintetben, mint történeti kutfők, nagy felvilágositást adhatnak, több 100 darabot tesz, melyek azonban nagy súlyuk miatt (némelyek 100 mázsánál is többet nyomván) a muzeum első emeletére nem vitethetvén, fájdalom, számos év óta, ugy szólván, használat nélkül előbb a régi muzeum udvarán, most kapui alatt hevernek.

E valódi tudományos kincset csak ugy lehetne czélszerüleg használni, ha a muzeum külső udvara hátulsó részén az olaszok példájára nyitott arkádok épittetnének, melyekbe czélszerüleg elrendeztethetnének, s hogy a tudományos világ kellő hasznokat vehesse, szükség volna azokat könyomatokkal ellátva és szakértőleg kiadni.

5. Közép- és ujabbkori arany, ezüst s drágaságok gyüjteményéből, milyenek az ezüst edények, serlegek (ilyen mintegy 300 van gyüjteményünkben), egyházi kanta vagy ámpolna, kelyhek, arany, ezüst s réz gyürük, melyek száma többre megy 500-nál, egyházi főszemélyek drága kövekkel kirakott keresztjei, női- és férfiruhához tartozó ékszerek, több elefántcsontból, kókuszból. gyöngyházból faragott ékszer és ritkaság.

6. Fegyvertárból. Ez ugyan mindeddig nem nagy, azonban válogatott és számos magyar történeti emlékekkel bir, több kardot, tört, puskát, pisztolyt, buzogányt s egyebet számlálván.

7. Közép- és ujabbkori bútorok és öltözetek tárából, melyben egynehány érdekes történeti szekrény, ókori zongora, és becses asztalok léteznek.

Mi magyarok szüntelen panaszkodunk, hogy régiségeink nincsenek a hajdanból; holott egy európai nemzetnek sincs oly dicső multja, mint épen a magyarnak. Ha azt akarjuk, hogy emlékeink

legyenek a hajdanból, nagy embereinket és hazánk térein hajdan lakott népeket kell sirjaikból, hogy ugy mondjam, föltámasztanunk.

A görög és római öltözeteket, fegyvereket, edényeket és ékszereket iróink előadása után képzelni sem lehetne, ha Pompeji s Herculanum a Vesuv hamvaiból fel nem ásattak volna.

Napjainkban a régiség-tudomány, épen ásatások roppant eredményei után, csaknem mindenütt nemzeti irányban kezd fejledezni, a görög és római világ csudálóinak száma mindinkább kevesbedik; az vonzó immár mindenütt és érdekes, a mi hazai, s mit a görögök és rómaiak mint rájok nézve idegent megvetőleg barbár népeknek tulajdonitottak.

A kö- s rézkori hazai sirhalmok szerkezete, az azokban lelt égett, vagy égetlen tetemek, és a halottak mellé tétetni szokott fegyverek, eszközök és edények vizsgálása kivált Dánországban nagy tudományavatottsággal folytattatik.

Ennek példájára fel akarván némely tudománybarátok és szenvedélyes régiségbuvárok ókori emlékeinket eleveniteni, Batthyány Fülöp hg. lelkes hazánkfia engedelméből Érd határában levő 120-ra menö ugynevezett kúnhalmokat, melyek mind megannyi sirok, Luczenbacher (Érdy) János nemzeti muzeumi őr szakavatott felügyelése alatt szorgalmatosan ásatja nemzeti muzeumunk érdekében, s már is szép történeti emlékeket fedezett fel.

Ugyanezt kellene tenni a hazaszerte találtató siremlékekkel : azonban erre egyes vállalkozók tehetetlenek, s ezt csak a haza mozdithatja czélszerüleg ugy elő, ha teszem az évenkint a nemzeti muzeum kincstára szaporitására 1000 ezüst forintot fordit, megengedvén, hogy ennek egy része évenkint a földből kiásandó emlékek megszerzésére fordittassék.

Hogy azonban a még földben heverő régi emlékek, tudatlanok általi kutatásokkor el ne romboltassanak, ugy szólván vandál kézre ne jussanak, törvény által ki kellene jelenteni, hogy a hon minden polgára az ókori maradványok iránt nagyobb kegyelettel viseltessék, senki semmit el ne rontson, hanem azt, mit talál, vagy ingyen, vagy pedig becs mellett a nemzeti muzeum birtokába engedje által.

III-szor. Természetiek és kézmütaniak osztálya. A) Állatgyüjtemény. a) A felsőbbrendü vagy gerinczes állatok. 1. Emlősök. Bár ugyan az eddig bevett elv szerint ebbe csak honi emlősök állittatnak, ez azonban mégis, kivált a nagyobb állatokra nézve igen hiányos; minek legfőbb oka az, hogy nemzeti muzeumunknak még mai napig sincsen rendes kitömője, kire oly mulhatlan nagy szükség van. A kisebb emlősök legnagyobb részt Petényi

Salamon muzeumi tiszteleti őr szorgalma által szereztettek; azonban Ocskay Ferencz báró, Rainer György, Rokosz István és többen, szives adományaikkal böviték e gyüjteményt.

Ezen gyüjteménynyel szoros összeköttetésben van egy csontváz-gyüjtemény, mely létét Szadler József őrnek köszönheti, s jelenleg 100 darabnál többet számlál. Ezt kiváltkép szükséges folytatni, mivel a most élő állatok csontvázai összehasonlitása nélkül az özönviz előttieket, melyek hazánkban oly nagy számmal találtatnak, igen bajos meghatározni.

2. Madarak. Ezen gyüjtemény, mint muzeumunk egyik dísze, nagy részt lételét s értelmes elrendezését Petényi Salamonnak köszöni, ki azon kivül, hogy saját gyüjteményét eredetileg egészlen intézetünknek ajándékozta, mai napig is hiven s nagy szorgalommal gyarapitja ennek gyüjteményeit hazánkban évenként tenni szokott utazásaiban szerzett uj s jeles példányokkal. Kivüle gazdagiták ezt becses ajándokaikkal kivált István ő cs. kir. főherczegsége, Földváry Miklós, Ocskay Ferencz báró, Rokosz István, Hermann Károly orvos, Rainer György nagybecsü karpátvidéki, legközelebb Aebli Adolf, nagyszámu gyüjteményeivel.

Kivánatos volna, ha ezen érdekes gyüjtemény bővitésére, a jelenleg Károlyfürdőben felállitott Feldegféle igen gazdag és az általános madártant képviselő madárgyüjtemény megvétetnék, s muzeumunkba a széles tudomány kiegészitése tekintetéből Magyarországon kivüli madarak is gyüjtetnének; mivel ezt csak igy lehetne tudományosan rendezni, és a tanitásra nézve haszonvehetővé emelni.

Ehez tartozik még egy nagyszámu tojás-gyüjtemény is, mely kivévén némely egyes adakozókat, nagyrészt a muzeumi igazgató, és Petényi Salamon segédőr által szereztetett.

3. Hüllők (amphibium) gyüjteménye. Ezen gyüjteményben már ugyan a hazánkban találtató fajok nagyrészt megvannak, bár ugyan még több hibázik; üvegek hijja miatt azonban mindeddig rendesen felállitva nincsen. Igen szükséges volna ezen gyüjteményhez is a Magyarországon kivülieknek legalább a nemek és családok képviselőit megszerezni.

4. Halak gyüjteménye. Részint kitömő hija, részint a muzeum szük pénztára miatt még igen tökéletlen. Csak igen kevés édesvizi és még kevesebb tengeri halaknak, melyeket több év előtt Jány Fiumében szerzett, birtokában van intézetünk.

b) Alsóbb rendü vagy gerincztelen állatok. 1. Robargyüjtemény. Áll a Dahl, Ochsenheimer és Treitschke féle megvett ritka gyüjteményekből s azon szaporodásból, melyet Szadler József őr és Frivaldszky Imre tiszteleti őr eszközöltek. A veszedelmes vizáradáskor azonban ezen gyüjtemény is sokat szenvedett.

2. Csigák gyüjteménye. Felosztatik ez tengeri és édesvizi csigákra, ideértve a földi csigákat is.

A gróf Brunszvik-féle gyüjteménynyel, mely n. muzeumunknak igértetett, ezen eddig szegény s alig 200 fajból álló gyüjtemény sokat fog nyerni; azonban ennek minden fajokkali bövitése kiváltkép szükséges, részint alapos oktatás végett, részint pedig azért, mivel csak ezek segitségével lehet az édes hazánkban is található özönviz elötti számtalan csigákat megkülönböztetni.

Az édesvizi és földi csigák gyüjteménye, mely 400 fajnál többet számlál, kivált a Parreisztól vett példányokból, Schmidt laibachi kereskedö ajándokából, s a nemzeti muzeum tisztviselöi szerzeményeiből állott össze.

Ennek bövitése szintén igen szükséges levén, az, részint ajándokokkal, utazás által, részint készpénzeni vétellel történhetik.

Az alsóbb rendü számlálhatatlan állatok, p. o. sugárállatok (Radiaria), bomlaszok és habarkok (Soophita) férgek közül n. muzeumunk ugy szólván semmit sem bir. Ezek megszerzése kivált a tudomány kiegészitése és részint orvosi, részint gazdászati tekintetben, szintén szükséges; mi vagy vételek, vagy a muzeumi tisztviselök részéröl történendö gyüjtés által történhetik. S itt kivált szükség volna a belférgek megszerzésére is kiterjeszkedni.

B) Növény-gyüjtemény. Ezt méltán gazdagnak lehet mondani, mert áll : A Szadler ör által szerzett, s töle vett 15,000 fajra menö: Kitaibel, Lumniczer, Wolny, Vierzbiczky növénytárából; ezeken kivül Noé fiumei, Heuffel felsö-magyarországi, és Rochel bánsági, valamint Reichenbach német birodalmi virányából.

Ide tartozik még egy faismertetö, valamint egy viaszból készült gomba-, és egy még igen tökéletlen maggyüjtemény.

Mi ezen igen fontos s az emberiségre nézve kiváltkép nagy hasznu gyüjtemény bövitését illeti, itt fötekintettel kell lenni kivált a magyar növényekre, hogy minél tökéletesebb magyar Flórát lehessen késziteni. Bár ugyan erre igen bö és gazdag adatokkal bir Szadler örünk, s reménylhetö, hogy töle nemsokára egy tökéletesb magyar Flórát birhatunk vala, (ha idöközben meg nem halálozik,) azonban mégis igen szükséges volna a hazai növényészeket felszólitani, igyekeznének beküldeni az egyes helyek s megyék növényeit, melyeknek birtokába jutván n. muzeumunk, tetemes nagy nyereségben részesülhetne, s csak igy lehetne tökéletes magyar Flórát és illetöleg növénygeographiát kiadni.

C) Ásvány-gyüjtemény. Felosztatik ez 1. a tulajdonképeni rendszeres ásványgyüjteményre, melyet a dicsöült nádor és István ö föherczegségeken kivül kivált Szapáry Péter gr., Kubinyi Péter, Szaibély kamarai tiszt, Kubinyi Ferencz, Zipser tanár, Liebbald keszthelyi archon, Gyurcsák ezredes, és számtalanok ajándokaik-

kal bövitettek, ezenkivül a Schuster, Podmaniczky báró és Pecz gyüjteményéből, valamint némely ásványkereskedőktől több jeles példányok vétettek meg.

A Brunszvik gr. ajándékozta gyüjtemény, mely azonban még be nem adatott, részint mennyiségre, részint minőségre nézve eddig is gazdag ásványgyüjteményünket még inkább fogja emelni. Számra több példánya van 10,000 darabnál, melyek között, ha rendesen fel fog állittatni, sok kettős, hármas stb. példány is maradand, melyekből külön használat végett lehet még egy kézmütani, gazdászati, orvosi stb. kisebb gyüjteményt fölállitani.

Ide tartozik a magyarországi kőszéngyüjtemény is, mindazon sziklanemekkel (Gebirgsarten), melyekben kőszén fordul elő. Ez azonban az áradás által szintén tetemesen szenvedvén, kipótolandó leszen.

2. A földismei (geognostica) gyüjteményre, mely azonban alig számlál jelenleg többet 3000 darabnál, s kivált Jónás volt őr, Kubinyi Ferencz, Zipser tanár, Szaibély Lipold szivességének és Szadler muzeumi őr szorgalmának köszönheti jelen állapotját.

3. Kövületek gyüjteményére, mely jelenleg többet bir 5000 számnál, s bővittetett kivált István ő cs. kir. főherczegsége, Gyurcsák ezredes, Partsch, Ocskay b., Kubinyi Ferencz, Rançonnet b. gyüjtők és ajándékozók által, s folyvást nagy mennyiséggel szaporittatik főkép Szadler muzeumi őr által, ki ezen tudományt egy idő óta szenvedélylyel üzi, valamint Frivaldszky és Petényi, n. muzeumi tisztviselők által is időről időre szaporittatik.

A kövületek legközelebbi években nagy pontossággal vizsgáltatnak és gyüjtetnek, minekutána ezek tudása kivált a földismére nagyhasznu.

Ide tartozik még az özönviz előtti őslénytani (palaeontologica) vagyis állatcsontok gyüjteménye, nemcsak mennyiségre több 100 darabot számlálván, hanem ritkaságaira nézve is, de főkép a mennyiben minden, mi benne látható, Magyarországban találtatott, felette érdekes.

E gyüjtemény egész sereg ajándokozókat számlál; első kezdője, ugyszólván alapitója, Rainer cs. kir. főherczeg volt, ki Magyarország alsó vidékeinek 1811-ben történt beutazása alkalmával Szolnokról egy egész szekérrel elefánt- s egyéb ős állatcsontokat küldött intézetünknek. Számos más ajándékozóin kivül kiváltkép emlitendők : Hontmegye régiségeket és ritkaságokat gyüjtött társulat és Agnelli Ferencz gyógyszerész, kik legközelebb nagyszámu gazdag özönviz előtti állat-csontgyüjteményeiket n. muzeumunknak ajándékozák.

Muzeumunknak érdekében áll ezen gyüjteményt böviteni, s igy szükség volna a vasutak körül, a Tisza szabályozása, csator-

nák ásása s egyéb közmunkáknál foglalatoskodóknak meghagyni, hogy minden eddig és ezután is találandó ősállati maradványokat a nemzeti muzeumnak küldjék be.

D) Kézmütani gyüjtemény. Áll a sajátlagos kézmütani s gép és minta-gyüjteményből. A kézmütani mintegy 400 honi többnyire ajándokokból szerkezett és 20,000 darabnál többre menö Kees gyüjteményét teszi; ez azonban még czélszerübb és rendszeresitett felállitást kiván.

Mi a honi gyüjtemény bövitését illeti, ez legczélszerübben történhetik ugy, ha a gyártulajdonosok és iparüzök felszólittatnak, hogy készitményeikből példányokkal vagy legalább ezek mintáival e szakot böviteni ne sajnálják. Mi pedig a Kees általános gyüjteményét illeti; ebben a létező hiányokat, melyek ujabb felfedezések által történtek, készpénzen történendő vétel által lehet kipótolni.

Sokkal nehezebb a gépek és minták gyüjteményét szaporitani, részint mivel ezekre czélszerü és nagyobb hely, részint pedig megszerzésükre több költség kivántatik.

IV-szer. Képtári osztály. Felosztatik 1. a Pyrker János László egri atyaérsek által nagylelküen ajándékozott 192 darab olajfestvényből álló becses gyüjteményre; — 2., egy általános képtárra, mely az alapitó Széchenyi Ferencz gr. több képein kivül a Jankovich Miklóstól vett festvényekkel s több lelkes hazafiak ajándokaival szaporodott, s ha a müvészeti becs-nélkülieket kiveszem, mintegy 180 darab képet számlál.

3. A József nádor nemzeti képcsarnoka, mely a dicsőült nádor 50 éves hivatala viselése nagy emlékére egy különös társulat által alapittatott, s czélja ezen alosztályba, a már eddig is közel 10,000 ezüst forintot tevö s még ezután is szaporitandó alap pénzéből a magyar festészetet emelve és elömozditva, erejéhez képest a régi és most élő magyar müvészek jelesebb festvényeit megszerezni. E gyüjtemény eddig, alig másfél év lefolyása alatt csupa ajándokokból már 34 darab müvet számlál.

Mi ezen gyüjtemény bövitését és szaporitását illeti, az legczélszerübben történhetik, ha valamint eddig, ugy ezután is kivált gazdagabb hazánkfiai, több becses festvények birtokában levén, a dicsöült Pyrker atyaérsek példáját követve, szives adományaikat a nemzetnek felajánlanák; ezenkivül pedig szaporitására évenként 1000 ezüst forint forditttatnék.

S ime ez magyar nemzeti muzeumunk jelen állapotja. Hasznát, szükségét azt hiszem, ki legkevésbé is fel tudja rendeltetését fogni, senki sincsen ki kétlené; szükség e szerint, hogy azt jövendőre is ugy biztositsuk, hogy ne kénytelenittessék tespedni.

Mindenesetre pedig tisztviselőit és egész személyzetét tegyük

oly helyzetbe, hogy csekély fizetése mellett ne kénytelenittessék más kenyéradó hivatalokat viselni; fizessük jól, igy aztán megkivánhatjuk, hogy kirekesztőleg csak az intézetnek éljen.

A fizetések szabassanak az egyetemi tanitók fizetéseihez."

*
* *

Mennyire haladt e nagy érdekü jelentés óta a nemzeti muzeum ügye, s mi lenne a teendők sora, azt egy másik czikkben kisértjük majd megoldani.

2.

A magyar gazdasági egyesület.

Töredék nemzeti mivelődésünk történetéből.

II.

„Hazánk" I. füzetében e czim alatt bebizonyitani igyekeztünk, hogy az *anyagi* cultura félreismerhetlen hátramaradása hazánkban nem az általános nagy értelmiség *hiányának*, hanem egyéb geographiai és sociális, mindenek felett pedig a hübéri viszonyok eredménye volt.

Azt állitottuk továbbá, miszerint a felőlünk külföldön uralkodó balfogalommal ellenkezőleg a magyar nemcsak természetes észtehetségre, hanem általános ismeretekre és szellemi érettségre és fogékonyságra is számarányban a birodalmi népfajok mindannyiát fölülmulta, s hogy ennél fogva „a nemzetben elterjedt általános miveltség és tudományszeretet legbiztosb záloga lőn annak, hogy ugyanakkor, midőn az *anyagi cultura* korszerü kifejleszthetésére a kellő idő eljövendett, elegendő készültség és fogékonyság legyen a nemzetben a kor igényeinek felkarolására, mit semmi sem tanusithat inkább, mint amaz élénk társadalmi és culturai *mozgalmak*, melyek hazánkban a Magyar Gazdas. Egyesület keletkezését részint *megelőzték*, részint *követték*."

Az előbocsátottak folytán tehát ama mozgalmakkal tartozunk tisztelt olvasóinkat megismertetni, s e tekintetben két részre osztottuk a munkát.

Elsőben előbocsátjuk azt, mi az anyagi culturára, s nevezetesen a mezőgazdaságra nézve *Mária Therézia* korától kezdve a M. Gazd. Egyesület alakulásaig történt, — azután foglaljuk egybe röviden azt, minek már az élő nemzedék idősb része személyes tanuja volt. — S mig e két részre osztott feladat utóbbikát megoldani jelen közlemények szerkesztője, mint az ügynek közvetle-

nül avatott csekély napszámosa szándékozik megkisérteni, — addig a korábbi culturai történet velős vázolatát a ritka tehetségeiről, nyomozó szelleméről, és széles olvasottságáról honszerte ismeretes derék hazánkfia, *Érkövy Adolf* ur volt szives vállalni magára, ki is e czélra irányzott dolgozatát a következő, adatokban gazdag, irányra egésséges sorokkal inditja meg.

*

* *

Egyes nemzetségeknek, családoknak, söt bizonyos korszakoknak is az a sajátságuk van, hogy életrevalóság, a szerény házi körön tulható tettek és események által mások fölött kitünnek, hasonlón az évről évre gyümölcsöző fához, mely minden esztendőben meghozza termését, daczolván az elemek és idő mostohaságával. Távol vagyunk azon lovagiatlanságtól, hogy állitmányunk két első tételére példákat hozzunk fel, ellenben kötelességünknek ismerjük a mult század második felét, mint kezdetét azon korszaknak megjelölni, mely a nélkül, hogy figyelmét s tevékenységét a nemzeti külviszonyok és állapotoktól megvonta volna, rá tudott érni arra is, hogy, szabadjon igy neveznem, a nemzeti háztartás nagy, de jutalmazó rendezését megkezdje; s ha végig tekintünk a hazai állapotok eligazitása végett szerzett törvényeken, szabályokon, és a minden ráparancsolás nélkül is felmerült magán törekvéseken, lehetlen félreismernünk a jobbnak szükségétöl áthatott meggyöződést, és a legkészségesebb öszintén jó akaratot, melyek arra szövetkeztek, hogy az alig egy évtizeddel előbb Temes, Torontál és Krassó megyék visszafoglalása által kiegészitett hazában az anyagi és szellemi jóllétnek biztos alapot készitsenek; ha pedig részrehajlás nélkül itélünk ezen rendezési közremunkálásról, hálásan kell bevallanunk, hogy igen sok jót eszközölt az, ámbár gyakorlati irányánál fogva áldásosabb eredményei is lehettek volna, ha talán a tennivaló nem leendett oly felette sok, illetöleg, ha a kornak sok tekintetben korlátolt szelleme nem volt volna oly igen makacs a hasznos ujitások befogadása ellenében.

Ezuttal természetesen csak Magyarországnak, s csakis gazdasági állapotjainak fejlődését tartván szemeink előtt, különösebben azon eljárást fogjuk röviden vázolni, mely a mondott irányban hatott és müködött; egy felül t. i. az ásó és kapa kezdett harczot a leghasznosabb térségeket ingoványokká és morotvákká rontott vizek ellen, utat nyitván nekik a lefolyásra, s ártalmas kigözölgéseik megszüntetése által tisztitván a levegőt, a roppant kiterjedésü lápok és mocsárok kiszáritása által pedig a termőföldet, tehát a nemzeti közvagyont is öregbitvén; másrészről a régi lovagias kornak lovagiatlan vivmánya, az önkény nehéz uralmát viselő job-

bágyi viszonyok szabályoztattak ugy a termő földet veritékével öntöző jobbágyságnak, valamint a mezőgazdasági előmenetelnek is nagy előnyére; gazdasági egyesületek keletkeztek, gazdasági tanintézetek állittattak, az állatnemesités külföldről is hozott kitünő jelességü példányokkal munkába vétetett; a mezőgazdasági ipar felsőbb rendeletek, utasitások és jutalmazásokkal serkentetett, uj termelési és tenyésztési czikkek hozattak be, a pusztulásnak indult erdőket és terméketlen homoksivatagokat a törvényhozás gondoskodása alá vette stb. stb.

Első helyen emlitettem fenebb azon munkálatokat, melyek a terméketlen söt kártékony mocsár földek telkesitésével foglalkoztak, soroztam pedig igy szándékosan, mert csakugyan minden gazdasági előmenetelnek első teendője a telkesités, s ez eljárásban annál több érdem rejlik, minél fáradságosabb és költségesebb a végrehajtás, főleg hazánkban, hol a posványok egyáltalában nyilt, a nap hevén poshadó ingoványok, miknek eger- vagy füzfákkal beültetéséről, tehát beárnyékolásáról s igy a közegésségre is anynyira kártékony kipárolgások mérsékléséről gondoskodni még csak elvétve jutott eszébe valakinek.

Szabadjon eszmerokonságnál fogva megemlitnünk, hogy nagyon érdekes és tanulságos munkát teljesitne az, ki hazánk földjének alakulási történetét összeállitná, azon változások szerint, melyeket azon a különféle vizek koronként okoztak.

Nem lehet feladásom e helyt a tisztelt olvasót a borsodmegyei hegyekhez vezetni, s az azokon levő tengeri csigatelepeket, a honth- és nógrádmegyei hegyek szikláiban a habverésokozta mélyedéseket, a verseczi hegy köves oldalában csaknem felette régen is még megvolt vaskarikákat, mikhez a hajókat hajdan kötni szokták, — továbbá Telecskán a Ferenczcsatorna ásásakor a föld mélyében talált tengeri hajódarabot, mely annyira ép volt, hogy az ásatással foglalkozott Kis nevü mérnök azon hajó fáiból deszkákat vágatott magának koporsóul, — mindezeket mint arra szolgáló bizonyitványokat felmutatni, hogy azon, részben dusgazdag televényes, részben szikes, homokos söt futóhomokos nagy sikság, melyet a honti, nógrádi, zempléni, szathmári, bihari, aradi és bánsági hegyek körül vesznek, hajdan tengerfenék volt; — messze vezetne folytatólag azon feliszapolásokat, illetőleg elposványitásokat felsorolni, melyeket hazai vizeink történetében találunk; — báró Vécsey Miklós az Ung folyó által 50 év alatt 4—5 lábnyira feliszapolt lapályföldek térségét 20,000 holdra teszi, továbbá az Ondova egyszeri áradása által egy 400 holdas lapályos térnek 3 lábnyira felemeltetését emliti, — s ilyféle eljárást látszik a Tisza is követni, mely sáros árvizét a rétségekbe kinyomván, az iszap ott lerakodik, a rétek felszine tehát emelkedik, minek a követke-

zése az, hogy a nagyobb árvizek mindinkább nagyobb tereket boritnak el, illetőleg magasabbra emelkednek.

Az ecsedi láp azon sajátságos történettel bir, hogy hajdan kiterjedése csekélyebb volt, régi oklevelek legalább több községről tesznek emlitést, melyek a lápban léteztek, s a lápban látható templomromok is igazolják ez állitást, — utóbb a láp kiterjedése nőtt, még pedig tetemesen, — a közelebbi félszázad alatt azonban kisebb térre vonult vissza; 1810-ben például a láp vize a kaplyoni kolostornak ugyszólván falát mosta, holott most ugyanott házak állanak és kertek diszlenek; — stb.

Mindezekről alapos tudomást venni, illetőleg a hazánk sik földjének legrégibb történetére folyóink hajdani medreire, s a régi szabályozási eljárásra, mely közbenvetőleg mondva a mostaninak ellentéte, tehát a viznek megosztása, több csatornán elvezetése s lefolyatása volt, továbbá a feliszapolásokra, elposványosodásra stb. vonatkozó adatokat összegyüjtve s szakértelemmel sorozva együtt találni igen tanulságos dolgozat lenne, — ez azonban körömet, tehetségemet meghaladván, áttérek azon leginkább kiszáritási munkálatokra, melyeket az emberi szorgalom hozott létre a mult század közepe óta.

Tegyük első helyre a kies Balaton tavát, melyről szakemberek azt tartják, hogy tulajdonképen három tóból áll, melyek azon esetre fognak kitünni, ha a Balaton viztükre lecsapolás által még jóval alább vétetik, mi természetesen lehetséges, mit azonban (értve a teljes lecsapolást) egyhamar megtörténendőnek nem gondolok, és pedig nemcsak azért, mert a hazának legszebb tava, s egy általa is kies vidék lenne a földbeli falánkságnak és mohóságnak feláldozva, hanem azon okból is, mert a vállalat felette költséges, s mert igaz ugyan, hogy péld. csak a keszthelyi uradalom maga a mintegy 30 év előtt történt lecsapolás folytán, mely a Balaton viztükrét 3 lábbal szállitotta le, 4000 holdnál több földet nyert, az egészben pedig mintegy hetvenezer holdra tehető azon földmennyiség, melyet a koronkénti lecsapolásokkal a Balatontól elfoglaltak, de e földnek legnagyobb része terméketlen porond; — folytatólag a Balaton teljes lecsapolása ellen szól az is, hogy olcsó közlekedés eszközölhető rajta, e körülmény azonban szükségessé teszi, hogy a Balaton a Dunával, s a vasuti hálózatokkal összeköttessék.

A Fertő tavának és a vele szomszédos mintegy 100,000 holdnyi kiterjedésü Hanyságnak lecsapolása, a mily költséges, oly szerény eredményü volt a szándékolt kivitelhez képest; — a mintegy 6000 holdnyi tért elfedő velenczei fenék lecsapolásával tett kisérlet némi hasznot ugyan eszközölt, de a tónak kiszáritási tekintetben kedvezőtlen fekvése a teljes kiszáritást igen nehezíti.

Több sikert eredményeztek a béllyei uradalomban Wittmann által munkába vétetett csatornázások, hol egy közel 20,000 öles csatorna által mintegy 6000 hold föld száríttatott ki.

A nagyluczkai fő- és mellékcsatornák Bereghben 5066 f. ölhoszusággal tizezer holdnál több földet hóditottak az eke és kasza uralmának.

A Sió, Sárviz és Kapos folyók mocsárjaiból 186,000 f. ölnyi csatornával és 54,000 f. öl gátakkal több mint háromszázezer hold föld tétetett szántás-vetésre, illetőleg kaszálásra és legeltetésre alkalmatossá.

A Béga és Temes folyók szabályozása szintén tetemes oly vizeknek szolgált befolyásul, mik azelőtt temérdek földeket tettek haszonvehetlenekké.

A Lajtha-szabályozásnak kettös haszna lett, egyfelöl t. i. jelentékeny földtér mentesittetett az elöntetéstöl, — másfelül a szabályozott folyam vize rétöntözésre használtatik nagy sikerrel

A Tiszaszabályozás egyesek által régebben már munkába vétetett, igy például az algyői és mindszenti uradalmak már mintegy 30 év elött közel 25,000 hold földet a Tisza árjától elküzdötték, — természetesen amugy házilag a Tiszapartra tervelt s állitott töltésekkel, mely eljárást az 1846-ik év óta kormányi felügyelet alatt alkalmazott szabályozási rendszer oda változtatta el, hogy az árviz felfogására 400 öl szélességü meder állitatik, a Tisza mindkét oldalán a parttól oly távolságban, hogy a gátköz 400 öl legyen, kellö mérvü töltések épitetvén, — s egyuttal a folyamröviditée is, a kanyarok átvágása által, munkába vétetvén.

A Tiszaszabályozás mint már emlitök 1846-ban vette kezdetét, s daczára azon mostoha körülményeknek, melyek e vállalat elömenetelét föleg az 1848—1853-ki évszakban oly rendkivül akadályozták, mégis már annyi eredmény éléretett, hogy e napig mintegy két millió köb-öl földnek töltések beépitése, s mintegy 500,000 köb-öl földnek az átvágási vonalokból kiemelése által közel nyolczszázezer hold föld ez évben már árvizmentesitettnek, a Tisza pedig 42½ geog. mérfölddel megrövidítettnek tekinthetö; — minthogy pedig legközelebb a tiszavölgyi társulatok a bécsi nemzeti banktól szabályozási czélra szolgáló kölcsönt nyertek, nincs kétség benne, hogy a Tisza szabályozása nemcsak a gátak emelését és kanyarok átmetszését, hanem a vizmentes földnek belcsatornázását tekintöleg is gyorsan fog haladni.

A többi kiszáritási eljárásokat ezuttal mellözzük, s áttérünk a telkesitésnek egy másik terére, jelesül a homoksivatagok kérdésére, mint mely a hazai erdészet ügyével is kapcsolatban van.

Azon országos küldöttség, mely a mult század második felében azzal volt megbizva, hogy Magyarország közgazdaságának

emelésére szolgáló javaslatot, az 1792-ki országgyülésnek bemutatandót készitsen, megbizatásában eljárván, egyik tagja Skerlecz Miklós a hazai erdőkre nézve következőleg nyilatkozik:

„Complures plani Hungariae districtus tanta lignorum penuria laborant, ut pauperiores accolae domos sibi in terra effodere, cibos vero stramine, aut exsiccatis etiam animalium excrementis praeparare cogantur. Notabilis pars regni sylvis simpliciter caret, in aliis per varios ita devastantur, ut instans periculum subsit, ne magna regni pars defectu lignorum laboret, cum eatenus lege nihil provisum fuerit. Ut malo huic in tempore obviet piae memoriae Imperatrix, provisionalem anno 1770 ediderat sylvarum regulationem, quae apud aliqua maiora et pura dominia reipsa observatur, universim apud paucos comitatus in usum venit. Itaque regnum frequentibus sylvarum devastationibus hodiedum premitur. Iusserat eadem Imperatrix, ut certa salicum quantitas quotannis plantetur, habuitque res haec ut fieri solet, in aliquibus comitatibus successum, in aliis penitus negligebatur. — Ut iis etiam partibus, quae sylvis penitus destituuntur, prospiciatur, eadem imperatrix proposuit praemia iis, qui surrogatum lignorum, seu carbones fossiles, seu torfam repererint."

Mig eként mintegy 90 év előtt már a különféle okok miatt beállott szükséget a fában enyhitendő, a czélszerü erdőkezelés és ültetés által bekövetkező climaticus előnyöket a közgazdaságnak biztositandó a magas kormány erdő-rendtartási szabályokat alkotott, kőszénre, gyeptőzegre jutalmakat tüzött, a homoksivatagokat is a mondott czélra felkivánta használni, igy péld. II. József császár 1788-ban 1579. és 2664-ik a magyar. kir. helytartótanács pedig többek közt 1053/1805. számu leiratokban komolyan szorgalmazták a homoksivatagok telkesitését, jelesül beerdősitését vagyis befásitását.

A futó homokról ugyanis hazánkban szintén azt a tapasztalást tették, miszerint azonkivül hogy már magában is terméketlen és kietlen, a szél szárnyain tova vándorol, sülevényes fővenyével a szomszédos termő földeket elöntvén s kopárokká tevén; — több rendbeli mérések, számszerint kitüntették azon földek menynyiségét, melyeket a homok elbuczkásitott Pest vármegyében, Szeged, Tisza-Ugh és Kürth határában, a csajkások kerületében s egyebütt, másrészről pedig igen biztató sikerü faültetések tétettek a homoksiványokon, mik ugy e téren való vállalkozást, valamint a törvényhozást is neki bátoritották cselekedni valamit.

Igy az 1807-ki országgyülés a homoksivatagok ügyét is tárgyalta, mely alkalommal ugyan elmondattak azon tetemes károk, melyeket a futóhomok okozott, az azon évi november 23-án tartott 63-ik ülésnek jegyzőkönyvében mégis a következő sajátságos

óvásszerü nyilatkozatot találjuk : *„már elmult nyolczszáz esztendeje, hogy a magyarok itten a homok terjedése mellett mind ez ideig megférhettek, nem látszik tehát semmi ok, miért kellene ez iránt uj törvényt hozni.“*

Kénytelen volt mégis ezen a régi mellett makacskodó törvényhozói szivósság az okoknak annyiban engedni, hogy ámbár Györ vármegye inditványa, miszerint a kártékony repülö homok birtokosait annak beültetésére, s igy az annak tovaszállása által másoknak okozható károk megakadályozására kényszeritni lehessen, — ily értelemben határozottá nem lön, törvény (az 1807-ki 20-ik) azonban, csakugyan alkottatott, melynek természetesen kevés eredménye volt, a homoksivatagok beültettetése parancsolólag nem mondatván ki.

Az 184³/₄-ki országgyülés ezen közgazdasági nagy fontosságu ügyet a X. törvénynyel tovább fejlesztette, mind e napig azonban a homok-buczkák kietlen sivatagában csak oly ur a szél, mint volt félszázad elött, mintha csak a sapientes antenati-k egyikének a fenemlitett 1807-ki 63-ik ülésben mondott nyilatkozata lett volna bebizonyitandó, mert ime a futóhomok folytonos terjedése mellett is csak meg vagyunk még, ámbár kissé jobban is lehetnénk.

Ugy hiszem nem szabad hallgatással mellöznöm azon telkesitési föbb kisérleteket, melyek homokkötési tekintetben a hazában tétettek.

Komárommegyében gróf Eszterházy Károl már 1787-ben megkezdette az ácsi homokbuczkák befásitását fekete nyárfával, és fenyöcsemetékkel.

A m. k. helyt. tanács fennérintett intézménye folytán sz. k. Szeged város haladék nélkül hozzáfogott 1805-ben a határabeli homokbuczkák beültetéséhez, nyárfákat és füzfákat használván, mik a régi, t. i. mély buczkákban igen szépen diszlettek, — tétetett továbbá ültetési kisérleteket szil, ákácz, tölgy, nyir és szederfa csemetékkel s különféle famagvakkal is, még pedig átalában véve jó eredménynyel.

Veszprémmegyében Szent-László helységét és a határnak jobb földjeit a szomszéd homokbuczkák elözönléssel fenyegetvén 1802-ben az alispán buzditása folytán az urodalmi tisztség egyelöre szélsarkantyúkul szolgáló ültetéseket tett, utóbb pedig, midön már a buczkák nagygyából meg voltak állitva, a nyilt homok befásittatott, még pedig földestül átültetett fenyökkel, mikröl gyönyörü fenyöerdö lett, mert csak 1820 és 1821-ben is 78,000 fenyöcsemete ültettetett ki a homokba.

Kecskemét város már a mult században megkezdette homokbuczkái telkesitését faültetéssel s 1840-ik évig a kecskeméti határban 4000 holdnál több, hol a fák diszlése igen kielégitö volt.

Czegléd város siványhomokos részét határának szölő és faültetés alá osztván ki, 1823-ban már 1200 hold 1838-ban pedig ismét 600 hold homok lön erdő alá felfogva.

Csongrád város határában a mámai és erzsébeti gyönyörü nyárfás erdők ültetése 1812-ik év táján kezdetett meg, később ákáczok ültettettek s vettetett ákáczmag, a legkedvezőbb sikerrel, — s ugyancsak az erzsébeti erdőben láthatni nehány szál mintegy 30 éves fenyőt és bálványfát, miknek diszlése igen kielégitő.

A bieloberdói buczkákban 1818-ban tétetett kisérletül némi faültetés, mik sikerülvén az ültetés szél és homok megfogása illetőleg megtöréseül a pancsovai földek oltalmára folytattatott, s 1837-ben már 6834 holdat tett az, — sikerrel ültettetett e buczkákban a szömörcze (rhus cotinus) is.

Tekintve a róna alföld pusztaságainak még csak nehány évtized előtt is kopár voltát, méltán sorozzuk a telkesitések közé azon nagyobbszerü faültetéseket, mik nem terméketlen, söt inkább televénygazdag földeken tétettek. A hazai történelem évkönyveiből nem nehéz bebizonyitni, hogy amaz aequor camporumban, melyet magyar alföldnek nevezünk, hajdan erdők diszlettek, s ezek kétségenkivül igen jótékony befolyással voltak a környék égalji, s közegészségi viszonyaira, de az erdők elpusztultak, — s mert a sok és jó föld a kevés számu lakosságnak eleget, söt fölösleget is termett, s trágyát nem kivánt, a szalma, — s afrikai szokás szerint a napheve által kiszáritott marhaganaj fa helyett tüzelésre használtatott fel, időfolytával a ganajtőzeg készitése rendes tavaszutói foglalkozássá, másrészről pedig azon szóbeszéd, hogy a sik alföldön a fák nem diszlenek, erdő tehát nem ültethető, közhiedelemmé, meggyőződéssé lön, daczára annak, hogy a homokbuczkákban tett faültetési kisérletek ellenkezőt látszottak mutatni, csakhogy a homokbuczkák és a nyaranta száraz időjárással arasznyi szélességben is megrepedezni szokott fekete föld közt elvitázhatlan különbség van.

E tekintetben igen tanulságos a mezőhegyesi faültetések története. Már 1807 táján küldettek Mezőhegyesre tekintélyes erdészek a végre, hogy egyelőre 300 holdnyi faültetésnek vessenek alapot, s a faültetés 1809-ben csakugyan meg is kezdetett; de hét évi babrálásnak is csak annyi sikere lett, hogy 1815-ben felsőbb helyre az jelentetett, miszerint a föld minősége s az égaly nem alkalmatosak fatenyésztésre, a minthogy az emlitett évszakbeli ültetésekről felmaradott csenevész csepőtéket és bokrokat, mint a kaszállókon alkalmatlanokat 1823-ban végkép kiirtották.

Az eljárás helytelenségében alapult fenebbi balhiedelem azonban eloszlott Hardegg gróf tábornok mezőhegyesi kormánya alatt, — mert a gróf a faültetési kisérleteket ujból felvette, s ki-

csinyben azok sikeréről meggyőződvén 1824-ben a fatenyésztést nagyban ujból megkezdette, s az 1824. és 1825-ik években 176 hold, azontul pedig 1833-ig 831, összesen tehát tiz év alatt 1007 hold erdő ültettetett, zöld jávor, szil, kőris, szeder, gleditsia, platanus, nyár, fűz s egyéb fa-félék használtatván e czélra. Mellőzzük elsorolni azon nem várt, jutalmazó termést, melyet az ültetések fában adtak, csak azon jó hatást érintjük meg, melyet a mezőhegyesi nagyszerü faültetések a sik alföldön több rendbeli hasonló vállalkozásra bátoritólag gyakoroltak.

A sik alföld szépitését is jelentékenyen emelő faültetések sorában fel kell emlitnünk a kigyósi, sámsoni, szénási, derekegyházai és királsági pusztákon látható igen nagy kiterjedésü leginkább ákácz ültetéseket, a gerendási pusztán levő nyárfa és egy tekintélyes hosszu sorban évek óta kisérlet alatt álló bálványfa ültetéseket, ámbár a bálványfa legbuzgóbb ajánlója, a boldogult Bartosságh maga is kijelentette, hogy a bálványfa fasorba nem való, — végül ki kell emelnem azon temérdek és gyönyörü füzfaültetéseket, melyek az algyői és mindszenti uradalmakban (Csongrádmegyében) évtizedek óta nagy mérvben és példás eljárással folyamatban vannak.

Mielőtt azon intézkedések elmondásához fognánk, melyek a mult században már a főleg gazdasági ismeretek terjesztését czélozták s részben oly szép sikerrel is eszközölték, helyén látjuk egy pillanatot vetni azon mozgalmakra, melyek a hazai népesség számát és belterjességét idegen családok beköltöztetése, s a hazai sürübb népesség eltelepitése által emelni kivánták, — s illetőleg eszközölték is.

Nem lehet mégis feladatunk e helyütt a hazánkba beköltöztetett telepek történetét a mult század elejeig — s illetőleg még egy évtizeddel előbbre vázolni, mire nézve a Brankovics György, Csernovics és Joannovics Arzén alatt Szent-Endrére, Szerémbe, Pétervárad környékére, a Károlyi grófok által Szathmár vármegyébe, a Schönborn grófi nemzetség által Bereghbe, Mercy d'Argenteau által Tolnában a högyészi uradalomba betelepitett leginkább idegen telepeket, s a báró Harrucker által Békésmegyébe a Kárpátok közöl hozott tótajku megszállókat, kik Csabán, Mező-Berényben, Szarvason, Tóthkomlóson s. e. községekben ülvén meg, el nem siketelhető bizonyságot tettek arról, hogy a belföldi elemekkel eszközlött népesités a legelőnyösebb, — mellőzvén tehát ezeket a bácsmegyei igen jelentékeny népesitést fogjuk röviden elmondani. — II. József császár 1782-dik évi september 21-kén kelt patensében megemlitvén, miszerint a magyar, galicziai és lodomeriai királyságokban sok, üres és puszta lakatlan terek levén, s ezeket német megszállókkal a Rajna mellől kivánván

betelepitni, császári királyi parolájával a bevándorlóknak ezeket igéri : 1. Teljes vallás-szabadságot, s egyuttal minden vallásfelekezetnek pappal, tanitóval s minden egyéb kivántatóságokkal való tökéletes ellátását. 2. Minden családnak egy házat és kertet. 3. A földmivelő családoknak jó szántóföldeket és réteket, továbbá szükséges igás- és tenyészjószágot, háztartási és gazdasági szertári czikkeket. 4. A mesterembereknek és napszámosoknak az ő üzletökhez tartozó eszközök beszerzésére 50 ftot, s azonfölül a háztartási czikkeket. 5. Minden család legidősb fimagzata a katonáskodástól felmentetett. 6. Bécstől a megszállási helyig minden bevándorló állami költségen szállittatik, s azontul is minden beköltözött család élelmiekkel mindaddig elláttatik, mig maga magát ellátni birja. Az önvétke nélkül netalán bajba esett családok 3 év alatti visszatérités feltétele alatt segélyeztetni fognak. 7. A beköltözők egészségi állapotának kellő ápolása okán kórházak állitása igértetett. 8. A bevándorlók a megszállás napjától kezdve tiz évi adómentességet nyertek.

Ezen császári nyiltlevél folytán a rajnamelléki németség a szó szoros értelmében megindult s rövid idön elözönlötte Lengyelországot, s a Bácskába szánt 3500 család is megülte a számokra állitott telepeket. A Bécsbe érkezett bevándorlók, fejenként 2 forintot kaptak, s Budára huzódtak, hol telepükről tudomást nyertek s fejenként ismét 1 forintot kaptak, melylyel a zombori administratióhoz utazni tartoztak, itt aztán minden család összeiratott 10 éven fölül és alól levő tagjai külön jegyeztetvén, s ezen pillanattól kezdve a 10 éven fölül levők naponként fejszám szerint két krt., és egy itcze lisztet, a tiz éven alóliak feleannyit, továbbá mind egyaránt fát, szalmát, eczetet stb. kaptak mindaddig, mig a részökre állitott házat és gazdaságot megszállhatták s magokat eltartani képesek voltak, kapott pedig minden család egy tehenet, vagy e helyett 18 forintot, 1 nyoszolyát, szalmazsákot, takarót, 6 zsákot, 1 sütöteknőt, 1 fejszét, 1 kapát, 1 ásót, 1 vasvillát, 1 rokkát, 1 szitát, 1 sütőlapátot, 1 vizes dézsát, 1 fejő dézsát, 1 vajköpülöt, — a földmivelő családok pedig még kaptak 4 lovat vagy 88 ftot, egész szerszámot, 1 fakó kocsit, 1 ekét minden hozzávalóval, kaszát, sarlót, kaszaörvet, követ, fürészt, fúrót stb. továbbá kapott minden földmivelő 1 egész vagy $^1/_2$ sessio földet őszi és tavaszival bevetve, továbbá réteket; — a vetőmagot azonban megtériteni tartozott; — az iparosok fejenként 50 ftot kaptak eszközeik, szerszámaik beszerzésére.

De nemcsak a megszállók mint egyének részesültek ily kedvezésekben, hanem az általok megszállott községekre is kiterjedt a bevándorlók fölött őrködött fejedelmi kegyelem, jelesül, tekintet nélkül a vallásfelekezetre, minden ujból állitott községben

mindjárt ideiglenes imaház rögtönöztetett ellátva haranggal, szószékkel, oltárral, aranyozott kehelylyel, kereszttel, a templomi papi öltönyfélékkel stb. minden községben azonnal iskola szereltetett fel, ideiglenes paplak állittatott, a pap 1 sessio szabadföldet, az adómentességi szakra az államtól évi 200 ftot, s három évig esztendőnként 12 öl kemény tüzifát kapott. Az iskolatanitó félsessió szabad földet nyert, s tiz évig esztendőnként 75 ftot, 24 mérő kétszerest és 3 mérő kukoriczát, — minden községnek pedig ajándékoztatott egy sessio, a jegyzőnek félsessio szabad föld, — folytatólag minden község egy 6 akós lajttal felszerelt kocsival, 2 létrával, 4 csáklyával, 12 bőr- és 6 fa-vödörrel láttatott el tüzoltási czélra, végül a megszálláskor kihirdettetett a tiz évi adómentesség is.

A lakházak 11 öl hosszuságuak 3 öl szélességüek, és 8 láb magasfaluak voltak, vert falból, gerezdes nádtetőre, állván egy szobából, egy konyhából egy kamrából és egy istállóból, minden tiz ház számára egy rendes kut, kővel kirakva, szereltetett fel; — Bács vármegyében pusztai földön hét uj község állittatott, 13 régibb község pedig megtoldatott, mintegy 3500 család költözött be s az egész megtelepitési költség mintegy 2 millió ft. készpénzbe került Bácsban az 1783—1789-ki időszakban.

A megszállási népmozgalom még élénkebb volt az ugynevezett Bánságban, mely 164 évig állván török uralom alatt falvak tekintetében is nagyon pusztulásnak indult, oly annyira, hogy a visszafoglaláskor sok község, melyek neveit Oláh irataiban találjuk, már nem volt meg. A bánság rendezését tekintőleg legtöbbet tett Mercy 1733-ig, szabályozván a kártékony vizeket, lecsapolván a mocsárokat, kézmüveseket, és földmivelőket telepitvén meg, még pedig olaszt, bolgárt, spanyolt, francziát, németet stb., kiknek számára kisebb régi községek nagyobbittattak, s uj falvak állittattak. Ugyancsak Mercy karolta fel a Bánságban az ugynevezett iparnövényck termesztését jelesül az izacs és buzérét, a *repczéét*, továbbá a rizsét, a szederfák nagy mérvben ültetése s a selyemhernyók tenyésztése általa lőn megalapitva, mindezekről azonban majd az egyes mivelési ágak rajzánál lesz szó s igy e helytt csak is a bánsági telepitések vázolására szoritkozunk.

A Mercy, Perlasz, Clary s Brigido alatt emelt uj községek közől csak a következőket emlitjük meg, Fehér-templom, Szt.-Péter, Szaderlak, Uj-Besenyő, Ujpécs, Detta, Kuderitz, Bruckenau, Gutenbrunn, Billét, Szakálház, Zsombolya, Kis-Jécsa, Nagy-Jécsa, Vinga, Mercyfalva, Perlaszváros, Grabátz, Bogáros, Charleville, Moravicza, Wojtéch stb.; — megnagyobbittattak pedig Uj-Arad, Gyarmata, Becskerek, Rékas, Csanád, Perjámos, Szt.-Miklós stb.

Hogy mily mérvben történt a telepités a hazának e vidékén

kitetszik abból is, hogy csak állami költségen 1769—1772. 23 részint uj község állittatott, részint nagyittatott 1975 család számára ugyanannyi ház épittetvén; — megjegyzem egyébkint, hogy ezen megszállók számára paticsfalú és kukoriczaszárral fedett házak is állittattak, — egyébkint a megszállók mindazon kedvezésekben részesültek, mint a bácskaiak, csakhogy a vett élelmieket kölcsön nyerték, s azokat 3 év alatt visszatéritni tartoztak. Az állami telepitésekkel egyesek is ugyszólván versenyre szállottak, például Lázár, Kiss, Nákó, Orczy s t. földbirtokosok.

Miután eként a hazánkbeli anyagi berendezés legfőbb vonásait s csakis ezeket vázoltuk, térjünk át a szellemi telkesitésre, igy nevezvén azon eljárást, mely az utóbbi században a mezei gazdaságnak, mint a közjóllét legfőbb feltételének fontosságát felismervén, a gazdasági állapot javitására közremunkált; voltak pedig ezen eljárásnak legkitünőbb tényezői a gazdasági intézetek, egyesületek és irodalom.

Minél nagyobb sulyt fektetünk minden mozzanatra, mely a gazdasági ismereték gyarapitását és terjesztését eszközlé, annál-inkább kötelességünknek ismerjük még az olyan képezdéket is megemlitni, minők a mult században a szenczi és váczi katonai árvaintézetek voltak, hol a tanonczok egyebek közt a m. gazdaság tudományában is nyertek oktatást, — s az elmélet gyámolitására gazdasági gép-, eszköz- és szerszámokkal felszerelt tárak is voltak. A Comp. Hung. Geogr. 28-ik lapján e tárgyra vonatkozólag imezt találjuk : Anno 1763 Szenczii in oppido Comitatus Posoniensis, Vaczii vero 1768. Scholae equestres amplissime erectae sunt, sumtu et munificentia Augustae reginae, in quibus bellicae et *Oeconomicae* artes eleganter et erudite ostenduntur; — az 1782-ik évi aprilis 28-kán a szenczi képezdében 108 intézeti tanuló szigoroltatván, Korabinszky szerint „wurden — — die Kammern mit Ökonomischen und Agriculturinstrumenten in Augenschein genommen.“

Ugy látszik mégis, hogy az állam kormányának intézkedései nem eredményeztek sikert, s hogy a dicsőség, a hazai gazdasági ipar emelésére intézetek által áldásosan közremunkálni, a haza egyes polgárainak lőn feltartva. És itt első helyen kell emlitnünk Teschedik Sámuel szarvasi evang. lelkészt, ki Szarvason gazdasági és műtani iskolát fejlesztett, ki ezt oly korban tette, mikor hasonlót tenni másnak eszébe nem jutott, tette pedig csekély vagyonának, roppant szellemi tehetségének és kifáradást nem ismerő munkásságának befektetésével.

Kezdetét a szarvasi képezdének 1779-re tehetni, mely évben a földesur, b. Harrucker örökösei, 1140 □ ölnyi szikes tért adtak Teschediknek; — ezen szikes földet ő lassanként telkesitette, s

alkalmilag erről és a mezőgazdaságból s evvel rokon tudományokból halgatóinak előadásokat tartott, lehetőségig gyakorlatilag is begyőzvén tanait. — Teschedik különösebben a takarmányfüvek termesztését, szeder- és gyümölcsfa nevelést és a selyemhernyó-tenyésztést karolta fel, s itt ne felejtsük, hogy a hazának azon részében akkoron még a takarmánytermesztést nem ismerték, s hogy Teschedik volt az első, ki két font luczerna magot hozatván Bécsből 1779-ben, s a magot elvetvén, buzditásával s a maga által termesztett magnak is szétosztogatása által oda vitte a dolgot, hogy 20 év elfolyása alatt mintegy 30 holdnyi javitott szikes földön ő maga 100 mázsánál több luczernamagot termesztett, az általa a luczerna-termesztésre buzditott szarvasi gazdák pedig szintén lelkesen fogták a jó példát oly annyira, hogy 1802-ig ezek is nehány száz mázsa magot birtak kiállitni, magától értetik, hogy tetemesnek kellett lenni azon szénamennyiségnek is, mely azon a téren kaszáltatott, hol ennyi luczernamag termett, mely utóbbira nézve egyébkint Teschedik földjét erősen kihasználta, mert például 1794-ben is egyik luczernásának háromszor vette magját; — termesztett továbbá Teschedik a fennérintett évszakban 12 mázsánál több trigonella foenum graecum (bakszarvu lepkeszeg) magot, kerti perjemagot többet tiz mázsánál, valamint egyéb takarmánynövény magvakat is, hogy pedig az általa mint falcabile perpetuum, oly rendkivül nagy becsben állott luczerna termesztését minél inkább népszerüvé tegye, magyar és német nyelven rövidke oktatást irt a luczernatermesztésről s azt négy ezer példányban elosztotta a nép között, s kétségen kivül a hazában mind e napig Szarvas város lakossága a legnagyobb kiterjedésben termeszti a luczernát, küldvén szét e magot az ország minden részébe, a minthogy már 60—70 év előtt Szarvas látta el nemcsak a haza főbb uradalmait és gazdáit, hanem a birodalom egyéb részeit is; — hogy mily fontosnak tartotta Teschedik a takarmánytermesztést 60 év előtt már, bebizonyitotta avval, hogy e czélra szolgáló munkát irt ily czim alatt: „Neuer Wiesen-Rectifications-Plan zur Auflösung der Frage, wie wäre dem Holz-, Obst- und Futter-Mangel durch bessere Kultur der Wiesen abzuhelfen?“ ezen iratát Teschedik benyujtotta a nmlgu m. k. helytartó tanácsnak, mely azt Mitterpacher Lajos egyetemi tanár által megvizsgáltatá, s miután ez jónak találta, — magyar és német nyelven kinyomatván, a hazában szétosztotta.

A szederfa-ültetést nagyban foganatositotta Teschedik, valamint a selyemhernyó-tenyésztést is, mit eléggé mutat az, hogy alig másfél évtized alatt annyi gubót tenyésztett az intézeti növendékek ellátása alatt, hogy ugyancsak az intézeti tanonczok által legombolyitott selyem 11 mázsánál többet tett, mely selyem-

fonal Pesten, Budán, Csabán, Szarvason és Nagyváradon felszövetvén harmadfél ezer rőf különféle selyemkelménél többet kiadott.

A szikes minöségben átvett földdarabot értelmes eljárással oly jó kerti földdé tudta elváltoztatni Teschedik, hogy az nemcsak a luczernát gazdagon megtermette, hanem koronként tizenhárom ezer darab több mint 300 fajta gyümölcsfát is megnevelt, melyekről sok ezer nemes ótágat juttatott Teschedik mindenfelé.

Az iskolában a tanitás gyakorlati irányban folyt, tanitá ugyanis Teschedik és segédtanárai a falusi rendtárt, egészségtudományt, Vorlesungen über den Katechismus des Feldbaues, és Vorlesungen über die pragmatische Geschichte des Feldbaues, Mayer szerint, Elementa rei rusticae Mitterpacher szerint, s az igét folyvást a tett követte a gyakorlat terén. Az intézetnek könyvtára 1000 darabnál több könyvvel birt, s az intézet tanrendszere 1793-ban felsöbb helyre felterjesztetvén, dicsérettel fogadtatott, söt 1798-ban az *oeconomico practicus* intézet az iskolától már elválván királyi pártfogással gyámolittatott, s elrendeltetett, hogy az uj tanrendszer behozatalakor a szarvasi rendszer alkalmaztassék az akademiákban, mi végre szakképzett tanárok is szükségeltetvén, minden iskolai kerületböl egy egyén Szarvasra küldetett s ez okon Teschedik és tanártársai a tanulmányi pénzalapból fizetést is huztak 1806 végéig, mikor a szarvasi intézet végképen megszünt.

Nem lehet e helytt feladatom mindazon részletekbe bocsátkoznom, melyek Teschedik Sámuelnek, kora nagy emberének életirásánál elengedhetlenek; mellözöm tehát megemliteni azt, hogy nemességet, kitüntetéseket s jutalmazásokat nyert, — azt azonban érintetlenül hagynom nem szabad, hogy Teschedik közel 70 év előtt már nemcsak megpendité eszméjét amott a Tisza és Körös melletti Kanahánban egy takarékmagtárnak, hanem azt létre is hozta s a hét kövér tehén idejében betett buza, árpa, kukoricza s egyéb gabonafélékkel az 1794-ki inséges évben több helységet lehetett segélyezni, 1796. és 1797-ik években pedig az intézeti növendékek által az intézet fonodáiban, s szövöszékein gyártott készitmények a takarékmagtárba számára gabonafélékért cseréltettek el; — folytatólag Teschedik már a mult században a repczéből, napraforgóból olajkészitési kisérleteket tön, minek ismét van jelentösége, ha felveszszük, hogy a Szarvassal határos igen nagy uradalmakban csak 1813 körül kezdették meg a repczetermesztést, mi ismét azt mutatja, hogy Teschedik korát sok tekintetben megelözte, — higyjük azt, hogy ezen körülmény volt oka annak, hogy kortársai kellön nem értették öt, nem méltányolták fáradozásait.

A mult század utolsó tizedében, 1797-ben, a hazai mezőgazdasági állapotokra nézve egy uj csillag tünt fel; s ámbár feltünésekor fényköre csekély volt, a szorgalmatos vizsgáló már is észrevehette azt, hogy ama szerény fénykör nagy intensivitással bir, — s a jövendö megmutatta, hogy a ki igy észlelt, nem csalatkozott, mert ama szerény csillag rövid idön elsö rendü csillaggá nötte ki magát, jótékony fényének sugarait büszkén árasztván ki a szeretett hazára.

A keszthelyi *georgicont* értem, melyre korának legnagyobb embere, a halhatatlan emlékezetü gr. FESTETICH GYÖRGY gazdag szellemének, s vagyoni tehetségének kincseit pazarul halmozván, azt Európa elsö gazdasági intézetévé tette, s általa oly emléket állitott magának, melybe kitörülhetlenül be van vésve, hogy nemzetének, hazájának, igazi jótevöje volt.

Horváth János veszprémi kanonok, utóbb sz.-fehérvári püspök „*Tiszteletoszlopa*“ czim alatt 1819-ben kinyomtatott azon gyászbeszédjében, melyet az elhunyt gróf Festetics György felett tartott, ezeket mondja :

„Nagy atyának nagyra termett fia, nemcsak a sok ösi urasá-„goknak — melyek az ö szorgalma által még meszszebb terjed-„tek — de ös elei tündöklö erkölcseinek is örököse lett, s azokat „nagyobb fényre emelte. Az ö nagy példáiknak világánál felger-„jedvén szüvében a dicsöségre való nemesb vágyás, és a szövét-„neknél, melyet neki elválaszthatlan társalkodói, a tudományok „gyujtottak, megtalálván a halhatatlanságra vezetö útakat, égett „kiválni a hivalkodóknak pórcsoportja közöl, kik a puhaság „ölében egyedül magoknak s a gyönyörüségeknek éltek. A boros-„tyánt a csaták mezején látta legszaporábban virítni, az okon a „fegyvert viselö hadaknak bajos pályájára állt ki ifjui tüzében. „Már itt elkezdettek elméjéböl a nagy ideáknak, szüvéböl a férfiui „erönek szikrái serkedezni, de mivel az isteni Gondviselés végzé-„sében más mükör volt kiszabva, az embervérrel öntözött boros-„tyán helyett a hálaadatosság könyeivel áztatott polgárkoszoru „rendelve számára, életének e szakaszát halgatással mulatom. „Egészen ugy nézem én azt, mint a csendesebb polgári életnek „szelidebb árnyékát megkedveltetö, az életben a legszükségesebb „sarkjóságokat megérlelö forró napokat, melyekre gazdag össze „következett termékenyebb s szebb esztendeinek.“ Legyen elég ez bevezetésképen a georgikon alapitója életének azon korszakából, melynek a legszenvedélyesebb hazafiság volt büne, vagy érdeme, következése pedig, hogy az alezredes gróf Festetics György 1790 táján búcsút vett ezrede zászlajától, s Keszthelyen telepedvén le, lelki erejének egész rugékonyságával fogott birtokai rendezéséhez, mely eljárásában alkalmatos jószágkezelö tisztek

hijával levén, e körülmény is befolyással volt a georgikon keletkezésére, de kisérjük figyelemmel e nagy jelentőségüvé fejlődött intézet fogantatását, hogy lássuk, miszerint az nem a pillanatnyi lelkesedés közönségesen hamar is hamvadó tüze, hanem az áldozni és számitni tudó férfiunak, s a közügy javáért buzgó hazafinak volt a szerencsésen felismert korigényekhez alkalmazott gazdag ajándéka. Talán nem hibázunk ha e tárgyra nézve Teschedik Sámuel sajátkezü önéletirásából, mely kezeink közt van, jelesül a 6-ik füzet 83-ik és 84-ik lapjairól következő nehány sort, Teschedik saját szavait, átvesszük :

„Az 1817-ik évi május 20-án és 21-én megtartott georgiconi „nyilvános vizsgálat alkalmával, mint e hazában első alapitója „egy gyakorlati gazdasági iskolának, más tizenegy tudóssal „együtt georgiconi ülnökké neveztettem ki, s az illető oklevél „ugyanazon évi december 9-én kezemhez szolgáltatott, oly felhi„vással, hogy a keszthelyi intézet javára továbbá is közremunkál„jak tanácscsal, s tettel a gazdasági tudományok, gyakorlati „kisérletek és hasznos találmányok körében.“

„Az előrebocsátottak felvilágositása végett im ezeket kell „elmondanom. Miután már a szarvasi intézet nehány év óta meg„volt, és fejlődésnek indult, gróf Festetics György elhatározta „magában Keszthelyen szintén egy gyakorlati gazdaképző intéze„tet állitni, velem az előadandó tanulmányok, tanárok s a leendő „intézeti igazgató iránt, nekem igen kedves levelezést folytatott „nehány évig, öt egyént a szarvasi intézetbe küldött, őket részint „tanárokul, részint nagy kiterjedésü birtokain gazdatisztekül „kivánván képeztetni.“

„Hogy a hazára nézve oly igen nagy fontosságu grófi eszme „annál inkább mielőbb az alkalmazás terére vitessék, nehány ta„nitványommal Keszthelyre utaztam, hol a magaslelkü s buzgó „hazafi, gróf Festetics György birtokain meghordozott, nézeteit, „ohajtásait azok igazgatására nézve velem közlötte, és azután ne„hány ülésben a leendő intézet tervét megvitatván s megállapit„ván, ezen intézet igazgatóságával igen előnyös feltételek alatt „engem megkinált; de még csak akkor éledni kezdett saját inté„zetemet s a községembeli hiveimet elhagyni nem birván, ugyan „Keszthelyen mindjárt szóval, utóbb pedig Szarvasról irásosan is „kijelentettem, hogy a fényes ajánlatot elfogadnom nem lehet.“

Gróf Festetics György tehát más jeles emberek után látott, s mert Nagyváthy János és Pethe Ferencz a mult század utolsó tizedében a gazdasági irók és értelmiségek legkitünőbbjei közé tartoztak, mindkettőt meg tudta nyerni magának, s felhasználni annyi előszeretettel ápolt georgicona érdekében.

Pethe Ferencz pallérozott m. gazd. 1-ső köt. előszavában ezt

mondja, hogy „külföldről, (hol tanulmányait végezte) hazámba „visszatérek, valóságos mesterségemhez fogok, 1797-ben a keszt- „helyi georgicon születésében egyik eszköz, nevekedésében $4^1/_2$ „esztendeig tanitótársaim helyett is practicus mezei gazda „vagyok.“

És csakugyan megszületett 1798-ban a georgicon, egyelőre a grófi uradalmak számára növelendő tisztek képezdéjeképen, a minthogy az 1798—99-ki tanévben két növendék volt 1799—1800-ban pedig *négy*, midőn pedig 1801-ben a számosabb ifjuságot is befogadni elég tágas emeletes iskolai épület elkészült, nemcsak megengedtetett, hogy a grófi növendékeken kivül idegenek is járhassanak az intézetbe, hanem erre és a szorgalmas tanulásra az ifjuság buzdittatott és serkentetett is.

Kezdetben egy 241 holdnyí területü kisérleti gazdasággal láttatott el a georgicon, s a tiz fordulós váltó gazdaság tervét Pethe Ferencz dolgozván ki, gróf Festetics György azt Thaerrel közlötte, ki azt *„musterhaft“*-nak találta. Mily gondot forditott intézetére az alapitó, mutatja azon hivatalos irás is, melyet 1800-ki aprilis 30-án 361-ik jk. szám alatt menesztett Pethe Ferenczhez, s mely igy szól :

„A szántásvetésbeli és kerti gazdálkodásával az urnak igen „megvagyok elégedve. Azért is, hogy néminemü háládatosságo- „mat megbizonyitsam, mind ezért, mind pedig a kerti regulatió- „nak planumaért examen után 100 forintot ajándékul assignálta- „tok. Kivánom, hogy in theoreticis is olyan rendbe verhessük „magunkat, hogy a praelectiók folyvást és akadály nélkül, ha az „ur egészsége helyreállt, tarthassanak, a materiák lassan-lassan „kidolgoztathassanak, egy iskolai könyv systematisáltasson, és na- „gyobb segitsége levén az urnak, könnyebben tarthasson praele- „ctiókat. Azért irjon össze az ur egy proiectumot, és adjon nekem „tanácsot, mert egy ilyen eszes embertől, mint az ur, lehet jó „proiectumot várni. A mi praelectiókat tartott az ur, azokat a „directio lefogja iratni stb.“

1802-ben az intézeti kiadások összege 9452 ft. $46^1/_2$ krt tett, ellenben az 1814-ik évben május 20-án a georgiconi gazdasági ünnepélyre megjelent közönséghez tartott üdvözlő beszédben az mondatott, hogy a georgiconi gazdaság már oda fejlesztetett, hogy ide nem értve a tudományos czélokra tett kiadásokat, az már 5—6 ezer forint jövedelmet ad.

Ez időben azonban a georgiconi gazdaság már nevezetesen nagyobbitva volt, tett ugyanis a telekkönyv szerint 985 (1200 □ öles) holdat, jelesül :

A belső telek volt $17\frac{646}{1200}$ hold, a külső kertek $23\frac{9}{1200}$ hold, a szántóföldek 204 hold, a legelők $186\frac{600}{1200}$ hold, a rétek $246\frac{1162}{1200}$

hold, — a termő szőlő 3 hold, a szőlőaljak $12\frac{242}{1200}$ hold, az erdő $252\frac{926}{1200}$ hold.

A belső teleken állottak : az emeletes iskolai épület, ebben a muzeum, a tanitók lakásai, stb.; — a ló-, birka-, tehén- s ökör-istállók, a füvészeti és konyhakertek, a méhkelencz, a selyem legombolyitására szolgáló épület minden felszereléssel, több rendbeli csürök, magtárak. stb.

A konyhakert hét szakaszra volt osztva, melyekben mindenféle hasznos konyhai növények termesztettek.

A füvészkert három förészből állott, u. m. : egyik különféle kitünő hasznu vadfák, a második vizi növények, a harmadik gabona, takarmány, orvosi és kereskedelmi, továbbá némely ritka konyhakerti növények számára, — e végett ez az utolsó osztály 178 apró részletre volt eldarabolva, melyekben a növények egymást felváltva termesztettek, — az ágyak szélei pedig ismét 70 darabra voltak osztva, mikben különféle évelö növények diszlettek. A konyhakert mellett faiskola volt.

A külső kertekhez tartoztak a fás-kertek, névszerint a gyümölcsös, a szilvás, szedres, nagyobb s kisebb fás és gesztenyés ültetvények. A kisebbik fás-kertben, hol egy mesterséges grotta is van, leginkább külföldi fák ültetvék, ellenben a nagyobb fáskertben, hol e czélra ültetett és nyirbált fákból egy természeti szinház alakittatott, legfőképen hazai fák állottak, a kisebb fáskert 26 a nagyobbik 60 szakaszból állott.

A georgiconi szántóföldből három osztály; u. m. a kisérleti, a kisebb és nagyobb mezők alakittattak. Az elsőben volt 10, egyenként félholdas mező, ezek közöl négyben a Fellenberg-féle váltógazdaság gyakoroltatott, t. i. 1. burgonya trágyázva, 2. tavaszbuza lóherével, 3. lóhere, 4. öszi buza, valami tarló növénynyel; a többi hat mező kisérletekre használtatott, különféle gabonafélék és más gazdasági növények termesztésére, péld. 1814-ben szicziliai, nápolyi és tunisi buza, georgiai és egyptomi zab, továbbá rigai len vettetett.

A kisebb szakasz 24 (egyenként $1\frac{500}{1200}$ holdas) mezőből állott, s leginkább takarmánytermesztés alá használtattak ***a nyári istállózás tekintetéből;*** — a vetésforgó ez volt : 1. burgonya vagy burgundi répa trágyába, 2. luczerna zabbal, 3—9. luczerna, gyakrabban fölültrágyázva, 10. köles, 11. $^2/_3$-ban káposzta, $^1/_3$-ban dohány trágyázva, 12. $^4/_6$ borsó, $^1/_6$ lencse, $^1/_6$ dohány, 13. burgundi répa trágyázva, 14. luczerna zabbal, 15—21. luczerna, egyszermásszor fölül megtrágyázva, 22. $^2/_3$-ban trágyás feketeugar, $^1/_3$ pohánka, 23. $^4/_6$ repeze, $^1/_6$ kender, $^1/_6$ len, trágyázva, 24. öszi buza.

A nagyobb szakasznak 9 mezeje volt következő vetésforgás-

sal : 1. tavaszbuza vagy árpa lóherével, — trágyázva, 2. lóhere, 3. ugyanaz és öszibuza, 4. buzaaratás, 5. bükkönytakarmánynak, 6. rozs, 7. zab, 8. feketeugar, 9. kukoricza.

A legelö 10 mezöböl állott fákkal és bokrokkal körülültetve, a legelö-váltógazdaság értelmében ily vetésforgással használtatott : 1. tiszta ugar, 2. rozs, 3. kukoricza, 4. zab fümagvakkal, 5—10. legelö.

A rétek szintén szántásvetéssel miveltettek, miután kiszárittattak s fákkal és bokrokkal szegélyeztettek, a vetésforgás im e volt : 1. tiszta ugar, 2. öszi buza, 3. zab lóherével és más fümagvakkal, 4—12. kaszáló.

A szölö a cserszegi hegyen volt, két részre osztva, egyik felében idegen kitünö fajok, a másik felében a Keszthely vidéki legjobb fajta veszszök diszlettek.

Az erdö két osztályu, egyike 12, a másika 30 éves vágással, (?) s a fa-növés nem pedig az évszám határozta meg az évi vágás mennyiségét.

A muzeum három szakkal birt, a gazdaságival, a mathematikaival, s a természettani, physikai és állatorvosival.

Maga a georgicon különösebben két irányban müködött, képezvén oly gazdákat, kik tudományos gazdai készültségüknél fogva nagy birtokok kezelésére s ellátására is vállalkozhattak, továbbá paraszt növendékek is nyertek oktatást a georgiconban, s ezekböl lönek majoros gazdák, vinczellérek stb.

A philosophiai tanfolyamat végzett ifjak két évig a következö tanulmányokat halgatták a georgiconban u. m. elsö évben a mezei gazdaság tudományát egész kiterjedésben, a földmivelési chymiát, technologiat, alkalmazott számtant, a kameralis és kettös számvezetési rendszert, továbbá a grófi uradalmakban használt számadási rendet, második évben a jószágrendezést és kormányzást, urbéri és rendöri törvényeket, gazdasági épitészetet, és állatorvoslást; egy része a tanulmányoknak magyar-, egy része deák nyelven adatott elé, mi azon korban mikor nyolcz iskolát az ifju csak azért uszott át, hogy latinul tudjon, nem lehetett felötlö, miután csakis a nyolczadik iskolából lépett be a tanuló, vagyis mint nevezni szokták *„praktikáns“* a georgiconba.

A paraszt fiuk olvasás és irásban, hittanban és számvetésben kaptak oktatást, s kezdetben leginkáb Plesz házi és gazdasági kalendáriuma szerint tanulták a m. gazdaságot, magától értetvén, hogy ugy ök, valamint a „practicánsok‘ is minden munkánál, a fejéstöl — a takarmányapritásig, a szántástól az aratásig, a selyembogár-tojások kikelésétöl — a lemotóllálásig stb. jelen voltak, s részben minden munkához alkalmaztattak is, — a minden este megtartatni szokott tiszti ülésen pedig, hol a letelt nap

munkaeredménye számba vétetett, s más napra intézkedések tétettek, az ifjuság szintén sziyesen láttatott.

A georgiconnal kapcsolatban állottak az 1807-ben novemberben megnyitott lovász- és vadász-iskola, továbbá a pristaldeum (gyakorló jógászok számára) és a mérnöki képezde.

A lovász-iskolába idegenek is járhattak, a tanfolyam két évig tartott. 1-ső évben előadattak a lovak gondviselése, zablyázása, nyergelése, lovaglás tudománya, lóidomitás, és a lovak physiologiája; istállói rendtartás, ménesbeli eljárásra vonatkozó utasitás, istállói számadás, kocsis-lovak szerszámának s az idevágó mesterségeknek főbb vonásokban ismertetése, 2-ik esztendőben ismételtetett a lótudomány, s egyuttal bevégeztetett; lóboncztan, lóidomitás, lóbetegségek ismertetése s gyógyitás, — a lovak körmeiről s a lovak patkolásáról.

Azon grófi stipendiatusok, kik e tanfolyamot kitünően végezték, grófi költségen pár évre a nevezetesebb külföldi lovászmesterekhez küldettek, s miután az iskolában nyert ismereteik megerősödtek, s ujból gyarapodtak a világban szétnézés által, lőnek grófi szolgálatba alkalmazva.

A vadász-iskolába szintén járhattak idegenek, ugynevezett extraneus tanulók s ezek három évig, a grófi ösztöndijasok, vagyis intraneusok ellenben öt évig jártak a vadásziskolába, hol következő tanulmányok tanittattak, az állat-, növény- és ásványtan, erdészeti és vadászati terminologia, elemi számtan, algebra, geometria, rajzolás, térképek készitése, erdei természettan, magyar és német irási gyakorlatok, erdészeti számadás, madarászat, lövésben, lovaglásban, kürtölésben, kopók és vizslák idomitásában oktatás stb.

Az 1809/10-ki tanfolyamra lyceumot is kapcsolt gróf Festetics György a georgiconhoz, mely alapitóját csakis pár hónappal élte tul, 1819-ben végképen megszünvén.

Mint már fönebb is emlitettem, gróf Festetics György majoros gazdáját, vinczellérjét, méhészét, gazdatisztjét, ügyvédjét, mérnökét, lovászát, vadászát, s erdőszét rendesen képeztette, azaz részint a georgiconi jelesebb ifjak közül választotta tisztjeit, részint pályázatokat hirdetett, s a kitünő ifjakat, mint ösztöndijasokat ő maga költségén tanittatta, utaztatta s elvégre alkalmazta birtokaiban; 1810/11-ben 11 grófi ösztöndijas georgiconi növendék volt, 1812-ben 12, 1813. 1814. 1815-ben 8, 1816. 1817. 1818. 9; — ezekhez járult (Gerics georgiconi Archon előadása szerint) három vagy négy pristaldus és mérnökgyakornok, kik a mezei gazdaság tanulására szintén kötelezve levén, a georgiconi növendékek közé is feljegyeztettek; — 1818/9-ben 35 georgiconi növendék közt intraneus (segélydijas) volt 8, pristaldus 3, extraneus vagyis vidéki 24.

Azt hiszem, nem hibáztam, ha az 1812-ik évi „Hazai és külföldi tudósitásokból“ nehány gazdasági és földmérői stipendiumra vonatkozó hirdetését a georgiconi tisztségnek közlöm; némi világosságot fog az vetni a georgiconi állapotokra :

„I. A keszthelyi georgiconban megüresült két rendbeli gazdaságbeli stipendiumok.

Méltóságos gróf Tolnai Festetics György ur által Keszthelyen nemes Zalavármegyében georgicon nevezet alatt felállittatott gazdaságbeli intézete részéről ezennel közhirül adatik, hogy a most folyó iskolai esztendő azaz a jövő augustus hónapnak végével ismét két rendbeli stipendiumok fognak megüresülni azoknak számára, kik a mezei gazdaság mind a theoretica, mind a practica részeinek megtanulását kivánják.

A kik az ilyetén stipendiumoknak megnyerésében részesülni kivánnak, azokra nézve félretevén minden születés, nemzet- és vallásbeli tekintetet, szükséges, hogy ők deákul, magyarul s németül jól beszélni, s irni tudjanak, és legalább is a gymnasiumhoz tartozó iskolákat dicséretesen elvégezték. E mellett mégis különös tekintet leszen azokra, a kik a philosophika tudományokat tanulták, és ezek a pura, s applicata mathematikát, természet historiáját és physikát az institutumban ujonnan nem fogják hallani, melyeknek itten való tanulása mindazonáltal azoktól megkivántatik, a kik csak a humanitás classisokat végezték. Ezeken kivül szükséges, ép s egészséges testállással birjanak, s mind az erkölcsi jó viseletek, s mind pedig a végzett tudományokra nézve hiteles bizonyság, s más egyéb ajánló leveleikkel a jövő october hónap 1-ső napjáig a georgiconnak elöljáróinál, vagy a m. gróf urnak törvényes és gazdaságbeli centrális directiójánál Keszthelyen személyesen, vagy levél által magokat jelentsék.

A tudományok tanitása 1-ső novemberben kezdődik, és három esztendőkig tart azoknak folyamatja, a stipendiumok pedig szabad lakás, fütés, és gyertya mellett a 1-ső esztendőben 270. a 2-dik esztendőben 300, a 3-dik esztendőben 350 forintokra váltó levelekben vannak határozva.

A tanulásbeli tárgyak azokra nézve a kik csak gymnasiumbeli tudományokat tanulták, mit egy az előre készitő esztendőben ezek :

1. A pura mathematica.
2. A phisica.
3. A természet historiája.

Azokra nézve pedig, a kik már philosophika tudományokat hallottak.

1. Az oeconomia vagy gazdaság tudománya.

2. A chymia és oeconomica technologia.

3. A feljebb való mathesis és algebra, e mellett a camerális számadásba való bevezetés, kettős számadó könyvvezetés, s az itteni m. uraság uradalmaiban bevett számadás módja.

A második esztendőben.

1. A Jószágok kormányozásáról való oktatás különös instructió szerint, és a gazdaságot illető felséges rendeléseknek ismerete.

2. Az architectura.

3. A barmok orvoslása.

A theoretico practico cursusnak végeztével a stipendiatusok bővebb praxis végett ugy mint accedensek az uradalmi tiszttartók mellé fognak kitétetni, a hol magokat tulajdon iparkodások által tovább formálják, és ezen utolsó esztendőnek végével exament tesznek, azután pedig a gazdaságról való diploma mellett szolgálatot is nyernek.

Egyszersmind valamint eddig, ugy ezután mindazoknak, kik a gazdaságbeli tudományokat tulajdon, avagy szülői, attyokfiai, vagy más jótevőiknek költségén tanulni akarják, a georgiconba való bejárás ingyen meg fog engedtetni, mely itten annyival is inkább emlittetik, *mivel Felséges császári királyi fejedelmünk egy a felséges magyar helytartó tanácshoz, s a felséges magyar kamarához bocsátott kegyelmes rendelésében azt méltóztatta kegyesen parancsolni, hogy a kamarabeli és politico-fundátionális jószágok administratiójára ügyelő hivataloknak kiosztásában azokra tekintet legyen, kik a gazdaságbeli tudományoknak cursusát a keszthelyi georgiconban elvégezvén, arról dicséretes bizonyság-levelet is mutathatnak.*

A gazdaságnak practica gyakorlására nézve az institutumnak már azon kiterjedése vagyon, hogy a szántóföldeknek már több esztendőktől fogva behozott változó mivelése mellett még paragló gazdaság is állittatott fel, *és a nevezetessebb különös föld-mivelő szerszámok megjobbitva kivánt előmenetellel használtatnak,* s ezen gazdaságban most nagyában is próbákat tenni a keszthelyi uradalomban alkalmatosság nyujtatik.

A gazdaságbeli plánták szembetünő ismeretének elősegitésére a már előbbeni erdei fáskerteken kivül, melyek honi és külföldi fákkal s bokrokkal bevannak ültetve, még a gabona és takarmánybeli, ugy egyéb gazdaságbeli plánták számára is uj füvészkertek, és a teendő próbálatokra némely szántóföldek vannak elrendelve.

Egyébiránt a külső tanulók a feljebb megrendelt két vagy három esztendőbeli cursusra nem köteleztetnek, hanem szabadságokban áll az institutumban előadatni, és esztendőnként elvégez-

tetni szokott tudományokból azokat választani, melyeket ők a már megszerzett tudományaikhoz, és más környülállásaikhoz legalkalmatosabbaknak lenni itélnek.

Végtére minthogy a georgiconnal egy lyceum is vagyon öszvekapcsolva, melyben a philosophia tanittatik, azoknak, a kik a georgiconban tanulnak, egyszersmind az a hasznok is vagyon, hogy a tudományok közönséges cursusának félbeszakasztása nélkül a gazdaságbeli theoretico practica tudományokon kivül a philosophicus cursust is a királyi magyar akademiákban meghatározott mód szerint két esztendő alatt elvégezhetik, és arról iskolai bizonyságlevelet is nyerhetnek. Kelt Keszthelyen julius 15-én 1812.“

„II. A keszthelyi georgiconban földmérő, és inzsennér practicánsok számára megüresült egy rendbeli stipendium.

Méltóságos tolnai gróf Festetics György ur által Keszthelyen nemes Zala vármegyében georgicon nevezet alatt felállittatott gazdaságbeli intézete részéről ezennel közhirül adatik, hogy a most folyó iskolai esztendő, azaz: a jövő augusztus hónapnak végével ismét egy rendbeli stipendium fog megüresülni azoknak számára, kik a földmérői vagy tovább is az inzsennéri tudományoknak megtanulását kivánják.

A tudományok tanulása 1-ső novemberben kezdődik, és a földmérőkre nézve azoknak folyamatja két esztendőkig tart, a stipendium pedig szabad lakás és fütés mellett az 1-ső esztendőben 270, a másodikban 300 ftokra váltólevelekben vagyon határozva. *)

A tanulásbeli tárgyak ezek az első esztendőben.

1. A pura mathematica.
2. Az oeconomia vagy gazdaság tudománya, és
3. a rajzolásban s practica földmérésben való gyakorlás.

A második esztendőben.

1. Az erdőszi módon való felvétele, felosztása, taxatiója, és stereametricus calculussai az erdőknek.

2. Az első része az uradalmi, inzsenéri instructiónak, mely a geometrica mérésekről való oktatást foglalja magában.

---

*) 1810-ben a földmérői gyakornoki folyam 3 évre volt kiszabva, s az ösztöndij 1-ső évben 300 ft., 2-ik évben 370 ft., 3-ik 470 forint volt; — a pristaldusok kaptak 1-ső évben 300 ftot, 2-dik évben 400 ftot, s ha még nem volt ügyvédi oklevelök, ennek elnyerésére segélyeztek, — tartozott azonban minden stipendiatus grófi szolgálatban 8 évet tölteni, különben, ha elóbb elhagyta szolgálatját, a tanulása idejében nyert segélypénzt megtéritni köteles volt.

3. A rajzolásban s practica földmérésben való gyakorlásnak folytatása.

Ezen két esztendőbeli cursusnak elvégeztével a stipendiatusok az uradalmi inzsenérek mellett a practica földmérésben magokat gyakorolják, és ha ebben a kivánt practica ismereteket magoknak tulajdonokká tették, rigorosum examen megtétele után érdemekhez képest vagy uradalmi gedeota, vagyis földosztó hivatalt nyernek, avagy ha különös elmebeli tehetségeiket, és jó magok alkalmaztatását megbizonyitották, a valóságos inzsenéri cursusra is felvétetnek, a hol azután 400- túl egész 500 forintig váltó-levelekben feljebbvaló stipendiumokkal

1. az applicata mathematicát
2. a feljebbvaló mathesist
3. az architecturát és
4. az uradalmi inzsenér, és épitő adjunctusoknak szolgáló instructiót az institutumban hallják; e mellett practica gyakorlásokra, az uradalmi épitésbeli ülésekben, és architectonica, hydraulica, s hydrotechnica munkákra fordittatnak, hogy érdemekhez képest való hivatalra emeltethessenek.

Valakik tehát ezen stipendiumot a jövö iskolai esztendő kezdetével megnyerni kivánják, az olyanoktól — semmi tekintet sem lévén a születésre, nemzetre vagy vallásra — megkivántatik, hogy ép és egészséges testtel birván, deákul, magyarul és németül jól beszélni s irni tudjanak, és legalább is az ugynevezett humaniorákat egészen elvégezték, ezeken kivül pedig mind a dicséretesen végzett tudományokra, mind az erkölcsi jó viseletekre nézve hiteles bizonyság- s ajánló leveleikkel jövö october hónap 1-ső napjáig a georgiconnak elöljáróinál, vagy a m. gróf urnak törvényes és gazdaságbeli centrális directiójánál Keszthelyen személyesen vagy levél által magokat jelentsék. Kelt Keszthelyen julius 15-kén 1812."

Arra nézve, minö karban volt, illetöleg mi benyomást tett a keszthelyi georgicon a fenebb emlitett korszakban, az 1813-ik évi „Hazai és külf. tudósitásokból" közlünk egy kis töredéket „*Egy utazónak leveléből*" czim alatt. A névtelen utazó eként ir : „Most fordulván meg ama magyar Athenásban Keszthelyen, ugymint februarius hónap 26-kán, épen akkor látogatta meg fötisztelendő Paintner Mihály prépost és királyi tanácsos ur, mint födirektora a györi tudománybeli és iskolabeli megyének, a többi iskolákkal egyszersmind a georgicont, és avval öszvekötött több rendbeli nevelő intézeteket is. Valamint odaérkezett avval hóditotta magához mindnyájoknak sziveit, hogy reáállott azon kérésre, hogy munkáját avval szentelje, hogy örök emlékezetül más nagy férfiaknak példájára, egy fát ültessen. Öröm volt látni ezen tudós fér-

fiat egy czúkorjávort, melynek most nagy becse kezd lenni, tartózkodás nélkül való szivességgel plántálni.“ *)

„Innen elmenvén a majorba, abban az épületeket, s azon szép teheneket, melyeket cs. kir. föherczeg János ajándékozott, továbbá azon ritka finomságu birkasereget, azután különféle sok nemü machinákat megvizsgáltuk, melyek közül kiváltképen szembetünt ama hires *Fellenbergnek nem régen megérkezett lóhermagot vető machinája*, és egy Szilesiából gróf Hochberg jószágaiból hozatott *különös eke, melynek négy szántóvasai lévén egyszerre négy barázdákat szánt*. Ezuttal a cselédeknek fakémélö kálhákkal készült lakásait is láttuk. — Azonban az ifjuság a két tanuló házban öszvegyülekezvén, az egyikében ugyanaz georgiconhoz tulajdonképen tartozó tanitványok; a másikban pedig a georgiconnal egybefoglalt philosophicum lyceumnak logicus, és physicus tanulói, tisztelt födirektor ur elöször a georgiconbeliekhez ment. Mikép hozzam elö azon sok tárgyakat, melyekből itten ezen jelenlevö ifjak kérdeztettek? A pristaldusok a pristaldusi, és fiscalis kötelességekből, az urbariumból és magyar törvényből, mások a mineralogiából, zootomiából, zooiátriából, mechanikából, architecturából, és a gazdaság tudományából deák nyelven feleltek: de csakugyan az én itéletem szerint, mindezen tárgyakat felülhaladta, méltóságos gróf Festetics ur ö excellentiájánál behozott jószágok kormányozásáról való instructiónak elöadása, mely magyar nyelven folytattatik, s ezen gyakorlás által sok olyan ifjak is, kik a magyar nyelvben nem annyira jártasbak, jobban megmagyarosodnak. Ezen tárgynak most számosak a hallgatói, mert azelött azt csak a tisztelt gróf ur stipendiátussainak lévén szabad tanulni, most azon leczkét más külsö tanulók is szabadon járhatják.“

*) A georgiconban az a sajátságos házi szokás volt, hogy azon kitünő egyének, kik a georgicont meglátogatták, ottvoltokat egy vagy több faültetéssel örökitették, igy például néhai Károly cs. kir. főherczeg bálványfát, — a hessen-homburgi nagyherczegek pompafát (liriodendron) ültettek, Bélik, mint a gyümölcskertészetnek nagy barátja, a georgiconi gyümölcsfa iskolában nehány szemzést tett; Gyöngyösy, Berzsenyi, Kis János, Faludy s több tudós férfiu emlékezetére szintén fák ültettettek. — Fenebb az van mondva, hogy a czokorjávornak most (1813-ban) nagy becse kezd lenni; ezen állitás felvilágositása végett megemlitem, hogy a nádczukornak más növényekből előállitásával hazánkban is többen s régebben foglalkozván, a georgiconban is tétettek kisérletek a tehénrépa zöld kukoricza nedvéből, szőlőmustból és a jávorfa levéből czukrot késziteni, a minthogy a dr. Stamborszky és dr. Liebbald georgiconi tanárok által a jávorfa levéből s illetőleg a szőlőmustból kiállitott czukorjegeczek meg is fejérittettek; megjegyezzük egyébkint már 1778-ban is értettek a jávorfa levéből való czukor készitéséhez, Windisch legalább jávorczukorral itta akkor már kávéját. (H. és külf. tudós. 1811. 1-ső félév 272. 273. ll.; — s ugyancsak a hivatkozott lapok 1811-ik esztendei 2-ik félévi 68-ik lapján ez áll : a juharfa viritsből való czukorkészités ebben az esztendőben (1811.) a nemes székely huszárregement által is megpróbáltatott, s főbb parancsolatra minden svadron, melynek csak olyas erdeje volt, külön-külön gyüjtögetvén, összeséggel a regement többet küldött a hadi kormányhoz 70 fontnál. Mely szép kezdet gazdagabb jövendőt igért. A beküldött czukorpéldák közöl némelyik barna és kásás, másik sárga, darabos is fényes volt. Ebből kitetszik, hogy már a kristályozás is próbáltatott és igy csak a teljes fejérités volt hátra.

„Az is valami különöset mutatott előttem, hogy némelyek franczia nyelven megkérdeztettek, egy franczia nyelv-tanitómester által, ki itt különös fizetés mellett tartatik a végre, hogy azon ifjaknak, kiknek arra kedvök vagyon, alkalmatosságok legyen a franczia nyelvet is ingyen megtanulni.“

„Egyébiránt, a kérdéseknek megfejtése nem esett oly szárazan, hanem az iskolákban az asztalok, s egyéb helyek meg voltak rakva mindenféle magyarázásra való szükséges készületekkel, ugymint ásványokkal, különféle physica és mathematica instrumentumokkal, modelákkal és készitményekkel, csontvázokkal, a tanulók által készült rajzolatokkal, stb., melyek közül nekem az tetszett legjobban, hogy a georgicon háromféle cristálizált czukrot is produkált, ugymint jávorból, mustból és czéklából, vagy tehénrépából. Innét a georgiconnak muzeumán keresztül, a hol annak különféle gyüjteményeit szemléltük, általmentünk a lyceumbeli ifjakhoz, kik a pura és applicata mathesisból, és physicából dicséretesen feleltek. Egyébiránt ezen ifjak oly szorgalmatosak, hogy sokan közülök az academiákban tanittatni szokott tárgyak mellett a bővebb foglalatu oeconomiát is külön hallgatják. Érzékenyen fejezték be ezen magyar Minerva ünnepét, azon gyermekek és ifjak, kik a georgiconba paraszt gazdáknak, pásztoroknak, vinczelléreknek és méhészeknek neveltetnek, kik is előmutatván irásaikat, egyszersmind az olvasásból, szent vallásból, számvetésből, és paraszt kalendáriumból ártatlan együgyüséggel adták előmeneteleiknek próbáit.“

„Délután fenntisztelt födirector ur az erdei- és vadásziskolát nézte meg, a hol a jövendő erdöszök és vadászok az erdei- és vadásztudományokban több tanitók által, német nyelven tanittatnak, s egyszersmind az inzsellérséget és földmérést tanuló deákokkal együtt, az erdők rendes becsülésére, felmérésére, lerajzolására, felosztására és legjobb használására tanittatnak, és gyakorlás által is utbaigazittatnak. stb.“

Hogy a tanári kar kellő készültséggel birjon, s egyuttal a mezei gazdaság és kertészet egyes ágainak, a szerint mint egyik másik országban inkább jól fejlődtek, állapotjára nézve alaposan tájékozva is legyen, gróf Festetics György a georgiconi tanárokat részint a hazában feltünt jelesebb szakférfiak közöl választá, részint maga képezteté s utaztatá a külföldön, ki levén mindenkinek szakmája szerint jelölve azon pontok, hol huzamosabban tartózkodniok, s ugy elméleti mint gyakorlati alkalmazkodásukat és eljárásukat bizonyitványnyal igazolniok kellett, ilyenek voltak b. Geiszlern juhászata, hg. Lichtenstein felzbergi gazdasága, Greifswald, továbbá Möglin és Hoffwyl amott az öreg Thaer, emitt Fellenberg örökitvén neveiket, szőlőmivelési tekintetben a rajna vidéke stb.

Czizer János és dr. Oefner a „*Commentatio de inoculationis variolarum in oves factae usu etc. Pestini 1803.*“ czimü tanulságos munka szerzője Bécsben és Pesten képeztettek, Térey Károl, Rojkó János, Gerics Pál, Lehrmann, Bene Gergely s többen, részint georgiconi tanárok, s Archon, részint főkertészek több évig utaztak Európának gazd. tekintetben főbb országaiban.

Kiterjedett figyelme a georgicon teremtőjének arra is, hogy a mi czélszerü az állattenyésztés a gazdasági gépészet, a termesztés, a technologia stb. körében felmerült, az a georgiconban látható legyen.

A mult század végén s a mostaninak elején a himlőoltás ugy emberekbe, valamint juhokba nagy zajt csinált; — nem keresem itt azt, valjon dr. Jennert a himlő beoltásában az embereknél, kik és mennyi idővel előzték meg, s azt sem nyomozom, valjon Görögországban csakugyan a folyó század elején már emlékezetet meghaladott idő óta oltották-e a birkákat, megnyugszom én egyelőre az ujabb történelem azon adataiban, hogy a mult század végeig hazánkban a himlőoltás nem volt folyamatban, hogy csak Békésmegyében egy évben (1795-ben) 2840 gyermek s 1801-ben ismét 274 gyermek lőn a himlőzésnek martaléka, — továbbá hogy 1798-ban dr. Jenner Eduárd oltási eljárását közönségessé tevén, gróf Festetics György az elsők egyike volt, kik ezen az emberiségre nézve oly jótékony találmány terjedését eszközölték.

A mondott évszakban, daczára a himlőzés folytán történt nagy halálozásnak, az oltás nemcsak hogy nagy rokonszenvre nem talált, sőt jutalmakkal, templomi prédikácziókkal s ráparancsolással is kellett az oltási eljárásnak utat törni; — igy péld. Asbóth János georgiconi tanár 1801-ben augusztus kezdetén Sopronyba utazván, itt hét hónapos fiát beoltatá s aug. 9-kén Keszthelyre visszautazván gróf Festetics György szorgalmazása folytán és jelenlétében uradalmi orvosai több gyermeket beoltottak, s még azon évi september 2-án irásosan felkérte gr. Festetics György Zalamegye karait és rendeit, hogy a himlő beoltását terjeszteni rendelkezzenek, a minthogy a megyebeli sebészeknek az oltás kötelességül is tétetett, bővebb okulás végett az uradalmi orvoshoz utasittatván.

De nemcsak a gyermekek oltása körül érdemesitette magát a georgicon bőkezü alapitója, hanem a birkanyájak pusztulását eszközleni szokott himlőnek oltás általi ártalmatlanná tételét is felkarolta, hol természetesen az oltás még több ellenzőre talált, igy például az 1767-ben Mária Therézia által leginkább spanyol birkákból alakitott mercopaili juhászatban az oltás mellőzendőnek véleményeztetett „ad quaestionem : an ovibus variolae inoculan-

dae sint, quemadmodum apud homines optima cum sequela sit, respondeo, me id probare omnino disvadere; cum oves, non ea ratione, qua homines, malo huic obnoxiae sint, sed potior pars earum absque variolis dies vitae claudat. — Prudentiae ergo contrarium esset, hoc malo se onerare, quod alias non facile timeri debet;" — és a maga korának jeles juhtenyésztője gróf Harrach Ferdinánd csakugyan meg is parancsolta, hogy a birkák be ne oltassanak. Mindemellett is a birkaoltás lassanként alkalmazásba jött, s itt ismét a legelsők egyike volt gróf Festetics György, ki keszthelyi, ollári, vasvári, csáktornyai s e. uradalmaiban birkáit sikerrel oltatván, s georgiconi tanár dr. Oeffner által a már fennebb idézett czim alatt a szerencsés eredmények közzé tétetvén, másokat is utánzásra birt, igy péld. az ajánlott eljárás hüséges követője volt rögtön Bartosságh, ki Lepsényben, Ireghen és Sárisápon jelentékeny számu oltásokat eszközlött. — Hogy mégis félre ne értessem a birka himlőoltás első kezdetét Keszthelyre visszavinni akarni ne látszassam, kijelentem, miszerint a birkahimlőoltás első tekintélyes alkalmazását Pessina Ignácz bécsi állatgyógyintézeti tanárnak köszönjük, ki Holitson, Mező-Komáromban, és saját bérgazdaságán is hazánkban e század elején több ezer birkát beoltván, — pályatörő volt. — Azt, hogy a ló, birka és szarvasmarha fajok általában a legnemesebb példányok által voltak a georgiconi ifjuság okulására képviselve, felesleges emlitnem; azt azonban el nem hallgathatom, hogy János cs. kir. főherczeg a georgicont meglátogatván, thernbergi példánygazdaságából néhány darab kitünő jelességü szarvasmarhát ajándékozott a georgiconnak.

A gazdasági géptár és mintagyüjtemény nemcsak azon ereklye-ekét mutathatta fel, melylyel hazánk örök és dicső nevü nádorispánja József 1801-ben kisasszonyhava 23-án a georgiconi kertben szántott, hanem az ujabb de czélszerü gépeket nagyban és *kis másban* is birta, igy például az 1817-ik évi georgiconi ünnepély alkalmával a János cs. kir. főherczeg által Angolországból hozott birkanyirő ollók után a piestingi vashámorban készült példányok, a Jánossy József georgiconi Archon által *javitott kettős eke*, mint gazdasági ujdonságok közszemlére voltak kitéve. Axter, Fellenberg vetőgépeik rendesen használtattak, s az 1815-dik évi georgiconi ünnepélyre megjelent vendégekhez intézett üdvözlő beszédében Rumy Károl intézeti tanár méltán szólhatott eként: *„mult őszön és tavaszon őszi és tavaszi buzával, s oláh bokros rozszszal a sorvetést, a kisérlet körét meghaladó kiterjedésben alkalmaztuk, és biztosan várjuk sikerét ezen sorbavetésnek. Fellenberg urnak hofwyli uj vetőgépével tettünk vetési kisérleteket, több gabonafélével és lóhermaggal, a minthogy gróf Festetics László utmuta-*

tása szerint a földnek mély mivelésére szolgáló ekét is készitettünk és használtunk."

A termesztési kisérletek közöl kiemelem az 1814-ki terméstáblázatok szerint, hogy $1^1/_2$ mérö tunisi buza $^1/_2$ holdon termett 13 mérőt, 3 mérö bokros rozs 2 holdon 25 mérőt, 1 mérö hámló árpa $^1/_2$ holdon $5^2/_4$ mérőt, 3 mérö georgiai zab 24 mérőt egy holdon, 3 mérő egyptomi zab 1 holdon 60 mérőt; megjegyezvén, hogy az időjárás a veteményezésre nézve nem igen kedvező volt.

A rizs termeléssel is tétetett kisérlet, s a perui (Howard) burgonyából 1813-ban 30 mérő után 200 mérő, 1814-ben 150 mérő termett. Rigai magról len, buchevilli magról kender s más növények magjai is vettettek; — ezeket nem mint valami különösen nagyot mondó adatokat hozom fel, hanem azt akarom evvel is begyőzni, hogy az 1814-ki georgiconi ünnepélykor az intézet részéről tartott üdvözlő beszédnek fenékig szinigazság azon része is, mely a georgiconról eként emlékezik:

„Georgiconunk azon van, hogy az észszerü gazdasági hala-„dással folyvást lépést tartson, a nélkül, hogy az ujdonság előité-„lete előtt meghajolna. Az uj gazdasági tanulmányokat és tapasz-„talásokat mi elfogultság, szükkeblüség nélkül szigoroljuk „ismételt kisérletek által. Teszünk kisérleteket az angol váltógaz-„dasággal, egyéb vetésforgásokkal, a legelő váltó vagyis parlagló, „továbbá a Fellenberg-féle gazdálkodással, használjuk az uj talál-„mányu gazdasági gépeket és eszközöket, — behoztuk a finom „birkatenyésztést stb. De az uj kisérleteknél, utánzásoknál mindig „szemeink előtt tartjuk hazánk föld, égalji és egyéb viszonyait, „és aztán csakis azt tartjuk meg és ajánljuk, mi körülményeink „közt jónak bizonyult be."

Keszthelyen már e század elején rendezett három osztályu elemi, zenészeti, szépirási, s táncz- és *vasárnapi* iskolák, gymnasium, lyceum, gazdasági, lovászati, erdészeti intézetek, mérnöki előkészitő tanfolyam és pristaldeum, — továbbá kisérleti és példánygazdaságok, gazdag könyvtár, ásvány s egyéb gyüjtemények létezvén, — folytatólag a tanulók az ország minden részéből, söt külföldről is összeseregelvén, a cs. kir. család több tagja a georgiconban részint szántván, részint ottléte emlékét más uton örökitvén, a keszthelyi intézetek, főleg a georgicon méltán vonta magára az egész birodalomnak s a külföldnek is figyelmét, ennek következése az volt, hogy a vidékiek látogatása évről évre szaporodott, s kivánatossá lőn az év bizonyos részében ünnepélyt rendezni a georgiconban, mely „Heliconi ünnepély" czim alatt alkalmul szolgált az együttes találkozásra, a tanulók szorgalmának ébresztésére, s eszmecserére stb.

Ezen heliconi ünnepély gazdasági, gép, termény és állatkiállitás, tudományos gazdasági tanácskozás, és szellemi érintkezés volt. Hogy lássuk, mint gondolkozott az akkori gazdai értelmiség hazánkban, vessünk egy pillantást a heliconi ünnep azon részére, mely a georgicon jóakarói által tartott felolvasásokkal foglalkozott, mellözvén azon az egésznek érdekességét emelt formaságokat, mik nélkül intézeti ünnepély akkor sem lehetett el, milyenek az üdvözlö versek, ének és zene, ellenben megemlitvén, hogy az ünnepély legtanulságosabb része az volt, midőn a gazdaság minden elágazásában szemle alá vétetett, hogy a tudomány igéjét testesülve is lehessen látni.

Az 1816-ik évi május 20-án tartott heliconi ünnepen felolvastattak dr. Zsoldos értekezése a kehességről, Conradé a ruszti szölömivelésröl; Asbóth bábolnai direktoré a len- és kendertermesztés, fonás és fejérités legujabb fogásairól, Nagyváthy Jánosé a perui dohánytermesztésröl, Nagy Istváné a tarlóégetéssel való — és Sopron megyében divatos földkörézitésröl, Tar Lászlóé a sárga rezedának, Namersé a takács-mácsonyának termesztéséröl; — az 1817. évi máj. 20-ki ünnepélyre beadott értekezések ezek voltak :

Liebbald intézeti tanáré, de dualismo agricolarum inter productionem et consumtionem, — báró Pászthoryé arról, miként lehet a földmivelö népet a gazdaság tudományába beavatni stb. Riesé azon kisérletröl, melyet a nádor meghagyása folytán a kukoriczaszárból kiállitandó czukorkészitéssel tett; — Kern urad. mérnöké birkaaklok helyes épitéséröl; Rumy Károlé a közlegelök felosztásáról; Haska tiszttartó elöadása a csurgói uradalom 30 évi gabonatermésérol; Palletáé a georgicon termésváltoztató rendszerének három évi eredményeiröl, Jánosyé a georgicon szertáráról, végre Asbóthé a georgicon az idöszerinti állapotjáról, a tanrendszerröl s a grófi uradalmakbeli juhászok száztólijáról, ily alkalommal aztán a nagyszámu hallgatóság elött a kemény szigorlatot dicséretesen kiállott prakticánsok koronás diplomát, s jutalmakat, — a georgicon emlékpénzét s a mentekötöt ezüst lánczczal együtt a legérdemesebb intézeti tanár illetöleg igazgató tiszt nyerte el, — továbbá tagsági kinevezéssel is megtiszteltettek az érdemesebb hazai és külföldi tudományos férfiak, így például 1817-ben georgiconi ülnökökké neveztettek Pászthory és Wenckheim bárók, Altman Arigler ausztriai praelatus, Trautman gazd. tanár Bécsben, André gazd. tanácsos Brünnben, Kelemen Imre udv. tanácsos, Kövy Sándor, Teschedik Sámuel, Jordán K. tanácsos, a laxenburgi cs. uradalom igazgatója, Helm a leesdorfi jószágok kormányzója, és többen, s a *georgiconi ülnök* czimet az illetök méltó kitüntetés és megtisztelésnek vették, s a *celeberrimi instituti „georgicon assessor“* czimet használták is.

A georgicon 1819-ig négyszáznál több ifju gazdát képezett, kik a haza minden részébe eltelepedvén, a mezőgazdasági iparfejlesztését sikerrel eszközölték.

Annak, ki gróf Festetics György életirását a nagy férfiuhoz méltólag meg fogja irni, kötelességében álland a nemzete nyelveért oly lelkesen buzgott hazafit, — az szélyes honpolgárt, a nehéz időkben százezereket áldozni tudott magyart, hiven festeni, azon adatok szerint, melyeket a hálás történelem felőle gondosan megőrzött; én ezuttal e nagy embernek a mezőgazdasági értelmiség gyarapitására irányozva volt áldásos müködését kivántam csak vázolni, kinek 1819-ki aprilis 2-án élete 65-ik évében a haza rendkivül nagy veszteségére történt halálakor a magasztos szellemü hazafias **Horváth János** kanonok, utóbb *fejérvári* püspök gyászbeszédjét méltán kezdette a következő szentirási jelmondattal: *„Nem tudjátok-e, hogy egy fejedelem, a legnagyobbik esett ma el Izraelben.“*

Az 1819-dik évtől kezdve a georgicon szükebb körben mozgott, a lyceum s e. megszüntek, gróf Festetics László azonban még folyvást előszeretettel ápolta a gazdasági intézetet, 1828-dik évig 12 gazdasági intraneus és 3 pristaldus volt évenként, s minden esztendőben 600 forint jutalom osztatott ki a külső praktikánsok közt; 1828-ban az ösztöndijasok száma végleg kettőre szállittatott le, a pristaldeum, mérnöki előkészületi tanfolyam, lovászati és erdőszeti intézetek — szirmai az egykoron oly gazdag növényzetü szép virágnak lehullottak, mig 50 évi fennléte után összesen 1200 ifju gazdát adván a hazának, az 1848-ki vihar az egészet gyökerestől kiseperte, elseperte azon földből, melyben oly jól megfoganszottnak hittük.

(Folytatjuk.)

Érkövy.

VI.

Magyar népélet.

A szabadkai dalmata népszokások, rövid történeti ismertetéssel.

Mielőtt a nép szokásait adnók, egynémit kell történetéből is ide iktatnunk, s ezt annyival inkább, mert ujabb időben *dalmat* elnevezése is kérdéssessé tétetett azáltal, hogy egyik hivatalos*) statistikai műben egyszerűen csak a *katholikus szlávok* rovata alá helyeztetett.

*) Hofkalender; lásd Pesti Napló ismertetését.

Jól tudjuk ugyan, hogy egy ily statistikai mű, még nem criterion arra, hogy valamely nép létezése vagy nem létezése fölött törjünk pálczát, azonban az is igaz, hogy ily művek tekintély gyanánti elfogadása arra szolgálhat: hogy egy oly nagyobb számu nép fölött is, mint a dalmat nép Bácsban, téveszmében legyünk; és azért e nép külön álló érdemeit akarjuk itt röviden előre bocsájtani, hogy abból tünjék ki: van-e és mennyi joga a *dalmat név* tiszteletét részére követelni? mert ha erre joga nem lenne, akkor csakugyan hiába való munka lenne a *nem létező dalmat* népszokások megirását itt előadnunk.

* * *

A *dalmata* nép, melyet itt köznéven *bunyeváczoknak* is neveznek, alkalmasint csak a mohácsi vész után kezdte meg itt telepedését; mert az azelőtti lakosok, — kik jobbára magyarok lehettek, mire a bácsi elhagyott puszták, faluk és városok magyar elnevezései mutatnak — a török dulongásai elől leginkább Magyarország felső részeire vonultak, hol nagyobb levén a biztosság, meg is maradtak.

A *dalmatákkal* vegyest, a *szerb* nép is együtt szállingózott ide, mert Szabadka történetéből tudjuk, hogy e két harczosabb faj őrizetére bizatott később e táj megvédése. Mind a két faj pedig azért vonulhatott ki ősi hazájából, mert e tájon mégis hazájánál nagyobb biztosságra vélt találni, melyet csupán az azonkori török had átvonulásai s portyázásai nyugtalanitának; vagy azért: mert szokva lévén ugyis a török főurasághoz, melynek uralma alatt nyögött akkor fél Magyarország is, örömest is édesgették be magokat a pusztán hagyott dús földü bácskaság elfoglalására, és itt türték ki mindazon viszontagságokat, melyeket a török uralom hozott magával, mig nem Leopoldnak győző fegyverei által e tájnak nem csak bevett lakosaivá, de később egyszersmind fegyveres őreivé is üttettek.

Az azonkori kronikákbul olvassuk: hogy Grassalkovics Antal kir. biztos meghagyására, a szabadkai sánczok kijavittatása után, a lakosság lovag és gyalogokra osztatott. — Ezek, s még más 13 körülsánczolt bácsi helységek határörzői védelmére bizatott akkoriban az egész megye biztossága.

E sánczos helységek nevezetesbjei voltak: Martonyos, Zenta, Kanizsa, Becse és Szent-Tamás, melyek mind a szabadkai főkapitányságtól függtek, s mint ilyenek, a törökök közel beütéseit felfogni köteleztettek.

E biztosi elrendezés előtt azonban, Szabadka egymagára állott némi erődítésével, melyet a törököknek tulajdonitanak; s itt voltak kitéve őseink a még akkor a bánságot birtokló török had berontásainak.

Ekkori szenvedéseik s vitézkedéseik nyomai s emlékei, híven megőrizvék a Sz.-Ferencz rendü szerzetesek zárdai történet könyvében, valamint későbbi tetteik is, midőn a híres Szuchichok kapitánysága alatt három zászlóalj katonasággal tettek szolgálatot a fenyegetett trón és hazának.

Nem különben ismeretes: hogy a *rákóczi* zavarokban, a fejedelem ügyében hiven tartottak ki, és osztoztak meg a veszélyben; midőn amannak győző fegyverei elől Pétervárra menekülve, itt hét telet töltöttek ki, közben kellőleg ártván ellenüknek, az ügyek mikénti állása szerint.

És ismét később 1737—38- és 39-ben a törökkeli háboruban, Viddin, Mehádia, Niza és Belgrádnál saját költségükön harczolva, számos nemzetségeik odaveszésével, vagy fogságba lett hurczoltatásával szenvedtek veszteséget, kiknek kiváltására 16 ezer pengővel adóztak.

És ennyi személyes érdem után a hazának egyéb szolgálatokat is

tettek; jelesen 1739-ben a temesi kerületben pusztító feltámadt oláhok ellenében egy lovas s egy gyalog századot mindennel fölszerelve saját költségükön állítottak ki; ugyan ezt tevék 1743-ban is, midőn ismét két század lovast, s ugyan annyi gyalogot szereltek s állítottak ki a vészes idők elhárítására. S mind e mellett lovakban, marhákban, élelmezés s takarmányzás és pénzben *annyi* és *oly nagy* áldozatokat tevének, hogy azok részletezése több lapokat venne igénybe, mi is a kegyes fejedelemnő által a prágai királyi várban 1743-ban május 7-én kelt kiváltság levél szerint méltányoltatván, *Szabadka* azuttal *Szent-Mária* névvel kincstári *mezővárossá* emeltetett; még pedig ugy, hogy megtartván a mit harczias időkben saját igyekezete s vitézségével szerzett és addig birt, egész kiterjedésbeni birtokát, még azonkivül nádori telkeket (portas palatinales), saját rendezett tanácsot, és vérjogot (jus gladii) is nyerjen. Ekkor történt az : hogy a város felszabadulván a katonai hatalom alól, polgári alá rendeltetett, melynek a szerbség engedelmeskedni nem akarván, sem hogy fegyverét lerakta s közadózóvá vált volna, inkább kivonult a városból s egy része Oroszországba, a másik rész a határvidékekbe kebelezte be magát, mely tény alkalmából, a mondott mezővárosi oklevél szerint : mind a 12 tanácsnoknak csupán római katholikusnak kellett lenni, s ugyan e miatt, lakóul a városba mást, mint római katholikust, nem is volt szabad befogadni.

1797-ben már királyi várossá lett Szabadka, *Maria Theresiopolis* név alatt; de mai napig a közéletben s a magyaroknál régi nevét tartá meg, melyet egyik régi krónika irónk egész 1400-ból derivál, miről egy más alkalommal.

Mai nap már, 52 ezer lakossal bir e város, melynek nagyobb részét maig is az ugynevezett *bunyevácz* vagy *dalmata* nép és magyarság képezi.

Az első bár számra fölözni látszik a magyarságot, mégis azon oknál fogva, mert önmaga is magyarosodik, csak ez utóbbi számát növeli; s innen van, hogy az utolsó összeirásnál, a magyarság, jóval felülhaladá a többi népségeket.

Ha pedig vonzalmuk, öltözetük s gondolkozás módjukat tekintjük, elmondhatjuk : hogy általában az itteni dalmata nép : *ugyanegy a magyarral.*

Hogy ily jellemzés mellett, *a katholikus szláv* elnevezésnek mi csak oly általános értelmezést adhatunk, minővel az összes szlávság katholikus része illetendő, az magától értetődik, ha egyszersmind ez elnevezés alatt, a katholikus cseh, lengyel vagy épen orosz is értetendő lenne; de ez nem történik. A cseheket, lengyeleket, rusznyákokat, bolgárokat, örményeket, czigányokat, horvátokat, tótokat és szerbeket megkülönböztetik egymástól; méltán kivánhatjuk tehát: hogy a Magyarhonhan létező s századoktul fogva *dalmata* névvel illetett *magyar* polgárokat is azon névvel illessék, melylyel az austriai ház iránt különös érdemekkel felruházott dalmata nép *eredetét s népiségét* tekintőleg kivánta magát neveztetni; s csak is ez volt azon szempont a miért kellett hogy előre bocsássuk a dalmata nép rövid történetét : hogy abból kiderüljön e nép külön álló dicsőssége ; miért is aztán : ha már szláv elnevezést kell birnia, inkább specifikus dalmat nevét követeli vissza, mint hogy oly általános és közönséges elnevezéssel illettessék, melyben sem multját, sem jelenét nem tudja feltalálni.

És *most!* lássuk e nép szokásait!

Im ezeket már előttünk korán elhalt barátunk *Szárics Jenő* szedé öszВ-

sze; azokat adjuk tehát némi átdolgozásban s pár eltérő nézetünkkel, melyeket röviden indokolni kivántunk.

Megholt barátunk *dalmatáink bunyevácz* elnevezését, a *Buna* folyótul származtatja, mely maig is Bosnyák és Dalmatország folyói közt foglal helyet.

Részünkről ez állítást határozottan el nem fogadhatjuk, mert ha ez elnevezés csakugyan azon folyótól veendette eredetét, akkor már ott és annak partjain hivattak volna őseink bunyeváczoknak, és mint ilyenek, hagyandottak magok után, ősi hazájukban is oly elnevezésü népet, milyen jelenleg sem Horváth, sem Bosnyák, sem Dalmatországban, legalább tudtunkkal, nem létezik; de azon másik magyarázatot sem fogadhatjuk el, melyet ismét e népnek versenytársai, a szerbek tettek magokévá; mintha a dalmaták előbb g. n. egyesültek lettek volna, s mivel áttértek, azért neveztettek volna bunyeváczoknak a *buna* (zavar, forradalom, elpártol,) szótul; mert akkor, a sokaczokat is megilletné ezen elnevezés, kikről a g. n. e. hitrőli áttérés jobban igazoltatik, miután még mai nap is, egész marokkal vetik magokra a keresztet, épen ugy, mint a szerbek, mi végett is őket a katholikus szlávok a *saka* (marok) szótól; tán azért is, hogy kevesen voltak, egy kis elváltoztatással, csakugyan, sokaczoknak is nevezték el; hanem azt tartjuk inkább hihetőnek részünkről : hogy a bunyevácz elnevezés a *bunya* (alagut-lyuk) szótól eredhetett, a melyekbe őseink a török elől menekedtek, midőn ezekkel ellenségeskedésbe jöve, futni kényszerültek helységükből. Ugyan is a zárdai ház krónikája szerint, midőn még a törökök a bánságot birták, s onnan sokszor átcsaptak Szabadkára, ilyenkor a tulerő elől dalmatáink legtöbbször a *róczai* erdőségbe vonták meg magokat, mely Jankovácz fölött Bácsmegyében létezett. Ezen rócza nevű erdőségben készítettek ők maguknak alagutakat s itt tartózkodtak ideiglenesen, mig a török vissza nem vonult bánsági birtokára. A rege azt mondja : hogy ez időtájban kérdezték volna a szomszéd magyarok menekvő őseinket lakási helyökről, melyet is ők a *bunyaroczába* helyeztek; a roczában lévő alagutat értvén ezalatt, miből is aztán — a helyből a népre vonván az elnevezést : *bunyarácz* s később *bunyevácz* könnyen formálódhatott. Azonban lett légyen bármelyik elnevezésnek hitelesebb alapja, vagy sem; annyi bizonyos : hogy dalmatáink irásban s hivatalosan soha sem neveztették magokat bunyeváczoknak, hanem csak a közéletben ismerték el ennek értelmét is; miből is mi azt következtetjük : hogy e népfaj bunyevácz elnevezése, talán inkább csak mellékes elnevezés, mit bizonyít az itt szokáskan lévő családi kettős elnevezések története is, mert itt minden nemzetségnek egy ál- s valódi neve van, mely előbbi, valamelyik ős, személyes jó vagy rosz, szép vagy csunya tulajdonaiból; vagy az illetőnek valamely más nemzetséggeli rokonságából veszi eredetét. Hinni véljük tehát : hogy a bunyevácz elnevezés is ekként ragadt reánk mint mellékes elnevezés, melynek értelmét az első települők nehezen ismerék; hanem e mellékes elnevezést már szentesíté az élet, s ez az ok, hogy *dalmatáink bunyevácz elnevezését mi is elfogadjuk*, mint oly mellékes nevezetet, mely *az itt lakó dalmatáknak, a Dalmátországbani lakosok' s néptőli megkülönböztetését foglalja magában.*

*
* *

E *dalmata* vagy *bunyevácz* nép főszékhelye Szabadka. A megyében különben Zombor, Baja, Nemes-Militics, Bajmok, Csantavér, Sz.-Ivány,

Csávoly, Almás, Bikity, Sándor s még egypár helyt találtatnak, kiknek száma, ide számítva a csekélyebb számu katholikus sokacz népet is Fényes szerint a 80 ezeret haladja fölül.

Nyelve e népnek: a szerbéhez hasonlít. A különbség leginkább a bunyevácz *i* betűnek, a szerbek által *e* betűre lett változtatásában s hangoztatásában rejlik. Csekély litteraturája pedig az eszékihez közeledik, melyet már nem mindenben ért meg, mert megmagyarosodván, a tudományokat ezen a nyelven keresi s tanulja, mi hátráltatja őt az ujabb előrehaladottabb szláv styl megérthetésében.

Külalakja : inkább magas mint közép nagyságu; szemei élénk kifejezésüek, de egy kissé mélyedtek, miket aztán szélesebb sürű szemöldökök árnyékolnak be; haja hosszu, sürű, kissé bodor és kóczos alaku, mert nem igen ápolja kenőcsökkel; homloka széles és nagy; fogai gyöngysor alakuak s száját idősebb korában sürű vastag bajusz födi; álla picziny; nyaka erős és vastag, mit aztán két szélesebb váll s arányos mell egészitnek ki.

Öltözete az *öreg gazdáké,* kivétel nélkül örökös divatként : sötétkék drága posztójú zsinorozatlan dolmány, mellény, és hasonló szövetű, de zsinóros magyar nadrág s a rosz időt tekintve : köpönyeg; továbbá magyar kerek kalap; magyar idomú csizma, s kézben majd hónaljig érő egyenes kis bunkóval ellátott pálcza. A *gazda legényeké, fiatalabb házasoké* : hasonló az előbbiekével azon különbséggel, hogy ezek mindig drága selyem vagy bársony szövetű mellényt viselnek, a köpönyeg mellőzésével, mely helyett télen irhás hímzett sárga vagy fehér magyarbirka-féle *subát* (bunda) hordanak; nyáron pedig hosszu gallérú feketeszürke szűrt, mely nélkül a legnagyobb melegben is házból messzebb indulni illetlen s szegény legényt jellemző dolognak tekintetik. A legények többnyire esküvéskor kapnak legelőször nadrágot, kivéve ha már deákok is voltak. *A szegényebb gazdák s szolgálatban levők, kivált ifjabbak* : a gazdagokkal egyenlően tulságig széles és hosszú, otthon szőtt vászonból vartt ingekkel s gatyákkal űznek fényt.

A *nők öltözete* s kivált a *hajadonoké* férjhez menésekor oly pazar, hogy ára felér bármely uri nő menyasszonyi öltönyeivel.

Megkisértünk egy jobb állású bunyevácz nőt tetőtül talpig az olvasó szemei elébe állítani.

Fejét, melyet mint diadem a vesz körül a két részre választott s befont hajék, mit *pleteniczának* neveznek, egy egyszerű de drága bolti virág ékesíti; derekát egy baldachin vagy misemondó ruhának való aranyos virágu s vastag selyem szövetü mellény fedi, melynek varrásait három vagy négy ujjnyi széles arany csipkézet veszi körül; ezalatt aranynyal himzett virágos ingujjak lógnak ki, melyek ugynevezett valódi blond- csipke körözettel vannak szegélyezve; erre aztán rövid felköntös szintén drága selyemszövetből, avagy hogy a házasság mindig őszutó s télelő havakban tartatik, az ugynevezett *tyurdia* jő, mely egy magyar mente formáju inkább férfias mint asszonyias öltöny drága prémmel s béléssel. Hajdan veres, most sötétkék posztóból készíttetik s annyi arany zsinórzat s paszománt és gombokkal láttatik el, hogy az ára néha 2—300 pengő ftba is kerül. Ez öltöny, darabot, csak menyasszony léte kezdetétől hordhatja a bunyevácznő. — A tyurdia alól aztán ismét a legvastagabb selyem szövetü szoknya tünik elő, ezt lépcsőnkint 9—10 más mindannyi szép szoknya-emelvén ki, melyeket aztán elölről egy szintén selyemből készitett s arany paszománttal szegélyezett hosszu kötény takar el; végre pedig lábbacskáit finom harisnya s pillangos papucs vagy czipő diszesíti.

A többi nő, asszony és leány, mindig bekötött fővel jár; házak körében pedig s nyáron a leányok templomba is, rékli nélkül, de különben felpiperézve mennek. Az idősb asszonyok posztó felköntös és szoknyával ruházkodnak.

Legjobban ékesítik fel magokat a leányok évenként Sz.-Márk napján, midőn a templomban s buzaszentelésnél jelennek meg, hol aztán vetélkedve láttatják pompás ruháikat; kevésbé urnapjakor, husvétkor s végre a többi ünnepeken. A leányoknak tyurdiába járni illetlen; csak közönséges férfi dolmányt szabad viselniök; ezt is csak ugy könnyeden a nyakokba vetvén mint a huszárok viselik mentéiket.

Ennyit a férfiak s nők *külsejéről!*

Mi *belseiket* illeti : mindenek előtt feltünik, a mindkét nembeli kivált női ifjuságban átaljában fellelhető határtalan szemérmesség vagy is szégyenlőség öregebbjeik, vagy uri személyek előtt, mi azonban mint kis gyermekeknél csak a bővebbi ismerkedésig s bizalom nyerésig tart. E szerencsétlen jellemvonásnak sok furcsa és nevetséges következményei vannak. Ugyan is a férj feleségével soha sem megy együtt sehova; az uj házasok néha egész hat évig is, szülőik, házbeliek vagy bárki előtt egymással nem beszélnek; s egymást „hallod-é“-val czimezik, vagy „ő“-nek nevezik, midőn egymásról mással beszélnek, kinek aztán érteni kell, hogy kiről foly a szó; igy a bunyeváczнő még gyermekét is szégyenli szeretni s kivált pedig azt megcsókolni; s nyilvános ebédeknél enni, s nyiltan beszélleni, oly dolognak nézi, mi ellen véteni illetlennek tartja.

A bunyevácz büszke, s a kaputos urnak, ha nem ismeri, csak ezen tulajdonáért még nem süvegel; semmi felsőbbséget sem érezvén maga fölött, a szolgát sem látni urával szolgai félelemmel, hanem mintegy társként pipaszóval kalap alatt szólani, nyiltan s többnyire tréfálódva kérdezősködve, s egyszóval : minden fesz nélkül, mit más pórjainkban aligha lelhetünk fel; de ellenben, ez nem hetvenkedésből, hanem azon emberi méltóságból ered, mely szerint embertársában, csak testvérét véli feltalálni.

E nép fiai s leányai általában mind humoristák és satyricusok annyira, hogy a köztök gyakrabban forgolódó műveltebb ember, nem csodálhatja eléggé az ő sok jó feltalálásaikat, ötleteiket s tréfás gondolataikat, mi jobb elmetehetségeikre mutat.

De bátrak is, egész a vakmerőségig, mit a verekedések s szilaj ménekmegülésében tüntetnek ki.

Végre boszuállók is, mely tulajdon azonban szabadkai magyarjainkkal is közös. E rút jellem a nőkben is megvan; midőn kedveltjeik által megcsalatnak, vagy elhagyatnak, vén jósnőkhez és hasonló kuruzsulókhoz folyamodnak, s ezektől nyert ital és szer által kedveltjeiken ugy vesznek boszut, hogy ezeket vagy örökre megcsufítják, vagy tagjaikban teszik nyomorultakká.

Legfőbb szenvedélye a bunyevácznak, mely kizárólag a férfiak foglalatossága : a *mezei gazdaság,* melyben nagy előmenetelt téve, jól meg is szerzi magát; igy számosan találkoznak a pór gazdák közől, kik ezer holdra menő jó födddel birnak, s azokon s a közlegelőn nagy ménest s gulyákat tartanak.

A *baromnevelésnek* két ága, t. i. a *marha-* és *lótenyésztés* jó karban van, a *birkaé* kevesbé. *Ökreik* nagyok s szép szarvuak. *Lovaik* alig 14½ vagy 15 markosak jókora csontos fejjel, nagy szemekkel, hosszu sörény és farkkal, rövid vastag nyakkal s éles szügygyel ellátva: győzősségre, futásra

serénységre minden idő viszonyok könnyü elszenvedésére s jó hústartóságra igen nevezetesek. De ez csak az ősi fajról állítható, mely ugy látszik a török időkbül veszi eredetét.

A lovak választásánál, a vastag nyakúra legtöbb figyelmet fordítanak, mig az uri izlésű vékony hosszu nyakak iránt különös ellenszenvvel viseltetnek; ezen ellenszenvtől a szegény kanczák sem menttek, mert csak tenyésztésre alkotott gépeknek tartatván, minden jelesebb haszonvehetőségbül kizáratva, a gazdagabbaknál ménes közt vénülnek meg, a szegényebbeknél szükségből igásak, de nyereg alá soha sem használtatnak.

Jó lovai lévén a bunyeváczknak, *szenvedélyes lovas* gyermekkorától s lovát nagy ügyességgel szoktatja kezére, s megüli s kormányozza azt — s nem is jó gazda az, ki minden fiának nem tart egy jó hátas paripát.

A borivás is szenvedélyei közé tartozik, s imez leginkább társaságban tünik ki, mely soha ivás nélkül, még a halotti torokat sem véve ki, nem képzelhető együtt. Itt aztán egész éjen át járja az egymásra köszöntés, midőn a poharat, mint a kalap általi köszöntést el nem fogadni s kinem inni, a legnagyobb megsértésnek tekintetik, szóval : a bor valami lényeges a társasági életben annyira, hogy még látogatásakor is nehány pohár bort rá nem köszönteni a vendégre annyi, mint a vendégszeretet maximáját sérteni meg. E szenvedély gyakorlását igen előmozdítja a sok bor léte, mely, mint állítják, középszerű terméskor, Szabadkán mintegy 40 ezer akónyira tehető. Ezenkivül még Bajáról s túl a Dunáról több ezer akó hegyi borokat is hozatnak az urak a korcsmák számára, melyek nem kevésbé elég jó keletnek örvendenek.

A bunyevácz szeret kitűnni : a férfi szép s futós lovával, erejével, rettentőségével s borivás győzésével; a nő pedig : szépségével, gyönge fehér bőrével, és sok szép ruháival — de általában aut caesar aut nihil elvével birván, az utóbbi szenvedélyért igen sokat áldoz. Innen erkölcsi s anyagi részbeni sülyedése e népnek, mely hogy leányai fényüzésének eleget tehessen, gazdászatának nagy kárára, néha ingóságaitól s ekéitől vál meg, mi legtöbbször végső sülyedését is okozza egy-egy családnak. Szerencséjükre legyen azonban itt megjegyezve : hogy e fényüzést csak leányaiknál gyakorolják, mig azok mint olyanok férjhez menendők; mihent ezek férjhez mentek, mint nők alig űznek valami fényt. Igy a férfiak egyszerű fekete ruházata is alig enged meg valami költségeskedést, s volna is bár ez legnagyobbik csak; de az ivodák és korcsmák valóban nem egy birtokosabb paraszt gazda elszegényedését eszközlék már.

Elmetehetségei a bunyevácznak nagyok s majd minden tanra s mesterségre alkalmatosak; s ha jól képeztetnek a siker is nagy; bizonyítják ezt a nők legfinomabb izléssel párosult himzései, len, gyapjúfonásai, vászonyszövései, fehérítése s a *tyilim* nevű — ugy látszik török eredetű — csinos padlószőnyegek festése, elkészítése. Mutatja ugyan ezt a sok természetes mesterek, mint faragó, kovácsok sat. nagyszáma. Továbbá : *népköltészete* is olyan, mely figyelemre valóban érdemes; de nagy tehetségei mellett, tanulásra rest, mi miatt tanuló fiaik középszerűséget alig ismerve, vagy elsők vagy utolsók.

Állapotja, korához, neméhez s körülményeihez képest különböző. Ha földbirtokos : az öreg gazda — patriarcha s felesége patriarchané, mindennel rendelkező parancsnok s biró, fiai s unokái közt. Emberkort ért fiai, ispány s számtartó szerepet visznek; ezeknek fiai pedig, idejök s erejökhez képest : kocsisok, béresek, ökrész, kanász s libapásztorok, kik ha elegen nincsenek, hozzájuk még néhány cseléd járul segélyképen.

Az öregek menyei nyaranta a tanyán soros hetesek, s mint ilyenek, *redusáknak* neveztetnek, s elosztva egymás közt dolgukat, azokban egymást felváltják. Igy a melyik a héten át főz és süt kenyeret; a másikon tejet, túrót készít s ez igy megy mind szüntelen örökös felváltásban, míg ismét ők is átadják dolgaikat az ő menyeiknek.

Az új menyecske kisebb a féregnél a házban, ugy hogy jogai nincsenek, csak kötelességei, melyek mindenre kész szolgálatból s részletesen: vizhordásból, az ur csizmájának lehuzásából s tisztitásából, mosásból s a gyermeket tisztába lett öltöztetéséből s a szürűre való étel hordásból sat. áll; ide tartozván a vászon fehérítése s a házban lelt legkisebb gyermek kedvébe való járás kötelessége is; általában pedig mint szemérmes jó nőnek mindég hallgatnia kell, ha ipának s napának tetszeni vágy.

A leányok széltől naptól őrizkedve, fonál-szövés, himzés s varrással töltik idejöket, hogy aztán férjhez menéskor a sok dolog nehézsége annál érezhetőbb legyen! E kedvező (?) sors őket nyúlánk gyöngéd s szépekké teszi, mi aztán behat lelki tulajdonaikra is. Innen érzékenységök, finomabb tapintatok, mi a szegényebb ház gyermekében is feltalálható, s mi alkalmasint onnan vette eredetét, mert hajdan leányaikban kincsöket őrizték az öregek, azokat szépségök szerint adván el, minél nagyobb áron. De azon kivül is e gyöngéd bánásmód, a férfiak izléséhez volt alkalmazva, mely ismét annyira különbözik egyes népek izlésétől. Ugyanis, mig a magyar piros pozsgásat keres, azalatt a bunyevácz halovány, nyulánk s inkább árnyékhoz hasonló után vágyakozik, a miért is a nők tetszvágyból, hogy ez izlésnek megfelelhessenek, sárga földet, sót s kámfort esznek, mi aztán nekik haloványságot s némi idilliességet kölcsönöz.

Ezekből kitűnik a nők neveléamódja. A férfiaké egészen más. A kün nőtt figyermekeket jelenleg már majd mind iskolába jártatják. Kiknek kedvök tartja aztán, folytatják pályájukat, kik ellenben azt megunják, mivel a női világgal korábban ismerkedtek meg: különbféle korban félbeszakítják iskoláikat, hogy aztán a tanyán tanultabb béresek és kanászok lehessenek. Egy nyereség marad azonban ez iskoláztatásból: hogy a deák nyelv értésén kivül, a magyar nyelv, irás és olvasás tudásához is jutnak. De ezenkivül majd minden bunyevácz család egy-egy gyermekét egészen kitanítatja s ezekből válnak aztán Szabadkán azon számos — ics vicscsel végződő honoratiorok, kik mint tisztviselők vagy ügyvédek a művelt honfiak sorát szaporítják.

A jobb állásu figyermekek legénykort érvén, pazarul bánnak a szülőiktől kicsikart pénzzel; azt a korcsmákban dőzsölvén el, hol, ha a szeszély ugy hozza magával, dézsákkal hordatják fel a bort, melyet aztán vagy lovaikkal is itatnak meg, vagy dévajságból fel is döntögetnek, hogy e hősi (!) tettek szépeik fülébe jövén, a miatt mint feltünő vitézek magasztaltassanak. Ezen s más számtalan káros fitogtatásokat elkerülni akarván a szülők, legczélszerűbbnek vélik fiaikat minél előbb megházasítni; s ezt annál inkább, minthogy a bunyevácz leány a már megnőtt bajszú legénytől irtózik.

* * *

A bunyevácz majd mindenkit, s néha urát is tegezi. A fiúk apjokat ritkán szólítják „atya" néven, hanem csak az öreg apát nevezik ilyennek. Az uj menyecske férjének minden testvérét nem nevén, hanem valami hizelgő más jelentésű szóval szólítgatja p. o. a férfiakat: kedvencz, vitéz

sat. a nőket: valamely virág nevén; vagy: piroskának, királynécskának, uri nőcskének sat. igy kivánván ezt a szokás.

*

* *

A bunyeváczok sok mulatsághoz, vendégséghez s egymásközti társalgáshoz vannak szokva, melyek között első helyen áll: az ugynevezett „*babina*“ vagyis gyermekszületés megülése. Erre a keresztelés után egy-két napra minden atyafi, ismerős, szomszéd s közelebb lakó legény és leány kötelességének tartja ajándékkal megjelenni. Beléptekor minden vendég az uj szülötthez közeledvén, némi tettetett undorodással a földre pökvén, mondja: mily rut, mily kicsiny e gyermek, ezt azért tevén, nehogy az ujszülött szemverési bajba jöjön. Vannak is olyanok, kik magokat szemverősöknek tartván, nem is mernek a gyermekre tekinteni: ezek az összenőtt szemöldöküek.

E babinakor összejövén a vendégek, rácz duda mellett esznek, fecsegnek, tánczolnak. A férfiak többnyire borral tölt asztal körül egymásra köszöntgetve vigan töltik az éjt — mig a nők mulattatását néhány közülök kiváló suttyóra bizzák.

Ezen neme a mulatságnak kivált, de mindenik általában a bunyevácznál oly valami, melyben minden hivatlan vendég szembetünőség nélkül egész éjen át megjelenhet, ki amugy is korhelykedése közben, hol gyertyát lát, befordul egy-két pohár borra; hátha még a kedves dudaszó érinti csiklandós füle dobocskáját?

Második neme a bunyevácz mulatságnak: a „*prélo*“, mely fonást jelent. Ez többnyire lányos házban történendő soirée, mely télen át, majd minden ily házban egyszer kétszer adatik. Ide, a házi leány barátnéi s ezeknek kedveseik, vagy más legények hivatnak, kik duda mellett vacsora után egész éjen át isznak — szépeiket tánczczal s néha féktelenebb tréfákkal mulattatva.

Harmadik neme: egy nyári délutáni mulatság, mely nagyobb térrel ellátott korcsmák előtt vasárnapokon történik. E mulatság neve: „kóló“, mely szó kört jelent s nemzeti tánczukat foglalja magában a duda szólása mellett. A leányok s uj menyecskék képezik jobbára e koszoru formáju tánczot, melyet csak itt-ott tarkál egy-egy férfi tánczos sajátságos mozdulatával.

Ezen *kóló* körben azonban a rátartósb nők ma nem igen jelennek meg, annál is inkább, mivel a legények ugrás közben versecskékbe szőtt kétértelmű önkészítette elménczkedéseikkel csodáltatják eszöket, s néha részeg fővel goromba tréfákkal jőnek elő, vagy néha féltés következtében össze is koczódnak, betört koponyákkal térvén haza.

Negyedik s egyszermind tiltott neme a mulatságnak: a *díván*, mi beszélgetést jelent. E mulatság az év minden szakában gyakorta s esténkint egy társaságba állt leánysereg által kibérlett alkalmas házban tartatik, hol a leányok fogadott házgazdasszonyuknak egyenlően elosztott bért s hazulról csent lisztet, zsirt sat. eleséget adnak; ki a kirendelt éjre a leányok segítségével sok eledel-neműeket készít az eljövendő legények számára, kik bor- s zenéről gondoskodnak.

Ezen titkos összejövetelekben történnek a szerelemvallások, féktelenebb vig társalgások, s végre, a férfiak részegedtével, néha fejbetörések, gyakran csak erő s bátorság kitüntetése kedvéért!

E káros összejöveteleket, „melyekre azonban jobb nevelésü leány nem jár“ a közhatóság, s a jobb szülők gátolják; de aligha egész sikerrel. E

divánok tartásában a bunyevácz pénz-aristocratia tünik szemeink elébe, a vagyon szerint különözvén el magát minden leánytársaság.

Ötödik nemű s legjelesebb mulatságaik, őszszel minden mezei munkaszüntével kezdődve, ádventkor végződnek, s ezek : a *lakodalmak*, melyekkel járó soknemű szertartásaik- és szokásaikról egykisé bővebb megjegyzést akarunk tenni.

Midőn bunyeváczaink a határőri szolgálat alól fölmentettek, katonai érdemeikért a hálás haza és fejedelemnő által egyszersmind ugy jutalmaztattak meg, hogy Szabadkának 19 □ mérföldnyi területü határ jutott, melyben aztán a földnek lánczát 10 váltó ftjával vették meg őseink. Ez aranykorban még természeti együgyüség s ártatlanság között az ifjak vándor pásztor s mezei életet éltek, s számukra az öregek választották ki a leányt, kit legelőször csak az oltárnál szemlélhettek meg. E józan észszel ellenkezőleg kötött szerződések azonban ritkán ütöttek ki roszul, és ez az oka, hogy még mai napig is, sok igyen kötött házasság jő létre, ámbár napról napra több tér nyilik már a fiúk akaratának is.

Beköszöntvén az ősz, a házasulandó anyja, egyik menyével avagy más ismerős s rokon asszonynyal mézes-pálinkával tölt palaczk s egy aranyokkal vagy ezüst pénzekkel czifrázott almával ellátva, mennek a kiszemelt leány házához s szándékuk előterjesztésével az említett hozományt otthagyva haza mennek. — Ha a megkérетés néhány napi magános tanácskozás után elfogadtatott, a pálinka elfogyasztatik, vagy ellenkező esetben az viszszaküldetik, mi aztán biztos jele a kosárnak.

Az ajándék elfogadása után következő vasárnap, a fiu szülői s házi baráti, őt honn hagyva, néhány kocsival s egy dudással megjelennek a lányos háznál, hol a választott hölgyecske nagy nehezen rávétetve, uj ipa csókjai közt zeng, ha ilyet tud, többnyire régi hősi tetteket. Itt összeülvén ivás közt meghatároztatik a gyürűzés napja s éjféltájban *elpratiznak*. E pratizás szó : késérést jelent, mely majd minden mulatság után szokott következni, a mikor is a vendégek, vagy csak egyrésze, a legnagyobb tiszteletben tartott társaságbelit, ki többnyire öreg levén a bortul leghamarább ázik el, egyetemben haza késérik, hol felvervén az egész háznépet, bort s eledelt hozatnak s ha nincs, ezt készittetnek. A házban levő menyecskék ekkor az öreg parancsára énekelnek, mígnem ez végkép elázik s akkor a társaság tovább egy másik soron levő társaságbelihez s igy tovább mindaddig, mig a társaság elfogy s végre megvirrad.

Eljövén a gyürűzés napja, mely nem messze halasztatik, az előbbi módon összejöve vendégeskednek, azon különbséggel : hogy most a leány atyafiai is részt vesznek — de az uj pár még nem, mert a gyürűzés szülők által vitetik véghez.

Ezen lakomában határoztatik meg az esküvés napja, s e lakomától számítva az esküvésig minden szombaton a legényesház küld a leánynak — jeléül, hogy annak sajátja — egy kalácsot a vagyonosabbak egy palaczk mézes-pálinkát is. E szokás annál nevetségesebb, mennél inkább tudjuk hogy a bunyevácz egy ily ajándék elvételére nem szorul; azonban ennek eredete hihetőleg oly korban kereshető, melyben egy némber eltartása nagyobb teherrel vala öszszekötve s kizárólag a mézespálinka tartatott nektárnak.

E szombatok után következő vasárnapokon s néha szerdákon este, látogatóul el szoktak jőni a legény atyafiai s házibarátai; s lakomáznak s boroznak, de nagyobb egyszerűséggel. A jegyben járó leány pedig elhagyva barátnéit, leendő férje nővéreivel jár templomba.

Közeledvén az esküvés napja, néhány, sőt valaha egész csapat lovag a legény baráti közől kendővel s szalagokkal sallangozott paripákon végezve vőfényi kötelességét, futkos szét az utczákon.

E szokás ugyhiszszük, eredetét azon kornak köszönheti, melyben e nép a törökökkel közelebbi érintkezésben lévén, a hölgyrablások napi renden voltak, minek gátlására s az egész lakodalmi nép védelmére s meghivásokra fegyveres, de házas ifju bátor emberek választattak s ekként mint a menyasszony gárdája jelenleg is török nevezettel : ***mustulundzsiá***-knak neveztetnek.

Ezen vőfények először is a menyasszony házához menvén, meghívják az egész házat, hol elfogadván a reájok köszöntött kulacskát, bufelejtésül egyet hörpentenek, mintegy szomoruan igérve megjelenésüket amiatt, hogy a lányt a háztól elszakasztani kivánják. A menyasszony pedig egy gomoly virággal s szalaggal szerényen kilépvén, felczifrázza az ő lovaikat, ruháikat és kulacsukat; sőt a paripák izmos szügyeire himzett törülközőt vagy inget is köt; a mikor aztán a vőfények a ház kapuján kirobogván, tovább végzik tisztjöket. Előbb és mindenekelőtt az ismerős uri házakat hívják meg a lakodalomra; azután a pór atyafiságot. Amazok szintén, mint emezek szivesen megjelennek a jobb módú lakodalmakra, s azok hintóikkal s négy lovas fogataikkal adnak díszt azon ünnepélyes menetnek, mely az esküvést szokta követni.

Még esküvés előtti nap, a legényesház küld a leányékhoz három idősebb s jelesebb ivót, kiket ***sztatyeláknak*** neveznek. Ezeknek őrizniök kellene mintegy a menyasszonyt, de annyira leitatják őket, hogy mellettök akár hányszor is elrabolhatnák azt. A sztatyelák a lakodalmi menetnél onnan ismerhetők fel : hogy rendesen fejök a saraglyán lóg le, s hátok mindig meszes, és mindig rekedtek; természetesen a nagy ivás miatt : mert minden felköszöntést kötelességszerűleg tartoznak elfogadni.

Eljövén az esküvési nap, a meghivott urak hintain s ezek után jövő kocsikon mennek a templomba, hova a menyasszony egész pompájában a násznagy jobbján ülve, elől két nyoszolyólánynyal, az erre kiválasztott legszebb hintón és lovakon vitetik, körülte említett gárdájával — a ***musztulundzsiákkal***; utána a ***divér*** jő, ki a legénynek házas testvérei közől arra a czélra szemeltetik ki : hogy a menyasszonynak ez alkalommal mindig kiséretében, szolgálatára lehessen, egyszersmind pedig a zavarba jött könyező menyasszonyt karjánál fogva az oltárhoz vezesse. Ezek után jön a többi kocsi — ordine praecellentia equorum — s ekkor! nem duda, hanem czigánybanda kiséret mellett megy a menet.

A házasulandó, az ő kiséretében minden szembetűnőséget mellőzve, ***komájával*** parasztkocsin a saraglyán foglal helyet.

Oltárhoz jövén az ujpár, remegve, bámulva pillant egymásra s még remegőbb hangon mondja esküjét.

Vége lévén az esküvésnek, az uj férj s nő, saját felekezetű kisérőivel egymástól különválva haza menvén, a lakomához lát, melynek félbeszakadtával, mintegy délután 4.óra tájban, a legényesháztól mindnyájan — őt honn hagyva — kocsikra ülnek s a menyasszonyhoz vágtatnak őt elhozandók. Oda érvén, a menyasszonyt csak többszöri szokásos kérés után kapják meg, ki szülőitől s többi rokonaitól elbucsuzván, kisirt szemekkel vezettetik a számára rendelt hintóhoz; melyre önmagának fellépni tiltja szerénysége, nehogy azon kapni látszassék, a miért is aztán gyöngéd fogással arra fölsegíttetik.

Ha, az igy összeadott pár lakása a szomszédban lenne is : az egész menet, az egész városon keresztül, s kivált a főtéren átvonul.

Midőn aztán közelednek a rendeltetési helyhez, a lovagok közől egyik, felkap az utczákon lévő kis figyermekek közől egyet, s azt a menyasszony ölébe adja, mintegy ezzel kivánván : hogy első szülötte fiu legyen.

Elérkezvén végre dal s kurjongások között a legényesházhoz, a menyasszonyt napa a legnagyobb szeretettel, néha kocsijátul, melyen érkezék, egész a szoba ajtajáig, egy elébe terített vásznon fogadja, hogy a gyönge lábacskáit a por se érje, mi aztán az uj menyecske jövendő sorsával vajmi nagy ellentétben áll!

Első nap, még mint vendég tekintetik a menyasszony; de már másnap meghonosodván — mivel a lakodalom több napig tart — fölteszi aranyos főkötőjét, s némely szokásba vett politikus módon ajándék szerzéshez fog. Ugyanis általában minden vendég, vagy is inkább meghivott ház e napon ajándékkal tölt marokkal jelenik meg az ebédre, mi nélkül menni illetlen is; ez ajándékokat tehát elfogadja s kézbesíti a házbelieknek. — Minden megjelenő ház először is jobb nemü süteményt vitet oda — melynek neve : *kravály;* az uri nők czukrászi süteményeket küldenek, melyek az illető szokással az asztalra előre felrakatnak; azonkivül szoktak a menyasszonynak adni, ruhának való szöveteket, ezüst, vagy arany pénzeket; továbbá mi majd kizárólag a férfiakat illeti, midőn a küszöbre lép a vendég, a menyasszony által egy csókkal fogadtatik, a miért is aztán illő azt ezüst pénzzel meghálálni.

Vannak ugyan több nemei a menyasszony jövedelmezéseinek, melyek azonban ritkábban használtatván, érdektelenebbek; mindazonáltal a többi közt egyet el nem hallgathatunk: ez bepelyhezése az egész vendégseregnek, mely egy tréfaüző által, egy vánkusczihának kihasításával s annak az ezt észre nem vevő vendégseregre lett kifordításával eszközöltetik; ez azon végre tétetik : hogy az uj menyecskének alkalma lehessen a vendégek tisztogatása által uj ajándékokra szert tenni.

Az e jövedelmek árából vett ingóság többnyire birkából áll, mely vagyonka a menyecskének szabad rendelkezésű eszköze, s mint ilyen, *prtyiának* neveztetik. E prtyia szó azon báránytól veszi eredetét, melyet a násznagy az uj menyecske érkeztekor szokott neki ajándékozni, mely egy bodor szőrű nöstény magyar bárányból áll; ennek szarvára almák s ezekbe égő gyertyák tűzetnek: a hátára pedig ruha szövetek s pénzdarabok aggattatnak. A bárány megszaporodván, évenkint szaporítja a menyecskének felfonandó gyapját.

A lakodalom elmultával, a leányát látogató anya, a házban lévő valamennyi gyermekeket egy ideig sorra ajándékozza. A menyasszonynak pedig hazamenni látogatóul illetlen egészen karácsony másod napjáig, honnét visszatérvén, a házbelieknek ismét ajandékokat hoz magával. E karácson napig még azonkivül szombatonként mindig küldenek a vői házba egy kalácsot, de pálinka nélkül, a mivel mintegy vissza akarják adni a vői ház által történt küldeményeket.

A vő először, csak karácson előtti második vasárnapon látogatja meg napa s ipa házát, mely nap *matericzának*, vagyis anyák napjának neveztetik, e napon minden gyermek, minden ismerős asszonyhoz be szokott kopogtatni, a miért is aztán díjúl diót s száraz-gyümölcsöt nyernek, a vők pedig nagy szivességgel elváratva, e napon inget s tarisznyát kapnak, minek jelentősége ismeretlen.

Az ezután jövő vasárnap : *oczának* vagy apák napjának neveztetik;

ekkor is ajándékoztatások történnek, azon különbséggel : hogy a köszönteni jövő apró gyermekek nem diót, hanem pénzt kapnak az apáktul.

Ezen ünnep után következvén a *karácson*, ez közönséges módon ünnepeltetik meg azon hozzáadással : hogy a szobák térdig szalmával hintetnek be; a gyertya mindig ég; az asztal szüntelen megterítve, egy felczifrázott s különös idomú nagy kalácscsal díszesíttetik, mely ujévig mint ereklye tiszteltetvén, ekkor az egész háznép által fölemesztetik, adván belőle a ház barmainak is.

A *husvéti* piros tojás, az ezzeli koczintás szokása, s az öntözgetés szintén megvan, csak hogy nagyobb mértékben, mint a magyaroknál.

A *pünkösd* sajátságosan megy véghez. E napokon délután csoportonként, hét királynénak öltözött tükrös homloku, kardos és szalagos pór leány dalolva s tánczolva járja be az utczákat, kiket aztán az udvarokba szokás behivni, hol szerelmes s hősi dalokat daloltatnak el velök.

E szokás eredetét alkalmasint a pogány korból veszi, mert a dalokban — pogány istenek nevei fordulnak elő. Ilyenek : Davor és Lyélyó.

Végül utolsó neme a bunyevácz mulatságnak : a *podusa* vagyis halotti tor.

Miután a halottat rímekben elbucsuztatják, s szintén versben énekelve megsiratják — néha erre fogadott asszonyok által, mint a rómaiaknál, — szokásosan temetik el, s azután lakomára jőnek össze, hol azonban illedelmesebben, néha reggelig mulatnak, s aztán tovább pratiznak — a pratizás fenebbi értelme szerint.

Antunovics József.

VII.

Nemzeti és Népköltészet.

1.

II. B. Balassa Bálint legujabban felfedezett költeményei.

Közli Kékkeői báró BALASSA ANTAL.

Cantió. *)

Bátorítsad benned bizó bús szivemet,
Ki engem teremtél s megváltád lelkemet,
Szent nevedért viszem pogányra véremet,
Kérlek oltalmazzad mocsoktól hitemet.

*) A költő világi tárgyu költeményeit ugy szerkeszté, hogy a versszakok kezdő betüiből saját neve tünjék ki; e szokásáról egyik költeményében igy nyilatkozik :
„Azért irtam elől vagy utol nevemet,
Hogy más magáénak ne mondja versemet."
E két sorból egyszersmind kiviláglik, hogy idézte a költészet szépen virágzott; de más részről azt is gyanittatja, hogy itt-ott műorzók is találkoztak.

Az te szent nevedben kötöm föl kardomat,
Indulok szivesen s eresztem zászlómat,
Segitségül hivom hadverő uramat,
Áldja szerencsével elkezdett utamat.

Lehetetlen nálad nélkül az vitézség,
Pogányok szivében csak az vakmerőség,
Átkod bocsásd rájok, rontsa meg erősség,
Velünk áldás járjon s hadverő dicsősség.

Áronnak is száraz vesszeje virágzott,
Vitézség sok gyenge karokból csirázott,
Hatalmodból kis nép soktól prédát hozott,
Ha szent nevedben járt s hív szivvel áldozott.

Sokat vonszon préda, én nem megyek azért,
De nevedért, igaz anyaszentegyházért,
Sok szegény özvegyért, ártatlan árváért,
Hazám s házam népe megmaradásáért.

Se éles törömben, se könnyü lovamban,
Erömben sem bizom, de szent hatalmadban;
Csalatik, ki bizik emberben s magában;
Ha szerencsét engedsz, te neved lesz abban.

Áldj meg és oltalmazz halálos vétektől,
Rabságtól s véletlen káros esetektől,
Rút szégyenvallástól, csonkító sebektől,
Mennyei seregek megmentnek ezektől.

Bizom reád magyar királyfejedelmemet,
Pogány tüze miatt elpusztult földemet,
Zászlóm alatt lévő nemes seregemet,
Házam népét és rád bizom mindenemet.

Arra méltók vagyunk, hogy büntetsz bennünket,
Adjad térésünket, szánd meg esetünket,
Vedd el ostorodat s töröld el bününket.

Látod elbontá az pogány az földünket,
Tüzzel megemészté sok eledelünket,
S kard s tüz alá veti keresztény népünket;
Vérszopó eb alá ne vesd életünket.

Inkább, — ha meg nem szünt haragod, kezedben
Essünk, mint más által tett büntetésedben,
De sok özvegy árva szüz jusson eszedben,
S egyházak rontási, s juttass kegyelmedben.

Nagyobb szent irgalmad világ büneinél,
S egy igéd pogánynak minden erejénél,
Ne hagyj diadalmat kevély kezeinél,
Plántálj hived által rettegést szivénél.

Tudom hatalmodnak ez is egy ostora,
Hogy látszik töröknek s tatárnak sátora!
Eljön Basiliscus tapoltató óra,*)
Midőn változtatod gonoszunkat jóra.

Hadd érjem hazánknak megszabadulását,
De ha most lelkemnek testtől elválását
Fegyverrel rendelted, add vigasztalását,
Színed elött mennyben szentekkel szállását.

Ezer hatszáz hatvan három esztendöben,
Hirtelen irám ezt háboruidöben,
Lest Nyitra vizénél állván egy idöben:
Nevem versfejeknek elsö betüjében.

Ének.

Deus propitius esto mihi peccatori.

Az elmult esztendők
Meg nem térő idők
Fordulának eszemben;
Látván büneimet,
Kikkel Istenemet
Bántottam életemben,
Tölök megrémülék,
S uramhoz fordulék,
S igy könyörgék szivemben.

Isten, ki kezétől
S gondviselésétől
Minden függ s tápláltatik,
Kerek föld, magas ég,
Tengeri szélesség
Mozdul s forgattatik;
Minden halál s élet
Szerencse s történet
Töle igazgattatik.

---

*) Basilicust eltaposó óra; én legalább ugy értem. A kéziratban igy áll: „Eljön Basiliscus *Tapoltalo* óra." Ha valaki helyesb magyarázatát tudná, legyen szives közleni velem. A közlő.

Kegyelmes természet,
Ki mordon nem nézhet
Az töredelmes szüre,
Ohajtásom halld meg,
Esetemet szánd meg,
Ne tedd kérésem félre.
Mutasd irgalmadat,
S bocsásd harmatodat
Reám megaszott füre.

Bün förgetegében
Mint hajós szélvészben
Rémült lelkem hányatik,
Nagy veszélyre szorult,
Majd elvesz nyomorult
Ha nem gyámolittatik;
Ha te nem segíted,
Szegényt félre veted,
Egyébhez nem bizhatik.

Csak te vagy reménye;
Ködbe merült fénye
Általad derülhet föl,
Elüzvén homályát
Régi ragyogványát
Kedvvel virraszthatja föl.
Szine csökkentsége
S holt elevensége
Általad éledhet föl.

Érdemlek büntetést
S kemény számkivetést
Igaz itéletedtöl,
Mert ellened véttem
S tilos utra léptem
Törvényes ösvényedböl.
De már visszatértem,
S bocsánatot kértem,
Szánj kegyelmességedböl.

Ha füled meghajla,
Mihelyt egy szót halla,
Keresztfán az latortól,
Látván töredelmét,
Büne engedelmét
Nyeré töled azontul;
Hallgass meg engem is,
S könyhítsed lelkem is
Az érdemlett ostortul.

Mondjad, már megszántam,
Mert ösmertem s láttam
Töredelmét szívednek,
Rajtad könyörültem,
Elmostam s törültem
Undokságát bünödnek,
Lelked már megszépült,
Ruhája elkészült
Mennyei örömödnek!

Kiért én is áldást
Nyujtok s hálaadást
Neked én Istenemnek,
Mondván, legyen áldott,
Ki kegyelmet adott
Számkivetett fejemnek,
Hogy többé ne vétsen,
Veled egyetértsen,
Adj oly erőt lelkemnek.

* * *

Ezerhatszáz után
Hatvankilencz folytán
Aratási idökor,
Madarak zengése
S az vizek csörgése
Fölserkentvén hajnalkor,
Az Vág vize partján
Egy fölnött kösziklán
Igy imádkozám egykor.

2.

A nap lova.

(Felső-magyarországi népmese.)

Volt egyszer egy ország, szomoru mint a sír, sötét mint az éj, az isteni napsugár soha sem terjesztett vidám világosságot abban. — Az emberek ez országot odaköpték*) volna, a baglyoknak és denevéreknek hagyván lakhelyül, ha szerencsére e szomoru ország királya nem tart egy lovat, melynek homlokán tündöklő nap ragyogott, s melyből, mint a valóságos napból fényes sugarak ömlének el mindenfelé. Hogy tehát e sötét országban az emberek megmaradhassanak, a király az ő *naplovát* minden irányban vezettette az országban, egyik határszéltől a másikig, s ime a hova vezették, mindenütt világot terjeszte az maga körül, mint a legfényesebb nap. Ha pedig távoztak a lóval, rögtön elhomályosodott hegy és völgy s a sötétség oly sűrű leve, hogy bizton karddal szelhette volna az ember.

Azonban történt, hogy a nap lova rögtön eltűnt, elveszett. És az egész országot éji sötétség lepte be, s azon időtől fogva semmivel sem lehete a szerencsétlen országot megvilágosítani. Hallatlan félelem és elégedetlenség terjedt el az alattvalók között, mert nagy volt az inség, mely gyötörte őket, nem mívelhettek, nem kereshettek semmit, s a zavar oly nagy lőn, hogy az országban, csaknem minden rend felforgattaték. Megijedt maga a király is, s hogy ne ijedt volna meg, látván, hogy ezen zavar, inség és elégedetlenség következménye nem lehet más, mint az ország feloszlása, mint átalános veszély. — A király szívén hordozta az ország javát, s hogy arról elhárítsa a végveszélyt, egész hadseregével elindult a *nap lovát* keresni.

A sűrű sötétségen keresztül sok fáradalom után elérte valahogy végre királyságának határvonalát. Ezredéves rengeteg erdők borították a határt. Ez erdőkbe a szomszéd országból halavány fénynyel pillantott az égi világosság, épen ugy, mint mikoron reggel sűrű fellegek megül kél a nap. A merre nézett a szem, nem látott egyebet, *mint erdőt és erdőt, és megint csak erdőt és erdőt.* **)

Ez erdők közepette megpillantott a király egy magános kunyhót. Belépett, hogy megkérdezze, hol van és merre s hogy mehessen tovább seregével együtt. Bent a kunyhóban üle az asztal mellett egy középkorú férfiú, előtte terült egy kinyitott nagy könyv. A kunyhó lakója szorgalmasan olvasott. A király köszöntésére felemelé szemeit, nyájasan fogadta az üdvözletet és felkelt. — Ez erdők lakosának testalkata magas volt, arczán mély gondolkozás vonásai ömlöttek el, szemei átható fénynyel birtak. Egész alakja azt tanusította, hogy nem olyan közönséges ember, mint más, s rögtön észre lehetett venni, hogy szokatlan dolgokkal foglalkozik.

Épen te rólad olvastam — szól a ház ura a királyhoz. Te elindultál a nap lovát keresni. Hasztalan fáradsz, nem találod meg soha. Hanem bízzál bennem, én felkeresem azt a lovat. Térj vissza hazádba, ott nagy szükség van reád, vezesd vissza hadseregedet is, nekem hadseregre nincs szükségem, csak egyetlenegy katonát hagyj itt szolgálatomra.

---

*) Odaköpni = megvetéssel elhagyni (felsővidéki kifejezés).
**) A mese stylje.

— Oh te jó ismeretlen — felele a király — ha megtalálod s nekem visszahozod a nap lovát, bizony királyi jutalmat adok te néked.

— Én semmiféle jutalmat nem kivánok — szól az ismeretlen, menj haza, ott szükség van reád, s engem hagyj békességben, hogy készüljek az útra.

A király elbúcsuzék s visszatért hadseregével együtt, s csak egyetlen egy derék suhanczot hagyott hátra a rengeteg lakójának szolgálatjára.

A rengeteg lakosa jós volt. A király távozása után ismét leült a könyvhöz, s olvasott belőle késő estig.

Másnap a *jós* uj szolgájával elindult az utra.

A út hosszu vala és messzire vitt. Már hat országon mentek keresztül, s mégis tovább kelle menniök. A hetedik országban a királyi palotánál megállottak. Három fitestvér uralkodott ezen országban; nőik is egytestvérek voltak, hanem anyjok ez utóbbiaknak boszorkány vala.

Amint a palota előtt megállottak, azt mondta a *jós* szolgájának: „Hallod-e te, maradj itten és várakozzál reám, míg visszajövök, én bemegyek, hogy megtudjam, valjon itthon vannak-e a királyok, mert az ő hatalmokban van a nap lova, — a legfiatalabb testvér nyargal rajta.

Ezt mondván a jós, zöld madárkává változott át s felrepűlt a legidősb királyné ablakára. Itt azután addig repdesett ide-oda, addig kopogott az ablakra, míglen a királyné kinyitotta az ablakot s őt a szobába bocsátotta. A királyné ugy örült a zöld madárkának, mint a gyermek, mert igen gyönyörű vala, szépen tudott hízelegni.

— Oh te czudar, mily szép, mily gyönyörű vagy, kár hogy férjem nincs honn, az ő tetszését is megnyernéd; *de ő nem jön vissza csak este felé, mert elment országának harmadát megnézni.* — Igy beszélgetett a királyné a kis madárkával játszadozva.

De most rögtön becsap a szobába az öreg boszorkány s megpillantván a madárkát leányára ordít: „fojtsd meg mindjárt azt az átkozott madarat, mert még megsebesít téged.

— Dehogy sebesít, — nézd csak édes anyám, mily ártatlan, mily kedves állatocska, — igy szólt a leány.

— Kedves, ártatlan, — rikít a boszorkány, — elkárhozott, ide vele, hadd tépjem szét.

De a madár rögtön ember alakot ölt magára, s usdi kiszökött az ajtón, azt se tudták hova lett.

A jós megint átváltozott zöld madárkává s felrepült a közép korú királyné ablakára. Repdesett ide-oda, kopogott az ablakra, miglen a királyné kinyitotta az ablakot s őt a szobába eresztette. A berepült madárka tüstént leült a királyné fehér kezére, azután repdesett majd az egyik, majd a másik vállára, végre csendesen pihent, s szendén és szelíden nézett a királyné szemébe.

Ah, te czudar, mily kedves vagy — kiálta fel a királyné jó ízűen nevetvén, kár hogy férjem nincs honn, az ő tetszését is megnyernéd; *de ő nem jön vissza csak holnap estefelé, mert elment országának kétharmadát megnézni.*

E pillanatban berohan a boszorkány a szobába: „Fojtsd meg azt az átkozott madarat, mert még megsebesít téged“ — rivallt leányára a banya, meglátván a madarat.

— Dehogy sebesít, — nézd csak édes anyám mily ártatlan, mily kedves, felelt a leány.

— Kedves, ártatlan — rivalt a banya — átkozott, veszélythozó, ide vele, hadd tépjem szét. — Meg akarta fogni és fojtani, de a madárka emberi alakot öltött fel, s usdi kiszökött az ajtón és eltűnt; azt sem tudták hova lett.

Harmadszor is zöld madárrá változtatta magát a jós, s felrepült a legfiatalabb királyné ablakára, s addig repdesett ide-oda, addig kopogott az ablakra, mígnem a királyné kinyitotta az ablakot s a szobába bocsátotta. A zöld madárka egyenesen a királyné fehér kezére repült, s ingerkedései és nyájaskodásaival gyermeki örömet szerzett neki.

— Ah, te czudar — szól a királyné örömében, — mily kedves vagy, kár hogy az én férjem nincsen honn, annak tetszését is megnyernéd; *de ő nem jön vissza csak holnapután estefelé, — mert elment királyságának mind a három részét megnézni.*

E pillanatban beugrott a vén boszorkány a szobába.

— Fojtsd meg — rivalt leányára — azt az átkozott madarat, — fojtsd meg, mert még megsebesít.

— Dehogy sebesít, édes anyám, nézd csak mily ártatlan, mily szép. — Ám a banya már kinyujtotta száraz kezét, hogy megfogja; de a madár azon perczben rögtön emberré változott, kiszökött az ajtón s többé nem látták őtet.

Már a jós tudta a királyok hollétét, s azt is, mikor térnek vissza.

Felkereste szolgáját s megparancsolta neki, hogy vásároljon három napra való eledelt és hogy siessen utána a városból az erdőbe. Az erdőben ismét összejöttek s gyors léptekkel mentek tovább. Elérkeztek egy hídhoz, melyen a visszatérő királyoknak is keresztül kellett jönniök. A híd alatt nyugodtak estig.

Amint este a nap a hegyek mögé leszállott, az utasok lódobogást hallottak a híd közelében. A királytestvérek legidősbike hazafelé tartott. — A király lova megbotlott egy gerendába, melyet a jós keresztülfektetett a hídon.

— Micsoda gazember tette keresztül a hídon ezt a gerendát, hogy még a lovamnak is meg kellett rajta botlani, — dörmögött a haragra lobbant király.

E szavakra kiugrott a híd alól a jós s megtámadta a királyt.

— Hogy mersz engem gazembernek nevezni.

De ezt csak azért tevé, hogy oka legyen a királyba belekötni. Ki is rántotta azonnal kardját hüvelyéből s a királyra rohant. A király védte magát, de a jós erős vágásai alatt egészen kimerült erejéből s rövid vívás után halva bukott le lováról.

A király hulláját a jós a gazdátlan lóra kötötte, megütötte a lovat vesszővel, hogy holt urát vigye haza. Azután visszatért a híd alá, s ott várván a második testvért, nyugodott másnap estig.

Másnap este közeledett a középső testvérkirály is a hídhoz, s látván a vérrel öntözött földet, felkiáltа : Itt alkalmasint gyilkolás történt! — ugyan ki merészelt az én országomban ily gonosz tettet mívelni?

E szavakra kiugrott a jós a híd alól, s kirántott kardjával a királyra rohant, mondván : Hogy mersz engem gonosztevőnek nevezni. Halál fia vagy. Védelmezd magad a hogy tudod.

A király védte magát, de mind hiába, mert a jós erős vágásai alatt, rövid vívás után, halva bukott le lováról.

E király hulláját is lovához köté a jós, és megüté a lovat vesszővel,

hogy holt urát vigye haza. — Maga pedig a jós megint visszatért a híd alá, s szolgájával együtt ott nyugodott harmadnap estig, várván a legifjabb testvérkirályt.

Harmadnap estefelé, már napszállat után, repült a legfiatalabb király hazafelé, sebesen repült, mert elkésett valahol. De mivel a híd előtt a földet vértől pirulni látta, megáll s körülnézvén felkiált : Hol van az a hallatlan gonosztevő, ki az én országomban embert gyilkolni merészelt.

Alig mondá ki e szavakat, már előtte állott kivont karddal a jós, erősen rohanván a királyra.

— Védelmezd magadat a hogy tudod, — becsületemet sértetted meg: rival a jós.

— Nem tudom hogyan sérthettem meg becsületedet — felel a király, csak azon esetben, ha te voltál a gyilkos gonosztevő.

A király kirántotta kardját és védte magát férfiasan.

Az idősebb két királytestvért könnyű volt legyőzni a jósnak! de nem eztet, mert ez vala közöttök a legerősebb.

Sokáig verekedtek, az izzadság csurgott rólok, de a győzelem sem az egyik, sem a másik részre nem hajlott. Végre eltörtek a kardok a vívók kezében.

Akkor megszólal a jós: Itt kardokkal már nem végezhetjük a viadalt! — hanem tudod-e mit? változzunk át kerekekké s bocsátkozzunk le ama hegyről, — a mely kerék eltörik, az, mint legyőzött, megadja magát.

— Jól van, — felel a király. — Én leszek a nehéz kerék, te pedig csak a könnyű kerék.

— Nem úgy — közbe szól a jós, — te leszesz a könnyű, én pedig a nehéz kerék.

A király arra is ráállott.

Felmentek a hegyre s átváltoztak. Azután leereszkedtek a hegyről. A nehéz kerék neki iramodott a könnyűnek és paff beütődött a könnyebb kerékbe ugy, hogy az mindjárt darabokra tört össze.

A nehéz kerékből kiugrott a jós s nagy örömmel kiáltotta fel : Oda vagy király, enyim a győzelem.

— Még nem barátom uram! — kiált a király, felegyenesedvén a jós előtt, még csak újjaimat törted el. — De tudod-e mit, képezzünk lángokat, s a mely láng elégeti a másikat, az leend a győztes. Én leszek a vörös láng, te pedig légy a kék.

— Nem úgy, szavába vág a jós, te légy a kék láng, én leszek a vörös.

A király beleegyezett.

Lesiettek a hídhoz az utra s átváltozván lángokká, elkezdték egymást könyörületlenül nyalni. Sokáig égették egymást, de sem ez, sem az nem győzött.

Azonban *hol veszi magát, ott veszi magát**) egy vén koldus, hosszu ősz szakállal, kopasz fővel, s nagy tarisznyával az oldalán. A lángok mellett sántikált, nagy vastag botot szorítva kezébe.

— Öreg jó apám — szól a kék láng — hozz egy csepp vizet, s öntsd le ama vörös lángot, adok egy krajczárt.

De a vörös láng hamar utána kiáltja : Édes öreg apám, én adok egy garast, ha a vizet a kék lángra öntöd.

A koldusnak jobban tetszett a garas a krajczárnál, hozott vizet, s leöntötte a kék lángot.

---

*) A népmese stylje.

Igy lett vége a királynak.

A vörös láng pedig emberi alakot ölte magára, megfogta a nap lovat kantárján s fölült reá. Előhívta szolgáját, s megköszönvén a koldus segítségét, tova ment.

A királyi palotában mély gyász terült el. A termek egészen be voltak vonva fekete posztóval. A város minden részéből odatódult a nép, hogy megláthassa a két idősebb királytestvér szétmészárolt hulláját, melyeket a lovak hoztak haza.

Mindenki gyászolt, mindenki sírt. Csak a vén boszorkány járt nyugtalanul egyik szobából a másikba, egyik teremszöglettől a másikig. Néha néha erősen dobbantott lábaival, fenyegetőzék száraz kezeivel s olykor olykor valami érthetlen szavakat mormogván.

Meglátszott arczvonásain, hogy szivét gyász és szomoruság gyötri. De fájdalma és szomorusága nem látszott olyannak lenni, mint más embereké, mert összefanyarodott képén néha gúnymosoly villant fel, s olykor olykor a káröröm és dühös fájdalom hangos hahotára kényszerítették.

A vén boszorkány dühében borzasztó boszut forralt vői gyilkosára, — az általa jól ismert jósra.

Amint így szobából szobába járt, egyszer csak megállott, lábával a földre toppantott, s jobb öklével bal tenyerére ütött. Szemei kétségbeesve szikráztak. Hirtelen szénvonóra kap, három síró leányát hóna alá ragadja s usdi elillan velök a levegőbe.

A jós szolgájával együtt már jó darab földet haladott. Sietett, mert félt a vén banya boszujától.

Rengeteg, lakatlan erdőségeken, vad síkságokon utaztak. — Az utolsó városban vett élelmöket már elemésztették, s rémítő éhség kezdé kínozni őket, kivált a szolgát, és a kínos éhség enyhítésére még csak egy vadalmát sem lelhettek sehol.

Midőn az éhség már szinte kiálhatatlanul kínozta őket, egy gyönyörű almafára bukkantak, melynek földig hajló ágai töredeztek a legszebb gyümölcstől. Az édes szagú s pompás piros szinű almák ugy csábitották magukhoz az utasokat.

— Hála Istennek! — kiált fel örömteljes hangon a szolga — jó izűen fogok lakomázni ez almákból, s utravalót is szedek belőlök.

És futott az almafának.

— Ne nyúlj hozzá — kiált utána a jós — ne szakíts belőle, hanem várj, majd én magam szakítok neked.

A jós a helyett, hogy almát szakítana, kirántja kardját, erősen vág az almafába, s ime piros vér lövelt ki messzire belőle.

— Lásd itt vesztél volna — szól a jós — ha eszel az almából, mert e fa a boszorkánynak legidősb leánya, kit anyja azért állíta ide, hogy bennünket elveszejtsen.

Az ugyan nem tetszett a szolgának, hogy fogait hiába köszörülte, de mégis életének megmentésén örülve, tovább ballagott a jós után, azon reményben, hogy talán nem sokára valami jobb ehetőt találandnak.

Nem sokára ezután az utasok egy forráshoz érkeztek. A víz, mely a forrásból bugyogott, tiszta volt, mint a kristály, ***könnyű, hogy majd ki nem repült belőle****), s csak ugy csábítgatá magához az utasokat.

---

*) E merész kifejezés egyszersmind eredeti népkifejezés; — ugy hallottuk azt szóról szóra elbeszélni.

—No ha már vastagabb és rághatóbb valamit nem kap az ember fogai alá, — iszom legalább e vízből, talán éhségemet is elűzöm vele. — Igy szólt a szolga, meglátván a vizet.

Ne nyúlj hozzá — kiált a jós, — ne merj belőle inni, hanem várj, magam merítek számodra.

De a helyett, hogy vizet merített volna, kivonta kardját s a forrás közepét megkeverte vele, s ime vérrel zavarodott meg az.

— Ez a középkorú királyné — mond a jós — boszorkány anyja azért állítá ide, hogy bennünket elveszejtsen.

A szolga megköszönte ugyan urának, hogy életét újra megmenté, de már zugolódva követé őt éhen, szomjan.

Rövid idő mulva egy rózsabokorhoz értek. Csak ugy vereslett a sok gyönyörű rózsától, s kellemes illatot árasztott az egész vidékre.

— Ah, be gyönyörű rózsa ez itt — szól a szolga — életemben még ily szépet nem láttam, nehányat szakítok belőle, hogy legyen vigasztalásomra, midőn se éhségemet, se szomjamat nem enyhíthetem.

— Ne nyúlj hozzá — szól a jós — ne szakíts belőle, hanem várj, én magam szakítok számodra.

De a helyett, hogy rózsát szakított volna, kivonta kardját s dühösen vágott a bokorba, s ime piros vér frecscsent ki belőle, épen ugy, mint mikor az emberen eret vágnak.

— Ez a legfiatalabb királyné — mond a jós, — boszorkány anyja azért állítá ide, hogy vőinek halálát rajtunk boszulja meg, hogy megrontson s megöljön bennünket, ha rózsát szakítunk.

És az utasok tovább ballagtak.

Útközben szól a jós a szolgához.

— Hallod-e? már sok veszedelmen mentünk keresztül!

— Az igaz uram! felel a szolga.

— No, de még többet kell kiállanunk, mert ez a ló nem egészen a mienk.

— Hogy, hogy? — már az nem volna a maga rendin.

— No, csak türedelem! rekeszti be a párbeszédet a jós. Hanem alig hogy kimondta e szavakat, hol veszi magát, ott veszi magát, utánok szalad egy kis gyerkőcz, kezében tartva egy kantárt.

Amint az utasok mellett elszalad, megcsörgeti a kantárt s azon pillanatban lebukott a jós a nap lováról. A kis gyerkőcz pedig felkap a lóra s tova vágtat.

— Nem mondtam-e, hogy a nap lova még nem a mienk?

—Ejnye, az igaz! de micsoda gyerkőcz ez? kigondolta volna, hogy ily csel által hatalmába keríti a nap lovát? ha ugy kezem ügyébe kerülne?

— Ne félj semmit — biztatja szolgáját a jós — elmegyek én utána. Te pedig menj egyenesen haza ezen az uton, majd utólérlek én.

A jós elhagyta a szolgát, s elindult a gyerkőcz után.

A gyerkőcz pedig, ki a nap lovat hatalmába keríté, a híres, de kis *varázsló* vala.

Rövid idő mulva elérte a jós a varázslót.

— Hova való vagy, jó ember? kérdezi a varázsló az utast.

— Messze országból! — felel ez.

— Messze országból? és hova utazol?

— Szolgálatot keresek.

— Szolgálatot? hát a lovak tartásához értesz-e? kérdezi a kis gyerkőcz.

— Hogy ne érteném? felel a jós.

— No, ugy jöjj hozzám, e lónak gondját fogod viselni, s én becsületesen megfizetem szolgálatodat.

— Miért ne mennék! elmegyek én ha befogadsz.

— Befogadlak csak jöjj!

Igy szegődött be a jós a varázsló szolgálatába.

Hazaérkeztek. A jós a nap lovát becsületesen ápolta, ura egészen meg volt elégedve vele. Azonban gyötrötte a jós szivét az, hogy az elszökésre semmi alkalmat nem találhatott.

A varázsló bűvészetet gyakorolt otthon, azonban minden bűvészete mellett sem tudhatta meg, ki legyen az ő szolgája, — végre maga is azt hitte, hogy az csak olyan ember és olyan szolga, mint a többi.

De baja is volt a varázslónak. Folytonosan azon gondolkodott, mikép keríthetné hatalmába ama szép herczegnőt, ki egy — a tengerből kinőtt topolyafán álló várban lakott. — Megkisértette ő azt különféleképen, jó és rosz móddal, de siker nélkül.

Végtére szolgájához fordult.

— Hallod-e te! menj a tengerre, ott fogsz látni egy magas topolyafát s azon a topolyafán egy szép várat. Abban a várban lakik egy szép herczegnő, ha azt elhozod, jól megjutalmazlak, ha nem hozod, bajod lesz.

Az ur parancsolta, a szolga köteles volt engedelmeskedni, legalább megpróbálni a parancs teljesítését. — Szerzett tehát egy hajót, összevásárolt mindenféle czifra szalagot és keszkenőt, s mint kereskedő a topolyafához evezett, melyen emelkedett a tündér vár, hol a szép herczegnő lakott.

Elérkezvén a topolyafához, kiaggatta a legszebb szalagokat és kendőket a vitorlákra, hogy a várból is megláthassák azokat:

A herczegnő épen a várból nézett le, midőn a hajó megállott a fa alatt. A szép keszkenők és szalagok nagyon megtetszettek neki.

— Leányom! — szólt a herczegnő szobaleányához — menj le a hajóba s kérdezősködjél ott, valjon eladó-e ama szép kendő és ama szép szalag.

A leány leszállott a hajóba és megkérdezé eladó-e a szép szalag és a szép keszkenő.

— Hogyne volna eladó — felel a kereskedő, — azért hordjuk, hogy eladjuk. Csak tessék a herczegnőnek lejönni, hogy kedve szerint választhasson.

A herczegnő leszállt, bement a hajóba, s válogatott a gyönyörű keszkenők és szalagok közt, nézegetett és válogatott, válogatott és vett, s e közben észre sem vevé, hogy a cselszövő kalmár eltolván a hajót a vártól, a partfelé evez minden erejéből. Csak amint visszaakart menni, akkor vette észre a kalmár cselét.

— Jól tudom hova viszel, te csalfa kalmár! — mond a herczegnő. — Az a kis varázsló már rég hasztalan ólálkodik utánam. Istenre bizom magamat!

A jós látván, hogy a herczegnőnek nincs nagy kedve a varázslóhoz menni, szebben kezde vele bánni, hogy bizalmát megnyerje, hogy azután az ő segítségével annál könnyebben foszsza meg a varázslót a nap lovától.

A jós terve sikerült. Végre megegyeztek abban, hggy a herczegnő kitudja, miben áll a varázsló hatalma.

Végtelenül megörült az úr, midőn látta, hogy szolgája elhozta a szép herczegnőt. A herczegnő pedig nyájas és szives volt a varázslóhoz, miért ez csaknem magánkivül lett örömében.

Mindent oda adott, mindent megtett volna a varázsló a herczegnő kedveért. Nem lehet tehát csudálkozni rajta, ha sok szép szavára és kérelmére legnagyobb titkát is kivallotta neki.

— Ott amaz erdőben — mond a varázsló — zöldel egy fa, az alatt a fa alatt legel egy szarvas, abban a szarvasban él egy kácsa, abban a kácsában van egy tojás, s abban a tojásban rejlik az én hatalmam, mert az az én szívem.

Ez volt a varázsló legnagyobb titka. Csakhamar megtudta ezt a jós is.

A jósnak se kellett több, fegyvert fog s elmegyen az erdőbe. Megtalálta a nagy fát, alatta legelt a szarvas. Czéloz, lő, — s a szarvas halva fekszik. Most sebesen odaugrik, kimetszette belőle a kacsát és kivette a kacsából a tojást. A tojást pedig széttörte és kiitta, — s azonnal vége lett a varázsló hatalmának.

A varázsló gyönge lett, mint a kis gyermek, mert minden ereje átömlött a jósba.

És a jós nagy örömmel szaladt haza megmondani a herczegnőnek, hogy vége van már a varázsló hatalmának, s ha tetszik visszatérhet szabadon hazájába.

Maga pedig a jós kivezette a nap lovát, ráült s repült rajta ahoz a királyhoz, a kinek tulajdonképen sajátja volt.

Sok tartományon és országon száguldott keresztül, míg végre elérkezett a sötét királyság határához, — itt szolgáját is utólérte.

Átlépte a határt és a sötétség birodalma világosodni kezdett. A ló homlokáról szétszórattak a sugarak s széles messzire felvilágosíták az országot, mely már annyi év óta áttörhetlen sötétséggel vala borítva.

Egyszerre felélедt az egész ország. Ragyogtak a gyönyörű tájékok és uj tavasz virult hegyen, völgyön és a mezőkön.

A nép pedig, mely a sűrű sötétségben csak ugy tántorgott ide-oda, csoportosulva járt jótevője után, végtelen hálát rebegve neki, hogy megmentette őket a végveszélytől.

A király csak most látta a világoson, mikép mentek a dolgok ezalatt az ő országában. Elborzadt azon inség felett, mely alattvalóit gyötörte, a melybe az egész ország elsülyedt.

A jósnak nem tudta szóval eléggé meghálálni, nehéz fáradozásait, de elegendő jutalmat sem tudott számára találni.

Felajánlotta neki királyságának felét, de azt a jós el nem fogadta.

— Nincs — monda — jutalmadra szükségem. Te vagy a király, — uralkodjál boldogon egész országod felett; én pedig visszatérek az erdők rengetegei közé magános házikómba csendes nyugalomra!

Búcsút vőn s eltávozék.
Most is él, ha meg nem halt.

A nép szájából közli

Batizfalvi István.

A. tabl. I. szám.

Ujlaky Miklós.

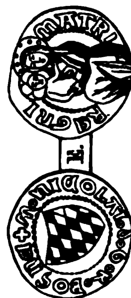

II. szám.

B. tábl. I. szám.

HIC·EST·SEPVLTVS·ILLVSTRIS·DNS·LAVRECIVS·DVX·DEWILAK·FILIVS·OLIM·SERENISSI·DNI·NICOLAI·REGIS·BOZNE·VNA·CV CONSORTE·SVA·DNA·CATHARINA·CZ·QVI·OBIIT·AÑO·M·CCCCC

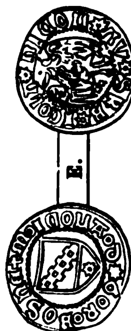
Laurentius dux de Ujlak.

II. szám.

III. szám.

IV. szám.

VIII.

Magyar régiségek.

Az Ujlakiak sirkövei.

Nagy igazán nevezi a magyar e földi életet, minden báját, buját s baját összevéve árnyékvilágnak, mert : „árnyék vagyunk és árnyképet kergetünk“ mint Burke mondja. Nem az érzelgőt értjük, ki feljajdul, ha észrevétlenül egy férget tipor el, de ki egyébkint az opál ragyogásával is versenyző szinporral hintett egy pillangót igazi boncztanári hidegvérüséggel tűre nyársolhat fel; hogy azt egy hétig tartó vonaglás közt halálra kinozza, hanem értjük a komoly dolgok fölött is eszmélni tudót, ki bizonyosan Burke szavaihoz hasonló merengésbe sülyedt, valahányszor a világ zajától, de a csevegő kisérőktől is elszakadva és magára hagyva egy vagy más sirkő elibe lép, hogy arról olvassa le az ott porló multját és — saját jövőjét. A költők virágos nyelve szerint a temetőkön, a sirköveken és kriptákban az éj sötétsége uralg, és néma csend székel, számukra ott nincs egyéb világosság mint az ábrándos holdvilág rezgő sugara, vagy a borzalmat még inkább fokozó fáklya lángja, nincs egyéb hang mint cupressus susogása az éji légben, vagy a párja-vesztett gerle nyögése, a szerelmes árva sziv fohásza. A történész is tudja, sőt ha nem tudná, nem is volna az minek vallja magát, hogy a mulandóság göröngyén tapos, és hogy ő is mint a lába alatt porló szinpadi hős elfogja majdan játszani szerepét, mely, a mint bizonytalan, hogy öt felvonásig viendi-e azt, épen oly bizonyos, hogy megbukásával, megsemmisülésével, szóval : tragicailag fog végződni; de ő azért nem panaszkodik a sirok sötétsége és némasága ellen, mert ő hozzá épen ezek érthetőleg hangosan szólnak a múltról és igy kételyeinek is nem egy homályát derítik fel előtte, mig más oldalról műtörténeti kérdéseire is határozottan felelnek, midőn a müvészet terén viszonyaink közt elért fokot kijelelik, versenyzésünkről vagy elmaradásunkról tanuskodnak. Hazai ilynemü emlékeink is még nagy részben ismeretlenek, és ha igen, ugy más nyelvü műarchaeologiai közlönyök voltak azoknak eddig is terjesztői, mit igaz, részben a költséggel járó illustrátiók menthetnek. „Hazánk“ programmjában e mentségről önkényt lemondott, midőn a hazai műemlékeknek önálló rovatot nyitott és azt lelkismeretesen be is tölti.

Alig van egy komolyabb történelmi munka, vagy egy ledér touristai utazási kép is, mely nem emlitené az Ujlakiak sirköveit a minorita szerzet templomában Ujlakon (Illokon) — de rajzukat még nem birta eddig a tudós világ, és szólt e műarchaeologiai két darabról boldog boldogtalan, mert könnyü volt szólni, midőn félő nem volt, hogy majd a hű rajz megczáfolhatná a commentárt, Pázmány Péter szerint is : „könnyü“ lévén „a tart beretválni.“ Varsányi János mérnök ur, ki taval nyáron a fruskagórai kolostorokat is rendben meglátogatta, a Szerémségben tett műutjában ezeket is a tőle már megszokott igazán hasonmásolási hűséggel lerajzolta, és hogy hegyen völgyön talán ismét teendő utját, ha hol nem akar gyalogolni, kényelmesebben is folytathassa, a képeket az áldozatkész kiadó amolyan G . . . féle vándor rajzmüvészek rettentő példájára, Körmöczön bélyegezett sárga csikókkal szép csendesen magához váltotta „Hazánk“ javára. Tervünk

levén különösen az ujlaki kolostorról, mely Capisztranói János czellájával kérkedik és magáról a vallásos hősről, de az Ujlaki családról is egy jövő füzetben terjedelmesebben szólni, most egyelőre csak a mondott sirköveket szándékunk bemutatni nehány szó kiséretében és ezekkel összefüggő más műtárgyakat, névszerint pecsétet és érmeket.

Az ujlaki minorita templom szentélyében, az oltárról balra (cornu epistolae) van befalazva az A. táb. I. sz. alatt előadott dombormüvü vörös márványtábla, mely a hagyomány, de minden egyéb nyomos körülmény összhangzása szerint is Ujlaki Miklós Bosznaország királyának emléksirkövéül bizonyul be; bár nem tanit pedig erre semmi felirat, mi eléggé nem sajnálható, ugy mégis bizton vezet bennünk a kor felismerésére már maga a munka műstylje, a személység meghatározására pedig ama nem is mást, mint épen csak királyi alakot feltüntető jelvények előadása és illő helyeni alkalmazása. A faragvány műbecse egész bevégzettségünek mondható, a kivitel szorgalmas, az alak és más tárgyak arányai tökéletesen szabályszerüek, sőt magában a felfogásban (conception) épen annyi az átérzett idealismusból, a mennyi a méltóság, mit az előadott tárgy megkivánt és mely kivált az arcz gyönyörü átszellemült nyugalmában nyilvánul, és a hajazat selyempuhaságában, mit látszólag a leggyengébb szellő is lengésbe hozhatna, azután pedig a fejvánkos bársony simaságán és ruganyosságán, mely a fej alatt enged a nehézségnek, hogy menten a nyomástól annál domborubbá duzzadjon fel, valóságos diadala a vésőnek a márvány keménységén; ugy hogy e magyarországi emlék az eddig rajzból ismert 15. századi külföldi emlékekkel bizton mérközhetik. A müvész ügyes vésője és gazdag képzelete alig hagyott üres tért e sirtáblán, mert még a hátmöget is sávolyos munkáju (damascirt) lombozat fedi el, szőnyegre emlékeztetve, mi által ügyesen visszatükröztette a királyi fénynyel ragyogott gyászravatalt, melynek oldalaihoz támaszkodhattak a czimerpaizsok, melyek itt lapra fektetve advák elő aránylagosan elosztva. Ujlaki Miklós, a király, itt az akkori szokás szerint (†. 1476.) egészen pánczélban öltözve van előadva még, mert bár feltalálva már a puskapor régen, melynek zudító hatása ellen e védő készület már nem biztositott, a pánczél mégsem hagyta magát leszoritani még igen sokáig a csatamezőről, ugy, hogy még a 17-ik században is, már posztó és bársony fölöltő alatt is kifénylik még néha a mellvas, mint a pánczélöltözet utolsó képviselője, legalább a vezérrangu főtiszteknél. Hála a müvész műérzékének a pánczélöltöny kiegészitője, a sisak, itt egészen hiányzik, mely különben ezen korban és számtalan ily köveken oly közönséges és vajmi sokszor megsemmisit minden jó hatást a nagy márványtömeg látszólagos sulyával. Ellenben mily szelid kifejezés ömlik el az egész alakon az által, hogy a homlokról és halántékokról hátrasimitott haj, a szemöldökkeli magassági vonalon alul, természetes fürtökké bomlik fel ugy, hogy bátran kérdhetnők, nem sértené-e az izlés szent törvényeit valamely drágakövü, aranygömbü idomtalan korona? mely, ha már elmaradt a sisak, anynyira megillette volna a bosznyák királyt. De hát megfoszthatta-e a művész ezen annyi előszeretettel felfogott férfiualakot koronájától mint legfőbb diszétől? — nem, hanem jó hatásra számitva illőbb helyre tette, kardja mellé, melylyel kereste azt, családi czimere fölé. A testet nyaktól talpig fedő pánczél részeit vizsgálva már most, ez egészben igen gazdagnak tünik fel, ugy hogy az bizonyosan fényezett aczélból lehetett, aranysodronynyal szegélyezve és kirakva. Már az első alkrész, a vállfödő, mely többször egyszerü lemez csak, itt igen szorgosan dolgozott rózsa (rosette); a mellvas ge-

rinczéle szinte gazdag liliomdiszitménynyel, mely a korona hegycsucsaira (Kronzinke) emlékeztet; a jobb kar hajlásánál a vékonyon szinte drágaművű kerekes diszitmény, melynek megfelelő baloldali része elfedve (de részben az emléken magán a karral együtt megrongálva); a kezek halpikkelyes kesztyűvel fedvék, ezek egyikejében (baljában) magához szoritva tartja az alak a királyi hatalom jelvényét, a világtekét, a jobb a kardkötőn nyugszik; a már ismert liliomdiszitménynyel ismét, de még határozottabb kifejezéssel, koronára emlékeztetve, találkozunk a czombokat boritó síneken, ugy hogy tetézve helyre van hozva a királyi fejék hiánya; a lábokat az akkori divat szerint hegyesorru lábbeli fedi, taréjtalan sarkantyuval ellátva. A hegyes lábbelik jellemzők a 14. század végén és a 15. egész századon keresztül és Lengyelországból jöttek legelsőbben divatba, de a „rostra calceorum" oly aránytanul nőttek utóbb hosszában, hogy halcsont támasztékot kivántak, hogy csak a valamennyire is akadéktalan járást megengedjék; különben már akkor fonák divatul nézettek, miért is az egyházférfiak azok viselésétől tüzetesen eltiltattak. Végre a pánczélos alak lábainak zsámolyul szolgál egy elterült oroszlány, mely a magas származás és vitézség jeléül tekintve számtalanszor jön elő fejedelmi és főnemesi siremlékeken; igy II. Henrik alsószileziai herczeg (†. 1240. a mongolok ellen vivott csatában) lábait egy négylábu állatkint kiterjesztett fegyveres tatár hátán nyujtatja a boroszlói Vincze-templomban levő sirkövön.

A czimerpaizsok közt emlékünkön kettő veszi közelebb igénybe figyelmünket, az alak bal térdénél levő, az Ujlakiak családczimere, t. i. vörös mezőben két vizirányos ezüst gerenda*) fölött a királyi korona. Szinte ezen czimert tünteti fel Ujlaki Miklós pecséte is A. táb. II. sz. „NICOLAVS. DE. WYLAK. ETC." körirattal, mely Ujlaki Miklósnak, még királysága előtt kelt okmányáról függ le hártya köteléken. Fugger ugyanannak czimeréül a szerémségi czimert közli (Spiegel d. Ehren 523. l.) mely fekvő nyakörvös szarvas jegenyefa mellett. Érdekes még a balkönyök alatti kis czimerpaizs, mely gyanitólag Csehországé, mire az oroszlány kétágu farka is látszik mutatni, de igazolva volna e helyen azzal is, hogy Ujlaki Miklós leánya Hieronima ellévén jegyezve az akkori cseh király Henrik fiának, ez Ujlaki udvarában magyarul neveltetett, hihetőleg minorita szerzetesek fegyelme alatt, miért is a király a kolostort valami jámbor alapitványnyal vigasztalhatta meg, mert épen ezen paizst két csuhás szerzetes barát emeli mintegy diadalommal magasra, nem mint egyszerü paizstartók (tenants), kik különben is oldalról szoktak állani, hanem mint valóságos kérkedő paizsemelők (supports); egyike azoknak szinte még ujjal is rámutatván hálás taglejtéssel a czimerre. Ha Lehotzky (Stemmatogr. II. 419.) Galgóczon temetteti el Ujlaki Miklóst, ám legyen az ő hite szerint, és igy, de akkor is, ha ott sirköve léteznék, az ujlaki templomban levő siremlék mit sem vesztene, csak hogy akkor ugynevezett üres-sir (Kenotaphium) volna, mit akár fia akár az ottani szerzet emelhetett hálás emlékezete jeléül; ilyen többi között az Innsbruckban lévő császári sír bronzalakjaival az udvari templomban, hol csakugyan a Bécsben eltakaritott I. Maximilián kivánt nyugodni. Ujlaki Miklós műemlékei némi kiegészitéseül közöljük még szinte annak eddig ismert boszna érmeit átírva a Magy. Acad. évkönyve IX. köt. II. darabjából B. táb. II. sz. „Előlapi *körirata :* †. M. NICOLAI. D. G. R. BOSNE (Moneta Nicolai Dei Gratia Regis Bosnae.) *Képverete :*

---

*) A fametsző által hibásan vonalozva.

fölül tompa, alul csúcsos csürlődeden szelt paizs. Hátlapi *körirata :* MATRI REGNI. *Képverete :* Mária ülve, jobbján kisdede. Kochne is közli azon megjegyzéssel, hogy ez éremnek mindkét lapi képverete, Lajos tesi vezér, aquilejai patriárcha érmeinek utánzása. B. táb. III. sz. hasonló az előbbihez, csakhogy hátlapján: MATER REGNI olvasható. B. táb. IV. sz. előlapi körirata : †. M. ICOLA. D* G. R. BOSNE. (Moneta Nicolai Dei Gratia Regis Bosnae.) Képverete az előbbiektől különböző czimer. Hátlapi *körirata :* *NICOL*AV*S RB*ICOLA. Képverete : nyilt szárnyu sas. E példány egészen aquilejai veretü. Dr. Szabó" *). Méltán felötlő, hogy ezen érmek semmi jelét nem viselik akár a magyar akár a boszna akár az Ujlaki család czimerének, mik minden esetre közelebb viszonylottak volna a pénzverés jogával élt boszna királyhoz, mintsem a távolból kölcsönzött aquilejai képveret.

Hogy Ujlaki Miklós boszna király életét eloltá a halál, a bosznaországi korona fénysugarai is elhalaványultak örökre, mert azt ő utánna többé senki nem viselte, (még Corvinus János sem, kinek arra joga volt,) maga a tartomány is utóbb a mohácsi vész után török kézre kerülvén.

E hatalmas embernek egyetlen fia maradt, Lőrincz, daczos, de következetesen daczos jellem, sirköve szinte azon helyen épen megtartva a mint az B. táb. I. sz. tünteti fel.

Ezen sírkő is nagyban véve egészen hasonló tervezetü, mint az előbbi, csakhogy diszitményezésben talán egyszerübb de épen annyi nemes felfogással, sőt talán egy mester müve. Érdekét nagyon emeli, hogy felirattal van ellátva, mely igy szól. Hic est sepultus illustrissimus Laurentius dux de Wilak filius olim serenissimi Nicolai regis Bozne una cum consorte sua Catharina . . . . . ez, qui obiit, anno MCCCCC. A betüalak ujgót, nagy betük (Majuskelschrift), és a szöveg a kőlap négyszögét futja körül. A Catharina szó után a kő, kipattanás által, megsérült, mi hihetőleg a török dulásnak maradványa, még a kolostor elpusztitása idejéből, a török hadak a Szerémségen vonulván keresztül perzselve, rabolva, a mohácsi vérmezőre. A kő (Szörényi Vindic. Sirm.) a kolostor feldulása után soká méltatlan elhagyatva hevert a romhalmok közt, mig azt Pastirovich Péter atya, a szerzet kiérdemlett provinciális főnöke, a ketté hasadt emléket a falba illesztette, az utókor háláját evvel is kiérdemlő. Különben a felirat Szörényi- Vagner- és Csevapovichnál is, ki azt állitja maga irta le, kevés hüséggel sőt szókihagyás és szó önkénytes helyettesitéssel, „cum uxore" „cum consorte sua" helyett van adva. Ujlaki Lőrincznek is szinte egész alakja pánczélozott sőt sisakos is, mi amugy is bajusz- és szakálytalan arczát nézve épen nem előnyös, a pánczélzat lovagiasan csinos, de nem fényűző drága. A lábbeli még mindig hegyes de hosszu águ, tar és sarkantyuval, a láb alatti oroszlány sem hiányozván, de az alak ugy látszik állva van előadva, mert feje nem nyugszik vánkoson, hanem a herczegi zászló lobogója terül el nyakszirte és feje mögött, melyet mint szerémségi herczeg (dux) nyelénél fogva jobb oldalához szorit. A bal váll fölötti czimer van csak czimerdiszszel és sisakkal ellátva, és ez az Ujlakiak czimere, de már bővitve a két oroszlánynyal négy részre osztott paizsban. Az emlék évszámának a történettel leendő egyeztetésére figyelve, fel kell emliteni, hogy a kivésett évszám MCCCCC. (1500) nem Ujlaki Lőrincz halálának évszáma, hanem a kövön a számok után hagyott üres térre fogott volna az vésetni egy hálás

*) A boszna és szerb régi érmek. Ismerteti Érdy János, m. akad. r. t. A Magy. Akad. Évkönyv. IX. köt. II. db. Budán 1857. 4rét. 10. 11. l.

utód által, ha magtalanul nem száll vala sírba. Pethő krónikájában 1524-re teszi halálát, Timon 1526-ra; az országos vész között bizonyosan senki sem gondoskodott az évszámat pótlólag felvésetni. Feltünő, hogy magát „dux de Wilak“ és nem szerémi vezérnek irja, saját családi birtokának, főbb várának és székhelyének adván elsőbbséget, de különös az is, hogy annyi czimer közt, melyek itt két sirkövön, egy pecséten, s három érmen merülnek fel, épen a szerémségit kell nélkülözni.

Paúr Iván.

IX.

A jelenkor mozzanatai.

A magyar akademia.

A magyar nemzet léte, fennmaradása s növekedése ősi hazájában ezentul szoros arányban és összefüggésben leend egy részről a föld-terjedelemmel, melynek birtokában magát a magyar megtartani, s mintegy a szülőföldtől elválhatlanul, abban meggyökerezni képes, — más részről a hóditással, melyet anyanyelve a szellemi téren mind a közéletben, mind a tudomány és mivelődés körében teend.

Nemzeti szempontból bizonyosan alig lehetne valami érdekesb, mint évről évre pontos statistikai számokat nyerhetni, melyekből mindkét irányban a valódi eredményt folytonosan világosságban tartani, s mintegy óramutatót odaállitani lehetne, mely a nemzeti életerő emelkedéséről vagy hanyatlásáról minden szemfényvesztés nélkül folyvást tanuságot tegyen.

Ily feladatnak alapos megoldását azonban, mely a nemzet testi és lelki állapotját lehetőleg hiven visszatükrözze, természetesen csupán egy e végre alakult, az adatforrások használatára felhatalmazott testülettől lehetne várnunk; s mig e tekintetben az óhajtott czélhoz juthatnánk, azoknak, kiket a nemzet sorsa érdekel, hasznos és kedves szolgálatot tenni vélünk, ha e téren az anyagot gyüjtjük, s azon adatokat feljegyezzük, melyek a nemzet szellemi sorsára némi világot deriteni képesek.

E tekintetben mindenek előtt a *magyar tudós társaság* jelen állapotjára, s a nyilvános *iskolákra* forditjuk figyelmünket, mint azon két intézvényre, melyből nemzeti mivelődésünk leghathatósb támogatását nyerheti.

A *magyar akademia* az első országos intézet, mely kizárólag anyanyelvünk nemesitésével s a tudományok nemzetiesitésével foglalkozik.

E dicső nemzeti intézet tettleg még csak 28 év óta működik; s e rövid idő alatt a nemzetiség szellemi erejének megérlelésére többet tőn, mint maga a nemzet országos politikája nyolcz század leforgása alatt. Eddigi üdvös müködése után tehát az akademia további sorsa a nemzet legszegültebb figyelmét és érdekeltségét vonja magára.

S miután *Apostoli Urunk Ő Felsége* e nemzeti intézetünket ama közjogi átalakitás folytán is, mely Magyarországot 1849 után érte, helybenhagyni s csekély módositásokkal korábbi alapszabályait megerősiteni méltóztatott, — mi azon meggyőződésben élünk, hogy az akademiának jövendő sorsa, emelkedése vagy hanyatlása. magától az intézet elemeinek életrevalóságától, tevékenységétől s gyakorlati józan irányától feltételeztetik.

S hogy a hazai közönség az akademia következő uj korszakáról rész-

rehajlatlanul itélni s azt eldönteni képes legyen, valljon további virulása vagy (mitől Isten őrizzen meg) meddősége magában az intézetben-e, vagy tán az erkölcsileg hanyatló nemzet részvétlenségében rejlik, — szükségesnek tartottuk azon állapotot, melyben az akademiát a fordulópont találja, részletesen feljegyezni, s egy részről az intézetnek eddigi rendszabásait, más részről pedig az annak fenntartására a mai napig történt alapitványait, valamint élő, s az utolsó nagygyülés óta elvesztett tagjainak jegyzékét egész terjedelmében ide iktatni, — a jövő füzet számára tartván fenn mind a legfelsőbb helyen megerősitett alapszabályok közlését, mind az akademia uj életmozzanatainak feljegyzését.

„A m. tudós társaság egykori rendszabásai.

I. **A társaság iránya s foglalatosságai.** 1. A magyar tudós társaság a tudományok és szépmüvészségek minden nemeiben a nemzeti nyelv kimiveltetésén igyekszik egyedül.

2. A hazai nyelvet egész gonddal csinosabbá és gazdagabbá fogja tenni.

3. Azt mind eredeti munkák dolgozása, mind régi és uj remek irások magyarra tétele által gyarapitja.

4. E végre bármely oklevelet, egyéb emléket és még rejtve levő kéziratot felkeresvén, a tudományok diszére szolgálandókat közismeretbe hozza.

5. Gondja leszen, hogy a nemzeti játékszin, egyik segéde a hazai nyelv kimiveltetésének, jó darabokban szükséget ne szenvedjen.

6. Megfejtés végett feladandó kérdések s beküldött feleletek megjutalmazása által a nemzeti literaturát elősegiti.

7. A nyomtatásban megjelent munkákat szoros, de egyenes vizsgálat alá veszi; a legjelesebbeket megjutalmazva, s birálásit, valamint tudományos hirdetményeit, közreereszti.

8. A beadandó kéziratokat megvizsgálván, ha helybenhagyást nyernek, tulajdon költségén és hasznára közrebocsátja, szerzőinek pedig illendő jutalmat ad.

9. Tulajdon évkönyveit, értekezéseivel és gyülései jelesebb munkálkodásaival együtt sajtó alá bocsátja.

10. A hazai nyelv természete s különbözése bővebb megismerése végett, s egyéb tudományos tekintetekre nézve is, benn és a külföldön utazásokat tétet.

11. A társak óvni fogják magokat a vallást, az ország polgári állapotját és polgári kormányát illető, vagy akármely más politicai tárgyak vitatásaitól.

12. Nyomtatásra készitett dolgozásaik, valamint minden egyéb kéziratok, censura eleibe terjesztetnek.

II. **Tagok.** 13. A magyar tudós társaság dicsőségesen uralkodó I. Ferencz királyunk hatalmas oltalma és legfőbb felvigyázása alatt, nagy kegyelmű pártfogóját József ausztriai főherczeg, s Magyarország nádora fenséges személyében tiszteli, ki annak javát és diszét elősegiti, jegyzőkönyveit megtekinti, s üléseinek, midőn azt jónak látandja, jelenléte által fényt adni méltóztatik.

14. Az ország négy rendei közől igazgató tanácsul huszonöten választatnak, kik a társaság tőkepénzeire s jövedelmeire ügyelnek.

15. Az előülő, lakását a szünnapokon kivül Pesten tartja, a társaság üléseiben mindenkor jelen lesz s annak minden dolgait kormányozza. Távolléte alatt, vagy elfoglaltatása esetében azokat folytatja a másod előülő.

16. A tiszteletbeli tagok, öszveséggel huszonnégyen, megkülönböztetett tekintetben fognak állani, s a gyülésekben székök és szavok lesz.

17. A rendes tagok, kiknek száma negyvenkettőt nem haladhat meg, kötelességöknek ismerik a társaság tekintetét, méltóságát, teljes erejökkel, munkásságukkal fenntartani, dolgaikban szorgalommal és hiven eljárni, a nemzet várakozásának minél inkább megfelelni, hogy mind a nemzeti nyelv kimiveltessék, mind a tudományok és müvészségek a haza lakosai közt könnyebben elterjedhessenek. A tudományok osztálya hat: 1. *Nyelvtudomány*, 2. *Philosophia*, 3. *Történetirás*, 4. *Mathesis*, 5. *Törvény-* és 6. *Természettudomány*, melyek gyarapitására külön-külön hét tag rendeltetik.

18. Gondjaikban osztoznak a meg nem határozott számú levelező társak is, kik a közügyet sikeres szorgalommal és készséggel segitik elő.

19. A társaság titoknoka, az igazgató tanács és a tudós társaság jegyzőkönyvét szerkeszteti, dolgaikat előterjeszti, levelezéseiket viszi s felvigyáz, hogy a segédjegyző és a leirók kötelességeikben eljárjanak.

20. Ezen tudós társaság mindennemü választott tagja az e részben már érkezett királyi engedelemnél fogva: „*Magyar tudós társaság tagja*“ czímével él.

21. A taggá választást azonban, még a legérdemesbnek is, tehetségei megismertetésétől és a társaság megbirálásától kell várni; esedező levéllel és kérelemmel keresni, vagy épen utána esengeni nemcsak nem szabad, sőt különösen mindenkorra tiltatik.

22. A pénztárnok és ellenőr a pénztárra hit alatt ügyelnek, a bevétel és kiadás felől az igazgató tanácsnak szorosan számolnak. Az ügyvéd a pénztár igazaira vigyáz.

III. **Választás.** 23. Az igazgatók, ürességek támadván, szabad vokssal választanak magok közé uj tagot.

24. Az igazgató tanács nevez ki elölülőt és másod elölülőt kebeléből esztendőnként voksai többsége szerint. A voksok egyenlősége esetében, a kérdés elhatározása a pártfogóra marad. Az elölülők választása azonban minden egyes esetben a Felség eleibe fog megerősités végett terjesztetni.

25. A tiszteletbeli tagokat azok számából, kik a magyar literaturára és ezen tudós társaságra nézve magokat érdemesekké tették, a tiszteletbeli és rendes tagok voksai, nagyobb szám által, választják. Az igazgatók közől azonban e megtiszteltetés csak nyolcznak adatható.

26. A tiszteletbeli és rendes társak oly férfiak közől választnak rendes tagokat, hasonlóul voksaik többsége által, kik magyar nyelven irt munkáik s tudományok által nevet és tekintetet szerzettenek. Ezek közől tizennyolcz Pesten és Budán vagy a környékben lakjék, a többi huszonnégy az ország más részeiből legyen kinevezve.

27. Levelező társakul fogadtatnak, kik a hazában magyar nyelven készült irásaik által nevezetesekké lettek; a külföldről pedig, kiket különösen a magyar nevezetet érdeklő munkájok hirre emelt.

28. Minden rendbeli társnak magyarul tudni szükséges, a külföldit kivévén.

29. Titoknok a rendes tagok osztályából választatik, az igazgató, tiszteletbeli és rendes tagok voksai által, s az egyéb hivatalt nem viselhet.

30. E szerint s ugyanazok által választatik a segédjegyző, ki, a szükség ugy kivánván, a titoknok tisztét is viseli.

31. Pénztárnokot, ellenőrt és ügyvédet az igazgató tanács nevez ki, és azok ennek elintézésétől függnek.

32. Minden rendbeli tag választása titkos voksolással olyképen menjen véghez, hogy, ha elébb a voksok felénél többet senki nem nyerne, azok ketten, kiknek voksaik legszámosabbak voltak, ujabb választás alá terjesztessenek, s társnak az fogadtassék, ki voksaival, ha csak egyben is, a másikat felülmulja.

33. Leirókat és cselédeket az előlülő fogad.

IV. **Fizetések és jutalmak.** 34. Az előlülő, igazgató és tiszteletbeli tagok fizetése, méltóságaik fénye; jutalmok, e nemzeti ügynek szolgálhatás.

35. Titoknok, rendes társak, segédjegyző, pénztárnok és ellenőr munkáikhoz illendő fizetést huznak.

36. Leirók és cselédek számára szolgálatjaikhoz képest az igazgató tanács szab bért.

37. A magyar nyelven irt munkák vagy kérdéseket fejtő értekezések irói, megnyervén a tudós társaság javalását, jutalmokat vagy folyó, vagy emlékpénzben veszik által, mely utóbbit ő Felsége királyi engedelmével a társaság e végre a pénzverő műhelyben veret.

38, Tiszteletbeli és rendes tagoknak szabad kiadott munkák által keresni jutalmat, de ily szándékkal a feltett kérdésekre nem felelhetnek.

39. Az irásban benyujtott dolgozások helybenhagyatván, kinyomtattatnak, szerzőiknek pedig érdemlett jutalom jár.

V. **Gyülések.** 40. A gyülések helye Pest városa.

31. Az előlülő négy héttel előbb hirül advánn a gyülés napját, az igazgató tanács rendszerint minden esztendőben egyszer összejő, rendkivül pedig, valahányszor Ő cs. k. főherczegsége, a pártfogó, parancsolja.

42. Ezen gyülés következő esztendőre előlülőt választ, igazgató társakat veszen fel; a helybenhagyott irásoknak jutalmat szab; a tudós társaság által legjobbnak itélt két magyar munkát megkoronázza; a kiadandó kéziratok és utazások iránt végez; a pénztár felől tanácskozik, a bevételről és kiadásról szoros számot veszen, a pénztár állapotjáról és a társaság czélirányos előmeneteléről a vármegyéket esztendőnként, a karokat és rendeket pedig országgyülése alkalmával tudósitja.

43. Az igazgató tanács végzéseiben, hogy sikerök legyen, legalább kilencz tag veszen részt.

44. Az előlülö által bizonyos napra kirendelt héti, vagy kisebb gyülésben a helybeli rendes tagok jelen lesznek, gátoltatások esetében magokat az elölülőnél mentvén ki. A tiszteletbeli és vidéki rendes tagok ezen gyülésekben megjelenhetnek.

45. Ezekben a tudományos tudósitások s a társak értekezései olvastatnak fel, a beküldendő munkákra nézve az illető osztályból három biráló rendeltetik, a kérdések megfejtései hasonló módon megitéltetnek, a nyomtatás alá bocsátandó tudományos ujságlevelek és a társaság Évkönyveinek tartalmai kiválasztatnak; végezetre a tudományos levelezések elintéztetnek.

46. Hogy ezen gyülések végzéseinek is ereje legyen, legalább kilencz társ jelenléte kivántatik.

47. Az előlülő által legalább három héttel elébb kihirdetendő s tizennégy napnál tovább nem tartandó esztendei nagy gyüléseken minden rendes tag jelen lesz, kivévén azokat, kik az előlülőtől tetemes okoknál fogva kimaradásokra engedelmet nyertek. Itt a tiszteletbeli tagok vokssal, a levelezők ellenben a nélkül jelenhetnek meg.

48. Ezen gyülésekben választatnak a tiszteletbeli, rendes és levelező tagok; a kiadott munkák, kéziratok és a megfejtett kérdések által literatu-

ránkban jelesekké lett férfiaknak jutalom itéltetik; s a következő esztendőre kérdések feltétele fordul elő.

49. Gyülölség és kedvezés minden gyanuja elháritására, a társak, itéleteiket a jutalmak elhatározásában okokkal támogatják.

50. A nagy gyülések után tartandó esztendei közgyüléseken az igazgatók és minden rendü társak megjelennek, szabadon bemehetvén azokba mások is; Ő cs. kir. főherczegsége, a pártfogó, pedig mindenkor különösen meg leszen kérve, hogy azokat jelenléte által diszesiteni méltóztassék.

51. E gyülések az elölülő és minden rendbeli uj tag választatását teszik közzé; a nevezetesebb értekezések s a szépliteratura müvei, a hazai nyelv, tudományok esztendei gyarapodása előmutattatik; az elhunyt tagok emlékezete megtiszteltetést nyer; a társak voksai által megkoronázott két nyomtatott legjobb munka és a kitett kérdésekre bejött két legjobb felelet irói jutalmokat veszik által.

52. Az ülések viselt dolgait a titoknok vagy annak képviselője, a jegyzőkönyvbe iktatja, s ez a felséges pártfogónak bemutattatik. Az uj tagok oklevelét a pártfogó és elölülő után ő is aláirja és kiadja.

53. A társaságnak két hónapi szünidő engedtetik.

VI. **Pénztár.** 54. A társaság pénztára valamint nagylelkü hazafiak áldozataiból eredett, ugy ezután is ily adakozásokból várja főképen öregbedését.

55. Az elölülő azt gyakrabban véletlenül is megvizsgálván, épségben fenntartani igyekszik.

56. A jövedelem hatodrésze esztendőnként a tőkepénz nevelésére fordittatik.

57. Az ajánlóknak a tőkepénzt magoknál megtartani szabad, ugy mindazonáltal, hogy a törvények értelmében bátorságba helyheztetvén, törvényes kamatja pontosan megjárjon.

58. A pénztárba lefizetett tőkepénznek hasonló feltételek mellett adatván ki, az alkotók szándékához képest külön számolás alatt vitetnek.

59. Igazgató tag a társaság tőkepénzeiből kölcsön nem vehet."

Nem kevésbé szoros a szellemi összefüggés a *magyar nemzeti muzeum* s a *magyar tudós társaság* között, mint a közvetlen vérségi nemes kapocs a két halhatatlan alapitó, *Széchenyi Ferencz és István*, az egyenlően nagy atya és fiu között.

Ugyanazon nemzeti igyekezet, mely a muzeumról szóló fentebbi czikkben idézett 1808-iki törvényből kisugárzik, — jellemzi az 1825/7-diki törvényhozást is a XI. t. czikkben, mely magyarul igy hangzik :

„A K. K. és R. R. gondoskodásukat a hazai (magyar) nyelvnek nemcsak terjesztésére, hanem a tudományok és müvészetek minden nemeiben való kimivelésére is irányozván, Ő szentséges Felsége helyeslésével továbban határoztatik : 1. §. Hogy a tudós társaság, vagyis magyar akademia, önkénytes és szabad ajánlatok utján szerzett alapból, sz. kir. Pest városában nyerendő székhelylyel mielőbb s a lehető legrövidebb idő alatt állittassék fel. 2. §. Ez intézetnek pártfogóságát Ő cs. kir. Fensége az ország nádorura, a magyar haza és nemzet iránt veleszületett rokonérzelméből elfogadván, mihelyt a védelme alatt létrejövendő társaság, szerkezetének megállapitása végett, az országos küldöttség munkálataiban foglaltató, s az alapitók által kijelentett elvekkel megegyező tervet, az erejéhez s eszközeihez mért szabályokkal egyetemben bővebben kidolgozta, azt fenntisztelt Ő cs. kir. Fensége országgyülésen kivül is Ő királyi Felsége legfelsőbb

személyének kegyelmes helybenhagyás végett alá fogja terjeszteni, utóbb tevén jelentést erről a törvényhozásnak."

Mily magas értéket helyzett az országgyülés ez intézetbe, kitünik a következő u. a. évi XII-ik törvényczikk e meleg szavaiból: „Hogy azoknak hálás emlékezete, kik a haza és annak nyelve iránti kiváló szeretetből, annak mivelésére vagy terjesztésére is nagylelkü alapitványt tettek, minden időre örökitessék, a K. K. és R. R. Ő királyi Felségének kegyelmes megegyezésével, azoknak neveit a törvények tábláiba beiktatandóknak határozta." Ez után következik az első alapitók sora, kik közt első helyen áll az ország dicsőült nádora *tiz*–, és gróf Széchenyi István *hatvan ezer* fttal.

A kedvencz nemzeti intézet fényesb királyi sanctiót nem nyerhetett, mint az 1830-diki 4-ik törvényczikk következő határozatát:

„A K. K. és R. R. Ő Felségének (**V. Ferdinánd**) most megkoronázott királyok kegyelmének bizonyságát tisztelik abban, hogy a közboldogság gondját királyi méltóságának magas érzésével vevén, a koronázási dij egy részét ugyan a szük termés inségétől nyomott adófizető nép felsegélésére, más részét pedig *a magyar akademia* pénzalapja gyarapitására áldozta: melynek legalázatosb megköszönése mellett magasztos szellemének e nemes nyilatkozatát hálájuk örök emlékeül törvénybe iktatni rendelik."

S a dicső királyi példa termékeny lőn. Ugyanis megalapitásától kezdve a mai napig a magyar akademiára a következő adományok történtek:

1826-ban. 1. Gr. **Széchenyi István** 60,000 ft. 2. Gr. Vay Ábrahám 8,000 ft. 3. Gr. Andrásy György 10,000 ft. 4. Gr. Károlyi György 40,000 ft. 5. Gr. Széchenyi Pál 10,000 ft. 6. Gr. Batthyány Iván 10,000 ft. 7. Ifjabb Eszterházy Mihály 10,000 ft. 8. Neczpáli Justh Gábor 1000 ft. 9. Gr. Teleki József, Ádám, Sámuel és László testvérek 5000 ft. 10. Ifjabb gr. Eszterházy Károly 10,000 ft. 11. Pallini Inkey Imre 1000 ft. 12. Gróf Festetics László 10,000 ft. 13. Szepesi Szabó István 200 ft. 14. Gróf Pálffy Ferencz holtig ajánlata évenkint 400 ft. (Ezen alapitvány néhai gr. Pálffy Ferencz örököse gróf Pálffy János által 1857-ben 4000 pfttal tőkésittetett) = 175,200 ft.

1827-ben. 15. **József Főherczeg Nádor** 10,000 pft.

1828-ban. 16. Gróf Cziráky Antal 3000 pft.

1830-ban. 17. Pápai Sám. 1000 ft. 18. Hg. Batthyány Fülöp 40,000 ft. 19. Gr. Keglevich János 4000 ft. 20. Gr. Zay Károly 2000 ft. 21. b. Mandell Károly 1000 ft. 22. Kopácsy József püspök 1000 ft. 23. Jankovich Miklós 1000 ft. 24. Gr. Károlyi István 20,000 ft. 25. Gr. Károlyi Lajos 10,000 ft. 26. Sz. kir. Buda városa száztól öttel 2000 ft. 27. Sándor István hagyományaképen 8840 ft., s az ebből származott s e tőkéhez rótt 967 ft. 6 kr. kamatokkal együtt 9807 ft. 6 kr. 28. Vedres István 200 ft. = 92,007 ft.

1831-ben. 29. Vághy Ferencz 400 ft. 30. Hont vmegye küldeménye 20 ft. 44 kr. = 420 ft. 44 kr.

1832-ben. 31. B. Prónay Sánd. 2000 ft. 32. Ürményi Ferencz 2000 ft. 33. Bujánovics Sándor 400 ft. 34. Villax Ferdinánd s a zirczi apátság 1000 ft. 35. Győri evang. gyülekezet közadománya 231 ft. 14 kr. 36. Fehérmegye két rendü küld. 610 ft. 20 kr. 37. Kolosváry Sándor kanonok 400 ft. 38. Döme Károly kanonok 300 ft. 39. Perlaky Károly 100 ft. 40. Kálmán János plébános 100 ft. 41. Sz. kir. Fiume városa öt év alatt lefizetendő 1000 ft. alapitvány-tőkéjének lefizetett első ötöde 200 ft. 42. **V. Ferdinánd** Ő cs. kir. Felsége adománya 10,000 ft. 43. Nagy-Szombat sz. kir. város küldeménye 200 ft. 44. Báró Szepesy Ignácz püspök holtig-ajánlata 600 ft. 45. Gévay A. holtig-ajánlata évenkint 50 ft. = 18,192 ft. 18 kr.

1833-ban. 46. Bács vmegye küldeménye 352 ft. 47. Matus Ferencz tápi plébános hagyománya 45 ft. 48. Nyitra vármegye alapitványa 1000 ft. 36 kr. 49. Illos József hagyománya 40 ft. 50. Komárom vármegye küld. 590 ft. 51. XVI. szepesi vár. küld. 200 ft. 52 kr. 52. Kőszeg vár. küld. 5 ft. 53. Fiume vár. 1000 ft. alapitványának 2-ik ötöde 200 ft. = 1343 ft. 28 kr.

1834-ben. 54. Mosony vmegye alapitványa 89 ft. 36 kr. 55. Kovács János alapitványa 1000 ft. 56. Torontál vármegye gyüjteményéhez adott: Mocsonyi János 100 ft.; Bydeskuthy Lajos 10 ft.; törökbecsei uradalom 100 ft.; nagyszentmiklósi járás községei 124 ft. 24 kr.; nagykikindai kerület 80 ft.; gróf Gyulai Albert 50 ft.; Endrődy József 100 ft.; Lázár Agoston 400 ft.; Karácson István 100 ft.; Nikolics János 100 ft.; Dadányi Constantin 100 ft.; Damaszkin Antal 100 ft.; Malenicza Miklós 100 ft.; mind ezüstben, s igy összesen az egész adakozás 1464 ft. 24 kr. 57. Ittebei Kis Antal holtig-ajánlota évenkint 100 ft. 58. Bács vármegye küldeménye 100 ft. 6 kr. 59. Gr. Teleki József, régi pénzgyüjtemény öregbitésre 2000 ft. 60. **Károly föhg** alapitványa, száztól öttel 10,000 ft. = 14,744 ft. 6 kr.

1835-ben. 61. Frányova mezőváros küldeménye 2 ft. 62. Nákó János alapitványa 1000 ft. 63. Farkas Sándor alapitványképen visszaajándékozott 200 darab aranyja akkori pénzkelet szerint 940 ft. 64. Névtelen adománya 88 ft. 12 kr. 65. A kolosvári unitária főiskolai olv. társaság küldeménye 5 ft. 66. Házy Aloiz hagyománya 505 ft. 67. Fiume város 1000 pft. tőkealapitványának 3-dik és 4-dik ötöde 400 ft. 68. Forgó György hagyománya 1000 ft. 69. Forgó Gy. Rothtschild kötelezvény sors 250 ft. 70. Gróf Pálffy Eufémia szül. de Ligne hgasszony hagyománya 2500 ft. = 6689 ft. 12 kr.

1836-ban. 71. Gr. Eszterházy Miklós alapitványa 4000 ft. 72. Fiume város 1000 pft. tőkealapitványának utolsó ötöde 200 ft. 73. Körösi Csoma Sándor küldeménye alapitványul 200 darab arany az akkori pénzkelet szerint 940 ft. 74. Bohus János holtig-ajánlata 200 ft. = 5340 ft.

1837-ben. 75. Szabadka sz. kir. város alapitványa 300 ft. 76. Fodor Pál kir. tan. hagyománya 100 ft. 77. N.-Enyedi casino-egyesület küldeménye 40 ft. 78. Külkey Henrik ajánlata 31 ft. 26 kr. 79. Mayer János szepes-vmegyei fi, s londoni szűcsmester küldeménye 50 ft. = 521 ft. 26 kr.

1838-ban. 80. Perlaky D., Kucsera Lőrincz, s Hrabowszky Dávid imént emlitett munkáik elkelt néhány példányi árából 28 ft. 81. Perlaky gyüjteménye Győrött 40 ft. 24 kr. = 68 ft. 24 kr.

1839-ben. 82. P. Gegő Elek küldeménye 32 ft. 83. Missics István hagyománya 80 ft. 84. D. Viola József küldeménye 75 ft. 85. Drnovszky Ferencz adománya 10 arany akkori pénzkelet szerint 47 ft. 86. Berzsenyi Dániel versei első kiadásából származott tiszta haszon magyar könyvkiadásra 200 ft. 87. Gorove László, Lajos és Károly jutalom-alapitványa 1000 ft. 88. Kucsera, Hrabowszky és Acsády az akademiának ajándékozott munkáikból 62 ft. 48 kr. 89. Miskolczy Mihály 100 ft. = 1596 ft. 48 kr.

1840-ben. 90. Peregriny Elek „Magyarok történetei“ 50 péld. árából 20 ft. 91. Horvát Endre hagyománya pázmándi magánya eladásából 300 ft. 92. Kovács Tamás főapát, Guzmics Izidort illető jutalomaranyok visszaajándékoztából 231 ft. 25 kr. 93. Névtelen tanulók 2 ft. 94. Zob János Kisfaludy Sándor által 8 ft. 30 kr. = 561 ft. 55 kr.

1841-ben. 95. Lakos b. tudománytári dolgozatai dija visszaajándékoztából 15 ft. 30 kr. 96. Jerney János, ázsiai utazásra engedvényezett, adóslevélben 3000 ft. 97. Tökölyi Szabbasz, kir. tan. alapitványa 2000 ft. 98. Péczely József jutalom-alapitványa 5000 ft. = 7015 ft. 30 kr.

1842-ben. 99. Benevics Pál döbröközi pléb. hagy. 100 ft. 100. Perlaky Hrabowszky, Kucsera s Nagy Pál munkáiból 86 ft. 32 kr. = 186 ft. 32 kr.

1843-ban. 101. Csekonics János alapitványa 1009 ft. 102. Krumbholz János hagy. 400 ft. 103. Halásy Imre adománya 54 ft. = 1454 ft.

1845-ben. 104. Vrányi Argyr hagyománya 200 ft. 105. Marczibányi nemzetség jutalmazási maradványa 3122 ft. 34½ kr. 106. Vitéz József jutalomkamati maradványa 220 ft. 107. Vitéz József jutalom-alapitványa 5 pct 1845-ki kamathatod 3167 ft. 4½ kr. = 7011 ft. 39 kr.

1847-ben. 108. Pyrker László egri érsek 2000 ft.

1850-ben. 109. Kovács Miklós erdélyi püspök 100 arany.

1853-ban. 110. Gróf Teleki József „Hunyadiak korából" vett jövedelem 3542 ft. 8 kr. = 3542 ft. 8 kr.

1854-ben. 111. Légrády László 100 ft. 112. Gruber György gróf Festetics-féle kötelezvényekben 6600 ft. = 6700 ft.

1855-ben. 113. Szentiványi Bogomér 2000 ft. 114. Marton János 300 arany. 115. Gróf Teleki József alapitványa 36,000 ft. 116. Kovács Károly hagyománya 6000 ft. 117. Borsiczky pos. professor hagyománya 2000 ft. 118. Gróf Teleki József „Hunyadiak korából" vett jövedelem 2537 ft. 30 kr. = 43,137 ft. 30 kr. 300 #.

1856-ban. 119. N. N. Miskolczról urbéri kötelezvényben 100 ft. 120. Szilasy János nagyváradi kanonok urbéri kötelezvényben 500 ft. 121. Bozda Naum 100 ft. 122. Sámuel Alajos 1000 ft. 123. Gróf Teleki József „Hunyadiak korából" vett jövedelem 1208 ft. 6 kr. 124. Nagy Károly r. tag visszaajándékozott rendes tagi fizetése 150 ft. 125. Szilassy János kanonoktól ajándék 60 ft. = 3118 ft. 6 kr.

1857-ben. 126. Gr. Pálffy János 4000 ft. 127. Gr. Nádasdy Ferencz 5000 ft. 128 Gr. Teleky József „Hunyadiak korából" vett jövedelem 400 ft. 129. Nyiregyház városa alapitványa 1000 ft. 130. Heckenast Gusztáv alapitványa 1000 ft. 131. Nagy Károly r. tag visszaajándékozott rendes tagi fizetése 300 ft. 132. Tomori Anasztáz ajándéka 400 ft. 133. Wolffinger Ferencz egervári plébános 160 ft. 134. Bogdányi aláirók ajándéka (akad. épületre) 80 ft. 135. Szeredy János jogász 2 ft. 136. Schechovics egri kanonok hagyománya urbéri papirban 500 ft. 137. N.-kállói aláiróktól (akad. épületre) 174 ft. 138. Pelbári Illés ajándéka 5 ft. 139. Bécsi pazmaneum növendékeitől 25 ft. = 13,046 ft.

1858-ban. 140. Gegő József hagy. 20 ft. 141. Pfeiffer Ferd. könyvárus jutalomtétele 40 arany. 142. S. T. ügyvéd urtól (akad. épületre) 4 ft. 143. Karácsonyi Guido alapitványa 30,000 ft. 144. Gr. Desewffy Emil a gr. Desewffy Aurél munkáiból szerkesztett „Koszorú" tiszta jövedelmét, mely sommát gr. Desewffy E. sajátjából egésziti ki 3000 ftra. = 33,024 ft. 40 #.

Ezen jegyzékből kitünik, hogy 31 év leforgása alatt 144 alapitó által összesen 450,918 ft. 52 kr. és 440 arany adományoztatott a nemzet legdicsőbb intézete, *a magyar akademia* termékenyitésére; de kitünik egyszersmind vagyonosb hontársainknak mily csekély része járult eddig a haza e szent oltárához filléreivel, — s mily jogszerü és méltó azon reményünk, hogy megnyervén az intézet a Felség akaratjából ujabb megerősitetését, s az jövőben közvetlenül a fejedelem legmagasb oltalma alá helyeztetvén, a bölcseségtől vezérlett forró hazafiui indulat az akademia tőkealapját a legrövidebb idő alatt megfogja kétszerezni, sőt háromszorozni is, mert minden avatott az első pillanatra látja, hogy sokoldalu sürgős feladatát az akademia 50—60 ezer forintnyi évenkinti pénzerő nélkül meg nem oldhatja.

A fejedelmi kegyelmes megerősités első legfontosb következése az akademiára nézve véleményünk szerint abban áll, hogy ujabb organikus működésére magát a szükséges tudományos elemekből ismét kiegészitheti, mert legutóbbi nagygyülése óta az akademia tagjaiban igen megfogyatkozott.

1830-ban történt megalakulásától kezdve összesen 17 év alatt ugyanis az akademia tagjai közől 73 halt meg.

Az 1848-dik évi (utolsó) nagygyülés óta pedig az akademiának ismét következő tagjai haltak el :

Az elnökségből gr. Teleki József.

Az igazg.-tanácsból. Gróf Cziráky Antal, gr. Keglevich Gábor, Nagy Pál, gr. Somsich Pongrácz, Szegedi Ferencz, gr. Vay Ábrahám, b. Wesselényi Miklós, b. Perényi Zsigmond, gr. Nádasdi Ferencz, Ürményi Ferencz.

A nyelvtud. osztályból. Vörösmarty Mihály, Jászay Pál, Antal Mihály, Garay János, Nagy Ignácz, Horváth Lázár, Repiczky János, Deáki Fülöp Sámuel, Szenvey József, Ferenczy István, Somossy Ján., Mezzofante Józs.

A philosophiai osztályból. Szalay Imre, Döbrentei Gábor, Hetényi János. Dohovics Vazul, Széchy Ágoston, Herepei Károly, Vecsei József. Schelling Fridrik.

A történelmi osztályból. Gr. Kemény József. Bajza József, Czeh Ján., Jerney János, Péczely József, Lassu István, Gyurikovics György, Bárány Ágoston, Kiss Bálint, Lónyai Károly, B. Hammer József, Kriebel János, De Gerando Ágoston, Fraehn Keresztély.

A mathem. osztályból. Beszédes József, Bolyai Farkas, Bresztyenszky Adalbert, Kerekes Ferencz, Gauss Károly.

A törvénytud. osztályból. Ragályi Tamás. Sztrokay Antal, Szlemenics Pál, Szász Károly, Fabriczy Sámuel, Szentkirályi Zsigmond.

A természettud. osztályból. Stáhly Ignácz, Horváth József, Balásházy János, Kovács Mihály, Schoepf Ágost., Hanák János, Méhes Sámuel, Viola József, Petényi Salamon, Schueler Gusztáv, Heckel Jakab.

A tisztviselők közől. Helmeczy Mihály.

Összesen tehát 68, kikhez járul még 10 egyén, kiket az akademia részint lemondás folytán, részint egyéb uton kebeléből elvesztett, nevezetesen : az igazgató tanácsból : Vay Miklós b., Jósika Miklós b. — a philosophiai osztályból Rónay és Vargha István; a történeti oszt. Horváth Mih. és Pulszky Ferencz ; a mathematikai osztályból Vállas Antal és Mészáros Lázár; a törvénytudományi osztályból Teleki László és Szemere Bertalan.

Megemlitésre méltó itt, hogy három fényes csillag a magyar tudományosság egén, *Endlicher* István, *Fejér* György és *Horváth* István, ugyanezen idő alatt elhunyt, még mielőtt örök emlékezetü neveikkel és geniusokkal a magyar akademia koszoruját dicsőíthették volna.

E rendkivüli megfogyatkozás után f. é. május 1-ső napján a magyar akademia élő tagjainak következő jegyzékét vettük :

Elnök : gróf Desewffy Emil. *Másodelnök :* báró Eötvös József.

Igazgató tanács : gróf Andrássy György, Bartakovics Béla, Bartal György Fülöp, gr. Cziráky János, Deák Ferencz, gr. Desewffy Emil, báró Eötvös József, hg. Eszterházy Pál, Fáy András, gróf Károlyi György, gróf Károlyi István, Kubinyi Ágoston, Majláth György, b. Prónay Albert, gróf Reviczky Ádám, hg. Scitovszky Ján., b. Sennyei Pál, gr. Széchenyi István, Szögyényi László, gr. Teleki Domokos, Vághy Ferencz.

Titoknok : Toldy Ferencz.

I. Nyelvtudományi osztály. Tiszt. tag : Fáy András. Rend. t. : Szemere

Pál, Balogh Pál, Czuczor Gergely (vidék.) Fábián Gábor, Nagy Ján. Lev. tagok : Jakab István, Mátray Gábor, Tasner Antal, Barabás Miklós, Székács József, Gaal József, Ballagi Móricz, Szigligeti Edvárd, Hunfalvy Pál, Reguly Antal, (vidéken) Deáki Zsigmond, Egyed Antal, Kovács Pál, Árvay Gergely, Szenczy Imre, Erdélyi János, Szabó István, Marko Károly, Kríza Ján., Lugossy József, Kuthy Lajos, Vachott Sándor, Gondol Dániel, Frankenburg Adolf, Szilágyi István, Szvorényi József, (külf.) Bowring János.

II. Philosophiai osztály. Rendes tagok : Kállay Ferencz, Szontagh Gusztáv, Horváth Cyrill, (vidék.) Szilasy János, Purgstaller József. Level. tagok : Csatskó Imre, Peregriny Elek, Szőnyi Pál, (vidék.) Péterfi Károly, Illés Pál, Warga János, Becly Fidel, Nagy Márton, Vandrák András.

III. Történetirási osztály. Tiszt. tagok : b. Eötvös József, b. Kemény Zsigmond. Rendes tag : Érdy Ján. Lev. tagok : Bártfay László, Karácson Mihály, Zsivora György, Podhradczky József, Fényes Elek, Kiss Ferencz, Gorove Istv., Wenczel Gusztáv, (vidék.) Waltherr László, Szilágyi Ferencz, Henszlmann Imre, Kovács István, (külf.) Pertz Henrik, Palacky Ferencz, Dussieux Lajos, Chmel József.

IV. Mathem. osztály. Tiszt. tag : Bitnicz Lajos. Rend. t. Győri Sándor, (vid.) Fest Vilmos, Nagy Károly, Brassai Sámuel. Lev. tag (vid.) Udvardy János, Gáty István, Taubner Károly, (külf. t.) Babbage Károly, Vállas A., Poncelet János Victor, (hadt. r.) Kiss Károly, (— lev.) Korponay János.

V. Törvénytud. osztály. Tiszt. tagok : gróf Károlyi György, gr. Széchenyi István, Császár Ferencz, (vid.) gr. Andrássy György, Deák Ferencz, Lonovics József. Rendes t. Szalay László, Fogarasy János, (vid.) Zádor György, Zsoldos Ignácz. Lev. t. Tóth Lőrincz, Bertha Sánd., Lukács Mór., Pauler Tivadar, Karvasy Ágoston, (vidéken) dr. Benyovszky Zsigmond, Krajner Imre, Túnyogi Csapó József, gr. Teleki Domokos, Trefort Ágoston, gr. Dessewffy Emil, Szűcs István.

VI. Természettud. osztály. Tiszt. tag. : Bene Ferencz, Kubinyi Ágost. Rendes t. Gebhardt Ferencz, Bugát Pál, Frivaldszky Imre, (vid.) Tarczy Laj., Csorba Józs. Lev. t. Pólya Józs., Flór Fer., Kubinyi Ferencz, Török János, Nendtvich Károly, (vidék.) Kacskovics Lajos, Balla Károly, Török Józs., (külf.) Beudant F. S., Bright Richard, Boer Kár. Ernő, Mandl Lajos.

Nyelvemlék-szerkesztő. Toldy Ferencz.

M. szótár szerkesztősége. Czuczor Gergely, Fogarasy János.

Nyelvtud. bizottmány. Toldy Ferencz, Ballagi Móricz, Brassai Sám., Czuczor Gergely, Fogarasy János, Hunfalvy Pál.

Történelmi bizottmány. Báró Eötvös József, Érdy János, Podhradczky József, Szalay László, Toldy Ferencz, Wenczel Gusztáv.

Régiségtani bizottmány. Kubinyi Ágoston, Érdy János, Kiss Ferencz, Kubinyi Ferencz, Mátray Gábor, Szalay László, Tasner Antal, Toldy Ferencz, Wenczel Gusztáv.

Könyvtár. Hunfalvy Pál könyvtárnok, Podhradczky Lajos.

Pénztár. Tóth Lőrincz pénztárnok, Bertha Sándor ellenőr, Császár Ferencz ügyvéd.

Iroda. Segédjegyző nincs. Fekete Sámuel, Ring Adorján.

Nyilvános tanintézeteink jelen állapotjának kimutatását hely szüke miatt a jövő füzetre halasztjuk.

I.

Magyar Pantheon.

Zerinvári gróf Zrinyi Miklós, a költő.

„Sors bona nil aliud."
Zrinyi.

A 15-ik században a *Hunyadiakról*, a 17-ikben a *Zrinyiekről* ismerte Európa a magyar nevet. És méltán. — A legmagasabb tornyok fénylő keresztjéről ismerjük föl távolból a várost; a legnagyobb hajók magas árboczáról a közelgő hajós sereget.

De a mint magas tornyot és magas árboczot ér először a villámterhes felhő : nagy emberek, dicső hősök is leghamarább fölköltik az irigység kaján ördögét; életük küzdelem pályája, és pedig nemcsak azokkal, *kik ellen* fegyvert fogtak; de rendesen azokkal is, *kikért* életüket koczkára teszik, föláldozzák.

Ezt olvassuk történetkönyveinkben *Hunyadi János* dicső, de tövises vezéri- és kormányzói pályájáról; ezzel rémit *László* fiának bakó bárdja alatt háromszorosan vérző sebe; s ezzel *Mátyás* fényes de nehéz uralgása, melyet irigyek és kárvágyók oly soká kétessé tettek.

Igy a fénynek, melyet a három hős neve árasztott reánk, elég árnyat ad a Cilleyek, Garák kárvágya, gonoszsága, néha magának a nemzetnek hálátlansága.

A *Zrinyiek* sorsa sem volt különb.

A magyar nyersebb modora, őszintébb természete, talán több személyes vitézsége és kevesebb hadvezéri tapintata, mind nem valának alkalmasak arra, hogy az Európa különböző tájairól a török ellen küldött vezérek rokonszenvét megnyerjék; s miután ezek épen semmi fáradságot nem vettek arra, hogy a nemzet beléletével megismerkedjenek, s a velük viszonyban állók tetteit a nemzet saját szokásai- és törvényei szerint mérlegeljék : minden szabad szóban nyilt lázadást, minden elnyomott sohajban öszveesküvést láttak, s ez és ennek következményei által az ellenszenv oly személyes gyülölséggé növekedett, mely nem egyszer a haza legnagyobb fiait, a dynastia leghivebb hőseit elvesztette, vagy legalább veszni hagyta.

VI. Zrinyi Miklósnak, Szigeth parancsnokának fejét, — kinél nagyobb hőse a kereszténységnek, hivebb bajnoka a hazának és

dynastiának nem vala — a Komárom alatt 30,000 emberrel figyelő Salmnak küldte meg Szokoli, a nagy vezér.

„Fogadd — irja — szives hajlamom jeléül legmerészebb vezértek fejét, melyre ezentul is nagy szükségtök volna; a törzsököt eltemettettem, mert szégyen, gyalázat lenne, ha ily bátor férfiu holttetemei a táborban feküdnének az ég madarainak étkül." Ime a különbség a keresztény és pogány hadvezér közt. Az veszni hagyja legvitézebb vezértársát; ez méltányolja az érdemet ellenségében is.

A dicsően halt szigeti hős fia : *György*, hasonlag horvát bán és hadvezér vala. Hős mint atyja, hű mint atyja, szerencsétlen végü mint atyja.

Saját költségén fogadott sereggel védte uralkodója érdekét a svédek ellen; vitézül harczolt Bethlen Gábor ellen is, oly időben, midőn az előtt a magyarságnak háromnegyede meghódolt.

De balvégzete Wallensteinnal hozta össze — ki, közben legyen mondva, hires vitézségének magyarországi hadjáratában kevés jelét adá — s a leghivebb hős, a palánki bég fejeért, melyet fővezére lábaihoz tett, gonosz kezek által megmérgezett, kedvencz fekete retekkel vendégeltetett meg, s elhalt legszebb férfiu korában.

Mindezeket csak azért kelle elmondanom, mert *VII. Zrinyi Miklósról*, az elsőnek unokája s az utóbbinak fiáról akarok szólani.

Az ember tulajdonai két forrásuak : örököltek és szerzettek. Először is tehát azon körülményeket kelle emlitenem, melyekből az ő öroksége forrását vette.

A költő ihletével megaranyozott lángoló hazaszeretet, hűség a kereszténység és dynastia érdekei iránt; de ellenszenv azon vezérek ellenében, kiknek atyja és nagyatyja halálát tulajdonitá : — ezek valának örökölt tulajdonai, s ezek adják a kulcsot jelleméhez.

1.

Zrinyi, a költő, 1616-ban született. Atyja a már emlitett Wallenstein körében megmérgezett Zrinyi György, anyja *Szécsi Katalin* vala.

Atyja halálakor még csak tiz éves volt; de anyja azután is mindent megtett, hogy fia nevelése őseihez és jövőjéhez méltó legyen. Gondoskodott, hogy a legjelesebb mestereket kapja, s még fiatal korában megutaztatá öt Olaszországban és a szomszéd tartományokban.

Ennek köszönheté, hogy kevés idő alatt annyiféle nyelv birtokába jutott, mennyivel kortársai közöl, igen kevesen : folyvást

beszélvén a diplomatiai latin, továbbá a magyar, olasz, szláv, török és német nyelvet is. Olaszországi utja kettős eredményü vala : a lángvérü ifjuban itt gyult ki először a szerelmi tüz; s költészete a megismert olasz formák után itt tevé első kisérletét.

A költőnek ezen első szerelme, mely költészetének legszebb virágait fakasztá, ugy látszik mind végig az ábrándos keservnél maradt; legalább verseiben a boldog szerelemnek semmi, — a teljesületlen maradt vágyaknak, ki nem elégitett szenvedélynek igen sok nyomaira találunk. Igy például „Vadász"-ában:

„Oh te szép Viola, te két szemed mely szép
Annyira kegyetlen hozzám mint márvány kép,
Most vigaszik minden az kikeleti nép
Csak az én örömöm te miattad nem ép.

Most sivó oroszlán leteszi haragját
Most erdei kan nem köszörüli fogát :
Te kegyetlenségednek nem látom módját;
Örökké rám gyujtod szivednek haragját.

Mit örülök rajta, ha hegyről lement hó,
Ha bánat ugy hordoz, mint erős száju ló,
Ha az én sok könyvem árvizhez hasonló,
Ha búm örökké nő mint fára az komló.

Az Hekla tüzei nékem kegyelmesek;
Nekem Késmárk kövei engedelmesek;
Az Dráva vizei nékem nem sebesek :
Csak az te szép szemeid nem kegyelmesek.

Aczél meglágyulhat tűzzel, mesterséggel;
Hangyanyom kűsziklán esmérszik idővel:
Heában tégedet ápolgatni verssel,
Tűzzel, mesterséggel, s nem hajolsz idővel.

Lám az vad kerecsent megszelégyithetni,
Lám sebes sólymot is kézre süvölthetni;
Pánnak nehéz nem volt Holdot elhitetni,
Hogy égből leszáljon s kész legyen szeretni."

Ismét a „Violához" czimzettben:

„Kegyetlen hova futsz! te árnyéknál könyebb,
Miért meg nem hallgatsz aspisnál süketebb,
Ah ne légy mint egy kű s márványnál keményebb,
Ne légy Salamandra az jégnél hidegebb.

Nem használ te nálad az én könyhullásom,
Nem használ szép versem s utánad járásom,
Kegyetlen Siréna nézheted sirásom:
Nem könyörülsz, nem szánsz, látván kárvallásom.

Mint ama könnyü köd az forgó szél előtt
Eltünsz én előttem és szemeim előtt;
Mint hideg hó harmat nap melege előtt,
Mint fürj karvaly előtt, mint árnyék nap előtt.

Bár volna lábod is oly mozdulhatatlan
Az mint kemény szüved, mely oly irgalmatlan.
Nézd az merre te futsz, tüske mely számtalan;
Oltalmazd magadat, ne menjen lábadban.

De mindenre bátor vagy, csak én tülem félsz,
Erdőkön, pusztákon vadak közt bátran élsz;
Engem rut kigyónak, engem sárkánynak vélsz
Mert sok könyörgésemre csak meg nem is térsz.

Jó tudós vagyok már én állapotomban;
Tudom hogy szeretlek, tudom hogy heában.
Tudja jól Tantalus nem iszik álmában
S mégis kapdos utána s fárad heában.

Mégis utánad én mint Echo szó után,
Mint deres hó harmat nap melege után,
Mint tudatlan fürj csalogató síp után,
Mint egy kemény magnes a hideg vas után;

Én is készakarva hordozom hálómat,
Lánczozva kötözve látom fogságomat;
Látom és szeretem én nehéz igámat,
Mégis mint egy magnes szeretem vasamat.

Mind e versszakok szép emlékei e fiatal költő magas emelkedettségének, lángoló szerelmének, és naiv lyrájának. Nyelve a korhoz mérve hibátlan, emelkedett és költői.

2.

De a szép Olaszföld olajfái, narancsberkei elmaradtanak, s a visszatérő ifju honfi itthon a legszomorubb valót találta.

Szaggatott hon, kicsinyes érdekek, haszon- és kárvágy, féltett előjogok, nemzetiségek közti vetély s végre átalános elcsüggedés, és a segélynek másoktól várása a leghatalmasabb ellenség ellenében, mely már Bécs kapuit kezdé fenyegetni.

És mind ezekben reá nagy szerep várt. Alig husz évvel már fontos hivatalokat bizott reá, jeles tetteket várt töle a király és haza. Fölovászmesterré, légrádi és muraközi kapitánynyá, Zala- és Somogymegyék föispánjává, királyi kamarás és tanácsnokká nevezteték.

De e magas hely csak arra szolgált neki, hogy nemzete gyászos ravatalát annál jobban láthassa s az ifju hös kezéböl kihull a szerelmi koboz; jobbja már kardot forgat, s baljában a *szigeti* hös nagyatyjának történetét riadozza a tárogató a hanyatló kor számára!

„Dedicálom ezt az munkámat az magyar nemességnek — mond annak elöbeszédében — adja Isten, hogy véremet utolsó csöppig neki dedicálhassam."

„Homerus száz esztendövel az Trójai veszedelem után irta historiáját; énnekem is száz esztendövel azután történt irnom *Szigeti veszedelmet.* Virgilius tiz esztendeig irta Aeneidost; én nékem pedig egy esztendöben, söt egy télben történt véghez vinnem munkámat. Egyikhez is nem hasonlitom pennámat, de avval ö elöttök kérkedhetem, hogy az én professiom avagy mesterségem nem az poësis, hanem nagyobb s jobb országunk szolgálatjára annál. Az kit irtam, mulatságért irtam, semmi jutalmat nem várok érette; ö nekik más gondjuk nem volt, nekem ez legutolsó volt. Irtam az mint tudtam, noha némely helyen jobban is tudtam volna, ha több munkámat nem szántam volna vesztegetni. Vagyon fogyatkozás verseimben, de vagyon mint az holdban, mint az napban, kit mi eclipsisnek hivunk stb."

Hös költeménye elsö soraiban mindjárt elárulja, hogy az ifjui gondatlan ábrándok honát, az olajfák méla hallgatag berkeit elhagyta : szóval, hogy a szerelmi lyrát harsányhangu tárogatóval cserélte föl.

„Én az ki azelőtt ifiu elmével
Játszottam szerelemnek édes versével
Küzdödtem Viola kegyetlenségével:
Mostan immár mársnak hangosabb versével.

Fegyvert s vitézt éneklek, török hatalmát
Ki megmerte várni, Szoliman haragját,
Ama nagy Szolimánnak hatalmas karját,
Az kinek Europa rettegte szablyáját.

Musa! te ki nem rothadó zöld laurusbul
Viseled koszorudat sem gyönge ágbul,
Hanem fényes mennyei szent csillagokbul
Van kötve koronád holdból és szép napbul;

Te ki szűz anya vagy és szülted uradat,
Az ki örökkén volt s imádod fiadat
Ugy mint Istenedet és nagy monarchádat;
Szentséges királyné hivom irgalmadat!

Adj pennámnak erőt ugy irhassak mint volt,
Arról ki fiad szent nevéért bátran holt,
Megvetvén világot kiben sok java volt;
Kiért él szent lelke ha teste megis holt.

Engedd meg hogy neve, mely most is köztünk él,
Bővüljön jó hire valahol nap jár kél,
Lássák pogány ebek : az ki Istentől fél,
Soha meg nem halhat, hanem örökkén él.“

Igy mentegetözve, a magyarok Védasszonyát és musáját segélyre szólitva, szerényen kezd a költö „Sziget veszedelméhez“; de müve folytán teljes költői önérzetre ébred s annak végén, lelkesedve ekként kiált fel :

„Véghöz vittem immár nagyhirü munkámat
Melyet irigy idő sem viz el nem moshat
Sem az ég haragja, sem vas el nem ronthat,
Sem az nagy ellenség, irigység nem árthat.

És mikor az a nap eljün, mely testemen
Csak uralkodhatik, fogyjon el éltemen
Hatalma : magamnak ugyan nagyobb részem,
Hordoztatik széllel az magas egeken.

S honnan Scythiából ki jött magyar vitéz,
Merre vitézségét látta világ, nagy rész
Azokról helyekröl minden szem reám néz
Hirrel becsülettel valamig világ lész.

De hiremet nem csak keresem pennámmal,
Hanem rettenetes bajvivó szablyámmal :
Mig élek, harczolok az Ottoman holddal,
S vigan borittatom hazám hamujával.“

3.

A harcz véres kardja azonban a tárogatót is kiszoritá a költö kezéből.

Elébb a szomszéd török vár Kanizsa ellen tett apróbb csatákat; majd Puchaim alatt Rákoczyt verte meg a Tiszánál. E hös tettei után beálló rövid fegyverszünetet pedig, a magas költészet egéből már földre szállott szerelem órái tölték be, melyek öt vá-

lasztottjával : gróf *Draskovics János* horvát bán leányával *Eusébiával* valóban össze is köték. Alig áldozhatott azonban pár hetet az uj életterveknek, midőn 1646-ban királya III. Ferdinánd fölhivása a svédek ellen ujra csatára szólitá.

Zrinyi ritka hüséget és erélyt fejtett ki. Egész, saját költségén állitott és tartott dandárral jelent meg s a svédeket egy véres ütközetben megvervén, kétszázat vágott le s kétszázat hozott foglyul közölök a királyi táborba.

Még ugyanez évben, öcscse és Batthyányi Ádám segélyével Alit a kanizsai basát is megverte s ez érdemeiért a Draskovics bán nádorrá választása által megürült báni méltóságra ő emeltetett.

Ez uj méltóság elnyerésével csaknem egy időben érte neje elvesztése, kinek magtalan halála, s a menyasszonyi hozomány visszakövetelése közte és nádor ipja közt véres versenyre adott alkalmat. Ez Zrinyi győzelmével, de egyszersmind nemes engedékenységével végződött, miközben Löblini Lubl Zsófia személyében második nejét is haza hozá.

Ezután Kosztainiczát támadta meg s midőn 1658-ban véletlenül kiütött égés a kanizsai várat erősen megrongálta, Zrinyi használni akarván a törökök zavarát, e vár bevételére indult : de annak vivásától a fennálló — bár a törökök által egyre megtört — frigy tekintetéből eltiltatott s igy az erős fészek, melyet bevenni később annyi erőfeszitéssel sem sikerült, ekkor a bizonyos bevételtől megmenekült.

Midőn Zrinyi e parancsot kapá, kardját mérgében, boszujában földhöz vágta s kárpótlásul és a Mura-vonal védelmére Kanizsával szembe hatalmas várkastélyt kezdett épiteni, melynek Uj-Zrin nevet adott. Még munkában volt ez, midőn a nevezetes 1662-iki országgyülés megnyilt, melyben ő már mint a hazának elsőrangu csillaga tündökölt. Királya határtalan bizalma, hősi tettei, renditheten igazságossága minden pártok fölébe emelék : ugy hogy a sérelmeik ki nem hallgatása miatt kétségbeesett evangelicus rendek is utolsó szükségökben ő hozzá a catholicushoz folyamodtak. És ő, a lángeszü és lánglelkü honfi, képes is vala azoknak némi megnyugtatást adni; emelkedett szelleme előtt a kisebb érdekek elhallgattak, elszégyelték magokat.

„Én más valláson vagyok — mondá ezeknek — de kegyelmetek szabadsága az én szabadságom; a kegyelmeteken ejtett sérelem, rajtam ejtett sérelem. Volna bár százezer pápista mellett, százezer lutheránus és százezer calvinista vitéze a fejedelemnek: ők megmentenék együtt a hazát.“

Ugyanekkor történt, hogy az országgyülésen Montecuccoli eredménytelen erdélyi hadjárata hozatván szóba, a rendek pana-

sza Erdély és Várad elvesztése miatt, melyeket — szerintök — a szerencsétlenül elhullott Keményt gyámolitva, könnyü lett volna megtartani, elkeseredésig ment.

Montecuccoli e vádakra a sértett gög gunyával felelt. Szerinte a magyarok nem illetékes birák valamely nagyobb hadmivelet megitélésére. Zrinyi erre még élesebben felelt:

„Bár mily tudatlanok legyenek a magyar kapitányok — irá „Ne bántsd a magyart“ czimü névtelenül kiadott röpiratában — egysem tette volna ellenségeé helyett, a maga sergét tönkre, még pedig minden ütközet nélkül; egysem nézte volna száraz szemmel és száraz karddal annyi hazafi rabszijjra füzését . . . Te — folytatja — mint arithmeticus viselsz háborut; felveted mennyi embere van az ellenségnek, mennyi neked, s ha kevesebbségben vagy, — kitérsz elöle. Engedd, hogy ezek ellenében a régi hösöknek néhány példányát hozzam föl : Epaminondas nem ugy tett. Mikor serge csekélységére figyelmezteték, azt mondá : hagyján, én saját magammal pótlandom a hézagot stb.“

Röpiratát, — melyben több helyütt saját és vezértársai kardját is mérlegbe veti — a jövöre hivatkozva, e latin verssel végzi:

„Denique quid verbis opus est, spectemur agendo
Et mihi vel medium tibi quod concreditur agnem,
Plurima signa Getis referens ornetur honore.“

Ez éles tollharcz Monecuccolit a bán halálos ellenségévé tevé, s később nem egy keserü órával kelletett annak az elégtétel ezen örömeért lakolnia.

Ugyan e hongyülés alatt irta : „A török afium ellen való orvosság“-át is, melynek czélja a nemzetet álmából fölrázni s megmutatni, hogy a török jármot okkal móddal, idegen segély nélkül is lerázhatja. — Ebben midön a régi magyarok dicsö hadviseléseit leirta volna, többek közt igy szól :

„Itt talán valaki engemet megszólit s kérdi tölem : mit akarsz ezekböl a sok beszédekböl kihozni? mit tanácslasz? Könnyü akárkinek is declamalni, praedicalni : de orvosság kell a betegnek, flastrom a sebnek. Én arra röviden felelek, s megis duplázom kiáltásomat : fegyver, fegyver kivántatik és jó vitézi resolutio, ezen kivül én semmit sem tudok, sem mondok. Avagy azért magyarok evvel oltalmazzuk meg magunkat, avvagy vitézül haljunk meg mindnyájan, mert non datur medium. Elfussunk? nincs hova, sehol másutt Magyarországot meg nem találjuk, senki a maga országából ki nem megyen, hogy minket helyeztessen belé; az mi nemes szabadságunk az ég alatt sehol nincs, hanem Pannoniában. Hic vobis vel vincendum, vel moriendum est.“

„De miért kelljen elvesznünk avagy kétségben esnünk, mig

csontjainkban velő, ereinkben vér, mig Isten az menyországban a mi bizodalmunk lehet, mig karunkban kopját, markunkban szabját szorithatunk? Avagy különb compositióból vagyon-e az mi ellenségünk felépitve? Vagy nem azoktól a vitéz magyaroktól származtunk-e mi, kik kevés néppel számtalan sok ezer pogányokat kergettek? Nincsen-e Istennek hatalmában Hunyadi győzedelmeit, Mátyás király dicsőségeit kezünkben is még ujra megvirágoztatni? De ugy ha mindnyájan egy szívvel lélekkel segitségül hiván Istennek szent nevét, körmösen nyulunk a magunk dolgához, és fáradunk, vigyázunk, tusakodunk az mi életünkért."

Ismét alább : „De meg kell vallanunk, noha nyögve és pironkodva, mert „Dedecori est fortuna prior," olyan messze estünk mi mostani magyarok a régiektől, hogy ha elöljönének mostan más világról azok a mi vitéz eleink, sem mi őket, sem ők minket meg nem ismerhetnének. Mert nyelvünkön, szólásunkon kivül mivel hasonlithatjuk mi magunkat? És bizonyára mondhatnák nékünk: „vox quidem vox Esau, manus autem Jacob." Csufsága lettünk a nemzeteknek és magunknak, ellenségünknek pedig, valahonnan jön reánk, prédájává. Miért? A vitézségnek disciplinája meg nem tartásáért, a részegségért, a tunyaságért, az egymás gyülölésért és ezer ilyen vétkünkért. Én hizelkedhetem édes Nemzetem te néked, hogy hazugságommal dicsérjelek, mert a Profétaként : Popule meus, qui te beatum praedicant, ipsi te decipiunt; hanem im megmondom magamnak fogyatkozásidat olyan szivvel és szándékkal, hogy megismervén magad is, vesd ki ezt a mocskot lelkedből, reformáld vétkeidet, öltözzél igazságban, övedzzél erősséggel, hivd segitségedre a Jehovát, resolváld magadat, avagy ajándékozd magad az Isten nevének és magadnak oltalmára kössünk kardot a pogány ellen. Ha azért a magunk fogyatkozásit megismerjük elébb, könnyebben az orvosságot is föllelhetjük azután. Vizsgáljuk meg hát micsoda formáju hadakozások voltanak azok, kik nem succedáltak és mi formán estek. Ihon az igaz relatio."

„Mikor meghallottuk, hogy a török nagy készülettel fegyverkezik és készül reánk, mi is akkor, de késön tapodni kezdtünk, kaptunk mindenfelé, hadat, seregeket kezdtünk gyüjteni. De micsodás seregeket, micsodás hadakat? Régi látott hallott vitézekből állott-e valyon ez a sereg? Bizonyára nem, hanem mentül roszabb, hitetlenebb, istentelenebb, tolvajabb volt az országban, a gyült öszve a mi sipolásinkra. És még ki volt ennek hadnagya? Ugyancsak szintén ilyen, vagy a ki még jobban megelőzte a többit részegséggel, garázdasággal, kevélységgel; a ki a maga vitézsége rudimentáit vagy kassai kereskedőkön, vagy kecskeméti tőzséreken, vagy soproni kalmárokon, vagy más szabad várasok s szegény polgárok kárán végezte el stb. Régenten amaz nagy

Hannibálnak vitéz hadát Campania, egy olaszországi gyönyörüséges tartomány, a maga gyönyörüségével elvesztegette, ellanyhitotta és elerőtlenitette : nincs a mi magyarinknak szüksége Campaniára; elébb hogysem a hadban jövünk, készen vagyunk immár elvesztegetve, eltunyulva, Diis hominibusque invisi. Nem kell minekünk oly nagy ellenség, mint a török; egy canicula melege, egy februariusnak szele, egy éjszakának virasztása, egy napnak koplalása megrontja hadainkat és semmivé teszi. Ilyenek a mi köz hadaink; de mivel jobb ennél a nemesség? mivel jobb az uri rend? Bizonyára mind egy bordában szöttek vagyunk, egy cseppnyire is egyik rend a másikat nem csufolhatjuk. — A mostani nemes nem gondolja meg, micsoda az igaz nemesség, mivel nyerték meg az mi eleink az nemességet, mivel tartatik is meg. Egy nemzet sem pattog ugy s nem kevélykedik nemesség titulusával ugy, mint a magyar; maga annak bizonyitására, conservátiójára, látja Isten, semmit nem cselekszik; ülnek haszontalanul fiaink vagy atyjoknál, és anyjoknál, vagy ha ugyan derekasan látni, hallani akarnak (az mint ők mondják) egy magyar ur udvarában beállanak és szerződnek : ott mit tanulnak? innya; mit többet? pompáskodni, egy mentét aranynyal megprémezni, egy kantárt pillangókkal felczifrázni, egy forgóval, egy varrott lódinggal pipeskedni, egy paripát futtatni, egy szóval : esküdni, hazudni és semmi jót nem követni. Hejh mely különb vala amaz lacedaemon asszony, mikor a fiát, mely immár felnevelkedett vala, felfegyverezvén jó módjával, egy paizst ada végtére neki ezen szókkal : aut cum hoc, aut in hoc, azaz : avagy ezt hozd haza tisztességesen, avagy ebben halva hozzanak becsülettel. Mi pedig nem igy, hanem ha udvarban nem megyen is az ifju, sem hadban, sem végekben, sem idegen országokban vitézlő mesterségeket tanulni nem mégyen ugyan, hanem vagy prokátorságot patvarián, nem az igazságnak szeretetiből pedig, hanem másokat nyomoritani kivánván, tanul; vagy papságra adja magát Isten tudja micsoda indulatból. Az urfiak szintén ilyek; az ital legnagyobb mesterség és katonaság; mentől aljasabb s roszabb lovászokkal, kóborló katonácskával társalkodhatnak, legnagyobb katonaságnak tartják; osztán ha a husz esztendőt alig érik is el, mindeniknek feleség kell, ha tizen volnának is egy famiiliából; senki nem tanul tudományokat, senki nem lesz zarándokká, hogy láthasson, tudhasson abból valamit hazájának szolgálni. Ezek kivánják aztán a generálisságot, és ugyanezeknek kell adnunk, mert ha nincs más jobb."

„Oh egek, oh Isten! mért hoztál ki minket Scythiából, holott ottan avagy nem bomlottunk volna meg ennyire az Campaniában, avagy ha bomlottunk volna is, nem látott volna ennyi világ minket magunk roszasága miatt veszni. De ha nincs haszon a panasz-

kodásban, és a haszontalan való fohászkodásban, nyuljunk az remediumhoz ha vagyon; s vagyon is pedig ha akarunk, mert noha az mi magunk népét az mint mostan vagyon jól le ábrázoltam, ugyan mindazonáltal ha kérded : kit kivánok s micsoda nemzetet akarok oltalmamra, azt mondom : a magyart kivánom. Miért? Azért mert ez legalkalmatosabb, legerösebb, leggyorsabb, és ha akarja legvitézebb nemzetség."

Ezután egy állandó magyar sereg fölállitását sürgeti, melyről igen részletes és hadvezéri tehetségét tanusitó tervvel áll elö s utólagosan még egyszer fölkiált:

„Boldog Isten hiszen nagy vilitas ez; s mi vagyunk a magyarok? mi magyarok? De bár azoknak ne mondjuk magunkat! Ha Váradot vissza nem veszszük, ha Erdélyt elvesztjük, ne is hadakozzunk bár azután, hanem avagy most avagy sohasem; fussunk ki az országból, ha eztet resteljük. Ugy hallom Braziliában elég puszta ország vagyon; kérjünk spanyol királytól egy tartományt, csináljunk egy coloniát, legyünk polgárrá!"

Lehetetlen vala e néhány sor közlését önmagunktól és az olvasótól megtagadnunk. Gyarló tollunk nem lett volna képes e nagy férfiunak jellemzöbb képét adni, mint önmaga e sorokban, melyekből mint erös fényü tükörről a nap élénk sugarakban verödik vissza lángoló hazaszeretete, bámulatos szónoki és költöi tehetsége. Mint szeretö atya gyermekeihez, szól ö itt nemzetéhez; s hogy megtudhassuk, mie volt ö a magyar haza minden osztályának, e néhány sor legbiztosabban utasit.

És a hös bán hogy ne csak szavakkal, de tettekkel is megmutassa barátainak, meg ellenségeinek, miként kell viselnie magát egy honszeretö hös és ügyes hadvezérnek : az országgyülés szétoszoltával haza száguld s Uj-Zrin vagy Zerinvár épitését oly erélylyel eszközli, hogy mint egy kortársa irja : „er selber — Zrinyi — thut alle Tag drei Stund Erden mit Schubkarren zur Aufbauung der Festung zu führen!"

Hogy mily fontos volt ezen — Montecuccoli által „használhatlan juhakol"-nak nevezett — vár a törökökre nézve : kitetszik abból, hogy a porta a békemegtartás egyik föltételéül annak lerontását tüzte ki. Küprili a nagyvezér a kanizsai basát megfojtatta, a miért e vár épitését elnézte s helyébe a megöletettnek elődét : Alit hivta vissza Asiából, hogy Zrinyit és várát megsemmisitse.

E közben a tettleg fölbomlott béke a hadi tanácsot rémületbe ejtette s a békekövetek egyre jártak keltek, hogy azt bármi áldozattal ujra megkössék. — Hasztalan volt. A nagyvezér hatalmas sereggel Érsekujvár alá száguld s Apafi Erdély fejedelmét is ide parancsolván, Párkánynál némely elöhadakat tönkretesz, mi Mon-

tecuccolit annyira óvatossá teszi, hogy Magyar-Óvárnál nézi végig a felföld kulcsának Érsekujvárnak elestét.

Nem igy Zrinyi. Ívekre terjedö volna azon sok apróbb csata leirását közleni, melyeket ö a nagyvezér diadalmas hadjárata közben vivott ki. Vára elkészültével horvátjait rögtön táborba hivja s portyázóival most a Szávánál, majd Buda mellett fényes gyözelmeket arat. Mig a fö török sereg Érsekujvár alatt mulat; ö a Csallóközben, Esztergomnál, Érsekujvárnál annak elöörseit folyvást nyugtalanitja, s midön az ösz beálltával a gyözelmes nagyvezér visszavonulván, annak üldözésére a még mindig óvakodó Montecuccolit reá nem veheti : sergével attól elválik; a rabszijra füzött magyar foglyok nagy részét kiszabaditja; s a Zerinvár alá toluló kanizsai törököket ugyanott összetöri.

Öcscse segélyével még ugyanez öszön (1663) a Stájerföld földulására küldött nagy török-tatár hadat is visszanyomja; mig egy más csapatot, mely magyar álruhában a Csallóközbe lopózkodott, részint levág, részben elfog.

E csaták a bán hirnevét irigyei daczára megszilárditák; ugy hogy midön télre kelve (1664) királyával *I. Leopolddal* egy téli hadjárat tervét közlené : az a hadi tanács ellenmondása daczára is beleegyezését adja.

Most tehát végre elemében volt. Fejedelme bizalmával megajándékozva s irigyei által nem gátoltathatva, megmutathatá: mire képes hazafiui lelkesülés és hadvezéri ügyesség.

Január 21-én indul ki Zerinvárról s másnap Batthyány és Nádasdyval egyesülve, Berzencze vivásához fog, mely 23-án kezében van. 25-én már Babocsát is beveszi s ezt és környékét a több mint százéves török uralom alul felmenti.

27-én a barcsi eröd széthányatása után, portyázóival Pécs városát fölgyujtatva s vezértársát Hohenlohét e vár vivására visszahagyva, maga a lovassággal Eszékhez, a táborozás föczéljához robog.

Itt állott azon roppant hidkészület, melylyel még a nagy Szoliman hidaltatta volt át a Drávát, Dunát és azoknak mocsárait, oly czélból, hogy azon keresztül a török erö bár mely pillanatban a magyar földön teremhessen. Roppant földhányásokkal, számtalan örtoronynyal és erökkel volt ez megerösitve s épitöjének fölszámithatlan költségébe, óriási eröfeszitésébe került. Ezt lerombolni; a vidéket kipusztitani annyi volt : mint a tavaszszal bekövetkezö hadjáratot megakasztani s legalább pár hóig késleltetni.

Zrinyi véghezvitte ezt. Az óriási müvek febr. elején már romhalomban hevertek. 9-én a bán ujra Pécsett volt s az ostromszerek hiányával sikertelen vivást fölbontván, nagy ragadmánynyal és gyözelemkoszoruzott sereggel vonult vissza Zerinvárba.

E hadjárat a kereszténységet iránta a legnagyobb lelkesedésre gyulasztotta; honfiai előtt a tisztelet és bámulat tárgyává tette. A pápa köszönő levelet intézett hozzá; Regensburgban processiókat tartottak, melyekben több ottlevő birodalmi fejedelem s maga *Leopold* császár is részt vett, ki most a bánt legnagyobb magasztalásokkal halmozta s — családját is befoglaló — római szent birodalmi herczegi czimmel kinálta meg.

De a hősnek elég volt az elismerés, az eredmény feletti öröm s irigyeinek visszavonulása.

Ez csakugyan megtörtént. Ő elő, Montecuccoli — bár gunyolódva — háttérbe lépett s maga a mindenható minister Porcia egy hozzá intézett levelében a leghizelgőbb kifejezésekkel tisztelte meg.

A bán honfiai felbuzdultlelkesedésének s az iránta támadt bizalomnak most még nagyobb czélt tüzött ki : *Kanizsa* bevételét.

E vár — akkoriban a török uralom egyik legerősb védbástyája — mint hirlelék eleséghiányban szenvedett; a nagyvezér az eszéki hid fölégetése által, a segély-adhatástól elvágva s Stiria rendei az ostromszereket megajánlák : bevétele tehát épen nem látszék kivihetlennek; minden oldalról még Regensburgból is lelkesitették erre.

Ő tehát, hogy az időből ki ne fogyjon, hirtelen megjelenik a vár alatt s csakugyan mindjárt az első rohamra sikerül neki a város bevétele : de nap nap után mulik, — a Stájer ostomszerek nem érkeznek, az igért segélysereg egy része végképen kimarad s az őrség első rémületét ezalatt kipiheni. Az osrom rendes utat vesz; hosszura nyulik s *Zrinyi*, az életét minden perczben koczkára tevő Zrinyi, a segélyt hasztalan sürgeti.

Végre a tavasz is beáll s Küprili a bosniai és szeremi bégek által három hó alatt helyreállitott eszéki hidon 40,000 emberrel és 100 ágyuval átrobog s *Szigethnél* állást vesz.

Most homályosulni kezdett Zrinyi szerencse-csillaga. Az örökös tartományokat fedezetlen nem hagyhatá; harmadrésznyi erejével a vezértKanizsa alatt be nem várhatta s miután társát Hohenlohét (ki vele már előbb meghasonlott) nyilt csatára nem veheté: kénytelen volt a vivást félbeszakitani s Zerinvárba visszavonulni.

Balsorsát ellenségeinek gunyhahotája kisérte; serge átvételére a mellőzés miatt most még elkeseredettebb ellenségévé vált Montecuccoli jött elő,ki miután a bán őrségét Uj-Zrinből kivonta, annak védelmét csekély franczia csapatra bizván : mozdulatlanul nézte, miként ostromolja,miként veszi be, s rontja le Küprili azon sasfészket, melyhez annak ura oly szép reményeket kötött; melyen saját kezeivel dolgozott s melynek köveit vérével és veritékével rakta volt egymásra!

4.

Hösünk sorsát a bekövetkezett sz. gothardi diadal és annak következményei még keserübbé tették.

A veszteség, melyet vára széthányatásával s jószágai nagy részének elvesztésével szenvedett; a guny, melylyel most felül kerekedett vetélytársa üldözé, s végre a hazára nézve hátrányosan kötött vasvári béke a hös szivét mély bánatba sülyeszték.

A leginkább franczia vitézség által kivivott nagy győzelem után az országrendei megkérdezése nélkül oly béke köttetett, mely szerintök épen oly nagy vereség után is szégyenletes lett volna. E szerént nem csak Várad és Érsekujvár veszett oda; de Széhelyhidnak a Nyirség elöfalának le kelle rontatnia, s Zerinvár fölépithetése betiltatott.

A hazafiak elkeseredése ezért átalános lön; a bán megirta „*Siralmas panasz*"-át s fájdalmas szivvel vonult vissza *csáktornyai* várába a magyar fiatalság harcziskolájába. Itt szépmüvészeti és tudományos gyüjteményei között megvonultan s az egykori győzelmeiben elfoglalt török lobogókra könyüs szemekkel tekintve élt a nagy ember. De irigyei itt sem hagytak neki békét. Azon tizezer tallérért, melyet elvesztett jószágai kárpótlásaul a franczia királytól kapott, s Leopold császár tudtával fogadott el, — most gyanuba vételék s Bécsbe fölhivatása „*tanácskozni a magyar dolgokról*" barátait megdöbbenté.

Öt magát azonban e vád nem nyugtalanitotta. Móra velenczei kereskedőhöz, 1664. mart. 30-án Csáktornyáról adatolva egy levele maradt fenn, melyben irja: „hogy a franczia király neki pénzt küldött követe által; ö nem tudja miért és csodálja, hogy micske hire Lajos királyhoz eljutott."

Készülöben volt, hogy fölmenjen s barátai aggodalmát nemes önbizalommal kivánta eloszlatni. „Conscia mens recti famae mendacia ridet" — mondá a nála vendégképen mulató erdélyi ifju gróf Bethlen Miklósnak — „semmit nem vétettem; ha veszek, ártatlan, tisztességesen, az igazságért, nemzetemért veszek, hogy ezt a gyalázatos békességet nem javallottam, melyben nem voltam egyedül".

Ily körülmények s kedélyhangulatban találta a bánt azon szerencsétlen eset, mely öt életétöl, a kereszténységet elsö bajnokától, a hazát legerösb oszlopától megfosztá, s melyet a jelenvolt Bethlen Miklós igy ir le:

„Nov. 18-án erdei disznókra menénk ebéd után, hintón. Volt ugyan paripa is. Vitnyédi az elsö, én a hátulsó ülésben bal, ö jobb felöl ültünk csak hárman. Hozzá fogánk a vadászathoz. Ö

maga levetvén a nagy bő csizmát, melyeket a telekes bocskorra is felvonhatott, puskával bemene és szokása szerént csak egyedül búkálván, löve egy nagy emedisznót. A hálóknál is a gyalogok lövének egyet s vége lön a vadászatnak. Kisereglénk a hintóhoz, az úr is, hogy immár haza menjünk; estvefelé is vala. Azonban oda hozá a fátum egy Póka nevü vadászát, ki monda horvátul: én egy kant sebesitettem, mentem a vérén: ha utána mennénk, elverhetnök. Az ur mindjárt mondá nekünk Zichivel kettőnknek, látván, hogy elakarunk vele menni: öcsém uraim, kegyelmetek csak maradjon itt; Vitnyédinek, Guzics kapitánynak: csak beszélgessenek itt kegyelmetek öcsém uraimékkal, meglátom mit mond ez a bolond... Csak bocskorban lóra kapa, puska kezében, Póka után elnyargalva; egy Maglani nevü sabaudus ifju gavallér, Guzics öcscse, meg egy Angelo nevü kedves olasz inasa és a lovász elnyargalának utána. Mi ott a hintónál beszélgettünk. Egyszer csak hamar ihol nyargal Guzics mondja a bátyjának: hamar a hintót, oda az ur. — Menénk a mint hintó nyargalhat; és aztán gyalog a sürübe befuték én. Hát ott fekszik, még a bal kezében, mint tetszett, az ér gyengén lüktetett; de szeme sem volt nyitva, sem szólott, csak meghala. Maglani igy beszélte: hogy a mint Póka után a disznó vérén bement az erdőbe, mig ők a lovakat kötözték, csak hallják a jajszót. Póka szava volt. Maglani legelől érkezik. Póka egy horgas fán; az ur arczczal a földön s a kan a hátán; ő hozzá lö, elfut a disznó, érkezik Guzics és Angelo; az ur felkél s mondja: rútul bánék velem a disznó, de ihol egy fa, melyet csatában magával hordozott zsebében — állitsátok meg a sebnek vérét vele, ez arra igen jó. Eléggé próbálták vele, de hiába; csak elfolyt vére, s először ülni, aztán fekünni s végre csak megkellett halni, mert a fején három seb vala, egy balfelöl a fülén felül, feje csontján ment el csak a kan agyara, a homloka felé szakasztotta rútul a feje börét; más ugyan a bal fülén alul az orczáján a szeme felé rút szakasztás; de e kettő semmi, hanem harmadik jobb felől a fülén alól a nyaka csigolyának ment be s elé a torka felé és a nyakra feljáró minden inakat ketté szakasztotta; ez ölte meg a vér elmenvén. Rettenetes sirás lön az erdőben, a legalábbvaló csak a gyermek is siratta".

Tagadhatlan azonban, hogy ezen részletes leirás daczára és távollevő öcscse későbbi vallomása mellett is, a nagy hős halála körül bizonyos homály borong. A későbbi eseményekkel öszvefüggést kereső koron — s a nép azon sajátságán kivül, mely szerint az nagy hősei elvesztét örömest boritja titokteljes fátyolba: sokat tesznek erre, egy némely történészünk fenhagyott gyanui; egy máig megőrzött fegyver, melyen ez esemény az illető nevével, mint ki Montecuccoli vadásza lett volna s a bánt orozva ej-

tette volna el, s végre magának Bethlen Miklósnak — bár nem teljes hitelü — franczia emlékirata, melyben a dolog némi eltéréssel adatik elö. Itt a többek közt ezt irja :

„Mais etant cependant resté seul dans le Château : il se ravisa, et voulut voir ce que deviendroit cette chasse : il ordonna pour cet effet qu'on lui fit atteler des chevaux à son carosse, pour aller dans les routes de la forêt et pour entendre dumoins le bruit des chasseurs. A peine y avoit-il une demi-heure qu'il etoit dans la forêt, qu'il entendit crier que la bête n'etoit pas loin; mais comme il semble qu'il soit impossible de fuir sa destinée, il sauta de son carosse en bas, et prenant une carabine il s'enfonça dans le bois environ deux cent pas. Ses Domestiques qui etoient restés autour du carosse, aiant entendu tirer un coup peu de temps après, y coururent sur le champ; mais ils trouvèrent leur Maitre étendu par terre et sans mouvement; ils le tournérent de tous les sens pour voir s'il etoit blessé en quelque endroit, et ne lui trouvèrent aucune blessure, mais saulement quil étoit froissé à la tempe gauche. Ils le rapportèrent dans son carosse et le ramenèrent au Château, sans qu'il donnât depuis aucun sentiment de vie" *).

5.

Sirhalmán állunk; meghalt. Utána család nem virágzott fel; egyetlen fia *Ádám* a Zrinyiek sorsát osztá; nem ágyban, csatamezőn, *Szalankemén* alatt esett el magtalanul 1691-ben.

Mindazok, kik valaha körébe juthattak, kifogyhatatlanok a nagy hös és költö nyájasságának, lángeszének és miveltségének dicséretében. Tollius Jakab, hollandi tudós, ki 1660-ban járt Csáktornyán, magát a nagy ember nemes viselete, miveltsége és nagylelküsége, — palotájának fénye, könyvtára, régiség-gyüjteménye s müKertjei által teljesen elbüvöltnek állitja.

A franczia *Coligny*, ki mint alvezér az akkori magyar táborozásokban részt vett s a bánnak ismeretségébe jutni szerencsés volt, az egykoru Antler elött ezt vallá :

„Se quatuor in Zrinio miratum fuisse : majestatem et gravi-

*) „De e közben magánosan maradván a kastélyban, meggondolá magát s látni akarta, mi lett a vadászatból : e végett befogatást parancsolt, hogy az erdőbe kocsizhasson, s a vadászoknak legalább lármáját hallhassa. Alig volt félóráig az erdőben, midőn kiáltani hallá, hogy a vad nem messze van; de ugy látszik, senki sem kerülheti el sorsát; leugrott (Zrinyi) a kocsiról, s karabélyt vevén, mintegy kétszáz lépésre benyomult a sürübe (az erdő-utról). Cselédei, kik a kocsi körül maradtak, kevés vártatva lövést hallván, azonnal oda futottak, de urokat a földön elterülve s mozdulatlanul találták; forgatták őt minden oldalról, hogy láthassák, mily részen legyen megsértve, de nem találtak rajta semmi sebet, mint bal halántékán zúzást. Vissza vitték őt kocsijába, és haza hozták őt a kastélyba, a nélkül, hogy életének valami jelét többé adta volna".

tatem personae; prudentiam et promtitudinem in loquendo; liberalitatem et educationem in viro, alias oriundo e natione non culta(?). Id unicum ei defuisse, quod palpari non didicerit; se propterea nunquam ausum fuisse, vel unico ambiguo verbo ejus fidelitatem tentare, esto jam emulorum conatibus et potentia fuerit exulceratus“ *)

Nem hallgathatom még el jeles történészünk Szalaynak azon nehány sorát sem, melylyel a nagy férfiu halála miatti veszteséget oly élénk szinben állitja elönkbe.

„Zrinyi halála — igy ir ö — nemcsak Slavóniára és Horvátországra volt érzékeny csapás, melyeknek ö és testvére Péter védgeniusai voltak, mint Montecuccoli gúnyosan mondja, s mint a kanizsai, szigethi, szerémi és bosniai bégek tapasztalták; de pótolhatlan veszteség volt egész Magyarországra nézve is. A linczi békekötés óta, daczára a szószéken, a gyülési termekben megujuló vitáknak, kivált az uri rendet által- meg általhatotta a magyarság egységének s a magyarság veszélyben forgásának érzelme. Ezen érzelem öket összetartásra intette; kiviláglik ez például azon bizalmasabb viszonyból is, mely a közelebb mult években Lippait, Vesselényit, Nádasdit, Zrinyit II. Rákóczy Györgyhöz : az érseket, a nádort, az országbirót, a bánt Erdély fejedelméhez füzte. Lerázni, ha lehet és a mely mértékben lehet a török jármot; Erdélyt ismét bensö viszonyba hozni a magyar koronához; megörzeni, feléleszteni a nemzet szabaditékait s eldöntö sulyt nyerni a korona tanácsában; ez volt a hármas czél, melyet teljes öntudattal követtek. Ezen hazafiui törekvés legmagasztosabb személyesitöje, már költöi kedélyénél fogva is Zrinyi Miklós volt, jelleménck tisztasága, higgadt belátása egyszersmind biztositékul szolgáltak, hogy a kitüzött irány nem fog ürügyül használtatni magán érdekek foganatositására, hogy a választott eszközök nem lesznek férgesek, nem lesznek czéltévesztök, hogy a hazafiui törekvés nem fog kibányásztatni cselszövö idegen hatalmasságok által. Ez volt „Zrinyi ragyogó csillaga, ehez tartott okos kormánya“, de a dicsö férfiu gyászos vége elszedvén a mozdulhatlan czélt, oda vetette a hajót hullámnak, viharnak“.

És mi, hogy a lelkes történész szép allegoriáját folytassuk, csak annyit teszünk még hozzá, hogy e viharba kivettetett hajó ***Wesselényi*** nádorban utolsó kormányosát is elvesztvén, csillag helyett büzhödt mocsár lidércz fényét követte, mig végre örvénybe

*) Négy dolgot bámult Zrinyiben : külseje fenségét és komoly voltát; a beszédben okosságát és könnyüségét; a neveltséget és szabadelvüséget oly férfiuban, ki különben nem mivelt fajból származott. Egyedül az hiányzott neki, hogy nem tudott tapogatni; (?tán nem volt politikus?) de azért nem merte volna hüségét egy kétértelmü szóval is *kisértetbe hozni*, habár versenytársai törekvései s hatalmaskodása által már fel vala bószitve

sodortatva, a háborgó tenger Zrinyi Györgyben, Frangepánban és Nádasdiban, Németujhelyre dobta ki összetört darabjait.

6.

Hátra van még a költö Zrinyi müveiröl szólanunk.

Öszves müvei soha és sehol nem jelentek meg. — Az 1651-ben Bécsben kiadott és „Adriai tengernek Syrenája, gróf Zrinyi Miklós" czimet viselö kötet csak „A Szigethi Veszedelmet" s pár különbözö tartalmu költeményt foglal magában. Ugyan ezek azóta Kazinczy Ferencztöl 1817-ben, Székács Páltól 1847-ben s Toldy Ferencztöl a legujabb idökben két izben értek kiadást.

Prosai munkái, melyek nagyobbára hadi vagy politikai jelentöséggel birók, a Nemzeti Könyvtár 3-ik folyamában 1854-ben jelentek meg elöször, Kazinczy Gábor által.

Ezek a következök : „A vitézség circumstanciáiról", „Aphorismi supra C. Taciti libros annalium", „Cornelii Taciti annalium Liber tertius, quartus, sextus, undecimus, duodecimus, decimus quintus". „Cornelii Taciti historiarum Liber primus, secund., tert., quart., quintus". „Cornelii Taciti Agricola".

Mindezekben a költö olvasmánya tárgyai feletti apróbb megjegyzések, kijegyzések és éleselmü öszvehasonlitások foglaltatnak.

Továbbá : „Hogy egy hadviselö ember a jó szerencse nélkül semmi, és micsoda legyen a szerencse". „Mátyás király életéröl való elmélkedések". „A török afium ellen való orvosság"; mely hires és nagy hatást gyakorolt müve inkább „Ne bántsd a Magyart"! czim alatt ismeretes, mert e szavak szolgáltak neki motto gyanánt. „Tábori kis tracta".

Mint e sorozatból látszik : a „Siralmas panasz", a „Vitéz hadnagy" még kiadatlanok *).

* * *

És most ott nyugszik az eltépett húru lant, a széttört kard, a nagy költö és hös, összeomlott családjának szomoru közös sirján, eltemetve annyi reményt, annyi dicsöséget. . .

Hullass reájok pár könyüt édes nemzetem!

---

*) *Források :* „Ujabb nemzeti Könyvtár : Zerinvári gróf Zrinyi Miklós élete, kiadták Kazinczy Gábor és Toldy Ferencz". Toldy : „A magyar költészet kézi könyve". Szalay László : „Magyarország Története IV. V. kötet". Horváth Mihály : „Magyarok Története III. köt." Bethlen Miklós : „Önéletirata, 17. Rész". Cserey M. „Erdélyi Históriája". Kazy : „Historia Regni Hungariae Lib. III." Rátkay : „Memoria regum et banorum Croatiae". Antler János Henrik : Memoria belli hungaro-turcici inter Caes. Leop. I. et Mahom. IV." „Ortelius Rzdivivus Lib. II." — „Memoires du Comte Betlem Niklos 232—233." — Hormayr és Mednyánszky : „Taschenbuch für die vaterländische Geschichte". 2. Th. sat.

II.

Tanulmányok a nemzeti mivelődés történetéből.

ADATOK

Erdély mivelődésének történetéhez a mohácsi napig.

(Folytatás.)

Alkotmány, kormány, törvényhozás, törvénykezés.

A népgyülés ősrégi intézete volt a magyaroknak. A honfoglalás után is sokáig ez gyakorlá a legfőbb államhatalmat. Constantin görög császár, Taksony kortársa szerint a gyülés képviselte a legfőbb méltóságot a magyaroknál; ennek, a nemzetgyülésnek, hatályköre és fontosságáról tesznek a legrégibb székely s magyar krónikák is megczáfolhatlan bizonyságot. Az állam alapszerződésének 3-ik pontja igy szólott: „Az ügyek a nép beleegyezésével döntessenek el.“ És e szerint : „Ha a nemzetet érdeklő ügy forgott fenn, vagy hadjárat volt megindítandó, vérbe mártott kard hordaték a telepen körül, hogy mindenki a kijelölt helyen fegyverrel jelenjék meg, részt venni a nemzet tanácskozásában.“ — „Árpád fővezér és katonái a Körtvélytó és Gyümölcserdőnél 34 napig időztek, hol a vezér és a nemesek rendezték az országnak minden szokásos törvényeit.“ — „Ha a főbiró méltánytalan itéletet hozott, azt a közgyülés megsemmithette, a vétkes birót és vezért letehette.“ Ugyanezen éviratok szerint a nemzetgyülés köréhöz tartozott még : a fővezér választása, az alvezérek és századosok kinevezése, biróválasztás, törvényhozás; itt döntettek el a béke- és hadügyek ; itt szabatott büntetés a hatalommali visszaélőkre, a honárulókra, a közgyülés határozatait megszegőkre; innen hatalmaztatott fel Tuhutum Erdélynek birtoklására stb. A nemzet önálló államhatalmát mennyei eredetünek, az istenség fénykörével övezettnek, az Isten és nép szavát azonosnak vallá, és ennek jeléül a gyülés rendeleteit ily bevezetéssel hirdettette ki : „A magyarok Istene és a nemzet azt parancsolja stb.

Minthogy tehát az uj hazábani letelepülés első századában minden szabad magyar emlitett módon befolyt a törvényhozásba, a közügyek elintézésébe : kérdés, élt-e Erdély és mily terjedelemben ezen alkotmányos joggal később, és pedig nemcsak akkor, midőn a sz. koronától különvált főnököknek hódolt, hanem akkor is, midőn az „erdélyi herczegi“ méltóság, megszüntetésével Magyarország kiegészitő részének tartaték? Az erdélyi önálló országgyüléseknek a mohácsi nap előtti nyomai, mind a mellett, hogy az

idevonatkozó adatok nagyobb részét valószinüen az idö viszontagságai semmitették meg, és a fenmaradt emlékek is részint még közlésre várnak, részint pedig csak töredékekben láttak napvilágot, oly bizonyosak, hogy innen tul egyedül ezen országgyüléseknek különfélesége, hatalomköre és az ország mivelödésérei befolyása lehet értekezésünk tárgya.

Mig Erdélynek kelet-déli szomszédai idöszakunkon tul még hosszas ideig majd minden rendszeres törvényhozást nélkülözve apró kényurak vas pálczái alatt nyögtek, Erdély kiváltságos népei igen gyakori országgyüléseiken többnyire maguk szabták ki a polgári szabadság határait, és intézkedtek az ország védelméröl, jóléte elömozditásáról. Benkö számitása szerint 240 év alatt (1541—1780) 400 országgyülés tartatott Erdélyben, mi oly nagy szám, hogy ez ország a törvényhozó gyüléseknek ily gyakori megtartására nézve Európának minden alkotmányos államait fölülmulta. A középkorban sokkal fejletlenebb volt ez institutio, az ország, egyszerü szükségletei mellett, csekély számu törvényekkel is beérte, azért e korszakból kevesebb országgyüléseknek mutathatjuk ki nyomait, mi azonban egy részt az akkori történelmi források hiányossága és elégtelenségének is tulajdonitható. Mind e mellett meglepö s tán a magyar birodalom határain tul is példanélküli az eredmény, mit ez alkotmányos jog gyakorlása körében a kisszerü Erdély elötüntet, hol nemcsak a három kiváltságos nemzet sereglett össze, hogy gyülésein kölcsönös szövetségre lépve, az ország biztonsága és jóléte emeléséröl egyesitett erövel gondoskodjék, hanem külön a nemesek, székelyek és szászok, és ismét a nemesek a székelyekkel vagy szászokkal egyesülten is gyakorlák a törvényalkotó hatalmat. Igy tehát e téren már a középkorban is igen élénk mozgalom fejlett ki a magyar birodalom keleti részében.

Hogy az ily sokféle gyülések hatályát kellöen méltányolhassuk, szükséges azok bövebb vizsgálatába bocsátkoznunk. — Az 1291-ik évtöl kezdve 40-nél több *közönséges, mind a 3 nemzet közbejöttével tartott országgyülésnek emlékét mutatja fel a történet* *).

*) **Könnyebb áttekintés végett ideigtatjuk a közönséges országgyülések jegyzékét. 1) 1291. mart. 11. Gyulafehérvár. — 2) 1315. sept. 29. Torda. — 3) 1322. april. 18. Keresztes. — 4) 1329. — 5) 1342. Torda. — 6) 1344. jul. 27. Gyulafehérvár. — 7) 1345. Torda. — 8) 1347. u. o. — 9) 1354. u. o. — 10) 1363. u. o. — 11) 1366. jun. 28. Gyulafehérvár. — 12) 1398? — 13) 1407. mart. 20. Torda. — 14) 1421. u. o. — 15) 1422. u. o. — 16) 1427. Brassó. — 17) 1437. sept. 16. Kápolna (Belsö Szolnok m.) 18) 1438. febr. 2. Torda. — 19) 1439. mart. 22. Székelyvásárhely. — 20) 1442. — 21) 1447. — 22) 1450. Torda. — 23) 1454. Kápolna. — 24) 1455. dec. 28. Torda. — 25) 1456. Meggyes. — 26) 1458. — 27) 1459. nov. 25. u. o. — 28) 1461. Radnót. — 29) 1462. — 30) 1463. april. 26. elött. Meggyes. — 31) 1466. aug. 20. Torda. — 32) 1467. oct. 3. u. o. — 33) 1470. sept. 8. u. o. — 34) 1478. mart. 15. Meggyes. — 35) 1486. — 36) 1498. dec. 27. Torda. — 37) 1506. febr. Segesvár. — 38) 1514? — 39) 1515. jun. 12. Székelyvásárhely. — 40) 1522. — 41) 1525. jan. 6. Torda.**

A gyülés helye a körülmények szükséglete szerint jelöltetett ki: 17-szer Tordán, 4-szer Meggyesen, 3-szor Gyulafehérvárott, 2-2-szer Kápolnán és Székelyvásárhelyen; Segesvárt, Keresztesen, Radnóton és Brassóban pedig 1-szer tartatott diaeta. — *A meghivás jogát*, 4-er a király, 11-er a vajda (s különösen 2-er a királytól nyert felhatalmazásra hivatkozva), 2-er az alvajda, 1-er a beszterczei gróf, Hunyadi János, és 3-or maguk a rendek gyakorlák. — *A megjelenésre engedett idő* 6 hét és 3 nap között változott. A vajda 1478. febr. 2-án Nagyszilindekben kelt levele által március 15-re Meggyesre hivta meg Doboka vármegye nemességét; ellenben Hunyadi János 1455. dec. 25-én Beszterczén kelt meghivó levele által tudatta Brassóval, hogy dec. 28-án Tordán diaetát tartand. — *Hivatalosnak* leggyakrabban emlittetik az oklevéli töredékekben a „nemesek, székelyek és szászok egyeteme," ezekhez adatnak egyszer 1291-ben az oláhok is. „1459-ben Erdélyország nemesei és országnagyai egyeteme, minden rendbeli székelyek (Siculi omnium generum) és a 7 szászszék közönséges gyülést tartottak." Nemcsak az országgyülési irományok több hasonló helyei*), de a meghivó levelek is azt bizonyitják, hogy a székelyek, és szászok nem fejenként, hanem *hatósági képviselők* által hivattak és jelentek meg a gyüléseken. A vajdának 1439. mart. 1-én a székelyispánhoz intézett meghivó levelében az mondatik, hogy ő egy-két vagy több hadnagygyal vagy biróval jelenjék meg. Hunyadi 1455-ben felszólitá Brassót, hogy néhány elökelöt (aliquos Notabiles) küldjön kebléből; Szapolyai vajda pedig az 1525-ik diaetára Szebenből néhány teljhatalmu küldöttet hivott meg (certos et speciales ex vobis cum plena informatione); ellenben arra van példa, hogy *minden birtokos nemes fejenként* hivatott a gyülésre. 1478-ban ekkép irt a vajda Doboka vármegyének: „a király személyében parancsoljuk, hogy fejenként — kivevén az egy házu szegény nemeseket — martius 15-re Meggyes mezővárosba gyüljetek." — *A meg-nem-jelenés büntetéseként* 1470-ben 50 márka emlittetik, ezzel fenyegettetnek a szászok, ha elmaradnának; 1478-ban pedig Doboka nemessége „a hasonló esetekben megtartatni szokott teher alatt" hivatik meg a diaetára.

Sokkal fontosabb ezen formaszerüségeknél azon kérdés: valjon az erdélyi 3 nemzetnek közönséges gyülései**) törvényalkotó diaeták avagy csak tartományi gyülések valának-e, hol csak a magyarországi gyüléseken hozott törvények hirdettettek ki, és ezen fölül még legfölebb csekélyebb tárgyakban s helybeli érvénynyel

*) 1461-ben az alvajda a nemesekkel s némely székelyek, és szászokkal tartott gyülést.

**) Az erdélyi országgyülések 1526 előtt „generalis congregatio, — conventus, és — diaeta" név alatt emlittetnek a történeti forrásokban.

biró statutumok alkottattak? A mily fontos e kérdés, ép oly ellenkezők ez iránt Erdély történetiróinak nézetei. Jelesen Bedeus erről igy nyilatkozik: „Az alatt is, mig Erdély Magyarországgal egyesülve volt, Erdélynek külön országgyülései voltak, s már nagyon korán a három országos nemzet Erdélyben együtt közgyüléseket tartott, de a melyek nem annyira törvényhozó testületnek nézethettek, hanem inkább a magyar országgyüléseken hozott törvények kihirdetése volt feladatuk; továbbá a királyok által kivánt segedelmek megadása és felrovatala, vagy csak peres ügyek elhatározása is; s ha néha közben más határozatok is hozattak, azok csak különösen Erdélyt illető rendelkezéseket érdekeltek, s rendszabályokat a honnak külső és belső ellenség elleni védelmére, és kötéseket kölcsönös oltalomra." Ellenben Eder ugy vélekedik, hogy az erdélyi rendek és vajdák azon korlátokat, melyeket Verböczi Hármas törvénykönyvének III. r. 2. c. a statutumalkotási jogra nézve kiszabott, mely szerint az ily szabályok nem ellenkezhettek Magyarország törvényeivel és szokásaival, s azon felül azok a király által megerősitendők valának, meg nem tartották. — Az erdélyi országgyüléseken elintézett tárgyakról többnyire csak töredékes tudósitásokat birunk, de ezek is azt bizonyitják, hogy Erdély már a középkorban alkotott királyi megegyezés nélkül Magyarország törvényeivel ellenkező szabályokat, és igy gyakorlá gyülésin a törvényhozó hatalmat. Vessünk tehát futó pillanatot *Erdély diaetáinak tárgysorozatára.*

Az 1291. évi országgyülés folyama alatt kelt egyik oklevelében odanyilatkozik III. Endre király, hogy e gyülést a nemesek, szászok, székelyek és oláhok közállapotának átalakitása végett hivta össze (pro reformatione status eorumdem), mi sokkal fontosabb feladat volt, mintsem hogy azt egyedül statutum-alkotás utján lehetett volna elintézni. — Az 1342-ki gyülés biróhatalmat tulajdonitott a földesuraknak, de csak nemtelen szolgáik és birtoktalan jobbágyaik fölött, s a mi fődolog, a bünügyeknek, u. m. lopás, rablás és erőszakoskodás, kivételével. — Az 1344-ki diaeta Lajos király elnöklete alatt az erdélyi püspöknek a rendek irányábai közjogi viszonyát szabályozta. E szerint a számos visszaéléssel vadolt főpapnak birói illetősége megszabatott s illetőleg korlátoztatott, egyszersmind a püspöknek megtiltatott birtokpereiben ellenfeleit egyházi átokkal sujtani, és mivel a gyulafehérvári egyház mindenféle módon és utakon igyekezett birtokállapotát gyarapitani, az ottani püspök holtkéztől tiltó törvény alá rendeltetett (mi Magyarországban sokkal később az 1498. 55. törvény által léptettetett életbe). Továbbá e főpapnak a plebániák betöltése körül gyakorolt kegyuri joga tetemesen megszorittatott, és a rendeknek megengedtetett, hogy dézmájokat készpénzben meghatározott

összegért válthassák meg. — Az 1366-ki diaeta szinte Lajos király elöülése alatt tartatott meg, és ennek határozatai, melyek Erdélynek közjogi viszonyát a magyarországi törvények lerontásával sok tekintetben átalakitották, még nyomosabbak. Jelesen a rakonczátlan oláhok fékezése és büntetésmódja meghatároztatott, tanuskodási képességök szabályoztatott; az erdélyi uriszékek hatásköre az 1342-ki erdélyi törvény szellemében, (és igy a magyarországi 1351. 18. t. cz. ellenére) ismét korlátoltatott; továbbá a nemesség a kincstári nyereség fizetése alól fölmentetett, de a külföldöni táborozásra köteleztetett, (holott ezen rendszabályok az aranybulla 7. és az 1351. 4. t. czikkel ellenkeztek). Igaz, az 1344. és 1366-ki törvények Lajos által kiváltság alakjában adattak ki, és az elöbbinek szövegében Lajos király azon kifejezéssel él, hogy a föpapok és országzászlósakkal tartott tanácskozás után hozta határozatait; az utóbbi szerint pedig „királyi teljhatalmából osztogatott az erdélyi rendeknek szabadságokat“; de ezen stylaris szójárások akkor a magyarországi törvényekben is használtattak, és azért nem kételkedett Bartal az 1344 és 1366-ki erdélyi rendszabályokat „valóságos országgyülési törvényeknek“ tartani.

Az 1437-ben fellázadt pórok több csatában gyöztesek levén, a földesurakat kiirtással fenyegették. A veszély nagysága a 3 kiváltságos nemzet közt az 1437. sept. 16-ki országgyülésen „testvéri uniót“ létesitett *), a haderönek jövöben kül- és belellenség irányábani egyesitését eszközölte. E fontos tárgy annál kevésbé volt statutum által elintézhetö, mert a gyülés a szövetség megszegöire halálbüntetést szabott. Jelesen a veszélyezett nemzet védelmére a felszólitott fél 2 nap alatt fölfegyverkezni, és naponkint 3 mérföldet haladva segitségül sietni köteleztetett, az ezen szabály ellen vétök fejvesztéssel valának büntetendök. Szinte ily büntetés szabatott a segitségül jövö sereg élelemczikkei folyóárának felcsigázóira, és a télen beszállásolt katonákra is tetemes kihágásaik miatt stb. — E szövetség, mely, ugy látszik, közjogi tekintetben némi egyenjoguságot állitott fel a 3 nemzettestület között, nagy befolyással volt Erdély közbátorsága biztositására, s azért többször, u. m. az 1438. 1459. és 1506-ki országgyüléseken megujittatott.

Némely országgyülésekröl csak a meghivó levelek levén ismeretesek, azok tartalmából látni, hogy a szönyegre hozandó tárgy oly nevezetes vala, melyet nem lehetett statutum utján elintézni. Igy irja 1439-ben a vajda a székelyispánnak, hogy Albert király-

---

*) Hodor szerint: Doboka várm. 376. l. már 1427-ben kötelezte volna magát a 3 nemzet *kölcsönös védelemre*; de ugyan ö a 274. lapon egyedül a só ára és katonaélelmezés szabályozását teszi az 1427-ki gyülés tárgyává.

tól nagyfontosságu ügyek érkeztek meg, melyeket csak közgyülésen lehet befejezni. 1455-ben azzal hivta meg Hunyadi János Brassót, hogy némely nevezetes tárgyakban, melyek az ország és király javát illetik : erdélyi országgyülést szándékozik tartani. — 1461-ben tudatták az alvajdák a kolozsmonostori conventtel, hogy közelebb az erdélyi részek rendkivül nevezetés ügyeiben gyültek egybe a 3 nemzettel (pro quibusdam perardiis earumdem partium Transsilvanarum negotiorum expeditionibus). Az 1470. 1478. 1515 és 1525-ik évi országgyülési irományokban, szinte a királyi fenséget illető némely ügyek, az ország fentartása, java és boldogsága előmozditása s az egész tartományt fenyegető veszély elháritása emlittetnek a diaeta tárgyaiul.

Az 1459-iki diaetának a Mátyás király országlásával elégületlen Ujlaki Miklós volt vajda és a vele tartó erdélyi püspök levén fejei, ott a gyülölt királyi biztosok jelenlétében a többi közt következő határozatok hozattak : ha valaki ősi jogaikat veszélyeztetné, vagy ravasz fogásokkal kijátszani törekednék, azok cselszövényeit egyesitett erővel zúzandják össze; ki a kir. biztosokat tettel vagy tanácscsal gyámolitani merészelné, az fej- és jószágvesztéssel büntettessék, örökösei, maradékai számüzessenek, s ezek vérdija egyszerü 3 fillérrel elégittessék ki.

Csak néhány erdélyi országgyülésnek csonkittatlan végzeményei ismertetnek eddigelő a középkorból. Ezekhez tartozik az 1463-ik évi diaetának 12 czikkelye, mely az országnak önálló törvényhozási jogáról, és népségeinek a hadi ügyekben a magyarországiak igyekezetét is túlszárnyaló buzgalmáról tesz fényes bizonyságot. E törvényt, melyet a hadügyben tüzetesen adandunk elő, maga a magyarországi gyülés, midőn a mohácsi vész előjelei fenyegetődztek, oly becsben tartotta, hogy azt, az 1526. 12. t. c. szerint, a diaetán hozzáalkalmazkodás végett felolvastatni rendelte. E törvény, melynek felirata igy szól : „Az erdélyi 3 nemzet, u. m. a nemesek, székelyek és szászok egyetemének fenséges Mátyás király ur által Budán, 1463-ik aprilis 26-án megerősitett hadi constitutiói“ nemcsak azért igen nevezetes, hogy az erdélyi hadak fölkelését körülményesen szabályozza, és az ugyanazon évi magyarországi törvény ellenére még a jobbágyokat is önköltségeiken fejenkénti fölkelésre kötelezi, de főleg azért is, mert a 12 czikkben a pártütés és fölségsértésre szokatlan, és a magyarországi törvények sokkal szelidebb rendeletétől merőben eltérő büntetést szab. Ezen czikkely igy hangzik : „Ha valaki idővel ezen constitutióknak makacsul ellenszegülne, és lázadást támasztana, necsak jószágait veszitse el, de feje is üttessék le, vagy akasztassék föl; a ki pedig másokat a fenséges király ur vagy az édes haza ellen bujtogatna, az haláláig tüzes vassal sütöget-

tessék, és a király ur megkegyelmezésének se legyen semmi ereje“. Igy tehát ezen czikk sz. István II. törv. 51. fejezetét, a benne foglalt szelidebb anathemával együtt, eltörölte. Végre e törvény a befejezésben következőkép nyilatkozott az 1435-iki magyarországi decretumnak erdélybeni érvényessége fölött: „Ezeken kivül azon constitutiókat is, melyeket fenséges Zsigmond ur császár és király az ország rendeivel már 1435-ik évben alkotott, most is hüségesen elfogadjuk“.

Lecsilapitván Mátyás király 1467-ben a forradalmat, a tordai országgyülésen maga elnökölt, s ez akkor, minthogy már rég nem volt rá példa, ujságnak tartatott. E gyülésen a nemesség vérdija 200 aranyforintról 66-ra szállittatott le.

Az 1506-iki gyülés ismét a közbátorságnak a gonosztevők ellen, és a szabadságnak némely államtisztviselők irányábani biztositásával foglalkozott, és az előbb érintett végre egy uj országos törvényszéket, melynek tagjai valának 1 gyulafehérvári káptalani tag és mindenik nemzet kebléből 14 biró, állitott fel; a vajdák és székelyispánok kihágásaira nézve pedig azt határozta, hogy ha azok valakinek javait és szabadságait elnyomnák, a 3 nemzet fölkérendi a királyt az olyanoknak elmozditása vagy erőhatalommali zabolázása végett. — Az emlitett gyülések irományai közt sehol sincs adóajánlásnak nyoma, holott már más alkalommal kimutattuk, hogy Erdély adója és a subsidium szinte országgyülésen szavaztatott meg.

A közönséges diaetákon kivül *az egyes kiváltságos nemzetek is tartottak a maguk keblében gyüléseket*, melyeknek határozatai többnyire szinte túllépték a statutum-alkotási jog körét. *Igy a nemesség* már 1262 és 1263-ik években részesült István Erdély herczege által tartatott poroszlói és szakolyi gyüléseken, melyekben IV. Béla király és fia István közt a békepontok megállapittattak, a két fejedelem birodalmának területe és alattvalóik kölcsönös jogviszonyai iránt határozatok hozattak, s a béke-föltételek, István okleve szerint, a nemesség beleegyezésével fogadtattak el (cum consensu, beneplacito, voluntate et approbatione universorum baronum et nobilium nostrorum). Ezeken kivül még 1358, 1360, 1365, 1372, 1394, 1395, 1405, 1408 és 1519-ik stb. években tartott az erdélyi nemesség gyüléseket.

A székelyek közt többnyire Udvarhelynek kellett a gyülések helyének lenni, mely város onnan kapta nevét, hogy ott a gyülésre összesereglett nagyok és ispánok udvart kaptak; de az ismeretes emlékek szerint a vegyes korszakban csak egyszer (1505) emlittetik Udvarhely székely gyülés helyéül, a többiek 1451-ben Székelyvásárhelyen, 1466-ban Szabolyán és 1506-ban Agyagfalván tartattak. Az előbbi csak magánjogi szokásaikat foglalta

irásba, de a két utóbbi a törvényszéki ügyek rendezésén s a kezdi, orbai és sepsi székek lakosainak a primorok elnyomása elleni biztositásán túl büntető törvényhozásba is ereszkedett. Nevezetesen a szabolyai gyülés azt határozta, hogy a persikkasztó és hamisitó birák megnyuzassanak és bőrük szalmával tömessék ki (dignus sit excoriationis crimine condemnari et cutis ejus straminibus impleri); továbbá, a fölfegyverkezett székely, ki a hadsereghez indul, az élelmi szereknek a lakosoktól erőszakkali kicsikarásaért kéz- és szemvesztéssel büntettessék, oly lelkészek pedig, kik a főpapoknak nem engedelmeskednek és kik bizonyitványnyal nem igazolhatják magukat, hogy a zsinatokon megjelentek, fosztassanak meg plebániájoktól. Végre az agyagfalvi gyülés eskü alatt önként kötelezte magát, az olyant, ki köztök a királyi fölség ellen lázadást támasztana, jószágaitól megfosztani és számüzni, hozzátevén, hogy az ilyennek maga a király is csak a székely nemzet beleegyezésével kegyelmezhessen meg.

A szászok 1376-ban az erdélyi püspök s egy világi rendü királyi biztos elnöklete alatt tartott gyülésükön czéhrendtartást dolgoztak ki, mely munkálat nemcsak nemzetgazdászati, de közrendtartási és erkölcsi tekintetben is különös figyelmet érdemel, mint azt alább az illető helyeken látandjuk. — A szász községek kiváltságaik miatt összekoczódván, Lajos kir. 1379-ben megparancsolta, hogy a szászok régi szokásuk szerint a mezőn tartsanak népgyülést, ott a királyi biztosok jelenlétében olvassák fel kiváltságaikat, s azok tartalmáról követeik által tudósitsák a királyt, hogy a köztök fenforgó vita elintéztethessék. — 1469-ben a 7 és 2 szász szék szabályokat alkotott a szomszéd nemesek, ugy szinte a fogarasi és omlási oláhok legeltetési és rablási kártételei meggátolása és büntetése; továbbá, a csalva kölcsönvevők és fizetni nem akaró adósoknak adóssági fogságba tétele iránt. Ezen szabályokat Mátyás király 1469. aprilis 25-én megerősitette. — 1481-ben régi szokásos törvényeik helyett külföldi magánjogokat fogadtak be, u. m. az átalakitott nürnbergit, továbbá a magdeburgit és iglóit. — 1486-ban megparancsolta Mátyás király a szebeni polgármesternek, hogy nov. 11-re, mikorra a királyi biztos hozzá érkezik, a szász hatóságokat székenként és városonként szokott módon küldendő követeik által hivja össze Meggyes városba a király parancsai meghallgatása végett. Az ily parancs gyakran a subsidium megszavazására vonatkozott, mi természetesen a szászok közgyülésében vétetett tárgyalás alá, mint ezt Mátyásnak 1487. sept. 19-én kelt levele is bizonyitja, melyben meghagyja a szászoknak, hogy a segedelem iránti kivánságát minél előbb vegyék tanácskozás alá. — 1492-ben Szebenben szinte ily közgyülésen ismerték meg Miksa római királynak ma-

gyarországbani örökösödési jogát (Cibinii in nostra generali congregatione).

A nemesek és székelyek 1524-ben Székelyvásárhelyen tartottak gyülést, melyből nemes Székely Pálnak a fogarasi várnagy által minden ok nélkül lett felakasztatása miatt a visszaélés orvoslását sürgető követeket küldöttek a királyhoz, egyszersmind készületeket tettek az erőszaknak mind a 3 nemzet szövetsége értelmében erőszakkal leendő visszaüzésére.

A nemesek és szászok 1504- és 1526 ik évi közös gyüléseinek emléke maradott fenn. — 1504-ki novemberben irta a vajda a szászoknak, hogy miután a királyi biztosok megérkeztek, a közelebbi hétfőn Tordán a nemesek és szászok részéről gyülés fog tartatni, azért oda követeiket oly ajándékokkal küldjék, melyekkel mind maguknak, mind a király embereinek tiszteletet szerezzenek, „mert az Istent és az embereket az ajándékok engesztelik meg“. Ugy látszik, e gyülésen adó vagy subsidium megszavazása forgott fenn. — Szapolyai vajda a nemeseket és szászokat 1526-ban az „enyedi diaetára“ a közveszély elháritása végett hivta meg.

A jogállapot, mint majd mindenütt a középkorban, Erdélyben sem elégit ki. Az alkotmányos jogokkal felruházott kiváltságos osztályok az ország népességének nagy részét képezték ugyan; de ezek jogai személy- és vagyonbátorsága is, szükölködvén kellő biztositékok nélkül, gyakori sérelmeknek valának kitéve. A nagyobb rész pedig, a jobbágyság, a magyarországinál is roszabb állapotban sinlődött, s csekély jogaitól majdnem egészen megfosztva elnyomatott.

A nemesség jogállapota, kevés kivétellel, majdnem azonos volt a magyarországiéval. A kincstári nyereség fizetésétől ugyan sokkal korábban fölmentetett mint ez, de viszont az erdélyinek katonáskodási terhe volt súlyosabb, köteles levén külföldön is táborozni, fölkelési kötelességei elhanyagolásaért pedig élete s vagyonával lakolt, holott az ily mulasztásért a magyarországi nemes csak a fölkelési költségek kétszeres megtéritésével sujtatott. Biróhatósága az uriszéken ugyan korlátoltabb volt, s jobbágyai bünügyeire nem terjedett ki, de viszont az egyházi dézmaterhet csekély összegért válthatta meg. Egyébiránt a földesuri jogok gyakorlata Erdélyben csak a megyék szük területére szorult, söt mi több, a nemes a szászok irányába még a viszonozás jogával sem élhetett. A szászoknak megengedtetett nemesi földbirtokot szerezni, söt az ezeknek területével határos ilyetén birtok egyedül csak szásznak volt eladható; ellenben a nemesek, sem vétel, sem öröködés utján, nem szerezhettek a szászok közt jószágokat. Az Illyei nemes család tagjai Szászvárosban földeket vettek, de ezeket a király 1441-ben, minthogy az ily cselekvény a szászok kiváltságá-

val ellenkezik, ezeknek visszaadatni rendelte. Miután Mátyás király a szászokat királybiráik szabad választására feljogositotta, Szászváros ezáltal örömtől elragadtatva irá 1464-ben Szebennek: „hogy semmi esetre sem fognak többé nemes embert városuk keblében megszivelni". 1508-ban Czobor Imrének egy szebeni ház birtokába kellett volna lépnie, mit megtudván Battyáni Benedek tárnok, s egyszersmind értésére esvén, hogy Szeben nem akarja, miszerint keblében idegen (?) tegyen örökségre szert, javasolta a város polgármesterének, hogy igyekezzenek Czobort más módon kielégiteni; mert miután ő a királyi fölség és az országnagyok által kegyeltetik, rövid idő mulva még valami hivatalt nyerhetne el közöttök (!). — Az 1492. 8. t. c. szerint vajda és székely ispán csak magyar nemes lehetett.

A székelyek jogai sajátlagosak valának. Minden törzsökös szabad székely nemesi előjogokkal s az egész nemzet egyenlő szabadsággal és törvényekkel élt. Köztök 1517-ig királyi adománylevél nem osztogattatott, és ott sem királyi jognak, sem a koronaügyvéd öröködésének nem volt helye, az urafogyott vagyon az atyafiakra és szomszédokra szállott; igy történt nota infidelitatis esetében is. Adót még a székely jobbágy sem fizetett; de az egyházi dézma még 1466-ban is, jóllehet a nemesség annak fizetése alól már rég fölmentetett, egész szigorral hajtaték be tőlök. A hadi és polgári tiszteket, kivéve a székely ispánt, maguk választották. A földek elosztásában a többi magyaroktól sokat különböztek; leányöröködésnek s leánynegyednek nem volt köztök helye; az örökség csak a fiukat illette, s ezek kihaltával a leányok fiusittattak és igy a jószágot ismét a fiukra szállitották át. Emberdíja azonban csak 25 ftot tett. — A szabad szavazást a gyüléseken minden nagyobb fontosságu dolgokban gyakorolta a nép, s mindenki előbbre léphetett érdemei szerint. — Az egész székelység sokáig csak lófő, azaz lovas és gyalog székelyekből állott; a székelyeknek három rende 1409, és különösen a primorok vagy főnemesség rende 1466 előtt oklevélileg nem emlittetett. Ezen rend, még 1506-ban az agyagfalvi constitutio keltekor is kevés számu volt; tagjai különös érdemeik s nagyobb birtokukért becsben tartattak s hadi tisztjei voltak a nemzetnek, de akkor még kirekesztő jogokkal nem birtak, külön kasztot nem képeztek. — Lassanként a székelyek közt is elszaporodtak a jobbágyok, s lettek ilyenek: besenyőkből, beköltözött oláhok és czigányokból; a szent királyok törvényei következtében az ős magyar valláshoz makacsul ragaszkodó pogányokból; továbbá a hadi szolgálat elhanyagolása miatt, vagy a hatalmaskodó tisztek sanyargatásai folytán; végre eladósodottak s elszegényedettekből.

Azonban mily kevés biztositéka volt a székelyek szabadsá-

gának, bizonyitja azon panaszlevelök, melyet 1493-ban terjesztettek II. Ulászló elé. E szerint a vajda és tisztjei különféle zsarlásokat követtek el rajtok; minden háznak egy köböl buzát, ugyanannyi zabot, egy tehenet, egy tyúkot és kenyeret, minden falunak két hizott ökröt, 2 hordó sert, két kocsi vasat s egy oldal szalonnát kellett a vajda számára adnia; ha az emlitett czikkek be nem szolgáltattak, egy tyuk vagy kenyérért fél arany birság csikartatott ki, mely összeg a beadni elmulasztott nagyobb becsü czikkek után még tetemesebb volt. Egészen ártatlan gazdák, söt özvegyeknek kiskoru gyermekei is különféle vétségek ürügye alatt befogattak, és a kinzástól csak 25 arany váltságbér letétele mellett szabadulhattak. Becsületes nök férjeiktöl ragadtattak el, s ezek veréssel bántalmaztattak, amazok pedig meggyaláztattak. Ki a királyhoz mert panaszra menni, mint Vörös István és Endre, az birtokából üzetett ki. A vajda kihirdettette : hogy ö Erdélyben a király, és annak, ki Budára a királyhoz merne folyamodni, két fejjel kellene birnia, hogy az egyiket menet, a másikat pedig jövet veszithesse el; kit a vajda bünösnek nyilatkoztat, azon segiteni nem lehet, mert bár hétszer kegyelmezzen meg neki a király, a vajdának boszúját nem fogja kikerülni. — Ha gazdag székely birtokosok haltak el fiörökös nélkül, leányaikat eröszakkal czipeltette el, és kegyenczeinek adta feleségül, hogy a székelyektöl az örökség elvonassék. — Mindjárt hivatalba léptekor 10,000 hizott ökröt zsarolt a király nevében, nem sokára ezután a nemzet 8-ad részét fegyverbe szólitotta; a fölkelés költségei fedözéseül 100,000 aranyat adtak a székelyek össze, a vajda azután az elökelöket magához rendelte, kicsikarta tölök a hadi költséget, s a hadjáratot elhalasztotta.

A többi visszaélésekröl még alább leend szó; egyelöre azonban ezekböl is megérthetjük, miért valának a székelyek lázadásra könnyen izgathatók.

A szászok még az Árpádok idejében biztosittatták alapjogaikat több rendbeli királyi kiváltságok által. Ilyenek valának : a földtulajdon, vámfizetéstöl és a király s a föurak beszállásolásátóli mentesség; ha az ország dolgában volt nálok látogatás teendö, a királyt háromszori, a vajdát pedig kétszeri megvendéglés dijával tisztelték meg; világi s egyházi elöljáróikat szabadon választották, s az utóbbi, a szebeni prépost, közvetlenül a pápa alá rendelteték; saját törvényszékeik voltak, s ha ezek a pereket el nem dönthették, egyenesen a királyhoz történt a fölebbezés; apró sót, melynek darabja 80 fontnál nem súlyosabb, évenként három izben s mindig 8—8 napig tetszésök szerinti mennyiségben hordhattak maguknak; a kincstári nyereség czimü adó alól évenkénti 500 ezüst márkával megváltották magukat; insurrectio helyett

határozott számu katonák kiállitására ajánlkoztak, s pedig benn a birodalom területén 500, ki külföldre a király vezérlete alatt 100, különben pedig 50 fönek kiállitására; a kormány hivatalnokainak nem volt hatalma rajtok, mert ők egyenesen a király alá rendeltettek. — Kezdetben jövevényeknek, később a szászok egyetemének, s e korszak végén, melyről értekezünk, a szent korona tagjainak neveztettek. Emlitett jogaikat, főkép a vegyes időszakban, majd minden király által megerősittették, igy nyertek az 1224, 1317, 1366, 1383, 1387, 1406, 1435, 1439, 1441, 1453 és 1486-ik években megujitott kiváltságokat, és különben is elárasztatták magukat mindennemü privilegiumokkal, mint az alább az illető helyeken érintetni fog.

A szászok, régibb s ujabb iróik vallományaként, minden módon odatörekedtek, hogy más nemzetiségü, nyelvü, életmódu és szokásu embereket kizárjanak jogaik élvezetéből. Mátyás király a dömés szerzetet kivánta Szebenben megtelepiteni, mit azonban a város csak oly föltétel alatt fogadott el, ha a perjel és szerzetesek nagyobb része németek leendenek. És Mátyás király maga is előmozditotta a szászoknak önkéntes elszigeteltségét; mindjárt trónralépte után megparancsolta, hogy más eredetü népségek ne merjenek a szászoknál — természetesen akaratjok ellen — letelepedni. — 1468-ban pedig minden oly királyi rendeletet, melyet más nemzetiségü a szászok közt birtokszerzés alapjául eszközölne ki, már előre érvénytelennek nyilvánitott.

Az erdélyi kiváltságosak nagy száma mellett is, jobbágyokból állott a népességnek legnagyobb része : azért az állam ezen alaperejének, fő termelőnek, *a pórosztálynak jogállapota* leginkább igényli figyelmünket, ennek sorsa nyujtván legtöbb felvilágositást a tartomány mivelődésének mibenlétéről.

Vannak példák, melyek szerint *Erdélyben néhol biztosittatott a földesurak részéről is jobbágyaiknak polgári szabadsága és vagyoni jóléte.* Kis Egyednek özvegye, Katalin, Volkány községbeli 9 népes jobbágytelkét a segesvári egyháznak hagyományozván, az ezen jószágon lakott jobbágyoknak urbéri kötelezettsége a segesvári tanács által 1438. aug. 1-jén ekép jegyeztetett föl : 1) Tartoznak évenkint sz. Márton napja körül az egyháznak 1 ftot fizetni. 2) Az egyháznak szükségletéhez képest fuvarral s egyébkép szolgálni. 3) Végintézetet tehetnek jószágaikról. 4) Ha nincs örökösük, vagyonuk a segesvári egyházra száll. 5) Az egyház javait kezelőnek engedélyével s a földdij lefizetése után telkükről végkép elköltözhetnek.

Ennél még szebb példát adott Szobi Mihál, Verbőczi Istvánnak ismeretes társa, ki Teke mezővárosi jobbágyainak urbéri kötelezettetéseit 1486-ik october 29-én következőkép állapitotta meg:

1) A jobbágyok a robottól fölmentetnek, s csak a dézma összegyüjtése és behordásáról fognak gondoskodni. 2) Robotváltság fejében fizet az egész város évenként 60 ftot. 3) A jobbágyok szabadon költözködhetnek. 4) A háztulajdonosok füstpénzül évenként 1 ftot fizetnek. 5) Az uj birónak Teke, Erked és Péntek községek lakosai együttvéve adnak 60 akó bort, egy ökröt s egy oldal szalonnát. 6) A községbe érkező uradalmi tisztet egy ebéd s vacsorával vendégelik meg. 7) A földesúrnak némi ajándékokkal kedveskednek, u. m. husvétkor 2 bárány, 2 sódar, 2 sajt s s minden háztól 2 tojással; karácsonkor pedig 10 köböl zab, ugyanannyi kenyér s csibe, és bizonyos mennyiségü viasz és borssal. 8) Ki gyermekek nélkül hal el, annak örökségéből kap az uradalmi tiszt egy harmadfü tinót. 9) A bünösöket a városbiró itéli el esküdttársaival, de rablás, gyujtogatás és gyilkosság esetében az uradalmi tiszt közbejöttével. 10) A lelkészt a jobbágyok maguk választják. 11) A lakosoktól ellopott marhák kinyomozásában az uradalmi tiszt segitséget nyujtani köteles. 12) Május 1 és junius 27-én országos vásáruk legyen, s ha a vásárra gyilkosok vagy nem szabad emberek érkeznének, ott szabadok legyenek s 3 napon át ne háborgattassanak. 13) A vásárba örök rendelendők, kik, ha a garázdáktól fegyvereket s egyebet szednének el, az uradalmi tiszt által oltalmaztassanak *). 14) Szüretkor az uraság dézmálója ne merjen a lakosok pinczéjébe menni és ott kutatást tartani, hanem a biró és esküttek gondoskodjanak a dézmálásról. 15) Ki e szabadságokat megsértené, 3 márkányi fillérekben marasztaltassék stb. Ez kétség kivül gyönyörü példája a földesúr és jobbágyok közti kölcsönös bizalomnak, s ily kedvező föltételek bizonyosan igen jól hatottak a jobbágyoknak szellemi s anyagi jóléte kifejlésére; azonban hasonló esetek szerfölött ritkán fordulnak elö, ellenben olyanokkal, melyek a jobbágyságnak földhöz kötött állapotáról teljes elnyomatásáról tesznek tanuságot, bövelkednek a történeti emlékek.

Az 1437-ben fölzendült jobbágyoktól a nemességnek hadserege vereséget szenvedvén, kénytelenek valának a földesurak a felzúdult pórokkal egyességre lépni. Ennek föltételeiröl a kolozsmonostori convent által ugyanazon évi julius 6-án szerkesztett oklevél nagy világosságot vet *a zendülés okaira*, s az erdélyi jobbágyoknak akkori jogállapotára. E szerint *a dézmaügyben ekép panaszkodtak a jobbágyok :* hogy Lépes György püspök a dézmát forgalomban volt hitványabb fillérekben vonakodott elfo-

*) Ezen pontból kitetszik, hogy a földesur nem kivánta Tekét vásár alkalmával gonosztevők tanyájává tenni; s azért fel nem foghatni, mi czélból engedhette meg a gyilkosoknak befogadását s néhány napig az üldözéstöli megóvását.

gadni, s igy majdnem három évi hátralék gyült össze, mit azután a főpap egyszerre s jobb értékü pénzben kivánt behajtatni; e mellett időközben a dézmának be nem fizetése miatt a jobbágyokat egyházi tilalom alá vetette, az elhunytaknak az oltári s egyéb szentségeket kiszolgáltatni, tetemeiket egyházi szertartással s a fölszentelt temetökbe eltakarittatni, az egybekeltekre az egyházi áldást feladatni meg nem engedte. — *A következő panasz a földesurak ellen volt intézve* s ez már az oláh pórokat is illette. E szerint a földesurak jobbágyaikkal vásárolt rabszolgákként bántak; a költözni szándékozókat mindenökből kifosztották s még sem bocsátották el; jogaik- és szabadságaikból kivetköztették, elviselhetlen terheket róvtak rájok és egészen elnyomták. — Ezen sérelmek miatt zendültek föl a jobbágyok, követelvén, hogy visszaadassanak nekik azon szabadságok, melyeket a sz. királyok az ország minden lakosának osztogattak, s mentessenek föl az elviselhetlen terhek alól. E végből Alparét község mellett a Bábolna hegyen összegyülvén, követeket küldöttek a nemességhez, minthogy azonban ezeket Csáki László vajda összevagdaltatta, a két fél közt ütközetre került a dolog, melyben mindkét részről számosan esvén áldozatul, egyességre léptek.

Az egyesség föltételei ezek valának : Püspöki dézma fejében fizetendnek minden 20 kereszt gabona után 100 fillért érő 1 ftot folyó pénzben, de a dézmáló oly részrehajlatlan férfiu legyen, ki a nemeseknek nem kedvez. — Mi pedig a földesurat illeti, ez saját jobbágyaitól kilenczedet ne szedhessen, ki azonban más földét miveli, az, szölö után a földbért, a szántóföldből pedig a szokott jövedelmet adja ki. — Minden baj onnan eredvén, hogy a jobbágyoknak kifosztatásuk után sem engedtetett meg a költözködés, ez jövőben nekik, a földdij és tartozásuk lefizetése mellett szabad legyen, és ha ebben gátoltatnának, a föispán 3 márka büntetéssel eszközlendi elbocsáttatásukat; de a szökevény jobbágyok azontúl is biróság utján visszaköveteltethetnek. — Ha az elhúnyt jobbágynak nincs gyermeke, vagyonából, mely felesége és rokonaira háramlik, a földesúr csak egy harmadfü tinót kap; ha neje sincs, a jószág a végintézeti örökösökre száll, testamentom nem létében pedig a földesúrra. — Évenként áldozócsütörtök előtt a fölkelt jobbágyok kapitányai és minden faluból két értelmes ember a Bábolna hegyen gyülést tartanak, hol jelentés tétetik arról, mily bánásmódban részesültek a jobbágyok földesuraik részéről; azon nemesek, kik e pontokat megszegnék, hitszegőknek tekintessenek, a többi földesurak által ne gyámolittassanak.

Ha sz. István királynak s utódjainak a nép szabadságáról szóló okleveleit a kir. fölségtől kinyerhetik, ezek értelmében kivánnak a földesúrnak bért fizetni, ajándékokat adni és szolgálato-

kat teljesiteni. Addig is évi bérül 10 fillért fizetnek; ajándék fejében pedig karácsonkor 1 köböl zabot s 2 kalácsot, husvétkor 2 kalácsot és bucsu alkalmával 1 csibét és 2 kalácsot adnak; végre kötelesek egy napon át kaszálni vagy aratni, s a malmok fölépitése és javitása körül szolgálatot tenni; de a sertésektől s méhektől dijt nem fizetnek és akóbért sem adnak.

A sóbányák körül, az ott lakók, a kincstárnak szolgálatokat teendenek, de a bányatisztek őket önkényes munkákra nem erőszakolhatják. E tisztek csak a kincstári épületekben gyakorolhatják a bormérést, és másokat nem tilthatnak el a kiméréstől. — Táborozáskor a hadsereg számára az élelemczikkek folyó áron és készpénzért vétessenek s ne erőszakkal, mint eddig. — Azoknak, kik banderiumokat tartani kötelesek, legyenek kémeik is, hogy a népet bármely bizonytalan hirre fegyverbe ne zaklassák és mindenféle keresett ürügy alatt el ne nyomják. — A dézma hátralékot, 5 folyó fillért számitva egy keresztre, a püspöknek kifizetendik, ugy szinte a kincstárnak is az 50-det.

Ha ezen fölkelés miatt, valaki a nemesek közöl boszut kivánna állani a jobbágyokon, azt, mint hitszegőt, a földesurak ne segitsék; a jobbágyok pedig ily bünért fej- s jószágvesztésben marasztaltassanak. — Ha sz. Istvánnak keresett oklevelében a földesurnak járó szolgálatok nem lennének elősorolva, ugy a jobbágyok és nemesek képviselői összegyülnek és azokat tisztába hozandják.

Ezen béke s egyesség, tekintve a nemességre nézve sok részben terhes pontjait, állandó nem lehetett. Sept. 16-án a 3 nemzet fegyveres szövetséget kötött, s e hó végén ismét véres ütközet volt a két fél között, de további eredmény nélkül. October 6-án uj egyesség köttetett Apátiban, mely szerint szinte tétettek a jobbágyság szolgálatán némi könnyitések, de az előbbi oklevél tartalmához képest már kisebb mértékben. Végre segitség jött Magyarországból is, és a zendülők Kolozsmonostor, Enyed és Kolozsvárnál megveretvén, elszélesztettek, a jobbágyság pedig régi sulyos állapotába hanyatlott vissza.

A törvény még az Árpadok alatt, vagy legalább is a vegyes korszaknak elején *), biztositotta *a jobbágyok szabad költözködését*. E szerint „minden paraszt, vagyis a nemes ember jobbágya, engedély mellett s a szokott földdij lefizetése után, ura jószágáról más nemesnek birtokára, vagy oda, hova neki tetszik, tartózkodás végett minden vagyonával szabadon költözködhetett. Ugyanezt az 1405. I. 6. és azon évi II. 14. t. cz. azzal erősitette meg, hogy a földesúr birság követelés fejében jobbágyát vissza nem

*) Az 1298-ik évi 70. t. czikket némelyek I. Károl király idejében keletkezettnek tartják.

tartóztathatja, minthogy az ily követelésnek ereje egy hónap lefolyása alatt elenyészik. Azonban e szabadságnak akadályai mindig nagyobbak lettek s ujabbakat is gondoltak ki, de ezek ellen ernyedetlenül küzdött Mátyás kir., a jobbágyok személyes szabadságának hatalmas védője. Azon kifogás ellenében, hogy nem illik a nagy uradalom tulajdonosának kisbirtoku nemes ember jószágára elbocsátani jobbágyát, a király az 1468. 11. t. cz. által arra kötelezte magát, hogy ő is bárkinek jószágaira engedi a maga jobbágyait költözködni. Továbbá, mivel a törvény azt rendelte, hogy a jobbágy csak engedelemnyerés és tartozásai lerovása után költözködhessék, számosan voltak, kik a jobbágy ellen panaszokat koholtak, vagy az urbéri tartozásokat szándékosan egybegyülni hagyták, vagy pedig épen akkor rótták ki a jobbágyra a rendes és rendkivüli urbéri terheket, midőn a jobbágynak költözési ideje elérkezett, s igy annak hurczolkodását mindig meggátolhatták. Ezen visszaéléseket az 1458 (januariusi) 15. 1471. 16. és 1486. 39. t. czikkek orvosolták; ezekben kimondatott, hogy az ilyetén kifogások merő boszantások (imposita calumnia, excogitata novitas); azért a földesur a költözés ideje előtt hozza tisztába panaszát, a hurczolkodásnak perlekedés nélkül kell végbemennie; a régi urbéri tartozásokat Zsigmond törvénye szerint, a rendkivül felróttakat pedig 60 nap alatt szedje be a földesur. A törvény végrehajtókul a fő és alispánt a szolgabirákkal küldötte ki, kiknek joga volt a makacs földesurat előbb 6, utóbb 12 márkával büntetni, azon felül az ily ellenszegülőnek jószágát a király zár alatt tartotta, használván szükség esetén karhatalmul az egész ország hadi erejét. — Az előbbinél még tetemesebb visszaélés volt a jobbágyoknak egyik jószágról a másikra erőszakkal történt hurczoltatása. Ezt annál nehezebb volt orvosolni, mert az akkori fogalmak szerint ily bántalmazás miatt nem az elhurczolt jobbágyot illette a fölperesség, s azon kivül őre, végrehajtója sem volt a törvénynek; mert nem egy hatalmas főispán terhelte magát ily visszaéléssel, miért ezeket a törvény hivatalvesztéssel fenyegette. Az eféle panaszok már nagyon meggyültek, midőn az 1486-iki országgyülés megnyittatott; Mátyás jó példával kivánt a rendekre hatni, törvénybe igtattatta, hogy mindenek előtt a király és királyné jószágai kutattassanak ki, hogy vajjon találtatnak-e ott elhurczolt jobbágyok; azután határoztatott, hogy oly földesurak, kik egy éven túl tartanak maguknál ily elragadott jobbágyokat, a szokott büntetésen túl a pórnak emberdijában marasztaltassanak, mely birságnak fele a végrehajtó főispáné, fele pedig a jobbágynak földesuráé legyen.

Mátyás király halála után II. Ulászló, ki saját fölségi jogait sem vala képes oltalmazni az oligarchák bitorlása ellen, nem volt

a jobbágyok szószólója az országgyüléseken, söt ritka példa, hogy a dicsö elöde idejéböl fenmaradt élö törvényekkel sujtotta volna a jobbágyok elleni visszaéléseket, s igy a parasztság kormánya alatt végkép elnyomatott. A jogaikból kivetköztetett jobbágyok 1514-ben a török ellen fölfegyverkeztettek, de fönökeik vezérlete alatt, Erdélyben is, a nemesek ellen forditák fegyvereiket. A rendek boszuját sem a csatamezön elhullott 40,000 pórnak, sem a czigányok kezei közt válogatott kinzások után kiszenvedett áldozatoknak vére le nem csillapitá. Az octoberi országgyülés a 14. t. czikkben egyenesen kijelenté, hogy a felzúdult jobbágyoknak mind le kellene fejeztetniök; de nehogy még nagyobb legyen a vérontás, és nehogy a parasztság, mely nélkül a nemesség keveset ér, mind kiirtassék *), határoztatott, hogy az ország összes parasztjai, hütlenségök örök bélyegeül, szabadságuk és költözködési joguktól megfosztatván, a földesuraknak örökre, mint földhöz kötött állapotuak, legyenek alávetve **); a 25. t. czikk e határozatot nemcsak az ország határán belül, hanem a kapcsolt részekben is alkalmazni rendelte; a többi czikkek pedig a jobbágyoknak urbéri terheit a legsúlyosabb mértékben szabván ki, öket az egyházi méltóságok viselésére is képteleneknek nyilvánitották.

Mig a törvényhozás ekép intézkedett a jobbágyok polgári szabadsága és anyagi jóléte körül, a vegyes korszakbeli ***kormányok is***, de csak Mátyás király haláláig, ***erélyesen védették Erdélyben ezen néposztály érdekeit*** a gyakori visszaélések ellen. Már I. Károl meghagyta 1336-ban Erdély nemeseinek és egyéb birtokosainak, hogy a jobbágyokat, kik a gyulafehérvári káptalan Koppán nevezetü jószágára költözni akarnak, ne akadályozzák. 1423-ban pedig Zsigmond parancsolta meg, hogy a szebeni prépost jószágaira költözködni szándékozó jobbágyok ne gátoltassanak. De ugyanezen fejedelem csak a törvények értelmében kivánta a költözködést megengedni; azért Apafi Miklós panasza folytán 1435-ben odautasitotta Jaks Mihál székely ispánt és Jaks Lászlót, hogy a panaszlónak ruthen jobbágyait, kik engedelem nélkül, és a telekdij s tartozásuk lerovása mellözésével költöztek Radnavölgyére, szolgáltassák a panaszlónak vissza. — Hunyadi kormányzósága alatt, Erdély nemességének panaszára, 1447. april. 4-én megparancsolta az ország kormánya a vajdáknak, hogy meg ne engedjék, miszerint a jobbágyok a telekdij stb. lefizetése és engedelem nélkül a kincstári jószágokra költözködjenek, s az ily szökevényeket földesuraikhoz visszaküldessék. — Ugyanezen évi

*) „Ne omnis rusticitas (sine qua Nobilitas parum valet) deleatur".
**) „Dominis ipsorum terrestribus mera et perpetua rusticitate sint subjecti".

nov. 4-én maga az ország kormányzója hagyta meg Erdély nemeseinek és minden állású birtokos lakosainak, hogy azon jobbágyokat, kik a szász székekben telepedtek meg, még akkor se merjék visszakövetelni, ha ő maga, vagy bárki más ellenkező rendeletet adott volna, vagy ezután adna; söt azokat is, kiket már erővel visszavettek, azonnal bocsássák el; mert a szászokat felhatalmazta, hogy jogaikat ezen parancs áthágói ellen minden módon védelmezzék. — Mátyás király 1465-ben szoros kötelességévé tette a kolozsmonostori apátnak, hogy mindazon jobbágyokat, kik a költözésről szóló országos törvénynek eleget téve, a convent jószágairól Kolozsvár városba kivánnak hurczolkodni, szándékukban akadályozni ne merészelje. — Továbbá, a szászoknak azon panasza következtében, hogy a nemesek a költözködésről rendelkező törvényeket teljesitő jobbágyaikat nem engedik a szászok földén letelepedni, meghagyta a király 1471. mart. 19-én az erdélyi nemeseknek, hogy e részben a törvény rendeletének engedelmeskedjenek, mert a vajdákat odautasitotta, hogy őket kötelességeik teljesitésére a szokott terhekkel is kényszeritse. — Ezen rendeletnek, ugy látszik, nem volt foganata, mert a szászok ujabb panaszt emeltek, s azért a király 1481. aug. 26-án felhatalmazta a szászok polgármestereit és biráit, hogy a régi szokás szerint, háromszori megintés után, az ily jobbágyokat minden vagyonukkal együtt a nemesek birtokairól a szász földre átvihessék.

A polgári jogügyekbeni törvénykezés alig szolgáltat egyedül az erdélyi *nemességre* vonatkozó oly sajátságos adatokat, melyek az ország mivelődése tekintetében különös figyelemre lennének érdemesek. Mi e részben a magyarországi nemesekről megemlithető, áll az erdélyiekre nézve is. Ellenben a székelyek és szászoknak sajátlagos alaki jogai, culturai szempontból is nevezetesek. — *A székelyek törvénykezését* nagyrészt a szokásos törvények szabályozták. Ezek szerint a székelynek, mint országos nemesnek, személye sérthetetlen, őt törvényes idézés és elitélés előtt befogatni nem lehet. „Örökös székelyt a törvényben éretlen meg nem foghatnak, hanemha véren, vagy marhát fognak kezében". Épen ily sérthetetlen a székelynek saját laka is, „ha valaki másnak házára megy, házánál megölheti és dija is elvesz". — A székely csak tulajdon választott birái által itéltethetett; ez volt első folyamodási törvényszéke. „Parancsolattal senkit se híhassanak a vajda urak és (székely-) ispán elé, hanem kit-kit székén keressenek először". — „Az örökös székely meg ne tartassék a vajda urak tábláján, hanemha halált érdemelne". E szerint a vajda törvényszékén sem zárathatott el, mielőtt a halálitélet rá kimondatott volna. Az 1466. szabolyai gyülés minden székben évenként 12

Nyomt: Rohn, Pesten 1858.

Sz: István királyi Rendjének jelvényei és diszöltönye.

ülnököt, egyenlő számmal az előkelők és köznépből, rendelt választatni, kik a királybiróval, a székkapitány és székbiróval együtt képezték az elsőfolyamodási törvényszéket. Ha az esküdtek együgyüségök miatt *) a perben helyes itéletet nem hozhattak volna, az elégedetlen fél az Udvarhely-székhez, innen a székelyispánhoz s végre a királyhoz fölebbezhette ügyét. A nemes 50 ftos ügyét a főispántól fölebb nem vihette, ellenben „a székely örökségével, ki három forintot ért, a királyra elmehetett“. A pereseк követjei fejökben vitték a feltörvényszékhez a transmissiót. (?) — A székely gyüléseken többször hozatott föl a birák visszaélése; az udvarhelyi constitutio erről igy emlékezett: „A szeretet, harag, gyülölség, maguk hasznának keresése a birókat és törvénytevőket itt a mi Székelyországunkban gyakorta nem engedik, hogy igazat lássanak és itéljenek“. A szabolyai gyülés a birákat, ha joghamisitás- vagy sikkasztással terheltetnének, megnyuzatni rendelte; és ugyanezen constitutio az esküdteket a szabadság őreivé is tette. „Ha valaki a székelyek közöl a köznépet ismét szolgaságba igázni törekednék, a sértett közölje ezt az esküdtekkel, ezek pedig a felől a székelyispánt tudósitsák, ki az ilyeneket fej- és jószágvesztéssel büntesse a kegyelemnek minden reménye nélkül“. ***Kerékgyártó.***

III.

A hazai történelem oklevéltára.

I.

Szent István Apostoli királynak vitéz rende.

Közli Dr. HEGEDÜS LAJOS.

> L'honneur regne dans les monarchies; il y donne la vie à tout le corps politique, aux lois, aux vertus mêmes.
> La nature de l'honneur est de demander des préférences et des distinctions: il est donc par la chose même placé dans ce gouvernement.
> Montesquieu Espr. d. L. Liv. III. Ch. 7. 8.

1.

Dicsőség, a közérdemek elismerése, minden időben a hősi tettek, a jeles és nagy cselekedetek fő rugóját képezi.

A dicsőség és közbecsülés utáni vágy által lelkesitve oly tetteket látunk a világtörténetben végbevitetni, melyeket, ha

---

*) „Propter mentis ipsorum obtusitatem, et animi debilitatem“.

megtörténtük kétségén fölül helyezve nem volna, a rege és hösmonda körébe valóknak tartanók.

Ép ezen tettek azok, melyek az emberi dolgok rendes folyamától eltérvén, a köznapiság tört ösvényét elhagyván, legbensöbb valójuk által nem kevésbé, mint rendkivüli dimensióiknál fogva, a közönséges jutalmak által meg nem hálálhatók, s melyek oly jutalmat igényelnek, minöt egyedül az állam s polgárainak elismerése s annak valamely látható jele képes nyujtani.

Az országlás nagy-mesterei, a világhóditó rómaiak már ismertek ily kitüntetéseket oly tettek számára, melyek nem valamely polgári kötelesség teljesitése körében, hanem annak határain túl az illetö által önszántából a közjó iránti buzgalomtól hevitve vitettek véghez. E jutalmak koszorúk valának, melyek különféle tettekért különféle alakban adományoztattak. Igy a corona aurea (arany koszoru) egyes hösi tettért, a corona muralis (falkorona) annak, ki elsö az ellenséges város falára lépett, végre a corona civica (polgár-koszoru) valamely római polgár életének megmentéseért, a legnagyobb kitüntetés, miben valamely római polgár részesülhetett, mert elötte mindenki, maga a népgyülés, söt a tekintélyére oly büszke senatus is fölkelni tartozott.

A rómaiak ezen kitüntetéseihez rokon intézményt képeznek korunkban az elég nagy számmal létezö vitéz- és érdem-rendek, melyek eredete a középkor, nevezetesen pedig a keresztes háboruk vallásilag buzgó hösies és egyszersmind költöi szellemében keresendö. A Megváltó szent sirja fölött vivott százados harczok s az azok folytán az igéret földén keletkezett sanyaru viszonyok, a szokatlan égalj, rendetlen életmód s a pogányok üldözö fegyvere a harczszomjas keresztes daliák között ép ugy, mint a bünbánó békes zarándokok seregében oly pusztitásokat eszközölt, miszerint azon idöben a szent helyekhezi vándorlás életveszélyes vállalatnak méltán tekinthetett. De minden baj megtermi orvosságát, s ugy történt itt is; a keresztháboruk sanyarai megtermék a lovagias világ, a regényes levente szellem virágát, azon lovag-társulatokban, melyek különbözö nevek alatt, de hasonló szerkezettel és hason czélra a beteg vándorok ápolására s a védtelen zarándokok fegyveres oltalmára alakultak. A tagok származása, életmódja s a társulatok feladata katonai szerkezetet igényelt, miért is a lovagok fönök, a nagy-mester, parancsai alatt állottak, több osztályra osztva, a többi lovagoktóli megkülönböztetésök végett különös viseletet, a kereszt jelvényével ékesitett katona ruhát, alsó öltönyt s palástot viseltek. Számos adományozások folytán, a kor szelleme által ragadtatva, rövid idö alatt oly gazdagságra, tekintélyre s hatalomra jutottak, miszerint a

római pápák védelme alatt világi fejedelmekkel daczolni söt sikra is kelni bátorhodhattak.

Ezen körülmény azonban, egyesülve a kor változott szellemével, hanyatlásukat s elnyomatásukat vonta maga után, de a világi fejedelmek, érezvén az ily testületi összehatás erejét, önmaguk ily czélból ehez hasonló intézvényt, a világi vitéz rendeket kezdték alapitani, melyekben a nagy-mesteri méltóságot fölvállalván, a rendbeli fölvételt kegyelemként maguknak föntarták, s egyes vitézségük, erényeik, hadi vagy polgári érdemek által kitünö hiveiket a rendbei fölvétellel járó kitüntetés által, részint megjutalmazni, részint maguk s ezen hiveik között szorosabb köteléket létrehozni igyekeztek, mint minöt a hübéri vagy alattvalói viszony elöidézhetett volna.

A kalandkedvelö, de lovagias szellemü Zsigmond király volt az elsö, ki hazánkban ily intézetet, a ***sárkány rendet*** alapitá, mely azonban az idök viszontagságaival daczolni nem birván, késöbb idöben elenyészett; Magyarország egyik legbölcsebb s legnépszerübb fejedelmének, a dicsö emlékezetü Mária Terézia királynönek maradván föntartva, ***Szent István*** rendében a maiglan virágzó egyetlen magyar vitéz- és érdem-rendet alapitani.

II. József császárnak római királylyá lett koronáztatása alkalmával, annak emlékére, s egyszersmind a nehány évvel ezelött XIII. ***Kelemen*** pápa által ujra megerösitett ***apostoli*** czimnek megörökitésére, a dicsö ***Mária Terézia*** 1764. május 6-án kelt királyi oklevelével egy uj a polgári érdemek elismerésére szánt vitéz- és érdem-rendet alkotott, melyet magyar hazánk elsö királyának ***Szent Istvánnak*** nevével diszitvén fel, ezáltal ritka tapintatának s kormányzói mély belátásának egyik legfényesebb jelét adá. Ez intézvény által az országalkotó szent király emlékezete iránti kegyeletét tanusitván, egy részt a nemzetiségére minden idöben büszke nemzetnek, mely lovagias királynéja iránt a vész idején tántorithatlan hüséggel viseltetett, kegyelmét érezteté, más részt pedig a fény és kitüntetés után igen is sovárgó magyar fönemességet udvarához édesgetvén, azt Felséges személyéhez és Felséges házának érdekéhez mind erösebb kötelékkel füzni igyekezett.

Ezen rend, melynek Nagy-Mestere ***a magyar király***, korlátnoka a ***magyar udvari korlátnok***, már eredetileg három osztályra, a nagykeresztesek, középkeresztesek (commendeurök) és kiskeresztesek osztályára volt felosztva. A rendjel, mely a magyar (veres zöld fehér) szinekben pompáz, egy nyolczszögletü zöld zomanczu aranynyal szegélyzett kereszt, mely zöld és veres szalagon függ. A kereszt elölapján Magyarország régi czimere, a kettös ezüst kereszt hármas halmon látható, ezen felirattal: Publicum meritorum praemium (közérdemek jutalma).

A rend adományozásával semmi évdij nem jár s a kitüntetésen kivül egyedül némely udvari elöjogok vannak a rend birtokához csatolva. Ezen fölül minden kiskeresztes, ha érette folyamodik, dijmentesen bárói méltóságra s a körülmények szerint, melyek megitélése a nagy-mestert illeti, grófságra dijmentesen emeltethetik, mely intézkedés fölötte alkalmas az apák érdemeinek az utódokbani megörökitése által, ezeket arra buzditani, hogy magukat közhasznu tettek, a fejedelem iránti hüség, honszeretet és nagy polgári érdemek által apáikhoz méltókká, a derék apák derekabb fiaivá lenni igyekezzenek.

E nevezetes és virágzó rend alapszabályai a következö királyi oklevélben foglaltatnak:

2.

Szent István apostoli király jeles vitéz rendének alapszabályai *).

Mi **Mária Terézia** Isten kegyelméböl Római Császárnö, Német-, Magyar-, Cseh-, Dalmát-, Horvát- és Tótország sat. Apostoli Királynöje, Austria Föherczege, Burgund, Alsó- és Felsö-Slézia, Steierország, Karantán és Krajna Herczege, a Római Szent Birodalomnak Morvaországi Határgrófja, Burgund, Felsö- és Alsó-Lausitz Határgrófja, Habsburg, Flandern, Tyrol és Görz Grófja, Lotharingia és Barri Herczege, Toscana Nagyherczege, sat. sat.

Szent István Apostoli Király jeles rendének Nagy-Mestere,

örök emlékezetül :

Soha nem érezzük örökös országaink és tartományaink dicsöségére és jólétére törekvö indulatainkat inkább és teljesebben kielégitve, mint midön alkalmunk nyilik irántuk való jó akaratunkat nemcsak uj adományok gyarapitásával tanusitani, hanem nyilvános és az utódok emlékezetébe átszálló emlékekkel örökithetni.

Innen történt, hogy néhány évvel ezelött tulajdon Nevünkkel megtisztelt katonai vitéz-rendet alapitottunk a végre, miszerint azon nagy kitüntetésekböl és tiszteletekböl, mikkel azt felruházni méltóztattunk, mindenki könnyen megérthesse, menynyi kegyelemmel viseltetünk mindazok iránt, kik Felségünk és Felséges Házunk irányában maguknak érdemeket szerzettenek.

---

*) Az eredeti szöveg latin nyelven német forditással folioban megjelent Bécsben 1764-ben ily czim alatt : „Constitutiones insignis ordinis sancti Stephanis regis apostolici“.

Minthogy pedig a birodalom tekintélye s dicsősége, az országoknak köznyugalma azon férfiak hüsége, értelme és munkája által, kik az ország polgári ügyeinek viselésére hivatvák, nem kevesebb mértékben tartatik fenn, mint vitézség s hadi szolgálatok által; annál fogva méltányosnak tartottuk, azon kiváló kegyességünk jeléül, melylyel a polgárok ezen nagy érdemeket szerzett osztálya iránt viseltetünk, számára egy különös, a köztisztelet és dicséret kitüntetésivel felruházott rendet alkotni.

Midőn pedig magunkat erre elhatároztuk, mitsem találtunk ezen intézethez illendőbbet, mintha ezen rendet *Sz. István Apostoli Király* dicsőséges nevével, ki ezen Általunk örökképen birt országot bölcsesége és vitézsége által alkotá, erényei s kegyeletessége által megszilárditá, feldiszitjük, hogy igy mindazon tisztelet- és kegyeletről, melylyel *Magyarország* ezen szent királya iránt viseltetünk, nem csak világos tanuságot tegyünk, hanem egyszersmind helyreállitsuk az általa már alkotott rendnek emlékezetét, s azt bőkezüségünk által megdicsőitsük.

S hogy ezen rendnek ünnepélyes megülése s emlékezete, már azon időpont által, melyben alapittatott, minden időkre anyai indulatainkhoz illő s méltó módon felejthetlenné tétessék; nem véltünk annak helyreállitására alkalmasabb időpontot kiszemelni, mint azt, midőn legszeretettebb fiunk József Főherczeg ő Fensége római királylyá lett felavatása által Nekünk anyai örömekre, minden hüséges alattvalóinknak pedig közörvendezésre alkalmat szolgáltatott.

Hogy pedig ezen intézet, mint azt rendeltetése igényli, biztos és szilárd alapon nyugodjék, meghagytuk ezen rend korlátnokának, hogy azokat, a mik erre vonatkoznak, törvényekbe és alapszabályokba foglalja. Melyek tanácskozás alá vétetvén, s Általunk kegyelmesen jóváhagyatván, akarjuk és rendeljük, hogy ezen rend minden vitézeinek szilárd és örök szabályul szolgáljanak minden időre.

I. FEJEZET.

Ezen rend *Szent István* Apostoli Király czimét viselendi s tagjai *Szent István Apostoli Király vitézeinek* fognak neveztetni.

II. FEZEZET.

A rend Nagy-Mesterének méltósága *Magyarország koronájával örök időkre s legszorosabban lesz egybekapcsolva s attól soha nem fog elválasztathatni*, miért is mig Isten Ő Szent Felségének éveink számát szaporitani tetszend, Mi, Utánunk pedig *Magyarországban törvényes Örököseink*, a királyi Felséggel járó ezen méltóságot viselendjük.

III. FEJEZET.

Ezen rendet száz nemes, erényei és érdemei által kitünö vitéz alkotandja, kik három osztályt képeznek :

Az elsö osztályba soroztatik ***husz*** vitéz, kik ***nagykereszteseknek*** neveztetnek.

A második osztályban lesznek a ***középkeresztesek***; a kiknek száma ***harmincz***.

A harmadikba soroztatnak a ***kiskeresztesek***, szám szerint ***ötvenen***.

Mely három osztálybeli meghatározott számu vitézekhez, nem lesznek azon egyházi rendü férfiak számitandók, a kiket Mi vagy Utódaink ezen rend jelével feldisziteni méltóztatandunk.

IV. FEJEZET.

Ezen rendünk fö czélját képezi azon érdemeknek közelismerése, melyek Királyi Felségünk és Házunk körül szereztettek. Miért is a vett kitüntetés jeleül a vitézek nyolczszögletes, zöld zománczu, szélein csikkal szegélyzett s középett veres zománczu paizszsal ellátott keresztet viselendnek; mely utóbbi két szin Magyarországunk sajátjai. És mivel ezen rend, Sz. István, mint Magyarország elsö apostoli királyának nevére lön szentelve, annálfogva az általa szerzett, s törekvéseink folytán megujitott Apostoli czimnek emlékezetére, ***a paizsra hármas zöld halmon levő arany koronából kiemelkedő kettös ezüst kereszt*** leend vésve, melynek két oldalát Felséges Nevünk kezdö betüi **M. T.** töltendik be, egyuttal ezen rendünk iránt viseltetö különös kegyelmünket tanusitván. Ugyan ezen lapon olvasható leend e körirat :

„Publicorum Meritorum Praemium".

A kereszt másik lapján pedig fehér zománczu paizson, tölgylombkoszorúval befoglalt a rend nevét mutató ezen fölirás leend :

„***Sancto Stephano Regi Apostolico***".

A közérdemeknek a fent kitett módon lett elismerése azonban távol se tekintessék ugy, mintha az Érettünk maguknak érdemeket szerzett hiveink szolgálatait hasonló kegyes indulattal el nem ismernök; de épen azért, mert az Érettünk érdemeket szerzettek jutalmazására több s különbféle eszközökben nem szükölködünk, a közérdemek elismerésére szánt száz rendjelnek alkotásakor egyedül kegyelmeink kincstárának uj hozzáadás által leendö gazdagitására és gyarapitására törekedtünk.

V. FEJEZET.

A rend jeléül a vitézeknek adott keresztek kétfélék : ***nagyobbak*** és ***kisebbek*** leendnek. Azokat az elsö- és másodosztályu, ezeket a harmadosztályu vitézek viselendik.

Hogy pedig ezen vitézek mindegyik osztálya a vitézi méltóság látható jelével megkülönböztessék, a *nagykeresztes vitézek* a rend jelét jóbb vállukról, baloldaluk felé tenyérnyi szélességü középett veres, mindkét szélén zöld selyem szalagon; a *középkeresztesek* nyakukon, a *kiskeresztesek* pedig gomblyukakból hason szinü, de keskenyebb szalagon viselendik.

Az *egyházi rendüek*, még pedig az *első-* és *másod-osztályuak* a mint szokás, nyakuk körül szalagon viselendik; a *harmadosztályuak* pedig öltönyeikre illesztve tartozandnak viselni.

Ezen fölül a *nagykeresztes vitézek* akár *világi-*, akár *egyházi-rendüek* legyenek, himzett csillag-jelvénynyel, melynek közepén a rend jele tölgylombkoszoruval köritve látható, fognak földiszittetni.

VI. FEJEZET.

Minthogy pedig azok, kik ősi nemzetségük fénye s viselt főméltóságuk által kitünők, több és közelebb való alkalommal birnak Felségünk és Felséges Házunk körül magoknak érdemeket szerzeni s egyébiránt is, mielőtt ily magas polczokra emeltettek volna, magoknak erre különféle s rendkivüli érdemek által utat kellett törniök, annál fogva a belátásunk szerint adományozandó nagy és közép rendjeleket főleg ugyan ezeknek; a középkeresztet azonban olyanoknak is, kik udvari, országos és birodalmi hivatalainkban még nem állanak, a szerzett érdemekhez képest; a kiskeresztet pedig az érdemeket szerzett többi köznemesek kitüntetésére szánjuk.

Ha azonban azok, kik az utóbbi két osztályba soroztattak, ujabb s gyarapitott érdemeik folytán magasb jutalmazásra méltóknak mutatkoznának, ugy a nékiök adott kisebb rendjel, a nagyobb elnyerésére könnyebbségül szolgáland.

VII. FEJEZET.

A végre pedig, hogy a vitézek között rangjukra nézve bizonyos és állandó rend tartassék, rendeljük, miszerint valamint a nagy keresztesek a többieket, ugy a középkeresztesek a kiskereszteseket már méltóságuknál fogva megelőzik, ugy a mind három osztálybeli vitézek, egybejövetelek- s nyilvános ünnepélyeknél egymás között azon rangot tartsák, mely őket a rendbeli fölvételük ideje szerint illeti.

Hogyha pedig azon eset fordulna elő, miszerint egy napon többen vétetnének a rendbe föl, ugy az, ki a rend jelével előbb lőn földiszitve, a többieket megelőzi s ennél fogva a fölvétel ideje a rang alapjául tekintendő.

VIII. FEJEZET.

Ezen rendnek évente nyilvánosan megülendő ünnepélyeül *Sz. István Apostoli Király* napját rendeljük, melyen minden vitéz, hacsak jogszerü ok által nem akadályoztatik, megjelenni s az isteni tiszteletben az előszabott módon részt venni tartozik.

IX. FEJEZET.

Ezen vitéz-rend szerkezete megkivánván, hogy vitézei sajátságos, a rend méltóságának megfelelő viselettel birjának, annál fogva akarjuk, hogy a rend nyilvános ünnepének megülésekor minden vitéz, hosszu, fent bő, de szükre végződő ujakkal ellátott, menyéttel prémezett s karmazsin selyemmel bélelt zöldbársony vitéz palástot viseljenek.

Az alsó öltöny s a rend-föveg karmazsin veres bársonyból leend; az utóbbi menyéttel befoglalva s veres és zöld zománczu forgóba foglalt kócsagtollal feldiszitve.

X. FEJEZET.

Hogy a rend vitézi öltönyeik által nem kevesbé, mint méltóságuk és rangjuk által megkülönböztethessenek, a nagy keresztesek a vitéz palástot szabály szerint, az alsó öltönyt pedig elhintett tölgy lombbal dusan himezve viselendik.

A középkeresztesek sujtásszerü himzést a kiskeresztesek ugyan ilyet, de keskenyebbet fognak viselni.

A rendviseleten látható himzések egymásba függő tölgylombokat ábrázolnak, mely lombozatot ezen polgári vitézrend ékesítésére annál fogva legalkalmatosbnak véltük, minthogy az már a régi rómaiak által is a polgár koszoruhoz használtatott.

Akarjuk továbbá, hogy a nagykeresztesek annál nagyobb kitüntetése tekintetéből arany lánczczal tiszteltessenek meg, s a végre hogy ez a rend feladatával, mely az érdemek közelismerése s megjutalmazásából áll, nem különben, hogy a rend minden tagja iránt viseltető különös vonzalmunknak megfelelő legyen, azt következő szerkezetünek lenni kivánjuk :

Szent István Apostoli Király nevének és Nevünknek kezdő betüi egymást felváltván, közibük illesztett magyar korona által egy lánczot fognak képezni, melynek közepén paizson egy arany sas, Házunk jelvénye, ezen körirattal : „*Stringit amore*“ leend látható; mely paizsról a rendjel lefüggend.

A nagykeresztesek azonban e rendlánczot nemcsak a rend ünnepén, hanem mindazon alkalommal is viselendik, midőn ezen rend tagjaikép az udvarhoz meghivatnak.

XI. FEJEZET.

Minket mint a rend Nagy-Mesterét s Koronaherczegünket mint trónunk s ezen méltóságban örökösünket kivéve, senkinek sem leend szabad, a rendviseletet vagy jelét drágakövekkel ékesiteni; ha csak általunk azzal meg nem tiszteltetett.

XII. FEJEZET.

Hogy pedig a rend, mint azt szerkezete kivánja, saját hivatalokkal birjon, Általunk, a rend ügyeinek vitelére a következők mint legelöbbkelöbbek rendeltettek, ugymint :

A *rend főpapja*, a kit Mi, mint a rend Nagy-Mestere, a felsőbb egyházi rendekből akarunk választani s nevezni.

A *rend korlátnoka*, ki a rend gyülekezetein valamint a vitézek ünnepélyes fölvétele alkalmával szónokolni, a leteendő esküt felolvasni, s Nékünk, mint Nagy-Mesternek, az ünnepélyes cselekvénynél kezünkre járni, a rend ügyeit a körülmények mivoltához képest szóval vagy irásban elénk terjeszteni, a szükséges rendelvényeket kiadni, s e végett a rend pecsétjét őrizete alatt tartani köteles.

S miután Mi, mint Magyarország királya ezen rend Nagy-Mesteri méltóságát fölvállaljuk, akarjuk, hogy a rend korlátnoksága *Magyar udvari korlátnokunk méltóságával, mindörökre, még pedig oly módon összekötve legyen, hogy a korlátnokságban előforduló változásokkal a rend korlátnoksága is változzék, s a mint valaki udvari korlátnokká neveztetik, egyuttal ezen hivatallal is fölruháztassék.*

A *titoknok*, kinek teendőihez tartozik a rend jegyzőkönyveit vezetni, s azokba mindazt, a mi a rendet illeti, hitelt érdemlőleg beiktatni, a rend adományozását tárgyazó rendelvényeket kiadni, a jelöltek kérvényeit egy arra rendelt könyvbe iktatni, az irományokat a levéltárban rendesen és gondosan megőrzeni, a rend irnokát az előforduló iratok pontos leirására szoritani, s a rend jelöltjeinek kötelességeik foglalatját, melynek megtartását esküvel fogadandják, felolvasni.

A *kincstárnok*, kinek tisztje a rend jeleire felügyelni, a vitézi öltönyöket őrzése alatt tartani, továbbá azon dijakról, melyek a vitézek rendi öltönyeinek vásárlására fordittatnak, pontosan számolni.

Megengedjük, hogy a titkár s a kincstárnok a rend kisebb jelét ezen hivataluknál fogva viselhessék.

A *hirnök*, ki a rend ünnepein czimerünket viselendi, s ez alkalommal a kiskeresztesek öltönyit fogja viselhetni.

A *rend irnoka.* Ennek tisztje a szükséges irásokat végezni s

a rend ügyeit illető dolgokban a titoknok- és a kincstárnoknak segélyére lenni.

Mely hivatalnokok rendünk korlátnokának legalázatosb javaslata folytán Általunk mint a rend Nagy-Mestere által fognak kineveztetni.

XIII. FEJEZET.

Ha a rend főpapja vagy korlátnoka fontos teendők vagy betegség folytán hivatalának gyakorlatában akadályoztatnék, ugy azok helyébe másokat nevezni, egyedül Minket, mint a rend Nagy-Mesterét illetendi; a rend korlátnokát azonban, ezen méltóság a magyar udvari korlátnoksággal örök időre egybekapcsolva lévén, annak helyettese fogja helyettesiteni.

XIV. FEJEZET.

A rend titoknoka és kincstárnoka helyett a rend kanczellárja, de mindenkor tudtunkkal rendelhet valakit.

XV. FEJEZET.

Hogy pedig ezen rend necsak a szükséges előnyökkel birjon, hanem hogy mindannyi vitézei különös vonzalmunkat teljesebb mértékben érezzék, annálfogva legkegyelmesebben megengedjük, hogy azok, ha nálunk kihallgatást keresnek, a nélkül hogy szükségök lenne magukat a főkamarásnál bejelenteni, még pedig, ha a várban tartózkodunk „a visszavonultságnak“ nevezett termeinkben, ha pedig Schönbrunban tartózkodnánk az ugynevezett „tükör szobában“ nyerjenek kihallgatást.

A kiskereszteseknek pedig, a rend ünnepein vagy midőn érkezésük és távozásuk alkalmával kézcsókoláshoz bocsáttatnak, a titkos tanács szobába, hova a nagy- és középkereszteseknek a bejövetel mindenkor meg van engedve, szabad beléptök leend.

XVI. FEJEZET.

Ezen fölül a kiskereszteseknek irántuk viseltető kiváló kegyelmünk tanusitása végett megengedjük, miszerint necsak az udvari ünnepélyeknél s a rendes appartementok, hanem a jádzó vagy kisebb appartementoknál is megjelenhessenek.

XVII. FEJEZET.

Azon esetre, ha valaki, a nélkül hogy a valóságos belső titkos tanácsosi méltósággal felruházva volna, különös érdemei miatt a rend nagykeresztjével földiszittetnék, ugy öt azzá; a középkereszteseket, ily esetben, ha azért folyamodnak, czimzetes

belső titkos tanácsosokká, a kiskereszteseket pedig a körülmények szerint, miknek megitélését Magunknak föntartjuk, ***gróf*** méltóságra; a ***bárói*** méltóságra pedig, ***ha azért folyamodnak,*** még pedig dijmentesen emelni akarjuk.

XVIII. FEJEZET.

Valamennyi országos kormányszékeinknek parancsolat adatik, mindazon esetekben, midőn a rend vitézihez valamely kibocsátványt intéznek, az azokat egyébiránt illető czimhez a rendi czimet is mellékelni.

XIX. FEJEZET.

Továbbá megengedjük, hogy valahányszor Nevünkben, mint a rend Nagy-Mesterének nevében, a nagykeresztesekhez rendelvények intéztetnek, kegyelmünk és vonzalmunk nagyobb jeléül ***rokonainknak*** neveztessenek.

XX. FEJEZET.

A rend ünnepén a nagykeresztesek rendi-öltönyükben velünk együtt fognak ebédelni, a közép- és kiskeresztesek pedig Udvarunknál a Tárnokmester által fognak megvendégeltetni.

XXI. FEJEZET.

A rend minden vitézének szabadságában leend nemzetségi czimerét a rend jelével földisziteni, s az igy nagyitott czimerrel élethossziglan szabadon élhetni.

XXII. FEJEZET.

Ezen felül megengedjük a rend minden vitézének, miszerint magának saját költségén több rendjeleket készittessen, oly föltét alatt mindazáltal, hogy azt a rend korlátnokának előlegesen bejelenteni tartozzék.

XXIII. FEJEZET.

Minthogy pedig akarjuk, hogy ezen jutalmak necsak az érdemekhez, de a személy származásához és rangjához illők is legyenek, miért is, mint fent emlittetett, a nagy kereszt mint a jól érdemesitett nemesség megjutalmazására rendelt legkitünőbb becsületjelnek adományozásakor, a törzs régiségére is tekintettel lenni akarunk, — annál fogva szükséges leend, hogy a nagy kereszt jelöltje nemzetségének ősiségét legalább négy őssel, elégséges bizonyitékok által igazolja, mire nézve azonban Magunknak s Trónkövetőinknek fentartjuk azon jogot, ezen kelléktől kiváló és különös érdemek folytán fölmentést adni.

XXIV. FEJEZET.

A nemesség alatt azonban távol sem értjük a grófságot vagy báróságot, hanem egyedül azon nemességet, mely azon országban, hol a jelelt honos, létezik.

Nemességük ösi voltát azonban azok, kik kamarási méltósággal fölruháztatnak, kimutatni nem kötelesek, minthogy régi nemzetségből való származásuk ezáltal eléggé be van bizonyitva.

XXV. FEJEZET.

Hogy pedig a vitézek kinevezése iránt állandó és biztos szabály követtessék azt a következö módon rendeljük eszközöltetni.

Miután a rend korlátnokának leveléből a jelölt fölvétele iránt való szándokunkról és akaratunkról értesült volna, a kijelölt napon és órában a rend gyülekezetén, melyen a rend minden vitéze s hivatalnokai jelen leendnek, meg fog jelenni s elöszobánkban belépte iránti parancsolatainkat fogja bevárni.

A gyülekezet ünnepélyei pedig a következö módon fognak végbe menni : Miután a trón alatt számunkra készitett székünket elfoglaltuk volna, a rend korlátnoka királyi székünk elött térdet hajtva parancsunkat fogja kérni, miket vevén a rend hirnöke, a rend jelöltjeit elövezetendi, kik magukat az elöszabott rendben elhelyezendik. Ezután a rend korlátnoka rövid alkalmi beszéddel a tartott gyülekezet czélját elöadván, a jelölteket a rend esküjének letételére figyelmeztetni s neveiket felolvasni fogja. Majd a rend titkárja azon vitézi kötelességek tartalmát, melyek teljesitésére magukat a vitézek hittel kötelezendik, hangosan és érthetöleg felolvasandja. Mi megtörténvén, a vitézek azon rendben, melyben nevük felolvastatott, egy imazsámolyhoz fognak járulni, s ott a feszület elött térdre bocsátkozva, a rend esküjét letenni, s onnan a kijelölt helyre visszatérni.

Miután mindnyájan magukat esküvel lekötelezék, Általunk, mint a rend Nagy-Mestere által, letett hitük megtartására a következö szavakkal fognak intetni :

„Quam jusjurandi Religione promti vovistis observantiam et fidem, illam ut strenuos ac honoratos decet Equites, omni loco et tempore vos integram servaturos prorsus ambigimus. Recepturi igitur, de manu nostra per Nos vobis designatum ordinis signum, eorum quae nunc Religione spopondistis, inviolabilem memoriam conservate. Nos autem gratiam et benevolentiam Nostram vobis".

És ilyképen a gyülekezet bevégeztetvén, Mi termeinkbe fogunk visszavonulni, a vitézek pedig a rend hivatalnokaival együtt a titkos tanács-szobában fognak maradni s visszajövetelünket be-

várni; azután pedig szerencséjük leend Minket a rend vecsernyéjére kisérhetni.

XXVI. FEJEZET.

A rend jelöltjei, habár a rend viseletébe öltözvék, felvételük napjáig, minthogy a rend jelét még nem vették, avatonczoknak fognak tekintetni, s ennél fogva, midőn a kápolnába megyünk, nem a többi vitézekkel együtt, hanem a rend hivatalnokai előtt fognak lépdelni.

XXVII. FEJEZET.

A Nagy-Mesternek jogában áll ezen vitéz rend egyik vagy másik tagját a rendi eskü letételétől fölmenteni.

XXVIII. FEJEZET.

A rend jelének átadása vagyis a rendbei valóságos fölvétel *Sz. István Apostoli Királynak* napján a menyezet alatt azon szertartásokkal fog véghez menni, melyek az utasitásban részletesen leirvák, ugyanis a rend korlátnoka parancsunkat vevén a jelenlévőkhöz, különösen pedig a rend jelöltjeihez rövid beszédet intézend, minek folytán azok egyenkint a trón elé járulván, a nagykeresztesek az aranylánczot, a középkeresztesek a rend szalagját, melyeket Magunk fogunk a jelölt nyakára aggatni; a kiskeresztesek pedig a rend jelét kezeinkből veendik s azt maguknak maguk tüzendik fel.

A rend jelének átadásakor pedig, a következő szavakkal fogunk élni: „*Accipe signum Ordinis Equitum S. Stephani publicum singularium* (mely utóbbi szóval egyedül a nagykeresztes vitézek fölvételével élendünk) *Meritorum tuorum testimonium ac praemium, illudque semper appenso gerito, ut nempe quid DEO* **Nobis Domuique Nostra** *atque Ordinis hujus dignitati debeas, honoris quem a Nobis hodie accepisti magnetudine monitus, nunquam ignorare possis*. A közép- és kiskeresztes vitézeknél pedig e helyett *Honoris Magnitudine* mondatni fog *Honoris quod a Nobis accepisti insigni monitus*.

XXIX. FEJEZET.

A fölvétel a fentebbi módon megtörténvén, a nagykeresztes vitéz kiváló kegyelmünk jeléül a Nagy-Mester által megöleltetik s a rend tagjai ugyanazon módon az uj társ iránti vonzalmukat tanusitandják.

XXX. FEJEZET.

A felavatási oklevél a nagykeresztes vitézek számára könyv alakjában, a közép- és kiskereszteseknek pedig nyiltlevél alakjá-

ban, s Általunk mint a rend Nagy-Mestere által, a rend korlátnoka és titoknoka által aláiratva, mindazáltal oly különbséggel, hogy a középkereszteseknek függő, a kiskereszteseknek pedig reányomott pecséttel, fog kiadatni.

XXXI. FEJEZET.

Hogy pedig mindegyik vitéz kötelességeit tudhassa, mindegyikének a rend alapszabályai a korlátnok által át fognak adatni, tartozván azokat, mint esküvel fogadtakat igaz hittel s minden szorgalommal teljesiteni.

XXXII. FEJEZET.

Azért a rend jelét mindenkor viselendik s egyiküknek sem leend szabad a nélkül nyilvánosan megjelenni, sem valamely külföldi fejedelemnek rendjelét e mellett viselni.

XXXIII. FEJEZET.

Midőn valamely nagykeresztes ez életből kimulnék, köteles annak örököse az arany lánczot a Nagy-Mesternek visszaszolgáltatni; a többi vitézek örökösei pedig a rend jelét a kincstárnoknak átadni vagy átküldeni lesznek kötelesek.

XXXIV. FEJEZET.

A vitézek kötelesek leendnek a rend ünnepének napján az első vecsernyén s azon misén, mely évente *Szent István Apostoli Király* napja után való napon a rend megholt vitézeiért tartatik, ha csak fontos ok által nem akadályozvák, megjelenni s az isteni tiszteletben részt venni.

XXXV. FEJEZET.

Továbbá, azon rendeleteknek, melyek Nevünkben, mint a rend Nagy-Mesterének nevében hiteles alakban kibocsáttatni, hitükkel fogadott engedelmességgel viseltetni.

XXXVI. FEJEZET.

Hogy pedig a vitézek fölvétele, valamint a rend ünnepélyeinek megtartása tekintetében állandó s meghatározott szabály létezzék, a rendbei fölvétel alkalmával s a rend ünnepein megtartandó szertartások iránt egy általunk jóváhagyott utasitást elkészittetni s ehez mellékeltetni rendeltünk. Ezek tehát ezen Általunk alkotott jeles vitézi rendnek fő s szerkezetének alapjául szolgáló törvényei s alapszabályai.

Melyeket a mint Magunk is megtartani fogunk, ugy azokat is *Magyarországunkban* Utódaink által is megtartatni kivánjuk. Ha pedig azokban valamely homályosság, kétség vagy nehézség támadnék, ugy azokat magyarázni, felvilágositani vagy értelmezni Magunknak s Örököseinknek tartjuk fenn.

Szabadságot hagyván Magunknak s Azoknak is, ezen törvényeket s alapszabályokat uj hozzáadásokkal böviteni vagy azokat a körülmények szerint s ezen rend méltóságának s javának tekintetéböl kiegésziteni.

Hogy pedig ezen közintézet örök emlékezetben tartassék, megparancsoltuk ezen alapszabályokat három hiteles oklevél alakjában s annak hitelével biró, sajátkezü aláirásunkkal ellátott példányban elkészittetni; melyek közül egy a *rend levéltárában*, a másik az *ország közlevéltárában*, a harmadik pedig *Magyarország kir. korlátnoki hivatalának levéltárában* akarjuk örök emlékezetül megörizetetni.

Kelt Föherczegi Fövárosunkban Bécsben Ausztriában május hó hatodik napján, az Úr ezer hétszáz hatvan negyedik évében

Mária Terézia.
(P. H.)

Gróf Eszterházy Ferencz.
Gróf Keglevich József.

3.

Szent István rendje, mely eredetileg belföldiek számára volt alkotva, csakhamar oly tekintélyre emelkedett, misszerint adományozása a legnagyobb kitüntetés jeléül vétetett, annál inkább, minthogy az egyedül haditettek által szerezhetö Mária Terézia rendén kivül mind korára, mind fényét tekintve, a birodalomban közvetlenül az aranygyapjas vitézek rendjét követé; s igy történt, hogy idövel belföldieken kivül külföldiek, söt külföldi fejedelmek is e rend jelével földiszittettek.

Jelenleg a rend vitézei bel- és külföldiekre osztatnak; az elsök között 27 nagykeresztes, 21 középkeresztes és 52 kiskeresztes létezik. A külföldi tagok között van 87 nagy-, 16 közép- és 4 kiskeresztes; közöttük négy császár, ugymint : II. Dom Pedro brasiliai, II. Sándor orosz, III. Napoleon franczia és Abdul-Medzsid török császár.

A rend személyi létszáma, a külföldi tagokat kivéve, jelenleg a következö :

Nagy-Mester

Ő császári királyi apostoli Fölsége **I. Ferencz József**, Ausztriai császár, **Magyar-** és Csehország, Lombardia és Velencze, Galiczia, Lodomeria és Illyria királya; Ausztria Főherczege stb. stb.

Nagykeresztesek:

Ő cs. kir. apostoli Fölsége I. Ferdinand.
Ő cs. k. Fensége Lajos Főherczeg.
Ő cs. k. Fensége Ferencz Károly Főherczeg.
Ő cs. k. Fensége II. Lipót Főherczeg s Toscana Nagyherczege.
Ő cs. k. Fensége István Főherczeg.
Ő cs. k. Fensége Albrecht Főherczeg, Magyarország főkormányzója.
Ő cs. k. Fensége Miksa Főherczeg.
Herczeg Metternich-Winneburg Kelemen.
Báró Wessenberg Fülöp.
Galánthai Herczeg Eszterházy Pál.
Gróf Lützow Rudolf.
Gróf Revisnyei Reviczky Ádám.
Erdődi gróf Pálfy Fidel.
Székhelyi gróf Majláth Antal.
Székhelyi Majláth György.
Gróf Kollowrath-Liebsteinsky.
Herczeg Windischgrätz Alfred.
Gróf Dietrichstein.
Ő eminenciája herczeg Schwarzenberg Frigyes.
Nagy-Kéri Scitowszky János ő eminenciája.
Vásonkői gróf Zichy Ferencz.
Herczeg Schwarzenberg Adolf.
Herczeg Lichtenstein Alajos.
Herczeg Lobkovicz Ferdinand.
Raucher Otmár ő eminenciája.
Báró Hesz Henrik.
Gróf Buol-Schauenstein Károly.

Középkeresztesek:

Ferdinand Hessenhomburgi orsz. gr.
Herczeg Hohenlohe - Langenburg Gusztáv.
Báró Talaczkó János.
Almásy József.
Temerini gr. Szécsen Miklós.
Gr. Stürmer Bertalan.
Báró Lederer Károly.
Hallerkői gróf Haller Ferencz.
Maros-Némethi és Nádaskai gróf Gyulay Ferencz.
Báró Lebzeltern - Cohenbach Ferencz.
Várallyai Haulik György ő eminenciája.
Palugyai és Bodafalvai Palugyay Imre.
Vásonykeöi gr. Zichy Ferencz.
Galanthai gr. Eszterházy Miklós.
Gróf Eszterházy Bálint.
Báró Krausz Fülöp.
Magyar Szögyényi Szögyényi László.
Báró Münch Bellinghausen Antal.
Gróf Nádasdy Ferencz.
Báró Róner Alajos.
Báró Schlitter Károly.

Kiskeresztesek:

Gr. Münch Bellinghausen Joakim.
Báró Sommaruga Ferencz.
Felső Szilvási báró Noptsa Ferencz.
Beleházi Bartal György.
Báró Krticzka János.
Báró Brenner Ignácz.
Báró Schiller Ferencz.
Sárhegyi gr. Lázár László.
Branyicskai báró Jósika Sámuel.
Báró Pilgram János.
Báró Werner József.
Báró Anders József.
Göcz László.
Báró Hietzinger Károly.
Báró Jósika Lajos.
Báró Czillich Károly.

Lichtenfelsi báró Peithner Tádé.
Báró Ambrózy Lajos.
Erdődi gróf Pálffy János.
Erdélyi Vazul.
Magurai báró Augusz Antal.
Ghymesi és Gácsi gr. Forgács Antal.
Cziráki és Dénesfalvai Cziráky János.
Szirma-Bessenyői gr. Szirmay Sándor.
Meschutár András.
Erdődi gróf Pálfy Mór.
Erdődi gróf Pálfy Pál.
Gróf Chotek Otto.
Hajnácskői báró Vécsey Miklós.
Rimely Mihály.
Gróf Lamberg Rudolf.
Báró Karger Titus.
Báró Buffa Castelaltó Károly.
Dókus László.
Báró Menshengen Ferencz.
Pitreich Antal.
Uray Bálint.
Torkos Mihály.
Privitzer István.
Báró Babarczy Antal.
Báró Zedlitz József.
Gr. Königsegg Gusztáv.
Báró Aichen János.
Gr. Waldstein János.
Kis-Szántói Lányi Imre.
Menghin József.
Galanthai Fekete Mihály.
Gr. Festetics György.
Báró Prónay Gábor.
Noszlopi Noszlopy Ignácz.
Zerdahelyi József.

A rend Főpapja:

Nagy-Kéri *Scitovszky János*, bibornok, Magyarország herczeg-prímása.

Korlátnok:

(Üres.)

Titoknok:

Privitzer István, ministeri tanácsos.

Kincstárnok:

Járy György, ministeri tanácsos.

Hirnök:

Nagy Lajos, legf. tszki tanácsos.

Irnok:

Kocsobai Tibolth László, titoknok.

Ajtónálló:

Kovács Péter.

II.

Az utolsó Árpád, s az Anjou-ház.

Azon 300 esztendö alatt, mi Sz. István megkoronáztatásától (1000) III. Endre haláláig (1300) lefolyt, Árpád véréből 40 királyfi és 39 királyleány született, s ezek közül azon 65 esztendöre, mely II. Endre király halálától (1235) III. Endre, a történetirók szerint az *utolsó* Árpádfi elhunytáig (1301) eltelt, 8 királyfi és 18 királyleány esett.

Árpád nemzetségéből tehát három évszázad alatt minden nemzedékre vagyis 30 évre 4 magtartó fiörökös esett, mi oly kedvező tovább-nemzési arányszám, minö a történetben kevés uralkodó nemzetségnél fordul elö, ugy, hogy ha Sz. István a nemzettel egyetértve halála elött trónöröködési rendet állapit meg, s ha az Apostoli király Gizela királynö és hasonló nevü huga

kedvéért az idegen nevelésü Pétert az Árpádfiaknak elébe nem teszi, s igy a nemzetségi versenyt és véres tusát megelözi, — a természet szokott rendje szerint az Árpádfiak törzse bizonyosan még több századon át uralkodott, s nemzetet és országot sok bel- és külháborutól s hullámzástól megmentette volna.

Ezen kor történetében feltünöleg nevezetes azon események lánczolata, mik a magyar korona és nemzet sorsát a jeruzsálemi Endrétöl kezdve az Anjou-k uralmáig meghatározták.

Lehetetlen azokban az isteni gondviselés utjait félre ismerni.

II. Endre király alig egy év mulva harmadik házassága után *Beatrix* estei herczegnövel — meghalálozott, s a terhben maradt özvegy királynö IV. Béla neje, Mária, bujtogatásai miatt haza menekülni kénytelen, hol bátyja udvarában szülte *István* kir. herczeget, kit, késöbb IV. Béla király görögszármazásu neje irigysége miatt hazáján kivül felnött s ember korában is minden törvényes királyi örökségböl kizárt. S ezen megvetett és hazájából számüzött *István* nemzé *Thomasina* velenczei doge-leánynyal az utolsó *Árpádfit,* ki IV. Béla unokája, Kun László megöletése után mint *III. Endre* a magyar királyi trónra lépett.

IV. Béla, virágzó család feje s számos gyermek atyja, szerencséjében elbizakodva, nem birta azon esetet feltenni, hogy *vére* már unokájában meg fog szakadni, s ennek helyébe igaz örökségétöl megfosztott és számüzött testvérének fia ül a trónra.

S valamint IV. Béla atyját II. Endrét még életében eröltette arra, hogy vele trónt és országot megoszszon, ugy meg kellett neki is élnie azt, hogy fia (V. István) nyilt háborut inditson ellene s az országon még életében megosztozzék.

IV. Béla 1235-ben trónra jutván, s a fejetlenség elnyomására, mely a királyi hatalom megoszlása folytán az országban lábra kapott, keményen fékező rendszabályokat hozván az olygarchák ellen, — a boszus összeesküvök titkon a szomszéd Austriai herczeget, *bábenbergi Frigyest* kinálták meg (1236) a koronával, ki is rögtön 30 ezer emberrel Magyarországra rontott.

A szemes király az ellenséget készen várta, s azt nemcsak Bécsig üzve visszaverte, hanem öt drága áron a béke megvásárlására is kényszerité.

De jöttek a tatárok (1241), s Bábenberg Frigyes nemcsak nem sietett segitségére a nemzet tétlensége miatt megszorult országnak, de még ezen fölül a hozzá menekvö IV. Bélát és királyi családját minden kincseiből aljas módon kifosztván, s tovább üzvén, a szerencsétlenséget három szomszédmegye elfoglalására használja fel.

A tatárok távozta után (1243) Bábenberg Frigyes vonakodott szép szóra az erőszakkal elfoglalt országrészt visszabocsá-

tani, s igy IV. Béla szövetkezvén Wenczellel, a cseh királylyal, az austriai herczegnek hadat izent, ki is, a Bécsujhely mellett történt ütközetben *Frangepán* karja által elesett, s benne a Bábenberg nemzetség fitörzse kihalt (1246).

Ezáltal nemcsak Magyarország elveszett része került vissza, hanem az austriai birtokhoz tartozó minden terület is a magyar király hóditmánya lön. A cseh király sürgetésére azonban Béla kész volt az uratlan tartományokban békésen osztozkodni. Austriát Wenczel, ki fiát Ottokárt Margittal, az elesett Bábenberg koros testvérével házasitá össze, — Styriát Béla fia, István, kapta. De 1259-ben István e herczegséget is a harczias Ottokárnak átengedni kénytelenittetett.

IV. Béla királynak 9 leánya volt; ezek közt lélekre és testre legfényesb szépség volt *Margit*, ki már kisded korától szerzetesnek szánva elöbb a veszprémi apáczák közt neveltetett, s utóbb azon zárda lakosa lön, melyet királyi atyja az ö kedvéért s a boldogságos szüz tiszteletére a „*a nyulak szigetén*“ állittatott (1251).

Ottokár egykor Budán Béla királynál levén látogatóban, óhajtá ez elhirült szépséget láthatni, s a szenvedélytöl elragadtatva, azon reményben, hogy azt a Pápa a két nemzet közt kötendö frigy kedveért fogadalmától fel fogja menteni, nöül kérte, s késznek nyilatkozott, azzal nemcsak semmi hozományt nem igényelni, hanem inkább még Csehországot s mindenét, mije van, a szüznek nászajándokul lekötni. Azonban habár a királyi szülök, Béla és Mária, tán politikai okoktól inditva, Margitot e házasságra birni igyekeztek is, ez szilárdul vonakodott a szent kötelékket, mely öt e helyhez füzte, elszaggatni. Margit keze helyett végre a szép Kunigunda, IV. Béla unokája, s Ratizlav galliciai király leánya kezét nyerte el Ottokár, nagyobb kezességül azon békekötéshez, mely közte és Béla közt végre 1262-ben Bécsben létre jött.

Ezen esemény elött két évvel Richárd római császár Ottokárt Austria birtokában megerösitette, Ottokár viszont pápai feloldás erejével elsö magtalan feleségétöl elvált.

De Ottokárral, ki ez idöben mint egyszersmind Austria és Styria ura Bécsben háborgatás nélkül uralkodott, a béke csak addig tartott, mig Béla király behunyta szemét, s annak fia, a már koronás V. István trónra lépett (1270).

A cseh királyné Kunigunda édes anyja, Anna, Béla király leánya, férje, Ratizláv halála után a szülöi háznál lakván, titkon tömérdek királyi kincset és drágaságot kezére keritett, s kedvencz vejéhez Ottokárhoz átküldött, hová Béla halála után maga is menekült. Ugyanoda pártolt ekkor több országnagy, kik egykor Bélát István fia ellen ingerlék.

E miatt a két király közt véres háboru keletkezett, melynek kétszeri békekötés daczára rövid időre csupán V. István hirtelen halála vetett véget, ki alig két évig örvendhetett a trónnak, melynek felét atyjától még életében kicsikarta.

A békételen király tetemei azon zárda és bazilika sirüregeiben nyerték nyugalmat, melyeket a nyulak szigetén atyja alapitott, ő maga pedig gazdag adományokkal gyarapitott, s mely akkoron testvérén sz. Margiton kivül még két szintén Margit nevü unokahugának, Judith nádorleány rokonának és saját leányának Erzsébetnek, mint Fejedelemasszonynak, menhelye volt, nem emlitve számos előkelő nemzetség ivadékát, kik azon időben a királyleányok szent társaságát megosztták.

A korona 12 éves gyermek, az ugynevezett *Kun László* fejére szállott, s a kiskorunak nevében kun származásu anyja Erzsébet országolt, bár nem elég erős arra, hogy az Ottokárhoz pártolt s a külső háborut szitó olygarchákat fékezhesse, s a véres tusát, a kannibáli kegyetlenségeket és pusztitást elháritani tudja, melyet morva, német és cseh urak, elkorcsosult magyar mágnásokkal szövetkezve a haza szélein Győrig, Posonyig, Nagy-Szombatig elkövettek.

A római Pápa, Magyarország apostoli királyainak csüggedetlen Nemtője, erélyes védelme alá vette az árva királyfit, és öcscsét Endrét, ősi jog szerint tótországi vezérherczeget, s mindent elkövetett, hogy Ottokár László irányában minden ellenségeskedést szüntessen meg. Fényes tanuságot szolgáltatnak erről a levelek, miket a Pápa egy részről Lászlóhoz s Magyarország Nagyjaihoz, más részről pedig a cseh királyhoz intézett. Ez utóbbiban következő sorok tanusitják, mily részletesen ismerte a Pápa a viszonyokat:

„Tudod, ugymond a Pápa, legkedvesb fiam, hogy nehéz és különböző háboruk viszontagságai után, miket az emberi nem béketürelmetlen ellensége (a sátán) közted és Magyarország királya, a jeles emlékezetü István közt előidézett, s az innét mind személyekre nehéz csapások, mind dolgokra nehéz veszteségek után, a béke szerzője (Isten) ugy rendelvén, közted és ama király közt az egyetértés helyre állott, s esküvel és bündijjal megtoldott, s mindkettőtök és más hatalmak kérelmére általunk megerősitett frigy létesült, melyet ama király hátralévő napjaiban meg is tartott. Mint azonban fenséged tudja, az emlitett királynak az országlásban a mi Krisztusban legdrágább fiunk László király lett utódja, ki minthogy még ártatlan (kis) koru, ellenedben semmi sértésről nem vádolható; s minthogy őt, mint értesültünk, a vér egysége köti (mint unokatestvért) gyermekeidhez, ellene a jövőre nézve semmi alapos gyanud nem lehet, mit kü-

lönben is e természetes kötelék nem csak kizár, de söt a gyanakodó szivet meg is nyugtatja. Ezeknek tekintetbe vétele tehát kegyelmességedet az atyával kötött frigy megtartására annál hathatósban ösztönzi, sat." — S még alább : „Miért is királyi fenségedet Krisztus Jézus Urunk nevében kérjük és intjük, s bünei megbocsáthatása fejében javaljuk, miszerint az emlitett szerzödéseket gondosan megtartván, a nevezett László király s övéinek minden sértésétöl s bántásától ovakodni igyekezzék, ezáltal nemcsak László király s Krisztusban legkedvesb leányunk, a szicziliai jeles király szülöttje zsenge korának kedvezvén, hanem a mondott szicziliai királyra, annyi méltóságu s erényü férfiura is (kivel fenségednek üdvös leend szövetkezni) épen ugy figyelvén, mint a mi intéseinkre, mik a te becsületedre is vannak irányozva, minthogy nagyságodhoz illik igéreteit megtartani, sat."

Az atyai gondosságot lehellö pápai sorokból kitünik az is, hogy a zsenge királyfi, atyja akaratjából, már 14 éves kora elött házasságra kelt a meggyilkolt Konradin helyébe Kelemen Pápa által a szicziliai trónra emelt Anjou Károly, IX. (szent) Lajos franczia király testvére leányával, kit a történetirók majd Izabellának, majd Erzsébetnek neveznek; mig viszont a szicziliai király fia, utóbb II. (sánta) Károly, László testvérét, Máriát, Károly Robert magyar király leendö nagyanyját vette nöül.

S a kora összekelés egyik oka kétségkivül az volt, hogy az ifju királyfi az anyakirálynö udvarát ékesitö, kecseikröl hires és elökelö kunhölgyek társaságában el ne puhuljon, el ne korcsuljon. — A következés mutatta, hogy e szándék foganatositására, s László életének s véralkatának igazgatására Izabella tulajdonai elégtelenek voltak.

A Pápa közbevetése azonban Ottokár irányában sikertelen maradt. A telhetetlen s harczszomjas Ottokár Kun László gyermekkorát legkedvezöbb pillanatnak tartotta arra, hogy birodalmát Magyarország rovására terjeszthesse, s rövid idö mulva a háboru ujabb elkeseredéssel folytattatott mindkét részröl, és inkább kincsszomjas országnagyaink hütlensége, mint a magyar fegyver gyengesége miatt rövid idö mulva Posony, Nagyszombat, Bazin, Oroszvár, Óvár, Mosony és egyéb szomszéd erösségek Ottokár kezében voltak.

A magyar Árpád, s a cseh Przmyszl uralkodó ház oly hatalmas volt ez idöben, hogy ha örök gyülölség helyett józan összetartás uralkodik közöttük, — a két állam egyesülten Európa északi és nyugati részét sulyegyenben tarthatta volna. — Nehogy azonban a népek nagyravágyó fejedelmek miatt elveszszenek, a nemzetek élete felett örködö Gondviselés uj kiegyenlitö elemet hozott az engesztelhetetlen felek közé.

A tettereje s hadi szerencséje által nagy tekintélyre emelkekedett Ottokár, különben is leghatalmasb a német választó fejedelmek közt, kétszer választatott meg német császárnak. — Először 1256-ban, hollandi Vilmos császár halála után, — de ekkor, amugy is elég gazdagnak s előkelőnek tartván magát kiterjedt országai által az üres császári czimhez képest, — a választást feltétlenül visszautasitá; — másodszor megválasztották őt 1272-ben Richárd császár halála után, de ekkor is, a józan politika ellenére, az elfogadással addig tétovázott, mig a választó fejedelmek megboszankodva, s az ő saját illetékes szavazatát egészen mellőzve, söt már tulnyomó hatalmától tartva, ***Rudolf habsburgi grófot*** 1273-ik évi september 29-én császárnak választák, ki is már a következő october 28-án Aachenben meg is koronáztatott.

Ottokár felingerülve mellöztetése miatt, Rudolf választása ellen nemcsak óvást tett, hanem egyszersmind a német birodalom iránt szokott tartozásait, Rudolftól pedig méltósága elismerését megtagadta. — A császár viszont öt tartozó engedelmessége jeléül a német birodalmi gyülés elé idézte, Bábenberg örökségének (Austria, Stiria és Karinthia) mint birodalmi hübér birtoklását, kivált Bábenberg Margit eltaszitása után bitorlásnak nyilvánitá, s annak kiszolgáltatását követelé.

A büszke cseh király csak a harmadik idézésre engedett, s ekkor is a segoviai püspököt, Henriket küldé maga helyett a birodalmi gyülésre, Augsburgba, csupán azon czélból, hogy ott az ő helyeslö szavazata hozzájárulta nélkül Rudolf megválasztása érvénytelenségét ujabban mondja ki. S ekkor történt, hogy midőn a püspök küldője izenetét ***diákul*** fejtegetné, Rudolf császár reá rivalgott, hogy a német fejedelmek és nemesség szine elött ne ***diákul***, hanem ***németül*** papoljon. — Vajha az Árpádok, Anjou-k, Jagellók vagy Hunyadyak közt szintén találkozott volna egy erélyes király, ki a diák nyelv oktalan uralmát politikai életünk köréből szintén kiutasitotta, s az illetőket legalább világi ügyekben a magyar nyelv alkalmazására szoritotta volna! Ugy ma többé a magyar nemzetiség sorsa nem lehetne problematikus.

Ottokár makacs ellenzése miatt törvényenkivülinek nyilvánittatott (1275); de Rudolf császár igen bölcsen tudta, hogy oly hatalmas királyt, kinek országa a bálti tengertől Ádriáig terjedt, engedelmességre egyedül túlnyomó fegyveres erö által hajthatni. S habár Rudolf mind saját házassága, mind leányai által már tekintélyes vérségi összeköttetésekre számithatott a német birodalomban, mégis Ottokárt sikeresen megtámadhatni, csak az erös magyar nemzet szövetsége által hitte, egyszersmind igen jól tudta, hogy csak kényszeritett lehet azon béke, melylyel akkor a magyar király az ország felső részeit s a korona kincseit Ottokár

erőszakos birtokában türte. Azért elsőben is Rudolf császár vérbeli rokonságot kötött a magyar királyi házzal, eljegyezvén leányát *Clementiát*, László király testvérével, a tótországi vezérherczeggel *Endrével*, egyszersmind pedig magát az ifju királyt fegyveres szövetségre hivja fel, mely buzditó sorok Hergott szerint (II. köt. 2-dik r. 481. l.) igy hangzanak magyarul :

„A szelid rokonság szövetsége, mely minket a kölcsönös sértetlenség vágyával összeköt, oly mélyen rejlik szivünk hálójában, oly tartósan és igazán meggyökerezve megizmosodott, s emlékezetünk ágyába elvetve, oly véglegesen megalakult, hogy azok között, mik nekünk gyakori aggodalmakat okoznak, leghatalmasban az fekszik vágyainkban, miszerint Titeket (László királyt) s a nemes N-t (Endre vezérherczeget), kiket mint hust minhusunkból, és mint velőt minvelőnk közül atyai kebellel ápolandókat fogadtunk, az álnok üldöző (Ottokár) dühös zsarnoksága alól kiragadhassunk, s ősi örökségtök kötelékeit illő határokkal tágithassuk. Ugyanis kétségtelenül olyannyira gondos szivünkön fekszik ama nagy és hires Magyarországot ősi dicsőségének méltóságát ismét felélesztő megujulására vezérleni, s igy annak sértetlensége mellett üldözőjének vadságát megfenyiteni, hogy feltettük magunkban és semminémü erőlködést kerülni nem szándékozunk, miképen e gőgös kevélységének megzabolázására, a seregek urának vezérlete mellett, győzelmes sasaink alatt törekedjünk, hogy tanulja meg ezentúl, leeresztett szemölddel önmagán, mily nehéz és mily kemény dolog a sarkantyuk ellen rugdalózni. — Fel tehát Fejedelem! kiben az ősök vitézlő elevensége az erőt és lelket önkénytes származással tovább nemzette, öltsed magadra a bátor férfiut, az erősség hatalmával fegyverkezvén fel. Bizunk pedig az isteni kegyelemben, hogy a kedvező eredmény semmiben sem fog nekünk hiányozni, sat.“

Hasonló felhivó levelet intézett Rudolf Magyarország Nagyjaihoz kiket magasztalásokkal halmoz el a királyi ház iránti hüségért, egyszersmind pedig Lászlót és öcscsét, Endrét, legkedvesb fiainak vallja.

Igy a szövetség csakugyan létre jött. A magyar és német sereg Bécset vette körül, melytől Ottokár tábora a Duna által volt elválasztva. De a szövetségesek ereje annyira túlnyomó vala, hogy a cseh király hajlandó lőn alkudozni, minek következtében az austriai, stájer és karánti herczegségekről lemondott (1276).

De e béke igen rövid ideig tartott. Ottokár nem tudott annyi lealáztatásban megnyugodni, s különösen ingerelve neje, *Kunigunda* gunyolódásai által, eltökélé magát a feladott tartományok visszahóditására (1277). — S igy alakult Rudolf és László között ujabban a szövetség, s igy került csatára a dolog, mely-

nek küzdtere ott volt, hol a Morva és Duna mellett a magyar, morva és austriai határok találkoznak.

László király, alig 16 éves még, maga vezette a sereget, melyet a krónikák 16—20 ezerre tesznek. A személyes vitézség egyik öröklött tulajdona volt minden Árpádfinak, mely semmiféle körülmények közt el nem korcsult.

Ez esetet a *mölki* krónika röviden igy jelenti: „MCCLXXVIII. Rudolfnak a rómaiak királyának, ***Magyarország és a Kunok királyának segélyével***, nyilt csatája volt a csehek királyával Stillfried körül, és nem tudni mi módon, a cseh király legyőzetett és megöletett".

Ugyanezen ütközetről irva, a kolmári krónika a többi közt azt mondja: „Magyarország királya Rudolf királyt kegyesen kihallgatta, és Bécs városához tizennégyezer csatakész emberrel sietett".

Hazai jeles történetirónk *Kéza Simon* e hadjáratról következőleg ir: „Kivonulván tehát (László) Székesfejérvárból, mintegy Mars fia, (kinek már a fogamzás és születés napjának összefüggéséből fejlődő csillagzata a bátorságban s egyéb természetes tulajdonokban erőt és gyarapodást szolgáltat,) *) a legmagasb Isten hatalmában, s ősapáinak és sz. István, Imre és László királyoknak esdett szószólásaiban bizva és merve, a királyi felség zászlaját felemelve, seregével Marcheggnél (túl a Morván a magyar határon) Rudolfhoz csatlakozott, ki az ő megérkezését és segedelmét, az *Istené* gyanánt óhajtotta. De mivel Rudolf népe nehezebb fegyvere miatt mozdulatában nehézkes volt, s igen távol az ellenállásra oly erős sokaságnak, melyet hogy Ottokár vezényel, mondatott; (a császár) kételkedett, hogy helyette (László) előre fog menni és mozdulni. Mit László király látván és megértvén, Stillfried erősségnél a Morva folyó mellett a harczra siető és harczkész Ottokárhoz közelit, s a cseh sereget minden felől körülszárnyalja. S a magyar és kun király nyilai az ő (csehek) lovait és magokat is folyvást sebezve annyira bántják, hogy Milot, (cseh) katonaságának vezérre, kiben a sereg tömege leginkább bizott, nem birván kiállani a magyarok rohamát és nyilait, az övéivel futásnak eredt, és a csehekkel futottak a zsoldos lengyelek, feloszolván a hadi rend, s elhányván a kunokkal való küzdelemben a csehek terheiket és mellvasaikat. Ezen csatában tehát Ottokár király, szórakozott és zavart elmével tévelyegvén, a sereg közt elfogva megöletik. A halottak számát pedig csak maga az isteni bölcseség olvashatta meg. Rudolf, Németország s a Rómaiak királya ott állott övéivel, szemlélve, mik történtek. Nyerve

*) Látni, hogy Kéza az astrologia (csillagjóslat) barátja volt.

levén tehát a győzelem, a német király a magyar királynak hálát mondott, hogy általa az napon neki Austria és Stájerország viszszaadatott. És igy László, Magyarország királya, a diadallal haza tért, a német király Austriában maradván“.

E diadalmas hazatérésről alább Kéza azt irja : „Ottokárnak (törvénytelen) fia Miklós herczeg pedig, mint fogoly, egyéb báró, gróf és számnélküli katonafoglyokkal Magyarországba vezettetik. . . . Mert ez volt László király első diadal-zsengéje, melyet neki az isteni kegyelem zsenge korában engedett. Mely hadjáratban ugyanis, az ütközet napján, a királyi lobogót a Bastech nemzetségből származó Renold gróf, Renold fia tartotta erősen és hatalmasan, körülállván a királyt amannak testvérei Endre, Salamon, László és Magyarország egyéb nemesei, szám nélkül, mint a mennynek csillagai. Hogy tehát emlékezetében maradjon László királynak ily dicsőséges és diadalmas győzelem, a Csehek, Lengyelek és Morvák örökös szégyenére, az ő paizsaik és zászlaik, a székesfejérvári templomban, az ország és trón székhelyén, a falra függesztve, mindörökre maradnak“.

Rudolf császár pedig, valamint azelőtt nem tartózkodott Magyarország segedelmének szükségét nyiltan kimondani, s azt sürgetni, — ugy a győzelem után tartózkodás nélkül elismerte a szolgálat nagyságát, mint ezt nemcsak a Pápához és egyéb Fejedelmekhez, hanem magához László királyhoz intézett levelei is tanusitják.

Ez utóbbiak közt egyikben Rudolf császár a felmagasztaltság virágos nyelvén igy nyilatkozik : „A fenséges és nagyságos Fejedelem Urnak László Urnak atyailag édes vonzalmat üdvözlettel! Ó mily nevezetes és kitünő előjele ez a jövendő örömnek! ó mily magasztos erényességnek öntudatával van szivünk áthatva azon annyira jeles, a föld királyai felett annyira felemelkedett fiunk felől, ki lépcsőnkint haladván a jóravalóság tetőpontjára, már zsenge éveiben törekszik a meglett koruak erkölcseinek kora gyümölcsével jeleskedni, s a komoly férfiu erélyét felölteni! Valóban mily mérhetetlen és magyarázhatatlan öröm anyagát öntötte szivünkbe, hogy a mi és ti sérelmeink megboszulására, mik némi személyes összefüggésben állanak, a római birodalom és Magyarország közös ellensége ellen hatalmatokat oly nagyszerüen és nagylelküen kifejtették, a nyelv nem képes elmondani, az irónak tolla kellő elismeréssel leirni. Minél fogva Isten dicsőitésére emelvén fel szavunk örvendező ujongását, a legnagyobb hálára hajlunk, melyre képesek vagyunk, királyi fenséged iránt, erősen igérvén, hogy a köztünk kötött, szétbonthatatlan frigyet semmiféle ellenségeskedés mostohasága ne legyen képes megrenditeni, sat.“

Nem kevésbé hálás elismerés és ragaszkodás hangzik Rudolf császár egy másik levelében az ifju László királyhoz: „A nagyságos Fejedelemnek Rudolf! Világos a jóravalóság müve, melylyel királyi felséged a szükség idejében megengedte biztos szövetségének teljes állhatatosságát, és szeplőtelen hüsége csalhatatlan valóságát, a végre, hogy megkülönböztetni tudjuk másoktól, mit kelljen Felőletek tartanunk, midőn a hüség bizonyossága hü tettekkel van nálunk igazolva. Felséged ifju lelkének hathatós erőssége meg is érdemlé, hogy midőn jóakaróinkról s barátinkról magunkban tünődnénk, Felségedet mint minden másoknak elébe teendőt, mások felett tiszteljük. És habár a mi hajdan kedvelt N. a mi fenséges leányunk jegyese, mint halljuk, rövid életét fájdalom, idő előtt gyorsan bevégzé, a szövetségnek mégis és barátságnak, melyet egymással kötöttünk, mig élek, változatlanul megmarad alapja. Miről legkedvesb fiam és barátom valóságos és kétségtelen legyen bizonyosságod, sat.“

Ezen levélből kitünik az is, hogy 1278-ban László király öcscse Endre, ki Rudolf leányával, Clementiával eljegyezve volt, már nem élt, s ennek folytán adta Rudolf Constantiát a sziciliai király fiának, Martell Károlynak nőül, mely házasságból származott Róbert Károly, későbbi magyar király, kinek személyében tehát elsőben ült anyai ágon *Habsburg-vér* a magyar királyi trónon.

S tán a király öcscsének e kora halála, s László magtalansága tette könnyebbé, söt kivihetővé, hogy a számüzött István királyi herczeg fia, II. Endre király hasonnevü unokája, ki László halála után mint III. Endre lépett a magyar trónra, hazájába térhetett, s ott a szlavoniai vezérséget, mely rendszerint a király legidősb öcscsét vagy a koronaörököst illette, elnyerheté. — S hogy velenczei Endre már e magas polczot 1278-ban elfoglalá, tanusitja az ugyanazon évről szóló, a *Fejér*-Codexben (5-dik kötet, 2-dik r. 471-dik l.) olvasható s a veszprémi székesegyházat illető adomány levél, melynek élén e czim áll: „Andreas D. gr. dux totius Sclavoniae, Dalmatiae et Croatiae“. — S hogy e czim velenczei Endrét illette, tanusitja a kifejezés, melyet III. Endre mint király ugyanazon adománylevél megerősitésekor használ: „Exhibuit nobis quoddam privilegium ducatus *nostri*“.

Velenczei Endrének itthonléte szerencsés körülmény, s valóban a Gondviselés müve volt, mert elháritotta a polgárháborut, mely különben okvetlenül bekövetkezett volna. — Ugyanis alig terjedt el a magtalan Kun Lászlónak kun barátai által történt meggyilkoltatásának hire, rögtön minden felől trónkövetelők támadtak fel.

Első volt a sziciliai királynő Mária, V. István magyar király

leánya, a megholt László testvére, ki származására épitett örökségi jogait fiára, Anjou Károly Martellre ruházta.

Második volt Habsburg Rudolf császár, ki Magyarországról, mint a római szent birodalom megürült hübéréről akart rendelkezni, s e jogát azon előzményre alapitá, hogy IV. Béla a tatárfutás veszélyekor Fridrik római császárnak adandó segedelem esetére országát hübér gyanánt felajánlá, — minthogy azonban a császár a rettentő veszélyben egyetlen egy embert sem küldött Bélának segitségül, — a Pápa ez elhamarkodott s nem is viszonzott ajánlat ereje alól Magyarországot és koronáját annál inkább feloldá, minthogy

Harmadszor maga a római szent szék is igényt tartott hazánk felett, nem ugyan közvetlen uralomra, hanem inkább kizárólagos befolyásra és szabad rendelkezésre, mely törekvés különösen kitünt azon utasitásokból, miket IV. Miklós ő szentsége a László halála után hazánkba küldött pápai nunciusnak adott.

Igen sajátságos, hogy mind a három trónkövetelő fél mellőzte velenczei Endre létét tudomásul venni, s mindannyi egyformán a magyar trónt megürültnek s örökös nélkülinek tekintette. — Nem is kérdezték a magyar nemzetet, s nem is hirdettek országgyülést, hanem minden teketória nélkül intézkedtek.

Mária sziciliai királyné, fiát, Károly Martellt, Nápolyban Isten tudja minő koronával a sz. szék követe által magyar királynak koronáztatta; — Rudolf császár Magyarországot fiának Albrechtnek ajándékozá; — a Pápa pedig minden módon igyekezvén a római sz. szék fensőbbségét megőrizni, megegyezett abban, hogy Róma pártoltja, az Anjou Károly, vérségi jogok által is gyámolitva, nyerje el pápai hübér gyanánt Magyarországot, s erélyes óvásokat tett Rudolf és Albrecht foglalási szándéka s a német birodalomba való kebelezés ellen.

Mig igy Európa akkori első hatalmasságai a magyar korona birtoka felett egymás közt vetélkednek, — azalatt a magyar egyházi és világi országnagyok, mit sem törődve a külföldnek gazda nélküli számitásaival s telhetetlenségével, — nem is kérdezve senkit, — az Árpádok egyetlen fiörökösét, velenczei Endrét, tizennyolczad napra László halála után, Székesfejérvárott 1290-ik évi julius havában szokott országos ünnepélylyel megkoronázzák.

Igen érdekes a közlemény, mely az egykoru szintoly genialis, mint hüséges történész, ki Habsburg Rudolf és fia Albrecht történetét mint szemtanu nagy részrehajlatlansággal irta a stájerországi Horneck Ottokár *) verses krónikájában e koronázás előzményeiről rimekben iratik. E szerint a magyar országnagyok a

*) Pez, Script. Ret. Austr. T. III. p. 361.

koronázás előtt Endrénak a következő capitulátiót terjesztették volt elő : „A mi jogunk azt tartja. Neked előbb hüséget esküvel ne kötelezzünk. Engedelmesség végett parancsaidnak. Hacsak előbb Te nekünk nem esküdsz meg. Hogy sértetlenül megtartod. Mit ezen kézirat *) magában foglal. S mihelyt ezen eskü letétetett. Mit mi ott elismertünk. Mint a korona hübérét. Tartozzunk azt halasztás nélkül. Elfogadni kezeidből. És neked viszont adni eskünk szentségét. És teljes hüségünk biztosságát. — Ekkor egy irat felolvastatott. Melyen felirva volt. Hogy a király esküdjön rá. S tartsa is meg azt. Elsőben hogy lenni fog. Őre a béke- és kiengesztelésnek. Másodszor hogy kész leend. Az egyház Fejének és Papjainak. Keresztény módon engedelmeskedni. Harmadszor hogy ellensége. Az országban mindazoknak. Kik rabolnak és gyujtogatnak. Negyedszer hogy védni fog. Özvegyet és árvát nyomás ellen. Ötödször hogy semmi okból. A törvény igaz itéletét. Felforgatni nem engedi. Hatodszor hogy mindörökké. Magyar jogát gyarapitja. Hetedszer hogy oda fordit. Azontúl minden hatalmat. Ha ő neki jelentetnék. És az be is bizonyulna. Hogy *Asszonyunk* **) birodalma. Tudnillik Magyarország. Idegenek birtokába. Németekébe kerülne. Azoktól visszavétessék. S törvényszerü jogát nyerje. — S mit Endrének felolvastak. Hiven megtartani esküdt. *Szent István koronájára*. És minden más szentekére. Aztán biztositni jogát. Akarta a Főpapság is. Az ország uj királyánál. S Püspököknek Apátoknak. Megadta király a jogot. S hasonlókép esküdtenek. Segiteni a királynak. Békét hozni Magyarhonra. Testtel lélekkel egyiránt.“

Azon körülmény, hogy velenczei Endre Kun László halála után oly gyorsan megkoronáztatott, legnagyobb tanusága annak, hogy a nemzet túlnyomó többsége mellette állott, mert lehetetlen vala e nélkül királylyá lennie, mi országgyülésen s az ország rendei megegyezésén kivül soha sem történhetett. — Mindazonáltal léteznek 1293-ból eredt adománylevelek, mikből kitünik, hogy trónraléptekor a hazában is voltak ellenségei.

Ezt gyanittatják azon adománylevél némely sorai, melyet III. Endre Tódor sz.-fejérvári Prépostnak 1293-ik évi január 10-én kiadott. A kérdéses hely magyarul igy hangzik : „Mi tehát tekintvén az emlitett Tódor mesternek hüségét és szolgálatát, miket hosszu lenne illő módon elbeszélni, hacsak tüzetesen azt veszszük is, miszerint akkor, midőn urunk királyunk László bátyánk szerencsétlenül megölettetvén, az Üdvözitő kegyelméből s az elsőszülöttség joga és rendje szerint az országlás trónját és az ország kormányát mi öröklöttük, s a szokás szerint a legszen-

*) Természetesen az arany bulla.
**) T. i. Szüz Mária.

tebb király István koronájával magunkat Székesfejérvárott megkoronáztatni akartuk, s találkoztak némelyek, kik uralkodásunk és koronáztatásunk ellen mint vetélkedők előbb titkon s végre nyiltan tört hánytak, nehogy koronáztatásunk alkalmával nekünk maga a szent király koronája adathassék, hogy igy országlásunk érvényessége s az országlakók jóllétének kifejlődhetése továbbra halasztassék. Ugyanazon Prépost Tódor mester (pedig) a hüség legnagyobb buzgalmával, finomul és ovatosan, a hol pedig kellett férfiasan és erélyesen munkálódván s magát a szerencse minden eseményeinek kitéve, Sz. István király koronáját, koronáztatásunk kellő és tetsző napjára és idejére átadta és átszolgáltatta, sat."

Ezen adománylevél szerint tehát Endre elől némelyek a koronát elsikkasztani szerették volna, hihetőleg a külső trónkövetelők érdekében, kiknek letorkolására emliti a király e diplomában elsőszülöttségi jogát is. — De hogy a főszemély, ki e cselt szőtte, s ki Albrecht austriai herczeggel kibékülve, annak követeléseit támogatta, nem volt más, mint az egykoru okiratokban illetéktelenül bán-nak is czimzett Goslé Henrik vasvári gróf fia *János*, alaposan kifejti az oklevelek nyomán a fáradhatatlan Kováchich*), hivatkozván azon adománylevélre is, melylyel III. Endre Duruzló mester hadi szolgálatait megjutalmazza, s mely oklevelet jeles diplomatikusunk *Paúr Iván* ur, a kezénél létező *eredeti* után „Hazánk" első füzetében közlötte. — Emez adománylevél a többi közt azt mondja: „midőn *János* mester, Henrik bán fia, vakmerő bátorsággal a mi Felségünket letartóztatta volna, emlitett Duruzló mester kiszabaditásunk végett, folytonos követséggel fárasztva magát, azért saját fiát adta Magasságunkért túsz gyanánt, sat." Velenczei Endrének tehát e mozgalmak közt egy pillanatra ugy látszik a fogoly gyanánt letartóztatottnak sorsa is jutott.

Ehez járult, hogy alakoskodó is találkozott, ki magát Kun László öcscsének, Endrének adta ki, s ezen tulajdonságánál fogva, az együgyüeket ámitva, a korona elnyerhetésére törekedett. — De ezt Endre hivei csakhamar megszalasztták, ki is, miután álnoksággal telve, Endrének lengyelországi rokonához sz. Kunigundához Szandeczbe menekült, a krónika szerint leálczáztatván, a poroszlók által 1290-dik évi november havában vizbe fojtatott.

De alig menekült III. Endre e cselszövénytől, nyilt háboruval támadtatott meg koronája Albrecht austriai herczeg által, ki atyja Rudolf császár fennérintett, bár igazolható jogalapon nem nyugvó adománya folytán, elfeledve az Ottokár ellen nyujtott se-

*) Supplem. advestig. Comit. T. I. pag. 100 et sequ.

gélyt, Magyarországot mint német birodalombeli hübért komolyan elfoglalni szándékozott. Erre vonatkozólag áll Frehernél*) : „MCCXC. Karácson tájában Austria herczege, ismét összegyüjtvén hadseregét, betört Magyarországba, és a várat, mely sz. Vid hegyének neveztetik, hatalmasan megvivta és bevette, s nagy zsákmánynyal haza tért".

Hasztalan volt IV. Miklós Pápa minden igyekezete levelei és nunciusai által Rudolf császárt és Albrecht herczeget elfogult törekvésükről lebeszélni. Valamint senki, ugy e trónkövetelők sem láthatták be, minő alapja legyen a Pápa beleszólásának s óvástételének, ha az a törvényes és legtermészetesb örökös, III. Endre érdekében nem történik. S a római sz. szék akkor mindenesetre nagyon tévedett, midőn velenczei Endrét ignorálta, ki ekkor már az ország alaptörvényei szerint megkoronázva volt, kihez különben a magyar egyház is, a Primástól kezdve az összes főpapsággal egyetemben a leghatározottabban ragaszkodott, s ki a legnagyobb készséggel igyekezett minden irányban s a koronához tartozó minden részekben az egyházak ősi kiváltságait s javait részint megerősitni, részint megtoldani.

De a római Pápának e részben tett komoly intései és óvástétele Rudolf császár határozatát olyannyira nem változtatták meg, hogy a czél könnyebb végrehajthatása végett még arra is hajlandó lőn, hogy Magyarországot fia Albrecht, és a cseh király közt feloszsza, ugy hogy e ketté esendő országnak a Duna képezze határát. — Kitünik ez bizonyos esperest leveléből a regensburgi püspökhöz **) : „Honszerte azt susogják, hogy a római király Magyarországot a fenséges Fejedelmeknek Csehország királyának és Austria herczegének hübér gyanánt adományozta, felosztva ugy, hogy az uj tartományoknak határa a Duna menetele legyen. Mi, ha ugy van, a bajor herczeg urak rövidségére válik, kik rokonság jogánál fogva, a fiuk, *mint hiszik*, kihalván, azon korona méltóságára, mint unokák jogositva vannak". A püspök erre azt válaszolja : „Bizton elmondhatjátok nyilvánosan, a mit Magyarország felosztásáról és határairól titokban hallottatok. Nem is hiszi a király ur, hogy ez valakinek sérelmet okoz, miután ő a (német) birodalom megürült részeiről joga szerint rendelkezik, azt állitván, hogy a hübéres országokban és fejedelemségekben az anyai örökösödésnek nincsen helye".

Mig azonban minden oldalról a készületek Magyarország függetlensége ellen tétetnek, — végre kitavaszodik, s III. Endre a hadsereg élére állván, feltette magában, hogy az ő törvényes koronája felett büntetlenül koczkát vetni nem lehet. Könnyü lett

*) Germanicarum rerum scriptores aliquot insignes. T. I. pag. 479.
**) Pez. Cod. Dipl. P. II. p. 204.

volna Endrének azon messze szétágazó összeesküvést felhasználni, melynek fejei, Austria, Stiria és Káránth legelső nemzetségei, Albrecht uralmát megszüntetni, s egyik részét ez országoknak a magyar királynak, ha segitene, felajánlani készek voltak. De Endre pártütőkkel szövetkezni méltóságán alól valónak tartotta, és jogait nyilt csatában akarta kiküzdeni. — S miután Endre követeinek Albrecht a magyar terület kiszolgáltatását megtagadta, — a fegyverhez nyult s Albrecht ellen indult, s a zwettli krónika [1]) Endre beütését Austriába igy jelenti: „MCCXCI. András, Magyarország királya, a Magyaroknak és népeknek megszámithatatlan sokaságával Austriába lép, s szakadatlan hat hétig Bécset vivja és ostromolja; az ország bárói pedig meg sem mozdultak ellene. Végre visszatért országába". — Élesebben jelöli a dolgokat a mölki krónika [2]), mondván: „MCCXCI. a Magyarok királyukkal Austriába ellenségesen beütnek, és sok ember megölését, soknak fogolylyá tételét eszközlik. Nem volt, ki nekik ellent állana. Végre, Isten rendeletéből, emlitett Albert herczeggel frigyre lépnek s békességgel visszafordulnak hazájukba."

A fennmondottakból megfejthető, miért nem talált velenczei Endre Austriában sehol ellenállásra, ugyannyira, hogy Albrecht Endre előtt léptenkint, és még Bécsből is a Kahlenbergre vonulni kényszerült.

Szorultságában Albrecht, Henrik bajor herczeghez folyamodott segélyért, kit e végett a többi közt következő szavakkal sürget [3]): „Minthogy Ti a birodalmi testnek kitűnő része vagytok, méltán fogja illetni sziveteket, hogy a Magyarok, átlépvén a határokat, zsarnokilag pusztitják az én országomat. Siessetek tehát e szerint segitségül, hogy gyámolitástokra támaszkodva az idegen nemzeteket összezuzhassuk". A bajor herczeg segedelmet igért ugyan nagy lelkesedéssel, de ugy látszik késett igéretét beváltani, mert azután még másokat is hitt Albrecht segitségül, s különösen a regensburgi püspökhöz következő módon irt: [4])

„A költőknél van leirva, hogy bizonyos kigyó tartózkodott a mocsárban, melynek elvágatván a feje, egy helyett harmincz nőtt. Ily eredetüeknek hiszszük a magyarokat, ugymint a kik benső gonoszságtól megmérgezvék, álnok ravaszságtól hevitvék, s a szoritó marokból, mint a sikos ángolnák, kicsusznak, és kik midőn általunk összetiporva lennének, az eltiprás után nagyobb számmal élednek fel ismét, és a mocsáros helyekből kibugyognak, mint a békák. Könyörgünk mindazonáltal, hogy azoknak kivesz-

[1]) Freh. Germ. r. script. T. I. 468.
[2]) Pez. Scriptor. rer. Austr. T. I. col. 532.
[3]) Pez. Bern. Cod. dipl. P. II. pag. 167.
[4]) Lásd u. o.

tésére azonnal fegyveres sereggel jöjjetek". A segélyt azonban a püspök a következő levéllel tagadta meg: „A hun nemzetség, kiknek lakhelyét most a Magyarok birják, saját határaiból megindítván a tábort, hatalmasan átkelt a Rajnán, a közbenfekvő országokat és nemzeteket elpusztitván. Azért nem kell azt hinni, hogy Magyarországot, mely szélessége terjedelmében más országokon túlhalad, összezúzni lehessen; habár talán jó is valami szélsőségben fölülmúlva lenni. Már a ti elöditek, a volt fejedelmek érezték a szerencsétlen következést, ha e nemzet vadságát harczra ingerelték". — A püspök továbbá, hogy Albrechtet a háborutól elijeszsze, őt Babenberg Frigyes gyász esetére emlékezteti a következő versekkel:

„Bela triumphalis, belli victricibus alis,
Enecat Austrenses, strato duce, vel Stirienses".

Mikép jött végre ily helyzetben létre a béke, az austriai krónika*) igy irja le: „MCCXCI. Endre, Magyarország királya, kiről imént szó volt, a legnagyobb s legerősb hadsereget összegyüjtvén, mintegy 80 ezer viaskodó és nyilas magyar, kun, ruthen, oláh sat. néppel hét táborban, Austriába, senki ellen nem állván, hatalmasan bevonult, grófi és püspöki követei által kegyesen és alázatosan követelvén vissza várait és városait, miket Albrecht Austria herczege elfoglalt és mint béke embere, sem magát a herczeget, sem országát nem bántandó, ha a herczeg az ő kivánataiban megegyeznék. A herczeg azonban makacsságában megmaradván, minthogy neki semmit visszaadni nem akarna, a király az övéinek sürgetésére, a Lajtha folyótól, mely mind a két országot szétválasztja, Bécs városáig, s maga e város körül, s Bécstől Ujhelyig a tartományt prédálással, tüzzel s ragadozással pusztitotta. Ezen kivül némely erősségeket hatalmasan kivítt, elfoglalt és összetört, sat. foglyokat elvitt, s a gabonát aratás idejében mind takarmánykép, mind meggyujtás és ember- és lótipródás által egészen elpusztitá. És e pestilentia e tartományban hat hétig tartott, s többet ártott, mint Béla, a magyaroknak egykor leghatalmasb királya, ki régente még nagyobb sereggel táborozott e földön. Végre, közben járulván Magyarország püspökei, érsekei és grófjai, kik, látván az emberek nyomorát, férfiaknak mindkét részről elhullását, az egész tartománynak naponta égését, az ország romlása felett megszánakoztak, s Magyarország királya s Austria herczege közt végre a béke létre jött, oly módon, hogy azon várak és városok, mik Magyarországhoz tartoznak, a királynak visszaadassanak, mik pedig (vasvári és

*) Freher Germ. r. Script. T. I. pag. 482.

kőszegi) Iván grófot illetik, megsemmisittessenek; mely béke-feltételek mindenkitől öszhangzólag helyeseltettek; a foglyoknak megengedtetett haza térni, s igy mindkét részen barátokká válván, örömkönyek közt, a püspökök és papság ünnepélyesen segitségül hiván a szent lelket, s az *Isten Téged dicsérünk*-et fennhangon elénekelvén, a fejedelmek hasonlóan vendégeskedtek, s szent ereklyékre tett esküvel mindkét részről erős békét és egyességet kötvén, örvendezve tértek vissza mindannyian övéikhez".

E győzelemmel természetesen a magyar korona függetlensége a német birodalom irányában el volt döntve, s Albrecht herczegnek ily természetü foglalási igénye megszüntetve.

Ezen szerencsés hadjáratnak emlékezete a III. Endre korából fennmaradt s részint Katona- és Praynál, részint a Fejér-Codexben megjelent több okiratban előfordul. Igy azon adománylevélben, melylyel Mihály grófnak Korytnik földe adatik, indokul van felhozva, hogy az országnagyok láttára a Lajta melletti Rohrau erősség kivivásakor vérével tanusitá a szent korona iránti hüségét. — Igy dicséri meg másutt Synka mestert bátor harczolásáért a német sereg ellenében, midőn Bécs vára alatt halálosan megsebesittetett. — Omodé nádor is ez időben rokonát Benedek mestert következő szavakkal ünnepli: „Ugyancsak Benedek mester sokak láttára megsebesittetve, midőn a király ur Austria leghirültebb városának, t. i. a Bécs erősségének külvárosát felégetné, hol a német és svábországi katonák összes sokasága ugyanazon király ur fegyveres katonasága ellen heves harczra összegyült, kiket legyőzvén, sat."

Velenczei Endre első két évi dicsőségteljes országlásának eseményeit legrészletesben olvashatni azon adomány-levélben *), melylyel *György* mester érdemeit megjutalmazza, s melynek magyar szövege következő: „Endre, Isten kegyelméből, Magyarország, Dalmátia, Horvátország, Ráma (Bosnia), Servia, Gallicia, Lodoméria, Cumánia (Moldva és Oláhország) és Bulgária királya Krisztus minden hiveinek, kik a jelen levelet látni fogják, üdvet mindenek üdvözitőjében! — Születési örökösödés utján, isteni méltánylás által, a királyi méltóság polczára hivatva, a királyi figyelem mérlegével kell mindenkinek érdemét megmérnünk, hogy a kiket igazságos próba érvénye királyi kedvezésre méltóknak mutat, a jutalom dijával felemeljünk, kiknek példája által mások is nagyobb hüség követésére ösztönöztessenek. Annál fogva jelen levelünket mindenkinek, mind a jelenvalóknak, mind a jövendőbelieknek tudomására akarjuk hozni, hogy midőn mi Isten kedvezményéből, a születés jogánál és rendjénél fogva Magyarország trónjára és kormányára felemeltettünk, és bizo-

*) Wagner Dipl. Sáros p. 204.

nyos ember, ki magát Endre vezérnek nevezte, czinkos társaival szövetkezvén, egész országunknak legnagyobb rövidségére és sérelmére, a királyi felségünk ellen törni igyekeznék; közös tanácskozmányt és értekezést tartván elöbb a mi báróinkkal, György mestert, Symon fiát, társul rendelvén neki némely rokonait és barátait, az emlitett vezér üldözésével biztuk meg ötet, ki nem is félt a nekünk, a királyi koronának s az egész országnak tartozó hüségénél fogva amannak férfiasan ellenszegülni. Ugyancsak György mester a mi várunkat, Patakot, semmi követelést nem tevén, hanem magát a mi kegyelmünknek alávetvén a mi elsö parancsunkra, minden nehézség nélkül önkényt és szivesen kiszolgáltatta. Végre midön országunknak akkoron fö ellensége, Austria herczege ellen, ki országunk határait pusztitotta és némely erösségeinket elfoglalta, országos hadjáratot inditottunk, emlitett György mester nem rettegvén magát a szerencse viszontagságainak kitenni, az austriai erösségek kivivásában a leghivebb szolgálatokat tette, hol is számos rokonai és fegyveresei halálos sebeket kapván, a halál veszedelmét alig tudták kikerülni; legfököp pedig, midön Bécs városa megszállása végett országunk némely báróit és nemeseit kiküldöttük, maga György mester ott hüséges tapasztalásait még világosabban kitüntette és megmutatta. Mi tehát figyelembe véve ugyanazon György mester ajánlatos hüségét és kedves szolgálatait, melyeket ö nekünk és országunknak, az országnak mind általános, mind részletes hadjárataiban mint elöbocsátottuk, tett vala, s akarván annyi és oly dicséretes és érdemteljes szolgálatért ugyanazon György mesterrel mint jól érdemesülttel, királyi kegygyel találkozni, az ö hadi veritékét a jutalom kendöjével letörölni, némi viszonzásául elöbocsátott érdemeinek, és különösen, mivel Krakó és Sandomir herczegéhez, a mi legkedvesb rokonunkhoz (valószinüleg az ál-Endre dolgában) intézett követségeinkben, értelmes buzgósága szerint, a mi és országunk legnehezebb ügyeire, a leghivebb és legbecsesb szolgálatokat forditott, habár nagyobbat és többet érdemelne, — kegyelmünk teljességével, biztos tudomással és igaz készséggel, praelátusaink és báróink tanácsából, ama György mesternek, s általa az ö örököseinek, s örökösei jövendöbeli utódainak adtuk, ajándékoztuk, átszolgáltattuk, és adományoztuk a mi királyi falvainkat, Souvár, Soupatak és Delna nevezetteket, Sáros vármegyében létezöket egyszersmind a körülárkolt sós kutat, mely ott létezik, mindegyiket közülök saját használataival s az összes hozzátartozandókkal és az erdövel, mely Toplig terjed, határainak régi mesgyéivel s elöbbi megkülönböztetö jeleivel, mint azok a mi legdrágább ösünk, boldog emlékezetü Béla király ur idejében birva és birtokolva voltak, örök joggal, békés és

visszavonhatlan birtoklás végett, épen ugy, a mint a jeles emlékü László király ur, a mi legdrágább bátyánk, hasonlóan érdemleges szolgálatok fejében, hogy kiváltság leveleivel neki adományozta légyen, tudva van. Mely dolognak emlékezetére s örök erejére jelen levelünket adtuk, a mi kettős pecsétünk erejével megerősitve. Adatott az okos férfiu Tódor mester, sz.-fejérvári prépost, udvarunk alcancellárja, kedveltünk és hivünk keze által, az Urnak MCCXCI. esztendejében, aug. 28. országlásunk második évében; — nagyobb óvatosság végett a tiszteletre méltó Ladomér esztergami, és János kalocsai egyházak érsekeinek pecsétjeit jelen levelünkre felütvén".

Ugy látszik azonban, hogy az Anjou-ház Szicziliában, valamint a római szent szék is, III. Endre magyar királynak sem fényes győzelmét Austriában, sem a közte és Albrecht austriai herczeg közt Haimburgban 1291-ben létre jött ünnepélyes békekötést [1]), sem magát a megkoronázott Árpádfit nem vette semmikép tudomásul, hanem a nélkül, hogy Magyarországból e végre felszólitva lettek volna, a magyar korona sorsáról ugy végeztek és intézkedtek, mintha azt csak minden akadály nélkül elfoglalni lehetne.

A Fejér-Codexben [2]) olvasható egy irat, melyben Károly Mártell 1292-ik évi dec. 30. hatvan uncia aranyat utalványoz egy püspök számára, ki többekkel együtt Magyarországba, mint anyja (Mária, IV. Béla leánya) után törvényes örökségébe, sürgös ügyekben küldeték; 1292-dik évi január 6-án pedig *Mária*, szicziliai királynő a közben jött dolgokat s III. Endrét ignorálva, magyar királyné czime alatt manifestumot [3]) bocsát közre, melyben testvére, Kun László halála után a magyar királyi trónt megürültnek nyilvánitja, Magyarországot az ő elsőszülött fiának Mártell Károlynak, Szalernói herczegnek adományozza, s azt egy arany (de nem az apostoli) korona feltétele, s az ország zászlóinak (mik természetesen Szicziliában készültek) átnyujtása által magyar királyi méltósággal ruházta fel. — Ennek folytán mind Mártell Károly, mind neje, a fentebb érintett Constántia, Habsburg Rudolf leánya, nyilvános irataikban [4]) a magyar és dalmát királyi czimet felveszik, s az ország nélkül bár, de a magyar ügyekben egészen otthonosan intézkednek.

A Pápától támogatva sikerült végre, az Anjouk-nak Dalmátiában, de kivált Horvátországban pártütő olygarchák szövetségét megnyerni, s hadsereget gyüjtve Zágráb felé Magyarország elfog-

[1]) Fejér-Cod. dipl. T. 6. Vol. 1. p. 180.
[2]) U. o. 75. l.
[3]) U. o. 190. l.
[4]) U. o. 193. l.

lalására megindulni. — III. Endre azonban, valóban királyi erélylyel és bátorsággal, hirtelen Zágrábnál terem, s megütközvén, s ellenségeit megsemmisitvén, Károlyt hazamenekülésre kényszeriti.

Mind ezen horvátországi, mind a megelőző austriai győzelmének emlékét hagyta fenn velenczei Endre amaz adománylevélben *), melyet mint fentebb érintők, Tódor sz.-fejérvári prépost és testvére gróf László számára kiadott. — A kérdéses passus igy hangzik: „Azután midőn országunk némely határszélei és végvárai Austria és Stiria herczege által László király idejében elfoglaltattak s letartattak, s országunk ama várai és igazai a mi barátságos kérelmünkre vissza nem adattak volna, és annál fogva sérelmeink megtorlása s a jogtalanul elfoglalttak visszaszerzése végett Albert herczeg ellen országos hadjáratot inditottunk, melyben az Ur akaratjából győzelmet arattunk, — emlitett *Tódor* mester Prépost nem kimélvén sem fáradságot, sem nagy költségü kiadást, a legnagyobb hadakkal, és a fegyveresek számtalan sokaságával saját felségünk szemei előtt, a mi saját táborunkban dicséretesen tetszett (helyet foglalni), kinek hadi népe által az austriai herczeg erősségeiből sok kivivatott és számunkra visszafoglaltatott. — Végre midőn a *Dráván túli részeken* voltunk, és ott ugyancsak Tódor Prépost parancsolatunknál fogva saját s a mi kiséretünkkel előre ment és az ő távozása után némely báróink erőszakos tartóztatása által megállittattunk, az emlitett Tódor Prépost minden jószágunkat, és tüzetesen a királyi és királynői arany és ezüst edényeket, s a mi és királynő asszony, a mi legdrágább nőnk ruházatát a támadók zavargása és őrjöngők fegyvere ellen védelmezte s nekünk hiánytalanul visszahozta. Különben pedig mivel azon letartóztatáskor hosszasban gyötörtettünk s fogva lettünk volna, Tódor Prépost, hogy minket a fogságból kiragadhasson, három unokáját, s ezen fölül egyetlen unokatestvérét László grófot kezesül hagyta, nehéz vaslánczokra füzve helyettünk. Sat.“

Ezen passusból kitünik, hogy III. Endre ez alkalommal egy ideig a horvátországi pártütőknek hatalmában volt, s igen természetes, hogy csak menekülése után vivta ki Károly Mártell felett a fennérintett határozott győzelmet.

Ugyanazon időszakban nyerték a Prónayak elei Bécs előtt kitüntetett vitézségük jutalmául Tóth-Prónát, — valamint a Szentiványi grófok is Bogomér személyében nevezetes adományt, mivel Albert és Károly ellen harczoltak.

Érdekes még Endrének adománylevele, melylyel Miklós kir.

*) U. o. 236—240. l.

pohárnoknak és szathmári grófnak, Olivér fiának, két magvaszakadt kun földjét ajándékozza Szabolcsban. Számos érdemei közt az adományozottnak megemlittetik a hü segély, melyet az a pártütő Rórand vajda és Iwán gróf fegyveres legyőzése körül a királynak nyujtott.

Igy végre a belviszályokat is elnyomván, meglehetős nyugalom állott be az országban; Endre király elhozatta Velenczéből édes anyját, Thomasinát, gazdag kincseivel egyetemben, ki éles elméjével és nemes szivével Endre szerencsés országlását igen könnyitette. S mig a makacs trónkövetelő Anjou Károly magát a Pápa engedelmével Olaszországban királynak koronáztatja, az alatt III. Endre külső szövetségek által is megerősiti magát trónján, a szomszéd hatalmakkal békét kötvén, miről a német krónika [1]) igy emlékezik : „MCCXCIII. Magyarország királya, és a cseh király, és Austria herczege, és a bajor herczeg, s a szalczburgi érsek, minthogy némelyek közülök egyenetlenek voltak, Isten kegyelméből szoros egyességre tértek vissza : és a föld örvendezett a béke felett a Fejedelmek között“. S Endre már azon felséges helyzetbe jutott, hogy a tapasztalt ellenségeskedést jótéteménynyel viszonozhatta, segitséget adván Albert herczegnek, az uj német császár Adolf ellen, mint ezt a csallóközi felabonyi várjobbágyok nemesitése tanusitja [2]).

Még inkább megszilárditani hitte Endre helyzetét és trónját azáltal, hogy Fennéna királynő halála által özvegységre jutván, Albert austriai herczeg leányát, Ágnest, nőül vette, s ugyanazon évben meg is koronáztatta (1296), pár évvel utóbb pedig korábbi házasságából való leányát, Erzsébetet a cseh király fiának, az ifju Venczelnek eljegyezte.

A kiengeszteltség szivélyes hangja, mely ekkor már a magyar király s austriai herczeg között létezett, kiviláglik azon okiratból [3]), melylyel III. Endre uj nejének, Habsburg Ágnesnek Posony megyét és várát nászajándokul élethossziglan leköti. A bevezetésben igy szól : „Hogy, miután a nagyságos Fejedelem Albert, Isten kegyelméből Austria és Stiria herczege, a mi legdrágább atyánk, minket atyai indulattal tisztelt meg és kedveskedett; annyi ránk forditott hajlam melegségét és szerelmét tekintetbe véve s lelkünk belsejéből ohajtván, kölcsönös viszonzást s hasonló szeretetet az emlitett Albert austriai és stiriai herczeg a mi atyánk, s a fenséges herczegasszony a mi anyánk iránt tanusitani, s méltó elégtétellel s királyi jutalommal felelni, sat.“ (következik az adományozás).

---

[1]) Freher. Germ. r. script. T. I. p. 481.
[2]) Fejér-Codex dipl. T. 6. vol. 2. p. 188—190.
[3]) Fejér-Cod. dipl. T. 6. vol. 2. p. 71.

Erzsébet zsenge királyleány nászünnepe szintén Bécsben tartatott meg, s ott számos német és szláv fejedelmek és püspökök voltak jelen, — annak jeléül, hogy kivevén a pápára támaszkodó Anjou-házat, III. Endre uralmának versenytársa már akkor nem létezett.

S a béke és nyugalom, mely igy Magyarországnak néhány évig jutott, velenczei Endrét sem tétlenné, sem tobzódóvá nem tette, minő elődje, Kun László vala. — Elsőben is beutazta az országot minden irányban, megismerkedett az ország állapotjával, s igen valószinü, hogy valamint számos adomány-leveleit ezen utja közt bocsátotta ki, ugy velenczei neveltetésénél fogva magasb ipareszmékkel birván, azon királyi rendeletek szükségéről, mikkel egy részről a kereskedést és bányászatot a legjózanabb s legszabadabb elvek alapján előmozditani törekedett, s miknek emléke a Fejér-Codexben fenn van tartva, — bizonyosan személyes tapasztalás által győződött meg. — Azért kétséget sem szenved, hogy ha azon időben is épen ugy, mint előbb és utóbb az olygarchia fejetlenségében s kincsvágyában a törvényes rendnek oly sok veszélyes ellensége nem rejlett volna, s ha a sors Endrének hosszu békés országlást enged s trónját megszilárditva s polgári háboru nélkül adhatja át örököseinek, — akkor III. Endre uralkodása nemzeti történetünkben ma egyik legfényesb korszak gyanánt emlittetnék.

De ellene esküdt a szerencse. Mindenek előtt 1297-ben meghálálozott az ő némtője *Lodomér,* Magyarország akkori hatalmas primása, ki a királynak minden viszontagságok közt hü tanácsadója, erős támasza volt, s kinek életében az ő bölcseségén, szilárdságán és éberségén az Anjou-ház minden cselszövényei megtörtek, s ki szigoruan meg tudta különböztetni, mivel tartozik az Anyaszentegyház Fejének, s mivel a haza törvényeinek és függetlenségének.

Mily fontos és becsült személy volt Lodomér, Endre királyi házára nézve, tanusitja azon adomány-levél *), melylyel a korábbi királyné Fennéna 1291-ben saját Mócsa nevü faluját Komárom mellett a primásnak ajándékozza. Az adomány a bevezetésben következő meleg szavakkal indokoltatik : „Hogy mi tekintvén az érdemeket és szolgálatokat, miket a tiszteletre méltó atya Lodomér, esztergami érsek, a mi Urunk s legdrágább férjünk Endre Magyarország felséges királya s mi irántunk, megbecsülhetetlen készséggel Urunk koronáztatása előtt és után, valamint sajátszerüen, ugy bámulatosan, és feledékenység homályába nem eshetőleg, kifáraszthatlan hüség buzgalmával, szakadatlanul, s

---

*) Cod. dipl. T. 6. vol. 1. pag. 90.

minden felhivás nélkül viseltetett, s kinek bölcs előrelátása, s gondos okossága folytán emlitett Urunk s legdrágább férjünk, mi, és egész országunk a gyarapodás legboldogabb megindulásának örvendhetünk, *s hosszu s megmérhetlen nyomorgások* nyugtalan ideje után a rég ohajtott béke birtokának örülhetünk; mely nyugalmat ugyanis és békés állapotot az emlitett tiszteletre méltó Atya Urunk királyunknak, tehát a királyi koronának, nekünk s az egész országnak éjenkinti éberségével, napontai munkájával s aggodalmas veritékével azáltal szerzett meg, hogy magát a leghatalmasb Fejedelmek üldözéseinek, megszámithatlan kárositásoknak, övéi mészárlásának, érseki jószágai meggyujtásának, határtalan pusztitásnak, s iszonyu sanyargatásoknak kitette, s mi mindent fölül múl, saját személyét több mint huszszor halálos veszélylyel koczkáztatta. Sat.“

A Vatićán irományai közt kétségtelenül fel lesz amaz óvástétel található, melyben Lodomér, mint Magyarország primása ünnepélyesen tiltakozott az időközben meghalálozott Károly Mártell fiának, Károly Robertnek magyar királyul koronáztatása s czimezése ellen Olaszországban bárki fia által, a magyar nemzet beleegyezése s az ő hozzájárulta nélkül.

E nevezetes királyi gyámoly halála után, a kiengesztelhetlen Anjou-ház ismét merészebb lőn, a régi pártütők az országban ismét felemelék fejöket. S mindezen mostoha fordulatok közt a legsajnosb körülmény az volt, hogy Gergely, ki a győri püspökségre emelt Tódornak a sz.-fejérvári prépostságban és udv. cancellárságban utódja volt, s kit Endre Lodomér helyett primásnak jelölt ki, — rögtön kineveztetése után a királyhoz hütlen lett, s valószinöleg a római szent szék befolyása alatt, mely az Anjouház követeléseit nyiltan pártolta, — velenczei Endre ellenségeivel s a pártütőkkel szövetkezett.

S ezen körülmény buzdithatott némely olygarchákat, kik az ország és nemzet függetlenségét saját haszonvágyuknak feláldozni mindig készek voltak, VIII. Bonifácz pápához folyamodni a végett, hogy az más királyt adjon az országnak, elég világosan sejtetvén, hogy jelöltjük Károly Robert volna. — A pápa viszont, maig ismeretlen okokból indulva, nyiltan pártolá Kun László testvérének Máriának trónkövetelését fia és unokája számára, s azt valódi királynőnek ismerte el, mint ez azon pápai brevéből kitetszik, melylyel a Mária által jogtalanul Dalmátiában, tehát a magyar sz. korona határai közt alapitott sebenikói püspökséget megerősitette *).

A római szent szék előszeretete az Anjou-ház s annak ma-

---

*) Cod. dipl. Tom. 6. vol. 2. p. 154.

gyarországi párthivei iránt annyira ment, hogy némely előkelő pártosok, kik Endre iránti hüségtelenségök miatt Lodomér által egyházi átok alá vettettek, — az alól ismét pápai utasitás folytán, mint csupán tévedők, Gergely érsek-jelölt által feloldoztattak *).

A demonstrátiók a korona ellen sokkal merészebb fitogtatással s nyilvánosb ingerléssel történtek, mintsem hogy a szemes és tapasztalt király figyelmét elkerülhették, s a törvényes királyához hiven ragaszkodó nemzet többségének közös és hangos felindulását elő nem idézték volna.

Ha tekintetbe veszszük azt, hogy a római szent szék félelmes hatalma és tekintélye daczára, melylyel az Károly Robert követelését támogatta, az összes magyar kathol. főpapok közül csupán az egyetlen pártütő Gergely, esztergami érsek csatlakozott az Anjou-párthoz, — könnyü belátni, hogy a hazafias papság példája után a nemzet világi része, némely kapzsi és jellemtelen olygarchán kivül, tömegesen a koronás király trónja körül csoportosult össze, vezér gyanánt állván a nemzeti hüség és közvélemény élén az Ürményiek legnagyobb őse, *Illméri János*, a törhetlen jellemü kalocsai érsek.

E hangulatban hivta fel III. Endre a nemzetet országgyülésre Pestre 1298-ban, a midőn ama hires sarkalatos törvények hozattak, miket Verbőczy a törvények gyüjteményéből kihagyott ugyan, de a mik mind a Fejér-Codexben, mind Kováchichnál, mind végre a Batthyányi-Codexben olvashatók, s miket Kováchich **) oly nagy szakavatottsággal és értelemmel commentált. — E sarktörvények tartalma kiterjedt ugyan az országnak egyetemes rendezésére mind közjogi s közigazgatási, mind magánjogi s törvénykezési tekintetben, — de ugy látszik, az országgyülés legfőbb czélja volt, Endre király jogszerüségét kijelenteni, s mind a trónkövetelő Anjou-háznak, mind párthiveinek vétkes reményeit minden támasztól előre megfosztani. Az első czikkben ugyanis világosan kimondatik, hogy „Endre királyt, a királyi vérből származót, mint az ország természetes urát kelljen tisztelni“.

De valamint e nemzet-gyülésen, ugy a következő 1299-dik évre *Rákos mezejére* (e helyre akkor legelsőben) hirdetett országgyülésen az esztergami érsek ismételt országos meghivásra, nemcsak meg nem jelent, söt inkább elbizva magát a pápától nyert nunciusi megbizatása miatt, elég merész volt, az ország rendeit magához, Veszprémbe, a pártütők akkori fészkébe idézni.

Igen természetes, hogy a királytól és országtól többé törvényesnek el nem ismert hütlen primás idézése nemcsak sikeretlen

*) Cod. dipl. Tom. 6. vol. 2. p. 225.
**) Kovachich Suppl. ad vest. com. I. p. 89. et ss.

maradt, — söt ellene a király az ország minden praelatusaival és rendeivel egyetemben a római szent székhez feljebb hivatkozott, mint ez a fennidézett Kovachichnál olvasható óvástételből kitünik (1299).

Jogos volt Endre király reménye és várakozása, hogy a római szent szék az ország mibenlétéről s Gergely érsek törvénytelen magatartásáról alaposan értesülvén, a tolakodó Anjou-ház nyilvános oltalmától el fog állani, s a korona és ország irányában ellenséges lábra kelt olygarcháknak nem szolgáland támaszául. Endre királynak roppant érdemei voltak a magyar katholikus egyház irányában; alig volt szent hely, mely kifogyhatatlan bőkezüségének jeleit nem tapasztalta volna, s még akkor is, midőn a római szent szék trónját ingatta, — Endre vallásos egyenességgel járt el az egri és erdélyi püspök megyehatósági határai kiegyenlitésében *) (1299).

Az Anjou-ház azonban nem tágitott, s részint fényes igéretek, részint vesztegetések által Dalmátiában és Horvátországban sikerült több várost s elökelöt a bánnal egyetemben ügyének megnyernie. — Károly Robert még Endre király körében is elhányta a tört, igyekezvén leghivebb embereit elcsábitni a királynak. — Ily cselre vonatkozik azon adomány-levél indokolása, melylyel III. Endre Suetho nevü indigenának Sáros várát adományozza **) : „hogy miután, ugymond, a Flórencz városából, a Cypriánusok nemzetségéből származó *Suetho M.* Gerárd fia, Bald szepesi gróf unokája, a mi fiatal udvarnokunk, első bejövetelünk óta országunkba, t. i. *vezérségünk* korában, mielött az ország kormányára léptünk s a szent koronával megkoronáztattunk volna, és megkoronáztatásunk után is a mai ideig, elsö, ugy szólván, gyermekkorától kezdve, mindig és szakadatlanul királyi oldalunkon maradva, éjjeli és nappali kedves és szivesen fogadott leghivebb szolgálataival mindenféleképen annyira érdemesült nekünk megtetszeni, hogy az ö szolgálatában szivünk csodálatosan megnyugodott, s ö különbözö viszontagságaink közt, jó és balsorsban soha mellölünk nem távozott, hanem érdemre érdemet, idöre idöt halmozva, mint mondtuk, helyes szolgálatokat tett nekünk, miket hosszu volna elösorolni. S ezekhez még, midőn némely versenytársainknak, t. i. Károly király és fiainak gonosz incselkedései ugyanazon Sueth öszinte, odaadó és hüséges lelkét, az ifju korban is férfiasan állhatatost, semmi kéréssel és igéretekkel megváltoztatni nem tudta, és ekkor az ö birtokaiban és örökségében, miket a flórenczi kerületben birt, az emlitett Károly és

*) Pray. Ann. r. Hung. P. I. p. 366.
**) Cod. dipl. T. 6. vol. 2. p. 249.

fiai által számos és kiszámithatatlan károkat és veszteségeket szenvedett. Sat." Az oklevél további tartalmából kitünik, hogy főleg a *Károly* miatt szenvedett sérelmek feledtetése végett maga a király e florenczi nemest a zabolcsi grófokkal diszes és hatalmas vérbeli rokonságba léptette, s hogy az rangját kivált a kir. udvarnál uj rokonaihoz méltóan a többi nemesség közt megállhassa, Sebes várával megajándékozza, s egyszersmind az országnagyok megegyezésével öt „az ország erkölcseiben és szokásaiban járatlant" birtokával együtt kivevén a megyei hatóság alól, saját királyi birósága alá helyezi.

Egyátalában III. Endre király adománylevelei lelke nemességét, finom gyengédségét, bökezü- s nagylelküségét, s forró hálára kész elméjét a legfényesebb világosságba helyezik. S e tekintetben nem tartóztathatjuk magunkat (bár kevés a helyünk) még két rendbeli igen érdekes adománylevelet Endrétöl megemliteni, melyeket a történetnyomozó szive megindulása nélkül nem olvashat. — Az egyik ama kettös okirat *), melyben *Kemény* mester baranyai gróf (föispán) Lörincz egykori nádorispán fia számtalan érdemei mind a csatatéren, mind a király bensö *ministeri* tanácsában elszámláltatván, a sár-somlyói várral s a hozzátartozandó Harsány faluval és hegygyel megajándékoztatik. — A második adománylevélben **) *Madách Pál* jutalmaztatik meg a csatatéren szerzett érdemei miatt a zólyomi királyi birtokhoz tartozó Cherény nevü jószággal. *Madách* elszámlált hadi tettei közt a legérdekesb az, mely igy adatik elö : „Leginkább pedig azon idöben, midön a Zólyomi grófot Demeter mestert, Albert római király drága atyánk, akkor még Austria és Stiria herczege kiséretében (Nassau) *Adolf* akkoron római király ellen (s vele Madáchot) a *Rajna* folyó körül nyilt csatába küldöttük, (Madách) a megszokott jóravalóság utját el nem hagyva, férfiasan harczolva, életveszélyt nem félve, vére kiontásával, nekünk kedves szolgálatot tett. Hol is ugyanazon király (Adolf) elfogatván s elvesztvén életét, maga Albert ur, a Rómaiak királya (vagyis német császár) dicsö diadalt nyert".

Fel is tehetö, hogy Endre ipa Albert, ki császári koronáját tetemes részben a magyar erönek köszönte, a leghathatósb segélyt nyujtotta volna mind belsö lázadás, mind külsö támadás ellenében, midön szükség leendett.

S ezen pillanat már akkor közelgett is, mert a hütlen Gergely érsek, a pártütö horvát bán, a brebiri grófok s Ujlaki Ugrin buzditásai s a dalmát tözsérek, és horváth urak elcsábitása által

---

*) Cod. dipl. T. 6. vol. I. p. 135—140.

**) U. o. T. 6. vol. II. pag. 260.

vérszemet nyert Károly Róbert a római szent szék szárnyai alatt egy hajóhaddal Szicziliából megindul, s az ádriai tengeren át 1300-ik évi augustusban Spalátónál dalmát partra száll, ott a pártütők által királynak üdvözöltetik, — azonban minden biztatás daczára Zágrábnál tovább előnyomulni nem képes, mert a magyar elem a Dráván innen már tömegesen a trónkövetelő ellen s törvényes királya mellett volt, s a pápai nunciusok, kik egymás után érkeztek, hogy az Anjou-ház korona vágyát támogassák, a nemzet hangulatán kudarczot vallva, egyik a másik után tért haza a hasztalan fáradság hirmondója gyanánt.

A mondott érseken kivül Magyarország összes clerusa, s még a *zágrábi* püspök is, szilárdul a koronás király mellett állott.

Mindezen vétkes törekvéseknek III. Endre a következő tavaszszal ismét egy országos hadjárattal szándékozott gyökeresen véget vetni. — Isten azonban máskép végzett, mert a király, ki lelkes és nagytapintatu anyját Thomazinát már egy évvel előbb megmérgezés folytán elveszté, — erélyes készületei s példás országlása közepette 1301-ik évi január 14-én hirtelen meghalálozott, a nélkül, hogy fiörököst hagyott volna maga után.

Katona szerint velenczei Endre lelki fájdalmában halt meg, s ez kétségtelen azon esetre is, ha mint Timon állitja, a király ellenségeitől megvesztegetett szakácsa által megmérgeztetett; mert ez esetben is valószinü, hogy a királynak népe hálátlansága által gyötört szive előbb megrepedt, mintsem a bevett méreg orgyilkos hatását megtehette volna.

Minden egykoru történetirók szerint III. Endre király fiörökös nélkül halt meg, s a krónikák szerint csupán egy leány-gyermeke, *Erzsébet*, a cseh királyfi Wenczel jegyese, ki utóbb mostoha anyjával együtt kolostorban halt meg, maradt Fennenától. Állitják ugyan, hogy Endre özvegye, Habsburg Ágnes is szült neki egy leánykát, de e gyermek, ha volt, a király halálakor semmi esetre nem élt.

A trónörökösödési vetélkedések története, melyek Endre halála után Károly Róbert, Przemyszl Wenczel és bajor Otto között bekövetkeztek, világosan tanusitják, hogy akkor Endrének semmiféle egyenes fiörököse sem állott a versenyzők sorában, s egyetlen egy szó sem hallatszott bárki részéről valamely távollevő fiörökös érdekében, kit akkor a nemzet sarkalatos törvényei szerint a korona kétségtelenül illetett volna.

Azon hit és történeti adat tehát, hogy III. Endre fiörökös nélkül múlt ki, mint kétségtelen körülmény állott fenn *négyszáz*

kilenczven esztendeig vagyis 1300—1790-ig, és senkinek sem jutott eszébe annak valóságán kételkedni.

Ekkor 1790-dik esztendőben támad Francziaországban egy *Crouy-Chanel* nevezetü nemes család, mely a grenoblei franczia törvényszéknél pert indit a végre, hogy biróilag elismerve és kimondva legyen az, miszerint e nemzetség fiágon egyenesen III. Endre királytól származik. — A törvényszék az eredeti oklevelek hitelességét maga, a másolatok eredetijét az illető levéltárakban küldöttségileg vizsgálta meg s kimondta az itéletet, hogy a bemutatott oklevelek szerint, e *Crouy-Chanel* nemzetség mint felperes elegendőkép bebizonyitotta azt, hogy *Crouy Felixtől*, III. Endre fiától, István unokájától és II. Endre magyar király ösunokájától származik, s e szerint a régi nemeseket illető kiváltságokkal s őseinek pecsétével Francziaországban élhessen.

E leszármazás története a benyujtott oklevelek szerint következő:

II. Endre királynak harmadik feleségétől estei Beatrixtől született s magyarországi örökségéből IV. Béla király által kizárt fia István mint árva nagybátyjának udvarában, Ferrárában növekedvén fel, mivel felserdülése után az Uralkodó ellenségeivel szövetkezett, az erről értesült nagybátya boszujától méltán tartva, elsőben a magyar Jolantához, atyja testvéréhez, az arragoniai királynéhoz menekült, onnét Francziaországba ment, s ott a Crouy vár és helység közbirtokosságát szerzé meg magának, — innét ismét Olaszországot látogatta meg, s Ravennában Podestává választatott, de kiméletlensége miatt innét is pusztulnia kellctvén, végre Velenczébe menekült, hol István a doge hugát, Morosini Thomasinát nőül vette, ki férjének, Istvánnak a többi közt, Brastol várát s a Veyga nevü berket hozományozta Dalmátiában, mely házasságból származott, mint tudjuk, III. Endre magyar király.

A Crouy-nemzetség már most azt állitja okmányai által, hogy III. Endrének nem két, hanem három törvényes felesége, és pedig hogy az első *Cumána* Péter velenczei tanácsos *Sybilla* nevü leánya volt, kivel Endre nemzé *Felix* és *Márk* nevü fiát.

A Crouy-nemzetség által a grenoblei törvényszék előtt inditott pernek tárgya és czélja tehát az volt, hogy bebizonyuljon, hogy ama *Felix* és *Márk* valóságosan III. Endre magyar királynak törvényes gyermeke volt, és hogy a Crouy-nemzetség fiágon e két gyermektől származik. — A pernek okiratai közt hiányzik ugyan oly bizonyitvány, mely tüzetesen azt mutatná ki, hogy III. Endre Cumána Sybilla asszonynyal Velenczében törvényes házasságra lépett, s a gyermekek születéséről sincs rendes okirat, mert keresztelő matriculák akkor még nem léteztek, s Magyarország-

ba is csak 1515-ben hozattak be, csak 24 évvel elöbb mint Francziaországban; — de megkisérlették a nemzetségi összefüggést egyéb, különösen osztály- s alapitvány-levelek által kimutatni.

E nemzetségi-származási per részletes kivonata elsőben franczia nyomtatványban jelent meg e czim alatt: „Chronologie historique de dux Crouy, 1790.“ — Tiz év elött pedig *Érdy János* tudós történészünktől jelent meg a budai kir. egyetemi nyomdában erre vonatkozó érdekes dolgozat e czim alatt: „Magyarországi Crouy-nemzetségnek története, nemzedékrende és oklevéltára“. Legujabban pedig a fáradhatatlan *Nagy Iván*, egyetemi könyvtári tisztnek „Magyarország családai czimerekkel sat.“ czimü becses gyüjteményében közli e nemzetségnek leszármazási rendét.

A nélkül, hogy mi ama vitába elegyednénk, melyet egykor e tárgy Koppi és Schwartner közt elöidézett, — jelen rovatunk s annak barátai kedvéért érdekesnek tartottuk ezen nemzetség régi okiratai közül néhány nevezeteset eredetiben ide igtatni.

A legidösb oklevél az 1279-dik évi mart. 1-ső napján kelt egyesség, melyben Crouy Felix a brastoli lakosoknak a Veyga nevü berek legeltetési hasznát bérbe adja, miből az is következik, hogy Felix már III. Endre életében, söt annak slavoniai vezéri korában e nagyanyai brastoli örökséget átvette. Az oklevél igy szól:

In nomine Domini amen. Cum omnibus et maxime belli temporibus, jura, pacta et alia non scripta tam usagia quam..... sepe delusa fiant: qua propter ad omnium et singulorum qui hujus presentis publici instrumenti tenorem viderint, inspexerint, seu etiam audierint, notitiam clarescat: quod cum causa et questio seu questiones, verti seu verti sperarentur, ***inter nobilem et potentem, ac magnificum virum dominum Felicium dictum Crouy Chanelis a parte una,*** et homines incolas et habitatores castelli Brastolensis et mandamenti ejusdem ex parte altera: super eo quod idem ***dominus Crouy Chanelis*** petebat et exigere seu exigi facere volebat, et nitebatur a dictis hominibus incolis et habitatoribus, pro equis suis et ratione equorum suorum, quos hoc anno presenti peissonant in nemore de Veyga, eundem et consimilem peyssonagium quod ab aliis forensibus equis in dicto nemore peyssonantibus exigebatur, et per ipsos forenses solvebatur. Dictis hominibus dicentibus, se, et eorum predecessores toto tempore vite sue consvevisse pasqueyrare et peysonnare equos suos omnes et singulos in dicto nemore de Veyga, et in eodem nemore ipsos equos suos peyssonare et pasqueyrare debere annis singulis, quocunque tempore fuerint herbe in eodem videlicet, quemlibet equum magnum, pretio sex denariorum monete censu-

alis; et quemlibet parvum equum videlicet rosselin, pretio trium denariorum, monete ante dicte; seque et eorum predecessores esse et fuisse ab antiquo, et per tantum temporis spacium, quod de contrario hominis memoria non existit, in possessione pacifica dictos equos suos peyssonandi et pasqueyrandi in dicto nemore, tempore quo sunt herbe, pro dicto pretio superius daclarato. ***Petentibus, requirentibus, et humiliter supplicantibus, prefato domino suo, ipsos per eumdem teneri et manuteneri, in dicta sua possessine in qua sunt, et nunc usque tam ipsi, quam eorum predecessores fuerunt premissorum, et in qua, tam per ipsum dominum Crouy Chanelis, quam ejus predecessores toto tempore vite sue tenuti fuerunt, et inviolabiliter observati; potissime etiam cum dudum domino Andrea dicto Crouy Chaneli predecessore ac patre ipsius domini magno corde digno ab avo suo regio,*** ipse dominus Crouy Chanelis, modernus, informatus relatu fideli, quod predicta per dictos homines superius proposita et asserta, vitare nitebantur, et in prenarratorum possessione erant et fuerant ipsi et homines, et eorum predecessores, ipsam possessionem usum et consvetudinem approbando ipsis hominibus incolis habitatoribus seu etiam habitaturis dicti loci Brastoleni, concessit se ipsos habitatores et habitaturos dicti loci, et suos peyssonare et pasqueyrare posse debere, et eis licitum fore equos suos, in dicto nemore modo et pretio superius declaratis; et absque aliquo alio tributo eidem domino, vel suis, per eos ulterius propterea persolvendo, idque ratum, gratum firmum et validum habere, tenere et attendere, et nunquam contradicere, facere vel venire, promisit et juravit, ipse dominus Crouy Chanelis ad sancta Dei Evangelia inde per eum corporaliter manu tacta, ut de hiis per publicum instrumentum inde sumptum, et eidem domino exhibitum et oblatum eumdem se offerebant equius informare. Inde est quod anno dominice incarnationis ejusdem ***millesimo ducentesimo septvagesimo nono, et die prima mensis Martis.*** Constitutis personaliter in presentia mei notarii publici, et testium subscriptorum, prefato domino Felicio dicto Crouy Chanelis, ex parte una, et Paulo Stephani de Jarka, Johanne Hilhauseni, Eleutherio Ruperti, et Gerardo Alberti, de dicto loco Brastoleni, nominibus suis et ut procuratoribus et procuratorio nomine aliorum hominum incolarum et habitatorum dicti loci Brastoleni fidem facientibus de sua procuratione et mandamento quodam publico instrumento per me subscriptum notarium sub data predicta recepto et confecto, ex parte altera. Idem dominus Crouy Chanelis, scienter et sponte, visis informationibus per dictos homines dicto domino super hiis oblatis, videlicet attestationibus nimirum sufficientis fide dignorum testium, super hoc virtute commissionis ab ipso domino emanate, et de

ipsius voluntate examinatorum, per quas eidem domino, clare apparuit et apparet, dictos homines incolas et habitatores et eorum predecessores, peyssonare et pasqueyrare consvevisse, et peyssonare debere, equos suos in dicto nemore, pretio superius declarato, et in possessione premissorum esse et fuisse ab antiquo et per tanta temporum intervalla, quod de contrario hominis memoria non apparet. Viso etiam tenore cujusdam instrumenti publici, per Conradum Utraici, notarium publicum recepti, grossati, et signati, sub data anno domini millesimo ducentesimo sexagesimo, in quo specialiter inter cetera continetur, quod ipse dominus informatus fide dignorum testium, testimonio fideli, quod ipsi homines, et eorum predecessores consveverant peyssonare, et in possessione peyssonandi equos suos in dicto nemore, ab antiquo tempore erant et fuerant pretio predicto : voluit et eisdem hominibus concessit, ut ipsi habitatores et habitaturi dicti loci Brastoleni possint, debeant et eis licitum sit equos suos peyssonare in dicto nemore, pretio predicto. Quodque et alia in dicto instrumento superius narrato declarata, attendere, et nunquam contradicere, facere, vel venire promisit et juravit; volens suum super his prestitum juramentum observare, et dictos homines suos in suis bonis juribus conservare, et in sua possessione predicta usu, et consvetudine, cum etiam id de jure facere sit astrictus confirmare, pro se suisque heredibus et successoribus, quibuscunque ad petitionem, instantiam et requisitionem dictorum procuratorum, et mei notarii publici subscripti nominibus suis, et omnium aliorum hominum et incolarum et habitantium ac habitativorum dicti loci Brastoleni, et mandamenti ejusdem, et suorum heredum et successorum, solemniter stipulantium et recipientium, quod predictam possessionem usum et consvetudinem eisdem hominibus tenore presentium confirmavit et confirmat, concessionemque predictam, seu confirmationem olim per ipsum dominum dictis hominibus de et supra dicto peyssonagio factam et concessam, et omnia universa et singula in instrumento concessionis seu confirmationis predicte superius designato contenta, scripta et declarata tenore instrumenti, ad plenum sibi lecto, et materia litigii explanata ratificavit, laudavit, et approbavit; ratificat, laudat, emologat penitus et approbat de nihilominus ex abundanti si opus fuerit, voluit, dedit et concessit, vult donat et concedit ipsis hominibus, quod ipsi homines incole et habitatores, et in posterum habitaturi in dicto loco Brastoleni, et mandamento ejusdem, perpetuo, annis singulis, equos suos magnos, et alios vocatos rosslin, possint, debeant, et eis licitum sit peyssonare in dicto nemore Weyga; et in peissone ejusdem nemoris ponere, tenere, et custodire, anno quolibet quo herbe fue-

rint in eodem, pretio superius declarato, et per dictos homines pro dicto peyssonagio pretio solvendo consveto, videlicet quemlibet equum magnum pro sex denariis monete censalis, et quemlibet equum parvum vocatum rosslin pro tribus denariis ejusdem monete; sine alico alio tributo inde pro dicto peyssonagio solvendo. Et quod in dicto nemore dictos equos suos custodire et tenere seu custodiri et teneri facere possint, et eis liceat quamdiu ipsis hominibus placuerit, et in dicto nemore dicti equi invenerint seu reperire herbas potuerint ad comedendum. Mandans et precipiens prefatus dominus Crouy Chanelis, presentium testimonio, omni castellano ejusque locumtenenti et ceteris justiciariis dicti loci Brastoleni, qui nunc sunt, et pro tempore fuerint, quatenus premissa omnia fideliter observent, et dictos homines habitatores ac etiam habitaturos in dicto loco, in dicta communi peyssone usu, et consvetudine custodiant et manuteneant, nihil in eorum prejudicium seu premissis contrarium facere attentando, quod si fortasse factum seu attentatum extiterit, id ad statum pristinum et debitum reducant indilate : nullo alio mandato ab eo super hoc ulterius expectando. Promittens nunc et jurans dictus dominus Crouy Chanelis, pro se et suis heredibus et successoribus quibuscunque dictis procuratoribus et mihi notario ut supra stipulantibus, per juramentum suum ab eodem super sancta Dei Evangelia corporaliter prestitum, delatum, et sub hypotheca et obligatione generali, speciali et expressa omnium et singulorum bonorum suorum, mobilium et immobilium, presentium et futurorum, quecunque sint, et quocunque nomine censeantur, seu reperiri potuerint, nunc in futurum et predictas concessionem, confirmationem, ratificationem, laudationem et approbationem, ac omnia et singula supra et infra scripta, omni tempore, ratas, gratas, firmas, rata grata et firma et valida tenere habere, attendere et observare perpetuo ac incoruptibiliter custodire, et se contra premissa, vel aliqua premissorum, per se vel per alium facere velle verbo, in judicio vel extra, de cetero modo aliquo non venire, neque contra facere, dicere vel venire volenti in aliquo consentire, tacite vel expresse, publice vel occulte. Renuncians igitur dictus dominus Crouy Chaneli, pro se et suis in hoc facto, et de eo et toto eo quod ex inde et proinde sequitur et fiet, ex eerta scientia, et per juramentum omni actioni et exceptioni dictarum confirmationis, concessionis, ratificationis, laudationis et approbationis modo predicto legitime non factarum, et omnium aliorum premissorum non ita actorum, doli mali, metu, et in factum actioni conditioni, sine causa, vel ex injusta causa ob causam, juri per quod deceptis in contractibus subvenitur omni appellationis remedio, et omnibus causis ingra-

titudinis, in jure insertis et inserendis; beneficio restitutionis in integrum, et quacumque causa omni deceptioni, lesioni, circumventioni fraudi gravamini et errori, omnique juramenti relaxationi, et omni exceptioni quod magis minus vel aliter scriptum fuerit in presenti publico instrumento quam actum dictum et conventum in presenti contractu et plus valere quod agitur, quam quod simulate concipitur; petitioni et oblationi libelli, litis contestationi, et copie presentis publici instrumenti, omnique juri canonico et civili, omnibusque gratiis et privilegiis, rationibus exceptionibus et oppositionibus juris et facti quibus adversus premissa, vel aliquod facere, dicere vel venire posset aut in aliquo se tuheri. Specialiter juri dicenti generalem renunciationem non valere, nisi precesserit specialis, et de premissis omnibus et singulis jussit, voluit et precepit jam dictus Dominus Crouy Chanelis per me notarium subscriptum fieri ad comodum et utilitatem incolarum predictorum publicum instrumentum, quod a sapientibus et peritis in jure dictari voluit si opus fuerit facti tamen substantia in aliquo non mutata, addendo etiam clausulas opportunas. Quibus sic gestis prefati Paulus Stephani, Johannes Hilhauseni, Eleutherius Ruperti et Geraldus Alberti, nominibus suis et ut procuratores et procuratorio nomine aliorum hominum incolarum et habitantium dicti loci Brastoleni scienter et sponte, ut amor et devotio quas idem Dominus erga dictos homines incolas et habitatores totis temporibus vite sue ostendit se habere fervore ampliori vigeat et concrescat, et ut ipsos prosequatur gratiis et favoribus opportunis, de ipsorum incolarum et habitantium volontate unanimi pariter et consensu dederunt, donaverunt et concesserunt, dant, donant pariter et concedunt, dictis ipsis hominibus habitantibus et in posterum habitaturis in dicto loco Brastoleni prefato Domino Crouy Chanelis domino suo presenti, nomine suo et suorum heredum et successorum solemniter stipulanti et recipienti videlicet, pro quolibet equo magno, quem dictos homines in dicto nemore de Weyga peyssonare contigerit, ut supra ultra pretium seu peyssonagium superius declaratum et per eos solvere consvetum, ipsum pretium seu peyssonagium augmentando, videlicet sex denarios monete censualis predicte, et pro quolibet parvo equo rosslin, quem ibidem etiam peyssonare contigerit tres denarios monete consimilis, et sic erunt duodecim denarii, quod abinde in antea, dabunt et solvent dareque et solvere debebunt dicti homines, pro quolibet equo magno, et sex denarii, pro quolibet parvo equo dicto rosslin, quos in dicto nemore deinceps peyssonabunt homines ante dicti. Quod pretium promiserunt dicti procuratores, suis et quibus supra nominibus per juramenta sua et sub obligatione omnium bonorum

suorum quorumcunque presentium et futurorum solvere et reddere, dicto domino, vel suis, annis singulis, quibus tamen herbe erunt in dicto nemore, et dictos equos suos peyssonare contigerit in eodem. Cum et sub omnibus et singulis renunciationibus juris et facti ad hec necessariis pariter et cautelis. ***Acta fuerunt hec apud Brastolenum super venerandum simulachrum regis Andree Proavi dicti domini Crouy Chanelis***, in presentia et testimonio nobilium Johannis Patzburgii et Petri Valdeni domicellorum, et Martini Hellandi, et Johannis Dirki, per me subscriptum notarium vocatorum testium ad premissa : et ego Anthonius Aynardi dictus de Gallia, suprema regiaque auctoritate notarius publicus premissis omnibus, una cum dictis testibus interfui, et hoc presens Instrumentum recepi, manu mea propria scripsi, sigillumque Domini Cruoy Chanelis tradidi fideliter requisitus.

Ez oklevélben már III. Endrére, mint Felix atyjára s II. Endrére mint ősatyjára történik hivatkozás, s az utóbbinak — az okirat szerint — emlékére emlékszobor is volt állitva.

A második oklevél, mely 1282-iki febr. 9-ről szól, már körülményesen elmondja, hogy István magyar herczeg Francziaországban Crouy várát és urodalmát magának megszerezte s velenczei Endre fiának ajándékozta, kinek két fia Felix és Márk ez okirat erejénél fogva az ugynevezett allevardi birtokon megosztoznak, ősük II. Endre lelkére esküvén, a szerződést szentül megtartani. Ez oklevél eredeti szövege következő :

In nomine Domini amen. Anno nativitatis millesimo ducentesimo octogesimo secundo, indictione decima, die nona mensis februarii, coram me notario publico et testibus subscriptis. ***Cum olim ex venerabili memoria Illustris Princeps Stephanus in italiam per gentem Galliam transivisset, antequam venetas adveniret, jura, pactiones, acquisitiones, transactiones, per diversas donationes denariorum et actiones acquisivisset supra terram, dominium et Castellum Croviaci dictum Crouy, per donationem inter vivos elegisset et instituisset universalem donatarium suum charissimum filium illustrem dominum Andream dictum venetianum in possessorem omnium suorum bonorum quorumcunque***, nunc terris maxime distatis bella diversa agens pro diversis juribus concessionibus ac pactionibus sibi illustri patri concessis, ***hinc est quod dominus Felicius dictus Crouy Chanelis condominus Croviacensis natu major dicti domini Andree dicti venetiani; et dominus Marcus Crouy Chanelis frater natu minor dicti domini Felicii Crouy Chanelis, et filius secundus dicti domini Andree dicti venetiani***, ambo fratres volentes ad divisionem perpetuam juste pervenire omnium et singulorum bonorum inter eos communium, et que alias fuerunt dicti domini Andree dicti venetiani, nunc ambis dominis filiis suis instrumento

simili concessis recepto manu Thomasii Foscarini notarii, continentem quoque dictam procurationem dicti domini patris anno domini millesimo ducentesimo septvagesimo octavo, indictione septima, die vigesima quinta, datum mensis Januarii, dicti domini fratres scienter, prudenter et spontanei pro se, suisque heredibus et successoribus, bona mente et sine dolo, metu, vi, errore, in hoc presenti et publico instrumento, semper et omni tempore valenti fecerunt, de predictis eorum possessionibus omnibus utrinque, cum concordia duas partes, tractatu nihilominus nobilium et egrogiorum virorum Amade Comitis Geneve et Petri Pilosi, ex parte dicti domini Felicii Crouy Chanelis, et Radulphi Clarimontis domini Negelle nec non Gallie connestabilis; et Baldevini Quisne castellani Burburgi, ex parte dicti domini Marci Crouy Chanelis libenter et in omni veritate ab eisdem dominis fratribus ad hoc expressim nominatorum et electorum, qui magna cura applicantes, demonstrantes, deponentes in una parte singula universa et omnia possessiones et bona quibuscunque locis reperiantur, sint et fuerint, que dictus ***dominus Andreas dictus venetianus pater amborum dominorum fratrum***, in Gallia quondam et quolibet eorum in solidum concesserit, seu dicti fratres quibuscunque ante presentem divisionem per pacta, jura acquisitiones, tractationes et denariorum donationes acquisiverant, possidebant et habebant et presertim supra terras Dominium et Castellum croviaci dicti Crouy nomine et ex parte dicti domini Andree dicti venetiani, condam que sibi competebant et competere poterant et debebant circa dicta dominia castella, terras et possessiones ejusdem nominis, sive sint dicta bona contentia terris cultis et incultis, pratis, vineis, pascuis, nemoribus, piscariis, censibus, censitis domibus et hospiciis, juribus, jurisdictionibus, dominiis utilibusque directis, homagiis et servitutibus, actionibus, et ceteris omnibus aliis, quibuscunque et ubicunque sint et fuerint, seu nunc et in futurum, sub quibuscunque nominibus occupatis et possessis inveniantur, tantum modo et solis Gallie provinciis, exceptis precipue et sine qua exceptione presens hoc instrumentum nusquam advenisset omnibus bonis et possessionibus quibuscunque nominibusque habet, possidet et abere et posidere debet, virtute quorumdam instromentorum toto mandamento hujus loci Alavardi, dictus ***dominius Felicius Crouy Chanelis filius natu major dicti domini Andree dicti venetiani et frater natu major, dicti domini Marci Crouy Chanelis, que possessiones et bona quocunque*** nomine non ponantur nec computantur in parte dividenda inter ambos dominos fratres supra nominatos, que quidem bona et possessiones quocunque nomine sint et fuerint in futurum de eorum ipsorum concordia et utriusque consensu, ipse dominus Felicius Crouy

Chanelis frater natu major pervenit in pacem et eam ipse dictus dominus Felicius Crouy Chanelis de ipsius domini Marci Crouy Chanelis fratris sui natu minoris voluntate et bono consensu, ac sponte pro sua portione acceptavit et elegit, et ea se contentum vocavit, et dixit de iisdem bonis quibus omnibus sub pactis et convencionibus supra et infra scriptis, in alia vero parte divisionis posuerunt, denotaverunt et assignaverunt omnes possessiones, singulas et diversas quascunque consistant et consistere debeant, seu juribus, bonis, jurisdictionibus, dominiis, accionibus realibus et personalibus, utilibus et directis, censibus et censitis domibus, vergiis, pratis, terris cultis, et incultis, nemoribus, vineis, pascuis, piscariis, homagiis et servitutibus et aliis omnibus, quibuscunque sint et fuerint et esse debeant, et quibuscunque nominibus possideantur et occupentur, nunc et in futurum totis Gallie Provinciis, que quondam dominus dictus Andreas, dictus venetianus, seu dicti domini fratres moderni, nomine ipsius dicti domini patris, ante presentem divisionem habebant, possidebant et habere, possidere poterant et debebant quomodocunque in totis Gallie provinciis, una cum dictis terris, dominiis, castellis et habitationibus loci Crouy, cum juribus ejusdem universis et hec pars de utriusque ipsorum dictorum dominorum fratrum supra nominatorum, cum concordia et consensu eidem domino Marco Crouy Chanelis pertinebit et erit, et pertinere et esse debebit, nunc et in futurum tempus, et sua bona voluntate et consensu, idem dominus Marcus Crouy Chanelis hanc partem et portionem, pro sua parte accepit et elegit et ea se dixit contentum et vocavit de bonis omnibus supra et infra denominatis et specificatis, sub pactis et conventionibus quiquibus et supra et infra scriptis et conventis. ***Et primo***, quod uterque amborum dictorum dominorum fratrum, possit et valeat, per se, vel per alium debita procuratione constitutum si voluerit et sibi videbitur justum et debitum infra sex annos proximos quoscunque et non ulterius non obstantibus quibuscunque pactis et conventionibus impetrare, reclamare et obtinere, de utriusque partis consensu, sive voluntate, sive voluerit sive noluerit novam divisionem, dictorum bonorum hoc presenti instrumento divisorum, hoc salvo tamen et retento, quod ille dictorum dominorum fratrum novam fieri divisionem reclamans et petens ducentas libras bonorum solidorum turonensium alteri solvere, pagare teneatur ac deliberare, antequam ad divisionis nove inscriptionem incipiatur. ***Secundo***, quod dictus dominus Marcus Crouy Chanelis, dicto domino Felicio Crouy Chanelis fratri suo natu majori, mille septvaginta libras bonorum solidorum turonensium solvere, ab hodierno intra tres menses teneatur ac debeat in augmentum de-

bitum portionis dicti domini Felicii Crouy Chanelis, una quaque libra pro viginti solidis turonensibus grossis regis francie ad O rotundum boni argenti, ac legalis ponderis computata, et uno quolibet Turonense, pro unico denario in dicta summa specificate pecunie enumerato et computato.

Tertio, quod si ex ambobus dominis, videlicet dictus dominus Marcus Crouy Chanelis aut saltem ***dominus Johannes filius dicti domini Marci Crouy Chanelis*** uxorem et sponsam non duxerit nobilem domicellam Catharinam condominam terre et castelli Croviaci, dicti Crouy, nec non dominam terre Oranie, ac consobrinam dictorum amborum dominorum fratrum, nullum erit hoc presens instrumentum divisionis bonorum, ac si nunquam exstitisset, contrario habebitur et erit : ***Quarto***, quod cum dictus dominus Crouy Chanelis natu minor, huc usque venerit, confestim ac brevi tempore, de terra et castello Croviaci dicti Crouy, hujus loci Alavardi per maxime distatis, ac dictis terre et castello Crouy redire teneatur confestim, breviquoque tempore fuit conventum et actum solemniter inter ipsas partes, quod ab hodierno die, usque ad tempus et diem, quo dictus dominus Felicius Crouy Chanelis solutus et pagatus erit, et deliberatus de dictis mille et septingenta libris bonorum solidorum turonensium specificatis et computatis ut supra, nobiles domini Guillelmus Pecquiniani, Hugo Monchii, Gillesius dictus Gillo de Malliaco, Guillelmus Boufleri dominus Campiniolensis, in castellum illustrissimi nostri Dalphini hujus loci Alavardi, demorare ac habitare teneantur, et debeant obsidibus dicto domino Marco Crouy Chanelis eorum nobilibus personis relictis usque ad dicte summe perfectum pagamentum, solutionem et deliberationem, et in dicto cestello, dicti domini illustrissimi nostri Dalphini custoditi et manutenuti nobiliter ac secundum illustres origines ipsorum dictorum dominorum expensis et denariis ipsius domini Marci Crouy Chanelis, cujus in amiciciam, considerationem, libere volunt et consentiunt in dicto castello demorare, habitare et custodiri per homines dicti domini Felicii Crouy Chanelis, usque ad dictum perfectum pagamentum, solutionem ac deliberationem dictarum mille septingenta librarum bonorum solidorum turonensium, specificatarum et computatarum ut supra, et hoc de expresso consensu ac bona voluntate ipsorum dominorum, nec non illustrissimi nostri Dalphini, per nobilem dominum Rogerium Cleriaci, confestim obtentis et mandatis. ***Quinto***, quod cum bona exempla sint sequenda et imitanda, pro longis temporibus dominiorum, dictus ***dominus Felicius Crouy Chanelis, tam pro se, quam pro domino Antonio suo filio*** suisque heredibusque successoribus uterque et dictus dominus Marcus Crouy Chanelis tam pro se, quam pro

domino Johanni filio suo, suisque heredibus que successoribus, uterque ad christianam imitationem, nobilum dominorum, dominorum Comitum de Sabaudia que dominorum comitum de mauriana sibi mutuo et invicem promiserunt solemniter et per juramenta consveta omnibus contractis, omnibus temporibus et occasionibus se se sustinere hominibus, denariis et ex totis viribus corporis et animi, et quod si quod absit adveniat uno ex dictis dominis presentibus que futuris quocunque tempore persecutionem hereditatis vel honoris quod omnes ipsum servire quantum eis erit possibile semper teneantur et debeant pro qua executione sustinenda et applicanda sibi mutuo et invicem et viceversa promiserunt dicti domini patres pro filiis suisque heredibus et successoribus domorum utrarumque junctiones et conjunctiones omnibus modis sancta Ecclesia Romana et principibus christianis premissis, et inter divites et non divites, sine distinctione bonorum favere, celebrare, conjungere per matrimonia et alia contracta et conventa, quantum in eis erit possibile faciendum et peragendum, sibique mutuo et viceversa promiserunt dicti domini patres pro filiis presentibus et futuris, prose suisque heredibus et successoribus, semper omnibusque temporibus ***colores albas et rubras armis comportare***, et pro alalagmo gentilitio semper nomen sanctum Hyerusalem adoptare, acclamare et proclamare omnibus bellis et persecutionis temporibus, que dictus alalagmus gentilitius, dicteque colores, dictis dominis, omnibus regibus et principibus, patribus, avis et proavis dictorum dominorum patrum et filiorum supra nominatorum semper fuerunt consveta, adoptata, et quod ab iis fuerunt reportata ex multis bellis Jherosolimitanis, quodque illa omnibus turneamentis portaverint acclamaverint et proclamaverint. *Sexto,* quod dictus dominus Marcus Crouy Chanelis nihil poterit habere in bonis et denariis dicto domino Felicio Crouy Chanelis, concessis et relictis, fugitiva evasione Petri Crouy Chanelis fidelii dicti domini Andree dicti venetiani, qui dictus Petrus filius naturalis dicti domini Andree dicti Venetiani nomen abjuraverit dicti domini patris dictorum amborum dominorum fratrum pro vili nomine adoptando Petri Tarentesani, et hoc non obstante maxima dignitate ecclesiastica ipsius Petri Tarentesani, et quod dicti boni et denarii quicunque sint et fuerint, fuerunt et erunt et esse debebunt et pertinent in perpetuum dicto domino Felicio Crouy Chanelis, et fuit conventum sub conventionibus supra et infra scriptis, quod si prevaleret aut prevaleat in futurum una pars alteram quacumque parte posset aut deberet sibi prevalere, partem prevalentem donat et relinquit nunc et in futurum dictus dominus frater, dicto Domino fratri, et hoc donatione pura sim-

plici et irrevocabili, que dicitur inter vivos et sine spe de ceteris revocandis, salvis semper conventionibus, supra et infrascriptis, volens, concedens, precipiens et mandans unus quisque et ambo domini fratres mandantes omnibus hominibus seu personis aliquibus in Emphiteosim ab eisdem dominis fratribus habentibus aut quicunque sint et quibuscunque de dominio eorum, quod tenori hujus publici instrumenti pareant ac parere teneantur et debeant, quamquidem divisionem ipsi domini fratres laudaverunt et approbaverunt et omnia contenta in hoc presenti publico instrumento pro se et suis heredibus et successoribus quibuscunque et sub obligatione expressa et generali, omnium suorum bonorum, presentium et futurorum, mobilium et immobilium, et hoc tactis ab ambobus dictis dominis fratribus et eorum quolibet sacro sanctis Dei evangeliis supra quibus juraverunt solemniter et *per animam sanctam et terribilem Illustris regis Hungarie Andree proavi dictorum dominorum fratrum*, quod contra predicta vel aliqua de predictis nunquam venire sed custodire et inviolabiliter observare, neque de jure vel de lacto, arte vel industria, palam aut publice et occulte, seu modo aliquo consentire.

Renunciantes supra nominati domini fratres, in hoc facto, pro se et suis successoribus et heredibns omni exceptioni, doli, vis, metus, erroris et presertim juri dicenti generalem renunciationem non valere; nisi precesserit specialis, et fuit actum quod predictis omnibus fiant duo publica instrumenta unum ex altero cancellata, ad fidem adhibendam certiorem, et tot quot sint et fuerint necessaria singulo et predicto dictorum nobilium dominorum Amadei Comitis Geneve, Petri Pilosi, Radulphi Clarimontis, et Baldevini Guisne, facti substantia non mutata. Actum apud Alavardum, in turre Trolli; ubi testes fuerunt vocati nobiles viri Dominus Aque, Eynardus turris dominus Vinaysii, Remundus Agoulti dominus Beaurieri, Guillelmus Avalonis, Siboudus Clarimontis, Girardus de Bellacomba miles et mistralis.

Ego vero Stephanus Pilati auctoritate imperiali nec non delphinali Notarius publicus, premissis omnibus presens fui, et hanc chartam rogatus et requisitus scripsi, signoque meo proprio et consveto presignavi in robur et testimonium premissorum.

Hátirat : Divisio bonorum inter Dominos Felicium Crouy Chanelis et Marcum Crouy Chanelis fratres, acta Dominorum Amadee Comitis Geneve, Petri Pilosi, Radulphi Clarimontis et Baldevini Guisne arbitragio.

A harmadik, régi franczia nyelven irt 1290-dik évi oklevélből kitetszik, hogy Crouy Felix nejével Chambrei Guigonával három fiat nemzett, ő maga pedig III. Endre király, akkor még vezérherczeg fiának tartatott. Ez okirat igy hangzik :

Tous chiaus qui chez presentes lettres ucrront et orront willaume de Hangest baillis d Amiens SALUT conme plais fust meus par deuant nous et par deuant les houmes le Roy es assizes d Amiens de noble dame medame ***Guigone de le Chambre*** dame en partie de le Tour d Allevard en Dalphinel cme. ***feme ueue de feus noble segneur Felix de Honguerie chr. et aisne fiex noble prince mon segneur Andrieu duc de Honguerie*** et aussi cme. ayans le deseur dite dame ueue le bail de chez trois enfant ***Antoine, Andrieu et Jehan de Honguerie*** desaagies et meneur daage le deseurdite dame ueue et meneur assistes de maistre Lienard de Secq qui leur fu baille par jugement pour deffendre leur droits dune part et de mon segneur Marcq de Honguerie chr sire en ptie. de Croy de seur Soume et d Araines et puisne frere de feus segneur Felix deseur dit dautre part sur che q. le procureres le dame ueue et trois meneur deuant dis auoit offert a prouuer q. le segneur Marc leur oncle deuoit. payer a houmes houneraules et discres le dieu et le capitre d Amiens chienc chens liure de par lesquiex deniers leur auoit este doune par le Darreine uolente contenue au testament de deuant dit feus segneur Felix por estre desparti par aus a oueure pieux che q. me sire Marcq nia deuoir disant q. le quittanche des pties de segnouries de Croy et Darraines q. il auait achate de feus segneur Felix son frere estait finable et generale et auoit este coferme par son neueu le segneur Antoine aisne fiex de son frere A quoi le procureres les deuant ueue et meneur auoit respondu que le quittanche estoit finable tant seulemnt p. les pties. de segnouries de Croy et Darraine ains nient p. les droits sis el tereoir de Guyancourt cme. est porte aus lettres de monsegneur Marcq qui le soubmetoie a paier le devant dite chienc chens liures de par. et por la cofermation ne pooit estre ualable estant pour lors le segneur Antoine Desaagies et bail q. dure encore sachent tout que toutes les lettres ueue q. tesmoins ois et toutes les raisons proposees dune ptie. et dautre et raportees en jugement en lassize d Amiens deuant les houmes le Roy il fut dit en lassize et par jugement des houmes le Roi que li procureres le dame ueue Guigonne de le Chambre et de ches trois enfant meneurs assistes de maistre Lienard le Secq deuant dis auoit bien prouue sentence contre le deuant dis monsegneur Marcq p. les deuant ueue et meneurs et fu che jugement fais en lassize qui fu a Amiens lan M. deux chens quatre vins et dis le leudi aprs le feste saint Barnabe lapostre en le presence de nous par mon segneur Will. Tirel chr. segneur de Pois mon segneur Pierron de Milli chr. Symon de Croy Renaut de Canapes Derieu de Bartangle et Jehan Godri houme le Roy et che certifions a tous p. le teneur de ches presentes lettres selees du seel de le

baille d Amiens qui furent faites lan de grace M CC. IIII. xx. et dis le merkedi deuant la saint Pierre et la saint Pol apostres“.

Legérdekesebb azon régi franczia nyelven irt 1292-ki oklevél, melyben Mária V. István magyar király leányától, Kun László testvérétől és sánta Károly sziczíliai király nejétől született ***Margit,*** Károly Martell testvére s Valois Károly francziaországi herczeg neje alapitványt tesz le hirtelen kimult rokona Crouy Felix lelke enyhületeért, s ez okiratban őt unokatestvérének, III. Endrét pedig nagybátyjának nevezi. A franczia szöveg következő :

„Nous Marguerite de Sicile feme de mon segneur Charles Quens de valois faisons savoir a tous chiaux ki sont et ki avenir sont q. feus noble chevalier ***Felix de Honguerie*** notre cousin jadis segneur en partie de Croy de seur Soume et·aisne fiex de tres noble prince ***Andrieu de Honguerie*** notre chier oncle fu dechede soubitement en la flour de son aage non sans soupechon de malengin laissant a che monde sa ueue auuec trois petits enfans et considere q. le deseur dit chr. etoit notre cosin tant par medame ***Marie de Honguerie*** notre chiere mere, que par mon segneur ***Charles Roi de Sicile*** notre tres redoute pere nous meus de bonne uolonte a le loenge et por le service de Dieu de la vierge Marie et en accroissement des bns. faits en sainte eglise et por le remede et peurffit de lame de feus notre chier ***cousin Felix de Honguerie*** par lassentement bonne uolonte de mon segneur Charles Quens de Valois deuant dis avons donne et otrie bien et lauyaument a tous iours yretaulement a houmes houneraules et discres au dien au capitre del eglise d Amiens toutes les dismes q. nous auions ou pouuions auoir ou reclamer el terroir et es appartenanches en la uille d Aruiller q. nous auions achatees du segneur Guis de Chastellon por et auoec lassentement de mon segneur le uesque d Amiens la fondation d' une messe pptuelle en leglise du deuant dit capitre pour le repos de lame de notre deuant dit ***cosin*** uolons q. la deseur dite messe par nous fondee et ordonnee estre dite et celebree chacunjour a ppetuite en la capele q. on dit mon segneur St. Jehan Batistre desquelle sera restablie et jusque a lors sera celebree au grand autel de Notre-Dame par le capelains de le deuant dite eglise auoec le luminaire et tout ce qui sera necessaire pour bien accomplir la presente fondation par laquelle nous auons fait che don et por chez coses nous auons renonchie et renonchons par nos ferrement et deuant dites dismes et nous soumes dessaisis du tout et auons amorti en le main du dien et du capitre deseur dit sans rien retenir ne houmage ne Segnourie ne dautre redeuanche et prametons ke es dismes donnees de seur dites jamais rien ne reclamerons par nous ne par autrui pour cause de douaire dyre-

tage dacqueste ne par autre cose quiconques elle soit et le deseur dit dien et le capitre ne aucun de leur part ne molesterons et ne procuerons quil soit moleste ne trauaillie ne par nous ne par autrui en court de crestiente ne en court laie ne en autre maniere ains leur lairons goir et leur lairons tenir en paix dore en auant et a che auons nous obligie nous et nos oirs en tesmoignage de lequelle cose et por q. che soit ferme cose et estaule nous Charles Quens de Valois et nous Marguerite de Sicile feme du deuant dis Quens de Valois auons baille au dien et au capitre deseur dit chez presentes lettres scelees de nos deus sciaus che fu fait en lan del incarnation notre segneur Jhesu Crist mil deus chens quatre vins et douze el mois daoust le joeusdi deuant le fete de le delocation Saint-Jehan Batistre".

Hasonló alapitvány olvasható az amiensi Notre-Dame székes-káptalan halotti könyvében, melyben Crouy Felix szülei gyanánt Endre és velenczei Cumana Sybilla megneveztetnek a következő diák sorokban:

„Obitus Felicis Hungarie, militis nobilissimi quondam condomini de Croyaco supra Somonam, filii natu majoris nobillissimi principis Andree Hungarie et domine Sibylle Cumane venetarum, pro quo domina Margaretta Sicilie uxor domini Caroli comitis Vadi consobrina dicti Felicis per patrem sicut et matrem, fundavit missam perpetuam in capella sancti Joanni-Baptiste, pro qua dedit huic ecclesie partem decimarum vil. d' Arvillers in cujus anniversario dividentur XX. sol. supra decimarum d' Arvillers".

Ugyancsak ott olvasható Crouy Márk, mint Endre és Sybilla ifjabbik fia lelkéért, menye Erzsébet részéről a következő alapitvány:

„Obitus Marci Hungarie militis nobilissimi condomini de Croyaco supra Somonam et filii N(atu) minoris illustris principis Andree Hungarie, et domine Sibylle Cumane venetarum fundationis domine Elisabeth de Renti, uxoris nobilissimi domini Guillelmi de Croy, filioli dicti domini Marci, in cujus anniversario XL. sol. dividentur capiendos supra campum situm in Maisnilio supra Roquencourt et supra villam dictam viam de Croyaco, in territorio vinacurti".

Nevezetes végre a házassági szerződés, mely 1308-iki dec. 9-én Crouy Felix unokája Péter, és Sassenage Ágnes közt a franczia dauphin neje, s Károly Róbert testvére Beatrix befolyása alatt köttetett, s melyben ez magát Péter rokonának nevezi; feltűnő ez okiratban az, hogy Crouy Péter köteleztetik, mint királyi vérből származó, ipja körül fiui kötelességét teljesiteni, azaz tőle el nem távozni. — S e szavak azok, melyekből következtetik, hogy az Anjou-ház saját érdekében a Crouy-nemzetség sor-

sára ellenségesen folyt be. — Ez oklevél diák szövege következő:

„Anno Domini millesimo tercentesimo octavo indictione sexta et die nona mensis decembris in presentia mei Lautelmeti Guenisii notarii. Item cum sit tractatum de matrimonio contrahendo per verba de futuro, ***inter nobilem et illustrem dominum Petrum Crouy Chanelis, filium nobilis domini Antonii Crouy Chanelis, et nobilis domine Ambrosine de Commeriis ex una parte, et nobilem et egregiam domicellam Agnesiam de Cassenatico dictam de Veraciensi, filiam nobilis et egregii domini Othomardi de Cassenatico dicto de Veraciensi ab humanis decessi, et illustris et generose domine Ludovice de Sabaudia etiam ab humanis decesse ex altera*** : hinc est, quod dictus nobilis dominus Petrus Croy Chanelis sciens et prudens ex aucthoritate, licentia, voluntate et consensu dicti nobilis domini Antonii Crouy militis, et nobilis domine Ambrosine de Commeriis presentium et contrahentium patris et matris dicti domini conjugis, ***nec non authoritate, voluntate, licentia, consensu ac bona protectione illustrissimi ac magnissimi nostri domini Johannis Dalphini amici et protectoris dicti nobilis domini futuri conjugis; nec non authoritate, voluntate, licentia, consensu ac bona protectione illustrissime et generosissime Domine nostre Beatricis hungarie uxoris dicti domini nostri Dalphini, ac ipsius nobilis domini conjugis cognate*** promisit et juravit per juramentum suum in manibus sacratis venerandissimi ***Johannis Archiepiscopi Ebredunensis devotissimi avunculi sui***, dictam nobilem domicellam Agnesiam de Cassenatico dictam de Veraciensi in amicissimam uxorem et sponsam suam legitimam habere et ire, et viceversa dicta nobilis et egregia domicella Agnesia de Cassenatico dicta de Veraciensi de licentia, authoritate et consensu ac voluntate nobilis domini Francisci de Cassenatico tutoris et avunculi dicte domicelle future conjugis et nobilis domine Aguesie Gesie Juinville uxoris dicti domini Francisci de Cassenatico et matrine dicte domicelle future conjugis, et etiam authoritate, consensu, voluntate amicitia ac bona protectione illustrissimi ac magnissimi domini nostri Johannis Dalphini utrarumque partium protectoris et amici, nec non authoritate, licentia et consensu, voluntate ac bona protectione ***illustrissime ac Generosissime domine nostre Beatricis Hungarie dicti domini nostri Dalphini conjugis serenissime dicti que domini Petri Crouy Chanelis futuri conjugis cognate***, etiam promisit et juravit in predictis sacratis manibus dictum dominum Petrum Crouy Chanelis in virum et sponsum legitimum in quibus sic actis ire et habere. Item dictus nobilis dominus Franciscus de Cassenatico cum tutelam et regimen acceperit omnium bonorum dicte domicelle future conjugis dicto nomine tutoris, dicte nobili

domicelle future conjugi, et tanquam sit opus et quantum interesse potest, et prout in futurum dicto nobili domino futuro conjugi, non vi, non dolo, sed sciens et spontaneus ut dicebat, virtute et tenore testamenti nobilis domini Othomardi de Cassenatico dicto de Veraciensi, recepti Jacobi Revolli notarii Noyaret anno domini millesimo tercentesimo secundo, sicut in dicto testamento amplius continetur, prudens et de juribus suis ad plenum certificatus ut dicebat pro se et suis heredibus et successoribus dedit et constituit et assignavit in dotem pro dote et nomine dotis ipsius nobilis domicelle future conjugis filiole ac nepte et dicto nobili domino futuro conjugi presenti et hoc primitus jure presente supra legitimis in omnibus bonis suis paternis et maternis, videlicet medietatem tertie partis omnium bonorum dicte hereditatis dicti nobilis domini Othomardi de Cassenatico dicti de Veraciensi ab humanis decessi tam mobilium quam immobilium quorum cumque, que dictus nobilis Dominus Othomardi de Cassenatico dictus de Veraciensi, mortis tempore relicuerit, ceteris vero bonis et nominibus - - - - - testamentum concessis et relictis nobili domino Guillelmo de Cassenatico fratri dicte nobilis domicelle future conjugis que interim - - - - - - - omnium bonorum que possidebant dicto tempore mortis supra nominati nobilis dominus Othomardus de Cassenatico dictus de Veraciensi - - - - - - Domina Beatrix de Sabaudia, pater et mater dicte nobilis domicelle future conjugis, in pratis, vineis, nemoribus, censibus - - - - pascuis, terris cultis et incultis, arboribus fructiferis et infructiferis, homagiis, domibus molendinis, aut quibusvis aliis bonis - - - - fruendum et possidendum, seu denariis seu natura terrarum et omnium bonorum constitutorum. Item - - - Domini supra nominati contemplatione presentis matrimonii dederunt et tradiderunt donatione pura, perpetua et irrevocabili que dicitur inter vivos sine spe donationis revocande, videlicet *tercentos florenos auri*, intra decem annos solvendos, de anno in annum per partes equales, que sunt et erunt triginta floreni auri in quocunque anno, in festo beati sancti Michaelis percipiendos per ipsum dominum futurum conjugem, et ut supra dederunt, constituerunt ac donatione inter vivos donarunt dictus nobilis dominus de Cassenatico, et dicta nobilis domina Agnesia Gesia Juinville dictis nobilibus dominis futuris conjugibus, dictos tercentos florenos auri sub pactis et conventionibus consequentibus. Et primo : quod dicti nobiles futuri conjugis celebrato ipsis matrimonio inter ipsos teneantur et dabeant venire moraturos in Castello nobilium dominorum donatariorum dicto de Cassenatico, sicut et ibi vivebat alias et antea nobilis domicella futura conjux, preterea suam pupillaritatem. Item pariter inter dictum nobilem et

egregium dominum Franciscum de Cassenatico patruum et avunculum dicte nobilis domicelle future conjugis et dictum nobilem Petrum Crouy Chanelis fuit solempniter actum, per sanctum juramentum, supra sancta dei evangelia, per eos corporaliter prestitum se se mutuo confortare et sustinere ac sibi invicem favere, hominibus, denariis et totis viribus corporis et animi, omnibus vite temporibus pacis presertim et belli adversus et contra omnes quoscumque dominos et non dominos, excepto tamen illustrissimo et magnissimo nostro domino Dalphino et nostro domino sanctissimo Papa, ut omnibus contractis est consvetum. Item pariter fuit actum, quod dicti nobiles futuri conjuges cum dicti nobilibus dominis donatariis eisdem vivere preceptis ***et omnia facere que boni filii legitimi naturales a sagvine Regio processi, patri et matri facere teneantur et debeant :*** ac vice versa, quod dicti nobiles domini donatarii dictos nobiles dominos futuros conjuges tractare et facere habeant eisdem prout boni pater et mater ab illustrissima origine procreati liberis suis legitimis et naturalibus facere teneantur et habeant. Item pariter fuit actum, quod dicti nobilis futuri conjuges teneantur et habeant supportare et solvere debita et alia onera atque predicta medietas tertie partis dotis nomine constituta reperietur teneri et haberi quibusvis personis. Item fuit pariter actum, quod usufructus dicte medietatis tertie partis dotis nomine constitute, dictis nobilibus dominis futuris conjugibus in dicto Castello dicti nobilis domini de Cassenatico communiter expendantur. Item pariter fuit actum, quod si contigerit, quod longe absit dictum nobilem dominum futurum conjugem ab humanis decedere ante dictam nobilem domicellam futuram conjugem absque liberis legitimis et naturalibus ex ipsis procreatis, quod predicta medietas tertie partis sibi constituta ad dictam nobilem domicellam futuram conjugem pertineat eo mediante, quod ipsa teneatur et debeat facere exequias funerum dicti nobilis domini futuri conjugis bene et honeste, secundum statum dicti nobilis domini futuri conjugis et facultatem dicte medietatis tertie partis et postea vivere consilio dictorum nobilium dominorum Francisci de Cassenatico sui tutoris et avunculi, nec non nobilis domine Agnesie Juinville, seu matrine, si tunc fuerit in humanis. Item pariter fuit actum quod si contingerit quod absit, dictam nobilem domicellam futuram conjugem ab humanis decedere ante dictum nobilem dominum futurum conjugem absque liberis legitimis et naturalibus ex ipsis procreatis, quod predicta medietas tertie partis sibi nomine dotis constituta ad dictum nobilem dominum futurum conjugem pertineat eo mediante, quod ipse teneatur et debeat facere prout supra dictum et scriptum est exequias funerum et postea vivere consilio dicto-

rum nobilium dominorum Francisci de Cassenatico et Agnesie Gesie Juinville, si tunc fuerint in humanis. Item pariter fuit actum quod si contingerit dictum nobilem futurum ab humanis decedere absque liberis ut supra, et dicti tercenti floreni auri tunc soluti, quod ipsos solvere teneantur et debeant heredes ipsius nobilis futuri conjugis nobili domicelle future conjugi una cum centum quinquaginta florenis auri in augmentum dotis. Et hec omnia sub obligatione et hipoteca omnium bonorum tam nobilis domini futuri conjugis, quam nobilis *Domini* Antonii Crouy Chanelis et nobilis domine Ambrosine de Commeriis patris et matris dicti nobilis domini futuri conjugis presentium et recipientium, tam dictorum bonorum constitutorum quam non constitutorum ut est amplius constitutum et actum in instrumento recepto manu mei notarii anno domini millesimo tercentesimo septimo die sexta mensis - - - - - - Item pariter fuit actum, quod omnia bona per ipsos nobiles futuros conjuges acquirenda sunt et erunt communia quolibet ipsorum. Item pariter fuit actum, quod si contingerit quod absit dictos nobiles futuros conjuges absentare Castellum et societatem dictorum nobilium dominorum Francisci de Cassenatico et Agnesie Gesie Juinville ut supra nominibus nominatorum, culpa et defectu ipsorum nobilium dominorum futurorum conjugum, quod donatio facta dicto nobili domino futuro conjugi tercentorum florenorem auri, nulla sit et in nullitatem transeat, prout si nunquam facta exstitisset et nihil habere debeant dicti nobiles futuri conjugis preter dotem predicte nobilis future conjugis sibi constitutam videlicet medietatem tertie partis ut superius scriptum, sed totaliter tercentos florenos auri reddere et restituere teneantur et debeant, seu partem seu totum acceperint. Et etiam et vice versa si contingerit quod absit dictos nobiles dominos futuros conjuges absentare dictum castellum et dictam societatem dictorum dominorum donatariorum ut supra defectu et culpa ipsorum dominorum, quod ipsi nobiles futuri conjugis habere debeant omnia bona tam dotis nomine constituta nobili domicelle future conjugi, quam donationem inter vivos tercentorum florenorum dicto nobili futuro conjugi data predictis pactis inter ipsas partes factis non obstantibus. Item pariter fuit actum quod si quivis partium contrahentium aliquod facere agere habeat seu velit quovis modo cum aliquibus personis sine consensu alterius non possit, nisi duntaxat usque ad summam triginta florenorum auri solverit et deliberaverit : que quidem bona superius in dotem constituta, seu que de eisdem reperietur instrumentum per eumdem nobilem dominum futurum conjugem promisit et juravit ipse nobilis futurus conjux reddere et restituere dicte nobili future conjugi, vel suis in omni-

bus casibus restitutionis locum habentibus ipso modo et forma, quibus ipsa bona reperiet, una cum centum quinquaginta florenis auri, formis premissis, que dictus nobilis dominus futurus conjux ut supra dictum et scriptum dicte nobili domicelle future conjugi dedit et donavit in augmentum dotis et ipsius alimentum qualiscunque dote recepta vel non recepta solvendis inter sex annos proximos post dissolutionem presentis matrimonii videlicet anno quolibet viginti quinque florenos auri una cum donariis ut est consvetum omnibus contractis. Et ibidem et viceversa dicta nobilis domicella futura conjux de authoritate licentia predictis pro se et suis dedit et donavit dicto nobili domino futuro conjugi presenti ut supra vita durante sua ipsa videlicet septvaginta quinque florenos auri solvendos inter tres annos post dissolutionem dicti matrimonii, videlicet anno quolibet viginti quinque florenos auri. Et fuit actum inter dictas partes contrahentes quod donationes tam contemplatione dicti matrimonii, quam augmenti et sequenter inter ipsas partes facte ad liberos communes pertineant futurorum conjugum, siqui extiterint post mortem ipsorum conjugum liberi dictorum nobilium futurorum conjugum possint facere de augmentis et sequentibus tantum per alterum alteri datis ad eorum omnimodam voluntatem. Item fuit pariter solempniter actum inter partes et sub juramento prestito per ipsas partes supra sancta Dei evangelia corporaliter per easdem, quod ***illustrissimus et magnissimus dominus Johannes noster Dalphinus, et illustrissima et magnissima nostra domina Beatrix hungarie amicissima sua uxor cognati dicti illustris domini Petri Crouy Chanelis contemplatione dicti presentis matrimonii et nobilissime cognationis superius dicte et presertim inter dictam illustrissimam et magnissimam dominum nostram Beatricem hungarie, et dictum illustrem dominum futurum conjugem ambos a sangvine Regio hungarie processos,*** et etiam contemplatione actorum et servitiorum nobili et illustri domino Antonio Crouy Chanelis presenti et contrahenti, et nobili ***Andreo Crouy Chanelis avunculo dicti nobilis domini futuri conjugis ac fratre ipsius domini Antonii supra dicti*** illustrissimo et magnissimo domino Humberto patre ac predecessore dicti domini nostri Dalphini tam bellis contra Dominum comitem Sabaudia, quam alibi et quod dederit et fecerit et quotidie dare, facere et tueri conatur et etiam contemplatione mediocrium statuum bonis et possessionibus ipsius nobilis domini futuri conjugis et multis aliis contemplationibus non vi, non dolo sed sciens, prudens et spontaneus ut dicebat pro se et suis heredibus et successoribus, dedit et donavit donatione perpetua et irrevocabili que dicitur inter vivos sine spe donationis revocande videlicet ***quinquaginta florenos auri quolibet anno solvendos*** usque ad extremum vite di-

cti nobilis domini futuri conjugis percipiendos terris et possessionibus dicti domini nostri Dalphini hujus loci Alavardi sicut erit amplius scriptum et contentum instromento quod erit confectum confestim eo mediante, quod dictus nobilis futurus conjux sub juramento supra dicto juravit et promisit dictum nostrum Dalphinum versus et contra omnes ex totis viribus corporis et animi attendere, deffendere et tuere conabitur seu pacis seu belli et omnibus temporibus. Item pariter fuit actum, quod ipse dominus noster Dalphinus etiam et eadem contemplatione dicti presentis matrimonii et etiam bonorum servitiorum omnibus temporibus ipsius illustrissimi et magnissimi nostri Dalphini actorum et factorum et que quotidie gerere et facere et eum tuheri conantur et non cessant dicti nobiles domini Franciscus de Cassenatico et Petrus Crouy Chanelis et multis aliis contemplationibus dedit et donavit donatione pura et perpetua et irrevocabili que dicitur inter vivos sine spe donationis revocande, videlicet nobili domicelle future conjugi ut superius dictum *quinquaginta florenos auri* usque ad extremum vite dicte nobilis future conjugis percipiendos supra terris dicti Domini nostri Dalphini ac propingvioribus locis Noyareti et Veureti et presertim supra concessionibus alias domino nostro Dalphino nobili Domina Flotta de Cassenatico eo mediante, quod dictus Dominus Franciscus de Cassenatico, et nobilis Domina Agnesia Gesia - - - - nominibus quibus supra pro predicta domicella futura conjugi renunciantibus et acceptantibus solempniter juraverunt et promiserunt per sanctum - - - - - ut supra scriptum, quod ab hodierno die, usque ad futurum et eternum tempus non amplius erunt lites ac contestationes - - - - Dominus supra terras et possessiones de Cassenatico dicto illustri Domino nostro Dalphino omni tempore debitis ac recognitis census et dominia supra dicta ex hodierno die usque ad futurum et eternum tempus libere, solvere et pagare teneantur - - - - - eo quoque mediante, quod dicti nobiles Domini Franciscus de Cassenatico et Petrus Crouy Chanelis nominibus quibus supra - - - - - dictis et specificatis omnibus temporibus pacis et belli, versus et contra omnes dictum illustrem Dominum nostrum Dalphinum - - - - non venerandissimum Dominum Johannem Genovensis Valentinensem episcopum et Dyensem, nec non venerabilem Dominum Drodonum de Cassenatico priorem Bellimontis, nec non nobilem Dominum Amedeum Chaste, huic presenti matrimonio presentes et contrahentes omnibus viribus corporis et animi, attendere, deffendere et tuheri conabuntur. Et viceversa venerandissimus Johannes Genovensis Valentinensis et Dyensis episcopus, nec non venerabilis dominus Drodonus de Cassenatico Prior Bellimontis et nobilis Dominus Amedeus Chaste presentes et

contrahentes, sub dictis pactis et juramentis dictis nobilibus Dominis Francisco de Cassenatico et Petro Crouy Chanelis nominibus quibus supra solemniter promiserunt et juraverunt eos omnibus temporibus, adversus et contra omnes Dominos et non Dominos attendere, confortare et juvare hominibus et denariis ex totis viribus corporis et animi, exceptis tamen per omnes partes sanctissimo Domino nostro Papa et illustrissimo Domino nostro Dalphino et sub iis omnibus contemplationibus terre superius dicti Noyaretti et Veureti, supra quibus presentes dicti quinquaginta floreni auri dicti nobiles futuri conjuges post mortem ipsorum erunt et esse habebunt omni proprietate dicto nobili domino Francisco de Cassenatico vel suis ad habendum, tenendum et fruendum, ut amplius erit confestim statutum instrumento manu mei notarii recepto que omnia predicte partes laudaverunt et promiserunt nominibus quibus supra, sub juramento et obligationibus suis supra et infra scriptis, et de novo contra predicta in judicio vel extra non venire sed ea omnia per partem instrumentum attendere et reinplere integre et perfecte, perpetuo et omni tempore, et dictus Dominus Petrus Crouy Chanelis pro dicta dote medietatis tertie partis quieturos facere, predictum nobilem Dominum Franciscum de Cassenatico et predictam nobilem Dominam Agnesiam Gesiam Iuinville, dum fuerit in ejus potestate, pro quibus omnibus submisit et hipothecavit specialiter omnia sua bona paterna et materna, causante constitutione predicta, toties quoties ipsorum Dominorum ut supra nominatorum, vel suorum unus quisque requisiturus, vel de quolibet requisitus nobis de quibuscumque supra nominatis partibus de omnibus supra et infra scriptis et specificatis unum quelibet partium instrumentum prebere, et manu mea scribere, et tot quot sint et erunt in futurum necessaria, que requisitus transcripsi et tradidi fideliter et sigillis omnium partium sigillavi.

Actum apud Alavardum in Castello illustrissimi dicti nostri Dalphini, presentibus videlicet dicto venerandissimo Domino Johanne Crouy Chanelis archiepiscopo Ebrodunensi, nec non nobilibus Dominis Artoldi Brianconis, Guigonis Allamandi, Domini Vallisbonesii, Reymondi domini Meuillonis, Renaldi Montisalbani domini Montismauri, Arnauldi Flotti, Rolleti Pilosi, Artaudi domini Rossilionis, Hugoneti Falavelli, Peroneti Murinacii, Falqueti Montiscanuti, Guigonis Berengarii militis, testibus ad premissa vocatis specialiter et rogatis. Et ego Lautelmetus Guenisii auctoritate imperiali publicus notarius his omnibus interfui, et sic veritas, requisitus et quesitus hanc chartam manu mea propria scripsi fideliter, signoque meo consveto signavi in robur et testimonium premissorum.

Hátirat. Matrimonium nobilis et illustris Domini Petri Crouy Chanclis, et nobilis domine Ambrosine de Commeriis ex parte una. Et illustris et egregie domicelle Agnesie de Cassenatico fiilie nobilis et egregii D. Othomardi de Cassenatico dicti de Veraciensi et illustris et genorose Domine Ludovice de Sabaudia ex altera".

Kétségkivül tudományos érdekeltséggel fogja mindenki e régi irományokat olvasni s kegyelettel szemlélendi a Crouy-család ide iktatott ősi czimerét, melyen oly ismerős jelek szerepelnek; de a gondolkozó előtt örökké rejtély marad, hogy velenczei Endre gyermekei s unokái létét azon 22 éven át, mit hazánkban, s nagyrészt a trónon töltött, titkolhatta, s hogy e titkolózásban még a gyengédebb öreganya is osztozhatott, s hogy végre oly közel városból, mint Velencze, oly fontos személynek, mint Endre volt, állitott első házassági hire hazánkba el nem jutott.

Önkénytelenül azon gondolatra kell jöni, hogy a mennyiben a bemutatott oklevelek hitelességét törvényszék bizonyitja, — III. Endre azok szerint első házasságát előbb köthette, mintsem trónra juthatni vélt, s annak eredményét tán nem tartotta később saját ősi korona-igényeivel összeférőnek, annál is inkább, minthogy azon korban egyedül nagy dynastikus összeköttetések nyujtottak hazánkban is trón-biztosságot mind külső, mind belső támadások ellen.

Hogy ily magasb politikai felfogás vezérelhette Endrét, az is látszik bizonyitni, mivel az okmányok szerint épen az időben adta át Felixnek és Márknak francziaországi és dalmátiai jószágát osztály és birtoklás végett, midőn maga mint slavoniai vezérherczeg hazájába visszatért, de a történtek szerint fiait magával hozhatni nem hitte, kik és unokáik ennél fogva idegen földön minden évvel s minden házassággal távolabb estek a törzs fényétől, igényeitől és értékétől, melytől magokat származtatják.

De hogy a nemzetség e származásra folyvást büszke, tanusitja fennemlitett nemességi pere, tanusitja az, hogy, mint köztudomásra van, 1844-ben a magyar országgyüléshez indigenatusért, tehát nemessége magyarországi érvényességeért folyamodott, s jelenleg már csakugyan Magyarországban *gróf* ranggal részint mint földbirtokos, részint mint katona, 609 év történetén és viszontagságain át rég elévült haza s uj polgártársai sorsát osztja.

Nagy küzdelmekbe és viszontagságokba került, mig III. Endre halála folytán az *Anjou-ház* sovárgott czéljához, a magyar trónhoz juthatott. — Két királyt választott s koronáztatott meg előbb a nemzet, mintsem III. Endre versenytársa czélt ért volna.

Az eredmény tanusitá, hogy Károly Róbertnek a nemzet rokonszenvében eleintén semmi támasza nem volt, s a magyar nemzet bebizonyitotta, hogy *nem egyházi* tekintet alá eső jogait és függetlenségét még az akkoron igen is félelmes pápai tekintély ellenében is megőrizni képes és elhatározott vala. Csak miután cseh László az utolsó Árpád árva leányát Erzsébetet, s vele királyi jogczimének legerősb paizsát cserben hagyta, s ildomtalansága által pártját s a nemzet hajlandóságát elvesztve, menekülni kénytelenült; — s csak miután a bajor Ottót Apor László erdélyi vajda törbe ejtette s a koronától megfosztotta, — a gyülöletes Gergely esztergami érsek-jelölt pedig a Colonna-herczegek által Avignonban agyonveretvén, — a primási székre az erélyes és hazafias *Tamás* ült, — sikerült Károly Róbertnek, a római szent szék csüggedetlen gyámolitása mellett, a magyar koronát elnyerhetni.

Mindazon oklevelek, melyekben e kor küzdelmeinek Károly Róbert viszontagságainak története s emléke fennmaradt, a Fejér-Codex 8-dik kötetének 1-ső füzetében megolvashatók.

Hogy az Anjou-ház oly nagy tusák után juthatott a magyar királyi méltóságra, kétségkivül leginkább a reactiónak tulajdonithatni, mit nagy részben a tekintet nélkül alkalmazott egyházi és politikai erőszakos feltolási eszközök idéztek elő; — de el kell ismerni, hogy e ház a trónra emelkedvén, minden benne rejlő erkölcsi erővel királyi hivatásának élt, s a legnagyobb királyt, kit a nemzet története sz. István, Kálmán és sz. László óta felmutathatott, t. i. *Nagy Lajost* adta a hazának, ki a magyar koronát, nemzetet és országot soha többé el nem ért fényre, hatalomra és terjedelemre emelte.

A sors azonban ugy akarta, hogy az Anjou-ház a magyar korona hatalmát és dicsőségét, s a magyar birodalom e fényes dynastia tetterős és nemzeties országlását rövid ideig, s csak két nemzedéken át élvezhesse, mert Nagy Lajos leányában, Zsigmond király nejében, Máriában, az Anjouknak a magyar trónon, s egy századdal később a szicziliai királyságban is magvaszakadt.

A történet tanusága szerint az *Anjou-ház* gondviselési rendeltetése volt: Nagy Lajos leánya, Anjou Mária, annak férje, Zsigmond király, és ennek leánya Erzsébet által az első lánczszemet képezni, mely *Albert* király személyében a felséges Habsburg-háznak, a magyar királyi trónra az első vérségi jogot biztositsa.

T.

III.

Beodrai Karácsonyi Guidó.

magyar akademiai alapitványa.

A magyar nemzet legdicsőbb vonásai közé tartozik az áldozatkészség kimerithetlen ösztöne.

E nagy nemzeti erénynek köszönjük közel egy évezereden át mindazon közintézeteket, mik egy részről a haladó culturát, más részről a humanitás szükségeit ápolták hazánkban.

Az időnek emésztő viszontagságai daczára ott áll e dicső tulajdon roppant monumentuma, az állam által kezelt, s számos milliókra menő közalapitványok nagyszerü tőkéje és földbirtoka, ott állanak országszerte a tanintézetek, ott végre a nemzeti muzeum, a szinház és magyar akademia.

De minden kornak meg van a maga iránya, szüksége és ösztöne, mely az áldozatkészségnek kalauz gyanánt szolgál. — Ez idő szerint *a nemzetiség és anyanyelv* az, melynek sorsa a hazafiak szivét buzditja, s ez ösztön nyilatkozik az áldozatokban, miknek hirét időnkint a magyar akademia jelentéseiben veszszük, s mik közt a lefolyt évtizedben legnevezetesb *beodrai Karácsonyi Guidó* lelkes hazánkfiának 30 ezer pengő forintnyi adománya.

Hálátlanok volnánk a Gondviselés iránt, mely a magyar nemzet felett őrködve, jobbjaink kebeléből a hazafiui áldozatkészség ösztönét kialudni nem engedi, — ha ily nemes indulatnak, mint egyszersmind a kort jellemző cselekvésnek emlékét, jelen rovatunkban fenntartani elmulasztanók.

S midőn igy erkölcsi kötelességünknek megfelelni igyekszünk, bizonyosak vagyunk abban is, hogy a közönség benső örömmel üdvözlendi *Karácsonyinknak* ide iktatott példás alapitvány-levelét: *)

---

*) Érdemes, hogy azon becses levelet, melylyel a lelkes alapitó ez oklevelet a Magyar Akademia koszorus elnökének, m. Dessewffy Emil grófnak beküldé, az adatok teljessége végett szintén registráljuk. E nemes egyszerüséggel irt levél igy hangzik:

„Mélt. Gróf Ur, M. Akad. Elnök! Hazafiui kötelességemet hiszem leróni, midőn az ide mellékelt alapitvány-levelemben a M. T. Társaság érdekeiről megemlékezve, azok előmozditásához járulok.

Fogadja Méltóságod és a T. Magyar Akademia e csekély áldozatot oly szivvel, mint a minővel én azt felajánlom.

Ezt azon bizalmas kéréssel jelentem Méltóságodnak, méltóztassék intézkedni, hogy alapitványom az arra vonatkozó levelemben kifejezett kivánatomhoz képest szokott pontossággal teljesittessék.

Ki nagybecsü hajlamaiba ajánlott vagyok mély tisztelettel Méltóságodnak
Pesten, 1858. mart. 30. alázatos szolgája
Karácsonyi Guidó s. k.

Alapitvány-levél.

Én alulirt *Beodrai Karácsonyi Guidó*, miután bold. édes atyám néhai *Beodrai Karácsonyi Lajos* halála után minden ősi jószágaim birtokába jutottam; akarván *Hazám érdekében* a közczélok elömozditásához némely adakozással járulni, s különösen a magyar nemzeti irodalom elömenetelét csekély tehetségemhez képest eszközölni, az országos *Magyar Akademia* javára ezennel 30,000, szóval *harmincz ezer pengő forintot* alapitok olyformán, hogy:

1. Ezen összes töke jelen alapitvány-levelemnek Torontál megyében fekvö Bánlak nevü jószágomra leendö betáblázása által biztosittatván, mindörökre nálam és örököseimnél — ha csak én vagy ök azt a M. Akademia pénztárába lefizetni nem akarnók — felmondhatatlanul megmaradjon; hogy

2. Ezen tökének mai naptól járó öt száztóli kamatát jövö 1859. mart. 1. napjától kezdve, évenkint 1500, szóval ezer ötszáz pfttal tartozom én és örököseim pontosan és késedelem nélkül mindig mart. 1-sö napján a fentiszt. M. Akademia pénztárába lefizetni.

3. Ezen kamatokból 1000, szóval egy ezer pftot a fentiszt. M. Akademia forditson saját belátása szerint müködései czéljaira; az 500, szóval ötszáz pftra nézve pedig kivánom, hogy ezen öszveg aranyakra váltatván, évenkint mart. 30-án a legjobb dráma és felváltva vigjáték azon irójának 100, szóval egy száz aranyban adassék ki, a ki az ezиránt nyitandott pályázat utján a legsikerültebb müvet adandotta.

A jelen alapitvány-levél kiállitásával és betáblázásával járó bélyeg- és százalék-dijakat én viselendem, egyszersmind belégyezem abba, hogy ezen levél minden további meghallgatásom nélkül békebeleztessék.

Kelt Pesten, 1858. mart. 30.

Karácsonyi Guidó, s. k.

IV.

Magyar krónika.

1.

Statistikai adatok
Magyarország török korszakából.

Midőn Szulejman 1541-ben Budát csel által hatalmába ejtette, Magyarországon politikai és hadi ügyekben helytartójául Mohamed pasát nevezte; az ország pénzügyeit, első sorban az adónak behajtását, Khalil def-

terdárra bizta, ki a vezérpasa mellett Budán székelt, és számos évekig maradván tisztében, a magyar-török szandzsákok adólajstromát szerkesztette, mely másfél századon át alaptörvényül szolgált a budai helytartóságnak *).

Ezen Khalil begről szól Bethlen Farkas, midőn az 1545-diki évhez ezeket jegyzi: „Szulejmannak Budán lakó kamaraelnöke a székesfehérvári szentegyház minden rejtekeit gondosan kikutatván, még a királyok sirjaiba is mártotta szentségtelen kezeit, és kiszedegette belőlök a minek értéke volt: a koronákat, a királyi pálczákat, az arany almákat, a drágalátos nyaklánczokat és gyürüket stb.: mind ez Szulejman tárházába került. János király koporsójából még a holt testet is kivetvén, azt a székesfehérvári biró kezéhez adta e szavakkal: „nesze, itt van bálványaitok egyike, temettesd el másutt tetszésed szerint"; s a biró a külvárosban, szent Mihály templomában keresett állandóbb nyughelyet a holttest számára" **).

Szintén ezen Khalil beg adólajstromát érti Szelim szultán, irván 1572. martiusban Drinápolyból, Báthori István erdélyi vajdának ekképen: „Az én hatalmam portájára leveledet küldetted; leveledbe azt irtad, hogy az budai és temesvári beglerbegek és az végbeliek .... az te határodba való falukat dulnák, rabolnák, pusztítanák az földet, és csak az tefterre mutogatnának belőle, mikor megtalálnád őket. Én pedig teneked kildettem volna az én parancsolatomat, melybe én megadtam volna neked az Erdélyországot teljes birodalmával mint az János királnak, azt is jelentötted; és hogy az mit az János királ birt, azt én neked azon igazsággal, birodalommal adtam volna, hogy birnád és abba senkitől bántásod ne lenne. Könyergettél nekem azon, hogy parancsolatomat adnám az beglerbegeknek és az végbeli szancsákoknak, hogy bántásod ne lenne tőlök abba, mit az János királ birt ... Azért igy érts meg: hogy az mint először az Erdélyország az megholt királynak adatott, és az mint ő birta, teneked is teljességgel ugy engedtem birnod. Régtől fogva valami vagy váras vagy falu, valami föld oda birattatott, innét annak semmi bántása nem volt, mind ez mai napig; valamint ezelőtt birták, azonképen birják most is; az mely faluk az Halul beg tefterébe beirattanak, azok ide birattattak, ezt királnak is megirtam vala, az végbeli begeknek is azonképen megirtam vala; mast is ugyanazon az én parancsolatom; hiszem azt, hogy az én regestumom ellen nem cselekedtek semmibe. Ha ezután azokba az falukba, kik régtől fogva Erdélyhöz valók, bántástok lenne, mely faluk az tefterbe nem volnának, ugyan terök nyelven vezetég nevével ird meg nekem azokat a falukat, és az földet az melybe bántatnál, azt is kitől bántatnál. Én azon te leveledet, irásodat egybe conferálom az én regestumomhoz, és ahhoz képest választ teszök. Ha valakitől bántásodat találom azokba, kik az regestumba be nem irattanak, azt, az ki miá bántásod leszen, ugy megbintetöm erős bintetéssel, hogy mind az egész ország megcsudálja. Az határ közt való faluknak az ő vezetég nevöket török nyelven ird meg nekem; te is az ott való begeknek hadd meg, hogy ugy cselekedjenek ebbe, végre meg ne bánják" ***).

Hammer helyesen jegyzi meg, hogy Khalil ezen lajstroma valamennyi békeértekezlet alkalmával heves viszályt idézett elő a porta között egy részről, s Ferdinánd és utódai között a másikról, s már ennélfogva is hi-

*) Hammer, Gesch. des Osman. Reiches, III. 266.
**) Bethlen Farkas, I. 318—320.
***) Az egykori hivatalos forditás minutájából.

szem hogy Bécsnek levéltáraiban talán az öszves deftert lehetne feltalálni. Egyelőre közlöm itt a szolnoki szandzsákság helységeinek lajstromát a felebbi levéllel egykoru kéziratból, melynek felirásából láthatni, hogy Khalil beg könyvéből vonatott ki, s melyet, mint hiszem, nemcsak történetvizsgálóink, hanem hazánk földleirásának és statistikájának mivelői is analectáik közé fognak sorozni.

Catalogus possessionum sub praefectura Szolnokiensi, quae in regestum Halulbegi descriptae sunt.

Békés tartományába:
Cseff.
Pázmán.
Királtelek.
Kismirád.
Sima.
Szenttamás.
(Ez Szenttamás Szentmiklóshoz való)
Talamiklós.
(Ez Szolnokhoz való.)
Florincsmiklós.
Kovácsi.
Jazmin.
Csap.
Ezek Szolnokhoz valók eddig.

Következnek Szentmiklóshoz valók.
Mezetala.
Jaka.
Bezeboj.
Bajom.
Gyánta.
Iráz.
Torma.
Mikaperecz.
Atomaj.
Bolgár.
Szamárgyete.
Zapoly.
Bethe.
Konyár.
Szénás.
Hatház.
Darvas.
Szentmihál.
Felős.
Talangyoz.
Kusibal.
Veldeház.
Beszermén.
Varjas.
Brut.
Denerka.
Miske.
Szász.
Bród.
Sződecs.
Zekín.
Vazlar.
Thorda.
Eddig Szentmiklóshoz valók ezek.

Következnek ismeg Szolnokhoz tartozók.
Varsán városa császáré.
Ság.
Marath.
Telekszállás.
Homokszállás.
Zakháza.
Ezek császáré.
Marék.
Kodvar.
Aszufa.
Sás.
Istvánháza.
Halásztelek.
Gyedreg.
Sáp.
Úgh.
Gyalu.
Csin.
Teltin.
Kisbol.
Szelemir.
Tanak.
Gyutagyan.
Ruk.
Bolhamora.
Nagybol.
Csepe.
Torto.

Szentimre.
Gyemeres.
Ipaház.
Keresztes.
Zafalas.
Tur városa.
Gyezketh (ez Kőrösladánhoz való.)
Pispeki.
Pocsaj.
Miroszentmiklós.
Apád.
Bánfalva.
Szőlős.
Takson.
Csudapala.
Terdetergoge.
Cseke.
Vargya.
Tarkő.
Hegyes.
Poraj.
Törekd.
Zalok.
Igyar.
Nagyalván.
Derecske.
Gyönes.
Szovát.
Ös.
Ezt Zetegyöreknek irja. Zetegyörgyszeg.
Szentpetérszeg.
Egyek.
Báránd.
Örös.
Szám.
Ohad.
Szigeti.
Örín.
Derse.
Szoboszlóabagy.
Károly.
Morak.
Ez Békéshöz való. Körösladány.
Tadvár.
Szepes.
Bermegház.
Ujváras.
Debreczen városa.
Gyármán.
Székfalu.

Ösvény.
Ecset.
Karadaj.
Vanda.
Bolkán.
Pispekladán.
Udvari.
Zerep.
Csapagy.
Csengő.
Torda.
Orrod.
Gyenozta.
Gyene.
Sáp.
Beszermén.
Kisrana.
Nagyida.
Kisida.
Barlak.
Pegyín.
Nagyrapa.
Nagyfeltó.
Zomajo.
Jenyő.
Tamáskereke.
Beregtamás (ez Debreczenhöz való.)
Orosz.
Tarcsaháza.
Szentmiklós.
Nagymihálfalva.
Monostor.
Bács.
Szentgyergy.
Pák.
Háromfalva.
Egrő.
Csemekén.
Nagygotha.
Adon.
Apa.
Ösres.
Vámosperecs.
Nagykomádi.
Szokoly.
Tót.
Nagyfalu (ez Debreczenhöz való.)
Halap (ezis Debreczenhöz való.)
Osod.
Kisgoth.
Karaszóderecske.

Pocsaj.
Sama.
Koza.
Keresztur.
(Döge Debreczenhöz való.) Sámson.
Pacsmocs.
Tamár.
Atatorda.
Bolkán.
Bolcs.
Böten.
Zamarín.
(Ez Debreczenhöz való.) Bódogfalva.
Dobószeg.
(Ez Debreczenhöz való.) Egen.
Bakmír.
Bagyun.
Kakan.
Japol.
Ágas.
Szentmihál.
Nyirmegtamás.
(Ez Debreczenhöz való.) Panak.
Nagymihály.
Nagymonostor.
Csekehíd.
Gyenesz.
Eddig száz tizenhat falut teszen.

Imár következnek az Kunság tartománbeli faluk.
Tatarja vidéke.
Karzag.
Ujszállás.
Kolbász.
Kunhegyes.
Lőcse.
Hanban.
Asszonszállás.
Kopolbász.
Csorba.
Mesterszállás.
Kakat.
Marjalaka.
Csóiszállás.
Kistorgogya.
Gyödszállás.
Moroncs.
Örgönde.
Magyarszállás.
Pocsa.
Zamazkín.
Nagyharang.
Madaras.
Ujfalu.
Szime.
Szilcsegyerön.
Kezterend.
Lők.
Varnos.
Naglas.
Zeltekház.
Mirilház.
Dada.
Tót.
Csop.
Királtelke.
Eddig ismeg harminczngy falut teszen.

Következik Varsán tartománya Szegedhöz való.
Marton.
Czinoj.
Ursa.
Györötkolos.
Helegín.
Szentlászló.
Tés.
Bigen.
Szentkirál.
Mitrang.
Nyakas szentgyergy
Nyakas szegvár.
Derékegyház.
Varsán városa.
Ujvárus.
Bögye.
Mehed.
Ajor.
Jajató városa.
Ez teszen 19 falut.

Mindenestül teszen 253 falut.

Szalay László.

2.

Telekiek.

(Második közlés.)

Igéretünkhöz képest, hogy a Teleki ház kitünőbb tagjairól rövid átnézetet s jellemzést nyujtunk, folytatjuk a fényes lánczolat szemeinek tovább füzését:

V. *Gr. Teleki József*, Lászlónak, Sándor és Bethlen Julia fiának, II. Teleki Mihály unokájának fia, a Teleki család egyik legkitünőbb tagja, s ennek dicsőségének egyik fő oszlopa, született Huszton, Mármaros megyében, 1738-ban dec. 21-én. Anyja, Ráday Eszter. Hét éves koráig atyja házánál, azután Losonczon, *Kármán András* vezetése alatt, utóbb 15 éves koráig Erdélyben neveltetett, hol Magdeburg tábornoktól vett oktatást a német nyelvben s történeti s mathematikai tudományokban. 16 éves korában Bod Péterhez, a „magyar Athenás" irójához vitetett theologiát, hazai történetet s bölcsészetet tanulni, s már ekkor egész éjeket töltött virrasztva könyvei között; könyvek valának vigasztalói hosszas betegségében, mely hónapokig ágyhoz köté. — 1759-ben külföldi egyetemekre utazott, nevezetesen a báseli egyetembe, hol Bernouilli, a hires mathematicus, s Iselin, és Leydenbe, hol Muschenbroeck leczkéit hallgatá. Megutazta Német és Francziaországot, Schweiczot és Hollandot; 1768-ban pedig Olaszországot Teleki Lajos rokonának és a tudós történetbuvár Cornides Dánielnek kiséretében, végre későbben 1791-ben ujra Németországot. Égető tudvágygyal vizsgálta a külföld szokásait, művészetét, politikai intézvényeit; felkereste a legkitünőbb férfiak, tudósok, s irók társaságát, kik közől többel azontul is levelezésben maradt. Utolsó utazásában, melyre akkor vállalkozott, midőn már magas hivatalnok s családapa volt, mindenfelé kitünő figyelemmel s tisztelettel fogadtatott; kedvelték őt a legjelesebb tudósok p. o. a két Bernouilli, La Caille; kedvelte a világváros Párisnak királyi udvara, melytől arany emlékpénzzel is tiszteltetett meg, s Lescinszky Szaniszló lengyel király. Hirével betölté a hazát s a bécsi udvart; atyját, gróf Lászlót, I. Ferencz római császár, Mária Therezia felséges férje, ily kérdéssel fogadta egyszer: „ön a tudós Teleki?" Nem én, felele a fiában büszke apa, „hanem fiam az". A tudományosan művelt fiatal főur, szellemi kincsekkel rakodva térvén meg a külföldi egyetemekről, bár hivatalt nem keresett, s csak vonakodva fogadott el, 1767-ben az erdélyi kir. tábla birájává, 1782-ben az érdemet becsülő II. József alatt, protestans hitü létére, békesi főispáni helytartóvá s ugyanaz évben ugocsai főispánná, 1787-ben a pécsi iskolai kerület igazgatójává neveztetett; II. Leopold alatt pedig 1792-ben belső titkos tanácsos s 1795-ben koronaőr lett. 1796 sept. 1-jén élte 58-ik évében halt meg. Hivatal- s dicsvágytól nem izgatott, sőt II. József alatt az alkotmányellenes hivatalokat elfogadni vonakodó, az elvállalt hivatalok viselésében azonban lelkiismeretes, rendszerető, szilárd férfi; igazságos, részrehajlatlan biró, kit sokak jó emlékezete s áldása kisért; vallásának hü fia s a thrón előtt bátor és eszes védője. Ezen tér, a lelkiismereti szabadságé, volt az, melyen a bölcs, és nagy önmérséklettel biró férfit olykor elkapta vallásos heve; s gyakran annyi bátorsággal lépett fel Mária Therezia türelmetlen kormánya előtt hitfelei ügyében, hogy fejedelme kegyét merész koczkára

tevé, ha a fejedelem becsülni nem tudta volna a becsületes ember méggyőződésének őszinte szavát, s a Teleki ház ész- és jellemdús fiának ősei hite melletti nemes fölmelegedését. Hasonló bátorsággal s melegséggel szólott II. József idejében, midőn vallása már biztositva volt, a haza s alkotmány ügyében. S nemcsak szóval, hanem anyagi áldozattal is buzgón s lelkesen mozditá elő a haza és vallása ügyeit, nemes fáradalmainak halhatatlan emlékeit rakva le az országgyülési és egyházgyülési naplókba. Teleki J.-től nyomtatásban is jelentek meg egy értekezés, alkalmi szónoklatok és egy költemény, szép lelkének megannyi bizonyságai. Baselben léte alatt francia nyelven irt egy értekezést : „Essai sur la Foiblesse des Esprits-Forts.“ (Értekezés az erős lelkek gyengeségéről; Leyden, 1760.) mely két kiadást ért s Mária Theresiának és a világbölcs Rousseaunak helyeslésével dicsekedhetett. Latin beszédei, melyeket, a békési főispáni székbe, a pécsi kerületi iskola-főigazgatóságba, s a koronaőri méltóságba igtattatása alkalmával tartott, nemcsak hibátlan, de classicus nyelven, szoros logikával, az eszmék világos szép rendével vannak irva, s valódi életbölcseség kincseit tartalmazzák. — Ugocsamegye rendei előtt tartott magyar beszédei, főleg melyet 1790-ben, II. József rendszerének visszaalakitása után, a nemzet által reménylett szebb jövendő küszöbén tartott, tekintve a nyelv akkori fejletlenségét, gyönyörü példányai az ünnepélyes magyar szónoklatnak, egyszerü, de nemes nyelven irvák, s nagy becsülésre méltó jelenségei gr. Teleki József hazafiságának, higgadt kormányférfiui bölcseségének egyszersmind. — Rögtönözésben nem vala erős, mint a meggondolt irásban, sőt gyakran várakozás alatti maradt, ő is bizonyitva példájával, Kazinczy szerint, hogy irni s szólani nem mindig jár együtt. A költeményt : „Atyafiui barátságnak oszlopa“. 1779-ben Kolosvárt nyomatá szeretett Eszter nővére, gr. Toroczkai Zsigmondné halálára. Kéziratban több becses munkája maradt. — Teleki József ugocsai főispán s koronaőr, Kazinczy Ferencz jegyzetei s fenmaradt arczképei szerint, sovány, középtermetü, kellemes arczu, barna arczszinü, idősb korában kissé hajlott fejü s görbedt vállu, magas fekete szemöldü, élénk tüzes fekete szemü, kedves vonzó tartásu s társalgásu, komolyan méltóságos, de bizalomgerjesztő, szivnyerő egyéniség volt. Némi különösségei ismeretesek valának Pesten, p. o. hogy menés közben, mint később családjának egy másik érdemes tagja is, általveté mentéjén pálczáját, s annak mind két végét kezeibe fogta; haját majd czopfban és fodrázva hordta, majd ismét elvágatta, s ujra megnevelte. Nemes büszkesége, önérzete nem gátlá, hogy a vele élők s társalgók otthonosan érezzék magokat. Erős érzelmekkel, lángoló szenvedélyekkel birt, de szenvedélyeit mérsékelte a bölcseség és müveltség. Mélyen vallásos, hivő, de türelmes; emberszerető, s titkon jóltevő, és a hálálkodást kerülő. A régihez buzgón ragaszkodott, a merész ujitásokat nem kedvelte, s e miatt sok összeütközése volt az előretörő korszellemmel s a cancellárral is, családja másik fényoszlopával, kivel gyakran vitatkozott. A tudományok ügyére ez is, mint valódi Teleki vér, sokat áldozott, nagy könyvtárt, s állatfajokból és physikai s mathematikai szerekből álló gazdag gyüjteményt szerzett tetemes költséggel, s Cornides Dániel magyar történeti munkákból álló becses könyvtárát 1000 aranyon vette meg. — Ezen itt méltán magasztalt Józsefnek királyfalvi Ráth leánytól született fia volt *László,* ki 1764-ben sept. 7-ikén jött világra Szirákon, Nógrádmegyében, s legkisebb korában nagyszülői, királyfalvi Róth Tamás és Vattay Borbála házánál nevelkedett, azután a marosvásárhelyi collegiumban tanult Fogarasi Pap József vezérlete alatt. Tudományszerető édes

atyja önmaga oktatá hasznos olvasásra, s birálta fogalmazásait; miáltal megtanult a gyermek önállólag, logikai rendben gondolkodni, okoskodni s gondolatait akár irásban, akár élő szóval helyesen adni elő. Felserdült korában Cornides László felügyelése alá adatott, s az ügyvédi vizsgálatot fényes sikerrel tette le. Ugyanazzal s István testvérével utazott külföldre, s a göttingai egyetemben másfél évig hallgatta az ottani nagy hirü tudósokat, Schlötzert, Gmelint, Foedert, Heynét, Schlőzert, Gatterert, Spittlert. Beutazván Angol, Franczia, Németországot, Schweiczot, s Németalföldet 1787 végén tért haza, s 1789-ben az erdélyi kormányszéknél titoknok, 1790-ben mármarosi követ a magyar országgyülésen, 1791. kir. aranykulcsos, 1792. az erdélyi kir. tábla birája, s időközben a kolosvári reform. collégium főgondnoka lett. 1788-ban, huszonnégy éves korában lépett házasságra, gr. Teleki Máriával, gr. Teleki Ádámnak, a Cid lelkes forditójának s Wesselényi Máriának leányával. Atyjának 1796-ban bekövetkezett halála őt tette szelid lelkü édes anyjának férfias segédévé s ifjabb testvére József nevelésében tanácsadójává. Családi körülmények által indittatva a mult század utolsó évében Magyarországra jött lakni; hol 1800-ban első nejét elvesztvén, 1801-ben második házasságra lépett Szoboszlai báró Mészáros János altábornagynak s Diószegi Máriának egyetlen leányával; a minden női erénynyel s kellemmel bőven felruházott Johannával, ki a nemes grófnak, saját versbeli vallomása szerint, „szeme fénye“ volt. 1802-ben a dunamelléki helv. hitvallásu egyházkerület főgondnokává választaték, 1803-ban a királyi tábla birája, 1811-ben somogyi főispáni helyettes, 1819-ben pedig a hétszemélyes tábla birája lett, s a Marczibányi-féle jutalomosztó választmány elnökségét viselte. 1821. mart. 24-kén költözött el őseihez. Sok irata maradt, bizonyságai széles tudományának, gyakorlati mély itéletének, és szent akaratának; nyomtatásban is megjelentek „Buzgó esdeklései a magyar nyelv előmozditásáról“ (Pest 1806); s véleménye egy magyar tudós társaság fölállitása iránt (német nyelven, 1816), mely mindenkor kedvencz tárgya s lelkének forró vágya volt. Ő maga nem érheté meg kedves eszméje létesültét; fiának Józsefnek maradt az öröm és dicsőség az 1830-ban életbe lépett m. academia első elnöke s fegfőbb disze lehetni. Irt verseket is, melyekben nem erős; s megirta dicső édes atyjának, Józsefnek életét, ez utóbbit német nyelven. Ő gyüjtötte azon 24000 kötetre menő Teleki-könyvtárt, mely jelenleg a m. akademia könyvtárának legbecsesb részét teszi, könyvtára többes példányaiból egyegy könyvtárt alapitott a nagykőrösi és kecskeméti tanodákban, s a debreczeni és pataki főiskolák könyvtárának nevelé-séhez évi pénzajándékkal járult. Háza mindenkor nyitva volt a tudósok s irók előtt, s e részben követésre méltó nemes példát adott a magas aristocratiának, mely e részben keveset hasonlit az angol lordokhoz, kik parkjaik s teremeik legfőbb diszének tekintik a szellemvilág nagyurainak, a kitünő irók s müvészeknek jelenlétét. Tudományok iránti szeretetét sem terhes hivatalviselése, sem az őt első neje s testvérei halála által sujtó keserü sorscsapások, sem ezeket enyhitő házi boldogsága nem csökkentheték; a tudományokban talált, ha szenvedés érte, vigasztalást, ha boldogság vette körül, nemesb örömet s müvelt lelkének eledelt; szabad ideje haláláig azoknak volt szentelve. Teleki József b. t. tan. koronaőr és ugocsai főispán másik fia, Királyfalvi Ráth Johannától, László gróf somogyi főispáni helyettes s főkurátor testvére, szinte *gr. Teleki József*, szül. 1777-ben, karácson szombatján, ugyancsak Szirákon. 15 éves koráig az atyai háznál tanult, Németi Pál s később Saátor János kezei alatt, 1786-tól fogva folyvást együtt gr.

Teleki Lajos erdélyi rendek elnökének s kormányszéki tanácsosnak fiával, a nála 8 hónappal fiatalabb szinte gr. Teleki Józseffel, kinek azután elválhatlan barátja s társa lett utazásaiban és az életben. 1791-ben a debreczeni ref. főiskolába ment rhetoricát s poézist tanulni, 1792-ben látta az országgyülést, Pozsonyban tanult németül, miután a francziát már tökéletesen beszélte; a törvénytudományt a pesti egyetemen, Kelemen alatt, hallgatta, azután a kir. táblánál jurátuskodott. 1796-ban bölcs édes atyját, a koronaőrt elvesztvén, jeles édes anyja s már tapasztaltabb bátyja, László grófnak utasitásai szerint folytatta pályáját. 1797-ben utazni kezdett, s bejárta előbb hazáját, azután Göttingába ment, hol harmadfél évig hallgatta Schlössert, Beckmannt, Eichhornt, Gatterert, Kajtrert, Lichtenberget, Blumenbachot, Gurdint, Bouterwecket, Heynét; megismerkedett sok kitünő férfival, szűnnapok alatt bejárta Németország több részét, s meglátogatta a nevezetes irókat, tudósokat, nevezetesen Göthét, Wielandot, Herdert, Klopfstockot, Paulust, Campét, és a szász fejedelmi udvarokat. 1800-ban Angliába ment, Etomban néhány hétig tartózkodott, buzgón tanulmányozta az angol nevelési rendszert, s polgári intézményeket, hallgatta Pitt szavának hatalmas zengését, figyelemmel leste Herschel kisérleteit; bemutattatá magát az udvarnál, hol, valamint más hasonló ünnepélyes alkalmakkal is, magyar diszruhában jelent meg; felkeresé a művelt gazdaságokat, gyárakat, kerteket, — mindenkor előtte lebegvén hazájának jólléte s dicsősége, melyet ez intézmények s tapasztalatok átültetésével növelni és szilárditni remélylett. Visszajövet a mecklenburg-schwerini udvart s Berlint lakta meg, hol sokat társalkodott Fesslerrel, Fichtével s Klapróththal. Visszajövén 1800 év őszén hazájába, az erdélyi udv. kanczelláriánál kezdett szolgálni, 1801-ben nőül vette gr. Teleki Lajos leányát, Sófiát, kitől nyolcz gyermeke lett. Ezek közt *Domokos*, kit mint jeles országgyülési szónokot, publicistát s irót ismerünk. 1804-ben arany kulcsos s az erdélyi kir. táblánál számfeletti, 1807-ben pedig ugyanott rendes biró s előadó lett, s már 1802-ben, bátyja gr. Teleki László helyébe a kolosvári reform. collegium gondnokává választatott. Hivatala és számos gyermeke nem tartóztatá, hogy az 1809-iki nemesi felkelésben részt ne vegyen, mint a tordamegyei nemesség kapitánya, s hogy emberbaráti és hazafiui eszméi létesitésére sok időt ne forditson. — Igy lett a marosvásárhelyi kórház egyik alapitója s igazgatója; statistikai társaságot tervezett; a rimai bánya-egyesülettel, melynek ő is részvényes tagja volt, a magyarországi vaskereskedésnek Erdélybe, Oláhországba s Moldvába leendő kiterjesztése iránt értekezett, a halhatatlan Keszthelyi Festetich példájára gazdasági javitásokat hozott be jószágain s ezért a bécsi cs. k. mezőgazdasági társaság tagjává is lett. — 1816-ban erdélyi kormányszéki tanácsossá neveztetvén, Kolosvárra tette át lakását, ott meleg részvéttel pártolta a m. irodalmat s játékszini ügyet, az 1816-iki nagy szükség idején pedig ezreket áldozott a szegénység táplálására, javaslatot készitett az ugynevezett „rumford-leves“ kiosztása iránt, s életbe is léptette azt éhhalállal küzdő sok száz embertársa megmentésére. Ezen emberbaráti lelkes működés közepett oltá ki a még csak negyven éves nemes életet a kérlelhetlen halál, melynek mint magrázó közveszteségnek hire mély gyászszal lepte el Erdélyt, s többek közt gróf Bethlen Eleket e sorok irására ragadá:

Az ilyen halálok csapások lennének
Még dus partjain is a büszke Themsének.

Magas, méltóságteljes, de vonzó arczu férfi volt; méltósága nem hideg, hanem a szemekben s ajkakon lakó kedvességgel szeliditve, s mele-

gitve. — Bölcsen takarékos volt, külső fényre keveset tartott, de emberiség s haza czéljaira mindig nyitva volt szive és erszénye. Már posonyi tanuló korában kikapott havi pénzét, piperétől s hiu kedvtöltéstől elvonva, egyik szegény de jeles tanulótársa segélyezésére forditotta.

VI. Mielőtt átmennénk a gróf Teleki ház legragyogóbb fénypontjára, az erdélyi kormányzó s m. akademiai elnök Józsefre, a Hunyadiak korának halhatatlan irójára, tegyünk egy oldalszökést a család másik ágára. Gróf *Teleki Ferencz*, ki közönségesen az *idősbnek*, vagy *paszmosinak* neveztetik, hogy hasonnevü rokonaitól, különösen unoka öcscsétől s később sógorától, gr. T. Ferencz udv. kanczelláriai referendártól megkülönböztettessék, ifj. gr. Teleki Mihálynak fia (ki róm. katholikussá lett) Dózsa Ágnestől, szül. 1785-ben april. 4-ikén Beszterczén, hová szüléi a Horazendülés alkalmával menekültek jószágukról, Paszmosról. — Beszterczén, Marosvásárhelyt, Zalathnán és Károlyfehérvárt, 1799-től 1804-ig pedig a bécsi Thereziánumban tanult, 1810-ben cs. k. kamarás lett, 1831-ben a m. akademia tiszteletb. tagjává választatott, s ugyanazon évben meg is halt. — Verseit s leveleinek töredékeit Döbrentei Gábor adta ki, Budán 1834-ben. — Gróf Ferencz hosszasb Bécsben tanulása alatt csaknem egészen elnémetesedett, s a már gyermekkorában üzött magyar verseléssel teljesen felhagyott. Visszamagyarosodását huszár-alezredes bátyja s gondnoka, szinte gr. Teleki Ferencz, és a buzgó Döbrentei Gábor eszközlék, kivel 1816-ban barátkozott meg. Ezentul ismét testtel lélekkel magyarrá lett, s első dolgozataiban is a hazai nyelvet ajánlá s dicséré. Dalai s énekei, ezek közt némelyek Schiller után, az Erdélyi Muzeumban, Aurórában, Hebében stb. jelentek meg. Nőül vette ifj. gróf Teleki Ferencz testvérét, Saroltát, kivel boldog családi életet élt, s bár paszmosi kastélyát és szép virágházát, melyet nagy kedvteléssel müvelt, tűz emészté el, s 1822-en kedves Tivadar fiát elveszté, derült kedélye s nyájas költői jelleme el nem hagyta. Verseit a m. akademia 1835-ben dicsérettel emlitette, s azok valóban, bár kényelmes természete a mértékkel vesződni nem akart, hangban s tárgyban kedvesek, és változatosság által mulattatók.

Gr. Teleki József gr. Lászlónak, a feljebb dicsőitettnek fia született Pesten 1790 oct. 24-ikén. Első kiképeztetését Kolozsvárt nyeré, 1806-ban pedig a pesti egyetembe jött törvénytanulói pályára, melynek bevégzése után két évig volt ugyancsak törvényes gyakorlaton mint pestmegyei aljegyző, 1810-ben a magyar kir. helytartótanácsnál kezde szolgálni, mint fogalmazó. Valamint a tudományosan mivelt s hazafiui kötelességét ismerő atya, gróf László, mindent elkövetett, hogy nagyreményü fiát a leggondosabb nevelés áldásaiban részesitse, ugy ő maga is a legnagyobb buzgósággal s odaadással ügyekezett magát nevelni, tudománykincsét a tudás minden ágában öregbiteni s ősei fénysorában méltó helyet foglalni el. Már igen kora ifjuságában sokat olvasott figyelmesen s jegyzett és dolgozgatott lelkiismeretesen, buzdittatva lelkes atyjának intései s tanácsai és körüllengve azon szellemek által, melyek az atyja által alapitott becses könyvtárban, a Múzáknak e kedvencz egyházában, lakoztak. Ő e Múzák védszárnyai alatt született s növekedett, és mondhatni, hogy már atyja térdein képződött gondolkodó s öndolgozva tanuló tudóssá. — Első hajlamai a komoly ifjat, kinek érettségét ősz férfiak bámulták, a természettudományok, nevezetesen az ásványtan és vegytan felé vonzották; azonban gyengélkedő egészsége nem engedte az e nembeli kisérletek s kirándulások tovább üzését, s a tudományok különféle ágai közt előbb ingadozó

hajlama ezáltal határozott irányt vett a nemzeti nyelv s történettudomány felé.

A családban szokásos kiképzési mód, t. i. hosszasabb külföldi utazás s német egyetemek látogatása, két év mulva, 1812-ben elhagyatta vele a budai hivatalszobát s két évet Göttingában töltött, a bursch-élet zajos vigalmai helyett, a tanteremekben s könyvtárban osztva fel jól használt idejét. Azután beutazta Nemetországot, Hollandot, Angliát, Francziaországot, Schweiczot, és felső Olaszországot, s három évi külföldön tartózkodás után, mint virágnedvvel rakott méhe tért vissza hazájába, hol ismét elfoglalta előbbi hivatalos állását. 1818-ban helytartósági titoknok lett, s ez időkben lépett az irói pályára is, melyen eleitől fogva fénynyel és országos haszonnal járdalt. Első föllépésére a Marczibányi nemzetség által kitüzött jutalom, a m. akademiának ezen előfutára, adott alkalmat, melynek elitélésénél édes atyja, gr. László, vitte az elnökséget. Akkor folyt a régi s uj iskola harcza legszenvedélyesebben, s a harcz tulságokra vezetett. A Marczibányi jutalom kezelői a „nyelvujitás“ égető kérdését tüzték ki tudományos tárgyalásra; egy másik jutalomkérdés „magyar szótár tervét“ kivánta. Gr. Teleki József, hivatalos elfoglaltatása mellett, 27 éves ifjuban ritka érettséggel s komolysággal tárgyalta a kérdéseket, s névtelen pálya-munkája nyerte 1819 sept. 13-án a jutalmat. A pénzbeli jutalomnál hasonlithatlanul becsesebb díj volt számára azon örömkönyü, mely meglepett édes atyja szemében ragyogott. A „nyelvujitás elméletében“ oly higgadt itéletet, oly tiszta tárgyilagos felfogást s bölcs józan középut on járást bizonyitott az ifju gróf, mely, tekintetbe véve az akkor indulatosan vitatott kérdésnek kényes természetét, s e jobbról és balról mutatkozó tulságokat, valamint a tárgy tudományos kifejtését is, neki legnagyobb becsületére válik, s e munkát azon kor legnevezetesb iratai közé emeli. A „szótár terve“ pedig alapját képezte azon nagy szótári munkának, mely az akademia kebelében Czuczorunk által lassanként készülve, már már teljes bevégzéséhez közelit. E mellett gr. Teleki József a Tudományos gyűjteményt becses dolgozatokkal, különösen higgadt itéletü, részrehajlatlan könyvbirálatokkal gazdagitotta, sőt Fehér Györgygyel s Thaisz Andrással együtt annak szerkeztésében is részt vett; egyébiránt pedig történelmi tanulmányait folyvást gyarapitotta s adatait szorgalmasan gyüjtötte, enemü törekvésének szép jeleit adva a Tudományos Gyüjteményben (Sparta alkotmánya és törvényei) s az Aurórában (Eger ostroma s I. Lajos nápolyi hadviselése.)

Most hosszabb szünet állott be a grófnak nem ugyan otthoni, hanem külső jelenségekben mutatkozó irói munkásságában. Hivatalos hatásköre s munkaterhe mind inkább növelkedett, de azért nem szünt meg lelke jobb részével a történeti tanulmányoknak, élni, s minden üres idejét azon nagy történelmi mű előkészületeire forditani, melyet csak halála előtti években, az elkészültség legdiszesb fokára müvelve, adott közkincsül, s örök dicsőségül a magyar irodalomnak. — A hivatalos fokozatokon gyorsan haladt előre, mert király és haza egyenlően méltánylák esze és szive tulajdonait. 1824-ben a kir. tábla bárója, 1827-ben csanádi, 1830-ban szabolcsi főispán, 1832-ben udv. cancellariai előadó tanácsos lett; 1827-ben a rendszeres munkálatok kidolgozásával megbizott országos küldöttségben vett munkás részt s a m. akademia alaptervének elkészitésére nevezett választmány elnökségét viselé; 1840-ben korona őrré emelte a közbizalom s tisztelet egyhangu nyilatkozata, 1842-ben pedig a polgári kitüntetés legfényesb s a nádori méltósággal csaknem egyenlő fokát, az erdélyi kormányzóságot nyerte el;

végre reformált vallásu hit-sorsosainak rokonszenve s méltánylása már 1818-ban a pesti reform. egyházmegye algondnokává, 1824-ben pedig a tiszamelléki egyházkerület és sárospataki főiskola főgondnokává választá el. — Terhes hivatalosságainak nagy tömege azonban egy perczig sem hűté ki keble mélyén meleg rokonszenveit, miket gyermekkora óta hiven táplált, mint jól őrzött szentséget; a magas hivatalok által igénybe vett idejéből mindig tudott egy részt áldozni kedvencz tudományának, a történelmi munkálatoknak, s kedvencz intézetének, melynek tervezésében s megteremtésében fő részt vett, mely már lelkes atyjának legszebb de akkor még el nem érhetett vágya volt, a m. akademiának.

A m. akademia, melynek felállitása óta halála napjáig 24 éven át folytonosan ujra meg ujra megválasztott elnöke volt, melyet bölcsen s tekintélyesen ugyan, de egyszersmind barátilag vezetett az alapitók által kitüzött pályán czélja felé, — a m. akademia, melynek javára testvéreivel együtt oda ajándékozta roppant értékü könyvtárát, s alapitott a könyvtárnok fizetésére 5000 pftot; melynek érem-gyüjteménye szaporitására ismét külön ő maga tett 2000 pftnyi alapitványt, melynek 36000 pftot hagyott végrendeletében, melynek ajándékozta végre a „Hunyadyak korának“ egész jövedelmét, (mi, ha a példányok mind elkelnek, ismét megközeliti a 30000 p. forintot) — ezen m. akademia valóban szivéhez volt nőve, gr. Teleki Józsefnek, s midőn a politikai vihar kitörése s a viszonyok átalakulása után, hivatalos fényének sugáraiból kivetkőzve s a magas polczról lelépve, magán életbe vonult, egyedüli érdeke, szerelme, vigasztalása maradt az ezen intézet keblébeni működés, ennek a vészektől megőrzése, s azon nagy és halhatatlan munkának folytatása s bevégzése, mely által ismét csak az akademiára árasztott fényt, mint annak elnöke, s melynek jövedelmét ismét csak az akademia czéljainak előmozditására forditá. A nagy munka, melyből már több kötetet birunk nyomtatva a legdiszesb s költségesb kiállitásban, s melynek még hátra levő köteteit a szerző volt titoknokának, Szabó Károly urnak szakértő felügyelete alatt kiadva veendi a közönség, 1843-ban már befejezve állott ugyan, de folytonosan számitgató s tökélyesbitő kéz atyai gondjai alatt; a lelkiismeretes szerző a dolgozás közben gyült adatokat felhasználva, napról napra javitá és szépité kedvencz művét, nemzete legdicsőbb korának részletes, kimeritő történetét. Igy lett az nemcsak a magyar irodalom első rangu diszévé, hanem egyszersmind oly általános becsü művé is, mely becsülettel állhat meg az összes világirodalom hasonló nemü termékei közt. — Van-e szakasza hazai történetünknek, melyet méltóbban választhatott volna tanulmányai tárgyává egy forró hazaszeretettől s „magyar“ nevére büszke, nemes önérzettől dobogó kebel, mint a Hunyadyak kora, ezen nemcsak eseményekben gazdag, s történelmi tekintetben tanuságos és érdekes, hanem főleg a nemzeti önérzet emelése, s lelkesitése tekintetében egyetlen, dicső és nagyszerü évek? — s nem Teleki József volt-e ezen kornak legméltóbb, leghivatottabb rajzolója, ki a Szilágyiak s Hunyadyakban, nemcsak nemzetének büszkeségét s dicsőségét szemlélé, mint minden magyar, hanem egyszersmind saját vérrokonait is, kiknek nagyatyja s dicsősége őt, az unokát, kétszeresen lelkesitheté? — Nem volt oly magas ár, melyet a lelkesült utód a különösb tanulmányul ily szerencsés tapintattal választott korra vonatkozó adatokat, forrásokat, képeket, okleveleket meg nem szerzé, — nem volt áldozat elég nagy, melyet e mű bevégzésére sokallott, s az oltárra hozni elfáradt volna; s valóban érzékenyitő jelenet tünt fel azoknak szemei előtt, kik a hosszas emésztő betegség által roncsolt testü,

korán megaggott fő urat művére borulva látták tölteni álmatlan éjeit, — felejteni a mellett testi szenvedéseit, s gyakran ezek miatt nyögve ülni adatokkal rakott iróasztala mellett. Ily kitartásra, ily türelemre csak a legmelegebb ügyszeretet s hazafiság lehete képes! — Ily szakadatlan nemes munkásság közt oltotta ki a halál, hosszas éles fájdalmak után, e megbecsülhetlen életet, 1855 febr. 15-ikén, pesti házában, 65 éves korában. — Mint államférfiu s a törvényhozás tagja, felvilágosodott, a megfontolt józan haladás hű barátja, de ovatos és a rögtönzéseknek ellensége; mint biró, minden melléktekinteten felülemelkedő, igazságszerető; mint egyházi főnök, gondos és buzgó, de ismét ovatos és sohasem tulhajtó; mint ember, becsületszerető, nemesen büszke, aristocrata a szó legjobb értelmében, birva ezen osztály minden erényét, annak hibái nélkül; e mellett jószivü, s jóltevő fitogtatás nélkül komoly, de nem rideg, sőt nyájas ott, hol valódi érdem hívta fel becsülését; férfias, valódi, őszinte jellem; mint iró, alapos, lelkiismeretes, előadásban nem ragyogó, de tiszta, világos, igaz, nyugalmas, a szinek vakitó pompája helyett plastikai tökélyü; mindenkor s mindenben hű magyar és hazafi.

Ha megemlitjük még gr. *Teleki Ferenczet*, az 1790-ben születettet, s 1854-ben meghaltat, udv. cancellariai referendárt, ki Zrinyit németre forditá, s a Tudományos gyüjteményben és Hormayer s Mednyánszky történeti zsebkönyvében több becses czikket irt : befejezhetjük a letünt gr. Telekiek fénysorát, s főleg a még élők, gr. *Teleki Domonkos* Józsefnek fia, Lászlónak unokája, ki 1810-ben született, s mint erdélyi országgyülési szabadelmü szónok s iró ismeretes és gr. *Teleki László*, Lászlónak fia, az akademiai elnöknek atyjul testvére, a Kegyencz irója, azok, kiknek nagy érdemeit egy későbbi kor hálás gyermeke méltassa majd. Szerénységük tiltja, hogy az élők arczképeit hű szinekkel festhessük.

Felléptettük ime „Hazánk", hasábjain a Teleki családbeli hazafiak nemes és fényes táborát, előképül a magyar főrendnek, mely tőlük örömest tanulhat munkás honszeretetet, s példájukon felbuzdulhat nemes elhatározásra : hasonló lenni a dicsőültekhez. — Csak azon aristocrátiának lehet szilárd jövője, melynek alapja tevékeny honfierény, mely a születés és vagyonosság előnyét ugy használja fel embertársai s nemzeti javára, mint az itt rajzolt Telekiek, kiknek palotáiban mindenkor menhelyet talált a nemzetiség, a magyar nyelv s tudomány, kik az embert mindenkor belérdeme szerint méltatták, s ha büszkék voltak, csak az ősök és önmaguk hazafiui érdemeiben voltak azok, és ha meghajoltak, csak a hazafierény előtt és sohasem hiú ragyogvány, sohasem a hatalom szemhunyoritása előtt tették azt; kik a vagyont, őseik hagyományát, csak ugy becsülték, mint eszközét a haza oltárára hozandó áldozatoknak, mint szentséges hitbizományt, kezelésükre azért bizva, hogy vele s általa a magyar nevet dicsőitsék. Ezért leng tisztelet és áldás poraik felett!

Tóth Lőrincz.

3.

Révai Miklós emléke
eredeti levelekben.

Közli DÁNIELIK JÁNOS,

egri kanonok.

Bocsásson meg a tisztelt olvasó, ha e nagy emlékezetü levelek olvasását a szerkesztőség néhány közbenvetett sorral késlelteti.

Elsőben is meleg hazafiui köszönetet kell mondanunk főtisztelendő *Danielik János* egri kanonok urnak, a Sz. István társulat alelnökének, hogy alig indult meg f. junius hava 5-kén *keletre*, a halhatatlan *Hunyady János* történetéhez a tájékozás anyagát mindenütt a helyszinén gyüjteni, — s ime már első nyugállomásáról, *Mehádiából* kincsszerü küldeménynyel ajándékozza meg „Hazánkat", s általa az irodalom történetét és a közönséget, midőn halhatatlan *Révaynknak* a nagy magyar Möcenáshoz, Mártonffy hires erdélyi Püspökhez irt, s a gyulafehérvári püsp. levéltárban őrzött eddig ismeretlen kilencz eredeti magyar levelét e közlemények szerkesztőjéhez beküldeni szives volt, azoknak birtokába a köztiszteletü Dr. Ötvös Ágoston gyulafehérvári érdemes és tudós orvos ur által jutva.

Másodszor fel kell tennünk, hogy a tisztelt olvasó *Révay* Miklós életét, küzdelmeit, viszontagságait és érdemeit, mint a kinek tudományos buzgó munkássága nyelvünk fejlődésében korszakot képezett, — részint az általunk egykor meginditott „Magyar irók csarnokából" részint *Toldynknak* „A magyar nyelv és irodalom kézikönyvéből" lényegében ismeri.

Révay sorsát és hazafiui működését fővonalaiban tudva, mindenki sokszorozott érdekeltséggel és kegyelettel olvasandja e leveleket, mik a nagy férfiu életének Rátóthon, Sopronyban, Bécsben és végre Pesten töltött nyolcz utolsó esztendejét a szinfalak mögött mutatják, szenvedéseit, nyomorát, s csüggedetlen lelkét adatolják, s mindenek felett világos fénybe állitják azon egyik áldott forrást, a nemes szivü *Mártonffy* Püspök rokon indulatát és folytonos bőkezüségét, melyből Révay a derék *Paintner* barátságán kivül, az erkölcsi buzditást és anyagi gyámolitást szakadatlanul meritette.

Mi nagy kitüntetésnek veszszük, hogy jelen közleményeinknek jutott a szerencse elsőben nyilvánosságra hozhatni e drága ereklyéket, melyeknek történeti szép rendeltetése, mind Révaynak, mind azon nagy hazafinak emlékére, kihez a levelek szólanak, a tisztelet és hazafiui méltánylat ujabb sugarait árasztani.

I.

Nagy Méltóságu Mártonfi József Erdélyi Püspök Urnak

Révai Miklós

minden boldogságot szivből kiván.

Ötödik esztendeje már, hogy verseket nem irtam, kivált Deákul. A te beiktatásod innepére felbuzdult majd elaludt vérem, s megpendétettem

lantomat. Fáj szivemnek, hogy tapasztalnom kell benne az időnek, de főképen mostoha sorsomnak ártó erejét. Te azonban kegyes hajlandósággal hallgasd meg hangját, nem annyira roszul pengő lantomnak, mint téged igazán tisztelő szivemnek. Komáromvárosa, a hová rendeltek taval, nem kedvez egészségemnek. A télen kétszer mentettek meg az orvosok a haláltól. Junius havában már harmadszor estem betegségbe, s akkor az orvosok hagyásokból ott kelletett hagynom Komáromot. Budán gyógyultam fel egy kevessé. Onnét Füredre mentem volna, de nyavalyámnak még inkább ártott volna a savanyu vizzel való élés. Tehát Rátótnak tértem, Paintner Prépost Kedves Barátomnak kebelében itt erősödtem meg, a mennyire lehetett. De Oskolákra tsak ugyan alkalmatlan vagyok már. Bétsben néhány kegyes érzésü Nagyság önkéjén könyörült rajtam, s arra bátorétott, hogy nyugodalmat kérjek betsületes pensióval. Meg tettem a lépést, most várom kimenetelét kérésemnek. Mivel tanátsokat tettem, reménylem, segiteni fognak benne. A Magyarság az oka, hogy pártomat fogják. Deák Oskolára, úgy mondanak ők, találunk embert, de a kik a Magyar Nyelvben annyira mentek vólna, mint Révai, nintsenek olly sokan. Meg kémélljük tehát őtet, nyugalmát szerezzük, hogy inkább itt szolgáljon, a mig él. Ne öljük meg az Oskola terhével. Az Isten segitse őket jó szándékjokban! Ha boldogulok, Sopronban veszem lakásomat, hogy Bétstől se legyek messze, a Censura miatt, Hazámtól se szakadjak el egészen. Azokból, a miket mutattam Bétsben, némelly Darabok által estek már a Censurán. Kérlek, fogadd el tőlem a leg régiebbet. Duae Allocutiones Funebres. Monumentum inter manuscripta Hungarica, quae sciuntur, omnium antiquissimum. Legit, Commentario Grammatico illustrauit Joannes Nicolaus Révai. Nem hízelkedem magamnak, mikor azt mondom, hogy ebben a Munkában nagy kintsét, és sok szép titkait fedeztem fel Édes Nyelvünknek. Tetszeni fog bizonnyal neked is, egész Erdélynek is. Ebből eredtem azutánn egyéb Irásimnak : Disquisitiones Grammaticae ad Grammaticam Hungaricam certius figendam, in Fasciculos diuisae. Meg bocsáss bátorságomnak, s méltóságodat ne sértse szegénységem. Minden költségből ki fogyasztott a sok Orvosság; mindent azért tsak szorétva kell tennem. El ne hagyd igaz Tisztelődet. Rátóthon, 27. August. 1800.

II.

Nagy Méltóságu Mártonfi József Erdélyi Püspök Ur

Ő Nagyságának

Révai Miklós Szegényházi Prépost

minden jókat.

Az Uj Századra neked készült Verseimet most küldöm Neved napjára, a mellyre megujétom régi ohajtásimat minden jónak kévánásával. Fogadd el ezekkel a többieket is, kivált, a mellyeket Denis' halálára irtam *). Tisztel-

*) *Dénis Kozma*, felső ausztriai, rendkivüli tudományos miveltségü Jezsuita, ki tanári pályájának egy részét hazánkban, a *possonyi* Collegiumban töltötte, utóbb a bécsi Thereziánumban volt alkalmazva, a jeles rend eltörlése után pedig mint nem csak nagy költői s irodalmi tehetség, hanem egyszersmind korának első bibliographusa, a bécsi ud-

tem ezt a Ferfiat, ő is különös hajlandósággal viseltetett hozzám már régtől fogva. Hogy holt hirét hallottam, mindjárt fogtam lantomat; de letetette velem még most is elég inséges állapotom, s majd tsak tiszteletlenül hagytam, Német Országnak, és Szerzeteteknek Ditsőségét *). Az első darabot látta Paintner, s a többire most adott nem régen ösztönt, és kedvet; hogy eleget kellett tennem Denist még hamvaiban is szerető indulatjának, és nékem szépen hazudozó vélekedésének, ad notam Martonfianam. Nem tudom, mit láttok bennem, de azzal, hogy azt ti látjátok, engem majd bolonddá tesztek; még nyomoruságomban is meg danóltattok. De halljad tsak Paintnert, és esmérd meg benne nótádat. Quam me beabis Elegia de Denisii morte! Consolationem profecto haec mihi maximam adferet : qui, nosti, quam merito decessum tanti amici lugere ad urnam usque debeam. Ad ipsam eius memoriam dulces mihi oboriuntur lacrimae, nunquam serum futurae amici grati officium. Quidquid parasti versuum, mihi mitte : omne distichon tuum pro Denisio deosculabor; quia tener Poeta nonnisi a simili laudari meretur. Hallod a hazugságot. Vagy talám azt juttatod eszembe: omne simile claudicat. Ezt ugyan magamra veszem, mert tudom, és érzem, mi vólt Denis. De bezzeg! ugyan sok tsókot osztogat Paintner, számon kérem tőle.

A te gyönyörü gondolatodnak kár vólt vólna el vesznie. Hogy Deák köntösben öltöztettem, meg bocsáss. Itt el nem fogadom a protestatiót; mert ez nem *Templomi Gondolat*, sem *Veróni Munkája*; és Rendednek becsületére vagy, hogy enyelgesz ártatlanul a Muzsákkal. De ha épen meg tiltod jövendőre, szót fogadok. Most engedned kell azért is, hogy ezen tselekedetem nekem most épen védelmemre vagyon. A ti fényetek, és szép itéletetek, az én seregeim új tsatámra. A Bakonyi Apátúr, Novak Uram, Theologus sanyaruságával nézi a Poétákat, idő vesztegetőknek híja s üldözi a szegényeket. . . . .

A néked szenteltetett Énekemre Németre fordétottam, a Püspökömért, azutánn a Bétsi Atyafiaknak is kedvökért : hogy lássák, s örüljenek a mi foglalatosságinknak. Azon kivül ez is az egyik okom, hogy egy kitsit gyakorlom magam a Német nyelvben : hogy, ha mi itt Magyarok ki fogyunk nyelvünkből, s nekem nem lehetne hozzátok szöknöm Erdélybe, tudhassak arra az esetre a Németek között is kenyeret érdemelni. Látod, mennyit játszom, még nyomoruságomban is : ezt mind azért teszem, mert örülök már elôre is Neved napjának.

A harmadik árkust még most is nyomtatják. Azon nedvesen borétom bé, hogy hamar kedveskedhessem, tsak neked, és Paintnernek. Jó számosan küldök az utánn hozzád a Posta Szekeren Győrből. Majláth Praepostra bizom, meg teszi a te kedvedért is.

Vigasztalj leveleddel, és, ha lehet, tsak annyi segedelemmel, hogy kezdhessem Munkám nyomtatását. Sietnem kell, hogy a Postát el ne szalaszszam. Isten veled. Sopronb. 7. Martiusb. 1801.

---

vari könyvtár őrévé neveztetett, mely állomásán számos becses munka kiadása, s messze kiható irodalmi tevékenység után, 1800-dik esztendőben meghalálozott, a tudomány embereitő európaszerte s felekezeti különbség nélkül gyászolva. — *Révai* személyes ismeretsége Dénissel kétségkivül az udvari könyvtárból eredt, hol halhatatlan nyelvészünk, ősi magyar kéziratokat kutatva, bécsi napjainak nagyobb részét töltötte. T. J.

*) Mártonfi püspök jézsuita volt. Szerk.

III.

Nagy Méltóságu s Fő tiszteletü
Mártonfi József
Erdélyi Püspök Ur ő Nagyságának,
Kegyelmes Pártfogójának,
Révai Miklós.

Hosszszas hallgatásommal talám tisztemet mulattam, a mellyel neked tartozom a hálá adatosságnak érzéséből is. Nem mertem terhedre lenni szentséges hivatalodnak sullyos foglalatosságiban. Azutánn igen el némultam a szörnyü nagy drágaságon lévő elrémültömben is: melly itt főképen Sopronban annyira fel ment, hogy a Bétsit is sok dolgokban feljül haladja. Bezzeg meg jártam az Urfiaknak tartásokkal! Kárát láttam már annyira, hogy egynehány esztendőkre egészen meg romlottam vólna: ha jókor el nem állottam vólna tőle. Itt a Nagy Urak sokat igérnek, de kevésben állják szavokat. Jobb, hogy kitsiny jövedelmemmel magamat meg vonván, tsendes nyugodalmamban, egészségemet is meg kémélljem, üres óráimat is a Magyarságnak áldozzam fel inkább. Mert ugyan is e végre kerestem, és ennek ürügyével nyertem meg el bocsáttatásomat. Reá beszéllettek, hogy segétek magaman az Urfiakkal; azutánn tágétok is magaman, hogy nem ölöm magamat szüntelen a dologban. De a segedelem helyett kárt tapasztaltam, és a tágúlás úgy el maradott; hogy, kivált beteges állapatomban, a sok méreg, gond, dolog, majd a más világra küldött. Jobb ettől meg menekednem, és egészen ott fáradoznom, a hol nints mindennapi méreg. A tágúlást is inkább tehetem, okos jó barátimhoz való ki rándúltommal, mint gyermekekkel való vesződésemmel. Engem ugyan többé már reá nem szednek. A magamé vagyok már, és úgy maradok. Ezzel, úgy bizom, a tied is inkább lehetek; mert érezni fogod, hogy, erőm fel osztása nélkül, mind ott fáradozok, a hol kivántad teis fáradozásomat, egyedül a Magyarságban. Úgy is rövid az életem, egyre szánt erőmet mért osszam több felé, hogy ott röviden jusson, a hol leg többet várnak tőlem a Jobb Lelkü Magyarok. Ezeknek számokban első vagy te. Neked tehát leg először is tudtodra adom, hogy ott vagyok már, a hol akartál lennem. Ne féltsd időmet. Igy akarok, már bőven tapasztalt, és továbbra is kegyesen megigért akadozásodban részesülni.

A mennyit tsak lehetett, dolgoztam most is már azóta, hogy el hallgattam. A nyomtatásba még bele nem fogtam: részént azért, hogy a Könyv nyomtató kopott betüit most újra önteti; részént pedig azért késlelem magam is, hogy most a nagy drágaságban a nyomtatás is éktelen drágán esnék. Várok az időtől: mert többre kell a pénzetske. Paintnert nagyon sürgetem, hogy utánna legyen a Veszprémi Nagy Prépostságnak. Mert a tizenkét ezerből sokat tenne ő is a Magyarságban, a mint buzog érte, és a millyen hajlandósággal viseltetik hozzám is. Ha ollyan nyeri el, a kiben nints hazai szeretés, megint veszt a Literatura. Ha tsak kedvesen olvasod is levelemet, meg elégszem vele; terhes foglalatosságidban nem kivánhatom válaszodat. De azt mondod reá; te bohó! hogyan tudod meg, ha kedvesen vettem e leveledet, hogyha nem válaszolok? No, mivel olly jó vagy hozzám, újra születem, ha tsak rövideden ezt az egyet irod. Ha pedig

többnek ered tollad, vessd azt is utánna: hogy nem neheztelsz előbbeni hoszszabb levelemért, a mellyben talám a korláton kivül is nyargaltam bohóskodásomban. De lám akkor bohó vóltom : tehát tsak ezért se neheztelj reám. Az Isten éltessen Szentegyházának oltalmára, és a Magyar Hazának dicsőségére! Sopronban, 22. Juliusban. 1801.

IV.

Nagy Méltóságu, s Főtiszteletü,

Mártonfi József

Erdélyi Püspök Ur ő Nagyságának,

Kegyelmes Pártfogó Urának,

Révai Miklós.

Vettem utólsó leveledet még Sopronban. Tudom terhes foglalatosságidat. Tisztelettel emlékezem Szentséges Méltóságodról is. Ezekre nézve nem várhatom tőled az én tsekélységimre hoszszasb válaszodat. Kegyelem, és igen különös kegyelem az tőled : ha egy két sor irásotskával méltóztatol tisztelődöt vigasztalni. És ugyan most is mi igen vigasztaltál! mi új életre hoztál! El ném feledkezhetel rólam! Áldjon meg a Jó Isten, s tartson sokáig, valamint Hazádnak, és Szentegyházadnak ditsőségére, úgy szintén a jámbor szivü s jó igyekezetü Hazafiaknak oltalmokra.

El gondolhatnád-e, hogy én Sopronban meg nem maradhattam a szörnyü nagy drágaság miatt, és hogy Bétsben könynyebben élhetek kitsiny jövedelmemmel? Tapasztalásomnak adj hitelt: valósággal úgy vagyon a dolog. De a mikre szenteltem életemnek végső napjait, azokat is Bétsben inkább tehetem. Egészen a magamé vagyok; a Bibliothecákban tölthetem minden időmet; a nyomtatásban is több és könnyebb módom vagyon itt, mint Magyar Országnak akármellyik várasában. És ugyan ezzel sietek már, hogy a közelgető halál velem együtt el (tán : ne?) temesse sok fáradsággal készült munkátskaimat.

Nagy örömöm telik abban is, hogy itt Bétsben tsak egy héten is több Magyarokkal nyájaskodhatom, mint Sopronban, a Héntzek között, egy egész esztendeig. A napokban szerentsém volt Báró Nalátzit, és a Grófnét tisztelnem. Hallván nevemet ez a kegyes Méltóság nagy szivességgel fogadott, s vendégül is meg kért. Igen szépen beszéllett felöled. El beszéllette, mitsoda tréfával szolgáltatta hozzád Praedecessorodnak el veszett Püspöki sapkáját. Kimondhatatlanul örülök, hogy érdemeidet betsülő Nemzeted téged illy nagy és szentséges hivatalra méltónak esmért, és hogy arra fel emeltettél, azon szívből örvend.

Nagy a részről is az én örömöm, hogy itt Bétsben Kegyes Pártfogóimnak kebelekben inkább ujulok, mint Magyar Országnak, az én igen mostoha anyámnak kebelében épülhettem.

De minden örömömet te fogod igen nagygyal tetézni, ha ezek utánn se vonod meg tőlem kegyes hajlandóságodat. Édes Mártonfim! hogy még tovább élek, és hogy a Magyarságnak, valami kitsiny hasznára, és ditsőségére élek, el hitesd magaddal, hogy ebben leg többet teszen a te édes barátságod, s a te kegyes adakozásod. Ha méltóztatol terhes foglalatosságid közt engem egy két sor irásotskáddal boldogitani : Már ide utasitsd kegyes

leveledet, im Bischofgassel, beym silbernen Schiff, im 4-ten Stock. Látod, mitsoda magasan lakom. Kevés jövedelmeim nem engedik, hogy alatsonyabban lakhassam. De jobb igy magasabban lennem, hogy közelebb érhessem a menyországot. Isten veled. Édes Barátom! Kegyes Pártfogóm! Szeressed téged holtig tisztelő, és igazan szerető szegény Barátodat.

Bétsben. 1 Oktoberben. 1801.

V.

Kegyelmes, Nagy Méltóságu, Főtiszteletü,

Mártonfi József Püspök Urnak,

Kegyes Pártfogójának, s Régi Jó Barátjának,

Révai Miklós

minden boldogságot szívből kiván.

Igen későn köszöntem meg adakozó kegyességedet. Azóta megint sokáig hallgattam. Az elsőnek megirtam már az okát : a másodikról függőben vagy, s talám neheztelsz is reám. Mert már régen meg jelentetted rólam gondoskodó atyai szorgalmadat, s nyilván meg hagytad : hogy minden állapotomról gyakrabban tudósitanálak. Azt vártam, hogy kellemetesebb dolgot irhatnék. De ebből már egészen ki szorultam. Szomoru ujsággal kell meg jelennem. Szomorn az én állapotom. Meg irom már, hogy azon való atyai szánakodásodra könnyebbségemet érezhessem. Nagyobb gondod leszen ezek után reám, tsak azért is, mert már nem sokáig fog tartani. Tartósabb időre szánt vigasztalásimat, hogy teljes számmal legyenek, a siető idő után te is sietteted. Olly jó a te szived, hogy igy akarod édesiteni fogyó életemnek keserüségét. Halljad már.

A halál belém vágta már a kaszáját : tsak azt várom, mikor ránt le egészen a talpamról. Az arany érnek éktelen daganatja, sok szörnyü fajdalmak után, meg fakadott : de rosz útat rágott magának félre tsapásával. Sipot, fistulát kaptam vele. Ennek éles folyása meg orvosolhatatlan. Lassu el száradás, lenta tabes, a következése. Eckstein Ur, hires, és igen szerentsés Chyrurgusunk a Medica Facultasban metszéssel akarna rajtam segiteni : de most még maga sem meri azt tenni, praesente aureae venae tumore, et nimia complexionis debilitate. Én is igen irtózom tőle. Kétséges a ki menetele, veszedelemmel jár. Bizonyos pedig az, hogy a sippal is elég jó ideig el élhetek még, kiváltképen vigyázó mértékletességgel. A Jó Isten tsak annyi időt engedjen már, hogy ki adhassam munkáimat!

Nem fogod már ellenzeni, hogy ezek közül egy nevezetesebb Darabot, *Antiquitatum Literaturae Hungaricae Volumen II.* (A Szent Irásnak némelly Részeit egy Régi Magyar Forditással, de anno 1450 quam praxime), a Te Nagyságos Neved alatt közre bocsáthassak : Háláadatosságomnak, és Tiszteletemnek fen maradó Örök Jelenségére. Engedj valamit nekem is tehetnem, most kiváltképen végső napjaimban.

Végére siető életem mind inkább öregbiti neked tartozó hálá adatosságomat, és igaz tiszteletemet : mert utolsó esztendeim hozzám hajló atyai kegyességedtől kiváltképen való vigasztalásokat vettek ; a mellyekkel ditsőségesen és örömmel mehetek siromba. Ott sem hidegülnek meg hamvain

a fen maradó hálálό érzés miatt. Igy él még, igy hal, igy nyugszik azután a te hiv tisztelőd. Téged tartson az Isten sokáig, az Anya Szent Egyháznak ditsőségére; Hazádnak hasznára, és virágzására; s a Szegényeknek, kiknek atyjokká lettél, oltalmokra. Isten veled. Pesten. 15. Juniusb. 1803.

VI.

Kegyelmes, Nagy Méltóságu, Főtiszteletű

Mártonfi József

Erdélyi Püspök Urnak, Ő Nagyságának,

Révai Miklós.

Ketskés László, Eszterházi Hertzegnek Prókátora, maga ajánlotta magát: hogy, Erdélybe menvén Urának dolgaiban, Téged megtisztel, s bényújta Neked szántam ajándékomat. De annak bémenetele a jövő kikeletre halasztatott: azért, a mit maga meg nem tehetett, most mással téteti, egy Huszár Hadnagy Urral. Fogadd kegyelmesen kedveskedésemet, igyekezetemnek már kibocsáttatott első darabját: Antiquitatum Literaturae Hungaricae Volumen Primum.

Nagyon biztattak, hogy a Felségnek Kegyelmes Rendelése szerint a közönséges erszényből veszem segedelmemet a kinyomtatásra. Tsak 1000 forintotskával fenyegettek. Megörültem neki, s noha meg nem fogtam még a madarat, már is mellyesztettem. Jól biztomban adósság tétellel kezdettem a kiadást. Azonban jelentik: hogy azt a szegény közönséges erszényt igen meg likasztotta a Frantzia háboru, az Anglus, és más ezer szükség; mind kigördült belőle, a mit részemre szántak. Bezzeg! megjártam volna a tántzot minden pengő eszköz nélkül: ha Paintner Barátom rajtam nem könyörült volna. Sok dús Magyar Nagyságnak szégyenére az ő kész adakozása neki ragadta el a halhatatlan ditsőséget. Ő leg alább tsekély munkámat annyira betsüli. Nevettem, s képezheted Magadnak, mi igen jó izüen nevettem: hogy Martzibányit, Udvari Tanátsos, és Gazdag Magyar Földes Urat, bántani kezdette az irigy bánat; mért hogy egy Német nevü szegény Prépost lett a Magyar Igyekezetnek, e mostoha időkben, olly jeles Pártfogója. Boszszút állott rajta; s nekem a második darabnak mennél előbb való kinyomtatására 500 forintot adott. Hallom, hogy még mások is buzognak, s Paintnert megtorolják. De ugyan Paintner is úgy örvend ezen, hogy majd kibújik a böréből. Tudom, Te is örülsz, mert szereted dolgom előmentét.

Utóbbik levelemre nem vehettem még válaszodat. Sulyos foglalatosságid abban nem hátráltak: mert ezek miatt máskor is irhattál, szereteted jelenségét tőlem el nem fogtad. Tudom, mi az oka. Veszedelmes betegségemben úgy irtam akkor: hogy tőled, Kedves Barátomtól, és a világtól, bútsúzni láttattam. A más világra indultam. Azt gondoltad tehát: hogy, a mire ide érkezik leveled, engem itt nem ér; innét pedig már tovább felfelé nem mehet a posta. De meg fordultam útamból; a mellyen elsiettettek a Tudós Orvosok. Jól esett, hogy nem engedtem tanácslásoknak: mert vágó operatiójokkal ki metszettek volna az élőknek számokból. Vágás nélkül, tsak belső hatalmas orvossággal, segitett rajtam halhatatlan érdemü *Szombati* hires neves Doctor. Az Isten áldja meg!!! Egészségem, szinem, sokkal jobb, mint az előtt vólt. A Magyarság kedvéért még örömest élek; noha

egyébként nem nagy vigasztalásom lehet. És ha meghalhattam volna, boldogabb állapatban volnék most. Énekelnék az Angyalokkal.

Valami Zsidó, Örmény, Rátz, és Német pénz fosztó s vérszopó uzsora, és fösvénység, lehet a Magyar Világon : annak a lángja mind itt vagyon Pesten. Hijában adott az Isten elég jó bővséget. Mindennek az ára éktelen nagy. Még tsak a kenyérből is alig lakhatik jól a szegény ember. A fának egy öle, mikor még én vettem előre látó gondoskodásomból, 15 forint volt, 1 a haza hozatása, 1 a vágatása, és azon felül a borra való annyi, hogy meg fuladást kivántam a gonosz embereknek. Hallatlan dolog! hat ölfám 104, az az, *Száz négy* forintomba telt. Bezzeg! ha fel mehettem volna a mennyei palotába; ott ingyen való fütés melett jól melegedném most, boszuság nélkül. Isten neki! már el kell tűrnöm. Mert én még is jol jártam. A kik későbben gondolkodtak a fáról, ölét már 17, és 18, forinttal fizették. E szörnyü dolog zendülést okozott. Felébredett mély álmából a Felséges Helytartó Tanács; mozog, szoritja a fa tsíszárokat; de nem tudom, mire megyen. Nálatok elég még az erdő, olly drágán nem melegedtek. Esztek elég tsibét is, kappant is, vadat is. Oltsón iszszátok a jó borotskát is. Adja Isten egészségtekre!

De elég már a panasz, a fetsegés. Sequitur humillima mei commendatio cum clausula aeterni obsequii mei. Ama me tui amantissimum, et vale. Isten velünk!

Pesten 20. Novemb. 1803.

Gyarmati Samuelt nem tudom, hol, és mitsoda hivatalban vagyon : kérlek, ne sajnáld az ide záratott darabot kezéhez adatni.

VII.

Kegyelmes, Nagy Méltóságu, Főtiszteletü
Mártonfi József
Erdélyi Püspök Urnak
Ő Excellentiájának,
Révai Miklós, a Pusztaházi Prépost,
minden jókat sz. k.

Az új esztendővel is tsak azt kivánom neked, Régi Jó Barátomnak, Kegyes Jó Tévőmnek, a mit mindennap buzgón kivánok, szeretetből, és háláló érzésből; minden kigondolható jó szerencsét, boldogságot, földi s mennyei bő áldásokat.

Nem neheztelsz-e reám, hogy régóta hallgatok? Ambátor sokak, és terhesek foglalatosságid, tsak ugyan örömest látod leveleimet : illy kegyes jelentéseddel már több izben bátoritottál. Nem irtam, mert szüntelen zúrzavarban voltam. Először nyughatatlan lakásom miatt, mellyet végtére el kellett hagynom. Azután a jövendőről való aggódás fel vitt Somogyi Status Consiliarius Urhoz, a ki magánál tartoztatott, s minden jószágaiban magával el hordozott. Harmintz három napokat töltöttem nála, minden gond nélkül, mintha paraditsomban lettem volna. Tsak az az egy bajam volt, hogy igen megkivántam nála a könnyü életet, millyent élnek nálunk a dus Papok, példának okáért a Váradiak; kiknek . . . . boldogságokról eleget

hallhatsz olly közel való szomszédságodban. Ezen te meg nem ütközhetel; mert tudod jól, hogy a szegény ember megunja végtére a sok fáradozást, a veszett üldözést, s a többi nyomoruságokat, a mellyeken én mentem által. Jóbbizüen esném már, hivatalom mellett, a mellytől meg nem akarném válni, a bizonyos falatotska, a tömöttebb erszénykéből. A mostani nem elég a Pesti Zsidók telhetetlenségöknek. A pogányok már a véremet szívják, s a bőrömet nyúzzák. Sed eo redeat oratio, unde digressa est. Viszsza fordultomban a Pesti Pokolba, elfogták útamat néhány Jó Akaróim, s Jó Barátaim : Zsolnai, a Veszprémi Prépost; Paintner, a Rátóti Prépost; Dréta, a Zirtzi Apáturság Administratora. Mindenütt jól megtömtek, mind a hízni való ludat. Már féltettem magamat, hogy viszsza jöttömben el kapnak a Pesti Zsidók jó husomért. De szerentsémre hideglelés jött reám, s tsak hamar megapadtam. Ennek maradéka még most is eleget gyötör. Ki nem tisztúlhattam egészen. Meg botsátasz-e ennyi mentségemre olly sokáig hallgató szegény fejemnek? De a te Kegyességed meg engedne még retségemnek is, bűnöm vallására, s jobbulást fogadásomra.

Olvastad már Grammaticámat is. Mit mondasz reá? Látod, hogy a régiségből, valamint az ujságból is, tsak azt szedegetem öszve, a mi meg egyez nyelvünknek tiszta épségével, természeti tulajdonságával. Az eredetre való felmenetel nálam nem olly rettenetes, hogy elijedjetek tőle. A Németek mit itélnek felőle, talám olvastad már. Hogy azzal is ajánlhatnám munkámat, kinyomattam ujra. Fogadd el uj esztendei ajándékul ezt a három példát. Ha egészen kikelek, akkor látjátok még világosabban, mire tzéloztam. Reménylem kedvet lelek nálatok e két munkámmal is : Literatura Hungarica, Stilus Cultior Hungaricus.

Várom ohajtva az Erdélyi Régiségeket. El nem maradnak : mert megigérted. Ha tsak alkalmatosb emberre nem akadtál, a ki azokat nálamnál szerentsésebben kiadhassa. Akkor jól teszitek, hogy az Erdélyi Tudósnak ditsőségét oda nem engeditek a Magyar Irónak. Látod-e, mi igazságot szerető ember vagyok.

Paintner Barátunk Fő Directorrá lett a Gydri, és Pétsi Districtusban. Örvendek előmenetelének : mert a Piáristákat is szereti, mint te Erdélyben. Ne hagyjátok el szegényeket : mert jó munkások az Urnak szölejében. Dignus est operarius mercede sua *).

Majláth Antal, Győri Kanonok, s Pápotzi Prépost megholt. Mitsoda bohó volt, hogy húsz ezer forint jövedelmét, mellyet minden esztendőben szépen b́eszedett, itt hagyta. Semmi rendelést sem tett megmaradott vagyonjáról, azt felelvén az intő jámboroknak : Bona est Constitutio Kollonitsiana. Jut tehát a templomnak, a Szegényeknek, az Atyafiaknak. Én is követném okos példáját, ha valamit hogyhatnék magam után. Nevetséges volt Egerben Nárai József Kanonoknak hnlála. Sok ezreket hagyott ő is, a mellyek tudva voltak. Már nemszóllhatott, azonban feje mozgásából jeleket adott, s egy szugolyba mutogatott. Oda menének emberei, felturák a rongyokat : s ime egy plundrára találának, mellybe a dús euclio bévarta sok aranyait, s azokat magával hurtzolta éltében. E sem tudta a bolond, mire való az arany.

Isten veled. Édes Barátom! Kegyes Jótévőm! Már kifogyok a papirosból. Máskorra is maradjon valami. Ezek után olly sokáig nem hallgatok. Pest. 24. Dec. 1804.

---

*) E sorok tanusitják, hogy *Révay* a *kegyes rendnek* örök tisztelője maradt, habár függetlenségi s szabad mozoghatási vágyból aunak kebeléből kivált, s szerzeti fogadalomtól felmentve, a világi papság közé lépett. T. J.

VIII.

Kegyelmes, Nagy Méltóságu, Fő Tiszteletü
Csík Mind Szenti Mártonfi József
Erdélyi Püspök Urnak,
Kegyes Pártfogójának, Édes Jó Barátjának
minden boldogságot szivből kiván
Révay Miklós.

Tsak ugyan a Postaszekérre szorultam. Megbotsáss, hogy ezzel is szaporitom költségedet. Gonosz időt élünk : szűk a pénz, az is tsak papiros, mindennek az ára égbe kiáltó. Én a fényes hivatalban egészen elveszek.

. . . .

Az Isten áldjon meg jótéteményidért! Rajtam ugyan igen sok izben kimondhatatlanul segitettél. Édesen esett adományod, mert váratlan jött, és jó szivvel küldötted. Mikor leszek olly boldog, hogy ne panaszolkodjam? Grammaticámnak harmadik része a Verbumokról ki jött nagy nehezen. A negyedik fen akad. . . . .
Ezen munkámban igen mérges vagyok. Haragszom a Coniugatio Rontókra. Még Gyarmatinak sem engedek. Kár, hogy munkájára az Ország vesztegette bő költségét. A sok jóra több rosz vet tevélygő rút homályt. Nekem tisztem ezek ellen kikelnem, a mennyire ér tsekély tudományom. Szollasz e is valamit. De kegyesebb lészesz, ha észbe veended : hogy én a régiségeket nem azért hordom fel, hogy viszsza állitsam; hanem tsak azért, hogy azok által a nyelvnek titkaira juthassunk, és annak tsalhatatlan szabásait világosan láthassuk. A régi *enne-ik*, *hallá-uk*, *halló-j-ok*, mutatja a mostaninak eredetét, és valóságát, a mellyet ti is megtartatok, *enn-é-k*, *hall-ók*. De kifogyok a papirosból. Isten veled! Meg ne feledkezzél szegény Koldusodról. Pest. 13. Juniusb. 1805.

IX.

Kegyelmes, Nagy Méltóságu, Főtiszteletü
Mártonfi József
Erdélyi Püspök Ő Excellentiájának,
Kegyes Pártfogó Urának, Régi Jó Barátjának,
Révai Miklós,
Koldusházi Apátur, és Pusztafalvi Prépost,
minden boldogságot szivből kiván.

Tsak ugyan megmarad rajtam könyörülő Jó Szíved. Vettem mindjárt új esztendő után, a Méltóságos Grófné által hozzám küldetett, kegyes ajándékodat, az ötven forintot. Azonnal reád mondottam a tenger áldást olly szives buzgósággal, mint mikor az inséggel küszködő szegény megujul valamelly kegyes vigasztalónak váratlan adakozására. Hoszszu életedért, állandó jó egészségedért, szerentsés állapotodért, s teljes boldogságodért

forrón könyörgő ohajtásaim egyenesen felhatottak az égbe : a mellyekre most is azonképen fel gerjedek Ditső Nevednek Örvendetes Napján. Nem tsak Erdély, de az én Udvarom is, ünnepléssel tölti ezt a Nagy Napot: noha körös körül, és hegyettem, a szomoruság fellege borong még ebben a vérszopó telhetetlen Rátz, Görög, és Zsidó Várasban. A télen köszénre szorultam. Ártott gyenge egészségemnek : tsak ugyan fát kellett még is vennem, és mi igen égbe kiáltó pogány áron! Ölét 27 forinttal kellett fizetnem, melly azután a hazahozatással, a felvágatással, 30 forintra ment. És így két öl fám 60 forintomba került. Ha jobb kenyeret akarok enni, tzipótskámnak az ára fél forint : s ha jobb borotskát akarok inni, annak is fél forint az itzéje. Nem tudom, mi ize lehet a borjú húsnak, olly régen nem ettem már belőle. Fontonként nem adják : tzimere, vagy egy negyede 7 forint. Nagy konyhákba való ezen sült falat, nem az enyémbe. Képezheted a többi éktelenséget. Értettem leveledből, de egyéb hirekből is tudom, hogy Erdélyben is nagy az inség. Ti azonban hozzánk képest tsak ugyan még is paraditsomban vagytok. Áldjon meg a Jó Isten teljes bőségü paraditsommal : mert jobb a te szívetek. Könyörültök a szegényeken, adakoztok tehetségtek szerént. Nálatok tsak akkor vagyon drágaság, ha kevesebb a terméstek, vagy más valamelly szerentsétlenség el ragadja reménységteket: nálunk pedig a telhetetlenség drágaságot tsinál még a bőségben is. . . .

. . . .

De végét szakasztom már, hogy ne szomorítsam jó szivedet az embertelenségnek kegyetlenkedő példáival.

Nem elég nekem a nagy drágaságban szorongató szegénységemmel küszködnöm : más veszett indulatu ellenségem is támadott. Versegi Ferentz, egy szédült fejü, zavaros tudományu, patvaros Paulinus Barát, kikelt Tanításom ellen embertelen motskolódásokkal, a mellyekkel ő még Erdélyt is igen rútolja. Veszedelmes viszketegsége ragadta ez előtt a kevély és bolond elmét, a vallás, és országlás szépitésre, ...
most már azon bódúlt észszel a nyelv szépitésnek indult. *Tiszta Magyarságot* írt egyenesen ellenem; de a melly nem egyéb a *legrútabb Tisztátalanságnál.* Nem méltó arra, hogy személyemben vetekedjem vele : de, a Nyelv, és Nemzet Méltósága tsak ugyan megkivánta a penna tsatát. Háborúnk vagyon tehát. Kikeltek jól elkészült Tanítványaim három erős haddal. Elgondolhatod, hogy elég dolgom volt még is az el rendelésben, kard, puska, álgyú szerzésben. Az Ország előtt nyilván leszen nem sokára kemény ütközetünk. El terjesztem jó számmal nálatok is a szép készületeket. Bizton bizom bennek, hogy kedvesek lesznek a ti Hazátokban is. Tapsolni fogtok a szerentsésen védelmeztetett *Igaz Ösi Tiszta Magyarságnak.* Megállom helyemet, a hová rendelt az Isteni Gondviselés.

Édes Mártonfim! fényes méltóságodban is barátságosan hozzám hajló Édes Régi Mártonfim! Emberség Példája! élj boldogul, jó erőben, Nemzeted, Hazád, és Egyházad, Kedves Jegyesed javára, s örök ditsőségére! Szeressed, ápolgassad ezek után is Téged igazán szerető, és mélyen tisztelő, háláadatos Régi szegény Barátodat. Pesten. Martiusnak 5. napján 1806.

V.

Magyar régiségek.

A két utolsó Ujlaki és capistránói János frater.

Előbb, hogysem a mohácsi mezőt a szántóvas helyett az ágyugolyó szabdalta fel ezernyi-ezer barázdára, hogy ott temesse a véres hantok alá a győztes pogány a magyar dicsőséget, három „Alláh“-t kiáltva felette; az ujlaki kolostor-templomban három sírt locsoltak be szentelt vizzel és füstölték körül tömjénnel, mi között elhangzott a tömött sorokban kétfelől álló szerzetesek ajkáról a halotti karének halkan-halkan, néha ugy, mintha félő volna, hogy még a zokogás is áthatolhatna a siket sírgöröngyön a három bajnok nyugalmát zavarólag, kik előbb kérhetnék vissza a keresztes lobogót, a vezénylő buzogányt és a maroktól még meleg kardvasat, hogysem az utolsóitélet harsogó trombitája talpra fogná riasztani majdan őket is. A három közől az első koporsó, melyre itt tompa morajjal hulladozott a fraterek kegyelő kezeiből, egyenkint a könyek árjától összetapadt föld, azé volt: „kit a nagy Hunyadi János elhunyta óta a világ soha többé mosolyogni nem látott“ *), miért hogy a diadalmenetet az egek dicsősége kapuján át avval együtt nem engedtetett neki megtehetni, kivel a csatamezőn a nap véres munkájában oly hűen megosztozkodott, az első koporsó capistranoi János frateré volt. Nem soká rá megint sok dolguk volt a minorita fratereknek; zugtak le a harangok a tornyokról egész Szerémségben és ők alig győzték el-elteregetni az egész vég fekete posztókat. Ujlaki Miklós a bosnyák király tetemeit várták oda a templomban felállitott gyászravatalra; fia Lőrincz, a szerémségi vezér utolsó volt köztök, ki az ősök sötét kriptájában helyet kért, de ki már jó előre küldötte oda a még éltében megfaragtatott sirkövét **), mint ki jól tudta, hogy az ő koporsó-takaróján felborulva teendik a czimerpaizsot, mert ő viszi sirba magával a kihaló család nevét is. Sajátságos, hogy e három halott életpályája látszólag bár még oly elágazó volt is, elvégre egy pontban összefutott: mindhárma a nagy Hunyadi ház nagy hive volt. A capistranoi frater a vallás ezen hőse, az első Hunyadit, a vallás hősét lelke feléül nézte; a második, Ujlaki Miklós, a második Hunyadinak, a király Hunyadinak vazal-királya volt; és Lőrincz, az utolsó Ujlaki, az utolsó Hunyadinak, Jánosnak a koronaigénylőnek, a koronakérőnek legbuzgóbb, legelszántabb koronakérője volt széles ez országban.

Hogy az 1526. évi nyáron perzselve s rabolva huzódtak Szerémségen keresztül a török hadak fel Mohács felé, a kincs-szomjas csordák kiválólag az utba eső zárdák és egyházakra irányozták telhetetlenségökben vadsóvár szemeiket, szentségtörő kezek e sirokat is nem irtóztak feltörni: János fraterét üresen találták, de a Bozsnyákkirály és a szerémségi herczeg sirjából gazdagon megrakodtak ékszerekkel, könnyen elbánva most már az elporló pánczélos vitézekkel, kiknek rég bele rozsdásodott kardjok a hüvelybe. De ha feldulvák is a sirok, élnek azok tetteikben, kik ott a halál hosszu álmára

*) Spondanus.
**) V. ö. „Hazánk“ III. füz. 230 l.

lenyugodtak, mert a tetteket még a rá következett százötven éven át rendszeresen folytatott török pusztitás sem birta kitörölni emlékkönyveinkből.

Az Ujlakiak, mint olyanok, valódi dynastákul Zsigmond korában szerepelnek, roppant terjedelmü birtokon és számtalan jobbágyságon uralgva, e körülményben, ha nem is egyedüli, de mindenesetre azon feltétes előnynyel kérkedhettek, mi, mint tudva van, a vasmarku középkorban azon első kellékü talapzat volt, melyen minden azon koru nagyság állott; nevelte hatalmukat e nagy birtok még az által is, hogy nemcsak egyes várakhoz tartozó kikerekitett latifundiumok gyanánt nyult el, hanem hogy az egész széles hazában mindenhol támpontokat nyujtott nekik, a Száva mellett, a a Vág vidékén és túl a Dunán a Stajerországi határ hegyekig; és csuda-e, ha ily hatalmas ház hölgyeiért fejedelmek léptek fel kérőkül: a goriczai uralkodó gróf és a cseh király fia. Némi hangnyomattal mondottuk pedig, hogy az Ujlakiak „mint olyanok“ Zsigmond korában szerepelnek, mert ha családfájok mohos törzsét nézzük, ugy az ős régi Hederváriakhoz érünk, kik országos befolyással birnak azon hajdanban már, midőn, legalább ide benn, a Lüczelburgiaknak még hire sem igen járt, vagy a messze távolból csak bágyadtan jött az ország széleig az Árpádok alatt. Az Ujlakiak kiemelkednek hát Zsigmond alatt, de nem emeltetnek fel általa, nem teremtményei: és azért össze nem téveszthetők ama semmi multat magukkal nem hozó nagyságokkal, kik felmerültek és letüntek fényökkel, mint mindannyi vándorcsillagok, kik a pazarló inkább mint bőkezü király elárasztó adományozásai és birtokosztogatásai hirére körültolongták azt, hogy e jótévő nap sugaraiban sütkérezhessenek, nem Bolondóczi Stiborok, nem Ozorai Pipók tehát az Ujlakiak, kik zaj nélkül jöttek, hangosan követeltek, és hir nélkül eltüntek; ők ezeknél maradandóbb nyomokat hagytak fel magok után. Igy Ujlaki István, melléknevén és a nép szájában ma is Kont, ama hires bajnok, kit, mint Thuróczi mondja, a maga korában a nép még megénekelt (resonanti lyra canit) rettenthetlen bátorsággal a halált megvetve, Zsigmond alatt lépdelt fel Budán a vérpadra, mint unokaöcscse Miklós utóbb vidor ifju kedvvel ugyan azon Zsigmond budai palotájába, kit talán hogy jóvá tegye nemüleg kegyetlenségét a király, udvari nevelésben részesitett; és áldás volt e békemüvön, a király bünbánó békemüvén; az udvari apród erény és tudományban nőtt fel és benne az udvar tudta és akarata nélkül csak ugyan királyt nevelt, mert mint nagybátyja Zsigmond alatt a vérpadra, ugy ő Mátyás alatt a bosznaországi trónra hágott, tanuságot téve a sors forgandóságáról, mert ime! egyetlen nemzedék rövid élete alatt egymást váltja fel e családban a hóhérbárd, és sceptrum, vér és bibor; szellemi rokonok nemcsak, hanem sorsrokonok is voltak hát az Ujlakiak a Hunyadiakkal. Elértünk hát tulajdonképi hősünkhez, Ujlaki Miklóshoz, ki családjában e néven IV-ik és utolsó volt, és elmondottuk, hogy Zsigmond fényes, lovagias szellemü udvarában töltötte ifjusága korát; nézzük őt hogy érvényesitette, hogy értékesitette e magas tanodábul hozott képzettségét a tettleges életpályájára lépve. E tettleges életpályája kezdetéről hallgatnak krónikásaink, de szerencsére nem hallgatnak arról a történelem tulajdonképi kutforrásai, az oklevelek, és igy könnyü azokból meriteni azt, mi e nagy férfiu életéből, ki Zsigmonddal kezdve öt királyt uralt, a Zsigmond és Albert uralkodása idejére esik. Fentartvák ezen korra vonatkozó érdemei László király (árván szülött) kegylevelében, melylyel a Galgóczi és Temetvényi uradalmak birá-fával őt megerősiti igy szolva: „a fényes jellemü katona és császári pártsogására méltó még azon korban a királyi tanácsban részt vehetni érdemelte,

mint ki tántorithatlan hűséggel, és feláldozó engedelmességgel mondott Nagyatyánkhoz, utánna pedig a felséges fejedelem és uratyánkhoz Alberthez, Magyarország királyához, midőn azok egymásután Csehországukban vett károk helyreállitására, és a Török vagy más ellenségek ellen táborba szállottak, sőt minden más ügyeik elintézésében is mind a kettőnek élte napjáig, mindig hűséges szorgalommal és vitéztettekkel megtörhetlenül tartott nemcsak, hanem folyvást nagy számu hadcsapattal támogatta és segitette és azon fölül hogy azok dicsőségét növelje, többször saját éltét a harcz és fegyver közt veszélynek kitévén, tulajdon sok kedvelt vitézének halálát volt kénytelen látni". E rövid szavakkal kötötte tehát elismerőleg bokros érdemeinek koszoruját V. László, mert azokat részletesen előadni nem lett volna elég hosszu egy kiváltság-levélre szánt pergamenlap, de elég mégis arra, hogy ez érdem-koszoruban lássuk e férfiunak két legszebb erényét gyöngykint kitündökölni: az állampolgár hűségét a haza és király iránt, és a vitézséget a kettőnek ellenségei előtt. Albert király halála után már mint macsói bán jön elő az oklevelekben, épen azon korban hát midőn Erzsébet az özvegy királyné és Ulászló közt folyt a koronaérti vita, mely két nagy, de jóformán mégis aránytalan táborra szakitotta a meghasonlott országnagyokat is; misem bizonyit pedig fényesebben Ujlaki mellett, mintsem maga a puszta tény, hogy ő szemeltetett ki a macsói báni méltóságra, mely akkor nem volt egyedül csak fényes hivatal, hanem igen is nagy jelentőségü küldetés, az által hogy a fondorkodásban erős, de a korona iránti hűségben nagyon gyenge, ingadozó tartományi hatalomtartókat ellenőrködve szüntelen féken tartani volt szükséges, miért is a macsói bánság valódi képmássa volt a Nagy Károly-féle őrgrófságoknak a háza viszonyaira alkalmazva, egy és ugyanazon feladással : a szükség esetében erélyes, hatalmas fellépés a tartományokkal szemben, s tántorithatlan hűség az anyaországhoz. Ujlaki eleinte hive volt Erzsébetnek mint csaknem minden magyar, hiszen még a cseh követségnek is megesett szive a siránkozó özvegyanyán, mikor azt a komáromi várban árvája bölcsőjéhez vezette, félre huzván annak redős függönyét, mely eltakarta előttök a trónra született csecsemőt, és eget földet igértek küldőik nevében, de kik királyválasztó gyülésökben mégsem haboztak kimondani, hogy Csehországnak erős, férfiu karra van szüksége, és nem pólyás gyermekre. Ptacek cseh főnemes irányadó szonoklata után a cseh statusok igy formulázták meggyőződésöket : az országnak szüksége van és pedig tüstént oly királyra, ki annak kormányát erélyesen birja vinni; a királyi gyermek öröklési igényei érvényesség, vagy érvénytelensége felett nincs most szükség eldöntőleg határozni, Lászlóra nézve elég, ha majdan egyszer mint férfiu juthat kormányra, mihez az ut számára nem mindenkorra fogna elzáratni *). Ugy látszik, Ujlaki a cseh rendek nyilatkozatát tökéletesen átérezte, sőt symbolice ki is magyarázta maga részéről : midőn a kis Lászlónak koronázásán Fehérvárott megjelent és az ünnepélyes koronázási szertartáshoz maga még egy igen jellemző felavatási ténynyel járulni kivánt azzal, hogy a kis gyermeket pólyáiban lovaggá ütötte és a csörgőpergő dajkaszobai gyermek játék helyett ékszeres kardot kötött oldalára **). Mit a cseh rendek tanácstermeikben, magyarok pedig utóbb Ulászló után küldött követeik hosszu szonoklataiban, azt Ujlaki jó eleve jelképileg val-

*) Palacky. Vaterländ. Museum in Böhmen. 1827. 1.

**) Aeneas Silv.

lotta magáénak; kell-e hát még mentség számára, ha utóbb áttérni látjuk Ulászlóhoz nem egyes pártoskint, hanem országostul? Ez első lépéséből, következetesen folynak egymásután a többiek. Vonzó, ellenállhatlan hatalomkint folyt be rája bizonyosan több más tényezők közt, hogy ott találta a másik oldalon Hunyadi Jánost az eszélyesség mintaképét, kinél a most elejtett Erzsébeth-László-féle törvényes igényeknek rendithetlenebb és önzéstelenebb előharczosa nem volt, mikor el jött ideje. Ennek lett most vajdatársa Erdélyben, és ennek bajnoktársa a csatamezőn a török ellen. Rozgonyi Simonnal együtt őt tisztelte meg az ország bizalma, hogy birtoka és szava sulyával kezeskedjék, nem mint tömlöcztartója, hanem mint bizalmi férfi annak őrekint, kitől az ország bizalma oly méltán elfordult a koronának a határontuli elcsémpészése szennye miatt, melyből tisztára lehetett mosni Erzsébetet, az anyát, de nem Gara Lászlót az országos férfiut, a felelős hivatalnokot, kinek bűne leginkább akkor lépett előtérbe, midőn most ismét Ulászlót kellett koronázni Fehérvárott mással s nem az angyali koronával; de tágulhatott most Ujlaki keble is, midőn Ulászlót a koronázási egyházi szertartások után felmenni látá a toronyba, hogy annak négy ablakából villogtassa keresztvágásokban kardját a négy világtáj irányából jöhető ellenség ellen az országot megvédni kész akarattal; — ha ezt tehette volna a csecsemő kis László is, bizony! alig áll el tőle Ujlaki, ki kardot kötött csipejére, alig maga az ország. A népek, mint tanitja a világtörténelem, könnyen tudnak feledni kivált bántalmat és méltatlanságot, csak az egyes ember keblében tudja magát kiirthatatlanul befészkelni a boszu. Rövid három nap kellett csak, hogy Gara ellen a nép dühe lecsendesedjék, hogy megbocsásson a látszólag soha meg nem bocsátható bűnert, és az országos fogoly szabadon ment — de csak hogy utóbb Ujlaki ellen boszuhadjáratot járjon Szekszárd körül, de ki vajdatársával Hunyadi Jánossal együtt vivén ellene csapataikat, megverte ugy, hogy elfeledvén fogságát és boszuját uj tárgyat adott rajta vett győzelmével emlékező tehetségének jó időre. Együtt találjuk ezután is e két dióskúri lovagot dicsőségben és harczmunkában osztozni : 1441. Belgrádnál Izsákbeg ellen, 1442. Szeben falai előtt Mezet beg ellen, mindig győzelemmel, az utóbbi helyen Hunyadi hadcsinyja által, hogy egyik hű harczfia a vajda ruhájában vitte a vezénylést a törököt elámitólag, ki bár éltét adta áldozatul, de a győzedelmet biztositotta s nevét örökitette, a hős Kemény Simon volt. Mily sokat kötött különben Hunyadi János Ujlaki egyéniségéhez, mennyit fektetett személyes tulajdonaiba, hadi terveinek és hadmiveleteinek mily pótolhatlan támaszául nézte őt és mily eltürhetlenül érezte annak távollétét, annak szép emléke maradt fenn egy levelében*) : „Ugy hiszszük nem szükség Nagyságodnak ismételve irni azon győzedelemről, melyet néhány nap előtt a mindenható Isten engedett nekünk és az egész keresztény népnek, és melyről azt tartjuk, hogy Nagyságod mind a király mind saját levelünkből, sőt maga a magyarok hiréből eléggé értesülhetett, igy ira Scaronái táborból 1443 Mindenszentek után való nyolczad napra Hunyadi Ujlakinak „ . . . és mivel mind saját leveléből mind barátjai tudósitásából értjük, hogy kegyelmed már annyira a mennyire felüdült; kérjük és tanácsoljuk Nagyságodnak, hogy mellénk, a hogy csak eszközölheti, jőjjön, és e dicsőséget senkinek se engedje, hanem mutassa meg azt, mit mindig kész volt tenni a királyért és hazáért, és azt, hogy ebben nem hagyja

*) Fej. Joan. Cor. de Hunyad 54 l.

magát mások tanácsától vezetni, kik ha Nagyságodnak mást tanácsolnának, azok kegyelmednek árulói és irigyei. Minden veszély nélkül és bátran ide jöhet vagy tizenhat lovassal. Miután pedig Szerbia határán átlépend, annyit küldünk elibéje a hányat csak kiván kiséretül“. . . . „Familia optime stat“ irja továbbá, mi alatt Ujlakinak nem család tagjait, hanem kiséretét, csapatait, hadjutalékát érti, mely Hunyadi vezénylete alatt állott Ujlaki távollétében, és mit, hogy másképp nem lehet érteni, a levélnek egy más pontja is igazolja, mely egyik győzelméről szól s azt tartalmazza: „nos de mandato et licentia regiae majestati electis XII. millibus equitum et vestra simul nobiscum familia“ mit nem azért hozunk fel, hogy a középkoru latin nyelvészet sajátságait mutassuk ki, hanem azt, mit fölebb állitottunk, tovább is legyőzzük: miszerint Hunyadi pusztán tisztán Ujlaki személyét tartotta már nyereménynek ha maga mellett tudhatta, különben csapataival is (familia) beérhette volna, ha azok őt személyében és tervei kivitelében pótolhatták volna. „A levél“ mondja Szalay „nem maradt hatás nélkül. Ujlakit Hunyadi borostyánai nem hagyták vesztegelni s rövid idő mulva a király táborában termett“. 1443 decemb. 24. részt vett a Balkán alján Kunoviczánál vivott csatában, mely után Hunyadié volt a győzedelem maga, Ulászló is vitézül sebet kapván, de számtalan ozman halott födte a tért és Hasszánbég ki a török erőt vezénylette, a keresztények foglya lett. Ujlaki nyomát csak a várnai gyászos kimenetelü ütközetnél vesztjük el; mert ugy látszik a török gerelyre szurt és körül hordozott király feje sok részletest elfelejtetett a történészekkel feljegyeztetni ama gyásznapról.

Királyválasztó országgyülésen találkozunk vele 1445 évi aprilban, hol neki azon szerep jutott, melyben a cseh királyválasztó gyülésen őt év előtt Rosenberg Ulrik működött, csak hogy R. a cseheknek tán hat fejedelmet is hozott inditványba, holott Ujlaki körülbelől hasonló, mert közhelyi indokok előbocsátása után, de a közte és Hunyadi János közt eleve létre jött közmegegyezés nyomán a rendeknek, kik sarkalták: mondaná meg kit lehetne hát választani királynak? csak egy jelöltet nevezett, Lászlót — és ez versenytárs és versenygés nélkül még is választatott. Innen tova Ujlakit inkább a politika mint a harcz mezején kell keresnünk, ha bár a próbált katona és ügyes vezér ki sem is kerülhette az ideiglenes honvédelmi rendszer életbeléptetésénél, melylyel az országlás katonai és polgári teljhatalmu hét kapitányra bizatott, hogy ő is e septemviratusba be ne választassék, a Tiszán innen és a Dunán túl eső országrész jelöltetvén ki kormányzói kerületéül, ő még itt is közel állva maradt Hunyadihoz, ment hivatalterületi szomszédjától csak a Tisza választotta el őt, bár majdan nagyobb tér nem választaná el őt a nagy ember László és Mátyás fiaitól! Egyik legfényesebb missiója Ujlakinak, mit ugy látszik maga is érzett, küldöttsége volt Fridrikhez, mire egyiránt a magyarok és ausztriaiak bizalma sürgette őtet, hogy a gyermek királyt és koronát követelné ki az öregnek enyves markából, de hová megindulva az országhatárán, Bécsujhelyen innen — Nagy-Martonyban — megállapodott, mig függő pecsétes salvus conductus-t nem hozott a számitó ember számára Schlik Gáspár Fridriktől. A középkor bélyegét magán hordozó sötét szűk sikátoros kis határváros, Bécs Ujhely *), mely érdeme és igénye nélkül székvárossá lett, akkor rég látott pompának nézett elibe, minden nyárspolgáriságából kivetkőzve, bolt-ajtai

*) Más történetirók e látvány szinhelyéül Bécset teszik.

lakatra vetve voltak s lakosai mind a Magyarországot néző kapuja előtt elnyuló gyepre tódultak a fényes látványra. Ők még emlékeztek a cseh Rosenberg bevonulására, kivel felebb is összehasonlitottuk Ujlakit, és ki horrendum dictu — nyolczvan lovassal kanyaradott fel a városkapu felvonóhidja előtt. Ujlakival 500 könnyü lovas, 200 vértes nehéz lovas és 24 diszhintó járt, és a többi küldöttségi tagok közt Széchi Dénes esztergami érsek egyházfejedelmi udvarával, és a veszprémi püspök Gathaloczy, a fényüző Gara László, a büszke Marczali Imre, e báni vér és mások. Midőn elvégre az ácsorgó sokaság a fényes látvány feletti örömzajgása jelül szolgált, hogy itt a fényes öltönyü de komoly arczu országos küldöttség; s maga Fridrik is a városkapujához indult azt elfogadni. „Nem tudják mi volt az oka", igy szörnyüködik Budai „hogy Fridrik előtt is (Ujlaki) lováról le nem szállott". Tudják biz azt, mert hát Ujlaki hátgerincze nem volt halcsontból, a lábbali karczolást pedig igen megtanulta délczeg ménje ura helyett tenni a török táborozás közt egynél több, még Fridriket is erélyben tulmagasló nagyság előtt; maga ehez nem értett és a módnélkül hiu és azért magát szerencsétlennek tartó sántikáló Fridrik előtt, a czombos, vállas ember nem akart az ünnepélyes pillanatban nevetségesnek feltünni, és igy Ujlaki csak bizony nyeregben maradt ülve, jól tudva hogy háta mögött egy *ország áll*; ha ő ül is, az nem árthat. Értekezletileg üléseztek most a felek, de minden jó végezés eredménye nélkül. A magyar urak még azután Laxenburgba rándultak a választott király látásán örvendhetni, Ujlakit kivéve, ki boszusan egyenesen haza felé fordult, azt morogva, hogy : „ő a gyermeket addig szive szerint nem tisztelheti, még királyának nem nevezheti". A követségjelentés megtörtént, és az országos béke ügyét komolyan mérlegezők hamar kezet fogtak abban, hogy Lászlóhoz ragaszkodva lehetne csak a meghasonlást körülhajózni; állameszélyes tapintattal felfogta ezt Ujlaki is és Hunyadival szövetkezett, hogy Fridriknek adnák tudtul, miszerint ha kettejökre szállhatna a kormány gyeplője, a gyámság idejének egész tartamára, ők a kis Lászlót trónra emelendők lesznek. És ime e két nagy férfi, ki a babéraratás közt szorosan összetartott a csatamezőn, a politikai ármányok közt meghasonlanak. Hedervári, a nádor, a kettőnek kedélyét igen ügyesen felbujtogatta a bizalmatlanság méregcseppeivel, melyeket állitólag a készülőben levő nagy baj óvszeréül nyujtott mindkettőnek a valószinüség másmás burka alatt. Szerinte Hunyadi a burgundi herczeg fiának oda igérte volna a koronát, ha a herczeg atyja a török ellen segédhadjutalékot adna; és ez mint Nikapolyban a herczegi hajóraj tengernagyjával már bevégzett tény hireszteltetett a gyülésre Fehérvárra felgyült rendek magán köreiben. Mivel pedig félő volt, hogy a nádor koholmánya szétfoszlik, ha Hunyadi személyesen megjelenik a gyülésen s Ujlakival szemben lehet, őt távol kellett tartani és a fegyvert ugy köszörülni, hogy mindkét felén fogjon, intés, gyanusitó intés ment hát Hunyadihoz a nádor részéről : ne jönne fel, mert személyes szabadságát koczkáztatná, ugymint kinek Ujlaki tőrt vetne, hogy vetélytárs nélkül kizárólag ő egy maga ragadhassa magához az uralmat és hatalmat Fridrik gyámkodása alatt. Legveszélyesebb eredményeiben ugyan meghiusult az ármánykodó terve, mert László ujra is elválasztatott királynak, Ujlaki pedig elég méltányos volt, hogy maga keresse fel Hunyadit, és a két hazafi jobbjaik csak hamar ismét egy kibékülő kézszoritásba kulcsolkoztak össze és a helyreálló kölcsönös bizalom egy szép virágot hajtott, mit bizonyosan Hunyadi segitett fejleszteni : Ujlaki kormányzó-helyettessé lőn elválasztva egyszer mindenkorra, ha hogy Hunyadit a harcz gondjai tá-

voltartva elfoglulnák. Az 1447 országgyülés egyik végzése a fölebb emlitve volt országos hét kapitányságot megszüntetvén, és az összes állami hadierőt az egyezményes összeműködés elvénél fogva közvetlen a kormányzónak rendelvén alá, mint országos főkapitánynak, ily czim alatt az Ujlakinak is odaosztott katonai hatásköre szükült csak, de nem tevékenysége és befolyása az államügyek egyéb ágaiba. Kimerithetlen volt türelmök, de szivósságok is a magyaroknak, melylyel a korona és Lászlónak Fridrik kezéből leendő kicsikarásában üléseztek, naplóztak, alkudoztak, követségeket járattak és tollal karddal harczoltak, és e diplomatiai sysiphusi kőhengergetésben mindig ott látjuk Ujlakit is. A radkersburgi békét két évre megkötni Fridrikkel ő is közre munkált az esztergami érsekkel, a nádorral és több más főurakkal, mely sem Lászlót, sem a koronát, sem a törvénykönyvben annyiszor emlitett, sokszor még két urnak is adózó városokat és uradalmakat középponti váraikkal vissza nem szerezhette az országnak.

A török Nagyur, Muradnak kaftánya redői alá bujkáló szerb despota Brankovits György, attól felhatalmazva (1449) szinte béketervet hozott szőnyegre, melyet bár a pogány kezdeményezett, mégis létre nem jött, mert a rendek az interregnum alatt sem voltak hajlandók a magyar korona souverenitási jogait feláldozni, vonatkozólag Szerbiára, Boszniára és Oláhországra, és mit Ujlaki, Gara László biztos társával kialkudt, még a pápa intése ellenére is visszavettetett az orsággyülésen. Azon fényes névsorban Ujlakiét is olvassuk, hol több főranguakat megbiznak a rendek kibékiteni Brankovits Györgyöt a szerb despotát Hunyadi kormányzóval, és mi Szendrőn azon békepontokat eredményezte, melyeknek egyikében Hunyadi Mátyásnak Cilli-i*) Ulrik leányával Brankovits unokájával eljegyeztetik, de a jó sors is ugy akarván, e szent frigy minden további jogosan abból folyható következések nélkül maradt.

A pápa 1452. évi mártius hó 15. Romában Fridriknek a lombardi, 19. a császári koronát tette fejére és addig, mig a nápolyi király unszolására (ki rokona volt Eleonorának az ifju császárnénak) nyilvános elhálását tartotta, az egész udvar előtt menvén végbe a szertartásos takaróvali befedés a portugalli udvarhölgyek negédelt nagy rémülésére, az alatt Bécsben négy nemzet szövetkezett László visszakövetelésére, kit, Fridrik félvén, hogy ha otthon hagyná, el is ragadhatnák, magával hurczolt Olaszországban. A dacz- és véd-szövetséglevélben, melyet a nemzetek ezen quadrouple alliance-ja Bécsben kiadott, Hunyadi neve mellett Ujlakiét is olvastuk, az ausztriaiak elég erélyesen léptek fel az okmány szövegét az életbe vinni át; ismert dolog, hogy Fridriket ostromzárral bekeritvén Bécs-Ujhelyen, ez kényszerült kiadni nekik Lászlót, kit diadalmenetben vittek Bécsbe, és a magyar küldöttségnek, mely elragadtatással hallotta „hogy az ifju király magát magyarnak vallotta, és mint ilyen habozás nélkül Magyarországot választja székhelyül“, ismét Ujlaki is tagja volt, és fültanuja egy királyi igéretnek, mely annyiszor követeltetett még László után is.

Különös hogy az akkori Európának egyik legelőkelőbb, mint tengeri hatalmasság pedig versenytársat sem ismerő hatalmasság, a velenczei respublica már jóval ezelőtt diplomaticai téren nemcsak legitimitását Lászlónak elismerte, hanem őt de facto magyar királynak nézte. Már február 24. 1452. tehát előbb egy hónappal, a nagy tanács ily végzést hozott : Mint-

---

*) Talán jobb a „Cillei“-nél mert a család ős vára Cilli tehát cillii mint Kovacsiból kovacsii.

hogy hatalmasságunk (államunk) is ugy kivánná, de különben a veszélyben forgó Konstantinápolyra nézve is üdvös volna, mind a szentséges pápánál, mind pedig a fenséges római császárnál, az aragoniai királynál és Magyarország királyánál azon lenni, hogy azon urak segitséget nyujtsanak, hogy azon Konstantinápoly városát vég veszély ne érje (ut illa civitas Constantinapolis male capitare non hebeat).

Ugyanazért ugy vélekedik a tanács, hogy ujból szükséges irni ez ügyben mind a papához, mind pedig a fennevezett fejedelmekhez illő és jó módjával, felemlitvén azon készületeket is, melyek részünkről már is megtétettek, de azt is érintvén, hogy ezek korántsem elégségesek stb. *). Hogy mindezek ellenére mégis Konstantinápoly „male capitare habuit" és török kézre jutott alig egy év mulva 1453. május 29. más lapra való, Ujlaki ügyét nézve e szomoru emlékü év gyümölcsözte a Galgóczi és Temetvényi várak és uradalmak nem adományozását Lászlótól, mint Szalay mondja, hanem birtokmegerősitését mint Wagnerből (Collect. Genealog. 1051.) tanulhatni, igen dicséretes régi jó szokás szerint el nem mulasztották ugyanis gondos apáink uj királyok elibe terjeszteni adományleveleiket megerősités végett, mely szokásnak Ujlaki is hódolt. E tájban viszonya Hunyadihoz mindinkább feszültebb és feszültebb lett ugy, hogy midőn Hunyadi csakugyan a rá következett évben királyi meghivó levelet kapott Bécsben „ad audiendum verbum regium" megjelenendő, de e meghivásnak mint országos törvénybe ütközőnek fejet nem hajthatott, külföldre minden jobbágyi hüsége mellett sem tarthatván magát kötelezettnek menni, hogy királya parancsát vegye, minek következtében utóbb Cilly több királyi biztosok élén Köpcsénybe hivta meg a király akarata folytán tartandó tanácskozásra, de akkor is a várba csak ugy akarván menni, ha két ezer lovasból álló kiséretét is be fognák bocsátani, ha már magok a biztosok sátrába hozzá nem akarnak fáradni, miből ismét a találkozás terve meghiusult, mondom, midőn Hunyadi ily határozottan a törvény mellett és oly óvatosan saját biztonsága mellett lépett fel, Ujlaki és több más országnagyok vele együtt a királyi méltóság megvetését látták Hunyadi magatartásában s a következetességet makranczossággal cserélve fel, azt nyilván megrótták **). Kevés önállóságot tennénk pedig fel Ujlaki jellemében, hogyha itt azt következtetnénk, hogy ő, ki még 1446-ban***) a Cillyi grófokkal dacz és védszövetségre lépett, kénytelen lett volna csak amugy „a farkasokkal orditani", de sőt neki lehettek s bizonyosan voltak is saját okai birálgatni Hunyadi magatartását a király ellenében.

Mindezen okok azonban úgy látjuk a közügyek tárgyalásánál érvénybe nem jöttek, habár a szív redőiben lapanghattak, mert a László által Pestre hirdetett országgyülést épen Hunyadi János, Gara László és Ujlaki Miklós egyetértve halasztották el 1456-dik évi január 20-ára azon okból, hogy az ország távolabb eső részekből minél számosabban felgyülhessenek a meghivottak oda, hol főleg a török elleni hadjárat fogna tárgyaltatni, de karöltve járt el Ujlaki még két hónapra rá Vitéz Jánossal, Gara Lászlóval Palóczi Lászlóval és Lamberg Fridrikkel a Cillyi gróf és Hunyadi János közti frigykötés megszerzésében, ott állván neve az az okmány szövegében

*) Enrico Cornet. Giornale dell' assedio di Constantinopoli. Documenti 7. 73 l.
**) Szalay.
***) Chmel. Geschichte Kais. Frid. IV. II. 737.

a többiekével *). Mindamellett Ujlakit, kit az olvasó mint Hunyadinak hű fegyvertársát már előbbi évekről ismer, nándorfehérvári örökzöld babérjában osztozkodni nem látjuk, visszavonulásból-e mint más oligarchák, kik e táborozástól Hunyadi bukását várták, de rutul megcsalatkoztak, vagy azon okból-e, hogy a fondorkodó Garára és Cillyire ellenőrködve itthon felügyelhessen, hogy mindkettejök ügye ne vesszen egy csapással, nem tudnók elhatározni.

Hunyadi nándorfehérvári győzelmére az egész keresztény világ, halála hirére csak a Hunyadiház ellenei, s köztök kivált Cillyi Ulrik lélekzhetett fel szabadabban; a futaki országgyülés meghozta Cillyi Ulrik kinevezését országos kormányzóul, valamint Ujlaki Miklósét az országos hadak főkapitányául. Ha mi volt baráti érzelemből, mi Ujlakit a megdicsőült apához füzhette, ugy azt fiaira át nem vitte, az évek és a hajlamok különbsége is megtehette a magáét arra, hogy Lászlóval, bár a legérdemesebb lovagok egyikével, valami bensőséges meghittségi viszonyba bele nem képzelhette magát, de hát Szilágyi Mihály irányában, ki most mintegy családfeje volt a háznak, e tekintet nem állott? bizonyosan nem, de már ezen, különben is követelő, daczos önfejü és a fiatal Lászlónál sokkal előrelátóbb ember tervei, ki érezte hatalmát egyiránt mint Ujlaki, már összeütközésbe is jöhettek az övével, hasonló jellemvonások mellett hasonló czélja levén tán a két embernek, mit azonban bizonyosan nem együtt, hanem egymás ellen kivánhattak végre is elérni. Kedves alkalmat látott hát Ujlaki, hogy őt mint hatalmával könnyen visszaélni szokott, tehát a tekintélyt nem nagyba vevő embert, a királynak mint veszélyest fesse le akkor, midőn ez Brankovitsot utközben fegyveres embereivel elfogatta, és Nándorfehérvárba vitette fogolyul, honnan felcsigázott váltságdij mellett ugyan kiszabadult, de hamar rá a tusa alatt vett seb következésében-e vagy évei sulya miatt kimult. Ujlaki bizonyosan a kimult Brankovitsban, a királylyal nem a méltán megfenyitett garázdát látta, kinek Szilágyi csak a kölcsönt fizette vissza, egy ellene tervezett hasonló merényletért, hanem a meggyalázott királyi rokont, és ő a király borzadhatott midőn azt látta, hogy egyenkint kidőlnek vélt támaszai, egymásután betöltetlen ürt hagyva előbb Cilleyi Ulrik — most Brankovits. Ily kedélyhangulat közt, könnyü volt gyanuval eltölteni a király rettegő keblét, a Cillyiben csak fejét de nem öntudatát vesztett régen a Hunyadi ház vesztére egybeállott szövetség tagjainak, kik Ujlakival együtt mind magyarok voltak, Giskrát kivéve. A Hunyadiak által rendezett tornázásra maga László király is elfogadta szinleg a meghivást, de szüntelen csengett fülében az óvakodást intő tanácsosok intelme, venné elejét az ünnepélynek, melynek zaja alatt az összeesküdt Hunyadi-párt kezére esnék mint fogoly, hogy Hunyadi Lászlónak nyiljanak meg a trónra vezető lépcsők, Ujlakinak az országos hadak főkapitányának királyi parancs folytán összpontositani kellett hát Buda körül a rendelkezés alatt levő fegyveres népet, mit Ujlakinak megtagadni már állásánál fogva nem lehetett, ha maga nem akar pártütőül tekintetni, és mit tenni az eszélyesség is tanácsolt, minthogy a Hunyadi fiaknak is nagy számu fegyveres zsoldosok állottak rendelkezésre, fényes kiséretben jövén Budára, mely azon felül még a budai polgársággal fraternisált és annál félelmesb elemül alakult ki a székvárosban, hol ők még is csak királyi vendégek voltak s nem egyéb; minden eshetőségek irányában felkészülve állani hát az országos főkapitány hatásköré-

*) Chmel. Mater. 7. Gesch. II. 105 l.

hez, feladatához tartozott, de már a poroszló szerepét nem a főkapitány, hanem Giskra vállalta magára, midőn a Hunyadi fiakat a budai várpalota termeiben egymásután elfogta zsoldosaival.

Ugy látszik nem nagy irománycsomagok foglalták magokban a vádpontokat és a védelmet, melylyeken nagy törvényisméréttel és nehézkes formákhoz kötve lett volna szükséges a biráknak magokat átküzdeni, hogy a foglyokat elitélhessék, midőn vérbirósági széket ültek Budán, nem a szentesitett hazai, hanem a martialis törvények halasztást nem ismerő szigora szerint kimondandók a „bűnöst“ és a bünre a „pallost“. A vérbirák sorában találjuk Ujlakit is, és azon körülmény, hogy ott szavazott Holczer Konrad ausztriai tárnok is, kinek a hazai törvények szerint ott helye nem lehetett, nemcsak azt mutatja, hogy könnyen megalkudtak az udvarnál avval, mi a lelkiismeret dolga a törvények törhetlen megtartásában még akkor is, ha az ugy nevezett „vindicta publica“ lép fel kérlelhetlenségével; de arra is, hogy a szolgalelkü birákból nem igen válogathattak, kik Budán aligha akkor nagy számmal voltak képviselve. A kivégeztetés borzalmas részleteiről eleget tud a nép, mert az közpiaczon, bár óvatosságból szokatlan órában ment véghez; de mit tudnak a tudósok arról, mi a zárt ajtaju törvényszéki teremben történt — egyebet sem, a vérbirák neveinél, — s hát nincs az egész hazában egy levéltárban fentartva az indokolt szörnyü itélet betüje, vagy csak a kardzörgés és a pálczatörés formálitásaira szoritkozott az? Korunkban mindinkább szomjuhozzuk a történelmi igazságot, és ohajtjuk a kétes homályban a fényárasztó fáklyát, és e kivánalmakat ki nem elégiti azon csonka okmány, mely Pray által, hist. reg. Hung. II. k. 363. l. közölve, és László király mentegetőzését tartalmazza az országos nyilvánossággal szemben, de sokban csak igazolja a közmondás : „ista excusatio mihi videtur incusatio“ mert a törvénynek foganatba vétele miatt semmi kormánynak sincs szüksége magát kimenteni. Vagy hát ki olvasta a Hunyadi párt által a László király elleni összeesküvésről szerzett, és több pecséttel ellátott levelet, melyszerint László király elfogatván, annak vizbe fojtása vagy máskép leendő kivégzése határoztatott volna el? „Mely szerződvény irásba foglalva kétfelől az összeesküdt felek pecsétjeivel megerősittetett, kik közt egy bizonyos Bécsből való Halczil nevü (talán Hölzl vagy Holzer, tehát ugyanazon egy személy a főlebbi vérbiróval) igazszivü hive a királynak felszólittatván, hogy ő is mint egyik tagja az összeesküvésnek a szövetséget tartalmazó okmányra függeszsze pecsétét. Ezen Halczil azonban meggondolván saját becsületét és lelkiüdvét és megborzadván a felségsértési bünbe eséstől, az egész összeesküvési ügyet, az arról koholt és kezébe keritett oklevéllel együtt László király elibe vitte, megmutatta és felfedezte irántai kegyeletből“ *). László király, ki igy előttünk mentség nélkül áll, minden mentségével együtt Prágában, hol napról-napra várhatta Sternberg Zdenckó Podiebrád kormányzóhoz Párisból irányzott levele szerint a franczia király leányát, mint eljegyzett mennyasszonyát, a hymen nyoszolyája helyett betegágyba roskadt, és hogy az nap, melyen Temesvárott egy évvel előbb Hunyadinak esküvel igért bocsánatot, meghalt, és igy rég az örök Isten birószéke előtt, irgalmat nyert.

Az országnagyok e gyászhir hallatára hamar sorakoztak saját érde-

*) Drescher. Schlesisch diplomatische Nebenstunden I. 73. l. Historia sive epistola de morte Ladislai Regis Ungariae et peracta Anno 1457. Ex Msto. Chronica Poloniae et Sileziae.

keik szerint három nagyobb csoportulatra oszolva. Gara László a nádor, és Ujlaki, mindketten örömest magok nyultak volna a koronáért de az oligárchak csak karddal vághattak volna magoknak utat oda. Szilágyi jelöltjének maga a nemzet rokonszenve önkényt nyitott utat és huszezer fegyveres elég erős volt őrködhetni, hogy ez ut be ne rekedhessen, el ne torlaszoltassék. Magok Gara és Ujlaki mint elsőrangu polgári méltóságok, az egyházi fejedelmekkel s más országnagyokkal 1458. jan. 1. napjára királyválasztó országgyülést irtak ki Pestre, de hová magok sokáig vonakodtak Budáról át menni, és mire a zsémbeskedőket végre is csak Carvajal bibornok rábeszélése birhatta, mert ők már is bizonyosak lehettek, hogy Szilágyi fegyveresei alig ha azért tolongnak ott a táborban, hogy az ő felmagasztalásukért lelkesitsék a tömeget, mely irántokban különben is oly hideg volt, mint a Duna jégkérge, mely talpok alatt terült el; folyton fogyott a rövid téli nap s vele a türelem — de mielőtt a nap leáldozott, feltünt az esti égen a nemzet reménycsillaga; meg volt választva a király és künn a szabadon és benn a választók teremében „éljen Mátyás király" dörgött az Isten szava a nép szavában. E nagy királyát a nemzet ugyan drága pénzen vette, mert hatvanezer aranyat fizetett Podiebrádnak érette *), de mégis ugy fogadta az ország határszélein és kisérte körmeneti ünnepélylyel a székvárosig, mint égből esett Isten ajándékát. Vig farsangi napok voltak és a násznép mindenfelé éltette a lakodalmi ünnepélyeken urát, királyát, és az egykét nagy ur búja porba esett pecsenyéje felett, belefuladt a közös, az országos örömbe, köztök tán Ujlakié is, mert, még az országgyülésen sem találjuk, melyet még azon évi májusban tartott Mátyás király, talán abban találván fölmentést a megjelenéstől, hogy vajdatársa is volt, ki helyette végezhet, ha helyette nem is pirulhat. Mindazáltal még ez időben Ujlaki ugy látszik csak is az udvari élet fényét kerülte, hol ő ugy vélte, nem egyébbel fogna találkozni, mint szemrehányással, ha csak néma szemrehányással is, de Mátyás sasszeme követé őt magányába is, hová most tán örömest visszavonult volna, s gondoskodott a nagyragyágyó vagy legalább fényüző ember bántott kedélyének tápot adni. Eleme s erős oldala Ujlakinak a követségi a képviselőségi pálya volt, az ország méltóságát a magyar korona fényét kifelé, mint már ujhelyi követségénél mutatta, feltüntetni, s annak elismerést szerezni nálánál alig volt valamely országnagy képesebb. Mátyás tehát ügyesen számitott, midőn őt még kormánya első évében Vincze váczi és Ágost győri püspökökhöz csatolva követül küldötte Csehországba Podiebrád koronázására. Midőn künn ily fényesen képviseltette magát Mátyás, benn az országban is határozottan lépett fel a korona tekintélyének szilárditására, a kormányra termett Mátyás ifjusága daczára át kezdé látni, hogy nagybátyja, Szilágyi kormányzónak, ha csakugyan nagy mérvü terveinek szabatos és késleltetés nélküli éltetbeléptetését óhajtja, döntő befolyása az államügyekre korlátozatlanul meg nem állhat, és a világosi bástyafalak lettek, mint tudjuk, a kormányzó hatalmának határai; a Szegedre gyüjtött országgyülésre szinte már nem az egész nemesség tömege, hanem a megyénkinti négy követ gyült, a fejenkinti szavazás zavargásaiban, akadékosságaiban emeltyüt nem látván a saját erejét érző király intézményei kivitelére; és ha már a nagybátyja, Szilágyinak hatalomköre oly szük pontra szorittatott, gyanuból-e,

*) Singularem hunc Regem fuisse, vel hinc collige, quod emi debuerit. Mond Timon Epit. Chron. 68. l.

vagy meggyőződésből, hogy a Hunyadiház elleneihez hajlik, nem várhatott kedvezőbb sors azokra, kik már mint valósággal kialakult ellenzékül tüntek fel: Gara László megszünt nádor, Ujlaki Miklós megszünt erdélyi vajda lenni, hirbe jöttek, hogy Fridriket makacs kitartásra s a koronának ki nem adására folytonosan ingerelték; a kezeikből kiejtett hatalomjelvények most a bizalmat érdemlő Országh Mihály nádornak és a két Rozgonyinak mint erdélyi vajdáknak jutottak; e szerint Gara és Ujlaki lábai alatt tünedezett a tér az országban, és székeik a szegedi országgyülésen mások által elfoglalva, és előkészitve minden, még pedig Mátyás hozzájárulásával, hogy a kétértelmü országnagy tétlenségbe sülyedjen, vagy az amugy is várt törés bekövetkezzék, nyilvánossá váljék, és igy az elhárító eszközök is megválasztathassanak. A méltóságától megfosztott két férfiu elkeseredettségében csak ugyan a szélsőségig ragadtatott. Bűnfészkül a határszélen fekvő németujvári erősség lőn kiszemelve, Ujlaki birtoka, hol nem a hazaszeretet melegével, hanem a pártgyülölet parázsánál kikölteni terveiket, összeültek: Gara, Ujlaki, a bazini és sz.-györgyi grófok, az erdélyi püspök, Paumkirchen Endre a zalonaki vár ura és pozsonyi gróf, Bánffy az alsó-lyndvai és nemthyi várak tulajdonosa Frangepán és Elderbach, és a gyülés meghozta végzését, mely szerint ők Fridriket a német császárt a korona lelkiismeretes gondviselőjét (!) egyetértőleg mindnyáján (huszonnégyen!!!) magyar királynak választják. A koronázás Fehérvárott lett volna, támpontul szolgálhatván Ujlaki Miklós palotai várkastélya közelségével, és támpontul a fehérváriak hangulata e szomszédság által előre megvesztegetve; csak hogy mind e szép tervek részben meghiusultak, mert Fridrik az országba sem nyomulhatott, nemhogy Fehérvárra nyithatott volna magának utat huszonnégy magyar hive által, hanem fel lett tartóztatva és a határról visszavetve Mátyás király küldötte Nagy Simon hadai által. Mindazáltal a koronázás Bécsuj helyett (tehát az országon kivül, nem tudni micsoda sarkalatos törvény szerint) megtörtént a salczburgi érsek által, ki az őtet ezen functióra felhatalmazó pápai bulla *) előmutatásával mindeddig adósa maradt az egészséges jogfogalommal biró publicistáknak. E nap eredményezte Fridriknek a magyar királyi czimet, mit utóbb szerződésileg is Mátyással magának kikötni, ugy mint igen iparkodott, sikerült is, és kiadványaiban nagy megelégedéssel használt. Komolyabb eredménye a koronázásnak azonban, hogy e jogczim vagy inkább czimjog érvényesitésére, felavatására, vérkeresztségére még honfivérnek is kellett folyni, az egy hazának fiai marczangolván egymást épen azon téreken Körmend és Sz. Gotthárd környékén, hol kétszáz évre rá a félhold elleni magyar győzelemnek egy népszerütlen béke „állj-t" parancsolt és legfényesebb kilátástól fosztott meg hosszu időre a török javára.

Fridrik, kit mármost mint ellenkirályt látunk szerepelni, a fegyverek koczkajátékával is meg akarván kisérleni szerencséjét, vagy öt ezer fegyveres néppel csatlakozik a magyar urak banderiumaihoz, ugy hogy a németek képezvén a hadak zömét, Graveneck parancsnoksága alatt, a szárnyakat képző magyarokat Ujlaki és a sz. györgyi gróf vezényelné, Fridrik tábora csatavesztett lőn s főleg Ujlaki által okozva, az egyezményes közremunkálást részéről nem elég erélylyel ragadva meg, miért Fridrik is korábbi kegyencze ellen hidegebb lőn, és mit ha Ujlaki azért érdemlett meg, hogy a honfi-vérontástól irtózott, az őt csakugyan megsem gyalázhatja. De külön-

*) Ha különben is ily bulla érvényesen kieredhetett volna.

ben is viszonya Fridrikhez már akkor is ingófélben lehetett; mert miután a két Kanizsai testvér Mátyástól fejökre és birtokukra kegyelmet nyertek Budán, 1459. évi Sz. György ünnepén kiadott királyi kegylevéllel, még pedig László visszahatólag azon időpontig, midőn a Hunyadiaktól Temesvárott elvált, józanabbra eszmélt Ujlaki is, ki a német fegyvertársaságba beleunván, Fridriket magát is elhagyta, vagy legalább egy időben vele Gara, a két sz. györgyi gróf és mások hasonlót tevén, Mátyás kegyelmét fogadták el, előbbi méltóságaikat is visszaszerezvén. Ujlaki már ekkor látta háttérben Bosznia koronáját feléje ragyogni Mátyás királynak kegymosolyából, de ez egyszer az egész csak tünde remény maradt. Azonban addig is, mig ez valosulhatott, a büszke Ujlaki a maga családját mégis közelitni látta más uton és más királyi trónhoz, midőn a cseh királynak Podiebrádnak legidősbik fia magának eljegyzette Ujlaki leányát Hieronimát, mátkájául; némely történetirók szerint ugyan Ujlaki mellékes czélzásával, hogy Podiebrád fiára szálitsa a koronát, kivel bár ipja volt Mátyásnak, ugymond, őt könnyü volt elhitetni : miszerint előnyösebb volna ránézve, ha fia lenne magyar király, mintsem ha leánya a királyné. Tisztán e szövevénybe látni megvalljuk nehéz! de hogyan van, hogy még utóbb is a magyar urak ez ügyet magokévá tehették saját compromissiojok nélkül Mátyás irányában? ki bizonyosan honáruló pártütőket látott volna az Ujlakiféle házassági kérdés nyilvános ügynökeiben, és kik Váczról a többi közt igazán lovagias közszellemtől ihletve igy irnak Podiebrádhoz : „Miért, bár az ily eljegyzési szerződvényben kikötött idő rég lejárt volna, még is Felségedet mi is, kiket a dolog sok és nyomos okoknál fogva is illet, igen szorgalmasan kérjük, miszerint e részben *becsületének és adott szavának* minden további halogatás nélkül eleget tegyen, a mint is azt bekövetkezőnek hiszszük és méltán elvárjuk“ stb. (Epist. Math. Corv. Regis. 56. l.) Azonban erős hitet igényel még az is, hogy Podiebrád komolyan hihette volna, már akkor huszita létére, hogy fiát a hatalmas magyar clerus ellenére is a magyar trónra ültethetné! egyebet számba sem véve. Tagadni nem lehet azonban, hogy e házassági terv idejére esik Mátyásnak közelitése Fridrikhez. Vitéz János ugyanis, mintha főpaphivatali körutat volna teendő, Horvátországnak kanyarodott, közelebb érvén onnan az akkor Gráczban udvart tartó Fridriket, és királya megbizásából vele néhány pontok felett megegyezett, melyek a majdan véglegesen megkötendő béke alapjául szolgálnának. A birtokomban levő igen becses kézirat szerint pedig, mely e frigyet tartalmazza, az okmány kelte igy hangzik : Datum in Nova Civitate ante vigiliam festi Maria Magdalena anno domini 1463. tehát egy évvel későbben, és nem is Grátzban kelt, de Vitéz Jánoson kivül még számos ország nagyok nevei is nyitják meg az okirat szövegét. István a kalocsai érsek első, és mi legfeltünőbb, harmadik helyen Ujlaki Miklós neve áll, (vajvoda transilvanus ac macho viensis et regni Slavoniae banus); e szerint a frigy nem is lehetett hát Ujlaki Podiebradféle állitott fondorkodása ellen irányozva; ott áll még Palóczi az országbiró, és Zapolyai Imre kincstartó és felsőmagyarországi vezérkapitány. Ama czimek is mutatják tehát hogy Ujlaki tökéletesen rehabilitalta magát Mátyás szemében, ki azt nyomatékosabban akarván éreztetni, Ujlakit is azon küldöttséghez csatolta, mely 1463. odajárt Fridrikhez Bécsujhely alá a koronát átvenni. A küldöttségnek számos fegyveres kiséretétől megdöbbent Fridrik, csak Vitéz Jánosnak nyittatott kaput, kivel egy holnapi alkudozás után végezvén, az addig Sopronban veszteglett küldöttségi tagok Várday István, Palóczi és Ujlaki a késéret tö-

megével Bécsujhely falaihoz nyomulva a kapu alatt vették át Fridrik kezéből a szent koronát, Budán ereklyekép letették és a hirrel Mátyás után indultak, ki a Bosznyákországban duló török ellen már táborozott és Péterváradon érvén el a királyt küldetésökről és örvendetes eredményéről beszámoltak. Ujlakinak meghozta e küldetése is a fáradságával és hűségével felérő kitüntetést, mert miután Bosnyákországban a Jajcza kürüli vidék a megszalasztott török alul felszabadult, azon tartomány kormányzásával bizatott meg, s Ujlaki elég számitó volt azt, magára a bosnyákországi trónra vezető lépcsőül nézni, és innen van, hogy a lengyel király, Kazimirféle hadüzenet, melyet az ifju ember nem az ország, hanem Mátyás ellen intézett, és a mely fogással az országnagyokat magamellé gondolta huzhatni, Ujlakin már épen nem foghatott; mert hihetőleg már akkor Bosnyákországnak nem csak in spe hanem valódi királya volt, és fia Ujlaki Lőrincz, már Ujlaki Vezérnek — dux de Ujlak — irta magát *). Maga Szilágyi Erzsébet sem akarván fia Mátyás mögött maradni, egy sajátságos frigykötelékkel lánczolta magához Ujlakit, a királyi Anya saját fiául fogadta, hogy minden eshetőségekre biztositsa magának az őszfürtü férfiu éretteszü tanácsát; és büszke lehetett a férfiaslelkü asszony, ki egyik király fiát az egeknek köszönte, a másikát pedig maga teremtette magának. Ujlakit talán hajlott kora de leginkább a király és anyakirályné ily páratlan kegyosztogatási nem engedték csak perczig is ingadozni a Hunyadi háznak tartozó hűségében és e hűsége meg; mentette őtet más nagynevü országnagyok példaadásának átengedni magát de megmentette egyuttal azokéhoz hasonló végső sorstól, milyen Vitéz János és Janus Pannoniusé volt, kik közül egyik számkivetésben, másika tisztességes őrizet alatt tartva zárta be napjait. E hűsége azonban korántsem csupa semlegesség, mert főleg Ujlaki tanácsán indulva tette meg nagy zajjal Mátyás hadkészületeit, de a nyiltcsatát lehetőleg akaratosan és nemcsak a téli zordon idő által akadályoztatva kerülte és fárasztotta a lengyel Kazimir hadait, mignem maga a király átkelvén a határszélen az országnak hátat forditott, mint hátat forditott neki magának az álmodott hadiszerencse a csatamezőn. Négy évre rá nem borzadott vissza a hosszu ut fáradalmaitól, bár nagyon is érezhette már évei sulyát, és elzarándokolt az apostolok küszöbét látogatni Ujlaki is Rómába, hogy az 1475-re hirdetett közönséges bűnbocsánat részesévé lehessen. Különben is ő a római curiánál hirben névben álló egyéniség volt, mert már 1450-ben V. Miklós pápa igy ir a zéki monostor apátjának, ki egy más monostor védelme közben a török ellen vért ontott több pogányt levágva, és ez által az egyházi hivatal viselésére képtelenné tette volna magát : „Mi tehát a te és kedves fiunk (Ujlaki) Miklós vajda alázatos kérelmére hajolva, apostoli hatalmunkkal a jelen levél tartalmával minden hivatalképtelenség és becstelenség foltját, melybe az előbocsátottak szerint estél, eltöröljük“ **). Szinte azon Miklós pápa Ujlaki Miklós kérelmére és felterjesztésére azt irja Romából az esztergami érseknek, 1451. évi május 5. hogy azon esetre ha, mint Ujlaki Miklós előadta, a monoritarendü fraterek az Ujlaki monostorban csakugyan botránkoztató életet viselnének, azokat elmozditaná és házukat más jó erkölcsü azon rendü szerzetes atyáknak adná át, mi közben a pápa Ujlakit igy emliti „ki minden eldőde szokását követve, kiknek azon templom szol-

---

*) Mint sirkövén is látható l. „Hazánk“ III. füz. 230. l.

**) Koller. Hist. Episc. quinq.

gált temetkezési helyül, szinte ott kiván eltakarittatni *), azon (szerzetes) házát bőviteni; nem különben a mondott monostor egyházát egyházi készületekkel felszerelni; és hasonló vagy még nagyobb értéket, mintsem a mennyire a mostaniak becsültetnek, a mondott monostor és egyházra alkalmazni és költeni" **). Kedvezhetett V. Miklós pápa Ujlakinak némüleg azon mellékes okból, mivel mindketten egy és ugyanazon védszent nevét nyerték a keresztségben, és innen van, hogy kivált e védszent tiszteletére irányzott buzgalmát a pápa nagy örömmel maga részéről támogatta, mint a pécsi püspökhöz ir máj. 5. 1451. „Miután ugyancsak a multkor elibénk terjesztett kérése szeretett fiunknak Ujlaki Miklósnak magában foglalta : hogy ő lelki üdvösségéről eszmélkedve és kivánva a földieket az égiekkel és a mulandókat az örökké tartandókkal szerencsés nyereménynyel becserélni, egy némely kápolnájában Ujlakon, mely Mindenszentek nevére van felépitve és melynek ő kegyura, az Istentől kapott javaiból szent Miklós tiszteletére egy oltárt rakatni, azt gazdagon megadományozni, és a mondott kápolna mellett a szegények és nyomorultak használatára és lakására hasonlólag egy kórházat alapitani és azt számos ügyefogyott személyek számára jövedelmezőleg ellátni, és annak minden szükségeiről gondoskodni tervezi. — Mi tehát, kik a hivek elméjét a kegyelet és vallásosság műveire örömest vezetjük, akarván a mondott Miklóst e dicséretes feltételében megerősiteni, ezen apostoli iratunkkal testvérségednek meghagyjuk, miszerint a mondott Miklósnak az emlitett oltárt és korházat alapitani épiteni avagy épittetni és megadományozni megengedjed". Ugyanazon napon kelt még a pápának bűnbocsánati kegylevele ugyan az Ujlaki városban és Ujlaki Miklós kegyurasága alatt létező és szent Péter nevére felszentelt egyház számára, melylyet Ujlaki ősei alapitottak és Miklós ujra épiteni szándékozik. Ily lábon állván a Ujlaki a szentszékkel már mintegy 20 év előtt, hihetőleg Rómában előzőleg fogadtatott mint zarándok is, ki bizonyosan a szent Apostolok sirjait gazdagon megajándékozhatta és örök napjaira vigasztalást találhatott az ott nyert bünbocsánaton, végig nézve a sorstól hányatott hosszu életén. Mindamellett hibáznánk, ha az öreg Ujlakit, ki az egyház és annak szolgái iránt annyi áldozatkészséget, a szentszék irányában annyi engedelmességet, és római zarándok utjával annyi buzgalmat mutatott, templomokat épitett, szentfogadásokat tett, és az ügyefogyott embertársai számára menhelyül jámbor jótékonysággal kórodákat alapitott, elvont életuntságban borongó asceticus merengésbe sülyedett volna mint annyi kortársa, kik vakbuzgóságból inkább mint valódi vallási érzelemtől vezetve öreg napjaikban a csalfa világ élvezeteiből kimerülve, sokszor a palotát a kolostor bús falaival cserélték fel és kivetkezvén a himzett bársonyból szőrzsákba bujtak. Ő, ki oly bőkezü volt abban, mit lelkiüdve látszott követelni tőle, magától sem vonta meg az aranyat, ha hazája érdeke, ura, királya fénye és a nemzet méltósága ugy igényelték. Még végső napjaiban megjelent szemet vakitó fénynyel, mint leáldozó egyik csillag a királyi udvarban, Mátyás neje Beatrix koronázási ünnepélyén Fehérvárott, hol a fényüzés és művészet honából jött olasz fő nemesség bámulta egy magyar király udvara mesés pompáját, kinek trónja lépcsőit maga által nevezett királyok állták körül, és nem oly fejedelmek, kiknek maga köszöni, hogy megválasz-

*) Igy már e szerint sem állhatna Lehotzky adata Stemmatog II. 419. hogy Ujlaki Miklós Galgóczon temettetett el, mint már mondók l. „Hazánk" III. füz. 229. l.

**) Koller ugyan ott 393 l.

tatott, hol a mysticus hét szám mindent, a nép milliói semmit sem számitanak. Ujlaki öltönye, melyet a koronázásnál hordott, egy kis választó fejedelemség értékével vetekedett, mert csak gyémánt követ többet számláltak rajta ötszáznál, kardját, nyergét és csótárát hozzá nem értve; és ki merné mai kalmárfogalommal kárhoztatni e pazarságot? mely megillette azon férfiakat, kik saját zsoldon tartott fegyveres csapatok élén jelentek meg a csatatéren, ha ugy kivánta a haza megmaradása. Jutott a fényüzésnek; de maradt a haza oltárára is elég, szivvérből is, értékből is, tanácsból is, mert akkor még azt is elfogadták a honfitartozás adójául. E koronázás után Ujlakit nem találjuk már az udvar körében, köszvénybaja a kinok ágyára szegezte, hol a széplelkü Mátyás vigasztalóul, ápolóul többször jelent meg ugyan, de a reménynélküli állapotot hamar felismerve, maga az összeroskadt Ujlaki is eszmélkedve csak a fösvényt ijesztő szavain : et quae comparasti cujus erunt? oda hamar végrendeletet is tett, melyben a többi között az auraniai perjelséget Szentgyörgyi Bertóknak irta, mihez utóbb királyi megerősités is járult, minthogy érvényesen sem rendelkezhetett volna arról, mit nem birt örökjogczimen, hanem csak haszonvételkép, s mihez maga Mátyás is a pápa jóváhagyását (dispensatio) jónak látta kikérni, hogy csak ideiglenesen is világi kézre juthasson ama nagy fontosságu egyházi javadalom; de azt is csak ugy, hogy a kereszténység ellensége lehető megsemmisitésére, a török elleni fegyverkezésre forditassék jövedelme. Ujlaki nagy terjedelmü birtokaiban Magyarországban, előszeretettel székelt Galgóczon, hol 1464. évben szintén, Ferencz-rendüeknek monostort alapitott, vagy Palotán, mire legalább kiadványai kelete látszik mutatni, de még az is, hogy az irók többször Galgóczvárától nevéről Fristakinak nevezik; ő maga egyik pecsétje köriratán *) igy czimezi magát : „Nicolaus de Ujlak Comes perpetuus de Telchák." Timon Cheli-Cháknak irja e helynevet, és ez némelyek véleménye szerint a Gurk nevü prépostságtól eredne. Neje Margit, Rozgonyi leány volt, evvel nemzette leányát Eufrosinát, kit a csek király fiának eljegyzett. Orsát Perényi István nejét, és Katát, ez utolsó görczi gróf Lénárd hitvesét. E grófi vejét, minthogy tapasztalta Ujlaki, hogy grófságában a velenczeiek igen sok pusztitásokat tennének, Ujlakon 1475-ben adott levelén arra szólitja fel, hogy mind ez okon, mind pedig mivel Lénardra anyai birtok is nézne itt, de azon felül gyermektelen is volna, költözködnék Magyarországba, hol szenvedett kárait könnyen helyre üthetné. Fia Ujlakinak csak egy volt,

Lőrincz.

Ez nemcsak a kiterjedt apai birtoknak volt örököse, hanem a Hunyadi család még Miklóssal éreztetett jóakaró hajlamának is; ő annak levén fia, kit Szilágyi Erzsébet fiának fogadott, s kinek ágya mellett maga Mátyás ült mint betegápoló kegyes ur, hamar nyitva látta maga előtt az utat a király udvarához, a sors hasonló szerencsében részeltette őt mint atyját, ki Zsigmond király udvarában nevelkedett, mert Lőrincz zsenge korát a tudományokban és müvészetekben egyiránt fényes és gazdag Mátyás udvarában élte le; de hol meglátszik, minden egyebet eltanult, csak ama simulékonyságot nem a körülményekhez, és csak ama mindig kész akaratot nem, mely meg tud könnyen alkudni a jelennel, hogy a jövőt biztositsa magának, és mely a közönséges udvaronczok egyik általános jellemvonása,

*) Wagner. Colleat. genealog.

mióta az udvari élet a paradicsomi ártatlanság romjain épült fel. Ő talán nem volt oly nagyratörő mint Miklós, de hajthatlanabb és irányában meg nem tántoritható, vissza nem csábitható azon ösvényről, melyen megindult, ha el is borult az ég a távolban álló czél felett. Mint egyiránt szokásban látjuk az akkori időben, Ujlaki Lőrincz is az udvari nevelés sima padolatáról közvetlen a tábori élet nyersebb örömeitől viszhangzó térre, az udvari körökből a fegyveres bajnok társak soraiba lépett át. A király oldala mellett részt vett a szileziai hadjáratban és a lengyel Kazimir elleni táborozásban és bejáró volt a király sátrába, kinek bensőbb kiséretéhez tartozott. Könnyen felhevülő kedélyéről szóló egy adomával birunk, mihez talán több hasonlót is jegyezhettek volna fel róla, és mely szerint 1479-ben Olmützben Mátyás király által a cseh királynak adott fényes udvari lakománál a főudvarmesteri teendőkkel levén megbizva, egy lengyel fő nemest, ki drága kövekkel feltünőleg gazdagon kirakott, és apjától hagyatékul nyert hatvanezer aranyra becsült kardján feledte bámészkodó szemét, hamarább csapta arczul, hogysem a meggyalázott illő átmenetet talált volna egyik csodálkozásából a másikra. Hogy két felől is a kardmarkolathoz kaphattak hihető, de a büszke udvaronczát tán titkon nem is kárhoztató királyi házi ur a felzudult lengyelek boszu-hullámcsapásait, ügyes felköszöntéssel a gyöngyöt vető tokajiborral telt pohár medrébe szoritotta.

Midőn Mátyás tül a Laitán vezette hadcsapatait és Bécset magát szorongatta ostromzárral, három hadtestre osztván fel az összes haderőt; az egyik hadtest élén Ujlaki Lőrincz parancsnokolt vezérül, és maga a király és tábornoki kara is az Ujlaki által szállva tartott környéken sátorozott, és miután a derék bécsiek kiéheztetve végre 1485-i junius 1-ső napján feladták a várost, és a három hadtest parancsnokától környezve Mátyás bevonulását tartotta lóháton, Ujlaki is nevelte a pompát, mint a parancsnokok egyike. Egy évre rá hogy Bécs elfoglaltatott, kezdettek a trónörököst nézve a király tervei is fejlettebb alakot felvenni; a király egyedüli ohaja az ifju Hunyadi. Jánosnak a koronát biztositani nyilvános udvari titok volt már csak, s ez lehet azon időpont, hol lélekben szivben fogadhatta Ujlaki, miszerint imádott királya érdemeit fiában Jánosban kivánja ha lehet meghálálni. Mondjuk : lélekben és szivben, mert külsőleg mások is tették e fogadást Mátyásnak, de csak azért, hogy utóbb szószegők legyenek. Ujlaki, Kanizsai György, és a pécsi püspök képezte a hármas szövetséget, és Ujlaki egy maga a királyválasztáskor ezer lovast hozott Pest alá a táborba, de ez ha elég volt is Ujlaki őszinte akaratát *begyőzni*, nem volt elég Corvin János elleni még pedig hydrafejü ármányt is *legyőzni*, mert négy párt is volt; de ha az ezer lovas példája fogott volna az országnagyokon, a sereg hamar százezerre nőtt volna, és az országot sok nyomortól és királyát a pirongástól, a husárával is tartozni, megmenthette volna; Kinisy Pál is egy győzelmi babérszállal szegényebb marad ugyan, de nem lesz kénytelen a sirban nyugvó Mátyás vére ellen hálátlan lenni, és győzni a Sárviznél Corvin János és tántorithatlan hive Ujlaki Lőrincz ellen. E csatatér Corvin ügye temetője lett, és ott szítta tele epével magát Ujlaki is, mely élte minden napjait elkeseritette a makranczosnak, ki mint meg nem hivott, e vereség után nyolczad napra tartott rendek gyülésére, hol Vladiszlav királynak választatott, Budára fel nem ment, hanem Ujlaki várában maradt, ugy következetes daczczal, midőn már hivatott is, Vladiszlav koronázására sem ment el, bár azt a könnyen békülő Corvin János maga jelenlétével *diszitette*. Miatta országolhatott Vladiszlav, de szivében nem volt soha számára trón

emelve, és tartózkodás nélkül csaknem nagyon is kereken mondta ki minden alkalomkor lenézését és gyülöletét a király iránt, még a tanácskozó rendek termében is, Budán az 1493. évi országgyülés alatt. Kérlelte is őt Vladiszlav még elején uralkodásának és a büszke fényüző embert meghivta udvarába Lőcsére, hol testvérével a lengyel király összejövendő volt és szerette versenytfutni látni a magyar urakat a lengyel főnemesekkel fényüzésben, de Ujlaki fojtónak itélte az udvari légkört és honn maradt akkor is Szerémségben, hol váltig a király oktalanságát és képtelenségét a kormányra hirdette mint igaz igét, min senki sem kételkedett, és más néven sem emlegette, hanem ha „ökörnek“ czimezve, min ismét senki sem épült. E szerint az ő neve sem lehetett valami kellemes hangu az udvarnál, kivált miután mélyebben járó (ha igazak) hajmeresztő vádak is keringtek róla, mintha tudniillik a törökkel összejátszanék és azokat a magyarországi határokon pusztitani sőt a népet rabságba hurczolni elnézőleg engedné, és mintha ez tudta és hire nélkül történnék, holott a saját jobbágyait legyezve, a faluknak meghagyta, hogy a sövényekre tököket tüzzenek, miáltal megkülönböztetvén magokat a többi birtokoktól, megkéméltettek, azonban a másutt levagdalt keresztény fejekért a törökök Ujlakinak egy-egy aranyat fizettek volna; e bajosan hihető embertelenség és honárulás más versiója szerint a török sereg parancsnoka minden átbocsátott katonáért, hogy az zsákmányolhasson egy aranyat fizetett volna adóul; leghihetőbb pedig a harmadik, hogy egy kisebb számu és a határszélen garázdálkodó rablóbandát körülkeritett és megkegyelmezvén a kenderkóczra és nem a kardra termett zsiványoknak, fejenkinti váltságdijért vissza engedte rémülve futni, honnan bátran jöttek. — A hirt kedvesen vehették az udvarnál, még pedig minél inkább nagyitva a valóságnál, hogy Ujlakinak is le lehetne aztán ütni fejét honárulóul, és mint a tököt sövényre hányni. De ha egyéb nem lett volna a fűben, e koholt vád miatt őt még csak fenyiték sem érthette volna a király részéről; de veszedelmes sem lehetett egy maga ezen mogorva, Ujlaki barlangját lakó ember. Ujlaki azonban nem egy maga állott a királylyal szemközt: „Ulászló király (1494.) Pétervárad alá jövén, onnan“ Timon szavai „Drágffi Bertalannal és Geréb Péterrel Bácsba indult; hol minden vidék a lázadástól viszhangoztatni mondatott neki, Péter a kalocsai érsek, Kis-Horváti a vránai perjel, és főkép Ujlaki Lőrincz czinkos főnökök alatt“. És e főpapok talán csak nem árultak ember fejeket a persel számára? méltán kérdhetnők. Ujlaki idéztetett de meg nem jelent a király előtt, hanem édes anyját küldötte szószólóul, és egyszersmind az eshetőségeknek szemébe nézve, társzekerekre rakatta kincseit Ujlaki kincstárából, és az ország szélén fekvő sziklavárba Németujvárba szállittatta el nejével együtt, mig a zivatar eloszlanék árva feje felett; de addig az Ujlaki várőrizetet is szépen felszerelte, ujonczozta, és a bástyákat kiigazittatta, mit hogy igen ovatosan tett, csak oda hamar alkalma is volt átlátni, midőn szószólóba küldött anyja a kérlelhetlen királytól megtérve csak szavakat hozott, és nem kegyelmet. Nyomában a megtérő anyának jött Dragffi Bertalan a királyi zsoldosokkal és bekeritette Ujlak várát, bátran tartotta magát az őrség, mig a vár ura oda járt Zápolya Istvánhoz a nádorhoz, segélyt vagy közbejárást kérni; az utóbbira kész volt a nádor és követe által kérlelte a királyt, ki Bácson várta az ostrom eredményről hirt, azt hozván fel védencze mellett, hogy törvényes védelmezésétől Ujlaki el nem zárható, azért idéztessék törvénybe. Nem lőn meghallgatva az előterjesztett kérelem, és karácson táján a királyiak megmászták Ujlak bástyáit, az özvegy Ujlaki Miklósné a várkapuban

fogadta a királyt feleresztett hajazattal és feketébe öltözve, siránkozva kérvén a királyt, elégednék meg a királyi tekintély igényelte megboszulás eredményével s mondaná ki végre a „kegyelem" szót. Az egri érsek Bakacs Tamás által feleletül csak annyi mondatott, hogy a hűtlen jobbágy ügye országgyülésileg fog tárgyaltatni. Igy a királyi nép megszállván az ujlaki várt, annak gazdag felszerelése is elkoboztatott, diszfegyverekben drága nyergekben nagy volt a zsákmány értéke, mit különös háromszáz drága öltözet nevelt részben még, az öreg Miklós boszna király hagyományozott diszöltönyei, innen tovább minden birtokain Lőrincznek folytattatott a várak elfoglása és az ingóságok elkobzása, Somi József magát Ujlakit üldözte csapataival, Drágffi pedig Kaposvárt vette meg, és a király minden ismételt kegyeleméri folyamodványt határozottan visszalökte, nem igen szerencsés élczczel felelve: hogy ime neki, az ökörnek, már egy erős szarva kinőtt és a másik is kifejlésben volna, mivel majd sikerül az elbizott szájhőst földhöz öklelni. Becsületére válik azonban Ujlakinak, hogy egy vagy más várának árával a török segélyt, melylyel megimádták, el nem fogadta. És most miután Rohoncz (Vasmegyében, nem Roholcz Sclavoniában) is a király részére elfoglaltatott, egyedüli menhelyére a német ujvári bástyákra jött a sor. Rohoncz szomszédságából könnyen érte azt Somi József a győztes királyi csapatok kapitánya, és körülkerítette, fegyverszünetet engedett, és Ujlakit Pécsre kisérte a király elibe, ki engesztelőbb arczczal fogadta a már most hatalmában levő, de hatalommal nem biró ellenét. A pesti országgyülés végkép megérlelte a kibékülés gyümölcsét, és Bakacs Tamásnak jutott a szép kötelesség a királyi kegylevelet kihirdetni, melylyel Ujlaki birtokait is visszanyerte. Uj helyzetében Ujlaki is felhagyott rontó politikájával és épitőleg kezdett működni, az 1499. évi lengyel békesség szövegében ott áll már neve, szerepel az 1505-i Rákosi országgyülésen, és Vladiszlav elhunytával az 1518-i bácsi törvényczikk II. Lajos király egyik gyámjául nevezte ki; ugyanezen király alatt viselte az országbirói méltóságot, és igy előbb hogysem az Ujlaki név végkép kiveszett, a nagy családot méltón képviselte mint utolsó tagja, összes birtoka épen a mohácsi veszedelmes évben a magyar sz. koronára szállván, mely akkor oly igen, igen szegény volt!

Neje kettő volt, első Kata, Dengeleghi Pongrácz János erdélyi vajda leánya, kivel Istvánfi szerint még kis korában el halt fiut nemzett; mikor költözött el az életből Kata, nem tudjuk, ugy látszik még 1510-ben az élők közt volt, és a sirkő az Ujlaki templomban még fentartotta keresztnevét „Catharina" és család-nevének utolsó betüjét a Z. t.*) a Pongrácz-ból. Második nejét özvegyül hagyta hátra, Bakocz Magdolnát, ki utóbb kezét Chulai More Lászlónak, Fülöp pécsi püspök testvérének nyujtotta.

Ha már azon vád, hogy hazája pusztitását a pogány ellenségnek bérbeadta és keresztény polgártársait rabszijra füzette, hogy magának véradót fizettessen, a felebbiek szerint is semmi józan okoskodás előtt meg nem állhatna; ugy mégis gyanitják némely irók, csakhogy a gyanu a pokolműve és nem az igazság országáé, hogy Corvin János iránti hajthatlan ragaszkodása nemis a csupasz rokon-szenven alapulna, hanem annak más titkos rugója, azon vágy lett volna, melylyel ő apja után hagyományszerüleg a Bosnyákországi királyságot igyekezett elnyerni; az ut oda, az által hahogy a királyválasztógyülés Corvin Jánoshoz hajlik, a bosnyákországi trón nem

*) L. „Hazánk" III. füz. 290. l.

látszott előtte eltorlasztva, de sőt csak még világosabban kimutatva, ha Ujlakinak sikerült volna Corvin Jánost a trónra emelni, tán körülbelől megérdemlendette, hogy üdvös hatásának bármi magas árát az utókor tőle ne irigyelje, még akkor sem, ha ez ár, maga a boszniai királyság lett volna.

Capistránoi János.

„Oda, kitépve a keresztény világnak egyik szeme", ily jajveszékléstől viszhangzott egész Európa, az 1453. évben, midőn Konstantinápoly török kézbe esett". De a jajveszéklés még nem lelkesedés, mely a tizenötödik század első felével ugy látszik, hogy végkép ki akart veszni; példátlan lanyhaság mutatkozott a város védelme körül, II. Mohamed még addig hallatlan mérvü ostromkészületei ellen, csak maga a császár IX. Konstantin áthatva magas küldetésétől, miszerint a fejedelemnek küzdve kell elhullani, volt méltó az utókor bámulatára, részvétére. Az idők jele szerint könnyen várható iszonyatos csapás most mégis renditőleg hatott a kedélyekre, és a kishitüek már is a bécsi sz. István tornyán látták a légben suhogó lófarkok közt a sas helyett a félholdat fényleni, vagy épen a kereszténység második szemét is kitolva, a Cardinalisokat Rómában törökpasákkal felváltva, és a conclavét divánná átalakulva; a magyar trónon tizenhárom éves gyermek király ült, ki helyett másnak kellett megitélni a veszedelem nagyságát; a pápa bújában, rémülésében beteg ágyba roskadt, és III. Fridrik szobájába rejtőzött és — zokogott; a szatócslelkü Velencze pedig már jókor megküldötte követével Bartolomeo Marcelloval az alkupontokat *), hogy magának békét, hajóinak biztosságot, és kalmárainak piaczot biztositson. Igy álltak az ügyek akkor; az egyház feje volt első ki feleszmélt, Miklós pápa keresztadat, utána Fridrik birodalmi gyülést hirdetett Regensburgba, hol az végeztetett, hogy máskor jönnek össze; végre 1454-ben elhatároztatott a segélyküldés Magyarországba, de magok a német rendek is nem sok vigaszt láttak benne, ha Fridrik lenne a nagyfeladásu keresztesháboru fővezére, igy a 30,000 gyalogból és 10,000 lovasból állani kellett segélyhad, mely Magyarországba volt küldendő, a papiron maradt maga is, és minden nagy igéretek végre néhány önkénytes csapatokra olvadtak le, és olvadtak bele azon hadakba, hol önállólag nem vivhatták ki a német fegyver dicsőségét.

E tétlenségre fásult korban, melyben hazánk is nyavalygott, két egyéniség magasul ki: Hunyadi János a bámult vitéz és hadvezér, és Capistránói János, szerzetes barát, a lángnyelvü hitszonok. E két ember vállain épül mind az, mihez fegyver és lelkesedés csak követ hordott és mi a belgrádi győzelem által diadal kapuvá magasult, melyre a hálás utód is minden évfordulatkor büszke lehet a dicsőség koszoruit rakni.

Capistránói János ha születésre külföldi volt is, tettei és halála után a mienk, mert a magyar szentek sorában fog állani minden magyar előtt; de életviszonyai már előbb is érintkeznek a magyar történelemmel, hogysem keresztes vitézkint hazánkban zarándokoskodott. Ugy akarják tudni ugyan is, atyja, anjoui Lajos hadaiban szolgált, melyek a franczia király és Kelemen ellenpápa tanácsai után indulva, a Nagy Lajos magyar hadai által

*) L. Giornale dell' assedio di Constantinopoli per Em. Cornet 74 l.

Nápolyban bekeritett férjgyilkos Johannát volt megszabaditandó. E szerint franczia eredete igen valószinü, mert e csapatokban sok franczia zsoldos szolgálván, azok táborát fölös franczia nemesek is követték, a franczia hadak veresége után ezek haza széledtek, többen és ezek közt Capistránoi János apja is visszamaradt Olaszországban és az abruzzi tartomány városában Capistránoban letelepedvén, olasz nejével nemzette 1385-ik évi junius 24-én, tehát névnapján született, János fiát; ki tanitványa volt Sienai Bernátnak, a Ferenczrendüek reformátorának, kinek utóbb a hálátlansággal jutalmazott jogász és államférfiu szerzetes rendébe is lépett. Perugia városában nyervén el a jogtanári koszorut, ott viselt törvényszéki hivatalt, mignem László király (a korona igénylő által Magyarországban) az országos igazságügy vezetésére Nápolyba hivatott meg, utóbb királyi helytartóul neveztetvén Perugiába. E méltósága lett veszedelme is, mert a perugiaiak fellázadván Nápolyi László ellen, ő is fogságba esett, és most nyomortól környezve és elfeledve magától a királytól, a szerencse fényes polczáról lezuditva a börtön éjjébe reménykedve az ég felé irányozta szemeit és nem csalódott jámbor bizalmában; váltságdij mellett megnyilt előtte a börtön ajtó. A csalfa világ örömeitől bucsut vett, neje már tul járt a csillagokon, mi csak könnyitette a szerzetesi tonsurával a barát-szőrruhát választani a fejedelmi tanácsosi diszköntös helyett. Pályáját nem ifjuszivü fellángolásában, hanem érett meggondolással hivatást érezvén magában, választotta már 30 éves korában, vagyonát felosztotta a szegények közt, és az önkénytes szegénységet választotta azért rendszabályaiban *) melyeket mint rendfőnök adott, szent Bernarddal mondja is: „azon szerzetes ki egy tüvel bir, nem ér egy tüt is“, (Monachus qui habet acum, non valet acum.) Szigoru élet móddal, öntudatos vallás-gyakorlattal, de főleg elragadó tüzes szónoklattal annyira hatott, hogy a népnél még éltében Isten szentje gyanánt tiszteltetett. Hammer (Geschichte des Osmanishes Reiches Pest 1840 443. l.) mintegy neheztelve hozza fel, hogy Giovanni Battista Barberio Romano Capistránoi János életiratát adva, a testes negyedrétü könyvben Belgrád védelme aránylag igen alárendelt szerepet játszik, összehasonlitva a szélesen tartott és számra 186 csuda elszámlálásával; mi hasonlót tapasztalunk másik életirójánál is Hermann Amendusnál, ki még épen egy folio nagy kötetet irt össze müködéséről; de mi mégis nyiltan bevalljuk, mit nem catholicus irók is elismernek, hogy a hatalom, melyet minden néprétegekre, még fejedelmekre is gyakorolt ékesszólásával, a benyomás, mit egyedül megjelenése a szónokszéken idézett fel a tömegben, és azon rögtöni megváltoztatás, mely mintegy varázserő által előidézettel az emberek életmódjában nemcsak rendkivüliségek, hanem a hideg ész előtt is elismerést követelő valóságos csudák. Mint pápai küldött bejárta Európát és hirdette a békét az egyházzal és önmagával és a fegyverfogást a kereszt fölvételét egy szent ügyért, a hon és hitvédelemért a török ellen oly ihlett lelkesedéssel, hogy örege apraja összetódult és a szabadon a csikorgó hideg daczára három óra hosszat is hallgatta latin nyelven tartott előadásait, a nélkül hogy értette volna, csak élénk taglejtése által és ragyogó arcza kifejezéseitől épülve; de csakhamar is elszéledve, ha a tolmácsok léptek a szószékre, holott előbb a háztetők szakadtak le recsegve azok terhe alatt, kik nem hallhatták, hanem őt csak láthatni is boldogoknak érezték magokat. Vagy

---

*) Constitutiones cap. VI. Hermannál Capistranus Triumphans 211. lap.

nem csuda-e mit ily jelenségekről tudunk *) : hogy a férfiak a kártyát, ostáblákat és koczkákat, asszonyok álfürteiket és más piperéjeket és ékszereiket önként halomra dobták össze és a szabadban ott nyomban a felállított szószék helyén rakott tüzbe vetették, és egymást fegyverfogásra buzditották a pogány ellen indulandók. 100,000 ember fogta körül Bécsben a szószékét és várt szonoklására és körmenettel fogadták az Isten emberét Magyarország határszélén, a Lajta partjain, midőn Bécsből Sopronba jött hol a Ferencz-rendüek volt, most benczések egyházában most is mutatják márvány szószékét, és hol hallatlan eredménynyel lépett fel, mint ki előtt azon hir járt : „hogy csak ujját kellene felemelnie és nagy zivatart idézhetne elé, ha akarna". (Frater Joannes homo Dei est, populi germaniae quasi prophetam eum habent : posset, cum vellet, elevato digito magnam turbam facere **). Ugyanitt csatlakozott hozzá egyik legügyesebb tanitványa, Péter, (Petrus de Sopronio, hungarus) ki tanuskodott is mestere halála után érdemei mellett. Ezen időtájban vette János atya Aeneas Silvius levelét, igy festvén a keresztény közönyt és Hunyadi lelkesedését ad 1455. évre tervezett és Bécsujhelyett tartandó fejedelmi gyülés előtt : „A velenczeieknek békéjek van a törökkel, melyre kényszeritve léptek. Ezt mutatják legalább a mindkét oldalróli szerződési pontok, a mennyire a kereszténységed néped, nem sok becsületet hozók. Nem tudom felgondolni mit lesz teendő e köztársaság, ha majdan a török elleni hadviselésről fogunk tanácskodni, a Ravennaiakról sem tudok mit mondani. Mindannyian inkább a hatalom megtartásáról gondoskodnak, hogysem az adott szóról. Az egész kereszténység eladó, ha vevőre talál; mindenki meghajol a töröknek, ha aranyat ad : vallásunk maga is áruvá vált". És midőn a perzsa szövetségét a keresztények felajánlottnak irná, és kételkedik hogy a pogány őszintén segitené a keresztényt a pogány ellen, holott a keresztények egymást is veszni hagyják, igy folytatja : „János a beszterczei gróf, ki most Magyarországot kormányozza, a törökök egyedüli rémje és vallásunk legerősebb kardja, 30,000 törököt vágott le a mult napokban Szendrő mellett : Fricz beget a hadak vezérét elfogta, nagy vérontást tett és az ellenséges földön tüzzel vassal mindent feldult egész Sophiaig. Mohamed azonban a törökök császárja e sebet kapván, nagy hadat gyüjtött és Bolgárországban táboroz, innen Budára, amonnan Epirusra nézve, azon gondolatban, hogy a jövő tavaszra Magyarországba rontson. Mitsem kételkedve, hogy a nemzetet és az országot uralma alá hajtsa. Ettől félnek a magyarok is, ha csak a többi kereszténység segélyt nem nyujt. Ezeket irta legujabban ama János a császár ő felségének". Illendőbben nem lehetett bemutatva a magyar az idegen által az idegennek, ki már is e körvonalozott képben emberére ismerhetett Hunyadiban. Capistránoi János, hogy Magyarország határain átlépett, már vagy negyven évet töltött szerzetes pályáján és üdvös munkálkodását az Ur szőlejében tanusitó, vagy 60 függő ólompecsétes pápai levél birtokában volt, és mindezt III. Calixtusnak lábához rakta most, hogy Stiriából Vasmegyébe jött, mert Felső-Lyndváról május 18-án (1455.) szeretett társát Thoren Fridriket, kit, mint predicatióinak leghivebb tolmácsát, különösen

---

*) Krantz Albert, ki azon századbeli iró Ondin Kazmirnél : moti sunt omnes, et usque adeo permoti, ut feminae abusum in ornatu, viri ludos, quibus tempora perdunt, Schaccorum, aliarumque rerum in unum contulerint et eodem loco, igne sub dio cremarunt.

**) Aeneas Silv. Epist. 412.

kedvelt, követül küldötte Rómába, kérvén maga megerősitését és a beküldött még V. Miklós pápától kieredett bullák ujbóli jováhagyását; ugyan Felső-Lyndváról másnap menesztelt levelet Firmán bibornokhoz is, régi pártfogójához Rómába, hogy megerősitését és a bullák jóváhagyását támogatná közbevetésével. Hihető, hogy innen ment Sopronba, mert ama cseh krónika, mely állomásonkinti utinaplóját adja minden általa bejárt tartományban, ott szakad meg, hol a szent férfiu Magyarország határához ér *); de minthogy junius második felében már Győrött találjuk, Felső-Lyndváról Sopronnak vett utja Győrbe igen valószinüvé válik. Ez utóbbi helyen, ha nem előbb, ismerkedhetett meg legelsőben Hunyadival személyesen. És innen küldötte ama hires országgyülési jelentését, melylyel Hunyadinak legszebb érdemkoszorut font minden szószaporitó magasztalás helyett, annak a török ellen szánt nagy tervű ajánlatát pénzben és fegyverekben pusztán csak felemlitve is. „Ugyanis, hogy e napokban" (igy ir Győrből junius 21. 1455.) az ország főpapjaival és nagyjaival tanácskozásunk volt, első volt nagyságos és főméltóságos János ur, ez ideig kormányzó és beszterczei gróf, ki magát ajánlotta saját költségén és pénzén tizezer lovas kiállitására és a sereghez saját választása szerint leendő besorozására; azon felül mondá, hogy a felséges király, László, az ország többi egész részét tekintve felszerel huszezeret; a rászcziai despota pedig, habár igen megkárosodott, felajánlotta tizezer ember felszerelését, habár megtartja behódolását.

„Azonban kényszerülünk még erélyesebben is veszedelmünk ellen üdvösen intézkedni, és alkalmas eszközről gondoskodni. A nevezett nagyságos János más beszédében még tovább ment, mondván, hogyha ő szentsége a pápa küldene neki huszezer lovast, és a felséges aragoniai király tizezeret, és más olasz városok tizezeret, miután a burgundi herczeg igérkezik tizezer lovassal és tizezer gyaloggal csatlakozni, és igy mindent öszszevetve lenne százezer, azt hiszi János, hogy három holnap alatt oly csatákat viselne a török ellen, hogy nem lesz Európában helye, hová fejét nyugalomra lehajthassa, főkép mivel ő leginkább ismeri a török és más pogányok erejét, és tökéletesen érti az ezekkeli hadakozás módját".

„Ugyan azért mindezen urak és országnagyok jelenlétében ma azt állitotta, hogy ilyes számu hadsereggel reménye volna Jerusalemet is vissza foglalni, és nem is kivánna a mondott lovasok számára hosszabb időre zsoldot, hanem ha három holnapra. — Azon fölül arra is ajánlkozott János, ha katonák lesznek mindannyian és nem gyermekek, hanem vitéz férfiak és hadedzettek, kik értik a fegyverforgatást, és Krisztus ellenségeinek üldözésére alkalmatosok, hogy, ha ugy hozná magával a szükség, egy álló évig, sőt évekig talpon tartaná e hadakat és más zsoldot nem kivánna, hanem a mit maga a töröktől elfoglalt területen tudna szerezni". Igy irt Capistránoi János a pápának Hunyadiról, kit csak imént ismert meg, de fel is ismert egész nagyságában, és vigaszt találhatott a szentséges atya, kinek igazán szivén feküdt a veszélyben forgó kereszténység ügye, ezen jelentésben, ugymint abban, mit az összes Rendek Budáról egy holnappal utóbb meneszhettek Calixtushoz, benső szükségességnek hajolva meg, nem egyedül diplomatiai udvariasságnak, mert ugy mint tiszteletet parancsolt magának a pápának kialakult férfias és szilárd határozottsággal formulázott esküje és fogadása is, melyet a török üldözésére tett, midőn a pápai trónra

*) Hermann Amánd 490. lap.

lépett, ugy őszinte volt a magyar öröme is e férfiu felmagasztalásán és őszinte köszöntő feliratuk is; de e mellett a magyar rendek még egy más nagyság előtt is szivesen meghajoltak és ez Capistránoi János frater volt. Előre bocsátván azon keserü panaszukat hát, hogy a bécsujhelyi gyülésen ismét mi sem történt a német fejedelmek és Fridrik részéről a drága idő vesztegetésnél és minden még oly kis remény megbuktatásánál is, min ismét senki sem örülne inkább mint maga a pogány *); határtalan bizalmukat, szeretetöket festik, melylyel e szerzeteshez vonzódnak, és mennyire hiszik, hogy csak az ő missiója fogja vigasztalhatni a kétségbeesett kedélyt a segélyt a pápától várókban : „Mi addig is szokott állandósággal“ irják Budáról julius 21. 1455. : „a mennyire csak tőlünk telik, minden erőnket megfeszitjük fenmaradásunk mellett, és elhatároztuk Szentségednek kegyességét (segétségét) saját kárunkra szolgáló hallasztásával is bevárni“.

„Birunk azonban e várakozás aggadalmai közt egy alkalmas vigasztalót tisztelendő Capistranói János fraterben — — — Ennek szónoklatain épülünk, ájtatosságán szilárdulunk, és ennek érdemeért egész rendjét, mely már is hirneves köztünk, és általa még inkább hirnevet tesz, szeretettel karoljuk fel. Ő hasznos jelen állapotunkban, alkalmas reményünkre és különösen a teendők körül elkerülhetlen és fölötte szükséges : őt, ki erénye által, Szentséged kedvezésére oly méltó, mi különösen tanuskodva mellette arra legislegméltóbbnak nyilványitjuk“.

Magának Capistránói János kérelmére, küldöttje és szerzettársa Torn Fridrik előterjesztésére, Firmán bibornok tekintélyére és az országos rendek feliratára hajolva, de saját meggyőzédését követve, főleg a pápa nem késett Capistránói János megerősitő bullájával, mely az év vége felé kihirdettetett, s mely minden előbbi bullákon épült kiváltságos jogaira kiterjesztetett. Ezen megerősitést megelőzőleg, de nyomban utána magától az esztergami érsektől, az országos rendektől Budára, az egri püspöktől megyéjébe, több országnagyoktól, közte Hunyaditól Temesvárra és népétől Hunyadvárába, hogy a betegen fekvő Cillyi gróf leányát mentse ki a pestisből erős hittel, hogy ha bár a leányt addig el is temetnék, ő azt feltámaszthatná halottából, hosszu sorát adhatnók még azok neveinek, kik kérték az országnagyok közt, hogy udvaruknál és hosszu sorát a városok neveinek, kik folyamodtak hozzá, hogy kebelükbe jövén vigasztalja meg jelenlétével; hasonlót tettek több várkapitányok egész őrseregük nevében, hogy csak egyet nevezzünk meg, Siklós tanácsa, várnagya és a várőrizet, akkor a Gara nádor birtoka. A pápai követ sz. Angyalról czimzett bibornok az 1456. év elején szinte Bécsből ir János fraternek, hogy ügytársát és lelkerokonát, a kormányzót intené, kérné, hogy mindazon európai hatalmasságoknak, kikkel levelezésben áll, sürgetné a segély kiállitását junius havára, bizván Istenben, hogy az egy uj Makkabaeuskint ha csak hétezer emberből álló — szent számu haddal megtöri a török ellenség gőgét és hogy László is Magyarországba készül, kinek Isten erőt fog adni, hogy mint a szent irás kis Dávidja legyőzendi a pogány Goliathot maga ártatlanságában. Mindenek szeme hát az összeroskadástól féltett állam épületének csak két oszlopa felé fordult reménykedve, még maga, a hatalmas bibornok is csak Hunyadit, csak János fratert látta kimagasulni a sok törpeségből. Ez alatt meg-

*) Ubi post damnum oportuni temporis, et spes deceptas solum actum est, ut hostis noster nihil actum laetaretur.

érkezett Rómából a keresztes hadak tábori papja számára a szentelt keresztet, melyet maga a bibornok tüzött épületes szertartással János frater csuhájára, mellére az isteni szolgálat alatt február hóban, mint irja a pápának Budáról március 24. 1456 „többen az országnagyjai közől felvették az éltető keresztet, az alsóbb rendüekből nagy sokaság, és naponkint többeket avatunk fel azzal. Én minden ájtatosság hozzájárulásával a Te Szentséged által küldött megáldott keresztet a Legatus kezeiből vettem föl, és a felvettet a vérontásig, habár százszor kellene annak egy napban megtörténni, viselni fogom". — Most támadt a versenyek legnemesbike a két János között a szentszéki bibornok követ és Hunyadi a kormányzó közt a harmadik Jánosért az igénytelen szerzetesért; a szentszéki követ, habár a pápa maga a Capistránóit Magyarország határai közt akarta is tudni, a bibornok azt óhajtotta hogy Ausztriába menjen „ut ignavos Germanorum excitaret animos, qui semper lente festinant" mint irja Hermann Amand maga is német létére; de győzött Hunyadi és engedett a bibornok az országos tekintélynek és engedett abban is, hogy alá nem indult maga a bibornok mint készült a hadsereghez.

Szervezte, felszerelte addig ernyedetlen a jámbor hitszónok egyik zászlóaljt a másik után, egyenkint kereszttel feldiszitette a hadászokat, és tömegesen áldást adva rájok utána küldötte Hunyadinak Szeged alá, hogy ujból hozzá fogjon a toborzás szent munkájához, igy mintegy 60,000-re gyült a hadak száma, de bár a főnemesek közt is többen felvették a keresztet, mégis mindössze csak hárman ragadtak fegyvert; most lelket öntendő a tömegekbe, maga János frater is leindult Szegedre és Pétervárra 6 szerzetes barát kiséretében, kik mintegy törzskari segédek támogatták a szent ügyet. Mohammed junius tizenharmadikán jött Belgrád alá százötvenezer emberrel, háromszáz ágyuval és kőgolyót lövő több mozsárral, és éjjel-nappal szünet nélkül lövöldöztette a várost, ugy hogy a szorongatott nép már az utósó itélet-napját hitte bekövetkezettnek és a nehéz lőszerszámok földrenditő morajja Szegedig elhullámzott. E mellett egy kétszász járműből álló hajóraj feladása volt a segitségre jövő magyar hadak utját magát a Dunán elvágni, de ezt Hunyadi szinte annyi számu hajói visszanyomták, és Mahomed, hogy zsákmányul ne essenek, e hajókat is megégettette. Capistránói János kezében a veres zászló, melyen lángoló fénykörben Jézus neve volt kihimezve, bátoritotta maga részéről a harczosokat és ez első szerencsés fegyvertény is már részben kitartó elszántságának volt eredménye. Még hátra volt a főcsapás, mit Mohammed Belgrádra mért volt, jul. 21-én a kürtök és trombiták kábitó felharsogására rohamra sorakoztak a janicsárok és elfoglalták a külső várost, és most egyenesen a belső város bástyáinak zudultak. Maga Hunyadi már ingadozni kezdett hitében, hogy a várost megtarthatná, és éjjel Capistránóival tudatta aggadalmát, kinek ez felelte: „ne tarts tőle, miben fáradozunk, Isten ügye, és Krisztus neve mit védelmezünk" *). Csak ily ihlettség és rendithetlen bizalom az egek segélyében, mely Capistránói lelkében élt s melyre utalva a kedélyeket kiragadta a levertségből, melybe már-már egész környezete sülyedezett, volt hivatva kivivni a hihetetlen eredményt. De távol állott ezen Istenben vetett remény a tétlenségtől is, uj csapatokat vitt be a fellegvárba, és ezek kénezett és lángoló vesszőgarmadákat hánytak a rohanókra és tűzárral fogván magokat körül, igy visszariasztották a sánczokba, iszonyatos számu sebesültet és

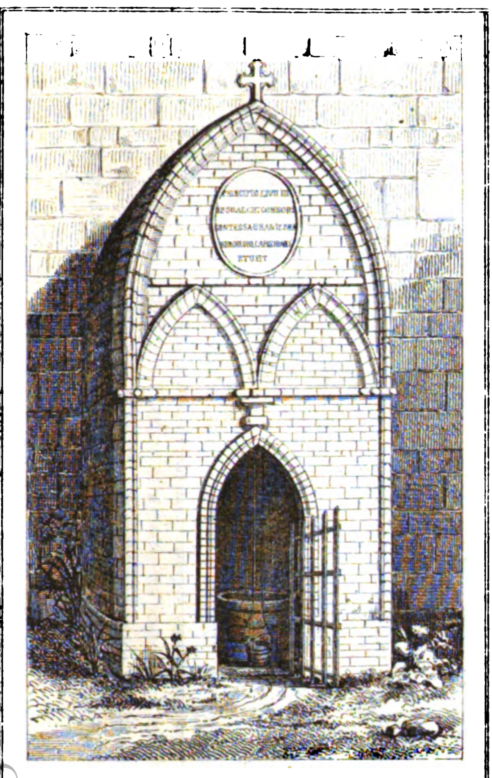
*) Tagliacozzo.

halottat hagyva maga után már itt is az ellenség, végre déli harangszókor oda hagyták a várost. Utánok iramlott két társával Capistránói János az olasz Tagliacozzoval és a magyar Soproni Péterrel a csapatok élén Jézust kiáltva, bevégezte az Isten nevében kezdett munkát, az ellenség szétzuditását. Mohammed futásnak eredt és száz szekér vitte utána a sebesülteket, három száz török ágyu a keresztények kezére jutott és huszonnégyezer török holt test a városárkában dögleletes párájával vesztegette meg a belgrádi légkört. A két nagy ember missiója teljesedett, és érdemöket semmi földi királynak nem volt elég kincse és hatalma megjutalmazni, azt csak a királyok királya tehette, mindkettőt maga szine elibe hivta, Hunyadit a csata után két hétre, Capistránói Jánost utána harmadik hónapban, kit mint már emlitve volt, „Hunyadi halála után a világ többé mosolyogni nem látott“ és kinek e csalfa világban fegyver és ügytársától elszakadva többé feladása nem volt. Még betegágyában látogatta meg őtet László király, az ujlaki monostori cellájában, melynek alább adjuk rajzát, de a király saját testorvosa is minden tudománya véghatárán állva, tehetetlenségét volt kénytelen csak bepanaszolni. Végrendelete a szegénynek anyagilag is szegény volt, a siránkozó körülálló szerzetes fratereknek kiosztotta a számára küldött csemegéket, és György fraternek meghagyta, hogy kéziratait vegye magához és vigye Budára, honnan azokkal, melyek Tagliacozzinál találtatnak, Velenczén át a Capistránói kolostorba szállitsák. Végre a 70 éves aggastyán 1456. october hóban kiadta lelkét, Ujlakon, hol celláját el nem hagyta utolsó napjaiban Ujlaki Lőrincz, apja Miklós parancsa szerint a holt testet biztositván az ujlaki kolostor számára, melynek most kapuit be kellett zárni, csakhogy annyi időt lehessen nyerni, mig a testet a templomba kiterithessék; azonban a nép megmászta a falakat és látni, illetni ruháját a szentnek, összetódult, hogy 64 fegyveres emberrel kellett környeztetni a gyászravatalt hogy szét ne tépjék az áhitatból elragadott hivek a szemfödelet és a test csuháját, miből mindenki harczolva tolakodott rongyszeletet nyerni ereklye gyanánt. VIII. Sándor 1694. üdvözültnek nyilvánitotta, és végre XIII. Benedek 1724. canonisalta. Különösen a szentszéki követ de Angelo bibornok, ki éltében annyira hódolt érdemeinek, ellene szegült a szentek sorába leendő felvételének, őt elbizottságról vádolván, mint ki a belgrádi győzedelmet egészen magának tulajdonitotta a pápához adott jelentésében, és Hunyadi hősös fegyvertársát még csak nem is emliti; ugy, de Hunyadi szinte elhallgatja Capistránói fratert saját jelentésében a pápához, mert mindketten nem magoknak, hanem egyedül Istennek tulajdonitották az eredményt. De a magyar nép türelmetlenkedett, és nem kötötte magát a Romában lassan folyó és az akadékos formákhoz kötött canonisaló per végső itélete bevárásához, hanem önállólag széltében szent gyanánt tisztelte, ugy hogy Mátyás király kénytelen volt magát közbe vetni a pápánál, hogy siessen kimondani végérvényesen azt, mit a néptől már lehetetlen elvitázni, és mit nem tanácsos függőben hagyni, nehogy az amugyis könnyen a vakbuzgóságra hajló tömeget a tudatlanság sujtsa, vagy más részről méltatlanul továbbra is megfosztassék ama férfiu, ha csakugyan benne az isteni kegyszer működött, az őt méltán illető tisztelettől; hasonló értelemben irt Mátyás több olaszországi fejedelemhez, hogy véle közremunkáljanak a czél eléréséere a pápánál; az ujlaki polgároktól szinte ezen kérdésben fenmaradt egy az olaszországi fejedelmekhez és az egész kereszténységhez szoló nyiltlevelök, és végre a vallásos és nagytiszteletben álló Szilágyi Erzsébet IV. Sixtus pápánál esedezett ugyanezen ügyben 1473-ban; elhallgatván mind-

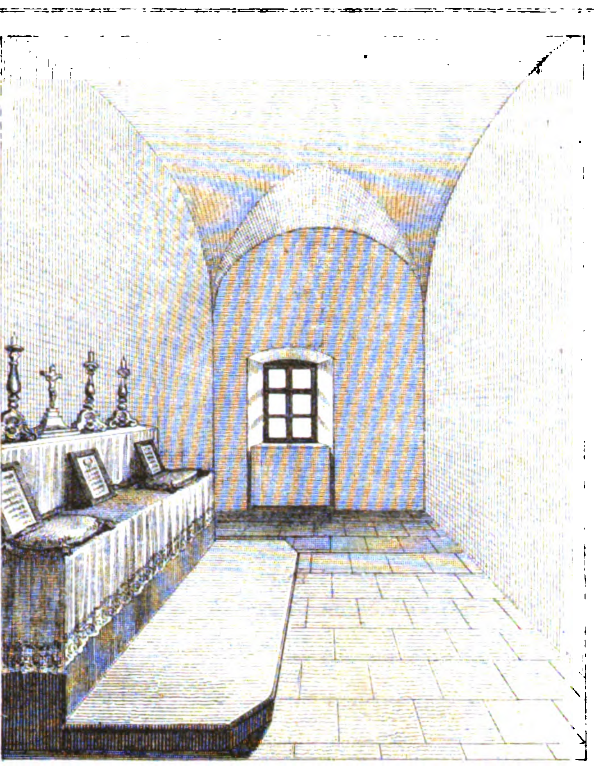
azt, mit csaknem egész Európa versenyezve sietett tenni. Leginkább érdekelte az ügy Ujlaki Lőrinczet, ki mennyit ajánlott fel ez óhaja elérésére, azt második Lajos által 1526-ban a budai sz. Jánosról czimzett minorita rend számára kiadott nyugtatványból tanuljuk, mely szerint ezen kolostor ügynöke Nyérü György azon királyi biztosoknak, kik az egyházak kincsének átvételével voltak megbizva, hogy e kincsek is Kelemen pápa rendelete és engedelméből a török háborura fordittassanak, hatszáz és harmincz régi magyar forintot, és ötszáz forintot aranyban adott át, „mely összeg, ugymond az okmány, néhai méltóságos Ujlaki Lőrincz boszniai vezér (?) által duce Bosniae — lett hajdan felajánlva Capistránói János canonizatiójára, és ki az által, hogy e szentnek teste ereklyekép az ujlaki kolostor kincsei közé fogna számittatni, e kegyelte székhelyének hirnevét kivánta növelni áldozatkészségével, mi hagyománykép szállott reá a hasonló tárgyban régen buzgólkodó, de reménye közben elhalt apjától, Miklóstól. Gondoskodott ugyan még Ujlaki Miklós a bosnyák király, Capistránói János hullája illő tiszteletbeni tartásáról és arról, hogy valamikép e kincstől meg ne fosztassék, azonban minden óvakodása és intézkedése daczára az ereklye mindez ideig lappang, hol? nem tudni. Ujlaki Miklós a fakoporsót, mely minden részről vassal boritva, és hét helyen lánczczal volt lezárva, még saját pecsétével is megerősitette, és ezen állapotban egy saját boltives kriptában tartatott el, mignem az a törökök elől 1526-ban először ugyan az ujlaki templom melletti öblös kutba eresztetett le, azután pedig a Perényiek által alapitott nagy-szőllősi, szinte minorita rendü kolostorba szállitatott; a monda szerint ott veszett volna azután a test, miután Perényi Ferencz az ujhitre tért és azt, a szétdult kolostor kutjába dobatta több meggyilkolt frater testével, és kő, és földhányással betorlaszoltatta; a Zápolyával tartó várur pedig és neje Bebek Kata a szőllősi, rommá lőtt várban elfogattatván és foglyokul Eperjesre vitetvén, már a helyről is megfeledkezett az utókor, melyet a sok romból már ki nem lehetett ismerni. Azért nem hagytak fel a test utáni kutatásokkal, ilyen van emlitve 1672-re, mely azonban nem csak eredmény nélkül maradt, hanem gyászos kimenetelü is volt a jámbor szőllősi szerzetesekre nézve, mert a kut felásása közt a Perényi párt által megrohantatván, az ásatási munkát vezető pater Szegedi Ferencz János megsebesitésével és az irtókapát forgató többi fraterek kinzásával végződött, kik ruhájoktól megfosztatván, meztelen testtel a földre teritett tüske-almon görgettettek és fél holtan elüzettek. Párhuzamosan élt azonban a szájhagyomány a nép között, hogy a test a törökök birtokában lenne folyvást, kik annak kiadását makacson megtagadnák, vagy inkább annak valóságát eltagadják, félvén a saját veszedelemtől, mit fejükre hoznának, ha azt átengednék a kereszténységnek. Maga II. Ferdinánd a török portára küldött követének a többi pontok közt utasitásba adta, hogy Capistránói János testének hollétét követelje a Felség kivánsága szerint magának felfedeztetni, és kérje megutközben a budai pasát is, lenne Konstantinápolyban közben járó. A budai pasa az egész tárgyat a Muftinak irta meg, kit ő egyedül tartott illetékes birónak lenni az ügyben, és kolosvári Bonaventura, a soproni kolostor gvardiánja csakugyan Konstantinápolyba is ment, ajánlva october 24-én 1628-ban, Bécsben Ferdinánd aláirása alatt kelt levél által a követnek Kueffstein bárónak és további pártfogását kérendő az ereklye kinyerése iránti lépéseihez *). Vannak jelenleg is, kik

*) Synopsis vitae Joan. Capistr. Budae 1803. 8. 39 l. hol két levél a pesti egyetemi könyvtárban őrzött eredeti után közölve.

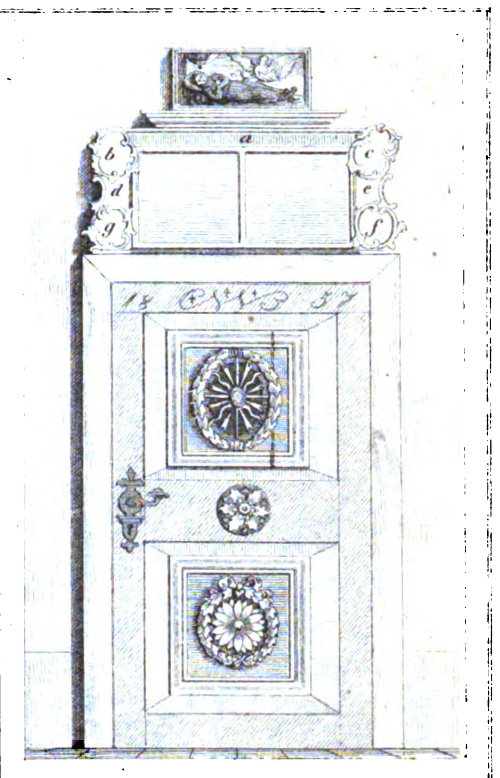
ielyre nem lehetne ismerni; mert idegenszerü maga az ivó csésze
étvontsága, és szokatlan a koronakupba végződő födél. És mindezt
ajz után következtetjük; de nem azt, mit tüzetesen kell mondanunk:

Kapisztrán-kutja.

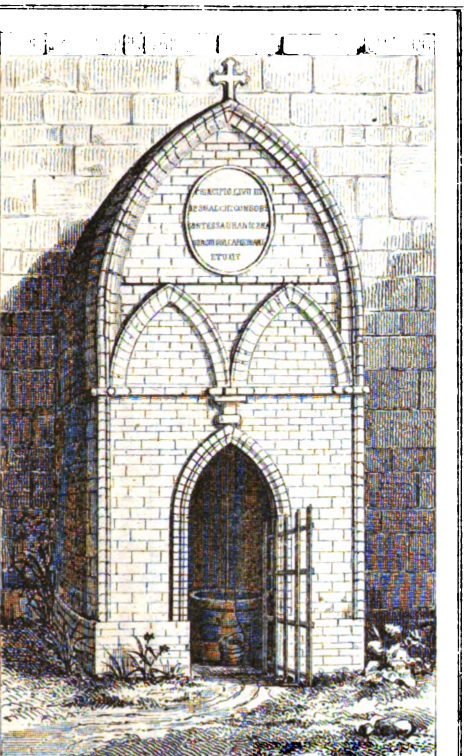

Kapisztrán-czella oltára.

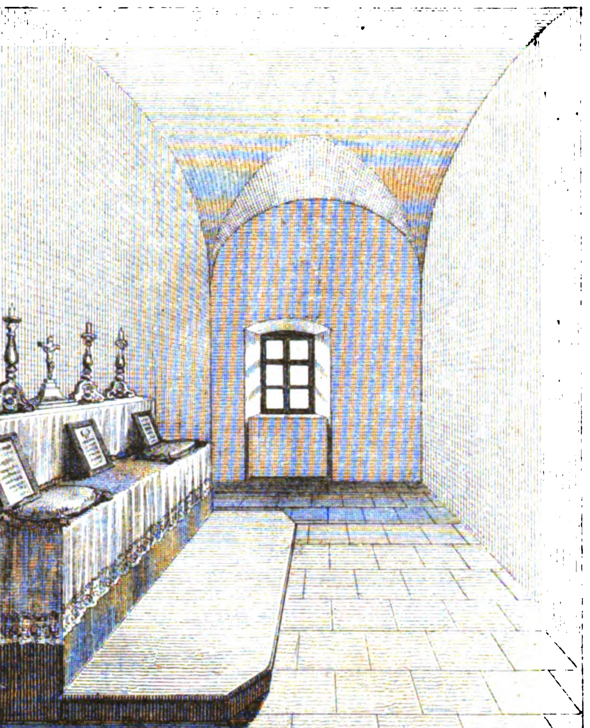

Kapisztrán-czella ajtaja.

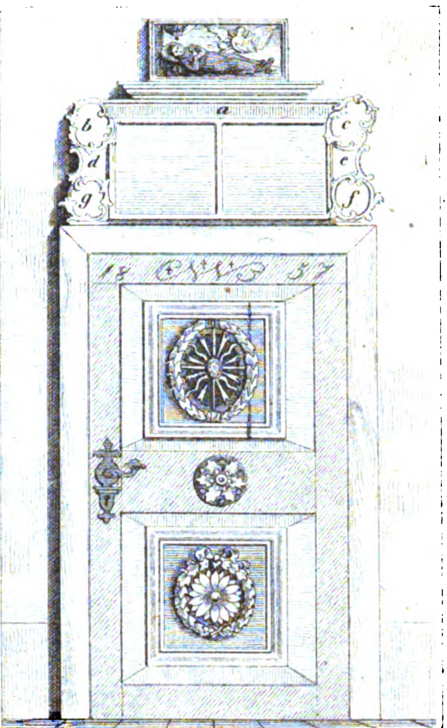
csak kehelyre nem lehetne ismerni; mert idegenszerü maga az ivó csésze öblös szétvontsága, és szokatlan a koronakupba végződő födél. És mindezt már a rajz után következtetjük; de nem azt, mit tüzetesen kell mondanunk:

Kapisztrán-kutja.

Kapisztrán-czella oltára.

Kapisztrán-czella ajtaja.

hogy a csésze nem is fémből, hanem puszpángfából van esztergályozva, mi egyenes ellentétben áll az egyház szokásával azon korban, melyben a mű felirata szerint készült.

Az egész edény könnyen három alkrészre osztható : a födélre, a csészére és kupalaku (conisch) talapzatára. Egyenkint vizsgálva, ezek mindhárma méltó a régész figyelmére, és rajzunkban mind természeti nagyságban advák elő.

Maga a tulajdonképi födél szintén, mint a csésze, puszpángfából készült kerekes lapot (discus) képez, felső oldalán a kellőközépen és a vékony arany sodronyok által képzett korona által beivezve egy medaillon, mely lángcsucsos fénykörben tünteti fel I H̄S ismert monogrammát, vagyis IHESVS, ily köriratttal † ANNO DO. 1456. FR. IOHS. DE CAPISTÑO. DFVCTZ EZ = Anno domini 1456. frater Johannes de capistrano defunctus est. Jezus nevét feltüntető e medaillon magával capisztránói szent Jánossal egynél több tekintetből igen szoros összefüggésben van. Láttuk fölebb, hogy ő a belgrádi diadal kivivásánál épen e szent név hangoztatásával tüzelte a keresztés harczosokat az „Allah-t“ dörgő pogányok ellen, mit a történetirók összhangzó tudósitásábul tudunk, sőt e jelvény volt a keresztény hadak zászlóján is irva; azon fölül a ferenczesek rendének ez különösen tisztelt jelképe (embléme-je), mit már maga a szeráfi sz. Ferencz minden iratai kezdetén használt, és azért szerzetes testvéreinek megis hagyta, hogy minden papirszeleteit szednék össze és gondosan raknák el, nehogy e tiszteletes név lábtaposás alá kerüljön valamikép nem akarva is. Azonban főkép a capistránói fratert illeti meg ezen jelkép; mert sz. Bernárdint, kit az inquisitio arról vádolt, hogy a Jézus névről tartott az olasz városok utczáin roppant népcsődületet előidéző szonoklatai közt olyanokat is állitott, miket az egyház magáénak el nem fogad és a babonaságra vezethetnének, és minek folytán a szónoklatok tartásától eltiltatott, börtönbe vettetett és birószék elé is állittatott : ő mentette ki a szentszék által kiküldött vizsgáló birák előtt tartott mestermüvü védbeszédével.

De visszatérve a födél technikájára : maga a kerekes födél fáját körülfutja egy megaranyozott szegélyzet és azon egy gótizlésü ivecskékből készült diszitmény, mely diszitmény — csak nagyobb mérvben adva — képezi magát a koronát is, mely fölül egymást átszegő két ivvel borul össze, de ugy, hogy a felebb leirt medaillon-t azon keresztül tökéletesen láthatni. A födél alsó részén szinte a kerekes födél központjául szolgál egy másik medaillon, melyben az ismert „agnus dei“ minden szokott jelképeivel : fénykörös fővel, vállán a lobogós kereszttel és az előtte álló kehelylyel, a vérnélküli áldozatot jelképezve, mint *b*. tünteti fel.

Maga a csésze a lehető legegyszerübb mű, mit csak képzelni lehet és — mint, minden birálati vizsgálat könnyen begyőzni képes, egyszersmind a legbecsesebb, a legrégiebb és a leghitelesebb rész.

Mert akár anyagát, akar alakját nézzük, csak ezen fő alkrészből fogunk az edény miképeni használatára, és mint ily használatra szántnak, tökéletes czélszerüségére következtethetni, sőt eredetisége körül is sok valószinüséggel itéletet hozhatni. Igy mindjárt az anyag után itélve, habár volt idő, melyben fakelyheket is használtak, mégis tétova nélkül kimondhatjuk, hogy azok már a 15-dik században nem divottak; hogy azonban egy ilyen csakugyan János frater mozgékony tábori életével, és nemcsak fogadásilag vallott, hanem valódilag is gyakorlott szegénységével is igen összeegyeztethető volna, azt mi sem tagadjuk; de tagadjuk igen azt, hogy ő, ki

oly feltétlen engedelmességet tanusitott mindenben, mi az egyház egységét nézte, oly anyagu kelyhet kivánt volna használni, melyet a római liturgia tiltott; tiltotta a fát pedig azért, mert igen könnyen magában szija a nedvet és igy a szent misénél használt bort is. E szerint midőn határozottan elvetjük a véleményt, hogy ereklyénk kelyhül szolgált volna, nem látszik egyelőre épen hihetlennek, hogy az, az urvacsorájához használt kisebb sz. ostyák eltartására szolgálhatott volna; egy ily szelenczét fábul, kivált táborban igen czélszerünek találhatnánk, melyet János frater csuhájába dugva hordozhatott a sebesültek és hadoklók rögtöni ellátására felkészülve; csakhogy födele épenséggel csak födő, és semmikép sem alkalmas a lezárásra, mi nem kis veszedelemre adhatott volna okot, miután igy a szent ostyák semmikép sem lettek volna biztositva a kihullás ellen. E csésze felső aranyozott szélzetén e felirat : † Huno Ciatum † frater † Johannes † d'Capistrano † domino † Johanni † Episcopo † Gurcensi † ultima sua † voluntate † testatus est †. És e felirat is serlegnek nevezvén a tárgyat, nem hibázunk, ha azt közönséges fakupának tekintjük, melyből zarándok és tábori fáradalmai közt szomját oltotta a szent férfiu. Igy, minden drága diszitmény nélkül hagyta tehát végrendeletileg emlékül azt a gurki püspöknek, kivel midőn Fridrik császár meghivására Ausztriában predikált, megismerkedhetett.

Hogy pedig a diszitmény csakugyan nem a szegény frater műve, ki másban kereste gazdagságát és nem aranyban; a talapzaton olvasható felirat is mutatja : † Hanc † Capsam † auro et † argento † fulciri † fecit † Johannes † Turg † plebanus in chuschina †. E talapzat egészen aranyzott ezüstből készült, és ott, hol a csészével összefügg, ugyanazon alaku diszitményt mutatja, mint a melyből a korona illesztetett össze. Műértéke azonban sokkal nagyobb mint a többi két alkrészé, mert az itt látható négy szentalak, oly müvészi tökélylyel van kivésve (gravure), hogy kivált a redőzetnél lehetetlen fel nem ismerni a legjobb művek és minták utánzását: ezek : az Üdvözitő *c.* Sz. Bernárdin a szónokszéken *d.* Az egek királynéja a kis Jézussal *e.* és végre egy püspök jobbját áldástadólag felemelve, baljában imakönyvét tartva *f*, mely mert fénykör nélkül van adva, és igy szentnek nem vehető, talán János a gurki püspököt ábrázolja.

Ez melléknevén Schallermann és westfaliai születésü volt és már 1435 ült püspöki székén, kegyencze III. Fridrik császárnak, de tudományos tekintély is, mert ott volt a bázeli zsinaton a tanácskozó atyák közt, halála után az ereklye a püspöki kincstárban maradt elődről utódra, mignem Erzsébet ausztriai főherczegasszony IX. Károly özvegye, Francziaországból haza térve, azt Spaur Kristóf András báró és gurki püspöktől ajándékul nem kapta. E jámbor fejedelmi özvegy alapitotta 1582. Bécs városában az ugynevezett királynő monostort *) : (das Königin-Kloster) a Klára apáczák számára, hol maga is lakott éltében és temettetett el holta után és ismét örökségül hagyta a kelyhet a mondott kolostornak. E női kolostor igazgatója mindig a ferencziek rendéből levén pedig, ez uton szállt vissza a kehely is azon rendre, melynek egyik dicsőült örökemlékü tagjára emlékeztet.

Ez tehát a budai rendiház kincse, de Varsány János művészalbuma

---

*) Most az evangelicusok imaháza, miután II. József császár a monostort elnyomta.

még néhány lapot tartalmaz, melyek Capistránói János ereklye-emlékeit tüntetik fel ugy, mint azok az ujlaki kolostorban, hol János frater meghalt, maig is eredetiben láthatók.

Első helyen áll ezek közt János frater cellája, melyben élt, lakott, imádkozott és meghalt. Itt látogatta meg őtet 1456. őszszel V. László király, és a szentély ma kápolnává változott át és a barát kemény nyoszolája oltárrá, melyet ma is a hivek, kivált a szent név napján, térden csuszva kerülnek meg, az égben lakó közbejárásért esdekelve.

E cella, vagy inkább kápolna ajtaja a 17-ik század műve és pártázatja több kisebb-nagyobb mezőre felosztva s a sz. irásból válogatott mondatokkal és a szent életére vonatkozó felirattal ékeskedik; im igy olvastuk ozokat :

a.

Sub vexillo sanctae crucis, a glorioso Joanne Capistrano in Syrmii, et Pannoniae regionibus, strenue, atque fortiter exagitato, pericula non terrebunt.

b.

Defunctis
adhuc
Loquitur
Haeb. 11.

e.

Mors illi ultra
non
dominabitur
Rom. 6.

g.

Celebrantes exequias
planctu magno et
impleverunt septem dies
Gen. 50.

f.

Non despicias
sepulturam illius
Eccli. 38.

h.

Sanctus Johannes
Capistrani in Marsis orbi datus
Qui
Corona Clericali Prodigiose accepta,
Minoriticum observantium Institutum
Amplexus, sancti Bernardini
Senensis Discipulus
Postea in haereses Omnes
Generalis Inquisitor
Quem
Jesuati innocentiae suae habuere vindicem
Fraticelli, Adamitae, Hussitae, Thaboritae
Et Hebraei errorum suorum ultorem
a quo
Saraceni infensissimi christiani nominis hostes,
in vexillo crucis, et Sanctissimi Jesu
Nomine, prostrati et pulsi, cujus

i.

Miranda opera plurimum in Concilio Florentino
duxit, ubi veluti sol quidam fulsit. In
Causa reducendorum armenorum
ad sinum Ecclesiae.
Vir vere prodigiosus, et totus apostolicus,
Aeger tandem Villacum ad Syrmium delatus
Hac in Cella quievit,
Quem
Ladislaus Pannoniae Rex
Mathias Corvinus, aliique principes visitavere.
Cumque eos postremo ad christianam religionem
Viribus concordibus tuendam hortaretur,
vivere desiit.
Et ex hoc angusto loco,
Ad augusta coelorum atria gloriosus migravit.
Anno incarnati verbi MCCCCLVI.
X. Calend. Novembris.

Már emlékeztünk ama kútról, melynek öblös mélységébe eresztették le az ujlaki barátok János frater koporsóját, midőn a török 1526. Szerémségben dult. Ezt ujabb időben egy szellemdús urhölgy kegyeletes bőkezüsége góthizlésü épitménynyel vétette körül, melyen e felirat diszlik :

Principis Livii III.
De Scalchi Consors
Contessa ab Braniczka
Honori Divi Capistrani
struxit.

Még érdekes a családok czimereit és történelmét figyelemmel kisérő utasra a templomban látható azon kő, mely a Bergnyákovich bárók, az ujlaki kolostor áldozatkész jótévőik kriptája száját zárja el, melyen a család czimerén kivül, mely egy ágaskodó szárnyas egyszarvu, még e feliratot is tartalmazza a Varsányféle rajz szerint:

Defunctis dominis haec sunt illustribus aedes
Augustae in domino sexus utriusque baronum
De Bergnyakovich alias stirps nomine Gaud-
Et Grubisich benefactorum hujus religionis
S. Francisci in quibus ossa sepulta jacebunt,
Usque tubae sonitum clamantis, surgite tristem
Mors ad judicium rapuit quos falce venite.
MDCCXXVII.

P. I.

VI.

A jelenkor mozzanatai.

A magyarországi nyilvános iskolák statistikai kimutatása 1857—58-dik esztendőre.

A halhatatlan *Pázmány Péter* Primás által alapitott magyarországi pesti egyetemnek német nyelven szerkesztett névjegyzéke szerint 1857—58-dik évi tanfolyamban következő volt a különböző facultásoknál a hallgatók száma :

A theologiai karnál	68
A jogi s politikai karnál	411
Az orvosi karnál	463
A bölcsészeti karnál	7
Rendkivüliek	99
Összesen . .	1048
Ezek közül a magyar szent koronához tartozó országrészekből való	993
Nem magyar születésüek tehát	55

Tannyelv gyanánt három nyelv használtatik az egyetemben : a *latin*, *magyar*, és *német*.

A *theologiai* karnál kizárólag a *diák* nyelv van alkalmazva, s a működő nyolcz tanár (Zalka János, Samassa József, Márkfy Sámuel, Schoppér György, Lopussny Ferencz, Palásthy Pál, Grynaeus Alajos, Ruzsicska János), a magyar clerushoz, tartozik.

A jogi és politikai karnál három rendbeli leczke adatik elő *latin* nyelven (Vizkeleti Ferencz), tizenhat *magyar* nyelven (Wenczel Gusztáv, Récsy Emil, Pauler Tivadar, Karvassy Ágoston, Konek Sándor), és negyvenhárom *német* nyelven (Wenczel Gusztáv, Récsy Emil, Schwach Móricz, Harum Péter, Virozsil Antal, Schuster Ferd. Karvassy Ágoston, Biedermann Armin, Konek Sándor, Kotter Ferencz, Arányi Lajos, és Steiner Sciárd tanárok által.)

Az orvos-sebészi karnál az első félévben huszonhét leczke adatik magyarul, huszonhét németül, és hét latin nyelven ; a második félévben huszonnégy leczke magyarul, huszonhét leczke németül, és öt leczke latin nyelven.

Balassa János, Csausz Márton, Margó Tódor, Stockinger Tamás, Rupp János, Gebhardt Ferencz, Zlamal Vilmos, Lippay Gáspar, Wágner János, Nedelko Demeter, és Diescher János tanárok felváltva magyarul és németül, — Sauer Ignácz és Arányi Lajos tanárok diákul, Seidl Manno és Csermák tanárok kizárólag németül teszik előadásaikat.

A bölcsészeti karnál mindkét félévben előadatik összesen huszonhét leczke magyarul, harminczhárom leczke németül, hat leczke diákul, és négy leczke tótul. Ezenkivül tanittatik e karnál az olasz, franczia és angol nyelv.

Előadják : Az elméleti bölcsészetet Roder Alajos magyarul, az ethikát, gyakorlati bölcsészetet, lélektant és metaphysikát Nahlovszky József németül, a magasb paedagogiát Grynaeus Alajos diákul, az őstörténetet Reisinger János magyarul, az ausztriai történetet ugyanaz németül, a diplomatikát és rokon tanokat Horvát Árpád és a numismatikát Kis Ferencz diákul, philologiai leczkéket Halder Konrád németül, ugyanazt Télfy János

magyarul, mathesist Peczvál Otto németül, geometriát Nékám Sándor németül és magyarul, physikát magyarul és németül Jedlik Ágoston, botanikát és physiologiát Gerenday József németül, és magyarul, vegytant Wertheim Tódor, ásvány és állattant Petets Károly kizárólag németül, magyarirodalmat Machik József és Toldy Ferencz, szláv nyelvet és irodalmat Ferenczi József, olasz nyelvet Messi Antal, a francziát Mutschenbacher Alajos, az angolt Levis Lajos.

A régi jogiskolák és akademiák előbbi sorából jelenleg csak három akademia működik, a posonyi, kassai, és nagy-váradi, melyek közül a folyó évben az elsőnek 73, a másodiknak 55, és a harmadiknak csak 51, s igy mindnek együtt összesen csupán 179 hallgatója van.

Az előbocsátott számokból kitünik; hogy a tanulók száma a magyar egyetemben s különösen a jogosztályban az akademiákon is a korábbi időkhez képest tetemesen megfogyott, s hogy a fensőbb iskolákat s különösen a bécsi és prágai egyetemet tekintve, azon magyar ífjak száma, kik államhivatalra készülnek, minden egyéb ausztriai nemzetiség ifjuságához képest tetemes kisebbségben vannak, mit mi igen sajnos körülménynek tekintünk, mert azt óhajtanók, hogy az országnak mindennemü hivatalnoka idővel magokból az ország gyermekeiből lehetőleg kikerülne.

Ha azonban e tüneménynek valódi okát keressük, azt valódilag nem a közhivataltól vagy fensőbb tudományoktól való idegenkedésben, mint inkább azon körülményben fogjuk találni, mert igen nagy része a magyar ifjuságnak a fensőbb tanosztályokba behozott német nyelvet részint nem is érti, részint nem annyira, hogy a német nyelven előadott tárgyakat megértse, s épen azért nagy száma előkelő magyar házainknak fiait vagy otthon, vagy magánintézetekben nevelteti.

Azt sem kell e mellett feledni, hogy tetemes része a felsőbb tanulmányokkal foglalkozó magyar ifjuságnak a jogi térről reálirányra fordult, s a bécsi polytechnikum hallgatóinak nevezetes részét képezi; azok közül pedig, kik elegendő német készültséggel birnak, kivált jogászok és orvosok, a vagyonosbak a pesti egyetem helyett a bécsihez fordultak, hol kivált az orvosi karban a magyar tanulók tulnyomó számmal vannak.

Hogy a magyar fajban a mivelődési és iskoláztatási ösztön nem hanyatlott, s most is ugy, mint egy évezered óta, a magyar szent korona részeiben az értelmiség túlnyomó birtokában van, kitünik a nyilvánossággal biró gymnáziumok és reáliskolák idecsatolt hivatalos kimutatásából is, mely számszerint megmutatja, mily arányban áll a magyar ifjuság minden egyéb hazai nemzetiség irányában a nyilvános iskolákban.

S e tulnyomóság mellett bátran feltehető, hogy az egyéb nemzetiségek rovatába iktatott ifjusági kisebb csoportok, a gravitátió természetes törvényénél fogva a hazai többség nyelvét ösztönszerüleg megtanulják, s ez által lehetővé lesz a haza különböző gyermekei közt az egyetemes társalgás és eszmecsere, mint az egyenlő mivelődés, erkölcsi összeolvadás, közszellem, és testvéri érzület alapja.

A figyelmes olvasót különösen meg fogják lepni e kimutatásban a magyarországi tót fajnak varietásait feltüntető hivatalos rovatok. Mi járatlanságunknál fogva a tót idiomban képtelenek vagyunk a tisztelt olvasónak magyarázatot nyujtani, de örömmel veendünk szakavatott tollból oly ethnographiai s philologiai dolgozatot, mely a közönséget magyarországi szláv testvéreink szétágozó faj- és nyelv-történétével megörvendeztesse.

Áttekintése

a gymnasiális és reáliskolai tanuló ifjuságnak 1857-dik esztendőben azon tanodákban, melyek a magyar szent koronához tartozó országrészekben a közhatalom részéről nyilvánossági joggal voltak felruházva.

Szám.	Hely.	Előadási nyelv.	Vallás felekezet.	A tanítók száma.	A tanulók száma a hivatalosan állított nemzetiségek szerint. magyar	német	szloven	szlavón	szlovák	horvát	ruthen	morva	cseh	wend	görög	örmény	szerb	lengyel	dalmát	olasz	román	egyéb	összesen	Tanulók száma vallásra nézve katholikus	protestans	nem. egy. gör.	egyéb
	Pozsonyi kerület																										
1	Pozsony	német (a magyar és tót mellett)	kath.	15	31	116	—	—	23	—	—	2	2	—	—	—	—	2	—	1	—	—	177	152	2	—	23
2	Nyitra	az al-gymn. tót, a fel-gymn. német	kath.	12	48	29	—	—	117	—	—	—	10	—	—	—	—	4	—	—	—	23	231	208	—	—	23
3	Selmecz	német	kath.	15	48	76	—	—	47	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	172	172	—	—	—
4	Nagy-Szombat	német és magyar	kath.	18	190	182	—	—	41	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	413	400	1	—	12
5	Besztercze-Bánya	1—2 oszt. többnyire cseh, 3—8 oszt. nagy részt német	kath.	17	8	17	—	—	—	—	—	—	112	—	—	—	—	—	—	—	—	—	137	125	12	—	—
6	Trencsén	tót, némely tárgy német is	kath.	6	—	10	—	—	69	—	—	9	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	88	71	8	—	9
7	Léva	magyar	kath.	6	92	3	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	5	102	87	10	—	5
8	Komárom	magyar	kath.	6	45	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	12	57	42	3	—	12
	Sopronyi kerület																										
9	Sopron	német	kath.	19	51	103	—	—	—	14	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	168	165	—	—	3
10	Pécs	nagyrészt magyar	kath.	15	207	56	2	—	—	6	1	—	—	—	—	—	3	—	—	—	—	—	275	253	—	3	18
11	Győr	tulnyomólag magyar	kath.	17	194	20	—	—	—	3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	217	176	12	2	27
12	Szombathely	magyar és német	kath.	13	214	69	7	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	290	268	—	—	22
13	Kaposvár	magyar	kath.	6	59	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	6	65	59	—	—	6
14	Nagy-Kanizsa	magyar, a 3 és 4-ik oszt. a történelem német	kath.	8	73	6	1	—	—	7	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	87	78	3	—	6
15	Veszprém	magyar	kath.	8	128	5	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	134	109	6	1	18
16	Pápa	majd kizárólag magyar	kath.	6	78	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	78	63	—	—	15

Szám	Hely	Előadási nyelv	Vallás felekezet	A tanítók száma	A tanulók száma a hivatalosan állított nemzetiségek szerint: magyar	német	szloven	szlavón	szlovák	horvát	ruthen	morva	cseh	wend	görög	örmény	szerb	lengyel	dalmát	olasz	román	egyéb	összesen	Tanulók száma vallásra nézve: katholikus	protestans	nem. egy. gör.	egyéb
17	Keszthely	magyar	kath.	9	73	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	73	60	3	—	10
18	Kőszeg	német	„	9	21	36	3	—	—	9	—	—	3	—	—	—	—	2	—	—	—	—	74	73	—	—	1
19	Magyar-Óvár	német	„	7	39	25	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	65	60	2	—	3
20	Soprony	magyar és német	prot.	20	198	67	—	5	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	270	—	258	—	12
21	Felső-Lövő	német	„	10	17	21	—	—	—	—	—	—	2	2	—	—	—	—	—	—	—	—	42	—	34	—	8
22	Pápa	magyar	„	16	200	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	200	—	197	—	3
23	Csurgó	magyar	„	6	33	6	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	40	—	32	1	7
	Pest-Budai kerül.																										
24	Buda	német	kath.	15	58	122	—	—	4	—	—	—	1	—	—	—	20	2	—	3	2	—	212	152	10	19	31
25	Pest	magyar	„	15	453	33	1	—	—	—	1	—	3	—	—	—	3	—	—	—	3	—	497	364	52	8	63
26	Székesfehérvár	nagyrészt magyar	„	16	196	14	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	211	184	16	1	10
27	Esztergom	magyar, a fel. gymn. néhány tárgy német	„	14	175	18	21	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	214	196	1	1	16
28	Eger	magyar, német irodal. a 8-ik oszt. német	„	18	351	6	8	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	365	347	3	3	12
29	Szeged	magyar	„	17	264	44	3	—	—	1	—	—	—	—	—	—	15	—	—	1	1	—	329	268	1	16	44
30	Tata	magyar	„	8	65	5	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	70	63	1	—	6
31	Jászberény	magyar	„	6	43	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3	47	42	1	1	3
32	Vácz	magyar, egy tárgy ném.	„	8	97	4	3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	104	100	1	—	3
33	Miskolcz	magyar	„	6	72	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	18	91	72	1	—	18
34	Kecskemét	magyar	„	6	70	5	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	77	65	—	1	11
35	Kalocsa	magyar	„	6	59	16	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	77	72	—	—	5
36	Gyöngyös	magyar	„	6	117	2	3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	13	135	119	3	—	13
37	Nagy-Kőrös	magyar	prot.	14	242	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	242	9	201	1	31
38	Holdmező-Vásárh.	magyar	„	7	55	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	—	—	—	—	—	57	—	38	8	11

Szám	Hely	Előadási nyelv	Vallás felekezet	A tanítók száma	A tanulók száma a hivatalosan állított nemzetiségek szerint: magyar	német	szloven	szlavón	szlovák	horvát	ruthen	morva	cseh	wend	görög	örmény	szerb	lengyel	dalmát	olasz	román	egyéb	összesen	Tanulók száma vallásra nézve: katholikus	protestans	nem. egy. gör.	egyéb
39	Kis-Kun-Halas	magyar	prot.	5	28	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	30	—	24	—	6
40	Kecskemét	magyar, 2 tárgy német	"	13	123	4	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	127	—	115	2	10
41	Miskolcz	magyar	"	11	175	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	177	—	172	—	2
42	Pest	német és magyar	"	7	50	51	—	—	3	—	—	—	—	—	—	—	5	—	—	—	—	—	109	—	82	5	22
43	Kun-Sz.-Miklós	magyar	"	7	35	5	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	40	3	30	1	6
44	Kis-Uj-Szállás	magyar	"	6	46	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	48	—	47	—	1
	Kassai kerület																										
45	Lőcse	német	kath.	16	16	115	131	—	—	—	8	—	4	—	—	—	—	1	—	—	—	—	275	263	5	—	7
46	Kassa	német	"	16	112	150	—	—	—	—	19	—	72	—	—	—	—	4	—	—	1	—	358	252	25	—	71
47	Rozsnyó	nagyrészt magyar	"	15	136	29	—	—	6	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	171	165	4	1	1
48	Eperjes	német	"	14	61	38	68	—	—	—	59	—	5	—	—	—	—	30	—	—	—	—	261	254	—	2	5
49	Ungvár	az al-gymn. tulnyomólag magyar, a fel-gymn. magyar és német	"	12	154	23	—	—	28	—	101	—	—	—	—	—	—	2	—	—	8	—	316	292	4	—	20
50	Sátor-Alja-Ujhely	magyar	"	7	104	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	104	94	4	—	6
51	Mármaros-Szigeth	magyar, a ném. nyelv. a 3 és 4-ik oszt. német	"	8	59	6	—	—	—	—	5	—	1	—	—	—	—	—	—	—	4	—	75	74	—	—	1
52	Eperjes	német és magyar	prot.	12	92	85	—	—	26	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	203	—	165	—	38
53	Rozsnyó	magyar	"	12	79	26	38	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	143	—	143	—	—
54	Kézsmárk	az al-gymn. német, a fel-gymn. ném. és magyar	"	13	62	95	—	—	37	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	194	—	187	—	7
55	Marmaros-Szigeth	magyar	"	7	30	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	30	—	30	—	—
56	Sáros-Patak	magyar	"	15	464	9	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	4	477	—	472	—	5
57	Lőcse	német	"	4	16	45	—	—	7	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	68	—	67	—	1
58	Rima-Szombat	magyar	"	8	171	12	9	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	192	—	188	—	4
59	Igló	német	"	6	12	64	—	9	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	85	4	81	—	—
	Nagyváradi ker.																										
60	Nagyvárad	magy., nehány tárgy ném.	kath.	16	238	17	1	—	—	—	3	—	1	—	—	—	—	1	—	—	74	—	335	243	45	15	30

Szám	Hely	Előadási nyelv	Vallás felekezet	A tanítók száma	A tanulók száma a hivatalosan állított nemzetiségek szerint																			Tanulók száma vallásra nézve			
					magyar	német	szloven	szlavón	szlovák	horvát	ruthen	morva	cseh	wend	görög	örmény	szerb	lengyel	dalmát	olasz	román	egyéb	összesen	katholikus	protestans	nem. egy. gör.	egyéb
61	Arad	magyar	kath.	15	191	15	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	3	—	—	—	98	—	308	174	12	112	10
62	Szathmár	magyar és német	"	13	178	4	4	—	—	—	28	—	—	—	—	—	—	—	—	—	43	—	257	235	18	—	4
63	Belényes	román és német	"	11	10	4	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	131	—	146	82	—	61	3
64	Debreczen	magyar	"	6	55	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	56	53	1	—	2
65	Nagy-Bánya	magyar, 2 tárgy német	"	6	53	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	52	—	106	93	9	4	—
66	Nagy-Károly	magyar és német	"	8	78	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	6	—	84	67	8	—	9
67	Debreczen	magyar	prot.	15	375	7	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	8	390	13	368	1	8
68	Szarvas	magyar	"	14	213	7	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	16	—	238	18	182	19	19
69	Szathmár	magyar	"	8	95	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	95		95	—	
	Temesi Bánság																										
70	Temesvár	német	kath.	16	45	137	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	64	1	—	—	49	—	296	165	3	110	18
71	Baja	magyar, a fel-gymn. néhány tárgy német	"	12	199	69	—	—	—	20	—	—	—	—	—	—	5	—	—	—	—	—	293	244	7	5	37
72	Nagy-Becskerek	német	"	9	31	34	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	43	—	—	—	2	—	110	59	5	46	—
73	Szabadka	magyar	"	6	69	23	—	—	—	24	—	—	—	—	—	—	7	—	—	—	—	20	143	85	—	8	20
74	Ujvidék	1 és 2-ik oszt. szerb, 3 és 4-ik tulnyomólag német	"	10	—	30	1	—	—	—	1	—	—	—	—	—	71	—	—	—	1	—	104	16	1	72	15
75	Lugos	német	"	4	5	22	—	—	—	—	—	—	2	—	—	—	—	—	—	—	18	—	47	29	—	12	6
76	Uj-Verbász	német	prot.	7	6	17	4	—	—	—	1	—	—	—	—	—	30	—	—	—	—	—	58	2	21	30	5
	Horvát és Tótország																										
77	Zágráb	az al-gymn. tulny. horvát, a fel-gymn. tulny. német	kath.	17	1	36	20	—	—	279	—	—	—	—	—	—	5	2	—	3	—	—	346	335	—	7	4
78	Varasd	az al-gymn. tulny. horvát, a fel-gymn. tulny. német	"	14	13	—	33	—	—	130	—	—	4	—	—	—	2	—	—	—	—	—	182	175	—	2	5
79	Pozsega	horvát	"	6	1	2	—	—	—	57	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	60	58	—	2	—
80	Eszék	az al-gymn. tulny. horvát, a fel-gymn. német	"	14	9	119	—	—	—	70	—	—	—	—	—	—	62	—	—	—	—	—	260	172	6	62	20
81	Fiume	az al-gymn. tulny. olasz, a fel-gymn. német	"	16	—	5	13	—	—	46	—	—	3	—	—	—	—	—	—	9	—	16	92	91	—	1	—
82	Károlyváros	német	"	8	—	3	1	—	—	48	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	52	42	—	10	—

Szám	Hely	Előadási nyelv	Vallás felekezet	A tanítók száma	A tanulók száma a hivatalosan állított nemzetiségek szerint																			Tanulók száma vallásra nézve			
					magyar	német	szloven	szlavón	szlovák	horvát	ruthen	morva	cseh	wend	görög	örmény	szerb	lengyel	dalmát	olasz	román	egyéb	összesen	katholikus	protestans	nem. egy. gör.	egyéb
	Katonai végvidék																										
83	Zengg	német, vallástan horvát	kath.	14	—	—	—	—	—	76	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	76	74	—	2	—
84	Vinkovce	német	„	13	6	42	—	—	—	35	1	—	5	—	—	—	77	5	—	2	1	1	175	90	1	84	—
85	Karlowitz	tulnyomólag német	„	18	1	6	—	—	—	—	—	—	2	—	—	—	127	—	—	—	6	1	143	9	—	133	1
	Erdély																										
86	Szeben	német	kath.	21	60	67	—	1	—	1	—	—	—	—	—	—	—	8	—	—	129	—	266	174	7	83	2
87	Kolozsvár	magyar	„	19	102	4	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	—	—	119	—	227	218	3	6	—
88	Székely-Udvarhely	magyar	„	13	114	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	117	115	1	1	—
89	Maros-Vásárhely	magyar	„	8	55	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	44	—	99	95	—	4	—
90	Brassó	német	„	10	25	20	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	17	—	63	52	1	10	—
91	Csik-Somlyó	magyar	„	6	192	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3	—	195	195	—	—	—
92	Szilágy-Somlyó	magyar	„	5	27	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	45	—	73	68	3	1	1
93	Erzsébethváros	magyar	„	4	5	3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	20	—	—	—	—	1	—	29	28	—	—	1
94	Balázsfalva (Blasendorf)	román	gör. kath.	12	1	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	433	—	435	402	—	33	—
95	Brassó	román	gör. nem. egy.	8	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	90	—	90	5	—	85	—
96	Szeben	német	prot.	17	13	184	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	89	—	287	33	181	72	1
97	Brassó	német	„	17	28	165	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	23	—	216	12	181	22	1
98	Kolozsvár	magyar	„	16	181	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	4	—	187	12	173	—	—
99	Beszterce (Bistritz)	német	„	14	7	145	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	8	—	—	14	8	172	34	132	3	3
100	Segesvár (Schässburg)	német	„	18	2	133	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	15	—	150	10	127	13	—
101	Medgyes (Mediasch)	német	„	15	7	86	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	15	—	108	12	84	11	1
102	Székely-Udvarhely	magyar	„	18	178	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	180	7	172	1	—
103	Nagy-Enyed	magyar	„	14	248	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	1	251	13	236	1	1
104	Maros-Vásárhely	magyar	„	13	312	5	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	2	321	20	299	—	2
105	Zilah	magyar	„	10	72	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	2	3	78	9	69	—	—

Szám	Hely	Előadási nyelv	Vallás felekezet	A tanítók száma	A tanulók száma a hivatalosan állítót nemzetiségek szerint																			Tanulók száma vallásra nézve			
					magyar	német	szloven	szlavón	szlovák	horvát	ruthen	morva	cseh	wend	görög	örmény	szerb	lengyel	dalmát	olasz	román	egyéb	összesen	katholikus	protestans	nem. egy gör.	egyéb
106	Szászváros (Mühlbach)	német	prot.	7	5	38	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	33	—	76	14	35	27	—
107	Kolozsvár	magyar	unit.	12	109	5	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	116	7	107	—	2
108	Székely-Keresztur	magyar	"	7	92	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	92	1	91	—	—
109	Torda	magyar	"	7	76	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	76	6	70	—	—
	Összesen . . .			1227	10172	3342	270	15	539	819	230	11	234	2	—	21	546	71	—	20	1598	122	17767	10252	5525	1248	966
	Reáliskolák																										
1	Pozsony	német	kath.	21	104	252	—	—	20	—	—	—	2	—	—	—	3	7	—	—	—	—	388	252	53	3	80
2	Beszterczebánya	ném. és slav.	prot.	9	6	30	—	—	79	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	115	1	114	—	—
3	Körmöczbánya	német	kath.	3	1	24	—	7	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	32	27	3	—	2
4	Felső-Lövő	német	prot.	10	5	21	—	—	—	—	—	—	2	3	—	—	—	—	—	—	—	1	32	—	22	—	10
5	Pest	német, az 1 és 2-ik oszt. német és magyar	kath.	18	185	148	8	—	—	12	—	—	3	—	—	—	18	1	—	2	—	4	381	279	34	4	64
6	Buda	német	"	14	89	96	2	—	—	—	—	—	2	—	—	—	9	2	—	1	—	—	201	160	22	10	9
7	Székesfehérvár	magyar	"	7	40	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	40	39	1	—	—
8	Miskolcz	magyar	prot.	6	25	12	10	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	47	—	39	—	8
9	Versecz	német	kath.	7	8	118	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	20	—	—	—	2	—	148	115	—	22	11
10	Zombor	német	"	7	16	48	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	39	—	—	—	—	—	103	61	3	33	6
11	Zágráb	német	"	7	1	7	1	—	—	90	—	—	1	—	—	—	—	1	—	2	—	—	103	91	—	9	3
12	Szeben	német	prot.	9	10	107	—	—	—	—	—	—	—	—	3	3	—	3	1	—	5	—	132	36	91	5	—
13	Brassó	német	"	8	25	78	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	18	—	121	13	90	17	1
14	Segesvár	német	"	2	—	26	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	3	—	40	4	23	3	—
15	Medgyes	német	"	5	—	12	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	12	—	12	—	—
	Összesen . . .			133	515	979	21	7	99	102	—	—	10	3	3	4	89	14	1	5	28	5	1885	1078	507	106	194

I.

Magyar krónika.

1.

A vezérek kora.

I.

Az avarok birodalmának szétbomlása után a közép Duna mind a két partján kisebb szláv fejedelemségek támadtak volt. A 9-dik század második tizedében Privina, szláv főnök, megkeresztelkedvén, Lajos német király pártfogása alatt, a Duna balpartján, Morvaországnak vetette meg alapjait. De e tartomány nem sokára egy más főnök, az utóbb herczeggé lett Moimir hatalmába esett; s a megfutott Privina a Duna jobb partján, Alsó-Pannoniában alkotott ismét egy szláv fejedelemséget, mely a Dunától a Dráváig terjedt.

Morvaország mind Moimir, mind utóda, Ratiszláv alatt több izben kisérletet tőn magát függetlenné tenni a német királyoktól, de mindig süker nélkül, mignem Szvatopluk 870-ben Ratiszlávot megbuktatván, és Privina fiainak halála után Alsó-Pannoniát is elfoglalván, a Nagy-Morvaországot, Marahaniát, megalapitotta. A hatalmas férfiu, daczolva a német királyokkal, a cseh és lengyel határszélektől egészen a Drávaig uralkodott; a Kyrill és Methodius testvérek apostolkodása által megtéritett népben egy, Rómától majdnem független, nemzeti egyházat alakitott; ha a szerencse tovább is kedvez, északon a cseh és lengyel megszakadozott tartományokat, délen az elsatnyult byzanczi császárság fenhatósága alatt létező horvát, dalmát s más szláv törzseket is egyesitendő birodalmában.

Ekként azon időben, midőn a magyar nép, elhagyván don-tövi hazáját, elébb a lebedi téreken s Atelközben, a Feketetenger északi s nyugati partjain tanyázott, majd a Kárpátok déli lejtőjén leereszkedvén, az uj hazában megtelepedett, egy hatalmas szláv birodalom volt alakulásban, mely az északi s déli szláv törzseket egy nemzetté, egy állammá törekedett egyesiteni.

Mi lett volna Németbirodalomból ha ez teljesen sikerül, ha a nagy Szlávbirodalom meggyökerezhetik, mielőtt a szertehuzó német törzseket és tartományokat a frank és kivált a hohenstaufeni császárok egy szilárdabb egészszé egyesithették volna? Mi lett

volna Európa történelme a lefolyt évezred alatt, ha Dalmatia déli határaitól s a Haemustól fel egész az Elbéig, s még feljebb a Visztuláig az egyesült szláv törzsek egy testben, egy nemzetté olvadva akkoron megszilárditják vala hatalmas birodalmukat?!

E kérdésekre válaszolni — nem tudunk; de tudjuk az okot, mely a gondviselés rejtélyes végzései szerint e készülőben levő nagy szláv állam alakulását meggátolta. Ezen ok: a magyarok honfoglalása Pannoniában. A Duna partján váratlanul megjelent magyar nép Pannoniát elfoglalván s a szláv népet annak nagy részéből kiszoritván, ék gyanánt furódott be a déli és éjszaki szláv törzsek közé, mi által ezek kapcsolatát, e nagy számu nép egységét *mindenkorra* megsemmitette.

II.

És mi tette a rokonaitól elszakadt, aránylag kicsiny magyar népet oly erőssé, hogy képes lőn amannak hatalmát egy pár ütközetben szétporlasztani, azt részben meghódoltatni, részben székeiből elüzni, s általa minden felöl körülfogva, magának állandó hazát, államot alapitani?

A külföldi, kivált német irók ennek okát kizárólag azon ellenséges viszonyban keresik, mely akkoron a német s az alakuló szláv birodalom közt létezett, s melytől indittatva Arnulf király maga hivta meg a magyarokat a morvák ellen.

Ez kétségkivül egyik, de nem egyedüli, nem kielégitő oka a nagy eseménynek. Magában a magyar népben is kellett rejleni amannál talán még hatékonyabb oknak, hogy a honfoglalás, az államalapitás megfejthető legyen. S ezen ok: a honfoglaló népnek kis száma mellett is nyilvánuló erőhatalma, erkölcsi tulajdonságai, nemzeti erényei. A német iróknak különös kedve telik benne, a beköltöző magyarokat vad csorda gyanánt ábrázolni. De megfeledkeznek, hogy vad csordák, a szerencse kedvezvén, nyerhetnek ugyan egy pár ütközetet; de oly hatalmas két birodalom közt, minő akkoron a görög és a német volt, nem alapithatnak állandó hazát, hatalmas államot. Benn, magában a népben kellett rejleni az erőnek, hogy számcsekélysége mellett is állammá szilárdithassa az elfoglalt tartományokat.

És valjon miben rejlett e nemzeti erő?

Az ozmán-török népet néhány századdal utóbb, kivált a vallási ábránd és a téritő buzgalom tette erőssé, hóditóvá Európában. De a magyarban hiányzott ezen erkölcsi tulajdonság. Ő eleitől fogva, a mennyire emlékeink hatnak, csak egyért tudott lelkesedni: a hazáért. Ő soha sem volt rajongó vallásosságában. E tekin-

tetben bizonyos higgadtság és józan mérsékeltség volt e népnek mindenkor sajátja; minélfogva ha ragaszkodott is hagyományaihoz, ha tiszteletben tartá is ősei vallását; rajongó nem volt iránta, erőszakkal azt soha sem akarta másokra tukmálni, türelemmel viseltetett a másként hivők iránt.

E közöny, vagy, helyesebben, e higgadt, józan értelem, e türelem mások hite iránt, valószinüleg még akkor lett sajátjává eleinknek, midőn don-tövi hazájokban a nyelvre, származásra rokon kazarok szomszédságában laktak, mint azoknak szövetséges fegyvertársai. A két rokon népnek hasonló ősi vallása volt, mely, a nyers természetimádáson fölülemelkedve, a monotheismus némely fogalmait is fölvette magába. Ezen ősi vallás mellett a kazarok közt az izlam is hamar elterjedt : egy fejedelmöket már 740 táján mozlemmé tette az arab Mervan, Hisam ben Abdulmelik Kalifa győzelmes vezére; s a fejedelem példáját kétségkivül népéből is sokan követték. Valamivel később a zsidó vallás is behatolt közökbe s oly gyarapodásnak örvendett, hogy azt a fejedelmi nemzetség is fölvette. A 9-dik század közepe felé Constantin, ki utóbb Kyrill név alatt, mint a szlávok apostola lön nevezetessé, őket a kereszténységgel is megismerkedtette. És ekként ugyanazon nép három-négy vallást is ápolt a maga keblében, azoknak hivei türelemmel viseltetvén egymás iránt. Ezen akkoron sehol másutt nem ismételt, a régi történelemben páratlan példának lehetetlen volt hatás nélkül maradnia a rokon és szomszéd magyarokra, kikről tudjuk, hogy pár századon keresztül minden háboruikban szövetséges fegyvertársai voltak a kazaroknak.

És valóban, az elfoglalt uj hazában sem látjuk a magyarokat föllépni azon rajongó vallásossággal, melynek kiséretében szokott járni a téritési buzgalom s a másként hivők üldözése. Söt mind benn a hazában, mind künn a honfoglalás után megkezdett kalandokon közönyös szemmel nézték a keresztények vallásgyakorlatát. S ha künn leginkább a templomok és kolostorok vonták is magokra figyelmöket : azokba nem a keresztények üldözése, hanem a dúsabb martalék reménye vonta őket.

Vallásosságuk tehát nem volt oly rajongó, annyira felmagasztalt, hogy forrásává válhatott volna azon erőnek, mely karjaikat edzé az uj haza elfoglalásában, az uj állam megalapitásában.

III.

Ezen erőt a nép természeti értelmessége s életrevalósága mellett — mi hatását mindenben öntudatossá tette, kiváltképen nemzeti egységök s összetartásukban, társadalmi s hadi szerkezetökben találjuk fel.

„A hova szerencséd vezetend, mi követni fogunk! Veszszen a ki hütlen a fejedelem iránt, a ki viszályt támaszt közte s a nemzet között“! Igy esküvének a hét törzs és száznyolcz nemzetség fejei, midőn honszerzésre indulandók, egymással szövetséget kötve, Árpádot közös fejedelmökké választották. És ezen esküt hiven megis tarták a vajdák *), kik fejedelmet eddigelé magok fölött nem ismertek. Ezen egység, ezen összetartás, e hüséges közremunkálás a bölcs, erélyes, — s miként a biborban született Constantin császár irja — „fejedelemségre termett“ Árpád vezérlése alatt, ellentállhatatlanná tette a nagy czél tudatában föllelkesült, vezérének engedelmes, szövetségében egységes nemzet hatását. Rövid tiz év leforgása alatt egy szilárdul megalapitott s eléggé rendezett uj hazának birtoka jutalmazta a nemzeti egyességet s összetartást.

Álladalmi formájok, miként érintők, *szövetség* volt, melynél fogva „a törzsek — mint ugyanazon iró mondja, — külön-külön folyamok partjain lakván, kölcsönös szerződés által voltak arra kötelezve, hogy ha valamely törzs megtámadtatnék, azt közös erővel mindnyájan védelmezzék“. Társadalmi szerkezetöknek alapját, sarkkövét egy kifejlett hadi szerkezet képezte, melyet a vezérek, a vajdák szigoru fegyelemmel tartottak fenn. „Még most is megismerhetitek gyümölcseikről, hogy kemény nép voltak“, — mondá rólok legrégibb krónikásunk. S az egykoru Leo görög császár irataiból, kivel Atelközben a bolgárok ellen szövetségben álltak, olvassuk, mily észszerü, cseles, kifejlett volt harczolási módjuk, hadi szokásaik.

„A magyarok, ugymond, minden más scytha népeknél jobban ügyelnek erős hadszerkezetre, rendezett csatákat viselve, s egy fejedelemnek hódolva .... E szabad nemzet minden kényelem s élvezet fölött arra törekszik, hogy ereje által mulja felül elleneit. E nép ...., melynek főnökei kemény büntetésekkel lakoltatják a vétkeseket, a bajt és fáradságot nemesen türi, kiáll hideget s meleget, a szükségletekben való fogyatkozást föl sem veszi.

---

*) Vajda, bocbod, czimmel nevezi már a biborban született Constantin császár is a külön törzsek fejeit, kiket Béla kir. névtelen jegyzője „hétmagyarnak“ nevez. Már ez is valószinüvé teszi, hogy e szó „vajda“ nem, miként a szlávok akarják, szláv, hanem scytha-magyar eredetü. E szót egy nyelvtudósunk Podhorszky Lajos a keleti nyelvekből ekként magyarázza : „*Baj*“ mandzsu-mongol nyelven = Zielscheibe, a nyilazók czélpontja; innen : „bajra“ = Schlachtfeld, s a magyar : bajnok = íjász. „*Fai*“ khinai nyelven annyit tesz, mint : cum aequali bellum gerere. A mongol *baj*, és a khinai *fai* tehát rokon értelmü s egymást értelmezi. A b, v, f betük gyakran fölcseréltetnek a rokon nyelvekben egymással. A *vajda* szónak második tagja : *da* mandzsu nyelven vezért, főt jelent általában, s még a konyha főnökére, a szakácsra is alkalmaztatik, kit e szóval neveznek : buda-da (buda = rizs, mi rokon a buzá-val), tehát : rizs-vezér, rizs-főnök, a rizs levén étkeik fő anyaga. Világos ebből, hogy e szó : *vajda* = harczfő, harczvezér.

„Nagyon óvatosak s tervöket titokban tartók .... A kedvező alkalmat gondosan kilesik s ellenségeiket nem annyira kézzel, mint észszel, nem annyira erővel mint csellel, meglepésekkel és a szükségletek elzárásával ügyekeznek legyőzni.

„Karddal, vérttel, íjjal és lándzsával, kopjával fegyverkeznek; a csatában többen kettős fegyvert viselnek; vállaikon lándzsát, kezökben íjjat hordanak, szükség szerint hol ezt, hol amazt használván; üzetve a nyilat jobban szeretik. Az előkelők még lovaikat is vas lemezzel boritják be eleiken. Igen gyakorlottak a lóhátról nyilazásban".

„Sok marha, ló s teherhordó barom követi őket, részint, hogy élelmet s italukra tejet szolgáltassanak, részint, hogy annál többeknek látszassanak. Sánczokba nem szállanak, mint a rómaiak; hanem a csata napjáig törzsek s nemzetségek szerint vannak elszéledve s lovaikat legeltetve. Háboru idején a szükséges számu lovakat béklyóban őrzik sátraik közelében a had rendezkedésig, mit éjjel szoktak megkezdeni".

„Őrseiket nagy távolságra, de egymáshoz közel állitják ki, hogy könnyen meg ne lepethessenek. A csatában ezredenként állnak össze külön csapatokban, melyek egymáshoz oly közel vannak, hogy az egész hadrend egynek látszik. Van e hadrenden kivül tartalékjok is, melylyel vagy a gondatlanul táborozó ellent lepik meg, vagy nyomott hadosztályukat segitik".

„Leginkább szeretik a távulról csatázást, az ellenség cselbe ejtését, bekeritését, a színlelt hátrálásokat s visszafordulásokat és a szétszórt csatározást. Ha elleneiket megszalasztják, kíméletlenül üldözik mind addig, mig teljesen szét nem verik. Ha ellenségök erősségbe menekül, körültáborolva tartják, hogy az eleség szüke következtében kézre kerithessék, vagy tetszésök szerint való egyességre birják".

És ez volt körülbelül a magyarok hadi szerkezete, s harczmodora mely szerint könnyü, gyors lovaikon szélvész gyanánt száguldva, lettek győztesekké honfoglaló harczaikban. Ezek voltak társadalmi viszonyaik, melyekben az elfoglalt hazából államot, a népből nemzetet alakitottak.

IV.

És valamint megtelepedésök s honfoglalásuk, mely által az alakulásban levő nagy szláv birodalmat szélyelszorták, oly európai esemény volt, melynek következményei egy évezreden keresztül lehatottak s hatni fognak még elláthatlan időkig e világrészre: ugy első tetteik is a honfoglalás után nagy befolyást gyakoroltak Európa átalakulására.

Alig lön befejezve az uj hazának elfoglalása s rendezése, már is ujabb bajnoki munka után sovárgott, uj vállalatokba fogott a harczok zaját s veszedelmeit megszokott nemzet pezsgő vérü fiatalsága. A béke foglalkozásai, a földmivelés, mesterségek, kereskedés, — miket elébb némileg kétségkivül üzött ösi hazájában, — mióta vándorlásai alatt a bajnoki munkát megkedvelte, nem volt ínye szerint való foglalkozás a büszke, harczias, kalandvágyó népnek; s azokat most a meghódolt benszülöttekre bizván, maga harczi kalandokban kereste nyugtalan kedélyének kielégitését. „A magyarok, — ugy mondják honi hagyományaink, — ez időben semmi mást nem szerettek, mint földeket foglalni, népeket meghóditani, s a harczok vészteljes munkájával tölteni idejöket; mert ez időben annyira örültek a vérontásnak, mint a nadályok; és ha igy nem tesznek vala, nem is örökölhettek volna oly sok szép földet utódjaiknak".

Kétségkivül az ujságvágy s mind több és több kincsek után való sovárgás is élesztette bennök e harcz- és kalandvágyat. De miként hagyományaink idézett végszavai is bizonyitani látszanak, egy magasabb eszme is élt bennök, melytöl a külföldre, kalandos hadjáratokra ösztönöztettek. Félelmessé akarták tenni a magyar nevet a szomszéd nemzetek elött, s egyszersmind meggyöngiteni akarták ezeket hadjárataik által, hogy, miután elébb, don-tövi hazájokból lett kiköltözésök után, már két uj hazát elvesztettek, a harmadiknak birtokát fegyverhatalmok hire s félelme által biztositsák.

A győzedelmek, melyeket a honfoglalás alkalmával, a harczmódjokkal ismeretlen, lovasságuk rohamának ellentállni nem tudó népek felett elég könnyü szerrel nyertek volt, őket egy részröl elbizottakká tette, más részröl azon hiedelemmel töltötte el, hogy e népek gyávák, vitézségöknek ellentállni nem birók. Az első szerencsés kalandok, melyeket dél felé, a görög birodalom tartományaiba, majd Pannonia meghódoltatása után Friaulba s Lombardiába tőnek, őket e hitökben megerösitvén, s tömérdek kincsek birtokába juttatván, ellenállhatatlan ingerül szolgáltak, mind messzebb és sürübben kalandozni a külföldön.

És a mit óhajtának, bételjesedett. Nevök majdnem félszázadig félelem és rettegés tárgya lett a legtávolabb déli s nyugati országokban. Erejök, fegyverhatalmok e népek elött ellenállhatatlannak látszék. Kegyetlenségökröl, melynek hirét, a félelem nagyitá, a legmesésebb mondák keletkeztek, melyek szerint leölt ellenségeik szivét ették, vérével onták el szomjokat. „Leölik, — ugymond egy olasz kronika — a népeket, s hogy annál félelmesebbé váljanak, a leöltek vérét iszszák". A hit, hogy emberhussal élnek, annyira meggyökerezett a nyugati frankok közt, hogy a

név, melyen a magyarokat nevezték, *Hongre*, az egész közép korban emberevő óriást jelentett, ki leginkább a gyermekek gyönge husára vágyódik. A szerzetesek, kik ezen kori évkönyveket s krónikákat irták, de a pusztitó, kalandos csapatok közeledtére elfutván, vagy a városokba és várakba menekülvén, magyart talán soha sem is láttak, félelmök s gyülöletökben iszonyu alakot tulajdonitanak a szilaj lovagoknak. Fejök egy idomtalan hústömeg, melyből apró, gyilkos szemek csillognak ki. Arnulf császárt e krónikások még halála után is átkokkal halmozták el, hogy e szörnyeket, e vadállatokat mintegy lánczaikról felszabaditá, s Európába hozta a népek ostorául. A mit e krónikások a régi irókban gyalázót, átkost, rémségest találtak följegyezve a scythákról, parthusokról, hunokról s avarokról, mind azt szóról szóra átruházzák a magyarokra. Szerintök a magyaroknak már származása is szintoly csodás, mint utálatos vala; mert eleik a Filimer góth királytól elüzött vásott erkölcsü tábori nők, az ugy nevezett alirumnák és az ördögök ölelkezéseiből eredtek.

Valóban ha, min kételkedni alig lehet, a félelemgerjesztés volt egyik főindok, mi őseinket a honfoglalás után messze tartományokba, harczias kalandokra vitte, teljesen elérték czéljokat. Fél századig iszonyat tárgya lön nevök; az Istenhez nyilvános könyörgések intéztettek, hogy mentsen meg minden jámbor keresztény embert a magyarok fegyverétől, mely előtt számra nagyobb seregek sem birnak s mertek megállani.

V.

Nem szándékozunk itt részletesen s nyomról nyomra követni e kalandok történetét, melyeket a 899-dik év óta majdnem esztendőnkint hol egyik, hol másik nyugati vagy déli országba intéztek a nép külön törzsei; — mert valamint a törzsek s nemzetségek szerint osztották fel az uj hazát, s ezek külön telepedtek le a külön folyamok partjain : ugy e kalandokra is jobbára külön jártak a fejedelemtől közvetlen még keveset függő törzsek és nemzetségek népei a magok vajdáival.

Csak néhányat akarunk, hogy rövidek lehessünk, a kalandokból kiemelni, azokat, melyek vagy őseink erkölcseit, szokásait, vitézségét elevenebb szinekben mutatják fel, s egyszermind e kalandok lefolyásáról, s őseinkkel azok alatt vitt életmódjáról is érdekesebb képet adnak, vagy következményeikben nagyobb hatást tettek akár magokra a kalandorokra, — akár Európa többi népeire.

E kalandok egyik legnevezetesbike 900 s a következő évben, Olaszországban folyt le. Mig ugyanis egy had az Ens folyamon

átuszván Bajorországra tört, s azt széltében s hosszában ötven mérföldnyire elpusztitván, a szerzett zsákmánynyal haza takarodott; mig egy másik kis csapat, a Dunán átmenvén Ostmarkban, a mai Ausztriában barangolt, s Liutpold határgróftól és Reichard passaui püspöktől meglepetvén, megveretett s nagy részben a Dunába szorittatott : egy más had Friaulon keresztül Olaszországba csapván, Lombardiában zsákmányolt. Már tömérdek martalékot gyüjtöttek a gazdag országban, midőn ennek királya, I. Berengár, egy többszörte nagyobb sereggel utjokat állotta. A magyar vezérek veszélyesnek találták megütközni a sokkal számosabb ellenséggel, s az Adda folyamon átkelvén, sietve visszahuzódtak. De Berengár, saját országában otthonosabb, mellékutakon ismét eléjökbe kerül a Brentánál, s a helyviszonyok is kedvezvén, őket annyira körülfogja, hogy vesztöket már magok is bizonyosnak tarták. A kalandorok akkoron még uj vendégek voltak Olaszországban; fegyvereiket és nevöket még nem tette oly félelmessé az utóbb nyert győzedelmek varázsa; s az általok elkövetett pusztitások boszulángra gyujtották a kifosztott olaszokat. A magyarok vezérei látván, hogy nincs mód a szabadulásra, alkudozni kezdének : Viszzaadni ajánlkoztak minden zsákmányt, s igérték hogy soha sem háborgatják többé Olaszországot, ha most békével hazaeresztetnek. A félelem soha sem jó békekövet. Berengár kétségtelennek hivén a győzedelmet, minden ajánlatot visszautasit, eltökélve megtámadni s megsemmisiteni az aránytalanul csekély magyar hadat, mihelyt a hosszu uttól megfáradt serege kissé megpihen s étkezés által megerősödik. De a magyaroknak is volt annyi eszök, hogy ezt be ne várják. Mihelyt a király büszke válasza a magyar hadnak megvitetett, s ez látta, hogy csak fegyverének éle nyithat utat a szabadulásra : a kétségbeeséstől is föllelkesitve, az étkező olasz táborra rohan, s dicső győzedelmet vív ki. Az évkönyvek szerint husz vagy huszonkétezer olasz esett el az ütközetben s az üldözésben. Ott lelte halálát több püspök is számos nemes urral. Liutward vercellei püspök roppant kincseivel futásában fogatott el; maga megöletett, kincsei a győzők martalékjává lettek. És most az egész ország nyitva állott rablásaiknak. Feldúlták vagy megsarczolták Paduát, Milanót, Paviát, Bresciát; pusztitva kalandozták be az egész mai Piemontot. Egy csapat még Velencze vidékét is meglátogatta s talpokon és bőrcsolnakokon akart behatni a lagunák már is gazdag városába; de annak herczegétől visszaveretett. Berengár végre is csak, több mint egy év mulva, roppant pénzöszveggel volt képes őket reábirni, hogy elsanyargatott országából valahára 902-ben hazatakarodjanak.

Miként ezen kaland és győzedelem Olaszországban, ugy egy másik had győzedelme kevéssel utóbb Németországban tette félel-

messé a magyar nevet. E had Karantánföldet elpusztitván, beljebb, a Lech folyam vidékére ment kalandozni s martalékot gyüjteni. Az ifju Lajos király mindenfelöl nagy sereget gyüjtött maga körül; s országlása kezdetét valamely jelesebb tettel vágyván dicsöiteni, alig várta, hogy a magyarokkal szemben lehessen. A két sereg Augsburg táján találkozott egymással. A harczvágy mind a kettőben egyenlö levén, haladék nélkül csatarendbe állanak. A magyarok azonban seregök egy részét, szokásuk szerint, oldalt, egy erdős lapályba küldék, hogy az ellenségnek cselt vessen. Az ütközet több óráig mind a két részről nagy hévvel vivatott. Ekkor a magyarok, bár egyre harczolva, lassanként hátrálni kezdenek, és szinleg megfutamlanak, mignem az ellenséget a győzedelem biztos reményében, annyira magok után vonják, hogy a cselvetésre kiküldött csapatok annak hátába jutottak. És most az adott jelre a hátrálók is megfordulnak s minden oldalról a meglepett ellenségre rohannak. A németek, kik a győzedelmet már bizonyosnak tartották volt, csak most veszik észre, hogy cselbe kerültek, s bátorságukat vesztvén, ki merre tudott, futásban kereste menekvését.

A győztesek ezentul sehol sem találtak ellentállásra, s bekalandozták egész Bajor és Svábországot s Frankország nagy részét, mindenütt nagy zsákmányt gyüjtve. Az elébb oly elbizott ifju király most kérelemhez folyamodott. Követei által a magyar vezéreknek nagy öszveg pénzt küldött s még nagyobbat igért, ha a pusztitással felhagyva kitakarodnak. A vezérek az ajándékot elfogadván, vitézeik számára még egy öszveget s ezen felül évi adót követeltek. A király, csakhogy tőlök szabaduljon, a pénzt is megküldte, az adót is megigérte; minek következtében a magyarok is hazatértek.

De Lajos király, mihelyt az ellenséget távol lenni tudta, nem gondolt többé az igért adóra : Ezt tehát behajtani a következő évek egyikében Csörsz vajda ismét Németországba ment hadával, s Bajorországban zsákmányolni kezdett. A bajorok, fegyverrel ellenállni képtelenek , áruláshoz nyultak. Követséget küldének Csörszhöz, s békét kérve, barátságot színlelve, őt s alvezéreit vendégségbe hívják, ez alkalommal, ugy izenték, majd a békét is teljesen megköthetik. Csörsz a meghivást gyanu nélkül fogadja, s a lakomára többed magával megjelent. Midőn aztán a kupák vigan keringtek, a szószegő bajorok vendégeikre rohannak s őket mind egy szálig felkonczolják. A magyar had, vezére sorsáról értesülvén, hazatakarodott, utjában a tartomány irgalmatlan pusztitásával töltvén boszuját. A következő években a németeknek elég okuk volt megbánniok e lovagiatlan tettöket.

A nagyobb hadi kalandok most egy időre megszüntenek,

mert a nemzetet nagy gyász érte: Árpád, a bölcs, a hős, a honszerző, 907-ben meghalálozott. Tetemei ősi szokás szerint megégettetvén, hamvai egy patak fejénél takarittatott el, mely kömederben folyt le Ethele városába — Ó-Budára. A hálás utódok később, midőn a keresztény vallásra térték, sirja helyén templomot épitettek, mely a boldogságos Szüz Fehértemplomának neveztetett. A hálátlanabb maradék ezt utóbb annyira elpusztulni engedte, hogy már rég sikeretlenül nyomozzuk a sir és templom helyét.

VI.

Zsolt, a fehér arczu, puha sárgás haju, harczias, bátor lelkü s alattvalóitól igen szeretett fejedelem, atyja halálakor még kis koru levén, a törzsek s nemzetségek fejei a többoldaluakká vált belviszonyok rendezése végett gyakrabban tartandó nemzeti *gyüléseket* rendeztek, s egy főbirót, — kit a biborban született Constantin *Kárkánnak* nevez, — választottak magok közöl, erre bizván a gyülések határozatainak végrehajtását a pörös, viszályos ügyek elintézését. Hasonlókép, mig a fejedelem nagykoruvá nőne, a haza védelmének, a seregek vezérletének tisztét Lehel, Bulcs és Botond vajdákra ruházták.

Árpád halálának hire nagy mozgalmat okozott a német birodalomban. Azt hitték, a magyarok hadi szerencséje Árpád nevéhez volt kötve, s gyermek utóda alatt könnyebb lesz a győzedelem. Lajos király tehát az egyházi s világi urak tanácsában elvégezte, hogy a magyarokat Bajorország szomszédságából el kell üzni, s őket e végett saját hazájokban szükség megtámadni. A határozat azonnal foganatba is vétetett. Miként egykoron Nagy-Károly az avarok ellen intézett hadjáratában, ugy ő is most három részre osztotta roppant seregét, három felől támadta meg Magyarországot. Egyik sereget Liutpold bajor herczeg a Duna balpartján, a másikat Ditmár saltzburgi érsek, számos püspököktől gyámolitva, a jobb partvidékén, a harmadikát Sieghard herczeg, a király rokona egy hajóhaddal a Dunán vezette az országba; maga Lajos az Ens folyamnál maradt a tartalék sereggel.

De a magyarok vezérei, Lehel, Bulcsu, Botond teljesen felkészülve várták az ellenséget, ki német lassusággal közeledett a magyar határokhoz. Vezéreink kikémlelvén az ellenség hadi tervét, a Duna balpartjára némi lovas csapatokat rendeltek, melyek ott Liutpold herczeget foglalkodtatnák, mig magok egész erejökkel Ditmár érsek seregére rohantak. Mindenekelött egy nyilzáporral üdvözölvén az ellenséget, aztán gerelyekkel lődözték azt szaruijjaikról. Látván pedig, hogy a vető fegyverek zavart okoztak annak soraiban, reájok rohanván lándzsáikkal közelről kezdik

azt fogyasztani. De a kézviadalban a német is erős volt; s vértjeiktől fedezve, a lándzsák ellen könnyebben is védhették magokat, mint a szerte repülő nyilak és gerelyek ellen; az elébb megzavart sorok tehát ismét rendezkednek, s vitézül ellentállnak a támadó magyaroknak. Látván ezt vezéreink, cseles harczmódjokhoz nyulnak: gyors lovaikon futamadást szinlelve, visszavonulnak, majd ismét hátán teremnek az utánok eredt gyalog németeknek, ugyanazon gyorsasággal intézvén rohamaikat, mint szinlelt megfutamlásukat ugyanannyira, hogy midőn magát, már győzőnek hitte, legnagyobb veszélybe esett az ellenség. „Oly nagy volt ravaszságuk, gyorsaságuk s hadi tudományuk — mond e harcz leirásában egy német krónika, — hogy nehéz vala meghatározni, távolról-e vagy visszavonulva ártottak többet az ellenségnek". És miután azt majd a szárnyaiba, majd a hátába kerülve kifárasztották, nyilaik és gerelyeik záporával megzavarták, végre minden oldalról egyszerre megrohanván, csaknem egészen megsemmitették. Maga Ditmár érsek is számos püspöktársával együtt elesett; s csak kevesen menekülhettek meg a beállott éj homályában.

Liutpold herczeg, a Duna balpartján, még hirét is alig vehette társai veszedelmének, midőn a magyarok, egy csapatra bizván Ditmár hada romjainak üldözését, a bekövetkezett éjjel a Dunát nagy csöndben átuszván, tábora előtt teremnek, s a meglepett németeket részben felkonczolták, részben megfutamitották. A herczeg maga, a hirneves vitéz Eisengrin, számos más előkelő urral magyar földön lelte sirját.

A két napi véres munka után a hajóhadra következett a sor. A megfélemlett s inkább futásra mint harczra gondoló ellenséget itt már könnyü dolog volt legyőzniök. „A három napi ütközetben — mond a német krónika, — a bajor nemesség nagy része elveszett, s a köz népnek megszámlálhatlan sokasága öletett le."

A győzedelmes magyar hadak ezután pusztitó árként lepték el Németországot. Midőn Thuringiában és Szászországban kalandoznának, Burghard herczeg, Egino gróf s több más urak még egyszer megkisérlék ellenök a hadi szerencsét; de seregök megveretett, magok megölettek. A győzedelmes magyarok felső Németországot egész a tengerig bekalandozták s egyebek közt Brema városát is kirablották.

Lajos király 911-ben meghalálozván, a frank I. Konrád foglalta el a királyi széket; de ő sem volt szerencsésebb országa védelmében. A félelem és rettegés mind nagyobb lett Németországban a szilaj lovagcsapatoktól, melyek, mivel nekik a nehézkés, lassu, gyalog német hadak ellentállani nem birtak, már szinte meggyőzhetleneknek kezdének tekintetni. S igy lön, hogy a biro-

dalom tartományainak majd egyike majd másika csaknem évenként nyögött kalandjaik s pusztitásaik alatt.

De nemcsak a német és frank, hanem az olasz tartományok is szenvedték e csapást. Amazoknak ugyanis egy időre békét engedvén, 921-ben Bogát és Dursák vajdák a gazdag olasz városok felé intézték kalandjaikat. Épen Verona táján zsákmányoltak a magyar csapatok, midőn Berengártól, ki akkoron a kis-burgundi királylyal és saját országa több nagyjaival háboruskodott, követek érkezének a vezérekhez, őket szövetségre szólitók a pártütők s a kis-burgundi király ellen. Az alku hamar meglett, s a magyarok, Berengár embereitől kalauzoltatván, magokat az ellenség háta mögé vezettették. Az ellenséges tábor még álomban szunyadt, midőn a magyarok hajnal hasadtával reátörtek. Ennek meglepetése oly nagy volt, hogy alig nyert időt felöltözködni s fegyvert ragadni. Sokan közölök megölettek, sokan elfogattak, kiket aztán tőlök Berengárnak kellett megvennie. De még gazdagabb diját nyerték segedelmöknek déli Olaszországban, hol aztán egy évnél tovább kalandoztak. A zsákmány, melylyel 922-ben végre hazatértek, megmérhetetlen volt.

Hasonló gazdag martalék reménye és szövetségesöknek, az orgyilkosok által kimult Berengárnak halála, melyet megboszulni akartak, 924-ben ismét Olaszországba vitte kalandorainkat. Vezérökül Zoárdot emliti a német krónika, ki már kora tavaszon körültáborlá a népes, gazdag Paviát. Erős, magas falai miatt a roham nem sikerülvén, Zoárd azt kiéheztetni szándékozott, s e végett szorosan elzárta seregével. De nem sokára más eszköz is kezök ügyére esett, mely által gyorsabban uraivá lettek a városnak. Sikerült ugyanis azt több helyen felgyujtaniok. A pusztitó elem kevés napok alatt az egész várost hamuvá égette. Megmérhetetlen kincs veszett itt el, mond az évkönyv. A város püspöke a vercellei püspökkel, ki szinte az erős falak mögött keresett menedéket, sok ezer lakossal együtt a tüz és füst áldozatává lett; mert még a templomok is, — számszerint negyvennégy, — leégtek. Mondják, hogy midőn az iszonyu égés szüntével a magyarok a városba hatottak, annak lakosai közől csak mintegy kétszázan voltak még életben, kik aztán a hamu s romok közől összegyüjtött nyolcz véka ezüstön váltották meg magokat s az üressé lett városnak még mindig ép falait.

Innen, Olaszország egy részét bekalandozván, Zoárd az Alpokon keresztül Rudolf Kis-Burgundia királyára vezette hadait, mert ezt terhelte Berengár meggyilkoltatásának gyanuja. Rudolf király azonban Hugó provencei gróffal a hegyek szorosaiban cselt hányt neki. A magyarokat itt, minthogy a szoros helyeken lovas csapataik ki nem fejlődhettek, nagy veszély fenyegette a hegyi

csatákban gyakorlott ellenség gyalogságától; miért is Zoárd minden módon ki akarta kerülni az ütközetet. Szerencsére a kémkedésre kiküldött csapatok oly utakat fedeztek föl, melyeken, bár kerülve, e szorosokból kijuthatván, Gothiába — a későbbi Languedocba — érkezének. De bár e veszélyes helyzetből megmenekültek, Gothiában sem lőnek szerencsésbek. A nyár rendkivüli hősége miatt egy pusztitó nyavalya, mely fejgyuladással kezdődvén, gyorsan véget vetett az életnek, tizedelte soraikat; másokat a meg nem szokott déli gyümölcsök bőségesebb étkezéséből támadt vérhas ölt meg. Az életben maradtak, látván, hogy a kór nem tágit, a piemonti havasokon és Lombardián keresztül siettek haza a dögvész elől.

VII.

De már az ilyféle természeti csapások sem voltak képesek őket visszatartóztatni a csaknem rendes foglalkodás gyanánt üzött kalandoktól. Mindjárt a következő 925-ki évben két sereg indult meg nyugatra, egyik észak, másik dél felé tartva. E két kaland különösen megérdemli az emlitést, amaz következményei, emez azon részletes leirás miatt, melyet róla a német kutfőkben találunk, s mely élénk szinekben tünteti elönkbe, hogyan éltek, mit tettek e nem egyszer évekre terjedő barangolásaik alatt, a kegyetlenségökről, vadságukról bizonyára tulságosan vádolt kalandoraink.

Az észak-nyugat felé tartott had Szászországot széltében hosszában bejárván, több várost kirablott vagy megsarczolt. Henrik király, ki még 919-ben követte Konrádot, a német birodalom trónján, bár ellenök már évek óta készült, még mindig gyöngének érzé magát velök szembeszállani, s csak várainak védelmére szoritkozott. Történt azonban, hogy a magyarok valamely vezérére, kit némelyek magának Zsolt fejedelemnek tartanak, egy várnak lesben álló őrségétől elfogatott s Henrik királyhoz vitetett. A magyarok tömérdek váltságdijt igértek követeik által a fogoly vezérért. De a népe javát minden kincsnél többre becsülő derék király az ajánlatot megvetette; söt a fogoly szabadon bocsáttatása mellett még maga igért évenként adót fizetni, ha a magyarok vele békét kötnek s megfogadják, hogy országát kilencz évig nem háborgatják. A béke tehát megköttetett, s a sereg, miután vezére szabadságát visszanyerte, békésen tért haza.

Ez alatt a másik had, mint mondók, délnyugat felé vette utját. A részletek, melyeket ennek kalandjairól a német krónikák följegyeztek, a fölött, hogy a magyaroknak e kalandokon folytatott életmódját, napi foglalkozásaikat, és szokásaikat, kedélyhangulatukat s dévaj kedvcsapongásaikat eleven szinben tüntetik fel,

egyszersmind azt is tanusitják, hogy jobbára csak az évkönyveket s krónikákat iró, magyart tán soha sem látott szerzetesek képzelődése, nagyitott hirek nyomán, költötte azon hajborzasztó kegyetlenségeket, melyeket a krónikák, többnyire általános kifejezésekben, rónak a magyarokra; mutatják azt is, hogy inkább csak kaland s martalékvágy, mint pusztitási düh vagy vérengző embertelenség vitte őket a messze külföldre.

E sereg elébb Alemanniában kalandozott, s csak miután Augsburg városát megsarczolta, távozott a Konstanczi, más nevén Boden-tó felé. E tavat aztán megkerülvén s a Rajnán átkelvén, Schweitzba lépett, Szent-Gál monostorát tüzvén ki kalandja egyik czeljául. De hagyjuk magát a krónikát szólani.

„Engilbert apát, hallván hogy közelednek, ... a szerzetesek izmosabbjait fölfegyverzé, s maga a csuklya alá pánczélt öltvén, nekik is ugyanazt parancsolá tenniök. Atyámfiai, u. m. eddig szellemmel küzdöttünk az ördög ellen, tegyük azt most, bizva az Istenben, kezünkkel is. Azonnal nagy sürgés kezdődik a klastrombau; lándzsákat, gerelyeket gyártanak, vastag posztóból s nemezből pánczélokat késziteuek, parittyákat s füzfarőzséből paizsokat fonnak, nyársakat, dárdákat hegyeznek .... Majd egy alkalmas helyet választanak, melyet az Isten maga látszott kijelölni védelmökre, a Szitera patak táján .... (E hely hihetőleg Meldegg volt). A szük hegyorom árkokkal, földmüvekkel kastélylyá erősittetik; oda hordatnak fel nagy sietséggel a szükségletek .... A vének és gyermekek a monostort környező helységből Wazzirburgba — a Bodentó tulpartján megerősitett félszigeten fekvő Lindauba — küldetnek .... Még sokan nem hitték a magyarok jöttéről szárnyaló hireket. E miatt maga Engilbert apát is csaknem elkésett a legértékesebb tárgyakat a kastélyba szállitani. Igy maradt ott aztán az ezüst lemezzel boritott szentségtartó szekrény Sz. Ottmár templomában.

„Az ellenség nem együtt, egy testben, hanem kisebb csapatokban járt, mert sehol senki sem állott ellent; csapatonként támadták meg, fosztották ki s gyujtották fel a városokat és falukat; nem járván nagy tömegben, könnyebben meglephették a vigyázatlanokat. Az erdőkből százanként, vagy még kisebb számmal rohantak elő; mindazáltal a füst nappal, a tüzeiktől vereslő ég éjjel elárulta a csapatok hollétét".

„Vala pedig akkoron a mieink közt egy Heribald nevü, hóbortos, együgyü szerzetes, kinek szavai s tettei sokszor nevetség tárgyául szolgálának társai közt. Midőn ezt a kastélyba siető barátok egyike nagy ijedve futásra szólitaná: „ám fusson, ugymond, a ki akar, én ugyan nem futok, mert a klastrom gazdája az idén még nem adott bőrt, hogy magamnak sarut csináljak". Midön pe-

dig őt a többiek a végső pillanatban a velök menésre kényszeriteni akarnák, ő, ellentálva megesküdött, hogy mind addig nem mozdul helyéből, mig neki a sarubőr ki nem adatik. Igy tehát ő a magyarokat félelem nélkül bevárta. Midőn a többiek e rémitő szóra : „itt az ellenség"! mindnyájan elfutottak, ő, mitől sem félvén, ott maradt s henyén sétálgatott fel és alá. Az ellenség, rémségesen fölfegyverkezve, végre megjelent; s minthogy minden szöget lyukat nagy gonddal felszokott kutatni, ugy látszék, semmi kor, vagy rendbelinek nem fog kegyelmezni. De csak magát Heribaldot lelték ott, félelem nélkül állva a klastrom közepén. Csodálták, mit akar, miért nem futott ő is el; de nem bántották : hanem midőn a főbbek őt tolmácsaik által kikérdézvén, hóbortosságát észrevették, mindnyájan nevetésre fakadtak. Sz. Gál oltárához nem is nyultak, mert már többször csalatkozva tapasztalták, hogy ilyenekben hamun, csontokon kivül semmi sincsen. Kérdezik aztán a hóbortos baráttól, hol van elrejtve a klastrom kincse? Ez tétova nélkül elvezeti őket a kincstár rejtett ajtajához, melyet nyomban fel is törnek; de midőn a sietségben ott hagyott gyertyatartók s viláróknál egyebet ott nem találtak, a barátot pofoncsapással fenyegetik. Kettejök ezután fölment a toronyba. Az egyik azt vélvén, hogy a hegyén lévő kakas, mit a hely istenének neveztek, bizonyosan értékesebb érczből, aranyból van öntve, azt lefesziteni ügyekezik; de midőn e végett nyujtózkodnék, a magasból a pitvarba zuhant és szörnyet halt. Ez alatt a másik, hogy az egyházat magának a hely istenének szine előtt meggyalázza, a templom keleti részének legfelsőbb ormára mászván, midőn onnan becsunyitani szándékoznék, hanyat esvén, magát szinte összetöri. A többiek e két hullát a templom pitvarában máglyára tették s megégették, a lángokat vetélkedve élesztgetvén . . . . Vala pedig a pinczében két borral teli hordó, melyek a sietségben ott maradtak. Ezeket, hihetőleg mivel ilyen elég volt zsákmányos szekereiken, senki sem nyitá fel. Midőn azonban egyikök egy abroncsot baltájával ketté vágna, Heribald, ki magát köztök már otthonosan érzé, rákiálta : „mit mivelsz jó ember, hát mi aztán mit igyunk, ha ti egyszer elmentetek? Megértvén ezt a tolmácstól a magyar, hahotára fakadt, s kéré társait is, ne bántanák eszelősük hordait....

„Ezután kémeket küldének mindenfelé, kik az erdőket és rejtekeket megvizsgálnák, s nyugton megvárták azoknak tudósitásait. Végre . . . . az udvaron s a mezőkön mindenfelé elszéled-nek s lakmározni kezdenek. Ez alatt némelyek Sz. Ottmár (oltárának) szentségtartójáról . . . fejtették le az ezüst boritékot. Néhány főbbek a klastrom előtti mezőn telepedtek le s bőségesen lakmároztak. Heribald velök, mint utóbb maga mondá, jobban ellakott, mint bármikor életében. És midőn amazok, szokásuk sze-

rint, a füre heveredének le az étkezéshez, ő magának s egy fogoly papnak széket hozott. Ők pedig, mialatt a félnyers hus darabokat, kések nélkül, egyedül fogaikkal szakgatva szét, felfalták, a csontokkal egymást pajzánkodva hagyigálák. A borból is, mely teli kupákban állott előttök, mindenki a mennyit akart, tetszése szerint ivott. Miután pedig az italtól felhevültek, mindnyájan iszonyuan kiabáltak isteneikhez, a papot s eszelősüket is kényszerítvén ugyanazt tenniök. A pap, ki nyelvöket jól érté, s ki épen ennek köszönhette életben maradását, hatalmasan kiáltozott velök együtt; miután pedig nyelvökön már elég bolond dolgot mondott, a sz. keresztről . . . . szóló antiphonát : *sanctifica nos*, könyezve kezdé énekelni; vele tartott ebben Heribald is, bár elég rekedt hangon. A foglyok szokatlan énekét hallván, mindnyájan összecsoportoztak, s főnökeik előtt, csapongó jó kedvökben, toborlani s birkozni kezdének. Némelyek fegyverrel is vivtak, mutogatva jártasságukat s ügyességöket a hadi mesterségben. A pap, azt vélvén, hogy e köz vigságban legkedvezőbb ideje szabadon bocsáttatásáért esedezni, a szent keresztet segitségül hivân, zokogva borult a főbbek lábaihoz. De ezek, szilaj kedvökben, füttyökkel s rémséges morgással adják tudtára katonáiknak, mit tegyenek. Azok tehát gyorsan oda futnak, a szegény embert megragadják s előveszik késeiket, hogy tonsurájából azt a csufságot csinálják, mit teuto nyelven picchin-nek neveznek, mielőtt fejét vennék. (A fejvétel szándokát már csak a krónikás fogta rájok, mi, mint a kifejlés mutatja, eszökben sem volt). De midőn e közben a kastély felé fekvő erdőből a kürtök hirtelen megriadnak, s a kémek előfutva hirül hozzák, hogy egy fegyveresekkel teli kastély közelökben fekszik : a papot és Heribaldot a klastromban magokra hagyván, mindnyájan kisietnek, és szokásuk szerint, gyorsabban mint hinni lehetne, harczrendbe állának. Megértvén pedig, hogy a kastély oly fekvésü, hogy azt megrohanni nem lehet, s csak egy könnyen védhető, keskeny, hosszu ormon át nagy veszélylyel lehetne azt megközeliteni; — minélfogva őrei, ha eleséggel el vannak látva, azt feladni soha sem fognák : a monostort . . . . végre elhagyták, s minthogy már estvéledett, a falu néhány házát, hogy lássanak, felgyujtván, zaj és kürtszó nélkül, nagy csöndben Konstancz felé távozának. A kastélybeliek azt vélvén, hogy a monostor ég, mihelyt távoztukról értesültek, lejövének s rövidebb utakon utánok eredvén, az őröket, kik a csapatot távolról követték, megtámadták; néhányat közölök megöltek, egy megsebesültet pedig foglyul hoztak vissza magokkal; a többiek elfutván, kürtszóval inték a csapatot vigyázatra. Ezek tehát gyorsan egy közel rónaságra futottak, hogy, ha szükség, ott harczrendbe álljanak. Utóbb ott podgyászos szekereiket köröskörül elhelyezvén s az

öröket felállitván, a többiek füre heveredve iddogáltak és aludtak. Korán reggel pedig a környéken fekvő falukat befutván, mit az elfutott nép ott hagyott, elrabolták, s az épületeket utjokban felgyujtották. (Hihetőleg ez is csak a krónikás ráfogása; mert mig szemtanu vallomásai nyomán irt, megkiméltetí velök a templomot, klastromot, helységet, s ebben csak néhány házat gyujtat fel, „hogy lássanak“ az erdő szélén; s mihelyt őket szem elől veszti, rájok fogja, hogy utjokban minden épületet felgyujtottak).

„Az apát — mond befejezőleg a krónika, — a klastromba visszatérvén, csodálkozva látá, hogy sem Heribaldnak baja, sem boros hordainak sérelme nem történt. Az elfogott sebes magyar utóbb megkeresztelkedvén, megházasodott s gyermekeket nemzett. A kastélyból megtért szerzetesek tréfálva kérdezték az eszelős Heribaldot, hogyan tetszettek neki Sz. Gál vendégei : „Igen jól, felelé ez, higyjétek, soha sem láttam klastromunkban vigabb embereket; ételt, italt bőségesen nyujtanak, a mit én fösvény pinczemesterünktől hasztalan kérnék, hogy nekem szomjazónak italt adjon, ők azt önként, bőséggel adának . . . .“ Heribald annyira megszerette a magyarokat, hogy midőn visszatértökről ismét némi hirek szárnyalnának, rimánkodva kéré az apátot, bocsátaná le őt a kastélyból, hova most őt is fölvitték volt, „kedves magyarjaihoz“.

És nincs okunk kételkedni, hogy mindenütt ily vig kedvcsapongással mulatozának a magyarok kalandjaik által, melyeket már mintegy rendes foglalkodásuknak tekintének. Hol ellentállásra nem találtak, bizonyosan másutt is szintugy nem kegyetlenkedtek s pusztitottak, mint Sz. Gálban nem; s megelégedve azzal, ha mi értékesebb martalékot szerezhettek, czéltalan rombolásban, ugy látszik, nem igen találták kedvöket. Igen valószinü, hogy nagy része azon iszonyu öldöklések s pusztitásoknak, miket a krónikákban olvasunk, csak olyanféle mulatás volt, mint a sangalleni.

VIII.

A magyarok ezután több évig nyugton maradtak házájokban, becsületesen megtartván a Henrik királylyal kötött békét, bár ennek roppant hadi készületei alig maradhattak titokban előttök. Henrik jeles, derék király volt, ki nem türheté tovább nemzetének azon gyalázatát, hogy a hatalmas, nagy német birodalom egy-egy maroknyi kalandor-csapatnak büntetlenül martalékjává legyen. Mig tehát a béke tartott, nagy buzgalommal készült a háborura : a mező-városokat falakkal öveztette; alkalmas helyeken várakat épitett; népét a fegyverforgatásban, hadi mozdulatokban nagy szorgalommal gyakoroltatá, s mi legnevezetesb, lovasságot

szervezett s gyakorlott be seregében, mely eddigelé jobbára gyalogokból állott; mi által a honvédelem s hadviselés egészen uj rendszerének vetette meg alapjait. És igy lön a magyar nemzet, mely már Pannoniában megjelenése s honfoglalása által is oly nevezetes, következményeiben évezredekre leható változást okozott az európai államviszonyokban, ismét közvetlen okává az egész európai hadi rendszer átalakitásának, s mindazon nagy fontosságu reformoknak, melyeket az igy megváltozott honvédelem s hadviselés a honvédelmi kötelezettségben, a katonaszedésben, a városok viszonyaiban s a közigazgatásnak egyéb, az uj hadi rendszerrel kapcsolatban levö ágaiban szükségkép maga után vont.

Igy fel levén készülve országának védelmére, Henrik az adót 932-ben megszünt fizetni, s midön azt Zsolt fejedelem küldöttei által követelné, egyenesen megtagadta. A magyarok is feloldva érezték tehát magokat a béketartás kötelezettsége alól, s 933-ban, mások szerint, a következö évben Bajorországon keresztül Thuringiába törtek. Seregöket itt két részre osztották, egyikkel dél, másikkal nyugat felöl szándékozván megtámadni Szászországot. De e megoszlás veszedelmére lön az egyik magyar hadnak. A mely rész dél felöl hatott Szászországba, értesülvén, hogy Henrik növére, a thuringi Vido neje, nagy kincseivel Merseburgba zárkózott, e várost ostromlani kezdé. S már kevésbe is mult, hogy nem lett annak urává, midön Henrik jól begyakorlott erös hadaival a város alatt termett, s Riede nevü helynél tábort ütött.

A magyar sereg nagy része ekkoron zsákmánylás végett táborától távol, elszéledve kalandozott; s bár a vezérek a bekövetkezett éjjel nagy tüzek által adának jelt a visszatérésre, a seregböl más nap mégis sokan hiányoztak; az éji lovaglástól fáradt lovaikon csak hajnalban tértek vissza, midön Henrik már ütközetre készült. Az ügyes király a béke elött jól kitanulta volt a magyarok harczmodorát, s most ehhez alkalmazta intézkedéseit. Egyebek közt betanitotta lovas hadát, hogy az ütközés idején a harczsorok szorosan együtt maradjanak, s egyik a másikat lovának sebessége vagy saját harczvágya miatt meg ne elözze; hanem az ellenséggel szemben állván, oly távolságban állapodjanak meg, mennyire a nyilak nem hatnak, s midön aztán látják, hogy az ellenség elsö nyilzáporát kilötte, rögtön neki iramodván, sebes vágtatva rohanjanak reá, mielött ideje volna nyilait másodszor ellöni. A német lovasság e rendeletnek hiven engedelmeskedvén, uj harczmódjával annyira meglepte a német lassuságot már megszokott magyarokat, hogy ezek, a kézviadalt különben sem igen szeretök, midön magokat a köztök termett német lovasság által arra kényszerittetni tapasztalnák, rövid ellentállás után hátat forditottak; de bár a németektöl több mérföldnyire, egész az Elbéig üzet-

tek, lovaik gyorsabbak lévén, holtakban is, foglyokban is csekély veszteséget szenvedtek. Táboruk azonban a győztes Henrik martalékává lett.

A sokáig győzhetetlennek tartott ellenség e veresége nagy öröm forrása lett Németországban. De a magyarok sem háborgatták azt többé, mig Henrik élt; s csak miután halálának hirét vették, vágyódtak ismét uj kalandok után. 937-ben tehát egy sereg utra kelt s megkezdé azon bámulatos hadjáratot, melynél sem távolsága sem huzamossága tekintetében hosszabbat még nem tettek a kalandor lovagok. Keresztülhaladván Bajorországon, bejárták Alemanniát s az egész keleti Frankországot; ezután Wormsnál a Rajnán átkelvén, egész az atlanti tengerig száguldoztak. Éjenként, mond az évkönyv, a tüzeiktől vereslő ég jelölte utjok irányát, mely alatt szinte leginkább a gazdag monostorok és templomok vonták őket magok felé, ezekben találván legtöbb martalékot. Egy csapat Sz. Vazul (Sti Basoli) monostorát látogatta meg; honnan azonban a szerzetesek, jöttekről eleve értesülvén, értékesebb vagyonukkal egy közel fekvő városba futottak. A tágas lakot üresen találván, itt ütötték fel tanyájokat a kalandorok, innen száguldozták be az egész tartományt. Zsákmánynyal itt megrakodván, utóbb déli Francziaországot is bejárták, s onnan Kis-Burgundián keresztül Olaszországba keltek, s miután itt, kivált Capuában, és Beneventben igen gazdag martalékot nyertek, csak harmad évre a Marsok földjén tértek vissza hazájokba.

Mialatt e sereg a dél-nyugati tartományokat járta be, egy másik 938-ban, „hogy Otto király haderejét próbakőre tegye“, Thuringiába s innen Szászországba ütött. De itt, a fölött, hogy a merseburgi csata óta megtört a magyar fegyverek varázsa, ismét azon hibát követték el, hogy miután a Bode folyam partján táborba szállottak, egyes kisebb csapatokban kezdének szerte kalandozni. Egy ily csapatot, mely a sok eső s rosz utak miatt megfáradva érkezett Stadierburg tájára, a neki bátorodott polgárok megszalasztottak s addig üztek, mig az a mindenfelől összesereglett lakosság által csaknem egy szálig leöletett. Egy más csapatot egy áruló szláv kalauz a Thirmining (ma Drömling) erdő táján mocsáros helyekre vezetett, hol az a mindenfelől rájok rohant fegyveresek által nagy részben leöletett, s maga vezérök is elfogatván, csak nagy dijon váltathatott ki. A többiek aztán, kik a Bode melletti táborban maradtak, értesülvén társaik szerencsétlenségéről s Otto király közeledtéről, sietve haza takarodtak.

De még e vereségek sem fojtották el bennök a kalandvágyat; ezután néhány évig csak a tért változtatták, hol rablásaikat folytassák. 940-ben már kora tavaszon Olaszországban zsákmánylának. Két évvel később ismét Lombardiában találjuk őket. Hugo

király itt vezéreikkel alkuba ereszkedett, s tiz véka ezüst pénzen váltotta meg országát. A magyarok e fölött, mivel kalandvágyok még nem nyert kielégitést, kalauzt kértek a királytól, ki őket a még nem látott Spanyolországba vezetné. Itt az arabok gazdag, mivelt tartománya ingerlé martalékvágyukat, miért is Cordova felé vezettették magokat. Utjok egy viztelen, kopár sivatagon, minő több van a spanyol félszigeten, huzódott keresztül. De harmad napon már elfogyott türelmök, s annyira felbőszültek a kalauz ellen, kiről azt hivék, magokat s lovaikat szomjan akarja elveszteni, hogy őt agyonverték, s a kietlen földről gyorsan hazatértek.

Ezentul kivált miután 944-ben Bajorországban érzékeny veszteséget szenvedtek, Görögországot tüzték ki rablókalandjaik czéljául. De itt a biborban született Constantin császár hogy országát pusztitásaiktól megmentse, nagy öszveg pénzen öt évi békét vásárlott tőlök. A görög politika e békeidő alatt egy titkos terven müködött, melynek utóbb nem csekély befolyása lett a magyar nemzet erkölcsi s vallási átalakulására. Constantin azt kivánta, hogy a béke biztositása végett, a birodalmához legközelebb eső két törzs vajdája, felváltva Byzanczban lakjék. Első tuszul Bulcs vajda ment a császári városba. A cseles udvar mindent megkisérlett, hogy őt a keresztény hitre téritse : patriciusi méltóságra emelte, kincsekkel halmozta őt. Bulcs végre meg is keresztelkedett ugyan, de utóbb hazatérvén, ismét ősi vallásához ragaszkodott. Nagyobb sükere volt a görög udvar hasonló fáradozásainak Gyula vajda körül, ki Bulcs után ment Byzanczba; mert hazatérvén is hü maradt uj vallásához s egy Hyerotheus nevü szerzetest hozott magával udvari papjául.

Zsolt ezután a fejedelmi méltóságot 947-ben ősi szokás szerint fiára, Taksonyra ruházván, három év mulva megszünt élni.

IX.

Taksony, kinek szép nagy fekete szeme, dus növésü haja, hasonló, mint emlékeink mondják, az oroszlán sörényéhez, harczias tekintetet kölcsönözött, atyja példája szerint harczi kalandók által vágyott magának hirnevet szerezni, miért is hol egy, hol más tartományban találjuk barangoló seregeit. Mindjárt fejedelemsége első évében maga vezetett egy nagy sereget Olaszországba, melyet II. Berengár király csak tiz véka ezüstpénzen volt képes Lombardiából eltávolitani. Ez alkalommal némely csapatok egész Otrantóig száguldoztak. Pár évvel később ismét a gazdag Aquitaniában egész nyaratszaka zsákmányoltak. Az Otto király ellen 954-ben támadt lázadás alkalmával magoktól a német uraktól

meghiva, Németországban is ujra megjelentek, melyet az elébb szenvedett veszteségek után néhány évig nem háborgattak volt. Most magok a pártosok kalauzolták őket a Rajnáig. Wormsban Konrad herczeg, a lázadók egyike, husvét napján vendégelte meg, s aztán nagy öszveg aranynyal s ezüsttel megajándékozván Lothringenbe vezette őket a maga ellenségeire. Innen utóbb Francziaországba csaptak át, s Cambray városát ostromolták. Evvel nem boldogulván, már távozni kezdének, midőn a lesben álló városiak egy a körül néhányad magával száguldozó vezért megölnek s fejét egy lándzsán a vár falára tüzik. A távozó had ennek hirére ismét körülfogja s tüzes nyilakkal lődözi a várost. De a tüz mindenütt azonnal eloltatott; s a magas falak egy ujabb roham ellen is megvédték a városiakat. Most már csak a megölt vezér fejét kivánják kiadatni az ostromlók, készek érte visszaadni az e vidéken szerzett zsákmányt és foglyokat. A városbeliek azonban ezt cselnek tartván, a cserét nem fogadják el. A magyarok látván, hogy ostromszerek hijában hasztalan erőködnek, boszuságokban a külvárosokat égetik porrá s eltávoznak. Miután pedig még Francziaország nagy részét bekalandozták, Kis-Burgundon s Olaszországon keresztül tértek vissza hazájokba. E kaland vezérét a krónika Bulgio-nak nevezi, kiben alkalmasint Bulcsu vajdára ismerünk.

A dús martalék, melyet e hadjárat eredményezett, a következő évben hivatlanul is kicsalta a magyarokat Németországba. Számosabban mint valaha, — 100 ezerre számitják őket, kétség kivül tulságosan, a német évkönyvek, — özönlék el Bulcs, Lehel és Botond vajdák vezérlete alatt Bajorországot, s itt két táborra szakadván, mig egyik Augsburgot ostromlá, a másik a Majna felé indult zsákmánylani. Otto király, ki ekkoron már megbékült fiával Lindolffal s Konrád herczeggel, a többi pártosokat pedig legyözte volt, a magyarok betöréséről értesülvén, seregeit rögtön összegyüjti s Bajorországba siet. A magyar hadaktól a mult évben szenvedett csapások, s a nem rég megkötött béke most összetartókká tette a német fejedelmeket; mig ellenben a magyarok a németek egyességéről hihetőleg értesülve nem levén, most is elbizakodva, ismét azon hibát követték el, hogy megoszolva kalandoztak szerte szélylyel. A szászok, a svábok, a bajorok nagy számmal gyültek össze a király zászlói alatt; oda érkezett nagy számu frank lovasság élén Konrád herczeg is, ugyanaz, ki a mult évben a magyarokkal még szövetségben állott, de a királylyal már megbékélvén, most bünbánva, azért imádkozott, engedné Isten, hogy mivel a magyarokat elébb hazájára hozta, magyar fegyver által lelhesse halálát. Az Ágostát ostromló magyar had, értesülvén, hogy Otto király már közeledik táborával, az ostrommal felhagyott s ütközetre készült. Bulcsu vezér, seregének egy részét a

beállott éjen a Lech folyamon átküldötte, hogy mig maga szemben, amazok hátulról támadnák meg az ellenséget.

Alig hajnallott aug. 10-kén, s Otto király nyolcz dandárban már is meginditá, s nehogy a magyarok nyilaitól sokat szenvedjenek, csalitos, cserjés helyeken vezette hadait a magyarokra, nem kételkedvén, hogy velök, a vett tudósitások szerint, nem sokára szemben találkozik. De másként történt, mint a német vezérek várták. Hogy a németek megkerülésére kiküldött csapatok könynyebben czélt érjenek, Bulcsu a mult éjjel hátrább vonult a derék haddal. S igy történt, hogy mig a németek óvatosan haladnak elöre, minden pillanatban várva magok elött a magyar had feltüntét: a cselvetésre kiküldött magyar csapatok a németek utolsó dandárát, mely a podgyászt örzé, véletlenül megtámadják és szélylyelverik. Ezután a 7-dik és 6-dik dandárra rohannak, s azokat is megverik s futamlásra kényszeritik.

Midön a király ennek hirét veszi, egyszersmind, bár kissé távol, feltünni látja a magyarok derék hadát is; miért helyét elhagyni nem látván tanácsosnak, Konrád frank herczeget küldi a 4-ik dandárral, állitaná meg a sereg hátulján megfutamlott dandárokat, s azok segedelmével üzné vissza az ott már gyöztes, de számra kevés magyarokat; maga, a három elsö dandárt megállapitván, vesztegleni parancsolja, mig a herczeg föladatát bevégezné. Szerencséjére Konrád gyorsan megfelelt a várakozásnak: az elfoglalt podgyászok közt zsákmányló magyarokat számos lovasságával megrohanja, foglyaikat, prédájokat elszedi s magokat megfutamitván, györedelmesen tér vissza a királyhoz, mielött a derék hadak ütközete megkezdödött. Mert Bulcs, ugy látszik, nem levén értesülve, hogy a cselre kiküldött csapatok az ellenség hátát már megtámadták söt megis verték, szintén veszteg állott; mi vesztére vált. Otto ugyanis mihelyt Konrád herczeg visszatért, ismét rendbeszedett hadainak minden erejével reárohan. És most egy véres harcz fejlödik ki, melyet egy ideig mind a két fél nagy makacssággal folytat. A magyarok azonban észreveszik, hogy veszteglésök alatt az ellenség megkerülésére kiküldött hadosztály már megveretett s magok elkéstek a támadással. Ezen baleseméný sokak bátorságát megtöri; s még egy részök a németekkel már kézviadalba elegyedett, a többség hátat fordit, s részben a Lech folyam felé, részben a közel fekvö helységekbe futamodik. Ezeket is azokat is egyaránt veszély várja. Emezek a helységekben körülfogatnak s jobbára harczolva esnek el, vagy a felgyujtott házak lángtengerében vesznek el; amazok a folyamon átuszván, hasztalan ügyekeznek annak tulpartjára felkapaszkodni : a part itt, szerentsétlenségökre meredek, s a feltörekvö, különben is fáradt lovak nagy részben visszabuknak, uraikkal együtt a hullámokban

lelendök sirjokat. Csak a kisebb rész, mely lejtősebb partokra talált, menekült meg. Bulcs maga két más vezérrel, kiknek egyikét Lehelnek mondják lenni, elfogatott s utóbb Regensburgban felakasztatott. A többi foglyok jobbára már helyben a halál különféle kinos nemeivel végeztettek ki. Eberhard, a bajor hadak vezére, többeket Ebersperg várába vitt fogságba. Itt elszedé tőlök arany lánczaikat, melyek nyakaikról, s a többi arany ékességeket, melyek ruházatuk aljáról függtek. S egy részöket ezután elevenen temetteté egy nagy árokba, a többit különféle módon kinozva ölette meg.

De a németek sem nyerték olcsón a nagy győzedelmet. Konrád herczeg, midőn a nap és ütközet hevében, hogy fris léget szijjon, sisakját leoldá, egy magyar nyil torkába furódott, s miként óhajtá, halva maradt a csatamezőn. Vele együtt estek el Cono herczeg, az augsburgi püspök testvére Dietpold s huga fia Reginbald grófok, nagy számu más urakkal s vitézekkel.

A megvert magyar hadból, a nemzeti hagyományok szerint, csak heten érkeztek vissza hazájokba, mert a többieket, kik a harcztérről elfutván, haza felé siettek, utjok közben a feltámadt földnép verte agyon. E hét szerencsétlent a büszke nemzet, hogy ők is inkább nem választák a hősi halált a gyáva futásnál, gyászmagyaroknak, magyarkáknak gunyolván, javaiktól megfosztotta és szolgaságra kárhoztatta. A közvélemeny e szigoru itélete még utódaikra is kiterjedt : gyermekeik, unokáik megvetett koldusokként bolyongtak a házában, mignem őket István király a sz. Lázár esztergami kolostorának adományozta, mely idő óta sz. Lázár szegényeinek neveztettek.

Botond, a másik had vezére, hirét vevén társai veszedelmének s a kegyetlenségeknek, melyekkel a németek az elfogott magyarokat halálra kinozták, minden német foglyait szinte leölette, és miután az augsburgi ütközetből hazatérő német csapatoktól a magyar táborban nyert zsákmányuk nagy részét elszedte volna, hadát szerencsésen visszavezette a hazába.

X.

Az ágostai ütközetnek nagyok lettek következményei mind a magyarokra, mind a nyugati népekre nézve. Mert, hogy mellőzzük az erkölcsi következményeket, a németek nemzeti önérzetének hatalmasabb fölébredését, ellenben pedig a magyarok kedélyének szükségkép annál kinzóbb hangulatát, minthogy e vereséget szükségtelen, sőt igazságtalan háboruban szenvedték, csak egyet emlitünk, azt, hogy az ágostai ütközet mind a magyar mind a német nemzetre nevezetes társadalmi s politikai következményeket

vont maga után. A magyarokra nézve, ez lett egyik főbb indokává annak, hogy felhagyván lassanként a rabló kalandokkal, mindinkább ismét békés foglalkodáshoz, iparhoz, földmiveléshez szokjanak, melyek nélkül államintézmény, a szó szorosabb értelmében, nem is képzelhető. A német birodalomra nézve pedig fölötte nevezetes következmény lön az, hogy a határszéli grófságok, melyek a magyarok betörései miatt régóta megszüntek, mind délen, mind északon, Magyarország egész hosszában helyreállittatván, a birodalom politicai felosztása mindinkább azon alakot nyerte, melyben azután több századon keresztül létezett. Ezen korban vetette meg II. Otto császár pártfogása alatt Berchtold és Liutpold testvérpár a keleti határ-grófságban, a későbbi Ausztriában, a két századon keresztül virágzott, nagy hirü Babenberg fejedelmi ház hatalmának alapjait.

Állapodjunk meg itt egy perczig elbeszélésünkben, s kérdezzük, mi volt az oka, hogy a magyar nemzet, melyet a német irók egy iskolája a társadalmi viszonyok legalsóbb fokán álló, szilaj, vad csordának nevez, oly rettentőleg lépett fel Európában, s majdnem félszázadig minden nagyobb csatában győzedelmeskedve, nevét oly félelmessé tette a német, franczia, olasz hadak előtt, hogy ezek végre már alig mertek vele szembe szállni? És mi volt az oka, hogy félszázad lefolyta után a német hadak győztek s viszont a magyarok óvakodtak velök azontul kikötni?

Az emlitett német iskola az első kérdésre avval felel, hogy akkoron viszályokba volt merülve a német birodalom. De ha csak ez volt volna az esemény oka, hogyan történhetett, hogy a németek, mig a magyaroktól rendesen vereséget szenvedtek, ugyanazon időben mégis képesek voltak a szintoly rettentőleg föllépett normannokat legyőzni, söt elfoglalt tartományaikban rövid idő alatt még fel is olvasztani? Ez ok tehát nem elegendő az esemény megfejtésére, mely csakis abból magyarázható meg, mit fentebb, értekezésünk elején mondottunk a magyar nép erőforrásáról, melynél-fogva az alakuló nagy szláv birodalmat megsemmitette.

A második kérdésre meg ama választ nyerjük tőlük: hogy Henrik s Otto alatt a birodalom egyesült, s az össztartó, miveltségére nézve előhaladottabb, számára nagyobb német népnek a magyar többé nem lehetett képes ellentállani. Egy kettő közölök elismeri még azt is, hogy a magyarokkal vitt csatáikban nyert tapasztalataik szerint szaporitották lovasságukat, javitották hadszerkezetöket s harczolási modorukat.

Ez mind igaz ugyan, de magában nem elégséges ok. E nagy eseményeket soha sem fogjuk eléggé indokolhatni, ha egyoldalulag mindig csak s kizárólag a német birodalom viszonyaira vetjük szemeinket; szükség e végre, hogy mind a két nemzet állapotát

mérlegeljük. És ezt téve, látni fogjuk, hogy ugyanazon időben, mialatt a német nemzet számtalan veszteségeiből meritett tapasztalásain okulva, s a magyarok példája szerint lovasságát szaporitva, hadszerkezetét tetemesen javitotta, harczmodorát tökéletesbitette, egy uj honvédelmi rendszernek vetette meg alapjait, s egyszersmind összetartóbbá is válván, politicai egységét megszilárditotta, s ekképen minden tekintetben haladt, fejlett, erősödött : a magyar nemzetben viszont egy időre mind erkölcsi mind politicai tekintetben hanyatlás állott be. A külföldön gyüjtött gazdag martalék a nemzet erkölcseit megvesztegette, a dicsőségvágy helyét mindinkább egy telhetetlen pénzszomj foglalta el. A folytonos győzedelmek, melyeket az elöttök járó félelem és rettegés mind könnyebbé tett, elbizottságot, hanyagságot szült; a hajdan oly szigoru fegyelem megtágult; óvatosságuk, mindenre kiterjedt figyelmök, mit VI. Leo császár még félszázad előtt annyira magasztalt hadjárataikban, gondatlansággá, hanyagsággá fajult a folytonos kalandokon, melyeken, hogy annál dúsabb zsákmányt gyüjtsenek, könnyen legyőzhető kisebb csapatokban kezdének barangolni. És végre, hogy egyebeket mellőzzünk, a hadi rendszer és fegyelem sülyedése mellett még politicai egységök is mindinkább elenyészett. A külön törzsök alig függtek többé össze egymással; az államegység annyira meggyöngült, hogy a hadjáratokat a külföldre, melyeket előbb helyes tapintattal, nevök tekintélye, uj hazájoknak a hatalmas két császári birodalom s a számra nézve sokkal nagyobb, erősebb népek közt annálkönnyebb s gyorsabb megszilárditása végett nemzetileg intézték, utóbb az egyes törzsek, sőt az egyes nemzetségek, miként egynémely példa bizonyitja, a többiek tudta, megegyezte nélkül, kisebb, gyöngébb hadakkal hajtották végre. Az ágostai ütközetben is, bár a győzedelmöket nagyitani ohajtó német évkönyvek s krónikák, tulságosan százezernyire teszik Botond osztályával együtt a magyar sereget, csak Bulcs és Lehel vajdák két törzsének kalandvágyó fiatalsága vett részt. Szóval, az egységében, fegyelmében, hadi szerkezetében, erkölcsi jellemében, egy időre hanyatlásnak indult nemzet azon erőt, mely Európát félszázadig remegésbe ejté, annál kevesbbé lett képes kifejteni, minthogy a kelletinél tovább folytatott s egyedül zsákmánylássá fajult hadjárataik alatt számban is tetemesen megfogyott fegyvert forgató osztálya. — De fogjuk fel már elbeszélésünk megszakasztott fonalát.

XI.

A félszázadnál tovább üzött kalandokról az ágostai ütközet után sem tudott mindjárt leszokni a zsákmányt kedvelő nép; és minthogy Németországot tovább is háborgatni nem látták taná-

csosnak, dél felé a görög és bolgár tartományokba tettek kirándulásokat. Egy ily kalandjokkal Drinápolyig értek, s midőn semmi ellentállásra nem találnának, egész Konstantinápolyig száguldoztak, melynek érczkapuján, hagyományaink szerint, Botond vajda oly nagy lyukat ütött buzogányával, hogy azon egy öt éves gyermek könnyen keresztül bujhatott. Egy napon itt egy óriási termetü görög jő ki a császári városból, ki egyszerre két magyarral kivánt megvívni, mondván, hogy ha mind a kettőt le nem győzi, Görögország évi adót fizetend a magyaroknak; de ha győz, a magyarok haza takarodjanak. Egy ideig senki sem ajánlkozik ellenfelül; végre maga Botond lép ki a fövényre. A magyarok lóháton kört képezve, a görögök a város falaira gyülve, készülnek a vivás szemléletére. Az óriás görög rá rivall Botondra, miért nem hozott magával még valakit a maga segélyére; de ez válasz helyett, megragadja a görögöt, s egy órai küzdés után oly erövel sujtja a földhöz, hogy az felkelni sem birt többé saját erejéből. A császár és császárné az urakkal ennek láttára szégyenpirral sompolyognak le a falakról, de az adóról tudni mitsem akarnak; a magyarok pedig ezután több tartományt kifosztván, ezen hadjárattal zárták volna be annyi ideig üzött rabló kalandjaikat.

Bizonyosabb ezen hagyományoknál, mit a görög irókban találunk följegyezve. A magyarok ezek szerint 966-ban Bolgárországba törtek, hol akkoron Péter fejedelem a görög császár fenhatósága alatt uralkodott. Péter tehát Nicephorus Phocas császártól kért segedelmet, s mivel azt nem nyerhetett, a magyarokkal lépett szövetségre oly módon, hogy nekik, midőn egyéb görög tartományokba menni szándékoznak, szabad átmenetet enged s a görögöket fegyverrel nem segiti; a magyarok viszont igérték, hogy a bolgárok földeit, javait ezentul megkimélik. Egy magyar had e föltételek mellett mindjárt 967 tavaszán zsákmánylani ment Thraciába. A császár ennek hirét vevén, ellentállásra inté a bolgár fejedelmet; midőn pedig töle kielégitő választ nem nyert, Szvatoszlav orosz fejedelmet hivta meg a bolgárok ellen. Az oroszok, kik a Feketetenger északi részein mind hatalmasbakká lettek, örömmel kaptak az alkalmon s 968 nyarán Bolgárországban több várat s várdát bevettek. A martalék, melyet ekkoron nyertek, a következő évben ujabb betörésre ingerlé őket; söt Szvatoszláv már Moesiát is magáévá szerette volna tenni. Zimisces János, ki e közben a megölt Nicephorus császár helyébe lépett, rá izen az oroszra, hogy miután segedelmének diját már a meghalt császártól elvette, takarodjék ki a birodalomból. Szvatoszláv azonban nemcsak nem engedelmeskedik, hanem Byzanczot is körültáborolja; majd a magyarokkal, bessenyőkkel és bolgárokkal szövetkezve, Thraciát pusztitja s a császári had vezérét, Bardas

Skelerost, ki 12 ezernyi sereggel ellene küldetett, s Drinápolyba zárkózott, e városban körülfogja. Szvatoszlav több izben nyilt harczra hívja fel Bardast; de az esélyes vezér a nagy számu ellenséggel megütközni nem látván tanácsosnak, félelmet szinlelve, az erős falak mögül semmi módon nem engedi magát kicsalatni. A szövetségesek tehát megvetvén a gyávának mutatkozott ellenséget, minden fegyelemmel felhagytak; egy részök kisebb csapatokban zsákmányra megy ki, a többiek lakmározásokba merülnek s a város vidékén szerte bolyonganak. Ezt látván Bardas, tervet készit, melyszerint az ellenséget, ki a nemzetségek szerint három külön táborban tanyázott, részenként tenné tönkre. Seregének nagyobb részével ugyanis maga a város közelében lesbe állván, némi csapatokat a bessenyök táborára külde, melyek azt színlelt futamlással törbe csalták. Bardas ezeket most körülfogja s majdnem egy szálig levágja. Ezután a magyarokra s oroszakra rohan, s kemény harcz után, mely estig tartott, végre ezeket is megfutamitotta.

És ez volt a magyarok utolsó kalandja a külföldön. Mert bár Szvatoszláv még egy ideig folytatta a háborut, a magyarok abban, ugy látszik, részt nem vettek többé. Nehogy a magyarok hadjárataitól annyit szenvedett külföld népei egyesülve támadják meg az országot, Taksony ezentul nemcsak honn marasztalta a fegyveres népet, hanem arról is gondoskodott, hogy országát ilyféle megtámadások ellen biztositsa, a kalandjain s harczaiban megfogyott népet rokon fajokkal szaporitsa. E végett a nyugati határszéleken azon magyar, orosz és bessenyő nemzetségeket telepitette meg, melyek még részint a bevándorláskor csatlakoztak a honkeresőkhöz, részint utóbb egyes csapatokban költöztek be az országba; ezeken kivül még egy ujabb bessenyő rajt is szállitott a mai Nagy-Kunság vidékére, Thomizoba vezéröknek a kemeji részeken advári külön birtokot; Nagy-Bolgárországból hasonlókép két nagyobb csapatot, melyek egyikét Hetény vitéz, másikát Bille és Bokcsa testvérek vezették, telepitett meg az ország külön vidékein. Hogy emlékeink e bolgárokat izmaëlitáknak nevezik, azt látszik bizonyitani, hogy ezek már beköltözésökkor Mahomed vallásán léteztek, s nem Magyarországban laktukkor tértek, miként egy hagyomány mondja, az emlitett vallásra.

E bölcs intézkedések közt, melyek által némileg helyrehozta az abban elkövetett hibát, hogy a már szükségtelenné, söt károssá vált hadjáratokban megfogyasztotta a nemzetet, Taksony 972-ben megszünt élni. Sirját a hagyomány azon vidékre helyezi, hol ma a nevét viselö helység áll Pest közelében a Duna mellett.

XII.

Gejza fejedelem, ki már több év óta a keresztény Saroltával, a Konstantinápolyban megtért erdélyi Gyula leányával élt házasságban, atyja utolsó rendszabályait maga is elfogadván, a kalandokat, melyektől, ugy látszik, már békésebb természeténél fogva is idegenkedett, ujabban is eltiltotta. Otto császár örömmel értesült az uj fejedelem békés hajlamairól; de a béke biztositását csak abban látta, ha a magyar nemzet, a keresztény vallást felvévén, s a többi európai népek békés foglalkozásaihoz szokván, ezek családjának maga is tagjává lenne. Ez iránt tehát Otto már 972-ben kivánt tenni kisérletet, melynek sikeréről eleve is jó reménynyel biztotta öt azon körülmény, hogy a fejedelem neje is keresztény volt. Bruno verduni püspököt követül küldé Gejzához, meghagyván Piligrin passaui püspöknek, hogy a követet minden módon gyámolitsa.

Hol és mikor találkozott Bruno püspök a fejedelemmel, bizonytalan; hogy azonban a találkozás megtörtént, már csak annál fogva sem lehet kételkednünk, hogy Gejza a következő tavaszon viszont követséggel tisztelkedett Quedlinburgban a császárnál. Otto itt a béke feltételéül, melyet forma szerint megkötni, a követek utasitva voltak, azt kivánta, hogy Gejza a papoknak, kik az evangelium hirdetése végett országába menni akarnának, szabad bemenetet s tartózkodást engedjen; mit a követek el is fogadván, a béke megköttetett. Talán szinte ez alkalommal s a császár közbenjárására köttetett a házasság is Gejza és Adelhaid lengyel herczeghölgy közt, kinek testvére, Mieciszláv fejedelem szinte a császár udvarában időzött; mert Sarolta, a Gyula leánya, férjének egy fiat, Vaikot szülvén, korán elhalt.

Az uj fejedelemnő, kit a szlávok Beleknigninek, vagyis szép urnőnek neveztek, kétségkivül utasitásul vitte magával férje udvarába, hogy öt a keresztény vallás fölvételére hajlandóvá tegye. A szép és erőteljes nő, ki férjével versenyt lovagolt, vadászott s még a poharazás örömeit is megosztá, szerelmével rövid idön foglyává tette a különben szigoru, kemény, söt néha kegyetlen Gejzát; ő lett uralkodó mindenben, mi férje hatalomkörébe tartozott. Gejza, bár különben nem érzett magában nagy hajlamot neje vallása iránt, ettől reábiratva nem ellenzé, hogy papok s más keresztények az országba jöjenek, s itt vendégszeretöleg fogadva, békével éljenek. Söt, hogy nejének kedvét találja, a bejött papokat, szerzeteseket nem egyszer maga elébe is bocsátotta, beszédjeiket a keresztény vallásról önként meghallgatta.

Igy késztité el a szeretet vallásának utját a házassági szerelem. Wolfgang, a svábországi Einsiedeln kolostor buzgó szerze-

tese, hirét vévén az engedelemnek, önszántából jött be hirdetni az üdvesség igéjét. De Wolfgang müködése nagyon rövid időre terjedt. Piligrin passaui püspök, ki a még fenállott Pannoniára is kiterjedt hajdani lorchi érsekséget óhajtá helyreállitani megyéjében, nem akarta türni, hogy töle független papok és szerzetesek müködjenek Magyarországon, s Wolfgangot, mivel az ő engedelme nélkül jött be, visszahiván, saját papjai és szerzetesei közöl küldött be többeket a téritės munkájára. Ezek oly sükerrel hirdették az evangeliumot, hogy Piligrin már 974-ben avval dicsekedhetett a pápának, miképen a magyarok, kik közt annyi a keresztény szolga, hogy számra uraikat is meghaladják, nemcsak ezeknek megengedik vallásuk gyakorlatát, hanem magok is, mintegy öt ezren megkeresztelkedtek.

Ha bár tudjuk is egyébiránt, hogy ezen s több hasonló levelei által Piligrin föleg oda czélzott, hogy érsekké emeltetését kieszközölje : nincs mégis okunk kételkedni azon tudósitásainak valóságáról, melyeket a magyarok megtérési hajlamáról irt volt a pápának. A magyarok, miként föntebb is érintők, már egy századdal elébb is, még a kazarok szomszédságában, ismertek többféle vallást, s türelmesek voltak azok iránt. Uj hazájokban is, mind itthon a bennszülöttek s behozott foglyaik által, mind künn kalandjaik alatt eléggé megismerkedhettek már a keresztény vallással, melyet hogy akár künn, akár benn önmagáért üldöztek volna, sehol sem is találjuk följegyezve. Söt a német évkönyvekben még annak is találunk nyomára, hogy kalandjaik alatt is történtek már köztök megtérések a keresztény vallásra.

De, ha való is, miről Piligrin levele tudósit, a nemzet megtéritésének dicsősége nem e püspököt illeti. A következő években, ugy látszik, nemcsak ezen első süker nagy részben megsemmisült, hanem magával Piligrinnel is ellenséges viszonyban álltak eleink. I. Otto halála után viszályok támadtak a birodalomban. II. Otto királyt unoka testvére Henrik, bajor herczeg, megbuktatni óhajtván, e végre néhány urral összeesküdött. A herczeg pártjára állott Mieczisláv lengyel fejedelem is, ki aztán sógorát, Gejzát is befonta a szövetségbe. Piligrin püspök Ottónak rendithetlen híve maradván, nemcsak papjai és szerzetesei kiüzettek Magyarországból, hanem jószágait is több izben elpusztitották a a Henrik segedelmére küldött csapatok. És bár Henrik a császártól legyözetett, az ellenséges viszony tovább is fenmaradt a magyarok és a püspök közt, ki, mint a császár híve, Liutpold ostmarki gróffal összeköttetésben ügyekezett a birodalom határait a magyarok rovására tágitani a Duna mentében; mi nekik annyiban sikerült is, hogy a Szárhegyen (Kahlenberg) tul fekvő részeket Magyarországtól elszakasztották. E viszonyok közt Pi-

ligrin természetesen kénytelen volt felhagyni minden téritési terveivel.

Mind a honi, mind a külföldi emlékek valamint Gejza nejét mondják lenni a magyarok megtérése föinditójának, ugy magát a tömegesebb téritést Sz. Adalbert prágai püspöknek tulajdonitják. Voltak ugyan régi irók, kik ezt Sz. Bruno püspök nevével hozták kapcsolatba, állitván, hogy midön Adalbert prágai püspökké lett, Bruno a császárnak III. Ottónak engedelméből Magyarországba jött, annak fejedelmét, kit Gouznak neveznek, megkeresztelte, s maga a császár volt volna a keresztatya; hogy továbbá e fejedelem, ki a keresztségben István nevet vön fel, Sz. Bruno által fiát is megkeresztteltette, szinte István nevet adván neki. De e tanuság ellenkezik a több hitelt érdemlö kutfökkel, melyekből kétségtelen, hogy ha bár Gejza magát elébb tán Bruno által megkeresztteltette is, fiát, az elsö nejétől született Vaikot, Sz. Adalbert prágai püspök öntötte le a keresztvizzel, ki nemcsak számos papot és szerzetest küldött be, hanem, ugy látszik, 993-ban és a következö évben személyesen is huzamosabb ideig tartózkodott az országban; midön pedig innen távozott, egykori kedvencz mesterét s barátját, Astrikot, kit a csehek Radlának neveztek, Gejza udvarában hagyta.

Nejének s a körülötte lévö téritöknek ösztönzéseire Gejza, ugy látszik, néha kényszeritö eszközökhöz is nyult az uj vallás terjesztésében. „A kik — ugymond a legenda — más utat követtek, azokat ijesztéssel, fenyegetéssel igázta meg“. De ez által rövid idön oly elégületlenséget támasztott a nemzet fönökei között, hogy utóbb tanácsosnak látta nemcsak buzgalmával felhagyni, hanem, tán a kedélyek lecsöndesitése végett, tán mivel maga sem volt elég erös a keresztény vallásban, többször ösi módon is áldozott az isteneknek; s midön e miatt udvari papjától megintetnék azt válaszolá, hogy ö elég gazdag és hatalmas mind a két módon áldozni istenének.

Hihetöleg ezen elégületlenség s forrongás a népben inditá Gejzát arra is, hogy Otto császárral szorosabb összeköttetésbe lépjen, s e végett István fiának a császári családból szerezzen nöt. III. Otto, különben is buzgóán vallásos, örömest elösegité Gejza törekvéseit, melyek következtében a birodalmat is örökre biztositani remélheté a magyarok rabló kalandjaitól; s 995-ben, vagy a következö évben unokatestvérének a nem rég meghalt Henrik bajor herczegnek leányát Gizelát, István herczegnek eljegyezte, föltételül szabván ki, hogy ö ne csak maga hü maradjon uj vallásához, hanem arra népét is megtéritse. És bár ekkoron, miként egy azon idöben élt iró mondja, még csak árnyéka létezett a kereszténységnek Magyarországban : mégis tulajdonképen már e házas-

sági szövetség által a császári család egy tagjával, lépett be a magyar nemzet az európai népcsaládba, az ország az európai államok körébe; minek világos bizonysága volt az is, hogy ez idö óta külföldi urak és lovagok mind számosabban jöttek be s telepedtek le az országban.

Gejza fejedelem e házasság után nem sokára 997-ben meghalt, fiára, Istvánra hagyván a nemzet megtéritésének, erkölcsi s társadalmi, vallási s politikai átalakitásának nagy munkáját.

Egy hosszu század kellett arra, hogy az európai keresztény civilisatio utat törjön magának a, ha nem is oly vad s teljesen müveletlen, mint egy német iskola állitani szereti, de az európai keresztény társadalom eszméitől s miveltségi irányától különböző szellemü magyar nemzetbe. *Halvani Mihály.*

2.

A magyar szent korona történelme.

Mielőtt előadnám viszontagságos történelmét a magyar szent koronának, melynek fénysugárai annyi dicső királyunk fejéről messze ragyogtak el egész Európában, kivált azon tisztelt olvasóim számára, kiknek nem volt még alkalmok láthatni a nemzet ez ősi szent ereklyéjét, le fogom azt röviden irni.

A magyar szent korona leirása. E, közel kilencz századoa nemzeti kincsünk, két egymástól világosan megkülönböztethető alkatrészből áll. A felső részt vagy zártetőjét (clausura) két, egymást keresztülvágó ív vagy abroncs alkotja. Az alsó rész vagy a tulajdonképeni korona egy karima, mely diadem gyanánt tétetik az uralkodó fejére. A két részt vékony, gyöngyökkel kirakott csík köti össze.

Az alsó rész közepén szivalaku nagy zafir latható. E drága kő mellett jobbról.

1) Mihály arkangyal képe e megröviditett görög mellékirattal: *O A*P M*I.* azaz, *ὁ Αρχαγγελος Μιχαηλ* (Mihály arkangyal), balról.

2) Gábor arkangyalé e megröviditett mellékirattal : *O A*P ΓΑΒΡΙΗΛ*, azaz, *ὁ Αρχαγγελος Γαβριηλ* (Gábor arkangyal), ismét jobbról, Mihály arkangyal után.

3) Sz. György vértanué e mellékirattal : *O ΓΗΩΡΓΙΟC*, azaz, *ὁ Γεωργιος* (György), balról, Gábor arkangyal után.

4) Sz. Döme vértanué e mellékirattal : *O ΛΗΜΙΤΡΙΟC*, azaz, *ὁ Δημιτρεος* (Döme) vannak kiábrázolva.

E képek után egymásnak megfelelő drágakövek és a következő képek vannak : jobbról

5) Sz. Dömjéné e mellékirattal : *O ΔΑΜΙΑΝΟC*, azaz, *ὁ Δαμιανος* (Dömjén); balról

6) Sz. Kozmaé e mellékirattal : *O KOCMAC*, azaz, *ὁ Κοσμας* (Kozma).

E képeken Mihály és Gábor arkangyaloknak egyforma, sarkig érő köntöse és aranysugáros süvege van, mindkettő királyi székben ül és Mihály baljában, Gábor jobbjában királyi pálczát tart. György és Dömének

szintén egyforma, sarkig érő felső ruhája és aranysugáros süvege van, mindkettő hosszu kopjás dárdát visel jobb kezében.

A föntebb emlitett szivalaku nagy zafir fölött domboru nagy paizson

7) A Megváltó királyi székben ülve, jobb keze mutató ujját ég felé, baljában zárt könyvet, kétségtelenül a sz. evangyeliumot tartva, van kiábrázolva. Fejét gloria környezi s két felől egyegy kerek ezüst mezőben neve ekép : *IC. XC.* azaz, *Ιησους Χριστος* (Jézus Krisztus) van följegyezve.

E képek mellékiratai arany talajon fekete görög betükkel állanak s minden kép mind a két oldalára megszakitva irvák.

A korona alsó részének hátsó felén két bizanczi császár s egy magyar király képe látszik. Az első biborban született Konstantiné e mellékirattal: *ΚΩΝ ΒΑCΙΛΕΥC ΡΩΜΑΙΩΝ 'Ο ΠΟΡΦΥΡΟΓΕΝΝΗΤΟC*, azaz, *Κων* (*Κωνσταντινος*) *βασιλευς Ρωμαιων ὁ πορφυρογενετος*. E mellékirat a kép mind a két oldalán lefelé vonul s az eddigiektől elütőleg nem fekete, hanem biborveres szinü. A császár képe fiatal, még szakálatlan ifjut ábrázol; nimbus környezi, fejét arany, mindenütt zárt diadem, melyből fölül három tornyocska emelkedik fel, boritja. Jobbjában bizanczi királyi pálczát, baljában biborveres posztóból varrt s földdel megtöltött zsákocskát tart.

A magyar király képének e körirata van : *ΓΕΩΒΙΤΖ Δ—C ΠΙCΤΟC ΚΡΑΛΗC ΤΟΥΡΚΙΑC*, azaz, *Γεοβιτζ* (Geowitz) *Δς* (*δεσποτης*) *πιστοσ χραλης Τουρχιας*. E körirat nem, mint az előbbeni, veres, hanem fekete szinü. A kép szakálas fiatalabb férfit ábrázol, ki jobbjában hosszu görög keresztet tart vagy mint királyi pálczát, vagy mint a keresztény hit körül szerzett érdemek jelét s a keresztény tudomány jelvényét. Baljában egy kis, de a kézből alig kinyuló kereszt. E magyar király feje nem nimbussal, hanem egészen kerek, miként látszik fekete bársonyból készitett diademmel, melynek alsó arany csikja különféle szinnel kiczifrázott, van köritve. Magyarázzuk meg a köriratot. A „*Geowitz*“ név annyi mint „*Gesowitz*“, vagy „*Geysowitz*“, azaz, a szláv nyelvek szerint „Géza fia“. A szláv nyelvekben ugyanis a „*witz*“ vagy „*witsch*“ végezetü tulajdon nevek patronymicumok, kivéve, ha idő folytával *állandó* családnevekké váltak, péld. Joannovics, Petrovics stb. A császárok s más uralkodók „*witz*“ vagy „*witsch*“ végezetü tulajdon neve mindig patronymicum s a fiu halálával elenyészik, péld. Alexievics Péter, Petrovics Pál, Pawlovics Sándor stb. A „*Geowitz*“ név „*witz*“ végezete tehát azt mutatja, hogy az szláv eredetü patronymicum s Geysa- vagy Gezá-tól származva tulajdonkép „*Gesowisz*“-nak kellene iratnia, hanem a görögök vagy könnyebb kimondás kedveért kihagyták az s-t, vagy történetesen maradt ki a köriratból. — A megröviditett *Δ—C* annyi mint *Δεσποτης*, azaz, ur, fejedelem. Többen ugyan a magyar koronáról irt munkáikban állitják, hogy *Δ—C δουλος* (szolga), mit, ugymond, a következő *πιστος* (hü) melléknév és az mutat, hogy a *Δεσποτης* és *χραλης* czim nem látszik helyesen összeállithatónak; azonban a *Δεςποτης* nevet a későbbi bizanczi császárok is használták, miként azt Ducange- és Bandurinál különféle pénzek bizonyitják. — *Πιστος* (Pistos) fidelis-t, orthodoxus-t, igazhivőt, azaz (*Koller* helyes megjegyzése szerint) Dukas Mihálylyal egy azon valláshoz tartozót, ugyanazon egyház tagját jelent. — *Κραλης* királyt jelent. A bizanczi történetirók igy nevezték általában a magyar királyokat. Maga Sz. István is a veszprémvölgyi görög apáczáknak görög nyelvü adománylevelében *Kral*-nak nevezte magát *). Sőt még a XIV-ik században is

*) Lásd az 1834-ki Tud. Gyüjt. 1. k. 93-ik lap az oklevélnek mindjárt második sorában.

Kerneк Ottokár „gral“- vagy *„chral“*-oknak nevezte a magyar királyokat. — *Τουρκια* (Turkia) a bizanczi iróknál Magyarországot jelent. Az egész körirat értelme tehát : Geowitz vagy Geysowitz (Geysowitsch, Géza fia) igazhivő despota (ur, fejdelem), Magyarország királya.

A második görög császárkép Dukas Mihályé, ki consulöltözetben, szakállal van kiábrázolva. Nimbussal köritett feje arany, mindenütt zárt diademmel, melynek alsó csikja a halántékok körül különféle szinü, van befedve; a homloktól pedig a nyakszirtig egy félkör nyulik, melynek tetején egy kis golyó és kereszt látszik. Jobbjában királyi pálczát, baljában kis keresztet tart. A két mindkét oldalán a következő, biborveres szinü görög körirat olvasható : *M*I EN ΧΩ ΠΙCΤΟC ΒΑCΙΛΕΥ ΡΩΜΑΙΩΝ ʻΟ ΔȣΚ*, azaz: *Μιχαηλ εν χριστω πιστος βασιλευ Ρωμαιων ὁ Δουκας*, vagyis : Dukas Mihály a rómaiaknak Krisztusban hivő királya. A megröviditett *M*I* e helyett: *Μιχαηλ* egészen ugy van irva, mint föntebb Mihály arkangyalnál. Hogy az *ΕΝ ΧΩ*-t igy : *εν χριστω* kell olvasnunk, bizonyitja Ducange- és Bandurinál számtalan hasonló görög mellékirat a későbbi bizanczi császárok képeinél. Hogy *πιστος* (pistos) igazhivőt jelent, föntebb volt érintve. A *Βαςιληυς Ρωμαιων* római királyát jelentenek, mert ugy nevezték magokat a bizanczi császárok; *ΔȣΚ* meg van röviditve e helyett : *Δουκας* (Dukas) a Konstantinápolyban XI-ik században uralkodott Kommenokkal rokon Dukas családból származott Mihály császár. Az *ΕΝ* szóból az *Ν* meg van sértve, a *Βασιληυς* szóból pedig az utolsó ς betü csaknem egészen be van födve s ez oka, hogy föntebb nincs is kiirva.

A korona pártázatából loborszerü ormok, fölül félkör alaku lemezekkel váltakozva, emelkednek; ezek apró gyöngyökkel vannak szegélyezve s csucsokon jobbadán hosszas nagy gyöngy van. A hátsó oldalon ilyen ormózat nincs, hanem a pártázat köröskörül nagy gyöngyökkel van kirakva.

Ez szent koronánknak alsó része, mely görög feliratáiért görög koronának is neveztetik.

Felső része csupán latin feliratáiért latin koronának hivatik. Rajta az arany kereszt alatt következő képek vannak.

1) A Megváltóé ülő helyzetben. Mindkét oldalán egyegy élő fa, melynek csucsa görbe kupalaku. Az Üdvözitő feje körül kör van, melyet, miként az az Üdvözitő képeinél szokásos, keresztalaku kötelék metsz át. Jobbról a nap, balról a hold látható. Azután az apostolok képei következnek latin mellékiratokkal, még pedig első oldalon a Megváltó képe alatt :

2) S̅C̅S̅ I̅O̅H̅S̅, azaz : Sanctus Joannes. Alatta

3) ARTHOLO e helyett : Bartholomeus. A B., valószinüleg egy bevert szeg miatt (mit alább fejtek meg), nem látható. Bizonyosan e miatt nincs meg a S̅C̅S̅ (sanctus) sem.

A jobb iven a Megváltó képe alatt :

4) S̅C̅S̅ PETRUS, azaz : Sanctus Petrus (kulcs és könyvvel). Alatta

5) S̅C̅S̅ ANDDEAS, azaz : Sanctus Andreas.

A bal iven a Megváltó képe alatt :

6) S̅C̅S̅ PAULUS, vagy : Sanctus Paulus (csupán könyvvel). Alatta

7) S̅C̅S̅ PHILIPUS, azaz : Sanctus Philippus.

A tulsó oldalon a Megváltó képe alatt :

8) S̅C̅S̅ IACOBUS, vagy Sanctus Jacobus (kereszt és könyvvel). Alatta

9) SCS LHOMAS (a művész elhibázása) e helyett: Thomas, azaz: Sanctus Thomas.

Az ivek keresztbe metszik egymást s a korona azon legalsóbb részeig nyulnak, mely a király halántékait fedi.

Bertalan, András, Fülöp és Tamás apostolok képei s a többi a latin korona alsóbb részén a görög korona által el vannak fedve. Az alsó pártázat széléről 9 arany lánczocska függ, jobbról s balról a fülek mellett négy-négy, hátul a közepén egy. Azok egyszerü arany gyürükből állanak s virággal végződnek, melyet három, többnyire veres drágakő képez. A korona arany himzetü béllése Mária Teréziától való.

Sz. koronánk sulyát s a rajta lévő drágakövek minőségét és számát iróink a III. Fridrik részéről Erzsébet számára 1440-ki aug. 3-kán Haimburgban kelt záloglevél szerint határozták meg aképen, hogy 9 márkát és 6 latot nyom és van rajta 53 zafir, 50 rubin, 1 smaragd (mely azonban most nincs meg s nem tudni mikor veszett el; *Révay* koronaőr még mint meglevőt emliti) és 338 gyöngy. Az emlitett záloglevél, igaz, igy adja a sulyt és a drágakövek minőségét s mennyiségét elő, de bizton állithatni-e, hogy az sz. koronánkra vonatkozik, korunkban már kétséges, miután ujabb történelmi buvárlatok szerint, miként alább látandjuk, Erzsébet III. Fridriknek házi koronáját zálogitotta el és sz. koronánkat fiával neki csak átadta, a záloglevél pedig egyszerüen csak koronát emlit. Sz. koronánk e szerint ujra volna megmérendő s drágakövei számba veendők.

Sz. koronánk e rövid leirása után átmegyek annak *történelme* előadására. Nemcsak a rajta lévő képek görög és latin köriratairól, mi már magában véve méltó figyelmet ébreszthetne, hanem más jelekből is könnyen észreveheti a szemes vizsgáló, hogy sz. koronánk két, egymástól különböző részből áll. A latin korona aranyszine ugyanis észrevehetőleg elüt a görögétől. A képeken látható müvészet s a drágakövek minősége is nagyon különböző. A latin korona képei kevésbé művészi kéz művei, mert a művészetek nyugaton előbb hanyatlottak mint keleten. A görög betük is sokkal kisebbek mint a latinok. Ellenben a drágakövek a latin koronán nagyon kicsinyek, a görögön részint nagyobbak, részint fölül az előoldalon jókora nagyok. Ehez járul, hogy a görög köriratok egyikén későbbi összeillesztés nyoma láthatók. Föntebb ugyanis Dukas Mihály képe köriratánál megjegyeztem, hogy az *EN* szóból az *N*. meg van sértve, a *Βασιληυς* szóból pedig az utolsó ς betü csaknem egészen be van födve; valamint Bertalan apostol nevéből a B. betü s előle a SCS hiányzik s mind a négy helyen látszik, hogy ott szeg van beverve. Azonkivül négy apostol képe, néhány körirat, drágakő és gyöngy, melyeket pedig láttatni akart a müvész, a görög korona által be vannak boritva. Mindebből azt lehet *Kollerrel* következtetnünk, hogy a latin koronának két, egymást átmetsző iven kivül karimája is volt, mely most a görög korona alatt van elrejtve s hogy a latin koronán nemcsak Bertalan, Fülöp, András és Tamás apostoloknak egész, hanem tán a többi apostoloknak, néhány angyal- és szentnek drágakövek- és gyöngyökkel fölékesitett képei is voltak. Miből ismét az is következik, hogy a két korona müvészei egymásnak müveiről semmit sem tudtak, egymásnak kezére nem dolgoztak, hanem mindegyik tökéletes koronát készitett, azt nem is sejtve, hogy a kettő egykoron össze fog illesztetni. Azonkivül a kettő közt nincs illő arány s nem illenek egymáshoz, azt kivéve, hogy a görög korona nyilt és tágabb, a latin zárt és szűkebb s e miatt a görögbe beilleszthetett.

Az immár a kérdés: hol vette nemzetünk a görög, hol a latin koronát? E kérdésről sokat vitatkoztak egykoron tudósaink s a sok vita eredményeül azon ősi vélemény van véglegesen elfogadva, hogy a latin korona II. Sylvester római pápa, a görög pedig a bizanczi udvar ajándéka.

A latin koronát illetőleg: István fejedelem s nyomdokán rövid idő mulva valamennyi nemzetség feje fölvette a keresztséget. Ez által el volt háritva a veszély, hogy a keresztény népek és fejdelmek szövetsége el fogja a különben is már huzamosb idő óta bal eredménynyel harczolt magyar nemzetet nyomni. Istvánnak azonban arra is kelle törekednie, hogy a nemzet függetlensége a keresztény népek családában meg ne csorbuljon. Pannonia ugyanis egyházi tekintetben a lorchi és salzburgi érsekek megyéihez tartozott, kik most politikai külbefolyással fenyegették az uj hazát. Más részről pedig a X. században a fejdelmek megannyi hűbéresei voltak a római, a nyugati császárnak, ki valamint a római pápa, szintén osztogatott királyi czimet, de vele és általa hűbériséget is. István tehát, saját és nemzete függetlenségét mind a német császár mind a német püspökök felsőbbsége- és befolyásától megmentendő, királyi koronát kért a pápától Asztrik, némelyek szerint kalocsai érsek, *Szalay* szerint a pannonhegyi apátság feje (kiről azonban nem bizonyos, hogy Asztriknak neveztetett volna) vagy pedig, mi valószinübb, a Magyarországba érkezett Asztrik nevü egyik szerzetes, Rómába küldött követ által, kihez társakat is adott. Asztriknak Rómába érkeztekor II. Sylvester készen tartott már a lengyel Boleszláv számára koronát, de mivel Otto császár Lengyelországra, mint a német birodalom hübérére, igényt tartott, hogy meg ne bántsa őt a pápa, a lengyelnek szánt koronát Istvánunknak küldé azon bulla kiséretében, melyet magyar forditásban legközelebb „Hazánk" 1. f. 12. s k. l. is hozott. E korona, melylyel István 1000-ik évben királynak meg is koronáztatott, szent koronának latin része.

A görög koronáról különfélék történetiróink közt a vélemények. *Katona* és *Koller*, ugy vélik, hogy azt Dukas Mihály görög császár I. Géza királyunknak a XI. század második felében hálaemlék gyanánt küldé azon nagylelküségért, melyet Géza még herczeg korában tüntetett ki, midőn 1072-ben Salamonnal a görögök ellen harczolva, Belgrád bevételekor az elfogott görögökkel emberileg bánt, sőt egy részöket váltságdij nélkül szabadon bocsátotta, miért Salamon s a többi országnagy részéről rosz szemet vont magára. — Mások ismét azt tartják, hogy e koronát III. Béla kapta Manuel görög császártól. Mind a két nézet sok elmeél- és ügyességgel volt védve, de döntőleg bebizonyitva egy sincs.

Most immár a két korona egyesitve van, de mikor illesztetett egybe? bizonytalan. Történt legyen ez egyébiránt bármikor, az kétségtelen; mert számtalan történelmi adattal bebizonyitható, hogy e koronát ugy, mint talán egy nemzet sem a magáét, vallásos kegyelettel tisztelte s tiszteli maiglan a magyar, mit a „*szent, angyali, apostoli*" melléknevek is, melyekkel azt felruházta, váltig tanusitanak. *Szentnek* nevezzük mi e nemzeti kincset, mert a szent Isten müvének tartjuk, hogy nemzetünkben a keresztény vallás e korona által szilárdult meg s az által vettetett el közöttünk az európai müvelődés termékeny magva. *Angyalinak* nevezzük akár azért, mert rajta Mihály és Gábor arkangyalok képei láthatók, akár azért, mert történelmi hagyomány szerint angyal inté meg álmában II. Sylvester pápát, hogy a lengyel Boleszlávnak készitett koronát Istvánunknak küldje. *Apostolinak* nevezzük akár azért, mert rajta apostolok képei szemlélhetők, akár azért,

hogy Istvánunk apostolok nyomdokait követve maga hol kérve, hol fenyegetve apostolkodott az evangyéliom terjesztése körül. Mindez pedig nem eléggé utal-e arra, hogy a nemzet vallásos eszméket kötött a kereszténységével egykoru ezen kincséhez? hogy mintegy rajta olvasta az isteni parancsot, hogy a vele megkoronázott királyban Istentől rendelt felsőséget tisztelni, annak engedelmeskedni kell? Csoda-e tehát, hogy a vele földiszitett királynak személyét is „*szentségesnek*" mondjuk mind e mai napiglan. Ám gunyoljátok hát, mint péld. *Grossing* vagy *Grellmann*, lelketlen érczdarabnak sz. koronánkat, ti nem ismeritek annak tekintélyét és hatalmát; e tekintélyt, e hatalmat tudtul adhatnák nektek Dráva partjai, hol Imre királyunk letevén fegyvereit, egyedül palczával kezében, lassu lépésekkel testvére, Endre táborába ment s Imre kiáltására: „Látni akarom, ki fogja ontani a király vérét!" a fegyveresek néma tisztelettel hátráltak s Imre karjánál ragadván Endrét, őt a megdöbbent sereg sorain keresztül saját táborába vezette és a kheenei erősségbe Varasd mellett foglyul küldötte; ti nem ismeritek a tisztelet és engedelmesség azon fogalmát, melyet Gara Miklós nádor többször ismételt mondata kifejez, hogy „a sz. koronával megkoronázott királyt, habár vadállat volna, nagy bűn nélkül megsérteni nem lehet" a magyar királynak, kit már méltóságának fönségessége szentségesnek tesz, oly nagy levén Sz. István koronájával megkoronáztatása után sérthetetlensége.

Sz. koronánk, hogy már későbbi történelme előadásához fogjak, az Árpádok alatt, kiknek családjához volt kötve a trónöröklés joga, kevés viszontagságon esett át. Legelső bujdosását emlitik évlapjaink Imre halála után, ki III. Lászlónak, öt éves gyermekének, Endre testvérét nevezte gyámjául. Endre nem idegenkedett a gyermektől, de hitvese, a Bánk bán által később megölt Gertrud, merani herczeg leánya, kit Imre, mig Endre a kheneei erősségben fogva ült, szüléihez visszaküldött, ujra visszajött az országba s közte és László anyja közt kitört a viszálykodás, minek folytán László anyja neveletlen fiát és a sz. koronát Leopold ausztriai herczeghez vitte, ki haddal akarta a magyar trónra ültetni a királyi árvát, de ennek kevéssel utóbb bekövetkezvén halála, Leopold a koronát visszaküldé Endrének.

Kevéssel azután, ugyanazon században, megtörtént a gyászemlékü tatárpusztitás. Csodálatos, hogy eddig nincs sehol emlitve vagy napfényre hozva olyan okmány, melyből megtudhatnók, hol volt azon vészterhes idő alatt sz. koronánk elrejtve? Nem volt-e azaz esztergami erősségben, vagy Székesfehérvárott, vagy a sz. mártoni zárdában, mely helyeket a tatárok be nem vehettek, megőrizve?

Változatosabbak a vegyes házakból származott királyok alatt sz. koronánk eseményei. III. Endrének, az Árpádhoz utolsó fiivadékának halála után polgárháboru tört ki a királyválasztás miatt. Az egyik párt Venczelt, cseh királyt, Kunegundnak, IV. Béla unokájának fiát, a másik párt Róbert Károly sziciliai fejedelmet választá királyának. Győztes az első párt lőn, melynek legjelesebb tagjai János kalocsai érsek s az ország nádora trencséni Csák Máté voltak. A cseh király azonban maga helyett hasonnevü fiát ajánlá, ki Székesfehérváron Sz. István koronájával megkoronáztatott. De a bukott pártot VIII. Bonifacz római pápa vette pártfogása alá s Magyarország lakosait Venczel iránti kötelezettségök alól fölmentette s egyházi átok büntetése alatt megparancsolta, hogy Károlyt ismerjék törvényes uroknak. Ez, a pápának hatalmáról akkoron uralkodott fogalmak szerint,

hatott, vagy tán még inkább az, hogy Venczel már 15 éves korában annak kezdett mutatkozni, kinek a cseh nép röviddel utóbb ismerni tanulta: részegeskedőnek, játékosnak, Prága-utczáin éjente garázdálkodó korhelynek. Párthivei tehát naponkint fogytak, miről értesülvén atyja, számos fegyveres élén Budára jött s fiát a koronával együtt Csehországba vitte. Koronánk igy Prágába jutott s Venczel róla lemondván, azt Otto bajor herczegnek, IV. Béla unokájának, ki a kihalt Árpádháznak mind Venczelnél mind Róbert Károlynál közelebb rokona volt, adta át. Otto, a magyar trónt elfoglalandó, hogy Rudolf ausztriai herczeg leseit kikerülhesse, Ausztrián keresztül kalmárnak átöltözködve hozta tokban a koronát, de Fischamendhez érve, midőn hajóra készült szállni; észrevette, hogy a drága féltett kincs el lőn vesztve; az uton tehát, melyen jőtt, visszaküldé egy kisérőjét, ki a koronát tokostul egy pocsolyában csakugyan megtalálta. Otto azután háboritlanul érkezett az országba s még azon évben, t. i. 1305-ben Székesfejérváron megkoronáztatott. Onnan Budára jövén a város utczáin nagy ünnepélyességgel, királyi palástban, a koronával fején végig lovagolt, hogy az egész nép István utódát lássa benne, sőt később az ország tiszai részeit is ugy járta be, magával hordván, hogy idegen kezekre ne jusson, a koronát. Párthiveit szaporitandó a tiszai vidékről Erdélybe ment át, hol, mint a felső részeken Csák Máté, Apor László volt vajda, rablás és zsarlás utján roppantul meggazdagodott férfiu, vonakodott elismerni Otto királyi hatalmát. Otto, hogy megnyerje a hatalmas embert, némelyek szerint, leányát hitvesül kérte magának; de Albert római király megvesztegette Aport s ez Ottót elfogván, a királyt és koronát Gyulafejérvárott őriztette. Az uj pápa, V. Kelemen, hogy Róbertet segitse a magyar trónra, Ottót átokkal fenyegette s mivel Apor vonakodott Róbert részére kiadni e követség által fölkért koronát, Gentilis pápai követ által átokkal sujtatott és Erdély egyházi tilalom alá vettetett. Otto nem annyira Apor, hiszen ő letartóztatására kevés gondot forditott, mint inkább Serény Imre kezéből szabadságát visszanyervén, Erdélyből orosz földre s innen Boroszlóba vette magát; Aport pedig Omode, a nádor, és Tamás esztergami érsek fényes jutalom igéretével rábirták, hogy Róbertet királynak ismerje és a koronát visszaadja, mit 3 év mulva 1310-ki jul. 1-én Szegeden teljesitett is. Róbert azután Székesfejérváron elvégre az igazi szent koronával is megkoronáztatott.

Lajos, Zsigmond, sőt Albert királyaink alatt is sz. koronánk nyugton volt, hanem az utóbb nevezett halála után elég gondot okozott nemzetünknek. Albert ugyanis Neszmélyben meghalván, méhben hagyott gyermekét azon esetre, ha fiu találna lenni, Pozsonyban rendelé neveltetni s az ország gondjait 9 tagu gyámtanácsra bizta. Özvegye azonban, Erzsébet, inkább maga szeretett volna uralkodni, a magyarok pedig az akkori, több felől aggasztóknak mutatkozó viszonyok mia‘t féltek a haza kormányát nő-kezekre bizni. Igy noha Erzsébet a kormány élére állt s a koronát hiveinek beleegyeztével György bazini gróf-, akkori koronaőrtől átvette, de Gara Lászlót koronaőrnek nevezvén s a Cilleiket különös kegyelmekkel tetézvén, a kedélyeket magától annyira elidegenitette, hogy férfikormány általánosan ohajtatott. A Budán országgyülésileg együtt volt rendek nevében tehát Gara László fölkérte a királynét, lépne házasságra Ulászlóval, a lengyelek ifju királyával, kit a magyarok is fejdelmökül ohajtanak. Sokak unszolására Erzsébet Visegrádon, hova Budáról ment, a rendek akaratába beleegyezett s Ulászló meghivására követség küldetett. Mig ez megbizatásában eljárt, Erzsé-

bet szülésideje közeledett s ő Pozsonyba indul, hogy a születendő gyermeket, Albert végrendelete szerint, ott neveltesse; de Komáromnál megállapodik s itt Cillei Ulrikkal a korona elsikkasztását elhatározza. Ez elsikkasztás végrehajtásának módjáról egymástól eltérőleg irnak történetiróink. Némelyek, péld. *Engel*, azt tartják, hogy midőn Erzsébet szülötte 1440-ben május 15-én Székesfehérvárott megkoronáztatott, koronázás után az özvegy királynő a korona helyett egy udvarhölgynek a szokott selyem takaróban egy göröngyöt adott át s azt pecsételtette be a ládába, az igazi koronát pedig magánál tartotta meg. Mások, mint *Teleki* és *Szalay*, az elorzást végre hajtott Kottanner Ilona, ki Erzsébet hasonnevü leányának *Teleki* szerint udvarhölgye, *Szalay* szerint dajkája volt, előadásán indulva azt, a mi valószinűbb is, irják, hogy Erzsébet Komáromból, hol, mint emlitém, utjában megállapodott, a kényes ügy végrehajtására Kottannernét küldé el, ki a visegrádi vár és azon kamara állását, hol a korona tartatott, igen jól ismerte. A csiny végrehajtását igy olvassuk *Telekinél*: „Kottannerné egy a titokba avatott magyar urral oly szin alatt, hogy a királyné udvarának, mint látszik készakarva, hátrahagyott osztályát, több udvari hölgyet és nőcselédet, a királyné után vigye, visszament Visegrádra. Itt febr. 20-kán éjjel Kottannerné a koronához vezető előszobát, melybe külön bejárás volt az udvari hölgyek terméből is, elfoglalja; az emlitett magyar urat egy szolgájával titkon bebocsátja, azon kamarának, melyben volt a szent korona, első ajtaját a királynétól kapott kulcsokkal kinyitja, és mig férfi segédjei a belső ajtón és a koronát magában foglaló ládán levő pecséteket, zárakat és lakatokat felszaggatják, feltörik, lereszelik, vagy a királynétól kapott kulcsokkal felnyitják, a koronát kiveszik, mind a ládát, mind különösen a kamara belső ajtaját, a mennyire lehete, az e végett hozott uj lakatok és a királyné pecséte segitségével megint előbbi állapotjába teszik, nem kis aggodalom és félelem közt őrt állott. Ezen nehéz munka egész éjjel tartott és hajnalban a merész nő az elrablott és azután gondosan elrejtett kincscsel, egy külön szánon, a királyné udvari hölgyeinek és nőcselédeinek kiséretében megindult és még az nap késően estve Komáromba ért". Erzsébet a koronának megérkezte után néhány óra mulva fiat szült s azt *Széćsy Dénes* esztergami érsek által Lászlónak kereszteltette s most már házasságáról Ulászlóval hallani sem akart, hanem fiát Székesfehérváron megkoronáztatta, a szokott esküt Cillei Ulrik tevén le helyette. A koronázás után hire érkezett, hogy Ulászló nemcsak bejött az országba, hanem már Budán is van; Erzsébet e miatt Győrbe vonult. Fejérvárról elindultakor a korona a bölcsőbe tétetett bepakolva, párnákkal betakartatott és igy fektetett reá a kis király. Győrött sem levén biztos helyen Erzsébet, fiát Sopronba küldé, maga pedig Pozsonyba ment a koronával együtt. Ezen utjában, igy beszéli szóbeli hagyomány után *Révay*, elárultatásától tartván és talán fiát utjában meglátogatni ohajtván, az országutakat gondosan elkerülve s igy jutott mellékuton a Rábaközbe, Sopronvármegyébe. Itt egy vak hir annyira megijeszté, hogy személyére nézve a mihályi várban Kapuvár mellett keresett menedéket, a még jobban féltett koronát pedig ide sem merte vinni, hanem egy avult fűz odvába rejtette el, annak különösb őrzését a vár meghitt birtokosára Lorándira bizván; később a hir hamisságáról tudósittatott, a koronát megint magához vette és utját folytatta.

Ezek történte közben Budán azt végezte az országgyülés, hogy Ulászló koronáztassék meg. A honatyák az országos ékszereket Visegrádról áthozatják s midőn a koronát a ládából, melyen máris erőszaknak látszottak je-

lei, ki akarják venni, abban nagy ijedtségökre a szent korona nem találtatott. Az ijedtségét haraglángba borulás váltá fel s ha Ulászló közbe nem veti magát, Garát, a koronaőrt, kire az elsikkasztás vagy legalább előmozditásának gyanuja esett, tán nyomban felkonczolták volna; de a szenvedélyek csillapultával az ügy az országgyülés elébe hozatott; hol azonban a tűz még nagyobb erővel lobbant fel. A vár kapui, hogy Gara és hivei el ne osonhassanak, mindjárt bezárattak, a felzudult nemesség nagy zajgással kivánta a koronaőrnek, mint hiteszegett árulónak, halálát; elfogatását és börtönbe vettetését nem is lehete gátolni; de utóbb eléglették a rendek, hogy sorsa további elhatározásaig Rozgonyi Simon, Hederváry Lőrincz és Ujlaki Miklós őrizetére bizassék, kik őt három nap mulva, midőn a nép dühe lecsendesedett, szabadon bocsátották, de a visegrádi várnagyságtól megfosztatott. A korona e szerint oda s Ulászló mégis megkoronázandó volt; mi országgyülési végzésnél fogva Fehérváron Sz. Istvánnak ottani ereklyéjén volt koronával, melyre a szent korona hatása átszállittatott, meg is történt.

Erzsébet látta, hogy fiának ily körülmények közt csak fegyverrel szerezheti meg a trónt, de hadviselésre nem levén pénze; házi koronáját 1440-ki aug. 3-án Fridrik német királynak 2500 aranyért két évre elzálogositotta. E korona a történetirók eddig egyező véleménye szerint a szent korona volt volna; e véleményt azonban *Birk Ernő* napjainkban megczáfolta s utána mind *Teleki* mind *Szalay* ezt irják, hogy Fridriknek koronánk a kis Lászlóval váltságpénz nélkül adatott át. Igy jutott koronánk külföldre, Fridriknek kezeibe, ki azt Bécsujvárosban őriztette s honnan csak 24 év mulva Mátyás alatt több dugába dölt alkudozások után hozatott vissza az országba.

Ulászlónak ugyanis Várnánál eleste után az árván született László némely föltételek alatt királynak elismertetett s az országba érkezéseiglen a haza kormányzása, tán emlékezéssel az ősök hét vezérére, hét kapitányra bizatott, Fridrikhez pedig követség küldetett; hogy Lászlót és a koronát tőle visszakérje. A követség tagjai Széchy Dénes bibornok, Gara László machói bán, Ujlaky Miklós erdélyi vajda, Gathalóczy Mátyás veszprémi püspök, Marczaly Imre s még számos mások valának, kik 1445-ki sept. 30-kán érkeztek meg igen fényes kiérettel Bécs, *Szalay* szerint Németujhely alatt: ötszáz czifra nemes lovag, kétszáz pánczélos gyalog és 24 kocsi követték őket a király s korona elhozása végett, de Fridrik követelései miatt mind a kettő nélkül tértek vissza. Jelentvén eljárásuk eredményét az országgyülésnek, ez, egyéb intézkedésein fölül, Hunyadyt kormányzónak választá s Fridrikhez uj követséget küldött Bécsbe, mely a kis királynak és koronának visszaadását hathatósan sürgesse; de 1446-ki oct. elején tagadó választ hozott, miért a magyar országló szék Fridrik ellen háborut rendelt, melyben tartományai és Ausztria egy része feldulattak. Az 1447-ben folyt alkudozások szintén eredménytelenek maradtak. Követség követséget, alkudozás azután is majd minden évben alkudozást váltott fel, de Fridrik a korona kiadására nem volt rábirható s László, gyámoltja halála sem tette engedékenyebbé.

A megválasztott Mátyás jól tudva, minő sulyt fektet koronájára a magyar, röviddel trónra lépte után a szent koronát fejére kivánta tétetni s az által királyi székét, mely ellen annyian áskálódának, megerősiteni. Tanácskozék tehát Szilágyi Mihály, Szécsi Dénes érsek, Vitéz János, Rozgonyi István, Kanizsay László, és Szakolyi Péterrel, kik egyhanguan abban

állapodtak meg, hogy Fridriktől a szent koronát mindenekelőtt szép szerével kérje vissza, de ha ezt ő tenni nem akarná, tüstént hadat üzenjen neki. Mátyás tehát 1458-ban ily utasitással küldötte Vitéz Jánost két más követtel Fridridhez. De alattomos bujtogatók s áskálódók ekkor sem hiányzottak. Ujlaky Miklós ugyanis, Gara László, Bánfy Pál, Palóczy László, Zsigmond szentgyörgyi gróf, Baumkircher és Hildeborn titkon levelet küldének a császárnak és meginték őt, ne engedne Mátyás kivánságának, mivel ők egész pártjokkal az országot, ugyis nekie szánták. Mi volt természetesebb annál, hogy az annyiszor sürgetett koronakiadást annyiszor megtagadott császárt ily előzmények után hiusága is az eddigi ösvényen akaratos megmaradásra ösztönzé s Magyarországnak fényes tulajdonaiban akkor még fölnem ismert ifju királyát csipős szavakkal is bántalmazá? Mátyás más kedvetlenségekkel volt elfoglalva, hogysem mindjárt haddal támadhatta volna meg a gőgös sértegetőt. Messze vezetne tárgyamtól, ha a több izben folyamatba tett, de mindig meghiusult alkudozásokat vagy Mátyásnak Fridrikkel folytatott hadakozását, melynek egyik okát mindig a korona tevé, részletezném; azok elvégre 1462-ben a koronának elvalahára visszanyerése örvendetes reményével kecsegtették a nemzetet. Közelnek mutatkozott már ez idő, hogy a legfőbb hatalomnak annyi év óta nélkülözött jelvénye visszahozatván, meg fognak örvendeztetni a busongó szivek. Mert az emlitett évben a pesti országgyülésen mindenekelőtt a Fridrikkel megállapitott békepontok hirdettettek ki. Nagyon sulyosoknak találták azokat a karok és rendek, de hogy szeretett királyukat a szent koronával felavathassák, a pontokat érdemökre nézve némely apróbb, további alkudozásokra utasitott módositásokkal elfogadták, helybenhagyták. De nagyobb volt a baj a korona kiváltására megkivántató tetemes öszveg beszerzésére nézve. A jó akarat azonban, a kendőzetlen hazaszeretet ezen is könnyitett. A világi és egyházi nagyok jó példával menvén elő, mindegyik, követei által még maga Thomasevics István bosnyák király is, tehetségéhez képest önkéntes ajánlatokat tőn. Az egész nemesség sem maradt hátra, hanem minden nemes személytől egy arany forintot igért. A királyi városok nem levén az országgyülésen jelen, maga a király vetett ki rájok adót tehetségökhöz képest, például, Bártfára 2000, Kassára 5000 arany forintot. Külön felszólitására a raguzaiak sem tagadták meg ajánlatukat. Az erdélyiek is egész készséggel feleltek meg a felszólitásnak és minden házhely után egy arany forintot igértek. Ily előzmények után a békének Fridrikkel végső megkötése és a korona átvétele végett 1463-ban a tolnai országgyülés biztosokul Várday István kalocsai érseket, Vitéz János nagyváradi püspököt, Ujlaky Miklós erdélyi vajdát és horvát bánt, Palóczy László országbirót, Zápolya Imre főtárnokot és az ország felső részeinek kapitányát, Lambergert és Thuróczy Benedeket küldé ki. E biztosok, mihelyt a szükséges pénzt összeszedhették, megindultak és mind biztonságuk, mind nagyobb fényök tekintetéből 3000 fényes készületü ifju lovagot, kiknek arany s ezüst kardjai és lószerszámai voltak, melyek a napsugárokban lángot látszottak magok körül szórni, vittek magokkal. E fényes kiséret szeget ütött a gyanura mindig kész Fridrik fejébe, ki a nagy kiséretben félelemre okot látva, csak a váradi püspököt bocsátá németujhelyi várába 200 lovaggal, a többi kénytelen volt Sopronba visszatérni, honnan a császárral uj alkudozások indulának meg, melyek majd négy hétig tartottak s a föltételeket jul. 19-kén erősitette meg a Sopronban tartózkodó küldöttség különös irományt által; ugyanaz nap pedig maga a császár is aláirta azokat. A békepontokat, mint fölvett tárgyamhoz

nem tartozókat, mellőzöm. Az okmányok kicserélése után a korona kiváltásához, s igy az egyesség végrehajtásához kellett volna fogni. De a felek közt a legnagyobb bizodalmatlanság uralkodott. Közhire volt, hogy a császár egy más, a valóságoshoz mindenekben hasonló koronát készittetett; ezt Fridrik maga sem tagadta, azt advány okul, hogy ez által kivánta e kincs ellopatását akadályozni. Vitéz maga a koronát nem ismervén, félt, hogy a ravasz fejedelem által megcsalatik és azért azt sürgette, hogy az öreg Palóczy László, kinek gyakran volt alkalma bátyjánál, György esztergami érseknél, a koronát látni, jőjön át Sopronba az átadandó korona megtekintése s valóságának megvizsgálása végett. Ez a valóságos koronát a hátulsó részen levő szép zafir alig észrevehető repedésén fölismervén, Fridrik, kinek a váltságpénz iránt ujabb kétségei támadtak, Baumkirchert és Grofnitzert küldötte Sopronba a többi magyar követek felhivására oly titkos utasitással, hogy egyszersmind szerezzenek magoknak biztos tudomást a neki igért öszveg valóságos megléte iránt. A magyar követség Sopronban maradt tagjainak közelgetésével uj akadály adta magát elő abban, hogy a császár a pénz fölvétele előtt a koronát Neustadtból kiereszteni, a magyar követség pedig a pénzt a korona kiadása előtt a császárhoz küldeni nem akarák. Végre is abban egyezének meg a felek, hogy a város kapujában jőjenek össze és egyszerre adassék át a korona a magyaroknak s a pénz a császáriaknak. E szerint a magyar követség a pénzt, melyről az egyező levelekben semmi emlités sincs, melyet azonban minden csalódás nélkül 60000 arany forintban állapithatunk meg, letevén, a koronát julius 24-kén hat óra tájban átvette és mindjárt más nap jul. 25-kén ezen örvendetes történetet az egész országban kihirdettette.

A korona valóságos átvétele után még az nap Rüdesheim Rudolf, a pápa biztosa, megerősitő levelet adott ki a békepontok iránt, melyben megjegyzi, hogy azoknak következtében a korona valósággal az ő és a torcelloi püspök kezein által ment Mátyás követeinek kezeibe. Jul. 26-án Mátyás is megerősitette a föltételeket, melyek a korona valóságos átvételével némely részben végre is hajtattak. Mindezen egyezéseket még azon évben megerősitette a pápa is. A korona pedig mindjárt átvétele után nagy kisérettel és ünnepélylyel Sopronba hozatott, hol három nap volt a kegyeletes tisztelet tárgyául kitéve. Sok nép tódult össze az országos kincs megtekintésére, mivel az majd 24 év óta volt az országon kivül. Sopronból Budára vitetvén, „ezerenként, ugymond *Decsy*, mentenek eleibe, térdet fejet hajtottak a koronát vivő szekér előtt és szünetlen hányták magokra a keresztet. A vakok, bénák, sánták, nyavalyások kivitették magokat az utaknak széleire oly hiedelemben levén, hogy ezen angyali koronának csak árnyéka is épekké s egészségesekké fogná őket tenni. A szárnyon repülő hir Budára is eljutván, fegyverbe öltöztette a férfi lakosokat, elkészitette a levegőeget csattogtató hadi szerszámokat és az örömmel megtért követeknek eleibe mennydörgő szózatokat fuvatott. A papok szentséges ruhákba felöltözve és lobogó zászlókkal mentenek régen óhajtott drága kincsöknek elfogadására. Azután a felső várba érkezett és letétetett e szent zálog". Mátyás a korona megérkeztekor nem volt Budán jelen, Bosniában a törökök ellen hadakozván, de annak szerencsés megérkeztéről követek által tudósittatott s vele a következett 1464. elején megkoronáztatott.

E dicső királyunk halála után a korona, fia Corvin János kezeiben volt. 1490-ki jun. 17-kén 33 egyházi s világi urral kötött szerződése szerint annak nyomban kiadására volt volna köteles, ha királynak nem ő választa-

tik. De az ingadozó lelkületü ifju megbánta a szerződés emlitett pontját s látván, hogy megbuktatják őt a pártoskodók, a koronát előre küldé s fegyvereseivel a Drávához indult, de Báthory István és Kinizsi Pál jul. 4-kén az országnagyok meghagyásából utána siettek s Tolnában a Csonthegy mellett csatát vesztett. A koronával azután Pécsre menekült, II. Ulászló pedig királynak választatott. De hogy megkoronáztathassék, Corvin felekezetével alkudozások nyittattak meg, melyek pontjainak mindkét részről megállapitása s elfogadása után János személyesen Visegrádra hozta a koronát, rajta diadalmaskodott versenytársa számára.

A mohácsi vész után szent koronánkra is gyásznapok derültek. Őre Perényi Péter vala. Lajos halála után Zápolya János is koronára vágyott. Ő Tokajban, I. Ferdinand pedig Pozsonyban királynak választatván mind a két fél azon buzgólkodott, hogy kezébe kerithesse a koronát s általa megnyerje a közvéleményt. Perényi, nála levén mohácsi vészkor a korona, ezt Zápolya hiveinek adta át, ki azután 1526-ban Székesfejérváron vele meg is koronáztatott, Perényit erdélyi vajdasággal jutalmazván meg, a korona is nála hagyatván. De a nádor Bátory István, Ferdinand hive és Zápolya versenytársa, Perényit fényes igéretekkel Ferdinandnak megnyerte s igy történhetett meg, hogy Ferdinand is ugyancsak Székesfejérváron 1527-ben szintén a szent koronával megkoronáztatott. A korona ismét Perényi gondviselésére bizatott világos jelül, mi nagy vélemény uralkodott akkor a korona szentségéről s minő tekintélyes volt a koronaőr hivatala. A koronát Perényi a helyett hogy Visegrádra vitte volna, magánál tartotta meg, s mivel időközben Szoliman ujra beütött az országba, előbb siklósi várából családostul Kaposvárra menekülvén, biztositása végett a koronát is magával vitte. Utközben Kajdacson hált. Itt őt, mint Zápolyától elpártoltat, ennek egyik hű párthive, Szerecsen János, foglyul ejté s utóbb Bánfi Jánosnak, Zápolya egyik legbuzgóbb párthivének átadta, ki őt a koronával együtt Szoliman kezeibe szolgáltatta, ez pedig a koronát megtartotta s végre védenczének, Zápolyának, mintegy uj ajándék- és jutalmul, midőn már két állomásra volt Pesttől, Athinay Deák Simon által, kit tudománya miatt különösen kedvelt, kézbesitette.

Zápolya halála után özvegye, Izabella, hosszas alkudozások után 1551-ben jul. 19-kén Erdélyt és a szent koronát s a koronázáshoz tartozó egyéb ereklyéket, melyek azután Tokajba Seredyhez s innen Bécsbe küldettek, I. Ferdinand képviselőinek Kolosváron átadta. Az ország e kincse, hogy birtoklását senki ne tehesse Ferdinandnak kétessé, kiköltözött e szerint a hazából s később még Bécsnél is távolabb, Prágába vitetett, honnan utóbb csak rövid időre, Miksa és Rudolf megkoronáztatásakor, látogatta meg az ősi hazát. Visszahozatalát számtalanszor, de mindig foganatlanul követelte országgyülésein a nemzet, mig végre II. Mátyás, hogy az által is népszerübbé tegye magát, de meg a rendek is a koronázás előtt ugy kivánták, 1608-ban Pozsonyba, mint őrizetének ezentul állandó helyére, visszahozatta s vele, mert bujdosásából visszakerült, szokottnál nagyobb lelkesedéssel megkoronáztatott, őreiül Révay Pétert és Pálfy Istvánt nevezvén ki, kiknek azt herczeg Lichtenstein Károly, Illésházy István nádor és Meggau Lénárd Stilfrid főkamarás kézbesitették.

Prágában a nemzethez méltó, fényes, ünnepélyes volt átadása. A hadseregével Prága előtt állott Mátyás, Rudolf lemondása után, a magyar táborból 300 bárót, nemest, köztök több hadvezért, mindnyájan a katonaság és nemzet virágát, többek közt Thurzó György fővezért, Zrinyi Miklóst, a

halhatatlan Zrinyi Miklós unokáját, Pálfy Istvánt, Pálfy Miklós fiát, Bosnyák Tamást, idősb Révay Ferenczet, Aponyi Pált, Ostrosics Istvánt s másokat választott, kik fegyverek, ezüst és aranytól csillogva, hiúz kaczagányokkal földiszitve a koronát a táborba valának viendők. Jun. 17-én Rudolf elhivatván Dietrichstein bibornokot, a koronát s más királyi ékszereket neki átadá, egyszersmind megparancsolá, hogy azokat a főherczeg táborába vigye, ki azokat hat fejér lóval befogott hintóban, arany szőnyeggel beboritva, Wallenstein Ádám főlovászmester és Himelreich Tiburcz kiséretében, ő maga előtte kocsizván s Prága valamennyi városnegyedét bejárván, Mátyás táborába szállitotta. Kisérték még a főhivatalnokok, sok tanácsos 200 nemes lovaggal, mindnyája Mátyásnál tisztelkedvén. A nagyszerü látvány emlékének megörökitésére Mátyás is Prága sik mezején 16000 lovas és gyalogból állott egész hadseregét csatarendbe ágyuival együtt kiállitotta. A drága arab szőnyegekkel földiszitett hadi sátorban Dietrichstein a ládát átadva, a szent koronát s egyéb jelvényeket egy magasb asztalra ékes beszéd mellett kirakta; szavaira Mátyás válaszolt, őt pedig a magyarok nevében Lépes Bálint üdvözölte. Trombiták és dobokkal jel adatván azután, hogy ott a szent korona, örömvihar szállta meg a hadsereget s valamennyi ágyu és puska légreszkettetőleg háromszor süttetett el. Mire Mátyás számos hadvezér és cseh országnagynak a zöld réten lakomát adott, melynél Dietrichsteinnal maga elnökölt, hol a császár, Magyar és Csehország, s Ausztria jóléteért poharak ürittettek s mindenki késő éjig vigadozott. Az ünnepély végeztével a magyar hadvezérek arra kérték Mátyást, hogy vitesse a koronát általok a hazába, vagy ha ez neki nem tetszenék, igérje meg, hogy azt a nemzet megnyugtatása végett mielőbb az országba viteti s magát vele megkoronáztatja. Mire azt felelé Mátyás, biznák a koronát az ő gondviselésére, ő azt annak idejében megkoronáztatása végett el fogja magával vinni, mit azután teljesitett is. Képzelhetjük, minő örömmel fogadtatott, 70 évi távollét után, Pozsonyban a korona.

II. Ferdinand és Bethlen Gábor erdélyi fejdelem közt kiütvén a háboru, ez amarra nézve oly kedvezőtlenül folyt, hogy Bethlen elfoglalván Pozsonyt, a koronát is őreivel együtt hatalmába keritette, később pedig Zólyomba küldötte. Beszterczebányán királynak választatott ugyan s e méltóságot el is fogadta, de magát meg nem koronáztatta, hanem roszra fordulván ügyei, a koronát Kassára, innen Ecsedre szállittatta. Megköttetvén Nikolsburgban a béke, Bethlen a koronát Ferdinand biztosainak 1622-ki mart. 20-kán Kassán átadatta, mely a békekötés egyik rendeletéhez képest az országgyülés megnyilásaig Trencsénben őriztetett, hova számos országnagy, ezer lovas, és ezer gyalog kisérte. Trencsénből Sopronba Eleonóra császárnő megkoronáztatására (1622. jul. 26.) vitetett. Közeledvén a városhoz, az egész nép, katonaság, országgyülés elébe tódult, a falakról ágyuk dörögtek, trombiták és dobok harsogtak. Koronázás után ismét régi helyére Pozsonyba szállittatott.

III. Ferdinand alatt a Rákóczyféle mozgalmak alkalmával, de csak rövid időre, 1645-ben Győrbe, utóbb ugyanazon okból Bécsbe költöztetett. De itt sem volt állandó maradása, mert Kara Mustafa 300,000 törökkel Bécsnek tartván, szent koronánk Linczbe s Passauba vitetett. Vissza a hires 1687-ki országgyüléskor hozatott, a midőn I. József megkoronáztatott, egyszersmind törvény hozatott, hogy a korona ezentul mindig Pozsonyban, a vár nyugoti szöglettornyában magyarok által őriztessék, mi 1784-ig ugy is történt.

Az emlitett évet nevezetessé tette II. József szent koronánk történelmében. Ő nem tartván magát, hogy ujitásait sükerrel behozhassa, megkoronáztatásra kötelesnek, a koronát, a nemzet meglepetésére, Bécsbe rendelte fölvitetni. Sikertelen volt a helytartótanácsnak s kir. kamarának őt föltételétől elvonni törekvő buzgó kérelme. A nemzet szent záloga őreinek könnyei közt Bécsbe fölkisértetett s a kir. kincstárba tétetett. A különben jó akaratu s bölcs, de reformjait katonai szigor- és gyorsasággal végrehajtani ohajtó fejdelemnek nem a századok óta megszokott uton hozott rendeletei, fokról fokra növelték nemzetünkben a sajgó elkeseredést, mit a mély belátásu uralkodó ugy kivánt két nappal halála előtt lecsillapitani, hogy az ősi alkotmány visszaállitásával a koronát 1790-ben Budára Keglevics József és Nádasdy Mihály kiséretében visszaküldötte. Azon fejedelmi leirat melylyel *József* császár ezt a magyar és erdélyországi megyékkel tudatja, — az eredeti latin szövegben igy hangzik :

„Reverendi, Honorabiles etc. Quum Generalia Regni Comitia, quorom celebrationem Vobis Regii Verbi Nostri sponsione interposita, nuper, Die quippe 18. Decembris Anni nunc elapsi 1789. polliciti eramus, a Legali Nostri Coronatione, inauguralisque Diplomatis ad mentem art. 2. 1723. Expeditione, auspicari, atque ideo dictis Regni Comitiis ipsi in persona praeesse velimus, inde factum est, quod eorundem celebrationem ad pacata tempora remittendam duxerimus; quippe Nobiscum reputantes, Nos Curis Belli solutos, recuperatisque, quae nunc vi Morbi labefactatae sunt, viribus, Nos totos curandis Comitiorum Regni negotiis consecrare posse. Ne tamen Vos exspectatione incerti adhuc agendorum Regni Comitiorum temporis diutius sollicitos teneamus; constitutum Nobis est, haecce Comitia non ultra Annum insequentem 1791. differre. Atque ideo Vos hisce Verbo Nostro Regio certos reddimus, venturo Anno Generalia Regni Comitia per Nos certo indicenda, eaque ratione per Leges praescripta celebranda esse.

Non tamen his adhuc teneritudinem paterni Nostri in Gentem Hungaram animi Limitibus constringere volentes; Ut hoc etiam, quod adhuc ad celebrationem Regni Comitiorum intercedit, exiguo temporis intervallo, Votis Vestris penitus satisfiat, ultro proprio Cordis Nostri motu Clementer decrevimus, publicam Regni, Reique Justitiariae Administrationem, cum 1-ma venturi Mensis Maji ad eum plane Statum reponere, in quo ea fuerat, dum Anno 1780. post Decessum Serenissimae Dominae Imperatricis Viduae et Reginae Apostolicae, Matris Nostrae desideratissimae, Regni Gubernacula capessiveramus; quippe qui cum instituta quaepiam publicae Administrationis inde ab exordio Regiminis Nostri, studio provehendae communis felicitatis, eaque spe immutanda duxerimus, quod ea Vobis usu edoctis placitura essent, nunc de eo sertiores redditi, Vos priscam Administrationis formam malle, atque in ea sola Vestram et quaerere, et invenire felicitatem; nihil moramur hac etiam in parte Vestris deferre desideriis, nempe cum unice, prosperitatem Regimini Nostro concreditarum Nationum ardenter cupiamus, illa ad hanc obtinendam via Nobis gratissima est, quam certius eo ducere communi Nationis consensione intelligimus.

Quare cunctis Regni Comitatibus in suam pristinam, et Legalem auctoritatem, tam quoad negotia in Generali vel Particulari Congregatione pertractanda, quam et legaliter legendum Magistratum restitutis; reddita Liberis Regiisque Civitatibus, item Districtibus separatas Portas habentibus prisca sua ac Legali Activitate, reliquas etiam Ordinationes inde a Regimine Nostro elargitas, quae sensu communi Legibus adversari videbun-

tur, hisce pro sublatis, et extra vigorem positis, declaramus; Volentes nihilominus, ne interea, donec de earum Individuali Sublatione ulteriores, de quarum adornatione jam Mandata dedimus, ad Vos Dispositiones pertigerint, ad vitandam publicae Administrationis Conturbationem, quidpiam sponte immutetur, prout etiam Vos, donec Supremus Comes, quem de recipiendis proximius Muneris sui functionibus una certiorem reddi jubemus, Legalem suam Auctoritatem exercere potuerit, a moderni Vestri Fungentis Supremi Comitis inviationibus tantisper praestolari debeatis.

Caeterum decrevimus, ne vigori Decreti Nostri Tolerantialis nuncupati, item quod Parochiarum Regulationem concernit, denique relate ad Subditos, eorumque nonmodo tractandi rationem, sed et nexum cum Dominis eorum Terrestribus quidpiam decerpatur; quum alioquin haec et cum Legibus rite componi possint, ac Naturali aequitati innitantur; Parochiarum Regulationem autem etiam Nostrum, qua Summi Ecclesiarum Patroni munus a Nobis deposcat; Nobisque caeteroquin persuasum haberemus, Vos ipsos pro aequanimitate Vestra hisce Nostris Ordinationibus penitus acquievisse.

Denique ne ad Summam Votorum Vestrorum quidpiam desiderari patiamur, Sacram Regni Coronam, ac Caetera Clenodia ad tempus in Caesareum Nostrum Gazophylacium deposita; primo quoque tempore Budam in Arcem Nostram Regiam transferenda, ibique juxta Legis Dispositionem custodienda decrevimus, dedimusque in Mandatis, ut opportunus pro iis rite conservandis illico apparetur Locus.

Ex his per Nos taliter in sequelam Legum decretis, nova Paterni Nostri, quo Gentem Hungaram complectimur affectus accipietis Monumenta; accipietis autem una irrefragabile, atque in perpetua valiturum tempora Documentum, quod Nos Legum ferendarum potestatem, quia illa vigore Fundamentalium Regni Constitutionum inter Principem atque Regni omnium Ordinum Status aequa ratione divisa foret, hoc Statuum Jus illibatum servabimus; atque prout Ipsi illud a Divis Majoribus Nostris accepimus, ita etiam, ad Successores Nostros inviolatum transmittemus; Sperantes aeque Vos etiam opem Vestram imploranti Patriae et Frugibus pro Militis in illius Securitatem excubantis alimento, et Tyronum Statutione, ea, quam convenientissimam existimaveritis ratione, pro currentis Anni Campi Ductu auxiliaturos esse. Datum in Archi-Ducali Civitate Nostra Vienna Austriae, Die 28-va. Mensis Januarii 1790. **Josephus** m. p. Comes Carolus Pálffy m. p. Alexander Pásztori m. p.“

A haza földe aligha volt századok óta oly átalános öröm tanuja, mint a minőt a korona visszahozatalának hire mindenkiben keltett egyiránt. Nemes és nem-nemes, ur és szolga, öreg és ifju, férfi és nő, mindenki, a ki csak fejét s lábait birta, eleibe ment, tiszta érzelemmel szemlélte, fogadta, kisérte egyik helységből a másikba. De őrizete végett semmi rendelés sem volt téve. Őrei nem valának, a katonaság pedig részint Moldvában és Havasalföldön, részint Csehország- és Morvában tanyázott. Ily körülmények közt maga a nemzet tartotta szent tisztének őrizni a szent ereklyét. E czélra a megyék egymástól különböző, pazar fényü egyenruhákban állitottak banderiumokat, melyek egymást felváltva hiven s buzgóan őrködtek a szent korona fölött. E banderiumok tagjai tán egytől egyig bemohosult sirjaikban porlanak már, de megnevezem őket, mint az örvendező s a koronáért mindenre kész nemzetegyetem lelkességének ez alkalommal hű tolmácsait s megujitom emlékeiket a haza hálás emlékezetében, megemlitve, a hol megtudhattam, az időt, midőn Budán szolgálatot tőnek.

E szolgálat szerencséjében első részesült **Pestmegye** banderiuma. *Vezére* volt : Orczi b. Orczy László, cs. k. tan., kamarás, a m. kamara alelnöke, abauji főispán. *Kapitányok :* Klobusiczki gr. Klobusiczky József htartósági tanácsos, pribéri Jankovics János, kir. táblai ülnök. *Segédek :* németujvári gr. Batthyányi Antal, htart. tanácsos, b. Podmaniczky József, htart. tanácsos. *Főhadnagyok :* Keresztszegi gr. Csáky Ferencz, galantai gr. Fekete Ferencz, buzini gr. Keglevics György, galantai hg. Eszterházi Miklós, b. Rudnyánszky Pál, Laczkovics György. *Őrvitézek alhadnagyi ranggal* *) : Almásy János, gr. Amade Antal, Andrássy István, Aszalay László, Asztrich György, Balásy Ágoston, gr. Barkóczy János, Beleznay Sámuel, Bogyay János, Bogyai József, Burjan Károly, Czindery József, Csörgő Pál, Darvas László, Farkas Antal, gr. Festetics Antal htart. titoknok, gróf Festetics Lajos, Fodor József htart. titoknok, Glosius Daniel, Gombay Péter, Gosztonyi Mihály, gr. Hadik János htart. tan., Halász Ferencz, gróf Haller Antal, Janics József, Jeszenszky Mihály, Irsay Pál, Kandó József, Kaprinay Ferencz, Karácsony Lázár, Kászonyi József, Kelcz Ádám htart. titoknok, Korasóczy László alszbiró, Kubinyi Károly, Kvassay János, báró Laffert Ignácz, Madarasy Ferencz, Magyar György, Majláth József htart. tan., Majthényi Károly, Majthényi Pál, Markovics András, Meczner Károly htart. titoknok, Muslay István, Muslay Péter, Nemes Zsigmond, Nagy József, Ónody Zsigmond főjegyző, gr. Pálfy Ferencz htart. titoknok, legifj. gr. Ráday Gedeon, Rakovszky Ferencz, Sághy Ignácz, Sárközy János, Somogyi Antal, Szabó Dániel, Szabó János tbiró, Szentiványi Bonaventura hétszem. tábl. titoknok, Szentiványi József k. kam. ügyvéd, Szentkirályi László, Szucsánszky Gábor, Sötéth Antal, Tomcsányi János, Tomcsányi Miklós, Ujfalusy Ferencz alszbiró, Végh István htart. tan., Vég Péter, Vida László, Vörös István, Wolnhoffer József.

E banderium ment 1790-ki febr. 21-én a haza kebelébe visszatért koronának eleibe s kisérte Budára, hol azt tagjai közől Bogyay József, Janics József, Kubinyi Károly, Madarasy Ferencz, Szucsánszky Gábor, Tomcsányi János vették le a szekérről s vitték be az őrizetére rendelt palotába, hol előbb 3, utóbb 8 napig volt emeltebb helyen kitéve. E banderium őrizte mart. 21-keig; felváltotta Nógrád. Másodizben is szolgált s a koronát Leopold megkoronázására Pozsonyba kisérte.

Pozsony. *Vezér* : Várkonyi gr. Amade Ferencz cs. kir. kamarás. *Segéd :* Balásfalvi Orosz László tbiró. *Kapitány :* Benefalvi Bacsák Vendel nyug. főhadnagy. *Főhadnagy :* Szmertnik János. *Zászlótartó :* Udvarnoky Antal adószedő. *Őrvitézek :* gr. Amade Thaddé, Bacsák Lőrincz, Bittó Ignácz, Bittó Imre, Bittó Joakim, Buzinkay Ferencz, Cseffalvay József, Csiba János eskütt, Ernyey János, Gaal József, Gubicza József, Gudics János, Krasznics Vendel, Molnár Ferencz vajkaszéki főszbiró, Palásty Antal alszbiró, Petók János, Petőcz Gáspár, Sánta István, Somogyi Albert, Szmertnik Imre, Takácsi József, Takács Miklós, Tapolcsány Gáspár, Udvarnoki Ignácz. — Szolgált máj. 11—20-ig ; felváltotta Zemplén, Abauj és Borsod.

Nyitra. *Vezér :* Várkonyi gr. Amade Antal. *Kapitányok :* Tavarnoki gr. Traun Ferencz, kesselőkői Majthényi János tbiró. *Főhadnagyok :* Karancsberényi gr. Berényi Zsigmond, disznósi Horváth János. *Segédek :* Karancsberényi gr. Berényi Ferencz, karancsberényi gr. Berényi Gábor, Nagy

*) Valamennyi megye őrvitézei alhadnagyi ranggal voltak.

Antal. *Zászlótartók :* Blaskovics Zsigmond, Huszár Ádám. *Beszállásolók :* Bertkovics László, Zsarnóczay György. *Őrvitézek :* Bároczy Pál, Bélik János, Benkovics József, Besznak János, Deseő Gyula, Divéky Ignácz, Farkas István, Frankner Ignácz, Pál István, Géczy Péter, Gilányi Albert, Horváthy Károly, Kubovics László, Köröskényi János, Lauró Gáspár, Nezbud Pál, Radványi Sándor, Rudnay György, Sándor Miklós, Simoncsics Sándor, Szászi Károly, Szélesy János, Szendrey József, Szentiványi Mihály, Szille János, Szilvacsek Károly, Tebery Gáspár, Tomba Ignácz, Valentiny József, Vranovics Pál, Zsarnóczay Mihály. — Szolgált máj. 11—21-ig. Leopoldnak Pozsonyba ünnepélyes bevonulásakor e banderium lovagolt előtte.

Komárom. *Vezér :* Galanthai gr. Eszterházy Károly. *Kapitányok :* Tajnai Tajnay János tb., kürthi Ghyczy Ferencz főszbiró. *Segéd :* Nyáregyházi Nyáry Ignácz aljegyző. *Zászlótartó :* Litszkóczy Ordódy Antal. *Őrvitézek :* Arady János, Bankó Ferencz, Csepy Zsigmond, Fekete László, Galambos Mihály, Gálos Sándor, Illés János, Karácsony István, Karácsony Pál, Kulicza István, Kürty József, Kürty Pál, Laky Gábor, Laky Sándor, Majthényi János, Miskovics Lajos, Misics Ferencz, Nagy Imre, Ordódy István, Pócz Ferencz, Somogyi József, Szabó Zsigmond, Szokolay István, Tajnay Antal. *Biztos :* Arady László. *Trombitás :* Vizer Ferencz.

Bars. *Vezér :* Aranyosmaróthi ifj. Migázzy Kristóf. *Kapitányok :* Füzesmegyeri és görgyi Bencsik Ferencz, litassi Litassy Thaddé. *Főhadn.:* Jekefalusi Jekefalusy Lajos. *Alhadnagy :* Párlay István. *Zászlótartó :* Tóth Mihály. *Tábori pap :* Kazy János. *Őrvitézek :* Arady István, Balogh Gáspár, Balogh Mihály, Dezsericzky János, Dombay József, Hyross János, Jeszenszky János, Kapu László, Kazy László, Kosik József, Kosztolányi László, Lipovnitzky Imre, Markus József, Mészáros Mihály, Mészáros Miklós, Rudnyánszky Elek, Schulcz Antal, Simonyi Dienes, Simonyi Jónás, Tóth János. — Szepest és Veszprémet felváltva szolgált aug. 10—20-ig; felváltotta Gömör.

Hont. *Vezér :* Pazalai b. Hellenbach György. *Kapitányok :* Székhelyi Majláth Ferencz tb., korompai Brunszvik Pál tb. *Főhadnayyok :* Blaskovics Ferencz tb., nagyeszenyei Jeszenszky István főszbiró. *Zászlótartó :* Tésai Foglár János tb. *Segédek :* Hodossy Sándor tb., kisfaludi Liptai Sándor főszbiró. *Őrvitézek :* Akács János tb., Akács Ferencz, Blaskovics József, Dacsó Pál, tb., Dacsó Sándor, Fábry János, Halacsy László aljegyző, Hodossy László alszbiró, Keviczky Sándor, Koczian László, Kosztolányi László, Liska Daniel m. ügyvéd, Martonfy István főjegyző, Nedeczky Lajos, Palásty István, Paczolay Gergely, Petróczy János, Podhorszky János főszbiró, Sánta Károly alszbiró, Simonyi Ferencz tb., Simonyi János, Thaly Sámuel. — Szolgált jun. 10-től, 5 napig.

Nógrád. *Vezér :* Ghymesi gr. Forgács Antal. *Kapitányok :* Fái Fáy Dániel tb., bgyarmathi b. Balassa Sándor. *Főhadnagyok :* Nagyréti Darvas József tb., slavniczai Sándor Károly alszbiró, kántorjánosi Kántor Gábor alszbiró. *Segédek :* Szentiváni Szentiványi János tb., felsővattai Vattay Miklós, jeszeniczei Jankovics János alszbiró. *Zászlótartók :* Csemmiczei Csemniczky Boldizsár tb., Berczely Mihály. *Tábori pap :* Marsóczky István losonczi plébános. *Őrvitézek :* Balassovicz Ferencz, Balczer Antal, Baros Imre, Baros László, Batta Ferencz, Battik György, Battik László, Battik Pál, Bene András, Berczely Mihály, Darvas János, Dubraviczky Péter, Fáy Mózses, Fáy Rudolf, Hamar Mihály, Hán Imre, Hegyesy József alszbiró,

Hegyesy László, Horváth Gábor, Horváth Gedeon, Horváthy János, Kamocsay András, Krúdy János, Kubinyi Dienes, Lisznyay Károly, Macza József, Nagy Sándor, Novota József, Párniczky András, Radványi Antal, Repiczky Sámuel, Lévay Lajos, Sebestyén László, Sréter Ádám, Sréter Dienes, Sréter György, Szabó József aljegyző, Tornyos József, Tornyos Mihály, Török Imre, Ujlaky Miklós, Záborszky Antal, Jakabfalvy Miklós, Várkonyi Antal, Vattay Antal, Vattay György, Vattay Pál, Veres László. — Szolgált két izben, aprilban 12, octoberben 5 napig. Ez adta át másodizben szolgáltakor a koronát Pestmegyének, hogy azt Pozsonyba kisérje.

Bács. *Vezér :* Rudics Máté. *Kapitányok :* Latinovics József, Vojnics Salamon. *Zászlótartó :* Antunovics Antal. *Segéd :* Tomcsányi András. *Tábori pap :* Rozs István. *Őrvitézek :* B. Bernyakovics Antal, Gombos Ferencz, Gombos Ignácz, Hadsimarkovics Sebestyén, Horváth Mihály, Kereskényi Mihály, Kereskényi Miklós, Késmárki Mátyás, Latinovics Antal, Latinovics János, Piukovics Benedek, Piukovics Thaddé, Pilaszenovics János, Rudics János, Szalóky Antal, Vojnics János, ismét Vojnics János, Vojnics József, Vojnics Lőrincz, Vojnics Mátyás, Zákó Demeter. — Felváltotta

Sopron. *Vezér :* Galanthai ifj. hg. Eszterházy Miklós. *Kapitányok :* Tolnai gr. Festetics Ignácz, szentgyörgyi ifj. Horváth Zsigmond. *Főhadnagyok :* Sárvári felsővidéki gr. Széchenyi Lajos, hédervári és viczai gr. Viczay Mihály, jobbaházi Dőry Károly, Guary Miklós. *Segéd :* Hegedüs József tb. *Alhadnagyok :* Nemeskéri Kis Sándor, jobbaházi Dőry Ádám. *Zászlótartó :* Petőházi Zeke Miklós tb. *Számtartó :* Szentgyörgyi Horváth János. *Káplán :* Nagy Imre kananok. *Őrmesterek :* Tóth Antal, Máttyus Pál, Dallos György, Dóczy Zsigmond. *Orvos :* Ribner Antal. *Őrvitézek :* Babos József, Badisz Imre, Bolla Zsigmond, Csider József, Dallos József, Darás Sándor, Datorius László, Donghó József, Eölbey Lajos, Kajdacsy Gábor, Mesterházy Boldizsár, Nagy László, Németh László, Noszlopy János, Pottyondy Ignácz, Rimanóczy István, Toronyi János, Tóth Ferencz, Töltösy József, Töreky József, Töreky István, Véssey Mihály. — Szolgált julius 9-től 8 napig, felváltotta Sáros. E banderium egyenruhája ugy megtetszett IV. Ferdinand nápolyi királynak, hogy szin és szabásban hozzá hasonlót varratott magának Bécsben.

Győr és Moson. *Vezér :* Galanthay gr. Eszterházy János. *Kapitány:* Hunkár Mihály. *Segéd :* Saary Sámuel. *Zászlótartó :* Börcsy Imre. *Őrvitézek :* Andrásy Mihály, Fejérpataky László, Györgyy Péter, Hamar Lajos, Hangyásy László, Laposa István, Matkovics István, Máro Ignácz, Naszvady József, Patonay Sámuel, Skultéty Károly, Szalay Péter, Tóth Lajos, Trummer János, Török János, Török Ignácz, Zsitkovszky Sámuel, Vörös János.

Vas. *Vezér :* Monyorókeréki gr. Erdődy Lajos. *Alezredesek :* Szapári gr. Szapáry Péter cs. k. kamarás, Málik Ferencz. *Főőrmesterek :* Monyorókeréki gr. Erdődy Ferencz, Rumy József. *Kapitányok :* Lomniczai Skerlecz József, Farkas László. *Főhadnagyok :* Bezerédy Imre, Vajda Imre. *Zászlótartó :* Laky Dávid. *Segédek :* Zarka Károly, Káldy Antal. *Beszállásoló:* Csányi Antal. *Tábori pap :* Laky István csatári apát. *Őrvitézek :* Boros József, Czvitkovics Sándor, Barás János eskütt, Ebergényi József, Farkas Ferencz, Grubics Simon, Hajas Tamás, Horváth Ferencz, Káldy Péter, Kemény Pál, Kregár Péter, Kún László, Kún Sándor, Nagy József, Németh József, Ormosdy János, Ormosdy József, Porpáczy József, Porpáczy Kristóf eskütt, Prosznyák József, Sághy Imre, Salamon János eskütt,

Szabó László, Szél Kristóf, Szelestey Lajos, Szelestey Lénárt, Takács Márton, Tánczos Ferencz, Tevely János, Zerdahelyi Ignácz, Zombath Ignácz, Zombath József, Váczy Mihály. *Orvos :* Kiss Lőrincz. — Esküje ez volt : „Én N. N. esküszöm az élő Istenre, ki atya, fiú, szent lélek, b. szűz Máriára, Istennek minden szentjeire és ezen zászló alá, hogy ezen hivatalomban, melyre t. n. vármegyémtől választattam és a melyet önnön akaratomból és jó kedvemből magamra vállaltam, minden tőlem kitelhető iparkodással azon leszek, hogy mindenekben, a melyeket tőlem a n. vármegye, nemes magyar hazámnak haszna, dicsősége, a közjónak előmozditása, a sz. koronának biztos megőrzése, elöljáróimnak a bevett articulusok és nemes vármegyéknek dicséretes példájok szerint, a közjóra, jó rendnek megtartására czélzó akaratja és parancsolatja szükségesen megkiván tőlem, az előmbe adattatott czikkelyeknek megtartásával eleget teszek, elöljáróimnak nemes vármegyémnek és magamnak becsületére és dicsőségére, a jó erkölcsnek gyakorlása által, nemes eleimnek neveket fentartván és szüntelen szemeim előtt viselvén, minden nem nemes vérhez férhető illetlenségeket el fogok kerülni és távoztatni; sőt azon leszek, hogy jó példámmal másokat is a józan életnek és nemesi erkölcsnek utjára hozhassak vagy azon megtarthassak, és hogy ezen zászlót mely alá esküszöm, elöljáróimnak akaratja és engedelme nélkül, elkerülhetetlen szükségen kivül, el nem hagyom. Ellenkező esetre mindazon büntetésekre, melyeket a nemes vármegye előttem elolvastatott, magamat szentül lekötelezem. Isten engemet ugy segéljen stb.“

Zala. *Vezér :* Galanthai gr. Fekete János cs. kir. kamarás és vezérőrnagy. *Főőrmester :* Tolnai gr. Festetics János. *Tábori káplán :* Rosty János hahóti apát és keszthelyi plébános. *Kapitányok :* Bezerédi Bezerédy Ignácz udv. tan. és a hétszem. tábla ülnöke, gyömörei Gyömörey György tb., Kiss Ignácz tb. *Főhadnagyok :* Kiss János tb., palényi Inkey Menyhért, nedeczei Nedeczky János tb., farkasbátyi Farkas Lajos alszbiró, Skublics Imre, szalabéri Horváth Imre huszár alhadn. *Számtartó :* Domjánszegi Domján József. *Beszállásoló :* Deák Péter. *Őrvitézek :* Jápprai Spissics Antal 13 éves növendék, Augustics István eskütt, Bezerédi István, Bocsárdy Gábor, Csákány József eskütt, Dely Boldizsár eskütt, Diskay József, Domján József alszbiró, Domokos Gábor, Farkas Mihály eskütt, Frater Pál eskütt, Fekete János, Gerets József, Győrfy László, Horváth Antal, szentgróti Horváth József, koppányi Horváth József, Kerkápoly József, Kutassy József, Lelovicz Ignácz, Márton György, Répáss Ferencz alszbiró, Rozsos Ferencz, Salamon Ignácz, Sydy László, Szabó Mihály, Szigety Ignácz, Takács Dániel eskütt, Thassy János esk., Thassy Mihály esk. Türy József, Varga József esk. — Hadi törvényei és esküje ugyanazok Vaséival.

Fejér. *Vezér :* Nagyszőllősi b. Perényi Imre. *Kapitányok :* Nemeskéri Kiss Sándor, Nagy Ignácz tb. *Főhadnagyok :* Dézseri b. Rudnyánszky János, vásonkői gr. Zichy János. *Segéd :* Farádi Vörös Ferencz tb. *Zászlótartó :* Verbói Szluha Antal tb. *Őrvitézek :* Andrássy Antal adószedő, Hajós Ferencz tb., Hiemer József, Huszár Ignácz, Huszár István, Huszár Sándor, Jankó István alügy., Joody János, Kapuváry Gábor, Kapuváry József tb., Kazay István főszbiró, Kiskos Mihály, Kreskay Gáspár alszbiró, Kutas István, Ladányi Ferencz, Marich Dávid, Marich Pál, Mentler Zsigmond főszbiró, Meszlényi Károly, Mohos Ferencz esk., Nedeczky Ferencz aljegyző, Orosztónyi Miklós tb., Podhorszky Miklós, Pócz Ferencz, Rosty Ferencz tb., Salamon Ferencz tb., Salamon Ignácz tb., Salamon Sándor,

Salamon Zsigmond alszb.; Szixty Ferencz, Zlinszky Ignácz főszb., Zlinszky Imre esk., Varga István, Végh Ignácz tb., Vörösmarty Ferencz. — Szolgált két izben, először aprilis 15-től egész május 1-ig; másodszor october 18—26-ig.

Veszprém. *Vezér :* Galanthai gr. Eszterházy János. *Kapitány :* Tsúzy és puszta sz. mihályi Tsúzy Gáspár tb. *Főhadnagy :* Vigyázó Nep. János tb. *Segéd :* Boronkai Boronkay Ferencz aljegyző. *Zászlótartó :* Esztergomy Ignácz esk. *Örvitézek :* Ányos Ignácz alszbiró, Boronkay Gábor, Csapó Beniamin, Gombás Mózses esk., Hollósy László alszbiró, Ihász János, Kazay Gábor esk., Kenesey Pál esküttt, Keresztesy József aladószedő, Komáromy Sándor, Márkus Ignácz aljegyző, Oroszy Pál, Pálfy László esk., Perczel János m. ügyv., Szombathelyi Ferencz esküttt.

Somogy. *Vezér :* Ladányi gróf Smidegh László. *Első kapitányok :* Pribérti Jankovics János hétszem. tábl. ülnök, lengyeltói Lengyel Antal. *Másod kapitányok :* Vég István, Inkey Károly. *Főhadnagyok :* Zichi Zichy József, alapi Csák József, sárdi Somsics József, Rosty Ferencz, szalalövői Csapody Gábor, Festetics Antal, *Számtartó :* Vizlói Dezső Imre. *Zászlótartók :* Vajda Zsigmond, Kovács Antal. *Segédek :* Tolnai Festetics Antal és Lajos. *Tábori káplán :* N. N. Kapuváry veszprémi kanonok. *Örvitézek :* Antal Ignácz, Antal Károly, Armpruster Imre, Árvay József, Babics Dániel, Bosnyák János, Böröczfy Antal, Börzsönyi István, Czindery Vincze, Dessöffy János, Dóczy János, Horváth Ádám, Hunkár László, Kenessey Károly, Kovács László, Madarász László, Mérey Ignácz, Mérey Zsigmond, Niczky Jakab, Sághy Mihály, Sáry István, Sárközy István, Sárközy János, Smodiss Mihály, Somogyi György, Somogyi János, Somogyi Sándor, Spissics István, Stefaics József, Szalay Antal, Szalay Ferencz, Szalay György, Szalay János, Svastics Antal, Tányi László, Tassy György, Vajda Zsigmond, Vály János, Vlasics Antal, Vörös Pál, Vörös Sándor, Záborszky Mihály, kikhez járult még három ifju, u. m. sárvári felsővidéki Széchenyi Lajos, Festetics János és Jankovics János.

Tolna. *Vezér :* Dézseri b. Rudnyászky György. *Első kapitány :* Kajdácsy Ferencz másodalisp. *Második kapitány :* Posgay Zsigmond. *Segéd* és *főhadnagy :* Bezerédi Bezerédy Antal. *Zászlótartó :* Babics Imre. *Örvitézek :* Barbacsy Antal, Baricsis Antal, Cseffalvay Ferencz, Cseh László főszbiró, Demkovics Elek, Dőry Ádám, Dőry Vincze, Hajós Sámuel, Hiemer János, Jeszenszky György, Kapuváry Sámuel, Kegly Ignácz, Magyary Péter, Naszvady Károly, Perczel Lajos, Sztankovánszky András, Takács Antal, Takács Zsigmond, Tamásy Mihály.

Baranya. *Vezér :* Mindszentfalvai Petrovszky Zsigmond másodalisp. *Főhadnagyok :* Bézsán Gábor tb., Melczer Ignácz tb. *Segéd :* Bézsán János főszbiró. *Számtartó :* Dezseri Dezsericzky máskép Ország István tb. *Tábori pap :* Bézsán Ignácz hosszuhetényi plébános. *Örvitézek :* Balogh Péter esk., Balovics Pál alszbiró, Balovics Zsigmond tb., Boda József főszbiró, Dömötör Ignácz alszbiró, Fekete Máté esk., Jankovics Mátyás m. ügyv., Jeszenszky Antal tb., Kapuváry János alszbiró, Kardos András alszbiró, Koller Ignácz esk., Nagy Imre alszbiró, Pákozdy László m. ügyv., Perczel Antal tb., Petróczy László esk., Petrovszky János tb., Salamon Sándor tb., Sey László, Sey János, Strobell József m. jegyző, Ujváry József.

Szepes. *Vezér :* B. Palocsay Horváth József. *Főhadnagy :* Badányi Mátyás tb. *Alhadnagy :* Vitkóczy Ignácz alszbiró. *Beszállásoló :* Csepánfalusi Tőke Boldizsár. *Segéd :* Markusfalusi Mariássy Zsigmond. *Zászlótartó :* Kornides Dániel. *Örmester :* Mátyásfalusi Matyasovszky József. m.

mérnök. *Kapitányok :* Csípánfalusi Tőke Sándor esk., korotnoki Korotnoky Ignácz esk., váradi Szakmáry Donát esk. *Tábori pap* : Pater Lux. *Őrvitézek* : Bárdosy Antal, Borló András, dobai Székely Tamás, Doloviczény Ferencz, Goldberger Dávid, Kail Antal, Kail Mátyás, Kissevics H. Antal, Lány Mihály, Mudrány János, Mudrány József, Nemessány József, Schneider Ferencz, Schneider János, Spóner Antal, Stefanóczy Zsigmond. *Orvos*: Csatlós József. — Esküje ez volt : „Én N. N. esküszöm az élő istenre stb., hogy én az ország sz. koronájának megtartásában s őrizetében teljes tehetségem szerint valamint nemes hivatalom és kötelességem tőlem kivánja, egész hivséget mutatni, törvényeinknek, szabadságainknak, jusainknak és a közönséges csendességnek fentartásában s oltalmazásában, a mennyire tőlem lehet és a körülállások is kivánni fogják, igyekezni, ennekfelette ezen egész szolgálatnak ideje alatt előljáróimnak engedelmeskedni és szoros hadi fenyiték alá magamat vetni akarom. Isten engemet ugy segéljen stb."

Sáros. *Fővezér* : B. Palocsay Horváth József. *Alvezér* : Kapivári Kapy József országgyülési követ : *Első kapitány* : Okolicsáni Okolicsányi János, az eperjesi ker. tábla ülnöke. *Második kapitány* : Péchiujfalusi Péchy Sándor stb. *Főhadnagyok* : Berzeviczi Berzeviczy János főszbiró, roskoványi Roskoványi Miklós tb. *Alhadnagyok* : Kapivári ifj. Kapy József aljegyző, lipóczi Keczer László főszbiró. *Segédek* : Péchiujfalusi Péchy József főszbiró, szirmai Szirmay József tb. *Auditor* : Cserneki Dessőffy János adószedő. *Zászlótartó* : Berthóti Berthóty Gábor alszbiró. *Őrvitézek* : Banó András, Berthóty Antal, Bornemisza Gábor tb. Botth György tb. Dessőffy Gáspár tb., Dessőffy Ferencz, Dessőffy Sándor tb., Fehérváry György főszbiró, Füzy Ferencz alszbiró, Gantzaug Pál, Gombos Antal alszbiró, Gombos Ferencz tb., Hedry László, Kádas István, Károlyi László, Keczer József aljegyző, Keczer Mark, Körtvélyesy Sándor alszbiró, Kükömezey Mátyás esk., Ludomirszky József esk., Meczner Sámuel tb., Merse József tb., Péchy Antal, Piller Ignácz aladósz., Pulszky Sámuel, Raszlaviczy György aladósz., Szentiványi Márk tb., Tahy Károly alszbiró, Tóth Ferencz, Ujházy Sámuel tb., *Tábori káplán* : Klohamer kegyesrendi pap. *Seborvos* : Klenyóvszky Antal. Szolgált jul. 23-től egész aug. 1-ig, felváltotta Vas. B. Horváth József fővezérnek keleti gyöngyök és drágakövekkel gazdagon fölékesitett csákója, melynek homlokoldalára a magyar korona, hátulsó részére Magyarország czimere arany s ezüst fonalokból volt kivarrva, 40 ezer ftra becsültetett.

Zemplén. *Vezér* : Kisrhédei Rhédey Lajos tb. *Főhadnagy* : Nagyréthi Zombory Antal főszbiró. *Zászlótartó* : Bernátfalvi Bernáth János alszbiró. *Segéd* : Parnói Molnár Antal tb. *Őrvitézek* : Ágoston Ferencz, Berhelyi József, Borbély Gábor, Eszényi Mihály esk., Jantó Gábor tb., Józsa Károly esk., Lasztóczy András aladósz., Olcsváry Dániel, Pajzos Dániel, Pilisy Antal, Szemere János esk., Soos László, Soos Pál, Tóth Gábor, Zoltán István esk., Vitéz János, Vladár András, Vladár Pál és két tanuló ifju, u. m. Bernáth András és Csoma Zsigmond. *Tábori Pap* : Vornácz Szaniszló. — Szolgált, Pozsonyt és Nyitrát felváltva, máj. 21—31-ig.

Abauj. *Vezér* : Keresztszeghi gr. Csáky Antal. *Kapitány* : Fái Fáy Mihály tb. *Főhadnagyok* : Bónis György tb., kóji Komáromy Lajos tb. *Zászlótartó* : ifj. fái Fáy Mihály tb. *Segéd* : Krasznikvajdai Szentimrey Gábor főszbiró. *Őrmester* : Szirmai Szirmay Péter tb. *Tizedesek* : Turánszky László tb., Bárczay Ferencz alszbiró. *Őrvitézek* : Bazsó Pál aladósz., Bónis Zsigmond tb., Boronkay István tb., Czékus Pál esk., Darvas János főszbiró,

Jabroczky Mihály, irodalmunk nagy bajnoka Kazinczy Ferencz tb. s még akkor kir. iskolaigazgató, Kornis Péter, Korponay Imre, Márczy János esk., Putnoky Károly esk., Soos János aljegyző, Téglásy Pál, Zombory Ferencz aljegyző, Vajda István tb. — Szolgált, Pozsonyt és Nyitrát felváltva, május 21—31-ig ; felváltotta Szabolcs.

Gömör. Ennek három osztálya volt, mindegyik külön tisztekkel. Az egész sereg *vezére* : Szathmári Király Miklós első alisp. *Főőrmester* : Abafalusi Abaffy Adjút tb. *Segéd* : Sturman Márton főadósz. *Zászlótartó* : Tornallyai Tornallyay Márton tb. *Számtartó* : Bikszögi Gotthard András tb. *Tábori káplán* : Vaczek Károly rozsnyói tanár. *Első osztály századosa* : Boldogházi Kiss Károly főj. *Főhadn.* : Cseminiczei Csemniczky Imre tb., fái Fáy Benedek főszbiró. *Őrvitézek* : Draskóczy Gábor alszbiró, Farkas József, Farkas László, Gömöry János aljegyző, Jekelfalusy János, Kubinyi Lajos, Lévai B. János, Mumhardt Márton alszbiró, Paukovics András tb., Török Zsigmond tb., Vályi Pál, Zsoldos Péter, Csernus András. *A második osztály századosa* : Szentkirályi gr. Andrássy József. *Fő és alhadnagyok s őrvitézek* : Gr. Andrássy Leopold, Bielik János alszolgabiró, Czikó György, Darvas Gábor alszbiró, Draskóczy Sámuel tb., Fáy Sámuel, Gerhard Tamás, Gothárd Károly, Kubinyi György, Maritinszky Elek, Szalay Pál, Szathmáry K. György, Szontagh Mihály tb., Török József főszbiró. *A harmadik osztály őrmestere* : Kubányi Márton m. mérnök. *Őrvitézek* : Osvárth László, Oroszlányi József, Frenyo Pál, Lehoczky Miklós, Forgon Mihály, Csiszár Zsigmond. *Biztos* : Dendaly Ádám. *Seborvos* : Buzássy József.

Borsod. *Vezér* : Keresztszegi gr. Csáky Antal. *Kapitány* : Radványi Radvánszky Ferencz tb. *Főhadnagyok* : Kiscsoltói Ragályi István főjegyző, Daniel Sámuel tb. *Zászlótartó* : Törös Tamás tb. *Őrmester* : Czikó N. *Káplár* : Lőcsey N. *Őrvitézek* : Ambrózy N., Bakó György, Czékus Ferencz, Dapsy N., Darvas N., Décsy N., Dobozy N., Kis Tamás, Majthényi János, Mocsáry József, Mocsáry Pál, Nagy Ferencz, Okolicsányi N., Papszász N., Plathy N., Puky N., Rácz N., Sándor N., Sebők N., Szabó N., Szepesy N., Szepesy József, Szepesy Sámuel, Vay József, Veresmarty N. — Szolgált Abaujjal együtt máj. 21-től egész jun. 1-ig.

Heves. Szolgált két izben; Először, felváltva Pestet, mártiusban; felváltotta Nógrád. Ekkor *vezér* : orczi b. Orczy József. *Kapit.* : Buzini gr. Keglevics Károly, zsadányi és török szentmiklósi Almásy Ignácz hétsz. tábl. ülnök, fái Fáy János Bertalan első alisp. *Főhadnagyok* : Szeleczky Szeleczky Márton cs. k. tan., németszecsődi Tarródy István, rapini Stöszel József főszbiró, pankottai Józsa Gábor. *Segédek* : Karancsberényi gr. Berényi György, zsadányi és törökszentmiklósi Almásy István. *Zászlótartók*: Bardányi gr. Butler János, dormándházi Sághy Ignácz. *Őrvitézek* : Balasovics József aladósz., Bodor János, Bodor Mihály, Borbély Imre, Brezovay Ferencz, Brezovay József, gr. Butler Lajos, Csernus Antal, Csernus István, Darvas Imre, Dienes István, Eötvös András, Farkas Mihály, Gindl Ferencz, Gosztonyi Ignácz, Götth Ferencz alszbiró, Hellebronth József, Hellebronth Mihály, Hotta György, Isák József, Ivády János, Károly János, Kelemen Ádám, Kelemen József, Kovács András, Kovács Antal, Lipcsey József, Lipcsey Sámuel, Markholt Fülöp, Marsó György, Marsó János, Nagy József, Ónody Pál, Okolicsányi János, Okolicsányi Sándor, Petrovics Antal, Plathy József, Radics Mihály alszbiró, Recsky János, Sárközy Mihály, Sigmondffy Kelemen, Sipos András, Sipos Mihály, Sréter Mihály, Steöszel Kristóf, Subics Tamás, Szabó Ambrus, Szabó András, Szabó

Sándor, Szalay Mihály, Szeleczky Márton, Szökő Mihály, Tarródy Bertalan, Tihanyi Károly, Ujházy János, Utassy Mátyás, Végesy József, Vitális István.

Másodizben felváltva szintén Pestet, szolgált octoberben. Ekkor *vezér* : Buzini gr. Keglevics Károly. ***Főhadnagyok*** : Karancsberényi gr. Berényi György, zsadányi és törökszentmiklósi Almásy István. ***Zászlótartó***: Kelemen Ádám. ***Őrvitézek*** : Balasovics Ferencz, Balasovics János, Berecz Ignácz, Bodor Mihály, Brezovay János, b. Brudern József, b. Brudern Sámuel, Darvas Imre, Darvas Menyhért, Fráter Ádám esk., Gindl Ferencz, Gorove Kristóf, Ivády János esk., Markhot Károly, Marsó György aladósz., Nagy Antal, Nagy József, Okolicsányi János alszbiró, Polyák János, Sréter Mihály, Steöszel Kristóf, Ujházy János, Utasy Mátyás esk. Végesy Zózsef, Vitális István.

Szabolcs. *Vezér* : Nagykállói gr. Kállay János. ***Segédje*** : Zalay gróf Barkóczy János. ***Kapitány*** : Vajai Vay Ádám tb. ***Főhadnagyok*** : Nagykállói Kállay Miklós, ibrányi és vajai Ibrányi János, ibrányi és vajai Ibrányi Farkas, csepi Zoltán István. ***Segédek*** : B. Bémer Antal, nagykállói Kállay László. ***Auditor*** : Diószeghi Erdődy Lajos. ***Zászlótartók*** : Báji Patay József, thussai Thussay István. Mégis ***segédek*** : Muraniczi b. Horváth Antal, nagylónyai Lónyay János. ***Tábori pap*** : Nagykállói Kállay György egri kanonok. ***Őrvitézek*** : Bárczay Dániel, Bessenyey Boldizsár, Elek István, Erőss Antal, Farkas László, Fuló Mihály, Ibrányi Antal, Ibrányi Miklós, Jármy Ábrahám, Jármy Ádám, Jármy Beniamin, Józsa Károly, Kállay András, Kállay Ferencz, Kállay Ignácz, Krucsay Károly, Krucsay László, Patay András, Petrovay József, Péchy László, Somosy István, Szőgyényi Farkas, Szunyoghy Ádám, Szunyoghy István, Szunyoghy Pál, Zoltán Pál, Zsoldos Ferencz, Vinkler László, kikhez járult két urfi, u. m. gr. Széchenyi Lajos és Vay József.

Bihar. *Vezér* : Nagyváradi és micskey Baranyi Mihály tb. ***Kapitányok*** : Bessenyői Beőthy Imre hétsz. tábl. ülnök, Domokos Lajos, tb. ***Főhadnagyok*** : Bessenyői Beőthy László tb., borosjenői Tisza István tb. ***Auditor*** : Mészáros Dániel tb. ***Zászlótartó*** : Stachó János alszbiró. ***Segéd*** : Nagyváradi és micskei Baranyi István tb. ***Számtartó*** : Mihályi István. ***Őrvitézek***: Baranyai György tb., Barcsay János, Budaházy László, Böszörményi József alszbiró, Cseh József, Dlohuluczky Ferencz tb., Domokos Márton, Fráter Ferencz, Fráter Gáspár tb., Fráter István, Gazsy Antal, Gazsy Imre, Madácsy János alszbiró, Péchy Antal tb., Ravazdy Zsigmond tb., gr. Rhédey János, Reviczky Gábor alszbiró, Reviczky Mihály, Sántha József, Sántha László alszbiró, Szentiványi Benedek, Szilágyi Bálint, Szalay György, Tisza László jegyző, Ugray Lajos tb., Winkler Mátyás.

Szathmár. *Vezér* : Nagykárolyi gr. Károlyi József szathmári és békési főispán. ***Kapitányok*** : Gr. Stahremberg Antal, hallerkői gr. Haller Pál tb. ***Főhadnagyok*** : Nagykállói Kállay Antal tb., irinyi Irinyi Imre főszbiró. ***Zászlótartó*** : Mindszenti Peley Zsigmond tb. ***Segéd*** : Zanathy Mihály tb. ***Őrmester*** : Kölcsei Kende Mihály szbiró. ***Alőrmesterek*** : Tasnádszántai Becsky László tb. Klobusiczky Ignácz. ***Őrvitézek*** : Ajtay Antal, Ajtay Károly tb., Bakács László, Bagossy Károly, Berzeviczy Sándor, Császy József, Darvay Gábor esk., Endrédy Gábor, Eötvös Sándor tb., Ercsy Gáspár biztos, Fekete György, Gáspár Ferencz, Jasztrabszky Antal, Jasztrabszky Lajos, Iklódy Sándor, Irinyi Zsigmond tb., Kerekes Sándor, Kormos Ferencz esk., Krasznay Antal, Nagy István, Nagy József, Pápóczy Jó-

zsef szathmárvárosi jegyző, Sebes Ferencz, Szabó Sándor biztos, Szaplonczay Miklós, Szentmarjay László, Szerdahelyi Ferencz tb., Thurzó György, Uray Sámuel tb., Virág József, Zelenák József. — Szolgált juniusban. E banderialisták voltak Pesten legnagyobb ünnepélylyel fogadva. Jun. 12-én Kereszturra érkezvén, a fővezér Károlyi József és első kapitány Stahremberg Antal lelkes nejeik amazoni ruhákban mentek eleikbe. Más nap közelgetvén Pest városához délelőtti 10 óra tájban eleikbe lovagolt gr. Károlyi Antal, b. Orczy László és Józseffel és az országgyülésre fölseregelt egyházi s világi rendek közől sokakkal. Eleikbe mentek a pesti, tolnai, zalai, szabolcsi, bihari, honti, aradi s temesi banderiumok is. A ritkaságot s ujságot látni vágyó népnek egész tengere özönlött ki.

Arad Temessel egyesülve. Aradi *vezér* : Galanthai gr. Fekete János. *Alvezér* : Gyaraki Edelbacher Zsigmond. *Kapitányok* : B. Pichler cs. k. tan., Tököly Száva. *Hadn.* : Kászonyi József. *Zászlótartó* : Pottyondy József. *Segéd*: Kaszonyi Károly. *Örvitézek* : Arady István, Beliczay József, Baczurka György, Csernovics János, Frumer Fülöp, Hendrey András, Kovács József, Nagy János, Nagy József, Stanicslovics György, Tököly János.

Temesi vezér : B. Pichler, aradi kap. *Kapitányok* : Laczkovics István, faradi Veres Ignácz. *Hadnagy* : Mesterházy János. *Számtartó* : Jablonczay Mihály. *Zászlótartó* : Bosnyák József. *Örvitézek* : Androvics György, Bakoss Pál, Dluhuliczky Pál, Egyed János, Hannibal Ferencz, Konrád Mihály, Makay Antal, Szebeny Mihály, Szilágyi Ferencz, Szüllő Gáspár, Varga János, Várkonyi István. — Szolgáltak jul. 8—16-ig.

Zágráb is küldött Horváthország nevében banderiumot, de tagjait nem találom.

E szolgálat megszüntetett, midőn a koronát Leopold megkoronázására a pesti banderium Pozsonyba fölkisérte.

Képzelhetjük e banderium Budára s onnan haza utazása minő mozgalmat szült hazaszerte.

A nemzet közörömének ilyen banderiumok általi nyilvánitásában megyéink közől Trencsén, Zólyom, Turócz, Árva, Liptó, Esztergam, Ung, Csongrád, Krassó, Torontál, Csanád, Békes, Ugocsa, Bereg, Máramaros, és Torna az időből kifogyva, részt nem vehettek.

Leopold megkoronáztatása után sz. koronánk Budára, a kir. várba szállittatott, honnan 1809-ben a francziák elől Munkácsra vitetett, de a vész elmultával ismét Budán őriztetett legujabb, szintén nevezetes eltünteig.

Az 1848-ki vihar kitörtekor koronaőrök *Vay Miklós* és *Ürményi Ferencz* valának. Amaz a martiusi napok után rendkivüli biztosként Erdélyben működött; emettől a koronát azon évi sept. 28-kán nemzetgyülési bizottmány vette át. A sz. ereklye bekövetkezett vándorlásairól részletesb adatok, valamint elásatásáról is Orsova mellett még hiányoznak; ez okból a „Temesvarer Zeitung" egy czikke nyomán ott kezdem, midőn *Görgey* Világosnál letette a fegyvert.

A kormány tudta, hogy a korona a haza határait nem lépte át. Megbizta hát *Karger Titus* őrnagyi hadbirót ő cs. k. ap. Fölsége, keresse a történelmi nevezetességü, a magyarnak annyira drága kincsét. A megbizott nyomára jött, hogy a menekvők a koronát s koronázási jelvényeket Orsovára hozták, de azokat ott bizton el nem rejthetvén, velök a mehádiai fürdők felé utaztak, hol azonban még kedvezőtlenebbnek mutatkozott a hely; ez okból visszatérve Ó-Orsovára a koronát *Theodor György* házához szállitották, s

végre megbizott emberek által vett lovakon éjjel a Csernapatakon át az oláhországi határ felé vitették. Ki volt deritve, hogy e menekvők ugyanazon nap Ó-Orsován ásó eszközöket vásároltak s velök éjjel Cserna felé távoztak el. A korona azonban föl nem fedeztethetett, mert az aldunai vidékeken korán állt be a tél s vastag hó boritá be a földet, az 1850-ki tavaszi olvadás pedig elsimitá az elásás nyomait. Sikertelen levén itt a keresés, az ezalatt szárnyra kelt hirek másfelé irányzák a nyomozást. Egy ideig Szászka és Oravicza, utóbb Debreczen és Nagyvárad közt, később a haza különböző vidékein történtek 1853-ig a kutatások; mind hasztalan. A gyanitott rejthelyek mellett nem szólt semmi okszerüség. *Karger* tehát 1853. tavaszán a kereséssel ujra megbizatott. Ő már azelőtt tett nyomozásai alapján azon véleményre jutott, hogy a menekülteknek mindenesetre olyan pontot vagy helyet kellett választaniok, melyre akár ők, akár küldötteik, ha évek mulva is, rátaláljanak; továbbá, hogy csak a Csernán mehettek át s tul e patakon biztos rejthelyre a tér nagy nem volt. Hónapokon át, különösen jul. és aug.-ban, holdvilágos éjeken is szakadatlanul folytatott kutatások azon véleményre birták a nyomozót, hogy csak föld- vagy hegyhasadékok vagy fák vezethetik őt a megtaláláshoz. Látván azt, hogy Allion hegyén nehéz volt a koronát hirtelen elrejteni, tán bizalmas utmutatás szerint is, a fákat választá kalauzaiul.

Igy vette észre, hogy az Allion-ligetnek egy elszigetelt, szem elől elrejtett csucsán egy faoáz fáinak galyai helyenként le vannak vágva, megkarczolva s a sudarakon mesterséges jelek láthatók. Észrevette továbbá, hogy több, a bokrok alá dugott ágak a megcsonkitott fákról valók s innen azt következteté, hogy azokat nem a nép fütés végett, hanem más valaki s más czélból vágta le. Ily észlelések közben csinos órakulcsot, még szorgosb keresés után kapanyelet is találtak, miből *Karger* ismét azt következteté, hogy ott felsőbb rangu embernek kellett járnia és ásnia. A könnyü és lágy föld, a sürü folyondárokkal boritott fák különös alkata, a félreeső hely s annak mind a Duna mind a törökszerb határ felől megközelithetősége arra birták a nyomozót, hogy a 20 négyszögölnyi tért sept. 6-kán ásatni kezdé és september 8-án, Sz. Mária, Magyarország védőjének születése napján reggeli $8^1/_4$ órakor egy munkás kapája után érczkongás hallatszott s nyomban egy vas, jól bezárt láda volt látható, mely biztos helyre vitetett, erőszakosan felnyittatott s a koronát és a többi jelvényeket foglalta magában. A láda kivül belől rozsdás volt; felnyitásakor felül sz. István palástja feküdt s valószinüleg sietve lőn betéve, mert selyem takarója alatta volt, himzése pedig kivülre forditva s róla, valamint a láda egész tartalmáról viz csepegett. A nedvességet kivéve az ékszer, korát és az utolsó koronázás ótai állapotát tekintve, keveset szenvedett. A palást alatt volt a három átnedvesedett vánkos, melyeken a jelvények a megkoronázandó király elé vitetnek, azután következett két selyem harisnya, a vitézöv, a kifeslett saruk és papucsok, végre az öv s több szalag. A jobb szögben volt a tok, a sz., sértetlenül megmaradt drágakövei s valódi gyöngyeitől meg nem fosztott koronával; mellette fekvék a szintén sértetlen kir. pálcza, a nagyon megrozsdásodott kard s a kissé megbarnult alma. Végre a láda fenekén több rothadt nőköpenydarab, nyeregszerszám s egypár átnedvesedett okmány fekvének.

Ez történt sept. 8-kán. 10-kén esti 8 óra 56 perczkor a távirda nemcsak a megtalálás örvendetes hirét, hanem azon tudósitást is hozta Bécsből Pestre, hogy „Albrecht“ hadigőzös ugyanazon nap indul fölfelé Orsováról a megtalált jelvényekkel. E füzetek, akkoron a „Pesti Napló“ t. szerkesz-

tője szerint: „Lehetetlen szavakban kifejezni a közmegindulás fokát és mélységét, mely az ikerfővárost a meglepő édes hirre áthatotta. A falragaszok által felvillanyozott népesség késő estig fölhevülten hullámzott az utczákon, mint azt nagy események perczeiben látni szoktuk". „Albrecht" hadigőzös sebesen közeledett a sz. korona ősi lakhelyéhez; de valamint királyaink fejéke számtalan viharral megküzdött már, ugy a gőzöst is Baziásnál viharos zivatar utjában megkésleltette s e miatt Budapesten is egy nappal később történtek meg a megérkezés ünnepélyesbitésére felsőbb helyről rendelt szertartások, melyekre az idegenek számosan gyülekeztek a fővárosba s 15-kén már több mágnás, köztök *gr. Aponyi György, gr. Eszterházy, gr. Batthyány, b. Jósika Sámuel, gr. Károlyi Lajos* Bécsből Budán voltak már, sőt a nemzet ez örömünnepéhez *Leopold* szász-koburgi herczeg is Budapestre jött.

„Albrecht" Promontórnál állapodott meg s horgonyt vetett. Budapestről ellenben egy másik gőzösön, melynek árboczain a magyar nemzeti lobogók is lengtek, ő cs. k. Fönsége *Albrecht* főhg. kormányzó a sz. jelvények hitelesitése végett a koronának elébe sokad magával ment. Lélekemelő jelenet volt, midőn a hitelesités alkalmával a bibornok hgérsek ő eminentiája a sz. koronát a lelepleztetés után megcsókolta s azt ő cs. k. Fönségének hasonlókép a megcsókolásra átnyujtotta, mire a hitelesitő tagok is ugyanazon tiszteletet tanusiták. A hajó födözetén mindenki buzgó hálaimára térdelt le, a magas főpap elmondá az imát s e pillanatban a part szélén ünnepileg egybegyült nép is hangoztatá a „Nagy Isten téged dicsérünk!" hálaimát; egyazon időben e nagy jelentésü pillanat a hadigőzösről, Gellérthegyről s a várbástyákról ágyudörgések által adaték tudtul.

A sz. korona a valódinak ismertetett el, s erről a következő jegyzőkönyv vétetett föl:

„Ő cs. k. ap. Fölsége „Albrecht" nevü hadigőzöse fedezetén, a Dunán, Promontór mellett, sept. 15-kén ezer nyolczszáz ötvenháromban.

Ő cs. k. ap. Fölsége 1853. sept. 10-kén kelt legfelsőbb parancsa következtében az Orsovánál megtalált magyar koronajelvények valódiságának igazolásáról készitett

Jegyzőkönyv.

Albert föherczeg ő cs. k. Fönsége, ausztriai cs. herczeg, lovassági tábornok, a III. hadsereg parancsnoka, Magyarország katonai és polgári kormányzója stb. stb. Továbbá:

Scitovszky János ő eminentiája, a római szentegyház bibornoka, Magyarország hgprimása, esztergami érsek stb. Valamint a többi aláirt igazoló urak és az e czélra meghivott aláirt tanuk *jelenlétében.*

Előadás.

Isten segitségével az 1849. jan. 1-én a pártütők által a budai várból elvitt magyar szent korona, a koronajelvényekkel együtt, 1853. sept. 8-kán, Mária születése napján, Orsovánál, hol elásva volt, ujra megtaláltatott, és ő cs. k. ap. Fölsége „Albrecht" nevü hadigőzösén ide hozatott. 1853. sept. 10-én kelt legfelsőbb határozata által méltóztatott ő cs. k. ap. Fölsége parancsolni, hogy ő Fölsége Magyarországbani helytartója *Albert* Főhg ő cs. k. Fönsége egy bizottmány által, melynek tagjai a koronát és koronajelvé-

nyeket korábbi időkből tökéletesen ismerik, e külön czélra meghivott tanuk jelenlétében a feltalált koronának és koronajelvényeknek valódiságát egyenkint megvizsgálják és igazolják és hogy erről jegyzőkönyv készittessék. Ezen legfelsőbb parancs teljesitéseül kormányzó Főhg ő cs. k. Fönsége mai napon kilencz urakat, kikről az országban tudva van, hogy a koronát és koronajelvényeket tökéletesen ismerik, igazolókul kinevezett, és velük és az e végett meghivott tanukkal d. u. 5 órakor „Albrecht" hadigőzös fedezetére ment. Itt ő cs. Fönségének a korona és a koronajelvények átnyujtattak. Azok : 1) a magyar szent korona; 2) Szent István palástja ; 3) Szent István kardja ; 4) az arany alma; 5) a királyi pálcza (buzogány).

Ezen jelvényeken kivül még a vasládában találtattak :

A sapka, melyet a király a korona alatt viselt, 6 darab selyem szövet pecsétekkel, egy öv barna selyemből, 2 igen rozsdás kengyelvas, 2 darab heveder, vörös selyem harisnyák, egy köteg a nedvesség miatt olvashatlanná vált okmány, 3 igen megrongált párna, 1 pár czipő, két pár igen elrothadt papucs.

Az igazoló urak tisztük fontosságára azon felszólitással figyelmeztettek, hogy nyilatkozatukat legjobb tudásuk és lelkiismeretük szerint eskü gyanánt tegyék meg.

Ezután a legfelsőbb parancshoz képest az egyes darabok igazolása kezdődött.

1. *A szent magyar korona.*

Az az igazoló uraknak ezen kérdéssel mutattatott elő : Vajjon ez valósággal-e a szent magyar korona?

Felelet : Legjobb tudásunk és lelkiismeretünk szerint eskü gyanánt kijelentjük : hogy ezen nekünk előmutatott korona valósággal a magyar szent korona. Belőle három rubin ki van törve, melyek közől kettő megtaláltatott, egy kis kő nem találtatott meg, a lefüggő lánczoskák egyike leszakittatott s külön begöngyölgetve a ládában találtatott.

2. *A Szent István palástja.*

Az az igazoló urak előtt azon kérdéssel terjesztetik szét : Vajjon ez valósággal-e a magyar k. Szent István-palást?

Felelet : Ezen elénk mutatott palástra ráismerünk és legjobb tudásunk és lelkiismeretünk szerint eskü gyanánt nyilvánitjuk: hogy az valósággal a magyar k. Szent István palást. Az igen keveset szenvedett, csak bélése van erősen megrongálva.

3. *A Szent István kardja.*

Az igazoló uraknak a ládában talált kard azon kérdéssel mutattatik meg : Vajjon ez valósággal-e a magyar k. Szent István-kard?

Felelet : Legjobb tudásunk és lelkiismeretünk szerint eskü gyanánt nyilvánitjuk : hogy ezen nekünk előmutatott kard valósággal a magyar kir. Szent István kard. Az igen erősen meg van rozsdásodva, annak bársony hüvelye félig elrothadt.

4. *Az arany alma.*

Az igazoló uraknak a talált arany alma azon kérdéssel mutattatik elő: Vajjon ez valósággal-e a magyar kir. arany alma?

Felelet: Legjobb tudásunk és lelkiismeretünk szerint eskü gyanánt nyilvánitjuk, hogy ezen nekünk előmutatott arany alma valósággal a magyar kir. arany alma. A magyar czimer, mely azon volt, le van törve, de a ládában megtaláltatott.

5. *A királyi pálcza* (buzogány).

Az igazoló uraknak a királyi pálcza azon kérdéssel mutattatik meg: Vajjon ez valósággal-e a magyar királyi buzogány?

Felelet: Legjobb tudásunk és lelkiismeretünk szerint eskü gyanánt nyilvánitjuk: hogy e királyi pálcza valósággal a magyar királyi buzogány.

Ezen jegyzőkönyvben 1-től 5-dik pontig eskü gyanánt tett nyilatkozataink megerősitéseül következnek saját kezü aláirásaink: *Scitovszky János* bibornok s. k. primás. Hg. *Eszterházy* Pál s. k. Gr. *Pálfy* Filep s. k. cs. k. titk. tan. Gr. *Keglevich* Gábor s. k. cs. k. titk. tan. *Keglevich* János s. k. cs. k. titk. tan. Gr. *Batthyány* Ker. János s. k. cs. k. kam. Hg. *Pálfy* Antal s. k. cs. k. kam. *Ranolder* János s. k. veszprémi püspök. *Fábry* Ignácz s. k. kassai püspök.

Alulirttak, mint egyenesen a végett meghivott tanuk bizonyitjuk, hogy nekünk a sz. korona és a többi megtalált koronajelvények, igazoltatásuk után előmutattattak és azok valódiságát az igazoló urak akként erősitették meg, mint az e jegyzőkönyvben föltétetett.

Minek is bizonyságaul következnek sajátkezü aláirásaink: *Erdélyi* Vazul s. k. nagyváradi gör. kath. püspök, cs. k. titk. tan. *Karner* Antal s. k. győri püspök. *Farkas* Imre s. k. székesfehérvári püspök. Gr. *Széchenyi* Lajos s. k. cs. k. titk. tan. Szolgaegyházi *Marich* Dávid István s. k. cs. k. titk. tan. B. Józsika Sámuel s. k. cs. k. titk. tan. Gr. *Apponyi* György s. k. cs. k. titk. tan. Gr. *Zichy* Ferencz s. k. udv. tan. és a nagyváradi helyt. oszt. főnöke. B. *Orczy* György s. k. cs. k. kam. Gr. *Eszterházy* Miklós s. k. Nagyszentmiklósi gr. *Nákó* Kálmán s. k. B. *Smertzing* Antal s. k. cs. k. kam. és alezredes. *Lányi* Imre s. k. cs. k. kam. Gr. *Erdődy* Sándor s. k. Gr. *Zichy* Bódog s. k. *Ürményi* József s. k. Gr. *Zichy* Ferdinand s. k. Gr. *Zichy* Henrik s. k. B. *Gerliczy* Vincze s. k. *Festetics* Ágoston s. k. B. *Sennyey* Pál s. k. Báró *Podmaniczky* László s. k. Báró *Laffert* Ignácz s. k. *Majláth* György s. k. cs. k. titk. tan. Gr. *Haller* s. k. alt. és cs. k. titk. tan. *Parrot* s. k. altn. Gr. *Cziráky* János s. k. cs. k. b. titk. tan. és a pesti cs. k. főtörv. elnöke. Gr. *Braida* Móricz s. k. cs. k. titk. tan. és vezérőrnagy. B. *Augusz* Antal s. k. cs. k. helyt. alelnök és a budai helyt. oszt. főnöke. Gr. *Attems* Henrik s. k. cs. k. alelnök és a pozsonyi helyt. oszt. főnöke. B. *Kotz* Keresztély s. k. cs. k. helyt. oszt. alelnöke Kassán. *Priviczer* István s. k. min. tan. a soproni cs. k. helyt. oszt. főnöke. Gr. *Almásy* György s. k. *Havas* József s. k. *Babarczy* Antal s. k: Gr. *Rhédei* János s. k. cs. k. kamarás. Gróf *Festetics* Leo s. k. Kapivári *Kapy* Ede s. k. cs. k. helyt. tan. és Pestpilis megye főnöke. *Krászonyi* József s. k. cs. k. helyt. tan. és pesti polgárm. *Paldt* József s. k. Buda főváros hely. polgárm. *Karger* Titus s. k. őrnagyhadbiró, a megtaláló. B. *Luzsénszky* Károly s. k. cs. k. kam. és tan. Gr. *Török* Bálint s. k. a Magyarországbani cs. k. pénzügyigazgatóság alelnöke.

Ekként történt jelenlétemben *Albert* főhg. s. k. lovassági tábornok (P. H.) B. *Hauer* István s. k. a cs. k. katonai és polgári kormány osztályának főnöke, mint tollvivő (P. H.)

Sept. 16-án már korán reggel hullámzott a nép a testvér főváros utczáin. Kilencz órakor megérkezett a zászlókkal fölékesitett hadigőzös a

földiszitett pesti kikötőhelyen a Hidutczával szemközt; elhaladásakor a gellérthegyi erősség ágyui üdvözölték. Ő cs. Fönségének adlatusa, az igazoló bizottmánynak ő cs. Fönsége által kijelölt része, a ker. parancsnok, a budai helyt. alelnök, a pestpilis megyei főnök a kiszállóhelyen volt állóhajón gyültek össze. A koronajelvényeket tartalmazó ládának a gőzhajóról, az annak átvitelére rendelt hatfogatu udv. kocsira vitelére ő cs. Föns. nyolcz mágnást jelölt ki, kik szintén az állóhajón várták be a gőzös megérkezését s aztán a jelvények átvétele végett a gőzösre mentek. — A magas clerus a sekrestyében gyült össze, a cs. k. titk. tanácsosok', kamarások és udvari méltóságok a menetet Budán a vártemplom ajtajánál várták. A cs. k. tábornokok és a tiszti kar, az összes cs. k. hatóságok és az egész többi nemesség a vártemplom előtt gyültek össze. — A pesti polgármester a magistratussal és községtanácscsal a kiszállóhely partján, a budai pedig a lánczhid budai végén foglaltak állást; miután a menet elhaladt, mindkét polgármester a községtanácsosok egy küldöttségével a rövidebb uton a vártemplomba ment. — Mindkét város czéhei és iskolaifjusága, a számukra kijelölt helyeken a koronamenet által vett ut hosszában a kiszálló hidtól a cs. k. várpalotáig állittattak fel. — A koronamenet a Nagyhidutczán, Szinháztéren, Dorottyautczán, a lánczhidon, Szarvastéren át a várkapun keresztül vonult a várudvarba. — Midőn a menet Pesten elindult, a hadigőzös elsütötte ágyuit, s ez üdvlövéseket a gellérthegyi erősség és a vár ágyui folytatták; mig a menet tartott, Pest és Buda minden harangja szólt. — A menetet megnyitotta : egy század dsidás; két főhgi kocsi a láda vitelére kijelölt 8 mágnással; a hatfogatu diszkocsi a koronajelvényekkel a fehér lepellel beboritott ládában, melynek kocsiajtajánál jobbról ő cs. Fönsége adlatusa, balról a cs. k. pestbudai kat. ker. parancsnok lovagolt; a kocsi mindkét oldalánál tizenkét altiszt egy cs. k. tiszt vezérlete alatt, a kocsiajtóknál pedig főhgi házi szolgák mentek; ezután az igazoló bizottmány ő cs. Fönsége által arra kijelölt tagjainak kocsijai; aztán a budai helyt. alelnök és a pestpilisi megyefőnök mentek egy kocsiban; a menetet egy cs. k. granátos század, katonai zenekarral zárta be.

Midőn a menet Budán a várkápolnához közeledett, főhg kormányzó ő cs. Fönsége a sekrestyén át a vártemplomba ment, a templomba vezető sekrestyeajtónál bibornok hgprimás ő eminentiája szentelt vizet s aztán megcsókolás végett keresztet nyujtott, mi után ő cs. Fönsége a mennyezet alá, bibornok hgprimás ő emin. pedig a clerussal a templom nagy ajtajához ment a koronát fogadandó. — A koronajelvényeknek a templomajtóhoz érkezése után a ládát, melyben azok vannak, a föntebb emlitett 8 mágnás a kocsiról leemelve és a clerus előlépdelése mellett a templomon át a sz. István kápolnába vitte s e menetet a vártemplom előtt egybegyültek kisérték. — A sz. István kápolnában a clerus a sz. koronát, a koronajelvényekkel együtt a ládából kiemelte és az oltár előtt asztalra helyezte, mire a szokott szertartással Te Deum énekeltetett, a Györgytéren felállitott zászlóalj üdvlövést tett, mit a vár, Gellérthegy és hadigőzös ágyui viszonoztak. — A Te Deum bevégzése után ő cs. Fönsége a clerus előlépdelése mellett a templom főajtajához kisértetett. A korona a többi jelvénynyel a sz. István kápolnában három napig, u. m. sept. 16-án, 12-től 2 óráig a főhgi főudvarmesteri hivatalnál szerezhetett jegyek előmutatása mellett; 2 órától esti 6-ig pedig mindenki számára; sept. 17-kén reggeli 8 órától déli 12-ig és délután 2 órától 6-ig mindenki számára, 12 órától 2-ig pedig csak jegyek előmutatása mellett; sept. 18-án reggeli 8 órától déli 11 óráig, aztán délután 2 órá-

tól 4-ig mindenki számára, 12 órától 2-ig pedig csak jegyek előmutatása mellett közszemlére kitéve maradt. — Azon asztal körüli korláton belül, melyen a sz. korona és jelvényei álltak, a kitétel ideje alatt két cs. k. tiszt kivont karddal, a korláton kivül pedig két cs. k. altiszt állt őrt. A templomajtóknál kettőzött őrség állt. Hat órakor a templom bezáratott és az ajtó s ablakok elé őrök állittattak.

Sept. 18-kán d. u. 4 órakor az igazoló bizottmány az igazolási tanukkal a sz. István kápolnába ment, a koronát és jelvényeket az igazolási jegyzőkönyv másával a ládába betette és azt bezárta.

Sept. 19-kén reggeli 7 órakor a koronát és jelvényeket azok, kik 16-kán azokat a pesti kiszálló helyen átvették, a sz. István kápolnában átvéve, a clerus előléptetése mellett a többször emlitett 8 mágnás a hat fogatu udvari kocsiba vitte és azok ugyanazon menettel és pompával a vaspályaudvarba vitettek, ott hasonló módon a készen állt vasuti udvari kocsiba áttétettek. E végett a budai magistratus és községtanács a vártemplomban, a pesti pedig, a pesti hidoszlopnál gyültek össze. A czéhek és iskolai ifjuság épen ugy állittattak fel, mint érkezéskor. Az utczákon katonai sorfalak állottak. A cs. k. hatóságok és összes nemesség a menetet diszöltönyben a pályaudvarban várták, hova ő cs. Fönsége kissé korábban lóháton ment. Időközben az ő cs. Fönsége által kinevezett, főbb rangu papok és mágnásokból állt küldöttség tagjai a vasuti kocsikban helyeiket elfoglalták, bibornok hgprimás ő emin. az igazoló tanukkal, ugy szintén az öt helyt. osztályfőnök mind ő cs. Fönségét, mind a menetet a pályaudvar termében várták. — Mihelyt a láda a vasuti kocsiba behelyeztetett és ő cs. Fönsége abba szintén helyet foglalt, a vonat ágyulövések közt Bécsbe indult, hogy ott a sz. korona s a többi jelvény ő cs. k. ap. Fölségének bemutattassanak.

Utjában mindenütt öröm s lelkesedéssel fogadtatott. Esztergamban korán reggel zene és örömzaj ébresztette föl a netán késedelmezetteket; az ott tanyázott cs. k. katonaság, lovas üteg s a község küldöttjei hosszu sora, császári és nemzeti vegyes szinekben diszlett számtalan lobogóval a Duna balpartján a várostól mintegy $^1/_2$ órányira levő esztergam-nánai pályaudvarba vonultak, mely az ünnepélyhez alkalmaztatott modorban virágok, koszoruk és lobogókkal izletesen volt fölékesitve. Nem sokára a politikai és törvénykezési összes tisztikar, a főnök vezérlete alatt, az esztergami káptalan és clerus, az uradalmak képviselői, Esztergam, Tata stb. városok községtanácsai, az izraelita község előljárói és a mindenünnen összesereglett nép a terjedelmes pályaudvaron és ennek környékén elhelyezkedvén, feszült figyelemmel várta a sz. jelvényekkel érkezendő diszvonatot s midőn ez $10^1/_2$ órakor ágyudörgések között az udvarba berobogott, közlelkedéssel fogadtatott, mely szünni nem akaró éljenzések árjában tört ki, midőn primás ő emin. a cs. k. diszkocsi ablakaiból sz. István király ős koronáját a bámuló közönségnek mutogatta.

Pozsonyban a helybeli lakósságnak d. u. 2 órakor a pozsonyi állomáson tétetett ki közszemléletre. Pozsony és vidéke lakosai erről előre valának értesitve s tömegesen tódultak a vasuti pályafőhöz, hol a felső és alsó papság, a katonai és polgári hatóságok s a város minden testületei teljes diszben már 12 óra után összegyülekczének. Sz. István koronája 23 évvel azelőtt hozatott oda utolszor. Egy egész ezered nádorhuszár fedezete alatt érkezett akkor Pozsony falai közé s fogadtatása rendkivül fényes volt. Ferdinand ő Fölsége koronáztatása előtt a sz. jelvények 3 napig valának kitéve a primási épület házi kápolnájában, mely alkalommal a koronaőrök

egyike azt közlé az oda tódult közönséggel, hogy Karolina Augusta ő Felsége az utolsó napokban sajátkezüleg javitotta ki a koronázási palástnak egyes rongáltabb helyeit. — Képzelhetni mily örömmel és lelkesedéssel indult jelenleg Pozsony lakossága a drága kincsek viszontlátására.

Bécsben d. u. 4 órakor a cs. k. első főudvarmester az éjszaki pályaudvarban megjelent, a koronát és a többi magyar ország-clenodiumot várván. Ugyanott gyültek össze a föls. udvar illető szolgálati osztályai. — A pályaudvar helyiségei kellőleg el voltak zárva és elfoglalva. — A koronát Pestről elkisért magyar bizottmánynak a pályaudvarban a cs. k. első főudvarmester által fogadtatása után, a föns. Főhg által e végre kijelölt tagjai az imént emlitett küldöttségnek a ládát, melyben a jelvények tartatnak, a vasuti kocsiból kiemelték és azt egy készen állott hatfogatu udvari nyilt kocsiba tették. — Ekkor a menet a cs. k. várpalotába indult, és pedig: egy osztály cs. k. testőr-csendőrség lóháton; a cs. k. első főudvarmester hatfogatu udv. kocsin; a jelvények a nyilt kocsiban; katonai és polgári kormányzó ő cs. Fönsége hatfogatu házi kocsiban; a fönemlitett bizottmány tagjai hatfogatu udv. kocsikban; egy osztály cs. k. testőr-csendőrség lóháton zárta be a menetet. — A nyilt kocsit, melyben a jelvények voltak, minden oldalról 6 cs. k. trabant testőr kisérte. Mind ezen nyilt kocsinak, mind a többi hatfogatu kocsiknak ajtainál cs. k. háziszolgák lépdeltek. — A menet utját a Jägerzeilen át a vöröstoronykapunál a belvárosba, aztán a Püspökutczán, Istvántéren, Grabenen és Kohlmarkton át vette. Mindezen utczák és terek katonai sorfalakkal voltak ellátva. — A magyar küldöttség tagjai végre a pályaudvarból a készen állt bérkocsikon az Augartenhidon s a Schottenkapun át kocsiztak a cs. k. várpalotába, hol a követségi lépcsőnél szálltak ki és ott az udvari káplánokkal már teljes papi diszben felállitott udv. és várlelkészszel együtt a jelvények érkezését várták. — Megtörténvén a megérkezés, a láda az a végre rendelt magyar küldöttek által a nyilt kocsiból kiemeltetett, gyaloghintón a papság és a cs. k. első főudvarmester elölépése mellett az udvari vártemplomba vitetett s a főoltár evangeliumoldalára helyeztetett. Ő cs. Fönsége a Főhg, a bizottmány és küldöttség kisérték a jelvényeket s a templomban ugy, mint a cs. k. első főudvarmester, foglaltak helyet. — Ekkor az udv. s várlelkész egy ima végeztével szent áldást osztott s erre a láda a presbyterium mellett létező egyházi kincstárba vitetett, melynek ajtaja bezáratott s eléje a cs. k. trabant-testőrség kettős őrsége állittatott, mire mindenki eltávozott. Az egyházi kincstár ablakai előtt a kápolnaudvaron katonai őrség állittatott fel. A kincstárajtó kulcsát a cs. k. udv. és várlelkész vette őrizet alá.

Ő cs. k. ap. Fölsége akkor Olmützben levén, mihelyt a korona s a többi orsz. clenodium megérkeztéről táviratilag tudósittatott, Bécsbe indult. Sept. 20-kán d. e. 10 órakor a cs. k. titk. tanácsosok, kamarások és udv. méltóságok (udv. jelentésre) diszben az udvarnál megjelentek. Ugyanott gyülekeztek össze katonai s polgári kormányzó Főhg ő cs. Fönségével a magyar bizottmány és küldöttség, valamint a cs. k. tábornoki és tisztikar. — A meghatározott órában a jelvények vitelére kijelölt küldöttek s a mellékkiséretül rendelt 8 cs. k. arciertestőr lementek a templomba, hol is az udv. s várlelkész jelenlétében az egyházi kincstár felnyittatott. — A korona és a többi jelvény a ládából kivétettek, bársony vánkosra tétettek, erre az illető magyar küldöttektől az emlitett arciertestőrség kisérete mellett a követségi lépcsőzeten a cs. k. testőrök által elfoglalt osztályon át fel a szertartási terembe vitettek és ott a tróntól oldalvást, a vánkosokkal s bársonynyal

boritott asztalra helyeztettek. — Ekkor ő cs. k. ap. Fölségének jelentetett, hogy minden készen van s ő Fölsége az udv. személyzet előlépése mellett a szertartási terembe a mennyezet alatti trónra lépett, hol is a környezet a szokásos helyeket foglalta el. — Katonai s polgári kormányzó Főhg ő cs. k. Fönsége ő Fölségéhez beszédet intézett, melyet ő Fölsége viszonozott, mire ő Fölsége fölemelkedett s az udv. személyzet előlépése mellett az oratoriumba ment. A jelvények pedig, mihelyt ő Fölsége a termet odahagyta, küldöttek által mint előbb fölemeltettek s a magyar bizottmány és küldöttség kiséretében, valamint az arciertestőrség födözete mellett az udv. templomba vitettek le s ugyanott a vánkosokkal a főoltártól oldalvást állittattak. — Ekkor az udv. s várlelkész a Te Deumot hangoztatta, melyet az udv. zenekar adott elő. — Ennek végeztével ő Fölsége az oratoriumból kisérettel a belső termekbe tért vissza s az udv. személyzet s a többi jelenlevők eltávoztak; a jelvények pedig a küldöttek által az egyházi kincstárba viszszatétettek s ugyanott ujra a ládába zárattak, mire a kincstárajtó bezáratott és eléje őrség állittatott s minden ujra ugy ment végbe mint előbbi napon.

Sept. 21-kén reggeli 7 órakor a láda a jelvényekkel ugyanazon ünnepélyes módon, mely annak érkezésekor megtartatott, az udv. palotából az északi vaspályára s onnan legfelsőbb parancs folytán Budára visszavitetett, ugyanazon küldöttség kisérete mellett, mely azt Bécsbe vitte.

A koronát a pesti pályaudvarban, hol sept. 21-kén délután érkezett meg, a Bécsbe el nem utazott Pesten levő tekintélyek, a magistratusok, községtanács stb. épen ugy fogadták, mint érkezésekor 16-án és hasonló pompával és szertartással a budai várpalotába kisérték, hol az korábbi helyén s biztos őrizet alatt tartatik.

Sept. 16-kán Budapest kivilágittatott s e nap, hogy *Thierry* szavaival éljek, „szép nap volt Ausztriára nézve“ *). E nap emlékének megörökitéseül ő cs. k. ap. Fölsége a megtalálás helyén kápolnát emeltet s september 8-kát mint a felfedezés emléknapját országszerte egyházilag is megülni rendelé.

A megtaláló *Karger Titust*, a jelvények kipuhatolása körül tanusitott tevékenysége és ovatossága elismeréseül, ő cs. k. ap. Fölsége a sz. Istvánrend lovagkeresztjével ruházta fel. Katonai és polg. kormányzó főhg ő cs. Fönsége pedig a koronajelvények megtalálása alkalmából a pesti cs. k. haditörvényszék által kisebb sulyu törvényáthágások miatt több naptól több hónapig terjedett hosszabb vagy rövidebb tartamu fogságra itélt 30 egyénnek hátra volt büntetési idejét elengedte, s 40 ily vizsgálat alattira nézve a még folyt vizsgálatoknak teljes megszüntetését megrendelte.

A magyar szent korona őrizethelyei.

A sokféle balsors, mely hazánkat érte, arra ösztönözte elhunyt királyaink, s őseinket, hogy koronánkra szemesen vigyázzanak s őrizetére oly helyet rendeljenek, a hol épen nem juthatna hozzá az ellenség. Ilyennek találtatott a koronázás helye, Székesfehérvár; mert hogy itt őriztetett a korona, arról tanuskodnak a magyar érsekek és püspökök 1309-ben ezt mondván: „Regale diadema . . . *in Albensi Ecclesia cum summa diligentia servabatur*“. Őre mindig a sz. fejérvári őrkanonok volt, mit III. Incze pá-

*) Család könyve 1855. X. füz. 313. lap.

pának a fejérvári préposthoz irt levele e szavaiból következtethetünk: „Innotuit Apostolatui nostro per petitionem tuam nobis ex tua parte porrectam, quod cum in *Albensi Ecclesia quaedam dignitas, quae Custodia* dicitur, ad tuam donationem pertinens habeatur, *cujus curae ac sollicitudini* ornamenta ac privilegia ipsius Ecclesiae et *Diadema* etiam *Regium* committuntur, eam personae idoneae conferre desideras . . . ut *Custodiam ipsam* . . . idoneae personae . . . conferas . . liberam tibi damus auctoritate apostolica facultatem" s folytatólag ezt olvassuk : „ne forte per imperitiam aut infidelitatem vel negligentiam Custodis ipsius . . . *honor Patriae de Corona aliquam laesionem sustineat*". Igy Gentilis bibornok a magyar érsekek és püspökök 1308-ki gyülekezetében, az ország báróinak jelenlétében állitá, hogy a sz. korona (őrizete) mintegy a fejérvári egyház tulajdona, „*ad quam spectare dignoscitur*." Ugyanazon gyülekezetben ezt mondák az érsekek és püspökök: „Postquam enim soluto justitiae vinculo diversis coepit Regnum Hungariae languere periculis, *ante hos novem ferme annos regale diadema* . . . improba temeritate *ab eadem Ecclesia* (Albensi) *violenter ereptum* stb." Ez ugy tartom, elegendő annak bebizonyitására, hogy sz. koronánk az Árpádok alatt Székesfejérváron őriztetett.

Az Árpádok kihalta után Róbert és utódai alatt Visegrád, midőn pedig Izabella I. Ferdinandnak átadta, Pozsony, azután 70 évig Prága, ismét Pozsony, elvégre 1790 óta Buda lőn a korona rendes őrizethelye. Bujdosásai közben mely városokban fordult meg, czikkem folyamában emlitettem.

A magyar szent korona őrei.

Nemcsak Székesfejérváron, mint emlitém, hanem később Visegrádon is pap volt a korona őre; de mivel mindig mellette kellett laknia, mi őt papi hivatalában némileg gátolhatá, s tán más okoknál fogva is később világiakra ruháztatott e méltóság, melyre hol egy, hol ketten választattak. Kötelességeik voltak : 1) Vagy mindketten vagy legalább egyikök szüntelen a korona őrizetének helyén lakni tartozott s az ország és király engedelme nélkül attól el nem távozhattak. 2) Mind a korona, mind a hozzá tartozó jelvényekre szorgalmatosan kellett vigyázniok. 3) Az ország és király hire s engedelme nélkül senkit sem bocsáthattak azoknak szemlélésére. 4) Semmi adomány s igéretek által nem volt szabad magokat megvakittatni és a koronát titkon vagy nyilván az országból kivinni engedniek. 5) A koronát és a hozzá tartozó jelvényeket veszélyes időkben és körülmények közt kötelesek voltak biztosabb helyre vinni. 6) Az őrállókra vigyázni, őket gyakorta kötelességeikre inteni és szoros fegyelem alatt tartani stb.

Mindezekre pedig a következő, országgyülésileg megállapitott esküvel kötelezték magokat : „Ego N. N. Conservator S. Regni Coronae, praevia Suae Majestatis Sacratissimae candidatione per Regnum rite electus ac per suam Majestatem Sacratissimam, Dominum nostrum Clementissimum benignissime confirmatus, juro per Deum vivum ac per beatissimam Dei Genitricem, Virginem Mariam, et per omnes Sanctos et Electos Dei, quod ego Sacram Degni Hungariae Coronam et reliqua Clenodia Regia ac Regni, penes ipsam simul in Conservatorio existentia, pro posse meo, praesertim dum mea series fuerit, diligenter ac fideliter custodiam et conservabo, milites ejusdem Coronae custodes ad diligentem et fidelem custodiam commonebo ac in bona ejusdem custodiae disciplina conservabo ipsamque Sacram Coronam et Clenodia Regia et Regni, penes eandem habita, nulla arte,

nullo dolo vel fraude, nullisque viis et mediis a Regno et Rege legitime coronato abalienabo. Sic me Deus adjuvet, beatissima Virgo Maria et omnes Sancti".

Ez eskü szoros megtartásának szép példáját olvassuk *Révay Péterről*. II. Mátyás, megkoronáztatása után, sz. István palástját magának Bécsbe küldetni kivánta, hogy azt lefestethesse és az akkori pápának megküldhesse; de *Révay Péter*, akkori koronaőr, Mátyást letett hitére s a hazának tartozó hüségre utasitván, a parancsnak mindaddig nem engedelmeskedett, mig az országgyülés abba bele nem egyezett. S akkor is a palástnak Bécsbe szállitását nem bizta idegen kézre, hanem maga vitte azt fel s magával viszsza is hozta lemásoltatása után *). *Garády.*

3.

Ecsedi Bátori István, nádor 1519—1531.

Történetünk a legnagyobb ellentétet a Hunyadiak és Jagellók egymásra következő korában tünteti föl. Amott félszázadon át a birodalom terjedelme, az államhatalom erőfejlése s a népség jólétének gyarapodása még egyszer feljut a korábbi nagyság tetőpontjára, és a magyar hirnevét ismét a dicsőség fényköre övedzi. Itt ellenben néhány évtized alatt a melléktartományok elvesznek, a főhatalom itthon ugy, mint külföldön többszörös bántalmak vagy közmegvetés tárgya s elvégre csak név szerint létezik, a nép szolgasága kiséretében a nyomor egyetemes, az összes államtest sebes feloszlásnak indul, s a nagyhirü hősök hazáját egyetlen csatavesztés megbuktatja.

Az örökemlékü Hunyadi Jánosnak nem volt királyi hatalma, kormányzói befolyása pedig csak néhány évre szoritkozék, s mégis rövid tartamu kormánylata a kifejlett nemzeti erő és a magyarnak ügyesen felhasznált erkölcsi felsőbbségével, a töröknek a keresztényvilágot fenyegető hatalmát ismételve megrenditvén, teljesen megszégyenité a tehetetlen Jagellók országlását. Sokkal nagyobb azonban az érintkező két kor közti különbség, sőt ez példanélküli, Mátyás és közvetlen utódai Ulászló és Lajos királyok alatt, melynek rövid megemlitése jelen tárgyunkhoz tartozik.

Az egész világnak egyik legnevezetesebb, legtündöklőbb uralkodója Mátyás, igen súlyos körülmények közt jutott a királyi székre; alig volt reménylhető, hogy az ifjunak, ki trónraléptekor még 15-ik évét sem töltötte be, a végtelen nehézségeket leküzdeni sikerülend. De a lángeszü fejdelem közcsudálkozásra szilárd kézzel ragadta meg a kormányt. A belügyekben a királyi hatalom a legmagasb fokra emeltetett, melyre az alkotmányos or-

---

*) *Kutfők* : *Révay Péter* : De S. Coronae Regni Ungariae virtuse, victoria, fortuna Commentarius — és : De Monarchia et. S. Corona Regni Hungariae Centuriae VII. *Schwandtner* gyüjteménye II. köt. 1746. — *Horányi* : De S. Corona Hungariae. Commentarius. 1790 — *Porkoniczky Ádám* : Freimüthige Untersuchungen über die Krönung in Ungarn. 1790. — *Decsy Sámuel* : A magyar sz. koronának és az ahoz tartozó tárgyaknak historiája. 1792. — *Mailáth János* : Der ungarische Reichstag im Jahre 1830. 1831. — Die ungarische Krone. Von einem Ungar. 1853. — *Teleki* : Hunyadiak kora Magyarországon. — *Szalay* : Magyarország története. — Pesti Napló 1853.

szágban juthat. A felzaklatott haza kibékittetett, a *pénzügy* szabályoztatott az adózó nép túlterheltetése nélkül. A *hadi erő*, a védelmi rendszer átalakitása és állandó hadsereg felállitásával, mely utóbbinak létszáma 30,000-re ment, s magvát a „fekete sereg" képezte, ujra szerveztetett. A *belforgalom* minden módon ápoltatott s tetemesen élénkíttetett. A *tudományok* és *művészetek* gyámolittattak, s a nemzet virágzóbb culturája alapjául a többi tanodákon kivül a most alapitott pozsonyi egyetem, a 40,000 ifju számára Budán tervezett nagy nevelőintézet, az 50,000 kötetből álló kir. könyvtárnak, stb. kell vala szolgálniok. A *jogszolgáltatás*, mint azt annyi század óta közmondásunkban még mindig szájról szájra adjuk : „Meghalt Mátyás király, oda az igazság!" az országlás fénypontját képezte. A *kül diplomatiai viszonyokban* európai hirre emeltetett az ország, barátnak tisztelet, ellenségnek félelem tárgya lőn. A *királyi udvar*, melynek ékszerei 50 társzekéren nem fértek el, s melynek asztala körül a szolgálatot tevő tiszt is 60,000 aranyat érő kardot viselt, a fejdelmi értekezleteken oly nagyszerü fényt, oly gazdagságot fejtett ki, milyennel még senki sem lépett föl, sem az ó, sem az uj világban. Azonban a hatásra számitott ily pazar költekezések a külföldi fejdelmeknek gyakran osztogatott dús ajándékokkal együtt, és egyéb rendkivüli kiadások, mint a visegrádi, budai és fehérvári roppant épitkezések, az uj reformok tételei, pl. a végváraknak évenként készpénzben adott 130,000 arany, az állóseregnek igen magas zsoldja, mi a nehéz közlovagnál évi 60 aranyra ment, és a folytonos háboruzás korántsem okozott a kincstárnak kétségbeejtő zavart, mint az a Jagellók alatt a hosszas béke közepett történt. A *töröknek* minden *bántalma* megboszultatott s serege a Kenyérmezőn megtöretett, a *német császár* az invasioért Bécs és országa vesztével lakolt, *Morva*, *Slézia és Lausicz*, szinte a király felsőbbsége alá jutottak, és *Magyarország a kereszténység védfalának tartatott.*

A *valódi nemzeti nagyságnak* ily ragyogó korszakára következő ellentét a *gyors és általános hanyatlás*, oly szembeszökő, hogy hajlamot éreznénk az eseményeket kétségbe vonni, ha azok valósága hitelt érdemlő történelmi bizonynyal nem igazoltatnék. Mátyás halála után a főnemesség oly királyt kivánt, „kinek üstökét mindig markában tarthassa", és kivánsága teljesült; II. Ulászló renyhének, ökörnek gúnyoltatott, tekintélye eltipratott, jövedelmei elpazaroltattak. A főuraknál a hazaszeretetet önhaszonlesés, féktelenség és pártczivódás váltotta fel. A *közigazgatás* minden ágaiban zavar és rendetlenség, kötelességmulasztás, megvesztegetés és tolvajság harapózott el. A *jogszolgáltatás* elhanyagoltatott, a birák részrehajlásuk miatt hűtlenség büntetésével fenyegettettek. A zsold nélkül hagyott s igy prédára utasitott *„fekete sereg"* nyilt csatában felkonczoltatott vagy szétkergettetett; az ország *hadügye* a veszély közeledtével mindinkább bomladozott. A *pénzügy* állapota zavarteljes lett; az adókivetés és kezelés körül képtelen visszaélések követtetvén el, az országgyülésen, a szükség pillanatában, a pénzsegély megtagadtatott; a közjövedelmek is elsikkasztattak, a kincstárt kezelői meglopták. *A király* asztali készületeit a zsidóknak adta zálogba, hogy naponkénti házi szükségeit födözhesse. A futárnak, ki a mohácsi vészt előző időben a hatóságokhoz utasitást volt viendő a „véres kard" körülhordására, uti költségét a folyvást üres kincstár ki nem fizethetvén, a kormány a pápa követének irgalmasságát kényszerült igénybe venni. *A melléktartományok* és Mátyás szerzeménye, mely utóbbinak váltságdija 1,100,000 aranyra becsültetett, elvesztek. *Pórháboru* dulta az országot, a köznép *örökös szolgaságba* igáztatott. Minél nagyobb számmal alkottattak a *törvények*, annál kevésbé

tiszteltettek; a ***kormánytanácsban*** a czivódások arczoncsapás és fegyverrántással végződtek; a közhatalomnak többnyire senki sem engedelmeskedett. ***A szomszéd hatalmasságokkal*** az országot lealázó szerződések köttettek. A ***török*** a birodalom széleit pusztitotta, a végvárakat elfoglalta, s a nemzetet ***Mohácsnál,*** mely a bukást idézte elő, halálos csapással sujtotta.

A nyomban egymásra következő ***dicsőség és gyalázat kiváló tényezőiül, az állam feje és a főbb kormány-közlönyök*** személyes tulajdonságait, képzettségét, hazafiságát, becsületes és buzgó kötelességteljesitését, és viszont azok képtelenségét, mulasztását és mindennemü visszaéléseit ismerjük föl *). Innen királyaink, és a jelentékenyebb országzászlósok hű életrajzai a történet folyamát világositják fel, az ok és eredmény közti összeköttetést állitják helyre. — ***Mátyás uralkodói foglalatosságai*** végbevitelében vas szorgalommal birt, e mellett lángészszel levén megáldva, a tudományok számos ágában a tökély fokáig képezte ki magát. Érzelmei a nemzet jobbjaiéval öszhangzottak, hazafiasak valának, és elmondhatta magáról: „a magyarokat s a magyarok lelkületét ugy még senki sem ismerte, mint mi.“ A köznép közt örömest forgott, s annak nézeteit, panaszait s állapotját álruhában igen gyakran igyekezett kitapogatni. „Vetne már Mátyás király évenként háromszoros adót mi reánk, örömest eltürnők; csak állana hatalmunkban őt visszahozni.“ A köznép e forró vágyában fejezte ki alapos itéletét Mátyás országlásának eredményéről. Közvetlen utóda ***II. Ulászló merően ellenkező tulajdonsággal birt.*** Ismerjük őt műveiből. Verántz esztergami érsek, történeti tekintély e részben is, ily rajzát adja : királya volt az oligarcháknak, de nem minőre az országnak szüksége vala, hanem minő nekik kellett : lomha, türékeny, külföldi, erkölcseiket, nyelvöket, jogaikat nem ismerő; király, ki felsőbbségét velök nem éreztette, ki alatt szabadon garázdálkodhattak. Az idétlen, ***a testi- s lelkileg elmecsevészett Lajos***, ki a legnagyobb veszély pillanataiban délig aludott s azután a futtatás látványában kereste örömét, ki örökös pénzzavara mellett egy sólyomra 40,000 aranyat költött, szánalmat kelt. Az államfők ilyetén tulajdonságai az országnak fenn ecsetelt gyászos állapotát eredményezték.

A nagyelméjü fejdelmek a jeles tehetségeket hamar fölismerik, s ezeket ügyesen felhasználva, élnek segédkezésökkel a közboldogság előmozditására. Innen ***az emberismerő Mátyásidejéből az egyházi, világi és hadi pályán tündökölt hazafiaknak hosszu sorát mutathatjuk fel***, kik a nemzet jóléte s a haza dicsőségének tényezői voltak, s kik közől itt csak ***a nádort*** szükséges emlitenünk. E nagyfontosságu állomást majd egy századnegyedig a hivatalokban megőszült Ország Mihály töltötte be, ki becsületessége, tántorithatlan igazságszeretete, a haza s fejdelemhezi hűsége által Mátyás király benső barátságát érdemelte ki. Ellenben ***a Jagellók alatt többnyire a legméltatlanabb kezekben volt a nádorság.*** Szapolyai István ököljogot gyakorolt, Corvin herczeg jószágait elragadozta, s Ulászlónak az országot áruba bocsátotta. Perényi Imre az önhaszonleső, czimért és jószágadományért aláirt olyat is, mi a haza becsülete s függetlenségével ellenkezett; és ***Ecsedi Bátori István,*** jelen értekezésünk tárgya, teljes alkalmatlansága mellett a közönséges gonosztevők bűneivel terheltetik. Ilyenek, s ezekhez hasonlókra levén a Jagellók alatt bizva a nemzet sorsának intézése, csodálhatni-e, hogy a bukás óriási léptekkel következett be.

*) „A magyarok lelkületi tulajdonságai kö é tartozott, hogy minden jó magvának, felülről, elöjáróiktól kellett elhintetni, hogy csirára kaphasson“. Igy Horváth Mihály.

Az 1485-diki országgyülés Mátyás király inditványára oly *hatalmat tulajdonitott a nádorságnak*, hogy az, király nemlétében, vagy akadályoztatása esetén az ország fentartó oszlopául szolgáljon. E szerint a nádor 1) a királyválasztásban első szavazattal bir; 2) a kiskoru király gyámja, és ez idő alatt a fejedelem jogait gyakorolja, 3) ugy szinte országgyülést hirdet; 4) az ország véderejének főkapitánya; 5) a rendek czivódásait ő itéli; 6) a király és rendek közti viszályra nézve közbejáró; 7) ha a király elmegyönge vagy hanyag, a külföldi követekkel a nádor végez; 8) ő az ország főbirája, 9) és annak a király távollétében helytartója stb. Ily jogokkal ruháztatott fel *Bátori István*, midőn 1519-ben nádorrá lett elválasztva, és igy volt elég hatalma és ideje mindent elkövetni, hogy az országnak zavarteljes közigazgatásában a rend ismét helyreállittassék, és a veszély, mely 7 évvel később következett be, elhárittassék. *Életrajza hazánk leggyászosabb időszakára vet nagy világosságot*, megfoghatóvá teszi, miért oly nagy a különbség Mátyás és II. Lajos kora közt, miért veszett el a mohácsi csata után a haza függetlensége, és tanuságul szolgál: hogy a hont bel- és külveszélyek ellen folytonosan megóvni, jólétét virágzatra emelni, nehéz feladat; ellenben az ősök több százados művének indolentia, önzés, féktelenség, pártoskodás, a fenálló törvények és közhatalom iránti tiszteletlenség általi koczkáztatása, az ország önállóságának megbuktatása, vajmi könnyen eszközölhető.

A középkorban a magyar állam szerkezeténél fogva nemcsak az kivántatott meg *a nádortól*, hogy képes legyen mint *az ország főbirája, főkapitánya és főkormányzója*, fontos hivatásának megfelelni, hanem, hogy azon felül *nagybirtoku régi elhiresült nemes családból vette legyen eredetét*. Mig Bátori a nádorság által igényelt lényeges tulajdonságok nélkül szükölködött, az utóbbi mellékes kellékekkel nagy bőségben vala felruházva. — Ősei, a *Guth-Keledek* 1042. év táján a *Sváb tartomány Stof várából* hivattak be Péter király által az őt számüző magyarok ellen, és e nemzetség Salamon király által, midőn I. Béla fiait üldözné, különösen pedig az elhirhedett Vid, igen felmagasztaltatott; azon felül e nemzetség nagy földbirtokra tett szert, és ellepvén Magyarországnak különbféle vidékeit, idővel az *Ecsedi és Somlyai Bátori*, *Bervei*, *Butkai*, *Kisvárdai*, *Márki*, *Szokoli és Zeleméri* magyar családoknak lőn közös törzsévé.

A Gúthkeled nemzetség *Endre* nevü tagja 1271. máj. 24-én V. István magyar királynak a Lajta és Rábcza közt a csehek ellen vívott csatájában, egy óriás nagyságu ellenséget párbajban megölvén, „*Bátor*“ disznévvel ruháztatott fel, s fejdelmét ekkép lelkesité: „*Ne félj király uram! Bátor Endre bátoritja szivedet!*“ Endre fia *Bereck* 1307-ben már nyilván Bátori családnéven emlittetik, s ennek fiai *János és Lökös*, ugyanez évi martius 31-én nyerték adományul *Ecsedet*, melytől István nádor családja birtoknevét nyeri és mely őseinek lakhelyül szolgált; a későbbi századok folyamában a család, mely több rendü birtokosztály után, és ilyen 1310-ben is 29 község fölött ejtetett meg a nagyváradi káptalan előtt, mindig önállóbban vált ki a Guthkeled nemzetségből, *igen meggazdagodott*, *Szerém*, *Somogy*, *Temes*, *Pest*. *Nógrád*, *Borsod*, *Zemplén*, *Abauj*, *Nyitra*, stb. mindenek fölött pedig *Szabolcs és Szatmár* vármegyékben *roppant urodalmakra* tett szert, melyek közől csak maga az *ecsedi 73 egész, mezőváros vagy falu, és 17 részjószágból állott, s igy a külföldi német származásu Ecsedi Bátori család* már a Jagellók korában *az ország első rendü dynastái közé számláltatott*.

De *István nádor családja* nemcsak dusgazdagsága által vala hatalmas, hanem nemes őseinek, kiknek a hazába szakadása a magyar királyság ere-

detével majdnem egykoru vala, *számos dicső tettei,* és általok, az egyházi ugy mint a világi, különösen pedig a hadi pályán viselt magas méltóságok által hiresedett el. Elődei 1280. évtől kezdve felváltva *Sáros, Zaránd, Somogy, Temes és Szabolcs*, főleg pedig *Szathmár vármegyében szakadatlanul viseltek főispánságot. Bátori Endre* 1329-ben *nagyváradi püspök* jótékony alapitványai; *Bátori Miklós* pedig előbb *szerémi* és 1474-től kezdve *váczi püspök,* a tudományok és müvészeteknek Mátyás király által is megdicsért szeretete által lőnek nevezetessé. Más Bátoriak *főasztalnokok, nándorfejérvári bánok, tárnokmesterek, országbirák* és *erdélyi vajdák* valának. Mátyás király legnagyszerübb csatáját, 30,000 török leöletésével, *Bátori István vajda* küzdötte ki 1479-ben a *Kenyérmezőn.*

Misem hiányzott tehát Bátori Istvánnak a nádorság elnyerésére azon tulajdonságok közől, melyek a hivatal sallangjai valának, mint *az ősrégi híres nemesség és dusgazdagság;* de annál inkább *szükölködött azon szellemi kellékekben,* melyek az ország *főbirája, főkapitánya* és *főkormányzójában* kivántattak meg. *Bátori épen nem volt képesitve arra, hogy* korának szerfölött sulyos viszonyai leküzdésével, *magas hivatásának megfelelhessen.* Soha nem szorult az ország hadserege nagyobb mértékben a nádor vezérletére, mint épen Bátori korában, midőn a király e nembeli kötelességeit, teljes tehetetlensége miatt nem tölthette be; Bátori mindazáltal nemcsak azért volt *képtelen a fővezérségre,* mert nádorrá választása után legott meglepte őt a *lábköszvény,* nyomorékká lett, „*sánta nádornak*" neveztetett, s mig a török az országnak legfontosb aldunai várait kiostromolta, a nádor Babocsán hevert lábbaja miatt; hanem leginkább azért, mert *nem volt vezéri talentuma és képzettsége,* miért is a mohácsi vész előtti napokban másra kellett bizni a fővezérséget. Továbbá, ha valaha, bizonyosan a Jagellók elkorcsult időszakában a nádornak az igazság részrehajlatlan kiszolgáltatása által, és a közkincsrei lelkiösmeretes felügyelésben tündöklő példával kellett volna előjárnia; holott neki az országgyüléseken *az igazságtalan itélethozás, az ország pénzeinek elsikkasztása és hamis pénzkoholásbani részvétel* nem alaptalanul lobbantatott szemére. Végre a nádornak, mint a király és nemzetközti közbejárónak, minden pártok fölött kellett állania, de Bátori *egész nádorsága idejét* — s e részben a mohácsi szerencsétlenség által sem térittetett jobb utra — *gróf Szapolyai János erdélyi vajda ellen a legelkeseredettebb pártharczczal huzta ki,* s azért róla és ellenfeléről elmondák a kortársak, hogy bár *e viszálykodók a haza vesztére soha ne születtek volna.* Igy lőn: mi soha az ország nádorán meg nem esett, az Bátorival történt meg: *három izben tétetett le nádori hivatalából,* és szomoru tanuja lett, a kormánya alatti *ország önállósága bukásának.*

Nyilvános pályáját a 16-ik század elején mint *főispán* nyitotta meg, 1503-ban *Szabolcs,* 1508-ban pedig *Zala* megyében viselte ezen méltóságot. 1508. jun. 4-én, már mint kitünő egyén, Székesfehérvárott a kisded Lajosnak királylyá koronáztatásakor *a magyar birodalom 7 zászlójának egyikét vitte.* 1509-ki martius 11-én már *temesi gróf minőségben* volt jelen Prágában II. Ulászlóval, fia Lajosnak cseh királylyá avatása alkalmával, és e napon a magyarok ellen felzendült cseh köznép ellen csak az által mentette meg életét, hogy aranyait és öltönyéről a drágaköveket a gyilkosoknak vetette oda. Az elégtétel, melyet bántalmazásáért nyert, nagyszerü volt; Ulászló király a gonosz merénylet szerzőit, kiken magyar ruhához tartozó ékszerek találtattak, megnyúzatta, s a kisebb bünösök fejvesztéssel lakoltak. 1511-ben a király rendeletére Temesvárott állott csatakészen a

törökök ellen; mindazáltal a temesi gróf nem a pogányok elleni csatában, hanem *az 1514-ben dult kuruczok elleni harczban kapott némi kirre.* Itt volt Bátorinak *következménydus találkozása gróf Szapolyai János vajdával*, mely a temesi gróf *életének forduló pontját* képezte.

Midőn Dózsa György keresztes pórhada 1514-ki májusban Pestről pusztitva, Szeged felé vonult, az országtanács *Bátori Istvánra, mint az ország alsó részei főkapitányára bizta a Dózsa ellen inditandó hadak vezérletét.* A temesi gróf a Maros bal partján Nagy-Szentmiklóson felül ütött tábort, s innen indult Csáki Miklós püspökkel a Csanád felé vonult Dózsa elébe, hol a késő estig tartott ütközet el nem döntetett. Másnap hajnalban Bátori a pórsereg által körül volt keritve, s bár a Temesvárról hozott nehéz lövegek rövid időre neki szereztek előnyt, mégis Dózsa lovassága és tartalékhada elvégre is a keresztesek részére dönté el a győzelmet. *Bátori, ki ágyuit is elvesztette, sulyosan megsebesitve lováról lebukott s az éj kedvezése mellett a csatamezőről titokban elosonván*, másnap a nádasokban bujkálva Nagylakra és onnan harmad nap Temesvárra menekült. A csanádi győzelem után Dózsa Temesvár ellen indult és annak vivását ernyedetlenül folytatta, miért *a temesi gróf kénytelennek látta magát segélyért Szapolyai János erdélyi vajdához folyamodni*, ki főkép Verbőczi tanácsára megfeledkezvén a közte és Bátori közt korábban kitört magánviszályról, Erdély hadait a vaskapuhoz rendelé, és julius végén, a nap déli hevében, Temesvár alatt megnyitotta a csatát. Hosszas küzdés után a vajda seregé a nemességnek diadalt szerzett; Dózsa György testvére Gergelylyel elfogatott, a pórok közől több ezren a csatatéren s több ezren futamodás közben ölettek meg. Szapolyai ez uttal fényesen tanusitá, hogy vetélytársát Bátorit hadvezéri ügyességben is sokkal felülmulja. *A temesi gróf*, ki ütközet alatt a vajdát, ugy látszik, nem igen támogatta, most *örök hálájáról biztositá őt*, igérvén neki, hogy ezentul frigyese lesz; s a frigy kettőjöket kötelezte : *egymás tudta nélkül magasabb hivatalt, ha kináltatnék is, el nem fogadni, és közösen müködni országos ügyekben*, közösen egymás javának előmozditására. Miképp tartá meg szavát Bátori, alább látandjuk.

A temesi gr. az egyház fejét a kurucz háboru befejezéséről tudósitotta s egyszersmind őt az ország védelmi eszközeinek rosz karban létéről is értesitette. X. Leo pápa 1515. maj. 13-án kelt válaszában dicsérte Bátori hű ragaszkodását, őt annak állhatatos megőrzésére intette, atyailag megáldotta, s egyuttal *neki a temesi kerület védelemeszközei költségeinek födözésére 20,000 aranyat küldött.* Egyébiránt Bátori szövetkezésének még nem mult éve, s már *a vajdávali meghasonlásának jelenségei mutatkoztak.* Szapolyai ugyanez évi junius végén a fenállott fegyverszünet daczára hadjáratot intézett a török terület ellen, és az általa segélyre felszólitott *Bátori a részvételt megtagadta.* Az 1518. év elején Perényi Imre nádor és egy püspök arra igyekeztek birni a vajdát, hogy addig ne menjen Budára a szentgyörgynapi országgyülésre, mig a király egyik gyámját, Bornemisza Jánost, a budai várnagyságtól el nem mozditja, hogy annak megtörténte után könnyebben közlekedhessenek ő fölségével és őt hivebben szolgálhassák. Szapolyai hű maradván fogadmányához, kijelenté a nádornak, hogy ezen országos ügyben addig nem nyilatkozhatik, mig iránta Bátori István véleményét ki nem tudakolja, mit azután Szapolyai mart. 31-én kelt levelében azzal kért ki a temesi gróftól, hogy *az ő tudta, akarata és beleegyezése nélkül mitsem szándékozik tenni és határozni*; továbbá felszólitotta őt, hogy az országgyülésre bevonulás előtt Pest közelében előlegesen tanácskozzanak, és buzdi-

totta, hogy *a szövetséghez állhatatosan hű maradjon.* Mivel azonban Bornemisza továbbá is budai várnagy maradt, gyanittatik, hogy *Bátori és a vajda közt egyetértés e részben sem keletkezett.* Az érintett országgyülésen a főurak minden jobbágy házhely után egy arany adót kivántak megszavazni, de a nemesség addig, mig a közkincs hűtelen kezelésén segitve nem lesz, fél aranyat is sokallott, és Szapolyaival odahagyta az országgyülést. Ellenkező irányt követett Bátori; ő a nemesség részvéte nélkül is 40 főuri társával 21 törvényczikket alkotott és az egy arany adót is kivetette. — *Itt tehát Bátori a vajdával ismét meghasonlott.* Frigyök ujabb sérelmet szenvedett; és miután ugyanezen évi bácsi országgyülésen Bátori a vajdával együtt a 24 tagu országtanács tagjává neveztetett, elkövetkezett a nádorválasztási idő, mely alkalommal *Bátori a vajdával kötött szövetséget egészen felbontván és adott szavát teljesen megszegvén, ez által oly heves pártviszályokra szolgáltatott alkalmat, melyek az országot alapjaiban megrenditék és a mohácsi bukást lényegesen előmozditották.*

Bátori István nádorrá választatása történetének részleteit még homály boritja ugyan, mindazáltal bizonyos az, hogy *ezen választás a törvény kellékeinek meg nem felelt,* hogy azt Szapolyai ellenségei ármánynyal eszközölték, és hogy ez alkalommal Bátori igéretét, miszerint a vajda tudta és tanácsa nélkül magasb hivatalt, még ha megkináltatnék is azzal, nem fog elvállalni, megszegte. — Perényi nádornak 1519. febr. 5-én történt halála hirére a nemesség Szapolyait kivánta nádorrá választani, ez az udvari pártot, mely a vajda hatalmától és a királyi székre törekvésétől tartott, megijesztette, és azért kezdetben a nádorságot be nem töltendőnek vélte, de csak hamar tervet változtatva ármányhoz folyamodott; Szapolyainak, hogy őt megnyerje, reményt nyujtott a nádorságra, mart. 8-án szövetséget kötött vele és Bátorival látszólag a király oltalmára mindenki ellen, de valóban az országos tanács 16 köznemes tagjának a kormányból kirekesztetésére, és midőn ez megtörtént, *Bátori a főurak által a nádori székbe emeltetett.* A kijátszott Szapolyai most adott szavára emlékeztette Bátorit, hogy a vajda tudta és tanácsa nélkül nem fog magasabb méltóságra törekedni, *Bátori* azonban, ki e részben máskép gondolkozott, Bornemisza budai várnagy sugallatára *azt válaszolta : hogy ő nem törekszik ugyan a nádorságra, de a közjó érdekében (?) elfogadja, ha megkináltatik azzal, ne hogy különben e hivatalrai képtelenségét vallja be.* Erre Szapolyai Budát elkeseredve odahagyta *), és távozása után (Zsámboki állitásaként is) *„a megvesztegetett nemesség“ Bátori Istvánt nádorrá választotta,* az udvar a temesi grófságot is Bátori nádor kezében hagyván. Nem tekintve arra, hogy Bátorinak a nádori székbe emeltetése mesterségesen eszközöltetett, hogy a mintegy 3000-nyi választó köznemesség a budai vártól ágyulövésekkel riasztatott vissza, e választás azon fölül törvénytelennek volt tekintendő még azért is,

*) Habár a történeti emlékek bizonysága szerint Szapolyai vajda Bátorival kötött azon egyezségét, hogy ‚*saját javuk előmozditására*‘ egymás tudta nélkül magasabb hivatalt nem vállalnak fel, eddigelő Bátori irányában megtartotta is; mindazáltal ebből korántsem akarjuk következtetni, hogy az erdélyi vajda feddhetlen jellemü hazafi volt. A közkincs elsikkasztása, a ragadozás nem tartozott ugyan hibái közé, ezek a nádor bünei valának; de a nádorság viselésére kivántató magasb tulajdonságok nélkül szintugy szükölködött, mint Bátori, s azonkivül a nagyravágyás mételye a legnagyobb mértékben lepte meg. Minden mesterkedéseinek nem a veszély elháritása, a megzavart közrend helyreállitása, hanem önző vágyának kielégitése volt czélja : kerüljön bár mibe, előbb-utóbb királylyá lenni. E törekvése az ország felforgatásával végződött, és e szempontból véljük megitélendőnek Bátori István elleni eljárását. Szerk.

mivel az 1439. 2. t. cz. a nádort a király, egyházi és világi országnagyok s a köznemességnek együttlévő tanácsából rendelte kineveztetni, mi az egykoru kutfők öszhangzó értelme szerint nem ugy történt. Miután tehát Bátori szószegés által és a kisebbség jelöltjeként jutott a nádorságra, e választás következtében méltán felkiáltott Istvánfi : *„Ez volt a viszályok oka — legnagyobb nyomoruságunk kezdete, melyek által eszközöltetett, hogy Magyarország, megzavartatván béképe és egyezsége, iszonyatosan elpusztittatott, szétszaggattatott és csaknem felforgattatott.*

Midőn a nagyhirü Szulejman zultán 1521-ben Szabácsot kiostromolta, Nándorfejérvárt pedig, országunk kulcsát már 26-d nap erősen vívta, és *a haza a legnagyobb veszélyben forgott* : *a nádor Nyirbátorban, julius 28-n, víg menyekzőjét ülte Zsófia, mazovi herczegnővel,* mely ünnepélyre az ország törvényhatóságait is meghívta. A nádor később a király parancsára *a Szerémségbe indult,* hol Bali bég kalózai kegyetlenül pusztitottak. *A törökök megfutottak ugyan Bátori elől,* de nem mintha megverettek volna, hanem, *mert cseltől tartottak* s azt vélték, hogy az ország nádora, a látszat ellenére, roppant sereg élén lépett föl ellenök. A rögtön megbetegedett Bátori azután visszavonult, *s midőn az ország főerőssége Nándorfejérvár török kézre jutott, ő Titelnél vesztegelt parányi seregével.* E tétlenséget, az ország igen rosz néven vette és azt később keserü váddal lobbantotta Bátori szemére.

II. Lajos király 1522. mártiustól kezdve egész éven át Csehországban tartózkodván, távolléte idejére *Bátori nádort nevezte ki egyedüli helytartója s az országos hadak főkapitányának.* Szapolyai, mint az erdélyi kormány feje neheztelvén e mellőztetés miatt, hiveivel gyüléseket tartott a nemességre kivetett adó behajtásának meghiusitására. A nádor e törvénytelen gyülekezeteket eloszlatta ugyan; de maga is hasonló hibába esett, midőn 1522. aug. 27-én 14 országnagy közt szövetséget eszközölt, melynek bevallott czélja volt : hiven szolgálni a koronát s egymást oltalmazni, de mely közvetlenül *Szapolyai hatalmának megtörésére volt irányozva.* Azon felül, mig Bátori egyedül állott a kormány élén, *iszonyu visszaélések harapóztak el az adó behajtása körül,* melyek szerzőjének a kincstartóval egyenesen a nádor tartatott.

A kir. visszatérte után az 1523. sz. györgynapi orsz. gyülésen a vajda pártja *az ország gyászos hanyatlásának okát főleg Bátori nádorban kereste.* Egy sereg vád emeltetett ellene, pl. hogy *a közpénzeket elsikkasztotta,* hogy *az ő tudtával testvére Endre tetemes összeg erejéig hamis aranyokat veretett.* Azon körülmény, hogy ily alacsony vád nem fért Szapolyaihoz, nagy erőt kölcsönzött neki, nagy befolyást nyitott felekezetének. Iszonyu zajjal *követelték a királytól Bátorinak letételét* a nádorságból; és csakugyan kénytelen volt, Lajos kir. a nádorságot Bátori kezeiből visszavenni. *Ez volt Istvánnak hivatalábóli első letétele.* A nádor visszanyerte ugyan ismét előbbi méltóságát, de az országgyülés a közpénz-sikkasztók és hamis pénzkoholók ellen szigoru törvényeket hozott. Az 1525. máj. 7-ki rákosi országgyülésen Szapolyai vádolta a nádort, hogy az a vajdának a magszakadt herczeg Ujlaki Lőrincz jószágai iránt, a kir. kincstár ellen támasztott igény-perében a vajdára nézve *igazságtalan itéletet hozott,* és a nemesség hitelt adott Szapolyainak és magáévá tette az ügyet. Ugyanez országgyülés alatt Bátori nádor 26 egyházi és világi országnagygyal a *„kalandos egyesület“*-et hozta létre, melynek nyilván bevallott czélja szinte a kir. tekintélynek, az alkotmánynak és közbékének fentartása volt, de alattomban ez is *Szapolyai vajda hatalma ellen volt irányozva.* És ez igy folyt szakadatlanul. A török a

halálos csapásra már fölemelte karját, és Bátori nádor, a helyett, hogy törvényes kötelességeként, a viszálykodó pártokat lecsillapitani igyekeznék, maga is mint *fondorkodó pártvezér* volt munkás. Ilyetén eljárásai miatt veszté el azután tekintélyét, *gyülöltetett* és az általa sokszorosan megbántott, megcsalatott vajda mindent elkövetett megbuktatására. A király megigérte Szapolyainak, hogy a nádor ellen tervezett hatvani országgyülésben részt veend, s igy Bátori bukófélben volt.

Hatvanban, 1525. jul. 3-án Verbőczi 2 óráig tartott magyar beszédben fejtegette, hogy az országot fenyegető veszély és zavar a közjót lábbal tipró, a ragadozásban telhetlen kir. tanácstól származik. Erre Bátori nádor pöffeszkedve, a gőgnek és alázatnak egymással küzdő hangján válaszolá: „mikép vérző szivvel látja, hogy személyes ellenei őt és társait, kik a közelebb mult években annyit szenvedtek, annyit áldoztak a hazáért, erőhatalommal akarják tiszteiktől megfosztani. Ő minden pillanatban kész törvényt állani, s ha a főtörvényszék ugy találná, hogy nem tud számot adni eljárásáról, ám vegyék el tőle ne csak a nádorságot, hanem vagyonát s életét egyszersmind. Ő bizik ő felségének kegyességében, bizik a nemesség igazságszeretetében, melyek nem fogják megengedni, hogy büntetést vegyen törvényen kivül, hogy irigyei és személyes ellenei a korona hű szolgáján diadalmaskodjanak." A jelenvolt 10—14,000-nyi nemesség közt csak 300-an találkoztak, kik méltányosnak látták, hogy az ország főtörvényszéke, s ne a gyülés mondja ki a nádorra az itéletet. A király a válaszadással késvén, a gyülés nádorul Verbőczit választotta meg, miben azután a király is megegyezett. *Igy tétetett le Bátori másodszor a nádorságból* *).

A bukott Bátori, ki most „hajdani nádor"-nak czimeztetett, ezután is megmaradt a királyi tanácsban, és oly *gőgösen viselte magát,* hogy az elnöki széket csak elkeseredett czivódás után engedte át Verbőczinek, ki csakhamar elvesztvén kegyét a köznemességnek is, az 1526-ki országgyülés alatt, aprilis 28-án, a nádorságról a kir. tanácsban lemondott. Ki tenne föl *bosszuvágyat* az ország legfőbb birájáról, és mégis *Bátori emberei a következett éjszaka Verbőczi házát gyilkos szándékkal fogták körül,* de az elosontnak már csak hült helyét találták. Másnap a király küldöttei kijelenték a nemességnek, hogy miután Verbőczi szökése által magát bünösnek vallotta, *Bátori visszahelyeztetett a nádorságba,* mire őt a gyülés élte idejére erősitette meg régi hivatalában. István már gyakorlá május 4-én nádori hatóságát, midőn Verbőczi volt nádornak itéletét, mely szerint az rögtön makacsságból elmarasztatván, honárulónak jelentetett ki, megpecsételte. — Ez alatt Szulejman 200,000-nyi sereggel és 300 ágyuval közeledett hazánk felé. A nádorra nem lehetett hadsereget bizni, mert mint eddigelé tapasztaltuk, *vezéri tehetségének legkisebb jelét nem adta,* s azon kivül a mód, melylyel imént sikerült neki méltóságába visszaigtattatni, nem volt alkalmas őt magasabbra emelni a köztiszteletben, megszerezni részére a nemzet bizodalmát.

Kezdetben a Szávavonal védelme bizatott rá Tomori érsek társaságában; de mivel költséget és hadjártas segédeket nem kapott, és mivel *a nemesség ő vele, ő pedig a parasztok társaságában vonakodott harczolni,* eredmény nélkül Pécsről Budára jött. Innen jul. 20-án Lajos királylyal és 2700 főnyi csapattal a mohácsi mezőre indult. Ercsiből Tolnára küldetett elő-

*) Bátori bűnei nem menthetők ugyan; de mégis, ha a vajda a törvényes rend előharczosa kivánt lenni, a haza felzaklatott állapotában, ily zenebonás eljárás vezérletét, fel nem vállalhatta. Szerk.

születek tétele végett; azután Eszékre küldetett, hogy foglalja el az ottani révet, és gátolja a török átjövetelét, de az országzászlósok azon ürügy alatt, hogy csak közvetlenül a király vezérlete alatt kötelesek szolgálni, *a nádorral harczolni vonakodtak*, miért is ez, Mohácson veszteg maradott. Itt a gyásznap, aug. 29-ke reggelén a csatarendek közé vezette a királyt. „Ő felsége — mondá Bátori és kezével II. Lajosra mutatott — itt maradt közöttünk, mindent, a halált is elvállalni a hazáért, a keresztény vallásért, nejeitekért és gyermekeitekért; s viszont ti is küzdeni fogtok érette, mint bátor férfiak, mint magyarok. Az ellenség, melylyel legott szemben leszünk, ugyanaz, melyet őseink annyi izben megtiportak, melyet már magunk is megvertünk, s most ismerjük, száma nem rettent bennünket. A Mindenható is velünk leszen; mi nemcsak magunkért, nemcsak a hazáért, hanem az összes kereszténységért léptünk a sikra.“ — Belovagolván az egész csatarendet, a kijelölt helyen, a király balján foglalt helyet. Délután a magyar sereg virága a mohácsi csatatéren maradt, de Bátori azon kevesek közt volt, kik megmenekültek.

E csatavesztés által hazánk végveszélyre jutott. *Nádornak soha sem volt nehezebb feladata az ország megmentése körül, mint most Bátori Istvánnak.* A török fel Budáig és vissza mindent feldult, s több százezer magyart örök szolgaságra hajtott. A honfiak heves pártharczát a királyválasztási mozgalom csak növelte. Lehetett tartani attól is, hogy a trónigény érvényesitéseül valamely külföldi hatalmasság szinte fegyverrel avatkozandik a haza ügyeibe, mi a függetlenséget könnyen veszélyeztetheté. De legnagyobb nehézség volt Bátorira, egyéniségét tekintve, azon körülmény, hogy az ország nevezetes része a gazdag pártfőnököt, két nádornak ivadékát, gróf Szapolyai János erdélyi vajdát, kinek a nádor halálos ellensége volt, kivánta a megürült királyi székre emelni, mit megakadályozni annál kevésbé lehetett reménye, mert ellene volt az 1505-ki octoberi rákosi országgyülésen 10 főpap, 53 országnagy és 52 vármegyének 125 követe által a Zápolyák mesterkélése folytán alkotott határozat, mely szerint: „egy szivvel és lélekkel végezték, hogy jövőben örök időkig, soha semmi idegent, bármi nyelvü nemzetségből, királyul nem választnak, hanem csupán és egyedül e kormányzási hivatalra alkalmas és képes magyart teendenek; és ha kik közőlök ellenkezőt tenni merészelnének, azok az ország hűtleneinek tekintessenek, kiknek se az ujan teendő király, se az ország meg ne kegyelmezhessen, hanem örök szolga és parasztság járma alá vettetvén, bűnök büntetését nyögjék végtelen“. Mindazáltal hogy Bátori a nagy nehézségeket leküzdhesse, az 1485-ki törvény nagy jogokat és eszközöket is nyujtott neki. Mikép igyekezett ezekkel élni, mikép felelt meg rendkivül fontos hivatásának, a siker mutatta.

Azon kevesek közt, kik 1526-ki aug. 29-én a mohácsi mezőről futásban kereshettek menedéket, volt látható Bátori István is, hű szolgája Kecskés Pállal. A nádornak nyomában volt az üző ellenség, midőn lova kidőlt alóla; de a hű szolga nagy bajjal fölsegitvén saját lovára sánta urát, azt megmenté a halál torkából. Igy sietett a nádor mások társaságában Babocsára, midőn utközben a pécsi kanonokokkal találkozék, kik egyházuk kincseit és a káptalani pecsétet futással igyekeztek a török elől megmenteni. Örültek a véletlen találkozásnak, mert az ország első hivatalnokától és kiséretétől biztos ótalmat vártak. Reményök azonban meghiusult. *Bátori* feledve, hogy az Isten csak imént csodálatosan mentette meg a veszedelemből, *tilos birtokvágytól izgatott kezeit az egyház és vallás szolgálatának szen-*

telt kincsekre tette, azokat a káptalani pecséttel együtt eltulajdonitotta, és a sajátukért esdeklő egyházi férfiakat *káromlás és becstelenités* közt riasztotta vissza. Később, az 1528. januáriusi budai országgyülésen Sulyok György pécsi püspöknek a kincsek visszaadatása iránt tett kérelmére Bátori nádor kijelenté, hogy miután ő *a drágaságok nagyobb részén már túladott*, a maradékot csak oly föltétel alatt adja vissza a káptalannak, ha attól oly tartalmu nyugtát nyer, mintha a kérdéses alkalommal elveszett minden kincsét visszakapta volna, miért is a káptalan mondjon le Bátori nádor és örökösei elleni kereseti jogról. E helyzet kényszerité a káptalant fogással élni, hogy kincsei maradékát megmentse; jelesen 1528. nov.30-án a pozsonyi káptalannál letett óvásában kijelenté, hogy miután Bátori nádor eljárása által kényszeritve van az általa „*eltulajdonitott*" összes kincsekről nyugtát adni, noha azoknak csak részét kapta vissza, fenntartja kereseti jogát a nádor és örökösei ellen a még hiányzókra nézve; továbbá ugyanazon napon és káptalan előtt Bátorinak szinleges megnyugtatására kijelentették a pécsi kanonokok, hogy a Bátori nádor által „*átvett*" kincseiket tőle mind visszanyerték, s azért készek ez iránt őt és örököseit megnyugtatni. Bátorinak ezen mocskos tette nem fenyittetett meg, mert *a nádornak hatalmas befolyása nagyobb sulylyal birt a köznek mérlegében, mint az általa elkövetett egyházi kincsorzás.*

V. László halála után a 46-dik napra, Mátyás királyé után pedig a 41-ikre hirdetének *a nádor*, vagy, annak nem létében, az özvegy királyné és az országnagyok diaetát, a meghivó levélben világosan kifejezvén, hogy *az országgyülésnek királyválasztás leend a tárgya.* Ha valaha, a mohácsi vész után még inkább *kell vala a nádornak sietni királyválasztó országgyülés hirdetése* és azon a trón betöltésével. *Hiában sürgette* ilyennek eszközlését az országnak rangra nézve második tisztviselője, Szapolyai János erdélyi vajda. *Miért mulasztotta el Bátori ezen*, az 1485. évi törvény által elébe szabott *igen fontos kötelességét*, és miért szolgáltatott ez által okot az ország szakadására, önállóságának bukására, az eddigelé még föl nem derittetett *). — Bátori a mohácsi csata után majdnem *egy álló hónapig Babocsán tétlenül vesztegette el a haza legdrágább idejét*, mignem végre *az égető szükség által hivatott a cselekvés mezejére.* Ferdinánd, ausztriai főherczeg elvárván Bátori nádortól, hogy azon elvet védni fogja, miszerint Magyarország a legérvényesebb joggal a főherczegre és hitvese, II. Ulászló leányára szállott, meghagyta Nádasdi Tamásnak: „hogy Szalaházi veszprémi püspökkel végezzen a felől, miszerint ez a főherczeg által *ősszintén kedvelt Bátori Istvánt, az ország nádorát, a főherczeg mint praesumptivus trónörökös részére vonja és vezesse.*"

Nádasdi működésének köszönhetni, hogy *Bátori nádor, a Szapolyai ház esküdt ellensége*, elvégre sept. 24-én Pozsonyban volt. Innen oct. 9-én kelt levélben, nem Bátori, ki azonnal Mária özv. királyné testvére Ferdinánd főherczeg mellett nyilatkozott, — hanem maga II. Lajos özvegye, előbb nov. 25-re Komáromba, s ennek foganata nem levén, decemb. 1-re Pozsonyba hirdetett a közdolgok elintézése végett országgyülést. *E hirdetés*, tekintve a gyülés helyét, az ország szélén fekvő Pozsonyt, az igen hosszas 108 napi határidőt, és azt, hogy nem fejenként, s az 1485. évi 3. t. czikk szerint, nem a nádor által hivattak meg a rendek, főleg pedig, hogy

*) Azon körülmény, hogy a vajda minden követ megmozdított, miszerint Magyarország királyi székét elnyerje, a nádort törvényes kötelességétől egyedül saját nevében minél előbb királyválasztó országgyülést hini össze, föl nem menthette.

a *haza* roppant veszélyében, a mi legszükségesebb vala, a királyválasztás, az országgyülés tárgyául ki sem tüzetett, az ujabbkori irók véleményeként is, *szokatlan volt*. E hiányon kivánt Bátori némileg segiteni, midőn szinte azon nap, oct. 9-én saját neve alatt kelt körleveleiben sürgette a hatóságokat, hogy néhány követet mulhatlanul küldjenek a diaetára *az ország védelméről és egyéb dolgokróli tanácskozás végett*. Bátorinak mulasztásait Szapolyai erdélyi vajda és fegyveres pártja felhasználván, a rendek nagy számával oct. 14—16. Tokajban tartott tanácskozmányból nov. 5-re Székesfehérvárra hirdetett királyválasztó országgyülést. Ide a főherczeg és Bátori is küldöttek leveleket, melyekben az ott megjelentek figyelmeztetve valának, hogy Ferdinánd elébe bárkit tenni ovakodjanak, *különben tettök boszulatlan nem fog maradni*. Itt a választás napján Verbőczi *hevesen kikelt Bátori ellen*. „Hol vagy te Bátori István! — mondá a szónok — kit oroszlán torkából mentettek meg Mohácsnál a honfiak, azért : hogy Nándorfehérvár alól, miként most, János vajda árnyékában elszaladtál, a szép végvárat veszni engedted s aztán egy egész évig senki nem tudta közőlünk, hová bujtál“.

János elcsábitott hivei által királylyá kiáltatván és nov. 11-én megkoronáztatván, ugyanekkor *Bátorit 15-d napra maga elé személyes megjelenésre*, azzal *idézte*, hogy ha megjelenend, tisztségét megtarthatja, különben hivatal és kegyelemvesztéssel fenyegette.

Bátori, mint előre várható volt, *János királynak meg nem hódolt*, sőt miután már előbb szerződésre lépett Ferdinánd cseh királyi fölséggel, mely szerint ő fölsége azon *nádor urnak a kőszegi várat fogja adni*, *de ugy*, hogy azon nádor ő felsége s az ország közös ügyeit — kitelhetőleg előmozditani tartozzék“, 1526. nov. 30-án Bécsben 13-d magával *ismét kettős szerződésre lépett* Ferdinánddal; az egyikben Ferdinándnak a magyar korona és királyság elnyerésében minden kitelhető segitséget és hűséget fogad, ki viszont igéri, hogy Bátorit János király ellen oltalmazandja, s őt biztositja, hogy hivatala és jószágai elvesztése esetére, 2 év alatt, vagy az elvesztetteket szerzi vissza, vagy külföldön ad neki kárpótlást s addig is biztos lakhelyet és tisztességes fizetést nyujt. A másik szerződvényben Bátori és több magnás *az önhaszonlesésen felülemelkedve*, kieszközölték Ferdinándtól, hogy az még azon esetre is, ha Magyarországhoz fegyveres erővel kellene jutnia, *az ország rendeit ősi jogaik és szabadságaikban megótalmazni mind magát, mind örököseit kötelezte*. Ily előzmények után János királynak Ferdinándhoz küldött követei Pozsonyba érkeztek, és itt Bátorinak szóló levelet is adtak át. Midőn ebben István olvasná János királynak következő felszólitását : „*Jőjj vissza nádor uram budai lakodba és temesvári hivatalodba*. Hogy beteg vagy, azon igaz, immár egyedül Isten segithet, de ha szegény vagy, azon valamit mi is segithetünk“, haragosan felkiáltott: „Oh! még jobban is fog ő kérni és esedezni, csak egy kicsit várjon. Mondjátok meg annak a *pünkösdi királynak* — szóla gúnyosan a követekhez — csak urnapig várjon“.

Az országgyülést Pozsonyban 1526. dec. 16-án nyitotta meg Bátori. Beszédében az ország siralmas állapotáról szólott; a szükségről, hogy a nemzet oly fejedelmet válaszszon, ki a veszteséget helyrepótolja, és a törököknek erélyesen ellenálljon; ily fejdelem pedig, természetesen, Ferdinánd, kinek biztosai jelen vannak. És miután ezek megbizójok öröködési jogát fejtegették, *Bátori mint nádor*, *Ferdinándra adta első szavazatát*, s azután ágyudörgés közt kihirdettetett : hogy Ferdinánd Magyarország királyává

elválasztatott. *A törvény az egész királyválasztási ügy vezetését a nádorra bízta*, s igy Bátori minden eszközzel birt végbevinni, hogy Magyarországnak csak egy királya legyen. Bátori ennél nagyobb feladatot nem ismerhetett, mert különben mikép remélyhető, hogy a ketté szakadt ország a töröknek képes leend ellenállani, holott addiglan a hazának meg nem oszlott hadereje is tönkre tétetett. Láttuk, mily *keveset tett Bátori e szerencsétlenség elháritására*, sőt Zápolya győzelmét mulasztásai által maga idézte elő; igy tehát az ország önállósága elenyésztének, s innen tul a haza huzamos inségének főbb oka őt terheli. Közvetlenül tapasztalták ezt a Bátori korára következett honfiak, azért igy kiálta fel a török pusztitás közben Zrinyi Miklós : „*Evvel a két királyválasztással veszték el a magyarok országukat*, mert a két király között való nagy háboruság visszavonás és pártolás miatt, az országnak teljességgel való romlása és veszedelme történék a törököktől — — — Ezek pedig a szörnyü és siralmas veszedelmek mind a nagy *irigységből* történének nemzetségünkön és szép országunkon. Mert Szapolyai János és Bátori István nádorispán között, eleitől fogva nagy irigység vala, — — És Bátori István nem örömest szenvedheti vala a királyságban Szapolyai Jánost. *Adta volna a felséges Isten, hogy ennek a két urnak vagy egyike se, vagy csak az egyike született volna*; *nem vesztünk volna ily szörnyen országostul miattok*". Mind ennek daczára ugy véli egyik ujabbkori irónk, hogy *Bátori István öröme, ha valaha, épen most hághatott főpontra*, midőn János király daczára, és ugy szólván, szemeláttára, saját elnöklete alatt vezethette az országgyülésből, kinevezett fényes küldöttséget Bécsbe, mely Ferdinándnak az örvendetes hirt megvigye, az elválasztási oklevelet átadja, és őt az ország mielőbbi átvételére meghivja. Bátoriné a küldöttség tagjainak pénteken 1527 jan. 11-én nagy vendégséget advány, ugyanazok Bátori vezérlete mellett jan. 13-án átnyujtották Ferdinándnak a választási oklevelet, s miután itt a nádor a királylyal *Perényi Péternek a kezei közt volt sz. koronával János királytól leendő elpártoltatása iránt tanácskozott*, visszatért Pozsonyba, hol azután *a budai országgyülés által a nádorságbóli letétele* (mi most már harmadszor történt) és jószágainak elkoboztatása esett tudomására.

Az 1526-ki székesfehérvári koronázási országgyülés 3 törvényczikke azt határozta, hogy a zászlós urak, tehát *Bátori nádor is, tisztségöket veszitsék*, ha nov. 25-én a királyné által hirdetett országgyülésen megjelenendenek. János király akkor nemcsak nem foganatositotta a törvényt, hanem még azután is, midőn Bátori 1526. nov. 25-re történt idéztetése folytán sem jelentette magát, felszólittatá őt követei által a nádorságnak Budán leendő átvételére; minthogy azonban Bátori a követséget kigúnyolta s a fejdelem ellen folyvást áskálódott, őt János egyelőre *hivatalától felfüggesztette*. Igy az 1527. február 27-én kelt oklevélben, hol Bátori egyházkincsorzásáról van szó, már csak „*hajdani nádor*"-nak neveztetik. Azután az 1527. mart. 17-re Budára hirdetett országgyülés *Bátori Istvánt árulónak nyilatkoztatta, és jószágait elkoboztatni rendelte.*

Élete végső éveiből a következő adatok jegyeztettek fel róla. 1527. jul. 31-én Ferdinánd királyt, midőn az Magyarország határát átlépte, hosszu *magyar beszéddel üdvözlé*, melyet Maczedonyi László püspök *tolmácsolt*. Azután a fejdelmet Budára kisérte, hol a visszavonuló *János király táborában lázitó leveleket terjesztetett* egy öreg nemes által, ki tetten kapatván, lefejeztetett. Nov. 3-án Ferdinánd koronáztatása alkalmával *lábköszvénye miatt már járni nem tudván*, a kezében tartott sz. koronával *szöllye-*

székben vitette magát a fejedelem előtt, s itt ő kérdezte 3 izben a gyülekezetet, akarják-e királyul Ferdinándot. Ezután a *korona őrzése* bizatott rá. 1528. mart. 7-én Ferdinándnak távolléte idejére, *helytartójául* neveztetett ki. *Bosszuságára* megélte még, hogy Gibárti Keserü Mihály nádor halála után az 1530. febr. budai országgyülés által, a feddhetlen jellemü Alsólendvai Bánfi Jánosban *második utóda* is elválasztatott. *Az 1531. mart. 19-ke már nem találta őt az élők közt.* Hullája a dévényi várból, melyet elkobzott uradalmai helyett nyert Ferdinándtól kárpótlásul, Pozsonyba vitetett és ott sz. Márton templomában takarittatott el.

Az előbocsátott történeti bizonyitványok alapján *Bátori István nádor lényeges oka volt,* hogy Zápolya dicsvágya a hazát török igába dönthette. A vegyes korszak utolsó nádora, nagy hivatását betölteni nem tudta. Testileg kórságos s igy nádori hivatala terhei, főleg pedig a folytonos hadi szolgálat fáradalmai viselésére képtelen. Lelkileg alacsony indulatok és szenvedélyek martaléka. Mint országos főkapitány, vezéri tehetség nélkül; nádor és fondorkodó pártvezér egy személyben. Magyarország szakadását, s az innen századokra kihatott nyomort részint képtelensége, részint kötelességszegései által idézte elő. Ily egyéniségtől a mohácsi vész elháritása, vagy megtörténte után, a haza megmentése, nem volt reménylhető: és azért természetesnek találjuk, hogy őt kortársainak nagy része megvetette, a későbbi történetiró, pedig ohajtotta: vajha soha ne született volna.

Kerékgyártó.

4.

Történeti emlékezetü eredeti levelek *).

I.

Gróf Zrinyi György levele

Magóchy Gáspár tornai főispánhoz,

1570.

Magnifice Domine, et Amice nobis observandiss. Salutem, Servitiorumque remunerationem.

Meg hozta nekem az Keglmed szolgája az Nagy Lázár az négy szekeres lóvat, kiket jóllehet én magam nem láttam, mert az Vizek miá ide nem hozhatták, de szolgáim az kik látták dicserik, Keglmednek azért meg

---

*) Az ide iktatott két nagybecsü eredeti levél másolatát, Danielik János egri kanonok ur ő nagysága keleti utazása alkalmával sziveskedett a szerkesztőségnek beküldeni, megjegyezvén, hogy véle azokat jeles erdélyi történészünk dr. Ötvös Ágoston ur a gyulafejérvári püspöki levéltárban létező eredetiek után közölte. Kik a világ irodalomban jártasok, kénytelenek elismerni, hogy azon korban az európai élő nyelvek közt egyik sem iratott annyi tisztasággal, mint a magyar. Mi lett volna e nemzetből, ha már akkor saját nyelvét választotta volna a diák helyébe a tudomány és hivatal közegéül!

Szerk.

szolgálom mint uramnak, bizony igen nagy szükségem vagyon szekeres lóvakra, mert négy holt meg közzülök az idén, itt pedig jót nem igen tanálhatni; Keglmedet azért kérem hogy Keglmed ne hagyjon a nélkül, Kegyelmed szerezne még is négyet, olyat ki az in magam szekerében is volna. — Azon is kérem Keglmedet, hogy ha Kgdnek volnának jó porozkái, ne hagyna Kgmed egy nélkül engemet, küldene Kegmed egy porozkát, kit Kgnek meg akarok szolgálni.

Továbbá az minemü leveleket Somogyra Kgmed külde in nekem, azokat megkerestettem, is ime ez skatulában bé pecsételve küldöm Kegdnek. — Én Kgdnek mind ebben, s mint egyébbe kész vagyok minden szolgálattal és barátsággal lenni, nem azért, hogy Kgmdtől azért lóvakat várnék, hanem Kgdnek kivánom mindenben hasznát, és előmenetelét. De igen kérem Kgdet, hogy Kgmed lóvak nélkül ne hagyjon, szerezze meg Kgmed, és küldje ide az én szolgálatomért, hogy a nélkül ne legyek.

Hirek ide mi felénk illyek vannak : Az török Császár kérte az Velenczésektől Czypriát, és egy millió aranyat, ezért küldötte volt követjét Velenczébe. Az Velenczések minek előtte az követ eljutott volna, meg értették az követséget, tanátsat is tartottak vala; mikor aztán az követ el érkezett nem küldének az követ eleibe szokás szerint fő embert, hanem poroszlókat, és azokkal hozatják az Tanács-házba, a hol már összve gyültek volt, ott mindjárást fel szóval hogy az egész Tanács-házba meg hallják, meg kiáltatták az követtel az követséget; mikor emlitette hogy Cziprust kéri Császár, egy papiroson irt Cziprust hoznak elő, és neki adják, ily szóval mondván : ez Császárodnak Czypriája, mert mi az mi Czypriánkat neki nem adjuk, sőt még Constanczinápolyt, és Molinot ki minket illetne el akarjuk tölle venni. — Az aranyat hogy a követ fogja kérni, egy sok hólt szenet adnak neki ily szóval : „iszen ,ugymond csináljon Császárod ebből magának aranyat, ha kell neki.“ — És ezután mindjárást ki küldötték az követet azon poroszloktól, és rettenetes lövést tettenek az követ ki menésekor, jelentvén örömöket. — Az után az minemü levelet Török Császár az Velenczéseknek küldött, annak mássát olaszul hozták vala hozzám, onnat Velenczéből is magyarul forditottam, és Kgnek kültem. — Csuda nagy készülettel mondják lenni mind az Velenczést, mind az Török Császárt. — Velenczéseknek ő magoknak más fél száz Gállyájok, tizen két temérdek Gállya, husz Navajok [1]), és egy Gállonyok vagyon; Ezen kivül Pápa, Hispaniai király, Florencziai Herczeg, Ferrarai Herczeg, és Málta nagy segitséget adott nekiek, ily okkal, hogy többé soha hirek nélkül Törökkel frigyet nem vetnek (igy).

Küstárok [2]) ezen kivül kiben ötven, hatvan ember fér számtalan vagyon. — Ezt el hirdették köztök hogy valaki emliti, hogy Törökkel meg békélleni kell, meg öljék; Ugyan ezen okáért az Dux-ot ki előbb Herczegek volt meg ölték, s mást tettek helyében. — Czipria oltalmára hetven ezer embert küldöttek az Czipriai erő nélkül. — Török Császárja Gallyájait vizre vitette, de még nem indult. Immár az vége csak Isten kezében áll. Adja ő Szent Felsége minden jóra. Ezek az hirek kiket onnat az Tenger mellett való Tisztartóim irtanak, tegnap Velenczéből jött egy szolgám, az is azt beszélli. Ide közelebb penig minekünk frigyünk vagyon az Törökkel, de azért az Török igen siet Kastélyokat épiteni, immár Segesdet [3]) ki

[1]) Három soros evező hajó.
[2]) Apró kis hajók, — tengeri dereglyék.
[3]) Somogy vármegyében.

igen szép helyen vagyon meg épitették, most többnek épitésére is igyekeznek. Annak felette ide mindenfelé szertelen nagy drágaság, és szükség vagyon. Mind ezeket Isten jó végre vihetné. — Ezzel Kgmdnek ajánlom magamat, és kérem Kgmdet, hogy Kgmed kérésemet hejába ne hagyja. Isten tartsa meg Kgmedet sok jóval. Datum in nostra Csáktornya 5-a Junii 1570.

Comes Georgius de Zrinio, mp.

Külczim : Magnifico Domino Caspari Magochy Comitatus Thornensis Comiti, ac Sacrat. Caes. et Reg. Majestatis Consiliario etc. Domino et Amico nobis observandiss.

Leiratott az *eredetiből.* — Károlyfehérvári Battyáni könyvtár Nr. 5. IV. 2—19. sz.

E levél tanusitja, mily magas helyzetet foglalt el a Zrinyi nemzetség az aristocratia soraiban, miután főispánok siettek annak kedvében lenni, s még házi dolgaikban is legszivesben szolgálni. Tanusitja továbbá, hogy azon korban a Zrinyiféle magyar dynasták mind azon világmozzanatokat figyelemmel kisérték, mik a szomszédságnál fogva Magyarország sorsára befolyást gyakorolni képesek voltak. Meglepő azon részletesség, melylyel azon időben a journalistika hiánya daczára Zrinyinek, mint magánosnak, mind Velencze, mind Törökország dolgai tudomására voltak.

II.

Pázmán Péter bibornok,

Magyarország Primása és esztergami érsek levele,

I. Rákóczy György erdélyi fejedelemhez *),

1634.

Illustrissime Domine Princeps, Amice observandissime.

Kivánsága szerént való sok jókkal áldja Isten Kgmedet Aszszonyommal, és szerelmes gyermekivel egyetemben.

Ma, hogy ide Pösténybe érkeztem fájdalmas állapottal, meg adá Réz András uram a Kgmed két rendbeli leveleit, mellyeket szeretettel, és böcsülettel vettem. — A mit szóval mondott, azt is meghalgattam.

Azért Kegmednek most egyebet nem irhatok, hanem hogy ő Felsége

---

*) Valamint a jelen levél, ugy még számos egyéb eredeti levelek nincsenek azon szép gyüjtemény között, melyet Miller Ferdinánd két kötetben a halhatatlan Primás fennmaradt saját kézirataiból összeállitott. Az egykoru történettel foglalkozók előtt egyébiránt különben is tudva van azon áldásteljes helyzet, melyet Pázmán Péter a magyar nemzet s egy részről II. Ferdinánd, más részről II. Rákóczy György közt elfoglalt. De közrehatásának kétségkivül legfényesb része azon emelkedés volt, melyet a nagy férfiu a magyar nyelvnek adott; mely téren ha az ország és egyház nagyai e sikeres példát szakadatlanul követték volna, ugy a magyar nyelv ma minden európai nyelvvel mérközhetnék alkalmazásában. Szerk.

Császár urunk Ablegatussa Bercsényi uram, Kegmeddel minden dolgokrul bőségesen szóll Instructiója szerint.

A Spahioglanok és Jáncsárok között való veszekedés, a Perzsának progressussával egyetembe, azt hiszem vissza vitte Constanczinápolyba a Törököt; de azért ugyan igen kivántatik az vigyázás.

Az Kegmed izenetének két punctiába (pontjába) minemü consideratióim vannak, Kegmednek megizentem Réz András urammal. A több dolgokban örömest fáradok a közönséges jónak oltalmába, és a Kegmed szolgálatjába.

Kivána Réz András uram, hogy valami Czifrát (azaz: titkós-irási kulcsot) küldjek Kegmednek, mellyel secure irhasson gyakorta Kegmed, az állapotokrul, bár csak addig, mig az orientalis felhőt meglátjuk hová fordul. — Azért egy deákommal csináltatok aféle czifrát egyet, melyhez Kegmed hozzá adathatja a mit akar, és Bercsényi uramnak meg vagyon rendelve, hogy a Kegmed leveleinek ide küldéssében bizonyos módot rendelljen Kassán.

Kivánom az Ur Istentül hogy Kegmedet jó egésségben boldogul megtartsa. — Pösténybeu, 15-a Aprilis 1634.

Illust. Dom. Vrae. Amicus ad servitia paratus
Cardinalis Pázmán, mp.

Az egész levél Pázmány bibornok kezeirássa. — Kfvári Könyvtár Nr. 5. IV. 4. 185 sz. *Dr. Ötvös.*

II.

Magyarország természetrajzi nevezetességei.

Magyarország rezes vizei.

A rezes vagy köznyelven cementvizek alatt azokat értjük, melyekben rézgálicz vagyis kénsavas réz van feloldva. Ilyen vizek honunkban főleg két helyen találtatnak nagyobb mennyiségben: Szepesmegyében Szomolnokon és Zólyommegyében Urvölgyön.

E vizeknek legnagyobb nevezetessége az, hogy a vas bennök, mint mondani szokás, rézzé változik. Ha egy vasrudat teszünk bele, darab idő mulva rézrudat huzunk ki, a nagyság s alak tökéletesen megmaradtak, csak az anyag változott.

Hogy ez általában lehetséges, meggyőződhetünk otthon is, a nélkül hogy Szomolnokra vagy Urvölgyre volnánk kénytelenek menni. Kék gáliczot kell e végből tiszta vizben felolvasztani, s megvan a cementviz, még pedig erősebb mint a természetben előjövők, mert tömébb (concentráltabb) mint ez utóbbiak. Ha ebbe varrótűt teszünk már egy másodpercz alatt rézzel vonja be magát. Ez történik minden tárgygyal mely vasból van, ha a fémfölületet a rézgáliczoldatba mártjuk, vagy ebből reá csöppentünk. Ha valakinek több hasonló kulcsa van, ajánlható módon tehet különbséget közöttök ezen kisérlet utján, az egyiknek az egyik, másiknak a másik végét mártja be, a harmadikon pettyeket csinál stb.

Lássuk előbb a magyarázatot, azután a cementvizek használását s végre képződését.

Magyarázat. — A régi vegyészek máskép magyarázták e tüneményt mint mi. Valentin Basil egyike a vegytan s gyógyszertan alapitóinak vagy 400 évvel ezelőtt e kisérletet támpontul használta azon nézetre nézve, hogy a nemtelenebb fém nemesre átváltoztatható, és gondolá : ha szemünk láttára rézzé lesz a vas, miért ne lehetne valamely közönséges fémet aranynyá változtatni. Mint tudva van, ily téveszmék uralkodtak a vegytan akkori müvelői az akkor ugynevezett alchymisták között, s e rögeszme oly erőt vett némelyiken, hogy azon módok nyomozására, melyek szerint az ólmot, antimont, ónt vagy más nemtelenebb fémet aranynyá változtathatni hitték, többen vagyonukat, sőt életöket áldozták fel. Egy két alchymista nyilvánosan tett kisérleteknél megmutatta ugyan, hogy aranyat tud előállitani, de ez csalás volt, mert az arany megvolt az előállitáshoz megkivántatott anyagok közt épen ugy álarczozva, mint a réz a cementvízben. E kisérletnél soha se kaptak nagy mennyiséget.

Mi azon érdekes kérdésre, hogy lehet-e egy egyszerü testet más egyszerü testre, tehát egy nemtelen fémet nemesre átváltoztatni, eldöntőleg nem felelhetünk. A tudomány jelen állásánál fogva annyit mondhatunk, hogy elvben nincs okunk az átváltozást kétségbe vonni, de a kiviteli módoktól oly távol vagyunk, hogy az ez irányban okszerüleg teendő kisérletekhez még hozzá fogni sem birunk.

Ezen állitást azonban nem a cementviznek a rezitő hatásából veszszük, sőt ezt jelenleg egészen más szempontból fogjuk fel, melynek röviden ez a vázlata.

A szellemi világban épen ugy mint a physikaiban az erő uralkodik. Az erősebb fém kiüzi az oldatból a vegyből a gyengébbet s helyét elfoglalja; igy tesz az erősebb sav, igy az erősebb aly, sőt az erősebb só is a gyengébb irányában. Ha a kénsavas ezüstbe rezet teszek, a réz kiüzi az ezüstöt s lesz az oldatból kénsavas réz vagyis kék gáliczkő, szóval cementviz; ha ebbe vasat teszek, a vas mint erősebb kiejti a rezet, de ő maga felolvad, s az oldat zöldgáliczot vagyis kénsavas vasat fog tartalmazni. Ha a kulcsot bele teszem a kék gálicz oldatába, az azon arányban hogy réz rakodik reá, veszt a vasából, sőt elegendő kék gálicz, meg idő mellett a vas egész menynyisége felolvad s réz válik ki helyette. Szám szerint is megmondhatjuk hogy például 28 lat vas kerek számmal 32 lat rezet ejt ki.

Itt tehát nem szórul szóra értendő, hogy a vas rézzé változik, hanem ugy kell a dolgot felfogni : hogy a létező körülmények között mindazon egyéb anyagokhoz, melyekkel a réz a cementvizet kepezi, nagyobb rokonsága van a vasnak, ez azokkal egyesül s a réz kivált a chemismus azon uralkodó törvénye szerint : fémet fémért, savat savért, sót sóért stb.

A mostani vegytan minden egyszerü testről megmondja, hogy melyik erősebb s micsoda körülmények közt a másiknál, hogy melyik ejti ki bizonyos oldatából a másikat; és mig az előtt az alchymisták valamint most az avatatlanok a cementvíz hatását a vasra, mint valami természeti nevezetességet csudálják, a vegyész egy egyszerü példáját látja benne a legelemiebb vegytüneménynek.

A cementvizek használása. — Szomolnokon, valamint Urvölgyön a cementviz a bánya mélyében van, mely ott a munkásoknak utjában áll, tehát mindenesetre eltávolitandó. Azonban kiemelvén drága gépek segitségével a vizet, vele együtt rezet is emelnek fel s ezt elvesztenék, ha a vizet

egyszerüen elfolyni engednék. E végből a vizet egy tartóba szivattyuzzák s abból hosszu csatornákba vezetik, melyekbe öntött vas van előlegesen téve. A viz lassan folyik e csatornákon s igy időt kap a vassal sokáig lenni érintkezésben, mi által alkalom nyilik az egyiknek tökéletesen kiválni, a másiknak pedig a kiejtettnek helyét tökéletesen elfoglalni.

A csatorna elején kénsavas réz volt az oldat, a végén kénsavas vas, melyet nálunk szabadon engednek elfolyni, minthogy annak feldolgozására a szükséges munkáskéz hiányzik, noha ez által egy jól értékesithető áruczikk megy veszendőbe.

Képződik azonban a zöldgáliczból a lég oxygenje hozzájöttével egy barna por, vasoxydhydrát, mely a kiejtett réz közé keveredik, s azt tisztátlanitja. E port mosás által választják el a réztől, és Szomolnokon felhasználni is értik. Az magában véve, egy kevés becsü okkerféle festék gyanánt használható; ellenben izzitva veres lesz, s becsesebb festéket ad, melynek neve a kereskedésben „angolveres".

Szomolnokon évenként vagy 2500 mázsa cementrezet kapnak, s kilátásban van, hogy a kezelés tökéletesitésével e számot 3000-re lehet vinni. E mennyiséghez 2625 mázsa nyers vas kell, mi szintén pénzbe kerül ugyan, de mázsája mintegy 7 frt levén, mindenesetre nyereségnek kell mondani, ha általa mázsa számra nézve nagyobb mennyiségét kapjuk egy oly fémnek, melynek mázsája körülbelől 50 forint.

Urvölgyön a cementréz-kezelés koránsem oly fejlett mint Szomolnokon.

A cementviz képződése. — A veres vizet csak oly bányákban találjuk, melyben rézérczek s különösen a réz kénnel vegyülve jőnek elő. Itt azonban nem eredetileg van az meggyülve, hanem folytonosan képződik ott, hol az érczeket a levegő s a viz éri. E két tényező az oxygen s a viz tehát a szükséges anyagok, melyek a rézkéneg érczekhez csatlakoznak, a rezet oxyddá, a ként kénsavvá s az egészet kénsavas rézoxyddá változtatják. A kénsavas rézoxyd tulajdonképen a kék gáliczkő, mely azon arányban, a hogy képződött a viz fölöslegében, felolvad s a rezes vagy cementvizet képezi.

Ha magától nem folyik elég viz össze a bányában, akkor fölülről vezetnek be.

Ott, hol az imént emlitett körülmények együtt vannak, cementvíz is képződik mindenütt. Honunkon kivül találni azt a földteke mindazon pontjain, hol rézkéneg érczekre terjedelmes bányák vannak nyitva.

Nevezetesb lelhelyei a külföldön : a Harz hegységen Goslár mellett a Rammelsberg bánya. Svédhonban Fahlun. Angliában Anglesen és Wicklow; ez utóbbi helyen vagy 10000 mázsa vasat tesznek a bányavizbe, az abban egy év alatt felolvad s másfélszer annyi veres iszapot szolgáltat, mely legnagyobbrészt rézpor. Spanyolhonban nevezetes a Rio Tinto bánya, ez évenként 1800 mázsa cementrezet ad. Az észak-amerikai Egyesült Államokban a Hiwassee rézbánya Polk Co. Tennessee, Cleveland-tól 30 mérföldre.

Hasonló körülmények hasonló tüneményeket idéznek elő. Ha a bányában horgkéneg (Zinkblende, Sphalerit) fordul elő, az oxygen a viz hozzájárulásával kénsavas horgoxydot képez, s a kifolyó bányavizzel ezer meg ezer mázsa fehér gáliczkő megy el, igy például Selmecz bányáiból. A vizet fölfogván s befőzvén e sót ki lehetne kapni s kereskedésbe vinni, de a horganyt nagyban kiejteni nem birjuk, mert az a vasnál, réznél, ólomnál s a közélet minden egyéb féménél erősebb s általok magát kiejtetni nem engedi.

Ha vaskéneg van a bányában, mi leggyakrabban fordul elő, ebből a lég oxygenje, meg a viz kénsavas vasoxydult képez, melyet e bányából kifolyó viz magával ragad. Változván azonban a körülmények, meglehet hogy a kénsavas vasoxydból ismét az eredeti vaskéneg áll elő. Ha ez oxygentartalmu összetett testtel olyan anyagok jőnek érintkezésbe, melyek az oxygent nagyobb erővel birják magukhoz huzni mint a kén meg a vas tartani, ezek elvesztik s mint vaskéneg maradnak vissza. Ilyen anyag a rothadó fa vagy valamely állati test. Feltünőbb példa alig kell, mint a vaskéneggé változott bányász. Hitelt érdemlő szakférfiak irják, hogy Svédhonban a hires fahluni bányák egyikébe a mult században egy munkás beleesett s az akna mély vizében menthetlenül odaveszett, 60 év mulva kihuzták, de egészen vaskéneggé volt átváltozva. Ezen szerencsétlen példányát a megérczesedésnek Fahlunban a bányafőhivatal házánál 7 évig tartották, de mint ez ásványnál a gyüjteményekben rendesen ugy evvel is az történt, hogy a lég, meg a viz hatása következtében lassanként elmállott, vitriollá lett, végre egészen szétesett. ***Szabó József.***

III.

Magyar népélet.

A falu szája.

Magyar néperkölcsök rajzolata regényalakban.

A nép, a nép!

Hányszor menekülök vissza hozzád, te kimerithetlen tárház, melyben annyi az arany, hogy a nagy városi hamis pénzü erkölcsökhöz szokott ember el sem hiszi, hogy ekkora arany legyen egy halomban, s hidegen megyen el mellette, mintha *rezet* látna. Mondom, visszatérek hozzád, ó nép, végig nézni hibáidat, és erkölcseidet, és ha már hibáidat nem takarhatom is el; de könnyebben mentem még a lókergető betyárt is, mint azt a nagy városi tolvajt, ki fehérkeztyüben lopta meg ezerek bizalmát, és nevetve alkuszik meg ötvenszázalékra, hogy ujra hintóba kaphasson, lejáratni mindazokat, kiket gyalogjárókká tőn.

Szerencséd, ó nép, hogy egyszerü erkölcsöd nem pénz, különben rég elcsalták volna tőled, és oktalan állatnak maradnál a gyöpön, és csak emberi ábrázatodnak köszönhetnéd, hogy ökreiddel együtt eladó nem lennél. Nézd meg azt a nagy városi népet, levásott róla minden, mi az elmult időkhöz hasonlóvá tenné; s épen az, ki legtöbbet hivatkozik őseire, legvedlettebb; s ha hogy valamelyik öreg apja föltámadna, unokáját keresvén, ő hozzá épen legutolján érne.

Szokásaidat el ne felejtsd, népem! ma-holnap térden állva csusznak hozzád, hogy ezt az élő régiséget, a multnak hagyományos ereklyejét bámulhassák, és mondtak bár mennyiszer nyersnek és durvának, mogorvának és hallgatagnak, meg lesz azon érdemed, mi a sziklacsoportoknak, melyek megküzdenek az időviharával anélkül, hogy alakjukat eltörölhetné a kemény küzdelemben, — és bár külső kérged zordon maradt e hosszu viadalban, kebledben aranyerek vannak, melyeket a bányászszorgalomnak mégis megnyitottál.

A tor.

Tizenkét ember ülte körül a nagy asztalt Szőllősy uram házánál, — az-az, hogy nem lakik abban már ő kegyelme, mert a mint ő belőle kiköltözködött a lélek, a maga mennyei országába, Szőllősy uram testi maradványait is átadták a földnek, bár mennyit kesergett az özvegy, meg az a hajadon lány, ki az asztal mellé letelepedett vendégeket étellel és itallal kinálja.

Busulni jöttek a vendégek, fél akó bort hoztak föl a pinczéből vigasztalónak, s a derék vendégek ételből italból annyit raktak el a két vékony közé, hogy bizony mondom, kevés búbánat férne meg az ő mivoltukban, utóbb aztán annyira megvigasztalódnak a jó bortól és pecsenyétől, hogy csakugyan a tizenkettő közől egyik sem busul már.

Csak kettőjükön, az anyán és lányán nem látszik meg a vigasztalódás' tizenkét vendég mellett üres nekik a ház, elköltözött belőle a legerősebb hang, mely néha napján meg nem tűrte, hogy más hang megnyikkanni is merjen, mégis visszakivánják, pedig mily gyakran reszketteté meg őket, s ime, mily akadozók, majd nem minden lépten megbotlanak, és meglátszik rajtuk, hogy csupa engedelmesség a két nő, de az is meglátszik, hogy a parancsoló meghalt.

Az anya leggyámoltalanabb, ha leül néha a pad sarkára, nem győzi dicsérgetni a megboldogult férjet, hisz ennyi tallért, ennyi huszast, meg annál is több bankót hagyott, mire a félig ittas vendég is kijózanodott, hát még Kurtáné nénémasszony, a falu szája, kit a torra is azért hítak meg, hogy a nyelvétől megváltsák magukat, sőt a borsot és paprikát is ő elejbe tették, hogy a mint szájának izlik, kedve szerint kinálja meg magát az étellel; dehogy merték volna kifeledni a torból, ámbár olyan csudatermészete volt Kurtáné asszonyomnak, hogy valamint a tót napszámos meg tud még enni akármi ebéd után is egy fazék aludttejet, ugy Kurtáné foga a leghosszabb ételezés után is elrágódott még egy két böcsületen.

Hallván a sok mindenfélét, mi az özvegyasszonyra maradt férje után, nem győzte csudálni, mi a megszomorodott özvegynek véghetetlen jól esett, kivált mikor a nyelves asszony a vacsorából hol a savanyu káposztát, hol a tormás hust dicsérte, bizonykolván, hogy ilyen jó után a lábast is ki lehetne nyalni, — erre aztán az özvegyasszony előadta volna az örökboldogságot is, végre Kurtáné asszony mindent megtudott, még azt is, hogy az ádventi malaczokból most is meg van tizenkettő, és hogy valamennyi csipett fülünek van billegezve megismerés végett.

Az asszonyokból kevesebb ügyességgel ki lehet csalni egy titkot, mint a mennyit vesződik a kisbiró fia, mikor a mezőn a tücsköt csalogatja ki a lyukból, Szőllősyné asszonyom is meggyónta még a tyuk alatt lévő tojását is a nagy nyelvünek, az pedig szeretett volna már ottkinn lenni, hogy valakinek elmondhassa, csak azt nem tudta, hogy a mondottakból elvegyen valamit, vagy hogy hozzá tegyen?

Akár igy, akár ugy, mindenesetre hazugság lesz a beszéd; hanem a körülmény mutatja meg, melyik hazugságért fizetnek majd jobban; mert hiában, ő a hazugságot részint pénzért, részint kis malaczért, részint tojás, kenyérnek való liszt, füstölt sódar vagy lencséért cserélte.

Ő semmivel sem volt kevesebb, mint bármely prókátor mesterember, ki békén várja a pört, akár alpörösnek, akár fölpörösnek hivják meg ugyan-

azon pörben; a melyik előbb jő, azt vállalja védelmezés végett; neki a törvénykönyv azt a szolgálatot teszi, mint a czigánynak a szája, hogy ha akarja meleget, ha akarja hideget fuj rajta, a mint kivántatik.

Kurtáné asszonyom mindenfelé látott, azt is észrevette, hogy a balszomszédja régen nem emelgeti a korsót; hanem egy füllel az özvegyasszony beszédjére hallgat, s a mint megint valami nem vélt jóról beszélt, mindeniket egyenkint megnyelte, s ilyenkor haza gondolt kedves Peti magzatára, kit édes örömest fölültetne Szőllősy uram szekerére. S a négy ökröt szivesen elhajtozolná, ha ráadásul a leányt is odaadnák neki.

Vagy a ködmen volt meleg a szomszédon, vagy a meghallott sok jóval nem fért meg; nagyon fészkelődött. Ugyan még az este elszánta magát Kurtáné, hogy a szomszéddal fog másnap találkozni, s ha igér valamit, még olyant is hazud az elmondottakhoz, mit maga sem hallott még; ha pedig nem igér; majd tudja, mit kell még mondani, hogy a szomszéd azt is hazugságnak higyje, hogy a toron ott volt.

Szja, uraim, ilyen boltos is van, ki a boltban csak ilyen portékákat árul.

Mig a vendégek egymást vigasztalták, és abban is megállapodtak, hogy a holtaknak csakugyan jobb dolguk van a más világon, mint ő nékik itt a pecsenyéstál mellett, valamint azt is megemlitették, hogy valamikor ugy is fognak találkozni; tehát kár volna a kétségbeesésig busulni, — addig az udvaron még a holdvilágos éjben is talált megtenni valót egy hű cseléd, körülnézvén a szérüskertet és a ház tájékát, mint egykor a gazda, kinek lelke ha haza járna, sem tenne olyan üdvösséges hasznot, mint mikor a hozzávaló test itt körüljárkált egy nagy somfabottal, s a kit azzal megrezzentett a szénakazal mellett, vagy mikor a ludakat nyakgatta, megtapogathatta saját koponyáját, hogy mennyivel veszedelmesebb a tolvajnak, ha éjszaka nem a hazajáró lélekkel, hanem a testtel is találkozik.

Az öreg asszony néhányszor már szólitotta a jó fiut, jőne be egy kis tor maradékra; de a fiu mindig kitért valami válaszszal, vagy nem jöhetett még, vagy azt mondja; későbben is ráér, utóbb az asszony utána küldte a leányt.

A leánynak is mondott ő valamit, még sem ment be enni, pedig jól tudta, hogy borral, pecsenyével várják; de ő ugy ülte meg a tort, hogy a gazdáért ugy busult, hogy még a vigasztalás sem kellett, pedig tudja jól, hogy a jó bor megölné mára a bút; de hát mit használna; holnap megint megjőne az elüzött fájdalom; neki leginkább meghalt a gazda, — ő most csak egy olyan kéz, mely a gazdának ugyan jobb keze volt, de csak ugy, ha a másik igazgatta; ő most csak ugy mozog, a hogy a gazda életében még meglódult, és megállni még nem tud. Mennyire fél ő a szégyentől, hogy a cseléd ész nem ér föl a gazda bölcseségével, és a hanyatló gazdaságon mindenki azt rágalmazza, hogy a gazda meghalt, s im a haszontalan cseléd a készet is hamar elvásitja.

Ha meglátná valaki rajta a búbánatot, azt hinné, hogy a gazdáját busulja; pedig ő meg azt hiszi, hogy apja volt az neki, az első után második apja, s nem egy két szó hitette el vele, hogy a megboldogult azért faragta le róla a sok görbeséget, hogy mikor már elég egyenes lesz, a maga legféltettebb virágszálát, szép leányát, hozzá támaszthassa.

‚Jöjjön kend be már, — hivogatja a lány harmadszor is, — meghül ám az étel.‘

„Nem ehetném.“ Felel rá a legény minden dacz nélkül.

‚Pedig én is kendre vártam.'

„Egyél csak Sári lelkem, — rá érek én holnapig megehülni."

‚Akkor én sem eszem!' Jegyzi meg a leány némi közös gondolattal felelvén a hű cselédnek, kit a leány nem mindig azért kinált, hogy a dolog árát leetesse vele.

„De nem volna jó dolgod, hogy én miattam koplalj."

‚Van nekem elég keserü eledelem, hallja kend, keserü lesz megkóstolni az apátlan kenyeret, még az is jobban esett, mikor édes apám szegte meg, s a nekem valót szeretettel adta!'

„Apád volt, tartozott a szeretettel, — véli a bús legény — de én szolgának szegődtem be hozzá, aztán bérem mellé az áldószót is kaptam, — nekem több busulni valóm van."

‚Hát édes apámért busul kend?'

„Azt már előbb is kitalálhattad volna."

‚No Andris, meglássa kend, hogy ezért megáldja kendet az Isten.'

Befutott a leány, ilyen nagyot soha sem mondott még, arczán kipirult a melegség, pedig még a hold is elég világos arra, hogy a legény a zavart megláthassa, tehát rohant a konyha felé eltökélvén magában, hogy még akkor sem tekint vissza, ha utána kiált; gondoljon a mit akar, ... és a konyhaajtóban megállapodván, szivében csakugyan megkivánta, hogy bár csak *gondolna valamit*.

A búsulók tökéletesen megvigasztalódtak az alatt, az asszony is észrevette, hogy itt volna az ideje hazaereszteni őket. Mert utóbb még annyira megvigasztalódnak, hogy kurjongatni kezdenek, s az utczánjáró bekivánkozik a zajos mulatságba, a készülődőket tovább nem marasztá, azok pedig rövid idő alatt egyenkint és párosával, ki a kapun, ki a kert alatt haza ballagott, s az asszony az utolsó után is betette már az ajtót.

A sirásban kifáradt szemek könnyei lecsukódtak, csak a hű szolga nem aludt, s alig volt fél óráig a nyughelyen, megint talpra ugrott, hátha valaki az első éjelen eljőne lélekképen, és egy kötés szénát hazavinne azon jó reményben, hogy a halottas háznak csak tájára sem mer a félénkebb elmenni.

Csöndesen kilépett az istállóból, és az udvaron át a szérüskert felé ment; de nem messze ment, mikor észrevette, hogy a kazalok végében beszélget valaki.

Nem lehet tagadni, hogy izgalom lepte meg a fiut, éjféltájban csavarogni a halottas ház környékén, a legbátrabb is meggondolva teszi; idegeit az elszánás ösztöne feszité, mert azt hitte, hogy itt váratlan munka kinálkozik, — és bár nem a lélektől félt; de azt mégis gondolhatta, hogy a hol beszélgetnek, legalább is két ember van; hogy fog megbirkózni két erős emberrel?

Ovatosan lépegetett a kazal oldalához; de mi addig előzzük meg a fiut, és a holdvilágnál tisztán látjuk Kurtáné asszonyomat mikor a szomszéddal beszélget. Persze, nem illendő dolog, mikor asszonyember éjnek éjszakáján a köz ut végén álldogál más asszony férjével; de tudja, hogy mily ártatlanul érné a világ nyelve, ha épen a magáét adná is kölcsön, mert a milyen éles vala Kurtáné asszonyomnak nyelve, elég alkalmatos volna disznóölőkésnek.

‚Bizony, kedves Sós Mihály uram, akkora ez a falat, hogy egy szájjal bajosan lehetne bekapni!'

Ezt az asszony mondá, s ha már most gyanitjuk, hogy a leányról volt a szó, s a hozományát értette Kurtáné asszonyom a bekapandó falat alatt,

valami nt az „egy száj" alatt is a magáét értette, — mondhatom, hogy a hasonlatossághoz a legnagyobb mértéket használta.

„Nekem pedig nagy kedvem volna hozzá, Kurtáné asszonyom, — véli Sós Mihály, — fiam embersorba nőlt már, ez a kis rész jókora darab lenne a magunké mellé; hanem vettem én észre valamit, a megboldogult gazda nagyon maga mellé tanitotta ezt a Pista gyereket, aztán maga is olyan bogaras ember lévén, szerette mondogatni, hogy a mint árvaságában csak ugy a földön felejtették, mégis ember lett belőle; neki mindegy, akár mi szegény ficzkónak odaadja a lányt, csak a fiu iparkodó legyen."

‚Az meg már az én dolgom lesz, — Sós Mihály *bátyámuram*, — mondja Kurtáné foglalóképen elszemtelenkedvén magát, s a nálánál jóval fiatalabb embert bátyjaurának vállalván; de épen ezzel vette meg Sós Mihályt, ki rögtön azt gondolta, hogy a ki igy bolondá teszi az embert, hogy még magának is elenged tiz esztendőt, s a másiknak fejéhez vágja, könnyü annak a mesterség, ha még hozzágondoljuk, hogy egy fejős tehenet igért meg a vénasszonynak, ha a házasságból csakugyan lesz valami."

„De nagyon böcsületes fiu ám ez, hallja kelmed!" jegyzi meg Sós Mihály figyelmeztetni akarván az asszonyt az elvállalt munka nehézségére."

‚Mondtam már, hogy az az én dolgom lesz, — csak kelmed állja meg az alkut.‘

„Itt a kezem, egy fejős tehén, ebben maradjunk hát."

‚Kész az alku! csap föl az asszony, s a másikkal a kertek alá ment el, s ekkor lép elő a fiu megszomorodva mondván.

„Hát az én böcsületemre alkudtak meg ezek! várjatok csak, én is itt leszek majd."

A paszita.

Addig siránkozott az asszony, hogy már a malom alól is kiszáradt volna a patak, de lassankint elapadt, megszokta az özvegységet, s a ránehezült gondok közől leginkább elővette az élő tünödés, mit csinál a lánynyal? most maholnap betekint a kérő, aztán bár még oly jó móddal legyenek is, a legény sem vadkörtély, hogy turkálhasson közte az ember.

Három-négy kérőnek is hirét vette, csak az idő hanyatlását várták, hogy a lakadalmazásnak könnyebb ideje legyen, eljőnek a szerencsepróbálók, mit csináljon akkor gyámoltalan észszel? kit kérdezzen? hova menjen jó tanácsért? s minthogy Kurtáné asszonyom élő krónikája a falunak, Kurtáné volt a patika, hova minden bajban orvosságért ment el.

Pista keze után megmaradt a jó rend; segitségül a gazda helyett fogadott az asszony egy csavargót Kurtáné asszonyom által, de a másik első nap mindjárt megmártotta a dologban, és jókor megmondá neki, hogy itt mindig igy lesz, azért vagy marad, vagy elmegy, jókor gondolja meg.

Megijesztette a jövevényt a munka; de már ugy alkudott Kurtánéval, hogy Pistát kiböjtöli a háztól, tehát valamint a gombóczokból egyetlenegyet sem felejtett a tálban, a munkát is akarva nem akarva elvégezte; mert bizton hitte, hogy ha Pistát kimarhatja, annyi, mintha nyakig állhatna a zsiros véndelynek, uszik majd a jóban.

A rendből tehát nem lehetett elnyögni valamit, máskint segitett magán az uj cseléd, valahányszor kiment a vetőmaggal, mindig meglopta a zsákot, és egy kis paréjmagot kevervén a jó szem közé, a legelső csirázás

után gazdagon kelt ki a szemét, s az egész határban kiismerte az utolsó gyermek is az özvegyasszony földjét.

Megeredt a pletyka, Pista nevét felkapta a falu, s utóbb az asszony is meghallván, megint eszébe jutott a megboldogult gazda, ki után még a földet is megrikatja a hanyag cseléd; mert hűtelen kezekkel rabolja meg tőle a magot, azon kivül majdnem minden harmadnap vesz el valami a háztól, és a tolvajt senki sem tudja megfogni. Hogy is foghatnák meg, — okoskodik Kurtáné asszonyom — ha a tolvaj a háznál van, sem kivülről, sem belőlről nem lehet megfogni! Ezt mondá Kurtáné, lassankint ébresztve a gyanút, mi egy özvegyasszonyban a legtermékenyebb földre talál, hisz magát a legelhagyatottabban véli, minden ember az özvegyasszonyt tépi, a ki csak hozzá dörgölődzik, mindjárt marokra kap valamit; végre még a meglopott föld is árulójává lőn a fiunak, gaz és dudva ágaskodva nőlvén ki a földből, hogy az özvegynek kézzel foghatólag be legyen bizonyitva, mily szerencsétlen állapot az özvegyasszony sorsa.

Szőllősyné asszonyom már most nem csak Kurtáné szavain nem kételkedett; de ha a szomszéd kutyája megugatta, még akkor is azt hitte, hogy az is mondani akarna valamit, csak beszélni tudna.

Azt is régen észrevette az asszony, hogy a fiu örömest benéz a konyhára a leány után, az meg nem hogy nem küldi ki; de szóval tartogatja, igy aztán nem csuda, hogy minden megkopik a háznál.

Eleget imádkozott az asszony, a hajnali harangszó már imádságon kapta, a szentegyházban ő volt a legelső bemenőre, a legutolsó kijövőre, minden hónapban meggyónta bűneit, de mit használt, ha a tolvaj senkinek sem mondá meg. Szőllősyné aztán hajlandó lőn egy szánandó vétekre, a gyanura, és Kurtáné biztatására Pistát szóval is illette.

‚Te Pista, — kezdi az asszony — nem untad még meg azt a sok mendemondát, mit az egész falu beszél?‘

„De meguntam, asszonynéném.“

‚Hát nem tudnád nekem megmondani, meddig fog tartani e sok beszéd?‘

„Még én a háznál leszek, mindig, azt elhiheti kegyelmed; azért magam is azt a jó tanácsot adom, a mint alkalmas emberre tehet szert, asszonynéném, engem ereszen el.“

‚Nem addig van az, hallod-e? . . . . pattog az asszony azt gondolva, hogy a fiu könnyü szerrel menekülni akar, mi az asszonyban a mérget hirtelen föllobbantotta, — hanem megfogod a tolvajt, ki még a vetőmagot is megvámolja, vagy azt mondom én is, hogy a te béreden megy el.‘

‚Mostoha szó, a mit kigyelmed nekem mondott, — mondja a fiu mély elkeseredéssel, — de ezt is eltüröm, mert hiszem, hogy ezen szóért még ötvenszer is elmegyen kegyelmed gyónni, mégis azt hiszi, hogy az Isten nem bocsájtotta meg.“

Az asszony meghökkent, akart volna valamit mondani; de a fiu nem várta, mig az özvegy valamit mondhasson, lement a kertbe, hogy ott kapálgasson, nem is vevén észre, hogy a leány szinte oda lenn van, csakhogy idáig a méhéstől nem látta.

A leány észrevette a bánatot, nem hagyott békét a fiunak, elmondatta vele a beszélgetést, melynek végén a fiu megkérdezé a leányt.

‚Hiszed te is, a mit anyádnak beszéltek?‘

„Pista! . . . mondja a leány elkeseredve, . . . anyám szavaiért engem akar kend megrikatni.“

‚Jól van, — most már tudom, hogy nem hiszed; de hiszed-e azt, hogy anyád még az idén férjhez nem ád?‘

„Azt is tudom, hogy mikor jőnek el leány nézőbe, azt is tudom, hogy kettő lemarad a *pad végéről* *), meg azt is tudom, hogy Sós Mihályék fiát édes anyám *megmarasztja*“ **).

‚Te már eleget tudsz, — jegyzi meg a fiu megszomorodva, — hát még többet nem tudsz?‘

„De tudok, — mondja a lány a kapaláshoz lehajolva, hogy a fiu megindulását ne lássa, — azt is tudom, hogy én hazudni nem tudok, arra nem tanitott szegény édes apám.“

‚Hát mikor kellene hazudnod?“

„Mikor a pap kérdi! . . . magyarázza a leány, . . . akkor tudom, hogy olyant mondok, a mit nem hallott a mi papunk, meg tán ezután sem hall majd.“

Megnyugodott a fiu, nem kételkedett a leány szavában; de ez még csak egyik fele a dolognak, a másikat kell előbb helyre ütni; s ámbár ő jól tudta, honnét veri őt az eső, mégsem tudta megcsipni a nyelves asszonyt, idő előtt pedig nem akart lármát ütni, melynek ugy sem venné hasznát; igy kénytelen volt ujra lesbe állni.

Kurtáné egyengette az utat Sós Mihályék előtt, s alig várta a napot melyen a fejős tehenet ő is hazavezeti, mert ezt, a mint maga számtalanszor mondá Sós Mihálynak, ugyancsak megérdemlette, mert nem akart ám a fa egyetlen fejszevágásra ledülni.

Csak a leány miatt volt még a baj, a leány mindjárt rivafakadt, ha Pista ellen szólt az asszony, igy Kurtáné kénytelen volt a dolgot két kézzel megmarkolni, s megigérte az asszonynak, hogy Pista tolvajságát ugy bebizonyitja, hogy sem az anya, sem a leány nem kételkedhetik benne.

Reszketett a leány a próbától; de végre az anyai szónak tartozott engedelmességgel, nem mondhatott ellent, és hitére fogadta, hogy a fiut nem figyelmezteti, mert elhitették vele, hogy neki is meg kell győződnie, hogy böcsületes embernek adja-e a kezét.

Az anya látván, hogy a leány megnyugszik a jó tanácsban, mindenfélével kedveskedett neki, Kurtáné előtt kirakta neki mindenét, még az állószekrényről a vászonvégeket is leemelte, egyenkint mutogatta Kurtánénak, mennyit szerzett össze a leánynak:

‚Lássa édes Kurtáné asszonyom, ezt a vásznat magam fontam, hány éjszakán rontottam a szememet mécs mellett, hogy ennek a rosz leánynak olyant adjak, mit akármi tekintetes asszony magára vehetne, ha ümögnek felszabná, aztán ez a háládatlan gyermek mégsem engedelmeskedik az anyjának.‘

Még Kurtáné is megindult ez anyai jóságon, szemeihez kapta kék kötényét, a másik kettő aztán méginkább sirt, alig tudták egymást megkérlelni, ez alatt a böcsületrontó kifőzte a tervet, hogy a fiut ezzel a vászonnal fogja megrontani.

Sósnak egy fia volt és egy leánya, ez utóbbi férjnél volt már, és a jövendő atyafiság reményében az özvegyasszonyt elhitták komának.

Ebben is Kurtáné volt a közbenjáró, s mikor ki volt csinálva a dolog, nagy titokképen megsugta Szőllősyné asszonyomnak, hogy most lehetne ám

*) Ennek értelmezése alább következik.
**) Szinte alább lesz az értelmezés.

nyomára jőni, ki a házi tolvaj; most ha az uj született gyermek fürdővizét a keresztség után elviszi valaki, s a háza körül elönti valahol, a kinek lába nyoma meglátszik a fölöntés helyén, bátran rá lehet fogni, hogy az volt a tolvaj.

Tudta azt a vén gonosztevő, hogy az ilyen bizonyitványnyal nem lehet a biróhoz elmenni, nem is azt akarta; hanem a mi bekövetkezett, mi aztán elegendő volt a lány gyanuját fölébreszteni, s a fiutól végkép elidegenedni, a többi aztán magától is megyen, tudniillik a házasság Sós Mihályék fiával, neki pedig az igért fejős tehén.

Megszületett a gyermek, Kurtáné régen meghivta a keresztanyát, fazekat is tartott készen, hogy a keresztelés után, mikor legjavában áll majd a paszita, a gyermekágyas asszony mellőla keresztanyával a fürdővizet félre tölthessék, akkor természetesen nem lévén honn Szőllősyné, sem a leány, legkönnyebben elcsipheti a vászoncsomót, a másik férfi cseléd pedig betanulván ezt a leczkét is, mint a többit, éjszakának idején fölkapta Pistának csizmáját, s a fürdővizzel fölöntözött helyet szépen meglépdeli.

Meghozták a keresztségről a kis gyermeket, szokás szerint bekopogattak az ajtón, „*az Isten bárányát meghozták,*“ a keresztanya elmondá, „*a gonosz nem fért hozzájuk ütközben, hogy a kis gyermeket elcserélje,*“ aztán a keresztanya a *paszita* alatt fölkelt a vendégségből, hogy a kisdedet megfürösse, tévén a fürdővizbe egy kis apró szenet, hogy a gonosz meg ne igézhesse.

Kurtáné fazékba szürte vissza a fürdővizet, és hogy „*látatlan helyre*“ tölthesse, ne hogy a gonosz megtalálván, árthasson a kis gyermeknek, elment a fazék vizzel késő éjjel Szőllősyné asszonyom házához.

Lefeküdt a két férfi cseléd, Pista megtekinté a ház környékét, lefeküdt a napi fáradalom után, de a másik cseléd háromszor is fölverte, mintha valaminek neszét hallaná az udvaron, — s ekkor Pista mindannyiszor kiment az udvarra, persze nagy hiába.

Utóbb a cselédtárs bolonditásának vélvén a dolgot, midőn megint ébresztette, boszusan mondja neki, hogy őt többször bolondá nem teszi, és a falnak fordult az édes álomra.

A másik elég buzgó volt most is, a sötétben fölhuzta Pista csizmáit, és kiment a kapuig, hol Kurtáné várakozott a fazékkal, s egy uttal magával hozván a szobakulcsot is, mit Szőllősyné a nagy imádságos könyvével az ablakba tett a paszitás háznál, hamar készen volt a munka, kikapta a vásznat, a fiu addig a fölöntött helyet az ajtó és kapu előtt szépen meglépegette, természetesen megmaradván a hegyes orra csizmának körvonala, valamint a nyalka csizmasarok, mit a házbeliek néha az udvar porában is megösmertek.

A fiu lefeküdt a munka után, Kurtáné is kisietett az ajtón, hanem a kapu előtt elmentében találkozott vele egy vidám ficzkó, ki a falu korcsmájában könnyen elfeledte, hogy már az éjfélt is elkiáltották az utczán.

‚Hová kincsem, ilyen későn?‘ Mondja pajkosan a fiu, még is ölelvén Kurtánét, s az ijedtében elejté a vásznat.

„Majd föl veszem, nénémasszony!“ Mentegeti magát a vidám fiu, észrevévén Kurtáné asszonyt, és visszaadván neki a vásznat, mit az sietve elvitt azzal vigasztalva magát, hogy a fiu ugy is többet ivott, mint kell, — aztán meg ők ezt a dolgot szinte nem akarják dobra ütni, elég lesz, ha Pistát elmarják a háztól.

A paszita vigan folyt, mikor Kurtáné visszament a „*látatlan hely*“-ről,

a kulcsot is könnyű volt visszalopni; mert a keresztanyját a teritett asztal mellől Sós Mihályék el nem eresztették. Adták, vették a jövendőt, s a gyönge anya beleegyezett, hogy Sós Mihályék fia egy hónap mulva elmenjen leánynézőbe Szőllősyné asszonyom házához.

Vége lett a paszitának, a leánynak még lámpát is adtak, hogy anyjával annál biztosabban haza találhasson, az anya dobogó szivvel sietve haza, hogy a fölöntésben embernyomat lásson.

Utközben elmondá a lánynak, hogy még ez éjen át megleszen a próba. Elképzelhetjük a leánynak szomoruságát midőn a lámpavilágnál mindjárt észrevette az ösmerős hegyes orru, nyalka sarku csizmának nyomait, az anya természetesen mindjárt keresgélni kezdett, s a nyomokat még a szobában is megtalálta; mert a mint a másik fiu betanitva volt, a szobában is lépett néhányat, igy fris vert földön öntés nélkül is meglátszott a nyalka csizmasarok helye.

‚Hát itt benn mit keresett?‘ Gondolkodik az asszony, ágyat, ládát, szekrényt vizsgálgatva, aztán a vászondarabokra került a sor, és a hiányzó darabnak helye a tolvaj után beszélt.

„No, édes lányom, akarod, hogy e mákvirághoz adjalak?“

‚Nem akarom anyám!‘ Mondja zokogva a leány, látva, hogy ő e szerencsétlent védelmezni nem birja, és csak azért rimánkodott az anyának, hogy a panaszszal ne menjen bíróhoz, nehogy a káron és fájdalmon kivül a világ nyelvére kerüljön a neve.

A leánynéző.

Igazán mondta a leány, hogy nem tudna hazudni; egyetlen szót sem szólt első két nap, s e bánatos arcz mégis annyit mondott az üldözött fiunak, hogy e leánynak nem szabad őt szeretni, — e leánynak máshoz kell férjhez menni, s mikor anyjának engedelmeskedik, egyszersmint vádolja azt a másik szerencsétlent, kit elcsábitott a bűn, és őt szeretni még akarva sem meri.

Még a végzetteljes éjre következő reggelen érezte a fiu, hogy az elmult éjszakában mélyebben aludt, minthogy szerencséje és böcsülete fölött őrködhetett volna, a mint a csizmáját fölhuzta, vékony sárkéreggel volt bevonva a talpbőr, de nem emlékezett rá, mikor és hol lépett a legszárazabb időben is sárlébe. Pajtása szokatlan vidám volt, danolt fütyörészett, mint a pacsirta a legderültebb tavaszi napon; az asszony ellenkezőleg mogorva volt, a lány jobbra-balra kerülte, feléje sem nézett, s az ebédet egymaga ette meg a konyhán.

Nagyon éreztették vele, hogy legutolsónak nézik a háznál, s ő a megszolgált falatra sem tudott megéhezni, a maga kezével keresett kenyér nem csuszott le, mert jobban elfáradt a kenyértörésben, mintha ottkin mázsákat emelne.

‚Örzse! Mondja harmadnapon a lánynak, megfogván őt a kertajtónál, — mond meg anyádnak, hogy ha utban vagyok, minden pillanatban letehetem a villát.‘

„Én nem mondom meg neki!“

‚De nekem sem szólsz; harmadnapja kerülsz az udvaron, pedig volt az idő, hogy apád-anyád még éjjel is kihozta utánam a takarót, ha a kinyomtatott magot őriztem, és házőrző voltam e háznak, s most az ebet megsimogatjátok, engem pedig az ételem mellett is egyedül hagytok.‘

A leány sirással felelt, megkönyezte, talán meg is bocsájtotta a bűnt; hanem mig e szenny rá van kenve, hasztalan tesz erőszakot magán, szánja; de mégsem szeretheti.

„Örzse, nem szólsz? tudod-e, hogy mióta paszitában voltatok, szavadat nem hallám.“

‚Aztán ráemlékszik kend arra a napra?‘ Kérdi a lány bánatosan emelvén szemeit a fiura.

„Igen, ráemlékszem.“

‚Volt kend azon éjjel az udvaron?‘

„Háromszor is voltam; de hát mért kérded ezt?“ Akarja tudni Pista.

‚Persze, *csizmában volt az udvaron?*‘

„De már azt mondhatom lélekűdvösségemre, hogy lefekvésem után háromszor voltam kinn, s mindannyiszor mezétláb, a hogy fölugrottam a fekhelyről.“

A leány az esküszóra megdöbbent, a minek máskor áhitattal hitt volna, most elszánt hazudságnak tartá, azért félbeszakasztá a beszédet, anyjának legelső kiáltására megfutamodott, nem ugy, mint máskor, mikor néha a hatodik kiáltás inditotta meg; de most beágyalta magába a gyanut, tán a megvetést is, és a mi szánalmat érzett, most már önmagát sajnálta, hogy az első bizodalmat ily nyomorultra pazarlá.

Néhány nap mulva besugták falusi szokáskint, hogy leánynézőbe jön el valaki, az a vig ficzkó, ki Kurtáné asszonyom hóna alul a vásznat elejtette, — a fiu csinos legény lévén, a módja is engedett egy kis költséget, minél fogva, a mint láttuk, még akkor is kocsmázhatott, mikor a szegény szolga legény fele álmát már kialudta, tehát a fiu bizván csinos orczájában, apja erszényében, valamint azt is észrevévén, hogy Pista kiesett a kosárból, félrecsapta a hegykekalapot, egy szóvivő által megizente, hogy Szőllősyné asszonyom böcsületes hajlékába eljövendő lészen leánynézőbe, ekkor meg ekkor gyertyagyujtat után.

Hasonló esetben még a legszegényebb ficzkó sem félhet a visszautasitástól. A lányos ház a megtiszteltetést azon emberséggel fogadja, hogy a leánynézőt illendő tisztelettel látja hajlékában, s minthogy némely helyütt az általam fölemlitendő szokás uralkodik, elkészülnek azon szükséges körülményre, mely szerint a legénynek odaadják a lányt, vagy hogy megtagadják.

Az özvegyasszony elszaladt néhány ösmerőshöz, meghivta őket *beszélgetés végett*, s ekkor a meghivottak már tudják, mi teendőjük leszen, s a mint a ház előtt elmenvén gyertyavilágot látnak, óvatosan szállinkóznak a legközelebbi gyülhelyről egyenkint, azon utasitás szerint, a mint a vendéghivás történt.

Alkonyatkor épen a szomszédházban volt az összegyülekezettek megjelenése. Pista a szomszédnak kutján itatván az ökröket, észrevette az összejövetelt, s a szomszédcseléd által megtudta, hogy épen náluk lesz a leánynéző, s a hivatalos vendégek beszélgetés végett mindjárt átmennek Szöllősyné asszony tanyájába.

A sudarfát is elszalasztotta a fiu az első ijedtségben, s még akkor sem mult el az izgalom, midőn a másik cseléd azt is hirül hozta, hogy nem Sós Mihályék fia jött el leánynézőbe; de mindegy, egyszer csak elvégződik ez a szertartás is, még pedig épen nála nélkül.

Egy házban, egy födél alatt, mégis oly messzire ellöketve a régi boldogságból, mit egykor az apa megigért, a lány megfogadott. Most egy pár

ember gonosz munkája kiveri a boldogságból, s ha egykor e házat elhagyandja, jó formán még a böcsület is ott marad a kerítésen belől.

Hazaterelte a kedves állatokat, azok lehetnének tanui, hogy jobban ápolta a kezes barmokat, mint némely anya saját gyermekét, — egy káromlószó, annál kevésbbé illette ütéssel, és mégis annyi utánnézés, annyi fáradalom után bérébe lesz alkudva böcsülete és szerelme, pedig a milyen érző fiu nagyon tudja, hogy bár melyik nélkül is örökre kenyeres pajtása leszen a bűbánat.

A nyalka fiu megjött, beköszöntött a lányos házba, az asszony üléssel kinálta a hosszu padon a nagy asztal mellett, a lány szinte betekintett olykor, ámbár a mint az ajtókilincsre tette kezét, mindig várta, hogy valaki meglöki, és ugy nyilik ki az ajtó, de hasztalan várja, a ki belől van, nem tudja édesdeden hini, s a ki a háta mögött volna, a régi szeretet emlékével ugy huzná visszafelé, hogy mozdulni alig tud.

‚Adjon Isten szerencsés jó estét, mindközönségesen!‘ Köszönt be az első beszélgető.

„Isten hozta kigyelmedet szegény hajlékunkban, — viszonozza az asszony a szokásos beszédet, — üljön le kegyelmed nálunk, Varga Péter uram, ne vigye el az álmunkat.“

‚Köszönöm, nem fáradtam el, — menti magát a másik, — csak egy kis beszélgetés végett jöttem át, mint hogy a gyertyavilágról láttam, hogy itt is ébren vannak, lefekünni pedig még ráér ilyenkor az ember.‘

„Deb zon csak üljön le kegyelmed.“ Biztatja az asszony.

‚Majd ide a ládára huzódom, — mondja aztán a *beszélgető* hosszan kináltatván magát; és bevárja, hogy az asszony karába fogódzkodják, s ugy kényszerítse a hosszu padra, hol a leánynéző egy maga ül még csak.‘

Ilyen szertartással huzódik a dolog majdnem egész óra folyásaig, az utána következők egyenkint nyitnak be, mind a ládára akar leülni; de az asszony egyiknek sem enged, valamennyit a hosszu padra tuszkolja, s ezen mulatságban a leánynéző mindig közelebb ér a pad végéhez, az alatt a leány minduntalan bejő, kenyeret tesz az asztalra, ugy alkalmazván a dolgot, hogy kezeit meglássák, valamint a gerendáról is vesz le valamit, hogy az ösmeretlen leánynéző a termetet is megláthassa, mint ezt a régi szokás elég bölcsen hozta be, hogy látatlanban az egyenes helyett neki ne adják a görbét.

Még egy hely üres a padon, a házi asszony szeme azt világosan látja, még egy beszélgető elfér a padon, a következőt megint a padra ülteti, s a leánynézőben lüktet a vér, hátha még egy embert ültetnek a padra, az az, mikor ő már ugy is legvégén ül e padnak, lehetetlen lesz ugy összeszorongkodni, hogy ő a szélső helyen megmaradjon, nincs mit tenni, mint a kalap után nyulni; mert a mint leszorítják a padról, világos válasz a leánynézőnek, hogy ide hiában fáradt, nem adják oda a leányt.

A beszélgetők már ugy elülték a padot, hogy a leánynéző épen a padvégére jutott. Még néhányszor körül nézett a szobában, egyik pillanatban remélvén, hogy egykor ő leszen itt a gazda, a másikban a kiváncsiság nézette meg vele a szobában lévő tárgyakat, mert ha letolják a pad végéről, nem hamar lesz, mikor ő e szobában ujra vendégnck lép.

A pokolban is az a szenvedés, hogy a kit a melegből kihuznak és a jégverem felé visznek, eleinte boldogságnak tartja a fris levegőt, mig utóbb a foga is összefagy, — a leánynézőben is az utolsó helyen legtovább megváratják a legényt. Végre eljött a legutolsó beszélgető, a fiunak hol melege

volt, hol meg fázott; mert az utolsó még mindig nem akart a ládától elmenni.

‚De csak üljön ide, Sándor bácsi a többi mellé, — biztatja az özvegyasszony, — megférnek ott valamennyien, majd szoritanak egy kis helyet.‘

„Ha már épen meg kell lenni, — mondja az utolsó beszélgető, — szoruljunk hát össze!“ S ezt nem csak mondja, hanem a legszélsőt ugy megnyomta, hogy valamennyi odább csuszott, s a leánynéző leszorult a padról.

„Én meg már haza is tekintek, — mondja a leszoritott fiu, — jó éjszakát kivánok mind közönségesen.“ Ez az utolsó szó, kalapját kezébe veszi, s annélkül, hogy az igazi szándékról csak egy kukkanás történt volna, tudja, hogy őt vőnek nem akarják, — búsan ment el haza.

A kudarcz nem tetszett a legénynek, ámbár tudta, hogy nem Pista miatt maradt ki, a szégyen mégis fájt. Késő este volt már, Pistát nem látta az udvaron; hanem most már ő is Pista pártjára állt, eszébe jutott a Kurtáné asszonyom éjféli sétája a vászoncsomóval, hátha valami hasznát tudná venni a fiu e körülménynek; vagy fölfödözés lesz belőle, vagy egy kis pletyka, vigasztalónak talán az is jó lesz.

Pista nem maradhatott meg az istállóban, a másik egyre fütyörészett, mikor őt meg sziven markolászta a bánat, mig a sötétben is keresett megtenni valót az udvaron, ugyanazon dolgot kétszer is megtette, csak valami ürügy alatt egyedül lehessen.

Észrevette, hogy a beszélgetők elszállinkózván már, ilyen alkalommal nem szokás a vendégeket kinálni, sőt mindenik igyekszik minél előbb eltávozni a háztól, ámbár tudják, hogy a kudarcz nem marad titok.

‚Tehát nem marasztották meg!‘ Gondolja Pista, az utolsó remény szálban is megkapaszkodva, holott tudta, hogy nem itt szakad el a fonal, a verseny tán még utóbb jő; de mig el nem jött, minden megváltozhatik, a leányban a szeretet el nem tagadja magát, vagy őt sem szereti; de mást sem, hisz hazudni nem tud, még a pap előtt is föltámad az igazi érzelem, és midőn a pap kérdezni fogná a hűtelent, ott lesz ő is, nem messze az oltártól, és lelkének tisztaságában tekintetének szigoruságával elvádolhatná a leányt.

Kétségbeesésnek is elég volna e gondolat; de mégis remény, mely csalogatni tud, hisz a legutolsó percsre is tud vigasztalást hazudni. Remény nélkül mily hitvány lenne ez az élet.

A lány kijött a kutra, nem vette észre a sötétben, hogy Pista a kutágas mellett áll. Megmerité a vödröt, Pista ekkor közel lépett hozzá, s a megijedt leánytól kérdé:

‚Leánynéző volt itt?‘

„Igen!“ Válaszol a leány.

‚Megmarasztottátok?‘

„Nem!“

Mily közel volt hozzá, mily könnyü lett volna egy másik kérdés; de nem mert szólni, — inkább a bizonytalanság, mint a kétségbeesés, — ez megöl, mig a másikban a remény uj éltető erő.

Hástűznézés.

A harag folyvást tartott, Pista megmondta az asszonynak, hogy más faluba akar elszegődni, nézzen az asszony más cseléd után.

‚Majd nézek.‘

Oly száraz hidegen mondá e két szót, hogy a koldus az alamizsnakenyeret is visszanyujtaná, ha ily szintelenül adnák. Pistát nagyon elkényeztette a megboldogult gazda, e száraz bánásmód annyira üldözte, hogy még a faluban sem kivánt többé megmaradni.

Még a mezőn akadt némi megtennivaló, korán reggel hajtotta ki a czimeres négy ökröt, s minthogy az állatok lassan ballagának, a gyalogoló könnyen elérhette, ha későbben indult is ki a faluból. Pista néhányszor visszatekintvén, a mint azt a jobb időben megszokta, tudta, hogy hiában tekintget vissza, de mégis visszanézett, ekkor látta meg néhány lépésnyire a szekértől a megbukott vetélytársat, ki már messziről nevetve kiáltott.

‚Lassan Pista, hadd teszek föl egy hires kosarat a szekeretekre, a ti négy ökrötök is segélje czipelni.‘

„De jó kedved van?“

‚Bizony nem is dugom ám a fejemet a keréküagyba, mint te, — csevegi a másik, ha ez nem lett meg, akad másik, érted Pista? neked is több eszed lehetne, azt én mondom.‘

„Hát még mit tudnál mondani, ha oly bölcs ember lettél, mióta kosarat czipeltetnek veled.“

‚Tudnék biz én mást is, ha épen tudni akarod, de nem akarnám ám, hogy mindjárt visszafordulj vele, aztán a falu végén el kezd beszélni; mert ebből nem kell minden embert megkinálni.‘

„Rólam beszétek valamit?“

‚Az mendemonda, Pista pajtás, — egyik mondja, a másik nem hiszi, hanem Kurtáné asszonyomról mondok valamit.‘

„Hogy az akar kiturni a házból? azt már régen tudom, egy fejős tehenet is igértek neki, azt is tudom, ámbár én senkitől sem hallám, és senkinek nem mondám.“

‚Hát azt nem hallottad, hogy a fejős tehén mellé egy vég vásznat is igértek volna neki? és hogy ezt a vásznat éjfél után vitte haza Szőllősyék házától, mikor az asszony lányostól a pasztitában volt.‘

„Ugy álmodtad ezt, vagy csak mendemonda?“

‚Magam láttam ezzel a két szemmel ni!‘— Mutatja a legény saját két szemét, s a körülményeket elbeszélte Pistának azonképen, a mint a nevezetes éjelen megtörtént.

Pista szeretett volna haza rohanni, talán valami összefüggés van-e vászondarab, s a lány beszédje közt, midőn őt kérdezte, kinn volt-e azon éjszaka az udvaron, és volt-e csizma a lábán?

Szegény pára ökreit most zaklatta meg legelőször, a munkát elvégezvén, velük elég gyorsan, hazasietett, az asszony és a másik cseléd nem voltak honn, Örzse hivta be enni, Pista pedig használta az alkalmat, s a leány kezét megfogta, bár az nem akarta.

‚Ne félj leány, — nem kérdezek semmit, a mivel pedig adósom volnál, hanem azt sem kivánhatjátok, hogy becsület fogytával menjek el a háztól, — mond meg, apád emlékezetére kérlek, — mi történt azon éjjel, midőn ti pasztitában voltatok.“

„Pista! . . . mondja a leány megriadva, — azt hittem, hogy kend ezt soha sem fogja tőlem megkérdezni, — miért zaklat engem?“

‚Örzse, egykor azt mondtad, hogy hazudni nem fogsz; mert erre nem tanitott meg édes apád.‘

„Igen, azt mondtam.“ Hagyja helybe a lány mindig nagyobb félelemmel.

‚Engem pedig tolvajságra nem tanitott senki!“ Teszi utána a fiu megbántódás hangján, — anyád igaztalan volt hozzám; őt mégsem vádolom; hanem téged, mert nem mondtad meg, hogy engem vádol anyád. Igaz lelkedre mondd meg, mi történt az éjszaka?‘

„Pista, . . . láthatja kend, hogy remegek, . . . szánjon meg engem.“

‚Szerencsétlen, te engem tolvajnak hiszesz.‘

„Látom most már szólnom kell,“ — viódik a leány önmagával, holott anyjának megigérte, hogy hallgatni fog; de nem mer rágalmazni senkit, midőn az a böcsületét tőle követeli. „Megmondom Pista, — azon szerencsétlen éjszaka megint elloptak valamit, anyámnak legféltettebb portékáját, a legszebb csomó vásznát.“

‚S engem hittetek tolvajnak?‘

„A kend csizmájának nyoma volt az ajtó előtt, sőt a szobában is, — beszéli a leány keserves zokogás közt, most tudhatja kend, hogy éngem mi szomoritott meg.“

‚Az én csizmám nyoma látszék az ajtó előtt és a szobában is?‘

„Igen, még pedig éjeli fris nyomok, Kurtáné öntötte föl a szoba elejét késő éjel, s a hig sárban azon frisek voltak a nyomok.“

‚Pedig én azt mondtam ugy-e, hogy azon éjel háromszor voltam ki, és mindenkor mezétláb csizma nélkül?‘

„Ugyanazt mondta kend!“

‚Most méginkább azt mondom, — de erről hallgatni fogsz, leány, vagy azt hiszem, hogy magad is kapva kaptál az ürügyön, hogy engem gyalázat érhessen.‘

„Pista!“ Kiált a leány a fiu kezeit megkapva.

‚Örzse, — nem vádollak; de látod, hogy e csapás megölne, azért hallgass, mig én meg fogom azt a gazembert, ki csizmámban vásznat segít lopni!‘

Még csak most zavarodott össze a leány, anyja megsugta neki reggel, hogy ma este el fog jőni Sós Mihályék fia leánynézőbe, s az asszony már a beszélgetőket is meghivta, valamint a fiu is tudja, hogy nem szoritják le a padról.

Mig Pistát bünösnek hitte, a keserüség kárpótlást igért neki az önfeláldozásban; de midőn most gyanitá, hogy valami ármány rángatta szét őket, — a lányban ujra föléledt az elnyomott indulat, és önmagát biztatta, hogy az anyai hatalommal szembe szálljon önboldogságáért.

A hazajövő anya kisirt szemekkel találta a leányt.

Ezen megsem ütődött az asszony, minden leány megsiratja hajadonságát, hadd sirjon ez is, megbékül; inkább most sirjon mint gyertyagyujtat után, mert azt már mégsem akarta észrevetetni a vendégekkel, hogy a leányt ugy tuszkolja el a háztól.

‚Ne sirj leányom, — vigasztalja később a lányt, én is sirtam, mikor apád leánynézőbe jött, még sem lett halálos nyavala belüle.“

„Szerette kedves édes apámat?“

‚Hogy ne szerettem volna.‘

„Mégis sirt kedves, édes anyám, — jegyzi meg a leány, — hát én hogy ne sirjak.“

Kurtáné köszöntött be a konyhaajtón, Örzse hirtelen elfordult, lehetetlen volt ránézni, hisz ő öntötte föl a ház elejét, s ha Pista ártatlan: Kurtánétól került ki a gazság.

Szájról szájra ment a hir, mindenki tudta, hogy Sós Mihályék fia leánynézőbe megyen Szőllősiekhez, Pista is meghallotta a hirt; de a kettős harczban, midőn szive szerelmét és becsületét rángatták el tőle, nem is kételkedett, hogy az utóbbit kell megvédelmeznie; hanem azt is hozzágondolta, hogy még az — *esküvő előtt.*

Tudta, hogy a lány is inkább hallaná a halottas éneket, mint a menyekzői verset; de ő is könnyebben viselte a terhet, midőn tudta, hogy felén a lány is megosztozott. Hadd jöjön a leánynéző, kisirt vagy könyező szemeket lát, és az előiz keserübb lesz, mint hogy azzal dicsekedni merne. Tiz ember látja e fájdalmat, és egyiknek sem kell magyarázat, mindenik a lányt fogja megsajnálni, és a legényt megvetni, hogy e siró gyermeket vezette végig az utczán menyasszonyának.

Gyertyagyujtatkor a lány keserves zokogással dült anyja keblére, mintha nem is a gyertyát gyujtották volna meg, hanem a házat. — akkor sem sirhatna kevervesbben, mint most.

A legény megjött, leültették a hosszu padra, honnét már egyet leszoritottak. A beszélgetők szinte beszállitkóztak, a legény mindinkább közeledett a pad vége felé, s annál fölfuvalkodottabb lőn, hogy ő legtovább fog a padon megmaradni, a leány pedig sirhat kedvére, majd csak elunja egyszer a lakodalomig; ha pedig azután is akarna még pityeregni, majd elhagyatja ő vele.

A legszélső helyre szorult már, a következő beszélgető elmondta a szokott mondókát, kinálták neki a helyet a padon, de az csak a ládánál maradt, ott is hagyták, s ekkor látván a beszélgetők, hogy a fiut *megmarasztják* a háznál, a legutolsó jó éjszakát kivánt.

Igy ment el egymásután valamennyi, Sós Mihályék fiát Szőllősyné asszonyom még azután is marasztotta, ezzel akarván mutatni hajlandoságát az atyafiságos indulatra, mikor pedig el akart menni, megmondá neki, hogy mához egy hétre elmennek *háztűznézni*, addig is köszönteti Sós Mihály uramat és az asszonyt mind közönségesen.

Elmenvén a fiu, Örzse kiment a kutra, Pistát ott találta, mint a multkor; de a fiu egy szóval sem kérdé, mi történt ott benn. A lány zokogását figyelem nélkül hagyta, kannáját megtölté vizzel, hisz cseléd volt, kinek ez kialkudott kötelessége, idejét, fáradságát bérbevették, nem zugolódhatik, de nem is szól, mert az csakugyan nem volt kialkudva.

A leány a kinos hallgatást megtörte, a hold világánál fölnézett a fiunak arczára, és panaszszal mondja:

‚Meg sem kérdi keed, mi történt a háznál?‘

„A gyerekek is megmondanák holnap reggel az utczán.“

‚A gyerekek még sem tudnának keednek mindent meg mondani.‘

„Hogy a vőlegényt szereted-e?“

‚Azt is tudják, hogy nem szerettem, meg nem is fogom szeretni soha.“

„Engem pedig szerettél; de . . . .“

‚Nem *de;* édes Pistám, — én most is csak keedet szeretem még.‘

Az ékesen szólás ugyan nem nagyon hasonlit ehhez; kivált midőn még sirással végződött, ekkor a fiu megint fölolvadt, elpanaszkodta szen-

vedését, elmondá, miképen esküdött össze Kurtáné az ő boldogsága ellen, de azért el nem kell árulni az édes anyának, mert idő előtt elszalasztanák a titkot, s a szégyen utoljára is fején maradna.

Hamar elmult a nyolcz nap, Szőllősyné asszonyom elmenendő volt háztűznézni, ilyenkor a leánynéző szülőinél szemlét tart a leányos fél, szemeivel vizsgál meg mindent, milyen rend van a másik háznál? van e valami a kamarában? nehogy koplalásra, szenvedésre és gyötrelemre adja oda egyetlen gyermekét. A legénynek apja anyja ilyenkor mindent szem elé rak, vagy dicsekedni akar, vagy rászedni, s ha magának nincsen, szomszédjától, rokonaitól is kölcsön kér valamit, a mi leginkább hiányzik a háznál.

Kurtáné asszonyom megfordult Szőllősyeknél, besugta nekik, hogy már várják őket, csak menjenek el a nagy utczán, ő pedig a kertek alá kerül, ezért elment az udvaron keresztül, épen azon irányban, hol a tavalyi kazalok álltak, ugyanott most az idei termés állt.

‚Nem állna meg Kurtáné asszonyom néhány szóra?' Kérdi Pista ott beszélgetvén a másik legénynyel, ki a padvégéről csufosan lemaradt.

„Nagyon siető dolgom van, édes öcsém, nem érek rá veled álldogálni."

‚Dehogy nem áll meg, nénémasszony, ez a másik is akarna ám valamit mondani.'

„Majd máskor, édes fiam, majd bornyunyuzó-pénteken.'

„Éjfélben, vagy még későbben, Kurtáné asszonyom? Mondja a másik legény, — mert mi ketten, már csak akkor járunk, mikor a lelkek?"

„Talán eszedbe jutott, hogy egyszer többet ittál, mint máskor?"

‚Az is eszembe jutott nénémasszzony, — meg még más is, — jőjön csak közelébb, majd megsugom, — kötekedik a legény közelebb lépve hozzá, és odasugva neki: az a vég vászony is eszembe jutott a mit akkor elejtett.'

„Micsoda vászony, te csavargó! . . . te mered az én böcsületemet gázolni, most mindjárt a biróhoz jösz velem akasztófavirág, most mindjárt nyakig veretlek vasba." Kiáltozott az asszony azon jó reményben, hogy a fiu meghunnyászkodik.

„A biróhoz akar kelmed menni? nohát jőjön kend, ha épen kedve van rá, kend azt beszéli el a mit kend tud, én pedig azt beszélem el, a mit én tudok, jerünk asszonynéném."

„El is megyek akasztófáravaló; torkodra forrasztom ezt a gyalázatos hazugságot, hogy a hetvenhetedik öregapád böcsülete is bele rí, elmondom ki volt az apád, ki volt az anyád, öregapád, öreganyád!" Csatázik az asszony folytonosan akarván rémiteni a fiut, és nagyobb vitézség okáért ment is vissza, hogy az udvaron keresztül legközelebb érjenek a biróhoz.

Szőllősyné már ekkor elment háztűznézni, nem hallhatta a csetepatét; azonban mig ő Sósékhoz ért, jobban mondva, mióta Kurtáné hazulról eljött, otthon is megfordult vele a világ.

Sós Mihályné asszonyom padlásán, kamarájában, szobájában vala már mindenben bőség, csak egyet feledett el, de a mi mégis jókor eszébe jutott, hogy Szőllősyné asszonyom hires fonóasszony; tehát semmi sem bizonyosabb, mint hogy az ő szemei legelőször keresik a vászonkötegeket.

Magának is volt egy csomó durva vászna, elfutott tehát Kurtáné asszonyomhoz, hogy valahonnét keritsen hamarjában egy véget, estére megint haza lehet vinni, csak ugy kérje, mintha mutatóba vinné valahová.

Sósné már régen Kurtánénál ólálkodik, hasztalan várta, végre meg-

mondja a leányának, az pedig anyja dolgainak tudója nem lévén, a ládából kivette Szőllősyné asszonyom vászonkötegét, hogy ha jó lenne, ezt mindjárt el lehetne vinni.

„Soha jobbat!‘ Véli Sós Mihályné, a vásznat takaróba csavarta, ugy vitte haza, s a többi vászon csomó elé kiállitotta, hogy majdnem lekiáltott az emberre: itt a vászon, ilyent nem láttak még.

Megjött Szőllősyné asszony, majdnem tenyerükre vették, törölték neki a padot a hova leültették, majdnem ringatták, olyan kedves vendég vala, és hogy hiában ne jöttek légyen, kivezették udvarra, pinczébe, padlásra, istállóba, félszerbe, onnét vissza a szobába, majdnem még az ágy alját is megmutogatták, persze ott is jó előre kisöpörték a két hetes szemetet, végre mindent megmutogatván, Szőllősyné a vászonra tekintett.

‚Na csak meglátszik, ki a jó gazdaasszony, még ez mind tavalyi vászon, ugyan hadd látom azt a legelső darabot, mondja az természetes kiváncsisággal, — hej, csak nincsen nagyobb dicsérete az asszonynak, mint a vászon, — de fölséges darab!‘ Dicséri folyvást, mig csak le nem adta, de mikor kezébe vette, s az asszonyszem még a legvékonyabb szálban is megismeri saját kezének munkáját, elállt szeme szája, hisz ezt a vászont Pistának kellett ellopni.“

„*Magam fontam!*“ Dicsekedik Sós Mihályné asszony.

‚Ne beszéljen?‘ Kétkedik a másik.

„Aztán nem hiszi, kedves Szőllősyné asszonyom?“

Mire azt mondhatta vala, hogy nem hiszi, nagy lárma hallatszik az utczán, Kurtáné nagy dicsekedve mondja, hogy a birónál megtalálta ő a böcsületét; nem tud ő rá bizonyitani senki.

Kiszaladtak a csodájára, és Sós Mihályné részvéttel kérdi:

‚Mi baja van kedves Kurtáné asszonyom.‘

„Gondolja csak, kedves Sós Mihályné asszony, az a tacskókölyök, — mutat a másik oldalon menő fiura, kit a biró be nem bizonyitott vádja miatt elbocsátott, — azt fogta rám, hogy én Szőllősyné asszonyom vásznát elloptam.“

‚Hát loptak el komámasszonytól vásznat?“ Kérdi Sós Mihályné.

„Épen egy egész véget hoztak el; hanem már nyomába vagyok.“

‚Persze, hogy nyomában vagyunk, — mondja Kurtáné nagy szemtelenséggel, — hisz itt a hugomasszonynyal már a csizmanyomról azt is tudjuk, hogy ki járt ott.‘

„Milyen volt a vászon?“ Kérdi Sósné megint.

„Mi tagadás benne, — Sósné asszonyom, — nyilatkozik a háznéző, — épen olyan, mint az a darab, mit most néztünk kegyelmetek asztalán.“

‚Oda vagyunk! kiáltja Sósné, azt a vásznat én most kértem és hoztam Kurtáné asszonyomtól, hát kend hol vette?‘

* * *

A fönnebbi kérdést negyedóra mulva már a biró ismételte. Midőn aztán kisült, hogy Kurtáné volt a tolvaj, Szőllősyné busan ment haza az udvarra, de már szemközt jött vele Pista.

‚Nénémasszony, ez óráig tartott az én szolgálatom, most már megint megvan a böcsületem, elmehetek máshova is, itt is lesz helyettem más ember, az uj gazda, — tovább minek tartanának egy evővel többet.‘

Az asszony riva fakadt, boldogtalan hiszékenységét majdnem megátkozta; de megint eljött vigasztalónak a vallás, s a megrezzent asszony talált néhány vigasztaló szót önmagának és a fiunak is.

‚Pista ne kisértsd az Istent, a ki bölcsebb volt valamennyiünknél, és véghetetlen kegyelme megpróbált engem is, téged is, és igy bizonyitotta be, hogy érdemes vagy olyan leányra, mint Örzse, s olyan jó módra, minőt az én házamnál találsz.‘ *Vas Gereben.*

IV.

Mivelödési és jótékonysági intézetek.

A magyar gazdasági egyesületet megelözö országos mozgalmak.

(Töredék nemzeti mivelődésünk történetéből.)

Azon a hazafi kötelesség érzetnek méltán becsületére váló áldozatok sorában, melyekkel a mgazdaság javára e század elején egyesek magokat érdemesitették, meg kell emlitenünk a nagy-szent-miklósi gazdasági iskolát Torontálmegyében, melyet Nákó Kristóf alapitott. Irjunk le néhány sort a boldogultnak sirkövéről, hiszen nagyban először is Nákó Kristóf és testvérei kisérlették meg a gyapot-termesztést hazánkban, mi kétségen kivül érdem, s ép ezen érdemet jelöli a hazánkban nemességet nyert, nemzetség czimerében látható török paraszt, emlékeül annak hogy Nákó hozott először hazánkba Macedoniából gyapottermesztőket, de illik is, hogy a mgazdasági ipar és értelmiség fejlesztőit, jóltevőit még akkor se feledjük, ha az általok annyi kegyelettel alapitott intézetek utóbb az ivadék kezein megis hanyatlanak.

Igy hangzik pedig a Horányi által készitett ékes sirirat ide illő része „Jacet sub hoc marmore Christophorus Nákó dogrianensis Macedo. Hunc non Majorum Gloria, non fumosae imagines, sed Virtus, mira industria, comes fortuna, parsimonia, insignis dexteritas, experientia, lingvarum cognitio, quam peragrata Italia, Helvetia, Batavia, M.-Britannia, Germania, Russia sibi peperit, ad nobilitatis Hungariae decus, ad amplissimas opes, ad celebritatem nominis maximam evexere, nam praedia, solitudine vasta provinciae torontaliensis Nagy-Szentmiklós et Marienfeld consequutus, auctis ruricolarum, opificumque numero et fortunis, agricultura propagata, *et gossipio primum fauste plantato*, in colonias mercatu florentissimas commutavit stb.“

Ezen Nákó Kristóf végrendeletében († 1800-ki dec. 4-én) azt

hagyta meg, hogy Nagy-Szentmiklóson, mint birtokai fő helyén gazdasági iskola állittassék kapcsolatban kisérleti telekkel. A helytartó-tanács Teschedik Sámuelt bizta meg tervadással, mely elfogadtatván határoztatott, hogy 1802-ki mártiusban az intézet megnyittassék.

A kisérleti telek 20 (1600 □ öles) holdat tett a község közelében, a termesztésre kijelölt több növények voltak : gyapot, sáfrán, czukorrépa, perjefélék, lepkeszeg, here és luczerna, basadohány, továbbá komló, olaj- és festőnövények, eper- és gyümölcsfák, továbbá tejgazdaság és hizlalás, méh és selyemhernyó tenyésztés, szóval belterjes kertszerü gazdálkodás, melynek megállapitásánál ismét Teschedik messzelátó gyakorlati nézeteivel találkozunk, több mint félszázad előtt már oly példányintézetet vázolván, minőket napjainkban is csak elvétve találunk.

Tizenkét tanonczra volt alapitvány téve, az intézet azonban igen szerényen működött, olyannyira, hogy létezésének feltetsző nyomait sem birjuk felmutatni, — hiszszük mégis, hogy azok, kiknek az alapitó végszándékát teljesitni a szerencse jutott, magyar gazdasági történelmünk azon tiszta lapját, hova a nagy-szentmiklósi intézet tartozik, az intézet működésének hiteles adataival betöltendik.

Hradeken Wisner Ferencz, Kis-Martonban Eszterházy Miklós hg. állitottak az erdőszetnek tanszékeket e század első éveiben, de ezeket is elseperte az idő a nélkül, hogy áldásos közremunkálásokról valami jelentékenyet mondhatnók, — és igy áttérünk gazdasági intézetünk sorában a Magyaróvárira, melyet Wittman Antal gazdasági eljárásaival együtt fogunk tárgyalni, azon meggyőződésben levén, hogy Wittmann Antal javitásai tekintélyes részét teszik mgazdasági állapotunk előhaladási történetének.

Kezeim közt van Wittman „*Vermächtniss für meine Kinder*“ czimü önéletirása kéziratban, és igy tiszta forrásból meritek; a magyar-óvári gazdasági intézet keletkezését tekintőleg pedig hiv forditásban közlöm Wittmann előadását, annyival inkább, mert a nagyszerü adomány nemcsak a magyar nemzetet tünteti ki, hanem a bőkezü alapitó neve körül is a tisztelet hervadhatlan koszoruját füzi. „Ő kir. Fölsége, Albert szászteschenі herczeg, mond Wittmann az emlitett kézirat 18-ik s 19-ik ivein, mit sem kivánt s óhajtott inkább, mint azt, hogy birtokainak czélszerü berendezései, s az ezekbe fektetett ismeretek magas utódai számára fentartassanak s különösebben az ország javának öregbitésére jótékonyan hassanak. A magyar nemzet iránt ő k. Fensége kiválólag ragaszkodással, szeretettel és tisztelettel viseltetett. Egy a magyar nemzetre vonatkozó értekezlet alkalmával ő Fensége megbizott, terjeszteném elé javaslatot arra nézve, *mikép hagyhatna maradandó*

emlékét elismerése jeléül azon boldog napokért, szeretet és tiszteletért, melyeket Magyarországban oly kellemesen élvezett, s a magyar nemzet részéről tapasztalt. Ezen magas megbizás folytán mutattam be tervemet ö Fenségének, egy Magyaróváron állitandó, elmélet-gyakorlati gazdasági intézetre nézve, s inditványomat ö Fensége rögtön elfogadni méltóztatott, kijelentvén, miszerint az intézet közremunkálásának telyes sikerét biztositni kivánva, elöre meghatározott költségekkel az intézet ne korlátoztassék. Ime az alapitó levél bevezető része : „Nos Albertus Casimirus Dei gratia princeps regius Poloniae, Dux Saxoniae, Teschinii etc. etc. etc. memoriae commendamus tenere praesentium, significando quibus expedit universis, quod nos erga demissam egregii Antonii de Wittmann, dominiorum nostrorum plenipotentiarii Administratoris propositionem, atque in propensionis et amoris nostri, qua erga percharam Nobis hungaram nationem, praegestae videlicet apud eam excelsae locumtenentialis dignitatis, et in sinu eius transactae florentissimae aetatis cum voluptate reminiscentes continuo ferebamur, et actu ferimur, contestationem, uti et in emolumentum inclyti regni Hungariae, praesertim autem comitatus Mosoniensis, Oeconomicum theoretico practicum institutum in gremio Dominii nostri Magyaróvár, comitatui Mosoniensi ingremiati, signanter in eiusdem nominis oppido nostro Magyaróvár fundare decrevimus, vigore praesentium decernimus, statuimus et fundamus etc. etc. etc. Signatum Viennae 25-a Octobris 1818. Albertus, m.p.“

Az ifju gazdák képezése ugy szándékoltatott, hogy az elméleti oktatást az intézeti ifjuság leginkább a téli hónapokban rendes tanároktól, a gyakorlati bevezetést pedig Wittmann közvetlen igazgatása alatt nyerjék, a magyaróvári s egyéb föherczegi uradalmakban a siker által már helyesekül begyözött eljárások alapján. Kezdetben Wittmann maga is tartott elöadásokat, s tapasztalásait, utasitásait az intézeti növendékek számára összeállitotta, melyek utóbb Károly Föherczeg ö Fensége kivánságához képest „*Landwirthschaftliche Hefte*“ czim alatt 10 füzetben ki is nyomattak.

Ezen füzetekből fogok immár némelyeket böngészni, s mert a fát is gyümölcséröl szoktuk megitélni, a gazda fülének oly kedves hangzásu eredményeket, számszeres adatokat fogok felhozni; mindenek elött azonban ismerkekedjünk meg a helyiséggel, melyen egy nagy gazdai tehetség sikeres mérközését látjuk.

A magyaróvári uradalomnak s ebben a magyaróvári gazdaságnak hirneve eléggé ismeretes, lássuk tehát különösebben a magyaróvári gazdaság hajdanát.

Azon földtér, melyen most a magyaróvári gazdaság van, fát-

lan, száz keresztüttal átszelt, századok óta használatlanul hevert, sülevényes, kietlen sivatag volt, melyet még 1811-ik és 1812-ben is a határos Magyaróvár községnek 600 forint évi fizetésért örök bérbe kinált az uradalom, de melyért 300 forint évi bért sem ajánlottak meg; e tér volt az elsők egyike, melyen Wittmann oly fényes eredményeket vivott ki, hogy a telkesités megkezdésétől 1814-től számitott 18 év mulva, tehát 1832-ik évben következő köriratot lehetett már az óvári tisztséghez menesztnie.

„Köztudomás szerint az óvári gazdaság földje a legszárazabb természetü, dunai homokkal s kavics alréteggel ellátva, mielött telkesités alá vétetett, mivelést nem érdemlőnek, illetőleg a mivelési költségeket nem jutalmazónak tartották, s a temérdek bakszakály-fü miatt silány birkalegelőt sem adott.“

„Az 1832-ik évi időjárás az utóbbi 12—15 évet tekintve, a legmostohábbnak mondható, hideg napok és nem kiadó pásztás tavaszi esők után oly rendkivüli hőség és szárazság állott be, hogy a patakok és kutak kiszáradtak, s a fák már augusztus elején lehullatták leveleiket, — valamint hogy az ugyanezen gazdaságban még nem telkesitett mezőkön a földből a növényzet kiégve s lesárgulva volt, söt még a perje is az első kaszálás után telyesen lesült. Daczára ezen aszályos időjárásnak a mivelés alatti mezők rendkivül jó terméseket adtak, advén 12—15 magot, különösebben kitünt még is a 6-ik és 7-dik számu két mező.“

„A cséplési kisérlet szerint egy hold át $43\frac{1}{2}$ mérő zabot, illetőleg $64\frac{1}{2}$ mérő árpát, s méltán számithatni rá, hogy beméréskor egy (1600 □ öles) holdra 45 mérő zab vagy 66 mérő árpa termés fog esni. Hasonló termést alig képes a bánsági vagy a hirhedett hannai föld adni.“

„Ne higyje azonban senki, hogy e feltünő eredmények rögtön, tetemes költség segitségével, avagy tulságos trágyázással idéztettek elé; — a dolog valódi nyitja abban áll, hogy tekintettel a talajra, égalyi viszonyokra a meglevő, illetőleg kiállitható erkölcsi és anyagi erőre állapittatott meg, s vitetik keresztül a gazdálkodási rendszer, azon lévén, hogy a mivelésben lehetőségig hiba ne követtessék el stb stb.“

„Az utóbbi három évben (1829. 1830 és 1831-ben) a holdankénti termés egyáltalában nem volt 40—43 mérőn alól, többiről pedig az átlag 10—12 mag, vagy 30 mázsa széna, akár pedig 150—160 mérő burgonya, söt részenként 200—240 mérő burgonya, illetőleg 60—80—100 mérő esős kukoricza; — 2—5 mázsa perje mag stb. stb“

És ily nagyszerü sikert az ipar és szorgalom az óvári aszályos homokon tudott életeremteni, hol az előtt a mezőnek ékessége árvalányhaj, vad csombor és bakszakál voltak.

Nem lehet itt a kivitel részleteit vázolnunk, annyit még is megjegyzünk, hogy Wittmann gazdasági diadalát a magyaróvári uradalomban is helyes szakértelemmel megállapitott gazdálkodási rendszerének köszönhette, voltak pedig ezen rendszernek fő vonalai : a gazdaságoknak apró (péld. 20 holdas) mezőkre osztása, ezeknek körülültetése a talajban leginkább diszlő gyors növésü fákkal, a földnek mély müvelése, és pedig a gazdasági eljárás főbb sulyát a takarmány félékre helyezve, szemes gabonafélék alá kevesebb tért, ellenben füvellésre (mesterséges takarmány nemüekre) aránylag nagyobb földmennyiséget használni, öntözött réteket késziteni, s eként nagy állatállományt tartani, — s lehetőségig a legtökéletesebben megmunkálni és compost segitségével is jó erőben tartani minden növény alá a földet; vagyis Ciceróval szólva: cum quaereretur Cato, quid maxime in re familiari expediret? respondit : optimum pascere; quid secundum? bene pascere; quid tertium? satis bene pascere; quid quartum? arare.

Ne feledjük, hogy ez közel félszázad előtt volt, akkor, mikor a majorsági birtokok körülárkolása s a mintegy elévarázsolt tetemes faültetések a megye részéről is ellenzésre találtak, mikor a czélszerü gazdasági gépeknek még nem voltunk bőségében, hanem mikor a töltögető, vonalazó s egyéb gazdasági gépeket még magának kellett részint kigondolni, részint behozni s helyesen kezelésüket betanitni; mind erről azonban majd szólandunk Wittmann életirásánál, most csak arczélét pontozám ki tanulságos eljárásának.

Az óvári uradalomban 10—12 év leforgása alatt 136,000, tehát egy vonalban képzelve, 34 mérföldnyi faültetéseket tett, a fasorokat is leginkább leszántott dugványokból, illetőleg famagvakból növelvén, a sorok köreit rendesen kapáltatván a gyomirtó ekével, illetőleg a sorok közt kukoriczát s egyéb kapás-növényeket termesztvén.

A kellő szorgalommal ápolt fasorok szapora diszlése rövid idõn meghálálta a fáradságot, mert a fanövés előhaladásával a vágások folyamatba vétetvén, az évenkinti vágás 100 ölet adott.

Ugyancsak az óvári uradalomban látjuk egy részről a hasznot hajtható földeknek az őket elposványitó vizek hatalma alól lecsapolás általi felmentetését; ily elláposodott földből lõn teremtve a kies császárrét, más részről ellenben a viz jótékonyságát használta fel Wittmann arra, hogy egy mocsáros, kavicsos, fövenyes sivatagot öntözött rétté alakitván át, 1500 holdnyi kiterjedésben a szénatermést holdankint 70 mázsáig is felfokozta s a mint a takarmány-mennyiség gyarapodott, öregbitette a csirászatot és juhászatot is, mely utóbbi 12 év elfolyása alatt 12-ről 22-re szaporíttatott, 36 egészen uj istálló állittatván, s a nemesités Spanyolországból eredeti állatokkal eszközöltetvén; hogy pedig

a tenyésztési siker annál inkább biztosittassék, a fiatal jószág rendesen istállóztatott.

A márialigeti 1500 holdas öntözött rét kétségenkivül a legnagyobbszerü ilyetén vállalatok közé tartozik a birodalomban, s a lombardiai rétöntözéseket oly alaposan ismert Burger méltán emelte azt az olaszországiak fölé.

Az óvári gazdasági intézet kétségen kivül hivatva volt az ifju gazdai nemzedék képzésére igen jótékonyan hatni, nem ugyan a 30 holdas kisérleti telek által, mint inkább az intézetet keblező urodalomnak ugy szólván teremtett gazdaságok fogantatásának szemlélése s a rendszerezett gazdasági eljárások tanulmányozása által, s ha volt körülmény, mi az intézet malasztinak a magyar hazába szétsugárzását akadályozta, kétségen kivül a német tannyelv volt, melyet a hazai ifjuság legnagyobb része átalában nem értett.

Tán nem lesz helyén kivül megemlitni néhány kitüntetést az 1790—1825-ki évszakból, annak begyözéseül, hogy a mgazdasági állapotok sikeres javitását eszközölt férfiak közremunkálása folyvást méltánylásra talált. Nagyváthy Jánosnak arany éremmeli kitüntetését mellőzzük, ellenben megemlitendőnek találjuk Teschedik Sámuelnek, Wittmannak, és Appel Károlynak egyenesen gazdai érdemeik tekintetéből magyar nemességgel történt megjutalmaztatását.

Appel Károlyra, a Würtembergából hazánkba 1797-ben beköltözött gazdára nézve, 25 évi itteni sikeres gazdasági eljárása folytán a nemességet adományozó fejedelmi kegyelem következőleg indokoltatik „consideratis — — — meritis, — — quae idem (Carolus Appel) in promotione industriae ruralis quavis occasione sibi comparavit, benigne item perpersis laudabilibus eius conatibus, quos in antelatorum (Comite-Hunyadianorum) dominiorum complurium possessionum impopulatione, et novae coloniae erectione peculiari cura impendit, taliterque producentes et consumentes in antelato regno nostro Hungariae adauxit, unde iuxta principium impopulationis non mediocre in publicum redundat emolumentum, praeterea per exstirpationem talium sylvarum, quae nulli prorsus usui deservierant, ac per exsiccationem paludum et locorum uliginosorum fertilissimos agros et prata efformavit, hacque ratione non tantum agri culturam promovere, verum etiam sanitati prodesse omnem operam adhibuit, ac insuper culturam cyclaminum in antelatis dominiis Comite-Hunyadianis indefesso suo conatu induxit, colonos quoque ac alios vicinos ad colendum hunc Oeconomiae ramum exstimulavit, eoque perduxit, ut anno 1819 in una, circiter 500 posoniensium metretarum capaci area 45,000 metretarum procreata sint; culturam proinde hanc machi-

nis saltem et aratris, quin tot manus humanae ab aliis laboribus retractae sint, procuravit, et prout trifolii cultura pro pecorum intertentione nimis proficua indesinenti sua industria introducta est, ita etiam propagatio ovium et cultura equorum in supra attactis bonis sub sua directione eum perfectionis gradum attigit, ut non modo regnicolarum nostrorum, verum etiam exterarum nationum attentionem excitaverit." — Datum — die nona mensis Maji 1823.

Az 1770-ben Alsó-Ausztriában született, s Magyarországba 1813-ban beköltözött Wittmann szintén magyar nemességet, 1818-ki január 28-án kelt leirat mellett hét ezer db arany ajándékot, végintézetileg 8000 pforintot és sok egyéb kitüntetést nyert.

Felhasználom ezen alkalmat megigazitására azon hibás adatnak, mely a mgazdaság könyve I. kötetében a magyaróvári uradalomra vonatkozólag ezt tartja: „Károly cs. k. Főherczeg ő Fensége, Ausztriának e nagy katonája még 1813-ban és 1814-ben, a hazai gazdálkodás körül magának oly sok érdemeket szerzett Wittmann kezei által rakatta le ez uradalom rendezéséhez az alapokat" — ezen előadás nem áll, mert Károly cs. k. Főherczeg ő Fensége, nagybátyjának a szászteschеni kir. herczeg halála után 1822-ki február 11-én kelt intézményében nevezte ki Wittmannt folytatólagos főkormányzónak, utóbb érdemei méltánylásaul s a közremunkáló tisztség serkentéseül is, a Wittmann által alakitott egyik gazdaságát az óvári uradalomnak Wittmann nevéről neveztetni elrendelvén.

Harmincz évi fenléte után, hat évvel élvén túl léte inditványozóját, Wittmannt, 1848-ban a magyaróvári gazdasági intézet megszünt, 1850-ben mint „cs. k. fensőbb gazdasági tanintézet" állami költségen ujból feléledendő, s azóta hatályosan közremunkál, legutóbb jelentékeny kiterjedésü kisérleti térrel is erősödve, de ugy ezen ujabbkori rajz, valamint az 1839-ben keletkezett rohonczi, 1845-ben lett zeleméri gazd. árva nevelő, s az 1846-ik évben annyi szellemi és anyagi áldozattal létrehozott szőkehalmi gazdasági intézet is, mely utóbbinak czélja majorosgazdák képzése volt, a magyar gazdasági egyesület korszakába esnek, melynek festését azon kezekre hagyám, mik oly aczél rugékonysággal, s oly fényes sikerrel voltak munkások a rohonczi intézetnél, Szőkehalmán és a gazd. egyesület oly nagy mérvü felemelkedésén.

Midőn eként az utóbbi század gazdasági intézeteinek fogyatkozatos vázlatát leirtam, ösztönözve érezem magamat néhány szóval megemlékezni azokról is, kik a mgazdasági irodalom terén fáradozván, az e szakbeli ismereteket a hazában szerencsésen gyarapitották, kik közül különösebben Teschedik Sámuel, Nagyváthy

János, Mitterpacher Lajos, Pethe Ferencz és Angyalfy Mátyás kiemelendők.

A mult század utolsó negyedével s a jelen század elején a mezőgazdasági irodalom hazánkban, értve a nagyobb munkákat, általában a német és angol gazd. irodalomból vette éltető erejét, Mitterpacher, Pankl, Nagyváthy és Pethe folyvást a külföld nevezetesebb iróinak müveit tartván szem előtt, minélfogva sok szorgalommal összeirott könyveik a mgazdasági elémenetel szinvonalán állottak, s a gazdasági állapotokat és elémenetelt tanulmányozó ma is haszonnal olvashatja az érintett szerzők iratait; leginkább önállólag irt Angyalfy Mátyás, s bizonyára nagy hasznot eszközlendett müveivel, ha azok magyar nyelven irattak volna: — de valamint egy részről Mitterpacher és Pankl latin, ugy Rumy, Lübeck és Angyalfy német könyveik koránsem fejlesztették annyira a gazdai értelmiséget, mint tehették volna, ha magyar nyelven szólottak volna az olvasó közönséghez.

Teschedik szintén német nyelven irt munkáinak nagyobb része azonban magyarra is lefordittatott; *Der Landmann in Ungarn 1784.* czimü munkájában a hazai mgazdaság hátrányait, könnyen kifejthető előnyeit s a népesitést tárgyalja; *Neuer Wiesen-Rectifications-Plan* 1802-ben a takarmánytermesztés fontosságáról értekezik, mindkét munkát magyar nyelven is birjuk; — a luczerna termesztésről 1801-ben irt utasitása magyar nyelven is négyezer példányban megjelent; hátrahagyott kéziratai közt van egy terjedelmes, mely az unicum falcabile perpetuum, a luczerna nagy hasznosságáról szól; az 1741-ben született, s több mint 50 évig a mgazdaság tudományának élt szerző tanait a legujabb korszak is elfogadta, mi elég tanuságot tesz arról, hogy Teschedik Sámuel midőn már 60—70 év előtt amott a Körös partján a nyári istállózást, és mesterséges takarmány-termesztést foganatba vette, korát mint mondani szokás, ugyan megelőzte, de ezt oly eljárással tette, melyre elébb-utóbb rá kell mennünk anyagi gyarapodásunk tekintetéből.

Korra nézve előbbre kellett volna tennünk Mitterpacher Lajos apátot, ki Bélyén Baranya megyében 1734-ben születvén, a mezőgazdaság iránti szeretetet ugy látszik az anyatejjel szivta be. Atyja ugyan is a bélyei uradalomnak igazgatója s utóbb nagy terjedelmü birtok haszonbérlője, s általában szenvedélyes gazda levén, az ifju Mitterpachernek gyermek korában már sok alkalma volt a mgazdaság körül sürögni s azt megkedvelni. Jezuitává, később világi pappá lévén, Bécsből hol tanárkodott, 1777-ben őszszel tért vissza hazájába, a Nagy-Szombatból Budára áttett Universitásnál a gazdasági tudományokat előadandó. Hatott pedig Mitterpacher nem csak mint ritka lelkiismeretességü tanár, ki még 80

éves korában is oktatta az ifjuságot, hanem mint ékestollu termékeny iró, s mint a mgazdasági tudományokra nézve szaktudósnak ismért férfiu gyakori kiküldetésekben és véleményadások által. Gazdasági iratai közül megemlitendők az „Elementa rei rusticae" 1777—1794. 3 kötet, mely munkának két első, a külső gazdaságról szóló kötetét a majlandi kormány olaszra is lefordittatta. A len-termesztésről, Budán 1788. A len- és kender-termesztésről, Budán 1789. Tractatus Chaptalii, Rozierii, Parmentierii, et Dussieux, de vitis cultura et arte parandi vinum etc. ad compendium latinum redactus, cum animaduertionibus climati ac solo hungarico accomodis Budae 1808. Dissertatio Joannis Burger M. D. de Sacharo, quod ex caulium Zeae Mais, acerisque succo producitur. Budae 1813. Az eperfáknak és selyembogaraknak tenyésztéséröl Budán 1813; megjegyzem azonban, hogy a magyar czimmel idézett munkákat szerzöjök német nyelven irta, de azok leginkább a m. k. helytartó tanács gondoskodása folytán magyar nyelvre lefordittattak.

Tudtomra Mitterpacher volt hazánkban első, ki a vasárnapi iskolát, illetöleg a vasárnapi elöadásokat már 1780 körül tettleg behozta.

Nagyobb és sok idöre kiható hasznos befolyást idézett elé a miskolczi születésü Nagyváthy János, ki Losonczon költészeti tanár korában sokat virrasztván iróasztala mellett, e pályát szemei veszélyessé vált gyengesége miatt a katonaival cserélte fel, azt 35 éves korában mint kapitány elhagyandó, a minthogy 1790-ben Bécsben telepedett meg, s itt is irta „a szorgalmatos mezei gazda" czimü két kötetes munkáját, mely Pesten 1791-ben nyomtattatott ki. Nagyváthy és kora jellemzésére szolgáljon elöszavából e nehány sor : „Sokat gondolkoztam ugyan addig, mig pennát fogtam, hogy a sok mezei gazdaságot tanitó idegen könyvek közül nem jobb volna-e ezt vagy amazt a hazai édes nyelvre által tenni, mint a bizonytalan itélet tételek alá rekesztett iróknak számjába egyeledni, mindazonáltal minekutánna azokat gondosabban megrázogatván, csak hamar általláttam, hogy mind azt, a mit más nemzeteknél vagy a kénytelenség, vagy a tudományos gazdagság jónak talált, nem lehet általában édes hazámra szabni: a forditásról letettem, és inkább azt választottam, hogy a mit a külső országi tapasztalt gazdáknál ide alkalmazhatónak itéltem, azt a magam imitt amott gyüjtött tanulmányimmal és tapasztalásimmal egybefoglaljam s közre bocsássam." — „Azzal hogy magyarul irtam, rész szerint édes anyai nyelvemhez vonzó szeretetemet bizonyitottam, rész szerint pedig magyar hazafitársaimon könnyitettem a kiknek a véres izzadással járó mezei munka idejeket, a gyámoltalan szegénység pedig az idegen nyelvek tanulására megkivántató költségjeket elnyeli."

Ezen munkájáért II. Leopold császár arany éremmel tisztelte meg a szerzőt, gróf Festetics György pedig jószágai igazgatására hivta meg, a minthogy ezen hivatalt 1792-ben Nagyváty el is foglalta, s grófjával hosszabb idöig tanulmányozván a különféle birtokokat, s tiszti személyzetet, egy gazdatiszt-képző intézetnek szükségéről győződtek meg, s igy lön Nagyváty János egyik szerencsés létrehozója a keszthelyi georgikonnak, másrészről pedig gyakorlati eljárása jelentékenyen emelte a grófi birtok gazdasági állapotját, mely téren szerzett érdemeiről eléggé tanuskodik az, hogy gróf Festetics György idöjártával nemcsak dúsan nyugalmazta Nagyvátit, hanem Csurgón egy tágas háztelekkel is megajándékozta, s halálos ágyán is Nagyváty munkáit eléhozatván, birtokai felügyelőjének azokat s az azok szerinti eljárást lelkére kötötte. Irt Nagyváty a perui dohánytermesztésről is, s az ezen század második tizedében átdolgozott 4 kötetnyi munkái a magyar gazdák legjobb házi baráti közé tartoztak sok ideig, valamint hogy gazdaasszonykodási könyve ez idő szerint is a jobb háztartási utasitások közt foglal helyet.

A mult század végin s a mostaninak első két tizedében a gazdavilág figyelmét különösebben gróf Festetics György mint a keszthelyi georgikon teremtője, s bőkezü fenntartója, Mitterpacher Lajos, Teschedik Ferencz és Nagyváty János foglalták el, s ezen jelesek, a hazai mgazdaság ezen jótevői rövid idö alatt egymásután tüntek le, Mitterpacher 1814-ben, Nagyváty és gróf Festetics György 1819-ben, Teschedik 1820-ban költözvén a jobb életre. — Pethe Ferencz, ki hirre kapott gazdai munkásságát a fenebbiekkel együtt szintén a mult század utolsó éveiben kezdette, tizenkét évvel tulélte őket.

A Szabolcsmegyében Sz.-Mihályon 1762-ben született Pethe Ferencz, az udvardi iskola-rectorságot oda hagyván, 1788-ban az utrechti föiskolába ment tanulni s itt 8 évet töltvén jött Bécsbe, hol a „*Vizsgálódó Magyar Gazda*“ czimü folyóiratot adta ki 1797-ben, ezen irói tevékenységével kendözvén el magát a mgazdaság müvészetének. Nagy tudományu és lankadatlan szorgalmu lévén Pethe, irodalmi közremunkálása is sok felé ágazott, már 1794-ben Ultrajectomban a Károlyiféle forditásu bibliát és a Molnár Albert által magyarositott Zsoltárokat, amazt 11, ezeket 3 ezer példányban kinyomatta; kiadta s irta 1798-ban a Farkas által irt *Ungarische Grammatik* 1828—30-ban, *Europai Mértéktár* (2 köt.) 1812-ben a *Magyar Mathesis* (2 köt.) 1815-ben a *Természet historia* czimü munkákat, s valamint Magyarországban az első magyar gazdasági folyóiratot ő inditotta meg, ugy Erdélyben az első politikai ujság lapot az *Erdélyi hiradót* s utóbb a *Nemzeti társalkodót* is ö kezdette, ránk nézve azonban e helyen különösebb ér-

dekkel gazdasági irói tevékenysége és közremunkálása bir, mire nézve 1797-re kell visszamennünk, mely évben az akkoron a keszthelyi Georgikon nagy eszméjének foganatositásán buzgólkodott s e végre a tehetségesebb férfiak megnyerésében fáradozott gróf Festetics György, Pethét kicsiny gazdasági lapja szerkesztése mellől Keszthelyre vonta, hol 4 évig tanitotta a mathesist, gazdaságot és müipari felolvasásokat is tartott. Utóbb több uradalom főtisztjévé, majd haszonbérlövé, végre kizárólag iróvá lett. A váltógazdaságnak ügyes bajnoka volt Pethe már hatvan év előtt, s már a mult században a jóféle sáfrány termesztést holdszám szerint gyakorlatba vette. Nem hagyhatjuk emlités nélkül azt sem, hogy még közelebb német uraimék oly nagy zajt ütnek a gabonafélék gyökereinek hosszuságával, mint, ugy szólván, uj felfedezéssel, ezt Pethe már 50 év elött szépen megirta saját tapasztalása és gazdasági kémlelődései folytán, nagy gazdasági munkája egyik kötetében. — A malom-ügy is sokat köszön Pethének; a szélmalmok állitása hazánkban a mult században már az ő buzditása folytán és utasitása szerint indittatván meg, s tett Pethe némi javitást a közönséges örlö malmokon is, legalább egy ily jobbitott malom kis mása Pethétől a georgikoni gyüjteményben volt látható sok ideig; — folytatólag arról, hogy Pethe Ferencz közel félszázad elött már a gazdasági gépek nagy jelentöségét helyesen felfogta és méltányolta, elég bizonyságot tesz az, hogy *arató müszert* és *vetőgépet* talált ki; leirásaik rajzokkal közöltettek a *Nemzeti Gazda* és *Tudományos Gyüjtemény* 1818-ik évi folyaiban, tudtomra azonban sem egyik sem másik nem nyert elterjedést.

Gazdasági iratai : az 1723 lapot tevö három kötetü *„Pallérozott mezei gazdaság“* mely 1805—1814-ben jelent meg; a *Nemzeti Gazda* czimü gazdasági folyóiratot 1814-ben kezdette s 1819-ig vitte 9 kötetben, 1827-ben Kolosvárott folytatta. Irt 1817-ben a czukorrépa termesztésről német nyelven, *Davy földmivelési kimiáját* leforditotta, Rohlwes *Baromorvoskönyvét* magyarul kiadta, — s Quatremére Disjonval *Idő prófétáját* szintén magyarositotta.

Munkáit általában jellemzik szerzöjük józan itélete, nagy tudománya, és szorgalma, a müveltebb külföld gazdasági haladásának folyvást szemmel tartása, s a hozzánk és viszonyaink közé nem illett eljárások szigoru megrostálása, — darabos öszinteség, melylyel vajmi sok keserü igazságot elmondott kortársainak, természetes a szokott eredménynyel. Pethe szintén kinyerte a korában is szokásos osztályrészét, mint felette tehetséges férfija és bajnoka a korabeli irodalom és gazdasági elémenetelnek nyert kitüntetéseket, jelesül az angol, dán és porosz királyoktól arany érmeket, a Marczibányiféle jutalmat, a kunoktól polgársági jogot stb., másrészről 1832-ben hetven éves korában annyi átküzdött napok és az ügy

szolgálatában átvirasztott éjek fáradalmai után szegénységben szenderült azon hosszu álomba, melyből az ilyen kiszenvedett nagyságok, némi elégtételül ideig óráig tartó halhatatlanságra ébrednek. A helyet hol Pethe eltemettetett, vője jelölte meg diszes sirkereszttel a szilágy-somlyói temetőben.

Tehetséges gazdasági iróink közt kitünő helyet foglalt el Angyalfy Mátyás, ki 1776-ban Komárom megye Naszály nevü helységében született, alapos képzettséggel birt, melynek gyarapitásában s főleg az általa nagy előszeretettel felkarolt gazdasági szakmához tartozó ismeretek öregbitésében igen segitette őt az, hogy, a mi az ő korában ritkaság volt, az európai főbb nyelveket (angolt, francziát, olaszt) teljesen birta. Volt georgikoni tanár Keszthelyen, s az intézetnek archona, igazgatója is, de, mert gróf Festetics György halála után a Georgikon oly szervezésen ment keresztül, mely Angyalfynak nem volt inyére, 1823-ban letette georgikoni hivatalát, több uradalom igazgatására vállalkozott, mely állásban azonban ismét nem találta szerencséjét és kedvét, mire nézve a magán életbe huzódott, az irodalom karjai közé. Irodalmi tevékenységének gyümölcsei *„Grundsätze der Schafcultur 1817“*. *„Ökonomie der Landwirthschaft 1823—24 2 darab“*, *Grundsätze der Feldcultur 1823—24 4 darab“*, e két utóbbi munka a magyarországi gazdasági irodalom legkitünőbb müvei közé tartozik.

Gazdasági folyóiratát, a *„Mezei gazdák barátja“* 1824-ben inditotta meg Angyalfy, de csak egy évig vihette, 1829-ben ugyan ujból feltámasztotta, de pár évi vesződés után 1831-ben ismét megszünt; 1832-től kezdve füzetenként megjelenendő, amaz 12 ez 6 füzetre nötte ki magát, — megölte ugy ezt, valamint a *„Nemzeti gazdát,“* a részvétlenség, mert hogy példát mondjunk, ki hinné, hogy akkor midőn e hazában csak egy gazdasági ujság a *„Nemzeti gazda“* volt, Pethe által szerkesztve, ezen egy gazdasági lapnak csak 180 nem előfizetője, hanem vitetője volt, mert a 180 közül is többen Pethe hirlapi sürgetései folytán is, mind e napig adósok az előfizetési dijjal; ez ugyan ezelőtt negyven egynehány évvel történt, de ne vigasztaljuk magunkat avval, hogy igen régen volt, mert ime 1838-ban ismét csak egy magyar gazdasági lapunk, az *Ismertető* volt, 142 előfizetővel. Ma ugyan a hazánkbeli magyar gazdasági és kertészeti 3 lapnak van 4000 előfizetője, de ez is parányi számocska.

Az irodalom Angyalfynak sem anyagi, sem ennek kárpótlásaul szellemi jutalmat és elégtételt nem adott, martalékul esett az inségnek, s ugy mint egykori georgikoni tanár- és archon-társai Jánosi és Leibitzer, a legnagyobb szegénységben halt meg 1839-ben.

Megtoldhatnánk e vázlatot Hontmegye egykori főorvosa Lübeck Károly, Rumy Károly és ujabban Wittmann Antal gazdasági irataik szemléjével, kik közül az első tartalmas gazdasági folyóirattal és gazdasági ismerettárral, Rumy számos értekezésekkel és önálló a mgazdaság legtöbb ágaira kiterjeszkedő nagyobb munkával, Wittmann elvégre tiz füzetnyi, *„Landwirthschaftliche Hefte“* czimü irataival gazdagitották a hazánkbeli gazdasági német irodalmat, azonban a nélkül, hogy legkevesbé is a felemlitett szerzők müveinek hátrányára részre hajlók lennénk, ki kell mondanunk, miszerint különös hatást az érintett munkák nem tettek, mert a német nyelvet korán sem birta még akkoron a mgazdálkodással foglalkozott azon osztály, mely leginkább volt utasitva ismereteit hasznos könyvek és folyóiratokból is szaporitni, — nem vehetjük ki innét Wittmann iratait sem, melyeknek minden sorát a tapasztalatilag begyőzött tan és bizonyosság gyakorlati szelleme lengi át, a minthogy füzetei leginkább csak is az általa végrehajtott birtokszabályozások, épitkezések, kiszáritások, rétöntözés, faültetések stb. leirását tartalmazzák, s ez idő szerint is igen tanulságos olvasmányul szolgálnak. E korból, melynek irodalmi tekintélyeit a Magyar Gazdasági Egyesület megalakulásáig csak ily hiányos vázlatban vezettük t. olvasóink elé, kiemelendőnek tartjuk azt, hogy 1832-ben már az *„Országos Méneskönyv“* vagyis *„telivér lovak s azok ivadékainak jegyzéke“* czim alatt birtuk a lovakra nézve előképét azon törzskönyvnek, mely egynegyed századdal utóbb innentova fog létesülni; köszönjük pedig az idézett *országos méneskönyvet*, melybe közös haszon végett a szomszéd ausztriai tartományokban levő telivér lovak is felvétettek, gróf Nádasdy Tamásnak s az 56, 8-drét lapra terjedő füzetke jó adatokat tartalmaz a hazai lovászat történetéhez. *Érkövy.*

V.

A hazai müvészet és ipar kincstára.

1.

A budai alagut.

Az alagut eszméje is egyike azon termékeny gondolatoknak, melyeken — mint pénzen a királyok képe — *Széchenyink* neve fénylik. Egy szeme ez azon óriás láncznak, mely a budapesti „állóhid“ képében a Duna hátát megnyergelte; egy erőteljes vonás

azon rajzból, mely a lánczhid- és dunai rakparttal, már tervezője fejében egy mű-egészet képezett s a testvér-városnak már most oly nagyszerü jellemet kölcsönöz.

A lánczhid által a két testvér város Buda-Pest, egymástól örökre elválaszthatlanokká lettek; de egyes város részek bizonyos tekintetben, mintegy távolabb estek egymástól. Igy a Krisztina város, Budának azon délnyugati része, mely egészséges fekvése, s a budai báj- és zugligeti hegyekkel való szomszédsága miatt a fővárosi lakosságnak annyira fontos, a lánczhid fekvése által, mely a várhegy közepére esik, Pesthez még távolabbi ponttá lett, mint korábban a hajóhid idejében volt.

A szépitési és javitási tekinteten kivül az érintett közegészségi elv is inditotta Széchenyit az alagut tervezésében. Ha ugyanis a pesti ember hegyi fris levegőre, vagy csak a kellemes fekvésü budai „városmajor"ba vágyott, hogy a Krisztina városba érhessen, az egész várhegyet megkellett kerülnie s igy mintegy $^1/_7$ mérföldnyi tért gyalogolnia.

Ezen és sok egyéb tekinteteknél fogva *Széchenyi*, mindjárt hogy a lánczhid épülni kezdett, szóba hozta a budai alagut tervét, illetőleg a budai várhegynek a lánczhid torkolatával szemközt egyenes átmetszését, ugy hogy, ha Pesten a Nákóház elött megállunk, a lánczhidon és alaguton keresztül a „Horváthkertbe" lehessen tekinteni.

Széchenyi 1845 az országos közlekedési bizottmány elnökévé neveztetvén, eszméjét ujra felelevenitette s annak kivitelére részvénytársaságot alapitott.

Mint a hózivatar az ösvényeket, ugy boritották el a közbejött események Széchenyi pályájának utjait, mig végre a nyilvános térről maga is letünt.

De eszméinek eleven emléke uj ösztönt adott ama jobb résznek, mely azok becsét — a zivatar és hajótörés után — kétszeresen érezé.

Mint a ki a hófuvásokban elfagyott kedveseinek tagjait melengeti, ugy igyekezett a hazafiak kis, de válogatott száma, mely el nem csüggedt, Széchenyi eszméit és terveit feleleveniteni.

E kis számból való volt cs. kir. kamarás *Ürményi József* ur, ki fáradhatatlan buzgalommal törekedett az alagut létrehozásán s 1852 sikerült is neki e czélból egy részvénytársulatot alakitani.

A folyamodvány egy ily részvénytársulat alakitása végett még 1851 aug. 9. benyujtatott akkori közlekedési és kereskedelmi miniszter Baumgartner András urnak.

E folyamodványban tüzetesen kifejtetnek a budai alagut elönyei, különösen kiemeltetvén hogy a földalatti ut az év bármely szakában és bármely időjárás mellett, kellemetes, száraz, és mér-

székelt járáskelést biztosit, mely nyáron hüs és télben enyhős; hogy a Krisztina városi földek és háztelkek becsára az alagut által csak nyerhet, a forgalom élénkül és pedig annyival nagyobb mértékben a mint a duna-jobbparti vasut létre jötte s egy indóháznak a Krisztina városban felépitése remélyhető. Azt nem is számitva hogy az alagut a lánczhid kiegészitő diszitményét fogja tenni, s Magyarország nevezetességei közt méltó helyet foglal el, katonai szempontból is csak kedvező eredményeket lehet attól várni. A budai várnak legnagyobb baja eddig jó kutak, vagy biztos vizvezetések hiánya volt. Minthogy az alagut kiviteléhez elkerülhetlenül szükséges a Sz. György térről (a vár közepe) egy aknának a tunnel alapjáig levágása, ez aknán át csövek segitségével a legalkalmasb vizvezetést lehetne eszközölni. De meg a „vérmező is" mely a helyőrség gyakorló helye, ½ órával esnék közelebb az alaguton. A Duna netaláni áradásának esetén pedig, melynek a lapályon fekvő Pest és a budai ráczváros oly könnyen kitétetnék, az alagut : közel és biztos menedék, melyen át a veszély által fenyegetett lakosság, vizmentes helyekre gyorsan és könnyü szerrel menekülhet.

E szempontokhoz képest a folyamodványhoz, Budapestnek s magának az alagutnak helyfekvési tervrajza, a részvénytársulat alapszabályai s egy árszabályozási tervezet mellékeltettek.

A folyamodvány, az ideiglenes bizottmány nevében szerkeztetett; mely bizottmány elnökeül, az alagut eszméjének felelevenitője, illetőleg végrehajtója, cs. kir. kamarás Ürményi József ur lön elválasztva. A roppant mü gyakorlati kivitelével, a lánczhid épitéséről, illetőleg annak befejezéséről (atyja kezdte) magasztalva ismert épitészünk *Clark Ádám* bizatott meg, ki a tunnel tervét is készitette.

Az alagut-részvénytársulat 1850. aug. 24. tartotta legelső közgyülését. A közgyülés tagjaiból 24 személyből álló választmány bizatott meg a nemes alapitó elnöklete alatt a munkálatok vezetésével. Megemlitendő, hogy ő Felsége 800 mázsa lőport ajándékozott a vár alatti sziklatömeg szétszóratásához, miért is a katonaságnak szabad átjárás engedtetett.

A munkálatok 1853 febr. 10. kezdődtek meg, egyszerre három oldalról u. m. Pest és Buda felől, és fölülről a budai György-térről egy 27 ölnyire lefelé vágott akna által.

A Pest felől folyó munkálat az aknából visszafelé haladóval még azon év aug. 17. találkozott; a Krisztina város felöli pedig october 25-én, mely áttörés nagy ünnepélylyel ment végbe. Az egész keresztülfurás 7½ hónap alatt történt meg.

Az átfurt hegy kevés kivétellel kemény agyagkőből áll, melyet általában lőporral kellett szaggatni.

Az építéshez szükségelt vizépitészi mészkövet magában a hegyben találták az átvágáskor, mi által a társulat nagy összeget takaritott meg a kiadásból. A bolthajtáshoz a legjobb nemü tégllák használtattak.

Az alagut hossza 180, (20 öllel rövidebb a lánczhidnál), szélessége 5 öl; legnagyobb magassága 5 öl, 3 láb, 7 hüvelyk; közepén 4 öl, 1 láb, 2 hüvelyk.

Kettős kocsi és gyalogut van benne. A középponttól tiz ölnyire egy öböl nyulik fel, mely a vár fő piaczára vezet s melynek magassága 27—28 öl.

Minthogy e szép és szilárd mü költségvetése a homlokzatot ide nem értve, megközelitő számitással egyelőre 300,000 pftra tétetett, a száz-száz forintos részvények száma 3,000-ben lőn megállapitva.

A homlokzat, vagy a két disz-kapu költségét azon okból nem lehetett előre meghatározni, minthogy ezen épitmények kivitele, a cs. kir. mérnök-igazgatósággal végzendő egyezkedéstől függesztetett fel, mely oly tárgyra terjed ki, minek végrehajtásával, katonai tekinteteknél fogva a társulat köteles.

A kormányzó bizottmány e tekintetben a részvényes urak érdekében hivé azt is tenni, ha a két diszkapu épitésénél, a szigoru és megszoritó takarékosság elveihez nem ragaszkodik. Középitmények fölállitásánál a puszta és merev hasznossági elvnek nem szabad egyetlen és kizárólagos zsinormértékül szolgálni. Az egyletnek — mint magát az alelnök *Károlyi György* gróf ő mlsga kifejezé — méltán vetették volna szemére a hazafiság és a szép iránti érzék hiányát, ha az épitmény azon fénynyel nem lett volna kiállitva, mely most a nagyobb városok középitkezéseit jellemzi. A vasuti épitkezések e tekintetben bizonyságul szolgálhatnak. Az alagut épitésénél a szemben álló lánczhid nagyszerü stiljére különös figyelemmel kellett lenni, hacsak eléggé nem feddhető módon, a városszépités elve ellen vételni nem akartak. S épen mivel ilyenek voltak a kormányzó bizottmány nézetei s az alagutat a lánczhidéhoz hasonló anyagszerből és stilben épitették, e vállalat, alapitói számára bizonnyal megszerzi és biztositja az utóvilág becsülését és hálás megemlékezését.

Az itt előadott okoknál fogva, de meg mivel a vállalat összes költsége nem jelentéktelen mértékben multa felül az eredileg megállapitott befektetési tőkét, (F. évi febr. 11-kéig mikor az alaguttársulat második közgyülését tartotta, a vállalat összes költsége 437,440 ft. 28 krra ment pengő pénzben. További kiadások: 14,790 ft. 23 kr. értékü ingatlanság megszerzése; 11,482 ft. 8½ krra rugó alagut átjárati kezelési költség; az alagut-épités teljes bevégzésére — azon épitmények helyreállitásával együtt, melyek

az egyletre, katonai tekinteteknél fogva kötésszerüleg hárulnak 40,184 ft. 30 kr.) s már is uj összeg szükségeltetett az alagut-akna és lépcsőház kifalazására, a két bejárásnál erős és bezárható vasrostély ajtók fölállitására, a Pest irányában fekvő kapuzat fölött ágyuk számára épitendő terrassera, a várból levivő s az alagut épitése által félbenszakadt álgyu-ut helyreállitására összeköttetésben a terrasse-al; s végezetre hogy a társulat lengő adóssága (a budai takarék-pénztárnál 50,000 ft. a pestinél 10,000 ft. Wodianer Albert urnál 2139 ft. 54 kr. és a budapesti lánczhidtársaságnak 3984 ft. 33 kr.) letörlesztessék : az alaptőkének 120,000 fttal való szaporitása a társulat részéről elhatároztatott, mely öszszeg beszerzésére ezer darab 200 ftos uj részvény kibocsátását ajánlotta a kormányzó bizottmány. Ez uj kibocsátásu ezer részvényben, a régi kibocsátásu részvények birtokosai részeltettek, még pedig ugy, hogy : minden három részvényre egy uj kibocsátásu részvény esik, és könnyebbség okáért a régi részvények után járuló osztalék mint lefizetés jegyeztetik az uj részvényre. Kétszáz részvény pedig uj vállalkozók számára tartatott fen.

E részvények teljes befizetése által az épitési alap 20,000 fttal szaporodott. S csak is igy vala eszközölhető az alagut teljes fölépitése s a lengő adósság törlesztése.

E lengő adósság fölemlitésénél nem szabad felednünk azon nemes segélyt, melyet *Ürményi József* cs. kir. kamarás ő mlsga, *gr. Károlyi György, Ürményi Ferencz* v. b. t. t. ő excja, és *Karácsonyi Guidó* urak az által nyujtottak, hogy mint váltó-forgatmányosok és elfogadók, a nevezett takarék-pénztáraknál Wodianer Albert ur közbenjárása által eszközölt kölcsönt létesiték. Ugyszintén *Wodianer Albert* urnak az épités folytatására kamat nélkül tett előlegezései által, a vállalat lényegesen előmozdittatott.

Szaporodott másfelől az épitési alap a mindinkább növekvésnek indult alagut-forgalom által. A még függőben levő épitési munkálatok alatt ugyanis, a próba-alagnak 1854 mart. 19. bevégzett kiszélesitése után, vasár- és ünnepnapokra megnyittatott a próba alagon való átjárás gyalogosok számára. Ez által a társaság 1856 mart. 6-áig, melyen a repesztési munkálatok befejeztettek 12,683 ft. 14 kr. jövedelemhez jutott. Ez időponttól kezdve a közlekedés hétköznapokra is kiterjesztetett, természetesen még mindig gyalogosokra nézve.

Az alagut beboltozása 1857 apr. 30-án befejeztetvén, a kocsiut is létre jött, s igy a felső helyen engedélyezett vám-árszabály mellett, az alagut tulajdonképi megnyitása megtörténhetett a fuvarokra nézve is.

A bevétel 1856 mart. 6-tól fogva 1857 april 30-ig, vagyis a tulajdonképeni megnyitás napjáig 23,885 ft. 52 kr.

1857 april 30-tól fogva 1858 jan. 31-ig 20,322 ft. 11 kr. mi a fenebbi összeggel együtt 56,891 ft. 17 krra megy.

Ezen összegből fizettettek a társaság lengő adósságának kamatjai; valamint a kezelési költségek is, a maradék pedig az építési alaphoz csatoltatott.

Ha csak a fentebbi jövedelem-kimutatást veszszük is zsinormértékül, bátran 70—100 ftra tehetjük az alagut napi jövedelmét, miből könnyü belátni, hogy e vállalat, legkevesebbet, 8—10 százalékkal fogja kamatoztatni részvényeit. Ha e számitáson a téli hónapok forgalma némileg keresztet vonna is, azt a nyári hónapok böven kipótolják a budai hegyek közé özönlő, s az alagut torkolatába nyiló budai nyári szinkört látogató közönség által.

De ennél még örvendetesb kilátás nyilik e vállalatra nézve: A buda-székesfehérvári vasutvonal indóházának közelebbről meg kezdendő épitése a Krisztina városban, uj forgalmi eret nyit, mely az alagutnak lényeges hasznot hajtand.

Ezenkivül a vállalat jövedelmét jelentékeny javitási és fentartási költségek csonkitani nem fogják, melyek különben hasonnemü épitményekre szoktak nehezülni; ezen reményre jogosit az alagutnak az időjárás befolyásától ment szilárd müve, mely fölött mint védő fedél a várhegy vastag földkérge áll. Az aránylag csekély kezelési költségek — legfölebb 7,000 ft — csak azon esetben emelkednének felebb, ha a forgalom jelentékeny szaporodása a személyzet szaporitását is szükségessé tenné.

Mi a társulat vámkiváltságát illeti, a 93 évre kért vámengedély, a budai alagut használataérti vámdijszedés jogával *ötven* év tartamára adatott meg.

Az engedvényezett vámdij:

a) egy kr. gyalogmenőtől teher nélkül és teherrel.

b) három kr. egy darab vonómarhától fogatban és fogaton kivül.

c) két kr. egykerekü s három kr. egy kétkerekü vonattól, vagy targonczától azzal együtt a ki huzza vagy tolja; végre

d) hat krajczár egy négykerekü vonó szekértől két huzóval együtt.

A magas államkormánynak azonban fenmarad joga a fönemlitett vámdij jegyzéket az engedély tartama alatt is megváltoztatni, és pedig azon esetben ha a vállalat valódi tiszta jövedelme öt évi közép számitással tiz százalékot fölülhaladna.

Ez alagutvámot illetőleg a kincstári vámoknál fenálló vámmentességek és vámkedvezmények teljes érvénynyel birnak, s ezenkivül a cs. kir. katonaság, a tüzoltó legénység, és rendőri őrség minden vámfizetéstől mentesek.

Az ötven évre adott engedély tartamidejének leforgása után

az alagut a hozzátartozó helyiséggel együtt *díjtalanul az állam birtokába megy át;* mindazáltal a társaság engedély tartamának illő meghosszabbitása igértetik azon esetre, ha az ötven év lefolyása után a társasági tőkének törlesztése még nem eszközöltetett volna. Az államkormány számára fentartatott: ez alagutat az engedélyszerüleg megállapitott 50 évi időköz eltelte előtt is, a befektetett tőke megtéritése mellett beváltani, mely esetben, mint értetik a létező tartaléktőke, s a netalán már eszközlött tőkevisszafizetések az eredeti befektetett tőkéből levonatnak.

E megszoritások: az alagutvállalat árnyoldalai, melyek azonban nem sötétítik el annak örvendetes jövőjét, kivált miután ez ügyben lépések tétettek, melyek kedvező eredményre nyujtanak reményt, hogy a társulat méltányos kivánatai legfelsőbb helyen tekintetbe vétetnek.

S magunk is az édes reménytől áthatva befejezzük itt rövid közlésünket s elmerülünk azon szép látvány szemléletében, melyet a Dunán nyüzsgő gőzösök és vontató hajók, az óriás lánczhid, és rakpart, malmok, uszodák csolnakok s az alagutnak ezekre nyiló, s az ország czimerével diszitett imposánt kapuja nyujt.

2.

Vörösmarty emléke.

A kerepesi temető kriptasorának vége felé egy tiz láb magas siremlék áll a legszebb kékfajta mauthausi gránitból görög stylben faragva.

Ez emlékkő; kupján arany lanttal, kinyulik a temető keritésfalán, melybe fekete földdel tömött márvány-medencze van illesztve honnan az arany lantot mindig fris borostyán folyja körül.

Az egész emlék egyszerüsége, és azon nemes izlés által hat meg, melylyel azt jeles kőfaragónk Gerenday tervezte és felállitotta. A derékban három láb négy hüvelyk- és ezen felül két láb kilencz hüvelyk széles emlékkövet, három láb magas öntött vasrostélyzat folyja körül, tiz láb hosszu 4 és ½ láb széles kisded téren, melyet a nyolczadfél hüvelyk magas talapkő egészen befed. A talapkövön áll az öt láb hat hüvelyk hoszu és két láb széles veres márvány koporsó. Mind a talapkő, mind a koporsó a legfinomabb „kivert“ mü sima tükör szegélylyel. Az emlékkő és koporsó közt fentartott parányi téren áll a két láb magas lámpa, melynek fénye minden évben egyszer, a „halottak napján“ szokott világitani.

Vörösmarty Mihály

A siremlék homlokán egy kicsiny arany kereszt, s középütt a gránit kék tükörén arany betükkel a következő szavak:

VÖRÖSMARTY MIHÁL

született 1800. decemb. 1.

meghalt 1855. novemb. 19.

Ilyen a magyar költők királyának siremléke! Ilyen az a temetőben!

De ne lenne az az emlék a legkeményebb gránit, ne állanának rajt az arany betük, melyek jelentik, hogy ki fekszik ott, — gránitерősen és aranynál fényesebb betükkel volna a „Vörösmarty" név még akkor is a költészet nem avuló pergamenjére, s ennél egy maradandóbb helyre, a nemzet szivébe bevésve.

Mindaddig mig szeretett, tisztelt, söt imádott lesz a hazának „fenséges" nyelve, emlékezni fogunk e nyelv „fenséges" irójára.

Mindaddig mig az ifju megkérdezi szerelmesét: *„hová merült el szép szemed világa?"* mondani fogjuk az ifju szivek dalnokával: *„egész világ nem a mi birtokunk, a mennyit a sziv felfoghat magába, sajátunknak csak annyit mondhatunk."*

Mindaddig mig a kesergö édes anya keresni fogja gyermekeit, felel neki a viszhang: *„jár számkivetetten az árva fiu . . ."*

Mindaddig mig magunkban elborulva kérdezni fogjuk a történet szellemétől: *„régi dicsőségünk hol késel az éji homályban?"* felel nekünk a viszhang: *„az nem lehet hogy annyi sziv hiában onta vért . . ."*

Mindaddig mig nemzeti önérzetünknek vértjén nyilást keres a kicsinylés vagy guny nyila, buzditólag kiált nekünk a költő: *„Cserhalom a te tetőd diadalnak büszke tetője!"*

A szerelem, ez el nem muló érzés, a vitézség, e hódoltató indulat, a hazaszeretet, e legtermészetesebb és mégis legpolgárisultabbösztön, mihelyt bennünk megszólal, ama nemes és emelkedett hangon szólal meg, mely a Vörösmarty neve-, kifejezése- és emlékétől elválaszthatlan, — ugy hogy önkénytelenül is *őt* nevezi meg, mint az először megszólamló gyermek rendesen az „atya" nevet mondja ki.

Olyan uralkodó érzés, tiszta sugallat, és fenséges szellem lakozik az *ő* müveiben.

Dalai és hösénekei megannyi pyramisok, melyek örök időkre tartják fenn emlékét. És ihletve áll meg a nemzet e pyramisok elött, melyek az ő nagyságát is hirdetik.

Ilyen a magyar költők királyának siremléke a temetőn kivül! Ilyen az a magyar nemzet és emberiség elött!

VI.

A magyar hadak emlékezete.

Csak sast nemzenek a sasok
S nem szül gyáva nyulat Lybia párducza!
Berzsenyi.

Istennek harcz- és háborura termett népe volt minden időben a magyar, ki hazáját és nemzeti létét egy viharos évezred viszontagságai között, csak a Mindenható segélyével s vitéz hadainak harczi tettei által volt képes megoltalmazni, s a keresztény európai nemzet család legifjabb tagja, a nyugat miveltségét a keleti barbárság ellen, mely azt a félhold uralma alatt végpusztulással fenyegeté, megmenteni.

A hadak szerkezete, fegyverzete és harczmódja mint minden nemzeteknél, ugy a magyarnál is különféle viszontagságokon s átalakuláson ment keresztül, mig végre azon szervezethez jutott, mely a jelenkorinak alapjául szolgál.

I.

Őseinknek Pannoniába való bevándorlása s a fejedelmi vezérek uralkodása korában a magyar hadak, a történet tanusága szerint, mint az keleti népnél máskép nem lehetett, valóságos néphadak voltak, a szó legteljesebb értelmében. Minden szabad magyar harczos, és a fegyverszolgálat minden magyarnak joga s kötelessége volt. Harczmódjuk inkább támadásra mintsem védelemre számitva, nem annyira egyes harczosok kitünő vitézségére vagy különös hadi tudományra, mint inkább az egytőlegyig bátor tömegek sulyára s azok sebes mozdulataira volt fektetve. Gyalogságot az időben nem ismertek s az egész sereg könnyü fegyverzetü lovasságból állott. A magyarok, u. m. Leo bizánczi császár, gyermekségüktől fogva lovasok s a gyalogjárást nem szeretik. Vállaikon hosszu dárdákat s kelevészeket, kezeikben ijjakat viselnek, melyekkel igen ügyesen harczolnak. Mellöket és lovaik elörészét pánczél födi vasból vagy állatok böréből. A harczban seregeiket mint egy ezernyi csapatokra osztják, melyek egymástól nem nagy távolságra állanak. Van továbbá tartalékseregük is, melylyel szükség esetén az ellennek cselt vetnek, máskor pedig a hanyatló vagy gyérülő rendeket pótolják. Legfőbb gondjuk, hogy a sereg igen szét ne terjedjen s azért a csapatok mélyek, a homlok egyenes és tömött. Midőn az ellennek cselt vetnek, két szárnyukat széteresztik s az ellent bekerítik vagy szinlett futamodás

közben gyorsan visszafordulván csalják meg az ellent. Hasonlókép rajzolja le a magyar seregeket Regius apát megjegyezvén, miszerint „Ellenállhatatlanok volnának, ha erejük és kitartásuk oly kemény volna mint a minö rohamuk.“

Ezen sajátságos a nemzeti jellemben gyökerező harczmód volt első diadalaik egyik fő tényezője. A vasba burkolt nehézkes lovagok sorai a felváltva támadó s futó magyar seregek által megrenditve ezerenként hulltak le a magyar lovasok csapásai s nyilzáporai alatt. De ezen ősi harczmód a kereszténység behozatalával tetemes átalakulást szenvedett. A magyar hadak, Sz. István példájára, kit Hunt és Pázmán lovagok a Kupa elleni hadjáratban karddal övezvén, nyugati divat szerint keresztény lovaggá avattak, lassankint német fegyverzetet, sulyos pánczélokat s nagy öblös paizsokat kezdtek viselni s egyenes kardokat. Minek folytán harczmódjuk kézviadallá vált, hol az egyes vitéznek harczi bátorsága s fegyverfogásbani ügyessége volt döntő befolyással. A magyar hadak ugyan még mindig mozgékonyabbak voltak mint a nyugati államok seregei, de a tulajdonképi könnyü lovas szolgálatot az Árpád véréből származott királyok idejében már a kun csapatok teljesiték.

A mit a magyar hadak tökéletesb fegyverzetben s hadi rendben nyertek, azt más részt a seregek számában vesztették, s mig a hadi kalandokban néha 100,000-nyi csapatok vettek részt, addig oly időben, midőn az ország és nemzet léte forgott kérdésben, IV. Béla a kunok seregeivel együtt már csak hatvanezernyi hadat birt a mongolok elé vezetni; s ezek is a helyett hogy vitézségükbe bizva a mongolok ellen támadólag léptek volna fel, mint egykor a Czimberek Veronánál szekérvárban kerestek, de nem találtak menedéket *). A tatárjárás után azonban IV. Béla erélyes intézkedései által a hadi szervezetet ismét annyira helyre állitá, hogy már az 1246-ki boszuló hadjáratban bajnok Frigyes ausztriai herczeget, a Babenbergiek utolsó sarjadékát, Bécsujhely alatt megverhette és seregét tönkre tehette.

Mily tekintélyes hadi erő volt Béla utódai alatt is a magyar hadsereg, fényesen tanusitja az Ottokár elleni hadjárat s a *Morva földöni* csata, mely által közép Europa sorsát századokra eldönték, — s a büszke cseh király befolyását s hatalmát megtörvén, a dicső habsburgi uralkodó ház hatalmának talpkövét lerakák.

1278-ik évi augustus hó elején Rudolf király u. m. Lichnovszky herczeg a felséges habsburgi ház történetében, Hainburgnál a Dunán át hajóhidat veretvén, a Morva földön erősitett táborba

*) Horváth : Magyarok története I. köt. 144. lap. Szalay : Tatárjárás 68.

szállt. Nyugtalanul várta a magyar király által igért segélyt. Helyzete napról napra aggasztóbb lön, attól félvén, hogy Ottokár sebes léptekkel közeledik ellene. A Duna bal partján magát nem tarthatta, ha pedig az ellenség a jobb partra át kel, kényszerülve leendett minden eddig meghóditott tartományt az ellenségnek átengedni. Ily aggodalmak komoriták el Rudolf kedélyét. Csak Magyarország hathatós segélye volt képes a fenyegetö vészt töle elháritani.

A német nagyok semmi, a köznemesség s várasok pedig csak gyér csapatokat hoztak Rudolf táborába.

Ezen aggasztó körülmények között jött hire, hogy a magyar hadsereg Pozsonynál a Dunán átkelt s a mint a Morván is átkelend, azonnal Rudolf táborába fog sietni. Nemsokára megérkeztek a király s a nádor vezérlete alatt a magyar seregek 16,000 kun, 40,000 magyar, közöttük huszezer gyalog, a többi részint nehéz fegyverzetü, részint könnyü lovas*). Ezek képezték a sereg legnagyobb részét.

Pénteken augustus 26-án Sz. Rufus napján vezette ki Rudolf a hadakat az elöre kiszemelt téres csatasikra.

Ottokár ki bús sejtelmekkel indult a csatába, cseh, morva, sléziai, orosz, lengyel és szász csapatokból alakult 26—30,000-nyi seregét hat dandárra és egy tartalék seregre osztá s az utóbbit Dedici Milota vezérletire bizta. Ezüstös fegyverzete s aranyos koronával diszitett sisakja ismerhetövé tette barát és ellen elött.

Rudolf seregeit Taufers Hugó négy dandárra osztá, az elsö és második a magyarokból állott Máté trencsinyi gróf s az ország nádorának vezérlete alatt, a harmadik dandárban melyet Rudolf vezérlett, álltak steyerek, karantánok, salzburgiak, svábok, helveták és elszásziak; a negyedikben az ausztriaiak harczoltak, a 100 éves Haslaui Otto ausztriai országbiró vezérlete alatt. A szárnyakon álltak a kunok. A tartalék sereget pedig 300 nehéz fegyverzetü lovas képczé.

László még igen fiatal levén, a csatában tettleges részt nem vett, hanem egy közel halomról nézte a csata nagyszerü látványát. Mennyi volt számra az egyesült hadsereg, biztosan tudni nem lehet, azonban a szárnyakon lévö kunok kivételével alig tehetö többre negyvenezer magyar s huszezer németre, összesen tehát 70—80,000 vitézre.

A két harczszomjas sereget egy csekély nádas választá el. Az elöre nyomuló kunok azt száraznak találván, Rudolf, Frigyes

---

*) *Lichnovszky* Geschichte des Hauses Habsburg I. köt. 242 lap. *Palacky* Geschichte von Böhmen II. köt. 1. rész 268 s köv. lap. Bodmann epistolae 19 pag. 88. „Solus autem Hungariae rex viditus cum XL milcibus Ungarorum et XVI milcibus Cumanorum Domini nostri (Rudolfnak) obsequire optavit.“

várgrófnak adá át a roham zászlót s énekszóval egymás ellen indultak a seregek. A baseli püspök egyik legényével lova megszökvén, vaktába az ellen sorainak rohant. Öt megmentendő utána nyomultak bajtársai, s ezekután az egész sereg. Iszonyu volt a seregek összecsattanása, de a csehek helyt áltak, a harmadik dandár vissza és szétveretett, Rudolf alatt lova leszuratott s csak paizsával takarva védhette magát, a rajta keresztül vágtató cseh lovak patkói ellen. A hős nádor Máté trencsinyi gróf, szinte lebukik lováról, ekkor lép hozzá Dénes az Ostiak jeles nemzetségéből saját lovával, ujra nyeregbe veti magát s megujuló rohammal visszafelé nyomja az ellen hátráló sorait.

Órákig foly már a csata, melyben ügyes hadi mozdulatoknak nyoma sem fordul elö, a nyári nap s a véres munka fáradalmi közben lankadni kezdtek a seregek, Rudolf és Ottokár e csatától függvén jövendöjük a legnagyobb személyes bátorsággal viaskodtak; s bár a cseh seregek számra csekélyebbek, kitartó vitézségük kétessé tevé a csata kimenetelét. Ekkor parancsot ada Ottokár a tartalék seregnek, nyomulna elöre, de hiába, Dedici Milota, kinek testvérjét Ottokár kivégeztetté, hütlenül elhagyta urát, s gunykaczaj között tova gyargalt a csatasikról. Ekkor Ottokár, gyözelmet többé nem várván, de Rudolf gyözelmét túl élni sem kivánván, hős halált keresve a csatárok leghevesebb viadalába keveredik; de a halál szokása szerint kerüli azt, ki öt keresi a csatában. Számosan vágnak feléje, de hasztalan; Ottokár kétségbeesett vitézsége előtt részint hátrálnak, részben elesnek, két magyar vitéz, a Vid testvérek, Venczel és László feléje törtetnek, fiát elfogják, de ö maga sértetlenül viaskodik tovább, remény és félelem nélkül. Végre összeroskad alatta paripája, közönséges harczosok fején törik szét az arany sisakot, hogy igy a gazdag prédára szert tegyenek. Félig eszméletlenül, kifosztva s fegyvertelenül akad reá néhány ausztriai lovag, kik azonban feledve a lovagiasság szent parancsait, aljas boszutól indittatva, bár magát megadá, leszurták s levetközött tetemével is gunyt üztek. — Mindenétől kifosztva vér és porral bekeverve találta öt Rudolf, ki könybe borult szemekkel nézte egykori büszke ellenét. Ime a földi nagyság és szerencse hiusága, szóla a körülte álló vitézekhez.

A nagyszerü diadal dicsösége Rudolf kitartásán kivül a magyar hadak számának és harczi erejének volt tulajdonitandó, a mint ezt Rudolf különös oklevélben nyiltan el is ismerte *).

Az anjoui házból származott királyok uralkodásától kezdve, egész Mátyás király koráig a magyar hadak, eredeti jellemükből mint néphadak mind jobban vesztettek s lovag-hadakká váltak.

*) Lichnovszky id. helyen. Palacky Geschichte von Böhmen II. kötet. I. rész. 5. fejezet.

Az egyházi és világi főurak s ugynevezett zászlósok csapatai, a banderiumok képezék a hadak zömét s a hadviselés alapját, mig ellenben a régi néphadakhoz közelébb álló derék had, mely a nemesség személyes fölkelése által alakult, lassankint elhanyagoltatott.

Magyarország leventés királya I. Lajos, ezen zászlóaljak szaporitása tekintetéből vetette a jobbágyokat a kilenczed alá, hogy igy a jobbágyokkal biró nemességnek a hadviselésre szükséges jövedelmet szerezzen. Sikerült is nékie 200,000-nyi hadat az ellenre vinni, mi azon időkben roppant hadsereg volt, de a nemzeti hadszerkezet mindezen intézkedések folytán a bekövetkezett zavarok alatt, mindinkább sülyedett, ugy hogy Hunyady János azon diadalait, melyekkel az országot s a kereszténységet vész és pusztulástól menté meg, saját pénzén szedett zsoldos csapatokkal, néhány meghitt barátinak zászlóaljaival, az erdélyi hadakkal, s külföldi csapatokkal nyerte leginkább, miután a magyar főurak azon időben a hadviselést, nem többé dicsö jognak, hanem nyomasztó tehernek kezdék tekinteni *).

II.

Mátyás királynak trónra léptével, mint sok más hazai intézet ugy a hadsereg szervezete is többrendü lényeges változáson ment keresztül. A szellemdús, mivelt s harcz-kedvelö király sas szemével látta a haza láthatárain tornyosuló vészeket s tudta azt, hogy azokat csak jól szervezett, jól gyakorlott s minden pillanatban csatakész sereg segélyével györzhetni le.

A lángeszü király, mind dicsö atyjának, mind saját tapasztalásából tudván, mily ingatag s bizonytalan alapját képezik a hadviselésnek azon zászlóaljak, miket a büszke s pártoskodásra hajló zászlós urak a táborba hoznak, melyek nem a király zsoldjában sem közvetlen parancsa alatt nem állván, hol késön s gyakorlatlanul érkeztek, hol idönek elött a tábort elhagyván, az okszerü s kitartó hadviselést felette neheziték, bölcs eszétöl vezéreltetve, a nemzeti védrendszerben létezö ezen hiányosságot részint egy rendes és állandó hadseregnek, Európában elsönek szervezése, részint a telekkatonaság intézetének ujjá szabályozása által igyekezett kipótolni.

Mátyás király *rendes hadserege* az egykoru irók tanusága szerint huszezer lovasból, nyolczezer gyalogból, a szükséges számu segély csapatokból, tüzérekből, s a fekete seregből állott.

A klassikusok tanulmányozása folytán a világhóditó rómaiak

*) L. Horváth : Magyarok története II. köt.

hadi szerkezetével s harczmódjával megismerkedvén s annak jelességét átlátván, seregének szervezetében azokat igyekezett utánozni. Mint ők ugy Mátyás is a rendes gyalogságra fekteté a hadviselés sulyát, miért is ezen eddig elhanyagolt fegyvernemet, mindinkább tökéletesiteni s érvényre emelni igyekezett. Gyalogsága 8000 legényből állt, kik a római legiók mintájára a veliteseknek, a hastatusoknak s princepseknek megfelőleg ***puskásokra***, könnyü fegyverzetü ***kopjásokra*** s nehéz fegyveres ***paizshordókra*** voltak felosztva. Szabatos, gyors és összehangzó mozdulatokra voltak betanitva, s Bonfinius részletesen leirja ezen hadgyakorlatokat. A csatát a lovasok csatározása nyitá meg, kik, az ellenség harczsorai fejlődvén, a gyalogokra vonultak vissza, hol az előre nyomuló ellenséget a puskások tüzelése fogadta. Majd az adott jelre előre nyomultak a könnyü fegyverzetü kopjások s az őket támogató paizshordók. Ha a csata még most is kétséges volt, akkor elővezette a király a huszárokat, vagy a fekete sereg sürü hadirendeit s a történet azt tanusitja, hogy ilyenkor Mátyás csak diadalmasan szokott a táborba visszatérni.

A hadsereg triariusai a *fekete sereg* vagy mint diákosan nevezték a ***légió***, Istvánffy szerint hadi szolgálatban edzett, számra mintegy 4000 vitézből állott, kik a jancsárok módjára voltak begyakorolva. Kezdetben csehekből, a Ziska iskolájában nevelt seregek maradványaiból, majd csehekből, ráczokból, és magyarokból vegyesen állott, mely utóbbiak a gyalog szolgálatnak nem baráti, csak később a legió dicsőségében s tán jó zsoldjában is osztozni vágyván, léptek soraiba. Söt idővel a fekete seregbei fölvételt a legmagasabb kitüntetésnek tekinték.

Mellék nevét a fekete sereg némelyek szerint setét fegyverzetétől, mások szerint vitézeinek elbarnult arczszinétől vette. Válogatott része volt a hadseregnek, s hősi tettei által ép oly hires, mint garázdálkodása és zsarolásai miatt hirhedett. „Ezen katonaság, ugymond a Hunyadiak korának szerzője, mindenkép félelmet gerjesztő volt. A katonai fáradalmakban és a hadi mesterség minden neméban ép oly járatos, mint ügyes és merész mindazon dolgok megszerzésében, melyekre élete fentartására szüksége vala. Az ütközet zivataraiban jó rendje és összefüggő mozdulataiban csak egy test, a nyugodalomban féktelen, inkább fenevadak csoportjához mint emberek egyesüléséhez hasonló."

Ezen sereg, mely Mátyás közvetlen parancsa alatt állt, azon időre nézve igen magas zsoldot, évnegyedenként 100,000 aranyat huzott. Hasonlókép magas volt a többi sereg vitézinek zsoldja is, miután egy pánczélos lovas 15, egy huszár 10, egy vértes gyalog 8 és egy könnyü kopjás 6 aranyat huzott évnegyedenként *).

---

*) Istvánfy Lib. I. „Sex vel septem cohortes veteranorum quos Mathias rex ad imi-

Bármi bámulásra ragadja a multak emlékétől fölhevült képzeletünket Mátyás hadi geniusa, melyet ily sereg alkotásában tanusitott, mindazáltal nem szabad felednünk, hogy ez állandó sereg s különösen a fekete legió idegenszerü, nem a magyar nemzetiség véréből organikus módon fejlődött intézmény volt; mely a király nevezetes hatalmas eszköze, egyenlő módon az országnak kül ellenek elleni megvédésére, mint a nagyok fékezésére s a király feltétlen akaratának foganatositására szolgált. Hogy ezen hires sereg egyszerü zsoldos csapatnál egyéb nem volt, világosan tanusitja a király halála utáni tartása s későbbi végzetszerü elenyészte. Mátyás halálával ugyanis a lelkesitő szellem közülök elrepülvén, a hires legió, mint a római birodalom legszomorubb korszakában a hirhedett praetoriánusok a legtöbbet igérőnek, Ulászlónak adta el magát 100,000 aranyért, cserben hagyván jótévőjük örökösének a jeles Corvin Jánosnak ügyét. De a végzet elérte őket is, s midőn a szüntelen pénzszükében sinylődő király, zsoldjukat fizetni képtelen volt, s ők ennek fejében Szeged vidékén, hol táboroztak, szörnyü zsarlásokat és kegyetlenségeket követtek volna, ellenök küldetett Kinizsi Pál, ki a fegyveres kézzel ellentállókat kemény viadal után tönkre tette. A legyözött fekete sereg egy része kivégeztetett, más része köbányákra itéltetett s csak csekély része (valószinüleg a benszülött legénység) lépett át Zápolya István nádor és Báthory István erdélyi vajda dandáraiba. Csak igen csekély része soroztatott a királyi csapatok közé.

Mig a honfi keble Mátyás bús hadának szomoru elenyésztén méltán elkomorul, addig nem lehet örömmel s büszkeséggel meg nem emlékeznie Mátyás azon másik intézetére, mely a nemzeti geniusban gyökerezvén, halálával nemcsak hogy el nem veszett, söt a legválságosb időkön keresztül alkotóját tulélvén, idegen népek mintájául s Mátyás király élő emlékjeléül szolgál, értem a telekkatonaságból fejlődött ***huszárságot***.

Vala pedig eredete a huszárságnak e következő.

Zsigmond királynak a telekkatonaság (portalis insurrectio) tárgyában kelt törvényét javitandó, Mátyás király 1458 évnek végével Szegedre országgyülést hirdetett, melyen határozattá lőn, miszerint a király, a főpapok, zászlós urak és nemesek jószágain lévő jobbágyok szerint nem minden 33, hanem minden ***husz*** jobbágy után, meghatározott zsold (***ár***) mellett egy könnyü lovas, táborba állittassék.

---

tationem Janicerorum Turcicorum perpetuis stipendiis ad quatuor millium numerum alere solitus erat quae nigree vocabantur." — Bonfinius De IV. Lib. 9. Exercitus hic veteranorum idciroo niger appellatus, quia Mathiae jussu sub dio semper hibernare et aestivare solebant aestu et algore juxta obdurati et assiduis militiae laboribus obfirmati ut nihil esset ita arduum et difficile quod expugnare non auderent.

Fegyverzete a huszárságnak lobogós *kopja*, nyilak, görbe *szablya* vagy egyenes *pallos* s hosszukás öblös *paizs volt*. Ezen fegyverzeten fölül az illető zászlós urtól vagy megyétől, nyári öltönyt, zsinoros dolmányt jó posztóból vagy néha fél selyem szövetből (zendal tafotából), mentét vagy más téli öltönyt kaptak *). Már Mátyás alatt sok és felette hasznos szolgálatokat tettek, részint mint előhadak, részint merész hadi kalandokban, mire eredetüktől fogva különös hajlamot tanusitottak. A Fridrik császár elleni háborukban már *Zelényi János* vezérlete alatt álló 4000 huszár nyomult be Ausztriába, félelmet és rettegést terjesztvén minden felé.

A huszárok hire azonban Európában leginkább a mohácsi vész után az idegen hadakkali érintkezés folytán kezdett terjedni, főleg mióta a Salm Miklós gróf által toborzott huszárok a schmalkaldeni hadjáratban oly nevezetes részt vettek. Salm Miklós ugyanis azon idő alatt, melyben Magyarországon tartózkodott, a huszárok jeles hadi szerkezetét megismervén, V. Károly császár számára egy 1150 főnyi huszársereget gyüjtött, kik *Nyári Péter* főkapitány, *Sárkány Pál*, *Kabay József*, *Farnóssy Lukács*, Gersey *Pethő János*, *Erdődy Péter*, *Zay Ferencz*, *Bornemissza Sebestyén* és *Gettey Ferencz* alkapitányok vezérlete alatt, a császári seregnek előhadát képezvén, a szászokat Ölsnitznél megtámadták, előörseiket szétverték 1000 embert levágtak s 12 ágyut elfoglalván magát a várost is meghóditák. — A *mühlfeldi* csatának sorsát szintén tulnyomólag a magyar huszárok döntötték el.

Mig u. i. Frigyes a szász választófejdelem a közeledő császári sereget Móricz herczeg szétugrasztott csapatainak tartván, az isteni tiszteletre ment, addig a reggeli köd által fedve 1547 april 24-én a huszárság selejtes helyen az Elbén átgázolva s a spanyol lövészektől támogatva a csatát megkezdette. A meglepett ellenség rövid csatázás után futásban kereste üdvét s maga a választó fejdelem is eleinte kocsin, majd lóháton igyekezett a csatatérről menekedni, de hasztalan mert a huszárság gyors paripáikon csak hamar elérték, s miután pécsi származásu Lukácsi Józseffel kemény bajvivás közben megsebesittetett, meg adta magát és egy őt megismerő szász lovag által mint fogoly a császár elé kisértetett.

Az ezután következő években a magyar hadak részint a törökkeli szüntelen háboruval, részint a szomoru belvillongásokkal az országban elegendőleg levén elfoglalva, a külföldi csatasiko-

*) Hogy a huszároknak s átalában a magyar hadaknak eleinte egyenes kardjaik voltak, tanusitja Sz. István kardján kivül, több régi kép s Mátyásnak a bécsi ambrasi gyüjteményben őrzött kardja, mely, mint magam láttam, szintén egyenes kosárszerü réz markolattal. Rajta ezen felirat olvasható „Mathias Corvinus Rex Hungariae“ a másik oldalon „Pro divina lege et grege.“

kon csak ritkán jelenhettek meg. A folytonos harczok alatt azonban a huszárság szervezete mindinkább tökéletesedett s a nehéz lovas seregek használatát mindinkább háttérbe szoritá. — *Zrinyi György*nek javaslatára 1572-ben a huszárok nehézkes paizsaikkal felhagyának s a helyett könnyü mellvértet és törökös, csúcsos sisakot kezdtek viselni. A tizenhatodik században a megyei várakban lévö megyei huszárokon kivül, a végvárakban szolgáló határör-huszárok, söt rendes huszárcsapatok is fordulnak elö. Igy Rudolf császár idejében Mátyás föherczegnek egy 500 vitézböl álló huszárserege volt; Nádasdy 100, Forgács 500, Pálfy Miklós 600 vitézböl álló huszársereget tartott zsoldjában, kik is Györnek a töröktöli visszavétele alkalmával (1598 martius 27.) lovaikról leszállván, gyalog tett heves rohamuk által a már-már kétes hadiszerencsét jóra forditák.

A harmincz évi háboruban is részt vett a magyar huszárság, habár a történet nem jegyezte fel minden egyes tetteiket; annyi azonban köztudomásu, hogy a fehérhegyi csatában (1620. nov. 8.) a cseh seregek élén 6000 magyar lovas állt Bornemissza tábornok vezérlete alatt, kiket Bethlen Gábor küldött a csehek segitségére, kik azonban, az ütközet a csehekre nézve kedvezötlen kimenetelü levén, csatázás nélkül a csatatérröl haza takarodtak. A *lützeni* csatában (1632 nov. 6-kán), melyben Gusztáv Adolf elesett, 38 huszár század Szolani vezérlete alatt vett részt, s a balszárny szélén levén felállitva, a svédek jobb szárnyát megkerülte s a társzekereket és löporkocsikat kezdé prédálni, midön ismét a svéd lovasok elöl visszavonulni kénytelenült, majd Pappenheim lovasaival egyesülve a csatát megujiták, de ennek eleste után, az egész sereggel hátravonultak, majd ismét egybegyülvén a sereg visszavonulását fedezték.

Ugyanazon idöben, midön Mátyás gyalogsága mint fentebb emlittetett, elveszett, a történet évkönyveiben a fegyveresek egy uj neme kezd föltünedezni, mely a nemzetböl fejlödvén, csakhamar a legióban megsemmisitett gyalogságot pótolni kezdé s idövel mint a huszárok európai hirre emelkedett, ez uj fegyvernem a *hajduk* valának.

II. Ulászló IV. törvényében fordul elö legelöször a hajdu nevezet, mint barompásztoroké, kiknek a fegyverviselés kemény büntetés mellett tiltatik. — A mohácsi vész után az alföldön sok magyar falu elpusztulván, azok lakossága ösi tüzhelyétöl megfosztva, fegyverviselésre s hadi szolgálatra lön utalva. Puskák és kopjákkal felfegyverkezve szüntelen portyázó hadat viseltek a török martalóczok ellen; de a körülmények szerint egyes utasokat és városokat is sarcz alá vetettek. Ezen kalandos rabló élet miatt ellenük, kik magukat „szabad hajduknak“ nevezék, kemény törvé-

nyek hozattak, melyek azonban rendszerint az akkori zavarok között, foganatba nem vétettek. De ezen kalandos élet által a bomlott csatarendbeni hadakozásra, csatározásra s elöörsi szolgálatra igen alkalmasokká válván, csakhamar a magyar seregek gyalogságát képezék, mely sokkal inkább, mint a sürü és mély csatarendben harczoló 18 láb hosszu dárdákkal felfegyverzett nehézkes német és olasz katonaság, a mozgékony török seregeknek ellent állani képes lön. Igy történt, hogy már I. Ferdinand idejében rendes hajduk, kik a várakban zsoldért harczoltak, fordulnak elö; volt pedig zsoldjuk havonként 2—3 magyar forint, a kapitányoknak 10—12 forint. Néha azonban zsold nélkül szabad prédára fogadtattak fel, mi természetesen számtalan visszaélések kiapadhatlan forrása lön.

Sajátságos és a korra nézve jellemzö, miszerint a hajduk, valamint a huszárok zsoldja havonkint elöre volt lefizetendö, ha pedig 8 napnál tul elmaradt, a hónapos szolgálatra felfogadott katona elhagyhatta urát, zászlaját s máshoz szegödhetett, a nélkül hogy ez szégyenére vált volna az illetönek. Kapitányaik nemes emberek lévén, csak a szoros értelemben vett hadiszolgálatban engedelmeskedtek fövezéreiknek, ide pedig egyedül a hadi átkelések, az elöörsi szolgálat s az ütközés tartozott. Leghiresebb hajdu kapitányok voltak a 16 és 17-ik században *Rhédei Ferencz, Sárossy István, Kún György, Konkolyi Péter, Révész Mihály, Sennyei Miklós, Csekey Péter, Babocsay, Fekete Péter* és *Miklós, Örsi, Petneházy* stb.

A vallási háborukban a hajduknak, kik tulnyomólag reformata hitet követtek, nevezetes szerep jutott, s mint ilyenek mint egy tiz ezeren Bocskay István zászlói alá gyültek, hadseregének zömét képezvén, számos hiv szolgálataikért 1605-ik évi december 10-kén kelt adomány levelével, fejenként 9254-en nemességre emeltettek s Nagy-Kálló, Nánás, Dorog, Varjas, Hadház, Vámos-Pércs, Sima és Vid helységekkel s azok területével megajándékoztattak, mely adománylevelet II. Mátyás 1613-ban kelt levelével szintén megerösitette; miáltal a nemes hajduk apáivá váltak.

Uj babérokat gyüjtöttek magoknak a magyar hadak *Budának* a töröktöli visszavételekor 1686-ban, mely hadi vállalatban 20,000 magyar vett részt a nádor *Eszterházy Pál* vezérlete alatt. Az utolsó rohamot 1686 september 2-kán a magyar seregeknek tüzérekkel kevert csatárláncza kezdé meg, de mind ök mind az utánok nyomuló spanyolok és németek többször visszaverettek, mig végre *Petneházy Dániel* egy évvel elötte kurucz vezér, ki ezer magyar vitéz élén, oroszlán módjára harczolva minden elébe görditett akadályt ledönt, a felvárba elsö benyomul, a jancsárok agáját

Csonka-béget elfogja s a többi seregeknek is utat tör. Mily döntő befolyást gyakorlott Budavárnak bevételére e hős, hiven feljegyezte a történet, de mit kapott jutalmul, arról nem emlékezik.

Buda várának a török kezeiből lett diadalmas visszavétele, melyben a magyar seregnek több részük volt, mintsem arról a külföldi történet irók emlékeznek, a legszentebb honfi örömmel tölté ugyan be a nemzet kebelét, de a százados boru után derülő hajnalt a magyar nemzet egén csakhamar ismét setét vészthordó fellegek válták föl.

A kormány s nemzet közötti bizalmatlanság nöttön nött, s nem sokára az eperjesi események annyira fölizgaták a nemzetet, miszerint Rákóczy Ferencz könnyü szerrel elfoglalhatta az ország legnagyobb részét, melyet most kurucz, labancz, magyar, német, török és tatárhadak kényük szerint dultak pusztitottak szerte szét.

A nemzet meghasonlása a magyar hadaknak megoszlását is vonta maga után; mig a magyar hadak egy része, különösen a Felső Magyarországból s a Tisza vidékéről valók, Rákóczy zászlai alatt franczia és lengyel tisztek, különösen pedig gróf Károlyi tábornok által szervezve harczoltak; addig egyes ezredek mint p. o. *Babocsaynak* 2000 főnyi hires hajducsapatja, a Czobor Ádám gróf által felállitott huszárezred, s Deák Pál császári ezredesnek hires huszárjai, kik már a zentai csatában kitünő részt vettek, maguknak hervadhatlan babérokat gyüjtöttek Olaszországban a császári zászlók s Eugen herczeg parancsnoksága alatt; az elsők Turin ortrománál vitézkedtek, az utóbbiak pedig a milanói expeditiot vitték végbe, mely merényletben a magyar huszárok négy folyamon át és vissza usztatván s a franczia és spanyol seregek között átszökvén, az ellenség gyengébb csapatait szétverték s nagy sarczczal és sok zsákmánynyal megrakva szerencsésen tértek vissza derékhadukhoz. Vezérük *Deák Pál* azonban e merényletnél, lova lelövetvén, fogságba került; s miután számos szolgálataiért véleménye szerint kellő jutalomban nem részesült, a francziák által néki ajánlott szolgálatot elfogadta, s fogoly, szökevény magyarokból s a czifra magyar huszár ruhát megkedvelt francziákból az első franczia huszár-csapatot szervezte, s azzal a spanyol örökösödési háboru folyama alatt a császári seregnek nagy veszteségeket okozott, mig végre a franczia szolgálatot megunván, számos tiszt és 70 főnyi magyar legénységgel 1706-ban a császári sereghez visszatért*).

A Rákóczy mozgalmak által a nemzet oly sok lüktetésen s

---

*) Gräfer Geschichte der k. k. Regimenter. Wien 1800—1812 II. köt. 138 s következő lapok.

átalalakuláson ment keresztül s az örökös harczokba annyira bele fáradott, hogy a békét legbensejéből kezdte óhajtani, mi nem sokára a szathmári pacificatió folytán teljesült is. — De az örökös zavarokban a nemzeti hadi szerkezet annyira megbomlott, miszerint bár helyre állt a béke, szükségesnek mutatkozott a honvédelem ujra szervezéséről gondoskodni. Ez történt három évvel a szathmári béke után, az 1714-ben tartott országgyülésen, melynek nyolczadik törvényczikke által, rendes és állandó gyalog és lovas huszár ezredeknek felállitása elrendeltetett s azok föntartására állandó adó, a *hadi adó* megszavaztatott. A legénység részint önkénytes szegődés által toborzás utján, részint a mennyiben igy elégséges ujoncz nem került, katona-fogdosás utján állittatott ki, mi nem ritkán embervadászattá alakult, midőn pandurok, persecutorok, megyei és országos katonaság segélyével a hadi szolgálatra alkalmasoknak mutatkozó legények elfogatván, a haza jövendő ótalmazói hátra kötött kezekkel vasra verve, erős fedezet alatt, raboskodó gonosztevők módjára az ezredekhez vitettek, honnan nem ritkán szökés által menekülvén s ezért életükkel levén felelősek, a magyar betyárok és zsiványoknak legveszélyesebb contingensét képezék, vagy pedig ha kiszolgáltak, roncsolt testtel mint koldusok tértek vissza az örök katonaságból. Ily körülmények között nem is csoda, ha a magyar, ki különben harcz-kedvelő népfaj, katonás dalaiban búbánatot fejezett ki, miglen egy szelidebb kor ezen örökös szolgálatnak véget nem vetett.

Azon időben a gyalogok rokoko szabásu fehér posztó kabátot, szines hajtókával és három szinü zsinorzattal kihányva, alatta zsinoros magyar mellényt övvel, és kék vagy veres magyar nadrágot, bakancsot, fekete csákósüveget, majd később (Mária Therezia idejében) háromszögletü kalapot viseltek. Fegyverzetük szuronyos puskából (muskétából) s görbe kardból állott. A tisztek aranyzsinorzatu róka torkos hasonló szabásu atilla dolmányt, kék magyar nadrágot, kék zsinoros mellényt, arany-paszomántos három szögletü kalapot, fehér nyakkendőt és veres csizmát viseltek, mi most szokatlansága folytán furcsa, de valójában a rajzok után itélve izléses öltönyt képezett. Sajátságos volt, hogy a magyar gyalogságnál a tisztek is vállra vetett könnyü puskát viseltek. A huszárok ezen s a következő időben már a mostani viseletükhöz és fegyverzetükhöz hasonlóbbak voltak, mint sem első fölállitásuk korában egész a tizenhedetik század derekáig. Sisak helyett részint nemezből készült csákó süveget, részint medvebőr kalpagot viseltek, forgóval; a zsinorokkal gazdagon kihányt mente s dolmány különböző szinü, a nadrág veres vagy kék, rézsarkantyus sárga csizmával. Fegyverzetük sulyos de rövid magyar kard, pisztoly és karabély. Csak a határőrségnél levő horvát és székely

huszárok viseltek lobogós kopját, melylyel ügyesen tudtak hadakozni. — Az állandó magyar had tiz gyalog s ugyanannyi huszár ezredből állott, ez utóbbiak eleinte 800 legényből később 1200-ból alakultak.

Ezen rendes hadsereghez járultak a *határőrök*, kik békes időben a török határszélen őrt állani s az apróbb csatározásokat viszszaverni, hadi időben pedig zsold mellett fejenként katona szolgálatot tenni köteleztettek. Háboru idején nagyobbitotta a magyar hadat a magyar fölkelő nemesség, melyet ugyan Károly császár, ezen nyugtalan elem felfegyverzésétől tartván, feledésbe akart juttatni, de mely az 1714 : 8 t. cz. záradéka által rendkivüli időkre fentartatván, három évtizeddel utóbb hivatva lön, az ausztriai birodalom s egész Európa államrendszerének alakitására jelentékeny befolyást gyakorolni.

Az ujonnan szervezett magyar állandó hadak tüz-keresztelése *Belgrád* ostroma alkalmával ment végbe, midőn *Eugen savoyi* herczeg s korának legnagyobb hadvezérének vezérlete alatt, — Vékony János török szolgálatból Pálfy Jánoshoz szegődött közkurucz értesitései alapján — 1716 évi aug. 16-kán a török tábort váratlanul megtámadta s heves csatában, melyben Eugen s Pálffy is megsebesült, a 150,000-nyi török had szétveretett, s tönkre tétetett. Fényesebb diadalmakat szerzettek azonban maguknak a magyar hadak azon háborukban, melyek Károly császár halála után, a megürültnek vélt habsburgi örökség iránt keltenek, — s melyeknek emlékezete a magyar nemzet sorsteljes történetének legfényesebb lapjai közé tartozik.

III.

A hős Eugen, ki a politikában szintoly mély belátással s tiszta felfogással birt, mint a minőt a csaták véres vezérletében tanusitott, hiába mondá Károly császárnak, ki a pragmatica sanctio elfogadása tekintetéből végtelen diplomatiai alkudozásba bonyolódott, miszerint teli pénztár s 200,000 szurony leánya örökségének legjobb biztositéka leend; Károly mindkettőt elmulasztotta, pénztárát a háboruk s költséges udvartartás kimeritette, a sereg pedig béke lábra állittatván számra leszállittatott.

Alig mult ki Károly (1740 oct. 19.), midőn az idegen fejedelmek mibe sem vévén diplomatiai uton tett nyilatkozataikat s igéreteiket a megürültnek vélt ausztriai örökségnek felosztásához fogtak, melynek tervét Francziaország befolyása alatt a nimphenburgi osztályszerződvényben 1741 május 18-kán el is készitették. Nem sokára spanyol, franczia, bajor és szász hadak léptek át a határ-

széleken s a fiatal királynénak helyzete annál aggasztóbbá lön, minthogy korának legnagyobb hadvezére II. Fridrik porosz király, *Sileziát* már korábban elfoglalván, a mollvitzi győzelem folytán Morvaországba nyomult. A bajor választó herczeg a francziáktól segittetvén juliusban Passaut, augusztusban Linczet megvévén s Felső Ausztria rendeit hódolásra kényszeritvén, Bécset, melytől portyázó hadai már csak néhány mérföldnyire álltak, fölkérte. A franczia király egy részről Németalföldöt, másról Olaszországot támadta meg, a spanyolok Olaszországot támadták meg, a lengyel király s szász fejedelem Morvaország ellen intézte hadait, mig a svéd király az oroszokat támadta meg.

A nagy lelkü, bátorszivü királynő ennyi vész és veszélytől fenyegetve, szövetségeseitől álnokul elhagyatva, hadsereg, pénz és szövetségesek nélkül sem csüggedett el, hanem a nagy nőknél létező sajátszerü tapintattal, ildomos, (a sziv s érzelem hatalmas s horderejét nem ismerő tanácsosok tanácsa ellenére) a magyar nemzet lelkesülésében kereste s találta föl azon egyedüli eszközt, melylyel a tornyosuló vészt fejéről elhárithatta. Lelkes szónoklata az egybegyült s bájaitól elragadtatott rendeknél viszhangra talált, s hogy az „életünket s vérünket felséges asszonyunkért, koronánkért s hazánkért-i;“ szózat mely 1741 september 11-én felharsogott, több volt pillanatnyi lelkesülés szózatánál, mutatják azon hadikészületek miket az örökösödési háborura tettek, s a magyar hadak e korbani tetteik.

A rendek, 21,622 vitézből álló rendes gyalog sereget állitottak, melyekből 1741 évben hat uj ezred állittatott fel, *Ujváry László, gróf Pálffy Lipót, gróf Forgács Ignácz, báró Andrásy Ádám, gróf Szirmay Tamás* és *gróf Bethlen Farkas* ezredesek vezérlete alatt. Ezekhez csatlakozott a magyar fölkelés, mely tizenkét lovas ezredet, 16,000 vitézből állót, alkotott. Ezen fölül *Eszterházy Miklós* és *József* testvérek együtt egy 14 századból álló huszár ezredet az *„Eszterházy huszárokat“* álliták, *Patachich Gábor* egy több száz főből álló pompás huszárcsapatot szervezett, a legénység mente helyett farkasbőr, a tisztek tigrisbőr kaczagánynyal lévén földiszitve. Báró Andrásy egy önkénytes csapatot gyüjtött. Öregbiték a seregeket 5000 erdélyi, 5000 horvát, 8000 tótországi fölkelő s határőr, a *Trenk* vezérlete alatt álló pandurok, a *Jászkúnok*, a rendes s egyes főurak által saját költségükön kiállitott önkénytes huszár csapatok. Az önkénytesek oly gyorsan gyülekeztek, miszerint Mária Therezia néhány hónap mulva száz ötven ezernyi haddal szállhatott szembe számos elleneivel. — Az egész magyarországi seregnek főparancsnokja volt a nádor herczeg *Pálffy János*, alatta parancsnokoltak, *gróf Eszterházy Ferencz és József, gróf Károlyi Sándor, gróf Csáky György, Baranyay*

János, *herczeg Koháry András*, *gróf Festetics József*, *s Ghilányi János*.

Ily erő s ily lelkesedés mellett a magyar hadakkal, ha Eugen herczeg él vala, a legnagyobb eredményeket lehetett volna kivivni, de miután a bécsi haditanács nem adott fővezért, ki az erőket egy közös czélra birta volna irányozni, a hadak egyes csapatokban s ott hol az alvezérek működhettek, páratlan vitézségük által mindenütt győztek, de Fridrik hadi szerencséje s szelleme ellenében, nagy csatában rosz vezérlet miatt eldöntő diadalt nem arathattak.

Mindazáltal a magyar hadaknak, melyek a magyar koronához tartozó országokból uj meg uj csapatok által erősittettek, végre szerencsésen sikerült a bajorokat, szászokat és francziákat a birodalomból kiverni, Münchent elfoglalni s 1744 évben a Rajnán átkelvén, a megvihatlanoknak tartott *lauterburgi* vonalokat *Nádasdy Ferencz* vezérlete alatt megvenni. Mily nagyra becsülte Mária Therezia a magyar hadak erejét s mennyire érté e nagy királyné a magyar nemzeti jellemet, tanusitja azon levél, melyet a lauterburgi sánczok bevétele után Pálffy Jánoshoz, a nádorhoz intézett, s melynek tartalma a magyar hadaknak s az összes magyar nemzetnek legnagyobb dicséretére válik.

„*Kedves atyám Pálffy!*

„A Rajnának átkeléséröli hirekből már eléggé tudva leend előttetek, *mily vitézül és bátran viselték légyen magukat a magyar hadak* ezen fontos vállalat alkalmával. Ezen szerencsés kezdetet még szerencsésb előmenetelek követték. A megvihatlanoknak tartott lauterburgi vonalak bevétettek, Lauterburg elfoglaltatott, az ott állott ellenséges hadseregek szétverettek s e mellett, zászlók, lobogók és dobok nagy számban elfoglaltattak. *Mindez*, a mindenható Isten segélyén kivül, *a nevezett magyar hadseregek segédségének, vitézségének, ügyességének és okosságának tulajdonitandó*; a mint azt szerett sógorunk Károly főherczeg leveléből kiveendítek. Nem mulaszthatom el, veletek e fölötti örömömet tudatni. Tudva leend előttetek, mily nagy szeretettel és bizalommal viseltettem minden időtől fogva e nékem oly drága nemzet iránt. — Teljesen meg lehettek győződve, miszerint ezen irántai bizodalmam s szeretetem napról napra növekszik, miután naponta több s több bizonyságát veszem annak, hogy ezen reményben nem csalatkoztam. Nincs is ennél fogva semmi, mit a magyarok hüségétől és vitézségétől minden körülmények között ne várhatnék, de nincs viszont semmi, mit hálás szivvel az

ország javára tenni kész nem volnék; melylyel is királyi kegyelmünk és jó akaratunkkal állandón és öszintén irántatok viseltetünk.“

Kelt Bécsben 1744, julius 13.

Mária Therezia, s. k.

Mely levél alá sajátkezüleg irta e szavakat a dicsö fejedelemnö :

„Ezen levelünk a nemzet iránti kegyelmünk s különös vonzatunk jeléül minden megyével közöltessék.“

Mária Therezia, s. k.

Nyolcz hosszu éven át folyt változó szerencsével a sléziai háboru, a mint az máskép nem is lehetett, midön egy részről lelkesedett tömegek más részt pedig kis, de jól gyakorlott s elsö rendü hadvezér által vezérlett hadseregek harczoltak egymással. Végre 1748-ban az aacheni békeszerzödvény meghozta a harczban kifáradott népeknek az óhajtott békét, s a dicsö királyné Sléziának egy részén kivül minden örökös tartományt meg tartván, ujult erövel lépett ki a csaták viharából.

A pragmatica sanctio, a birodalom egysége és hatalma meg voltak mentve, meg mentve azon hösök ivadékai által, kik öt századdal ez elött a morva téreken Habsburgi Rudolf ügyében s zászlai alatt ontották vérüket. „A pozsonyi nap, melyen a magyarok föllelkesültek, ugymond Zschokke, megmentette Ausztriát. Hideg parancsokat, hideg engedelmeskedés követ; de ha az emberileg szépnek varázsa a nép kedélyét megragadja, akkor a hideg eszközök mennyei eröktöl lángolnak, s a töredékeny, legyözhetlen erőre emelkedik. Sok fejedelem tud parancsolni, de kevés érti az uralkodást; Mária Therezia az utóbbiakhoz tartozott“ *).

A béke napjait melyek a sléziai háboruktól egészen a hétéves háboruig el teltenek, Mária Therezia seregeinek javitására, kiképzésére fordítá, szivének mély vágya lévén, Sléziát, melyet sok áldozat daczára sem birt megtartani, a mint a körülmények engedik visszafoglalni. A diplomatiának sikerült Fridrik ellen egy nagyszerü coalitiót létre hozni, melynek czélja nem volt egyéb mint a porosz birodalmat, mely nagy hatalmasság rangjára törekedett, ha lehet megsemmisiteni. Fridrik erröl titkon értesülvén idöt nyert azon harczra készülni, melyben majdnem Európa minden államával kellett sikra kelnie.

Elleneit megelözvén 1756-ban Szászországba rontott s diadalmas kardjával széttépte azon mesterkélt hálózatot, mit körü-

*) Geschichte Baierns IV. köt. 78 lap.

lötte az európai diplomatia font. A király egész Szászországot elfoglalta, de a következő évben a magyar hadakkal megerősitett ausztriai sereggel kellett csatáznia, mely most jeles hadvezérektől (*Daun*, *Laudon*, *Nádasdy Ferencz* és *Hadik András*) vezéreltetvén, nem egy csatában verték meg a tulnyomólag hadi geniusára támaszkodható porosz királyt. Prága megvétele után 1757 jun. 18-án a *kollini* és *planiani* sikon találkoztak a seregek. Fridsik serege 30,000, az ausztriai seregek 60,000 vitézt számitottak, melynek körülbelül fele magyar rendes és határőr ezredekből s huszárokból állott. Fridrik e napon az Epaminondas által feltalált rézsutos csatarendben oly sikeresen támadta meg a császári sereget, miszerint Daun már visszavonulásra adott parancsot; ezen döntő pillanatban a szász lovasság a poroszok zömében lévő rést meglátván, dühhel reá vetik magukat, Nádasdy Ferencz pedig a parancsa alatt állt 9-ik számu (Gróf Czobor Ádám által felállitott) huszár ezreddel a porosz balszárnyot hetedik rohammal megtámadván, megforditá a csata sorsát. Fridrik serege bal szárnyán s zömén szétveretvén visszavonulni kényszerült, s vesztesége 14,000 vitéz, 45 ágyu, számos zászló s egyéb hadi szer volt, mely diadalmi jelül a császári seregek kezei közé esett.

Mária Therezia, ki már korábbat egy katonai vitézrendnek alkotását tervezte, midőn a csata hirét báró *Vetés* ezredes által vette, elhatározá, miszerint a nevéről czimzett katonai vitézrend alapitási napjául 1757 junius 18-ika a kollini csata napja tekintessék. — Egy 1858 junius 22-én kelt s Daunhoz intézett kabinetiratában nyilvánitá a dicső fejdelemnő, a „*táborok anyja*“, a rend alapitását, mely a létező rendek között a maga nemében első vala, s mely jeles és előrelátó szerkezete által számtalan hadi tettek rugója s egyszersmint méltó jutalmává lőn. A rend Mária Therezia saját akaratja szerint minden vallás, polgári állás és nemzetiségre való tekintet nélkül, oly hadi tett által szereztetik, mely a nélkül, hogy annak véghez vitele parancsolva lett volna, az illető önszántából s kitünő vitézségből végrehajtatott, ha a tett a hadaknak hasznára volt, vagy általa valamely fenyegető vész elhárittatott. A rend eredetileg nagy keresztesekből s vitézekből állott, később azonban a középkeresztesek osztályával gyarapittatott. A rendjel maga veres és fehér szalagon függő fehér zománczos nyolczszögletü kereszt, ezen körirattal „*Fortitudini*“. Vitézei bizonyos számban dijt huznak, kivánságuk folytán bárói rangra emeltetnek, s ezen kivül több rendü kiváltságokkal élnek. — A rend első magyar nagykeresztes vitéze gróf Nádasdy Ferencz tábornagy, horvátországi bán, a magyar ezredek alkotója s szervezője volt, ki azt a kollini csatában kitüntetett vitézsége miatt kapta.

Ugyanezen év, mely annyi babért hozott hadseregünkre,

alkalmat nyujtott a magyar hadaknak egy hadi tettre, mely ép oly bámulatos mint a mennyire a szó teljes értelmében eredeti; reánk nézve pedig annál érdekesebb, mert magyar vezérek alatt magyar hadak által vitetett végbe, értem a világ hirü *berlini expeditiot*. Mig t. i. Fridrik a franczia és a birodalmi hadsereget Naumburgnál szemlélte, addig gróf *Hadik András* tábornok, s Bács megye föispánja magához vevén a jászkunok által felállitott, az időben b. Török nevét viselő, s a 8 számu *Báró Orczy* és *Ujházy Ferencz* ezredes kapitányok által vezérlett huszárezredeket, öszszesen 1160 vitézt, 3160 gyalogot és hat ágyut, a két ellenséges sereg által nyitva hagyott résen sebes menetben a Markon keresztül vonult. October 16-án Berlin előtt termett s a várost fölkérte. Ez megtagadtatván seregének egyik része a sléziai, másik része pedig a kottbusi kaput támadta meg, mely belövetvén, a huszárok az utjokat álló zászlóaljakat szétverték, s követve a roham-lépésben szuronytszegezve előre nyomuló gyalogságtól, a berliniek nagy rémültére nagy hadi zajjal a városba értek. Miután a poroszok végkép kiverettek, Hadik 235,000 tallérnyi sarczot vetett a városra. Huszonnégy óráig az ellenséges fővárosban mulatván, példás fegyelmet tartott s ott mulatása jeléül, huszonnégy pár finom nőkeztyüt rendelt meg felséges királynéja számára, miket a berlini város czimerével megbélyegeztetvén, felszedte sátorfáját s a mily gyorsan jött ép oly gyorsan el is tünt, ugy hogy a porosz seregek, melyeket Fridrik Berlinbe küldött, megérkezésük alkalmával a magyar hadaknak már csak hült helyét találták. Mária Therezia e hadi merényt a mária-therezia-rend nagy keresztjével jutalmazta meg, s mert Hadik valódi magyar fő urhoz illő lovagiassággal a sarczból mit sem tartott meg magának, a nagylelkü királyné a két tuczat keztyü fejében 3000 darab körmöczi aranyt fizettetett ki Hadiknak *).

A hétéves háboru majdnem minden csatáiban vitézül harczoltak a magyar hadak, *Prága*, *Schweidnitz*, *Zorndorf*, *Leuthen*, *Hochkirck*, *Kunnersdorf*, *Landshut*, *Liegnitz*, *Torgau*, *Töplitz* meg annyi csata-helyek, melyekben magyar hadak különböző hadi szerencsével, de mindig bátran harczoltak. Sajátszerü, hogy a magyar gyalogok ez időben nem egyszer vállra vetett fegyverekkel kardot rántva támadták meg az ellent, mely gyalogságtól ilyesmit nem várván, a tért véres tusa után rendesen a magyar vitézeknek volt kénytelen átengedni.

Ha a legnagyobb dicséretnek méltán az tartatik, mely ellenség szájából ered, ugy a hétéves háborukban a magyar hadak ebben is részesültek. A töplitzi csatában (1760 aug. 2.) u. i. az 51.

*) Hertenfeld Gesch. des Maria Ther. Ordens I. köt. 40 lap.

számu magyar gyalog ezrednek egy gránátos osztálya, mely az ezred szélső szárnyán állt, a porosz gránátosok hármas rohamát kivont karddal viaskodva három óráig tartóztatá, mig az ezrednek csatarendbe állnia sikerült, mit látván Seidlitz hires porosz tábornok, kinyilatkoztatta, miszerint ez *„ezred legénysége nem vitézek, de oroszlányok módjára vivott“* *). Ily körülmények között méltán irhatta a magyarokról a hires *Trenk* : „Ezen nemzetnél a régi római nagyság és vitézség maradványa honol. Egy annak idején használt jó szó, felviditó tábori zene, egy hősdal, többet képesek eszközölni minden bot és bitófánál. Ha valaha magyar ezredet vinnék az ellenségre, nyájassággal, jó példával a csatában, s dicsvágyuk felizgatásával biztos diadallal mernék minden veszedelmen keresztül törni. Ha pedig el lehet velük hitetni, hogy a magyarok dicsőségéért harczolnak, akkor kerek e világon nincs náluknál jobb katona **).

A tizennyolczadik század végével s századunk elején dult franczia háborukban a magyar hadak eleinte tiz, később 11 rendes és egy határőr huszárezredből, (a székelyekből), tizennégy gyalog ezredből, több önkénytes és gránátos zászlóaljakból s a határőrségből állottak. Szervezetük, fegyverzetük a jelenlegihez hasonló volt. Ehhez járult a többször felültetett nemes fölkelés, mely nagy sereget képezett; mely midőn gyakoroltan s jól volt vezetve, a rendes katonasággal vetekedve s régi hiréhez méltó bátorsággal vivott, minek legvilágosabb jele, miszerint több tisztjei, még az anynyiszor az igazság rovására is emlegett 1809-ki hadjáratban, s ép a Győr körüli csatákban a mária-therezia-rend vitéz jelét nyerték; végre az 1815-ben a megyék által fölállitott önkénytes huszárok, a *velitesek.*

Hány csatában s minő részt vettek légyen a magyar hadak, azt ez alkalommal elmondanunk a tér nem engedi; de büszkeséggel tölti be a magyar hadak története minden magyar keblét, midőn olvassa, hogy alig volt a franczia háborukban ütközet vagy csata, melyekben magyar katonák magyar hüséggel s hősiességgel nem vitézkedtek volna. *Marengo, Caldiero, Austerlitz, Tarvis, Wagram,* meg annyi nevek, melyekhez a magyar katonák harczi dicsőségének emlékezete van csatolva. Midőn az *asperni* téreken az ausztriai birodalom sorsa fölött vettetett a harczi koczka, a magyar ezredeknek a véres munkából nagy rész jutott s a diadalom dicsősége reájuk is száll. Midőn Napoleon tetőtől talpig vasba burkolt pánczélos lovasai a császári seregek zömén áttörni, majd a hadsereg szárnyát megdöntvén, a csatarendet felbomlasztani

*) Gräfer Gesch. der k. k. Regimenter I. köt. 220 lap.
**) Freiherr von der Trenk. Von der National Tapferkeit 281 lap.

igyekeztek, a magyar vezérek és katonák azt, mit Napoleon s elötte minden hadvezér lehetlennek hitt, lehetővé tették. *Porubszky Dávid* pozsonyi születésü, alezredes a 33-ik számu (jelenleg gróf Gyulay nevét viselő) magyar gyalog ezrednek a szélső balszárnyon álló két zászlóaljával a franczia lovasság ötszörös rohamát visszavervén, ép ugy, mint *Andrásy Dávid* ezredével szuronyt szegezve oly dühhel vetette magát az ellenségre, hogy a büszke lovasok a gyalogság elől visszavonulni kénytelenültek. A csata második napján pedig, midőn a pánczélos ezredek d'Espagne tábornok vezérlete alatt a csatarend derekán minden erővel áttörtetni igyekeztek, báró *Mecséry Károly* s báró *Wieland György* vezérlete alatt a magyar huszárok vették oldalba a franczia vérteseket, s rövid harcz után, sisak és pánczél daczára, szét voltak a hatalmas dandárok verve.

Hasonló vitézséggel küzdöttek a magyar katonák az európai szabadság háboruiban Napoleon ellen, az 1813, 1814 és 1815-ki hadjáratokban, Drezda, Kulm, Lipcse és száz más csatában, mig végre Páris városáig vitték diadalmas zászlóikat.

Mennyi vitéz tettet vittek végbe hadaink egy század aránylag rövid folyama alatt, tanusitja azon okadatolt tény, miszerint a mária-therezia-rend vitézei között, minden más nemzetbelieknél a Magyarországból származottak, a többi nemzetbelieket egyenként véve, számban meghaladják. Addig is mig e dicsők nevei egykoron egy magyar Walhalla termeiben arany betükkel fognak örökfényben ragyogni, szabadjon azokat ide iktatnunk:

Voltak pedig a Mária Therezia jeles vitézrendjének magyar lovagjai e következők:

1) A hétéves és az utolsó török háboru korából.

(1756—1790.)

Gróf Nádasdy Ferencz
Gróf Hadik András
Herczeg Eszterházy Miklós
Gróf Draskovics Miklós
Gróf Károlyi Ferencz
Báró Kerekes Zsigmond
Gróf Rhédey János
Báró Török András
Gróf Bethlen Ádám
Báró Barkó Vincze
Báró Petrovszky Ferencz
Báró Kis Ferencz

Gróf Gyulay Sámuel
Báró Ungar János
Gróf Siskovits József
Gróf Draskovits József
Báró Borsiczky Ferencz
Báró Davidovich Pál
Báró Lipthay Antal
Báró Neszméry Ferencz
Báró Ócskay József
Ns. Piatsek Károly
Báró Vécsey Siegbert
Báró Kosztolányi László

Herczeg Eszterházy Antal
Nemes Verebélyi Zsigmond
Gróf Gyulay Albert
Nemes Szarvassy József
Báró Splényi Gábor
Gróf Karacsay András
Nemes Horváth Kázmér
Báró Révay Imre
Gróf Pejachevits Antal
Nemes Mikovényi Lajos
Báró Bydeskuthy Zsigmond
Nemes Fábry Mihály
Báró Mártonitz András.

2) A francia s olasz háboru korából.

(1792—1849.)

Báró Alvinczy József
Báró Kray Pál
Báró Vay Pál
Báró Stephaics Ferencz
Báró Stipsits József
Báró Eötvös Károly
Báró Bajalich Ádám
Nemes Boros Ádám
Nemes Perczel Károly
Báró Pulszky Ferdinand
Nemes Nagy Ferencz
Báró Buday Ignácz
Gróf Sztáray Antal
Báró Munkácsy József
Gróf Hadik Károly
Bátorkézy-Ott Károly
Báró Zách Antal
Báró Szereday Antal
Báró Domonkos József
Báró Vécsey Péter
Báró Szentkereszthy Zsigm.
Báró Salamon Mihály
Báró Révay Mihály
Nemes Foky Zsigmond
Nemes Záthureczky László
Báró Fedák Mihály
Báró Gavenda Mátyás
Nemes Hertelendy Gábor
Nemes Rakovszky Márton
Nemes Andrásy János
Báró Jugenits Antal
Nemes Papp Lajos
Sz. Györgyi Horváth Antal
Báró Bogdán József
Báró Pászthory Menyhért
Báró Simonyi József
Báró Luzsénszky Ferencz
Báró Vécsey Ágoston
Báró Bésán Károly
Báró Kákonyi Ferencz
Báró Mecséry Daniel
Nemes Karove László
Gróf Frimont János
Báró Meskó József
Báró Lakos János
Báró Bakonyi Imre
Báró Geramb Lipót
Nemes Andrásy Dávid
Báró Mecséry Károly
Báró Wieland György
Nemes Porubszky Dávid
Nemes Haas István
Nemes Szily Antal
Nemes Olgyay Boldizsár
Gróf Eszterházy János
Báró Mariássy András
Báró Nedeczky Antal
Báró Hrabovszky János
Gróf Eszterházy Vincze
Báró Rodiczky Károly
Nemes Döry József
Báró Biró János

Báró Vlassits Ferencz	Báró Vernhardt Pál
Nemes Horváth Miklós	Báró Meszena László
Báró Berger János	Nemes Benedek Lajos
Nemes Szentiványi Károly	Báró Becsey István.
Nemes Kelemen István	

„Facta loquuntur."

Dr. Hegedüs.

VII.

A hazai történelem oklevéltára.

1.

Oklevelek a török korszakból.

I.

Báthori Kristóf adomány levele Musztafa budai vezér-pasa számára.

„Nos Christophorus Bathori de Somlio vajvoda Transsylvaniae et Siculorum comes etc. Memoriae commendamus tenore praesentium significantes, quibus expedit universis : quod nos attentis et consideratis fideli opera, amicitia et indefessis laboribus illustrissimi ac spectabilis magnifici domini Mustaphae passae vezirii beglerbegi Budensis et locumtenentis potentissimi imperatoris Turcarum, quae ipse cum ad mandatum potentissimi imperatoris Turcarum, tum sua sponte in ferendis mature et oppertune auxiliis contra hostes nostros, huic regno Transsylvaniae et nobis summa cum animi sui promptitudine exhibuit et impendit, ac in futurum quoque exhibiturum se et impensurum promittit : totales igitur et integras possessiones Byzachy et Nagy Radowan vocatos, omnino in comitatu Bihoriensi existentes, habitas, memorato illustrissimo domino Mustaphae vezirio beglerbego, haeredibusque et posteritatibus suis universis dedimus donavimus et contulimus, his tamen infrascriptis sub conditionibus : (quod nimirum juxta benevolam promissionem suam, omni studio, conatu et labore apud excelsam portam potentissimi imperatoris Turcarum efficere contendat : ut omnia oppida, villae, possessiones et bona juraque possessionaria in comitatu Bihoriensi et pertinentiis arcis Varadiensis existentia, per Turcas occupata et taxata, quae nimirum in regesto Halul begi inscripta non habentur, sed postea per Huzaim begum et Muharem Chyelebiam inscripta et occupata tenentur, ab

imperatore Turcarum liberata, ad arcem Varadiensem libere possidenda remittantur atque restituantur. Id quod si illustrissima dominatio sua impetraverit et effecerit, tunc insuper ex eisdem bonis liberatis totales et integras tres possessiones eidem nos collaturos pollicemur jure perpetuo) *), hoc quoque non praetermisso, ut aliis etiam quibusvis generibus amicitiae, favoris auxiliique contra inimicos nostros quoslibet nobis fideliter et amanter semper adsit, omni tempore occasionis et necessitatis. Ita tamen ut sua illustrissima dominatio in praedictis bonis Turcicos praefectos non teneat, neque per eos administret, neque Turcicos servitores vel nuncios in medium eorum mittat, sed taxam ordinariam Sanez vocatam, quae illis juxta suas vires imponetur annuatim, a provisoribus arcis Varadiensis, pro tempore constitutis recipiat, quibus liberum sit, per incolas earundem possessionum, vel per alios homines, quos malint, manibus dicti domini beglerbegi plene administrare. Qui quidem provisores Varadienses dictas possessiones alioqui per omnia in libertate conservare teneantur, neque alio onere gravare ausint, aut aliis premendas et gravandas permittant, extra consuetudinem regni et juris processum, praeter taxam ad rationem dicti illustrissimi domini beglerbegi Mustaphae impositam. Imo praemissis sub conditionibus damus, donamus, jure perpetuo et irrevocabiliter tenenda, possidenda pariter et habenda, harum nostrarum vigore et testimonio litterarum. Datum in civitate Coloswar die 27. mensis Octobris anno Domini 1576.“

A hátsó lapon egykoru, talán ugyanazon kéztől : Exemplar donationis turcicae.

(Magának az eredeti fogalmazatnak másolata. Arról, hogy lépett-e valósággal életbe az adománylevél, nincsen tudomásom, söt hajlandó vagyok hinni, hogy nem lépett, mert Muztafa, gondolom, nem volt képes, megfelelni az adományozási feltételnek, miután Muharem Cselebi kamarai lajstromának Konstantinápolyban szintannyi erőt tulajdonitottak, mint a Halul-begének).

II.

Halul beg birtok-lajstromának egy töredéke.

(Jelen folyóirat közelebb megjelent füzetében figyelmeztettem az olvasót Halul-begnek, Szulejman budai kamaraelnökének birtokkönyvére, mely a XVI. század közepén készült, a Portának

---

*) A [ ] közötti hely kitörölve.

magyarországi birtokait mind Ferdinand mind Izabella és János Zsigmond irányában szabályozta, és a Huzajm-beg s Muharem Cselebitől származó pótlékokkal egyetemben, Ferdinand és János Zsigmond örököseik igényeinek ellenére is döntő erővel birónak nyilvánittatott a Porta által. Biztat a remény, hogy Bécs levéltáraiban e munkának legalább egy példánya még feltaláltatható, s hogy talán rövid idő mulva irodalmunk birni fogja az egész lajstromot; de addig is már közzé tettem belőle egy kezembe esett töredéket, s közlök ime egy másodikat is, mely 1574-diki erdélyi okirathoz volt mellékelve, s melyről a legnagyobb valószinüséggel állithatni, hogy az idézett évben vonatott ki hivatalos czélra Halul-beg defteréből. A töredék igy szól:)

„Ezök az faluk császár birodalmából, kiket Dezny várhoz és Belyhöz birnak:

Az bék ő nagysága falui Deznyhöz kit birnak : Sebös és Choozd, Belyhöz kit birnak : Keér.

Alay bék falui : Kis Dezny, Krajkova.

Ferhát vajda falui : Zeleste, Prond, Krivat.

Kurt bék falui : Bököny, Lonya, Közönd, Vojmerucza, Korcsomáros, Poklucza.

Hasson vajda falui Közönd vidékin : Epörjes; Bely vidéken: Chrós, Hagymás, Megyes, Egrögy, Nyirmig, Borzest.

Csáffer vajda falui : Kis Josas, Vojkest.

Cseri passa falui : Dezny váras, Deákfalva, Ujfalu, Kertös, Sekas.

Kaza Ali falui : Ignest, Agák, Berende, Makzina, Doncsanfalva.

Hasson spaja falui : Barda, Közönd vidékén.

Bali spaja falui : Revekes, Rosszucza, Tekerös, Szeren, Baliczan, Fenes.

Deli Ali falui : Laaz, Gorna, Barcza, Kis Rossia, Rorjud, Sara.

Bali spaja falui : Zserkan, Prodan, Zernest.

Hasson spaja falui : Kazoba, Sussan, Topasa.

Moharom aga falui : Zeleczenfalva, Topahicza, Broztüz.

Ziansz spaja falui : Josas, Holt, Perzest.

Huszain spaja falui : Chawra, Lazezer, Kertös, Zeleste.

Pajazit spaja falui : Horicz Közönd vidékén, Chroós, Kertös.

Sinan spaja falui : Colt, Bajnakfalva, Kornafalva, Travasel.

Rezman spaja falui : Buhan, Nagra, Nadalbest, Vajdafalva, Ternacz, Dulczia.

Ali vajda falui : Lupsafalva, Raj.

Ali spaja falui : Dulna, Minad, Chorna, Minad, Balczin.

Muztafa spaja falui : Samolkessi, Szénás, Csermöl, Lazova.

Kivan spaja faluja : Choztylafalva.

Kamber spaja falui Közönd vidékén : Paüz, Banicza, Makzina.

Berhan bulogpassa falui : Bozoj, Samolkessi vidékén, Kis Csörmöly, Agaáz.

Ozman bulogpassa falui : Rakassög, Dulna, Barcza, Konyafalva, Zombrul, Csókás, Hodosto, Vörösigy, Szaldobagy.

Heder bulogpassa : Dulna, Korotna.

Kazi bulogpassa falui : Chorna Korotna, Zeleste, más Zeleste, Mezes, harmadik Zeleste, Dombrova, Zamorzel.

Memi spaja falui : Vezest, Gyarak, császár faluja, azt is az Igna fiai birják.

Mind ezök egy faluk Halubek irásátul fogván az hatalmas császár registromában ide voltanak beirván, a miképen ide birják, azonképen Deznyhöz is birják, Czuczra Dögöl János birja, Belyhöz birják Botha Ferencz és Sándor vajda, Nagy Zsigmond birja, Turo Igna fiai birják, ömaga Halmagyon lakik, Farkas vajda birja *).

Közli *Szalay László.*

2.

Marczibányi-alapitvány.

Puchói Marczibányi István, cs. k. belső titkos tanácsos, a magyar nemzet gyarapodásának és mivelödésének azon nagylelkü támaszai közé tartozik, kiket hazánknak *József császár* kora szült.

E korszakban nyilatkozott legfényesben azon axioma, hogy azon államok legerösbek, hol a hazafiuság a korona és nemzet egyesült szeretetében és felkarolásában fejezi ki magát.

Marczibányi dicsöséggel versenyzett hazafiuságban azon emlékezetes kornak legnagyobb embereivel, *Batthyányi József* Herczeg-Primással, és *Széchenyi Ferencz* s *Festetics György* grófokkal, kiket nagyszerü áldozataikért a történet halhatatlansággal jutalmazott.

Marczibányi nagy lelkében is vetélkedve müködött a *humanitás* és *nemzeti szerelem* nemes ösztöne. A budai irgalmas szerzet, Erzsébet-apáczák, és a császárfürdö, áldott emléke kimerithetetlen emberszeretetének, mig a nemzetiség ügye örökös ápolást nyert nagyszerü pénzbeli alapitványában, melynek kezelését a lelkes férfiu derék testvére, *Marczibányi Imre* nemes Pestvármegyére bizta.

Az okirat, mely által ez történt igy hangzik :

„Halandóságnak örvényes homályát némü némüképpen felderiteni legnagyobb törekedése volt a régiségnek, kinek ditséretes nyomdokát még éltében is sokakban követte boldog emlékezetü Nagy Méltóságu Puchói Marczibányi István Ő Cs. Kir. Felségének Belsőtitkos Tanácsossa kedves testvér bátyám, söt végsö szándo-

*) A személy- és helynevek irásmódja megtartatott. Deszni vagy Deszna tudnivalókép Aradban, Beél Biharban fekszik.

kának is kivitelét reám bizta; melyrevaló nézve Nemzetem és Nemzetségem tartós emlékezetire, ugy az ügyefogyotaknak felsegélésére teszem ezen alól bövebben kifejtett megváltozhatatlan Fundatiót; s ugyan:

Tekintetes Nemes Pest, Pilis, s Solt törvényessen egyesült Vármegyének szoros gondviselése alá bizom, és általadom Hetvenezer azaz 70,000 Forintokból álló Kapitálist, kérvén mély alázatossággal mind Cs. Kir. Föherczegségét Országunk Nádor Ispányát, s a fent nevezett Pest Vármegyének örökös Föispányát, és ezen hivatalban való követöjét, mind pedig az emlitett Nemes Megyének minden tagjait, hogy ezen Fundatiót hathatós pártfogások alá vévén, annak állandó fenmaradását eszközlésbe venni méltóztassanak.

A jelentett kapitálisnak esztendöbeli kamatját száztól 6 % számlálva tesz most folyó pénzben . . . . . . ft. 4200

Melynek felosztását eképen rendelem:

Először. Mivel könyen megeshetik, hogy Nemzetségemből, t. i. az én, és megboldogult Lörincz bátyám ágán lévö férfi némely maradékok familiám Majoresconak maradékit is, ha a Majorescon kivül (a kire ezen rendelés nem terjed) többen is lennének kinem rekesztvén, bizonyos tetemes kárt valamely szerencsétlen eset által szenvednének, az olyan személy felsegélésére rendelek emlitett Interesből esztendönkint 1000

Hogy pedig eziránt magamat nyilvánossabban kifejezzem, károsodásnak neve alatt értetödjék, az elmellözhetlen erö által tett pusztitás, s rablás, földindulás, nagyobb vizáradás, a tüznek ostroma ha t. i. háza, vagy Majoros épületjei, élete, s takarmánya semmivé lészen, vagy nagyobb földnek elveszte, vagy utoljára nevezetes dög által marháinak elhullása; ezekről pedig a szükséges bizonyitó levelet, azon Vármegyétöl a hol a kár történt kikérni, és elöadni köteles lészen, a melynek bemutatásával Tettes Nemes Pest Vármegye kirendelheti a kiszabott summának kiadását.

Ha pedig ezen segitségért egyszerre többen is folyamodnának, elöször annak a ki vékonyabb tehetségü, vagy nagyobb károsodott, azután pedig a másiknak nyujtasson és szolgáltasson ki, ezen segedelem. Lehet ugyan még más következendö esztendöben is, azon summát kiadatni, ha más olyatén eset elö nem fordul, többször azonban háromszornál egy károsodásért azon summát senki meg ne nyerhesse.

Hogy ha pedig több esztendök elforgása alatt, oly

véletlen és szerencsétlen esetek elö nem fordulnának, azon kirendelt ezer forint, uj kapitálisra fordittasson; és ez egyedül a Tőke pénznek nevelésére, a mely ezen szükségre kivagyon rendelve szolgáljon, és előforduló esetekben, csak ennek Interesse, a kártvallottaknak kiadatasson, vagy a Familiának előfordulható pöröknek folytatására forditasson; a Tőke pénz egyébberánt maga épségében megmaradván.

Mostani esetben azt is megengedem hogy ha három következendö esztendők alatt semmi olyas megnevezett kár a Familiámnál elö nem fordulna, és a Tettes Pest Vármegyének dicséretes intézetéhez képest, *a Magyar Játékszin,* Pesten épülne, három esztendeig az emlitett ezer forint Interes, ugyan azon Játékszin épitésére forditasson.

Másodszor. Nemzeti Museumnak, mely országunk ékessége, illendö fen maradására, ugy édes Hazánk született nyelvének gyarapitására rendelek esztendőnként a szerint 1000

Hogy ezekből Ötszáz forint a Felséges Nádor Ispány Ö Cs. Kir. Fő Herczegségének, ugy mind ezen Intézet Fő Igazgatójának kegyes rendeléséhez képest ezen Summa pénz vagy a felvigyázó tagoknak jobb tartására, vagy a megkivántató müveknek megszerzésére, vagy ujabb Tőke pénzre forditasson; nem különben dicsö Nyelvünk nagyobb virágzására kivánom, hogy azon Nemzeti Musaeum, minden esztendöben három kérdést, vagy a hibás szóknak javitására, vagy kétséges némely állitásoknak megfejezésére anyai nyelven közrebocsásson, s a ki Tettes Nemes Pest Vármegyének kinevezendö Biztossága által megvizsgálandó kinyilatkoztatását anyai nyelven legjobban beadja, jutalmul kapjon száz forintot. 100

A ki továbbá legbecsesebb, s jó erkölcsöket tárgyazó vagy Historiákban, vagy Törvényes, s Orvosi tudományokban vagy Classicusok forditásában hazai nyelven készült munkát ki fog adni, annak szintén Tettes Nemes Pest Vármegyének Biztossága a szükséges tudósok egyetértésével való itélete szerint adatasson négy száz forint 400

Harmadszor : A Váczi süket Némáknak igen hasznos rendelését felsegiteni kivánván annak számára esztendőnként rendelek 400

Ezeket Fölséges Nádor Ispány Ö Cs. Kir. Főherczegségének kegyes rendelése szerént, vagy a Tanitóknak jobb tartására, vagy az épületnek elrendelésére, vagy más azon Institutomot elömozditó czélra lehet forditani, ugy mindazonáltal; hogy legalább minden nyolcz esztendők alatt,

egy ollyas elnyomorodottat a Familiám öregebbike beadhasson azon Institutamba.

Negyedszer : Tekintvén a szenvedö emberiség körül fáradságos gondoskodásokat, *a PozsonyiSzt. Erzsébet szerzetén lévő Szűz Apáczáknak* és azoknak szükebb sorsokat rendelek azoknak számokra aképen 300

Hogy azokat az Elöljáróné a szorgoskodó szüzeknek szükséges állapotok pótlására fordithassa, ugy mindazonáltal, hogy ők Magamért, a Nemzetségemért, s leginkább a Nemzetségembül való megholtakért imádságokban megemlékezni kötelessek lesznek.

Ötödször : Mivel csak gyakran megesik, hogy főképen a fölföldi szegény lakosok Pesten vagy munkába, vagy terjedö betegség által ellankadván minden segitség nélkül elhagyatatván, szükölködnek, annak okáért, ha Familiám tagjai által illyes személylyel be nem mutattatnának, hatalmat adok Tettes Pest Vármegye minden idei elsö Al-Ispány urnak, hogy az illyest vagy hasonló embereket, akár *Szt. Rokus Ispotáljába Pestre,* akár *Budán* az ujonnan készült *Irgalmas Barátokhoz* béadhassa, a mellyeknek számára négy ágyat, s ezeknek fentartására Esztendönként rendelek 480

Ugy mindazonáltal : hogy azon befogadott emberek kötelesek legyenek érettem s a megboldogult *Marczibányi István* bátyámért minden nap egy olvasót el mondani; kérem többnyire illendö tisztelettel a mostani, s jövendö elsö Al-Ispány urakat, hogy azon Ágyaknak szüntelen való fenmaradását szorgalmaztatni, méltóztaztassanak.

Hatodszor : Még éltében Istenbe elnyugodott emlitett bátyám Ő Excellentiája különös hajlandósággal viseltetvén a *Szt. Erzsébet Szerzetbeli Budai Apáczákhoz,* a kiknek tágosabb épületet is készitetett; nálok állandóul felmaradandó 3 Ágyokra, a mellyekbe való betegeket Familiám Majorescója vagy ha ez elmulasztaná Fiaim közzül öregebbik bemutatni fogja rendelek Esztendönként . . . 360

Ugy nemkülönben, az egész Klastrom felsegitésére oly móddal, hogy legföképpen megboldogult bátyámról; ugy annak hitvessérül Majthényi Mária asszonyról, rólam és Familiámból megholtakért imádságokban megemlékezzenek rendelek esztendönként 60

Hetedszer : Egy szegényebb sorsu, s jó erkölcsü *Jurátusnak,* ugyszintén ollyas sorsu ujontan feleskűdt *Prókátornak,* végtére ugyan olyas sorsu, s *Seborvosságot* gyorsan tanulónak felsegitésekre, magam még élek, holtom után,

pedig Nemes Torontál Vármegyében lévő, vagy ottan jószágot biró fiam Praesentája mellett egynek egynek esztendőnként Száz forintokat rendelek, mely egyetemben tészen 300

Nyolczadszor : Ha némely feljebb kitett Intézetekre kirendelt summa valamely nyomos okra való nézve, arra nem forditathatna, kivánom, hogy azon summa azonnal uj kapitálisra forditasson aképen; hogy ha jövendőben annyira nevekedne, hogy Interesséből ismét egy, vagy két *Prókátor*, vagy *Jurátus*, a fent kiszabott segedelmet meg nyerhetnék, az arra forditasson; azokat azonban a Familiám Majorescója praesentálja.

Kilenczedszer : Tekintetes Pest Vármegye által kinevezendő Gondviselőnek Fáradságáért, s egyébb költségeért rendelek esztendőnként 300

Ugy azonban, hogy minden Esztendőben a számadást beadni, a kiadást hiteles bizonyitó levelekkel megerősiteni, s minden hibáért felelni tartozzon, mely Számadást, Tekintetes Pest Vármegye a familiam kiküldöttjeivel, megvizsgálni méltóztasson.

Tizedszer : Mindenesetre, ha tudniillik vagy egészen, vagy csak némely részben, az emlitett Kapitalis summát az adósok vissza teritenék, familiámnak fiui ágon lévő maradékoknak elsőségök légyen, ha azt felvenni akarják, de csak ugy, hogy ők is száztól 6 forintnak fizetése mellett elégséges bátorságot mutassanak, és ha a szükség ugy hozza magával, kötelező leveleket intabuláltassák.

Tizenegyedszer : Ha akármely balesetből vagy az Ispitájok, vagy a Szt. Erzsébet Szerzetbeli és felől megnevezett Apácza Klastromok megszünnének, ilyjen esetbe szabad lészen familiám fiui maradékinak köz megegyezéssel, azokra szánt Esztendőbeli fizetésekről más határozást tenni, és vagy familiám, vagy Hazánk boldogságát tárgyazó Intézetekre forditani, minden esetre azonban, ha szintén másra forditatik is, a Fundatio meg ne szünjön. Végtére

Tizenkettedszer : Ha a feljegyzett Kapitalis summákat *felsőbb helyekről Tekintetes Pest Vármegyétől felkivánnák, vagy az Intézetek átalyjában meg változtatni parancsoltatnának, Familiámnak fiui ágon lévő maradékok közöl akár kinek is, szabad lészen, azon Summákat épségében Tekintetes Nemes Pest Vármegyétől vissza kivánni*, a mellyeket két ágból lévő öregebb atyafiak magokhoz vévén, *azokat az országunknak s Nemzetünknek diszére ugy Nemzetségem javára*, más hasznos Fundátiókra, a familia tagjainak köz megegyezésével forditani kötelesek lesznek.

Ezen Fundatio a folyó 1815-ik Esztendei Julius elsö napjától fogva folyamatban tétetik. — Költ Puchón Aprilis 20-án 1815-ik Esztendőben Puchói és Csókai Marczibányi Imre m. k. (P. H.)"

Nemes Pestvármegye, melynek 1815-ik évi Pünkösdhavá 29-ik napján tartott közgyülésén ez alapitó levél felolvastatott, elvállalá a felügyelést, s azt mai napig lelkiismeretesen teljesiti. Buzgó őrködése alatt az alapitvány maig közel 80 ezer pengö forintig emelkedett, s épen e pillanatban történnek tárgyalások, mikép kelljen a meggyarapodott tőke kamataiból a nemzeti mivelődés érdekében uj jutalomdijakat alkotni?

3.

Szent István, első magyar apostoli király ünnepe.

Szent István napja, augustus 20-kán, elsö királyaink óta, mind egyházi, mind polgári tekintetben országos ünnep volt, melyen a nemzet saját létét és születése napját ünnepelte.

Már az arany bulla elsö czikkelye azt rendeli 1222-ben, hogy a király, ha nehéz bajok nem gátolják, Sz. István ünnepét, Székesfejérvárott, a koronázás székhelyén megülni tartozik *).

Ezen ünnep változó alakban, ha bár nem is Fejérvárt, országosan megtartatott folyvást, mig az **Mária Therezia** dicsö uralkodása alatt uj fényt nyert az által, hogy a mohácsi ütközet után 1771-dik évig Raguzában őrzött, s a nagy emlékezetü Práy György által köztudomásra hozott **„Jobbja"** *Sz. Istvánnak* Budára, a királyi várkápolnába áttétetvén, e szent ereklyében az országos ünnepnek uj tisztelet tárgya lön adva.

Magyarország üdvözült Nádorát, a halhatatlan főherczeg **József** ö fenségét illeti a dicsőség, hogy végre azon ünnepélyes szertartást rendezte, melylyel e nagy nemzeti napot jelenleg Budán évenkint megüljük. Ezen intézkedés 1818-ban történt, s a rendelet, mely magyar nyelven az akkori nmélt. Helytartótanács utján kiadatott, méltó arra, hogy a történet évlapjain megőrizve, s szerény gyüjteményünkbe is beigtatva legyen:

RENDTARTÁS

melly szerént Sz. István, I. Ap. Kir. Ajtattossága és Processiója ünnepeltetik.

Minekutánna Ő Császári Királyi Felsége, ditsőségesen uralkodó Első Ferentz Apostoli Királyunk, kegyelmesen el rendelni méltóztatott; hogy Kis-Asszony havának 20. napján, ugymint Szent István első Királyunk ditsö Ünnepén, eme Országunk fő Várassában pompás, és örök emlékezetü Maria Theresia Király-

*) „Articulus I. *In festo S. Regis nostri,* nisi arduo negotio Regni nostri ingruente vel infirmitate prohibiti fuerimus, *Albae tenemur solemnisare.*"

nénk' intézete szerént való Ájtatosság, ugyan azon első Apostoli Királyunk' mindeddig épen maradott szent jobb Kezének tiszteletére rendelt Processióval eggyütt tartattassék; e' pompás Ajtatosság és Processio következendő Rend szerént fog véghez vitettni:

1. Kis-Aszszony havának 19-kén ugy mint Szent István napja' elö-ünnepén délután öt órakor Sz. Zsigmond Templomában pompás Vesperák fognak tartattatni; a' melly napon ezen két szabad K. Város' minden Templomaiban estvéli hét órátul nyoltzig az öreg harang szózatja hirdetni fogja a' jövő nap dütsö ünneplését.

2. Emlétett Kis-Asszony hava 20-ikán, ugymint Sz. István önnön ünnepén ismét az öreg harang reggeli 4 órakor mindegygyik Templomban meg szólal, és egy óráig, az az ötig fog harangoztattni. Öt órakor valamennyi Templomokban kis szent Mise fog tartattni. A Pesti PP. Franciscanusoknál pedig azon kivül ötöd fél órakor is lészen egy kis sz.Mise. Egyébként a' többi Pesti Plebániákban és Templomokban az Isteni-Szolgálat rendje szokottkép meg marad.

Utóbb a' Budai Bold. Szüzi Menybevitele Templomába reggeli hat órakor szokott kis Mise, nyóltzkor pedig a' Processió' Elérkezése után a' Predikátziók fognak tartattatni, a' Templomban ugyan magyar, a' Kamarás-épület udvarán pediglen német nyelven, és ennek utánna tizenkét órakor ismét egy kis sz. Mise lészen.

Utóbb Sz. Zsigmond Udvari Templomában 5 órakor kis Mise, hatkor áldásos szent Mise, a' Processiónak pedig viszsza térése után, mintegy tizenkét óra felé, elvégezvén Sz. Ambrus *Te Deum laudamus* énekét, ismét egy kis szent Mise fog mondattattni. Ezentul délután 5 órakor pompás Vesperák lésznek, melylyek alatt, és annak utánna is egész hét óráig a' sz. Kéz köz tisztelet okául ki tétetik. Azon kivül egész Octava folytában regvel nyóltz órakor áldásos sz. Mise, délután pedig ötkor Lytaniák az Oltári Szentség alatt tartattatni fognak.

3. A' Budai külső Városbéli apró Iskolák' Ifjusága, melly a' Processióval nem fog járni, a' Boldog Aszszony Parochialis Temploma', és Ország épülete köztt meg állapodik; a' honnan el sem mozdul, valamig az egész Processió által nem mégyen.

4. A' Pesti Gymnasium, és K. Universitás tanuló Ifjusága, meg halgatván önnön Templomaiban az öt órai sz. Misét, tüstént Budának indul, olly iparkodással; hogy a' Plebánia Processióját meg elözze. A' Pesti egyébb Processió pedig, mellyhez a' Czéhek, szerzetes Rendek, és Nevendék Papság, többi hivekkel egygyüt Boldog Aszszony Menybevitele Templomába 5 órai Misére öszve gyülekeznek, Budai Várnak igyekezik, olly móddal, hogy Sz.

György Piatzán már hetedfél órakor meg jelenjen, és legottan a' Budai Tzéhekkel és Tanuló Ifjusággal, kik szintén ezen időre az emlétett Piatzon egybe gyülnek, azon renddel magát öszve kaptsolja, melly a' Processióban fog tartattni. Tudniillik hogy leg elöbb induljanak a' Pesti Tzéhek a' föstrázsaház felé, és ott az öket követö Budaiakkal öszvekaptsolván magokat, a' Processio kezdetét el várják. A' tanuló Ifjuság pedig a' Fegyverháznál, nem külömben az öszve gyültt Plebániák, és Szerzetesek a' Préposti Épület előtt fognak meg állapodni.

5. Az Udvari Sz. Zsigmond Templomából, mellyben a' T. N. Statusok és Rendek öszve gyülekeznek, fel emelvén a' Szent Kezet, 7 órakor utnak indul a' Processió, melly is mind a' két Város valamennyi harang' szózatja alatt az Urak utzáján mégyen, Boldog Aszszony Menybevitele Templomába. Innénd pedig vége lélén a' Predikátzióknak, és az énekes sz. Misének, viszsza indul a' Városháza piatzán és az Urak Utzájának egy részén keresztül, Sz. Zsigmond Templomába. Mégyen pedig illy sorral :

6. Mind a' két Város Tzéhei, Zászlóikkal eggyütt, már hetedfél órakor utnak indulván, elkezdik a' Processiót; Budaiak követvén a' Pestieket, és minekutánna Nagy Boldog Aszszony Plebania' Templomához el érkeznek, a' Templom felé, két részre osztódnak olly móddal, hogy egy részrül a' Budaiak, másik részrül pedig a' Pestiek egyenes rendet, avagy is Spaliert formállyanak, és a' Processio köztök járuljon bé a' Templomba. Ezeket követi

7. A' Budai nemzeti fö Iskola, a' Pesti Gymnasium, Budai Fö Gymnásium, és az Universitás tanuló Ifjusága, kik is a' Tzéhek után, valamint sorba mentenek, meg állapodnak.

8. A' Városi Dob' és Trombiták.

9. A' Szerzetes Rendek, Szent Kereszt alatt, ugymint az Irgalmas Barátok, PP. Serviták, Kaputzinusuk, Pesti és Budai Franciscanusok.

10. A' Plébaniák' Administratorai, és a' Plébánusok Assistentiajikkal együtt.

11. Mint a' két szab. K. Város külsö Tanátsossai, Tisztyei, és a' Pesti N. Magistratus.

12. T. N. Pest Vármegyének T. Magistratussa, más T. Karok és Rendek, és a' Fö-Méltóságu Törvényes, Kamarás, és Politikus Dicasteriumok' K. Tisztjei elegyelve.

13. Egy Sereg. Ts. Kir. Katonaság.

14. A' Templomi Chorus dobbal trombitával.

15. A' Pesti Nevendék Papság Rochetumba öltöztettve.

16. A' fel szenteltt Papság Rochetumokba stolával és Biretummal.

17. A' Szent Kezet Örzö Prépost Assistenseivel együtt.

18. Önnön a' Sz. Kéz, hat Diaconos által viseltettvén, mellynek oldalairól nyoltzan az Universitás nemes Ifjai közül égő fáklyákat fognak viselni.

19. A' fáklyakat viselők mellett mind a' két részrül környül veszi a' Szent Kezet, a' Budai N. Magistratus, eztet pedig ismét meg keréttik a' Magyar Polgár Katonaság' Tisztyei ki vont karddal, egy részrül a' Pestiek, másikrul a' Budaiak. A' Koronaőrző sereg pedig a' Sz. Kéz külsőbb oldalait foglalja el, az Őrző-Prépostul fogva, egész a' Pontificansig, és azt követő Uraságokig egy huzomban.

20. FF. TT. Kanonokok és más Prelatus Urak Rochetummal és Mozzettommal ékesétve, Assistensek, és maga a' Pontificans. Ennek pedig oldalárul mégyen a Királyi Universitás Magistratussa, Pedellussai 's jegygyeikkel együtt.

21. A' Fő-Méltóságu Dicasteriumok' Tanátsossai, Királyi Kamarás, Belső Tanátsos Urak, és egyébb Ország Nagygyai s Méltóságai.

22. A' Nemes, és nevezetes'bb Asszonyságok.

23. Egy Sereg Tsas. Kir. Katonaság.

24. A' többi akár melly rendü, és sorsu lakossai ezen két Városnak, valamint idegenek is, kik ezen Rendszabásba nem foglaltatnak, tisztességes renddel fogják követni a' Processiót, két részrül kisértvén azt eleitül egész végeig.

25. Ezen Rend fog tartattni a' Processió viszsza mentébe is; ugy a' Tzéhek is viszsza térvén Sz. Zsigmond Templomáig ismét a' többi Népséggel együtt két felé osztódnak, valamint Nagy Boldog-Aszszony Temploma előtt, és mind addig várakoznak, még az egész Processió közöttök által nem járult.

26. A' N. Budai Magistratus rendelése szerént a többi Népség két lépésnyire szüntelen távul fog maradni a' közepetten járulóktul, és egyébként is, hogy mindenütt rendtartás, tisztesség, és ájtatosság uralkodjék, hasznos rendelések fognak tétettni.

27. A' Tsasz. Kir. Katonaság pediglen, valamint a' Polgári is önnön Elöljáróik parantsolatja szerént bizonyos hellyeken meg fog jelenni, és minekutánna a' Processio Sz. Zsigmond Templomába viszsza tért, hármas puska lövéssel, a Bastyákon pedig ágyu durrogással fogja e' Nemzetünk bötsös Ünnepét ditsőiteni.

A 28-ik pontban végre a kocsikra és közlekedésre nézve állapittatott meg a szükséges rend.

Óhajtjuk, ne jöjjön soha idő, midőn e kegyeletes rendszabások megszegése miatt Magyarországnak és a magyar nemzetnek pirulnia, vagy az örök nemesisnél fogva bünhödnie kelljen.

I.

Magyar krónika.

A kereszténység s az alkotmányos rend megszilárdulásának kora.

I.

István fejedelem házassága Gizellával, az 1002-ben német királylyá lett Henrik bajor herczeg leányával, kezességül szolgált Europának, hogy a magyar nemzet, melytől oly sokat és sokáig szenvedett, a békét megtartandja s a többi keresztény népek családjába lépend; mert föltételül köttetett ki a házassági szerződésben, hogy István ne csak maga hű maradjon a keresztény valláshoz, hanem arra népét is megtéritse.

És valóban, magára a magyar népre nézve is szerencse volt, hogy István adott szavát oly buzgóan beváltotta, s hogy a nép is oly engedelmes lőn fejedelmének rendelete iránt, mely szerint mindenkinek meghagyatott, hogy az ősi vallás gyakorlatával felhagyván, magát keresztényé avattassa. Akkoron már valamenynyi európai nép keresztény volt, tán még csak az egy bessenyő nép kivételével, mely a Feketetenger éjszaknyugati részein tanyázott. A keresztény köztársaság, hitében buzgó, természeténél fogva sem türhetett pogány elemet a maga kebelében, kivált miután e pogány elem félszázadnál tovább ostora volt. Nemcsak a mély értelmü István maga világosan látta, hanem a józan eszü nép is szintugy érzette, hogy mulhatlanul ki kell engesztelődni Európa többi, keresztény népeivel. A kalandos rabló hadjáratok nemcsak azt eredményezték, mit azokban a magyarok fő czélul tüztek ki magoknak, hogy nevöket, fegyverhatalmokat a szomszéd népeknél félelmessé tegyék, s ennél fogva magokat az uj hon birtokában megszilárditsák; hanem miután a különben helyes tapintattal kezdett hadjáratokat kelletinél tovább üzték, egyszersmind gyülöletet is ébresztettek magok iránt a többi népekben. A gyülölet élénk boszuszomjjá vált, mihelyt megtört a magyar fegyverek varázsa s a hadi szerencse a németek zászlajához pártolt. Európa egyesült népeinek boszufegyverét pedig az örökös kalandjain számában megfogyott, szigoru fegyelmétől elszokott, egységében meglazult magyar nép alig verhette volna vissza több szerencsével, mint előtte két rokon nép, a hunnok és várkunok azt visszaverni nem voltak képesek. Meg kelle tehát engesztelnie Európát, mire azonban a béketartás még nem volt elég, hanem

mulhatatlanul szükségessé lett, a béke és szeretet vallásának fölvétele által szellemre, erkölcsre nézve azonosodni a keresztény Európa többi népeivel.

De mig a többség, a körülmények kényszerének eszélyesen hódolva, engedelmesen fogadta István rendeletét: a törzs- és nemzetség-fők egy része, talán azért is idegen a keresztény vallástól, mivel általa az országot német befolyás alá jutandónak, a nemzet szabadságát, függetlenségét veszélyezettnek hitte, mindjárt a rendelet kihirdetése után fellázadt az ifju fejedelem ellen. E nemzetségek a Dunán tul valának megtelepedve, mely részeken Németország szomszédsága miatt, legelőbb megkezdetett a térités. Ezek most Koppánynak, a tar Zirind fiának zászlai alatt sorakoztak, s „a velök nem tartók javait, helységeit pusztitani, a keresztény szolgák ellen kegyetlenkedni, a fejedelem hatalmával daczolni, tekintélye ellen gunyolódni kezdének.“

István, látván hogy e pártütés gyors elnyomásától függ mind a maga megmaradása fejedelmi székén, mind a kereszténység s evvel együtt nemzetének jövendője, azonnal összegyüjté a maga hiveit, kik közt számos bevándorlott idegen ur is találtatott fegyveres népével. És miután magát mintegy bizonyitványául annak, hogy mind magát, mind utódait, a jövendő fejedelmeket, a keresztény lovagok ismeretes három erényének követésére s gyakorlására kötelezi, Hunt és Pázmán lovagok által, európai módra lovaggá üttette, a Dunán átkelvén, a lázongókat megtámadta és szélylyelverte; Koppányt, a pártos vezért, Venczellin, wasserburgi gróf, ölte meg az ütközetben.

E győzedelem döntőleg határozott a kereszténység s evvel együtt az európai civilisatio felvételére nézve Magyarországon. Ezentul semmi nagyobb ellenzésre nem találván, István buzgóan hozzálátott népe megtéritéséhez. Nemcsak több papot és szerzetest hivott be az uj tanok hirdetésére; hirdette azokat maga is, maga válván apostolává a nemzet előkelőbb osztályának. Szent Mártonhegyén a még Gejzától épittetni kezdett kolostor hamar elkészült, és Sz. Adalbert, egykori tanitójának utóbb barátjának, Otrik, másként Asztrik apátnak kormánya alatt középpontjává lett a térités nagy munkájának.

És midőn ezt pár év leforgása alatt annyira előhaladottnak látta a buzgó fejedelem, hogy a teljes sükert már csak az időnek kellett megérlelni: a végső lépést is megtette, mely még arra kivántatott, hogy nemzetét keresztény népnek, országát keresztény országnak mondhassa. Püspökségeket alapitott, azok betöltésére alkalmas egyéneket választott, s Asztrik apátot Romába követül küldötte, hogy intézkedéseinek a kereszténység fejétől is, a pápától, eszközöljön ki megerősitést.

De valamint evvel a német püspököknek olyféle beavatkozását akarta meggátolni országában, minőt Piligrin passaui püspök nem régiben nagyon is igényelt: ugy ez nem egyedüli czélja volt Istvánnak, melyet római követsége által elérni óhajtott. Azon kor fogalmai szerint két főhatalom létezett a keresztény Európában, melynek egyike, az egyházi, a római pápa, másika, a világi, a római császár személyében öszpontosult. És mihelyt valamely nép, a keresztény vallásra térvén, a pápa egyházi főhatalmát maga fölött elismerte; a császárok is azonnal kiterjeszteni ügyekeztek reá világi fenhatóságukat. Igy történt ez egy századdal elébb Csehországban, mely azóta a császári birodalom részévé lett. Erre törekedett III. Otto császár az ujdon keresztényé lett Lengyelország tekintetében is. És semmi kétség, hogy Magyarországra nézve sem akart kivételt tenni, midőn, az egykoru merseburgi Ditmár tanusága szerint ösztönzé Istvánt, hogy fogadná el tőle a királyi czimet és koronát.

De István, bár mily buzgó különben a keresztény vallás iránt, melyben gyermekségétől fogva oktatta s nevelte őt az Olaszországból bevándorlott sanseverinói gróf Adeodat: az uj vallásért még sem akarta feláldozni nemzetének függetlenségét, helyesen itélvén, hogy ezt az a kereszténység kebelében is megőrizheti, s kivánja is megőrizni. A császártól tehát sem czimet, sem koronát nem akart elfogadni; hanem, minthogy ezeket, az uralkodó fogalmak szerint, a két főhatalom valamelyikétől kelle s lehete csak nyerni: a pápától kérte azokat, kinek egyházi főhatalma, melynek magát s keresztényé lett népét különben is önként alája vetette, semmi rövidségére nem lehetett országa, nemzete függetlenségének. Ennek kieszközlése volt tehát a követ másik feladata.

„Én csak apostoli vagyok, — kiálta fel II. Sylvester pápa, midőn Asztrik követsége tárgyát előadta — István pedig valóságos apostola nemzetének.“ Nemcsak a püspökségeket s kinevezett püspököket megerősitette tehát, hanem megadta a koronát is, mely az imént a lengyel herczeg számára készült, küldött ezenkivül a fejedelem apostolkodásának jelképéül egy ezüst kettős keresztet és egy magasztaló levelet, mely által a fejedelmet teljesen felhatalmazta szent buzgalmának sugallata szerint rendezni országa egyházi viszonyait.

II.

Épen az ezredik évet irták, midőn István magát Esztergamban, aug. 15-kén, uj püspökei által királylyá kenette s megkoronáztatta. De nemcsak e fényes ünnepély által lett ez év nevezetessé történelmünkben: azon alkotmányos politikai rendszer is, melyen a nemzeti szabadság századokon keresztül alapult és fej-

lett a legujabb korig, hihetöleg már ez évben nyerte eredetét. István az etelközi alkotmányos alapot, melyet a honkeresésre induló „hétmagyar“ öt pontban megállapitott, nem vetette el, hogy ujat emeljen helyébe : ő csak a régit fejtette ki s idomitotta át az egyeduraság fogalmai s követelései szerint. Az etelközi alkotmány, — ha az még is olyannak mondható — a hét törzs s azok vajdáinak szövetségén alapult, mely a fejedelemnek az egész nép fölött adott ugyan vezéri hatalmat; de a törzs belügyeinek igazgatását a vajdáknak tartá fenn. E nagy hatalom a törzsek vajdáinak kezében már is igen meglazitotta a nemzeti egységet, s a királyság mellett fenn nem állhatott többé a nélkül, hogy a magyar föld is oly tág kapcsolatu tartományokra szakadjon, minőkre politikai erejének kárával oszlott a német birodalom. Istvánnak most, hogy népének a keresztény vallásra téritését szerencsésen befejezhesse, s minden további, Koppányféle lázadásnak elejét vegye, a törzsfők hatalmát mulhatatlanul korlátolnia s a király kezében kellett központositania, minden ágaira nézve a kormányhatalmat az egész nemzet fölött. Ezt ő az által hajtá végre, hogy a nemzet felosztását a törzsek és nemzetségek szerint teljesen megszüntette, s a vármegyék szerint, melyek, bár más jelentéssel, már előbb is léteztek, intézte el. A vármegyék kormányára vár- vagy föispánokat nevezett, s azokat, minden tekintet nélkül a törzsfőkre, közvetlen a királyi hatalomtól tette függővé. Ezeknek kormánya alá vetette a vár védelmére rendelt fegyveres népet, melynek, e szolgálata dijául a vármegye területén földeket, bérbirtokot rendelt, apáról fiura szállót ugyan; de mindig a várszolgálat kötelezése alatt. Ezen osztályt várjobbágyoknak nevezik emlékeink. Ezek mellett létezett szinte a föispán hatósága alatt a városok lakossága, s a vidéki, jobbára a szolgákká lett benszülöttekből származott várnép, mely utóbbik a közte kiosztott várföldek termékének felét adó gyanánt köteles volt beszolgálni a várispánnak. Ezen adó harmada magáé a várispáné, két harmada a királyé volt.

A földeken, melyekre a honfoglalás idején a külön törzsek és nemzetségek megtelepedének, a birtokjog eddigelé nem egyeseké, hanem közösen az egész törzsé s nemzetségé volt. Most István személyes örökbirtokjogot adott minden egyesnek azon földre, melynek eddig tulajdonképen csak haszonvevője volt. Ezen intézkedés kapcsolatban az elsővel, véget vetett a törzsfők régi hatalmának. Ezen szabad birtokos osztály alkotta az utóbb ugy nevezett nemességet. Ezeknek kötelezettsége csak a honvédelem volt a király zászlója alatt; az egyháznak kiszolgáltatni kellett tizeden kivül semmi adót nem fizettek; a várispánnak csak a tized és némi pénzügyekre nézve voltak alája vetve; birájokat, minden megyében kettőt, magok közakarattal választották; főbirájok a

király maga volt, s annak a törvényszéken helyettese, a nádorispán s a királyi udvarbiró, kiből utóbb az országbiró nötte ki magát.

Azonban, midön ekként a törzsek és nemzetségek vajdáinak s fejeinek régi hatalmát megszüntette, egyáltalában nem zárta ki öket István a közdolgok igazgatásából, mire öket, az etelközi szövetség harmadik pontja félremagyarázhatlanul felhatalmazta. Egy országtanácsot alkotott maga körül, melynek végzései szerint kormányoztatnának a közügyek. E kormánytanács hozzájárultával, s valamelyes képviselet alapján szerkesztett s idönként kihirdetett nemzeti gyülés részvételével alkottattak a törvények is, melyeket az uj politikai szervezet s a keresztény hitvallás feltételével kifejlett uj viszonyok igényeltek.

Csak egy pár föbb pontját érintettük azon reformoknak, melyeket István, mióta királylyá lett, életbe léptetett: de ennyit említenünk, ugy hiszszük, elég arra, hogy olvasónk meggyözödjék, miképen az ország politikai organismusa nemcsak lényeges változáson ment keresztül, de nagy haladásnak, tökélyesbülésnek is örvendett. A clan-szerkezet laza formáit, melyek a nemzeti egységet már komolyan veszélyeztették, a monarchiai kormányzat központositott formái váltották fel, melyek mig egy részröl a fejedelmi hatalmat erösebbé, terjedtebbé, szilárdabbá tették, az önkormányzatnak is széles tért engedtek; s a törzsökfök önkényes hatalomgyakorlatának helyébe azon jogot emelték, mely a nemzet szinének, számára nézve nagy, elöbbkelö osztályának részvétet biztositott a törvények alkotásában s a közügyek igazgatásában; szóval egy kis számu, mindenható olygarchiának egy monarchico-aristocraticus kormányformát állitott helyébe; biztositván egyszersmind a szabad, személyes birtokjogot, melyet elébb teljesen kizárt a nemzetségi birtokjog minden haladást gátoló, communisticus intézménye.

III.

Valamint a keresztény hitvallás behozatala s terjesztése ellenhatást szült azokban, kik az ösi vallásról lemondani nem akartak : ugy már az elsö rendszabályok is, melyek a vajdák hatalmának korlátozására szolgáltak, felriasztották ezek féltékenységét. Gyula, Zombornak, a Konstantinápolyban megtért idösb Gyula testvérének fia, Töhötöm vajdának unokája, volt az elsö, ki az engedelmességet megtagadta. Ö Erdélyben, melyet csaknem függetlenül kormányzott, egyáltaljában nem akart hódolni az uj rendnek. István tehát 1003-ban haddal ment ellene, seregét megverte, magát nejével, Bua és Bukna fiaival egyetemben foglyává tette. A györedelmes király, ugy látszik, huzamosabban idözött Erdély-

ben. A keresztény hitvallást, az uj egyházi s polgári szerkezetet itt is megalapitotta. Gyula-Fehérváron, püspökséget alkotott; és miután a gazdag sóbányákat fejedelmi birtoknak nyilatkoztatta, a tartomány kormányát egy Zsolt nevü rokonára bizta.

Erdélyt ekként rendbe hozván, Gyula szövetségese, a bessenyő Keán, vagy, mint mások olvassák, Reán vezér ellen fordítá István a maga fegyvereit. Keán, Gyula legyőzetése után sem szünt meg Moldvából háborgatni Erdély határait. István tehát seregét a havasokon átvezetvén, a bessenyő fejedelmet ütközetre kényszeríté, melyben ez maga is életét vesztette, serege pedig szétszóratott.

Erdélyből a mai Nagy-Kunság felé vezette vissza győzedelmes hadait az ifju király; mert hirül vette, hogy azon bessenyők is, kik ott Taksony fejedelem korában megtelepittettek, vonakodnak fölvenni a keresztséget és simulni az uj rendhez. Megjelenése azonban és szigoru rendszabályai itt is hamar megtörték a szilaj nép ellenzését.

De még egy pártos fő maradt legyőzendő: Ochtum, a Gyula ivadéka, kit Árpád a maga fennhatóságának elismerése után meghagyott a maga fejedelemségében, a mai temesi bánságban. Ochtum gazdag fejedelem volt, kinek a buja tenyészetü bánsági térségen, tömérdek nyájai s ménesei tanyáztak. Ő az ó-hitü görög egyházhoz tartozott ugyan, de annak szabályait sem vette figyelembe, s egyebek közt kilencz felesége volt a krónika szerint. Tartván az erőteljes István hatalmától, a bolgárokkal szövetséget kötött s még a görög császár pártfogását is kikérte, szivesebben ismervén el a távol lakónak, mint a magyar királynak fennhatóságát, mely rá nézve elébb utóbb veszélyesnek mutatkozott. E szövetségben és pártfogásban bizva, nem sokára maga idézte fel a vihart, melytől el is sodortatott. Nem elégedvén meg avval, hogy a Tiszán és Maroson a járó-kelőktől vámot szedett, a királyi sóra is kinyujtá rabló kezét, mely Erdélyből a Maroson szállittatott, az ország belsejébe. István, erről értesülvén hadat fegyverzett fel ellene, vezérül Csanádot állitván annak élére, ki, előbb Ochtum alattvalója, vele viszályba keveredvén, nem rég menekült volt az élete ellen hányt cselek elől Istvánhoz. Csanád a Tiszán átkelvén, egy éjen Ochtumnak álomba merült táborára rohant, s azt megvervén, magát Ochtumot is megölte; fővárosát pedig Marosvárt, a tartománynyal együtt István hüségére esküdtette. És most a győzedelmes vezér lett a tartomány kormányzója; Marosvár pedig az ő nevéről Csanádnak kezdett neveztetni.

IV.

Gyula és Ochtum legyőzve, tartományaik közvetlen a királyi hatalom alá vetve levén, István urává lett az egész országnak. A függetlenségre törekvő két uron állitott szigoru példa megfélemlité a többi törzs- és nemzetségfőket, kiknek hatalmát az uj kormányzati rend, különösen a személyes birtokjog, a vármegyei felosztás, az uj rendi szerkezet, s a különféle, egyházi s világi elemekből alkotott királyi tanács már különben is igen meggyöngitette volt. És István most nyugottabban, királyi hatalmának egész tekintélyével és sulyával folytathatta nemzetének politikai, egyházi s erkölcsi átalakitását. Az éles értelmü, nagyszerü hivatását egész terjedelmében felfogó, egykori nevelője a sanseverinói gróf Adeodat által az európai müveltség szinvonalára emelt király teljes öntudattal járt el a nagy munkában, melyben a külföldről bevándorlott urakban s püspökeiben kétségkivül hü és értelmes tanácsosokra talált. A törvényekben, melyek Istvántól fennmaradtak, s melyeknek több pontja a karolingi császárok Capitularéira emlékeztetik az olvasót, számtalan nyomára akadunk a külbefolyásnak.

Azonban, bár emlékeink hallgatnak, kételkednünk arról sem lehet, hogy István nagyszerü reformjainak létesitése végett a nemzet előbbkelőit is többször meghivta országgyülésekre. E gyülések bizonyosan nem voltak olyanok, minőkké azok csak idő multával fejlettek ki, — ugy nevezett képviseleti gyülések; de hogy István a törzsek s nemzetségek fejeit maga körül gyakrabban öszszegyüjtse, velők tanácskozzék, reájok hasson, őket a reformok mulhatatlan szükségéről meggyőzze, egyszersmind pedig az uj hitvallásban is megerősitse, maga e reformok gyorsabb és biztosabb sikere kivánta. És azon körülmény, hogy az imént még oly hatalmas, a fejedelemtől majdnem független vajdákat és nemzetségfőket ezentul oly készséggel látjuk simulni az uj rendhez, hogy István uralkodása alatt többé semmi pártütés, semmi jelentékenyebb zavar nem támadt, kétségtelenné teszi, hogy a nem kevesbé bölcs, mint szent akaratu király valóban hódolt is nemzete jogos igényeinek. s az uj rend megalapitásában, az uj törvények alkotásában kellő részvételt engedett a nemzet főbbjeinek. Ezt bizonyitják végre István törvényeinek némely kifejezései, minő például ez: „megegyezésünket, helybenhagyásunkat adtuk az egész tanács kérelmére.“ (II, 2.)

Ezen gyülések tanácskozásainak s végzéseinek eredményei lettek aztán azon törvények, melyek Szent István két törvénykönyvének neveztetnek. E törvénykönyvek azonban koránt sem foglalják magokban mind azon törvényeket, melyek István

országlata alatt külön időkben alkottattak; s e két törvénykönyv, melyek csak a XII-dik században irattak össze e formában, melyben reánk jöttek, csak töredékeit foglalja magában István összes törvényeinek. E törvények, melyekben István a királyi hatalom teljességének birtokában tünik az olvasó elébe, részint az uj alkotmány egyes alapjait vetik meg, részint a közigazgatás gépezetét rendezik, részint szabályokat alkotnak, melyek szerint a népet kormányozni, a közélet előforduló eseteit elintézni, a bünöket, kihágásokat megtorlani kellend.

Mindenek felett a keresztény hitvallás uj ültetvényének ápolása s megszilárditása volt a nagy király gondjainak, munkásságának fö czélpontja, helyesen e vallás meggyökereztétől várván népének erkölcsi átalakulását. E végett összeköttetésbe lépett ő az akkori keresztény világ leghiresebb egyéniségeivel; meghallgatta véleményeiket egyháza rendezésének ügyében; tőlök kért ügyes, alkalmas egyéneket, kik apostoli munkáiban, a nép oktatásában, egyházak, kolostorok alapitásában segedelmére lennének. Igy, például, a világhirü Clugnyi monostornak mely az egész francziaországi szerzetes világ felett uralkodott, apátjával, Odolóval, több izben követséget váltott, neki ajándékokat küldött. Hasonló összeköttetésben volt a monte-cassinói apátsággal, melyből több szerzetest is hozatott be, kik által aztán egy ujdon alapitott monostort rendeztetett.

Egyházi alkotásai közt legkitünőbb volt a tiz püspökség, melyeket a keresztény hitvallás terjedése szerint, részben külön időkben alapitott meg, mindeniket gazdagon adományozván meg fekvő javakkal s a nép tizedadójával. Ezeken kivül Székesfejérvárott és Ó-Budán egy-egy káptalant, Szent-Márton hegyén, Pécsváradon, Szalaváron, Zoborhegyén Nyitra mellett, és Bakonybélben. apátságokat alapitott az akkoron legdivatosabb szerzet, a benczések számára; Veszprémben pedig görög apáczákat telepitett le. Az épitmények közt, melyeket István vallási czélokra emeltetett, szépségére nézve valamennyit felülmulta a székesvári templom, melynek falait mesteri metszvények, padolatát márvány ékesiték; és a szent-mártonhegyi monostor, melynek egy része, a szerzetben élő hagyomány szerint, maiglan daczol a fölötte lefolyt nyolcz század viszontagságaival.

Gondja volt a mindenre ügyelő nagy királynak arra is, hogy az elvénült s elhalt téritők, tanitók, papok és szerzetesek helyébe a honi fiatalságból ujak lépjenek. E végett a püspöki székhelyeken s a monostorokban iskolákat alapittatott, melyek seminariumaivá lennének az egyház ujabb szolgáinak, s egyszersmind a nemzet előbbkelő osztályára is sugárzanák ki az ismeretek, tudományok némi világát. Ő maga a kor divatos tudományában jártas

levén, ohajtá, hogy az uj nemzedék szine, az urak fiai, kiknek szellemétől függend nagy részben politikai s egyházi ültetvényének jövendő tenyészete, szinte megismerkedjenek a szellemi érdekekkel. És valóban a szekesfejérvári, veszprémi, pannonhegyi, és csanádi iskolában a papokká, szerzetesekké avatandók mellett urak fiai is neveltettek. „A nagyok és nemesek — ugymond emlékeink egyike a csanádi iskoláról — látván a nagy előmenetelt, saját gyermekeiket is átadták az iskola mestereinek, hogy a szelidebb tudományokban gyümölcsözzenek.“

István buzgalma, bőkezüsége azonban nem szoritkozott saját országára: a külföldön is számos alapitvány dicsőité az ő nevét. Rómában, Jeruzsalemben és Ravennában egy-egy klastrom, s mellette szálloda, hol a buzgó magyar zarándokok vendégszeretettel ápoltatnának, Istvánnak köszönte létezését. Legmeglepőbb azonban ezen alapitványai mellett, — mert felvilágosodott világnézletéről tesz tanuságot az, hogy még a Rómától elszakadt keleti egyházzal is éreztette királyi bőkezüségét, Konstantinápolyban is egy szép müvü templomot épittetvén. Országában is nemcsak türte az ó-hitet, mely kivált a legyőzött Ochtum tartományában volt elterjedve, hanem ápolta is azt, Veszprémben, mint már emlitők, klastromot épittetvén görög apáczáknak.

V.

A hirnév, melyet István magának nagy politikai s vallási reformjaiban tanusitott buzgalma, bölcsesége s erélye által szerzett, messze kihatott Európa legtávolabb tartományaiba. Bár ekkoron II. Henrik császárban, a vitézségéről Chrobri melléknévre érdemesitett lengyel Boleszlávban, Nagy-Kanutban stb. nevezetes egyéniségek ültek Európa országainak trónjain; de nem volt köztök egy is, kinek neve s tettei inkább magasztaltattak volna, mint Istvánunkéi. Hirneve számos kiváncsi urat csalt az országba, kik saját szemeikkel ohajták látni azon nagy fejedelmet, ki az imént még egész Európában rettegett harczias magyarokat inkább bölcsesége, eszélye, kegyessége, mint erőszakos rendszabályok által alakitotta át csöndes, vendégszerető keresztényekké. A királyi udvar menhelye lőn számos fejedelmi férfiunak, kiket a mostoha sors számüzött hazájokból. Bruno herczeg, II. Henrik király testvére, Edmund angol királynak Nagy-Kanuttól elüzött két fia, a pártosok elől futni kénytelen Kázmér lengyel király, több nagy rangu egyéniségekkel itt találtak szives vendégszeretetet; söt Edmund angol herczegnek István még leányai egyikét is nőül adta.

„Ezen időben, — ugymond egy egykoru krónikás — mind azok, kik Olasz-, Franczia- és Németországból az ur sirjához Jeru-

zsalembe zarándoklának . . . Magyarországon utaztak keresztül.“ Istvánnak nagy gondja volt e zarándokokra; kik hozzá mentek, mint testvéreket fogadta, ajándékokkal halmozta el; utjokat, merre mentek, teljes biztonságba helyezte. E zarándoklatok a sok közt nem egy jeles férfiut hoztak az országba. Ilyen vendége volt Istvánnak egyebek közt 1026-ban Wilmos angoulemi gróf, fényes kiséretével, melyhez a verduni és angoulemi apátokon kivül a világi urak és nemeseknek egy egész serege tartozott. István, a kronika szerint, mindnyáját szives vendégszeretettel fogadván, ajándékokkal gazdagitva, bocsátotta el hosszu zarándoklatukra.

Ezen sürü érintkezés a seregenkint átutazó zarándokokkal bizonyosan nem maradt hatás nélkül a magyar népre : ismeretköre, világnézlete szélesedett, erkölcsei szelidültek, ipara élénkült. De István még más hasznot is tudott kivonni e zarándoklatokból. Ezek több jeles egyházi ferfiut is hoztak az országba, kiket aztán itt marasztalván, munkatársaivá tett a keresztény egyház megalapitásában. Ily jó szerzemény volt egyebek közt a velenczei származásu Gellért szerzetes, kit a király aztán Imre fiának nevelőjévé, 1030-ban pedig csanádi püspökké tett.

Istvánnak egyik fő gondja volt hosszu országlata alatt, hogy a jó viszonyt szomszédjaival fenn —, országának méltóságát, függetlenségét mindenfelé tiszteletben tartassa. Ő maga is óvakodott könnyelmüleg megháboritani a külbékét, melyet oly szükségesnek látott nagyszerü alakitásainak sükerére. Ez volt kétségkivül oka, hogy bár a honfoglaláskor Horvátországot is meghóditotta a magyar fegyver, e tartományt, mely most részben Velenczének, részben a bizanczi császároknak hódolt, békében hagyta; fejdelmeivel kik a görög császár fennhatósága alatt kormányozták a belföldet, jó egyetértésben maradt. Épen egy horvát fejedelemnek, Crescimirnek leányát jegyezte el Imre fiának is nejévé. A Velenczével folytatott barátságos viszonyról tanuskodik az, hogy István a maga nővérét adta Urseolo Otto herczegnek nőül, kinek fia Péter utóbb magyar királylyá vált.

Ugyanezen békeszeretet mondatott le Istvánnal Morvaország azon részéről is, mely a 955-ki augsburgi ütközet után felszabadult a magyar fennhatóság alól. E földnek a cseheket leigázott Chrobny Boleszláv lett urává; s mig ő, különben is magyar nő férje, élt, nem háborgatta öt István annak birtokában; de Boleszláv halála után ujra kiterjesztette reá királyi hatalmát. És talán épen e föld miatt keveredett István háboruskodásba II. Konrád német királylyal, ki egyebekben sem folytatta az 1024-ben meghalt II. Henrik császár békés politikáját. A háboru 1029-ben tört ki. Konrád nagy sereggel jött az ország határaihoz, de oly derekasan felkészülve találta Istvánt a Duna, Lajta és Fertö között,

hogy miután a kérdésben forgó földet elfoglalta, s az ország határait a Fischa folyam mellett feldulta, ismét visszatakarodott. Az utóbb megkötött békében István lemondott a már hetven év elött elszakadt morva földről.

VI.

A folytonos munka, gond, fáradalom annyira fölemésztette a különben ötven és néhány évnél nem korosabb király életerejét, hogy miután az ország békéjét, — melynek épen ez okból hozta amaz áldozatot is, — helyreállitotta, a kormánytól visszavonulni s annak terhét a már 24 éves Imre herczeg vállaira akarta általtenni. István, érezvén testi-lelki elgyöngülését, nem akarta tulélni harminczhárom éves kormányának dicsőségét; de a végzet máskép rendelkezett: Imre, „szivének gyönyörüsége, a jövő nemzedék reménye“ — miként őt a gyöngéd atya hozzá intézett szózatában nevezi, — 1031-ki sept. 2-kán megszünt élni.

E csapás öregbité a bus király nyavalyáját; s testi fájdalmaihoz, melyek régi erélyétől mindinkább megfosztották, az epesztő aggodalom is csatlakozott trónutóda, az ország s a kereszténység uj ültetvényének jövendője iránt. Mert többi fimagzati már gyönge korukban elhaltak volt; Imre pedig, az egyetlen, kiben eddig az atyának minden öröme, a királynak minden reménye öszpontosult, bár nős volt, nagybátyjának II. Henrik császárnak példáját követve, a szüzesség dicsőségére vágyódván, mint a legenda mondja, „illetetlenül hagyta nejének szüzességét.“

Kit tegyen tehát országában az uj rend őrévé, a kereszténység fiatal csemetéjének ápolójává? E kérdés, e gond aggasztá most a jámbor királyt. Még négyen éltek Árpád férfiágán; unoka testvére, Vazul, és egy más unokatestvérének, szár Lászlónak fiai, Endre, Béla, és Levente. De Vazul kicsapongó erkölcsü volt, miért őt István vezeklés, javulás végett a zoborhegyi klastromba záratta. A más három fiatal herczeget tán a keresztény vallásban nem látta elég buzgónak a szent király. Habozásait nevelte még a királyné is, Gizella, ki a neki tán nem eléggé bókoló négy Árpádfit nem kedvelvén, azok mellöztével Pétert, Urseoli Otto velenczei herczeg s a király nővérének fiát akarta trónörökössé kitüzetni. Midőn Otto herczeg 1026-ban polgártársai által Konstantinápolyba számüzetett, tizenöt éves fia, Péter, nagybátyjának udvarában keresett menedéket. Unokaöcscsét a király utóbb testőrei hadnagyává tette. Gizella a sima, hizelgő ifjut inkább szerette, mint a nyers, büszke Árpádfiakat; a király halála után, özvegységében, nagyobb engedelmességet várt tőle, mint amazoktól, nagyobb befolyást remélt kormánya alatt; s ez okokból nem szünt

meg sürgetni királyi férjét, hogy öt jelölje ki utódává; és midőn Istvánt egyre habozni, söt mégis Vazul felé látná hajolni, Péterrel cselt szövén, elhatározta a szegény Vazult ugy megbénittatni, hogy alkalmatlanná váljon az országlásra. Bizodalmas emberök s tervök végrehajtója, Sebös a gyanutlan herczeg szemeit a zoborhegyi klastromban kiszúrta, füleibe ólmot öntött. A más három herczeg látván ezen udvari fondorlatokat, s a testi és lelki szenvedései miatt elcsigázott királynak erélytelenségét a bünös tett megfenyitésében, 1033-ban elébb Cseh-, majd Lengyelországba menekültek. Béla itt vitézsége által nem sokára a fejedelem leányát nyerte nöül; Endre és Levente pedig tovább bujdosván, többféle viszontagságok után az orosz fejedelemnél nyertek vendégszeretö fogadtatást.

István, kinek buját s nyavalyáját ezen események még inkább nevelték, s ki ezeknek sulya alatt jobbára ágyához szögezve, már csak árnyéka lett az elébb oly erélyes királynak, tovább nem ellenzé a térnek urává lett királyné akaratát, s Pétert utódává nevezte ki.

Ennyi bajok után még egy borzasztó merénylet is keserité István végnapjait. Péter ármánykodásából-e, mint némelyek állitják, bizonytalan, mert semmi emlék nem tanusitja, — egy nap estvéjén palotásainak egyike az ágyban fekvö király teremébe lép, hogy öt meggyilkolja. De a gondviselés nem engedé ily gonoszul elveszni az érdemteljes királyt. A gyilkos, midőn a király ágyához közeledněk, iszonyu szándékától megborzadva, a kardot földre ejti, s a hozzá e miatt kérdést intéző királynak lábaihoz borulva, kegyelemért eseng. István, nem sokáig élte tul e merényletet; 1038-ban, kinek oly buzgó tisztelöje volt, Nagyboldogasszony napján, a jobb életre szenderült. Korának legnagyobb fejedelme, egy középkori keresztény király valóságos példányképe, negyvenöt év mulva Imre fiával együtt a szentek sorába igtattatott. Jobb kezét, melylyel annyi áldást árasztott nemzetére, az enyészettöl is megkiméltet, máiglan szent ereklyéjeként tiszteli hálás nemzete.

VII.

A nagy király halálára következett nyolcz év történelme nem sok éldeletet nyujt a hazafias érzelmü olvasónak. A zsarnokság és bitorlás, a nemzeti megaláztatás és polgárháboru kora ez, melynek egy részében Péter, ki valamint aljas ármánynyal jutott a trónra, ugy aljas szenvedélyeknek szolgálva fertöztette meg azt, mig végre a nemzetárulás vészt hozott fejére; más részében Aba, a pártkirály, fárasztotta ki kegyetlensége s az ország jogainak sérelme által a nemzet türelmét; mind a ketten méltatlanok a trón-

ra, melyet bitoroltak, külháboruba és belzavavarokba bonyolitották, melyek szintugy veszélyeztették az ország függetlenségét, mint az elhunyt nagy király által alkotott politikai s egyházi intézményeket.

De ha éldeletet nem is, tanuságot eleget nyujt e nyolcz év történelme, szemünk elébe tüntetvén, hogy a bitorlásra és zsarnokságra alapitott trón sokáig fenn nem állhat, hogy a kormány, mely a közvéleménynyel daczol, a nemzeti érzetet mélyen sérti, tartós nem lehet; hogy a nemzet, mely függetlenségét, szabadságát méltókép szereti s becsüli, azt végre hatalmas ellenséggel szemközt is meg tudja menteni.

Péter kormányának első szakát önkény, zsarnokság, dőzsölés bélyegzi. Sebős, a Vazul megcsonkitója, s annak atyja és czinkosa, Buda, lőnek a magyarok közöl főtanácsosai. Maga, mint a krónika mondja, a magyar urakat megvetvén, a föld javait német és olasz udvaronczaival dőzsölve nyelte el; a várakat, főispánságokat s egyéb méltóságokat a magyaroktól elvevén, idegen kegyenczeinek adta, kik aztán kényök szerint zsarnokoskodtak a nemzet fölött. Maga is ledér, hiveinek mindennemü kicsapongást megengedett. A hol a királyi udvar járt, senki sem lehetett biztos neje s leánya tisztaságának megőrizhetéséről. Mindezek felett hálátlansággal is bélyegezte magát Gizella iránt, kinek trónját köszönheté : az alkalmatlan intőt, kinek az udvar élete nem tetszhetett, javaitól megfosztván, őrizet alá tétette. Végre elfogyott a nemzet türelme : Budát és Sebőst, annyi rosznak okozóit, érte mindenek előtt a nemzet boszuja; amazt a királyi udvarból kiragadván, összevagdalták, emezt kerékbe törték; a külföldi udvaronczok közöl is többeket megöltek; Péter maga gyors futással menekült Albert osztrák őrgrófhoz, ki testvérét birta feleségül.

A lázadók élén Sámuel ur állott, kit a hagyomány Sz. István sógorának és nádorispánnak mond s kegyességéről a nép Abának nevezett. A trón jogos örökösei, az Árpádfiak mind távol valának; s ő most pártja által magát kiáltatta ki királynak. Sokan, legtöbben az Árpádfiak után sóvárgának, de a körülmények nem engedték, hogy fej nélkül legyen az ország, midőn Péter Henrik császár lábaihoz borulva és sógora által is gyámolitva, gyors segedelemért könyörgött : türték tehát Abát azok is, kik bitorlónak tartották.

A nagyravágyó Henrik kapott az alkalmon, melynél fogva Magyarország ügyeibe avatkozhatik, és miután hirül vette, hogy Aba Németországra tört s egész Tulnig rablott és pusztitott, a Duna balpartján nagy sereggel jött az országra. Bár azonban Aba hadait a Vágnál és Garamnál visszanyomta, czélját még sem érheté; mert a magyarok megizenték neki, hogy Pétert semmi áron

nem akarják többé visszafogadni. Minthogy pedig a tél is korán beállott, seregét visszavezette. Aba most békeköveteket küldött a császárhoz; de mivel igéretei nem elégeltettek, Henrik 1043 nyarán, a Duna jobbpartján ismét betört s a Rábczáig hatott. Azonban itt kitünt, hogy nem annyira Péter ügye, mint saját haszna fekszik szivén a császárnak, — mert miután nagy ajándékok mellett azon igéretet vette Abától, kit a nemzet eléggé nem támogatott, hogy a Lajtától a Szárhegyig nyuló ország részt neki átengedi, a békében megegyezett.

Most azonban a nemzet részéről gyült meg Sámuel baja : az ország megcsonkitása a legtöbb urat elforditá töle. Aba daczolni akart a közvéleménynyel : alrendüeket emelt méltóságokra, ezekkel tanácskozott, az urakat kiktöl hatalmát félté, zsarnokilag üldözni kezdé a különben szelid természetü ember. Egy alkalommal ötven urat, kik a közügyekröl tanácskozni összegyültek, elfogatott s kihallgatás nélkül lefejeztetett. Mennél gyülöltebb, annál dühöngöbb lett a pártkirály, mi csak buktát sietteté. Sokan már Pétert is inkább óhajták, s Németországba futván, Henriket harmadszor is behivták. Aba az ütközettel együtt, melynek folytában hadának nagy része elpártolt, koronáját, majd életét is elvesztette; mert elfogatván, az ismét urrá lett Péter parancsára lefejeztetett.

Eben gubát cserélt a nemzet, vagy inkább azok, kik öt viszszahivták, — mert a nemzet nagyobb része állandólag az Árpádfiakat ohajtá. Aba csak egy országrészt, Péter az egész ország függetlenségét, áldozta fel uralkodási vágyának, Henrik császárnak, segedelméért, forma szerint hübéresévé esküvén. És most e meggyaláztatásért boszut kiáltva kelt fel az egész nemzet. Endréért, Szár-László fiáért azonnal követség ment Oroszországba. Péter, látván az átalános elpártolást ismét hübéruràhoz sietett, de a határszéleken elfogatván, miként egykor a szegény Vazult szeme világától megfosztotta, most ö vakittatott meg a szemért szemet kivánó nemzeti igazságtól. A megbukott, börtönében némelyek szerint nem sokára, mások szerint több évek mulva halt meg.

VIII.

Midön Endre, Levente öcscsével az országba megérkezett, sokan már nem elégedtek meg Péter megbuktatásával. A keresztény hitvallással sok külföldi jött az országba; ennek felvétele óta igényeltek a német császárok is befolyást az országra; e miatt lett Péter is királylyá, s támadtak, ha bár közvetve is a zavarok, miktöl az árpádiak s az ösi szokások és hagyományok uralma alatt ment maradt az ország. A nemzeti felkelés felébresztett minden

nemzeties szenvedélyt, s ennek hevében sokan fájdalommal szemlélték, hogy mig pogány őseik, ostora, félelme valának Európának, magok a keresztény vallás felvételének következtében kifejlett események alatt nemzeti függetlenségüket is majdnem elvesztették. E fölött az egyháznak fizetett tizedadó is sérté büszkeségöket, mely minden adózást szolgáinak tartott. És ez okokból inkább, mint gyülöletből a keresztény tanok iránt, egy párt, melynek élén, Vatha, Viska, s az erdélyi Gyulának még mindig konok fiai, Bua és Bukna, álltak, a kereszténységről lemondván, az ősi vallást kezdék gyakorlani, s annak helyreállitását Endrétől is fenyegetve követelték. Endre nem mert ellentállni, mert öcscse, Levente is hajlott az ősi hagyományokhoz. Szerencsére azonban, Levente a mozgalom főtámasza, rövid idő mulva, nem tudni, mi halállal meghalt, s Endre midőn magát néhány hónap mulva 1047-ben Székesfejérvárott megkoronáztatá, véget vethetett a templomok s más keresztény emlékek lerombolásának, s a papok és tizedszedők leöldöklésének, kik között Gellért, a tudós csanádi püspök is áldozatul esett.

A rend valamikép helyre állott; de a veszély az országtól, melynek hübéruri fenhatóságáról Henrik császár Endre kérlelései után sem akart lemondani, még nem volt elháritva; szerencse volt mindazáltal hogy a büszke császárt több évig más ügyek foglalkodtatták. Endrének ez alatt elég ideje lett késziilni a haza védelmére. Érezvén, hogy vezéri tehetséggel nem bir, a vitézségéről külföldön is nagy hirü Béla öcscsét hivta vissza Lengyelországból; az ország harmadát azonnal kormánya alá adta, halála esetén pedig, minthogy orosz nejétől figyermeke még nem volt, az egész országot reá hagyandó.

A háboru 1050-ben kezdődött némi csatározással a határszéleken; maga Henrik császár csak a következő év nyarán vezette be nagy seregét a nemzet leigázása vegett. A Dunán Gebhard regensburgi püspök, egy hajóhaddal, mely eleséget szállitott, uszott lefelé. A balparton Bretiszláv cseh herczeg; a Dunán tul maga a császár vezérkedett. De mindenütt kijátszá őt az ügyes Béla, ki majdnem vérontás nélkül nyert győzedelmet. A népet s marháját, merre a német had járt, az ország belsejébe hajtatá, s mit az magával el nem vihetett, megégetteté; a kutakat kövekkel hányatta be. Az éhség és szomjuság a dunai hajóhad felé kényszerité a császárt közeledni; de mire a Dunához ért, a hajóhad vezére, Béla cseles üzenetei által reászedve, már visszatért volt Németországba. Henrik serege, mely a körülötte száguldozó magyar ijászoktól is sokat szenvedett, látván, hogy a Dunáról sem nyerhet eleséget, kétségbeesve, éhségtől gyötretve, futott ki az országból. Az utánok eredt magyarok annyi fegyvert, kivált vértet találtak utjok-

ban, miket a futamlók elhánytak, hogy az e vidéken elnyuló hegyláncz azon időtől fogva Vértes-hegységnek neveztetett.

Endre, mint győző is ujra békét ajánlott; de a büszke császár boszutól égve, lemosni vágyott a kudarcz gyalázatát, s 1052-ben még nagyobb hajó- és fegyveres haddal özönlé el a határszéleket a Duna mentében. De most a határszéleknél beljebb csak behatni sem lön képes. Pozsony, melyet vivni kezdett, vitézül védte magát, s kitöréseiben megrontá ostromszereit. Béla pedig, ki hadával a Csalóközben állott, egy ügyes buvár által, kit a krónika Zotmundnak nevez, hajóit megfuratá, s eleséggel és embereivel együtt a hullámokba temetteté. A császár tehát ismét kénytelen lett kivonulni. A békealkudozás ezután magának IX. Leo pápának közbenjárása mellett kezdetett meg; de csak a következő évben köttetett meg a szerződés. Henrik lemondott minden fennhatósági igényeiről; Endre pedig a még Aba által átadott országrészt a Szárhegy és Lajta közt, hol a németek azóta Haimburg nevü várat is épitettek, engedte át örökre a birodalomnak.

A haza függetlensége kevés áldozattal s dicsőségesen meglön védve. III-dik Henrik pár év mulva meghalt, s hat éves fiától IV. Henriktől nem volt mit tartani; söt a császár özvegye még leányát, Zsófiát is eljegyezte Endre fiának. Béla herczeg, honosaitól dicsőitve, békében kormányozta, bátyja mellett, a maga osztályrészét, bár Endrének még a háboru alatt Salamon fia született, s igy ő nem igen várhatta magára szállani a koronát. De a gyermeknek 1058-ban történt megkoronáztatása következtében nem sokára felbomlott a testvéri béke. Hizelgő udvaronczok azt sugdosták a királynak, hogy Salamon megkoronáztatásakor, midőn az egyházi kar e szavakat éneklé: „uralkodjál véreid felett!“ a herczeg arcza elborult, s azóta ármányt forral Salamon ellen. Ez rágalom volt az egyenes lelkü Béla ellen; de mit Endre, e rágalom által tévutra vezetve gyanuból tett, annál inkább sérthette Bélát, mennél nagyobb hálával tartozott neki Endre az ország védelmeért, s mennél öszintébben adta a herczeg a koronára szerzett érdemeinek daczára is, megegyezését a mult évben Salamon megkoronáztatására. Endre egy ügyetlenül tervezett próbára vetette öcscse érzelmeit, szabad választására hagyván a koronát vagy a kardot, a királyság és a vezérség jelképét. Béla kikerülte a cselt, a kardot választván; de sebzett szivvel távozott az udvarból. És, mire elébb nem is gondolt, határozattá vált lelkében. Sógora fiához, Boleszláv lengyel fejedelemhez sietett, s onnan 1061-ben hadakkal tért vissza, melyek itthon számos hivei által szaporodván, vészt hoztak Endrére. Ő, miután Salamon fiát Németországba vitette, s német segédhadakkal erősödött, elejébe sietett Bélának; de megveretvén, a futásban lováról leesett, s agyongázoltatott.

IX.

A fejedelmek viszálkodásai után ismét a nép kerül szőnyegre. Béla a győzedelem után Székesfejérvárra ment magát megkoronáztatni. Ez alkalomra-e, vagy később, bizonytalan, az ország nagyobb községeiből két-két férfiut rendelt fel, hogy velök tanácskozván, a mindenféle zavart és visszaélést, mik az István király halálát követett viszályok s háboruságokban elhatalmaztak, megszüntesse, s a körülmények igényei szerint alkalmas rendszabályokat alkosson. A nép Endrét, ki a kereszténységet oly szigorral helyreállitotta, a Péter alatt szedett adót is megint behozta, s végső éveiben nagyon is szitani látszott Németoszág felé, nem kedvelte. Annál inkább magasztalta most Bélát, ki nemcsak hadi dicsősége miatt fénykörben tünt fel előtte; hanem ama szokatlan adót mindjárt kormányra léptekor eltörülvén, a közkivánságot is megelőzte; mérsékeltsége által pedig, melynél fogva az Endrét követőknek átalános bocsánatot hirdetett, s még azoknak javait is megkimélte, kik Salamonnal Németországba távoztak, minden pártot kiengesztelt. A nép ezek után, ugy látszik, azon reménynyel is kecsegtette magát, hogy ő, Levente öcscsének nyomdokait követve, az ősi vallás szertartásai iránt engedékeny leend. És a kitüzött napra, a községek követeivel tömérdek népsokaság gyült össze Fejérvár körül, az atyja szomoru példáján nem okult Jánosnak, Vatha fiának vezetése alatt, hangosan követelve a királytól, állitanák helyre az ősi hagyományok szertartásait. De Béla a nép helytelen kivánságai irányában szintoly rendületlen jellemet tanusitott, mint a milyen méltányossággal előzte meg annak az adók eltörlését illető kivánságát. Kiüzeni, hogy harmad napon adand választ, addig az urakkal, kik vele a várban voltak, tanácskozik. Ez idő alatt pedig a környékbeli vár-katonaságot összegyüjtvén, a népet harmad napon, midőn követeléseit megujitá s okos szóra nem hajtott, szélylyel üzi, s kolomposait elfogatván szintoly gyorsan, mint eszélyesen lecsillapitja a könnyen veszélyessé válhatott zajlongást. Ez volt utolsó támadási kisérlete az eltörlött pogányságnak a kereszténység ellen. De hogy a kedélyekben a hajlam az ősi vallás iránt még azután is sokakban fennmaradt, s csak a következő nemzedékekben fojtathatott el végkép, igen természetes. A ligetekben titkon végrehajtott pogány áldozatok és szertartások ellen még Lászlónak és Kálmánnak is kellett törvényeket alkotniok.

De a nép e hibás lépése koránt sem ragadta a kormányra termett királyt tulzott rendszabályokra; söt annál buzgóbban gondoskodott arról, hogy a nép anyagi érdekei javulván, maga hasznos foglalkodásokhoz szokván, boldogabb s igy nyugodtabb

legyen. E végett a népet állandóbb lakhelyekhez, a föld szorgalmasabb miveléséhez kezdé szoktatni; az ipar és kereskedés emelése végett a vásárokat szaporitá, azok napját vasárnapról szombatra tette át; szabályozta a mérlegeket, s a kereskedést, mely jobbára csere által üzetett, megkönnyitendő, több ezüst pénzt veretett, s annak értékét akként szabályozta, hogy negyven tegyen egy bizanti aranyat. Az ország alatta, mond a krónika, mindenben bővelkedett, gazdagodott.

Kár, hogy a derék fejedelem hosszabb ideig nem ápolhatta az országot. Két évi országlata után, midőn az ország nagyaival Dömösön tanácskoznék, az alatta összeroskadt trón oly veszélyesen megsértette, hogy rövid idő mulva 1063-ban megszünt élni.

De a jeles apának erényei még nagyobb mértékben megvoltak dicső fiaiban, kiknek tettei történelmünk egyik legfényesebb lapját foglalják el. Gejza, László és Lambert inkább szerették hazájokat, mint a hatalmat; s nehogy Salamon Németországból a trón miatt háboruba keverje a hazát, atyjok halála után kiüzenték neki, hogy készek őt királyokul elismerni, megelégedvén az ország harmadával, melyet már atyjok is birt Endre életében. Salamon tehát azonnal bejött a vele körülbelül egykoru császár kiséretében, s a koronát másodszor is fejére tétette.

X.

A tizenkét éves Salamonnak első tette a trónon hálátlanság volt nagybátyjai iránt. A trónt természetesen azok környezték, kik elébb Endréhez csatlakoztak Béla ellen, s mint elébb ezt, ugy most jobbára fiait is gyülölték, — az egy hazafias, becsületes lelkü Ernyein kivül, többnyire önző, ravasz, viszálykodó rosz jellemü férfiak. Valamennyi közt, valamint hatalmára, befolyására nézve a gyermek királynál, első, ugy indulatára nézve is a herczegek iránt legellenségesebb volt a nagyravágyó, fényt, kincset, hatalmat szomjazó Vid, ivadéka a Péter alatt Sváborszägból beköltözött Guthkelednek. Salamon, kivált ennek ösztönzéseire nem akará megtartani a szerződést, mely szerint nagybátyjait az ország harmad része illette. De ezek valamint tiszteletben tarták más jogát, ugy a magokét sem engedék sértetni, s rokonukhoz, Boleszláv lengyel királyhoz siettek, tőle segedelmet kérni; miben czélt érvén, 1064-ben sereggel jöttek vissza az országba. Azonban Dezső, a tekintélyes győri püspök még idején eszére hozta az elcsábitott ifju királyt: a béke megköttetett, a herczegek behelyeztettek birtokukba.

Dezső püspöknek nemcsak a békét sikerült helyreállitani, hanem, ugy látszik, az irigy, gyülölködő Videt is eltávolitani a ki-

rály környezetéből s a böcsületes Ernyeit helyezni a kormány élére, mert azontul a béke kilencz évig háborittatlan maradt a rokonok között. És e körülmény magának Salamonnak vált legnagyobb hasznára; mert koronájára ez idő alatt számos babért tűzött a herczegek hősi vitézsége. Mig ő nagybátyjai bölcs tanácsaira hallgatott, gyarapodott az ország belső jólléte; növekedett fénye és tekintélye a külföldön, s egy ellenség sem bánthatta azt büntetlenül. Ellenség pedig több támadt ez évek folytában.

Mindjárt 1065-ben szükség volt a herczegek vitéz karjára. Nővérük Ilona férjét, Zvoinimir horvát fejedelmet, Berthold karantani márkgróf háborgatta birtokaiban. Ő segedelmet kért és nyert: Gejza herczeg a karantánokat legyőzte. Majd a csehek kezdének rabolni az éjszak-nyugati részeken; s ezek is véres fejjel futottak ki, a kik még futhattak, az országból. 1070-ben egy nem várt csapás érte az ország keleti határait. Uz vagy Kun népség, Ozul vezérök alatt Moldvából az országba tört, Biharig, Szatmárig rablott, pusztitott, égetett. Már zsákmánynyal s foglyokkal megrakodva, hazatérőben valának, midőn a király, nagybátyjaitól környezve Dobokára elejökbe siet s utjokat állja. A vad csorda, megpillantván a magyar hadat a meredek Cserhalomra vonul, ott várandó be a támadást. S nem is késnek avval a király és a herczegek, Salamon ifju tüzétől elragadtatva a meredeknek vágtat; az eszélyesebb Gejza egy lejtőn nyomul előre, s mind a ketten keményen szorongatják a hegy csucsa felé a megfélemlett ellenséget. De a dicsőség babéra leginkább Lászlót illette. Ő a kettő közt tör utat a hegyre sulyos harczbárdjával; egymásután négyen esnek el halálos csapásai alatt; az ötödiktől maga vesz sebet, de mely — ugymond a krónika — csodálatosan mindjárt begyógyul. Az ellenség mindenfelől körülfogva, majdnem egészen levágatott, s csak kevesen futhattak el gyors lovaikon. Ezek közül egyik egy szép nőt visz nyeregkápáján. László meglátja őt; azt véli, hogy az a nagyváradi püspöknek, barátjának leánya, s utána iramodik; de fáradt ménje nem érheti el a rablót. „Kapaszkodjál övébe hugom — mond a leánynak — s rántsd le őt magaddal együtt." A nő szót fogad; s a rabló halva terül el László csapása alatt.

A bessenyők is többször háborgatták Oláhországból az ország déli részeit. Nikétasz a görög császár helytartója s Bolgárfejérvár, melyet utóbb Nándorfejérvárnak, még később Belgrádnak neveztek, parancsnoka, hogy tőlök a maga tartományát megóvja, s prédájokban osztozzék, nemcsak türte, de segitette is a rablókat. Igy történt 1072-ben is. A király tehát a herczegekkel megbüntetni ment a rosz szomszédokat. A bessenyőket a Száván keresztül üzvén, Bolgárfejérvárat fogja a magyar sereg ostrom alá.

De bár jeles vivó szereket alkalmazott a herczegek leleményes esze a falak alá; még a harmadik holnapban is csak az által juthatott az erős város birtokukba, hogy egy magyar fogoly leány egy éjen a várost több helyt felgyujtotta. A fellegvárba szorult Nikétasz látta, hogy hasztalan a további ellentállás, és szabad elköltözés feltétele alatt kaput nyitván, Gejza herczeg védelme alá helyezte magát seregével. Ez mélyen sérté a büszke Salamont; de majd több ok is támadt a viszályra. Vid ismét betolakodott a király kegyébe, s ujra szitogatta a lángot. A városban tömérdek martalék esett a győzők kezébe; s midőn ez felosztatnék, a király, Vid ösztönzéseire, Nikétasz hadát is foglyokul kivánja felosztatni. Gejza az adott szóra hivatkozik s a görög hadat szabadon bocsátja; mit Salamon, Vid tanácsára, avval boszul meg, hogy a herczegeket illető martalék egy részét másnak adja. A herczegek, a béke kedvéért, türik a sérelmet; de a békét még sem tarthatják fenn sokáig.

Michael Ducas görög császár értesülvén Géjza nagylelküségéről, a következő évben követséggel s becses ajándékokkal ezek közt egy koronával tisztelé meg a herczeget. „Nem látod-e, uram király, — mondá ennek hallatára Vid a királynak, — hogy Gejza a király a külföld szemében; s lévén már koronája, veszélyben forog a magadé.“ A szikra gyujtott; de a lángot még sikerült egy időre elfojtani a püspököknek. Boszusan vette ezt az álnok Vid, és nem szünt meg bujtogatni az ingatag, könnyen hivő királyt. „Két éles kard nem férhet meg egy hüvelyben — sugdosá neki, két király nem lehet egy országban.“ — A gyanutól kinzott Salamon cseleket kezde hányni nagybátyjai élete ellen; s a viszály kitört. Gejza hadat szedett herczegségében, testvérei sógorukhoz, Otto morva herczeghez siettek segélyhadért. De Salamon nem várja be ezek megérkeztét, kivált miután egy német had korán segedelmére jött, Vid pedig két várispánt Gejza táborában nagy igéretekkel árulásra csábitott. Gejzának különben sokkal gyöngébb hada tehát, miután Petrud és Bikás az ütközet alatt töle elpártoltak, megveretett. De már utban volt László a morvákkal, s nevének varázsa az urak közül is többeket vitt táborába, midőn Gejza hadával egyesült. — Ernyei könynyes szemekkel kérte még egyszer Salamont, kimélje a magyar vért, béküljön meg a herczegekkel. De a nyert győzedelmétől és seregének kétszeres számában elbizakodott király inkább hallgat Vidre s Mogyoródnál, Pest közelében, táborba szállva, várja be a herczegeket. Egy véres harcz után, mely naphosszanta zajlott, a győzedelem a herczegeké. A becsületes Ernyei, a gonosz Vid, számtalan másokkal halva maradtak a harczmezőn; Salamon a vitézségéről hires Bátor Opos által megmentve, Mosonyba fut, s onnan nem sokára Német-

országba utazik, hogy sógorát IV. Henriket, kinek az országot fenhatósága alá adni igérte, segélynyujtásra birja.

A császárt, ki atyja példája után, rég vágyott Magyarország ügyeibe avatkozni, megnyerte ugyan a könnyelmü Salamon; de annál több szivet vesztett az országban, midőn Henrik, még a nyáron (1074-ben) bejött s közhirré lett a segély nemzetgyalázó dija. A herczegek apjoknak a III. Henrik ellen oly sükeresen folytatott táborozási modorát követték, népet, marhát eltakaritván, s minden egyebet elégetvén az ellenség előtt. És Henriket az éhség, alighogy bejött máris kikergette az országból; s nem is érzett többé kedvet, bemártani magát a magyar ügyekbe. Utóbb aztán a pápa, a hatalmas VII. Gergely ótalmáért esedezett az országavesztett király; de mind hasztalan : a mit nyert egy feddő levél volt, hogy Magyarországot, melyet, szerinte, István király Sz. Péter védelme s az apostoli szék fenhatósága alá helyezett, a császárnak merte hübérül felajánlani.

Salamon ezentul jobbára Pozsonyban tartózkodott. A királyi trónt az ország nagyainak s magának László herczegnek nem szünő unszolásaira, Gejza foglalta el, 1075-ben magát meg is koronáztatván. De bár engedett is e kérelmeknek, a trónon nem érzett nyugtot a gyöngéd lelkiismeretü Gejza, s visszaadni óhajtá azt Salamonnak. És már értekeződni is kezdett evvel, midőn 1077-ben minden földi gondtól fölmenté a halál.

XI.

Az ország nagyai most Lászlót, a nemzet kedvenczét és dicsőségét hivták meg a trónra; de ő is csak azon feltétel alatt engedett a közkivánatnak, ha a pápa, kit Salamon nem szünt meg oltalmáért ostromolni, eláll ennek pártolásától, s maga Salamon is lemond az országról. Az egyházi s világi urak, kik az ingatag ifjut egyátaljában nem akarták többé magok fölébe helyezni, mind a kettőn nagy buzgalommal müködtek. A pápa megis egyezett nem sokára; de a hatalomtól könnyen megválni nem tudó Salamont csak negyed év mulva lehetett oly szerződésre birni, hogy az országot Lászlónak engedvén, maga a királyi czimmel s rangjához illő jövedelemmel elégedjék meg. S igy László csak 1081-ben koronáztatta meg magát.

De Salamon nem tudta megszokni a hatalom elvesztét s László élete ellen tört, miért ez őt Visegrádon, a máiglan róla nevezett tágas toronyba záratta. 1083-ban ünnepet tartott a nemzet : István király és Imre herczeg tetemei sirjokból felvétettek, magok az egyház által szenteknek nyilvánittattak. A papság kérelmére László a foglyot is szabadon bocsátá e nemzeti ünnepen.

Salamon, kinek lelkét még egyre kinzá a hatalomvágy, szabadságát visszanyervén, csak hamar Németországba szökött; midőn pedig ott a császárt s a pápát segélynyujtásra nem birhatná, söt már nejének sem kellene többé, a kunokhoz bujdosott, azokat ingerlé, magával az országba törniök. Nyert is ott némi hadat; de miután vele Ungvárnál kudarczot vallott, ismét tovább, a bessenyökhöz bujdokolt, hol aztán egy harczban a görögök ellen el is veszett.

A nemzet nem hijába óhajtá annyira Lászlót királyául. Ő dicsősége lett a trónnak, gyarapitója az országnak, boldogitója nemzetének. Nem ereszkedhetünk itt, mert hosszadalmasak lennénk, annak elbeszélésébe, miként óvta meg VII. Gergely pápa követelései ellen is az ország függetlenségét : s csak dióhéjba szoritva érinthetjük egyéb dicsö tetteit is.

Zvoinimirnak 1089-ben történt halála után fejetlenség áradt el Horvátországban. Az özvegy királyné, Ilona, László nővére, bátyját szólitá segedelmére, mit ez annyival kevesbbé késett megvinni, minthogy Horvátország, már Árpád alatt magyar tartománynyá hódolt; s bár utóbb időnként, midőn a magyarok másfelé valának elfoglalva, függetlenné tette is magát, jogáról a magyar korona le nem mondott; söt épen e jog fenntartása mellett engedte Béla még a Száva és Dráva közti tartományt is, melyet leánya kezével nászajándokul adott, hozzá kapcsoltatni a tulajdonkép ugy nevezett Horvátországhoz. Most tehát, a fejedelmi ház kihalván, László ismét birtokába venni ment a tartományt, elhatározva levén, azt ezentul szorosabban összekapcsolni az anyaországgal. Igy óhajták ezt a horvát urak egy része is, kik attól tartának, hogy különben Velencze s a görög császár osztozik országukon. De ez alkalommal nem fejezhette be László az egész tartomány ujból meghóditását. Mert miután némely csapatokat, kik tervét ellenzették, szétszórt, hirül veszi, hogy a kunoknak és bessenyőknek egy uj raja tört be birodalma keleti részein, s dulva, rabolva pusztitja országát. Gejza fiát, Álmos herczeget tehát a tartomány kormányán hátrahagyván, seregének javával sebes utakban az ellenségre indul. Nagy martalékkal terhelve, visszamenőben, a Temes vizénél találja őket a király, s egy véres harczban részöket leöli, részöket elfogja. De ennél még nagyobb leczkét is akart adni László a rabló népnek, mely kevés évek folytában már többször háborgatta az országot Seregeit tehát, hihetőleg a mai Vaskapunál, Oláhországba vezetvén, a bessenyőket saját fészkeikben kereste föl, seregöket megverte, fejedelmöket Ákost, párviadalban megölte. Bessenyőktől, kunoktól ezentul sok időre biztonságban volt az ország.

Ez volt az utolsó háboruja Lászlónak a haza védelmében;

mert azt többé nem háborgatta ellenség. De pár év mulva viselt még egyet az oroszokkal, rokonának a lengyel Vladislávnak érdekében, ki öt segitségül hivta. E hadjárat eredménye az lett, hogy Galiczia és Lodomeria fejedelme magát a magyar korona fenhatósága alá vetette.

Nemcsak a hadban dicsö, a béke müveiben is nagy volt László király. Ő a hiányokat, melyek az országlása elötti viszályokban támadtak, s a szükséges reformokat, melyek a haladó kor igényei szerint kifejlettek, bölcsen fedezte s létrehozta a szabolcsi s egyéb országgyüléseken alkotott három törvénykönyvében. E törvények, az egyház s a köz jóllét iránti buzgalomnak szintugy mint mély belátásának tanui, népének vallási s polgári állapotát egyaránt tárgyalják; szabályokat hoznak az egyházi élet, a polgári foglalkodások, ipar és kereskedelem rendezésére, a köz csend és vagyonbiztosság szilárditására, az erkölcsök szeliditésére; kemény büntetéseket szabnak kivált a belzavarok alatt elhatalmazott orzások s rablásokra.

Az egyház is több alapitványokat köszönhetett vallási buzgalmának s bökezüségének. A nagyváradi püspökséget, a kolozsmonostori apátságot, a veszprémi káptalant gazdag adományokkal látta el, a Sz. István enyészetlenül talált jobbjának örzésére rendelt szent-jóbi és a sümegi apátságokat, Tót- és Horvátország visszafoglalása után pedig a zágrábi püspökséget ujból alapitá meg.

Emlitésre méltó az is, hogy e visszafoglalt tartományokban a magyar közigazgatási intézményeket s a magyar törvényeket is életbe léptetvén, e tartományokat szorosabban összekapcsolta az anyaországgal.

Bölcseségének és vitézségének, magas vezéri tulajdonainak és keresztény lovagias szellemének hire oly csodálat és tisztelet tárgyává tette öt, hogy midön az 1094-ben Piacenzában tartott közönséges egyházi gyülés Európa fejedelmeit a szent sir visszafoglalása végett keresztes háborura szólitaná: ezek közakarattal a magasztos lelkü Lászlót választották a kereszthad fövezérévé. A vallásos buzgalmu király örömmel fogadta el a magas hivatást; de azt már nem teljesitheté, mert néhány hónappal utóbb megszünt élni. A magyar nép sokáig gyászolta a hadban és békében egyaránt nagy, kegyes és igazságos fejedelmet, kit a világ a *Nagy* melléknévvel tisztelne, ha az egyház *Szentnek* nem nevezett volna.

XII.

Lászlónak nem volt fimagzata, s megürült trónját Kálmán, Géjza királynak idösebb fia foglalta el, kit jártassága miatt az egyházi s világi tudományokban Könyves-Kálmánnak nevezett el

a nép. Őt ifjuságában papi pályára neveltette királyi nagybátyja, hogy a külsőleg deliebb öcsesének, Álmosnak hagyhassa a koronát; de miután e pályára oly kevés hajlamot mutatna, hogy azt elkerülendő titkon Lengyelországba távoznék, kényszeriteni nem akarta őt tovább a méltányos nagybátya. És valóban kár volt volna, ha a testileg ugyan szebb, de lélekre, jellemre vele nem mérközhető Álmos foglalja el a trónon helyét; mert Kálmán egyike lön a királyi szék diszeinek.

Országlásának mindjárt első éve tanuságot tesz, ugy az ő uralkodásra termett erejéről, mint Álmos herczeg gyöngeségéről. Alig futott László halálának hire, s egy Péter nevü zupán már is fellázadt Horvátországban. Álmos, ellentállni képtelen, bátyját hivá segitségül. Ez inyére volt Kálmánnak; mert miután Pétert legyőzte, a zavart lecsöndesitette, alkalmat nyert vissza foglalni a tenger melléki Horvátországot is, miben Lászlót más gondok gátolták volt. És mióta a király a tengert megpillantotta egy nagy eszme támadt láng lelkében, melynek valósitását azontul élet feladatul tüzte ki, s melynek létesitésére őt mindannyiszor visszatérni szemléljük, valahányszor kormányának egyéb gondjai engedték; ezen eszme, e nagy feladat nem kevesebb volt, mint még Dalmátországot is meghódoltatni, s a magyar birodalmat tengeri hatalommá emelni. Ezen eszme, e czél adott ezután irányt összes politikájának. De ettől most egy nagy fontosságu esemény hivta őt vissza az anyaországba.

Az 1094-ben elhatározott keresztes háboru, ugy látszik, legalább egy részben Lászlónak, a megválasztott fővezérnek halála miatt, nem jött létre a következő esztendőben. II. Orbán pápa tehát egy ujabb zsinatot tartott Clermontban, s átokkal fenyegeté mindazokat, kik a palestinai hadjáratot tovább is késleltetnék. És most, szent rajongástól ihletve az egész nyugat mozgásba jött; tömérdek sokaság ragadt mindenfelé fegyvert s tüzte ruhájára a keresztet, hogy Krisztus sirjához zarándokolván, azt kivivja a pogányok kezéből. A fejedelmek, kik elébb László királyt választották fővezérökké, most Kálmánt is felszólitották; de az ő hidegen fontoló eszét nem ragadta meg a rajongás ihlettsége; ő az imént emlitett nagy czél valósitásával foglalkodott, s a felhivásra tagadólag válaszolt.

A vándor népekhez hasonló keresztes seregek már 1096 tavaszán utra keltek, Magyarországon menendők keresztül. Az első huszonhárom ezernyi franczia had vezére Gauthier Walter az ország határaihoz érkezvén, engedelmet kért az átmenetre. Kálmán azt megadta neki, föltételezve, hogy fegyelmet tart hadában. A föltétel megis tartatott Zimonyig; de itt néhány maradozó garázdálkodott, s Guz várispán elszedte tölök fegyvereiket, melyeket

aztán intö jelül a jövendö csapatoknak, elég botorul, a várfalakra tüzetett. A második sereget, számra negyven ezeret, a zarándoklatairól elhirült Amiensi Péter vezette. Ez is türhető rendben haladt keresztül az országon; de midőn Zimony falain az elkobzott fegyvereket megpillantá, neki dühödve rohant a városra, azt feldulta, lakosságának nagy részét felkonczolta. Pár hetek mulva ujjabban két sereg jelentkezett a határokon, melyek egyikét bizonyos Folkmár másikát Gottschalk pap vezette. Bár öket kicsapongásaik hire megelözte, a türelmes király mégis megengedte nekik az átmenetet, keményen kikötvén a rendtartást. De már ezek nem váltották be szavokat; rablással, gyilkolással fertöztették meg czéljok jelét, a szent keresztet; s Kálmán kénytelen lön öket egyegy véres harcz után visszaüzni a határokon. Jött azonban az ötödik sereg is, nagyobb minden eddig átköltözöttnél, számára közel a kétszázezerhez, mindenféle gyülevész nép, melyet Emico gróf vezérlett. De ezeknek már annál jogosabban megtagadta az országán való átmenet engedelmét Kálmán, minthogy borzasztó féktelenségeik hire megelözte jöttöket. A kereszt bajnokai tehát dühösségre gerjedve, fegyverrel akarták azt kieröszakolni, s Ovárt vivni kezdék, melyet Kálmán maga védelmezett néhány szomszéd vár katonaságával. A falak nem sokára roskadoztak a töménytelen sokaság eröfeszitése miatt, s néhol már alig védhető rések tátongának. „Győzni kell vagy halni!“ kiálta fel Kálmán, s oly hatalommal tör ki a diadalában már-már biztos ellenségre, hogy ezt, sokasága daczára, egy megmagyarázhatatlan ijedség lepi meg, s ki merre tud, futásnak ered, a határokig üzetve Kálmán hadától. Még egy hatodik majdnem százezernyi sereg is érkezett azon évben a határokhoz, Bouillon Gottfried herczeg vezérlete alatt. A herczeg nemcsak átmeneti engedelmet kér követei által a királytól, de okát is tudakolja Emico hada oly gonosz fogadtatásának. Az értekezlet felvilágositja a kereszteseket, kik jogosnak látván a király magaviseletét, nemcsak szigoru fegyelmet igérnek, de a vezér testvérét, Balduint kezesül is adták; majd Gottfried maga is vendége lön 300 lovaggal Sz. Mártonban a királynak, ki viszont rendeleteket bocsáta ki, hogy a keresztes had élelméröl mindenütt gondoskodva legyen utjában; s minden baj kikerülése végett még maga is mindenütt közelében volt hadával. A rend nem is lön megháboritva.

És most, e kelletlen vendégektől megszabadulván, ismét Dalmátország s Ádria birtoka foglalkodtatá Kálmánt. A normannok Siciliából gyakran áteveztek a dalmát városokra, melyek közöl néhányat megis szállottak volt; nehogy tehát ezektől háborgattassék, söt hogy bennök, mint tengeri hatalomban szövetségest nyerjen a dalmát városok birtokára sóvárgó Velencze ellen, Ro-

ger siciliai fejedelem leányát, Buzilát, nőül vette. A mézes heteket egy szerencsétlen háboru váltotta fel 1099-ben, melyben, mint Szviatopolk orosz nagy-herczeg szövetségese, nyolcz ezernyi haddal saját vezérlete alatt vett részt Volodár és Vasilko fejedelmek ellen, kik a kunokkal szövetkeztek össze. Kálmán, az ellenség cselei által meglepetvén, megveretett, s maga is csak életveszély közt mentetett meg hü testörsége által.

Az innen visszatértet az ország belügyeinek mind szükségesebbé vált rendezése vette igénybe. E végre Tarczalon a Hegyalján, egy nagy országgyülést tartott. A törvények melyek itt alkottattak, együtt véve a többiekkel, melyek általa, bizonytalan mikor, hozattak életbe, fényes bizonyságot tesznek Kálmán nagy kormányzói tehetségeiről s korát tulhaladó eszének éles látásáról. Ő a Sz. István és László büntető törvényeinek szigorát sokban mérsékelte, mi mind a nép tetemes előhaladtát mutatja fel a mivelődésben s erkölcsi csinosbulásban, mind a király helyes tapintatát bizonyitja. „Kálmán, — ugymond e törvények egykoru leforditója, (beh kár, hogy nem birjuk az eredeti magyar szöveget!) Alberik, — látván, hogy a megizmosult hit teljes erőre vergődött, a törvények béklyóit tágabbra eresztette, bölcsen meggondolván, hogy nem illik, hogy a hit önkénytes vitézét a büntetés félelme aggaszsza.“ A szemünk elől nem veszthető rövidség kényszere nem engedi, hosszabban tárgyalnunk e bölcs törvényeket; legyen tehát elég csak azt érintenünk, hogy a birtokjogot, a tisztviselők hatáskörét, a nép adózásait, a törvényszékeket s az egész igazságszolgáltatási ügyet ujonnan s igen czélszerüen szabályozta; minden megyében uj törvényszékeket állitott; az istenitéleteket, a tüzes-vas és forró-viz próbákat bölcsen korlátozta s csak a püspöki székhelyekre szoritotta, a boszorkány-pöröket egészen eltiltotta, „a boszorkányokról, — mond röviden, de korát meghaladólag — mik nincsenek, szó se tétessék.“ A szolgák sorsát enyhitette, megtiltván azok eladását a külföldre stb.

1102-ben megint gondjai kedvencz tárgyánál, Horvát és Dalmátországban találjuk őt. A dalmát városok birtokára áhitozó Velencze alattomban lázadást szitott fel, s a gyönge Álmos herczeg nem tudott a bajon segiteni. Kálmán csak megjelent, s azonnal lecsilapodott a zaj. „Kálmán király — mond egy azon kori okmány -- Zára elébe jövén, gyülést rendelt. És miután abban Dalmátiának örökké meg tartandó szabadsága tárgyaltatott, azokat a király, Crescentius (spalatói) püspök kezébe a négy evangéliumra esküt tévén, saját kezével megerösitette . . .“ A királyon kivül hasonló esküt tett le Lőrincz esztergami érsek, Marczel váczi, Simon pécsi, Máté veszprémi, György györi, Sixtus váradi, Fulbert kalocsai püspökök, János nádorispán, és számos más, a

király kiséretében lévő fő urak. „Mert, u. m. sok és nagy egyéniségek által kivánták biztosittatni régi szabadságukat.“ A tény emlékére Kálmán három nagy becsü arany keresztet ajándékozott, egyet a zárai, másikat a spalatói, harmadikat az arbei egyháznak. A szabadság fő pontja, melyre a király s nagyai esküdtek, abból állott, hogy a városok szabadon választhassák magoknak grófjokat és püspökjöket, kiktől az egész közigazgatás függött; adót ne fizessenek, a városi vámjövedelmek két harmadán felül. „Magához hiván ezután a tartomány valamennyi nemeseit“, magát Horvát- és Dalmátország királyává koronáztatta. Látván pedig, hogy a gyönge Álmos nem való e helyre, hol, kivált miután Velencze nem szünt meg fondorkodni, erős kormánynak kellend megszilárditani a magyar uralmat, neki az anyaország harmadrészét, a *ducatust,* adta cserébe Horvátországért, s ennek és Dalmátiának bánjává az iránta gyermeksége óta szintoly hü, mint eszélyes Ugra ispánt nevezte ki.

De Ugra sem tudott keresztül törni a fondorlatok hálózatán, melyeket a ravasz Velencze a tengeri városok és szigetek ellen szőtt. 1105-ben ismét fegyveresen kellett meghóditani Zárát s a szigeteket. És még azután is kétszer, 1108-ban és 1111-ben járt és mulatott huzamosabban Dalmatiában Kálmán, hogy uralmát ott megszilárditsa, kedvezmények kiváltságok által a tartományt szorosabban az országhoz kösse, söt azt Horvátországgal együtt az anyaországba olvaszsza.

Mig Kálmán ekként fáradozott az ország hatalmának öregbitésében, öcscse Álmos, zokon vevén, hogy az uj szerzemény kormányától elmozdittatott, — mert a gyöngeséggel sokszor párosul a nagyravágyás — több izben fellázadt királyi bátyja ellen. Már 1106-ban, mialatt Kálmán a tengermelléken fáradozott, Németországba ment, hogy V. Henrikkel fondorkodjék; majd Lengyelországban is cselt szőtt a király ellen. Kálmán ezekért elakarta öt záratni; mit azonban Álmos megérezvén, ismét Henrikhez futott, ki aztán be is tört egy sereggel; de Pozsonyt hasztalan vívén, dicstelenül kénytelenittetett visszatérni. Álmos ezután meghunyászkodván, bocsánatot nyert a királytól s a szent földre zarándokolt. De onnan is visszahozta nyugtalan kedélyét s nem szünt meg fondorkodni. És most Kálmán, ki már egy idő óta betegeskedett, egy ujabb cselszövény hallatára felháborodva, oly tettre vetemedett, mely talán egyetlen, de nem menthető folt kormánytörténetében: Álmost, söt ártatlan fiát, Bélát is nehogy a maga halála után István fiának s örökösének is bajt okozzanak, megvakittata s a dömösi klastromba záratá. Söt utóbb, egy lázas órájában — ha hagyományainknak hihetünk, melyeknek leirói nem szerették a felvilágosodott, a kor elöitéleteivel merészen szembeszállott, a pap-

ságnak nem igen kedvezett királyt, — még parancsot is adott volna, hogy Álmos megölettessék, Béla castráltassék; de a jámbor barátok meggátolták volna a parancs végrehajtására küldött embert. Kálmán e szomoru viszályt nem sokáig élte tul, 1114 elején meghalálozott. Őt koránál, melyet messze felülhaladt, igazabban tudja méltányolni az uj kor, mely benne, nagy fejedelmet tisztel. Első neje Buzila, István és László ikrekkel ajándékozta meg őt; a másodikat Predzlavát, Szviatopolk orosz herczeg leányát, kit az első halála után vett el, mint paráznát, viselős állapotban küldötte vissza atyjához. Ettől született Borics, utóbb annyi nyugtalanság okozója.

XIII.

A jeles atyjához épen nem hasonló II. Istvánról keveset mondhat e rövid krónika, mert keveset is tett, mi maradandó volt s a nemzetnek javára szolgált. Emlitsük mindjárt azt, mi valóban, s tán csak is egymaga érdemel dicséretet kormánytörténetében, hogy a görög birodalomban kalandozó s megvert kunokat Tatár vezérök alatt az országba fogadván megtelepitette. De ellenben Dalmatiának egy részét, a szigeteket és tengeri városokat mindjárt Kálmán halála után elfoglalta Velencze, a nélkül, hogy a király gyámjai — mert csak 12 éves volt atyja halálakor, — annak védelméről idején gondoskodtak volna. Pár év mulva rágondolták ugyan magokat, sereget küldvén az elveszettek visszavételére; de bár a sereg vitézül harczolt, s maga a velenczei herczeg Ordelaffo Faletro is elesett, midőn aztán öt évi béke köttetett, a szigetek és Zára mégis Velencze birtokában maradtak.

Nincs mit mondanunk azon czéltalan s eredménytelen csatározásokról, melyeket István 1116-tól kezdve majdnem öt éven át folytatott Vladiszláv cseh, és Leopold ausztriai fejedelemmel. Az oroszok elleni hadjáratból is csak azt emlitjük meg, hogy az urak, czéltalannak látván a háborut, kijelentették a királynak, hogy idegenekért, a haza bár mi haszna nélkül, nem hajlandók tovább ontani a magyar vért. István ezt Álmos-párti fondorkodásnak tartván, itthon többeket sulyosan megbüntetett; Álmos pedig megintetvén, hogy meneküljön a veszély elől, Görögországba futott, hol a császárné, Piroska, Sz. László király leánya, őt vendégszeretőleg fogadta. Ezért meg a görög császár ellen bőszült fel a büszke István, s miután a herczeg kiadatását hasztalan követelte, minden más ok nélkül hosszu költséges háborut viselt.

A fiatal férfiu tele volt nyavalyával, melyet, ugy látszik, kóbor szerelmeiben szerzett magának. És midőn ezeknek sulya alatt életerejét fogyni, végét közeledni érezné, gyermektelen lévén,

nagy örömére vált hallania, hogy a megvakitott Béla még él, és szemvilága hiján virágzó ifju; előhozatá tehát a pécsváradi monostorból, hol őt eddig gondosan rejtegették a szerzetesek; utódának tüzte ki és Uroz szerb fejedelem leányában egy hü, gondos életfelet adott neki. Maga azontul ájtatoskodással tölté szenvedésteljes végnapjait s barát ruhát öltött magára, mig végre 1131-ben meghalt.

XIV.

Azon urak, kik egykor Kálmán tanácsosai, Álmos és Béla megvakittatásának tanácsukkal, ösztönzésökkel részesei voltak, bizonyosan nem nézték aggodalom nélkül, hogy Bélát, kit a trónra alkalmatlanná tenni akartak, a végzet még is urokká, királyukká emelte. Előre látható volt, hogy az Álmos-pártiak, kik akkoron háttérbe nyomattak, nyugtalankodásaik miatt lakoltak, most befolyásra jutván, a magok sérelmeit, királyuk vakságát nem hagyják boszulatlan. Ilona, a királyné, a mily szenvedélylyel szerette a vakságát kivéve, deli férjét, szintoly heves, fajának különben is sajátságos boszuvágyat ápolt kebelében férje vakságának okozói ellen. De, hogy a boszu oly irtózatos legyen, minővé azt a pillanat gerjedelme tette, senki sem gondolta; mert ki számithatná ki előre a fékevesztett harag és gyülölet határait?

A királyné s az uj kormánypárt közt el lévén határozva, az ellenpártiak megbüntetése, Aradra országgyülés hirdettetett. Nem sejtve a vészt, mely fejökre már lecsapni készült, számosan jelentek ott meg az elébbi két kormány férfiai közöl is, tán épen számuk nagysága által akarván biztositani magokat a veszély ellen; de az uj kormánypártnak gondja volt reá, hogy maga még számosabb legyen s a boszuszándék gátra ne találjon. A gyülés megnyittatván, a vak király, neje karján jelent meg a gyülekezetben. Az erélyes királyné azonnal szót emel, s példás boszut kér azok ellen, kik a gondviselés müveibe avatkozván, férje, a király szomoru vakságának tettel, tanácscsal okozói. Már a király megjelenése is, kinek arczán, mit rendesen a vakokén, a világtalanság bánatának merev kifejezése ült, sokakat meghatott a gyülekezetben: a királyné bosszura ingerlő szavai dühösségre fokozzák a felindulást; a királypártiak a kitüzött áldozatokra rohannak, közülök hatvannyolczat helyben felkonczolnak, másokat megkötözvén, fogságra vetnek, javait valamennyinek elkobozzák.

De a szörnyü boszuállás, az áldozatok feleit, életben maradt rokonait, barátait is boszura gyujtá. Ki futnak Boricshoz, Predzlavának, Kálmán elüzött nejének fiához, s ezt betörésre ingerlik. A trónkövetelő, Boleszláv lengyel fejedelmet is megnyervén, még

az évben átjön a Kárpátokon; s Béla a Sajóig siet elejébe hadaival. Hagyományaink szerint, itt ujabban leölettek volna néhányan azon urak közöl, kik a király kérdésére : törvényes fia-e Borics Kálmánnak, vagy, mint az udvari párt mondá, fattyugyermek? — habozva feleltek; a lengyelek pedig, a magyarok felszólitására: ne ártanák magokat az őket nem illető idegen ország ügyeibe, s magok tudnák legjobban, kit kelljen királyokul tartaniok, — békésen visszatértek volna. Bizonyosabb azonban, hogy a lengyel királyt az inditá harcz nélkül visszamennie, hogy a cseh Szobieszláv, Béla sógora és szövetségese, ez alatt tartományaiba tört s ott tüzzel vassal pusztitott. Mert utóbb, hihetőleg a következő évben, csakugyan egy véres harczról tesznek emlitést az évkönyvek, melyben Béla, az osztrák Leopold segélyhadaival is erősödve, Boleszlávot és Boricsot keményen megvervén, az országból kikergette.

Ezentul békés lett Béla kormánya : Boleszláv elállott a trónkövetelőtől, söt a császár közbenjáratára békét is kötött Bélával; s más ellenségtől sem háborgattatott. Mondják, hogy a király bőségesebb boritallal szokta elüzni vaksága unalmait, minek következtében vizkórságba esvén, 1141 elején meghálálozott, Gejza, László és István fiakat hagyván maga után.

XV.

II. Gejza csak tizenegy éves lévén, midőn atyja halála után megkoronáztatott, mig nagykoruvá nőne, az ország rendei anyai nagybátyját, a derék vitéz Belus herczeget adták mellé kormányzóvá, előre látván, hogy a trónkövetelő Borics miatt férfi kezek kellenek a kormányhoz. Nehogy Borics az oroszoknál segedelmet nyerjen, a kormányzó nagybátya, helyes tapintattal, az orosz nagy-fejedelem leányát, Eufrozinát szerezte meg nőül gyámfiának. És most innen is kiszorulván, elébb a görög, aztán a német császárnál keresett pártolást a trónkövetelő. Mind hasztalan. De Henrik osztrák herczegben még is pártolóra talált, s tőle hadat nyervén, Pozsonyt meglepte s elfoglalta. De a szerencse mosolygásának nem sokáig örvendhetett Borics; Henriknek pedig elég oka lett megbánnia beavatkozását a magyar ügybe. Az ifju király, Belus herczeggel 1146-ban erős sereggel Ausztriában termett, s Henriket olyannyira megverte, hogy holtjait hét ezerre teszik az évkönyvek. Ő is felhagyott aztán Borics ügyével, ki maga is a keletre távozott a keresztes hadakkal.

Mert miként Kálmán alatt ugy most ismét megragadta a keresztény világot a rajongó buzgalom a szent föld birtokáért. Maga a német király III. Konrád is keresztet öltött magára, s

mintegy százezernyi jobbára gyülevész néppel, ment keresztül az országon, az egyházakat, monostorokat, melyek utjába estek, vallásos czéljához épen nem illő, lovagiatlan módon sarczolván meg. Rendtartóbb volt maga is, fegyelmesebb serege is, VII. Henrik francziа királynak, ki amazt nem sokára követte zarándoklatában.

Pár évi harcz után az orosz földön, hova segélyhadakat küldött sógorának, Gejza s vele az ország hosszas, minden tekintetben káros harczba keveredett Manuel görög császárral, ki az aráboktól s törököktől Ázsiában megnyirbált birodalmát ennek éjszaki részein ügyekezett gyarapitani. Első okul az összeütközésre Szerborszàg szolgált, melynek fejedelme Blachin, rokonságánál fogva a magyar királyi házzal, ellenmondván, a görög császár fenhatóságának, a magyar korona alá hajolt. De Mánuel nem türte az elpártolást; Blachint és a segedelmére ment Belust megvervén, Szerborszàgot ismét maga alá vetette. Most már szivesen véget vetett volna Gejza az ellenséges viszonynak, lemondván a tartományról; de Manuel, a ravasz és nagyravágyó, bár a béke rövid időre helyreállott, azontul élete folytáig nem szünt meg azon terven kovácsolni, mely neki utat nyitna Magyarország hűbéri uralmára. A befolyás, melyet magának fondorlatai által az országra valóban is szerzett, hosszu viszályok s polgári háboruknak lőn átkos forrásává.

Mánuel eleinte Boricsot fogta pártfogása alá; de hamar meggyőződött, hogy sokkal nagyobb az idegenség a fattyunak hitt herczeg ellen, mintsem hogy valaha jelentékenyebb pártja lehessen, s őt elejtvén, a király testvéreinek Istvánnak és Lászlónak pártolásában kereste a horgot, melybe fondorlatai hálozatát akaszthassa. Semmi sem történhetett volna inkább inye szerint mint, hogy a herczegek, bátyjokkal, nem tudjuk mi okból, meghasonlván, hozzá futottak. Gejza boszuból, a herczegeket kiadni nem akaró császár ellen, viszont ennek pártos rokonát, Andronicust segitette hadaival. De Mánuel csak Gejza utóda alatt látott buzgóbban a cselszövéshez; mert II. Gejza már 1161 tavaszán, férfikora teljében megszünt élni. A belügyek tekintetében megemlitendő kormányáról, hogy alatta telepittettek le Erdélyben a flandrok és szászok, kiket a tenger árjai s az Európa szerte uralkodott éhség üzött ki hazájokból. II. Gejzának három fia maradt : István, Béla és Gejza.

XVI.

Alig értesült Mánuel, hogy II. Gejza tetemei a székesfejérvári sirboltba letétettek, s kis koru fia III. István ült a királyi székbe, seregével már is az Al-Dunánál állott s követelte, hogy a nemzet, mint mondá, ősi szokás szerint, az elhunyt Gejza testvérét, Istvánt

ismerje el királyának. A követség visszautasittatott; de midőn a görög sereg nyomban az országba lépett, a háborura fel nem készült, meglepett urak nagy része megegyezett hogy, nem ugyan István, kitől görög neje miatt nagy volt az idegenség, hanem László, a másik menekült herczeg üljön a trónra. Azonban Lászlót félév mulva, 1162 első napjaiban elvitte a halál, s midőn helyét a görög hadaktól támogatott István herczeg, mint király, e néven IV-ik, foglalta el, már felébredt a nemzet önérzete, hogy ne türje tovább az idegen befolyás gyalázatát. A bitorló, öt hónap mulva, egy véres csata után, görögeivel együtt kiüzetett.

De Mánuel semmi áron sem akart lemondani a befolyásról, melyet annyi sükerrel megkezdett, s rövid idő multán Nándorfehérvár alatt állott seregével. Mivel azonban mindenből tapasztalá, hogy pártfogoltja sokkal inkább gyülöltetik, mintsem a trónon, ha sikerülne is öt abba visszaültetni, magát fentarthassa, öt szintugy, mint elébb Boricsot, mellőzvén, fegyver helyett ravaszsággal kezd harczolni, hogy tervét, ha most nem is, utóbb keresztül vigye. A királyi ház egy harmadik herczegének személyével köti tehát össze cselszövényeit, ki még csak gyermek, ki iránt nem létezik a nemzetben ellenszenv, s kit, ugy hivé, legjobb eszközévé nevelhet, csak egyszer hatalmában legyen. Követet küld tehát az idő közben Pozsonyban megvonult törvényes királyhoz, III. Istvánhoz, s tudtára adja, hogy nem akarja többé háborgatni öt s az országot, söt mind kettéjökkel szoros barátságba ohajt lépni. Fimagzata nincs, izené, adja tehát neki át a király a maga öcscsét, Béla herczeget, hogy öt Mária leányának férjévé, magának a császári birodalomban utódává nevelje. A király és nagyok, vagy nem látván át a cselt, vagy, ha átlátták is, csakhogy meneküljenek, a herczeget neki átadták. Kezében levén a gyermek, most már meg herczegi örökségeül Dalmátországot követeli, s midőn az megtagadtatnék, a megbukott IV-ik Istvánnak ujra hadat rendel alája, melylyel az ország alsó részeit elfoglalja, s majd maga is táborba száll Pétervárad alatt. A király haddal megy elébe; de ő a harczot kerülve, jó szerével ügyekezett kieszközleni hogy, ha Dalmatiát nem, legalább Szerémséget adja át Béla örökségeül, mit atyja ugyis osztályrészül tüzött ki neki végrendeletében. Ez is sikerül. A béke ujra megköttetik. De a ravasz, álnok ember, maga haza menvén, seregének egy részét mégis rendelkezésére küldi IV-dik Istvánnak, ki Tótország egy részét elfoglalta volt. A kard tehát ujra kivonatott hüvelyéből, s a harcz innen és tul ingerülten, egy ideig változó szerencsével folyt, még IV. István halála után is; de végre mégis Mánuel lett a győztes, és a Szerémség mellé, állitólag Béla számára Dalmátiát is elfoglalta; pedig idő közben fia születvén, leánya kezét is megtagadta a herczegtől.

III. István, ki birodalma függetlenségeért és épségeért nagyobb kitartással, mint szerencsével, kormányának egész idején át küzdött, 1173-ban, hirtelen kimult. Halálát némelyek méregnek tulajdonitották, mi ha való, csak görög kézből származott.

XVII.

Béla herczeg most már terhére volt Mánuelnek, s ez hirül vevén III. István halálát, sietett is őt visszaküldeni, kit azonban, mielőtt elbocsátana, megesküdtetett, hogy az ő és birodalma érdekeit soha semmiben sem fogja sérteni.

A gyülöletet, melyet Mánuel fondorlatai támasztottak a nemzetben minden ellen, mi görög volt, vagy Görögországból jött, Bélának is jó ideig kellett éreznie. A papság s az urak nagy része, söt maga az anyakirályné is attól félvén, hogy Mánuel oldala mellett ő is elgörögösödött, nem titkolták idegenségöket, s inkább a bennövekedett ifjabb Gejza herczeget akarták a trónra ültetni. De Béla ép magyar jellemét nem rontá meg Mánuel iskolája, s csak szellemét fejtette ki, világnézletét tágitotta a birodalmi városban szerzett sok oldalu tapasztalás. Ő nem sokára urává lett a helyzetnek; öcscse Ausztriába futott, a pártosok elnémultak; s minthogy az esztergami érsek egyre vonakodott öt megkoronázni, a kalocsai részére eszközlött ki Rómából felhatalmazást, hogy öt királylyá kenje s megkoronázza.

És mihelyt ez megtörtént, érezni kezdé mindenki, hogy trónra termett királya van a hazának. Nehogy a kün még egyre fondorkodó Gejza az ország nyugalmát megzavarja, nemcsak néhány főbb pártost megbüntetett; de még anyját is, ki kedvencz fiát, minden elöterjesztések daczára sem szünt meg pártolni, számüzte Görögországba. E szilárdság s Gejza fogsága, kitSzobieszláv cseh herczeg kezébe adott, végre teljesen lecsöndesitették az országot.

Mánuel iránt, mig élt, adott szavát hiven megtartá ugyan Béla; söt neki egy izben még segélyhadat is küldött. De mihelyt ő szemét behunyta, Szerémséget és Dalmátországot azonnal viszszakapcsolta a magyar birodalomhoz. Mint Kálmán király szellemi rokona, ő is nagy fontosságot helyezett e tengermelléki tartomány birtokában, s nem is mulasztotta el ott bölcs kormány, czélszerü kedvezmények s egyéb intézkedések által öregbiteni a nép rokonszenvét s ragaszkodását a magyar koronához, gyarapitani a tengeri hatalmat; miknek láttára maga a régóta Velencze birtokában volt Zára is öt ismerte el urának. E város és a szigetek miatt rövid szünetekkel számos éveken át folyt a háboru Béla és Velencze közt; de valamint Béla, bár a tengeren is nyert győzedelmet, nem volt képes a szigetekről elüzni Velenczét, ugy ez

sem birta, daczára többszöri kisérleteinek, megvenni Zárát a fővárost.

E háboruviselése mellett görög földön is több izben harczoltak Béla fegyveresei; egyszer a bitorló Andronicus ellen, Mánuel fia, Alexius császár —, másszor, a maga veje, a később császárrá lett Isacus Angelus érdekében. Érdemül róhatjuk fel neki, hogy Galicziát, mely önként védelme alá adta magát, ismét besorozta a magyar tartományok közé. Fő érdemét azonban kétségtelenül bel-igazgatásának jelessége teszi. A rendre, a közigazgatás pontosságára méltán sokat tartván, nemcsak azt rendelte, hogy ezentul minden ügy, mely a király elébe vitetik, irásba foglaltassék; hanem általában, a közigazgatás minden ágaiban czélszerü javitásokat alkotott; az igazságszolgáltatást egészen ujra szervezte, a Kálmán ideje óta lefolyt belzavarokban eláradt orzást és rablást, szigoru büntetések által megszüntette. „Halljuk, ugymond István tournaii püspök, hogy szeretitek s ápoljátok az igazságot; ez országlásod kitünő dicsősége.“ Nagy gondja volt arra is, hogy népe a müveltségben, polgárisodásban előhaladjon, mi végre az ipar és kereskedés emelésére czélszerü rendszabályokat alkotott, a vámokat, harminczadokat szabályozta; ápolta, ösztönözte a nemzeti tudományosságot is. Kivált mióta II. Fülöp franczia király testvérét, Margitot, Henrik angol király fiatal özvegyét 1186-ban, második házasságban nöül vette, a nyugat előhaladottabb iskoláit is sürübben kezdték látogatni ifjaink.

Emlitésre méltó, hogy az ő országlása alatt is mentek az országon keresztül a szent-földért harczolandó keresztesek. Különösen Fridrik császár 1189-ben mintegy másfél százezer keresztessel vonult itt keresztül, Bélától vendégszeretettel fogadtatván. Ez alkalommal leányát, Constantiát is eljegyzé a császár fiának; s magas vendégének közbenjárására a tizenkét év óta elzárva tartott Gejza herczeget is szabadon bocsátotta, ki aztán a keresztesekkel együtt a szent földre zarándokolt. Hihetőleg ez időben, Béla maga is, számos egyházi s világi nagyokkal együtt, fogadást tön, szinte egy keresztes hadat vezetni a szent földre; de szándékában meggátolta őt egy ideig a Dalmatiáért folytatott velenczei háboru, utóbb egészségének gyöngülése. És midőn ennek következtében halálát közeledni érezné, idősb fiát Imrét, egész birodalmában utódává nevezvén, az ifjabbnak, Endrének kereszthad-fogalma végrehajtását, tömérdek kincsekkel, melyeken hadat szedne, hagyta örökségben. 1196 tavaszán az érdemteljes III. Béla megszünt élni.

XVIII.

A lovagias, vitéz, nagylelkü, de ingerlékeny Imrének kilencz évre terjedt országlatát csaknem folytonos bel és külháboruk töltötték be. Amazokat öcscse, a nyugtalan, nagyravágyó Endre herczeg támasztotta. Ő keserüségében, hogy bölcs atyja sem az ország harmadát, mint eddig szokásban volt, vezérségül, sem, mire leginkább vágyott, Horvát s Dalmátországot nem hagyta neki birtokul: a kincseken, melyeket atyjától, a keresztbadjáratra örökölt, barátokat, pártfeleket szerzett, hadat gyüjtött, melyet aztán királyi bátyja ellen vezetett.

Az arany sokaknál hatalmasabb indok a kötelességérzetnél. Nem csoda tehát, hogy amannak segedelmével Endre is oly erős pártot szerzett magának, hogy midőn a pápa III. Incze, 1198-ban a testvérek viszálkodásaiba békeltetőleg közbe szólt: Imre végre is kénytelen lőn Horvát és Dalmátországot, herczegi czimmel, öcscsének átengedni, bár attól lehetett tartani, hogy a dalmát városok, melyek, félelmökben Velenczétől, az anyaországétól külön kormány alá hajolni vonakodtak, elszakadnak. De Endre hatalommal lépett fel s nemcsak a makacs városokat engedelmességre szoritotta, hanem egyuttal a mai Herczegovinát is meghódoltatta.

A nyugtalan herczeg csak addig hagyta bátyját békében, mig őt ama hadakozás foglalkodtatá; s mihelyt tartományában a fegyverzaj lecsöndesült, ujabban viszályba keveredett a királylyal. Most azonban Imre győzött, s a herczeg Ausztriába kényszerült menekülni. A pápa s az ismét kereszt-hadjáratra készülő európai fejedelmek 1200-ban ismét békét szereztek a testvérek között, mely szerint mind a ketten kötelezték magokat a szent földre hadat vezetni. A béke pár évig fenállott ugyan a testvérek közt; de a hadjáratra egyiknek sem volt komolyan kedve vagy érkezése: a királyt külháboru, a herczeget Velenczének fondorlata akadályozá, melynek herczege a keresztesek segedelmével Zárát elfoglalta. A pápa emitt maga is közbelépett, s egyházi átkot mondott Velenczére, ha a várost azonnal vissza nem adja. De a lagunák városa erre nem sokat hajtott, s mindaddig ki sem bocsátá azt kezeiből, mig a városban gonoszul gazdálkodó őrséget 1203-ban, egy jó alkalommal, a polgárok magok ki nem üzték.

És most harmadszor is pártot ütött bátyja ellen a nyugtalan herczeg. A türelmét vesztett király ennek hirére a Dráváig elejébe siet a lázadónak. De itt nagy veszély fenyegeti Imrét. Különben is kisebb hada számos elpártolások következtében annyira megfogyott, hogy midőn az ellenséges felek harczsorba állottak,

veresége elkerülhetlennek látszott. És ekkor, az e miatt tépelődőnek lelkében egy merész gondolat villant meg, mely váratlan s alig remélhetett kifejlést adott a polgári háborunak. A harczrend élén, parancsot ad, hogy helyéből senki ne mozduljon; s aztán lováról leugorván s fegyvereit eldobván, vesszőt vesz kezébe, s egyedül, méltóságteljesen lépdel öcscsének harczsorai elébe. „Meglátandom — kiáltja itt hangos szóval — ki fog szentségtörő kezet emelni királyára!“ S most int a veszővel, — és a meglepett elbámult fegyveresek néma tisztelettel nyitnak utat a királynak, ki a szinte megdöbbent, megzavarodott herczeget karjánál ragadja, s a harczsorokon keresztül saját táborába vezeti, majd a keenei várba záratja. — A polgárháborunak evvel 1203-ban mindigre vége szakadt.

Még mielőtt Endre harmadszor kitüzte a lázadás zászlóját, az ország déli részein is szerencsésen hadakozott Imre. A II. Gejza alatt magyar felsőség alá került Szerbia most függetlenségre vágyott : fejedelme István koronát kért a pápától, igérvén, hogy népével együtt a római egyház kebelébe térend. A pápa nem volt idegen a fejedelem szándékától; de Imre azt koronája jogainál fogva nem engedhette teljesedni. Hadait Szerborszägba vezeté, s a hütlen fejedelmet megvervén, helyébe annak testvérét, Volkánt, emelte a fejedelemségre. Innen nyomban a bolgár földre csapott, s annak egy részét, melyben öt püspökség létezett, elfoglalván, a „Bolgárország királya“ czimét is neve mellé iratta. De az uj szerzemény nem volt tartós. Midőn Imrét a következő évben öcscsének harmadik lázadása foglalkodtatá; a bolgár fejedelem azt megint visszafoglalta. — Sokkal károsabb veszteség volt ennél az, hogy Zára, a viszálkodó testvérektől a szünetlenül ólálkodó Velencze ellen védelmet nem remélvén, magát annak ismét aléja vetette.

A pápa 1204-ben buzgóbban kezdé sürgetni Imrét, váltaná be valahára a kereszt-hadjárat iránt tett igéretét, s hogy öt arra hajlandóbbá tegye, az esztergami érseknek meghagyta, hogy mihelyt a király kivánja, koronázza meg annak kisded fiát. Ez ugyan megis történt; de Imre még ugyanazon évben megszünt élni. — Eleve is tudván, hogy halála után Endrét pártja nem késendik kiszabaditani fogságából, nagylelküség s bizodalom nyilvánitása által ügyekezett öt megnyerni fia ügyének. Nemcsak szabadon eresztć őt, hanem fiának is, III. Lászlónak, gyámjává rendelte. De a gyermek-király atyját már öt hónap mulva követte a más világra.

XIX.

Valahára tehát kezére szállott Endrének, ki magát azonnal megkoronáztatá, a főhatalom, melyért elébb annyira sovárgott. De rajta is beteljesedett ama sokszor tett tapasztalás, hogy a nagyravágyással gyakran párosul a gyöngeség, s koránt sem mindnyájan, kik a fő hatalom birtokáért mértékletlenül áhitoztak, tudják azt helyesen kezelni, midőn végre kezökbe jut. II. Endre gyönge, hanyag, gondatlan, erélytelen, pazar királylyá lett, ki a királyságot erejétől megfosztván, az országot örvény szélére juttatta. — Jellemző már kormányra lépténél is, hogy a nemzet, mielőtt a koronát fejére tette, esküt kivánt tőle, minek hagyományaink s emlékeinkben eddigelé nincsen nyoma, hogy az ország jogait, alkotmányait, a korona méltóságát épségben fenn fogja tartani. Erre hihetőleg az inditá az ország rendeit, hogy a gyönge, erélytelen férfiun, neje, a szeszélyes, kevély, fukar, önkényre hajló merani Gertrud uralkodott; s attól féltek a rendek, hogy e nő, miként elébb örökös viszályt ápolt a testvérek között nagyravágyása által, ugy most, mint királyné, a nemzet és a korona becsületével és jogaival meg nem férhető, önkényes lépésekre birhatja a királyt.

De az eskü nem aczélozta meg, nem tette erélyesebbé a király gyönge jellemét; most is Gertrud akarata volt az intéző mindenekben; udvar és ország felett egyaránt ő uralkodott. Az ország nagyai fájdalmas szivvel győződtek meg rövid idön, hogy Endre esküje holt betü maradt. A királyné nem elégedett meg, hogy maga zsarolja a nemzetet, rokonait is felgazdagitani óhajtá az ország kincseiből. Egyik testvére Berthold, már régebben az udvarnál volt, s most a másik, Eckbert, különben bambergi püspök is bejött. Amazt, bár még alig nagykoru, s az egyházi tudományokban járatlan, a királyné akarata szerint kalocsai érsekké, s midőn erre a pápa megegyeztét ki nem nyerhette, tótországi bánná, utóbb még erdélyi vajdává is nevezte. A haza nyelvét sem tudó, éretlen gyerköczének, ki mind e mellett gőgjében még az esztergami érseket sem akarta felsőbbjének elismerni, e felmagasztaltatása mélyen sebzé a nemzet büszke nagyait, kiknek nagy része Gertrudra s miatta férjére már Imre korában is neheztelt. Szégyenpir futotta el arczokat, látván, hogy egy, különben sem tiszteletre méltó nő és gyülölt, idegen rokonai s más külföldiek, kiket a királyné magas hivatalokra emelt, uralkodnak az országban. Sokan s nem alap nélkül, vádolták Gertrudot arról is, hogy a közjavakból kéz alatt tömérdek kincseket gyüjt rokonai, gyermekei számára.

A mely király és királyné egyszer elvesztette a közbecsülést,

a rokonszenvet, annak rendesen minden tette neveli a nép idegenségét. Tapasztalta ezt nem sokára Endre király is : az urak mindinkább éreztették vele ellenszenvöket. Többféle összeesküvések tünedeztek föl : némelyek a még 1189-ben fogságából kiszabadult s a keresztesekkel Konstantinápolyba távozott és ott megtelepedett Gejza herczeg fiait ohajták behivni, — de a követek s levelek Domald szebenicói gróf által Spalatóban elfogattak; mások ismét Endre idősb fiát Bélát kivánták, atyja megbuktatásával, a királyi székre emelni.

Endre, hogy az ország nagyainak elvesztett szeretetét, ragaszkodását visszanyerje, botorul oly eszközhöz nyult, mely a királyság erejét még inkább meggyöngitette : a várjavakat mind nagyobb és nagyobb mértékben kezdé elajándékozni, kivált midőn a fellázadt Galicziába, ha elveszteni nem akará, mulhatatlanná lett hadjáratot intéznie s tapasztalná, hogy a tőle idegenkedő urak nem akarnak zászlai alá gyülni, — a törvények szerint nem levén kötelesek harczba menni az ország határain kivül.

Ügygyel bajjal csak mégis sikerült végre egy hadat összeszerkeszteni, melynek élén, a hét éves Kálmán fiával, kit a tartomány fejedelmévé akart tenni s tett is utóbb, 1213-ban Halicsba indult, itthon Bank nádorrá bizván a kormány dolgait. Bank hiven megfelelt a király bizodalmának, mig családi boldogságát a királyné tudtával, söt segedelmével, öcscse, Berthold fel nem dulta. A buja ifju kelletlen szerelmével ostromlá a nádor szép nejét; de mindannyiszor elutasittatván, egy alkalommal, a királyné teremében, mi több az ö intézkedése segedelmével, erőszakkal sértette meg annak erényét. A kétségbeesett nő panasza boszura tüzelte a szerető férjet s barátait : halált kiáltottak a gyülölt királyné és öcscse fejére, mit még az esztergami érsek sem igen ellenzett. Fegyveresen a királyi palotába törnek : a királynét megölik; de Berthold, sejtve aljas tettének következményeit, a királyné kincseit, melyek egy esztergami polgárnál voltak letéve, aranyban, ezüstben mintegy hét ezer girát magához vevén, idején megszökött.

A szörnyü hirre visszatért király, midőn látná, hogy az elkövetett gyilkosságot az egész ország helyesli, s ön maga is — miként utóbb a pápának irta — Berthold miatt majdnem az egész nemzet gyülöletét magára vonta, a minapi összeesküvések ismétlésétől félvén, nem merte megbüntetni a tetteseket; söt inkább, hogy hiveinek számát szaporitsa, egyre folytatta pazarlását a várjavak eladományozásában.

Miután második szülöttét Kálmánt Galiczia és Lodomeria, — az idősbet, Bélát pedig Magyarország királyává koronáztatta, a pápa unszolásaira végre elhatározta magát az atyjától örökségben

reá maradt kereszt-hadjárati kötelezettségnek eleget tenni. Tengeren szándékozván utazni, 1217 elején, a Magyarországban is nem rég megtelepedett Pontio della Croce-t és Sándor erdélyi prépostot teljes felhatalmazással Velenczébe küldé, annak herczegével a szükséges hajók kibérlése iránt szerződni. De a herczeg, Ziani Péter, nem mulasztá el megragadni az alkalmat, mely hatalmának szilárditására kinálkozott Dalmátországban; minél fogva csak azon két elöleges föltétel elfogadtatása után ereszkedett a hajók kibérlésének alkujába, hogy a magyar király örök időkre engedje át Zárát a köztársaságnak; és hogy a két hatalom alattvalói, megfizetvén áruiktól a szokott nyolczvanadot, egyik a másik országában szabadon kereskedhessenek. A szállitási eszközöket illetőleg a király követei tiz hajót bérlettek ki, mindenikért 550 girát ezüstben, kötvén ki béréül, oly módon, hogy a dij előre, egy negyedben jövő pünkösdkor, más negyedben május végével, a többi nyolcz nappal elébb fizettessék le a herczegnek, mintsem a hajók Rivalto kikötőből megindulnának. Az indulás napja Szent Jakab ünnepére határoztatott, mikoron a hajók Spalatóban veszik fel a királyt és seregét.

A sereg számát tiz ezer lovasra teszik a történetirók, mi azonban, tekintvén a hajók csekély számát, alig mehetett annyira, ha csak máshonnan is nem béreltettek ki hajók. Legyen bár miként, Endre, miután az ország kormányát János esztergami érsekre bizta, több egyházi s világi urak kiséretében, augusztus végén megindult. Cyprusban a jeruzsalemi királytól és a patriarchától fogadtatván, csak novemberben érkeztek a Jordán vidékére. A hadjárat csak némi csatározásokból állott, mert közeledtére a törökök visszavonulván, derekabb ütközetbe ereszkedni nem akartak. Utóbb az osztrák herczeggel s a templomvitézekkel csatlakozván, a Thabor hegyen épült várat vivta, de süker nélkül. Azonban csaták nélkül is naponként szaporodott az éhség és dögvész miatt a halottak száma seregében, s maga is megbetegedett. És miután e bajokhoz még azon fenyegető hirek is járultak, melyek a hazában eláradt zavarokról érkeztek hozzá, 1218 elején, száraz földön haza indult, Byzanczból Laskaris Tódor leányát hozván magával nőül Béla fiának.

A zavar és rendetlenség András megtértekor rémitő volt a hazában. „Egyháziak s világiak oly gonoszságokra vetemedtek, — ugymond maga Endre a pápához irt levelében, — melyek minden képzeletet meghaladnak. Az ország összes jövedelmeit eltékozolva találtuk, ugy hogy még utközben tett adósságainkat sem fizethetjük meg; — tizenöt év sem elégséges, hogy a régi jobb állapotba visszavergődjünk." Az érsek tekintély s erélytelen kormánya alatt ugyanis csaknem teljes fejetlenség állott be. A főis-

pánok, s más hatalmasabb urak, kik a király elébbi pazarlásai következtében a várjavak s más királyi bérbirtokoknak, — a honvédelem ezen alaptőkéinek — tulajdonosaivá, s ez által tulságosan gazdagokká, hatalmasokká lettek, kényök-kedvök szerint uralkodtak megyéikben s roppant uradalmaik vidékén, megvetve minden törvényt; kirabolták a még fennmaradt királyi jövedelmeket, jogaikban megsértették, kifosztották, elnyomták, nem ritkán jobbágyaikká tették a kisebb birtoku nemeseket, zsarolták a népet. A főpapok közöl többen, mint például a váczi, követték a világiak példáját; eldözsölték püspökségeik javait, aztán az alsóbb papságot és a népet zsarolták fosztogatásaikkal; a zágrábi püspök, a pápa egy levelének tanusága szerint, még gyilkossággal és gyujtogatással is megfertöztette főpásztori kezeit. Minden vagyon és személy-biztonság eltünt; rablás, erőszak, mindennemü hatalmaskodás napi rendre került : a törvények és azok őrei tehetetlenek, mert a garázdálkodók hatalmasok voltak. Legtöbbet szenvedett a szegény nép. Endre, már jóval elébb, növekedő pénzhiányán némileg segitendő, a közjövedelmeket zsidók és izmaëlitáknak adta haszonbérbe. Az izmaëliták Mahomed vallásu bolgárok valának, kik még a vezérek korában vándorolván az országba, itt mintegy harmincz nagy helységben laktak, s vallásukat megtartván, miként a zsidók, kereskedéssel, haszonbérletekkel igen meggazdagodtak. Fukar, pénzszomjas nép, melynek arany s ezüst volt istene. Miután az urak, tisztviselők, papok, a népet kizsarolták volt, akkor e haszonbérlő s adószedő izmaeliták és zsidók lepték meg azt, könyörület nélkül sajtolták ki annak utolsó fillérét; lefoglalták legszükségesebb, kenyérkereseti eszközeit, ha fizetni nem birt; volt reá nem egy példa, hogy a szegény, fizetni nem biró szülék gyermekét, fiát, leányát vitték el magokkal adófejében; de volt példa arra is, hogy a kétségbeesett nép az adó és tizedszedőket, tőlök másként nem szabadulhatván, agyonverte.

Ezen állapotok megszüntetése, a rend és törvény uralmának helyreállitása erélyes karokat kivánt volna. De a hatalmas nagyok daczoltak a király lesülyedt tekintélyével; s Endre mint mindig, most is erélytelen, csak a pápát fárasztá panaszaival, az ő villámaival ohajtván sujtatni a fékteleneket, de evvel csak népszerütlenségét növelte. A hatalmasok megvetették a tehetetlen királyt, az elnyomottak, kiknek bajain segiteni nem tudott, mind azon gyülöletöket, melylyel elnyomóik ellen viseltettek, reá is kiterjesztették. Endre fején ismét inogni kezdett a korona. Az urak jobbjai, s a jogaiban, birtokában kártvallott kisebb nemesség az ifjabb király, Béla körül sereglett össze, általa óhajtván kényszerittetni az apát erélyesebb rendszabályok tételére, s különösen mi a legtöbb baj forrása volt, arra hogy a könnyelmüleg elidegeni-

tett várjavak visszavétetvén, a féktelen olygarchák hatalma korlátoltassék. Bélának nem hiányzott a jó akarat; de az atya lágysága s félelme a nagyoktól, csak akadályozá az ifju királyt, vagy inkább jóravaló tanácsosait.

Mindezekhez járult még az is, hogy Kálmán Galicziából az oroszok által elüzetett. A hazatért királynak sem hada, sem pénze hadszedésre, hogy fiát megvédje királyságában. A telhetetlen nagyok pedig csak azon feltétel alatt igértek fegyveres népet, ha vagy ujra biztosittattak jogtalanul szerzett birtokaikban, vagy ujabb adományokat nyertek segedelmökért. Endre, hogy a pillanat szükségén segitsen, a várjavak maradványait ismét tékozlá. Hasztalan : a csekély had, melyet ily módon összegyüjtvén, Kálmán fia és Gyula nádor vezérlete alatt Galicziába küldött, a számosabb oroszok által megveretett, maga az ifju király és a nádor is fogságba esett, miből utóbb csak a lengyel fejedelem közbenjárásával szabadultak meg; de Galiczia elveszett.

Itthon csordultig tölté a bajok poharát a viszály, melyet azok, kiknek a rend helyreállása érdeke ellen volt, az apa és fiu, Endre és Béla királyok közt támasztottak. A kölcsönös surlódások a viszonyt annyira elmérgesitették, hogy Béla hivei már Endre megbuktatását is tervezgették. Csak nagy bajjal sikerült a pápa közbenjárásának, s a néhány püspöktől is támogatott János esztergami érseknek meggátolni e szándokot. Felhagytak tehát vele, de annál erélyesebben kivánták, hogy tartson a király egy nagy nemzeti gyülést, melyen az ország sebei valahára orvosoltassanak, a jogrend és törvény uralma helyreállitassék. A nevezetes gyülés, melynek eredménye lett az ugynevezett arany bulla, hasonló a hét évvel elébb alkotott angol magna chartához, 1222-ben tartatott meg.

Az arany bulla, mely nemcsak a Sz. István által életbe léptetett intézkedéseket helyreállitotta, hanem ujabb sarkalatos törvényekkel is gyarapitotta a nemzet polgári alkotmányát, mely aztán századok folytán biztositotta a nemzet jóllétét, szabadságát, már közöltetett e folyóirat II-dik füzetében.

II.

Tanulmányok a nemzeti mivelődés történetéből.

ADATOK

Erdély mivelődésének történetéhöz a mohácsi napig.

(Folytatás.)

Alkotmány, kormány, törvényhozás és törvénykezés.

Az *erdélyi szászoknak* a magyar kormány által kiváltságok utján körülményesen kifejtett helyhatósági szabadsága — mint már fölebb emlitők — a jogok biztonságának, következve e népség mivelődésének szerfölött kedvezett.

A birák választását, az anyagi és alaki jogok meghatározását, a *törvénykezésnek* statutumok általi bővebb szabályozását az államhatalom részint egyenes felhatalmazás, részint hallgatagi beleegyezés mellett, egyedül a szász egyetemnek s illetőleg az egyes községi hatóságoknak engedte át. A jövevények az ekkép nyert alkotmányos jogokkal teljes mértékben élve, törvénykezésöket idegen eredetü ősi szokásaik szellemében fejtették ki, és igy e gyarmat már hajdan, jogszolgáltatás szempontjából is, idegen érdekü népességet alkotott a magyarok közt.

Azon elv, hogy „a szász lakost mindennemü ügyeiben csak saját polgártársa, szabadon választott birája itélheti,“ ritkán szenvedett kivételt. — Ily törvényhatósági jogot állitólag már II. Géza király ajándékozott e német telepnek, és az 1224-ki hires kiváltság, mely az elveszett korábbinak csak bővitett kiadása volt, határozottan rendelé, hogy a jövevény szászok ügyeiben, ön kebelökből választott előjáróikon s a szebeni ispánon kivül, senki se merészeljen biráskodni, a végső instantia utjáni itélethozást, mintegy választott nép fölött *), a király tartván fel magának. Valahányszor a szász egyetemnek érintett kiváltsága megujittatott, vagy az ellenök elkövetett biráskodási visszaélés megszüntetése, vagy az ujdonalakult, nagyobb kiterjedést nyert községeknek kiváltságolása vétetett czélba, az önálló biráskodásra vonatkozó törvényhatósági jog gyakorlatában mindannyiszor ünnepélyesen erősittettek meg a szászok; többször nagyobb világosságul az is hozzáadatott, hogy nemesi birák, különösen a vajdák és megyeispánok ne merjenek a szászok pereibe avatkozni.

Ily *törvényhatósági jogokat nyertek* 1206-ban: *Karako*, *Magyarigen* és *Rams*, 1291-ben *Tordaakna* és *Torockó*, utóbbi oly hozzáadással, hogy felső Ausztriából származó lakosai régibb hazájok bányajogával élhetnek, 1316-ban *Kolozsvár*, 1318-ban *Megyes* szék, 1353-ban *Brassó*, megujitva 1450-ben *Zsitve* és *Bolkács* falvak, 1478-ban pedig *Besztercze* stb. De az érintett eseteken kivül még mellesleg is gyakran ujból kihirdette a kormány azon elvet, hogy a szász lakos csak saját szász birája, ispánja és végső folyamodás utján a király elé idéztethetik, pl. 1351. 1367. 1395. 1399. 1450.

*) A korlátlan fölebbezés a szász népnek különös előnye volt; a nemes 50 frtig terjedő ügyét nem vihette a királyi curiába.

1451. 1455. 1459. 1511. 1514 stb. években. Ezen elvnek adott gyakorlati életet maga Mátyás király is, midőn Ulrik ácsmestert és szebeni polgárt, az ellene levő 100 arany forintnyi magán követelésének megtéritésére, a szász törvényhatóságok utján kivánta szorittatni.

Kivétel volt ezen elvtől, hogy egy ideig Megyes székben, a brassói és beszterczei kerületben a székelyispánok is befolytak a biráskodásba, 1412-ben a vajda, székelyispán és alvajda tartottak Beszterczén köztörvényszéket; hogy az 1428-ki rendelet szerint Brassó csak a kisebb ügyeket, melyekben sem birságnak sem halálbüntetésnek nem volt helye, vagy polgárainak kereskedelmi viszonyokból eredő követeléseire nézve itélhetett királybiró és illetőleg székely ispán közbejötte nélkül; hogy nemesi birtokot illető kérdésekben a vajda, és a szász föld körén kivül elkövetett bűnügyekben a területi hatóság előtt kellett a szász polgárnak törvényt állania.

A szászok perfolyama rövid, törvénykezése egyszerü vala, a községi biráktól a szász egyetemnek évenként Szebenben tartatott gyülése elé került a per fölebbezés utján, hol az irományok a felek előtt felolvastattak, és ezek pótló nyilatkozata jegyzőkönyvbe vétetett; azután köztök a kiküldött ülnökök a mellékteremben barátságos egyességet igyekeztek létrehozni, és ha ez nem sikerült, a gyülés az ügyet szótöbbséggel döntötte el, a marasztaltnak még szabadságában állván a királyhoz vagy tárnokhoz fölebbezni. Egy ily gyülés alkalmával mintegy 40 per vizsgáltatott át. Az itt emlitett háromszoros birósági fokozattól azonban eltért némely községek helybeli szokása, igy például Kolozsvár 1481-ben odaszorittatott, hogy az 1405-ki kiváltsága szerint a városi tanácstól előbb a beszterczei, s azután a szebeni székre fölebbezze ügyeit.

Mig a fölebb emlitett kivételes területeken biráskodott székelyispánok ellen a tulságos illeték-követelések, ujitások és egyéb visszaélések miatt gyakori panaszok fordultak elő, alig találni rá példát, mely szerint a szász választott birája ellen hanyag jogszolgáltatás miatt emelt volna a királyi curiában panaszt, mi kétségkivül biráik pontossága és törvénykezésök helyessége mellett tesz bizonyságot.

Habár tehát a szászoknak jól rendezett törvénykezése mivelődésöknek hatalmas emelcsője volt is, a birói illetőségnek szász lakos ellen, a nemesi birtokot és nem-szász hatóság területén elkövetett bűneseteket kivéve, „minden egyéb kérdésben a szász biróságokra ruházása kétségkivül károsan hatott a hitelre, forgalomra és kereskedésre.“ Erdély mivelődésének igen nagy akadálya volt, hogy a jövevény német lakósság idegen eredetü szokásait, törvényeit, institutióit tovább fejlesztve, különvált érdekeket táplálva, magát kiváltságokkal a többi népségektől elbástyázva, a birodalmat igazgató népességgel, a magyarral, érdekegységben össze nem forrott, ez idegenkedésből, a kiváltságos nemzetek kölcsönös szövetsége daczára, mind az egyes lakosok, mind a hatóságok folytonos surlódásai következtek. Igy Kolozsvár 1366-ban az erdélyi püspök cselédei, a hét szász szék pedig 1417-ben az ottani káptalan jobbágyai fölött bitorolta a biróskodást. Beszterczе 1476-ban feljogosittatott, hogy a szomszédságában elhatalmasodott gonosztevőket bármely nemes jószágain elfoghassa és büntethesse. Továbbá keseritette még a törvényhatóságokat, hogy a vármegyékből többször számos község kebleztetett ki, és közadó ugy szinte a hadi teher viselése tekintetéből a szászok területéhöz csatoltatott. Igy 1487-ben a szász egyházaknak jószágai a szász egyetemhöz s ugyanakkor Volkán Fehérmegyéből Segesvár székhöz kapcsoltatott; 1500-ban pedig 14 megyei község csatol-

tatott Brassóhoz. Idejárult, hogy e jövevényeknél nem-szásznak letelepedni, vagy ott nemesnek örökséget szerezni tilos vala, holott az 1474-ki rendelet szerint a szász területtel határos nemesi birtokra nézve szásznak volt elővétel joga, sőt az 1481-ki kir. parancsnál fogva az ily birtok megszerzése csak szásznak engedtetett meg. — Ily módon fel lévén az ország lakossága a jövevények ellen háborodva, természetes, hogy a szászok és hatóságaik is szenvedtek sérelmeket. 1351-ben panaszkodtak, hogy kalmáraik a vámhelyeken a dij lefizetése után is zaklattatnak, és árujok lezároltatik. 1395-ben a brassói és 1399-ben a szebeni kereskedők polgártársaik adóssága, és bűneiért letartóztattak. 1450-ben Bolkács és Zsitve falvak emelének panaszt, hogy lakosaik a küküllőmegyei fő- s alispánok és szolgabirák elé idéztetnek stb. Az ilynemü kölcsönös viszályokat a fennemlitett, ugy szinte az 1451, 1453 és 1459. években a szászok előnyére akkép intézte el a kormány, hogy mindazokat, kik szász polgár, különösen pedig utazó szász kereskedő ellen bár mi czim alatt követelést támasztanának, kereseteikkel Erdélybe az illető szász birósághoz utasitotta, egyszersmind a hatóságokat a szászoknak letartóztatásától és áruik zár alá vételétől szigoruan eltiltotta. Hogy ezen intézkedés a hitel és kereskedelemre károsan hatott vissza, nem kell bővebben fejtegetnünk.

Mivelődési szempontból igen érdekes vizsgálni: „Erdély lakosainak mily vétségre volt uralkodó hajlama a középkorban, a büntetmények mily fajai alkalmaztattak, kikre bizatott a büntetőjog gyakorlata, és a bűnösök mily elbánásban részesittettek.“ — Szebenszék 1383. évi oklevelében keserüen panaszkodván a szomszéd oláhok által a szász falvakban elkövetett lopás, rablás, gyujtogatás és gyilkosság ellen, az erdélyi püspök tanácsából multra nézve az emlitett bűnöket megbocsátotta s a felbecsülhetlen károkat elengedte; de egyszersmind elhatározta, hogy jövőben az oláhok, ha az általok elkövetett lopás vagy gyujtogatás iránt 7 tanu esküje által szolgáltatnék bizonyság, vagy ha gonosztevőket fogadnának be, égettessenek meg. Már fölebb bizonyitottuk, hogy az erdélyi uriszékekre az 1351. birodalmi törvény ellenére nem ruháztatott a pallosjog, holott ez kiváltság által némely mezőváros sőt falvaknak is megadatott. Igy Berethalom mezőváros 1418-ban feljogosittatott, hogy a tolvajokat, latrokat, éjjeli csavargókat, gyilkosokat, gyujtogatókat, zsebmetszőket, pecsét- és pénzhamisitókat elitélhesse, felakasztathassa vagy kerékbe törethesse. 1453-ban pedig Bolkács és Zsitve szász falvak biráinak teljes hatalom adatott, hogy a szászok szokása szerint határaikban bitófát, kereket s más ily büntetési jeleket állithassanak, a tolvajokat, latrokat, gyujtogatókat, csalókat (falsarios) és más gonosztevőket elitélhessék, lefejeztethessék, felakasztathassák, vagy megégettethessék. — Az 1435. I, 7. birodalmi törvényczikk a fegyveres fölkelést elmulasztókra jószágvesztést szabott, 1437-ben az erdélyi kiváltságosaknak szövetsége pedig fej- és jószágvesztést határozott az ily mulasztásra; azon lakosokat, kik a táborozó seregnek az élelmi czikkeket felcsigázott áron szolgáltatnák, szintén halálbüntetménynyel rendelte sujtatni és hasonló büntetés érte azon katonát is, ki télen szállásadó gazdáját súlyosan kárositaná. Az 1466. szabolyai székely gyülés az élelmet zsaroló székely katonára kéz és szemvesztést határozott.

Az 1463-ki birodalmi törvény enyhitette a fegyveresen föl nem kelő nemesnek büntetményét, a mennyiben már nem összes javait rendelte elvétetni, hanem az illető egyént csak fölkelési költsége kétszeres megtéritésében kivánta marasztaltatni; — az ugyanez évi erdélyi constitutio szerint a

fölkelési kötelességek megszegőit, ugy szinte a lázadást támasztókat jószág- és fejvesztés vagy bitófa érte, az pedig, ki a király vagy haza ellen bujtogatott tüzes vassal haláláig volt sütögetendő, és a királytól sem nyerhetett kegyelmet. E büntetményt állitólag még tetemes sulyosbitással alkalmazta volna Mátyás király az 1467-ki erdélyi fő lázadók ellen, a mennyiben ezeket tüzes vasfogókkal csipve, kerékbe törve, nyársba vonva, négyfelé vágva, vagy másként kinozva végeztette volna ki. Az 1506-ki agyagfalvi székely gyülés a királyi fölség ellen lázadást támasztókra márcsak számüzést és jószágkobzást rendelt, de ha a bűnösnek örökösei voltak, a jószág azoknak adatott, s azon kivül fenntartotta magának, hogy a királyon kivül a székelység is megkegyelmezhessen a bűnösnek. Az 1437-ki pór-lázadóknak szeme szuratott ki, vagy orra, ajaka, keze stb. vágatott el, kilencz pedig a tordai hegyen nyársba vonatott.

Hunyadi 1448-ban a Bolkács és Zsitve szász falvak lakosait károsító küküllői várnagyokat, a kihágás ismétlése esetén, kerékbetöretni vagy nyársrahuzatni rendelte. 1452-ben pedig azokat, kik a folyó pénzérték iránti országos határozatot (az uj pénz el nem fogadása vagy a réginek beváltása és külföldre szállitása által) megszegnék, fogságra vettetni és jószágaikat elkoboztatni parancsolta. Ugyan ő 1444-ben a brassói posztógyárosokat, ha áruikat a város bélyegével el nem látnák, és a kereskedést s műipart illető egyéb szabályokat meg nem tartanák, kéz- és szemvesztéssel határozta büntettetni. Az 1376-ki szebeni czéhrendtartás szerint pedig a műipari kihágások büntetései ezek valának: lopott marha vétele és levágatásaért 1 arany forint s a vágatási jognak 4 hétre megszüntetése; a barna kenyérnek fehér gyanánt árultatásaért szinte 1 forint és a sütési jognak 8 hétre felfüggesztése; roszul készitett bőr és a kellő mértéknél rövidebb vagy keskenyebb posztó elkoboztatott, az utóbbi árunak meghamisitásaért pedig a gyáros összes ingó vagyonát vesztette el stb. — 1456-ban Hunyadi a szászokat, kik vele Nándorfehérvár alá a török ellen indulni vonakodtak, a király személyében hűtlenség büntetésével fenyegette.

Kolozsvár követei Szilágyi és az országtanács előtt 1458 január 31-én akkép egyeztek meg, hogy a városi hatóságnak fele magyar, fele pedig szász polgárokból álljon, mely alkalommal egyszersmind határoztatott, hogy ki ez egyezés ellen fölkelne, becsülete és ügye vesztésével lakoljon. Becstelenségben marasztalta II. Lajos kir. 1518-ban Dersi Komjáti Pétert is, ki a kolozsváriakat utonállva fosztogatta. Szilágyi pedig 1460-ban a földvári nemeseket, kik a szebenieket, midőn ezek Buza városbani vásárról visszatértek, fegyveresen megrohanták, rajtok zsarlást követtek el s közölök kettőt börtönre vetettek, csak odautasitotta, hogy a szebeniek további háborgatásával hagyjanak fel s a károkért tegyenek eleget. — Az 1459. megyesi országgyülés azokat, kik a kiváltságosaknak ősi jogait ármánynyal veszélyeztetnék, vagy Mátyás kir. biztosait tanácscsal és tettel segitenék, fej- és jószágvesztéssel rendelte büntettetni, ezek örököseit számüzetni s vérdijokat 3 fillérrel kielégittetni. Az 1466-ki szabolyai székely gyülés a joghamisitó birákat megnyuzatni s bőrüket szalmával kitömetni határozta.

Koronként a büntettek és gonosztevők igen megszaporodtak Erdélyben. 1409-ben gyilkoló és fosztogató utonállók a vaskapunál az utazást lehetetlenné tevén, e baj orvoslása végett ott a vajdák kenézséget állitottak fel. 1466-ban a vajda azzal hivta meg a szászokat a tordai gyülésre, hogy ha a többi lakosok ellenök lopást, rablást követtek volna el, azt jegyezzék föl. 1486-ban a rablók, tolvajok és gyujtogatók annyira elhatalmasodtak

Besztercze szomszédságában, hogy Mátyás kir. e kerület városainak megparancsolta, miszerint az ily gonosztevőket bármely nemes jószágain fogják el és büntessék meg. II. Ulászló 1507-ben azt irta a szászoknak, hogy miután Erdélyben a gonosztevők annyira elszaporodtak, miszerint senki sem élhetne bátorságban, udvarnokát Kenderesi Antalt a bünösök fölkeresése és büntetése végett teljhatalommal odaküldötte. 1457-ben a csanádi püspök, kanczellár és kir. biztos V. Lászlót özv. Hunyadi Erzsébettel kibékitendő Szebenbe érkezett, mely alkalommal a szebeniek a többi közt az egyik királyi jegyzőt borzasztó börtönükbe taszitották, hol az, a börtön bűze miatt 8-ad napra meghalálozott *). Kérdés, a szebeni börtönök ilyetén állapotából lehet-e a többiekre következtetést vonni.

Noha ezen büntetőjogi viszonyok némikép árnyékba látszanak boritani az ország mivelődési állapotát; mégis egyedül ezek alapján, melyek 600 éves időközön át inkább csak a kivételes eseteket tüntetik föl, nem mernők Erdélyt a középkorban vadonnak, barbárok tanyájának tekinteni, de még a dunai fejdelemségekkel sem összehasonlitani, hol az apró kényurak ugy vágatták a nyers lakosokat, mint a káposztát. Hogy kellően méltányolhassuk Erdélyt, tekintetbe kell vennünk, hogy meddig a történészet szövétneke világit, mivelődésének mindig gyarapodó eredményére találunk; azonkivül a betudásnál számba veendő az idő s helybeli körülmény is. A középkorban jó példával egy állam sem ment előre : a nevelés és oktatásügy mindenütt bölcsőben hevert, a vétségek gyakoriak valának, a büntetés vért fagylaló kegyetlenséggel gyakoroltatott. Roppant akadálya volt mindenha Erdély mivelődésének nagyszámu oláh népessége is, mint ezt a már közlött s még ez után felhozandó tények bőven s eléggé igazolandják. És mégis, a büntetőjog köréből elősorolt ezen adatok, viszonyitsuk azokat bár némely ujabbkoru polgáriasult népek hasonló adataihoz, nem mutatnak oly igen kedvezőtlen eredményt **).

A közigazgatásban nagy szerepet játszanak a községek, azt szoktuk mondani : a jó községi szerkezet talpköve az alkotmánynak, legjobb iskolája a polgári erényeknek, s műhelye a hazafiuságnak. *A városok* közgazdászati és pénzügyi szempontból is nevezetesek valának; a műipar és kereskedés itt ütötte fel tanyáját, ezek voltak a fejdelmek jövedelmeinek főbb forrásai, s igy a városok a mivelődés nevezetes tényezőiül tekintendők. A magyar, mint már érintők, inkább a mezei gazdaságot kedvelvén, kerülte a városi lakást, az oláh pedig erdőkben barangolt, s igy nem csuda ha a történet az egész középkorból alig emlékezik Erdélynek 20 nevezetesb községéről. Fessler egybevetése szerint Meggyes, Szeben, Segesvár, Szászváros, Kolozsvár, Brassó és Besztercze, főkép pedig Karako, Magyarigen és Rams már II. Endre kora előtt alapittattak, de közőlök csak Szeben, Brassó, Ko-

*) „Unum ex notariis regis cum episcopo existentem in horribiles carceres detruserunt, qui ex foetore carceris infectus octavo die exspiravit."

**) Ismeretes, a magyar törvénytárba a kiadó önkénye által fölvett, de hazánkban kötelező erőre soha nem emeltetett 1656-ki „Praxis Criminalis," mely a halálbüntetménynek következő fajait állitá fel : bitófa, fejvétel, négyfelé vágás és a testrészeknek a főbb országutakon felakasztása, megégetés, karóbahuzás, kerékbetörés, lófarkon ragadás, az élőszivnek kiszaggatása, s ezekhöz sulyosbitásul rendeltetett még : kéz- s nyelvmetszés, a nyelvnek kiszaggatása, tüzes fogókkal csipdezés, az ember hátából szijhasitás stb. A német Vehmgericht és a spanyol inquisitió pedig még csak szóba sem jöhet, holott már itt u. n. civilisált államok institutioival kellene a hasonlitást megejteni.

lozsvár és Beszterczének vala a középkorban nagyobb befolyása a közügyekre *).

Szebennek 1292-ben virágoznia kellett, minthogy ekkor figyelme már szegények, betegek és ügyefogyott utasok számára állitandó ápoldára is kiterjede. Az Anjouk alatt a magyar birodalom első műipari és kereskedő városa lőn; kalmárai Krako, Prága, Nürnberg, Bécs, Jádra és Velenczében jártak. — Kereskedelmének akadályait Lajos, Mária és Zsigmond királyok nagy buzgalommal háritották el **), üzlete emeléseül szép szabadalmakkal ruházták fel ***), s egyébként is, mint oly várost, mely válogatott ajándékokkal gyakran kedveskedett az udvarnál, 1384 és 1395-ben különféle kegyelemosztással tüntették ki. 1370-ben dicsérettel halmozta Lajos, mert a landskroni erődöt állitotta fel, s a nagy király 1372. sept. 8-án Zalatnán kelt levelében a szebeniekről ily megkülönböztetéssel szólott: „különös kegygyel pártfogoljuk őket, kivánalmaikat és óhajaikat teljesiteni kivánván,“ mely alkalommal fel is ruházta a polgárokat azon szabadsággal, hogy áruikat ha nekik ugy tetszik Székesfejérváron át (a budai árumegállitó jog daczára) Bécsbe szállithassák. 1442-ben Chalkokondylas Erdély fővárosának nevezi, mit Teleki azzal fogad el, hogy Szeben akkor gazdag és az ország egyik fővárosa volt. Megszilárdult hatalmára mutat azon körülmény, hogy 1458-ban ama kegyetlen havasalföldi vajdával, az u. n. akasztó vagy bakó Vladdal, ujjat huzni merészelt. Némely kedvezményekben Mátyás által is részeltetett: 1469-ben elengedé földbére egy harmadát (considerata inopia et paupertate!) — 1471-ben pedig az aranymosás, salétromfőzés, s az igy nyert nemes ércz beváltására kapott Erdélyben jogot. — Az e municipiumra vonatkozó többi adatok, a mennyiben eddigelő még nem emlittettek, alább fognak következni. 1495-ben kültanácsa tagjai száma 100 főre emeltetett, és 1526-ban a tanácstagok fölmentettek a házaiktóli adózástól. Egyébiránt, Szeben a pénzverést már igen korán megkezdette, az odavaló márka, (a budainál csekélyebb sulyu) mely a szászok közt zsinormértékül szolgált, már az 1224-ki oklevélben emlittetik, s igy volt pénzkamrája is. Itt székelt a szászok közvetlen egyházi feje a szebeni prépost, (s miután ezt Zsigmond 1424-ben feloszlatta, jövedelmei kezelését és meghatározott czélra forditását a szebeni tanácsra bizta), itt világi kormányfőnökük a szász ispán, szebeni polgármester.

Brassó, a Barczaság feje. Ezen város régi kiváltságát az idő viszontagsága megemésztvén, azt Lajos kir. 1353-ban megujitotta. Ennek tartalmához képest fizetett a város évenként a kir. kincstárba „pro collecta regali“ 150 finom ezüst márkát, a szebeni mérték szerint, s a kir. adószedőnek, mig az adó behajtása végett keblében időzni kénytelen, naponként 1 ezüst fertót. — Ha a király személyesen vezérli seregét keleti háboruba, fejenként fölfegyverkezve csatlakoznak hozzá; ha pedig nyugatra indul a fejdelem

*) Felmer: Histor. Trans. 104. 106. némely ujabbkori irók nyomán a szász városok keletkezésének évszámait is meghatározza. E szerint Meggyes 1146. Szászsebes 1150. Szeben 1160. Kolozsvár 1178. Segesvár 1198. Szerdahely és Szászváros 1200. végre Brassó 1203-ban alapittatott; de Eder jegyzeteként (Observat. ad Felmer. 14. lap) ezen adatok elég történeti tekintély nélkül szüкölködnek.

**) Ennek fényes tanuságául szolgálnak az 1351. 1360. 1361. 1370. 1378. 1383. 1395. 1397. 1399. stb. években kelt oklevelek. Fejérnél, Codex diplom. IX, 2, 66. — 3, 147. 248. — 7, 297. — 5, 266. — X, 8, 116. — 2, 305. 433. és 719.

***) Bizonyitják ezt az 1367. 1371. 1372. 1373. 1391. stb. évekről szóló okleveleik. Ugyanott IX, 4, 50. 335. 423. 500 és X, 8, 324.

hadával, 50 jól fegyverzett s lándsával ellátott férfiut állit csatasikra. — Székbiráját szabadon választja, ki a köztök törvényszéket ülő királybiró birságának 1/4-ét kapja, a szószóló pedig 1/5 részét. Erdők, vizek és a halászat használata a polgárok közt különbség nélkül közös. — Végre meghatároztaték a gyilkos befogatása és büntetése módja. — Ezen várossal már nemcsak Lajos és Zsigmond királyok voltak megelégedve, hanem Mátyás is, ki e községet minden szász városnál többre becsülte. Hogy a város szépittessék és védművekkel láttassék el, Zsigmond 1420-ban a barczasági lakosokat a szükséges anyagszer összehordására utasitotta. 1428-ban helyhatósági jogai kiterjesztettek : az erdők és vizek, melyek még nem képeztek magántulajdont közhasználatra bocsáttattak. — Havasalföldre szállitandó árui harminczadmentesek valának. — A kisebb ügyeket a seniorok itélték el köztök. — Papot, birót s polgármestert szabadon választottak; igy hadvezért is, ki a katonák kihágását bünteté. — A királybiró a gyilkost befogathatta, de vagyonát el nem kobozhatta a város felhatalmazása nélkül. — Az illeték kérdés a két hatóság közt, a szász egyetem elé tartozott. Az ekkép gyarapult Brassó mindenkor áldozatkészsége és példás hüsége által igyekezett a magyar királyok szeretetét kinyerni, miért is minden szász város fölött legtöbb megkülönböztetésben részesittetett. Lajos és Zsigmond királyok több mint 12 kereskedelmi szabadalommal ruházták fel, fölmentették a vámzaklatásoktól, és számos izben ráparancsoltak a köztök hivatali hatalommal birt székelyispánra, hogy visszaéléseit szüntesse meg. Lajos dicséré Brassónak a törcsvári erőd fölépitése, fölszerelése és a szomszéd erdő kiirtása körül tanusitott készségét. — 1377-ben 13 községet 1395-ben egy várjószágot s 1500-ban 14 falut kapott kir. adományul. Lajos a közelebbi alkalommal nagy igéretekkel biztatta jövőre Brassót, és királybirájok illetékét egy ebédben és 20 ftot érő lóban állapitotta meg. — Hunyadi János nagy fontosságot tulajdonitott e városnak. Már 1443-ban mint vajda, nagy tiszteletet kifejező szavakkal irt polgárainak : „Őszinte, értelmes férfiak, igen tisztelt testvéreink és barátink! Azon kedvezésekért, melyeket irántunk alkalmas időben mindig tanusitottatok, nektek barátinknak, nagy köszönetet szavazunk.“ Továbbá a levél szövegében : „Barátinkat nagy bizalommal kérjük, méltóztassatok“ és más ehhez hasonló kifejezések gyakran fordulnak elő. 1452-ben pedig czélszerünek találta Brassót külön levélben tudósitani, miszerint a kis László királynak Fridrik kezeiből kiszabaditása iránt szövetséget kötött. Mi több, midőn a kormányzó a havasalföldi vajdával békét kötött, annak az utóbbi részéről leendő megtartásaért Brassó vállalta el a kezességet. 1467-ben a „koronavám“ czimü uj adó miatt a tartomány fellázadott és a szászok közől is a király iránti hűségben sokan megtántorodtak, de Brassó a csábitásokra nem hallgatva rendithetlenül ragaszkodott Mátyáshoz, a pártütőknek ellenszegült, s a moldvai hadjáratban költségét és vérét nem kimélte, miért is a királytól mindjárt uj kiváltságot nyert, 1468-ban pedig többnek igérete mellett a koronavámtól is fölmentetett. S miután e város egész Kis-Ázsiáig üzte kereskedését, és a szászok adójának 1/4 viselte, ki tagadhatná meg tőle, hogy nagy befolyással volt az ország mivelődésére.

Kolozsvár, a hasonnevü megyének félig magyar, félig szász lakosságu városa. Fölebb közlöttünk már véleményt régiségéről, miről Pauer János igy nyilatkozik : a magyar történetben ezen nevezetes város valamint szabadalmait, ugy alapittatásának eredetét is az egyház ápolása alatt nyerte. I. Béla e tájon apátságot alapitván, annak szomszédságában és vé-

delmeül épittetett 1192 év körül Kolozsvár. A tatárpusztitás után ujra gyarapodott és számára Péter erdélyi püspök 1282-ben kiváltságot eszközölt ki. A történeti emlékek, jelesen az istenitélet gyakorlásáról szóló váradi lajstrom szerint 1235. előtt villa Clus már létezett. IV. László kir. atyja kiváltságát, mely szerint Kolozsvárt, az erdélyi püspöknek adományozta, 1275-ben jóváhagyta; és miután a püspökség jószágait előbb a tatárok, 1277-ben pedig a szászok elpusztitották, ugyan ezen király a püspököt, kérelmére, s az elpusztult községek népességének gyarapitásaul, jószágaiban további jogokkal, jelesen Kolozsvárban biráskodási joggal ruházta fel. — 1316-ban kelt kiváltságban mondá Károl király, hogy Kolozsvárnak V. István által lett alapittatásakor nyert szabadalmait erősiti meg, melyek ezek valának : Fizet évenként kir. adó fejében 52 nehéz márka ezüstöt, — 60 curia állit hadba egy fegyverest, — a plébánost és előjáróit szabadon választja, az utóbbiak biráskodnak is, de a bünügyekben, a város területén a nemesek által elkövetettekben is, a kir. biró közbejöttével, — áruiktól vámmentesek és földtulajdonnal birnak. Ugyan e kiváltság 1331-ben is megerősittetett. — 1336-ban, azon tekintetből : hogy a két utóbbi hadjárat alatt sokat szenvedett, bővité a király szabadalmát. E szerint a nádor vagy vajda gyülésén nem volt köteles megjelenni, — azon nemeseket, kik területén bűnöztek, saját ispánja által itélheté, (1366-tól kezdve itélhette ily körülményben a püspök jobbágyait is), — s a királyi fekete erdőt szabadon használhatta. Lajos 1370-ben megengedte, hogy ha polgárai nemes birtokot vesznek, s e szerzeménynek egy év alatt ellen nem mondatik, a telket jogérvényesen birhassák. — 1377-ben kereskedelme előmozditásaul nyerte az erdejében volt oláh falut s annak királyi 50-d adóját. — 1360-ban vámját Zsombori Miklós zsarolta. Ugyan e vám a nemességnek 1377-ki gyülésén Kolozsvár javára terjesztetett ki, mit Lajos roszalott. — Időközben ismét elvesztek kiváltságai, azokat tehát 1378-ban a következő módositással ujitá meg Lajos : ha több hadjárat lenne is évenként, csak egyszer fizessen 200 arany forintot „pro collecta exercituali“ — a vajda beszállásolás fejében évenként csak egyszer követelhet élelmi szereket — s ugyanez a törvényszékeket a városban szokott módon tartja meg. — Még nagyobb pártfogolót nyert a város Zsigmondban, kinek jelenleg is mintegy 20 oklevele ismeretes. E fejdelem 1391-ben földicsérte polgárait és Lajos adta utóbbi kiváltságukat megerősitette. 1405-ben a király szóbőségtől duzzanó oklevelében igy emlékezik e városról : Kolozsvár városunkat az erdélyi részekben, melyet bástyákkal, tornyokkal, sánczokkal s más erőditvényekkel már körülvétetni rendeltünk, és ezen város polgárait és lakosait, országunk más valóban szabad városaival és polgáraival egyenlőkké teszszük s azok közé soroljuk, — egyszersmind őket a vajda, megyeispán s minden más biró itélete alól kiveszszük, és rendeljük, hogy pereit Besztercze-székhöz és onnan Szeben-székhöz föllebbezze. 1409-ben pedig azon tekintetből, hogy Kolozsvár az országnak szabad városaival s főkép az erdélyiekkel egyenlő szabadsággal birjon, fölmenté polgárait s többi lakosait a szőleiktől adandó kilenczed és telekdijtól, feküdjék bármely területen ezen birtokuk. Ugyanez évben meghagyta az erdélyi püspöknek is, hogy a polgároknak birtokában levő szőleitől csak bordézmát szedjen, a kilenczedet pedig a földdijjal együtt engedje el. — Ulászló 1444-ben a hozzá mindig hiven ragaszkodó Kolozsvárnak, mely korább hűtlenség bünébe esvén, szabadságait elvesztette és kilenczed meg egyéb adózások viselésére volt kötelezve, előbbi kiváltságát ismét visszaadta. Eder véleményeként a város azért terhelte volna magát a hűtlenség-

gel, mert 1438 elején a fellázadt pórokat befogadta. — Szilágyi kormányzó 1458. január 31-én a körüle lévő országnagyokkal és nemesekkel a kolozsvári polgárok közt a tisztviselők választása iránt hosszabb idő óta fennforgó kérdést ugy határozta el, hogy a külső tanácsot alkossa 50 magyar és 50 szász választott polgár, ezek válaszszanak egy évben magyar, másikban szász birót, és e mellé 6 magyar és 6 szász tanácsnokat. — Ugyanez évi junius 8-án Mátyás király a várost, melyben született, azon hű szolgálatok tekintetéből, melyeket szabadságán munkálkodó anyjához és nagybátyjához tanusitott, minden szabadságaiban megtartani igérte. — A város 1467-ben a sok jótéteményről, melyben a király azt részesitette, megfeledkezvén, a köz felhevülés által elhagyta magát ragadtatni s a pártütőkhöz szegődött, de Mátyás annak nem sokára a lázadásban tett kihágásaiért megkegyelmezett, s miután polgárai panaszait favágó ruhában megvizsgálta, minden régi szokásait és szabadságait megerősitette. — 1481. aug. 24-én kelt rendelete szerint a kolozsváriak pereit fölebbezés utján egyenesen a szebeni törvényszék elé rendelte vitetni; de mivel e rendelvény Beszterczének 1405-ki kiváltságába ütközött, ez ügyet az utóbbinak panaszára nov. 15-én Bátori vajda és a váradi nagyprépost által megvizsgáltatni, és az előadásnak netáni valósága esetén Beszterczét azon jogában, mely szerint az ő tanácsához kellett Kolozsvárnak föllebbeznie, fenntartatni rendelte.

Besztercze a hozzá tartozó kerülettel hajdan a magyar királynéknak adatott jövedelmi forrásul. IV. László, midőn nejét Izabellát vagy Erzsébetet gyötrené, jövedelmeit lefoglalta. A pápa és a bibornokok 1287-ben magukat a méltatlanul bántalmazott királynéért közbevetvén, annak jövedelmeit is visszaadatni határozták, és miután e rendeletek az azonévi országgyülésen elfogadtattak, az esztergami érsek meghagyta az erdélyi püspöknek, hogy Erzsébet jövedelmeit a beszterczei kerületből a királyné tisztviselőinek adassa ki. — 1332-ben a régi birtokosok által még mindig királyi kerületnek neveztetett. — Erzsébet királyné, férje Károl beleegyezésével, 1334-ben kivette a várost a vajdák és megyeispánok hatalma alól. Közigazgatási és birói főnökük pl. 1317.1332.1341. években egyedül beszterczei, 1333-ban székely és beszterczei, 1341-ben pedig brassói és beszterczei ispánnak czimeztetett. — Lajos 1366. jun. 11-én Beszterczén mulatván, törvényhatósági önállóságot adott Beszterczének, oklevele szerint a város biráját és a tanácsnokokat szabadon választhatá, a voroshoz tartozó községek szintén igy tevének évenként birót, ki a beszterczei tanács által volt megerősitendő; — a város minden ügyeit a király által nevezett ispán (cum comite nostro Bistriciensinum nunc et pro tempore constituendo) közbejöttével itélé el, s a fölebbvitel a szebeni törvényszékre történt; végre feljogosittatott a város, hogy Szebennek minden jogai és szokásaival élhessen. — Az ily jogokkal felruházott város már a következő 1367. évben statutumokat alkotott, s habár a székely ispánnak, ki a királyi bért is magához ragadta, némely közügyekbei befolyása a községnek még mindig terhére vált, Besztercze ipar és kereskedelem által meggazdagodott. De a 15. század közepén municipalis szabadsága és jóléte nagy csorbát szenvedett. — V. László 1453. jan. 30-án Hunyadi János kormányzót számtalan érdemei tekintetéből örökös beszterczei gróffá nevezte, Beszterczét és tartozmányait neki s maradékinak adományozta, e kerületet örökös grófságra emelte, kivette a vajda s minden más hatóság hatalma alól, azt egyedül a király, nádor és országbiró alá rendelvén. Ez a Hunyadit megbuktatni szándékozó Cillei Ulriknak volt ravasz fogása, ki az erdélyi szászokat akará a nagy hős

ellen fölheviteni, reménylvén, hogy ezek soha sem engedik meg a szabad beszterczei vidéknek a Hunyadi család birtokába jutását; azonban Hunyadi ugyanazon évi julius 3-án Beszterczébe minden ellenmondás nélkül beigtattatott. A vidék szabad lakosai nem sokára zúgolódni kezdettek, azért az adományos gróf régi szabadságaik biztositásaul julius 22-én a következőket rendelte: Besztercze (quae semper libera civitas fuit) a korábbi királyoktól nyert szabadságaiban fenntartatik. A város ezentul is részt vehet mind a szászok, mint a nemesek közgyülésein, a mennyiben azon eljárása az adományos jogainak nem árt. — Pereit azontul is a hét szász-székre föllebbezheti. — Régi pecsétje és zászlójával élhet. — Az adományos által megállapitott kulcs szerint 60 ezüst márkányi bért, mit eddigelé a székely ispán ragadott magához, jövőben Hunyadinak fizetendi. Hadjutaléka nem fog nagyobbittatni. Biráskodásukba valamely tisztviselő vagy magyar biró nem avatkozhatik. A beszterczei várnagyoknak nem leend a város felett hatalma, s lakosait szolgálatra nem kényszerithetik. A radnai vám a régi mód szerint fog szedetni. Végre a város plébánosát szabadon választhatja. — Hunyadi mindemellett magát is biztos helyzetbe kivánta tenni, s azért a várostól nem messze várat épittetett, és csakugyan Beszterczét, mely sokáig ellenállott rendeléseinek, végre is erőhatalommal kellett engedelmességre szoritania. — Az ujdonépült vár nagyai hátralevő zsoldjuk fejében 1456 január 1-én több házat, malomhelyeket és szőlőket nyertek Hunyaditól adományul. Midőn a hős halála után Szilágyi az ifju Mátyás nevében akarta Beszterczét átvenni, csúfosan visszaveretett. — A királylyá választatott Mátyás, hogy a terhére vált Szilágyitól szabaduljon, Beszterczét ennek adományozta. Ez intézkedés igen felingerelte a már ugy is vérig zaklatott beszterczeieket, mert a várnagyok feleségeiken s leányaikon erőszakot követtek el s a férfiakat rabszolgáknak tekintették; ők tehát szabadságuk fékezésének utálatos eszközét a várat lerontani szándékoztak; ezt Szilágyi megelőzendő, seregével rögtön Beszterczénél termett, a várost megvivta, a lakosokat nagy részt felkonczoltatta, az elfogottakat megcsonkittatta s a várost porrá égette. — E miatt küldé a király nagybátyját a világosi fogságba, s erről azonnal tudósitá a szász egyetemet is. Mátyás 1459-ben nemcsak jóváhagyta atyjának a beszterczei várnagyok részére kelt adománylevelét, hanem azoknak a Besztercze határában fekvő Csiger pusztát is ajándékozta. 1460. jul. 20-án, és koronáztatása után 1464. április 20-án megerősité atyjának Besztercze számára adott szabadságlevelét oly hozzáadással, hogy az ottani várnagyainak fizetendő évi bér 100 arany forintot tegyen, darabját csak 100 folyó fillérrel számitva. — A városnak helyhatósági szabadsága innen tul kedvezőbben alakult, a király által többször nevezetes jogokkal ruháztatván fel. Jelesen ugyanezévi junius 4-én átengedte az ottani várat a polgároknak 6000 arany forintért, de oly föltétel alatt, hogy azt jó védelmi állapotban tartsák, aug. 14-én a vár és hadi szerei átadásával Szobi Pétert bizta meg; 1465-ben visszaadta a városnak régi szabadságát, a beszterczei grófi czimet eltörölte, polgárainak megengedte, hogy a várat egészen leronthassák s az innen nyerendő kövekkel magát a várost falazhassák körül; 1474-ben pedig okleveliloeg arról biztositotta őket, hogy soha sem fognak többé elidegenittetni, s ha ez mégis történnék, engedelmet adott nekik, hogy az adományosnak ellenállhassanak, a nélkül, hogy e tettökért hütlenséggel vádoltathatnának. Továbbá 1468-ban kir. bérök beszédését könnyité, 1471-ben területén a sós vizek és kutak használatát engedte meg, 1475 ugyanott levő Becse nevü curiáját és Csiger pusztát

ajándékozta nekik, 1477 és 1478-ban a városnak kegyuri, és biróhatósági jogát védelmezé, 1484-ben erélyesen tiltá polgárainak törvénytelen vámokkali zaklatását *) és 1486-ban biráskodási jogát bünügyekben a nemesek birtokain lappangó gonosztevők ellen is kiterjeszté.

A többi városok közélete, gazdagsága, hatalma és befolyása az ország ügyeire s mivelődésére az előbb nevezettekénél sokkal csekélyebb vala.

Meggyes. A vegyes korszak kezdetén Apor László vajda erőhatalommal elfoglalta s a többi szászoktól elszakasztotta. Az 1318-ban nyert kiváltsága a város régisége és gazdagsága mellett tesz bizonyságot. Az insurrectiótól és a király megvendéglésétől évenkénti 400 ezüst márka adóval váltotta meg magát; Károl király egyszersmind felhatalmazta, hogy épen ugy, mint a szebeni szász egyetem, önálló biráskodási hatósággal birjon. — Mindemellett a székely ispánok kezelték köztök 1402-ig a közigazgatást és birói hatalmat; miért is Zsigmond király tekintetbe vevén, hogy a megygyesiek a többi szászok közt és azok szokásai szerint élnek, őket a székely ispán kormánya s biráskodása alól kivette, és ispánnak vagy birónak keblökből leendő választására, ki az összes közügyeket vezérelte, feljogositotta. 1517-ben azon kitüntetett törvényhatóságok közé soroltatott, melyeknek a király veres pecsétteli élésre adott kiváltságot.

Szászsebes. Ezen várost is kőfallal rendelte Zsigmond király 1387-ben körülvétetni, mi azonban végre nem hajtatott; azért a török által 1438-ban feladás utján könnyen elfoglaltatott a város, de várát egy nemes néhány önkéntessel egész nap védte a török sereg ellen, mig végre tűz által ez is az ellenség hatalmába került. Ekkor a városnak minden irományai megégtek, miért is Albert király 1439 sept. 14. szabadságait megerősitette. Azonban a királyi pecsétes oklevél ellenére is a 15. század második felében e municipium szabadságai egy időre megsemmittettek. Ugyanis hazánk városainak története eléggé igazolja, hogy a középkorban pecsét és aláirás a törvényhatóságok jogait némely egyes esetekben nem biztositotta. A királyok kiváltságai szerint az erdélyi szászok területe a fejdelmek által el nem idegenittethetett. Megerősité e privilégiumot az országos törvény is, a mennyiben a Mátyás koronáztatása után alkottatott 1464. évi 13. törvényczikk Erdélyt jogai, szabadságai és szokásaiban fenntartatni rendelte; és mégis a király ugyanezen évben Pongrácz János erdélyi vajdának és testvére Endre trencséni főispánnak Szászsebes királyi várost a hozzá tartozó falvakkal és pusztákkal 20,000 arany forintban átirta és elzálogositotta, s őket novemb. 26-án kelt parancsánál fogva beigtattatni rendelte, mi 1465. martius 22-én minden ellenmondás nélkül végbe is ment. Ezen elidegenités ellen a szászok 1473-ban a gyulafehérvári káptalan előtt óvást tettek ugyan, de ennek nem volt sikere. Azért, miután a vajda az 1476. év végén elhunyt, ennek özvegyétől a hét szász szék közönsége, Szászsebes várost és tartozmányait erőhatalommal elfoglalta. E miatt az özvegy a királynál felszólamlott, de ugyanakkor panaszkodott a szászok egyeteme is az iránt, hogy bár az emlitett város 20,000 ftban csak szokott királyi bérökre és jövedelmeikre nézve zálogosittatott el, mindamellett a vajda, különböző dijak és adók neve alatt 14,000 ftnál többet csikart ki. A király 1478. nov. 9-én kelt leiratában a zsarolt összeget kinyomoztatni rendelte, és igérte, hogy a törvénytelenül zsarolt pénzeket a zálogösszegbe tudva abból le fogja számi-

---

*) Ez alkalommal a többi közt ekkép indokolja a király rendeletét. „Quia Civitas Bistriciensis *peculiaris* Civitas nostra et *hereditaria* existit."

tani. De Mátyásnak jó akarata mellett is Szászsebes visszaváltatása lassan haladott elő, és az egész ügy bonyolulttá vált. Ugyanis a fejedelem megengedte, hogy a szászok maguk közt 2000 arany forintot gyüjthessenek a város kiváltása végett; de ezen évi nov. 20-án odautasitá a hét szász széket, hogy miután a megváltásra más jobb módot talált, a fölebbi összeget rögtön a kir. kamrák szükségeire szolgáltassák át; azon előterjesztésök folytán pedig, hogy Kis Tamás kir. ajtónálló tőlök szokás ellenére bizonyos összeget zsarolt, roszalását nyilvánitá, s biztositá őket, hogy ez összeget, bár jelenleg pénzre levén szüksége, vissza nem küldheti, jövő évi királyi bérökbe fogja számitani.

Karako, Magyarigen, Rams. Erdélynek legrégibb önálló szász községeihöz tartoznak. II. Endre régi szabadságaikat (quam et antecessorum nostrorum privilegiis obtinuere), 1206-ban ujitotta meg. E kiváltság szerint : Idegen biró és különösen a vajda előtt nem voltak kötelesek megjelenni. A vajda beszállásolására nem kötelezthették. A többi szászok által fizettetni szokott adó beszolgáltatásától fölmentettek. Határőrzéssel nem lehete őket terhelni. A hadsereghöz csak akkor küldének fegyvereseket, midőn azt a király személyesen vezérlé. Az általok ültetett szőlőktől és mindennemü marháiktól dézmát adni nem tartoztak. 1225-ben a borvámtól egyáltalán felszabadittattak. 1238-ban jogaik némelyekben bővíttettek vagy módosittattak, ugyanis, ha nem-szász lakossal perlekedének, ügyökben a fővajda biráskodott; a vajdát ugyan nem, de a királyt, midőn köztök megfordult, méltóságához illően valának kötelesek megvendégelni (regem cum suis deliciis honorabunt); a király zászlója alá 4 pánczélos és jó fölszerelt lovagot küldének; a király egyszersmind azon jószágok határait, melyeket már a korábbi fejdelmek ajándékozának nekik, feljáratta és megállapittatta. — Időfolytán azonban gyakran panaszolták, hogy a fővajdák megszállják birtokaikat, az alvajdák által pedig törvényszékök előtti megjelenésre kényszerittetnek; azért István ifj. király, mint Erdély herczege, 1266-ban jogaikat ujabban biztositotta, rendelvén, hogy midőn idegennel perlekednek, csak a fővajda biráskodhassék ügyökben, kit is csak országos nagy szükség s egyszersmind tiszti körutja közben tartoznak beszállásolni. A fejdelem tapasztalván, hogy nincs e jövevényeknek elég szántóföldje, nekik adományozá Fejérvárhoz tartozó Gyumosd nevü birtokát; és ez adományt 1289-ben IV. László is megerősitette. Az Árpádok által ekkép különösen kegyelt községekről a vegyes korszakban már ritkán tétetik emlités, és jólétök, nem tudni mily okok befolyása alatt, alá szállott. Lajos király 1366-ban Kecskés királyi várhoz tartozó Magyarigen, szászul Krapundorf, falunak az erdélyi püspök Sárd nevü községe elleni határvillongását, mely a két fél közt gyakori véres összeütközésre szolgáltatott alkalmat, akkép szüntette meg, hogy a peres birtok a nevezett községek közt egyenlő részekben felosztatott.

Szászváros, szintén többször elveszté törvényhatósági jogát. Jelesen, az Illyei nemesek telkeket vettek határában s ott a biráskodást magokhoz ragadták. Ulászló kir. tehát 1441-ben meghagyta Ujlaki és Hunyadi vajdáknak, hogy a várost jogaiba ismét visszahelyezzék, mert a szászok telkeit és törvényhatósági jogát magok a királyok sem idegenithetik el. A város később ismét valamely várnak jutott szolgálatába, mert Mátyás 1459. január 18-án e várost korábbi kiváltsága alapján a hét szász szék törvényhatósága és a szebeni ispán birósága alá tartozónak találván, polgárait bármely várak szolgálata alól, melyre az előtt jogtalanul köteleztettek, fölmenté, és előbbi hatóságuk alá rendelé. 1464-ben teljes mértékben élvezé már a város hatósági jogát, mert ekkor jutván tudtára, hogy Mátyás a királybirák válasz-

tását a szász hatóságoknak engedte át, nagy örömmel értesité Szebent, keblében ily minőségben Máté mesternek lett elválasztásáról, mert, mondá: többé semmi esetre sem lehet, de nem is akarunk magunk közt nemes embert szivelni.

Radna, már a tatárjárás előtt mint gazdag bányaváros virágzott. Nevezetesen e város tanácsa 1228-ban bizonyos birtoknak 155 ezüst márkáért előtte történt eladásáról bizonyitványt adott. A tatárjáráskor ispánjok Ariszkald 600 fegyveres polgárral kényszerittetett a vad csordához csatlakozni. Az Árpádok kihalta után Apor László vajda gazdag ezüst bányáival együtt elfoglalta. 1453-ban, mint fölebb láttuk Beszterce s illetőleg Hunyadi szedette a radnai vámot. Végre Mátyás 1475-ben Doboka megyéből kikeblezte s a beszterczei kerülethöz kapcsolta.

Torda. Igen régi város. Robert Károlnak 1326-ki oklevele alapján, melyben mondatik, hogy a tordai sótizedet a szent királyok az erdélyi püspökségnek adományozták, Eder hinni akarja, hogy sóbányái már sz. István korában virágoztak. I. Géza királynak 1075-ben a Garam melléki Bencemonostor részére kelt alapitólevelében a tordai sóvám felét a szerzetnek ajándékozta. — 1288-ban mint „villa Cruciferorum de Thorda" emlittetik az alvajda itélet levelében. — III. Endre 1291-ki kiváltságában a tordaaknai jövevényeknek szabadságait a dézsaknai, széki és kolozsiak mintájára megujitá. E szerint: biráik saját elöjáróik, a tárnok s király voltak, a vajda és főispánnak nem volt fölöttük hatalma s ezek községöket meg nem szállhatták; szombati heti-vásárukban az idegen kereskedők vámmentesek valának, a tordaiak pedig soha sem fizettek vámot; Márton előtt 8 napig a kir. sóbányákat szabadon használhatták, és a korábbi királyi adományok birtokában megerősittettek. E kiváltságot Károl 1335, Lajos pedig 1349-ben erősitette meg. Várdájának falai 1455-ben épültek. Végre itt tartotta a 3 nemzet legtöbb s a nemesség majd minden közgyüléseit.

Toroczkó. Régi szabad városnak kellett lennie, minthogy III. Endre 1291-ki oklevelének tanusága szerint korábbi kiváltságuk a tatárjáráskor veszett el. E király megengedé nekik, hogy mint Felső-Ausztriának Eisenwurczel helységéből eredő bányászok, előbbi hazájok bányajogával élhessenek; a birót és tanácsot szabadon választhassák; szombaton hetivásárt tarthassanak; a királyi erdőket és legelőket hasznokra fordithassák; de viszont a királyi bért ők is fizessék meg.

Ebesfalva. 1381-ben ép oly szabadságokat nyert, milyenekkel a Megygyes és Selk-széki szászok birtak. *Gyulafehérvár* *). 1278-ban még az erdélyi püspöknek, *Enyed* 1367-ben, *Zalatna* pedig 1361-ben az ottani káptalannak jószága volt; s a két előbbi 1378-ban azon városok közé számittatott, melyekben a kassai posztósok és kalmároknak a kereskedés megengedtetett. — *Zsitve*, *Bolkács* és *Berethalom* törvényhatóságairól már fölebb a törvénykezésnél volt szó. — *Torjavásár*. Erre nézve Zsigmond kir. 1427-ben meghagyta a Kezdi-szék elöljáróinak, hogy ezen község jövevényeit engedjék szabadságaikkal élni s őket taxákkal ne terheljék; mert miután minden székely-székben van már egy királyi város, a fejdelem óhajtja, hogy azok egyike legyen Torjavásár is.

Ennyit kisérletül Erdély városainak törvényhatósági jogaik kifejlése és mivelődésök történetéből. *Kerékgyártó.*

---

*) Eder oly oklevelet látott Zsigmond kir. korából, mely „a juratis civibus civitatis Albensis" adatott ki, s melynek pecsétjén ily körirat volt olvasható: „S. Latinorum civium Albensium." Observ. ad Felmer. 70.

a

lt
g-
ő
ől
a-
n
e-
ől
ől
ti
tt
t,
a-
o-
y
se
l-
g
t,
zi
ot
ki

d
y-
k,
l-

z.
n.
z.

n-
l-
én
g-
ll-
tó

III.

A hazai történelem oklevéltára.

I.

V. Ferdinand ő cs. kir. ap. Fölsége megkoronáztatása 1830-ban.

Legnagyszerübb, mert ritkán előfordult, nemzeti ünnepe akkor volt a magyarnak, midőn Sz. István koronája tétetett föl szokott ünnepélyességgel a trónt elfoglalandó kir. sarjadék fejére. Jóval előtte már örvendező mozgásba jött az ország; társas körökben az volt a beszéd tárgya; a kitől csak telt, erőfeszitésig tett készületeket, hogy lehető diszben lehessen szemtanuja a koronázási ünnepélynek. Ezen ne csodálkozzunk, hiszen ha idegen országokból számtalanok érkeztek a látvány megtekintésére, hogy ne seregelt volna, ha csak tehette, a koronázás helyére a magyar, hogy szinről szinre láthassa a haza ékszereiben azt, kinek szivjósága — s bölcseségétől várta boldogitását az imádott hazának!? Legnagyszerübb volt e nemzeti ünnep nemcsak azért, mert az Európa különféle tájairól jött idegenek előtt alkalom nyilt felmutatni a tejjel s mézzel folyó Kanaán kincsgazdagságát, mely az országgyülésre fölseregelt törvényhozó honatyák keleti pazar pompájában fényesen visszatükröződött, hanem és főleg azért is, mert a koronázási ünnepek a magyar nemzet életében ugyanazon örvendetes és nagy jelentőségü szakot képezték, mint például az uj sarjadék megkeresztelése a családi életben, zálogául szolgálván a nemzetség reményteljes megifjodásának korszakonkint. A természet rendje szerint majdminden uj nemzedék meg ülé egyszer ez ünnepet, s a nemzet geniusában oly kegyelettel találkozott, hogy azok is, kik nem lehettek szemtanui a koronázásnak, legalább házi tűzhelyeiknél megnyitva ajkaikat azon órában, melyben történt a szent cselekvény, buzgó imában áldást rebegtek a haza szent földére és arra, ki az országlás terhes gondjait átveendő vala.

Egy ilyen legnagyszerübb nemzeti ünnepet, azt, midőn V. Ferdinand ő cs. k. ap. Fölsége, még atyja életében, megkoronáztatott, szándokom egyszerüen leirni. Szemtanuja voltam ugyan a dicső ünnepély több részletének, de tudom, hogy azon nap dicsfényét vissza nem tükrözhetik ecsetem halvány szinei; szinezze ki hát a képet a tisztelt olvasó képzelete.

Előbb azonban a koronajelvényekkel szükség megismerkednünk. A sz. koronát leirtam már „Hazánk" megelőző füzetében; azt most mellőzhetem. A többi jelvények : 1) a királyi pálcza vagy buzogány; 2) az alma; 3) Sz. István kardja; 4) apostoli keresztje és 5) palástja.

1. A királyi pálcza.

Ez aranyból van s kristály golyóban végződik, mely 8 arany abroncsocskába van foglalva; 26 arany lánczocska függ róla, melyeknek mindegyike arany gombban végződik. Alsó végén szivalaku gomb van. Nyelén virágok láthatók. — Melyik királyunk idejében készült? bizonyosan meghatározni nem lehet; *Chartuitius*, *Thuróczi*, *Bonfin*, sőt *Révay Péter* is hallgatnak róla egyiránt. Különbözik is a királyaink pecsétein s pénzein látható

királyi pálczától, mely Sz. István 1001. évi pecsétén, IV. Béla, I. Károly stb. pecsétén s pénzein liliomban végződik; II. András pénzén a király jobbjában kis, baljában királyi pálcza helyett nagyobb keresztet tart; V. István pénzén a király jobbjában olyan királyi pálcza látható, melynek végén kereszt, I. Mátyás pecsétén pedig kettős kereszt van.

2. *Az alma.*

Ez aranypléhből van, belől üres, tetején kettős arany kereszt, melynek felsőbb szárai az alsóbbaknál rövidebbek, miként azt IV. Béla, I. Károly pecsétein és I. Károly s I. Lajos pénzein láthatni. Az alma négy oldalán valószinüleg különböző időkből származott vértek voltak szemlélhetők, de közőlök most csak egy van meg az Anjouk czimerével, liliommal, mely a magyar czimerrel van egyesitve, miből azt következtetik, hogy ez alma az Anjouk korában csatoltatott a korona jelvényekhez.

3. *Szent István kardja.*

Ezt *Thuróczi* és *Bonfin* szerint akkor kötötték volna Sz. István oldalára, midőn ez a pártos Kupa ellen táborba indult. Alakja nem magyar, mert ez görbe, hanem német, ez egyenes, kardra mutat. Hosszu, kétélü egyenes tőr ez, négy férfifő van beleedzve, markolata egyenes, ennek végén nagy gomb, oldalain arany lemezkékkel, melyeknek elsőjén IHS azaz Hesus, vagy Jezus, hátulsóján MAR azaz Maria szép nagy uncialbetükkel olvasható. A kard hüvelye és szija sötét veres bársonynyal volt beboritva, ez azonban a legujabb elásatás folytán elrothadt.

4. *Szent István apostoli keresztje.*

Igaz, hogy II. Sylvester koronán kivül Sz. Istvánnak keresztet is küldött, mint jelvényét az apostolságnak. „Miután te és ők (utódok)", ezek a pápai levél szavai, „azon koronával, melyet küldünk, a követeknek átadott szertartás szerint megkoronáztatál vagy megkoronázva lesztek, a *keresztet*, az apostolság jelvényét *magad előtt vitethesd* és azok is vitethetni jogositva legyenek" *). Koronázáskor mindig vitt ugyan egy püspök keresztet a király előtt, de a nélkül, hogy állittatnék róla, hogy az a pápa által Sz. Istvánnak küldött kereszt volna.

Legnagyobb figyelmet érdemel a

5. *Szent István palástja.*

E tisztes régiség igazi palást vagy misemondó ruha, égszinü, de most már zöldesbe átjátszó selyem atlaczból készitve, az ábrák és képek aranynyal, csak az ajándékozó nevét s az adományozás évét mutató felirat zöld szálakkal, vannak kivarrva. Hossza a gallértól aljáig $4^1/_4$ bécsi láb, széle kifeszitve 14 l., a gallér hossza 1 l. 2 hüvelyk, széle 8 hüvelyk. Az egésznek sulya $8^1/_2$ font. Bizonyos, hogy megkoronáztatásakor e palástot Sz. István nem viselte, máskor sem használta, hanem azt neje, a bajor Gizella, 1031-ben a székesfehérvári Sz. Mária-templomnak ajándékozta. Csak később

*) „Hazánk" 1. f. 13. lap.

lőn az, mint Sz. Istvánra és nejére emlékeztető tisztes ereklye, koronázási köpenynyé rendelve s az ország többi jelvényeihez csatolva. A gallértól a háton egészen az aljig $4^1/_4$ l. hosszu s 3 hüvely széles, aranynyal kivarrt és gyöngyökkel ritkásan kirakott csik vonul le. A gallér előrészén, mely nem volt elkészitve tökéletesen, egy sujtás van, mely a már elveszett kapocscsal a palást összekapcsolására szolgált. Maga a gallér 7, egymás mellett álló ivboltra van felosztva, melyekben állatok, virágok és pontok láthatók.

A palást nem hosszában, hanem szélében négy rétre van felosztva. Az első réten, legott a gallér alatt, három kép van. A középső, egyszersmind nagyobb a megváltót talárban állva s jobb lábával egy oroszlán, a ballal egy sárkány fejeit taposva ábrázolja. Fejét glória környezi; arcza tisztes, szakála két felé oszlott; jobb kezében kereszt, baljában világgömb. Oval körirata ez : HOSTIBVS EN XPISTVS PROSTRATIS EMICAT ALT. (azaz, Altus). Felötlő, hogy a Krisztus szóban a két első betü XP e helyett: CHR. — A megváltó képétől jobbra Sz. Mária fénykörrel, imára fölemelt kezekkel, állva van leábrázolva. Körirata : EMICAT IN CELO (igy e helyett : coelo) SANCTAE GENITRICIS IMAEO (igy, a himző vagy himzőnő eltévesztése miatt, imago helyett). A kép mind a két oldalán szárnyas angyal áll s mind a kettőnek lábánál szintén szárnyas angyalka térdel. Kivül a kép körén fölül és alul mindkét oldalon egyegy állat van kivarrva; fölül a jobb kéz felől valónak nagyobb részét a palást gallérja takarja el, a bal kéz felől való sas, alul az egyik oroszlán, a másik kutya; némelyek szerint pedig, mi valószinübb is, e négy állat a négy evangyelista symboluma. — A harmadik kép, a megváltótól balra, János evangyelistáé. Fejét keresztnimbus környezi, minőt csak a megváltóé körül szokás látni; álló helyzetben jobbját tanitásra fölemelve tartja, baljában könyv van. E körül is ugy vannak az angyalok és állatok, mint a sz. szüz képénél emlitettem. Körirata: DAT SVMMO REGI FAMVLATVM CONCIO CELI. — A sz. szüz és Sz. János képei közt levő csikon repülő sas szemlélhető.

Az első rétet a másodikkal $1^1/_2$'' csík köti össze, mely 15 körben ugyanannyi angyalt mutat, mindegyiket glóriával. Magán a réten az ószövetség 16, t. i. 4 nagy és 12 kisebb prófétája, mindegyik jobbját fölemelve, baljában könyvet tartva, egymás mellett áll. E rétet a gallértól aljig nyuló s föntebb emlitett csik két részre osztja. Mind a két félen van 9 kép, 8 prófétáé s köztök középen a Krisztusé, ki áldást oszt s feje körül gloria van. A jobb félen baljában könyvet tart s körirata : PRINCIPIVM ET FINIS; a bal félen pedig világgömböt tart s körirata ugyanaz, csak hogy itt A és Ω görög betükkel van kifejezve. A megváltó mellett mind a két félen két nagy próféta, jobbról Ezékiel és Dániel, balról Jeremias és Esaiás áll. A próféták neveinek, kivéve az elsőt, Sophoniást, és az utolsót, valószinüleg Hóseást, kiknek nincs felirata, betüi tetőirányosan (verticaliter) állnak egymás fölött, alattok e betükkel : PR, azaz, Propheta. A próféták igy következnek egymásután : az első félen jobbról balra : 1) Sophonias (ennek neve, mint emlitém, nincs meg); 2) HABACVC PR.; 3) NATAM (e helyett: Nahum) PR.; 4) HIEZECHIEL PR.; 5) a megváltó e felirattal : PRINCIPIVM ET FINIS; 6) DANINEL (e helyett : Daniel) PR.; 7) AGGEVS PR; 8) ZACHARIAS PR.; 9) MALACHIAS PR.; — a második félen: 10) MICHEAS PR; 11) IONAS PR.; 12) ABDIAS PR.; 13) HIEREMIAS PR.; 14) Krisztus e betükkel : A és Ω; 15) ESAIAS PR.; 16) IOHEL PR.; 17) AMOS PR.; 18) az utolsónak, valószinüleg Hóseásnak, neve nincs meg. Hóseás mellett a szélen látni még egy fél ovál képet áldó

alakkal s e fél körirattal : R R ET O B V MBRA, de a palást tulsó felén, hol e kép kiegészitését gyanitanók, csak egy mellkép látható.

A harmadik, legszélesb és legczifrább rétet a másodikkal egy hüvelyknyi szegély köti össze. E szegélyen zöld betükkel e felirat : . . . . EGINA CASVLA HEC (igy haec helyett) OPERATA — ET DATA ECLLESIAE SANCTAE MARIAE SITAE IN CIVITATE ALBA : ANNO INCARNACIONIS XPI (igy görög módon CHRI helyett) M : XXXI. INDICCIONE XIII A STEPHANO REGE ET GISLA R . . , Itt megszakad az irás és az utolsó R-t az első szó eleibe kell vinni, hogy „Regina“ olvastathassék.

E harmadik rét közepén a megváltó széken, melynek csak egy része látható, keresztgloria köriti fővel, fölemelt jobb kézzel, térdén könyvet tartva ül. Körirata : SESSIO REGNANTEM NOTAS (notat helyett) ET XPM (e helyett CHM azaz Christum) DOMINANTEM. Az ülő megváltónak mind a két oldalán a 12 apostol (mindenik oldalon 6), mindegyik saját tornyokkal és különböző épitészetü falakkal ellátott épületben ül. — A tornyok közt minden épületen három kis alakot, többnyire harczost látunk, kik közől némelyek keresztbe vetett lábaikon ülnek, mások mennek vagy futnak, sőt egyik mintha repülne, vagy a toronyról leugorni akarna. Némelyek kérő, mások fenyegető állásban vannak, ellátva mindennemü fegyverrel, kardok, kopják, nyilak, vértekkel, sőt egyikök keresztet tart kezébe stb. fejeik hol födetlenek, hol, még pedig a legkülönbözőbb fővegekkel, födvék. Mindez tán az apostolok életeseményeire vonatkozik. Az apostolok az itt leirt épületekben különböző helyzetben, csodálatos székeken, melyek szintén tornyos városfalakat ábrázolnak, ülnek; némelyek, mint János, Máté és Judás előtt iróasztalok állnak s kezökben toll. Jobbról balra igy következnek: 1) PETRVS APLS (azaz Apostolus, mely röviditės minden apostolnál, kivéve Judást és Andrást, előfordul); 2) PAVLVS APLS, mindketten szokott attributumaik nélkül; 3) IOHANNES APLS; előtte egy állványon madár, jobbjában toll, baljában könyv; 4) THOMAS AP., baljában könyv, melyre jobb keze mutató ujával mutat; 5) JACOBUS AP.; 6) PHILIPVS APLS., mindkét kezével könyvet tartva; 7) BARTHOLOMEVS APLS., baljában könyvvel; 8) MATHEVS APLS., jobbjában tollal; 9) IVDAS, szintén toll- és könyvvel; 10) SIMON AP.; 11) TADEVS APLS; 12) ANDREAS. A két utóbbi szintén könyvvel. Glorián kivül mindnyájának van főveге; Péteré sugáros. Az apostolok e névsorában János és Taddé, egyazon személy, kettőnek van véve; ellenben nincs meg Jakab és Mátyás, kinek helyét a 12 apostolhoz nem számitott Pál foglalja el.

A negyedik, legalsóbb rétet a harmadiktól 1½ hüvelyknyi szegély választja el, mely virágokkal van fölékesitve s rézsutos csikokkal mezőkre osztva, melyeknek mindegyike felváltva vagy arabeszkszerü virágokat vagy iramló ebet avagy nyulat mutat. E rétet is a gallértól aljig lenyuló csik két részre osztja s a csik közepén egy födetlen fejü ifjunak képe látható. Ezen ifju kétségtelenül Sz. Imre, Sz. István és Gizella fia, kiknek képei közt az övé áll. A többi kép több sz. vértanué s mindnyája háromszögü, három liliommal fölékesitett föveggel van befödve s térdig kiábrázolva s felváltva jobb és bal kézben dárdát és villággömböt tart. Az elsőnek neve nincs meg a többié tetőirányosan van kihimezve; 2) COSMAS; 3) PAMTALION; 4) GEORGIVS; 5) VINCENCIVS; 6) GISLA REGINA, jobb kezét mellén, baljában templommintát (jelképileg a székesfejérvári templom alapitását jelentőt) tartva; 7) STEPHANVS REX; 8) STEPHANVS (a vértanu); 9)

CLEMENS; 10) SIXTVS; 11) CORNELIVS; 12) LAVRENCIVS, mellén a megváltó képével, mely őt csaknem egészen elfödi. E képek közötti meglehetősen tágas közöket csinos virágok töltik be s minden kép oldalain két fölemelt fejü sas áll. — E rét legszélén van még e fölirat: O SPES CERTA SALV (e helyett: salutis) SIGNVM CRVCIS, mely mellett, mint már *Révay* gyanitotta, a fölfeszitett megváltó képe lehetett.

Ime az itt leirt palást az, melyet koronázáskor királyaink, mint Sz. István és Gizella drága ereklyéjét, a legujabb időig magokra öltének. Ugy látszik, hogy már Sz. István utóda, Péter, megkoronáztatásakor e palástot viselé, mert *Thuróczinál* azt olvassuk: „Sacris insigniis Regis Stephani more regali decoratus", már pedig a sz. jelvényekhez a palást is mindenesetre tartozott. *Horneck Ottokar* Venczelről irja, hogy Sz. István palástjában koronáztatott meg. Általa a bajor Ottónak átadott jelvények közt a salzburgi krónika a palástot is világosan emliti. Megemlittetik Kis Károly, Albert és I. Ulászló megkoronáztatásánál is. II. Ulászlóénál pedig körülményesen leirja *Bonfin*. Hasonlóan van leirva I. Ferdinand megkoronáztatásánál, a következett királyokénál pedig legalább emlittetik. A sz. koronával mindig egyazon ládában őriztetett, most is ott van. Bélése legujabb elásatásakor sokat szenvedett.

Az itt leirt jelvények sohasem tartattak, a koronát kivéve, a koronázás lényeges kellékeiül. A magyar érsekek és püspökök, midőn 1309-ben a magyar királyok érvényes megkoronáztatásának lényeges kellékeiről szóltak, azokat nem, csak Sz. István koronáját emlitették. De azért régóta nagy becsben tartattak azok s Magyarországnak I. Ulászló pártján volt rendei 1440-ben különös okmányban többi közt azért nyilvánitották érvénytelennek a méhben hagyott László megkoronáztatását, mivel ez „absentibus etiam omnibus paramentorum Sacris, nec non gladio, sceptro, pomo et cruce legationis Sanctissimi Stephani primi Regis nostri" vitetett véghez, noha a gyermek az ország szent koronájával koronáztatott meg, I. Ulászló pedig nem, Fridrik kezeiben levén már a korona.

A leirt jelvényeken kivül vannak még keztyük, saruk, harisnyák, öv, melyek Sz. Istvánéinak mondatnak, és egy régi zászló, melyek a leirtakhoz többnyire később járultak, leirásukat azonban mellőzöm, csak annyit jegyezvén meg rólok, hogy a legujabb elásatás folytán ezek is többet vagy kevesebbet szenvedtek.

Most már feladatomhoz!

1830-ki jul. 15-kén kelt azon kir. levél, melylyel a haza országgyülésre lőn ugyanazon évi sept. 8-kára Pozsonyba meghiva, egyszersmind azt tudatva, hogy Ferencz ő Fölségének, harmincznyolcz évnél többre terjedett uralkodása után s annak érzetében, hogy az ő napjai is megszámlálvák, „atyai szive azon erősitő legfőbb vigaszt óhajtja, hogy szeretett elsőszülött fiát, Ferdinand főhg fönséges trónörököst, mint Magyarországban és a hozzá kapcsolt részekben utódát, a megállapitott diplomaticai biztositó okmány előleges elfogadása s az arra letett eskü után, leendő királylyá és urrá Magyarország sz. koronájával törvényes szokás szerint megkoronáztassa s ez által őt a bizalom és szeretet azon kötelékével, mely neki (Ferencznek), a mig csak él, mindig a legdrágább leend, és annak eskügel megigérése által hogy az ősi alkotmányt megója és fentartja, a nagylelkü magyar nemzet irányában lekötöttnek lássa." E meghivó levél következtében mind az uralkodó fejdelmi család, mind az ország részéről folyamatban tétettek a nagyszerü nemzeti ünnephez a készületek. Mik történtek a magánosak, különösen mágnásaink részéről, ha tudnám is, hallgatással mellőznöm kell; a me-

gyék (melyek nagy többsége hálafeliratban köszönte meg ő Fölségének, hogy a trónörököst megkoronáztatja), káptalanok, sz. k. városok részéről abban állták e készületek, hogy megválasztattak az utasitással ellátott követek. A sz. korona a hozzá tartozó jelvényekkel Pozsonyba szállittatott.

Sept. 11-kén az országgyülés meg lőn szokott ünnepélyességgel mind a felső mind az alsó táblánál nyitva s a táblák kölcsönös üdvözlései után egy nagy küldöttség neveztetett ki az azalatt Schlosshofba leérkezett Fölségeket s a trónörös főhget a nemzet nevében az országgyülésre tiszteletteljesen meghivandó. Egy másik küldöttség a föls. uralkodóház többi tagjait, egy harmadik pedig a külföldi uralkodó családokéit volt üdvözlendő.

E küldöttségek gr. *Gyulay Ignácz* horvát bán vezérlete alatt septemb. 12-én Schlosshofba mentek, hol mind ő Fölségeikhez, mind a megkoronázandó trónörököshöz beszédeket *Pyrker László* egri atyaérsek tartott, melyekre ő Fölsége is, a trónörökös is nyájasan válaszoltak. Ferdinand ő cs. k. ap. Fölsége akkori válaszában lehetetlen hogy kedvesen ne hangzottak volna a következő szavak : „Ha a hüség és ragaszkodás azon bizonyitványait, melyeket a hű magyarok őseim és az iránt, a kit én és önök atyaként tisztelünk, mindenkoron tanusitottak, nem is tudtam volna, csupán azon nagy hálának, melylyel önök a legjobb atya akarata szerint végrehajtandó megkoronáztatásomat fogadják, ezen őszinte és szivembe örökre bevésett nyilvánitásából bőven meg fogtam volna tudni, minő ragaszkodást, minő engedelmességet, minő szeretetet várhatok örvendetes bizalommal azon nemes nemzettől, melynek javát, biztonságát és dicsőségét előmozditani szivemnek legfőbb ohajtása. Mondják meg önök a renduraknak, sőt kivánom, tudja meg egész Magyarország, hogy engem a sz. korona, melyet törvényesen elfogadandó leszek, nem azért fog boldoggá tenni, mert halántékaimat ékitendi, hanem azért, mivel a szeretet és bizalom örök kötelékével még szorosabban füzend azon nemzethez, melyet leggyöngébb korom óta szerettem.“

Köztudomásra jutott ily szavak után általános volt az öröm s lelkesedés és vártan váratott a nap, midőn a Schlosshofból Pozsonyba ünnepélyesen bevonulandott uralkodó család előtt tanusitandó volt a magyar, minő fejdelmeihez ragaszkodása, minő mérvben tör ki kendőzetlen öröme, szinletlen lelkesedése, midőn azokat mintegy saját tüzhelyénél tisztelheti. Az ég másként határozott; megeredett csatornáiból napokon át szakadt az eső, a bevonulás napján sem szünvén meg; igy lőn, hogy a nyilvános fogadási szertartásoknak abban kelle maradniok, csak a pozsonyi elöljáróság a Mihálykapu alatt átadta a Felségnek a város kulcsait, melyeket az az elöljáróságnak kegyes kifejezésekkel visszaadott. A rendek a primási palotában várták ő Fölségeik megérkezését s ott tartattak azon beszédek is, melyek különben a külső primási épület előtti mezőn sátor alatt tartattak volna.

Koronázás előtt a koronázási oklevél volt kiadandó. Az országgyülés noha 16 megye kivánt benne némi változtatásokat tenni, a Ferencz által 1792-ben kiadottat fogadta el. E szerint Ferdinand a következőt adta ki:

„Nos Ferdinandus, Imperii Austriaci Caesareus, Hungariae, Bohemiae, Lombardiae et Venetiarum, Galiciae, Lodomeriae et Illyrici Regius Haereditarius Coronae Princeps etc. etc. agnoscimus, et memoriae commendamus, tenore praesentium significantes, quibus expedit universis, — quod posteaquam sacratissimo Principi et Domino, Domino Francisco, divina favente clementia Austriae Imperatori, Hierosolymae, Hungariae, Bohemiae, Dalmatiae, Croatiae, Slavoniae etc. Regi Apostolico etc. etc. Genitori No-

stro Carissimo, perpetuaque filiali pietate, et venerationis obsequio colendissimo, pro singulari Suo in avitam haereditarii, percarique Sibi Regni Hungariae, et Partium eidem adnexarum Constitutionem, uti eam a Divis Majoribus accepit, in Posteros quoque illibate transmittendam studio, immensaque erga Nos, tanquam primogenitum Suum filium, et a fatis Suis, quae Deus ter optimus, maximus procul avertere velit, immediatum ex asse Haeredem, ac in hoc quoque Regno Hungariae, et Partibus eidem adnexis, virtute Articulorum 1. et 2. Diaetae, Anno 1723. conclusae, legalem Successorem, gratia et amore plus quam paterno, hisque juncto eo obsiderio, ut Nos eodem, quod Sibi, dum vita suppetet, carissimum erit, fiduciae et amoris in generosam Gentem Hungaricam vinculo, tuandaeque et conservandae avitae ejusdem Constitutionis Sacramento obstrictos cernat, benigne constituere visum fuisset, ut: quam cum sangvine ab Eodem in Nos propagatam fovemus Status et Ordines, omnesque Regnicolas antedicti Regni Hungariae et Partium eidem adnexarum in suis immunitatibus et libertatibus, juribus, legibus et privilegiis, ac in antiquis bonis et approbatis consvetudinibus semper conservandi sinceram voluntatem, hanc ad explenda quoque benignissimi hujus Sui in illos animi, repositaeque in Nobis spei Suae solatia per Regiam Nostram, vita adhuc Sua comite, quam in longissima tempora incolumem precamur, Inaugurationem, Coronationemque ritu legali peragendam, et Diploma Regium, in conformitate Articulosum 2, 1715, nec non 1 et 2, 1741, uti et 1 et 2, 1791, ac denique 1 et 2, 1792. Statibus et Ordinibus Regni dandum, et Juramentum quoque in ea, qua per Se, Divosque Majores Nostros depositum fuit, forma praestandum adfirmaremus, supremae, et praesertim Titulis 4 et 9. I-ae operis Decr. tripart. declaratae potestatis, privilegiorum item collationis, et aliorum Jurium Majestaticorum exercitio penes Suam Majestatem Sacratissimam manente, Articuli item 3, 1791, circa Inaugurationem Coronationemque Regiam, secus intra Semestre, a die obitus defuncti Regis computandum spatium inomisse suscipiendam, dispositione, porro etiam salva; atque altissimae huic menti cohaerenter pro felici, eaque faustissimis votis, Deo ter optimo maximo auxiliante instauranda Inauguratione Nostra, universis Inclyti Regni Hungariae, et Partium eidem adnexarum Statibus et Ordinibus Conventum seu Diaetam, intra idem Regnum Hungariae, utpote in Regiam, Liberamque Civitatem Posoniensem pro feria IV., quae Dominicam XIV. post Pentecostem sequitur, seu festo Nativitatis B. M. V. hoc est 8. Septembris anni modo labentis infrascripti, indixisset, promulgasset, eidemque in sacra Persona Sua praefuisset; universi Domini Praelati, Barones, Magnates et Nobiles, ceterique Status et Ordines mentionati Inclyti Regni Hungariae, Partiumque eidem adnexarum, ad praefatam Diaetam pleno et frequentissimo numero comparentes, praeattactarumque Diaetalium Constitutionem haud immemores et pro hac vere paterna Suae Majestatis Sacratissimae in eos animi teneritudine homagialem, intimamque devotionem testati; desiderioque auspicandae felicissimae Inaugurationis Nostrae ducti, demisse rogaverunt, ut innuentibus praecitatis Constitutionibus, omnino ante adhuc faustissimam Coronationem Nostram, Nos, infrascriptos articulus, ac singula in iisdem contenta ratos, gratos et accepta habentes, Nostrumque consensum illis praebentes, benigne acceptare, auctoritate Nostra approbare, et confirmare, ac tam Nos Ipsi benigne observare, quam per alios, quorum interest, firmiter observari facere dignaremur. — **Quorum quidem articulorum tenor sequitur in hunc modum:**

1) Quod, praeter ab antiquo deductam haereditariam Regiam successionem, tam Coronationem ad mentem articuli 3. Diaetae anni 1791 quam reliquas universas et singulas communes istius Regni Hungariae, Partium eidem adnexarum libertates, immunitates, privilegia, statuta, communia jura, leges et consvetudines, a Divis quondam Hungariae Regibus, et gloriosissimae memoriae Praedecessoribus Nostris hactenus concessas et confirmatas, in futurumque concedendas, et per Nos confirmandas (ad quas et quae dicti Status et Ordines formulam quoque Juramenti, ad initium Decretorum Serenissimi olim Principis Domini Ferdinandi 1. gloriosae reminiscentiae Antecessoris Nostri, positam, extensam, et reductam habent) exclusa tamen et semota articuli Decreti Divi Andreae Regis II. de anno 1222. clausula, incipienti : „Quod si vero Nos“ usque ad verba : „in perpetuum facultatem“ in omnibus suis junctis articulis et clausulis, prout super eorundem usu et intellectu (salva tamen semper quoad ea, quae ad articulum 8. 1711. excepta sunt, ejusdem legis dispositione) Regio, et communi Statuum consensu diaetaliter conventum fuerit, firmiter et sancte observabimus, per aliosque omnes et singulos inviolabiliter observari faciemus.

2) Sacram Regni Coronam, juxta veterem consvetudinem ipsorum Regnicolarum, legesque Patrias, per certas de eorum medio unanimiter, sine discrimine Religionis ad hoc delectas et deputatas personas saeculares in hoc Regno conservabimus.

3) Hactenus recuperata et expost Deo adjuvante, recuperanda quaevis hujus Regni Partiumque eidem adnexarum tenuta et partes, ad mentem etiam juramentalis formulae, praenotato Regno, et eidem adnexis Partibus de toto reincorporabimus.

4) Quod in casu, quem Deus procul avertere velit, defectus utriusque sexus Archiducum Austriae, praeprimis quidem a gloriosae reminiscentiae Abavo Nostro, Carolo VI., dein in hujus defectu a Divo olim Josepho I. his quoque deficientibus, ex lumbis Divi olim Leopoldi I. Imperatorum et Regum Hungariae descendentium, juxta etiam dictamen praecitatorum primi et secundi articulorum praefatae Diaetae anni 1723. praerogativa Regiae Electionis Coronationisque antefatorum Statuum et Ordinum in pristinum vigorem statumque redibit, et penes hoc Regnum Hungariae, et praedictas partes, ejusdemque antiquam consvetudinem illibate remanebit.

5) Ut supra puncto 1. praemissum est, toties, quoties ejusmodi Inauguratio Regia intra ambitum saepefati Regni Hungariae, successivis temporibus diaetaliter instauranda erit, toties Haeredes et Successores Nostri, futuri neocoronandi haereditarii Reges, praemittendam habebunt praesentis Diplomaticae Assecurationis acceptationem, deponendumque superinde Juramentum.

Nos itaque, praedicta universorum Statuum et Ordinum Regni Hungariae, Partium eidem adnexarum instantia benigne admissa, pro benigna animi Nostri propensione, ipsisque benigne gratificandi voluntate, praeinsertos universos articulos, ac omnia et singula in iisdem contenta rata, grata et accepta habentes, eisdem Nostrum consensum benevolum, pariter et assensum praebuimus, et illos, ac quaevis in eis contenta clementer acceptavimus, approbavimus, ratificavimus et confirmavimus, promittentes et assecurantes Status et Ordines in verbo Nostro Regio, quod praemissa omnia tam Nos Ipsi observabimus, quam per alios fideles Subditos Nostros, cujuscunque status et conditionis existant, observari faciemus, uti vigore hujus Diplomatis Nostri acceptamus, approbamus, ratificamus et confirma-

mus atque promittimus. In cujus fidem et testimonium literas has manu propria subscripsimus et sigilli Nostri appensione muniri fecimus. Datum in Libera Regia Civitate Posoniensi, die vigesima quinta mensis Septembris, Anno Domini millesimo, octingentesimo, trigesimo. *Ferdinandus, m. p.*

A koronázás sept. 26-kára lőn határozva, de az eső ugy szakadt, hogy azt bizonytalan időre el kelle halasztani. Harmadnappal azelőtt azon ládát, melyben a sz. korona s a többi jelvény őriztettek, a koronaőrök, azon cselekvényhez kinevezett két cs. k. biztos, a rendek több küldötte, a Sz. Márton temploma kápolnájából ő Fölsége lakára, a primási palotába, pompátlanul vitték s ott a végett nyitották fel, hogy a korona és a többi felöltendő jelvény a megkoronázandó királyhoz alkalmaztassék.

A koronázás előtti napon pedig d. u. 2 órakor a koronaőrök, azon főpapok és mágnások, kiket a nádor, és azon nemesek, kiket a személynök e czélra kinevezett, a nádornál gyültek össze s a primási palotába mentek, onnan a koronát és a hozzátartozókat most már udvari hintóban, ő Fölsége által kirendelt két valóságos titkos tanácsos kisérete mellett a Sz. Márton temploma kápolnájába visszaviendők. Ez alkalommal az utczákon, melyeken a korona volt szállitandó, fegyveres polgárok voltak kiállitva, az előljáróság pedig a primási palota kapuja alatt várta azt, hogy az emlitett templomig kisérje. A kápolna kulcsai a koronaőröknél, a templomé pedig a káptalani őrkananoknál voltak. A ládát a koronával s a többi jelvénynyel a primási palotából a hatfogatu nyitott udvari hintóba négy mágnás és ugyanannyi nemes — emezeket a személynök nevezte ki — hozta le s a koronát vivő hintó előtt a nádor és püspökök saját hintaikban, utána a két cs. k. biztos és koronaőrök hatfogatu udvari hintóban, emez után pedig a többi mágnás és nemes lóháton mentek. A ládát vivő hintót mindkét oldalon a városi előljáróságon kivül 12 kir. magyar nemes testőr és ugyanannyi gránátos gyalog kisérte. A kocsihágcsóknál három-három cs. k. szolga udvari egyenruhában s közvetlenül a hintó előtt egy szakasz cs. k. trabanttestőr ment. Sz. Márton templomához érvén a menet, azon négy mágnás és nemes, kik a ládát a primási palotában az udvari hintóba föltették, azt abból levették és a sekrestyébe vitték, mire a nádor és koronaőrök pecséteikkel a sekrestyét lepecsételték. Hogy pedig azon alkalommal ne legyen nagy néptolongás, a rend fentartására a magyar kir. ajtónálló helyettesén kivül a rendek közől néhány biztos állittatott ki. A sekrestye ajtajánál két várnagy s 12 őr a templom körül pedig 100 rendes katona őrködött.

Ezek történtek a koronázást megelőzőleg.

Sept. 27-kén este az ég kiderült. 28-kán hajnalban több ágyuszó a koronázás megtörténendését hirdette. Egész Pozsony mozogni kezdett, várva a történendőket. Maga az ég is kedvezett az ünnepélynek, mert az egész nap tiszta derült volt, mintha őmaga az ég fényes csillaga is látni, nézni akarta volna az eseményt, melyhez annyi reményt csatolt milliók gondolata.

A két cs. kir. biztos, a rendek küldötteinek jelenlétében, a ládát a koronaőrök által már reggeli 7 óra előtt felnyittatta s a jelvényeket és koronát a sekrestyében a végett elkészitett helyre tetette. A koronaőrök ott maradtak. A föoltár mellé asztal állittatott, melyre Sz. István palástja s a többi ruhadarab rakattak. — A főrendek meghatározott órában a nádornál gyültek össze, kit a mágnások azután a primási palotába kisértek, a papság pedig a templomba ment diszruháiba öltözködni; a személynök a rendekkel a Szent Márton tem-

plomába ment azon állványra, mely hasonló alkalmakkor a követek számára szokott emeltetni.

Hét óra után a koronázási menet a primási palotából félszázad vértes előlovaglása mellett a következő renddel indult el: 1) cs. k. egylovasok; 2) cs. k. udv. és kamr. irnokok lóháton; 3) a mágnások és rendek szolgái gyalog; 4) cs. k. szolgák gyalog; 5) szolgálatra kirendelt apródok tanitó-helyettesökkel gyalog; 6) a rendek, mágnások és kamrások vegyesen lóháton; 7) a titkos tanácsosok és miniszterek vegyesen lóháton, de egyenruhás szolgáik nélkül; 8) a vaskorona, Leopold, Mária Therezia katonai és Sz. István rendje vitézei és commandeurei lóháton; 9) a nevezett rendek nagykeresztesei s az aranygyapjas rend vitézei lóháton; 10) a kir. magyar hirnök egyenruhában, föltett föveggel s fentartott pálczával lóháton; 11) a kir. magyar főudvarmester pálczával lóháton; 12) egy püspök az apostoli kereszttel jobbról, s 13) a kir. magyar fölovászmester kivont karddal s födetlen fővel, balról lóháton; 14) ő cs. Fönsége a megkoronázandott király magyar ruhában, lóháton; 15) mindkét oldalon 12 kir. magyar nemes testőr gyalog s a primási palotától a város birája s elöljárói födetlen fővel tették a kiséretet; kissé oldalt a kir. magyar testőrök kapitánya s a kir. magyar főkamarás lovagoltak; 16) következett a többi hirnök, még pedig: az ausztriai főhgi s ennek jobbján a cseh királyi, aztán két ausztriai császári, mindnyája szokásos öltözetben, fedett fővel s fentartott pálczával, lóháton; 17) a cs. k. első főudvarmester helyettese pálczával, lóháton; 18) a cs. k. udv. főmarsal kivont karddal, lóháton; 19) ő cs. k. Fölségeik nyolczfogatu nyitott birodalmi hintóban; a hágcsóknál három-három cs. k. szolga födetlen fővel; a mellékiséretet kir. magyar nemes testőrők gyalog és cs. k. trabanttestőrök képezték; a hintó után mentek: a cs. k. fölovászmester, a cs. k. arcier- és trabanttestőrök kapitánya, ő cs. k. Fölsége főhadsegéde s ő Fölsége a császárnő főudvarmestere, mindnyájan lóháton; 20) a többi kir. magyar nemes testőr első hadnagyuk vezérlete alatt négy trombitással, lóháton; 21) a hatfogatu udv. hintók ő cs. k. Fölsége a császárnő főudvarmesternője- s palotahölgyeivel; mindkét oldalról egyenruhás szolgáik födetlen fővel; 22) a menetet egy század gránátos és egy szakasz vértes zárta be.

E menet a primási térről valamennyi harang zugása közben kiindulva a Városházutczán át a Főtérre ért; innen a Főőrhely mellett a Hattyuutczán át a Hosszuutczába kanyarodott s azon egyenesen a wödritzi templomtérre vonult, hol a lovasok lovaikról leszálltak. Ő cs. Fönségének, a megkoronázandott királynak leszálltakor a kir. magyar főkamarás, ő cs. k. Fölségeiknek pedig kiszálltokkor a cs. k. fölovász és főudvarmester segitettek. A templomtéren két század gyalogság és egy osztály lovasság volt felállitva. Helyenként más vértes-őrök álltak, hogy a rendre fölügyeljenek. A fölfegyverzett polgárok az a végre kijelölt utczákon a templom lépcsőzetéig zászlóikkal sort képeztek; azalatt pedig, mig ő Fölségeik a templomban voltak, a templom és a hajdani jezsuita collegium másik oldalán, a ferencziek temploma felé, a felállitott falépcsők mindkét oldalán illő rendbe helyézkedtek el. Az a végre kirendelt biztosok gondoskodtak, hogy rend legyen mindenhol és zavar sehol ne történjék s ez okból untalan fel alá lovagoltak.

Midőn a menet a templomhoz ért, a szolgák félre vonultak. Az ajtóknál felállitott őrök a templomba netán benyomulni akart népet eltávolitották. Ő cs. Fönsége a megkoronázandott király s ő cs. k. Fölségeik alá a

templom lépcsőzeteig mise-ingben a kalocsai érsek ment az apostoli nuntiussal. Közvetlenül a megkoronázandott király ő Fönsége előtt a kir. magy. hirnök, a kir. magyar főudvarmester pálczával, és a kir. magyar fölovászmester kivont karddal, ő cs. kir. Fölségeik előtt pedig a többi négy hirnök, a cs. k. első főudvarmester helyettese pálczával, és a cs. kir. udv. főmarsal kivont karddal léptek a templomba, melynek bemeneténél a primás, a többi érsek és püspök, valamint más infulások és papság voltak összegyülve. A cs. k. főhgek is a templomajtóig ő cs. k. Fölségeik elé mentek.

Miután a primás a feszületet megcsókolás végett és a szentelt vizet oda tartotta, ő cs. Fönsége a megkoronázandott király a nádorral s a pécsi és kassai püspökökkel a káptalani sekrestyébe, ő cs. k. Fölsége pedig a főherczegekkel s egri érsek- és nyitrai püspökkel a felsőbb sekrestyébe mentek. Végre a császárnő számára, kihez a veszprémi és váczi püspökök adattak, az utóbb emlitett sekrestye mellett illő terem volt felállitva s mind a két cs. Fölség a cs. koronát, a császár a cs. palástot is magára vette. A császárnő mellett főudvarmesternője a felszolgáló palotahölgyekkel volt jelen. A sekrestyébe menetközben trombiták és dobok harsogtak s csak akkor némultak el, midőn ő Fölségeik beléptek a sekrestyébe. A megkoronázandott király és ő Fölségeik kisérői, oda tudva az apostoli nuntiust, a sekrestyéig előttök mentek, de azután kivül maradtak, csak a primás legott a főoltárhoz ment, hogy magára öltse a diszruhát, melyben misézendő vala. A templomban mind a két cs. k. Fölség számára az oltár jobb oldalán, a megkoronázandó király számára pedig a sanctuarium közepén trón volt felállitva. A föns. főhgek, apostoli nuntius, az aranygyapjas rend vitézei és a többi férfi udvarnép, valamint a császárnő kiséretéhez tartozott és a többi hölgyek számára, illő helyek voltak fentartva.

Miután ő cs. k. Fölsége korona- és cs. diszruhával, a császárnő pedig szintén koronával fölékesittettek, mindketten a föntebb nevezett négy főpap assistentiája mellett a cs. trónhoz vezettettek. A vezető menet ez volt: elől a papság ment a kereszttel; aztán a cs. k. kamrafourirok; cs. k. kamarások, titkos tanácsosok és ministerek; az apostoli nuntius, a négy hirnök, a cs. k. első főudvarmester helyettese pálczával, cs. ékszerek, t. i. a pálcza, alma és egy üres vánkosnak (a cs. korona számára, melyet ő Fölsége akkor már fején viselt) vivői; a cs. k. udv. főmarsal kivont karddal; a föns. főhgek; ő cs. k. Fölségeik fejeiken koronával; ő Fölsége a császár cs. diszruhában a négy püspök közt; utánok a cs. k. fölovászmester, az arciér- és trabant-testőrség kapitánya, a császár főhadsegéde, a császárnő főudvarmestere és főudvarmesternője a felszolgált palotahölgyekkel, kik közől az első az uszályt vitte. A mellékkiséretet kir. magyar nemes testőrök képezték. Imigy elkisértetve ő Fölségeik a trónon leültek, környezőik pedig a kijelölt helyeket foglalták el.

Hátra volt még a megkoronázandó. Mihelyt ő Fölségeik a trónon leülepedtek, az infulás papság, kereszt elővitele mellett, megindult a káptalani sekrestyéből, hol ő cs. Fönsége a megkoronázandott király vala. E menetben a papság után a karok és rendek, mágnások és kamarások, azután az ország bárói és titkos tanácsosok, a föntebb emlitett rendek nagykeresztesei, az országnak tiz, névszerint Bolgárország, Kumania, Szerbia, Lodomeria, Galiczia, Bosnia, Tót-, Horvátország, Dalmatia, Magyarország zászlója mágnások által vitetve; a kir. magyar hirnök; a koronaőrök; az ékszerek vivői, kik azokat veres bársony, arany himzetü vánkosokon, még pedig a keresztet a kir. magyar főkamarás, Sz. István kardját a kir.

magyar főpohárnok, a pax-ot a kir. magyar főkincstárnok, az almát a horvát bán, a buzogányt a kir. magyar országbiró, a koronát a nádor vitték; ezek után a kir. magyar főlovászmester az ország kivont kardjával; ő cs. Fönsége a megkoronázandott király az assistált püspökök közt; utánok a kir. magyar főudvarmester és a kir. magyar nemes testőrség kapitánya. A mellékkiséretet mind a két oldalon kir. magyar nemes testőrök képezték.

E menetközben trombiták és dobok felváltva mindaddig harsogtak, mig a jelvények vivői az oltár jobb, azaz, evangyéliomoldalán megálltak, ő cs. Fönsége, a megkoronázandott király pedig a sanctuarium közepén felállitott trónra ment. A nádor az ország öt zászlósával az evangyéliomoldalon, a többi pedig a kir. főlovászmesterrel, ki a kivont kardot tartotta s előtte az ország hirnöke állt, az epistola oldalon foglalt helyet. A trón mögött a kir. magyar főudvarmester, főkamarás s a magyar testőrség kapitánya, végre alább a trón mellett az assistáló püspökök álltak meg.

Némi szünet mulva a megkoronázandott Fönség az assistálók, a kir. magyar főudvarmester, főkamarás és testőrkapitány kiséretében a főoltárhoz ment, hol a primás az evangyéliomoldalon ült. Ő Fönsége karszéke az oltár legalsóbb lépcsőjeig vitetett, melyre, meghajtván magát a primás előtt, leült.

Ekkor a kalocsai érsek fenhangon mondá: ‚Főtisztelendő atyám! a a jelenlevő derék harczost a kath. anyaszentegyház királyi méltóságra kivánja emeltetni.‘ Mire a primás kérdé: „Tudjátok-e, hogy ő méltó és alkalmatos e méltóságra?“ A válasz lőn: ‚Tudjuk és hiszszük, hogy ő mind méltó mind hasznos lesz az Isten egyházának és ezen ország kormányzására.‘ Erre hálákat adván a primás, a leendő királyt a kegyesség gyakorlására és az igazságnak hű és szoros kiszolgáltatására imigy intette: „Mivel ma, jó fejdelem! kezünkből, kik e dologban megváltónknak, a Krisztusnak, noha méltatlanul, képét viseljük, fogod a szent kenetet és az ország jelvényeit elvenni; jó lesz téged előbb a teherre, melyre hivatál, emlékeztetnünk. Ma a királyi méltóságot és a reád bizott hű nép kormányzásának gondját vállalod magadra. Valóban fényes polcz, de vész, munka, és nyugtalanságteljes is az az emberek között. De ha meggondolod, hogy minden hatalom az Ur Istentől van, ki által uralkodnak a királyok és igazságot szolgáltatnak a törvényhozók, te is magának az Istennek fogsz számolni a reád bizott nyájról. Mindenekelőtt légy kegyes és uradat istenedet teljes elmédből és tiszta szivedből tiszteld, a keresztény vallást és katholikus hitet, melyben csecsemő korodtól neveltettél, véglehelletedig hiven valld és ellenségei ellen tehetséged szerint ótalmazd. Az egyházak főpapjait s más áldozárait illően tiszteld, az egyház szabadságát le ne tipord, az igazságot, mely nélkül semmiféle társaság sem állhat fenn sokáig, mindenkinek rendületlenül kiszolgáltasd, a jókat jutalmazd, a gonoszokat érdem szerint büntesd. Az özvegyeket, árvákat, szegényeket és erőtleneket elnyomóik ellen védd; a hozzád járulandókhoz, királyi méltóságod szerint, kegyes, szelid és nyájas légy s magadat ugy viseld, hogy ne a magad, hanem az egész nép javára országolni s jótetteid jutalmát nem e földön, hanem az égben várni láttassál, mit tegyen meg az az Isten, a ki él és uralkodik örökkön örökké.“

E szavak után a megkoronázandott király székéről fölkelve az assistált püspökök által az oltár- és primáshoz vezettetett, a hol az utolsó lépcsőn a cs. k. udv. szertartásmester által odatett vánkosra letérdelt és az igazság s béke fenntartására magát a következő esküvel kötelezte le: „Én Ferdinand, Isten segélyével leendő király, esküszöm és igérem az Isten és

angyalai előtt, hogy ezentul az Isten egyházának és az alám vetett népnek törvényt, igazságot és békét tehetségem és tudományom szerint fogok kiszolgáltatni és megtartani, kellően tekintvén az Isten irgalmára, mennyire azt hű tanácsosaim segélyével megtudnom lehet; az Isten egyházai kormányzóinak illő és törvényes tiszteletet adok, azokat, miket az uralkodók és királyok az egyházaknak adtak és ajándékoztak, sértetlenül meghagyom, az apátokat, főurakat és alattvalóimat híveim tanácsa szerint illően tisztelni fogom." S kezeit az evangyéliomra, melyet a primás felnyitva tartott előtte, téve, esküjét e szavakkal végzé : „Isten engem ugy segéljen és e szent evangyéliomok."

A primás azután megcsókoltatta vele a feszületet.

Letevén az esküt, a megkoronázandott király az oltár előtt az evangyéliomoldalom kiteritett szőnyegen, melyre a kir. szertartásmester arany szegélyü vánkost tett, arczra borult, a primás pedig térden állva a minden szentek litaniáját olvasta. A püspökök, hasonlóképen térdelve, e szavakig feleltek : ‚Ut omnibus fidelibus defunctis st.', mely szavak után fölkelvén a primás, baljában püspökpálczával s folytonos imaközben a vánkoson folyvást leborult koronázandóra két keresztet vetett, az első keresztvetésnél ezt mondván : ‚Hogy e királylyá koronázandó választottat megáldani kegyeskedjél.' *Felelet :* „Kérünk hallgass meg." A másodiknál : ‚Hogy e királylyá koronázandó választottat megáldani és megszentelni kegyeskedjél.' *Felelet :* „Kérünk hallgass meg." Ugyanazt tette a többi térdelt püspök is.

Litania végével a primás a papi renddel imigy imádkozott : ‚Mindenható, örökkévaló Isten, mindeneknek teremtője, angyalok uralkodója, királyok királya és fejdelmek ura, ki Ábrahám hű szolgádnak ellenségein győzelmet adál, néped vezéreit, Mózest és Jósuét, több diadalra segitetted, Dávid alázatos szolgádat királyi méltóságra felmagasztaltad és Salamont a bölcseség és béke kimondhatlan ajándékával meggazdagitottad; kérünk, urunk, tekints alázatos esedezésünkre és sokasitsd meg e szolgádon, Ferdinandon, kit alázatos áhitatossággal királyunkká választunk, áldásidnak ajándékait, környezd őt mindenkor és mindenütt jobbod hatalmával, hogy Ábrahám hűségével megerősittetve, Mózes jámborságában bizva, Jósue erejével felövedzve, Dávid alázatosságával felmagasztaltatva, Salamon bölcseségével fölékesittetve neked mindenekben tessék és az igazság ösvényén megbotlás nélkül járjon mindenkoron. E mellett ótalmad sisakával megerősittetve és annak legyőzhetlen paizsával védetve s mennyei fegyverekkel körülvétetve, ohajtott győzelmet szerencsésen arasson a Krisztus szent keresztének ellenségein, rettentse meg őket hatalmával és békét örömmel szerezzen az éretted harczolóknak. A mi urunk Krisztus által, ki a szent kereszt erejével a poklot lerombolta, a sátán országán diadalmaskodva győzelmesen fölment a mennyekbe, kiben vagyon minden hatalom, kiben áll az ország győzelme, ki az alázatosak dicsősége, a népek élete és boldogsága, a ki veled Isten és a sz. lélek egyességében él és uralkodik örökkön örökké.'

Ez ima után ő Fönsége a megkoronázandott király leborultából térdeire emelkedett, a primás pedig fenhangon a praefatiót olvasta. Ennek végeztével ő cs. Fönsége az assistálók segélyével fölkelvén, ugyanazoknak, azután a kir. magyar főudvarmester és főkamarásnak, valamint ő Fönsége szolgálatára rendelt két cs. k. kamarás kiséretében a főoltár mögé vonult a fölkenetéshez készülendő.

Nem sokára ő cs. k. Fönsége ugyanazok kiséretében visszatérve a

megállapitott szertartást érzékenyitőleg változtatta meg. A helyett ugyanis, hogy egyenesen az oltárhoz ment volna, atyja eleibe lépett s annak áldását kérte. A gyermeki sziv e kegyes vonása mélyen hatott a jelenvoltakra.

Az oltár legfelsőbb lépcsőjén a szertartásmester által odatett vánkosra letérdelvén ő cs. Fönsége, a primás jobb karján s mellén a szent olajjal megkente, a sz. cselekvény alatt a következő imát mondván: ‚Isten, istennek fia, urunk Jézus Krisztus, a ki minden sorsosa fölött örömnek olajával fölkenetett az atya által, e szent olajnak reád töltésével adja fejedre a vigasztaló szent lélek áldását s azt szived belrejtekeig öntse, hogy e látható olaj által méltó légy láthatlan ajándékokat venni, s elvégezvén földi országodnak igazságos kormányzását, vele örökké országolni, ki mint a királyok egyedül büntelen királya, az Atyaistennel Isten és a sz. lélek egyességében él és dicsőittetik örökkön örökké.‘

A sz. cselekvény után pedig igy fohászkodék: ‚Mindenható, örökkévaló Isten, ki Hazaelt Syriában, Jehut Izraelben Illés által, Dávidot pedig és Sault, Sámuel próféta által királyokká kenetted, kérünk, áld meg kezeinket s e szolgádba, kit ma, noha méltatlanok, sz. olajjal királylyá fölkentünk, öntsd e fölkenetésnek hatályát és erejét; izmositsd meg, urunk Istenünk, az ő vállait, hogy ezen országot és népedet erősen, igazságosan, hiven, bölcsen, ernyedetlenül kormányozza, a hitetleneket ostromolja, az igazságot tisztelje, a méltókat megjutalmazza, anyaszentegyházadat és a keresztény hitet ótalmazza dicső nevednek dicsősége és dicséretére. Fiad, a mi urunk Jézus Krisztus által, a ki veled Isten és a sz. lélek egyességében él és uralkodik örökkön örökké?‘

Ezután ő cs. Fönsége az emlitettek kiséretében az olaj leszáritása és Sz. István saruinak felöltése végett ujra a főoltár mögé ment, honnan ugyanazon kisérőkkel előjövén trónjára lépett s ott letérdelve az assistált püspökök, a kir. magyar főudvarmester és főkamarás reá adták Sz. István kir. palástját. Ekkor a primás trombiták és dobok harsogása közt elkezdte a misét s azt az Alleluja utolsó verseig folytatta; azután az assistált püspökökkel a főoltár evangyéliomoldalára ment, s az ország jelvényei bársony vánkosokon az oltárra tétettek.

Kevés vártatva ő cs. Fönsége az assistált püspökök, kir. magyar főudvarmester, főkamarás és magyar nemes testőrkapitány kiséretében a főoltárhoz lépett, ott egy fokkal följebb, mint azelőtt, letérdelt s meghajtá magát a primás előtt, ki jobbjába Sz. István kardját a következő szavakkal adta: ‚Vedd által, noha méltatlan, de a sz. apostolok tekintélye által megszentelt kezünkből az oltárról levett, neked mint királynak engedtetett és megáldásunk erejénél fogva az Isten anyaszentegyházának védelmezésére istenileg rendeltetett eme kardot, és emlékezzél meg arról, a kiről a zsoltáriró jósolva mondá: Kösd fel oldalodra fegyveredet te erős vitéz; hogy ez által igazságot gyakorolj, az igazságtalanságot hatalmasan megrontsd, az Isten anyaszentegyházát és az ő hiveit ótalmazd, a hamis hitüeket, mint a keresztény név ellenségeit, üldözd és szétszórd; az özvegyeket s árvakat kegyelmesen segitsd és védd, az elpusztultakat fölépitsd, a fölépülteket megtartsd, a gonoszokat megboszuld, a jó rendet megerősitsd; hogy ezeket cselekedvén s az erény diadalával feldicsőittetvén, méltó légy, mint az igazságnak jeles tisztelője, vég nélkül országolni a világ megváltójával, ki az Atyaistennel és sz. lélekkel Isten él és uralkodik örökkön örökké.‘ E szavak után a primás a kardot visszavette, hüvelyébe tette s az assistált püs-

püspökök, kir. magyar főudvarmester és főkamarás segélyével a megkoronázandott Fönségnek oldalára kötötte, mondván : ‚Kösd fel oldaladra fegyveredet te erős vitéz és nyomd emlékezetedbe, hogy a szentek nem karddal, hanem hittel hóditottak országokat.‘

Ennek igy megtörténte után a megkoronázandott Fönség a nép felé fordult, a kardot hüvelyéből kihuzta, vele szokás szerint előre, jobbra s balra keresztvágásokat tett s ismét hüvelyébe dugta. Ekkor a katonaság első üdvlövést tőn.

A kardnak hüvelyébe dugása után ő cs. Fönsége az oltár legfelsőbb lépcsőjén megint letérdelt, s a nádor és primás fejére tették az ország szent koronáját. A primás pedig, a többi érsek és püspökkel, kézrátéve megáldá őt e szavakkal : ‚Vedd el az országnak koronáját, mely noha méltatlan, de püspöki kezek által tétetik fejedre, az atyának fiunak és szent léleknek nevében s tudd meg, hogy az szentségnek dicsőségét, tiszteletet és erőnek munkáját jelent s ne feledd, hogy általa a mi hivatalunk részesévé lettél. Valamint mi a belső dolgokban a lelkeknek pásztorai s igazgatói vagyunk, ugy te a külsőkben Istennek igaz tisztelője, a Krisztus anyaszentegyházának minden viszontagság ellen serény védője, a neked Istentől adatott és az apostolok s minden szentek képében áldásunk által kormányodra bizott országnak mindenkor hasznos uralkodója légy, hogy igy a győzedelmes bajnokok közt az erények gyöngyeivel fölékesittetve és az örök boldogság jutalmával megkoronáztatva, a mi megváltó és üdvözitő Jézus Krisztusunkkal, kinek nevét és képét viselni tartatol, vég nélkül dicsekedhessél; a ki az atyával és sz. lélekkel Isten él és uralkodik örökkön örökké.‘

A primás azután ő kir. Fölségének jobbjába a kir. pálczát, baljába az almát adta, mondván : ‚Vedd át a kegyességnek és igazságnak vesszejét s tudd meg, hogy azzal kötelességed a jókat védened, a gonoszokat megfélemlitened, az eltévedteket jó utra terelned, az elesteket fölemelned, a kevélyeket megaláznod, az alázatosakat felmagasztalnod; nyisson előtted ajtót a mi urunk Jézus Krisztusunk, ki ezt mondja önmagáról : „Én vagyok amaz ajtó; én általam valaki bemenend, megtartatik;“ ki Dávidnak kulcsa és Izrael házának kir. pálczája; a ki ha valamit felnyit, azt senki be nem zárja, és a mit ő bezár, azt senki fel nem nyitja. Ő legyen vezéred, ki a lelánczoltat, a sötétségben és halál árnyában ülőt kiszabaditja a tömlöcznek házából; s mindenekben kövesd azt, kiről azt éneklé Dávid próféta : A te széked, oh Isten, megmarad mind örökkön örökké; a te országodnak pálczája; s az ő nyomdokain járva szeresd az igazságot, gyülöld az igazságtalanságot, mert azért kent föl téged az Isten, a te Istened, annak példájára, kit öröktől fogva kent meg sorsosai fölött az örömnek olajával, a mi urunk Jézus Krisztusunkat, a ki ő vele Isten él és uralkodik örökkön örökké.‘ Ezután a primás azoknak segélyével, kikével felkötötte, leoldotta ő Fölsége oldaláról a Sz. István kardját s azt a kir. magyar főpohárnoknak adta át. Minek végeztével második üdvlövés történt.

Ekkor ő Fölsége jobbról a primás, balról a kalocsai érsek s a többi püspök kiséretében, a tiz zászló elővitele, a hirnök, a kir. magyar főlovászmester (ez kivont karddal) előlépdelése, azután a kir. magyar főudvarmester. főkamarás, testőrkapitány és nádor kisérete mellett a trónhoz vezettetett s ünnepélyesen reá ültettetett, a primás ezeket mondván : ‚Állj meg s tartsd meg Istentől számodra rendelt e helyet, melyet a mindenható Isten felhatalmazásából mi, püspökök t. i. és az Istennek többi szolgái, neked ezennel átadunk; és ne feledd, hogy minél közelebbnek látod a papságot a

sz. oltárhoz, a maga helyén, annál nagyobb tisztelettel viseltessél iránta, miszerint az Isten és emberek közötti közbenjáró téged is közbenjáróvá tegyen a papság és nép között.'

E szavak után a nádor intésére háromszor ,Éljen!' kiáltatott, mit a nép visszhangzott. E háromszori éljennek ősi szokás szerint azaz értelme, hogy az ország akkor esküvék hüséget a királynak. Éljenzés közben a katonaság harmadik üdvlövést tett, az ágyuk megdördültek, valamennyi harang zugott, a primás pedig elkezdé az Isten téged dicsérünk-et, melyet a chorus trombiták és dobok harsogása közt énekelt. Ez alatt a primás és a többi püspök ő Fölsége mellett álltak. Az Ambrus-féle dicsének elzengése után a primás a papsággal következő áldást és imát mondott: ,Isten, ki Mózes győzedelmes kezeit imával erősitetted, ugy hogy ő hanyatló korában is ernyedetlen szentséggel harczolt, s a gonosz Amalek legyőzése és a szentségtelen nép meghóditása, az idegenek kiüzése után tág birtok szállt örököseidre; erősitsd meg kezeink munkáját könyörgésünk kegyes meghallgatásával; nekünk is van nálad, szent atyánk, urunk üdvözitőnk, ki a kereszten kiterjeszté karjait érettünk és a kinek nevében könyörgünk neked, magasságos! hogy hatalmad segélyével töressék meg ellenségeink gonoszsága s néped, megszünvén félelme, egyedül téged tanuljon félni. Ugyanazon urunk Krisztusunkért.'

És ismét: ,Isten, e világnak kibeszélhetlen alkotója, az emberi nemnek teremtője, a birodalomnak megerősitője, ki hű barátodnak, Ábrahám patriarkánknak magvából választottad az örökkévaló királyt; álld meg a jelen dicső királyt hadseregével együtt a boldogságos Sz. Mária s minden szentek közbenjárása által bő áldásoddal; erősitsd meg őt királyi székében; látogasd meg őt, miként meglátogattad Mózest a bokorban, Jósuét a csatában, Gedeont a szántóföldön, Sámuelt a templomban s öntsd rá mennyei áldásodnak és bölcseségednek azon harmatát, melyet Dávid és az ő fia, Salamon, a te kegyelmedből nyertek az égből. Légy pánczéla ellenségei ellen, viszontagságokban sisaka, jó szerencsében bölcsesége, ótalmazásában örök paizsa. Cselekedd, hogy népe hűségben, főrendjei békében megmaradjanak, szeressék az egyességet, tartóztassák magokat a rosz kivánságoktól, szóljanak jogosságot, őrizzék az igazságot, igy az örök áldással egyesitett nép az ő uralkodása alatt gyarapodjék, hogy mindenkor örvendezve és diadalmaskodva békében maradhassanak. Mit cselekedjék meg az, a ki veled a szent lélek egyességében Isten él és uralkodik örökkön örökké.'

Ez imák alatt ő Fölsége mindig a trónon ült; a primás azután székébe ment, hova őt a püspökök kisérték; az ő Fölségénél assistált püspökök pedig a trón lépcsőin kivül, jobbról s balról állva maradtak; hanem a trón legfelsőbb lépcsőjén jobbra egy püspök a kereszttel, balra a kir. magyar főlovászmester kivont karddal állt.

Ezután az evangyéliom olvastatott, melyet ő Fölsége a trónon állva, jobbjában a királyi pálczát, baljában az almát tartva, hallgatott. Az evangyéliom eléneklése alatt ő cs. k. Fölségének is az assistált püspökök kezébe adták a kir. pálczát és almát. Evangyéliom után ő kir. Fölsége az assistált püspököknek adta át e jelvényeket, melyeket azok a jelvényvivők által tartott vánkosokra tettek. Ugyanaz történt ő cs. k. Fölsége részéről is. A diaconus pedig az evangyéliom könyvét az assistált püspököknek, ezek közől ismét egyik ő cs. k. Fölségeiknek, másik pedig ő kir. Fölségének tartotta oda megcsókolás végett. Hasonlóan kapták ő Fölségeik az Incensumot. Ezután ő kir. Fölsége a trónon leült s a Credo énekeltetett, melynek

végeztével az Offertorium alatt, a primás a főoltár második lépcsőjére állt, ő kir. Fölségét pedig, fején koronával, az assistált püspökök a főoltárhoz vezették, hol az első lépcsőn a szertartásmester által odatett vánkos vala, melyre ő Fölsége letérdelt, a primás által odanyujtott patenát megcsókolta s az egy püspök által odatartott megaranyzott ezüst tálczára 30 arany offertoriumot adott. Fölkelvén ő Fölsége s magát az oltár felé meghajtván, az assistált püspökök által trónjához vezettetett, hol a kalocsai érsektől az Incensumot kapta, mely cselekvény alatt a primás helyére ment.

Canonig jővén a mise, a kalocsai érsek ő Fölségéhez lépett, a koronát fejéről levette s a nádor tartotta vánkosra tette. Ő cs. k. Fölsége fejéről pedig a koronát a cs. k. első főudvarmester helyettese, a császárnőéről főudvarmestere vette le; amazé egy készen tartott vánkosra, emezé egy arra készitett helyen tétetett le. Az öt hirnök levette fövegét. Az oltári szentség fölemelése közben kardjaik hegyeit a cs. k. udv. főmarsal és a kir. magyar főlovászmester a föld felé forditották, a tiz zászlót, tartóik szintén lehajtották. A jelvények tartói mélyen meghajlottak; az öt hirnök botját leeresztette. Miután a pacificale ő Fölségeiknek megcsókolás végett ugy, mint előbb az evangyéliom, odanyujtatott s a mise a communióig haladott, ő kir. Fölsége az assistált püspökök közt ujra a főoltárhoz ment, hol a szertartásmester által odatett vánkosra letérdelt s megáldozott. Áldozás közben a cs. k. udv. főmarsal s kir. magyar főlovászmester kivont kardjaikat, a zászlótartók a zászlókat, a hirnökök, kik folyvást födetlen fővel álltak, pálczáikat föld felé hajták, a jelvénytartók mélyen meghajoltak. Communió után ő kir. Fölsége emlitett kisérőivel trónjára tért vissza, hol a nádor s kalocsai érsek fejére tették a sz. koronát, ő cs. k. Fölségeiknek pedig azok, kik azokat azelőtt levették. A hirnökök fővegeiket föltették.

Gyónás után a primás még a következő imát mondá: ‚Ur Isten, ez üdvös áldozat védje szolgádat, Ferdinand királyunkat, minden viszontagság ellen, hogy nyerje el az egyházi béke nyugalmát s élte lefolytával jusson el az örök boldogságba. Fiadért, a mi urunk Jézus Krisztusért, a ki veled a sz. lélek egyességében Isten él és uralkodik örökkön örökké.'

Mise után ő cs. k. Fölségeik kisérőikkel sekrestyéikbe mentek, ott a koronákat s cs. diszruháikat letenni s mihelyt ő Fölsége, a megkoronázott király, az alsóbb nagy ajtón a jezsuiták egykori collegiuma felé való oldalán a templomból kiment, ők a másik ajtón, meddig az apostoli nuntius kisérte, minden pompa nélkül a primási palotába, cs. k. udv. hintóban, mely mellett 12 kir. magyar nemes testőr lovagolt, a Duna mellett tértek vissza. A hintóba a cs. k. főkamarás és főlovászmester s a császárnő főudvarmestere segitették föl, s a főudvarmesternővel és palotahölgyekkel más udv. hintókban kisérték ő Fölségeiket.

Ő Fölsége pedig, a megkoronázott király, kisérőivel valamennyi harang zugása közt, az emlitett templomajtótól a ferencziek templomába gyalog ment. Tudják, a kik Pozsont ismerik, hogy Sz. Márton templomától a ferenczrendüekéig jókora a távolság. Az ut mégis, melyen ő Fölsége és kisérete volt menendő, deszkákkal volt kirakva s a deszkák veres, zöld és fehér posztóval beboritva. A menet következő volt: 1) egy cs. k. einspanier; 2) két cs. k. udv. fourier; 3) a rendek, mágnások, ministerek szolgái párosan; 4) a cs. k. szolgák; 5) az apródok tanitóhelyettesökkel; 6) a rendek, mágnások és kamarások vegyesen; 7) a titkos tanácsok; 8) a vaskorona, Leopold, Mária Therézia katonai és Sz. István rendének tagjai; 9) a toisonisták; 10) az ország tiz zászlója; 11) a kir. magyar hirnök fedett fővel s

fenntartott pálczával; 12) a jelvények vivői; 13) a kir. magyar fölovászmester karddal; 14) egy püspök pluviale- s infulában a kereszttel; 15) ő kir. Fölsége fején koronával, Sz. István palástjában, kir. pálcza- és almával, jobbról a primás, balról a kalocsai érsek; oldalt a kir. magyar főudvarmester pálczával, a kir. magyar főkamarás és testőrkapitány; mindkét oldalon kir. magyar nemes testőrök; 16) a püspökök diszruhában és a papság; 17) egy csapat katonaság; 18) a magyar kamara elnöke lóháton, katonai födözet alatt, Sz. Márton templomától a ferenczrendüekéig ez ünnepély alkalmára vert kisebb és nagyobb arany s ezüst érmet jobbra s balra szórva.

Emlitenem sem kell, hogy Sz. Márton templomától a ferenczrendüekéig, merre a menet vonult, az utczákat mindkét oldalon tenger nép boritá, s az uj királyt szünni nem akart éljenekkel üdvözlé. A rend mindenhol példásan volt fenntartva, de csak addig, mig a kamara elnöke okot és alkalmat nem adott annak felbontására; mert a mint ő tovahaladott és szórta az emlékérmeket, mindenki ügyekezett azokból legalább egy, ha nem több, példányt kapni s természetes, hogy az egy kis rendetlenség, taszigálás, oldalbadöfés, rakásrahullás nélkül nem történt. Az igyen kézre került érmeket némelyek maguk számára tartották meg emlékül, mások ismét, kivált a szegényebbek, utobb jó áron vagyonosbaknak adták el. S ezzel még nem volt a rendbontásnak vége. A menetet bezáró katonák közől az utolsók alig emelték le lábaikat a posztóról, a szegényebb néposztály, tudva a koronázási szokást, azonnal neki esett késekkel az osztozásnak s mivel mindenki minél nagyobb darabot iparkodott kapni és sok volt az osztozó, ittott megtörtént, hogy kapkodás közben az ujjak is véletlenül posztónak tekintettek.

A ferencziek templomában az evangyéliomoldalon menyezet alatt trónszék volt felállitva. Itt ő Fölségének oldalára Sz. István kardját egy e végre rendelt mágnás a kir. magyar főudvarmester és főkamarás segélyével felkötvén, azt ő Fölsége hüvelyéből kihuzta s vele az eleve kiválasztott és a nádor által kikiáltott aranysarkantyus-vitézeket jobb vállon háromszor érinté. Ez alkalommal kinevezett arany sarkantyus vitézek ezek valának: b. *Perényi* László cs. k. kamarás; gr. *Nyáry* Károly; gr. *Pongrácz* Rudolf; gr. *Draskovich* Sándor; gr. *Sándor* Móricz; b. *Schönstein* József k. magy. udv. titoknok; gr. *Bethlen* Domokos; *Gervay* Sebestyén cs. k. val. udv. tanácsos; *Mérey* Sándor cs. k. kamarás és a magyar udv. cancellariánál tan.; *Bartal* György udv. tan. és a magyar udv. cancelláriánál referendarius; *Nagy* Benedek cs. k. kamarás és udv. titoknok; *Remekházy* József udv. titoknok; *Osegovich* István a horvát báni tábla ülnöke; *Eötvös* Pál a kir. magyar udv. kamara titoknoka; *Muslay* László kir. tanácsos és temesi első alisp.; *Tököly* Péter kir. tan. és csanádi első alisp.; *Almásy* Lajos szepesi első alisp.; *Zdenchay* Miklós kőrösi alisp.; *Jankovich* Antal cs.k. kamarás és verőczei tbiró; *Novák* Antal békési főjegyző; *Radvanszky* Lajos zólyomi főjegyző; *Jablanczy* Károly mosonyi főügyész; *Faschó* József aradi főügyész; *Illéssy* János jászkun követ; *Jankovich* Izidor cs. k. kamarás; *Tallián* Antal cs. k. kamarás és *Rudics* József bácsi tbiró.

Ennek megtörténte után a király a templomból kiment s a rendek, mágnások, titkos tanácsosok és rendvitézek, a kir. magyar hirnök, a tiz zászló és jelvényvivő, a püspökök s maga ő Fölsége lovakra ültek s a Mihálykapu alatt ellovagoltak, mely előtt veres, zöld és fejér posztóval bevont emelvény volt felállitva. Erre ő Fölsége — előtte menvén a keresztet vivő püspök, a kir. magyar fölovászmester kivont karddal, a nádor, az ország-

biró, a horvát bán, a cancellár (akkoron egyszersmind főudvarmester), a főkamarás és testőrkapitány — az esztergami és kalocsai érsekkel fölmenvén, középen, kissé emeltebb, arany kelmével beboritott helyen, három ujját fölemelve, másik kezében feszületet tartva, az ország szabadsága és mentességei fentartására az esztergami érsek előmondása után következő esküt tőn le : „Mi Ferdinand Isten kegyelméből Magyarország st. királya, esküszünk az élő Istenre, szentséges anyjára, a szűz Máriára és minden szentekre, hogy mi az Isten anyaszentegyházát, a pap urakat, bárókat, mágnásokat, nemeseket, sz. kir. városokat s az ország valamennyi lakosát mentességeik és szabadságaik, jogaik, törvényeik, szabadalmaik, régi jó és helybehagyott szokásaikban meg fogjuk tartani; mindenkinek igazságot fogunk szolgáltatni; néhai fölséges András király végzeményeit (kivéve mindazáltal ugyanazon végzemény 31-ik czikkének azon záradékát, mely igy kezdődik : „*Hogyha pedig mi*“ st. e szavakig : „*szabadjon nekik mindörökké*“) megtartjuk, Magyarországunk határait és a mi ahhoz bármi czim- és jognál fogva tartozik, el nem szakasztjuk, sem meg nem kisebbitjük, sőt inkább, mennyire tőlünk telik, öregbitjük és kiterjesztjük s mindazt megteszszük, mit a közjóra, valamennyi rendeknek s egész Magyarországunknak dicsősége és gyarapodására üdvösnek találandunk. Isten minket ugy segéljen és minden szentek.‘ Fövegét az eskü alatt mindenki levette.“

Eskü után a nádor s utána a nép háromszor : ‚Éljen a király!‘ kiáltott s az éljenzés futótüzként a királydombig terjedett. A katonaság üdvlövést tett, az ágyuk megdördültek. Ő Fölsége pedig lejövén kiséróivel az emelvényről, a kir. magyar főudvarmester segélyével lóra ült s a föntebb emlitett rendben, de a papok nélkül, kik közől csak a keresztet vivő püspök lovagolt előtte, a Duna felé, az ugy nevezett királydombra lovagolt, melynek karfái posztóval voltak beboritva s körötte nép állott. E dombra ő Fölsége egyedül s vágtatva ugratott és Sz. István kivont kardjával keresztben a világ négy tája, előbb kelet, azután nyugat, erre dél, végre észak felé vágott, lovával mindig azon táj felé fordulva s azon vágásokkal azt jelentve, hogy a hazát, bárhonnan jőne az ellenség, ótalmazni kész. A katonaság ismét üdvlövést tett s az ágyuk megszólaltak.

Ennek megtörténte után ő Fölsége az emlitett rendben a Halászkapun át, a Főőrhely mellett, visszament a primási palotába. Az országos ékszereket hordott országbárók azokat ő Fölsége termébe vitték, az ország zászlóit pedig az azokat hordott mágnások a palotáig s onnan, mivel sajátjaikká adattak, haza vitték.

Időközben a kir. magyar főudvarmester az étkek felhordása iránt intézkedett. A terem ajtajához a kir. magyar főajtónállónak helyettese által kirendelt biztosokon kivül a cs. k. első főudvarmester is rendelt udvari egyéneket. Az étkeket mágnások és nemesek, a kir. magyar főasztalnok a nagyobb pálczával menvén előttök, hordották. Asztalon levén az étkek, ő Fölségeiknek a kir. magyar főudvarmester jelenté, hogy ki van tálalva. Ekkor ő Fölségeik megjelentek a teremben, a megkoronázott király fején koronával, Sz. István palástjában, a nádor, primás, kalocsai érsek és apostoli nuntius kiséretében. Az asztalnál a rend és felszolgálás következő volt : Ő cs. Fönségének kézmosásra vizet a cs. k. tölmetélő (Vorschneider) öntött, törülközőt pedig a cs. k. első főudvarmester helyettese s ebéd után a cs. k. pohárnok tartott. A császárnőnek törülközőt főudvarmestere, ebéd után kézvizet egy cs. k. kamarás, törülközőt is ugyanaz adott. Pohárnok is cs. k. kamarás volt. Ő kir. Fölségének kézvizet a nádor, törülközőt az esz-

tergami érsek szolgáltatott. Pohárnok a kir. magyar főpohárnok volt. Ebéd után kézvizet egy, a nádor által kinevezett mágnás adott, törülközőt pedig a királyi magyar főudvarmester a nádornak nyujtott át odatartásul ő Fölségének.

Mielőtt ő Fölségeik asztalhoz ültek, a primás asztali-imát mondott, melyre ő cs. k. udv. szertartásmester válaszolt. Ő Fölségeiknek széket főudvarmestereik, az uj királynak a kir. magyar főkamarás adtak. A koronát ő Fölsége fejéről a kir. magyar főudvarmester vette le s azt a végre elkészitett asztalon arany tálczára tette. A koronaőrök mellette maradtak mindaddig, mig az ő Fölsége fejére ebéd után ismét föltétetett. Ezután leültek : fölül ő cs. Fölségeik, jobbra ő kir. Fölsége, gazdag arany és ezüst kelmével bevont székekre; balról első helyen a nádor veres bársony, aranynyal szegélyzett karszékre; a többi vendég, ugymint : a primás, apostoli nuntius és kalocsai érsek bársony aranyrojtos székekre. Ő kir. Fölsége széke mögött a kir. magyar főudvarmester kezében pálczával, a főkamarás és testőrkapitány; ő cs. k. Fölségeé mögött a cs. k. első főudvarmester helyettese, az arcier- és trabant-testőrök kapitánya; a császárnőé mögött főudvarmestere álltak. Ebéd alatt asztali zene volt.

A cs. k. asztalra a kir. magyar főasztalnok egy darabot hozott azon, csupán a végre felállitott sátor alatt megsütött egész ökörből, mely azután a népnek adatott. Itt emlitem a festészecsetre méltó látványt. Egy emelvény volt felállitva, rajta kisebb nagyobb czipók s két nagy hordó; körötte számos szegény nép. Az ökörsült, noha mohó kapkodás közt, de mégis némi rendben osztatott ki; a czipók az emelvényről lehányattak a nép közé, de nem mindenki ehette meg azt, a mit elkapni szerencsés volt, mert más ragadta ki kezéből. A czipók ledobálása után megnyiltak a hordócsapok; egyikből fejér, másikból veres bor folyt; ember hátán ember volt, fazekat, kalapot, sipkát, csizmát stb. nyujkálva a bort felfogandó. A tolongás-, taszigálásban kiváltak egyes izmosbak, kik helyeikből egykönnyen ki nem mozdittathatva magasan fentartott edényeiket nagy nehezen megtöltötték, de ekkor tőszomszédaikat vagy a távolabb állókat megszállta az irigység ördöge s a ki tehette, kézzel, a távolabb állók botokkal kiütötték a megtelt edényeket. Ha nem is mondanám, képzelheti az olvasó, hogy a két hordó bor csaknem patakban folyt az utczán alá s láttam nem egyet, ki borhoz másként nem juthatva neki hasalt a borpataknak s ott szürcsölte a porral fölvegyült nemes italt, találkozván olyan dévajok is, kik a szürcsölők fejeit benyomták a borpocsolyába.

Térjünk vissza a cs. k. asztalhoz. Midőn ő kir. Fölsége először ivott, a négy vendég fölkele és az ágyuk megdördültek, s valahányszor ő cs. k. Fölségeik ittak, a vendégek mindaddig állva maradtak, mig a poharak viszsza nem adattak. A csemegét, mint az étkeket, mágnások és nemesek hordák fel. Mihelyt ő cs. k. Fölsége jelt adott, hogy vége az ebédnek; a csemegét elkezdék leszedni, a négy vendég fölkelt s helyén mindaddig maradott, mig ő Fölségeik a csemege elhordása után kezeiket megmosták. Ő kir. Fölsége fejére a sz. koronát, még ültében, a kir. magyar főudvarmester tette föl, mire ő Fölségeik fölkeltek s a kalocsai érsek hálaimát mondott. Ő Fölségeik azután a négy vendég, ministerek, udvarnép s mágnások kiséretében szobáikba tértek vissza. A vendégek eltávozván, a kir. magyar főkamarás a felszolgált kamarások segélyével a koronát és kolanet ő Fölségéről levette s a koronázási palásttal a többi ékszerekhez tette.

Azután a császárnő szolgálatára rendelt udvarhölgyek, ministerek,

országbárók, püspökök, mágnások a számokra készitett asztaloknál ebédeltek.

Hasonló alkalmakkor a karok és rendek is meg szoktak vendégeltetni, mi azonban most nem sept. 28-kán, hanem a koronázásra először kitüzött napon, sept. 26-án történt meg. Az ebéd ideje 2 órára volt határozva a redoutban. A karzatok már 11 órakor telve voltak hölgyekkel. Lassanként a diplomatiai testület tagjai is felgyülekeztek tribunejökre; a rendek 12 órakor kezdtek gyülekezni. A teremben s két mellékszobában 9 asztalnál *hétszázötvenen* vendégeltettek meg. Ebéd alatt a zenészek nemzeti dallamokat és ‚Isten tartsd meg Ferencz császárt!' felváltva játszottak. Nagy volt az öröm, midőn ő Fölségeik a rendeket meglátogatták. Poharat ő cs. Fölsége egészségeért gr. *Cziráki* Antal országbiró üritett s az éljenző gyülekezet csak lassan csendesedett le. Azután a cancellár kiáltá : ‚ő cs. Fönsége trónörökös főhg a rendurak egészségeért!' Éljen! harsogott a teremben s az öröm fokról fokra hágott, midőn ő Fölségeik a trónörökös főhg, a többi jelen volt főhgek, a bajor királynő, a salernói hg, a luccai hgnő kiséretében a rendek sorai mellett elhaladtak. A ragaszkodás, hűség és szeretet nyilvánulásai, a százszorozott : Éljen a császár! éljen a király! éljen a trónörökös! még azután is, midőn ő Fölségeik eltávoztak, egy órán tul, az ünnepély végeig, szakadatlanul tartottak s mondani lehetett, hogy a közöröm kitörésében a követek az egész nemzet érzelmeit tolmácsolták.

Sept. 28-kán este a város fénytengerben uszott. Igy végződött a nap, melyhez hasonló Sz. István, annyi század, óta 55-ször derült a magyar égre.

Koronázás után az ország ékszerei átvizsgáltattak és a ládába szokás szerint bepecsételtettek.

Szokás volt a megkoronázott királynak tiszteletajándékot adni; ennélfogva az országgyülés koronázás utáni napon hasonló ajándékul 50000 aranyat szavazott meg, mit ő Fölsége az ifjabb király egy részben fölsegélésére az adozó népnek, melyet a szűk termés miatt inség fenyegetett, más részben a magyar tudós társaság alaptőkéjének szaporitására az országnak nagylelküen visszaajándékozott; később az 50000 aranyból akademiánknak 10000 pft. utaltatván *). *Garády.*

II.

Egy árpádkori bünvádi itélet, külföldi jogforrásokkal párhuzamban.

Vannak, kik megmutatták, vagy legalább mutogatták, hogy Sz. István végzeményei a Nagy Károly-féle Capitularé-k szakasztott képei és oly hasonló zamatuak, mint az egy ágról szakadt két gyümölcs. Mi azokkal, kik azt komolyan szintugy mint tudományos nagy felszereltséggel vitatják, sorompóba, legalább itt, szállani nem akarunk; nem akarhatunk pedig már azért sem, mivel szintén azokhoz számitjuk magunkat, kik erősen hiszik, hogy Nagy Károlynak, mint minden *nagy* uralkodónak, szellembirodalmi határai nem végződtek kormányzott népei birodalmával; hanem az utóbbin is jóval tulterjedtek.

---

*) *Kutfők : Koller :* De sacra Regni Ungariae corona commentarius. Pécs, 1800. *Mailáth* : Der ungarische Reichstag im Jahre 1830. Lipcse és Pest, 1831. Pontificale Romanum.

Elfogadva tehát a két jogemlék — mert ezek ma már nem is egyebek — hasonlatosságát, nem foghatnánk mégis kezet azokkal, ha kik a Nagy Károly-féle Capitularék-nak oly mérvben tulajdonitanának mintaszerüséget, hogy azoknak minden öntudatos tovafejtés és a vezérkorból maradt minden reminiscentiá-k Sz. István részéről feláldoztattak volna. Legalább a birtokviszonyok körüli rendeletek, melyek egyáltalában nem voltak hűbéri viszonyok, azután pedig a bűnfenyitő törvények alkotásában — különben nem is volnának alkotások, hanem utánzások — ugy látszik kevés irányt adtak Sz. Istvánnak Nagy Károly intézményei.

Egészen hasonló körülmények között volt azonban Sz. István a térités ügyében magyarjaival, kik nyakasságban mitsem engedtek a minduntalan az ősvallás karjai közé visszatántorodó pogány szászoknak; csak hogy itt is távol maradt mesterétől, ki a keresztény szelidségével meg nem férő irtó háborut viselt a meghóditott, vagy inkább leigázott szász törzsek ellen, mit ha Rómában helyeselhettek volna is, az emberiség nemtője bizonyosan csak könyes szemmel nézhetett, ha épen el nem fordult a borzadalmas látványtól.

És igy levonva mindezt, nagyon leolvad Sz. István azon törvényeinek száma is, melyeken felismerhetők a Capitularék-ra emlékeztető közös családi vonások : és mondjuk ki tartózkodás nélkül, csak is a közigazgatást és a helyhatóságok szervezetét, az országnak megyékre tett felosztását néző, különben elég nagy horderejü munkában, alakulnak ki határozottan; ugy hogy egyebek között a Sz. István-féle comes parochialis-ban csakugyan a Nagy Károly-féle Gaugraf ikertestvérére ismerünk. A közigazgatási mintaszabást tehát mi ázsiai magyarok az előttünk jóval előbb magát Európában megfészkelt német elemtől kölcsönöztük volna; az ököljog, a boszorkányper és az ordáliák szinte onnan került *) vivmányok, mikért, ha tartozunk-e mindössze annyival, mint az utóbb saját becsületünkből és erőnkből kifejlesztett megyerendszerért, talán igen kétes.

Szent István az európai miveltségnek hódolva két nagy tényezőt alapitott népe közt : a kereszténységet és a királyságot, és e két tényezőt talapzatul nézte, melyen egyeduralmi államépülete fel fogna magasulni a többi államok tiszteletet parancsoló szinvonaláig, de egy harmadik tényezőt, mint körülötte Európában annyi más uralkodó, ő is kifelejtett : a nép szabadságot, mi pedig betetőzte volna a különben akkor divatszerü homlokzatu államépületet, és mit a rabszolgaság gyéritését tárgyazó törvényei ugy nem pótolhattak, mint a Duschenici-k és Exequialis-ok **) a valódi szabad állampolgárt nem pótolhatták. Ő keresztény volt és király, de korlátlan hatalmu király ***), és hogy zsarnokává ne lehessen népének, egy sornyi törvénynyel sem biztositotta azt, de igen magát a trónon, midőn

---

*) Ordalia hospites attulerunt, maximam partem germani. (Bartal. Commeul. I. köt. 339. l.)

**) Azon keresztény rabszolgák nevei, kiket a nemesek a sz. királynak merőben csak rábeszélő erővel biró törvénye nyomán, könyörületből is saját lelki üdvökért végrendeletileg dij nélkül felszabaditottak, és kik háládatosságból uraik lelkeért (szlávul Duscha) engesztelő misét (exequiae) szolgáltatni voltak kötelesek.

***) Ismerem Szalay László (Magyarország Története, Bécs 1857. Manz Frigyes betüi. I. köt. 94. l.) kimondott kemény itéletét, mely igy hangzik : „Találkoztak, kik Istvánban korlátlan monarchát akartak látni. Könnyelmüen és botorul egyszersmind, még botorabbul mint azok, kik István kormányrendszerében a Verbőczi-féle közjog formáit nyomozgatták.“ Ismerem mondom, de fellebezem pro maturiorii revisione olvasóim elibe.

megtörte a törzsfőnökök nyers hatalmát, kik született tanácsadók voltak, és magát egy oly senatussal környezte, melyben csak a magaválasztotta püspökök, német udvaronczok és a keresztséget elfogadott főispányok ültek, tehát oly testülettel, melynek tagjainál az önkény és puszta akarat kevés, vagy semmi ellenzéket nem talált. Legyen tehát az országnak a frankok mintája szerinti felosztása megyékre, mi nem egyéb egy politikai földrajzi szabványnál, melynek tehát elválasztó vonalait az önkény ma vörösre, holnap pedig zöldre festheti a térképen, legyen mondom ez elvitázhatlan német származék : mit nyertünk vele? egy tarka földabroszt, mely még nem charta.

És ha nem, ugy nézzünk szét, nem találhatnánk-e még egy magyar institutióra, és hozzá egy külföldi mintára széles Európában, mely e feldicsért tarka földrajzi vonalokkal felérne, ha külszinre nem is, *legalább* belértékre.

Épen oly különös mint igaz azon észlelet, hogy bár a kormányok a népeket, és viszont a népek a kormányokat már évezredektől fogva leczkézik : mégis egyik a másikától mitsem tanul, nem okul, hanem okul, tanul elsajátit egy bizonyos assimilatió utján egyik is másik is; de csak kizárólag felenyájától. Sz. István alatt a magyar kormány a centralisatió áldását elsajátitandó a frank-német kormány-iskolát járta, és a 13. században a magyar nemesség a nyakára hágott oligarchiát és az államjövedelmein hizó izmaelita nadályfókát fékezendő — mit fékezni a kormány gyenge volt — Angliából hozott a halálosan beteg, mert anarchiában szenvedő államorganismus számára egy orvosi irott rendelvényt, melyet hazájában, talán mert szélesebb alapra volt fektetve mint nálunk „magna chartának" hítak, azt pedig mivé itthon alakult, az arany szabadság hétfejü sárkányőréül, arany pecséttel ellátták, és hogy valamikép faja ki ne veszuék, hét helyen tették el „arany bulla" név alatt. De lássunk már a felebb igért összehasonlitáshoz.

E két okirat a különböző mindkét országban a hatalomra vergődött párt szüleménye, egy oly párté, mely első volt a középkorban, mely a monarchiát határozott törvényekkel beirott határkövekkel övedzette körül.

Mindkét okirat belső értéke a válság idején többször is bebizonyult; mert Angliában 35-ör erősittetett meg a magna charta; nálunk pedig a koronázási eskünek állandó rovatczikke maradt II. András arany bullája.

A keletkezési időre nézve csak hét év, mi különben is szent szám, a különbség. A normann bárók a magna charta-t 1215 nyerték földnélküli Jánostól és a magyar nemesség 1222 vivta ki követelő hangon az arany bullát, midőn II. Andrásnak már alig maradt valami tulajdona saját országából, ugy, hogy a pazarul odaadományozott, vagy a hatalmasok által a koronától elrablott latifundiumok visszaszedését maga a pápa sürgette.

Feltünő hasonló sorsa is a két országnak azon uralkodók alatt, kik alatt e szabadságlevelek kieredtek, földnélküli János alatt Anglia, és II. András alatt Magyarország, egyháztilalom alatt nyögött.

Mégis, valamint oroszlányszivü Rikárd Palaestinában harczolt és az alatt Angliában nőttön nőtt a zavar, és egy engedetlen hűbérnöke ellen harczolva maga a király halálát lelte : azonszerint Andrásnak a szent földöni távolléte alatt hágott tetőpontra itthon a köznyomor, az inség és az erőszak, mely a királyné életébe került.

Van azonban miben az összehasonlitott két oklevél egymástól el tér és e különbségek egyike lényeges, az t. i. hogy a magna charta minden

néposztályra kiterjeszti jótékonyságát; holott a bulla aurea csak valóságos orvosló titokarcanum-kint egyes osztály számára lett kierőszakolva. És innen magyarázható a mérvben és irányban különböző eredmény a két nemzet állapotaiban, mit részben ott a geographiai fekvés elősegithetett, itt pedig az ázsiai tétlenség is akadályozhatott. A nem lényeges különbséget teszi pedig a két oklevél különböző nyelvészete; és itt minden esetre a mi részünkön lenne a nyereség, ha a kevesebb vagy több konyhabűzü latinság nyeremény lehetne.

E szerint kimutattuk volna a régi német és ős magyar (keresztény) közigazgatás közti analogiát nemcsak, hanem azt is, hogy *tisztultabb* közjogi fogalmaink a különben ködlepte britt szigetekről származtak apáink közé; áttérhetünk hát az árpádok alatti törvénykezésre, egy igénytelen azonkori itéletet vévén fel kiindulásul, párhuzamban külföldi jogforrásokkal.

E becses kis jogemléket, mely a Magyar Nemzeti Muzeumban őriztetik, annyi más eredeti oklevélkincs között, talán kedvesen veendi egész szövege szerint az oklevéltan számos barátja ugy, mint az hiven általunk lemásoltatott.

Damus promemoria, quod cum nos ex mandato domini Regis, una cum magistro Benedicto, in comitatu castriferrei, fures et malefactores iudicaremus, omnes nobiles, iobagiones, hospites castrenses et udvarnici, et populi domine Regine, Farcasium(et) Keled filios Keled et duos servientes eorundem Elyam et Ylias fures dixerunt, et filii Wbed specialiter dixerunt quod haberent litteras magistri Benedicti, super eo, quod coram ipso fuissent, idem Farcassius, Keled, et servientes sui convicti; unde nos coram omni populo sedentes in tribunali precepimus, quod si iustos se esse sciunt, compareant secunda feria post octavas nativitatis domini coram nobis, et magistro Benedicto si se possunt purgare alioquin de cetero eosdem faciemus proclamari. Datum in castro ferreo in vigilia Thomae apostoli.

„Adjuk emlékezetre, hogy midőn mi a király ur parancsából Benedek mesterrel egyetemben Vasvármegyében az orzókat és gonosztévőket megitélnénk, mindannyi nemesek, jobbágyok, várbeli polgárok és udvarnokok és királyné asszony népei, Farkast és Keledet, Keled fiait és azoknak két szolgáját, Eliast és Iliást orzóknak mondották, és különösen Wbed fiai erősitették, hogy volna kezükön Benedek mester levele arról, hogy előtte ugyanazon Farkas, Keled és szolgái lemarasztattak, ugyanazért mi az öszszes nép szine előtt ülvén birói székünkön parancsoltuk, hogy, ha igazságukban biznak, jelenjenek meg . . . előttünk és Benedek mester előtt, ha magukat kitisztithatják, kiket ellenkező esetben ki fogunk kiáltatni. Adatott Vasvárott stb.“

Az hogy az itéletet kiadó nemcsak hivatalát, de még személynevét is elhallgatta anynyiból, hogy a birói és más udvari hivatalok elnevezéséről könnyebb volna következést huzni a keletkezési időre, melynek évjegye szintén kimaradt, csaknem pótolhatlan kárunkkal járna, ha mindaz, kinek kezén bár mily csekély számu régi oklevél forgott, a fejtegetés alatti darabban azonnal a középkor és pedig a 13. század nyelvére nem ismerne *). De előre kellett ezt mégis bocsátanom, hogy karöltve indulván ki egy és

*) Maga néhai Jankovich Miklós is, kinek gyüjteményéből került, hátiratilag azon kornak itéli oda.

ugyanazon (idő)-pontról az olvasóval, utközben a különben lényeges kérdés felett felmerülhető kételyek fel ne tartóztassanak.

Czélunk, mint e sorok czime is mondja az lévén, hogy ez árpádkori oklevelet külföldi jogforrásokkal hasonlitgassuk, azt talán legalkalmatosabban ugy fogjuk tehetni, ha az egész szöveget egyes izeire bontjuk és a párhuzamitó műtétet részenkint viszszük keresztül az egészen.

a) A magát meg nem nevező birói hivatalnok mindjárt az itélet bevezető szavai — a szokott „damus promemoria" — után azt mondja: „midőn mi a király ur parancsából az orzókat és gonosztévőket Vasvármegyében megitélnénk", e szavak egyenesen delegatióra mutatnak, és azon hivatalkör, mely itt átengedtetik, hihetőleg nem más, hanem a „bilochus"-é, ki Bartal szerint *) nem volt megyei tisztviselő (magistratus castrensis) hanem a korona által kinevezve gyakorolta hatalmát. A bilochusok voltak ugyanis azok, kik rendesen a tolvajok és rablók (néha a gyilkosok) felett itéltek; és pedig már az 1222 évi 5. czikk előtt is nem magok egyedül, hanem a várgróffal (főispán) vagy annak udvarbirájával (comes curialis), mi ismét szépen összehangzik oklevelünk tartalmával, hol világosan emlitetik Benedek mester kartársul (collega).

Angliában ezen intézmény fentartotta magát az országnak 6 „circuits"-ra lett felosztásában, melyet már jóval a középkorban megelőztek az ugynevezett járókelő birák, kik vándorülésezéseikről judices itinerantes, errantes : „justices in yre" nevezet alatt jőnek elő régi oklevelek és törvényekben. „Item justitiariorum alii sunt capitales, generales, perpetui et majores — — — item sunt alii itinerantes de loco in locum sicut de comitatu in comitatum — — et qui authoritatem habere incipiunt — — — cum breve domini regis de warranto." (Henrici Bracton de legibus et consvetudinibus Angliae libri V. Edit. Lond 1640. Iratott 1240. és 1255 között.) Maga a delegatio igy hangzott Angliában : Rex dilecto et fideli suo A. salutem. Sciatis, quod constituimus vos justitiarium nostrum — ad itinerandum per comitatum talem, vel comitatus tales stb. (ugyan azon forrás.)

b) „Mindannyi nemesek, jobbágyok várbeli polgárok stb. Farkas és Keledet és két szolgájukat orzóknak mondották (lenni)." Már Sz. László II. végzeménye 4. fejezete azt tartja : „Ha ezentul (tehát már régibb törvény is volt) valakit az egész falu orzónak hiresztel, az kisértessék meg itélettel (értsd isten itélettel). A holott ha tisztának bizonyulna be, a falu fizessen csak egy nehezéket a papnak, ha pedig bünösnek, minden értéke foglaltassék el a király számára, a miből a negyedik rész adassék a falubelieknek." Si quempiam deinceps tota villa furem esse proclamaverit, probetur judicio. Unde si mundus apparuerit, villa persolvat solum unam pensam presbytero, si autem reus, omnis substantia ejus vendicetur Regi, unde detur quarta pars villanis."

A népek ifju pezsgő korában maga a nép volt a közvádló, és ezen jogot az ismert közmondás szerint : „A nép szava Isten szava" 100 eset között legalább 99 esetben igazsággal gyakorolták a szomszédok, az egy falubeliek, vagy határszéliek a nálunk annyiszor előforduló vicini et commetanei comprovinciales, kik a kebelbeliek erkölcsi magatartását legilletékesebben ellenőrizhették. Ez nálunk ugy volt mint egyebütt.

Sz. Amánd életéből (VII. század) olvashatjuk ennek nyomát a frankok közt; igy szól pedig az ide vágó hely (Bouquet-nél III. r. 533. l.)

*) Comment. I. köt. 288 l.

„Comes quidam ex genere francorum cognomine Dotto congregata non minima multitudine Francorum, in urbe Tornaco, ut erat illi injunctum (hát szinte megbizott utazó biró), ad dirimendas resederat actiones; tunc praesentatus est quidam reus, quem omnis turba acclamabat dignum esse morte." Szinte ily hirhedt gonosztévőkről tesznek szót a nyugati frankoknál a Kiersi Capitulák 873. évről Capitu. 3. igy : „De illis liberis hominibus qui infames vel *clamodici* sunt de testeiis vel latrociniis et rapacitatibus, assulturis — — fiat de illis sicut in capitulari avi et patris nostri (Nagy Károly és Jámbor Lajos) continetur.

Azonban épen itéletünk ezen összehasonlitott szavaiból lehetne következtetni, hogy maga az okmány (mely évszám nélkül adatott) magánál az arany bullánál is régiebb, mivel az arany bulla VI. czikke a népségek közvádjának már nem tulajdonit próba érvényt az orzók ellen. E czikk szavai ezek : „Továbbá, a népségek közvádja, eltérőleg az eddigi szokástól, orvnak senkit se bizonyithasson."

c) A Vasvárott birószéket ülő bilochus (bélyegző, mert a gyalázat bélyegét égettette az orzónak homlokára) mindamellett itélete alapjául a nép szava mellett még az okmánynyali bizonyitékot is latolgatja, azt mondván : „Különösen Wbed fiai erősitették, hogy volna kezükön Benedek mester levele arról, hogy előtte ugyanazon Farkas Keled és szolgáik lemarasztattak." E záradék érdekes a bizonyitás theoriáját feszegető jogászra nézve ugy, mint arra is, ki az oklevél keltének idejét kivánja csak megközelitőleg is meghatározni. Annyi bizonyos, hogy Sz. István korában még semmi nyoma sem látszik az oklevelek általi bizonyitásnak, mely azonban a váradi regestrumban már többször felmerül.

d) Az eljárás nyilvánosságáról tanuskodik az itélet szövegének azon fordulata, hol mondatik : „az összes nép előtt ülvén birói székünkön." Hogy a törvényes eljárás nálunk is nyilvánossággal járt és hogy még azon felül rendesen szabad ég alatt folyt le nálunk is mint másoknál a tárgyalás; arról csak az kételkedhetnék, kinek az állampolgári joggyakorlatról a középkorban fogalma sincs, és ki különösen nálunk a nép szájában még élő, és itt-ott a rónákon *) kimagasuló és mesterséggel felhányt dombokra alkalmazott „biróhalom" elnevezésre nem figyelt. Azért erről mitsem részletesen magyar szempontból; az összehasonlitással azonban nem akarván adósak maradni elég emlitenünk : (Hogy a régi németeknél ily nyilvánosság divott, mely ma egy arra tüzetesen *választott* kisebb terem által (mivel nagyobbról is lehetne néha rendelkezni ugyanazon födél alatt) vagy korlátozott számu beléptijegyek osztogatásával oly könnyen kijátszható ugyan; de melyre a régi birószékek elnevezéséből igen könnyen lehet következtetni; mert azok igen gyakran vásárra, népsokadalomra, bucsura, szabadégre stb. utalnak vissza, ilyenek pedig, hogy példákat hozzunk fel, ha ránk hallgat az olvasó — : a „freie Himmelgedinge," „Kirmes- vagy Missenrechte" stb. (v. ö. Ursprung und Werth der Geschwornenanstalt. Von Dr. H. v. Daniels, Berlin 1848. 8rét 89 l.)

e) Végre kimondatik már előre a birói hatalom alól magokat vétkesen elvont alperesek fejére a sujtó itélet, ily szavakkal : „miért is mi parancsoltuk, hogy ha igazságukhoz biznak, jelenjenek meg, ha magukat tisztithatják." A törvények-szellemét tekintve azon korban, melyből itéletünk ered, már tudjuk, mit kellessék értenünk a „ha magukat tisztithatják"

---

*) Sopronmegyében Lócson.

szavak alatt, a vád alá fogott: esküdni tartozott néha számos segédeskü-vőkkel; a tűz- vagy vizpróbának magát alá vetni (mint láttuk felebb Sz. László végzeményében), vagy mit a magyar nemesség oly örömest elfogadott, és a birák oly örömest kimondottak, ellenfelével, a vádlóval, (itt Wbed fiaival) párbajra lépni.

És itt, ugy hiszem, felesleges az idegen nemzetek szokásait idézni a fenforgó hasonlatosság kimutatására, mert itt már nemcsak forrásokra, hanem egész tengeráradatra jőnénk. Szabatos rövidségével ajánlja magát azonban különösen a bajor törvény (Lex Bajuariorum), azért hadd álljon itt tömörségében és eredeti nyelvén: Tit. II. Cap, 1. „Si autem unus fuerit testis, et ille alter negaverit, tunc Dei accipiant judicium. Exeant in campum, et cui Deus dederit victoriam, illi credatur; et hoc in praesentia populi fiat, ut per invidiam nullus pereat.“ Ime a népnek a végrehajtásnál is mily ellenőri szerep jutott ama borzalmas sötétség századaiban!

f) Befejezőleg itéletét, a biró fenyegeti a törvényt kerülő alperest, hogy „kikiáltatni fogja.“

A birói idézésnek két neme divott a magyaroknál: a kikiáltás, mely magyar eredetü volt és hirnök (praeco) által történt, és az „midőn valakire a biró pecsétet küldött“ sigillum mittere super aliquem, mi Bajorországból származott hozzánk, és mi a jelen esetben, hol az alperesek makacsul félre vonultak és tartózkodásuk nem tudatott, nem is volt alkalmazható.

Ennyit csak nagygyában egy hazai oklevélről, párhuzamban különféle nemzetek szokásaival ugyanazon korban elmondanom elég legyen; hogy mind ez nem elég, saját magam is tudom, és ha ki kicsinylené a jó akaratot, kármentesit a gyönyörüség mit élveztem, e kis *tanulmány* folytatása alatt; és ki kételkednék, hogy ilyesmi élvezetet is képes nyujtani, am kisértse meg, a t. szerkesztőség bizonyosan örömmel veendi, ha e térről „Hazánkban“ illetékesebb (?! — Szerkeszt.) erők által leszorittatom.

Van mindazáltal még néhány szót érdemlő ize a taglalt itéletnek, mely minden összehasonlitás nélkül is elég érdekes.

Ilyen a magyar polgári rend egész fokozatának névszerinti felemlitése, mint kik összesen vádlókul jelennek meg u. m. „nobiles, iobagiones, hospites castrenses et udvarnici et populi domine regine.“

E mellett azután a „*Keled*“ és „*Wbed*“ személynevek.

A polgári rend egész hyerarchiáját egyenkint mint egy hosszu lánez szemeit hatáskörük, hivatásuk és összefüggésök szerint, mások mellett, Bartal tárgyalja, kinek páratlan Commentáraira utalni elég legyen; az azonban itt is különös figyelmünkre méltó, hogy a „királyné asszony népei“ is szóba jönnek, mi arra mutathatna, hogy Vasvár már a 13. század elején a magyar királyné birtoka volt, vagy ha az nem is, legalább hogy Vasvár közelében vagy épen avval határos ily birtok létezett. Oklevél másolataim egyik csomagában birom Örzsébet királyné 1341 évben Visegrádon kelt levelét, melylyel a királyné mondja „volentes possessionem nostram Helgeyz (Hőgyész) vocatam in Comitatu Castriferrei existentem populorum multitudine praeditare“ és melylyel minden szabados népet meghi ott megtelepedni négy éven át tartandó adómentesség mellett, ha maguk fognának épiteni házakat, különben ha a kész házakat foglalnák el egy évi kiváltság mellett, és mindezt a vásárokon és közhelyeken kikiáltatni parancsolja az egész országban.

A „Keled“ és „Wbed“ személyneveket tekintve nincs kétség, hogy bár mily pogányhangúak is, szinte oly keresztény nevek mégis mint akár

Eged-Egyed Egidiusból, akár Gotthárd, Medárd és számtalan más. Ezek szerint Keled lehetne a mai Kilit, Cletusból, Wbed vagy Ebed Ibed (Ják nemzetségben) Ubaldusból, valamint Beled vagy Belud (Osl nemzetségben tán Belizárimból). Hogy Wbed Ebed és Ibed egy és ugyanazon név, bizonyos abból, hogy az *E* sokszor felcseréltetik az *U*-val, mint tanuljuk Beled és Beludból; továbbá szinte ugy felcseréltethetett Keled-ben a *d* betü *t*-vel a Keled és Kilitben mint Gerhar-*d*-usból lett Gellér-t. Különben az ily végzetü személynevek gyakoriak a 13. században, mint: Beled, Buzád, Ebed, Egyed, Heged, Hegud, Ibed, Keled, Ombud, Wbed stb. ezek közt Sopronmegyében „Egyed" és „Beled" helynevek is. *Paur Iván* *).

III.

Dugovits Titusz.

Mint egykor Decius Mus a vesuvi csatában szabad akaratból magát halálnak szánván, — Rómát, — ugy menté meg Nándor-Fejérvár alatt Dugovics Titusz Magyarországot.

A tett fenségesebb volt, sem hogy földi javakkal azt megjutalmazni lehetett volna; de a véres munka után egymásután Hunyadi, s Capistranói Jánosban le is tünedezvén a haza csillagjai, a feledés boritá az elhulltak porát, bú s bánat takarta a hazát.

Nagy ősének szent hagyományát teljesiteni, Mátyás királynak volt fentartva, ki is a nándor-fehérvári vértanu emlékét fiában Teu helységnek adományozásával örökité meg.

Az oklevél, melynek eredeti latin szövegét harmincznégy év előtt Döbrentey Gábor tette első közzé **), hazai nyelvünkre leforditva ekképen szól:

„*A király ur saját megbizásából. Rozgonyi János Királyi Tárnokmester!*"

„*Mi Mátyás* Isten kegyelméből, Magyar-, Dalmát-, Horvátország stb. királya, adjuk emlékezetül ezek rendjében mindeneknek a kiket illet, hogy mi tekintetbe vévén hivünk . . . . i vitézleő Dugovics Tituszınak hivségét és hivséges szolgálatait, melyeket is néhai méltóságos herczeg Hunyady János urnak, boldog emlékezetü édes atyánknak, elsőben is a várnai csatában s később Belgrádban történt keserü halálakor, magát a toronyról az ellenséggel együtt levetvén, ily hallatlan hivség és állhatatossággal tanusi-

---

*) Tisztelt barátunk e jeles fejtegetése eszünkbe juttatja, mennyire fogynak már napjainkban a magyar diplomatikával foglalkozók. Pedig ha az illető egyetemi tanár ur, elvégezvén az elméleti oktatást, tanitványival ily módon 50—60 oklevelet elemezne, bizonyosan megkedvelnék ezen gyönyörü tudományt, mely nélkül a magyar történelem soha a kellő alapossággal meg nem irathatik. Mily fájdalmas azt hallani, hogy a pesti egyetemen most a diplomatikának alig van 4—5 tanoncza, midőn a halhatatlan Horváth István tanszékét egykor a jogászok seregesen rajongták körül. Szerk.

**) Tudományos Gyüjtemény 1824 évi folyam. VIII. füzet, 16. l. s köv.

tott s teljesitett vala, Pozsonyvármegyében létező Teu nevü helységet, melyet hajdan néhai Kuthalfalvai Darus György (birván), országunk koronájára . . . . szokásunk szerint visszaszállott, királyi jogunknál fogva, akár az bennünket más czimen is illetne, annak minden haszonvételeivel együtt.... mivelt és nem mivelt szántóföldeivel, rétjeivel, legelőivel, erdeivel . . . . hegyaljaival, folyóvizeivel, halasvizeivel . . . . és általában azoknak minden haszonvételeivel s tartozékaival és ezek haszonvételeivel . . . . és azokhoz tartozandóival együtt igaz és régi határjai szerint, előbocsájtván ahogy előbocsáttatott . . . . az előrebocsátott fiának Bertalannak s az ő örököseinek és utódainak valamennyinek adtuk, adományoztuk és . . . . tulajdonitjuk, hogy azt örök jogon s visszavonhatlanul birtokolják hasonlókép tartsák és birják . . . . ezen levelünknek erejénél és tanusága szerint, melyet kiváltságos levél alakjában kiadatni rendelendünk a mint nékünk ujból be fog mutattatni. — Költ Budán Szent Vitus és Szent Modestus vértanuk ünnepe után való hatodik napon. Az Ur ezer négyszáz ötvenkilenczedik évében.

Közli Dr. Hegedüs.

VI.

Magyar régiségek.

I.

Régi pecsét, mely a hajdani zalavári monostor romjai közt 1856-dik évben találtatott.

Véleményezi

Czinár Márton,

Szent-Benedek rendi áldozár és könyvtárnok Pannonhalmán, a m. t. t. lev. tagja.

Az itt fametszvényben ábrázolt pecsét, ugy tartom én, a 13-dik században, és pedig II. Endre magyar király korában, Szent Istvánnak valamely régi pecsétje után készittetett, oly módon, hogy minden egyéb e pecsét után elég hiven utánoztatván, a betük alakja nem István korából, hanem az, mely a 13-ik században divatozott, metszetett reá. Minél fogva átalában állithatni, hogy 1-ör Szent István csakugyan oly pecséttel élt okleveleiben, mint az itt ábrázolt, de hogy 2-or a jelen pecsét nem Sz. István korában, hanem sokkal később, és igen valószinüleg 1220 körül készittetett.

Az elsőt azért hiszem, mert azon czimmel, mely a pecsét köriratában olvasható, — mint a fennmaradt oklevelekből kitünik, — egyedül Sz. István élt. Nevezetesen, mindkét alapitványi levél, melyet a sz. király Sz. Adorján zalavári monostorának adott, igy kezdődik : „Stephanus superna providente clementia Hungarorum Rex;“ mig a többi oklevelekben majd „*favente clementia*“ majd „*Ungarorum*“ majd ismét „*Ugrorum Rex*“ iratik. — Továbbá azért hiszem, mivel a durva szék, melyen a király ül, nem kevésbé Sz. István korára illik, mint a liliomokban végződő királyi

pálcza és kereszttel ékesitett golyó vagy alma; mert azon kornak külföldi királyai és a német császárok, mint a legfelsőbb hatalom jelvényével, szintén mindkettővel éltenek, s a mi királyainknak legősibb pecsétjeik hasonlókép mindkettőt felmutatják. Sőt *Pray* engedelmével legyen mondva, Sz. Istvánnak 1001-ről szóló, Pannonhalmát illető oklevele pecsétjén is nem *buzogányba* fogózkodó kézre, mint inkább kezével tartott pálczaszerü nyélre mutat, mely mint a többinél, kétség kivül itt is liliomokban végződött, ha bár azok századok folytában lesurlódva, többé nem láthatók. — Végre Sz. István korabeli pecsétet képvisel azon körülménynél fogva is, minthogy azon tér, melyen egykor ez összetört pecsétén a király neve állott, semmi más névvel alkalmasban be nem tölthető, mint e kilencz betüs névvel „Stephanus," melyhez legközelébb állana a „Ladislaus" név; minthogy azonban ez ama kitétellel: „superna providente clementia" soha sem élt, egyedül Sz. István marad, ki ehez hasonló pecséttel élt.

Második állitásomra nézve, hogy t. i. e most feltalált zalavári pecsét nem Sz. István korának, vagy is a 11-dik századnak, hanem sokkal későbbinek, a 13-dik századnak műve, — szintén megmaradok, s ezt onnét vélem, mivel a köriratban betük láthatók, melyek Sz. István korában sem hazánkban, sem Német-, Fraczia- és a többi országban nem voltak használatban, és a 12-dik századnak is csak vége felé valának elvétve láthatók, és egyedül a 13-dik század lefolyása alatt jöttek lassankint divatba.

Ily betü a zárt E = Ɛ és a zárt C = Ɑ. Mert valóban a zárt E oklevelekben és pecséteken először Mabillonnál fordulnak elő Francziaország-

ban, IX. Lajos király alatt, 1226-dik esztendő felé; Németországban pedig VI. Henrik császár pecsétjén 1190 felé, melynek példája után vétetett fel az ezen alaku betü II. András magyar király pecsétjébe, a zárt C betü alakjával együtt, mely két betüalak ugy szólván mindig együtt járt. — Hogy pedig a kérdés alatt álló pecsét 1220 felé készittetett, azért hiszem, mert II. András pecsétjének, melyet arany bulla név alatt ismerünk, körirata betüalakra nézve teljesen megegyez azzal, mely e zalavári törött pecséten látható. S a kinek módja vagy kedve van e törött pecsét betüalakjait, II. András arany bulla nevü pecsétjének betüivel, Pray munkájának: „De sigillis Regum etc.“ I. táblájának I. ábráján összehasonlitni, ugy fogja találni, hogy mind azon betük, melyek alakjokra nézve a maiaktól kisebb nagyobb mértékben különböznek, mint például az: A. C. E. G. H. M. N. X. — mindkét pecséten kölcsönösen annyira hasonlitnak, hogy megtetszik, miszerint e pecsétek mindkettőjének ugyanazon kézből és műhelyből kellett kikerülni. Minélfogva joggal állitható, hogy e pecsét nem a 13-ik század előtt készült, hanem gyártása a betük hasonlatosságánál fogva II. András korával, ki 1205-ben kezdett uralkodni, — egy időbe esik.

Ámbár azonban az itt szóban forgó irásmód közel háromszáz évig, vagy is II. Ulászló király koráig eltartott, még is különböző betük, azon eredeti saját alakot, melyet II. András arany bulla pecsétje mutat, nem tartották meg teljesen, hanem attól kisebb nagyobb mérvben eltávozni kezdtek. Minél fogva a kérdéses pecsét e későbbi három században sem készülhetett, s egy korszakba sem illik ugy betüire nézve, mint II. András király uralkodása idejére.

Egyébiránt nem látom át, s megmagyarázni képes nem vagyok azt, hogy a müvész, ki e pecséten a köriratnak István-féle szavait, az ácsmunkaszerü Istvánkori karszéket, s az István-féle koronát is megtartotta, miért az ősi hiteles pecséten látható István-féle öltönyt is, melyből a bokán fölül a lábaknak igen nagy része kilátszók, meg nem tartotta, hanem minden akkori, még a királynői pecsét szokása ellenére is a király öltönyének oly szabást és hosszuságot ad, mely alól a lábaknak mégcsak ujjai is alig látszanak elő? — Átalában ez utánzott pecséten az egész testalak szűkebben van tartva, mintsem hogy e pecsét a 11-ik század elején, Sz. István életében és annak használatára készittethetett volna : mit is egyébiránt csak feleslegképen jegyzek meg.

Annak megfejtésére azonban, hogy mi czélból vésetett Sz. István pecsétje a 13-dik században annyi szorgalommal, hogy ne mondjam müvészettel? — E rejtély megfejtésére Ödipus lenne szükséges. — Valjon nem lehetséges-e, hogy olyanok, kik a szent földről visszatérő II. András király alatt birtokjogaikat bebizonyitni tartoztak, s e végre hiteles okleveleket előmutatni nem valának képesek, — okleveleket költöttek, s azokra ily korcs pecsétet akasztottak? Erről mindazonáltal meggyőződve nem vagyok.

Meg kell végre jegyeznem, (s ezt már fentebb kellett volna előhoznom,) hogy a 13-dik század eleje óta, sőt 100 évvel előbb is nem volt oly magyar király, ki magát egyszerüen csak a magyarok királyának czimezte volna, hanem oklevelekben szintugy mint pecséteken, mindig „Magyarország, Dalmátia, Horvátország és a többi királyait“ olvastam. Következésképen az itt bemutatott pecsét egy magyar király használatára sem lehetett oklevelek pecsételése végett rendeltetve, — sem egyébre nem szolgálhatott, mint költött oklevelek pecsételésére.

S hogy ha e pecsét nem rászedési szándéknak köszöni eredetét, mint

ezt egész alakja, különösen a ruházatban és betükben tanusitja, — akkor egyébre nem szolgálhatott, mint a régi pénzeik a császároknak, melyek szintén a valódiaknál sokkal nagyobb mesterséggel és gonddal készittettek, és jóval kellemesb alakot mutattak, mintsem hogy azt okos ember hitelesekül feltolhatni hitte, vagy akarhatta volna.

II.

Zrinyi emlékei.

Közli

SOMSICH PÁL.

Zrinyi Miklósnak életét és gyászos kimultát „*Hazánk*“ egyik közelebbi füzetében oly avatottan és velősen összevonva találtam, hogy ezen annyira ismert és oly gyakran ismételt történeti epizódot, velem együtt mindenki ez alkalommal s e helyütt ismét nagy érdekeltséggel olvashatta. Nem tartóztathatom azonban magamat, e csinos életrajz kiegészitéséhez még két adatot szolgáltatni, miket a tisztelt olvasó közönség „Hazánk“ lapjain bizonyosan kedvesen veend.

Egyik adat ama kőemlék felirata, melyet a vadászaton, állitólag a vadkan által megrohanva oly szerencsétlenül elvérzett *Zrinyi Miklosnak*, a varasdi hidtól Magyarországra jőve jobbra az erdőben, s mint mondatik halála helyén, *Althán* grófnő, született Pignatelli herczegnő, mint birtokaiban utódja (s ugy hiszem rokona is) a 18-ik század elején állittatott.

A diák emlékiratnak, mely az érintett kőoszlopra bevésve van, mint azt taval magam olvasám és leirám, s mint az *Hormayrnál* is föllelhető, következő a szövege :

Hic jacet invictus quondam, interfectus ab apro
  Zrini, proeda suis hostibus apta magis.
Qui quoniam ferox, ferro superaverat hostes,
  Victor, ab immani vincitur ipse fera.
Ille quidem finivit opus, vitaeque labores,
  At patriae infelix incipit esse labor.
Ille quidem nostros mirabitur aethere casus
  Flebit at illius, nostra ruina necem,
Sors bona nil aliud mediis servavit in armis,
  Eripuit fato sors mala nil aliud.
Qnam sit in humanis sors impia proxima rebus,
  Mortis hoc in speculo quosque videre potest *).

---

*) Magyarul : „Itt nyugszik a hajdan győzhetetlen *Zrini*, vadkantól széttépve, való bár inkább ellenségeinek martalékul; ki egykor mint győztes, vadul diadalmaskodott vassal ellenein, az iszonyu vadtól győzétek le maga. Művét ő bevégezte s az élet bajait; de a hazának most kezd gyülni szerencsétlen baja. Elhülend ő az egekben viszontagságainkon; de az ő elestét a mi romlásunk siratandja. Nem egyéb mint jó sorsunk tartá meg a harcz közepette; nem egyéb mint balsorsunk rabolta el végzetétől. Mily közel áll emberi dolgokhoz a gonosz sors, — e halál tükörében mindenki láthatja.“

Szerk.

Valóban sajnos, hogy e nevezetes emlékkő roskadozóban van. Pedig bizonyos vagyok benne, hogy ha ez a birtok mostani tulajdonosának, a hazafias és lovagias gróf *Festetics György* ő méltóságának tudomására volna, annak kijavittatását kétségtelenül elrendelné *).

A másik adat azon diák gyászfelirat, mely *Lepoglaván*, hol Zrinyi Miklós hamvai nyugosznak, következő szavakban és alakban olvasható:

Nicolaus Zrinius hic est!

Qui animos in pectore, victoriam in nomine,
Fulmen in manu, serenitatem in vultu,
Prudentiam in consiliis, felicitatem in armis,
Quocunque gressus, tulit, circumtulit.
Virtutis comes, Dux fortunae.

Illam sociam semper habuit, hanc ducem nunquam
Passus est, ne coecam sequeretur.
Unde bello tam serius in agendo fuit,
Quam domi in pace serenus,
Ubique Serinius! — Nunquam serus in nogotiis!
Quam a fronte occupavit semper occasionem
Calvam expertus est nunquam.
Prudentiam Fabii habuit sine cunctatione,
Fortunam Alexandri sine temeritate.

Eum experti sunt
Turcae in igne Samsonem
Ad quinque Ecclesias et pontem Eszekinum
Quae flammis domavit;
Tartari in aquis Moysem,
Quos ad Neo Zrinium in flumen egit,
Hujus illi vorticibus maluerunt perire,
Quam illius fulmen acinacis experiri
Canisam Virtute sua terruit
Quam in fatis fuit non vinci
(plura hic absorbet dolor).

Virtus supra iram fuit, non supra invidiam
Cui etiam fortuna aliquando invidit.
Animi robore securus,
Ne sui timerent, metum in hostes misit.
Ut sequerentur in periculis praeivit.
Ut vincerent, hostes ante suis consiliis impedivit.
Tantus terror hostium, quantus amor suorum.
Ecclesia suum Maccabaeum credidit,
Redivivum Scanderbegum Ottomanus timuit,

**) Erről mi is teljesen meg vagyunk győződve, s nagy elégtétel lesz reánk nézve, ha egyik közelebbi füzetünkben óhajtásunk teljesültét jelenthetjük.

Szerk.

Hunc maximum seculi nostri heroem
Aper ignobilis prostravit
Sic rebus mortalibus illudit Deus,
Ut maximis majorem se ostendat.
Ne dicas Adonidis facto periisse
Qui Hectoris bella gessit,
Confecta pace obiit, ut melius in coelis otia ageret,
quam in terris.
Ubi Dei et Ecclesiae Negotium semper egit *).

VII.

Mivelödési s jótékonysági országos intézetek.

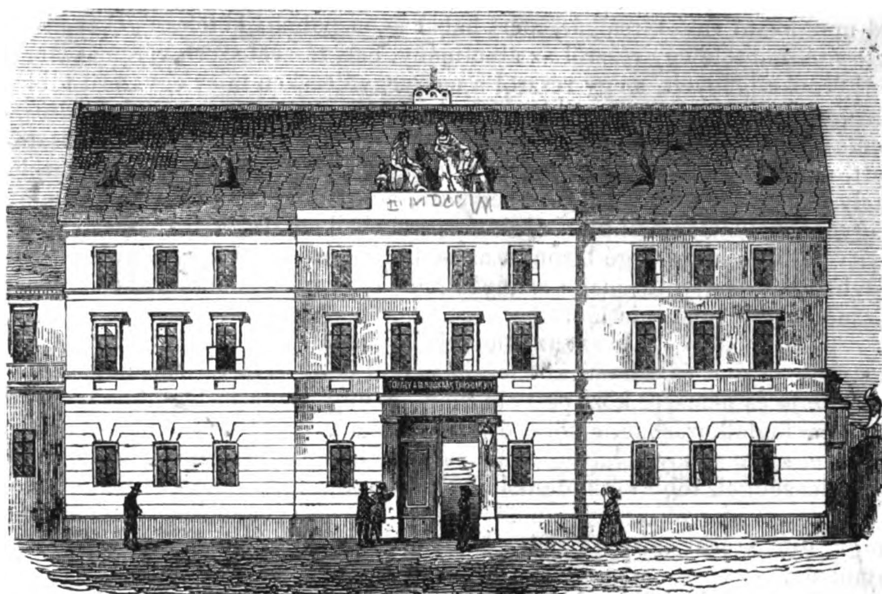
A Tököly-intézet és a Matica Srbska.

Hazánk fővárosában, a zöldfautcza nyugati során, a szerb templom udvarának szomszédságában minden járókelőnek szemébe tünik egy két emeletes diszes épület, melynek kapuja felett magyar és szerb nyelven ezen szavak olvashatók : „TÖKÖLY A TANULÓKNAK“.

Ezen épület s annak rendeltetése a legbecsesb monumentumai közé tartozik ama testvéri érzületnek, mely a magyar szent korona paizsa alatt egyesült nemzetiségek jobbjait minden időben áthatotta, s mely fajkülönbség nélkül egyiránt nyilatkozott mind a csatatéren, mind a tanácsteremben, mind az áldozatok oltárán.

---

*) *Magyarul:* „Itt fekszik *Zrinyi Miklós*, ki a bátorságot keblében, a győzelmet nevében, a villámot kezében, a derültséget arczán, az okosságot a tanácsban, szerencsét a harczban, hová csak lépett, magával hozta, körülvitte. Az erény vala szövetségese, a szerencse vezére. — Amaz mindig társa volt, ezt mint vezetőt soha sem türte, nehogy vakon kövesse azt. Azért épen oly komoly volt hadban, mint derült otthon a békében. Mindenütt Zrinyi! (Szójáték : Serinius, serenus, serius. Csak diákban hatályos.) Mindig üstökén ragadván az alkalmat, kopasznak azt soha sem találta. Fábius okosságát birta késlekedés, Nagy Sándor szerencséjét vakmerőség nélkül. Érezték őt a *törökök* mint Sámsont a harcztüzében Pécs előtt s az eszéki hidnál, miket lángok közt szedett ránczba; mint Mósest érezték őt a Tatárok a vizben, midőn őket Uj-Zriny váránál a folyóba kergette, inkább akarván ők ennek örvényében elveszni, mint fegyverének villámát tapasztalni. Kanizsát, melynek végzete volt le nem győzetni, legalább erélyével megreszketteté. (A fájdalom nem enged itt többet elmondani.) — Erénye legyőzte a haragot, de nem az irigységet, kire néha a szerencse is kaján. Lelke erejében bizva, ne hogy féljenek emberei, a félelmet az ellenségben költé fel; hogy őt kövessék, a veszélyben elöre ment; hogy győzzenek, okosságával az ellenséget megállitá. Oly nagy volt az ellenség rémülése, mint övéinek szeretete. Az egyház Maccabeusát hitte, az Ottomán Iskander bég feléledését félte benne. S századunk e legnagyobb hősét nemtelen vadkan veri földhöz. Igy bánik Isten halandó dolgokkal, hogy magát nagyobbnak tanusitsa, mint a legnagyobbak. S hogy ne mondhasd őt Adonis módjára elveszettnek, ki Hector háboruit viselte, — ő békét szerezve mult ki, hogy kevésb gondja legyen mennyben, mint a földön, hol Isten és az egyház ügyeit végzé mindig.“ Szerk.

Az itt lerajzolt épület „*Tököly-intézet*" neve alatt ismeretes, melyet a halhatatlan emlékezetü vizesi és kevermesi *Tököly Sabbas* lelkes hazánkfia a végre alapitott, hogy ott bizonyos számu ifjak a magyarországi szerbnemzetiség kebeléből, melyhez maga *Tököly* is tartozott, menhelyet és segélyt nyerjenek a végett, miszerint a miveltebb polgári pályák valamelyikére, a jogászi, orvosi vagy mérnöki téren kiképezhessék magukat.

Midőn a nagylelkü jóltevő szeretett véreinek, a szerb ifjaknak a mivelődés e hathatós eszközét nyujtotta, mint bölcs államférfiu és magyar hazafi cselekedett egyszersmind, mert azt akarta elérni, hogy azon szerbajku tanulók, kik később a társadalomban irányadó helyzetre hivatvák, a képzési évek folyamában a tulnyomó magyar iskolai elemmel testvérüljenek, s közöttük minden nemzetiségi feszültség elenyészszék, közös levén egykor hivatásuk is a hazának, emberiségnek, és trónnak szolgálni.

Természetes volt e gondolkozás oly férfiunál, kinek ősei, saját banderiumaik élén, *Mátyás király* zászlói alatt vérzettek el a hazáért, a törökök ellen küzdve. — Mint hős apák méltó fia, ő is lóra ült a felkelő sereggel, midőn a franczia háboruk idejében a veszélyben forgó trón védelmére a király fegyverbe szólitá a magyar nemességet; s ugy látszik a szerb *Tökölyek* nemzetsége különös hajlammal viseltetett a dicső hadi pálya iránt, mert *Tökölyi Sabbas* két nagybátyja Oroszországba költözvén, azoknak egyike, *Péter*, II. Katalin czárnő alatt hires tábornok, másika, Lázár, ezeredes volt; *Sabbas* ellenben kitünőleg a csendes polgári munkásságnak s tudományoknak óhajtott élni, mely hajlamának elemeit egy részben kétségkivül Göttingából hozta, hol iskoláit végezte, habár a hazai főiskolán is előbb már jogtudori koszorut szerzett magának.

S e körülményre méltán lehet annál nagyobb sulyt fektetni, minél ritkább eset volt még azon időben, midőn *Tököly Sabbas* nevelkedett, t. i. Mária Therézia korában, hogy valamely gazdag nemes család sarjadéka magát tüzetesen tudományos pályára szánná. — Pedig, mint élete tanusitja, Tököly lelkét semmi egyéb vágy és szenvedély nem tölté, mint a sze-

lid muzsákkal való társalgás, mert habár azon polgári kötelességeket hiven teljesité, mit tőle egy részről az alkotmány, más részről szerb. véreinek nemzeti érdeke igényelt, s egy részről a megyegyüléseken mint egyszerü táblabiró, más részről az 1790-diki temesvári szerb congressuson, hol *Stratimirovics István*, budai püspök, karloviczi érseknek és patriarchának választatott, mint népének egyik buzgó követe részt vett, — mégis oly közhivatalt, mely idejét állandóan igénybe veendette, nem vállalt, habár számára mind vagyoni helyzeténél, mind régi nemességénél fogva, a legfényesb pálya nyitva állott; mit eléggé bizonyit az is, hogy, (mi akkor még a nemesi osztályban ritkaság volt,) maga *aranykulcsos*, testvéröcscsének fia, *Péter* pedig Csanádmegye főispánja lőn.

De Tököly Sabbas az emberiség geniusának választottai közé tartozott, czim és állami kötelesség nélkül is 82 évre terjedő hosszu életét hazája és nemzete közt osztván meg, s mig maga is legfőbb élvezetét szellemi foglalkozásban, s közel öt ezer becses munkából álló könyvtárában kereste, s tudományos buvárkodása s irói hivatása emlékeül bár szerény névtelenséggel, több kész munkát, verset és röpiratot hagyott maga után, — ugy más részről, nem levén fiörököse, tetemes vagyonát arra szánta, hogy ifju szerb véreinek mivelődésre és szellemi haladásra alkalmat nyujtson.

E végre alapitá ő a fennérintett pesti intézetet, különböző polgári pályákra készülő szerb ifjak javára, melyben jelenleg *tizennyolczan*, kik orvosi, jogász vagy bölcsészeti tanulmányokat végeznek, — nyernek szabad szállást, fűtést, világitást, s 15 pftnyi havi dijt, mely helyett azonban jelenleg rendes élelmezés terveztetik.

Ezen alapitvány áll 138,527 frt. 11$^{3}/_{4}$ kr. pengő tőkéből, hozzátartozván még Pesten két ház (22. és 23. a zöldfautczában), Aradon kilencz ház (76. 115. 151. 215. 222. 270. 272. $^{474}/_{431}$ és 742. sz. a.) továbbá egy szőllőkert, 33 láncz szántóföld s 10$^{1}/_{2}$ láncz kaszáló.

Az aradi vagyont *Tököly* egy szerb papvövelde alapitására óhajtotta szánni, de erre az akkori időben nem nyert engedélyt, valamint a Tököly-intézetben állitani szándéklott szerb nyomda sem jöhetett létre. Ellenben gazdag könyvtára a Matica és Tököly-intézet közös használatára folyvást fennáll, s ugy hiszszük gyarapodik is.

A katonai pályára készülők javára is tett le a nagylelkü férfiu Bécsben alapitványt, melynek tőkéje jelenleg 108,000 pftnyi tőkét tesz. A növendékeket, kik ez alapitványt időnkint élvezik, a karloviczi szerb patriarcha, a katonai hatóságokkal egyetértve, választja meg.

S hogy mindezen alapitványok eredeti rendeltetésüknek változatlanul megfeleljenek, *Tököly* az őrködést a „*Matica Srbska*“ czimü, s a felséges Fejedelem által legkegyelmesebben megerősitett szerb irodalmi egyletre (melynek maga az alapitó élethosszaiglan elnöke volt) — bizta, azt is e gondok fejében gazdagon jutalmazván.

Mivelődésünk történetének pedig kedves szolgálatot vélünk tenni, midőn azon alapitvány-levelet, mely által Tököly a Maticát rendelkezései őreül nevezi, azt magyar szövegben ide iktatjuk :

Tököly Sabbásnak alapitó levele.

Alólirt, tekintvén egy részről a felvilágosodásnak a szerb nemzet közötti terjesztésére szolgáló jótékony-intézetek szükséges voltát, más rész-

ről pedig meggyőződve levén arról, hogy a mi nemzetünk is csak mivelődés által juthat tisztelet, dicsőség, és minden jólétre, egyedül csak az én kedves nemzetem iránti szeretetből, ezen sz. kir. Pest városában, hol egyetem van, megszereztem az ugynevezett n. kereszt utczában 276. sz. alatt fekvő házat, és ezen házat, mint nemzeti intézetet örök lakásul hagyom azon szegény tanulók számára, kik a pesti egyetemben járnak, e háznak gondját, tartását és felügyelését Ő felségének legmagasabb jóváhagyásával megerősitett Matica Srbska irodalmi egyletre bizván, azon irásbeli határozott feltétel alatt azonban, hogy az ugyanazon házban lévő, és tudományok végett Pestre jövő szerb fiakra szorgalmasan felügyeljen, valamint magáról az épületről is gondoskodjék, ugyanazon Maticának egyszersmind azon szabályokat is átnyujtván, melyek szerint ezen növendékek az intézetbe felvétetni és milyen bánásmódban részesülni fognak.

Minthogy a szerb Matica a nemzet felvilágositására van hivatva, annálfogva arról kell gondoskodnia, hogy mindazon zavarokat, melyek az irodalomban támadtak, kiirtsa, nem pedig hogy azok után induljon, kiknek maguknak is még szükséges a tanulás, és azért az irásnak alapszabálya gyanánt fogja tartani a tudományos és kimivelt szláven egyházi nyelvet, és mindazon szavakat, melyeket a szerb megérthet, szlaven nyelv rendszabályai szerint irni és azon a görög nyelvből a mienkbe behozott holmi ujjitásokat lehetőségig kerülni tartozzék, és semmi, a mi ezen kivánalommal össze nem illik, Matica nevében ki ne adassék vagy Matica költségen ne nyomassék, mert én Maticát tökéletesebbnek kivánom tisztelni mint holmi egyes irót. Ezen a nemzet felvilágosodására vonatkozó kivánatomnak hogyha a Matica nem igyekeznék megfelelni, ugy házamnak részese nem lehet. Hanem a nyomdában mindent lesz szabad nyomni, csakhogy abban a Maticának legkisebb közremunkálódása se legyen.

Hahogy a Matica akármiféle okból megszünnék létezni, ugy ezen intézetemmel a szegények számára, valamint a nyomdát is, ha létre jön, kérve ajánlom a pesti szerb községnek, hogy ezek fölé egy jó, buzgó, és pontos felügyelőt helyezzen.

A házról most következőképen rendelkezem. A felső emeletben az udvarra nyiló nagy szobát a tanulók lakásaul rendelem, mellette egy nagy szobát könyvtárnak, egy másikat pedig diszteremnek szánom, a hol Matica üléseit is tarthatja, három szobát egy vagy két szerkesztő számára, és ugyanazon emeletben három szobát fentartok magam és családom számára leszálló lakásnak. A növendékek alatt fekvő földszinti szobát nyomdának rendelem, a többi pedig házidijra (?) adassék, melyből az épület javittatni, a felesleg pedig kamatra kiadatni fog.

Egyébiránt fentartom magamnak a jogot, valamint a növendékek, ugy a ház felöl is saját belátásom szerint korlátlanul rendelkezhetni.

Melyért is ezen sajátkezü aláirásom és családom pecsétje által megerősitett levelemet adom Pesten. 21. Augusztus 1838.

Előttem mint tanu előtt

(L. S.) Pavlovics Tódor, s. k. (L. S.) Sabbas Tököly, s. k.

Kétségkivül nem kevésbbé becses mint oklevél azon végrendelet, melyet a lelkes hazafi a közjónak szánt összes vagyona iránt 1840-ik évi sept. 6-án tett. Ezt is óhajtottuk volna ide iktatni, ha a térből ki nem szorulunk vala. Nem mellőzzük azonban az esetre, ha mint óhajtjuk, a közrészvét e folyóirat további hasznos életét biztositja.

Tököly Sabbas ***szerb testvéreink*** **Széchényi**-*je!* Mi ennél magasztosb czimet neki nem adhatunk. Minden mit alapitott, mert gyakorlati szempontból s életszükségből indult, áldott virágzásnak örvend, sőt ujabb hazafiui áldozatok ösztönéül szolgál.

Igy azóta Sz. Miklós-i *Nákó János* 10,141 ft. 12½ krt. alapitott irodalmi pályaművekre, mig más részről a derék aradi senátor *Joannovits Pál* három technikus tanuló ösztöndijául (300 pftal mindegyikre) 26,444 frt. 39¼ krt. alapitott. Ezen áldozatok hozására *Tököly* szelleme nem maradhatott befolyás nélkül.

Tököly Sabbas 1760-ban született, s 1842-dik évi sept. 21-kén halt meg, s a „*Matica Srbska*“, mert hiven és gondosan őrködik az üdvözült akaratának teljesitése felett, s magát a halhatatlan alapitó szellemével azonositja, maga is szakadatlanul gyarapodik mind anyagi erőre, mind erkölcsi hatásra. Ez egyletnek saját alaptőkéje 47,417 ft. 1 krra emelkedett ez idén már pengőben, s ez idei közgyülésén szerb irodalmi czélokra 205 aranyat volt képes irodalmi jutalomdijakul kitüzni. Elnöke *Koits Pál* h. ü. titkára dr. *Georgevits János*, mind kettő hivatásának öntudatában buzgón fáradozó derék hazafi.

A magyar szerbek szivében bizonyosan örökké fog nagy jóltévőjük drága emlékezete élni; erről fog azon egyház is gondoskodni, melyet mint ősi vallásának hű fia, *Tököly Sabbas* fénynyel és javadalmakkal elárasztani igyekezett. — De épen ugy megérdemli az üdvözült, hogy iránta, ki eredetére ugyan szerb, azonban alkotmányszerüleg mindenek felett magyar volt, a szoros értelemben vett magyar nemzet is megőrizze a kegyeletet, mint oly férfiu iránt, ki ez ország lakosai oly nevezetes töredékének, szerb testvéreinknek mivelődését, s ez által a közhaza emelkedését hordozta szivén, — de a jótékonyság, cultura, és polgári kötelességek terén mint magyar is példásan járt elől.

Azért igen is helyén van, hogy tán a legtörzsökösb magyar községben, Debreczenben, hol egy dalárda alapitására 1000 pftot adományozott, — mai nap is megülik Sz. Sabbas napján, január 14—26-kán évenkint, áldott emlékezetét.

Legyen dicső neve örökké egyik drága lánczszem, mely a hős szerb fajt minden viszontagságok közt a magyar nemzet s e haza sorsához füzze!

Török János.

